

श्री सद्गुरुदेवाय नमः

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામીનાં

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પર

પ્રવચનો

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત.

— મુદ્રક —
જમનાદાસ માણેકચંદ સ્વામી
શિષ્ટ સાહિત્ય મુદ્રણાલય
હાલ કુંજ મોટા આંકડિયા (કાઠિયાવાડ)

પ્રથમ આવૃત્તિ — ૧૦૦૦ — ૧૯૪૪
બીજી આવૃત્તિ — ૧૦૦૦ — ૧૯૪૪

મુ ય

સ્થાનિક ૩-૭-૦
બહારગામ ૪-૦-૦

— પ્રકાશક —
જમનાદાસ માણેકચંદ સ્વામી
શિષ્ટ સાહિત્ય કાર્યાલય
હાલ કુંજ મોટા આંકડિયા (કાઠિયાવાડ)

પ્રસ્તાવના

'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર'ના કર્તા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૨૪ના કાર્તક સુદ પૂર્ણિમાના શુભ દિવસે કાઠિયાવાડમાં વવાણિયાબંદરમાં મહેતા રવજીભાઈ પંચાણને ત્યાં થયો હતો. તેઓશ્રી વીતરાગના મહાન ઉપાસક અને આત્મજ્ઞાની હતા. બાલ્યાવસ્થામાં જ તેમને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું હતું. નિવૃત્તિ માટે તેમની તીવ્ર ઝંખના હતી. ૩૩ વર્ષના અલ્પ આયુકાળમાં પણ તેમણે ગુજરાત–કાઠિયાવાડમાં અધ્યાત્મનો પ્રચાર કર્યો હતો. તેમના વૈરાગ્ય–નીતરતાં, તત્ત્વજ્ઞાનમય લખાણો દ્વારા હજુ પણ તેમનો મહા ઉપકાર મુમુક્ષુઓ પર વર્તી રહ્યો છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના જ્ઞાન અને વૈરાગ્યદશા સંબંધે ૧ આ પ્રવચનોમાં ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે તેથી આ સ્થળે વિશેષ જણાવવા જરૂર નથી.

તે પરમ પૂજ્ય, મહા ઉપકારી, અતિ અલ્પસંસારી, આત્માનુભવી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર' વિ. સં. ૧૯૫૨ના આસો વદી એકમના રોજ રચ્યું હતું. * તેમાં આત્માની સિદ્ધિનો માર્ગ તેઓશ્રીએ દર્શાવ્યો છે. "આત્મા છે, તે નિત્ય છે, તે કર્તા છે, તે ભોક્તા છે, મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે–આ છ પદની જો જીવ જ્ઞાની પુરુષના અભિપ્રાયે શ્રદ્ધા કરે અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ જેને 'યથાર્થ શ્રદ્ધા' તરીકે સ્વીકારે એવી સર્વ તરફથી અવિરુદ્ધ શ્રદ્ધા કરે તો તે સમ્યગ્દર્શનને પામી–પરદ્રવ્ય અને પરભાવોથી ભિન્નતા અનુભવી ઇષ્ટ–અનિષ્ટ વૃત્તિઓથી વિરમી, સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય."—આ, આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રનું તાત્પર્ય છે.

---

* આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ તેમના અંતેવાસી (સાયલાનિવાસી) ભાઈશ્રી સોભાગભાઈની માગણીથી તેમના અને પરિણામે સર્વ મુમુક્ષુઓના સદ્બોધાવતાર અર્થે નડિયાદ મુકામે લખ્યું હતું.

૧ જુઓ પાન ૩૪૦, ૩૪૩, ૩૪૪, ૩૪૬, ૪૪૪, ૪૫૪, ૪૭૮.

પુર્વોક્ત છ પદ શ્રીમદે 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં એવા સચોટ ન્યાયથી ને સરળ ભાષામા સમજાવ્યાં છે કે સામાન્ય બુદ્ધિના મુમુક્ષુને પણ તે પદોની સ્થૂલ સમજણ તો સહેલાઈથી થઈ જાય તેમણે છ પદો ઉપરાત, તે પદોની શ્રદ્ધા કેવા જીવને ન થાય, કેવા જીવને થાય. તે શ્રદ્ધા થવામા સદ્ગુરુનો સગ ને આશ્રય કેવા અનન્ય ઉપકારી છે. તે સદ્ગુરુ કેવા લક્ષણે ઓળખાય-વગેરે મુખ્યપ્રયોજનભૂત બાબતો અદ્ભુત સકલનાથી અને સ્પષ્ટતાથી સમજાવી છે માત્ર ૧૪૨ દોહરામા શાસ્ત્રકર્તાએ આખો મોક્ષમાર્ગ સમાવી દીધો છે. ખરેખર શ્રીમદ્ રાજચદ્રજીએ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર રચી મુમુક્ષુઓ પર મહા ઉપકાર કર્યો છે

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની ભાષા સરગ હોવા છતા તેના ભાવો ઘણા ગભીર છે. તેથી જો કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ દ્વારા તેના વિસ્તૃત અર્થો થાય તો તેના સૂક્ષ્મ ભાવો પ્રગટ થઈ મુમુક્ષુને વિશેષ વિશેષ લાભરૂપ નીવડે. મુમુક્ષુઓના પુણ્યોદયે આવો યોગ વિ સ. ૧૯૯૫ મા બન્યો. તે વર્ષના ચાતુર્માસમા, વીતરાગદેવના પરમ ભક્ત, વીતરાગ દર્શનના રહસ્યજ્ઞ, સ્વરૂપાનુભવી, સસારનો અત જેમને અતિ નિકટ વર્તે છે, અપૂર્વ જેમનો વચનયોગ છે, આશ્ચર્યકારક જેમનો પ્રભાવનાઉદય છે, અનેક વર્ષોથી અધ્યાત્મનો ધોધ વહેવડાવી કાઠિયાવાડમા ભવછેદક જ્ઞાનનો જેઓ પ્રચુર પ્રચાર કરી રહ્યા છે, તે પરમ પૂજ્ય, પરમ ઉપકારી, બાળબ્રહ્મચારી, અધ્યાત્મજ્ઞાની શ્રી કાનજીસ્વામીની રાજકોટમા સ્થિતિ હતી ત્યા તેઓશ્રીને કેટલાક ભાઈઓ તરફથી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પર પ્રવચન કરવાની વિનતી થતા તેઓશ્રીએ કૃપા કરીને તે વિનતી સ્વીકારી. એ રીતે આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પર અપૂર્વ પ્રવચનોનો આરભ થયો

સદ્ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી દરરોજ સવારે એક કલાક તે અમૃત પ્રવાહ વહેતો આત્મસિદ્ધિની કડીએ કડીના પડ પડ ખોલી ખોલીને તેમા રહેલા સૂક્ષ્મ ગભીર આશયોને સદ્ગુરુદેવ અલૌકિક રીતે વ્યક્ત કરતા દરેક વિષયને અનેક પડખેથી છણીને, અનેક દૃષ્ટાંતો અને અનુભવગર્ભિત ન્યાયો આપીને તેનો પરમાર્થ અત્યત અત્યત સ્ફુટ કરતા.

જીવને કેવા ભાવ રહે ત્યારે આત્માનું અસ્તિત્વ માન્યું કહેવાય, કેવા ભાવ રહે ત્યારે આત્માનું નિત્યત્વ, કર્તૃત્વ, ભોકતૃત્વ, મોક્ષ, મોક્ષનો ઉપાય માન્યાં કહેવાય, કેવા કેવા ભાવ રહે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન, સમદર્શિતા આદિ થયાં કહેવાય–વગેરે બાબતો મનુષ્યના જીવન-વ્યવહારમાં બનતા પ્રસંગોના દાખલા આપીને ગુરુદેવ એવી સ્પષ્ટ કરતા કે મુમુક્ષુને તે તે વિષયનું સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થઇ અપૂર્વ અર્થો દૃષ્ટિગોચર થાય અને અધૂરી સ્થિતિમાં સંતોષ નહિ માનતાં તે વિશેષ વિશેષ પુરુષાર્થ કરવા પ્રેરાય. આ રીતે, આત્મસિદ્ધિમાં રહેલો જે શાસ્ત્રોનો નિષ્કર્ષ તેને અનેક પ્રકારે વિકસાવીને—વિસ્તારીને, તેમાં રહેલા ગહન ભાવોને સોંસરી ઊતરી જાય એવી અસરકારક ભાષામાં સ્પષ્ટ સમજાવીને, પરમ પૂજ્ય સદ્‌ગુરુદેવે અપાર ઉપકાર કર્યો. શ્રીમદે દોરેલી મોક્ષમાર્ગની સુંદર રૂપરેખામાં સદ્‌ગુરુદેવે અલૌકિક રંગ પૂર્યા. આત્મસિદ્ધમાં શ્રીમદે રોપેલાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં બીજ ૪૩ વર્ષે વૃક્ષરૂપે પાંગર્યાં.

'પરમ કૃપાળુ સદ્‌ગુરુદેવના મુખથી ઝરેલું આ અમૃત જો પુસ્તકારૂઢ થાય તો મુમુક્ષુ જીવોને કેવું મહાલાભનું કારણ થાય! જોકે અનુભવના જોરપૂર્વક નીકળતી, હૃદયના ભાવથી ભિંજાયેલી સદ્‌ગુરુદેવની વાણી પ્રત્યક્ષ શ્રોતાને જેવી અપૂર્વ ચમત્કૃતિભરી અસર કરે છે તેવી અસર પુસ્તકારૂઢ વાણીની ન થાય તોપણ પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમનો લાભ કાયમ નહિ લઈ શકનાર સુપાત્ર જીવને પુસ્તકરૂઢા વાણી પણ મહા આલંબનરૂપ થાય.'–આમ ઘણા ભાઈઓની પ્રવચનોને પ્રકાશિત કરવાની ભાવના હોવાથી, અને સદ્‌ભાગ્યે એક જિજ્ઞાસુ ભાઈએ સદ્‌ગુરુદેવની પ્રવચનધારામાંથી યથાશકિત જેટલું બની શકે એટલું લખી લીધેલું હોવાથી, તે લખાણને પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત કરવાનો અમે નિર્ણય કર્યો. આજે તે પ્રકાશન મુમુક્ષુ પાસે મૂકતાં અમને હર્ષ થાય છે. આ પુસ્તકમાં કોઇ ન્યાયવિરુદ્ધ ભાવ ન આવી જાય તેની અમે કાળજી રાખી છે. જે જિજ્ઞાસુ ભાઇના લખાણ વિના આ પુસ્તકનું અસ્તિત્વ ન હોત તે ભાઇના અમે બહુ ઋણી છીએ.

અનાદિ કાળથી મોહાગ્નિમાં બળી રહેલા જીવોને આ ગ્રંથ

શીતળ સમાધિસુખનો પથ બનાવો એ અમારી ભાવના છે આમાંથી ભિન્ન ભિન્ન કોટિના સૌ મુમુક્ષુઓને સૌ સૌની પાત્રતા અનુસાર ઘણું ઘણું મળી રહે એમ છે સમયસાર આદિ અનેક મહાન્ શાસ્ત્રોનાં ગભીર રહસ્યો—વીતરાગશાસનના મૂળભૂત તત્ત્વો, સામાન્ય મનુષ્યને પણ ગ્રાહ્ય થાય એવી અત્યંત અત્યંત સુગમ શૈલીથી આમા સમજાવવામા આવ્યા છે જે મુમુક્ષુઓ તે મોક્ષદાયક ભાવોને વિચારશે, તે ભાવોની શ્રદ્ધા આત્માના પર્યાયે પર્યાયમા વણાઇ જાય ત્યાસુધી પુરુષાર્થ કર્યા જ કરશે તેઓ અનંત દુખના કારણભૂત મોહને છેદી અનંત સમાધિસુખને પામશે

જેઠ સુદ ૫ (શ્રુતપંચમી)
વિ. સં ૧૯૯૮

રામજી માણેકચંદ દોશી
પ્રમુખ,
શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
સોનગઢ

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામી

નો

સંક્ષિપ્ત પરિચય

પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામીનો શુભ જન્મ વિ. સં. ૧૯૪૬ ના વૈશાખ સુદ બીજ ને રવિવારના દિવસે કાઠિયાવાડના ઉમરાળા ગામમાં સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમાં થયો હતો. તેઓશ્રીનાં માતુશ્રીનું નામ ઉજમબાઇ અને પિતાશ્રીનું નામ મોતીચંદભાઇ હતું. જ્ઞાતિએ તેઓ દશા શ્રીમાળી વણિક હતા. બાળવયમાં તેઓશ્રીના વિષે કોઇ જોષીએ કહ્યું હતું કે આ કોઇ મહાપુરુષ થશે. બાળપણથી જ તેઓશ્રીના મુખ પર વૈરાગ્યની સૌમ્યતા અને નેત્રોમાં બુદ્ધિ ને વીર્યનું તેજ દેખાતું. તેઓશ્રીએ ઉમરાળાની જ નિશાળમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. જો કે નિશાળમાં તેમ જ જૈનશાળામાં તેઓશ્રી પ્રાયઃ પ્રથમ નંબર રાખતા તોપણ નિશાળમાં અપાતા વ્યવહારિક જ્ઞાનથી તેમના ચિત્તને સંતોષ થતો નહિ અને તેમને ઊંડે ઊંડે એમ રહ્યા કરતું કે 'હું જેની શોધમાં છું તે આ નથી.' કોઇ કોઇ વાર આ દુઃખ તીવ્રતા ધારણ કરતું; અને એક વાર તો, માતાથી વિખૂટા પડેલા બાળકની જેમ, તે બાળ મહાત્મા સત્ના વિયોગે ખૂબ રડયા હતા.

નાની વયમાં જ માતાપિતા કાળધર્મ પામવાથી તેઓશ્રી આજીવિકા અર્થે તેમના મોટા ભાઇ ખુશાલભાઇ સાથે પાલેજમાં ચાલુ દુકાનમાં જોડાયા. ધીમે ધીમે દુકાન સારી જામી. વેપારમાં તેમનું વર્તન પ્રમાણિક હતું. એક વાર (લગભગ ૧૬ વર્ષની વયે) તેમને કોઇ કારણે વડોદરાની કોર્ટમાં જવું પડયું હતું. ત્યાં તેઓશ્રીએ અમલદાર સમક્ષ સત્ય હકીકત સ્પષ્ટતાથી જણાવી દીધી હતી. તેમના મુખ પર તરવરતી નિખાલસતા, નિર્દોષતા ને નીડરતાની અમલદાર પર છાપ પડી અને તેમણે કહેલી સર્વ હકીકત ખરી છે એમ વિશ્વાસ આવવાથી બીજા આધાર વિના તે સર્વ હકીકત સંપૂર્ણપણે માન્ય રાખી.

શ્રીના અંતરનયને જોયા એક પછી એક ગાથા વાંચતા મહારાજશ્રીએ ઘુંટડા ભરી ભરીને તે અમૃત પીધું ગ્રંથાધિરાજ સમયસારજીએ મહારાજશ્રી પર અપૂર્વ, અલૌકિક, અનુપમ ઉપકાર કર્યો અને તેમના આત્માનંદનો પાર ન રહ્યો મહારાજશ્રીના અંતર્જીવનમાં પરમ પવિત્ર પરિવર્તન થયું ભૂલી પડેલી પરિણતિએ નિજ ઘર દેખ્યું ઉપયોગ-ઝરણાના વહેણ અમૃતમય થયા જિનેશ્વરદેવના સુનંદન ગુરુદેવની જ્ઞાનકળા હવે અપૂર્વ રીતે ખીલવા લાગી

સં ૧૯૯૧ સુધી મહારાજશ્રીએ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં રહી બોટાદ, વઢવાણ, અમરેલી, પોરબંદર, જામનગર, રાજકોટ વગેરે ગામોમાં ચાતુર્માસ કર્યાં અને શેષ કાળમાં સેંકડો નાનામોટા ગામોને પાવન કર્યાં કાઠિયાવાડના હજારો માણસોને મહારાજશ્રીના ઉપદેશ પ્રત્યે બહુમાન પ્રગટ્યું અંતરાત્મધર્મનો ઉદ્યોત ઘણો થયો જે ગામમાં મહારાજશ્રીનું ચાતુર્માસ હોય ત્યાં બહારગામના હજારો ભાઈ બેનો દર્શનાર્થે જતા અને તેમની અમૃતવાણીનો લાભ લેતા મહારાજશ્રી શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં રહ્યા હોવાથી વ્યાખ્યાનમાં મુખ્યત્વે શ્વેતાંબર શાસ્ત્રો વાંચતા (જો કે છેલ્લા વર્ષોમાં સમયસારાદિ પણ સભા વચ્ચે વાંચતા હતા) પરંતુ તે શાસ્ત્રોમાંથી, પોતાનું હૃદય અપૂર્વ હોવાથી, અન્ય વ્યાખ્યાતાઓ કરતા જુદી જ જાતના અપૂર્વ સિદ્ધાંતો તારવતા વિવાદના સ્થળોને છેડતા જ નહિ ગમે તે અધિકાર તેઓશ્રી વાંચે પણ તેમાં કહેલી હકીકતોને અંતરના ભાવો સાથે મીંઢવીને તેમાંથી એવા અલૌકિક આધ્યાત્મિક ન્યાયો કાઢતા કે જે ક્યાંય સાંભળવા ન મળ્યા હોય 'જે ભાવે તીર્થંકરનામકર્મ બંધાય તે ભાવ પણ હેય છે.. શરીરમાં રોમે રોમે તીવ્ર રોગ થવા તે દુઃખ જ નથી, દુઃખનું સ્વરૂપ જુદું છે વ્યાખ્યાન સાંભળી ઘણા જીવો બૂઝે તો મને ઘણો લાભ થાય એમ માનનાર વ્યાખ્યાતા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે

આ દુઃખમાં સમતા નહિ રાખું તો કર્મ બંધાશે—એવા ભાવે સમતા રાખવી તે પણ મોક્ષમાર્ગ નથી પાંચ મહાવ્રત પણ માત્ર પુણ્યબંધના કારણ છે ' આવા હજારો અપૂર્વ ન્યાયો મહારાજશ્રી વ્યાખ્યાનમાં અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે લોકોને સમજાવતા દરેક વ્યાખ્યાનમાં

મહારાજશ્રી સમ્યગ્દર્શન પર અત્યંત અત્યંત ભાર મૂકતા. તેઓશ્રી અનેક વાર કહેતા કે—'શરીરનાં ચામડાં ઉતરડીને ખાર છાંટનાર ઉપર પણ ક્રોધ ન કર્યો—એવા વ્યવહાર ચારિત્ર આ જીવે અનંત વાર પાળ્યાં છે, પણ સમ્યગ્દર્શન એક વાર પણ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. લાખો જીવોની હિંસાના પાપ કરતાં મિથ્યાદર્શનનું પાપ અનંતગણું છે.... સમકિત સહેલું નથી. લાખો કરોડોમાં કોઇક વિરલ જીવને જ તે હોય છે. સમકિતી જીવ પોતાનો નિર્ણય પોતે જ કરી શકે છે. સમકિતી આખા બ્રહ્માંડના ભાવોને પી ગયો હોય છે. આજકાલ તો સૌ પોતપોતાના ઘરનું સમકિત માની બેઠા છે. સમકિતીને તો મોક્ષના અનંત સુખની વાનગી પ્રાપ્ત થઇ હોય છે. સમકિતીનું તે સુખ, મોક્ષના સુખના અનંતમા ભાગે હોવા છતાં, અનંત છે.' અનેક રીતે, અનેક દલીલોથી, અનેક પ્રમાણોથી, અનેક દૃષ્ટાંતોથી સમકિતનું અદ્‌ભુત માહાત્મ્ય તેઓશ્રી લોકોને ઠસાવતા. મહારાજશ્રીની જૈન ધર્મ પરની અનન્ય શ્રદ્ધા, આખું જગત ન માને તોપણ પોતાની માન્યતામાં પોતે એકલા ટકી રહેવાની તેમની અજગ દઢતા અને અનુભવના જોરપૂર્વક નીકળતી તેમની ન્યાયભરેલી વાણી ભલભલા નાસ્તિકોને વિચારમાં નાખી દેતી અને કેટલાકને આસ્તિક બનાવી દેતી. એ કેસરીસિંહનો સિંહનાદ પાત્ર જીવોના હૃદયના ઊંડાણને સ્પર્શી તેમના આત્મિક વીર્યને ઉછાળતો. સત્યના જોરે આખા જગતના અભિપ્રાયો સામે ગુંજતા એ અધ્યાત્મયોગીની ગર્જના જેમણે સાંભળી હશે તેમના કાનમાં હજુ તેનો રણકાર ગુંજતો હશે.

આવી અદ્‌ભુત પ્રભાવશાળી અને કલ્યાણકારિણી વાણી અનેક જીવોને આકર્ષે એ સ્વભાવિક છે. સાધારણ રીતે ઉપાશ્રયમાં કામધંધાથી નિવૃત્ત થયેલા વૃદ્ધ માણસો મુખ્યત્વે આવે છે, પરંતુ કાનજી મહારાજ જ્યાં પધારે ત્યાં તો યુવાનો, કેળવાયેલા માણસો, વકીલો, દાકતરો, શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ વગેરેથી ઉપાશ્રય ઊભરાઈ જતો. મોટાં ગામોમાં મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન પ્રાયઃ ઉપાશ્રયમાં નહિ પણ કોઈ વિશાળ જગ્યામાં રાખવુ પડતું. દિવસે દિવસે તેમની ખ્યાતિ વધતી જ ગઈ. વ્યાખ્યાનમાં હજારો માણસો આવતાં. આસપાસનાં ગામોમાંથી પણ

માણસો આવતાં. આગળ જગ્યા મળે એ હેતુથી સેંકડો લોકો કલાક-દોઢદોઢ કલાક વહેલા આવીને બેસી જતા. કોઈક જિજ્ઞાસુઓ વ્યાખ્યાનોની ટુંકી નોંધ કરી લેતા. જે ગામમાં મહારાજશ્રી પધારે તે ગામમાં શ્રાવકોના ઘરે ઘરે ધર્મની ચર્ચા ચાલતી અને સર્વત્ર ધર્મનું જ વાતાવરણ જામી રહેતું. શેરીઓમાં શ્રાવકોનાં ટોળાં ધર્મની વાતો કરતા નજરે પડતાં. સવાર, બપોરને સાંજ ઉપાશ્રયના રસ્તે જનસમુદાયની ભારે અવરજવર રહ્યા કરતી. ઉપાશ્રયમાં લગભગ આખો દિવસ તત્ત્વજ્ઞાનચર્ચાની શીતળ લહરીઓ છૂટતી. કેટલાક મુમુક્ષુઓનું તો વેપારધંધામાં ચિત્ત ચોંટતું નહિ ને મહારાજશ્રીની શીતળ છાંયમાં ઘણોખરો વખત ગાળતા. એ રીતે ગામોગામ અને સુપાત્ર જીવોના હૃદયમા મહારાજશ્રીએ સત્‌ની રુચિનાં બીજ રોપ્યાં. મહારાજશ્રીના વિયોગમા પણ તે મુમુક્ષુઓ મહારાજશ્રીનો બોધ વિચારતા, ભવભ્રમણ કેમ ટળે, સમ્યક્ત્વ કેમ પ્રાપ્ત થાય તેની ઝંખના કરતા, કોઈ વાર ભેગા મળીને તત્ત્વચર્ચા કરતા, મહારાજશ્રીએ કહેલાં પુસ્તકો વાંચતા-વિચારતા.

સ્થાનકવાસી સાધુઓમાં મહારાજશ્રીનું સ્થાન અજોડ હતું. 'કાનજી મહારાજ શું કહે છે'—એ જાણવા સાધુ-સાધ્વીઓ ઉત્સુક રહેતાં. કેટલાક સાધુ-સાધ્વીઓ મહારાજશ્રીનાં વ્યાખ્યાનની નોંધ મુમુક્ષુ ભાઈબેનો પાસેથી મેળવી વાચી લેતાં.

મહારાજશ્રીએ ઘણા વર્ષો સુધી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમા રહી આત્મધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો અને સાધુ તથા શ્રાવકોને વિચારતા કરી મૂકયા.

મહારાજશ્રી સ. ૧૯૯૧ સુધી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમા રહ્યા. પરંતુ અતરગ આત્મામા વાસ્તવિક વસ્તુસ્વભાવ અને વાસ્તવિક નિર્ગ્રંથમાર્ગ ઘણા વખતથી સત્ય લાગતો હોવાથી તેઓશ્રીએ યોગ્ય સમયે કાઠિયાવાડના સોનગઢ નામના નાના ગામમાં ત્યાના એક ગૃહસ્થના ખાલી મકાનમાં સ. ૧૯૯૧ ના ચૈત્ર સુદ ૧૩ ને મંગળવારને દિને 'પરિવર્તન' કર્યું—સ્થાનકવાસી સપ્રદાયનું ચિહ્ન જે મુહપતિ તેનો ત્યાગ કર્યો. સપ્રદાય ત્યાગનારાઓને કેવી કેવી અનેક મહાવિપત્તિઓ

પડે છે, બાળ જીવો તરફથી અજ્ઞાનને લીધે તેમના પર કેવી અઘટિત નિંદાની ઝડીઓ વરસે છે, તેનો તેમને સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો. પણ તે નીડર ને નિસ્પૃહ મહાત્માએ તેની કાંઇ પરવા કરી નહિ. સંપ્રદાયના હજારો શ્રાવકોના હૃદયમાં મહારાજશ્રી અગ્રસ્થાને બિરાજતા હતા તેથી ઘણા શ્રાવકોએ મહારાજશ્રીને પરિવર્તન નહિ કરવા અનેક પ્રકારે પ્રેમભાવે વિનવ્યા હતા. પરંતુ જેના રોમે રોમમાં વીતરાગપ્રણીત યથાર્થ સન્માર્ગ પ્રત્યે ભક્તિ ઊછળતી હતી તે મહાત્મા એ પ્રેમભરી વિનવણીની અસર હૃદયમાં ઝીલી, રાગમાં તણાઇ, સતને કેમ ગૌણ થવા દે? સત્ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિમાં સર્વ પ્રકારની પ્રતિકૂળતાનો ભય ને અનુકૂળતાનો રાગ અત્યંત ગૌણ થઇ ગયા. જગતથી તદ્દન નિરપેક્ષપણે, હજારોની માનવમેદનીમાં ગર્જતો સિંહ સત્‌ને ખાતર સોનગઢના એકાંત સ્થળમાં જઈને બેઠો.

મહારાજશ્રીએ જેમાં પરિવર્તન કર્યું તે મકાન વસતિથી અલગ હોવાથી બહુ શાંત હતું. દૂરથી આવતા માણસનો પગરવ ક્યાંયથી સંભળાતો. થોડા મહિનાઓ સુધી આવા નિર્જન સ્થળમાં માત્ર (મહારાજશ્રીના પરમ ભક્ત) જીવણલાલજી મહારાજ સાથે અને કોઇ દર્શનાર્થે આવેલા બે ચાર મુમુક્ષુઓ સાથે સ્વાધ્યાય, જ્ઞાન–ધ્યાન વગેરેમાં લીન થયેલા મહારાજશ્રીને જોતાં હજારોની માનવમેદની સ્મૃતિગોચર થતી અને તે જાહોજલાલીને સર્પકંચુકવત્ છોડનાર મહાત્માની સિંહવૃત્તિ, નિરીહતા અને નિર્માનતા આગળ હૃદય નમી પડતું.

જે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય કાનજીસ્વામીના નામથી ગૌરવ લેતો. તે સંપ્રદાયમાં મહારાજશ્રીના 'પરિવર્તન' થી ભારે ખળભળાટ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મહારાજશ્રી ૧૯૯૧ ની સાલ સુધીમાં કાઠિયાવાડમાં લગભગ દરેક સ્થાનકવાસીના હૃદયમાં પેસી ગયા હતા. મહારાજશ્રી પાછળ કાઠિયાવાડ ઘેલું બન્યું હતું. તેથી 'મહારાજશ્રીએ જે કર્યું હશે તે સમજીને જ કર્યું હશે' એમ વિચારીને ધીમે ધીમે ઘણા લોકો તટસ્થ થઇ ગયા. કેટલાક લોકો સોનગઢમાં શું ચાલે છે તે જોવા આવતા, પણ મહારાજશ્રીનું પરમ પવિત્ર જીવન અને અપૂર્વ ઉપદેશ

સાંભળી તેઓ ઠરી જતા, તૂટેલો ભક્તિનો પ્રવાહ ફરીને વહેવા લાગતો. કોઇ કોઇ પશ્ચાત્તાપ કરતા કે 'મહારાજ, આપના વિષે તદ્દન કલ્પિત વાતો સાંભળી અમે આપની ઘણી આશાતના કરી છે, ઘણાં કર્મ બાંધ્યાં છે. અમને ક્ષમા આપજો.' આ રીતે જેમ જેમ મહારાજશ્રીના પવિત્ર ઉજ્જવળ જીવન તેમ જ આધ્યાત્મિક ઉપદેશ વિષે લોકોમાં વાત ફેલાતી ગઇ, તેમ તેમ વધારે ને વધારે લોકોને મહારાજશ્રી પ્રત્યે મધ્યસ્થતા થતી ગઈ અને ઘણાને સાંપ્રદાયિક મોહને કારણે દબાઇ ગયેલી ભક્તિ પુનઃ પ્રગટતી ગઇ. મુમુક્ષુ અને બુદ્ધિશાળી વર્ગની તો મહારાજશ્રી પ્રત્યે પહેલાંના જેવી જ પરમ ભક્તિ રહી હતી. અનેક મુમુક્ષુઓના જીવનાધાર કાનજીસ્વામી સોનગઢમાં જઇને રહ્યા, તો મુમુક્ષુઓનાં ચિત્ત સોનગઢ તરફ ખેંચાયાં. ધીમે ધીમે મુમુક્ષુઓનાં પૂર સોનગઢ તરફ વહેવા લાગ્યા. સાંપ્રદાયિક મોહ અત્યંત દુર્નિવાર હોવા છતાં, સત્‌ના અર્થી જીવોની સંખ્યા ત્રણે કાળે અત્યંત અલ્પ હોવા છતાં, સાંપ્રદાયિક મોહ તેમ જ લૌકિક ભયને છોડીને સોનગઢ તરફ વહેતાં સત્સંગાર્થી જનોનાં પૂર દિન પ્રતિદિન વેગપૂર્વક વધતાં જ જાય છે

પરિવર્તન કર્યા પછી પૂ. મહારાજશ્રીનો મુખ્ય નિવાસ સોનગઢમાં જ છે. મહારાજશ્રીની હાજરીને લીધે સોનગઢ એક તીર્થધામ જેવું બની ગયુ છે. બહારગામથી અનેક મુમુક્ષુ ભાઈબેનો મહારાજશ્રીના ઉપદેશનો લાભ લેવા સોનગઢ આવે છે. દૂર દેશોથી ઘણા દિગંબર જૈનો, પંડિતો, બ્રહ્મચારીઓ વગેરે પણ આવે છે. બહારગામના માણસોને જમવા તથા ઊતરવા માટે ત્યાં એક જૈનઅતિથિગૃહ છે. કેટલાક ભાઇઓ તથા બેનો ત્યાં ઘર કરીને કાયમ રહ્યાં છે કેટલાક સત્સંગાર્થીઓ થોડા મહિનાઓ માટે પણ ત્યાં ઘર કરીને અવારનવાર રહે છે. બહારગામના મુમુક્ષુઓનાં હાલમાં ત્યાં ચાળીસેક ઘર છે.

પૂ. મહારાજશ્રીએ જે મકાનમાં પરિવર્તન કર્યું તે મકાન નાનું હતું, તેથી જ્યારે ઘણાં માણસો થઇ જતાં ત્યારે વ્યાખ્યાન વાંચવાની અગવડ પડતી, પર્યુષણમાં તો બીજે સ્થળે વ્યાખ્યાન વાંચવા જવું પડતું. આ રીતે મકાનમાં માણસોનો સમાસ નહિ થતો હોવાથી

ભક્તોએ સં. ૧૯૯૪ માં એક મકાન બંધાવ્યું અને તેનું નામ 'શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર' રાખ્યું. મહારાજશ્રી હાલમાં ત્યાં રહે છે. તેમની સાથે જીવણલાલજી મહારાજ ઉપરાંત બીજા બે ભક્તિવંત સાધુઓ સત્સંગાર્થે રહ્યા છે. ત્યાં લગભગ આખો દિવસ સ્વાધ્યાય જ ચાલ્યા કરે છે. સવારે તથા બપોરે ધર્મોપદેશ અપાય છે. બપોરના ધર્મોપદેશ પછી ભક્તિ થાય છે. રાત્રે ધર્મચર્ચા ચાલે છે. ધર્મોપદેશમાં તથા તે સિવાયના વાંચનમાં ત્યાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં શાસ્ત્રો, તત્ત્વાર્થસાર, ગોમટસાર, ષટ્ખંડાગમ, પંચાધ્યાયી, પદ્મનંદિપંચવિંશતિ, દ્રવ્યસંગ્રહ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વગેરે વગેરે પુસ્તકો વંચાય છે. ત્યાં આવનાર મુમુક્ષુનો આખો દિવસ ધાર્મિક આનંદમાં પસાર થઈ જાય છે.

પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મયોગી ગુરુદેવને સમયસારજી પ્રત્યે અતિશય ભક્તિ છે તેથી જે દિવસે સ્વાધ્યાય મંદિરનું ઉદ્ઘાટન થયું તે જ દિવસે એટલે સં. ૧૯૯૪ ના વૈશાખ વદ ૮ ને રવિવારના રોજ સ્વાધ્યાય મંદિરમાં શ્રી સમયસારજીની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. શ્રી સમયસારજી પ્રતિષ્ઠાના મહોત્સવ પર બહારગામથી લગભગ ૭૦૦ માણસો આવ્યાં હતાં. મહારાજશ્રી સમયસારજીને ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્ર ગણે છે. સમયસારજીની વાત કરતાં પણ તેમને અતિ ઉલ્લાસ આવી જાય છે. સમયસારજીની પ્રત્યેક ગાથા મોક્ષ આપે એવી છે એમ તેઓશ્રી કહે છે. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં બધાં શાસ્ત્રો પર તેમને અત્યંત પ્રેમ છે. 'ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવનો અમારા પર ઘણો ઉપકાર છે, અને તેમના દાસાનુદાસ છીએ' એમ તેઓશ્રી ઘણી વાર ભક્તિભીના અંતરથી કહે છે. શ્રીમદ્‌ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી સીમંધરભગવાનના સમવસરણમાં ગયા હતા અને ત્યાં તેઓશ્રી આઠ દિવસ રહ્યા હતા એ વિષે મહારાજશ્રીને અણુમાત્ર શંકા નથી. તેઓશ્રી ઘણી વાર પોકાર કરીને કહે છેઃ 'કલ્પના કરશો નહિ, ના કહેશો નહિ, એ વાત એમ જ છે, માનો તો પણ એમ જ છે, ન માનો તો પણ [illegible] છે. યથાતથ્ય વાત છે, અક્ષરશઃ સત્ય છે,

પ્રમાણુસિદ્ધ છે. ' શ્રીસીમંધરપ્રભુ પ્રત્યે ગુરુદેવને અપાર ભક્તિ છે. કોઇ કોઇ વખત સીમંધરનાથના વિરહે પરમ ભક્તિવંત ગુરુદેવનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વહે છે.

વીતરાગના પરમ ભક્ત ગુરુદેવ કહે છે કે-' જૈન ધર્મ એ કોઇ વાડો નથી. એ તો વિશ્વધર્મ છે. જૈન ધર્મનો મેળ અન્ય કોઈ ધર્મ સાથે જ નહિ. જૈન ધર્મનો ને અન્ય ધર્મોનો સમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન રેશમનો ને કંતાનનો સમન્વય કરવાના પ્રયત્ન જેવો વૃથા છે.' દિગંબર જૈન ધર્મ તે જ વાસ્તવિક જૈન ધર્મ છે અને આંતરિક તેમ જ બાહ્ય દિગંબરતા વિના કોઈ જીવ મોક્ષ પામી શકે નહિ એમ તેમની દૃઢ માન્યતા છે તેઓશ્રીની મારફત સમયસાર, પ્રવચનસાર, પંચાધ્યાયી, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક વગેરે અનેક દિગંબર પુસ્તકોનો ઘણો ઘણો પ્રચાર કાઠિયાવાડમા થઇ રહ્યો છે. સોનગઢના પ્રકાશનખાતામાથી ગુજરાતી સમયસારની ૨૦૦૦ નકલો છપાઇ ને તુરત જ ખપી ગઈ. તે સિવાય, સમયસાર ગુટકો, સમયસાર હરિગીત, ગણેશપ્રસાદ વર્ણીજીના પત્રો, અનુભવપ્રકાશ વગેરે ઘણાં પુસ્તકો ત્યાં છપાયાં અને કાઠિયાવાડમા ફેલાયાં. તે ઉપરાત આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની હજારો પ્રતો ત્યાંથી પ્રકાશિત થઈ પ્રચાર પામી છે ગુજરાત-કાઠિયાવાડના અધ્યાત્મપ્રેમી મુમુક્ષુઓને ગુજરાતી ભાષામા આધ્યાત્મિક સાહિત્ય સુલભ થયુ છે. કાઠિયાવાડમાં હજારો મુમુક્ષુઓ તેનો અભ્યાસ કરતા થયા છે. કેટલાક ગામોમા પાચ દશ પદર મુમુક્ષુઓ ભેગા થઇને ગુરુદેવ પાસેથી ગ્રહણ કરેલા રહસ્ય અનુસાર સમયસારાદિ ઉત્તમ શાસ્ત્રોનુ નિયમિત વાચન-મનન કરે છે. આ રીતે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની કૃપાથી પરમ પવિત્ર શ્રુતામૃતના ધોરિયા કાઠિયાવાડના ગામેગામમા વહેવા લાગ્યા છે અનેક સુપાત્ર જીવો એ જીવનોદકનું પાન કરી કૃતાર્થ થાય છે.

પરમ પૂજ્ય મહારાજશ્રીનુ મુખ્ય વજન સમજણ પર છે. ' તમે સમજો, સમજ્યા વિના બધું નકામું છે, ' એમ તેઓશ્રી વારંવાર કહે છે ' કોઈ આત્મા-જ્ઞાની કે અજ્ઞાની-એક પરમાણુમાત્રને હલાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો નથી, તો પછી દેહાદિની ક્રિયા આત્માના હાથમાં

ક્યાંથી હોય? જ્ઞાની ને અજ્ઞાનીમાં આકાશ-પાતાળના અંતર જેવડો મહાન્ તફાવત છે, અને તે એ છે કે અજ્ઞાની પરદ્રવ્યનો તથા રાગ-દ્વેષનો કર્તા થાય છે અને જ્ઞાની પોતાને શુદ્ધ અનુભવતો થકો તેમનો કર્તા થતો નથી. તે કર્તૃત્વ છોડવાનો મહા પુરુષાર્થ દરેક જીવે કરવાનો છે. તે કર્તૃત્વબુદ્ધિ જ્ઞાન વિના છૂટશે નહિ. માટે તમે જ્ઞાન કરો.' —આ તેઓશ્રીના ઉપદેશનો પ્રધાન સૂર છે. જ્યારે કોઈ શ્રોતાઓ કહે કે 'પ્રભુ ! આપ તો મેટ્રિકની ને એમ. એ.ની વાત કરો છો; અમે હજુ એકડિયામાં છીએ, અમને એકડિયાની વાત સંભળાવો;' ત્યારે ગુરુદેવ કહે છેઃ 'આ જૈન ધર્મનો એકડો જ છે. સમજણ કરવી તે જ શરૂઆત છે. મેટ્રિકની ને એમ. એ.ની એટલે કે નિર્ગ્રંથદશાની ને વીતરાગતાની વાતો તો આઘી છે. આ સમજણ કર્યે જ છૂટકો છે. એક ભવે, બે ભવે, પાંચ ભવે, કે અનંત ભવે આ સમજ્યે જ મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થવાની છે.'

પરમ પૂજ્ય મહારાજશ્રીના જ્ઞાનને સમ્યક્પણાની મહોર તો ઘણા વખતથી પડી હતી. તે સમ્યગ્જ્ઞાન સોનગઢના વિશેષ નિવૃત્તિવાળા સ્થળમાં અદ્ભુત સૂક્ષ્મતાને પામ્યું; નવી નવી જ્ઞાનશૈલી સોનગઢમાં ખૂબ ખીલી. અમૃતકળશમાં જેમ અમૃત ઘોળાતાં હોય તેમ ગુરુદેવના પરમ પવિત્ર અમૃતકળશસ્વરૂપ આત્મામાં તીર્થંકરદેવનાં વચનામૃતો ખૂબ ઘોળાયાં-ઘૂંટાયાં. એ ઘૂંટાયેલાં અમૃત કૃપાળુદેવ અનેક મુમુક્ષુઓને પીરસે છે ને ન્યાલ કરે છે. સમયસાર, પ્રવચનસાર વગેરે ગ્રંથો પર પ્રવચન કરતાં ગુરુદેવના શબ્દે શબ્દે એટલી ગહનતા, સૂક્ષ્મતા અને નવીનતા નીકળે છે કે તે શ્રોતાજનોના ઉપયોગને પણ સૂક્ષ્મ બનાવે છે અને વિદ્વાનોને આશ્ચર્યચકિત કરે છે. જે અનંત આનંદમય ચૈતન્યઘન દશા પ્રાપ્ત કરીને સર્વજ્ઞ તીર્થંકરદેવે શાસ્ત્રો પ્રરૂપ્યાં, તે પરમ પવિત્ર દશાના નમૂનારૂપ સ્વાનુભૂતિસ્વરૂપ પવિત્ર અંશ પોતાના આત્મામાં પ્રગટ કરીને સદ્ગુરુદેવ વિકસિત જ્ઞાનપર્યાય દ્વારા શાસ્ત્રમાં ભરેલાં ગહન રહસ્યો ઉકેલી, મુમુક્ષુને સમજાવી અપાર ઉપકાર કરી રહ્યા છે. સેંકડો શાસ્ત્રોના અભ્યાસી વિદ્વાનો પણ ગુરુદેવની વાણી સાંભળી ઉલ્લાસ આવી જતાં કહે છે: 'ગુરુદેવ ! આપની

ધ્યમાં વિના પ્રયત્ને શમી જાય છે એ ઘણા ઘણા મુમુક્ષુઓનો અનુભવ છે. આત્માનું નિવૃત્તિમય સ્વરૂપ, મોક્ષનું સુખ વગેરે ભાવોની જે શ્રદ્ધા અનેક દલીલોથી થતી નથી તે ગુરુદેવના દર્શનમાત્રથી થઈ જાય છે. ગુરુદેવનાં જ્ઞાન ને ચારિત્ર મુમુક્ષુ પર મહા કલ્યાણકારી અસર કરે છે. ખરેખર કાઠિયાવાડને આંગણે શીતળ છાંયવાળું, વાંછિત ફળ દેનાર કલ્પવૃક્ષ ફળ્યું છે. કાઠિયાવાડનાં મહાભાગ્ય ખીલ્યાં છે.

હવે, સોનગઢમાં પરિવર્તન કર્યા પછીના, મહારાજશ્રીના જીવનવૃત્તાંત સાથે સંબંધ રાખતા કેટલાક પ્રસંગો કાળાનુક્રમે સંક્ષેપમાં જોઈ જઈએ:

સોનગઢથી બાર માઈલ દૂર આવેલા શ્રી શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરવાની ઘણા વખતથી મહારાજશ્રીની ભાવના હતી. તે સં. ૧૯૯૫ ના પોષ વદ તેરશે પૂર્ણ થઈ. લગભગ ૨૦૦ ભક્તો સહિત મહારાજશ્રીએ તે તીર્થરાજની યાત્રા અતિ ઉત્સાહ ને ભક્તિપૂર્વક કરી.

રાજકોટના શ્રાવકોના બહુ આગ્રહને લીધે સં ૧૯૯૫ માં મહારાજશ્રીનું રાજકોટ પધારવું થયું. ત્યાં દશેક માસની સ્થિતિ દરમ્યાન મહારાજશ્રીએ સમયસાર, આત્મસિદ્ધિ અને પદ્મનંદિપંચવિંશતિ પર અપૂર્વ પ્રવચનો કર્યા. ગુરુદેવના આગળ વધેલા જ્ઞાનપર્યાયોમાંથી નીકળેલા જડ-ચેતનની વહેંચણીના, નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિના તેમ જ બીજા અનેક અપૂર્વ ન્યાયો સાંભળી રાજકોટના હજારો લોકો પાવન થયા અને અનેક સુપાત્ર જીવોએ પાત્રતા અનુસાર આત્મલાભ મેળવ્યો. દશ માસ સુધી 'આનંદકુંજ' માં (મહારાજશ્રી ઊતર્યા હતા તે સ્થાનમાં) નિશદિન આધ્યાત્મિક આનંદનું વાતાવરણ ગુંજી રહ્યું.

રાજકોટથી સોનગઢ પાછા ફરતાં મહારાજશ્રી ગિરિરાજ ગિરનારતીર્થની યાત્રા કરવા પધાર્યા અને એ પવિત્ર નેમગિરિ ઉપર લગભગ ૩૦૦ ભક્તો સાથે ત્રણ દિવસ રહ્યા ત્યાં એ સમવસરણના દેરાસરજીમાં તથા દિગંબર દેરાસરજીમાં ઊછળેલી ભક્તિ, એ સહસ્રાવનમાં જામી ગયેલી સ્તવનભક્તિની ધૂન અને એ સમશ્રેણીની

પાંચમી ટુંકે પૂ. ગુરુદેવશ્રી ' હું એક, શુદ્ધ, સદા અરૂપી, જ્ઞાનદર્શનમય ખરે !' વગેરે પદો પરમ અધ્યાત્મરસમાં તરબોળ બની ગવરાવતા હતા તે વખતે પ્રસરી ગયેલું શાંત આધ્યાત્મિક વાતાવરણ—એ બધાંનાં ધન્ય સ્મરણો તો જીવનભર ભક્તોના સ્મરણપટ પર કોતરાઈ રહેશે.

રાજકોટ જતાં તથા ત્યાંથી પાછા ફરતાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ રસ્તામાં આવતાં અનેક ગામોમાં વીતરાગપ્રણીત સદ્ધર્મનો ડંકો વગાડતા ગયા અને અનેક સત્પાત્રોના કર્ણપટ ખોલતા ગયા. ગામે ગામ લોકોની ભક્તિ ગુરુદેવ પ્રત્યે ઊછળી પડતી હતી અને લાઠી, અમરેલી વગેરે મોટા ગામોમાં અત્યંત ભવ્ય સ્વાગત થતું હતું. ગુરુદેવનો પ્રભાવનાઉદય જોઈ, જે કાળે તીર્થંકરદેવ વિચરતા હશે તે ધર્મકાળમાં ધર્મનું, ભક્તિનું, અધ્યાત્મનું કેવું વાતાવરણ ફેલાઈ રહેતું હશે તેનો તાદૃશ ચિતાર કલ્પનાચક્ષુ સમક્ષ ખડો થતો.

સં. ૧૯૯૬ ના વૈશાખ માસમાં ગુરુદેવનાં પુનિત પગલાં ફરી સોનગઢમાં થયાં.

ત્યારપછી તુરત જ શેઠ કાળિદાસ રાઘવજી જસાણીના ભક્તિવંત સુપુત્રોએ શ્રી સ્વાધ્યાય મંદિર પાસે શ્રી સીમંધરભગવાનનું જિનમંદિર બંધાવવા માંડ્યું, જેમાં શ્રી સીમંધર ભગવાનના અતિ ભાવવાહી પ્રતિમાજી ઉપરાંત શ્રી શાન્તિનાથ આદિ અન્ય ભગવંતોનાં ભાવવાહી પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા પંચકલ્યાણકવિધિપૂર્વક સં. ૧૯૯૭ ના ફાગણ સુદ બીજના માંગલિક દિને થઈ. પ્રતિષ્ઠામહોત્સવમાં બહારગામના લગભગ ૧૫૦૦ માણસોએ ભાગ લીધો હતો. પ્રતિષ્ઠાના આઠે દિવસ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના મુખમાંથી ભક્તિરસભીની અલૌકિક વાણી છૂટતી હતી. લોકોને પણ ઘણો ઉત્સાહ હતો. પ્રતિષ્ઠાદિન પહેલાં થોડા દિવસે શ્રી સીમંધર ભગવાનના પ્રથમ દર્શને પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની આંખોમાંથી આંસુ વહ્યાં હતાં. સીમંધર ભગવાન મંદિરમાં પ્રથમ પધાર્યા ત્યારે ગુરુદેવને ભક્તિરસની ખુમારી ચડી ગઈ અને આખો દેહ ભક્તિરસના મૂર્ત સ્વરૂપ જેવો શાંત શાંત નિશ્ચેષ્ટ ભાસવા લાગ્યો. ગુરુદેવથી સાષ્ટાંગ પ્રણમન થઈ ગયું અને ભક્તિરસમાં અત્યંત એકાગ્રતાને લીધે દેહ એમ ને એમ બે ત્રણ મિનિટ સુધી

નિશ્ચેષ્ટપણે પડી રહ્યો. આ ભક્તિનું અદ્‌ભુત દશ્ય, પાસે ઊભેલા મુમુક્ષુઓથી જીરવી શકાતું નહોતું; તેમનાં નેત્રોમાં અશ્રુ ઊભરાયાં અને ચિત્તમાં ભક્તિ ઊભરાઇ. ગુરુદેવે પોતાના પવિત્ર હાથે પ્રતિષ્ઠા પણ ભક્તિભાવમાં જાણે દેહનું ભાન ભૂલી ગયા હોય એવા અપૂર્વ ભાવે કરી હતી.

આ જિનમંદિરમાં બપોરના વ્યાખ્યાન પછી દરરોજ પોણો કલાક ભક્તિ થાય છે. ભક્તિમાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પણ હાજર રહે છે. બપોરનું પ્રવચન સાંભળતાં આત્માના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપના પ્રણેતા વીતરાગ ભગવંતનું માહાત્મ્ય હૃદયમાં સ્ફુર્યું હોય છે તેથી પ્રવચનમાંથી ઊઠી તુરત જ જિનમંદિરમાં ભક્તિ કરતાં વીતરાગદેવ પ્રત્યે પાત્ર જીવોને અદ્‌ભુત ભાવ ઉલ્લસે છે. આ રીતે જિનમંદિરમાં જ્ઞાન ને ભક્તિના સુંદર સુમેળનું નિમિત્ત બન્યું છે.

શ્રી જિનમંદિર બંધાયા પછી એક વર્ષે થોડા મુમુક્ષુ ભાઇઓ દ્વારા જિનમંદિર પાસે જ શ્રી સમવસરણ મંદિર બંધાયું. તેમાં શ્રી સીમંધર ભગવાનનાં અતિ ભાવવાહી ચતુર્મુખ પ્રતિમાજી બિરાજે છે. સુંદર આઠ ભૂમિ, કોટ, (મુનિઓ, અર્જિકાઓ, દેવો, મનુષ્યો, તિર્યંચો વગેરેની સભાઓ સહિત) શ્રીમંડપ, ત્રણ પીઠિકા, કમળ, ચામર, છત્ર, અશોકવૃક્ષ, વિમાનો વગેરેની શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી તેમાં અતિ આકર્ષક રચના છે. મુનિઓની સભામાં શ્રી સીમંધર ભગવાન સામે અત્યંત ભાવપૂર્વક હાથ જોડીને ઊભેલા શ્રીમદ્‌ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યનાં અતિ સૌમ્ય મુદ્રાવંત પ્રતિમાજી છે. પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ સં. ૧૯૯૮ ના વૈશાખ વદ ૬ ના માંગલિક દિવસે થયો હતો અને તે પ્રસંગે બહારગામથી લગભગ ૨૦૦૦ માણસો આવ્યાં હતાં. શ્રી સમવસરણના દર્શન કરતાં, શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી સીમંધર ભગવાનના સમવસરણમાં ગયા હતા તે પ્રસંગ મુમુક્ષુનાં નેત્રો સમક્ષ ખડો થાય છે અને તેની સાથે સંકળાયેલા અનેક પવિત્ર ભાવો હૃદયમાં સ્ફુરતાં મુમુક્ષુનું હૃદય ભક્તિ ને ઉલ્લાસથી ઊછળી પડે છે. શ્રી સમવસરણ

મંદિર થતાં, મુમુક્ષુઓને તેમના અંતરનો એક પ્રિયતમ પ્રસંગ દષ્ટિ-ગોચર કરવાનું નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયું છે.

સ. ૧૯૯૮ ના આશાડ વદ એકમના રોજ શ્રી સોનગઢમાં શ્રી ગુરુરાજે સભા સમક્ષ શ્રી પ્રવચનસારનું વાંચન શરૂ કર્યું હતું તેમાથી જ્ઞેય અધિકાર ઉપડતા અનેક વર્ષોમાં જોએલ તેનાથી પણ કોઈ અચિંત્ય ને આશ્ચર્યકારક ગુરુદેવના અંતર આત્મમાંથી નિર્મળ ભાવશ્રુત જ્ઞાનની પર્યાયમાથી સુક્ષ્મ ને ગહન એવો શ્રુતનો ધોધ વહેવા લાગ્યો તે ધોધ જેણે જાણ્યો હશે ને બરાબર શ્રવણ કર્યો હશે તેને ખ્યાલ હશે. બાકી તો શું કહી શકાય ?

શ્રવણ કરતાં એમ થતું હતું કે આ તે કોઈ આશ્ચર્યકારી આત્મવિભૂતિ જોવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું ! કે કોઈ અચિંત્ય શ્રુતની નિર્મળ શ્રેણી જોવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયુ ? ખરેખર સ્વાત્મ સ્વરૂપ વૃદ્ધિરૂપ તે ધન્ય પ્રસગ સહાયને માટે હ્રદયના જ્ઞાનપટ પર કોતરાઈ રહેશે ને ફરી ફરી આવા અનેક તરેહના સુપ્રસંગો સપ્રાપ્ત થશે.

સ. ૧૯૯૮ ના ભાદરવા સુદ પાચમના રોજ સોનગઢમાં શ્રી સનાતન જૈન બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. તેમા ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખવામા આવ્યો છે. દશેક બ્રહ્મચારીઓ તેમાં જોડાયા છે. તેમાં જોડાનાર બ્રહ્મચારી ત્યાં ત્રણ વર્ષ સુધી રહી, દરરોજ ત્રણેક કલાક નિયત કરેલા ધાર્મિક પુસ્તકોનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે, તે પ્રાપ્ત થયેલા શિક્ષણને એકાંતમા સ્વાધ્યાય દ્વારા દઢ કરે છે અને મહારાજ શ્રીના પ્રવચનો, ભકિત વગેરેમા ભાગ લે છે, એમ આખો દિવસ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં ગાળે છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે ફરીને પાછા રાજકોટના શ્રાવકોના આગ્રહને લીધે અને પ્રભાવનાઉદયને લીધે સ. ૧૯૯૯ ના ફાગણ સુદ પાંચમના રોજ સોનગઢથી વઢવાણ રસ્તે રાજકોટ જવા માટે વિહાર કર્યો છે. અમૃત વરસતા મહામેઘની જેમ રસ્તામાં આવતા દરેક ગામમાં ગુરુદેવ પરમાર્થ અમૃતનો ધોધમાર વરસાદ વરસાવતા જાય છે અને અનેક તૃષાવત જીવોની તૃષા છિપાવતા જાય છે. હજારો ભાગ્યવંત જીવો-જૈનોને જૈનતરો-એ અમૃતવર્ષાને ઝીલી સંતુષ્ટ થાય છે. જૈનેતરો

પણ ગુરુદેવનો આધ્યાત્મિક ઉપદેશ સાંભળી દિંગ થઇ જાય છે. જૈન દર્શનમાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાનું જ પ્રતિપાદન નથી પણ તેમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વજ્ઞાન ભરપુર ભરેલું છે એમ સમજાતાં તેમને જૈન દર્શન પ્રત્યે બહુમાન પ્રગટે છે. ગામોગામ બાળકો, યુવાનો ને વૃદ્ધોમાં જૈનો ને જૈનેતરોમા મહારાજશ્રી આત્મવિચારનાં પ્રબળ આંદોલનો' ફેલાવતા જાય છે અને 'આ મોઘા મનુષ્યભવમાં જો જીવે દેહ, વાણી અને મનથી પર એવા પરમ તત્ત્વનું ભાન ન કર્યું, તેની રુચિ પણ ન કરી, તો આ મનુષ્યભવ નિષ્ફળ છે' એમ દાંડી પીટીને જાહેર કરતા જાય છે.

એ અમૃતસિંચક યોગિરાજ કાઠિયાવાડની બહાર વિચર્યા નથી. જો તેઓશ્રી હિંદુસ્તાનમાં વિચરે તો આખા ભારતવર્ષમાં ધર્મની પ્રભાવના કરી હજારો તૃષાવંત જીવોની તૃષા છિપાવી શકે એવી અદ્‌ભુત શક્તિ તેમનામા દેખાય છે.

આવી અદ્‌ભુત શક્તિના ધરનાર પવિત્રાત્મા કાનજીસ્વામી કાઠિયાવાડની મહા પ્રતિભાશાળી વિભૂતિ છે. તેમના પરિચયમાં આવનાર પર તેમના પ્રતિભાયુક્ત વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ પડયા વિના રહેતો નથી તેઓશ્રી અનેક સદ્‌ગુણોથી અલંકૃત છે. તેમની કુશાગ્ર બુદ્ધિ દરેક વસ્તુના હાર્દમા ઊતરી જાય છે. તેમની સ્મરણ શક્તિ વર્ષોની વાતને તિથિ–વાર સહિત યાદ રાખી શકે છે તેમનુ હ્રદય વજ્રથીયે કઠણ ને કુસુમથીયે કોમળ છે તેઓશ્રી અવગુણ પાસે અણુનમ હોવા છતા સહેજ ગુણ દેખતા નમી પડે છે. બાળબ્રહ્મચારી કાનજીસ્વામી એક અધ્યાત્મમસ્ત આત્માનુભવી પુરુષ છે. અધ્યાત્મમસ્તી તેમની રગેરગમાં વ્યાપી ગઇ છે. આત્માનુભવ તેમના શબ્દે શબ્દમાં ઝળકે છે. તેમના શ્વાસે શ્વાસે 'વીતરાગ! વીતરાગ!' નો રણકાર ઊઠે છે. કાનજીસ્વામી કાઠિયાવાડનુ અદ્વિતીય રત્ન છે. કાઠિયાવાડ કાનજી-સ્વામીથી ગૌરવવંત છે.

વૈશાખ સુદ ૭,
સં. ૧૯૯૮

હિંમતલાલ જેઠાલાલ શાહ

બીજી આવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના

આ શાસ્ત્રની પ્રથમ આવૃત્તિ બહાર પડી કે તુરત જ તે વેચાઇ ગઇ અને જિજ્ઞાસુ જીવોની તેને માટે માગણી ચાલુ રહેવાથી બીજી આવૃત્તિ છપાવવાની જરૂર જણાઇ. તેથી આ બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

પહેલી આવૃત્તિમાં કોઇ કોઈ જગોએ મહેજ શબ્દોમાં અશુદ્ધિ હતી તે આ આવૃત્તિમાં સુધારવામાં આવી છે તથા આ શાસ્ત્રમાં જે જે વિષયો આવે છે તેની " કકાવારી સુચી " આપવામાં આવેલ છે એટલે વાચકને જે વિષય શોધવો હોય તે જલદી શોધી શકે એવી સગવડ થઇ છે.

આ શાસ્ત્રમાં આપવામાં આવેલા ભાવો વીતરાગ આજ્ઞાનુસાર વસ્તુ સ્વરૂપની યથાર્થ સ્થિતિ પરૂપે છે. અને તે વીતરાગી વિજ્ઞાન છે. આગમ, યુકિત સ્વાનુભવથી તે સિદ્ધ છે માટે આ શાસ્ત્રને મહા વિનયથી વાંચી, તેનો અભ્યાસ કરી તેમાં જણાવેલા ભાવો જિજ્ઞાસુઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં ઉતારવા માટે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે.

સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્ચારિત્ર હોતું જ નથી અને તેથી સમ્યગ્દર્શન લાયક જીવો પ્રાપ્ત કરે તે માટે આત્માના ' છ પદ ' ને શિષ્ય ગુરુના સંવાદરૂપે મૂળ શાસ્ત્રકાર–શ્રીમાન સમીપ સમયવર્તી સમયજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ સાદી ભાષામાં રચ્યા છે અને તે ઉપરનાં આ પ્રવચનો અધ્યાત્મયોગી પરમ પૂજ્ય શ્રીસદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીએ તેમની લાક્ષણિક, સાદી, સરળ અને નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેવી ભાષામાં કર્યાં છે માટે આ શાસ્ત્રનો બરાબર અભ્યાસ કરવા ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

રામજી માણેકચંદ દોશી.

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની વિષયાનુક્રમણિકા

श्री सर्वज्ञदेवाय नमः ।

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામીના
આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પર
પ્રવચનો

આ શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે નડિયાદમાં વિ. સં. ૧૯૫૨ ની સાલમાં [આસો વદ એકમે] લખ્યું હતું. તેમાં પૂર્વભવના સંસ્કાર સહિત પોતાનો અનુભવ જણાવ્યો છે. છ પદનો તેમા સમાવેશ થાય છે. તે છ પદ નીચે મુજબ છેઃ—

(૧) આત્મા છે. [તે ન્યાયથી સમજાવ્યું છે.]
(૨) જે છે તે હમેશાં હોય છે તેથી નિત્ય છે.
(૩) સ્વભાવે તે જ્ઞાનનો કર્તા છે; અજ્ઞાનથી રાગદ્વેષનો કર્તા છે.
(૪) વસ્તુતાએ સ્વભાવનો ભોક્તા છે, અજ્ઞાનથી હર્ષશોકાદિનો ભોક્તા છે.
(૫) મોક્ષ છે.
(૬) મોક્ષનો ઉપાય પણ છે.

આમાં ઘણા ભવના સંસ્કાર સહિત સ્વાનુભવની વાત કહી છે.

શ્રી એટલે આત્માની જ્ઞાનલક્ષ્મી–કેવળજ્ઞાન, તેનું સ્વરૂપ સમજાયે જ્ઞાનનું ચારિત્ર [સ્થિરતા] પ્રગટીને, જ્ઞાનના પુરુષાર્થથી પૂર્ણ શુદ્ધ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શાસ્ત્રની શરુઆતમાં શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંતનો વિનય કરે છેઃ—

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૧.

પ્રથમ "સત્" નામ આત્મા, અને તેને સમજાવનાર ગુરુ તે સદ્ગુરુ. એવા સદ્ગુરુને નમસ્કાર કરીને કહે છે કે હું એક આત્મા જ (આત્માનુ સ્વરૂપ જ) જાણ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો. એક આત્મા જાણ્યે સર્વ જણાઈ જાય.

'જે સ્વરૂપ' એટલે આત્મસ્વરૂપ. આત્મા પોતે કોણ છે તે જાણ્યા વિના બધી કળા નકામી છે. તે સમજ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો એમ કહ્યું, પણ એમ ન કહ્યું કે અમુક ક્રિયા કે અમુક વિદ્યા વિના રખડ્યો.

"સ્વ" એટલે પોતાનું; પોતાનું રૂપ તે સ્વરૂપ; જીવનું સ્વરૂપ પોતાનું અરૂપી જ્ઞાન છે. જગતના અન્ય દ્રવ્યો જડ અને અચેતન છે. તેમાંથી પુદ્ગલમા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ છે; અને અરૂપી, નિર્દોષ આનંદમૂર્તિ આત્મતત્ત્વ છે. તે અરૂપી વસ્તુ જ્ઞાનદૃષ્ટિ વડે દેખાય છે. આત્મા મન, વાણી, દેહ, વર્ણ, ગધ, રસથી નિરાળો છે; પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, વિકલ્પ વિનાનો છે. એનું જે સ્વરૂપ છે તેને યથાર્થ ન્યાય વડે સમજ્યા વિના અનાદિ કાળથી અનત દુઃખ પામ્યો. આમાં એમ આવ્યું કે સાચું તત્ત્વ સમજ્યા વિના, જે જાત છે તે જાણ્યા વિના, અનત દુઃખ પામ્યો, પણ એમ ન આવ્યું કે બ્રહ્મચર્ય, વ્રત, તપ, લૌકિક નીતિ એવું બહારથી કરવાનું કાંઇ ન કર્યું એટલે દુઃખ પામ્યો.

પૂર્વે અનંતકાળમાં નિજ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના દુઃખ પામ્યો એમ કહેતાં તેમાં ગર્ભિતપણે એમ આવ્યું કેઃ અનંતકાળથી હું નિત્ય છું અને ગયા કાળમા આત્માના સુખથી (મારાથી) અજાણ હતો; આથી સમજણ પણ આપની કૃપાથી પામ્યો. પ્રથમ અનંત દુઃખ પામીને અનંત કાળથી ટકી રહ્યો હતો, હવે આત્મભાનથી ટકી રહ્યો છું.

આત્મા અનંત કાળથી છે તે કઈ અવસ્થામાં ટક્યો ? અજ્ઞાન વડે અનંત દુઃખને પામ્યો અને તે અનત દુઃખની અવસ્થામાં ટક્યો.

" અનંત " શબ્દ, આત્મા બેહદ-આનંદસ્વરૂપ સ્વાભાવિક તત્ત્વ છે એમ સૂચવે છે. તે ભૂલીને હે ગુરુ ! એ આનંદની અનંતી ઊંધાઇમાં હું અનાદિ કાળથી ટકયો હતો, કારણ કે આત્મા અનંત [બેહદતાવાળો] છે, માટે દુઃખનો રસ પણ અનંતો જ ભોગવે છે. કોઈ કહેશે કે અનંતકાળનાં દુઃખ ભેગાં કરીને અનંત દુઃખ થયાં હશે પણ તેમ નથી; એક એક ક્ષણમાં અનંત દુઃખની વેદના સહન કરી છે.

આ શાસ્ત્રમાં અપૂર્વ આહ્‌લાદ ભર્યો છે. શિષ્યને પોતાનું સ્વાધીનપણું ગુરુગમથી સમજાયું એટલે પોતાનો જ્ઞાન સ્વભાવ બેહદ અપરિમિત છે તેનો ઉલ્લાસ આવ્યો છે તેનું વર્ણન કરે છે.

તું શું સમજ્યો અને શું નથી સમજ્યો, 'જડના સંયોગમાં શું રહેલું છે અને પરથી જુદા પણું-અસંગપણું શું', તેનો વિવેક કેમ કરવો તેનો વિચાર કર્યો નથી તેથી જ અનંત દુઃખ પામ્યો છે.

અહીં શ્રી સદ્‌ગુરુને નમસ્કાર કર્યો છે. તેમાં વિનય છે. નિશ્ચયથી પોતાના પૂર્ણ શુદ્ધ આત્માને નમસ્કાર છે; વ્યવહારથી પોતે, ઉપકારીને [જે કેવળજ્ઞાની ભગવાન થઈ ગયા, જેમણે આત્માનું અવિરોધ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે તે પરમાત્માને] ઓળખીને નમન કર્યું છે. શ્રી સદ્‌ગુરુભગવંત કેવા મહિમાવંત છે તે વિષે કહ્યું છે કેઃ—

ગુરુ ગોવિંદ દોનું ખડે, કિસકું લાગુ પાય;
બલિહારી ગુરુદેવકી જેણે આતમ દીયો બતાય.

પરમાત્મસ્વરૂપ ચૈતન્ય વીતરાગ ભગવાન અને જ્ઞાની બન્ને સમક્ષ દેખાય છે. ત્યાં શિષ્ય પોતાનું બેહદ સુખ સ્વરૂપ, સ્વાધીન સ્વરૂપ સમજાવનાર સાધક દશામાં વર્તતા એવા સદ્‌ગુરુને નમસ્કાર કરે છે. પોતાનો સાધક સ્વભાવ ઊઘડયો એની હોંશમાં પોતાના ગુણનું બહુમાન, વિનય કરે છે એટલે જ્ઞાની ગુરુ ઉપર ઉપકારીપણાનો આરોપ કરી પોતાનો પવિત્ર ભાવ મલાવે છે.

ભૂતકાળમાં આત્માને સમજ્યા વિના દુઃખી હતો એટલે સિદ્ધ થયું કે પૂર્વે હું હતો અને શક્તિરૂપે આનંદમય જ્ઞાન-સામર્થ્ય સ્વરૂપે હતો. હવે તે જ જ્ઞાન શક્તિનો અંતરંગ ઉજ્જવળ ભાવ જે ઊઘડયો

છે તે ભાવથી મારૂં પૂર્ણ સ્વરૂપ ઊઘડવાનું છે.

અનંત દુઃખના ભોગવટાની અવસ્થા અને નિરાવરણ પવિત્ર પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મસુખના ભોગવટાની અવસ્થાને જાણનારો જ્ઞાતા ભગવાન આત્મા સળંગ જ્ઞાનમય છે; પરથી જુદો સ્વાધીન, અસંગ એકલો છે. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનું છેદન કરીને નિમિત્તની અસર લીધા વિના નિર્મળ શાંત પવિત્ર આનંદમય છું એ ભાવે ભવિષ્યમાં પૂર્ણ શુદ્ધ થવાનો છું–એવી ભાવના ભાવે છે. નિઃશંક બેહદ પ્રતીતિ સ્વરૂપ જે સ્વભાવ ઊઘડયો,—જે ભાવ અંતરંગ જ્ઞાન ખળના પુરુષાર્થથી ઉઘડયો,તે ભાવ પૂર્ણ–આનંદમય શુદ્ધ સ્વરૂપની શક્તિમાંથી પ્રગટ થાય છે. અવસ્થાદૃષ્ટિએ હજી અંશ ઉઘડયો છે તેથી મલિનતા, અપૂરાશ છે.

પ્રવચનસાર અને સમયસારમાં ભગવાન શ્રીકુંદકુંદાચાર્ય તથા અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવનો અંતરનાદ નીકળે છે કેઅમે જેમ કહીએ છીએ તેમ જ છે, અને તે સર્વજ્ઞના ઘરની વાત, જાત–અનુભવથી કહીએ છીએ. આ સ્વરૂપ સમજ્યે, શ્રધ્યે એક–બે ભવે અવશ્ય મોક્ષ થાય છે એમ અપ્રતિહત ભાવની વાત કરી છે. પાછા પડી જવાની વાત નથી. જે સ્વરૂપ બેહદ છે, અનંત છે, સ્વાધીન છે, તેનો યથાર્થ નિર્ણય થયા પછી પાછો કેમ પડે ? જે ભાવે પૂર્ણની શ્રદ્ધા કરી છે તે જ [અનુભવની જાત] આખું નિર્મળ આત્મપદ પૂરું પાડે છે. ૧.

હવે આત્માર્થીને વિચારવા માટે મોક્ષમાર્ગ અગુપ્ત રીતે કહે છેઃ—

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ
વિચારવા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય ૨.

આ વર્તમાન ભરતક્ષેત્ર અને વર્તમાન કાળની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. જે ક્ષેત્રે જે કાળે શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન વિચરતા હતા તે ધર્મ–ક્ષેત્રને, ધર્મ–કાળને અને તે સમયના સંતો–ધર્માત્મા–જ્ઞાની પુરુષોને ધન્ય છે. ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર દેવનું જે કાળે વિદ્યમાનપણું હોય તે ધર્મકાળને ધન્ય છે' કર્મ ઉદયજિનરાજનો, ભવીજનને હિતકાર.' તે કાળે કુતર્કવાદી પાખંડીનાં જોર ન હતાં.

અહીં એમ ભાવ છે કે, વર્તમાન પંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર પરમાત્મા સાક્ષાત્ વિચરે છે ત્યાં જ્ઞાની–ધર્માત્મા–સંત મુનિઓના ટોળાં છે. સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પ્રભુ તે ક્ષેત્રથી મોક્ષ જવાના છે. મુનિઓ છે તેમાંથી કેટલાક એ જ ભવે મોક્ષ જવાના છે, કેટલાક એક ભવ કરી મોક્ષ પહોંચવાના છે. વર્તમાન, એ ધર્મક્ષેત્રે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન છે અને ૨૪૬૭ વર્ષ પૂર્વે આ ક્ષેત્રે પણ હતા.

તે ક્ષેત્રે તીર્થંકર ભગવાનની વીતરાગ દશા જોઈને મોટા ઇન્દ્ર, દેવ, મનુષ્ય આદિ લળી લળીને તેમને વંદન કરે છે. અને અનેક લાયક પ્રાણીઓ આત્મજ્ઞાન પામે છે. કોઈ નિર્ધન નીચ કુળમાં જન્મેલો પ્રાણી પણ પ્રભુના દર્શન કરતો થકો વાણી સાંભળી. ન્યાય વિચારી, આત્માના પવિત્ર સ્વાધીન આનંદ સ્વરૂપને સમજી લે છે.

મોક્ષમાર્ગ વર્તમાનમાં બહુ લોપ છે–એમ કહ્યું તેમાં એમ કહ્યું કે તે આ ક્ષેત્રે વર્તમાનમાં થોકરૂપ નથી પણ પૂર્વે હતો અને હવે પછી હશે.

આત્મા પૂર્ણ છે એવું શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન જે કાળે વર્તે તે કાળે ભેદ નથી, વિકલ્પ નથી. આત્મજ્ઞાન થયા પછી પૂર્ણ થવામાં જે અલ્પ કાળ બાકી રહે છે તેનો ભાવે ભેદ નથી; આ દુષ્પમ કાળને તે પોતાના માટે સુષમ કાળ માને છે.

ઉદાયન રાજાનો શાસ્ત્રમાં અધિકાર છે. તેમાં તે ભાવના ભાવે છે કે અહો પ્રભુ ! ધન્ય તે ગામ, નગર, સંતમુનિઓ કે જ્યાં આપ બિરાજો છો. અહીં આપ પધારો તો વંદના કરું, મોટો મહોત્સવ કરું, અને અર્પણતા કરું. તેમને ત્રણ–ઉપવાસ થયા છે અને ભાવના ભાવે છે કે મારા નગરના બાગમાં પ્રભુ પધારે; ધન્ય ધન્ય અવતાર!! અહીં રાજાની મુમુક્ષુતા તૈયાર છે. અંતરંગ પણ તૈયારી થઈ છે. કેવળજ્ઞાન લેવાની પાત્રતા પોતામાં હતી અને નિમિત્તરૂપ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું સહેજે વિચરવું થયું; રાજાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં નિર્મળતા પ્રગટીને તે જ ભવે તેનો મોક્ષ થવાનો છે. વીતરાગ કોઈને આધીન નથી, સહજ તેનો વિહાર છે. પણ રાજાનું ઉપાદાન તૈયાર થયું છે. એટલે નિમિત્ત મળે જ. અંતરાત્મા રાજા ઉદાયન કર્મોદયને જીતીને

જાગ્યો–ઊઠયો કે મહાવીર તીર્થંકર પ્રભુ મારા બાગમા પધારે અને હું પ્રભુના શરણુમા નમન કરુ

વીતભય નગરીનો રાજા પ્રકૃતિના શુભાશુભ ઉદયને જ્ઞાનબળવડે જીતીને ચૈતન્ય-પ્રભુ પાસે તૈયાર થયો છે

' ત્રિકાળ જ્ઞાનાનંદ આત્માનુ સામર્થ્ય છે તે ફાળે " એમ અંદરનો પુરુષાર્થ જાગતા ચિદાનંદ શુદ્ધ જ્ઞાનના ભણકારા ઊઠયા કે પૂર્ણ સ્વરૂપને પામ્યે જ છૂટકો છે આવી ભાવના ભાવે છે અને પુરુષાર્થ ફાળ્યો છે અને યોગાનુયોગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનુ પોતાના રાજ્યમા પધારવુ પણ થતુ એમ પોતાના ભાવને અનુકૂળ નિમિત્ત મળ્યુ, અને પોતાનો સાધક સ્વભાવ પણ ઊછળ્યો છે પછી બાકી શુ ? તે જ ભવે કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષ ગયા છે

શ્રીમદ્ કહે છે કે, પૂર્વે ધર્મકાળ હતો આત્મધર્મની ઘણા જીવોને વૃદ્ધિ હતી પણ વર્તમાનમા ઘણા ભાગે મોક્ષમાર્ગ લોપ છે છતા સમજનાર જિજ્ઞાસુ, મુમુક્ષુ, પાત્ર છે તેને કહે છે કે તુ મોક્ષ સ્વરૂપ છો સમજીને પ્રગટ થઈ શકે છે જે કોઈ આ ન્યાયથી આત્માનુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજશે તે આ લોકોત્તર માર્ગ–આત્માનો વિધિ સમજશે સમજીને આરાધશે તો એક-બે ભવે [આત્માની] આરાધના વડે સ્વતંત્ર અનંત સુખને પામશે વર્તમાન કાળે મોક્ષ માર્ગ બહુલોપ થઈ ગયો છે એટલે સમજનાર નહિ એમ નથી પણ ઘણી દુર્લભતા છે અજ્ઞાનથી, ઊધી માન્યતાથી વિવેક પામવો (આત્માનો વિવેક પામવો) દુર્લભ થઈ પડયો છે પણ પાચમા આરાના છેડા સુધી–૧૮૫૦૦ વર્ષ સુધી મોક્ષમાર્ગ રહેશે જો કે ઘણા લોકો સ્વચ્છંદ મતાગ્રહને આધીન રહેવાના જાણીને મુમુક્ષુઓ ઓળખે છે જેને આત્માની ગરજ છે–આત્મા સુખની રુચિ છે. સમાજનો ભય લાગ્યો છે તેને જ્ઞાની કહે છે કે ' મોક્ષમાર્ગ છે, મોક્ષ ઉપાય છે ' તુ સમજ આગળ આત્માર્થીના લક્ષણ કહેશે કે આત્મા અવિનાશી, પુણ્યપાપ રહિત છે, તેવો નિર્મળ આત્મા અવિનાશી છે

જે આત્મા શુદ્ધ છે તે કેવડો છે? કેવો છે ? તે વિચારવા માટે આત્માર્થીને સદુપદેશ છે

પણ જેને હિતાહિતનું ભાન નથી, જે આંધળી દોડ કરી ખોટી અર્પણતાથી ભ્રમણા સેવે છે, તત્ત્વનો વિવેક—વિચાર કરતા નથી તેને ા કહેવું જ શું ? પણ જેને જિજ્ઞાસા છે તેને જ્ઞાની કહે છે કે સાચા યાયનો નિર્ણય કર. સત્ સમાગમથી શ્રવણ કર, મનન કર અને ુલના કર. તો જે સર્વજ્ઞ ભગવાનના ભાવ વચન છે તેનો આશય મજાશે. એમ "વિચારતા આત્માર્થીને, ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય."

જ્ઞાનીનું શું કહેવું છે ? તે ગૂઢ આશય સમજાય તેમ છે. જ્ઞાની, ાત્મા અરૂપી અનંત ધર્મવાળો છે એ ન્યાયથી સમજાવે છે, તે ાંભળીને વિચાર કરવો. પ્રથમ વીતરાગી પુરુષના વચનો સાચા છે ેવો ભાવ હોવો જોઈએ. સમજવા માટે જિજ્ઞાસાથી આશંકા થાય ે જુદી વાત છે.

આગળ આવશે કે શિષ્ય કેવો વિનયી, જિજ્ઞાસુ હોવો જોઈએ. " ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય " તેનો અર્થ શ્રીમદે એક પત્રમાં હ્યુ છે કે 'શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે પણ મર્મ કહ્યો નથી' પણ અહીં ે વાતને ગોપવ્યા વિના [છુપાવ્યા વિના] અત્રે પ્રગટ કહીએ છીએ- ેમ છે તેમ જ કહીએ છીએ.

શાસ્ત્રના ગુપ્ત રહસ્યો શ્રીમદે પ્રગટ કર્યાં છે અહીં કહ્યુ કે આત્માર્થીએ ખૂબ વિચારવુ જોઈશે; કારણ કે મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ ાઈ ગયો છે. 'છતાં મોક્ષમાર્ગ છે, મોક્ષનો ઉપાય છે' એમ તેનો આ- ાય છે. ત્યારે હવે આ લોકોત્તર માર્ગ કેવો હશે ?

લોકો મૂઝાય છે કે અત્યારે શું કરવું ? અને કહે છે કે તમે નિશ્ચયની વાત કરો છો, જ્ઞાનનો વ્યવહાર અમને સમજાતો નથી માટે બીજું કંઈ કહો. પણ આ તો હજુ એકડો છે, જેને આત્મા એકલો સ્વાધીન જોઈએ છે તેને પોતાની જાતનો વ્યવહાર અને નિશ્ચય સમ- જવો જોઈશે અને નિશ્ચય પરમાર્થને આદરવો જોઈશે. પણ દેહની, મનની ક્રિયા તે વ્યવહાર નથી; પુણ્ય પણ વ્યવહાર નથી. વ્યવહાર નિશ્ચય આત્મામાં છે, નિશ્ચય વિના એકલો વ્યવહાર નથી. આમ જે ન્યાય માર્ગ છે તેનો અનાદિથી અણઅભ્યાસ છે એટલે બીજાથી

લોકો સંતોષ કરી બેઠા છે અને સંતોષ મનાવનારા પણ પ્રમાણપત્ર આપી દે છે. કે અહો ! તમે ધર્મી છો, સંવર, પ્રતિક્રમણ, ઉપવાસ, સામાયિક કરો છો એટલે પાચમું ગુણસ્થાન વર્તે છે. પણ જ્ઞાની તે ખોટાને નહિ સ્વીકારે. કોઈ પૈસાવાળાનો પુત્ર હોય, ભણવાનું ગોઠતું ન હોય છતાં તેને પોતાના કુળની આબરૂ ખાતર ભણવું પડે છે. કશુ આવડતું હોય નહિ પણ શિક્ષકો લાંચિયા-લોભી મળ્યા હોય એટલે તેને લોભમાં નાંખીને પોતે ઉપલા ક્લાસના પ્રમાણપત્ર મેળવે. શિક્ષકો લોભને વશ થઈ પ્રમાણપત્ર આપ્યે જાય. વળી પરીક્ષક પણ એવા હોય પણ જ્યારે કોઈ વખત સાચો ન્યાયી પરીક્ષક મળે ત્યારે તે તેની લાલચને ઠોકરે મારીને ચોખ્ખુ સંભળાવી દે છે કે તુ જે ભણ્યો છે તે બધુ ખોટુ છે, એકડાને પણ લાયક નથી. એમ બધાયે સમજી લેવુ મોક્ષમાર્ગે ચાલનારાના ટોળા ન હોય, કોઈ વીરલા જ હોય છતાં બધા જીવોમાં યોગ્યતા, પાત્રતા, પૂરેપૂરી છે પણ પોતાના સામર્થ્યનો નકાર કરીને સાચુ સમજવા ન માગે, રુચિ અને પરિચય ન કરે તો પોતે રખડવાને સ્વતંત્ર છે. ન સમજાય તેથી નિરાશ ન થવુ પણ સત્ય સમજવાની સુરુચિ કરવી, અભ્યાસ પાડવો, પાત્રતા મેળવવી સાચી મુમુક્ષુ (મોક્ષનીઇચ્છા) થયે સદ્‌ગુરુ સમાગમ મળે જ.

તા ૨૦-૯-૩૯

પ્રથમ ગાથામા એમ કહેવાયુ કે સંસારના બધન રહિત મારૂ શુદ્ધ આત્મપદ જેણે સમજાવ્યુ, અણસમજણ રૂપ મિથ્યાત્વ જેનાથી અનત દુખ પામત એ દુખનુ મૂળ જેણે છેદી નાંખ્યુ એવા સદ્‌ગુરુ દેવને નમસ્કાર કરીને પછી આ બીજી ગાથામા કહ્યુ કે વર્તમાનમા મોક્ષમાર્ગનો બહુ લોપ છે મોક્ષ તો નથી, પણ સાચી શ્રધ્ધા અને અવિરુદ્ધ ન્યાયની સમજણે સમજવુ પણ બહુ દુર્લભ દેખાય છે. તે શા કારણે મોટુ, દુર્લભ દેખાય છે તે કહેશે -લોકો જે માની રહ્યા છે તેનાથી જુદો અપૂર્વ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ છે. વર્તમાનકાળમા લોકો આત્મધર્મને અન્યથા માને છે એવી ઊધી માન્યતા ઘણાની છે તેના કારણો હવે કહે છે—

કોઈ ક્રિયા-જડ થઈ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઉપજે જોઈ. ૩.

ત્રીજી ગાથામાં કહે છે કે મોક્ષનો માર્ગ કેમ બહુ લોપ થઈ ગયેલો દેખાય છે? કારણ એ છે કે લોકોએ મન, વચન, કાયાની ક્રિયામાં ધર્મ માન્યો છે, એનાથી મોક્ષમાર્ગ માને છે. પણ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અરૂપી છે અને આ દેહાદિ ક્રિયા જડ છે; આત્મા પરથી જુદો છે. અને રુચિ વિના, ભાન વિના અનંતકાળથી આત્મધર્મના નામે બીજું કર્યું છે. અનંતવાર યમ, નિયમ, સંયમ, જપ, તપ, ધ્યાન પુષ્કળ કર્યાં છે. શુભ પરિણામ પણ આત્માનો ધર્મ નથી, શુભ પરિણામ તો રાગ છે; આત્મા અરાગી છે. વિજાતીય કારણથી સજાતીય કાર્ય થાય? ન જ થાય. જે ભાવે બંધ થાય તે કારણે છૂટકારો ન થાય. જે કારણ બંધનું હોય તે કારણે પવિત્રતા-મુક્તદશા કેમ થાય?

અમુક લોકો-બહિર્દષ્ટિ જીવો કહે છે કે 'ભગવાને ક્રિયા બતાવી તેનો આ અધ્યાત્મની વાતો કરનારા ઉચ્છેદ કરે છે તેથી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રને માનવું તે અંધ શ્રદ્ધા છે. શું એકલો આત્મા-આત્મા કર્યે ધર્મ થઈ જશે? માટે આપણે ક્રિયા કરવી.' હવે વિચારવાન-વિવેકી હોય તે તુલના કરે કે આત્માનો ગુણ અરૂપી જ્ઞાન-ચૈતન્ય છે; તે જ્ઞાતા-જ્ઞાયક જ છે. જ્ઞાનપણે જાણવું એ જ એની (આત્માની) ક્રિયા છે. જ્ઞાન સિવાય કાંઈ પણ કર્યું થાતું હોય તો કોઈ બતાવો.

અમે કહીએ છીએ કે જ્ઞાનમાં જ નિશ્ચય-વ્યવહાર છે; જડમાં નહિ. અનંતવાર નવ ગ્રૈવેયક સ્વર્ગમાં આત્મભાન વિના જનાર, ભવ્ય જીવો અને અભવ્ય જીવો છે. ઘણાં તપ, ઘણાં વ્રત, શુક્લ લેશ્યા, ઊજળા પરિણામ વડે આત્માના અભાનમાં જે પુણ્ય બંધાય તેના ફળરૂપે અહમિન્દ્ર દેવ અનંતવાર થાય અને અસંખ્ય અબજ વર્ષનું આયુષ્ય પણ ભોગવે છતાં અજ્ઞાનભાવે પુણ્ય પરિણામ કરીને મોટા પુણ્યવાળો દેવ થયો તેથી શો લાભ? ત્યાં હીરા, માણેક, દેવીઓ દેખીને આસક્તિ પામી ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી એકેન્દ્રિયમાં, ઢોરમાં રખડી પડશે; કારણ કે આત્માને જાણ્યો નથી.

કોઇ કહે દયાથી, પુણ્યથી ધર્મ થાય, પણ એવી દયા અનંતવાર પાળી છે. રાગ આત્માનો ગુણ નથી એ વાત હજી બેઠી નથી. શાસ્ત્રમાં ઘણે સ્થળે કહ્યું છે કે:–એકેક જીવ આત્મભાન વિના આત્માના નામે જ કરણી કરીને અનંતવાર નવ ગ્રૈવેયક ગયો છે.

લોકો જેને પુણ્ય, દયા માને છે તે પણ એની ઊંધી દૃષ્ટિ છે. જ્ઞાની તેના પુણ્યપરિણામ, શુભભાવની પણ ના પાડે છે, કારણ કે તે અંતરંગ ઊંડાણમાં પોતાના રાગને, માનાદિ કષાયને પોષણ આપે છે. અનંતકાળથી જે વસ્તુની ઓળખાણ નથી થઇ તેનું શું કારણ? તેનો વિચાર યથાર્થપણે કર્યો નથી. તત્ત્વનું મનન પણ નહિ તેનું શું થાય? ઘણા લોકો શુભ પરિણામને સંવર, નિર્જરા માને છે, ત્યારે એનો આત્મા કોઇ બીજી જાતનો હશે? જ્ઞાની પુરુષોએ તો શુભ, અશુભ બન્ને ભાવ રહિત શુદ્ધ ભાવની સ્થિરતાને સંવર, નિર્જરા કહ્યાં છે. એ આત્માની સાચી શ્રદ્ધા વિના, અંતરંગ વેદન વિના અંધ-શ્રદ્ધાથી લોકો દેહની ક્રિયાને ચારિત્ર ધર્મ માની બેઠા છે. શ્રીમદે તેમને ક્રિયાજડ કહ્યા છે. હેયઉપાદેયબુદ્ધિરૂપ વિવેક વિના પોતાને મોક્ષમાર્ગી માને તેને કોણ પરાણે સમજાવી શકે? જે ભાવે અનંતવાર બાહ્ય ક્રિયા કરી શુભ પરિણામ કર્યા, છતાં અકષાયી આત્માનો નિજ-ગુણ સંવર, નિર્જરા–વીતરાગ દશા તો તે ભાવે ન આવ્યાં. ઘણા લોકો માને છે તેનાથી બીજું કાંઇ અલૌકિક ધર્મ વસ્તુ છે તેને સમજ-વાનો પ્રયત્ન મધ્યસ્થપણે કરતા નથી અને આંધળી અર્પણતાથી, ઓઘ સંજ્ઞાએ ઊંધાને સત્ય માની લેવું તે દૃષ્ટિનો વિપર્યાસ છે.

તત્ત્વકર્તા એટલે હું ચૈતન્ય સ્વરૂપનો કર્તા છું એક જ્ઞાન માત્રનો કર્તા–ભોક્તા છું. પરદ્રવ્ય, પરભાવ, પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષનો અકર્તા-અભોક્તા છું તે ભૂલીને મન વાણી દેહાદિની ક્રિયા હું કરું છું, એના આધારે ધર્મ થશે એમ માનનારા બાલચાલ એટલે બાળ ક્રીડા કરનારા અજ્ઞાની છે.

મન, વાણી, દેહાદિ પરમાણુ માત્ર જડની ક્રિયા તે અરૂપી જ્ઞાતા, ચૈતન્ય કરી શકે નહિ; આત્મા ત્રણે કાળે જ્ઞાન કરે, અન્ય કંઇ પણ ન કરે.

સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનને બેહદ જ્ઞાન, અનંત વીર્ય પ્રગટે છતાં એક પરમાણુ અથવા હાથ પણ તે હલાવી ન શકે. અજ્ઞાની પણ જડની કોઈ ક્રિયા કરી શકે નહિ. ભગવતી સૂત્રમાં સ્પષ્ટ છે કેઃ હાથ હલાવવો એ ચૈતન્ય કરી શકે નહી. ત્યારે આત્મજ્ઞાનથી અજાણ— અજ્ઞાની કહે કે જડની ક્રિયા અમે કરીએ છીએ અને જે જ્ઞાન, દર્શન, વીતરાગતા આત્માના ગુણ છે તે અમે ન કરીએ. જે થઇ શકે છે તે કરવાની ના પાડે છે એટલે પોતાનો નકાર કરે છે.

લોકોને બહારથી પરનું મહાત્મ્ય લાગે છે. જડની ક્રિયા જે ચૈતન્યને હાથ નથી તે અજ્ઞાની અભિમાનથી કરવાની હા પાડે છે; અને કહે છે કે કંઇ કરીએ તો પામીએ. તેના ટેકામાં ज्ञानक्रियाभ्याम् मोक्ष એ વાક્ય ટાંકી બોલે છે કે બસ અમે જ્ઞાન-ક્રિયા સાથે કરીએ છીએ; પણ ચૈતન્યની શું ક્રિયા છે તેની કાંઈ ખબર નહિ અને આગ્રહ રાખે એ એની જડતા છે.

અનંત ભવમાં રખડવાનું મૂળ કારણ વિપરીત માન્યતા છે. જડક્રિયામાં મોક્ષ માર્ગ માને છે તેને ક્રિયાજડ કહ્યા.

બીજો વર્ગ શુષ્કજ્ઞાનીનો છે. સ્વચ્છંદે વિવેક વિના શાસ્ત્રના શબ્દો ધારી રાખે કે આત્મા સિદ્ધ જેવો છે, અકર્તા, અભોક્તા છે પણ એના વિચાર કરે નહીં અને ખાલી પંડિતાઇની વાતો કરી જ્ઞાનીપણું પોતાને છે એમ માને. વળી અંતરંગ વૈરાગ્ય, ઉપશમ નહિ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહભાવ ટાળવાનો પુરૂષાર્થ નહિ, અશુભ પરિણામનો ત્યાગ નહિ, માન, અપમાન, રાગ, દ્વેષની ઓછાશ નહિ અને આત્મા વીતરાગ છે એમ કહેવું એ શું યોગ્ય છે? તેવા જીવો વિષયભોગમાં લોલુપતા અને તૃષ્ણાપૂર્વક વર્તે છે, તેને આત્મા-ચૈતન્ય પ્રભુની જાગૃતિનો પ્રેમ નથી-આદર નથી. જ્યાં જરા અપમાન થાય, નિંદા થાય કે પ્રતિકૂલતા આવે ત્યાં જે સમભાવ રાખે નહિ તેણે આત્માને જાણ્યો નથી.

અહીં બે પડખાં લીધાં છે (૧) ક્રિયાજડ (૨) શુષ્કજ્ઞાની હવે શુષ્કજ્ઞાનીનું સ્વરૂપ કહેવાય છે. શુષ્કજ્ઞાની માત્ર વાતો કરે, શાસ્ત્રો

ભણે પણ તેથી આત્માને શું ? આત્મા એક અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે તેને બદલે એકાન્ત નિશ્ચયને પકડે કે આત્માને કાંઇ છે નહિ અને બોલે કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આત્મા સિદ્ધ જેવો છે. તે જ્ઞાનીના વચનને અને પોતાના અકપાયી આત્માને અન્યાય કરી રહ્યો છે તેની તેને ખબર નથી. ઉદય-ઉદય કર્યા કરે. પ્રારબ્ધમાં હશે તે થશે પણ આત્માનું શું થાય છે તેની સંભાળ તો કરતો નથી, રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ માન, માયા, લોભ, અશુભ પરિણામમાં ટકયો છે અને માને કે અમારો મોક્ષ થઇ જશે. વળી જરાય અપમાન થાય તો કાળજુ કંપી ઊઠે છે; પણ ભાઇ ! તું કહેતો હતો કે આત્મા સિદ્ધ જેવો છે. રાગ, દ્વેષ વિનાનો છે. કંઇ પ્રતિકૂળતા થાય તો દ્વેષ, અણગમો અને સગવડતા મળે તો રાગ; કોઇ ખુશામત કરે, વખાણ કરે તો રાજી અને નિંદા કરે તો દ્વેષી; એમાં આત્મા મન, વાણી અને દેહથી જુદો એ શુદ્ધ ભાવ કયાં આવ્યો ? માટે શુષ્કજ્ઞાની પણ ભવસાગરમાં બૂડશે. જ્ઞાનીના અંતરમાં કેટલો વૈરાગ્ય હોય, નિર્મળતા હોય, ભોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ હોય, નમ્રતા અને વિવેક હોય ! અજ્ઞાની, મોહી જીવ અનાચાર સેવે અને કહે કે મારો પુરુષાર્થ નબળો છે, તે ચારિત્ર-મોહનો દોષ છે અને ઉદયના બહાના બતાવે કે શાસ્ત્રમાં આમ લખ્યું છે કે ચક્રવર્તી રાજાને ૯૬૦૦૦ સ્ત્રીઓ હતી છતાં જ્ઞાની હતા, અનાસક્ત હતા, એમ હું પણ અનાસક્તિથી પુણ્યના ઉદયને ભોગવું છું, એમ પારકા બહાના બતાવી નિર્મોહની ઓથે જ્ઞાની છું એમ માની લે તે પણ અનંત જ્ઞાનીની અશાતના છે. ધર્માત્માને અલ્પ અસ્થિરતા થઇ જાય, રાગ, દ્વેષ થઇ જાય તો પોતાનો વૈરાગ્ય વધારે અને આત્મનિંદા કરે, પણ તેનો આગ્રહ, પકડ ન હોય. તે નિર્માની, વિવેકી, સંતોષી હોય છે, પણ કોઇ સ્વચ્છંદ કરે, નીતિ તજીને શાસ્ત્ર ભણે અને તેનું અભિમાન કરે તો તે શું પામશે ? કોઇ શરીરથી શાસ્ત્રનો ભાર ઉપાડે, તો કોઇ કંઠથી, વળી કોઇ મન વડે ધારણા કરે, પણ તેના માન, રાગાદિ કષાય ઓસરે નહિ તો તેને મુમુક્ષુપણું સંભવતું નથી. તેને સંસારની મમતા, પુણ્ય આદિનો મહિમા છે, આગ્રહ બુદ્ધિ છે. વિષય, કષાયાદિ છોડયા વિના આત્મ ઉપર પ્રેમ આવે નહિ. પ્રથમ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને મમતા સંસારનો પ્રેમ ઘટાડવો જોઇએ. અંતરથી આસક્તિનો ભાવ

ઘટાડયા વિના, મમતા ટળ્યા વિના આત્મજ્ઞાનની પાત્રતા માનવી તે બધું પત્થરની નાવ જેવું છે. ઉન્માર્ગને સન્માર્ગ માનનારા ઘણા છે. તે લોકોનું વર્તન જોઈને જ્ઞાની ધર્માત્માને તેની દયા આવે છે; તિરસ્કાર ન હોય. બેઉ પ્રકારનો અજ્ઞાની વર્ગ જોઈને જ્ઞાનીને દયા આવે છે.

ભલે કોઈ શ્રીમંત–પૈસાવાળા હોય છતાં તેમને ઉન્માર્ગે વર્તતા જોઈને જ્ઞાની તો એમ કહે કે તે ભવિષ્યના રાંકા ભિખારી છે. વર્તમાનમાં તે ભિખારી અંતરંગમાં સાત ભય, આઠ મદથી ભરેલા છે, તેથી ભવિષ્યમાં અનાથ અવસ્થામાં, દીન દેખાવાના છે. જગતના બધા જીવો ધર્મ પામી જાય એવી મૈત્રી ભાવના જ્ઞાની ભાવે છે; એમ જગતના બધા જીવોની કરુણા ચિંતવે છે, શત્રુ–મિત્ર પ્રત્યે સમભાવ છે.

શ્રીમહાવીર પ્રભુ ૧૨॥ વર્ષ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં વિચરતા હતા; એ વખતે એવા પ્રાણી મળ્યા કે છરા, ખીલા મારીને માંસની પીંડી કાપી છે, ગાળો દીધી છે, ઉપસર્ગ દીધા છે છતાં તેમને ક્ષમા, બસ ક્ષમા; સામા જીવની અનુકંપા આવે છે કે અરેરે આનું શું થશે ? ક્યાં જઈને ઉભો રહેશે ? કોઈ વિપરીત આચરણ કરતો હોય તે જ્ઞાની દેખે છતાં જ્ઞાની ધીરજ રાખે, પ્રસંગ આવે ત્યારે ઉપદેશ આપે. સામો માણસ શાંતિથી સાંભળવા આવે ત્યારે જ તેનું હિત હોય તે તેને કહે. પણ જેમ, તેલના કડાયામાં તેલ ઉકળતું હોય તેમાં ડાહ્યા માણસો પાણી ન નાખે; પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે છતાં તેલમાં ભડકો થાય તેમ જ્ઞાની સુખ શાંતિના દાતા છે છતાં તે દુર્બુદ્ધિના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો વિવેક કરે, તેની મોહદશા જોઈ તેની યોગ્યતા અનુસાર તેને ઉપદેશ આપે.

ભગવાન ત્રણે જ્ઞાનના ધણી હતા. જન્મ સમયે તથા દીક્ષા પ્રસંગે પણ ઇન્દ્રો મહોત્સવ કરવા આવે છે. છતાં તેમના પ્રત્યે રાગ નથી અને ઘોર ઉપસર્ગ કરનાર પ્રત્યે દ્વેષ નથી.

પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પાપી જીવોને ઠપકો ન આપે ?

ઉત્તરઃ—જે અજ્ઞાની જીવ ભૂંડા ભાવથી પોતાના આત્માની હિંસા કરી રહ્યો છે તેને જ્ઞાની રોકી શકે નહિ; કારણ કે તે ઊંધો પડયો સ્વતંત્ર છે.

પાંડવો ધ્યાનમાં હતા, ત્યારે તેમને ધગધગતા લોઢાના મુગટ, ઘરેણાં પહેરાવ્યાં અને જીવ, કાયા જુદા થઈ ગયાં છતાં ઉપસર્ગ કરનાર પ્રત્યે અલ્પ પણ દ્વેષ કર્યો નથી; અપૂર્વ સમાધિ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે ગયા છે. જ્ઞાનીની પવિત્ર જ્ઞાનદશા બાહ્યદષ્ટિ જીવોને ખ્યાલમાં ન આવે એટલે જ્ઞાની કહે છે કે જગતના જીવો આત્માની સંભાળ નહિ કરતાં રાગ, દ્વેષ, ઈચ્છાની સંભાળ કરે છે, અને તેઓ આત્માની રુચિ નહિ કરતા આત્માના નામે બીજું કરી રહ્યા છે, એમ દેખીને શ્રીમદ્ કહે છે કે 'કરુણા ઉપજે જોઈ' એટલે કહે છે કે ઉઘાડા દીવા ઉપર પતંગીઆ ધસી આવે તેમ જગતના જીવો ઉન્માર્ગે ધસી રહ્યા છે તેની દયા આવે છે.

શ્રીમદ્‌નો એક પત્ર છે કે 'આત્માની અવગણના કરનાર નિંદકોને એની ભૂલનો ઓરતો કરવાનું ટાણું આવવા દેજો.' એ વાત આજે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે આજે તે નિંદકો તેમની ભક્તિ કરે છે. ત્રિકાળ સનાતન ન્યાયમાર્ગ જ્ઞાનીના હૃદયમાં છે.

કઈ રીતે ક્રિયાજડ ગણાય અને કઈ રીતે શુષ્કજ્ઞાની કહેવાય? કઈ રીતે ખોટી માન્યતા અને કયા વિધિએ સાચી માન્યતા તે હવે જણાવશે.

બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતા, અંતર્ભેદ ન કાંઈ;
જ્ઞાન માર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયા જડ આંહિ. ૪

બાહ્યક્રિયા માત્રમાં જ રાચી રહ્યા છે. લૂગડાં, વેષ, વાડા, બાહ્યકડિથી, બહિરંગ ક્રિયા, મનના વિકલ્પ આદિમાં ઠીક અઠીક માને છે. કોઈ પોતાની માન્યતા મુજબ વ્યવહારથી ક્રિયા કરતો હોય તો ઠીક, નહિંતર અઠીક એમ બાહ્યક્રિયા જે ઉદય મુજબ થાય છે તેની ઉપર રાગ, મમતા કરે છે. દેહાદિ યોગની ક્રિયાને આત્માની ક્રિયા માને

છે અથવા એનાથી મને સુખ થશે, પુણ્ય કરશું તો સુખ પામશું અથવા પરંપરાએ મોક્ષ થશે એમ માને છે; તે બધા ક્રિયાજડ છે; કારણ કે હું ત્રિકાળ નિર્મળ, પવિત્ર અખંડ છું, સિદ્ધ સમાન છું એવી શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાતાપણું ભૂલીને મિથ્યાત્વ મોહ કરે છે. દેહયોગની ક્રિયા જે થઇ જાય છે તેને હું કરું છું એમ માને છે. કંઇ વ્રત, તપ, રોટલા ન ખાવા તે ઉપવાસ, સ્ત્રીસંગ ન કરવો તે બ્રહ્મચર્ય, સ્થુલ રાગ ન કરવો તે ધર્મ, જીવ ન મરે તે દયા–આમ બાહ્યક્રિયામાં રાચી રહ્યા છે–તેવાઓને આત્મજ્ઞાન તો નથી જ.

કંઇ અંતર્ભેદ (ભેદજ્ઞાન) સાચી દષ્ટિ સહિત શુભ પરિણામ કરતો હોય તો તો શુભ પરિણામ પણ છે. પણ આત્માના ભાન વિના, સાચી શ્રદ્ધા વિના અંતરમાં માન, સગવડતા પુણ્યની ભાવના સેવતો હોય તો તે આત્માનો ઘાત કરનાર મોહ કર્મ– મિથ્યાત્વ કર્મના– અનંત પાપ બાંધે છે. બાહ્ય ચારિત્ર અર્થાત્ વચન, દેહાદિ યોગની ક્રિયા ઘણી હોય અથવા થોડી હોય એ ઉપરથી જ્ઞાનીની પરીક્ષા ન થાય.

દ્રવ્ય ચારિત્રવાળો પોતાને ભલે મહાન માને પણ અંતરંગ સમાધિ–શાંતિનું વેદન નથી તેથી બાહ્ય દષ્ટિથી પાંચ મહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, તપ, શીલ વગેરે પુણ્ય પરિણામ, શુભજોગ (યોગ) કરતો હોય છે તે (ઉદયકર્મની) ક્રિયાને આત્મધર્મ માનતો હોય છે. તે ધર્મને નામે ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપરિણામની રુચિ વધારતો, જે ક્રિયા મન, વચન, કાયાના યોગની થાય છે તેને પોતાની માને છે, મોહ કર્મના મંદ ઉદયથી શુભ પરિણામ થાય છે તેને ઉપાદેય (આદરણીય) માને છે, એમ કર્મભાવને જ ધર્મભાવ માને છે. શુભ જોગને સંવર માને છે. શુભ જોગરૂપ. સામાયિક પ્રત્યાખ્યાન, પ્રાયશ્ચિત વ્રત આદિ કર્મભાવથી થતા જે શુભ પરિણામ તે ઉદયભાવને ચારિત્રમાં ખતવે છે. વળી દેહાદિ જડની ક્રિયા સ્વતંત્ર જડના આધારે થાય છે તેનો તે સ્વામી થાય છે. જોગની ક્રિયા હું કરી શકું છું એમ ઉદયમાન દેહાદિ ક્રિયા જે પરથી થાય છે તેને સાધન માને છે. ચેતનનું સાધન જડની અવસ્થામાં માને છે એ જ મોટું અજ્ઞાન છે.

લોકોને તત્ત્વનો વિચાર કરવાની ધીરજ નથી આ દેહમા રહેલ અરૂપી ચૈતન્ય આત્માની જ્ઞાનક્રિયા એટલે જાણવા રૂપ ક્રિયા અને તે સાથે એક ક્ષેત્રે રહેલા આઠ કર્મ, નોકર્મ, મન, વાણી દેહાદિની ક્રિયા એક સાથે જ્ઞાનમા જણાય છે તેને મોહી જીવ પોતાની ક્રિયા, પોતાના સ્વભાવ માનીને ભ્રમ (ભૂલ) કરે છે આ ભૂલ તે અજ્ઞાન છે —સસાર છે આ ભૂલ તે મારો સ્વભાવ નથી અર્થાત્ આ શુભાશુભ ઉદય કર્મની ક્રિયાથી, કલુષતાથી તદ્દન ભિન્ન મારો સ્વભાવ છે એમ નિર્ણય કરી અને શાત, પવિત્ર અકષાયી નિત્ય સળગ સ્વભાવ મારો છે એમ અતરગમા —જ્ઞાનમા નિર્ણય કરી સ્વ અને પરનો વિવેક ધર્માત્મા—જ્ઞાની સદાય કરે છે, અજ્ઞાની મોહી જીવોને આ વિવેકની ગધ પણ નથી જ્ઞાનીને પોતાના પવિત્ર શાત, સ્વભાવનુ લક્ષ સદાય હોય જ, તે કદાપિ ગૃહસ્થવેશમા હોય તો પણ તેને યથાર્થ વિવેક અને અખડ સ્વભાવનુ લક્ષ અને પ્રતીત હોય જ, વળી નગ્ન નિર્ગ્રંથ મુનિ હોય, તે છઠે, સાતમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા હોય સ્વરૂપ-સ્થિરતા પણ હોય છતા તેમને બાહ્ય ઉદયની ક્રિયાનો જોગ ઘણો ન દેખાય તો પણ ૨૮ મૂળ ગુણનો આશય આવી જતો હોય છે વળી કોઈ મુનિને બાહ્ય ક્રિયાનો શુભયોગનો ઉદય વધારે દેખાય તેને જ્ઞાની જાણે છે કે એનાથી મને ગુણ નથી એ ઉદયની ક્રિયાથી ધર્મ નથી તે ઉદય કર્મનુ સ્વામિત્વ જ્ઞાનીને નથી તેથી જ્ઞાનીને બાહ્ય ઉદયની ક્રિયામાં ગચવાપણુ નથી ફરી બાહ્ય અસ્થિરતાનો યોગ બની જાય તેનો જ્ઞાતા —સાક્ષી રહેછે તેમા ભળતો નથી તેથી તે ઉદય કર્મની નિર્જરા થાય છે જ્ઞાની જ્યા સુધી જ્ઞાનમા લીનતા રૂપ ચારિત્રમા સ્થિર નથી ત્યા સુધી શુભ પરિણામ થયા વિના રહેતા નથી જ્ઞાની પોતે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થ વધા[રે] છે તમા શુભ વિકલ્પો થઈ જાય છે તે મનના સબધનો રાગ —ભાવ છે તના નિમિત્તે ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય નહેરે બધાઈ જાયછે કના તે પુણ્યપરિણામનો તથા પુણ્યના ફળનો જ્ઞાનીને આદર નથી જે ક્રિયા, ઈચ્છા (શુભવિકલ્પ) થઈ જાય છે તે કર્મ ભાવને જ્ઞાની જાણે છે કે ઈચ્છા મારો સ્વભાવ નથી 'જે મારા સ્વભાવની જાત નથી તેનાથી મને ગુણ નથી ' એમ ભેદજ્ઞાનની વિચિત્રતા છે (મહિમા છે)

હવે શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ શુ છે ? ત્યાગ કરવા યોગ્ય શુ છે ?

અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય શું છે તેની ખબર નથી તે મોહી જીવ પોતાના આત્માનો નકાર કરે છે. જ્ઞાતા જ્ઞાન માત્ર છે એ આત્મધર્મનો તે વિરોધ કરશે.

" જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા " જ્ઞાનમાર્ગ જે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે તેની નિંદા કરશે અને કહેશે કે આત્મા, આત્મા શું કરો છો ? એકલો આત્મા કહેવાથી કાંઇ મોક્ષ થશે ? માટે આપણે ક્રિયા જ કરવી જોઇએ. એ જ્ઞાનની માથાકૂટ ન જોઇએ એમ ક્રિયાજડના ઉપદેશમાં, [અંતરંગ જ્ઞાન સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગનો વિરોધ] પ્રગટ દેખાશે–અર્થાત્ સાચા ન્યાય માર્ગનો વિરોધ દેખાશે. સાચી સમજણમાં એટલે વીતરાગ માર્ગમાં તે વિરોધ કરનાર છે, આત્મા શું કરી શકે અને શું ન કરી શકે તેનું તેને ભાન નથી. તે કહે છે કે કંઇ કરશું તો પામશું, " કરણી પાર ઉતરણી, " માટે આપણે શુભ કરણી કરવી એ ધર્મ છે, જે આત્માની વાત કરે છે તે બધા વાતોડિયા છે. ક્રિયા કર્યા વિના ન ચાલે–એમ અંદરમાં હતું તે બહાર આવ્યું તેમાં સત્‌નો નકાર છે. પણ અનંત જ્ઞાની કહી ગયા છે કે જડની ક્રિયા આત્મા કરે નહિ. અને મન, વાણી, દેહાદિ શુભ યોગની ક્રિયાથી આત્માને ગુણ નથી. આત્મા પરનો કર્તા નથી છતાં પરનો કર્તા કહેવો તે મિથ્યાજ્ઞાન છે, દુષ્કર્મ છે, પાપ છે.

સાચા જ્ઞાનમાર્ગનો નિષેધ કરનારા ક્રિયાજડોનો અર્થ ઘણો વિશાળ છે.

ઘણું શું કહેવું ? જેને સાચું સુખ, સાચું હિત કરવું હોય તેણે સમજવું પડશે કે બાહ્યક્રિયા તો ઉદય કર્મનો યોગ છે, તે સહજે થઇ જાય છે. તે પર ભાવ, શુભાશુભ યોગ સારા છે, હું કરું છુ, પુણ્યાદિ કરવા જેવા છે એમ માને છે એનો અર્થ એ થયો કે હું પરથી પુણ્યથી, પાપથી જુદો નથી. જે ઉદયની ક્રિયા થઇ જાય છે તેનો સ્વામી થઇ જાય અને માને કે હું કરુ છું, તેનો અર્થ એમ થયો કે જેમ ગાડા તળેનો કૂતરો માને કે ગાડાનો ભાર હું ખેંચું છું; એમ મોહી જીવ જેમ નાહક પરદ્રવ્યમાં, પરભાવમાં સ્વામીપણાનો ભાર ખેંચી અહંકાર કરે છે.

મન, વાણી, દેહાદિ જડની ક્રિયાથી પુણ્ય પણ નથી અને શુભ

જોગ, શુભ પરિણામથી સ્વધર્મ પણ નથી. કારણ કે કર્મભાવથી ધર્મભાવ ન થાય. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે મોક્ષ ન થાય, મોક્ષનું સાધન [મોક્ષમાર્ગ] પણ ન થાય.

અજ્ઞાની બાહ્ય ચારિત્રવાળાને કદી ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામ થઈ જાય તો પણ પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે અને સાથે આત્મામાં, ભૂલ કરવામાં નિમિત્ત દર્શનમોહ એટલે મિથ્યાત્વ મોહકર્મનો બંધ થાય છે. તેનું ભાન ન હોવાથી તે મોહી જીવ એમ માને છે કે મેં ઘણું કર્યું, ભલું કર્યું. અને આ શુભ પરિણામ કરવા જેવા છે એમ બંધભાવને મોક્ષનું સાધન માનીને અજ્ઞાનભાવમાં મિથ્યા સંતોષ માને છે.

એમ પૂર્વે અનંતકાળમાં સ્વસ્વરૂપમાં ભૂલ થતી આવી છે. કોઈ એમ માને કે નીતિ, દાન, પુણ્ય કરીએ તો ગુણ ઊઘડશે. પણ પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થયા વિના તેણે જે કંઈ કર્યું છે તે અજ્ઞાન માત્ર કર્યું છે. શુભ પરિણામથી પુણ્ય બંધાય પણ આત્માને ગુણ ન થાય. વિજાતીય [પર] નિમિત્તથી સ્વજાતીય જ્ઞાનગુણની ઉજ્જ્વળતા ન થાય. કારણ કે એવું તો પૂર્વે અનંતવાર કર્યું છે.

તે વિષે શ્રીમદ્‌રાજચંદ્રનું કાવ્ય છે કેઃ—

> યમ, નિયમ, સંજમ આપ કિયો,
> પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો;

એ કાવ્ય બરાબર વિચારવું.

અહીં સાચા જ્ઞાન-માર્ગને ઉત્થાપનારા ઉપદેશકોની વાત છે, એટલે કે જેની માન્યતા, પ્રરૂપણા અને વર્તન સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનના લોકોત્તર માર્ગથી વિરુદ્ધ હોય; ન્યાયવાન પવિત્ર પુરુષોના ઉપદેશમાં વિરુદ્ધતા હોય નહિ, સાચાનો વિરોધ હોય નહિ, અત્રે જે ન્યાયની વાત થાય છે તે ન્યાય બાહ્યદૃષ્ટિ જીવોને નહિ બેસે. સાચી તુલના કરનારે તેનો નિર્ણય કરવો પડશે કે આજ લગી આત્માનું સ્વરૂપ જેવું માન્યું છે તેનાથી અત્રે બીજું કહેવાય છે. તે આગમ, ન્યાય, યુક્તિથી તથા સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થઈ શકે છે. જેને સાચું સમ-

જવું છે તેણે પક્ષપાત, આગ્રહ છોડીને યથાર્થ ન્યાયનો વિચાર કરી સત્ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવો પડશે.

ઘણા લોકો માને છે કે બાહ્ય ક્રિયા, વ્રત, તપ આદિ બાહ્ય ચારિત્રથી ધર્મ થશે, પણ આત્માનો ધર્મ શું છે તેનું ભાન નહિ હોવાથી સૌ સાધન બધન થાય છે. આત્માનો સ્વભાવ પુણ્ય, પાપ, રાગના ભેદ રહિત કેવળ જ્ઞાતા છે-જ્ઞાયક છે. તેનો નિષેધ કરવાની દૃષ્ટિ રાખીને બાહ્ય દૃષ્ટિથી કહે છે કે મહાવીર પ્રભુ તથા ગણધરો પણ ઉપવાસ વ્રત, તપ આદિ દેહની ક્રિયા કરતા હતા, પણ તેઓ શું કરતા હતા તેનો યથાર્થ નિર્ણય થવો જોઈએ.

પ્રથમ તો જ્ઞાની ભગવાનનું સ્વરૂપ શું અને અંતરંગ જ્ઞાન-ક્રિયા શું તેની અજ્ઞાનીને કંઇ ખબર નથી. અને ઉદયની-જડની ક્રિયામાં જોડાવાનું અભિમાન કરે છે તેને સર્વજ્ઞ વીતરાગે શું કર્યું તેની ખબર કેમ પડે ? પોતે રાગ ટાળીને વીતરાગ દશામાં સ્થિર થવાનો વિકલ્પ કરતાં વ્રતાદિ ઉપવાસનો વિકલ્પ આવી જાય, તે વિકલ્પનો આત્મા કર્તા નથી.

આહાર છોડવો, એક આસને બેસી જવું, મનમાં વિકલ્પ કરવા તેમાં તથા લૂગડામાં, હાડકામાં શું ધર્મ હશે ? દેહાદિની ક્રિયામાં, પુણ્ય-પરિણામમાં ધર્મ હશે ? જ્ઞાની પુરુષો મહાન પવિત્ર દશા વડે જ્ઞાન ધ્યાનમાં લીન રહે છે. બાહ્ય ક્રિયાનો શુભ જોગ સહજ હોય, રાગ ઘટતા રાગના બાહ્ય નિમિત્તો છૂટી જાય. બાહ્ય જોગની ક્રિયા નિમિત્ત થતી જણાય છે, તે બાહ્ય ક્રિયા ઉપર જેનું લક્ષ છે એવા બાહ્યદૃષ્ટિ જીવોને બાહ્ય ક્રિયાનું માહાત્મ્ય આવે છે, પણ આત્મા શું કરી શકે અને શું ન કરી શકે તેનો નિર્ણય કરી શકતા નથી. કોઈ પણ જીવ (આત્મા) દેહાદિની ક્રિયા કરી શકે નહિ, જડ પુદ્ગળના ગ્રહણ-ત્યાગ કરી શકે નહિ. રાગ છૂટતાં રાગનું નિમિત્ત [બાહ્યવસ્તુ] સહેજે છૂટી જાય છે, ત્યાગ થઇ જાય છે. જડની ક્રિયા અરૂપી જ્ઞાનઘન આત્મા કરી શકે નહિ. "ત્યાગ કર્યો" એ નિમિત્ત ટળવા સંબંધી ઉપચારની વ્યવહાર-ભાષા છે. દેહાદિ જડની ક્રિયા તે વ્યવહાર ધર્મ પણ નથી.

હું શુદ્ધ છું એવો યથાર્થ નિર્ણય તે નિશ્ચય અને ક્ષણે ક્ષણે ઉદયમાં આવતા રાગને જ્ઞાન બળના પુરુષાર્થથી ટાળવો તે વ્યવહાર; ભેદજ્ઞાન વડે પુરુષાર્થ કરવો તેનુ નામ વ્યવહાર.

બાહ્યદષ્ટિ જીવો આત્માનો વ્યવહાર દેહાદિ પુણ્યાદિ જડની ક્રિયામા ખતવે છે, કારણ કે આખી જીદગી એવી ઊંધી વાતોના ઝેરી પોષણ લીધા છે. ખોટી માન્યતાને દઢ કરી હોય તેને આ નગ્ન સત્ય સાંભળતા નવું લાગે અને ખળભળાટ થાય કે અરેરે! અમારૂં કરેલું બધું પુણ્ય જતુ રહેશે? એવો પોતાને ભય થવાથી જ્ઞાનમાર્ગની વાતનો નિષેધ કરે છે. સાચું સમજવાનો અવકાશ લેતા નથી એવા તત્ત્વદ્વેષીજનો પોતાના અકષાય, અક્રિય આત્માનો નિષેધ કરી રહ્યા છે, સ્વભાવની હિંસા કરે છે, કારણ કે સ્વતન્ત્રતાને પરાધીન માને છે. હું પુણ્યવાળો, હું ક્રિયાવાળો, મને એનાથી ધર્મ થાય, ગુણ થાય. પરનુ કર્યું થાય એમ માનનારા પોતાના આત્માને જડ જેવો માને છે. આત્માને પર કરે છે અને જડની ક્રિયા (પરભાવ, પુણ્ય પાપ, રાગાદિ] ને પોતાના કરે છે તેથી તેમા સાચા તત્ત્વનો નકાર આવે છે. એવા જીવને સાચા તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય નહિ. અજ્ઞાનીને હુ જ મારૂં અહિત કરુ છુ એવુ ભાન નથી પોતાનુ અજ્ઞાન તે કાંઈ બચાવ નથી.

બાહ્ય ક્રિયામા જેનું રાચવુ છે તે મોહી જીવ છે, તેણે પરદ્રવ્ય તથા પરભાવથી પોતાનુ જુદાપણું જાણ્યુ નથી, તેથી તેઓ સાચા ન્યાય ધર્મનો એટલે આત્માનો નિષેધ કરે છે. એટલે સ્વસ્વરૂપ ઉપર મિથ્યાત્વમોહ કર્મનુ આવરણ નાખે છે તેથી તે જીવોને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. ૪

હવે શુષ્કજ્ઞાની વિષે કહે છે —

તા. ૨૧-૯-૩૯

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણી માંહિ;
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાની તે આંહિ. ૫.

શુષ્કજ્ઞાનીઓ રાગ, દ્વેષ, કષાય ભાવમા ટકીને વાણી માત્રમાં જ કહે છે કે આત્મા તો શુદ્ધ જ છે, બંધ, મોક્ષ નથી એમ નિશ્ચય

વાક્યને મુખ્ય કરીને જ્ઞાનની વાતો જ કરે છે. અંતરંગ સ્વાનુભવ વિના, આત્માની સાચી પ્રતીત થયા વિના જેમ વાજાં [ગ્રામોફોન]માં રેકર્ડ બોલે તેમ સ્વચ્છંદે હાંકયે રાખે. અંતરમાં રાગ, દ્વેષ, મમતા, સંસારની વાસના ભર્યાં છે અને જ્ઞાનની વાતો કરે છે તે શુષ્કજ્ઞાની છે. તેમને સાચા તત્ત્વનું ભાન નથી તેથી તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

પણ જ્ઞાનભાવ ભાવીને, પરમાર્થ સમજીને, અંતરંગ સહજ સ્વરૂપનું વેદન કરીને, રાગનો ભાગ ગૌણ રાખીને પરમાર્થ કહે તેની વાત એક ન્યાયે સાચી છે; કારણ કે ધર્મી-જ્ઞાની પુરુષનું વચન પુરુષાર્થ સહિત હોય. તે સ્વભાવની દૃષ્ટિથી કહે કે આત્મા ત્રિકાળ શુદ્ધ દ્રવ્ય છે, બંધ-મોક્ષવાળો નથી.

અજ્ઞાની સ્વચ્છંદીને જ્ઞાની કહેવડાવવાની, મનાવવાની મીઠાશ છે, તે વાતો કરીને અભિમાન કરે અને શાસ્ત્રોની સાક્ષી આપી કહે કે આત્મામાં બંધ નથી. પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ કાંઇ ભેદ નથી એમ પારકે ઘેર (શાસ્ત્રમાં) વાત નાખીને પોતે મનમાં શબ્દો ધારી રાખે છે અને રાગ, દ્વેષ, મોહાવેશમા વર્તે છે. મોક્ષમાર્ગની પાત્રતાનો તે અંશ પણ પામ્યો નથી. જે કંઇ ઉદય આવે તેમાં તેટલો જ [નિમિત્ત આધીન] રાગી, દ્વેષી બને છે અને શાસ્ત્રના બહાને-જાણપણાના બહાને-જ્ઞાનીપણાની વાતો કરે છે, પણ અંતરમાં મોહ કષાયનો ઘટાડો નથી તેથી તે શુષ્કજ્ઞાની છે; કંઈ પણ અનુકૂળતા મળે તો તેનો રાગી અને પ્રતિકૂળતા મળે તો તેનો દ્વેષી થાય છે; એમ મોહાવેશમાં અટકયો છે અને માને કે હું જ્ઞાતા—દૃષ્ટા છું, સાક્ષી છું એ સ્વચ્છં અપરાધી છે. અજ્ઞાન એ જ પાપ છે.

આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર, રાગ-દ્વેષ-ઉપાધિ વિનાનો છે. આવા નિર્દોષ અકષાય આત્માને, હે ભાઈ! તું માને છે, ચાહે છે તો જરા માન, લોભ રૂપ કષાય અને નિંદાનું કારણ આવ્યે, તે દેખીને તને અંતરમા ડંશ કેમ આવે છે? વિષયભોગની સગવડતા મળતાં અને સુંદર દેખાતાં મનગમતાં મિષ્ટાન્ન-ભોજનની વાત સાંભળતાં અંદરમાં મીઠાશ આવી જાય છે, વળી આહાર ટાણે લોલુપતા ઘણી દેખાય છે, તેમજ

દેહાદિ પ્રત્યે મગત્વડતાની મીઠાશ વર્તે છે (રુચિ છે). તો આ વિપરીત કારણો જોતાં તને પવિત્ર આત્માની રુચિ ક્યાં છે ?

સંસારમાં મોહ વર્તે છે અને કહે છે કે અમે આત્માને જાણનારા છીએ. વળી આત્મામાં રાગ–દ્વેષ નથી એમ વાતો કરી સ્વચ્છંદી બની પોતાને ઠગે છે.

લોકોને વાસ્તવિક પુણ્યતત્ત્વની ઓળખ નથી. અજ્ઞાનભાવે જીવો અનંતવાર દેવગતિમાં, સ્વર્ગમાં જઈ આવ્યા છે તેનું કારણ, મનુષ્યભવ ટાણે શુભ પરિણામથી પુણ્ય ક્રિયા કરીને, મનવડે કષાયને એવા મંદ પાડી દીધા છે કે બહારની અલ્પ પણ અસ્થિરતા દેખાય નહિ એવું બાહ્ય ચારિત્ર, વ્રતાદિ પુણ્ય પરિણામ ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવે કર્યા. જરાપણ અભિમાન થવા ન દઉં એવું મન મજબૂત (મક્કમ) રાખીને જોગની ક્રિયામાં શુભ પરિણામ કર્યા ત્યારે દેવલોકનું પુણ્ય બંધાયું; સાથે અજ્ઞાનભાવ હોવાથી આત્માના ગુણોનો ઘાત કરનાર અર્થાત્ સ્વરૂપમાં ભ્રમણા કરવામાં નિમિત્તરૂપ મોહનીય કર્મ પણ બાંધે છે, એમ અનાદિકાળથી બંધભાવમાં અને મોહભાવમાં જ આત્મા પોતાને ભૂંચો છે આત્માની સાચી સમજણ વિના વાસ્તવિક પુણ્ય પણ નથી. અજ્ઞાનીને પાપાનુબંધી પુણ્ય બંધાય છે તે ભવિષ્યમાં પોતાના આત્માનો અનાદર કરવામાં નિમિત્ત આપશે, સત્‌ની અશાતના કરવામાં સાથ આપશે માટે પ્રથમ આત્માનું સ્વરૂપ સમજો.

પ્રથમ તો મુમુક્ષુના લક્ષણ જોઈએ. અંતરમાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ ભાવ વધારે તો જ સદ્‌ગુણનું રહેવું (ટકવું) થાય, તત્ત્વ સમજવાની સાચી રુચિ દ્વારા મુમુક્ષુપણાની યોગ્ય પાત્રતા થાય ત્યારે વ્યવહારથી પ્રથમ પગથિયું કહેવાય.

પણ આ જે શુષ્કજ્ઞાની કહેવાય છે તેને પાત્રતાની, મુમુક્ષુતાની વાત પણ દૂર છે સાચી મુમુક્ષુપણારૂપ ગુણની પાત્રતા અને સરલતા વિના કોરી બુદ્ધિબળથી ઘણાં શાસ્ત્રો જાણે તેથી શું તેણે આત્માનું સત્ સાધન પ્રાપ્ત કર્યું કહેવાય ? ન કહેવાય. બુદ્ધિનો ઉઘાડ વધારે હોય તે ઉપરથી આત્મજ્ઞાન હોય એવો નિયમ નથી.

કોઈ જીવ એકેન્દ્રિય યોનિમાંથી સીધો મનુષ્યમાં આવી ઉપજે અને વર્તમાનમાં તેને બુદ્ધિનો ઘણો વિકાસ દેખાય તેનું કારણ, તે જીવે પૂર્વે મંદ કષાય, શુભલેશ્યાના પરિણામ કરેલા છે. આ બુદ્ધિનો ઘણો ઉઘાડ તે પૂર્વે પ્રારબ્ધની મૂડી છે. તે જીવ મોટો વકીલ હોય, એક કલાકના હજાર રૂપિયા કમાતો હોય છતાં તેણે કંઈ કર્યું નથી. ઊંધી દૃષ્ટિ વડે માન કર્યું કે આ બધું હું કરું છું, મેં પુરુષાર્થ કર્યો તેથી હું આ બધું ભણ્યો, ધન કમાયો; પણ વાસ્તવિક રીતે સાચી દૃષ્ટિથી જુઓ તો, તેણે પૂર્વનું ઉદય આવેલું પ્રારબ્ધ અજ્ઞાનભાવે જાણ્યું છે. જ્ઞાનમાં ઊંધો પુરુષાર્થ કર્યો છે. કોઈ જીવે પૂર્વ ભવે શુભભાવ વડે જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં મંદ રસ નાંખ્યો હોય તેથી વર્તમાનમાં જ્ઞાનનો ઉઘાડ વધારે દેખાય; હજારો પુસ્તકો વાંચી જાય, મોટો વકીલ થાય વડો પ્રધાન થાય, ડૉકટરની વિચિત્ર કળા જાણે, છતાં તેણે જડની કંઈ ક્રિયા કરી નથી, નવી શોધ કરી નથી; માત્ર તે પ્રકારના પ્રારબ્ધ હોવાથી તેમ થયું; મેં આને આમ કર્યું એ અહંકાર તેણે તો કર્યો છે. એમ જ કોઈ ધર્મ સંબંધી ઘણા શાસ્ત્રો વાંચી જાય, મનમાં ધારી રાખે તો પણ આત્મધર્મની તેને ગંધ ન હોય. કોઈ કહે કે આટલું બધું જાણપણું (જ્ઞાન) મેળવ્યું તે પુરુષાર્થ નહિ? તો જ્ઞાની પુરુષો ના પાડે છે. અને કહે છે કે તે પુરુષાર્થ નથી પણ પૂર્વના લબ્ધનો ઉઘાડ થયો તે પ્રકારનો પ્રારબ્ધ–ઉદય છે.

એવા ઘણા જીવ હોય છે કે બહારનું બહોળું જ્ઞાન ધરાવતા હોય, વળી આત્માના નામે નવ પૂર્વ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, પણ તેથી શું ? તે પણ ઉદય ભાવમાં જ ગયું. તેને અજ્ઞાન (કુજ્ઞાન) કહ્યું છે.

હું આટલા શાસ્ત્રો જાણું તો જ્ઞાની—પંડિત કહેવાઇશ એમ લોકમાં માન મેળવવા ખાતર ભણે તો તે પાપ બાંધે છે.

શાસ્ત્રના ભણતર [અભ્યાસ] થી મનની ધારણા કરવી તે પણ તેનો સાચો પુરુષાર્થ નથી. અંદરમાં, તે પુસ્તકો, શાસ્ત્રો જાણવા માટે નિમિત્ત થવાની યોગ્યતા જે ટાણે હતી તે ટાણે તે શાસ્ત્રના શબ્દો જાણવાનું નિમિત્ત થયું. જે જ્ઞાનનો ઉઘાડ થયો તે પણ જ્ઞાન લબ્ધમાં હતું તે નિમિત્ત [illegible] રૂપે જણાયું.

આ એટલે કે ઉપર કહ્યું તેમ આત્માનું કાર્ય શું ? પુરુષાર્થ શો ? તે સમજવું પડશે.

જે કોઈ મુમુક્ષુ સાચી સમજણના લક્ષે, ન્યાય, વિધિ સહિત શાસ્ત્રોનો વિનય કરે છે, વિવેકથી, ન્યાયથી ગુરુ આજ્ઞા સન્મુખ રાખીને તત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ બનીને શાસ્ત્ર-અભ્યાસ કરે છે તેને તો પ્રથમથી જ લાભ દેખાય છે, કારણ કે પોતે મુમુક્ષુપણાના લક્ષણો જાણીને સાચી સમજણનો પુરુષાર્થ કેમ કરવો તેનો વિધિ સમજવાનો જે સાચો પ્રયત્ન છે તે કરે છે.

મુમુક્ષુ કોને કહીએ ? જેને સંસારથી, અજ્ઞાનથી છૂટવાનો ભણકાર અંદરથી આવ્યો છે કે મારે હવે ભવભ્રમણ નથી તેને. જેણે જ્ઞાની-સત્પુરુષને ઓળખ્યા અને આત્મા શુદ્ધ છે તે વાત માની તેને હવે ભવ થશે તેવો ભય હોય નહિ. તત્ત્વની સાચી જિજ્ઞાસા છે, સંસારનો આદર નથી એવા મુમુક્ષુ આત્માએ આત્મા મોક્ષસ્વરૂપ શુદ્ધ જ છે એવી પ્રથમ પ્રતીતિ કરવી જોઈએ. આ જાતના ધર્મથી મોક્ષ છે એવા એક ન્યાયની, અંતરમાંથી [સત્ પુરુષ સમીપે] હા આવી એટલે તે મોક્ષને પાત્ર થાય છે. તેને અંતરમાંથી મોક્ષ સ્વભાવની એવી હા આવે છે કે " હું એક ત્રિકાળ શુદ્ધ, બેહદ અખંડ શાંતિનો, જ્ઞાનનો પિંડ છું, જ્ઞાયક માત્ર છું. " જે જ્ઞાની પુરુષ કહે છે તે એમ જ છે. આ જાતના ન્યાયની આત્મામાંથી જે જીવને સહજ હા આવી, મનની ધારણા વિના આત્માથી સત્‌નો હકાર આવ્યો તે સુપાત્ર જીવ ભલે ઘણા શાસ્ત્રો ન જાણતો હોય, અલ્પ બુદ્ધિવાળો હોય છતાં અંતરમાં અકષાયી ભાવની પૂર્ણ પવિત્રતાથી આત્મા ત્રિકાળ શુદ્ધ છે-એ પૂર્ણ શુદ્ધતાના લક્ષે રાગનો ભાગ ટાળતા, ટાળતા નિર્મળ થઈને પૂર્ણ શુદ્ધ થઈ જાય છે.

આ ન્યાયે, કોઈને માત્ર જાણપણું ઝાઝું હોય તેથી કહે અમે જ્ઞાની, પણ એ બુદ્ધિવાદીઓની માન્યતા મિથ્યા ઠરે છે, કારણ કે જેને આત્મસ્વભાવનું વેદન નથી, વિષય કષાયમાં, મોહાવેશમાં વર્તે છે અને શાસ્ત્રોની વાતો કરે છે તે બધા શુષ્કજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિ ઉપર પરમાર્થે મીંડા મુકાય છે.

અજ્ઞાની જે કાંઇ બોલે તેમાં અસત્ય હોય જ. તે એક ગાથા (શ્લોક) બોલતાં ત્રણ પ્રકારના દોષ બાંધે.

(૧) તે એમ માને છે કે આ ભાષા મારાથી બોલાય છે. એટલે એ જડ રજકણોની વર્ગણાને મેં પરિણમાવી એ પ્રકારના અહં–મમકાર સેવી પાપ બાંધે છે.

(૨) હું આ ભાષા બોલવા ધારૂં ત્યારે બોલી શકું, ન બોલવા ધારૂં તો ન બોલું. વળી હું સારૂં બોલી જાણું છું એ આદિ પ્રકારે માન કષાય સેવે છે તેનું પાપ બાંધે છે અને એ જડ વાણીના રજકણનો કર્તા તથા સ્વામી થાય છે.

(૩) આ શ્લોક બોલવાથી મને પુણ્ય લાભ થશે માટે હું બોલું છું.

એમ એ ત્રણેમાં એ દોષ આવ્યો કે હું જ્ઞાતા નહિ પણ તે શબ્દો સંબંધી ઇચ્છા [રાગ] અને પુણ્યનો કર્તા છું. આનો સાર એમ છે કે જેને પોતાના આત્માનું અભાન વર્તે છે તેને જાણવામાં, વિચારમાં અને વર્તનમાં ભૂલ (અસત્ય) હોય જ. કદી કષાય મંદ પાડે, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાના પરિણામ કરે તે વખતે મન, વચન, કાયાના યોગને શાસ્ત્રવાંચન, ભક્તિ વગેરેમાં જોડે અને તે સંબંધી શુભ પરિણામ હોય તો પુણ્ય બાંધે. પુણ્ય તત્ત્વના ફળની ઈચ્છા નથી એમ ભલે તે કહેતો હોય પણ આત્મજ્ઞાનથી અજાણ જીવો સદાય અસત્યનું જ સેવન કરે છે. તેના વચનમાં પણ નીચેના ત્રણ પ્રકારના દોષમાંથી એક દોષ હોય જ.

(૧) કારણ વિપર્યાસ. (૨) સ્વરૂપ વિપર્યાસ. (૩) ભેદાભેદ વિપર્યાસ.

તેનો ખુલાસો:–

(૧) કારણમાં ભૂલ. હું પરનો કર્તા છું, પરનું કારણ છું, અથવા પર દ્રવ્ય મારૂં કારણ છે એમ કારણ વિપર્યાસવાળો માનતો હોય.

(૨) સ્વરૂપમાં ભૂલ. દેહાદિની ક્રિયામાં આત્માની ક્રિયા માનતો હોય, દેહાત્મબુદ્ધિ હોય. એમ સ્વરૂપ વિપર્યાસવાળો માનતો હોય.

(૩) ભેદાભેદ વિપર્યાસ=પોતાને પોતાના ગુણથી ભેદ રૂપ માનતો હોય અને પરથી-જડ પુદ્‌ગળથી પોતાને અભેદરૂપ માનતો હોય.

તે ભેદાભેદ વિપર્યાસવાળો ઇશ્વરને સૃષ્ટિ કર્તા માનતો હોય, કાં પોતાને પરનો કર્તા માને, પરથી પોતાનું જ્ઞાન થયું માને-એ આદિ પ્રકારે પોતાના સ્વરૂપને વિપરીતપણે માનતો હોય છે. તેથી તે ૨+૨=૪ કહે તો પણ તેનું ખોટું છે.

આમ ત્રણ પ્રકારે દોષ કહ્યા છે. હવે ધર્માત્મા જીવ છે તે શાસ્ત્ર-પાઠ કરતાં, તથા ભક્તિ, કરતાં નિર્જરા કરે છે. અને તેને મહજે પુણ્ય બધાઇ જાય છે. કેમકે તેના અભિપ્રાયમાં આગળ કહ્યાં તે દોષ હોતા નથી.

અજ્ઞાની મોહી જીવ પોતાને જ્ઞાની માને છે પણ તેઓ રાગ, દ્વેષ, વિષય, કષાયમાં વર્તી રહ્યા છે તેથી તેને શુષ્કજ્ઞાની કહ્યા છે. ૫.

હવે વૈરાગ્ય વગેરે ક્યારે સફળ કહેવાય તે સંબંધી ગાથા કહે છે-

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આતમજ્ઞાન,
તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન. ૬.

અર્થઃ-ત્યાગ વૈરાગ્યની સફળતા ક્યારે કે "જો સહ આતમ જ્ઞાન" અર્થાત્ સાથે જો આત્મજ્ઞાન હોય. આત્મા પુણ્ય-પાપ અને રાગ-દ્વેષ રહિત, મન-વાણી-દેહાદિથી જુદો, નિર્દોષ, જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ત્રિકાળ પૂર્ણ શુદ્ધ છે-એવુ યથાર્થ ભાન, શ્રદ્ધા અને લક્ષ કરવા માટે રાગ, દ્વેષ, દેહાદિની મમતાનો ત્યાગ કરવાની ભાવના જેને વર્તે છે તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિષય, કષાયની વાસનાનો ત્યાગ થતાં બાહ્ય સંયોગનો ત્યાગ સહજે થઇ જાય છે. જેને રાગ રહિત કેવલ શુદ્ધ આત્મા જોઇએ છે તેને રાગાદિ ઉપાધિ ભાવમાં રુચિ ન હોય. વળી તેને ત્યાગ, વૈરાગ્ય હોય જ, પણ તે ત્યાગ, વૈરાગ્યની સફળતામાં પ્રથમ એવો અભિપ્રાય જોઇએ કે હું અકષાય શુદ્ધ આત્મા છું,

મારામાં પર વસ્તુનો ગ્રહણ–ત્યાગ નથી, અરૂપી જ્ઞાન માત્ર છું, દેહાદિ તથા અન્ય બાહ્ય જડ પદાર્થોથી પર છું, હું અક્રિય છું. જ્ઞાન જ મારૂં કર્મ છે. એ અવિરુદ્ધ ન્યાય માર્ગની વિધિ સમજવાનો અભ્યાસ હોય તેને બાહ્ય ત્યાગ, વૈરાગ્ય હોય અને કષાયનો ઘટાડો હોય, વળી તેને સત્સમાગમ તથા વીતરાગ ધર્મની રુચિ હોય અને જ્ઞાની સત્પુરુષોના વચનોનું બહુમાન હોય. હિત શું અને અહિત શું તેની તુલના હોય તો સાચું તત્ત્વ જે અનંતકાળમાં પૂર્વે નથી સમજાયું તે સમજાય છે. વળી જે, અંતર ત્યાગ, વૈરાગ્ય વડે રાગ, દ્વેષનો ઘટાડો આત્મજ્ઞાન અર્થે કરે તો તેને તે સાધન સફળ છે. રાગ, દ્વેષ, કષાયથી સ્વગુણની ઘાત ન થવા દેવી તે નિજ સ્વરૂપની અંતરંગ દયા અને તે પોતાના જ્ઞાનની ક્રિયા છે; તીવ્ર કષાય ટાળી અકષાયી થવાના લક્ષે મંદ કષાય કરે, વળી જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષ છે એવું જો લક્ષ હોય તો તે મંદ કષાય શરૂઆતમાં નિમિત્ત સાધન છે. અલ્પ પણ રાગ, દ્વેષ મારા સ્વભાવમાં નથી અને વર્તનમાં દેખાય છે તે મારી પૂર્વ ભૂલનું કારણ છે એવી દૃષ્ટિ જેને છે તેને જ્ઞાન ક્રિયા સફલ છે. કષાય ટાળવા માટે અંતરંગ ત્યાગ, વૈરાગ્ય પ્રથમ ઉપાય છે. રાગ, દ્વેષ ટાળવા માટે આત્માનું જ્ઞાન વીર્ય (બળ) કામ કરે છે, પણ બાહ્ય દેહાદિની ક્રિયા કામ કરી શકે નહિ.

જડની ક્રિયાથી ચૈતન્યને લાભ ન હોય અને જડની ક્રિયા ત્રણકાળમાં કોઇ પણ જીવ કરી શકે નહિ–આ વાત પ્રથમ જ સમજવી જોઇએ.

" પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે " એમ પ્રથમ સાચી મુમુક્ષા જોઇએ. જે જમીનમાં ખારાશ હોય તેમાં અનાજ પાકે નહિ તો પણ તેને સારી બનાવવાની વિધિ હોય છે. રાગ દ્વેષ, મમત્વ ઘટાડવાં, તથા દેહાદિ પરની આસક્તિ છોડવી. ત્યાગ અને વૈરાગ્ય વડે પ્રથમ ક્ષેત્ર–વિશુદ્ધિ કરવી જોઇએ. પણ એટલાથી સંતોષ પામવા જેવું નથી. મુમુક્ષુમાં શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે પ્રેમ, વિનય, વિવેક, સત્સમાગમ પ્રત્યે રુચિ, શમ, સંવેગ, વૈરાગ્ય, વગેરે ગુણો જોઇએ. અને તે આત્મજ્ઞાન પામવાની પ્રથમ ભૂમિકા છે.

મુમુક્ષુ અનુકૂળતામાં રાગ અને પ્રતિકૂળતામાં દ્વેષ ન થવા દે. સહેજે થઈ જાય તો તુરત અંતરંગમાં સમભાવ ટકાવે. તત્ત્વની રુચિ વધારે તો સદ્‌ગુરુનો ઉપદેશ, સદ્‌બોધ પોતાના આત્મામાં પરિણામ પામે. જેમ અપાત્ર અર્થાત્ ખારી જમીનમાં બીજ બળી જાય; તેમ આત્મામા મિથ્યા અભિપ્રાય, રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દેહાદિની આસક્તિ રહે તો મોક્ષમાર્ગ પામી ન શકાય. વળી જેને વૈરાગ્ય નથી તેને ' આત્મા અનાદિ અનંત છે, શુદ્ધ છે, અસંગ છે, સ્વાધીન છે ' એ ન્યાય, શ્રદ્ધા આવ્યાં નથી તેને તત્ત્વની રુચિ પણ નથી. જેણે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની મમતા, લોલુપતા ઘટાડી નથી અને જે સગવડતામા જરા અંતરાય પડે અપમાન થાય, રાગનું નિમિત્ત મળે, એ આદિ નિમિત્તોમા આખો વેચાઈ જાય છે તેને પવિત્ર આત્મા કેમ સમજાશે ?

મોહી જીવને આત્મજ્ઞાનની રુચિ થાય જ નહિ. આત્મજ્ઞાન વિના મનની ધારણા વડે ઘણા શાસ્ત્રોનુ જાણપણુ કરે તોપણુ તે ઘણુ જાણપણું ઘણી ઉપાધિ રૂપ છે, અશાન્તિનુ કારણ છે.

ઉજ્જ્વળ અંતઃકરણ વિના, અંતરંગ માનાદિ કષાય પાતળા પાડ્યા વિના જ્ઞાનીનુ અને જ્ઞાનીના વચનોનુ બહુમાન આવે નહિ, સત્‌નો આદર આવે નહિ, જ્યા આત્મજ્ઞાનની રુચિ નથી ત્યાં સંસારની જ રુચિ હોય.

સાચી મુમુક્ષુતા વિના, ચિત્તની ઉજ્જ્વળતા વિના સર્વજ્ઞ વીતરાગના વચનો અને સાચો પરમાર્થ નહિ સમજાય. સાચી સમજણ અર્થે સાચી સમજણમા જવાના નિમિત્તો જે અંતરમા રાગાદિ, કષાયનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, વિનય, વીતરાગ-ભક્તિ તથા સરળતા, વિવેક વગેરે સાધનો પણ તેટલા શુભ વિકલ્પ સુધી આવીને અટકી જાય તો આત્માર્થ ચૂકી જાય શુભ પરિણામ ઘણા કર્યા એમ માનીને સંતોષ કરે કે મે ઘણુ કર્યું તો એ બરાબર નથી. આત્માના લક્ષ વિના, પ્રતીત વિના તેણે આત્માને હદવાળો, પરની અપેક્ષાવાળો માન્યો માટે તેનો પુરુષાર્થ ઊંધો છે. સાચી ઓળખાણ વિના કદી બાહ્ય ત્યાગ

કરે અને માને કે મેં ત્યાગ કર્યો, પાંચ મહાવ્રતના શુભ પરિણામ રૂપ પુણ્ય ક્રિયાદ્વારા મારી ઈન્દ્રિયોને જીતી;-એમ એ જડની ક્રિયા, પુણ્ય પરિણામથી ગુણ માને તો ભલે માને, પણ તેને આત્મા સંબંધી કાંઈ ફળ નથી.

કાયિક ક્રિયા કેટલા નખાવ્યા અથવા કાયાનો ઉત્સર્ગ, કાયિક બ્રહ્મચર્ય પાલન એટલા માત્રથી કાંઈ ધર્મ નથી. મન, વાણી, દેહ તે કાંઈ આત્મા નથી. દેહાદિની ક્રિયાથી જો આત્માને ધર્મ થતો હોય, સંવર નિર્જરા થતી હોય તો વનસ્પતિ આદિ ઝાડને પણ ધર્મ થાય. મુક્તિશિલાનો પથ્થર એકેન્દ્રિય જીવ છે તે કાંઈ હિંસાદિ કરતો દેખાતો નથી, છતાં તેને અનંત કષાય, તીવ્ર માઠી લેશ્યા છે. લોકોને બહારનું મહાત્મ્ય દેખાય છે. જોનું આત્મામાં કાંઈ માલ (શક્તિ) ન હોય. આખી જીંદગી, દેહાદિની, યોગની ક્રિયામાં રાચનારાઓએ સામાયિક, ઉપવાસ, વ્રત, તપ કરી કરી પુંજણી ઘસી નાંખી કેટલાય પથરણા ફાડી નાંખ્યા છતાં 'હું કોણ ? હું શું કરી શકું અને શું ન કરી શકું ?' તેનું ભાન નથી અને એ, ચાર ઘડી કાયાને એકઠાને રોકી રાખે તેને સામાયિક માને સંવર નિર્જરા માને. તે જોગ (યોગ) ની ક્રિયાથી આત્મધર્મ તો દૂર રહ્યો પણ પુણ્ય પરિણામે નથી. હા ! મનના શુભરાગ હોય તો તેથી પુણ્ય બંધાય છે પણ તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો હેતુ નથી.

જેને પરની ક્રિયાનું મમત્વ વર્તે છે; મારૂં કર્યું પરમાં થાય છે એમ માને છે અને માનાદિ કષાયમાં વર્તે છે તેને મુમુક્ષુની નીચલી ભૂમિકા પણ નથી. સાચા અભિપ્રાય (આત્મજ્ઞાન) વિના અનંત કાળથી સંસારમાં રખડવું થયું. ત્યાગ, વૈરાગ્ય મનમાં ધારી રાખ્યો, માન, અપમાન પ્રત્યે બાહ્ય સમભાવ પણ ઘણો રાખ્યો, કષાય ન કરવાનો ભાવ પણ મનથી રાખ્યો તેથી પુણ્ય પરિણામ થયા પણ ભવ-મુક્તિ થઈ નહિ. કેમકે શુભ કર્તવ્ય મારૂં છે એમ માન્યું, તેથી પર-ભાવનો કર્તા થઈ તેમાં રોકાણો-અટક્યો. પ્રથમ પાપમાં ટકયો હતો હવે તે વર્તમાન શુભપરિણામમાં ટકયો. આત્માના લક્ષ વિના, પ્રતીતિ

વિના પાપાનુબંધી પુણ્ય બંધાય છે. એ પુણ્યબંધ કરવાની કથા તો જીવે અનંતવાર સાંભળી છે. અહીં મોક્ષ કથા થાય છે એટલે કે પુણ્ય પાપરૂપ સંસારનો (અજ્ઞાનનો) નાશ કરવાની કથા છે.

લોકોએ સહેલામાં ધર્મ માની લીધો છે. સંસાર પ્રત્યે દ્વેષ કરવો, નિંદવો તેને વૈરાગ્ય માને છે. આત્મા શુદ્ધ છે એમ જીવ મનમાં ધારી રાખે છે પણ આત્માની પ્રતીતિ નથી, લક્ષ નથી અને લોકોને કહે હું દરરોજ વ્રતાદિ પાળું છું, સામાયિક કરું છું અર્થાત્ બે, ચાર દયા પાળું છું, કાયમ રાત્રિના ચઉવિહાર-પચ્ચક્ખાણ, પ્રતિક્રમણ, એકાસન વગેરે ક્રિયાઓ કરું છું, પાખીના ઉપવાસ તો કેટલાય વર્ષોથી કરું છું-એમ દેહાદિ જડની ક્રિયાથી પોતે સંતોષ માને છે, પણ ઉદયની ક્રિયા આત્મા કરી શકે નહિ તેનું ભાન નથી તેથી તેને અજ્ઞાનથી કરાતી ક્રિયાનો મિથ્યા સંતોષ ભર્યો છે. તેને સમજાવનારા ઉપદેશક પણ તેના જેવા જ મળી રહે છે. આ મોહી જીવોને સાચો સંતોષ અને વિશ્વાસ હોતા નથી તેથી બીજાને પૂછે છે. પોતાને જે ગોઠવ્યું છે તેની પુષ્ટિ માગે છે તેને અનુકૂળ (નામધારી) મુનિ પાસે પ્રમાણ પત્ર માગે છે. મિથ્યાત્વને પોષણ આપનાર તેના અજ્ઞાન ભાવને પોષણ આપે છે. તેનાથી પરસ્પર સંતોષ માને છે. વાસ્તવિક સત્ય હોય તે બીજાના હકાર-સમ્મતિ ઉપર આધાર રાખતું નથી. મોહી જીવોને જે અનુકૂળ હોય તેના તે માહોંમાંહે વખાણ કરે છે માખણ ચોપડનારા કહે કે અહો! તમે ઘણું કર્યું. ભારે ધર્મવાળા છો. એમ બંધભાવ રૂપ પુણ્ય પરિણામમાં પોતાનું હિત માને છે પણ આત્મા શું છે? કેવો છે? કેવડો છે? અને શું કરી શકે છે? શું નથી કરી શકતો? તેનું ભાન નથી. ધર્મ અને ધર્મીના નામે નાહક અભિમાન કરે છે. અજ્ઞાનપૂર્વક પુણ્યબંધના ભાવથી રાજી થનારને એ જડના સોજાના મગપણ ક્યાં લગી! ચૈતન્ય ભગવાનને માથે એ ગુમડાં છે. નિરોગી પવિત્ર આત્માને પુણ્યરૂપ અનિત્ય, વિકારી પ્રકૃતિના સોજા શા? એ સોજા અંદર કાટશે. રોગપણે ફાટશે ત્યારે અંદર લાય [અગ્નિ] થશે. બહારની અનુકૂળતામાં તે મોહી મિથ્યા સંતોષમાં મનને રાજી રાખીને પુણ્યાદિ ક્રિયાથી ધર્મ માની રહ્યો છે, પણ આત્મામાં

ભય, શંકા, અશાંતિ વર્તે છે. જ્યારે મરણના ટાણાં આવશે ત્યારે શંકા, ભય અને આર્તરૌદ્ર ધ્યાન કરશે, પસ્તાવો કરશે. ભવહારી ગયો, હવે ઉતારા ક્યાં કરશું ? મરીને ક્યાં જશું ? કાલે શું થશે ? એમ સાત ભય અને આઠ મદથી ઘેરાયેલો મારૂં શું થશે તેની મૂંઝવણમાં ભાવ-મરણ કરે છે.

આયુષ્યના છેડે પણ, કોઈ ભૂલને સમજે અને સત્‌નો આદર કરે, સાચું પ્રાયશ્ચિત કરે અને સમજણની રુચિ કરે તો ઠીક છે. મેં આજ લગી જે માન્યું તેનાથી જુદો આત્માનો ધર્મ છે, અપૂર્વ છે—એમ વિચાર કરે અને મતાગ્રહ, પૂર્વાગ્રહ છોડે તોપણ ઉત્તમ છે, હિતનું કારણ છે.

અનાદિ કાળથી મોહી જીવો ધર્મના નામે પોતાનું અહિત કરી રહ્યા છે. જેને અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ છે. તેને સર્વજ્ઞ વીતરાગી ભગવંતોએ નિઃસ્પૃહ કરુણાથી સદ્‌ઉપદેશ આપ્યો છે. તે જાણીનેજ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે જે લક્ષે, જે ભાવે રાગ; દ્વેષ, મમતા ટળે એવી જ્ઞાનક્રિયાને પ્રથમ અંતર ત્યાગ, વૈરાગ્ય વડે અવગાહો. પણ ત્યાગ વૈરાગ્ય માત્રથી આત્મજ્ઞાન નથી. કેવળ ત્યાગ વૈરાગ્યમાં અટકો નહિ.

અકષાયી સ્વરૂપને અકષાયી દૃષ્ટિ વડે સમજો, સમજવા માટે આગળ વધો. યથાર્થ પાત્રતા મેળવો.

આત્મા શુદ્ધ છે. અવિકારી છે એ લક્ષે, જ્ઞાન વીર્ય (પુરુષાર્થ) ફેરવવાથી રાગ, દ્વેષ, મોહ ટળી જાય છે.

હું જ્ઞાયક છું, જ્ઞાનમાત્ર છું, શુદ્ધ છું એ નિશ્ચય; અને આ બુદ્ધિના લક્ષે રાગ ટાળીને સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ એ વ્યવહાર છે. રાગ ટાળવો એ જ્ઞાનની ક્રિયાનો પુરુષાર્થ છે. માટે દેહ પુણ્યાદિ જડની ક્રિયાના મમત્વનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપે શુધ્ધ પરિણતિ વડે ગ્રહણ કરો. એમ જે અનંતજ્ઞાની ભગવંતો નિઃસ્પૃહ કરુણાથી કહી ગયા છે તેની ના ન પાડશો. સત્‌નો અનાદર ન કરશો.

સત્ પુરુષોએ કહેલા ભાવવચનો સમજો, મિથ્યા અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી સમજો. મન, વાણી, દેહ, પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષથી ભિન્ન

અતીન્દ્રિય આત્માને ભૂલીને લોકોમાં બાહ્ય ક્રિયાથી રૂઢી પ્રમાણે શુભ પરિણામ પુણ્યપરિણામ રૂપ વહેવાર ધર્મ માને છે. તેમાં આત્માનો ધર્મ તો દૂર રહ્યો પણ તીવ્ર કષાય ઘણા ભાગે હોય છે તેથી શુભભાવ પણ નથી.

જ્ઞાની પુરુષ એમ કહે છે કે શુભ જોગની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ નથી. તો પછી અશુભ ભાવે માનાદિ કષાયને પોષણ આપનાર મોક્ષમાર્ગ સમીપ પણ ક્યાંથી હોય ?

આહાર ન લેવો વગેરે વ્રત, પચ્ચખ્ખાણના પરિણામ કરનારાના, બાહ્ય દૃષ્ટિ–જીવોના કષાયભાવ પણ બહુ ભૂંડા હોય છે કારણકે અનંતુ અજ્ઞાન સેવે છે વરસીતપ કરનારા છટ્ઠ, અઠ્ઠમના ઉપવાસ કરનાર જોયા છે ? જો એક ટંક ભાણું ન ભાવ્યું, દેહની સગવડતામાં ખામી દેખાણી તો તીવ્ર ક્રોધ પણ કરી નાંખે છે.

જીવો માને છે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ, પણ માનાદિ કષાય રાગ, દ્વેષ, વગેરે અનેક પ્રકારે અનાચાર સેવે છે અને પોતાની જાતને ઠગે છે. કષાય ઘટાડયા વિના પુણ્ય નથી પણ પાપ છે. જોગ (યોગ) ની ક્રિયાથી પુણ્ય નથી, શુભ પરિણામ પણ નથી તો પછી આત્મ-ધર્મ ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય.

જ્ઞાનીનો પણ વિરોધ કરનારા જીવો દરેક કાળે હોય છે. બાહ્ય દૃષ્ટિ–જીવો તથા થોડું શાબ્દિક જ્ઞાન મેળવી ઉપદેશકો આંધામાં ધર્મ બતાવી દે છે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા પવિત્ર આત્મા આ લોકમાં હતા ત્યારે તેમની નિંદા કરનાર પણ હતા અને કહેતા કે અમે માનીએ છીએ તેનાથી નવુ કહેનાર આ કોણ જાગ્યો ? મહાવીર ભગવાને ચારિત્ર—ક્રિયા સ્થાપી છે તેનો આ વિરોધ કેમ કહે છે ? પણ સત્ય શું છે ? તેને ન્યાયથી મધ્યસ્થપણે વિચારવાની ધીરજ રાખે ત્યારે સમજાય કે ભગવાન કોણ હતા અને કઇ ક્રિયા કરતા હતા !

આ અપૂર્વ તત્ત્વનો વિચાર કરવા માટે પ્રથમ પાત્રતા જોઇએ, તેના જ મૂળમાં (શરૂઆતમાં) વાંધા છે.

જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન પામ્યો નથી ત્યાં સુધી મોહી જીવ અનંતજ્ઞાનીની અશાતના કરે છે. નિશ્ચયથી તો તે પોતાના આત્માની અનંતી અશાતના છે.

જ્ઞાનીની નિંદા કરે, જ્ઞાન અને જ્ઞાનીની અશાતના કરે તે જીવ મહામોહનીય કર્મ બાંધે. કોઈ અજાણતા ભૂલ કરે તો પણ, અજ્ઞાન એ બચાવ નથી.

સાચું હિત કોણ સમજાવે ! અજ્ઞાન, મોહરૂપ અંધકાર નાશ કરવાની વાત, મોક્ષમાર્ગની વાત કોણ સંભળાવે ? સત્ય મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશક હોય તે જ સાચા હિતની વાત કરે. માતાની મશ્કરી કરાય નહિ, તેમ સાચા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશાનો અનાદર કરાય નહિ. લોકો આત્મધર્મના નામે ક્રિયાકાંડમાં કેટલા દંભ, મિથ્યા આગ્રહ અને અજ્ઞાનકષ્ટ કરી રહ્યા છે. તેનું વર્ણન કરતાં પાર આવે તેવું નથી. ત્રણે કાળે જ્ઞાની પોકાર કરી ગયા છે કે "જ્ઞાનક્રિયા જ મોક્ષમાર્ગ છે." આત્મામાં મોક્ષ છે અને મોક્ષનું સાધન આત્મામાં છે, વચ્ચે ઉદયવશાત્ બાહ્ય જોગની ક્રિયા જણાય, એવા યોગાનુયોગ દૈહિક ક્રિયાનું નિમિત્ત દેખીને લોકો ભ્રમમાં પડ્યા છે કે આ ક્રિયાથી ધર્મ થાય છે. આવા મિથ્યાગ્રહમાં બધાણા, સંપ્રદાયનાપક્ષ, ગચ્છમતના આગ્રહ વધ્યા અને ધર્મને નામે ધર્મના અજીર્ણ થયાં. "ઠાણાંગ સૂત્ર" માં અજીર્ણ સંબંધી એક ચૌભંગી કહી છે—

૧ જ્ઞાનનું અજીર્ણ=ગર્વ, તિરસ્કાર, બીજાનો અનાદાર કરવો તે.

૨ આહારનું અજીર્ણ=પેટમા દુઃખવું તે.

૩ તપસ્યાનું અજીર્ણ=ક્રોધનું ભભકવું કરુપાઈ.

૪ ક્રિયાકાંડનું અજીર્ણ=પોતે માનેલી ક્રિયા બીજા ન કરે તો તેની નિંદા કરે, હું કાંઈ કરું છું, બીજાથી હું કાંઈક ઠીક છું અને જેને બહારની ક્રિયા દેખાતી નથી તેને પોતાનાથી હલકા માને એ પ્રકારે પોતાને મહાન્ માને અને બીજાને તુચ્છ માને છે.

આવા અજ્ઞાન ભાવથી આત્માને બચાવો એમ અનંતજ્ઞાની

નિઃસ્પૃહકરુણાથી પોકાર કરી જગતને કહી ગયા છે. તેના અમૂલ્ય વચનોને કોણ દાદ આપશે ? પરીક્ષણશકિત વિના, પોતાની પાત્રતા વિના યથાર્થ સમજણ ક્યાંથી થાય ? માટે યથાર્થ સમજો.

કહેવાનો આશય એ છે કે અંતરંગમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ઘટાડો તથા ત્યાગ, વૈરાગ્ય, વાસનાનો ઘટાડો વગેરે શુભ પરિણામ હોવા છતાં આત્મજ્ઞાન વિના તે વૃથા છે, ભારરૂપ છે. આત્મજ્ઞાન હોય અથવા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ હોય તો અંતરંગ ત્યાગ, વૈરાગ્યાદિનું સફળપણું છે. કષાયાદિ, મમતા, તથા દેહાદિની આસક્તિના ત્યાગ વિના, દેહાદિની ક્રિયા, તપશ્ચર્યા, ઉપવાસ વગેરે ઘણા કષ્ટવાળી ક્રિયાથી તો પુણ્ય પણ નથી. રાગ, દ્વેષ; ક્રોધ, માન; માયા, લોભ, તૃષ્ણાનો ઘટાડો સાચું સમજવાની તીવ્ર જીજ્ઞાસા, સરલપણું એ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત થાય છે.

" ઠાણાંગ સૂત્ર " માં બીજે ઠાણે એક પાઠ છે કે હે ગૌતમ ! જગતમાં બે પ્રકારના ઉન્માદી જીવો છે. (૧) ભૂત વ્યંતરાદિથી પકડાયેલા (૨) મોહનીય કર્મમાં પ્રેરાયેલા મોહભાવમાં ઘેલા થયેલા તે ધર્મના નામે ક્રિયાકાંડ ખૂબ કરે, કાયકલેશ; વ્રત, તપ; બ્રહ્મચર્ય વગેરે જડની ક્રિયાનું અભિમાન કરે પણ તે આંધળી દોડ છે, ગાંડપણ છે. બાહ્ય સાધનથી જ્ઞાન થતું નથી તેથી તે ઊંધો પુરુષાર્થ છે. ભૂત, પ્રેતના કારણે ગાંડપણનો યોગ તે પ્રકૃતિના નિમિત્તની ઉપાધિ છે. તે પુણ્યના ઉદયે ટળી જાય છે. પણ જે મોહ ભાવમાં મસ્ત, દારૂ પીધેલા જેવા છે તેને આત્મા કેવો છે ? કેવડો છે ? તેનું ભાન નથી; તે અશાંતિથી દુઃખી છે. તે પોતાના આત્માની અનંતી અશાતના, ભાવહિંસા કરી રહ્યા છે. આ મોહ ભાવનો ત્યાગ થવો બહુ મુશ્કેલ છે. દેહાદિ જડ ક્રિયા મારી કરી થાય છે, પુણ્ય મારા છે, પુણ્યાદિથી ધર્મ થાય છે વગેરે અનેક પ્રકારની ઊંધી માન્યતા હોય છે. તેવા બાહ્ય દ્રષ્ટિ મોહી જીવોનો ઉન્માદ મટવો દુર્લભ છે. કારણ કે તેની ઊંધી માન્યતાને કોઈ પણ પરાણે છોડાવી શકે તેમ નથી. ભૂતાવિષ્ટપણું તો કોઈ મંત્રાદિથી કે પુણ્યના યોગથી ટળે છે પણ આ મોહથી ગાંડો થયેલો જીવ ઊંધો પડયો પણ સ્વાધીન છે, કેમકે તેને કોઈ પરાણે સમજાવી ન શકે. જેને

પરમાર્થે હિત અહિતની પરીક્ષા નથી, કષાય તથા અકષાય, જ્ઞાન તથા અજ્ઞાનનો વિવેક નથી એવા મોહી જીવોને કોઇ પણ સમર્થ-જ્ઞાની પરાણે સમજાવી શકે નહિ. એટલે ભગવાને કહેલ છે કે અજ્ઞાન જેવું કોઇ મહા પાપ નથી. મોહનીથી ગાંડા થયેલા જીવોનું વેદન મહા આકરૂં છે. અનંત દુઃખનું કારણ છે. એમ ક્રિયાકાંડમાં રાચતાં જીવોને કહ્યું કે અજ્ઞાનવશ બાહ્ય ક્રિયાકાંડથી ધર્મ તો નથી પણ જો રાગ, દ્વેષ, મમતા, આસક્તિ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઘટાડયા નથી તો તને આ ક્રિયાકાંડ નિમિત્તે પુણ્ય પણ નથી. વૃથા કાયકલેશ કરે છે.

અહીં શુષ્કજ્ઞાનીને કહ્યું કે તારે આત્માની પવિત્ર દશા જોઇએ છે છતાં રાગ, દ્વેષ, મોહનો તો ઘટાડો કરતો નથી; તૃષ્ણા, મમતા ઘટાડયા વિના માત્ર વાતો કરનારા છો. સાચા ન્યાયને સમજ્યા નથી. આત્મજ્ઞાનના નામે વાતોથી, મનના વિકલ્પથી સંતોષ માનીને સ્વચ્છંદમાં અટકયા છો તેથી ભવસાગરમાં ડૂબશો. જેને સાચું હિત કરવું છે તેણે શરૂઆતમાં જ મુમુક્ષુતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. સ્વચ્છંદ તથા માનાદિનો ત્યાગ કરી સાચા અભિપ્રાય અર્થે કષાય પાતળા પાડવા જોઇએ. નિંદા, સ્તુતિ, શાતા, અશાતાદિ દરેક પ્રસંગમાં સમભાવ જાળવવાનો પુરુષાર્થ જોઇએ. આ પ્રથમ યોગ્યતા વિના સાચા સુખની ગંધ પણ નથી. કારણ નથી તો કાર્ય કયાંથી પ્રગટે ? પાત્રતા વિના પ્રભુતા પ્રગટે નહિ. વર્તમાન પાત્રતા દેખાતી નથી તો આત્મજ્ઞાન કયાથી પ્રગટે ? તે કાંઇક આત્મામાં વિચારો, અંશે પણ પવિત્રતા લાવો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ઉત્તમ વચનો કહ્યાં છે, સમજણમાં ઉતારવાની ગરજ કોને છે ? શુકલ અંતઃકરણ વિના જ્ઞાનીના વચન હૃદયમા કેમ ઉતરશે ?

સંસાર પ્રત્યે બહુ ઉદાસીનતા અને જ્ઞાની પ્રત્યે બહુમાન જોઇએ. આત્મા નિર્મળ રાગ રહિત છે તેનો પ્રેમ એટલે સંસારનો પ્રેમ નહિ. દેહાદિની મમતાનો અભાવ કરવા દેહાધ્યાસ ટાળવાનો ખાસ પ્રયત્ન જોઇએ. સંસારના વિષયભોગની અનિચ્છા, ઉદાસીનતા, અંતરવૈરાગ્ય પ્રથમ જોઇએ. જે આત્મામાં સમભાવ નથી તે જરાપણ જતું કરી શકે નહિ. અગવડતા સહી ન જાય અને પોતાને જ્ઞાની

માને છે તો આત્માનો સ્વભાવ પવિત્ર જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા છે એવી તારી શ્રદ્ધા જૂઠી છે. સાચી શ્રદ્ધા વિના સ્વચ્છંદ અને અનાચાર જ પોષાય છે. આ પ્રકારે જગતના જીવોને સ્વચ્છંદનું પોષણ ખૂબ મળ્યું છે એટલે પરદ્રવ્યથી અને પર-ભાવથી જુદો, મમતા અને રાગ રહિત તથા પવિત્ર સુખમય જ્ઞાનઘન આત્મા છે તેમાં રહેવું ગમતું નથી. કારણ કે પોતાને પરવસ્તુમાં સુખ-બુદ્ધિ છે તેથી પોતાનો આત્મા જ પોતાને ગોઠતો (રુચતો) નથી. બાહ્ય વિષયોમાં, પરાધિનતામાં, ઉપાધિમાં ફાંફાં મારે છે. તેમાંથી સંતોષ ઇચ્છે છે; વળી મનમાં ધારી રાખે કે આત્મા શુદ્ધ છે આત્માને કાંઇ નથી જે છે તે દેહને છે. પણ હે ભાઇ ! દેહને જરા અગવડતા જણાય, અપમાન થાય, અણગોઠતું થાય તેમાં તારો આત્મા તીવ્ર કષાયમાં જોડાઇને કકળી ઊઠે છે તે શું કહેવાય ? રાગ, દ્વેષ વાળી લાગણીમાં આખો આત્મા વેચાઇ જાય તેનું ભાન નથી; આત્મા પરથી જુદો અવિનાશી અરાગી છે એ ન્યાય તને કેમ બેસશે ? સંસારની ઉદાસીનતા તથા વૈરાગ્ય વિના દેહાદિની મમતા કેમ ઘટે ? આવી રીતે શુષ્કજ્ઞાની, ક્રિયાજડ અને લૌકીક નીતિના પાલક ત્રણે, આત્માના નામે ઉન્માર્ગે છે. અને તેથી તેઓ આંધળી દોડ દોડે છે.

"પુણ્ય, પાપ. દેહાદિની ક્રિયારહિત પવિત્ર આનંદમય છું, જ્ઞાતા દષ્ટા છું" એવી સાચી શ્રદ્ધા અને અનુભૂતિ તથા અંતરંગ સ્વાધીન સુખનું વેદન થવા માટે પ્રથમ, પાત્રતા વડે વિષય, કષાયનો ઘણો ઘટાડો કરવો જોઇએ અને સાચી જિજ્ઞાસાથી તત્ત્વનો અભ્યાસ સત્સમાગમ દ્વારા કરવો જોઇએ. ઘણા જીવો બાહ્ય ક્રિયારૂપ ચારિત્ર અને લૌકીક નીતિ પાળનારા હોય છે, શુભ પરિણામરૂપ સમભાવ રાખના હોય છે, તેમાં કદી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો વાંચવા મળે એટલે બસ ? અમને જ્ઞાન-સમજણ છે એમ માનીને સ્વચ્છંદે પ્રવર્તે છે; તેઓ પણ પરમાર્થ-રહિત છે. આત્મજ્ઞાન થયા પછી તો નીતિ, શીલ આદિ ગુણો સહજપણે વધતા જાય છે. આત્મજ્ઞાન થયા પહેલાં બાહ્ય ચારિત્ર આદિ ગુણો હોય તો આત્મજ્ઞાન થયા પછી તે ગુણો સદ્‌ગુણપણે દઢ થવા જોઇએ. તેથી જ્ઞાની પુરુષ સ્વચ્છંદી જીવોને કહે છે કે તમે આત્મજ્ઞાન

પામ્યા હો એમ માનો છો અને અશુભ આચારને ઉદય, ઉદય કહો છો પણ તમારા અંતરમાં ક્રોધ, માન, કામના વગેરેની અગ્નિ બળે છે. ત્યારે તું આત્મજ્ઞાની શાનો ? તું ત્રણ કાળના ભોગનો ઇચ્છુક છો, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો અને સુંદર રૂપવતી સ્ત્રી દેખીને તારી દ્રષ્ટિ મોહમાં પડી જાય છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના ભોગના નિમિત્તો દેખીને અંતરમાં ગલગલિયાં થાય છે, મીઠાશ વેદાય છે ત્યાં આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય. જે ત્રણે કાળના ભોગની તથા સ્વર્ગના ઇન્દ્રાદિના પુણ્યની ઇચ્છા કરતો નથી સર્વથી નિર્મમત્વી છે. એવા મુમુક્ષુ ધર્માત્મા જ્ઞાની [ગૃહસ્થ હોય અથવા મુનિ હોય] –સાધકદશામાં હોય ત્યાંસુધી તેને અલ્પ અસ્થિરતા ચારિત્ર મોહના ઉદયને લીધે દેખાય છે. જે કંઈ મનના મળ થી વિકલ્પની વૃત્તિ ઊઠે તેનો તેને આદર નથી; વળી તેને સંસારપ્રત્યે તીવ્ર વૈરાગ્ય, ઉદાસીનતા વર્તે છે. 'હું અનંત શાંતિમય જ્ઞાયક છું.' એવી માન્યતાપૂર્વક પોતાના નિર્દોષ (સહજ) આનંદની મોજ (સ્વરૂપ રમણતા) નિરંતર અનુભવતો હોય છે તેથી તેને વિકારી પ્રલોભનની નિમિત્ત ઇન્દ્રાણીઓ, રૂપસુંદરીઓ લલચાવે તો પણ તેને અંતરમાં ત્રિકાળ ક્ષોભ ન થાય એવો સહજ આનંદનો સંતોષ ધર્માત્માને પોતામાં હોય છે. બહારથી સંસારી વેશમાં ગૃહસ્થપણે રહેવું પડતું હોય છતાં સાંસારિક પ્રસંગોને ઝેર જેવા માને છે. ગુમડાં થયા હોય તેની દવા ન છૂટકે કરે તેમ આહારપાન, ગૃહવાસ વગેરે પ્રસંગોમાં તે ઉદાસીનતાથી વર્તે છે.

આગળ જે શુષ્કજ્ઞાની અને ક્રિયાજડ કહ્યા તેમને સ્વચ્છંદતા ઘણી છે. મંદ કષાય,–શુભ ભાવ–કોને કહેવાય તેનું પણ ભાન નથી અને માને કે અમે શુભમાં પ્રવર્તીએ છીએ, મુમુક્ષુ છીએ તો જ્ઞાની કહે છે તેવું માનવું મિથ્યા છે.

જેને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં સુખબુદ્ધિ છે તેને મુમુક્ષુ ન કહીએ. બહારથી કદી પુણ્યાદિ ભોગ સામગ્રીનો યોગ ન દેખાય તેથી તું તેને અનાસક્ત નિસ્પૃહ, માને તો તે મિથ્યા છે. તેને અંતરંગમાં સંસાર સબંધી આદર પડયો છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોની વાસના અવ્યક્તપણે છે. તેનું તેને ભાન નથી. જ્યાં સુધી સંસારના કોઇ પદા-

ર્થની ઇચ્છા છે ત્યાંસુધી તેને ત્રણ કાળના પદાર્થની ગુપ્તપણે ઇચ્છા છે. મલિન વાસના રૂપ મોહ શું નથી કરતો? જ્યાં કામ વાસનાનો અગ્નિ બળે છે, ત્યાં કાષ્ટરૂપ પુણ્યના નિમિત્તો મળતા તે અધિક ભભકી ઊઠશે માટે મુમુક્ષુપણું કોને કહેવું તે સમજવું જોઈએ

કોઈ કહે અથવા માને કે અમે મમતા રહિત છીએ, સંસારથી અનાસક્ત છીએ, નિષ્કામપણે દયા, સેવા આદિ પરોપકાર કરીએ છીએ, પરોપકાર વડે અમારૂં કલ્યાણ થશે, તો તેમની તે વાત પરમાર્થે જૂઠી છે 'આત્મા શું?' તેનું લક્ષ થયા વિના, સાચી પ્રતીત થયા વિના તે જીવો નામમાં અહંકાર, મમકાર કરે છે પોતાને જે વિષય સંબંધી રાગ છે તે રાગની રુચિને તેઓ પોષે છે તે રાગને ધર્મ માને છે હું કોણ છું? શું માનું છું? શું કરું છું? તેનો વિચાર તથા નિર્ણય કરવાની ધીરજ તથા ગરજ કોને છે? કોઈ જિજ્ઞાસુ જીવ પૂર્વાગ્રહ છોડીને તત્ત્વ પામવાની સાચી જિજ્ઞાસાથી આગળ વધે, અંતરંગમાં પોતાના નિરાગી સ્વભાવનો વિચાર કરે, મારામાં આ બધું શું થઈ રહ્યું છે, શું દેખાય છે, આ નિરૂપાધિક સ્વભાવમાં શુભ, અશુભ દશા તે શું છે તેનો વિચાર કરે, અંતરંગ પરિણામનો મધ્યસ્થપણે વિચાર કરે, ન્યાયથી વિવેક કરે કે ગયા કાળે મારી અંતરંગ ભાવના કેવી હતી, વર્તમાનમાં કેમ છે, હવે પછી કેવી હશે અને તે નિરોપાધિક માનવી કે ઉપાધિવાળી એ સંબંધી ઊંડો વિચાર કરે તથા સત્ સમાગમની રુચિ કરે, સત્‌સમાગમ મેળવે અને સત્‌શાસ્ત્ર વડે અભ્યાસ કરે તો બધુંય સમજાય તેમ છે પણ વર્તમાન લોકોને સંસારના કામ માટે વખત મળે, તેમાં ઘણું ડહાપણ દેખાડે પણ જ્યાં આત્મા સંબંધી, સ્વહિત સંબંધી સમજવાનું આવે ત્યાં બુદ્ધિ કામ કરતી નથી તેનું કારણ પોતાને હજી સાચી રુચિ નથી જે ધર્મના નામે કુળ-ધર્મથી દેખાદેખીથી ક્રિયાઓ કરે છે તે શુભભાવ કરે છે કે કેમ તે સમજવા જેવું હોય છે ઉપવાસ તથા વરસીતપ કરનારને ખાવાપીવાની લોલુપતાના ધનગનાટ પણ ભારે કિંચિત હોય છે આયંબિલ તપ, ઉપવાસ, ચઉવિહાર-પચ્ચકખાણ, પ્રતિક્રમણ-આદિનું નકરી નાટક કરનારને ધર્મ તો દૂર રહ્યો પણ મંદકષાયનું ય ભાન હોતું નથી તેના

અંતરંગમાં તીવ્ર કષાયના આચરણ, ખાવા પીવાની લોલુપતા, પોતાના વિષે મોટાઈ, દંભ એ આદિ વિચિત્ર પ્રકાર જોતાં, સાંભળતાં વિવેકી ધર્માત્માને દયા આવે તેવું છે. સંસારનું જરા મન મળતું હોય, સંસારમાં લાભ દેખાતો હોય તો દેવ–ગુરુ ધર્મનો અનાદર થવા દે જેને પરવસ્તુમાં સુખબુદ્ધિ છે, સંસાર ઠીક રાખવાની ઈચ્છા છે અને માનાદિ કષાય પોષવાની કામના છે તેને આત્માની રુચિ હોય નહિ.

આત્મામાં અનંત સંતોષ, શાંતિ છે તેનું ભાન નહિ હોવાથી પરવસ્તુની ઈચ્છા, અસંતોષ અને અશાંતિ વર્તે છે. આત્મા નિત્ય છે તેથી તેની ઊંધી દશામાં સંસાર વાસનાનો અગ્નિ નિત્ય બળે છે, માટે પવિત્ર ચૈતન્ય ભગવાન પોતે ક્યાં બેઠો છે? શું સ્વભાવે છે? હું સ્વભાવમાં છું કે પરભાવમાં છું? તેને વિવેકથી—ન્યાયથી સમજો. સાચું સમજવાની રુચિ કોને છે?

પ્રશ્નઃ–આત્મજ્ઞાન થયા પછી સંસારમાં શું કરવા રહે?

ઉત્તરઃ—સંસારમાં રહેવાના ભાવ નથી. પણ પૂર્વ પ્રારબ્ધ કર્મના કારણે અને વર્તમાન પુરુષાર્થની નબળાઈથી રાગમાં જોડાય છે તે ચારિત્ર ગુણની કચાશ છે એટલે પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈ હોય ત્યાં સુધી અલ્પકાળ અસ્થિરતા થાય પણ તે સંબંધી કર્તૃત્વબુદ્ધિ મમત્વ ભાવ નથી. કારણ કે પોતે ત્રિકાળ જ્ઞાયકદૃષ્ટિ પવિત્ર દૃષ્ટિના ભાનમાં દોષ રૂપ મળ મેલના ઉદયને ટકવા દે નહિ. જે શુભ, અશુભ મનના નિમિત્તથી વૃત્તિ ઉઠે, તેને તરત જ્ઞાનબળના વિવેકવડે ટાળે, જેની પવિત્રદશા અને નિર્દોષ દૃષ્ટિ છે તે વીતરાગ દૃષ્ટિ છે; તેથી તેને સંસારભાવ નથી, માત્ર વીતરાગ સ્વભાવની પવિત્ર ભાવના ભાવે છે.

એ પવિત્ર દૃષ્ટિવાળા ધર્માત્માની અંતરંગ પવિત્ર દશા કેવી હશે? મોક્ષની પાત્રતા કેવી હશે? તેવો વિચાર કરનાર કોઈ વીરલ પુરુષ હોય.

ઘણા લોકોમાં એટલી અપાત્રતા ભરી છે કે પોતાની અનંત સુપાત્રતાનો વિચાર પણ આવતો નથી આત્મા પવિત્ર છે એવી રુચિ પ્રતીત થવી પણ દુર્લભ છે. છતાં સંસારની રુચિની ગુલાંટ મારી

સ્વતત્ત્વની રુચિ કરે તો સમજવું કઠણ નથી. પ્રથમ મુમુક્ષુપણું જોઈએ. તેને બદલે સહજ પણ પ્રતિકૂળતા દેખાય તો તેમાં ઘણી આકુળતા કરે છે. દેહની અગવડમાં જરા ખામી આવે તો મૂંઝાઈ જાય છે ખેદ કરે છે. પણ તેને શાંતિ, ક્ષમા, સદાચાર, સમભાવ; વિવેકના વિચારો આવતા નથી. પારકા દોષ નહિ જોતાં પોતાના અંતરંગ પરિણામોને મધ્યસ્થપણે, ક્ષણેક્ષણે જોવાં જોઈએ. પોતાનાં વિચારો અને વર્તન પૂર્વે કેવાં હતા, વર્તમાન કેવાં છે અને હવે પછી કેવાં રહેશે તે સમજવાની તથા નિર્ણય કરવાની જેને કાળજી નથી તે સદાચાર કેમ પાળી શકશે ? તે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો બોધ કેમ પચાવી શકશે ? કહ્યું છે કેઃ–' પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે ' માટે પ્રથમ પાત્રતા જોઈએ. પણ પછી એટલાથી જ અટકી અને શુભ પરિણામમાં સંતોષાઈ જનારા પરંપરાએ અધોગતિમાં જાય છે.

કોઈ પૂજા – સત્કાર, લોભ આદિમાં આત્માર્થ ચૂકી જાય છે,. વળી કોઈ માને કે પુણ્ય કર્યાં હોય તો સારા સાધન મળે અને પછી નિરાંતે ધર્મ થાય. પણ આત્માનું સાધન સદાય આત્મામાં જ હોય છે. આત્મા શુદ્ધ પવિત્ર જ્ઞાનમાત્ર છે. તેની સાચી શ્રદ્ધા વિના બાહ્ય સાધનમાં રુચિ રહે છે,. આ પુણ્યાદિ બાહ્ય જડ સાધનની રુચિમાંથી જડ ફાટશે અને આત્માર્થ અંતરાઈ જશે. જેમાં પોતાના ગુણની ગંધ નથી તેના વડે મને ગુણ થશે, હિત થશે એમ માનનારા ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં કાંઈ માલ નથી એમ ગમને છે, અને તે ઊંધી માન્યતાના કારણે તેને સૌ સાધન બંધનના નિમિત્ત થાય છે. બાહ્ય સાધનમાં શાંતિ નથી, ધર્મ નથી. જે ધર્માત્મા છે તેને કદી પૂર્વ પ્રારબ્ધવશે નર્કમાં–ભયંકર દુઃખ મય [અતિ અગવડતા વાળા] ક્ષેત્રમાં જવું પડ્યું હોય તો પણ ત્યાં તેને દુઃખ લાગતું નથી, ઉલટું તે ધર્માત્મા–આત્માનંદ, શાંતિમાં રહે છે. વર્તમાનકાળે શ્રેણિક મહારાજ નર્કલોકમાં છે એક ભવ પૂરો કરી ભગવાન તીર્થંકર થવાના છે ત્યાં તેમને ઘણી અગવડતાના સંયોગ વર્તે છે. છતાં ઉદય કર્માનુસાર દુઃખોને ભોગવતા નથી. પોતે જ્ઞાનાનંદ-અરૂપી આત્મીક સહજ નાનંદમા સ્થિર છે; જ્ઞાતા સાક્ષી માત્ર છે તેમાં-અક્રિરૂપ અતિરિક્ત પુદ્ગલ તેની અનંત પ્રતિકૂળતા, તથા અશાતા-

વેદનીયનો યોગ પેસી શકે તેમ નથી. બહારથી ગમે તેવા પ્રતિકૂળ ભયાવહ સંયોગો દેખાય છતાં તેની અસર લેવી ન લેવી પોતાને આધારે છે. આ નિમિત્ત મને ઇષ્ટ છે કે અનિષ્ટ છે એ માનવું અજ્ઞાનભાવ છે. પ્રારબ્ધવશે અલ્પ અસ્થિરતા થઇ જાય, તીવ્ર અશાતાનો ઉદય દેખાય તેમાં ચૈતન્ય ગુણને હાની નથી પણ તેમાં મારાપણું સ્થાપે–રાગી–દ્વેષી–થાય તો બંધનું નિમિત્ત બને છે.

અંતરંગ પરિણામ ઉપર બંધ અને મોક્ષનો આધાર છે બાહ્ય નિમિત્ત સાધન ઉપર નથી; આ લક્ષ રાખીને આત્મસ્વરૂપને સમજવાની તૈયારી કરવી. પ્રથમ તો અંતરંગ વૈરાગ્ય, રાગાદિ કષાયનો ઘટાડો સ્વચ્છંદનો ત્યાગ, પોતાની હિણપનું દેખવું, તથા ગુણીના અધિક ગુણો પ્રત્યે પ્રમોદ, સંસાર–વાસનાનો ત્યાગ, દેહાદિની આસક્તિનો ઘટાડો અને પૂર્ણ પવિત્રતાના લક્ષે સંયમભાવ વડે અશુભાચારનો ત્યાગ કરવો તથા મતાર્થઆદિ પક્ષપાત રહિત સરલ બુદ્ધિવડે પરમાર્થ માર્ગમાં જોડાવું જોઇએ. હિત, અહિત શું તેનો વિવેક સમજવાનો અભ્યાસ જોઇએ.

પ્રથમ જ, નિમિત્ત રૂપ આ ગુણો તો આત્મજ્ઞાન પામ્યા પહેલાં જોઇએ. ત્યાગ, વૈરાગ્યને અંતરંગ ક્રિયા કહી છે, તેનો અર્થ એમ નથી કે આત્મા મન, વાણી દેહાદિની ક્રિયા કરી શકે છે અને પર-વસ્તુનો ત્યાગ કરી શકે છે, પણ અરૂપી ચિદ્‌ઘન એવો આત્મા હું અરાગી છું પવિત્ર છું એ લક્ષે રાગનો ત્યાગ કરે, જ્ઞાનબળ વડે ક્રોધ-માન આદિ કપાયની મંદતા કરે છે એટલે ત્યાગ, વૈરાગ્યની ભાવના વધે છે તેથી પ્રથમ જ આ પાત્રતા હોય તો તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત કારણ છે, છતાં તેને કારણ ક્યારે કહેવું ? આત્મજ્ઞાન દશા પ્રાપ્ત કરે તો તે કારણ વહેવારથી થયું કહેવાય. લોકોને અઘરૂં લાગે પણ બીજું શું થાય ? બીજો ઉપાય ત્રણ કાળમાં નથી. એ જાતની વિધિ વિના ન્યાય સમજ્યા વિના ભવ–ભ્રમણની અશાંતિ અને દુઃખનો અંત નથી. બાધામાં સંતોષ મનાયો છે તે ઊંધી માન્યતાનો ત્યાગ કરવો પડશે. બાહ્ય ત્યાગ દેખાય તે ધર્મનું લક્ષણ નથી. ૬

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં તો ભૂલે નિજભાન. ૭.

સ્ત્રી, પુત્રાદિ કુટુંબ, પૈસા, વ્યવહાર આદિનો ત્યાગ તે ત્યાગ નથી. એનો ત્યાગ થવો ઉદયાધીન છે, આત્માને આધીન નથી. બાહ્ય ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ પૂર્વે ઘણીવાર બની ગયાં છતાં આત્મધર્મ કેમ ન થયો તે વિચારવું. અત્રે કોઇ પૂછે કે શું અમારે વ્યવહાર–ધર્મ ન કરવો ? તેનો ઉત્તર એમ છે કે પ્રથમ જ અરાગી પવિત્ર આત્માના લક્ષે રાગ, દ્વેષ, કષાયનો ત્યાગ કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો. દેહાદિ ક્રિયાના મમત્વનો, કર્તૃત્વપણાનો ત્યાગ કરવો તેમાં જે શુભભાવ થાય તે વ્યવહારથી સારી ભૂમિકા કહેવાય. પણ તેમાં જ સંતોષ માની અટકી જાય અને બોધિબીજ (સમ્યક્ત્વ) ની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ન રાખે તો આત્માર્થનું લક્ષ ચૂકી જાય છે અને તેના શુભ પરિણામ, મંદકષાયરૂપ સાધન નાહક ભારરૂપ થાય છે.

ત્યાગ એટલે એવા મલિન ચિત્તનો ત્યાગ આત્મા નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર, સાક્ષી રૂપ છે અને રાગ, દ્વેષ, ઇચ્છા આદિ આત્મ સ્વભાવમાં નથી, આત્મા દેહાદિની ક્રિયાને કરી શકતો નથી, જડ પરમાણુ ને તથા શુભ અશુભ કર્મની અવસ્થાને પકડી શકતો નથી પણ પોતાના અજ્ઞાન ભાવને પકડે છે. કોઇ પરવસ્તુનો ગ્રહણ–ત્યાગ આત્મામાં નથી. ભૂલ કરવી એ આત્માનો સ્વભાવ નથી ભૂલ કરવાનો ધર્મ નથી, એમ અવસ્થાની ભૂલને યથાર્થ જાણે અને અભૂલ ભાવે ભૂલને ટાળે તો ફરી ભૂલ થવા ન દે.

આત્મા અનાદિ અનંત પવિત્ર, અરાગી તત્ત્વ છે તેને ઓળખવાનો અભ્યાસ, સ્વચ્છંદ એટલે દર્શન મોહ ટાળવા માટે કરવો જોઈએ સ્વચ્છંદ ટળ્યે પ્રતિબંધ ટળે છે.

ધર્મના ચાર દ્વાર કહ્યા છે –ક્ષમા, નિર્લોભતા, સરળતા, નિર્માનતા એ આદિ નીતિ દ્વાર પાત્રતા પ્રગટે છે. દ્વાર વિના ઓરડામાં પ્રવેશ થાય નહિ તેમ આ ક્ષમા આદિ નીતિ વિના વ્યવહાર ધર્મમાંય પ્રવેશ થાય નહિ. ઉત્તમક્ષમા એ પરમાર્થ સ્વરૂપ આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે, માટે સમભાવનો અભ્યાસ કરવો, પણ આત્માના લક્ષે વાચન મનન થવું જોઈએ. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની સાચી જિજ્ઞાસા ઉત્કૃષ્ટ રુચિ વડે આ

બધું આત્મજ્ઞાનના લક્ષે સ્વાનુભવની પ્રાપ્તિ અર્થે છે એમ નિત્ય લક્ષમાં રહેવું જોઇએ.

જીવ આત્મજ્ઞાન વિના પર વસ્તુમાં હિતબુદ્ધિ માની બેઠો છે તેથી સૌ સાધન બંધનરૂપ થયા છે.

લોકો આત્માના વ્યવહારનયને ભૂલીને એકાંત વ્યવહારાભાસને પકડી બેઠા છે. બાહ્ય ક્રિયાને ચારિત્ર માને છે. લૌકિક નીતિને ગ્રહણ કરી, એટલે અમે ધર્મિ છીએ એમ મંદ કષાયમાં સંતોષ માની બેઠા છે. પણ આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર વીતરાગ છે તેની પવિત્ર શાંતિ આત્મામાંજ છે. તેનો સ્વભાવ શું ? તેની ઓળખ નથી તેથી આત્મામાં બેહદ સુખ છે તેનું વેદન કયાંથી થાય ! લોકો પોતાની કલ્પનામાં અટકે છે. જ્ઞાનીને અટકવું થતું નથી.

આત્મા અસંયોગી નિર્મળ છે તેમાં પરના નિમિત્તનો અંતરંગ સંયોગ ઉદયકર્મ–રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મમતા આદિની જે શુભ, અશુભ વિકારી ભાવની વૃત્તિ ઊઠે છે તેનો જ્ઞાન ભાવે નાશ કરવો, એટલે કે તેનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય કરવારૂપ જ્ઞાનની ક્રિયારૂપ વ્યવહાર કહ્યો છે. દેહાદિ જડની ક્રિયામાં વહેવાર નથી. ઘણાને બાહ્ય ત્યાગનું માહાત્મ્ય દેખાય છે. પણ બાહ્ય વસ્તુનો સંયોગ વિયોગ થાય છે. અઘાતી કર્મના ઉદય યોગે તે બાહ્ય વસ્તુને હું લઉં, મુકું, ત્યાગ કરૂં એ માન્યતા મિથ્યા છે. કોઈપણ જીવે નિશ્ચયે ખરેખર જડ પદાર્થો કદી ગ્રહ્યા નથી તો પછી તેનો ત્યાગ થઈ જ ક્યાંથી શકે ! ગ્રહ્યા હોય તો છોડી શકાય. અઘાતી કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી પદાર્થોનો સંયોગ થવાનો હતો નહિ એટલે તેની અંતરાય હતી તેથી સંયોગ થયો નહિ એટલે વિયોગ વર્તે છે ખરી રીતે બાહ્ય સંયોગ થવાનું નિમિત્ત ન હતું એટલે તેને એવો વિકલ્પ આવ્યો કે હું ત્યાગ કરૂં છું. એ ઉદય ભાવ છે. બાકી જ્ઞાની એમ ન કહે કે તું જડ વસ્તુનો ત્યાગ કર; પણ રાગ, દ્વેષનો ત્યાગ કરવાનું કહે. હું અકષાયી છું તો અકષાયી થાઉં એવા પુરુષાર્થ વડે ત્યાગ વૈરાગ્યાદિ નિમિત્તો બને. સદ્‌ગુણો ખીલે એટલે સહજે વિપરીત નિમિત્તો–રાગના

કારણો-ખસી જાય; ઉપદેશમાં નિમિત્તનાં વાકયો આવે તેનો આશય, ગૂઢાર્થ સમજવો જોઈએ. આત્મજ્ઞાન એટલે સમ્યગ્ બોધબીજ. તેને વાવવા અર્થે ક્ષેત્ર-વિશુદ્ધિ જોઈએ. પણ અંતરંગમાં મોહકર્મનું નિમિત્ત પોતાનો મોહભાવનો, અર્થાત્ ભૂલનો ત્યાગ તથા અંતર-વૈરાગ્ય કરવાનો છે તેને બદલે બાહ્ય દૃષ્ટિ જીવો જડના ત્યાગ એટલે પર નિમિત્તના ત્યાગને પકડી બેઠા છે અને મંદકષાયમાં ધર્મ માને છે. અજ્ઞાનરૂપી પાટો એવા શુભ પરિણામ રૂપી તારા ઘણા દ્રવ્ય-ચારિત્ર રૂપ ધામ ગળી ગયો છે તેથી ભવ ઘટયો નહિ,-ઉલટું માન વધ્યું અને સંસાર વધ્યો. બહારથી પાંચ મહાવ્રત આદિ ક્રિયાના શુભ પરિણામ કરે અથવા ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચે, સાંભળે એટલે માને કે અહો હો ! અમે ઘણું કર્યું, અમે ઘણો ત્યાગ, વૈરાગ્ય તથા સમભાવ રાખ્યો છે; પણ તે બધાં-અજ્ઞાનપૂર્વક થતાં ઉદયભાવને ધર્મ માન્યો તેથી પોતાના અવિકારી આત્માનો અનાદર કર્યો છે. અજ્ઞાન પૂર્વક ત્યાગ, વૈરાગ્ય, વ્રત, તપ વગેરે બાળ ચાલ છે. પુણ્યથી ધર્મ થશે, શુભ જોગથી સંવર થશે એમ શુભ પરિણામમાં સંતોષાઈ જાય અને આત્માને નામે ઊંધી માન્યતાને પોષણ આપે છે. ચામડી ઉતરડીને ખાર છાંટયા છતાં શુભ ભાવરૂપ સમભાવ રાખનારા ઘણા પ્રકારના પરિષહ સહન કરનારા ઘણું પુણ્ય બાંધીને કદી દેવલોકમાં ગયા ત્યાંથી નરક નિગોદમાં ચાર ગતિમાં રખડે છે. મોહકર્મના ઉદયની અસર લઈને ક્ષમા ધારણ કરી અને માન્યું કે મેં ઘણી ક્ષમા રાખી છે. પણ સહજ સ્વભાવની બેહદ ક્ષમાને હદવાળી માનવી તે તો અજ્ઞાન-ભાવ છે. આત્મા પરનો કર્તા, ભોક્તા નથી એવો અખંડ સ્વભાવ જાણ્યા વિના તેનો સમભાવ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય સાચો ન હતો. બેહદ સ્વભાવને ઓળખ્યા વિના માત્ર એટલી મર્યાદા વાળો આત્મા માન્યો, ઉદય કર્મનો કર્તા, ભોકતા બન્યો અને ઉદયના નિમિત્તમાં ધર્મ માન્યો. હું દયા વાળો છું એમ માન્યું ત્યા પોતાને રાગરૂપ માન્યો એટલે પોતાના અરાગી સ્વરૂપને પરભાવ રૂપ માન્યો---વળી પૂર્વે પાદોપગમન સંથારો કરી બધા જીવોની દયા પાળવા રૂપ શુભભાવ કર્યો છતાં ધર્મ ન થયો; હાલ્યા ચાલ્યા વિના મરણ પર્યંત સ્થિર રહ્યો છતાં સ્વદયા ન થઈ; સંવર ન થયો. લોકો પર દયાની વાત કરે છે તે

નિમિત્તથી કથન છે. જેને પોતાના અકષાય ભાવની રુચિ છે, તેને સહેજે શુભ જોગનું નિમિત્ત થઇ જાય. સામા જીવનો પુણ્યનો ઉદય હોય તથા તેનું આયુષ્ય હોય તો ગમે તે મનુષ્યના દેહને તેમાં નિમિત્ત થવાનો વિકલ્પ આવે જ. જો પાંચ મિનિટ કામ મોડું થવાનું હોય તો તેમાં પણ નિમિત્તનો જોગ અટકી જાય, માટે બાહ્ય ક્રિયામાં ધાર્યું થતું નથી.

બીજું મરણ ચિત્ત વિષે એમ કહેવાનું છે કે જેમ મલિન દર્પણમાં મુખ ન દેખાય તેમ જે જનોના ચિત્ત મેલવાળાં છે તેના અંતરમાં આત્માની પવિત્રતા ભરી છે તે કેમ દેખાય ? એટલે દરેક જીવનો આત્મા પવિત્ર છે; છતાં આત્માના ઉપદેશનો ભાવ કેમ સમજાતો નથી તેનું કારણ એ છે કે જેમ મલિન અરીસામાં પ્રતિબિંબ પડતું નથી તેમ અંતરત્યાગ, વૈરાગ્ય અને સતની જિજ્ઞાસા વિના સતબોધ –ઉપદેષ્ટાએ કહેલ ભાવવચનની છાપ પડતી નથી. સાચો ન્યાય અંતર્ગત તેને પરિણમે નહિ. લોકોને બહારથી બીજું કંઇ કરવાનું કહો તો ગમે છે કારણકે તેનો અનાદિ કાળથી પરિચય છે, અને બાહ્ય ક્રિયાને જ કર્તવ્ય માને છે.

અત્રે કહેવાય છે કે, દેહાદિ બહારનું કોઈ કર્તવ્ય જીવથી કદી થતું નથી, એટલે આ વાત ઝીણી પડે છે. આત્મામાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય એ શું અને કેમ હશે ? એ સાંભળવું સારૂં લાગે પણ સમજતાં અઘરૂં પડે છે. કારણ કે સંસારનો પ્રેમ ઘણો છે; તત્ત્વની રુચિ નથી. પોતાની સ્વાધીનતાથી બેહદ આનંદ –સુખના સ્વાદથી ભરેલો નિજગુણ, તેનો અપૂર્વ મહિમા જાણ્યો નથી. એકલાપણું ગોઠયું નથી, તેથી તત્ત્વ સમજવું અઘરૂં પડે છે. આત્મા જ્ઞાતા. દૃષ્ટા, અખંડજ્ઞાન રસથી ભરેલો અસંગ છે, તેમાં શુભાશુભ નિમિત્તની ઉપાધિનો અંશ માત્ર નથી પણ અજ્ઞાનભાવે પરને પોતાનું માન્યું છે. લાખો ઉપદેશ-વચનો વડે પથ્થર ઉપર પાણી. તત્ત્વની રુચિ વિના નિવૃત્તિ, વિચાર, મનન કેમ થાય ?

પ્રશ્નઃ—મલીન અંતઃકરણ કેમ રહ્યું હશે ?

ઉત્તરઃ—પુરુષાર્થ ન કરે તે કારણે. સંસારમાં ઘર, ધંધા, રૂપીયા વગેરેની રુચિ કેમ રહે છે ? તે પાપની રુચિ છોડી પવિત્ર ભગવાન્ આત્માની ઉત્કૃષ્ટ રુચિ કરો; મલિનતા ટાળવાનો પયત્ન કરો. જે છે તે પોતાથી સમજાય છે. દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે.

પ્રશ્ન—સંસારમાં રહીને આત્મજ્ઞાન કેમ થાય ?

ઉત્તરઃ—સંસારમાં ન છૂટકે રહ્યો હોય છતાં આત્માના ભાન સહિત પવિત્રદશા અને નિર્દોષ દ્રષ્ટિ હોય છે. ગૃહસ્થ વેશમાં વર્તમાનમાં પણ ભગવતી આત્માઓ છે. જેના અંતઃકરણ અતિ પવિત્ર છે, સાચું સમજવાની જીજ્ઞાસા વધે તો આત્મબોધ પરિણામ પામ્યા વિના રહે નહિ. આત્માની એક સેકન્ડના આનંદ સાથે ત્રણ કાળના ઇન્દ્રલોકના સુખ સરખાવો તો પણ આત્મજ્ઞાન તુલ્ય નહિ આવે, એ અપૂર્વ વસ્તુ તત્ત્વ પામવાની વિધિ વર્તમાનમાં પણ છે.

તા. ૨૩—૯—૩૯

૭મી ગાથા વિષે કાલે કહેવાયું. હું આત્મા શુદ્ધ અવિનાશી રાગ રહિત છું, નિર્મળ અખંડ છું એવી શ્રદ્ધા, અનુભવ અને લક્ષ વિના મનના શુભ પરિણામ વડે મંદકષાય કર્યાં, એકલાં ત્યાગ, વૈરાગ્યમાં જ કૃતકૃત્યપણું માનીને સંતોષાઈ જાય એ પણ ભવસાગરમાં બૂડે. અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ, વૈરાગ્ય હોવાથી, પરજીવને ન મારવા તે દયા તથા પોતે માનેલા એવા પાંચ મહાવ્રત આદિ શુભ પરિણામ એ જ કૃતાર્થપણું હોય તેમ માને છે. પણ એ ભાવ તો રાગભાવ છે. મનના શુભ પરિણામ છે. એ કર્મ ભાવથી આત્માને ગુણ થશે એમ માનવું તે વીતરાગ માર્ગની અશાતના છે. અને જેને ખોટા માર્ગની પકડ કરવી નથી, તેણે સત્‌ની જિજ્ઞાસા વધારવી. સત્ સમાગમનો યોગ થયા વિના આત્મજ્ઞાન નહિ થાય.

આત્મા તદ્દન અક્રિય જ્ઞાયક છે તેની પૂર્ણ પવિત્રતાની યથાર્થ શ્રદ્ધા જોઈએ, ત્રિમળ આત્મ દ્રવ્ય અસંયોગી છે, પુણ્ય, પાપ, રાગ રહિત છે એવા ભાન વિના, લક્ષ વિના ત્યાગ-વૈરાગ્યમાં અજ્ઞાન

ભાવનો, અને ઉંધી દ્રષ્ટિનો માથ છે, તેથી હું ત્યાગી છું, હું ચારિત્રવાળો છું, એઆદિપ્રકારે મન મનાવવાના ભાવ થાય છે, અને બાહ્ય ત્યાગ થી રહિત કોઇ ધર્મબુદ્ધિવાળા ગૃહસ્થ હોય, તેનો તિરસ્કાર કરવાનો ભાવ કરે છે. તેનું કારણ અજ્ઞાન ભાવ છે. પર્યાયદ્રષ્ટિ છે. અમે પાંચ મહાવ્રત પાળીએ છીએ, અમારે ચારિત્ર છે. અને આ ગૃહસ્થ જ્ઞાનની વાતો કરે છે. જ્ઞાની હોય તો તેને ત્યાગ, વ્રત, ચારિત્ર વગેરે કેમ નથી? અમારામાં છે એમ જડ કર્મના ઉદયથી પોતાને ઓળખાવે છે. આગ્રહ પણ એવો રાખે કે અમે બાળબ્રહ્મચારી છીએ. કોઇ પરણીને પછી બ્રહ્મચર્ય પાળે, ત્યાગ કરે તેનું, વ્રત અમારા જેવું ન કહેવાય. વળી કેટલાક બીજાનું સુંદર મુખ તથા વાણી સુંદર ન હોય અથવા નીરોગી શરીર ન દેખે તો તેને પોતાનાથી હલકા માને છે એ પર્યાય દ્રષ્ટિ જીવો અજ્ઞાની જાણવા. વળી જેને બ્રહ્મચર્ય માને છે તે મન, વાણી, દેહનું માનેલું હોય છે. બ્રહ્મ એટલે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા કેવો છે તેનું યથાર્થ ભાન હોતું નથી તો પછી સાચું ચારિત્ર ક્યાંથી હોય? ચક્રવર્તી રાજા તીર્થંકર થવાના હોય તે ગૃહસ્થવેશમાં હતા ત્યારે હજારો સ્ત્રીઓનો યોગ છતાં બ્રહ્મચારી જ્ઞાની હતા. તેના પરિણામ કેવા હશે? અંતરંગમાં પવિત્ર વીતરાગ દશાનો વિવેક વર્તે છે. પ્રથમથી કોઇએ ત્યાગ કર્યો કે પછી ત્યાગ કર્યો તેથી પ્રથમવાળો માને કે હું બાળબ્રહ્મચારી છુ, એ ગર્વ મિથ્યા છે. ચક્રવર્તી રાજાઓ છનું હજાર સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરી બે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન પામીને ભગવાન થાય છે. ઉંડા ઉતરી ન્યાયની તુલના કરે તો વિરોધ નથી. જેને વસ્તુની પરીક્ષા નથી તેને પરિણામ ઓળખવાનો ભાવ નથી એટલે બાહ્ય દ્રષ્ટિ જીવોના ત્યાગ વૈરાગ્ય અજ્ઞાન રૂપ જ હોય છે. અને પોતાની દ્રષ્ટિએ બીજાને જુએ છે. પોતે બાહ્ય ક્રિયા કરતો હોય, પોતામાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય દેખતો હોય તે બીજામાં પોતાના જેવું ચારિત્ર ન દેખે તો તેની નિંદા કરે છે. જ્ઞાનીનો માર્ગ ન્યાયી છે. ગઇ કાલનો મહાપાપી કસાઇ હોય પણ તે પાપનો ત્યાગ કરી વર્તમાનમાં ધર્મી થઇ શકેછે, અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ પરજીવની દયા પાળનારા રખડે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુએ સરળતાથી અનેક ન્યાય સમજવા

પડશે. જો ગુણ દોષનો વિવેક નથી તો મુમુક્ષુપણું પણ નથી. સાચું સમજવાનો કામી હોય તે વિવેકી અને મધ્યસ્થ હોય છે. આવા આત્માર્થી હોય તેના આચાર, વિચાર વિપરીત ન હોય. સો ઉંદર મારીને બિલાડી પાટે બેઠી એવો કટાક્ષ કરવાની ભાષા અને ભાવ કોઈ પ્રત્યે ન હોય. દરેક જીવ શક્તિરૂપે પરમાત્મા છે. તે ક્ષણમાં જ્ઞાની બને છે. સમંતભદ્રાચાર્ય મહારાજ કહે છે કે નીચ કુળમાં જન્મેલો જીવ કદી આત્માનું ભાન પામે તો તેને દેવો પણ પુજ્ય કહે, કારણ કે તે ધર્માત્માને પાંચમું ગુણસ્થાન વર્તે છે. ગણધરો પણ તેને દેવથી ઉત્તમ કહે છે. કારણ કે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવ કરતાં પણ તેના ગુણની ભૂમિકા અનંતગુણી ઉત્તમ છે. બાહ્યદૃષ્ટિએ તફાવત એટલો કે તે દેવોને પુણ્યનો યોગ છે અને આ ધર્માત્મા કદાચ લાકડાના ભારા વેચીને નિર્વાહ કરતો હોય, છતાં જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ દેવથી આ પાંચમા ગુણસ્થાનવાળો અધિક છે બાહ્યદૃષ્ટિ જીવો પર્યાય દેખે છે, અને કહે છે, કે આને વેપાર, સ્ત્રી ધન વગેરે પરિગ્રહ છે, અને અમે ત્યાગ કર્યો છે, અમે ચારિત્રવાન છીએ, એ માટે અમારો આદર કરો એ પ્રકારે માનાર્થી અને મતાર્થી બાહ્યદૃષ્ટિ વિષે કહ્યું એવા જીવોને જૈન દિક્ષા જેને દુષ્કર સંયમ કહે છે તેના કડક ચારિત્રની વિધિ ક્રિયાકાંડ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય હોવા છતાં માન વધારવા માટે તેમણે કર્યું છે. જો આત્મજ્ઞાન અર્થે હોય તો વિનય, નિર્માનતા, વિવેક, અને પાત્રતા તથા સાચી જિજ્ઞાસા હોય લોકોનો ઉપદેશક ન થાય. મૂળમાર્ગની ખબર નથી, અંતરંગમાં મનની સૂક્ષ્મ ક્રિયા, રાગ, દ્વેષ શું થાય છે, તેની ખબર હોતી નથી સ્વભાવ પરભાવનો વિવેક નથી તો પછી પોતાને અંતરમા રાગ, દ્વેષ, વિષયવાસના શું થાય છે? પોતે શું કરી રહ્યો છે! શું માની રહ્યો છે! તેની ખબર હોતી નથી. સાચું સમજવાનું લક્ષ આત્મા પ્રત્યે કરે નહિ અને બીજા લોકોની ચોવા જોયા કરે; વળી અંદરમાં કર્તૃત્વભાવ, રાગાદિ, માનાદિ, સ્વચ્છંદનું વલણ રહેતું હોય છે. સ્વચ્છંદ અને મતાગ્રહનું પોષણ મેળવતો હોય છે તેથી પોતાને વિષે રહેલા દોષ પોતે જાણી શકે નહિ પણ પાત્રતાની રુચિ વધારે અને સત્ સમાગમ શોધે, સત્પુરુષને ચરણે જાય તો તેના

બધા દોષ ટળવાનો અપૂર્વ પ્રસંગ આવે. વળી પોતાને સમજ્યાવિના સ્વચ્છંદે નિજ–આજ્ઞાના નામે પૂર્વે વ્રત. ચારિત્ર, બ્રહ્મચર્ય આદિ અનંતવાર કર્યું પણ સમ્યગ્દર્શન ન થયું. શુભ, અશુભ રાગ, મનના સબંધનો વિકલ્પ તુટીને વીતરાગ, સમાધિ (ભાવચારિત્ર) નો અંશ પણ પ્રગટ ન કર્યો, મોક્ષમાર્ગમાં તો સ્વસ્વરૂપની યથાર્થ ઓળખાણ અને પરધર્મથી સ્વધર્મની જુદાઈ જાણીને આત્મામાં જિન દીક્ષા,–જિનદશા પ્રત્યક્ષ પ્રગટવી જોઈએ. અંતરમાં ઊંડાણમાં સંસારની મીઠાશ, તૃષ્ણા અને પુણ્યાદિ સગવડતાની (બાહ્યપદાર્થની) રુચિ વર્તે છે, એ દોષને જાણે પછી દોષ ટાળવાનો ઉપાય માત્ર આત્મજ્ઞાન છે, એમ સમજી આત્મજ્ઞાનને લક્ષે અંતર–ત્યાગ, વૈરાગ્ય પ્રથમ–પાત્રતા માટે પ્રયોજનવાન છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પાત્રતા મેળવવા વિષે ઘણા પ્રકારે કહ્યું છે:— તેમાં એક પ્રકારે કહ્યું છે કે પરમાર્થની રુચિપૂર્વક

(૧) સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા
(૨) વિષયભોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ
(૩) દેહાદિની મમતાનો ઘણો ઘટાડો
(૪) માનાદિ કષાયનો ઘટાડો

વળી બીજી રીતે કહ્યું છે કે:—

(૧) વિશાળબુદ્ધિ=પક્ષપાતરહિત "અનેકાન્ત" ન્યાય દૃષ્ટિ.
(૨) મધ્યસ્થતા=ઉદાસીનતા, મમતાનો અભાવ. આ બે દર્શનમોહ (મિથ્યાત્વ) ના નાશનો ઉપાય છે.
(૩) સરલતા=નિર્માનપણું. પોતાના દોષ દેખી તે ટાળવા.
(૪) જિતેન્દ્રિયપણું. આ બે ગુણ ચારિત્રમોહ ટાળવાનો ઉપાય છે.

ત્રીજા પ્રકારે (૧) શમ, (૨) સંવેગ, (૩) નિર્વેદ, (૪) અનુકમ્પા. (૫) પોતાના સત્ સ્વરૂપ પ્રત્યે શ્રદ્ધા, રુચિ તથા ક્રોધ,

માનાદિ કષાયનો ઘટાડો. શાસ્ત્રમા ખાસ પાચ કારણો કહ્યાં છે તે નીચે મુજબ છે

(૧) ક્ષયોપશમ. (૨) કષાયની મ દતા. અથવા વિશુદ્ધિ. (૩) દેશના એટલે સતપુરુષનો ઉપદેશ–તત્ત્વબોધ, સત્ પદનો ઉપદેશ. (૪) પ્રાયોગ્યલબ્ધિ=મતિની નિર્મળતા અથવા પક્ષપાત રહિત સરલ બુદ્ધિ થવા માટે પાત્રતા વધતા કર્મની સ્થિતિ, અનુભાગનુ મ દ થવું (ઘટવુ) (૫) કરણ લબ્ધિ એટલે ચારિત્ર ગુણના પરિણામની વિશુદ્ધિ. પાત્રતા પામવા માટે યથાર્થ સતપુરુષનો તત્ત્વઉપદેશ ભાવથી શ્રવણ કર્યો હોય, વિચારીને મનન કર્યું હોય, જેટલા ગુણો પ્રગટાવ્યા તેને અધિક કરી ટકાવી રાખવા જોઈએ. બધા દોષ (ચારિત્રના દોષ) એકદમ ટળતા નથી પણ અભિપ્રાયમા શીઘ્ર બધા દોષ ટાળવાનું લક્ષ (હુ અકષાય છુ, શુદ્ધ છુ એ) હોવુ જોઈએ. વળી કહ્યું છે કે સ્વચ્છદ અથવા દર્શનમોહનો ત્યાગ એટલે હુ કઈ જાણુ છુ, મેં જાણ્યુ તે સાચુ છે એ પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ જોઈએ. એક પત્રમાં શ્રીમદે લખ્યુ છે કે " માન ન હોત તો અહીં યાં જ મોક્ષ હોત "

સ્વચ્છ દ=દર્શનમોહ

પ્રતિબ ધ=ચારિત્રમોહ

એ ઉપાધિક કર્મભાવ મારા જ્ઞાયક સ્વભાવમા નથી, હુ બધાં પરદ્રવ્યો (દેહાદિ તથા રાગ, ક્રોધાદિ) થી જુદો છુ, પવિત્ર છુ, અન ત ઐશ્વર્ય–સામર્થ્યથી પૂર્ણ છુ એમ અભ્યાસદ્વારા અ તર વિચાર મનન વડે અધિકપણે અભિપ્રાયમા જેને દઢ થયુ કે આત્મા નિર્મળ, અવિકારી છે અને સાથે એમ પણ આવ્યુ કે આ પુદ્ગળકર્મ નિમિત્તના દોષ, મળ, મેલ મારા નથી (મારા સ્વભાવમા નથી) વર્તમાનમા અશુદ્ધ અવસ્થા દેખાય છે તેને (બધાદોષને) ટાળવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહે નહિ

ક્રિયાજડવાદી વિષે આગળ કહ્યુ છે કે શરીરને શોકી રાખુ, રોગ્લા ન ખાવા, જોગની ક્રિયાનુ અભિમાન કરવુ, તેનાથી તો મ દ કષાય (પુણ્ય પરિણામ) પણ નથી —ક્રોધ, માનાદિ કષાય તથા દેહાદિ મમતાને ઘટાડયા વિના શુભ પરિણામ પણ નથી.

જો પરમાર્થ તત્ત્વના લક્ષસહિત મંદકષાય અંતરત્યાગ, વૈરાગ્ય હોય તો તે સાધનક્રિયા નિમિત્તરૂપે કહી છે. વળી મનના શુભ વિકલ્પથી (પુણ્ય પરિણામથી) પણ ધર્મ નથી. પણ જીવ પોતે અકષાયને લક્ષે મંદકષાયનું વલણ (પુરુષાર્થ) કરે એટલે મનના શુભ પરિણામ અને કષાયની મંદતા થાય. પણ તે સાધનનું સફળપણું ક્યારે કે જો સાચી જિજ્ઞાસાથી સ્વતત્ત્વનો અભ્યાસ કરે.

સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનના અનેકાન્ત સ્વરૂપના ન્યાયની વિધિ સમજે કે: આત્મા જ્ઞાનમાત્ર અવિનાશી પવિત્ર છે, અબંધ છે, અક્રિય છે, શુભાશુભ વિકલ્પ રહિત અવિકારી છે, સર્વજ્ઞ ભગવંતે જેવો જાણ્યો છે તેવો પ્રમાણ કરીને, પૂર્વાપર વિરોધરહિત પોતાનું યથાર્થપણું માને તો સત્સમાગમવડે આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ સુલભ છે. પણ સ્વચ્છંદે, અજ્ઞાનવડે દુર્લભ છે.

શુષ્કજ્ઞાનથી પણ કલ્યાણ નથી એમ કહ્યુ છે. વળી પુણ્યાદિ ક્રિયા દેહાદિવડે વ્રત, તપ, ચારિત્રથી તથા બુદ્ધિબળથી પણ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. પણ સર્વજ્ઞ પ્રમાણ ન્યાયથી સમજણની વિધિથી પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે. શાસ્ત્રોના જાણપણાવડે મનની ધારણાથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી હોત તો અનંતવાર આચારાંગ આદિ અગ્યાર અંગનું જ્ઞાન કર્યું, એમાં સંખ્યાતા કરોડ શ્લોક હોય છે તેની વિદ્યા, મનની ધારણા બુદ્ધિની બહોળાશ પૂર્વે ઘણીવાર થઇ છતાં પ્રાપ્તિ કેમ ન થઇ. વળી જૈનધર્મની વહેવારથી શ્રદ્ધા કરી ચારિત્ર પણ પાળ્યું, મનની ધારણારૂપે વહેવાર દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો સ્વીકાર પણ કર્યો, વ્યવહારથી જિનઆજ્ઞાને માની છતાં હજી ભવભ્રમણ દેખાય છે. ભવનો અંત દેખાતો નથી, બધુય બીજું કર્યું પણ એ કર્મભાવથી અંશમાત્ર સત્ધર્મ પ્રગટ્યો નહિ આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ-શાંતિ છે તેનું વેદન થયું નથી તેથી હજી સત્ સમજાયું નથી આત્મામાં જ અસંયોગી, અતીન્દ્રિય આનંદ છે, મન, ઇન્દ્રિયથી ભિન્ન સહજ આનંદ ચૈતન્ય સ્વભાવની શાંતિ છે તેનો અનુભવ પ્રગટ થવો જોઇએ. તે જાતની વિધિ, પુરુષાર્થની સ્થિરતા અનેરી છે. સત્સમાગમ, ગુરુગમ અને યથાર્થ સમજણનો વિવેક પૂર્વાગ્રહ (મતાર્થ, માનાર્થ) છોડ્યા

વિના નહિ આપડે. આત્માને સમજવાની સાચી રુચિ થયે, સત્સાધન, સત્સમાગમ તથા સદ્દગુરુ અવશ્ય મળે જ. અને તેથી યથાર્થ વિવેકમય સ્વભાવ જાગૃત રહે. ૭.

હવે આત્માર્થીના ખાસ લક્ષણ કહે છે.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે તે તે યથાસ્થાને સમજવું એટલે જ્યાં તત્ત્વદૃષ્ટિ સંબંધી વાત (ન્યાય) હોય ત્યાં શુદ્ધ દ્રવ્યની વાત સમજે. જે જે અપેક્ષા (દૃષ્ટિ) થી જે જે ન્યાયનું પ્રયોજન હોય ત્યાં તેમ જ સમજે અને જ્યાં પુરુષાર્થવડે રાગ, દ્વેષ ઘટાડવાનું કથન હોય ત્યાં પરમાર્થ હેતુરૂપ વહેવાર યથાયોગ્ય સમજે, એકાંત દ્રષ્ટિ પકડી ન બેસે. પરમાર્થે આત્મા અકષાયી કહ્યો છે. વળી તમો રાગદ્વેષ આદિ બાહ્ય આભ્યંતર પરિગ્રહ ત્યાગ કરવાનું કેમ કહો છો? જ્ઞાન માત્ર આત્મામાં બીજું કાંઇ (ઉપાધિ માત્ર) નથી. પૂર્વે અનંતવાર કષાયની મંદતા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ચારિત્ર વગેરે કર્યું છતાં તે શુભ પરિણામથી આત્મજ્ઞાન ન થયું એમ તમે આગળ કહ્યું હતું ને? વળી પુણ્યવડે જોગની ક્રિયાવડે અકષાયી આત્માને લાભ ન થાય. શુદ્ધભાવ વિના ધર્મ નથી, એમ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે. એમ કોઇ એકાંત નિશ્ચય કથન પકડીને પરમાર્થભૂત પુરુષાર્થ રહિત થાય. મારે રાગ દ્વેષ સર્વથા નથી એમ માને અને સ્વચ્છંદમાં વર્તે તો હજી મંદકષાય, અંતરત્યાગ, વૈરાગ્ય થયા વિના જાશે ક્યાં? નરક, નિગોદ આદિ અશુભ ગતિમાં જશે. જ્ઞાનીનો ઉપદેશ અશુભ પરિણામ (પાપમાં) જવાનો ન હોય.

(જીવ એકાંત પકડે છે તેનું દ્રષ્ટાંતઃ—કોઇએ કહ્યું પડીશ તો મરીશ. આ સાંભળનારે કજીયો માંડયો કે મરવાનું કેમ કહ્યું? ખરી રીતે તો કહેનારે તેને પડતો અચાવવા કહ્યું છે. છતાં તે અધુરૂં સમજે અને એકાંત વિરોધને પકડે તેનુ શું થાય?)

શાસ્ત્રમા મોક્ષમાર્ગનું કથન હોય ત્યા એમજ આવે છે કે પુણ્ય પરિણામ સર્વથા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) છે. પાચ મહાવ્રત આદિ સર્વ

શુભ પરિણામ તે આસ્રવ છે, કર્મભાવ છે, માટે છોડવા યોગ્ય છે. પણ હજી જે જીવ પરમાર્થ તત્ત્વને પામ્યો નથી, રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન ભાવમાં ટક્યો છે અને મંદ કષાયનો પુરુષાર્થ છોડીને સ્વચ્છંદ અનાચારમાં વર્તે છે તેને મુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહિ. વળી ધર્માત્મા સાધકને હજી ચારિત્રની અધુરાશ છે, અભિપ્રાયમાં રાગાદિ અસ્થિરતા સર્વથા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) છે, પણ વચ્ચે શુભ પરિણામ અને શુભ નિમિત્ત આવે જ. પણ જે આ શુભનો નિરોધ કરી અશુભમાં વર્તનાર કંઈ સમજ્યો નથી. જે મુમુક્ષુ-મોક્ષમાર્ગી છે તે સાધક સ્વભાવનો પરમાર્થભૂત વ્યવહાર એટલે નિશ્ચય સ્વરૂપને લક્ષે રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે જ છે. અને જ્યાં જેમ ઘટે તેમ જ સાચું સમજે છે. શાસ્ત્ર કથનમાં અનેક ઠેકાણે કદાચ કથનમાં વિરોધ જેવું દેખાય તો તેનો પરમાર્થ આશય નયની અપેક્ષાથી સમજી લે. ક્યાંય મુંઝાય નહિ.

વળી શાસ્ત્ર જ્ઞાનમાં શુભ પરિણામથી બંધ થાય છે એમ કહ્યું છે. માટે મારે શુભ પરિણામ (મંદ કષાય) ન કરવા દેવગુરૂ ધર્મની ભક્તિ એ વહેવારના વિકલ્પથી પુણ્ય બંધ છે એમ એકાંત પક્ષને પકડીને કહે કે મારે તો આત્માનું ધ્યાન કરવું છે, હું વિકલ્પ કરૂં, શાસ્ત્ર વાંચું અથવા પ્રભાવના આદિ કાર્યમાં જોડાઉં તો મારા જ્ઞાન ધ્યાનમાં ખલેલ પડે પણ સાચી દૃષ્ટિનું લક્ષ તારામાં નથી. અંતર સ્થિરતા વિના જોગની સ્થિરતાથી તું શું કરવાનો છું ? ત્યાં આગળ જયસેન આચાર્ય ટીકામાં કહે છે કે તું ગ્રહસ્થ હો, કહી મુનિ હો હજી તને તારા દેહ માટે સગવડતાની આવશ્ય વૃત્તિ આવતી હોય, તને રોગથી ક્ષુધાથી પીડા તથા આકુળતા થતી હોય, કોઈ મારી સેવા કરે એ આદિ ભાવ હોય તો દેહ ઉપર તને વહાલપ વર્તે છે અને બીજા મુનિની સેવા, વૈયાવૃત્ય, ભક્તિમાં તને ઉત્સાહ નથી તો તું પાપી છો. ધર્માત્મા નથી. કદી તું વીતરાગી થઈ ગયો હો તો કંઈ વ્યવહારનો પ્રશ્ન રહેતો નથી; પણ જે રાગમાં અટક્યો છો છતા વિવેકહીન થઈને દેવ-ગુરુ-ધર્મ તથા મુનિ વગેરે પર પદાર્થ છે પુણ્યથી બંધ થાય છે માટે તે હેય છે એમ માનીને શુભ નિમિત્તને ટાળતો અશુભમાં પ્રવર્તે છે. તેથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ

છે, કારણ કે તેને વીતરાગ ધર્મનું બહુમાન નથી. જ્યાંલગી પોતાની સગવડતા ટકી રહે એવા વિષય કષાયના સંસારભાવ ઉભા છે ત્યાં લગી જિન-શાસન ટકી રહો, દેવ-ગુરુ-ધર્મ, સત્ સ્વરૂપ જયવંત વર્તો એવો અપૂર્વ ભાવ લાવી ઇષ્ટ નિમિત્તની ભક્તિ, ભક્તિનો ઉત્સાહ રહેવો જોઇએ. સ્ત્રી, ઘર, કુટુંબ આદિ વ્યાપારમાં રાગ બુદ્ધિ છે, તે સંસારનો રાગ પાપ બુદ્ધિ છે. તેમાંથી નિવૃત્તિ લઇને સત્ દેવ ગુરુ ધર્મની ભક્તિ, સુપાત્રે દાન, વીતરાગ શાસનની પ્રભાવના, જિન પુજા, દાનાદિ ભક્તિ અને વૈયાવૃત્યને યોગ્ય સાધર્મી આત્માની સેવા કરવાનો ભાવ જેને નથી તે અધર્મી છે. હજી દેહાદિ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ વગેરેમા પ્રેમ છે અને પરમાર્થ નિમિત્તમા પ્રેમ-આદર નથી તેને ધર્મની રુચિ નથી પાપની રુચિને પોષણ આપે છે. અને પવિત્ર ભાવનાને પોષણ આપનારા સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મ વિષે આદર નથી. તે જીવ ધર્મ સ્નેહ, પ્રશસ્ત રાગનો નિરોધ પાપમાં ટકીને કરનારો છે. સત્ ધર્મની ઉન્નતિ ઇચ્છતા નથી. તેથી તે પાપી જીવ છે. જે મુમુક્ષુ છે તેને યથાયોગ્ય વિવેક હોય, પરમાર્થ અને પરમાર્થભૂત વહેવાર તથા નિમિત્ત ભૂત વ્યવહાર તેને જેમ છે તેમ જાણે. હિત અહિત હેય ઉપાદેય બરાબર સમજે અને ભક્તિ, વિનય, સત્સમાગમ વૈરાગ્ય વગેરે જ્યાં જેમ ઘટે તેમ વિવેક કરે. વીતરાગી પવિત્ર તત્ત્વની દૃષ્ટિ હોય અને ભુંડા રાગની (સંસારની) દીશા, રાગની રુચિ ન બદલાય તે કેમ બને ? જ્યા લગી નિર્ગ્રંથ મુનિપણું અને જ્ઞાનની સ્થિરદશા નથી ત્યાં આત્મધર્મની ઉન્નતિમા ઇષ્ટ નિમિત્તની ભક્તિ, પ્રભાવના વગેરે શુભ પ્રસંગ મેળવવાનો પ્રેમ આવ્યા વિના ન રહે જો પરમાર્થને પામ્યો હો તો આત્માની પવિત્ર વીતરાગ દશામા ઠરી જા. પણ જ્યાં લગી અપ્રશસ્ત રાગ સંસારનો પ્રેમ છે અને સાચા પરમાર્થને અનુકૂળ નિમિત્તનો અનાદર (અનુત્સાહ) ગમે એ તો મહા અજ્ઞાનતા છે. કોઇ એકાંત દ્રષ્ટિ પકડીને દેહાદિ ક્રિયાકાંડમા અટક્યા છે. કોઈ સાચા નિમિત્તને નિષેધવામા નિંદા કરવામા, કોઇ મનની ધારણામાં કર્મ ભાવમા અટક્યા છે. લોકોને ભૂલાવાના સ્થાન જ્યાં ત્યાં ઘણા છે. અનાદિથી ઉંધી દ્રષ્ટિ જ્ઞાનની (સત્ સ્વરૂપની) વિરાધના અને સાચી પરીક્ષાનો અભાવ તેથી ધર્મ ઘેલા જીવોને ઠામઠામ ઉંધુ સમજાવનારાનો યોગ સાંપડે છે.

પોતાની સગવડતા રાખવી છે. પોતાની નિંદા થાય એ ગોઠતું નથી. અને સુપાત્ર મુનિ કે કોઈ સાધર્મીભાઈની સેવામાં ભાગ કેમ લેતો નથી તથા વીતરાગ ધર્મની પ્રભાવનાની નિંદા થતી કેમ ગોઠે છે? માટે ધર્મની રૂચિ હોય ત્યાં સંસારનો, દેહાદિનો અશુભ રાગ છોડવા માટે શુભ પરિણામ કરવાની ના પાડી નથી. કારણ કે મતની રુચિ હોય તેને પ્રશસ્ત રાગ થયા વિના રહેશે નહિ. છતાં તે રાગનો રાગ નથી. વળી પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગમાં [આત્મ ધર્મમાં] શુભ ભાવ (પુણ્ય પાપ? પરિણામ) નો નિષેધ છે. પણ કયારે કે આત્મજ્ઞાન સહિત પુરુષાર્થ વડે અંતરંગ અભિપ્રાયમાંથી શુભ અશુભ બેઉ વિકારી ભાવનો નિષેધરૂપ અબધભાવ ઉભો રાખે તો; વળી ધર્માત્માને અધુરૂં ચારિત્ર છે ત્યાં લગી નિશ્ચય સ્વરૂપના લક્ષે ધર્મની પ્રભાવનાના ભાવો થાય છે. પણ શુભ પરિણામથી તથા દેહની ક્રિયાથી ધર્મ માનતો નથી છતાં અકષાયના લક્ષે તીવ્ર કષાય ટાળવાનો પુરુષાર્થ તે અ-કષાયમાં જવા માટે નિમિત્ત છે તેમ જાણે છે. માટે પુરુષાર્થને પોતાનો માને છે. વળી કોઇ નિશ્ચય સ્વરૂપના અનુભવ વિના માત્ર દેવ, ગુરૂ, ધર્મની ભકિત દેહાદિ ક્રિયા વગેરે વ્યવહારધર્મ નિજ ઉપાદેય માને, જોગની ક્રિયાથી સાધન માને અને પુણ્ય પરિણામમાં રોકાઇ જાય તો સાચો પુરુષાર્થ નથી. નિશ્ચયના લક્ષ વિના મંદ કષાય તે વાસ્તવિક મંદ કષાય (એટલે પ્રશસ્ત રાગ) નથી. છતાં જેને સ્વાનુભવ દશા પ્રાપ્ત નથી તેને આ શુભ ભાવ છોડી અશુભમાં જવું એમ કોઇ શાસ્ત્રમા કહ્યુ નથી. દેવ, ગુરૂ, ધર્મ એ ત્રણે વીતરાગ સ્વરૂપ છે. તેનો પરમાર્થ ગ્રહીને સ્વતત્વ સંબધી રુચિ વધારે. સાચું સમજવાનો પુરુ-ષાર્થ થતાં સાથે શુભ પરિણામના વિકલ્પ અને શુભ નિમિત્ત આવે જ. તેનો નિષેધ કરે અને સંસારના અશુભ રાગાદિમા વર્તે તેને પાત્રતા (ઉચ્ચ ભૂમિકા) જોઈતી નથી. અશુભ આચારનો આદર કરીને જશે કયાં ? તેને પવિત્ર ધર્મની રૂચિ જ નથી દેહાદિ સમાગ રાખવાની રૂચિ છે. ૨૫૦૦૦) નું મકાન કરવું હોય તો બરાબર વ્યવસ્થા ગખ-વાના ભાવ કરે, ટાઇમની કાળજી રાખે, જાતે પણ દેખરેખ રાખે મજુર વગેરે શું કરે છે ? કાંકરી સારી છે ? ચુનો ચીકણો નહિ હોય તો આ હજીરો (મકાન) વહેલો પડી જશે. એના પાયા મજબૂત અને

ઉગ્ર કરવા વગેરે શાબ્દી (રુચિ) રાખે પણ મારા સતસ્વરૂપની શ્રદ્ધાના પાયાનુ શુ ? પવિત્ર દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, પ્રભાવનામા, ભક્તિ વડે આંગ ગ્યો નથી તો મરીને ક્યા ઉતારા કરશે ? સત્ દેવ, સત્ ગુરુ સત્ ધર્મની ભક્તિ પ્રભાવનાના નિમિત્તો મેળવવા પ્રત્યે અ રૂચિ રાખનારા આગળના સમાન ભળના ખડાના બતાવે છે અને પોતાના ઘેર લગ્ન આદિ પ્રસંગમા તે રુચિ રાખે છે તેનો અર્થ ભુડા રાગની રુચિ છે દ્રષ્ટિ નિમિત્તોની શોભા (દેવ, ગુરુ, ધર્મની પ્રભાવના) ભક્તિ એ પ્રશસ્ત રાગ છે તે પરમાર્થે હેય છે પણ હજુ હુ કોણ છુ કેવડો છુ તેનુ જ્ઞાન નથી તે શુભનો નિષેધ કરીને જાશે ક્યા ? જેને સ્વરૂપની દ્રષ્ટિ થાય તેને રાગની દીશા બદલાયા વિના ન રહે કારણ કે સાધક દશા છે ત્યા લગી રાગ થઈ જાય પવિત્ર જિન શાસનની શોભા જિન પ્રતીમાની ભક્તિ અને દેવ, ગુરૂ, ધર્મનુ બહુમાન થાય તેવી ભાવના થવી જોઈએ જો મનની વૃત્તિ તૂટીને વીતરાગ દશામા સ્થિર થઈ ગયો હોય તો તેને કોઈ કહેતુ નથી કે તુ વિવેક લાવ

વળી જેને સાચી દ્રષ્ટિ છે તે નિત્ય શાસ્ત્ર વાચન, મનન, શ્રવણ અથવા જ્ઞાન ધ્યાન અને સત્ પુરુષની ભક્તિમા જિન આજ્ઞામા વર્તતો હોય જ તેને જ્યા જ્યા જે જે પરમાર્થ ઘટે તેની સમજણ અને સમ [illegible]ના વિવેક હોય જ

મત [illegible] અભિપ્રાયમા એમ સમજે [illegible] હુ પૂર્ણ શુદ્ધ વીતરાગ છુ, રાગનો અંશ માત્ર મારામા નથી આ પરમાર્થ દ્રષ્ટિમા સ્થિર થવા ટાંકુ તો શુભ વિ[illegible]પનો પણ નિષેધ હોય અને સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ ([illegible] ટાળવાનો પુરુષાર્થ) કરતા મદ કષાય (શુભભાવ) સાથ થ[illegible] જાય છે અશુભમા ઊભેના શુભનો ન[illegible] કરે તો તે આ માર્ગી નથી

શહેરના [illegible]મા ઘરમાગ દીકરાના લગ્ન વગેરે પ્રસગોમા ઘણી માગણી રાખવાની વૃત્તિ રાખે છે, સસારનુ રૂડુ દેખાડવાની ઈચ્છા છે અ[illegible] પવિત્ર વાત [illegible] ધર્મની શોભા જિન શાસનની ઉન્નતિ અર્થે

તન, મન, ધન ખર્ચવામાં સંકોચ કરે તેને સત્‌નો અનાદર છે. કદી તું એમ કહે કે આત્મા શુદ્ધ છે, અકષાય છે. તેને જ્ઞાની કહે છે કે તારે માટે તે નથી કારણ કે પવિત્ર જ્ઞાયક રહે તો ઠીક છે. પણ જ્યાં જ્યાં ધર્મ પ્રભાવના ભક્તિના નિમિત્તોની જરૂર જણાય ત્યાં તે રૂડા નિમિત્તના બહાને લોભ કષાય ઘટાડવો જોઈએ. તેને બદલે કોઈ લોભ વધારે અને કહે કે શું કરીએ? અમે ત્ર સારી વહેવારમાં બેઠા છીએ અમારે ઘર વહેવારમાં તો ધન ખર્ચવુ જોઈએ. આમ ધર્મ પ્રભાવના પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરનારને આત્માની રુચિ નથી.

આત્મજ્ઞાન દશા પામ્યો હોય તે પણ જ્યાં લગી નિર્વિકલ્પ સ્થિર ઉપયોગમાં ન ટકી શકે ત્યાં સુધી શાસ્ત્ર અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય, દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિનું પરમાર્થને લક્ષે આલંબન લે છે. ધર્મની પ્રભાવના નિમિત્તે યથાશક્તિ ખર્ચ કરે છે, પોતાને અકષાય (પૂર્ણ પવિત્ર થવું છે) સ્વભાવમાં જવુ છે તેથી કષાય ઘટાડવાના નિમિત્તો પુરુષાર્થ વડે મેળવશે. ઇષ્ટ નિમિત્તો ધર્મ સાધનમાં ધન ખર્ચીને અથવા પોતાનો વીતરાગ [દેવ, ગુરૂ, ધર્મ] પ્રત્યેનો પ્રેમ વધારીને પણ ધર્મની પ્રભાવના કરશે. આત્માર્થી પોતાનો પુરુષાર્થ [શક્તિ] ગોપવે નહિ, શુભથી ડરે નહિ વર્તમાન ઘણા લોકો નિશ્ચયાભાસમાં વર્તે છે, અશુભમાં વર્તે છે તે કદી ધર્મની વાતો કરતા ભલે હોય પણ તેને સંસારનું પોસાણ છે, મોક્ષ સ્વભાવનું પોસાણ નથી. કારણ કે તેઓ એવુ માને છે કે અમે પુણ્યને સંસારનુ ફળ માનીએ છીએ. પુણ્યથી ધર્મ નથી, પણ ભાઇ રે! ઉભો રહે, વિચાર કર કે હું કયા ઉભો છું? કોના તરફ વલણ છે? કોની રૂચિ છે? તેનો વિવેક (સમજણ અથવા ભેદજ્ઞાન) હોવો જોઈએ. ધર્મી જીવને જ્ઞાનીનો ઉપદેશ છે કે આત્માને ઓળખો. પરમાર્થના લક્ષે વિષય કષાય ઘટાડો સ્વભાવની મોટાઇ જાણો અને ધર્મની રુચિ વધારવાના નિમિત્તે દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, પ્રભાવના કરો. તીવ્ર કષાય ઘટાડી મંદ કષાયનો પુરૂષાર્થ કરવા શુભનો ઉપદેશ પણ દીએ. આત્માર્થીને જ્યાં જે નિમિત્ત દેખાય તેનો પરમાર્થ સમજી લે છે. દ્રવ્ય સ્વભાવને શુદ્ધ, અખંડ, નિરપેક્ષ છે તેમજ માને, અનેકાંત ન્યાયદષ્ટિને યથાસ્થાને સમજે,

પુરૂષાર્થને ઉથાપે નહિ. પુરૂષાર્થ હેતુ વહેવારનો ઉપદેશ પણ પરમાર્થને લક્ષે પ્રેમથી સાંભળે, નિત્ય સ્વાધ્યાય, બાર ભાવના, વાંચન, મનન તથા સત્ સ્વરૂપની ભાવના વડે રાગ દ્વેષ, પ્રમાદ ટાળવાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરે. હું અકષાયી છું, અસંયોગી છું, પરપદાર્થથી ભિન્ન અખંડ જ્ઞાનમાત્ર છું; એમાં સ્થિર રહેવા માટે વર્તમાન અવસ્થામાં રાગાદિ કષાય ઘટાડવાનો પુરુષાર્થ ઠેઠ પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યાં લગી રહે છે.

ચાર જ્ઞાનના સ્વામી ગણધર તથા જ્ઞાની ધર્માત્માઓ પણ સત્પુરૂષનો ઉપદેશ સાંભળે છે. ઉપદેશમાં નિમિત્તની ભાષા આવે કે રાગદ્વેષ પ્રમાદનો નાશ કરો, અલ્પ પણ પ્રમાદ કરો નહિ. અભિપ્રાયમાં જાણે છે કે પરમાર્થે મારા સ્વભાવમાં રાગદ્વેષ પ્રમાદ નથી પણ હજી વર્તમાન અધુરી અવસ્થામાં પરના નિમિત્તે મલીનતા થઈ જાય છે, એમ નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેઉ ન્યાય ધર્માત્મા જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સમજે છે. પરમાર્થને લક્ષે પુરૂષાર્થ એકને મુખ્ય અને એક દષ્ટિને ગૌણ એમ યથાસ્થાને વિવેક કોણ કરે ? બધી સમજણ પોતાને જ કરવી પડશે.

ગોર પરણાવી દે પણ સંસાર ચલાવી ન દે. તેમ શ્રી ગુરૂ સાચા પરમાર્થની દશા બતાવે પણ કોઇ જીવ અજીવને પરિણમાવી ન શકે. કારણ કે શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી. ગુરૂગમનો મહીમા પોતાની સમજણમાં ઉતારવો જોઇએ. પરભાવનો ત્યાગ, સંસાર પરિગ્રહથી, દેહાદિ વિષયોથી વૈરાગ્ય એ ત્યાગ વૈરાગ્યનો પુરુષાર્થ પરમાર્થ લક્ષે થવો જોઇએ. અંતરંગ જ્ઞાનની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ વીતરાગ દષ્ટિની દ્રઢતા માટે જોઈએ. તેમાં પાત્રતા અને સત્સમાગમનું બળ જોઇએ.

શાસ્ત્રમાં અનેક અપેક્ષાથી કથન હોય તેને કોઇ સ્વચ્છંદ વડે સમજવા માગે તો જે મતાર્થી હોય, માનાર્થી હોય તે પોતાના આગ્રહને પોષે ઉંધી ખતવણી કરે અને સાચા પરમાર્થનો તથા પુરુષાર્થનો નિષેધ કરે.

મતાર્થી એટલે ધર્મના નામે પક્ષપાતમાં રોકાયેલો માને કે આજ

ધર્મ સાચો છે કારણ કે અમારા કુળ પરંપરાનો ધર્મ છે તે મારાથી કેમ છોડાય? એ પ્રકારના મતાર્થી મતાગ્રહ જુએ છે; આત્મા જોતા નથી.

વળી માન થઈને માન ગોઠે છે (રુચે છે), પોતાની હીણપ અને બીજાની મોટપ તે દેખી શકતો નથી. વળી ઘણા જીવો શાસ્ત્રના શબ્દો ધારી રાખે છે. જ્ઞાનીના વચનોનો આશય અને પરમાર્થ નથી જાણતા. માત્ર પોતાના સંપ્રદાયનો આગ્રહ રાખે છે. વળી કોઈને દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભકિત, જિનશાસનની સેવા આદિ શુભ પ્રસંગમાં નિમિત્ત થવામાં બાધા દેખાય છે. તેનું કારણ પોતાને દેહાધ્યાસ છે; ધન તથા શરીરની મમતા છે.

કોઈએ બુદ્ધિબળ વડે શાસ્ત્રોનું જાણપણું ધારી, કથન માત્ર વિકલ્પો વિચારવામાં, ચર્ચા-કરવામાં જ જ્ઞાનીપણું માન્યું છે તે પણ પરમાર્થ અને વહેવાર રહિત છે. (પુરુષાર્થ રહિત છે.) કારણ કે એકાંત માન્યતાના આગ્રહમાં રોકાય છે. કોઈ એમ માને કે આત્મા શુદ્ધ જ છે, જ્ઞાતા, સાક્ષી માત્ર જ છે, અક્રિય છે માટે હું આમ કરીશ તો કર્તાપણું આવી જશે, મમતાપણાનો દોષ આવશે, ગુરુની સેવા, દાન, પુણ્યમાં નિમિત્ત થઈ જઈશ તો રાગ દ્વેષ થાશે, આમ બોલું તો આમ દોષ આવશે, દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભકિતમાં નિમિત્તાધીનપણું દેખાશે એ આદિ કલ્પનામાં રોકાય તો તે પુરુષાર્થ છોડી સ્વચ્છંદમાં વર્તે છે. અકર્તાની ભાષાને સંભાળવામાં તત્ત્વને ભૂલીને વેદિયા વેડામાં તથા વાદ-વિવાદમાં અટકે છે અને સાચા પરમાર્થને પોષક જે ઈષ્ટ નિમિત્તો સત્ દેવ, ગુરુ, ધર્મ તેની રૂચિ આદર, બહુમાન ભકિતનો ઉપેક્ષક થઈ બીજા બ્હાના બતાવે છે; તેનું કારણ નિશ્ચયાભાસ દ્રષ્ટિ છે. દેહાદિ સંસારની મમતા છે. શાસ્ત્રમાંથી એકાંત નિશ્ચયના શબ્દો મનમાં ધારી રાખ્યા હોય છે તે સંબંધી રાગમાં રોકાય અને પુરુષાર્થ રહિત થઈ સ્વચ્છંદમાં વર્તે અને કહે કે મંદ કષાય [શુભ પરિણામ] તો ઉદય કર્મની અવસ્થા છે, આત્માના નથી, આત્મા અકર્તા અભોકતા છે. પણ એ પવિત્ર પરમાર્થ દશા તો પ્રગટ લાવ? હું અખંડ જ્ઞાયક સાક્ષી છું એ પરમાર્થ અને તે જાતનું વીર્ય તો આવ્યું નથી તેથી વાતો છે અને કષાય ઘટાડવાના

ઇષ્ટ નિમિત્ત [દેવ, ગુરૂ, ધર્મ] નો અનાદર કરવારૂપ સ્વચ્છંદમાં વર્તે છે જીવ પોતે કયા ભૂલ કરે છે તે દોષ ટાળવા માટે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સત્સમાગમે સત્શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, દેવ, ગુરૂ, ધર્મની ભક્તિ તથા સદ્ગુરૂના સમાગમની ખાસ ભલામણ કરી છે. હું કાંઈ જાણું છુ એ આદિ સ્વચ્છંદ પ્રતિબંધવાન જીવ ગરૂઆતના સાધન પણ ન ગ્રહી શકે અને બીજી કલ્પનામા પ્રવર્તે. પણ આત્માર્થ પામે નહિ

ગાથા ૬–૭ નો અર્થ ઘણો વિશાળ છે તેમાં ઘણો આશય સમાય છે શુષ્ક જ્ઞાનીને કહ્યુ કે હજી કષાય મમતાનો ઘટાડો નથી, હેઠેથી ઉપડયો નથી અને હુ જ્ઞાની છુ તો પછી આગળ વધવાની તક પણ નથી. અનંતકાળથી સ્વચ્છંદમા જ રખડવું થયુ છે. જેમ છે તેમ મધ્યસ્થપણે ઉભો રહી, સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા સમજવાનો પુરૂષાર્થ યથાર્થ ઉપાય સત્ સમાગમ અને પાત્રતા વડે અભ્યાસ કરે તો સમજાય તેમ છે.

અનંત કાળથી આત્માના નામે સ્વચ્છંદ અને મતાગ્રહથી (જ્ઞાનગુણને ઢાંકીને) બધુ ય બહારનુ કર્યું છે એટલે શ્રીમદે નિષ્કારણ કરુણાથી આત્માર્થી જીવોના હિત માટે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર રચ્યુ છે.

જેનો આત્મા સાધક સ્વભાવે છે તે જ્યા જ્યા જે જે યોગ્ય હોય ત્યા તે તે કાર્ય વિવેક સહિત કરે છે કોઈ જીવ પોતાને ધર્મી માનતો હોય પરંતુ દીકરાની કે સ્ત્રી, કુટુંબની કોઈ નિંદા કરે તો તેની સામે ક્રિયા કરવા તૈયાર થાય પરંતુ જે વખતે ધર્માત્માની નિંદા થાય, દેવ, ગુરૂ, ધર્મની હેલના થતા કહે કે આપણે મધ્યસ્થ રહેવુ જોઇએ, ધર્માત્માને તો સમભાવ હોય, શાસન તો નભવાનુ જ છે તો તે ઉપો વીતરાગી છે કર્યું થાતુ નથી માટે આપણે સમભાવ રાખવો એવુ કહેનારા દુર્બુદ્ધિ જીવો આવા નિમિત્તની અવગણના કરે છે ધર્મ પ્રભાવનામા ઉદાસીન રહેવુ છે અને ઘરમા, સસારમાં

નભાવી રાખવાની કાળજી કરવી છે એ વિપરીત દૃષ્ટિવાળો છે. એને આત્માનો આદર નથી, પ્રેમ નથી. કોઇ કહે કે દેવ, ગુરુ, ધર્મ તો વીતરાગ છે માટે ધર્મના બહાને રાગ ન થાય ? તે વાત પરમાર્થે સાચી, પણ ઘરબારથી અને શુભ વિકલ્પથી પણ રહિત થઈને એકાંત કરી જા; તો જેમ સિદ્ધ ભગવાનને શામન કેમ ચાલશે તેનો વિકલ્પ નથી, એવો થઇ જા તો એ દ્રષ્ટિ અને વર્તન મોક્ષનું કારણ છે, પણ હજી પ્રથમ ભૂમિકા તો તૈયાર કર.

સિદ્ધ ભગવાન અને વીતરાગ દશા વાતો કરવા માટે નથી, પણ દશામાં છે, કરવામાં છે. તત્ત્વદ્રષ્ટિના યથાર્થ અભિપ્રાયના ભાન સહિત જે જે જ્યાં જ્યાં યોગ્ય છે તે તે ન્યાયને યથાર્થ સમજે અને આચરે. મુમુક્ષુ જીવોને ધર્મ પ્રભાવના આદિ શુભ પ્રસંગોમાં બહુમાન, વિનય, ભક્તિ આવ્યા વિના ન રહે. જ્યાં પુરુષાર્થનું પ્રયોજન છે, જ્ઞાનીની એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન છે ત્યાં નમ્રતા અને વિવેક હોય જ.

જેણે મતાગ્રહથી અભિપ્રાય બાંધ્યો છે તે પોતાને અનુકૂળ યુકિત મળે એવી વાત આવે ત્યાં ઘોડો થઇ જાય છે.

જેને સાધક સ્વભાવ ઉઘડયો છે. તે જીવ યથાસ્થાને યથાર્થ ન્યાય વિચારીને સમજે છે; અને એવું સમજવાની જેને કામના છે, જે અવિરોધ ન્યાય સમજવાનો કામી છે અને જે યથાર્થ છે તે આચરવાનો કામી છે તે આત્માર્થી કહેવાય.

શ્રીમદે કહ્યું છે કે જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને જીવ અત્યારસુધી પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે પણ તે ઉપર લક્ષ ન કરતાં જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને આત્માનું લક્ષ કરે તો આત્મ ધર્મ સહેજે પમાય છે.

હું કાંઇક જાણું છું, મારામાં તુલનાત્મક શકિત છે એવી ડંફાસ વડે કેટલાક જીવો, અનંતજ્ઞાની મહાપુરુષો થઈ ગયા તેના અતીન્દ્રિય ન્યાયની તુલના, કરતા નથી; ક્યાં સ્વચ્છંદ પોષાય છે તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ

કરે છે, એને અપૂર્વ લોકોત્તર માર્ગ કેમ સમજાય ? એ માટે સત્પુરુષની ઉપાસના, વિનય, સત્સમાગમ કરવા જણાવ્યું છે.

જ્યાં જ્યાં સમજવુ ઘટે ત્યાં ત્યાં યથાર્થ સમજે અને જે જે આચરવું ઘટે તે તે આચરે, એટલે કે ધર્માત્મા જ્ઞાનીના માર્ગે જેને વર્તવાની કામના છે અને સત્પુરુષો જે સમજે છે, આચરે છે તે જ મારે સમજવુ છે આચરવું છે એવી સાચી જિજ્ઞાસા જેને છે તે આત્માર્થી છે. ૮

હવે દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ અને સાચા સદ્ગુરુને સેવવાવિષે કહે છે. કારણ કે જીવ અનંતવાર બાહ્ય ત્યાગ વૈરાગ્યમાં અટકયો છતાં, હજી આત્માનું ભાન થયું નથી, તેનું કારણ યથાર્થ વિવેકનો અને તુલનાત્મક શક્તિનો અભાવ છે. આદરણીય શું અને ત્યાગવા યોગ્ય શુ તે યથાર્થ સમજવાનો ઉપાય કોણ બતાવે તે હવેની ગાથામા કહે છે

> સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ
> પામે તે પરમાર્થને, નીજ પદનો લે લક્ષ ૯.

પ્રથમ પદ આવ્યું હતુ કે—

> " જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
> સમજાવ્યુ તે પદ નમુ, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત "

જે પદ કહ્યુ તે પદ તને સમજાયું નથી તેનું કારણ સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ છે. તેમને ટાળવાની વિધિ પોતાની મેળે ન સમજી શકે, માટે જે યથાર્થ તત્વને સમજ્યા છે એવા સદ્ગુરુ પાસે પોતાનો વિવેક સમજવા માટે, પોતાના મત, આગ્રહ, માનાદિનો પક્ષ છોડી દઈને સરળ ભાવે, સદ્ગુરુના ચરણને સેવવાં. પોતાની પવિત્રતાએ ઇષ્ટ નિમિત્ત આવે. પોતાનો સ્વચ્છંદ, પ્રતિબંધનો ત્યાગ કર્યો એટલે પોતાને સાચો માર્ગ અને જ્ઞાની સત્પુરુષની ઓળખાણ થવાની જ છે. નિર્માની થઈ સદ્ગુરુના ચરણને સેવે. " હાડકાની સેવા નહિ પણ આત્માની આરાધના. " સદ્ગુરુના લક્ષણો જાણીને તેની ચરણોપાસના

કરવી એટલે વિનય સહિત સદ્બોધ ગ્રહણ કરવો અને સાચી અર્પણતા કરવી.

કોઇ કહે અમે ઘણા સાધુને જોયા છે, અમે દશ વર્ષ સુધી સમાગમ કર્યો, ધર્મ કથા શ્રવણ કરી, તેને કહીએ છીએ કે તેમા દાળીયા શું પાકયા ? જેમ કાટ લાગેલી લોઢાની ડાબલીમાં પારસ મણી (રત્ન) લાખ વર્ષ પડયો રહે તો પણ શું કામનો ? માર્ગની વિધિ, ન્યાય સમજ્યા વિના આંધળી દોડ શું કામની ? નિજપક્ષ છોડીને સાચી ઓળખાણ વડે જિન આજ્ઞાનું સેવન કરે તોજ આત્માર્થ પામે. આત્માનો જેમ જે રીતે ધર્મ છે, વસ્તુ સ્વભાવ છે, તેમ સમજે શ્રધ્ધે અને તે રૂપે આચરે (વર્તે) તો સહજ આનંદ સ્વરૂપનું વેદન થાય.

શ્રદ્ધા, અભિપ્રાયના પ્રયોજન ટાણે શ્રદ્ધા સમજે, આચરે; જ્ઞાનને જ્ઞાનપણે સમજે, આચરે, અને આત્માનું ચારિત્ર યથાર્થ ચારિત્રપણે સમજે અને આચરે; જેને તે યથાર્થ સમજાયું નથી તે યથાર્થ સમજવાની સાચી જિજ્ઞાસા રાખે, પ્રયત્ન કરે તો તે આત્માર્થી છે.

"ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ" એટલે પોતાના પક્ષનો પૂર્વાગ્રહ, ઉંધી માન્યતાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. પોતાની દ્રષ્ટિમાં જે નિર્ણય થયો તેમાં સર્વસ્વ કલ્પીને તેમાં પોતાની માન્યતાને, સ્વચ્છંદને પોષણ આપે અને કહે કે અમને આત્મા તેજબિંબ દેખાય છે, દેવ દેખાય છે, તેમ કહે અથવા કહે કે મને પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર છે વગેરે અનેક કલ્પના દ્વારા પોતાની દ્રષ્ટિએ ઊંધી માન્યતા કરી છે, તે પોતાનો સ્વચ્છંદ, માન્યતા, આગ્રહ છોડીને સતપુરુષને ગોતે અને એમની પ્રત્યે અર્પણતા કરે, તો તે પરમાર્થને પામે. પરીક્ષા શકિત ન હોય તો વિનયથી પાત્રતા કેળવ પણ આંધળી દોડથી તારૂં કાંઇ નહિ વળે.

શેઠનું દ્રષ્ટાંત.—એક લક્ષાધિપતિ ગૃહસ્થ પાસે એક ગરીબ માણસ નોકરી માટે ગયો. પોતામાં ઘણી હોંશિઆરી છે, એમ તે માનતો હતો; શેઠે તે[illegible]ક પ્રશ્નો પૂછ્યાં; તેમાં એક વાત એમ કહી કેઃ—તને મીંડા [illegible] વડે છે ? જવાબ આપ્યો કે એ [illegible]

તેની મને સમજ પડતી નથી તેથી શેઠે કહ્યુ કે–તને દશ હજાર રૂપીઆ સોંપીએ તુ તેના વેપારમા પધારો કરે પરન્તુ તેનો પાઠો ગડેલો કરતા [પીડા વાગતા] તને ન આવડે તો મારે તારૂ પ્રયોજન નથી

એમ જો સદ્ગુરુની સેવા કરવી હોય તો તારી સ્વચ્છદતાથી પોતાની મેળે જ જે માન્યતા, (કલ્પના) હોય તેની ઉપર મીડુ મુકી દે લો । કોઇ કઇ કલ્પનામા ધર્મ માની બેઠા છે સેવામા ધર્મ માન્યો હોય પૂણ્યદાનમા ધર્મ માન્યો હોય, ભકિતથી ધર્મ માન્યો હોય, પૂર્વાનક્રમા પડયો હોય, પોતાનો પક્ષ નહી છોડ્યો હોય, તેવી અનેક પ્રકારની માન્યતાથી ધર્મ માન્યો હોય તો તે બધીય માન્યતાના પ્રથારાનો પક્ષ તજી દે એટલે કે સકેનો કરી લે તો જ સત્પુરુષની ઓળખાણ અને સેવા થઇ શકે તેમ છે

અહી ક્રિયાજડ અને શુષ્કજ્ઞાની જગતમા શા માટે રખડે છે, અને બધાને મોક્ષ સુખની ઇચ્છા છે, છતા કેમ રખડે છે, તે *આશકાના જવાબ આપે છે–મત દર્શન વગેરેની અનેક વિભિન્ન માન્યતા, પોતાનો આગ્રહ મત, પક્ષ વગેરે છોડીને સત્પુરુષના શરણને એટલે પ્રમાણ રૂપ સાચી આજ્ઞાને આરાધે તો, પોતાના પરમ પવિત્ર જ્ઞાતા ભગવાનને એટલે પોતાના આત્માને તે પામે

" પામે તે પરમાર્થને ' એટલે જડ દ્રવ્ય અને ચેતન્ય દ્રવ્ય એ બે પદાર્થ શુ છે તેના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય એ શુ, એમ સ્વદ્રવ્ય, પરદ્રવ્યની જુદા વગેરેનુ યથાર્થ જ્ઞાન સદ્ગુરુની આજ્ઞા ઉપવાસથી સાચી રીતે સમજાય છે પદાર્થનો બોધ થવાથી સાચી સમજણ થાય છે જડથી જુદો અને કલુષિતતારૂપ અશુદ્ધતાથી જુદો અને પવિત્ર, અવિનાશી બાધ રહિત, સહજ આનદમય શુદ્ધ આત્મા છે

શકા તથા આશકાનો અર્થ શકા તમારી વાતમા મને શકા થાય * એમ કહે તો કહે તેનુ સમજતો શકા નહિ

આશકા–તમારી વાત સાચી છે પણ મને સમજાતી નથી માટે સમજાવો

પણ કેવડો છે તેનું એટલે તેના સ્વભાવનું લક્ષ ન થાય, અને પોતાના સ્વચ્છંદ, આગ્રહથી પાછો ન ફરે તો ઘણા કાળ સુધી ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચે કે ઘણાં પુણ્ય કરે તો પણ સમ્યક્ શ્રદ્ધા, અને અવિરોધ ન્યાયમાર્ગની સમજણ ન થાય. પણ પાત્રતા મેળવીને સત્પુરુષને ઓળખે, તેમની આજ્ઞાને ઉપાસે તો કલ્યાણ થાય.

મુમુક્ષુને સત્પુરુષના ન્યાય યુક્તિ, વાણી સમજાતાં સત્પુરુષનું જે બહુમાન થાય છે તેમાં પોતાનું બહુમાન, વિનય આવે છે, સત્પુરુષના વચનના આશયમાં એકાગ્ર થયો થકો તે મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર થાય છે અને જેમ છે તેમ નિજ સ્વરૂપનો બોધ થાય છે.

અનંત કાળ ગયો છતાં જીવ ધર્મ કેમ પામ્યો નહિ, તેના કારણો દર્શાવે છેઃ—ઘણાને મન, વચન, કાયાથી અને પુણ્યાદિથી ધર્મ થાય એવી માન્યતા વર્તે છે. તેનું કારણ એમ છે કેઃ—અસદ્ ગુરુ કે જે આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનાં સાધનોને જાણતા નથી, આત્મા નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ પુણ્ય પાપ રહિત સિદ્ધ સમાન છે. તેનો લક્ષ, અનુભવ અને પ્રતીત નથી અને તેની જાતના સત્ સાધનો તથા વીતરાગ માર્ગની વિધિ પણ જાણતા નથી એવા અસદ્ગુરુનો, જીવને કામ કામ જોગ બને છે. સ્વચ્છંદી જીવોને સાચી પરીક્ષા ન હોવાથી જ્યાં ત્યાં આંધળી અર્પણતા, શ્રદ્ધા કરે છે. તેથી તેઓ કાયક્લેશ, વ્રત, તપ વડે પોતાની માન્યતાનું (શ્રદ્ધાનું) પ્રયોજન સાધે છે.

અજ્ઞાનભાવે પરદ્રવ્યમાં ધર્મ મનાયો છે. જડની આરાધનાથી જડ ફળે છે. મનના શુભ પરિણામોથી પણ પાર અતીન્દ્રિય આત્મધર્મ છે. તેની ગંધ પણ નથી. કુગુરુઓ તેવાને ઠગાવી દે છે કે પરંપરાએ પણ આનાથી ધર્મ થાશે. અને અમે પણ આજ કરીએ છીએ. જે કુળધર્મ, રૂઢીધર્મ હોય તેને દૃઢ કરાવે છે. સુયગડાંગ સૂત્રમા આચાર્ય કહે છે કેઃ—જે જે જીવો, જે કુળમાં પોતે જન્મ્યા હોય તે કુળમાં જે ગુરુનો તેમને વારંવાર પરિચય રહેતો હોય તેનો આગ્રહ રાખે કે તે અમારા બાપદાદાના ગુરુ છે, અમારી ફરજ છે કેઃ—તેમની

આજ્ઞા માનવી જોઇએ તે તે જીવો કુલાદિમાં મૂર્છિત થયા છે. રાગ દ્વેષ રહિત વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનના હિત વચનો શું છે, આત્મા કેવો છે, તેના પરિણમન, અંતર વેદનની કાંઈ ખબર ન મળે; તે આંધળો આંધળાને દોરે તેવું બને છે.

લોકોને સાચી વાત સાંભળતાં દુઃખ થાય એવો કાળ વર્તે છે. મનનાં શુભ પરિણામથી પણ ધર્મ ન થાય એ વાત સાંભળતાં અને સમજતાં તેને પરસેવો વળે છે. મુંઝવણ થાય છે. ઉપદેશક ગુરુ પણ એવા મળ્યા કે લોકોને સોંઘું બતાવી દીધું. એને ઠીક (સારું) કહીને માનનારા પણ ઘણા મળી આવે છે.

એક સામાયિક કરે અને ક્રોડ સોના મહોરનું રોજ રોજ દાન કરે પણ તેનાથી એક સામાયિકનું ફળ અનંતગણું છે. પણ તે કઈ સામાયિક ? આત્મા શુદ્ધ, અવિકારી, વીતરાગી છે. પુણ્ય, પાપ, વિકલ્પ રહિત અરાગી છે એવી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને તે અભેદ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા વર્તે છે તેજ ખરી સામાયિક છે. અને તે સામાયિકનું ફળ અનંત મણ સોનાના દાનના ફળ સાથે પણ સરખાવી ન શકાય. કારણ જાત જુદી છે. પણ કાંઈ યથાર્થ અભ્યાસ નહિ અને પોતાનો આગ્રહ છોડવો નથી તેવા જીવોને સાચી સામાયિક ક્યાંથી હોય ?

અહીં એમ કહેવું છે કે:-પોતાના ખોટા મતાગ્રહથી ખોટા ઉપદેશના પોષણથી આગ્રહને વશ થયેલા જીવથી સાચા ધર્મની સનસુખ થવાતું નથી. શુભભાવને સંવર માને અને તેથી નિર્જરા ધર્મ માને છે પણ અંતરંગમાં [મનમાં] પૂર્વાગ્રહ ખસતો નથી, તે આત્મધર્મ પામી શકતો નથી; કારણ કે તેણે સાચા સદ્દગુરુનો આશ્રય કર્યો નથી અને શુષ્કજ્ઞાની અથવા ક્રિયાજડ નામધારી ધર્મી મળ્યા છે, તેનો સંગ પ્રસંગ રહ્યા કરે છે. પોતે જે માન્યું છે તેનાથી બીજું આવે તેની ન્યાયથી તુલના કરવી નથી અને સાચ નો નિષેધ કર્યા કરે છે તેવાને કદી સાચા ધર્માત્માનો યોગ મળશે તો પણ અશાતના કરશે.

વળી પોતાનો સ્વછંદ પોષવા માટે અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચ્યા હોય એવા સ્વછંદી શુષ્કજ્ઞાનીઓએ એક પક્ષે નક્કી કરી લીધું હોય

છે કે પોતાને વિષે જ્ઞાનીપણું છે, અને તેમણે એમ માની લીધું હોય છે કે બંધ અને મોક્ષ કલ્પના છે, અને અનંત કાળ શુભ કરણી કરી, ક્રિયા પાળી, પણ તેનાથી ધર્મ નથી, માટે આપણે આત્મજ્ઞાન જે ખરો મોક્ષ માર્ગ છે તેમાં રાચવું. એમ માત્ર શબ્દોની ધારણાથી સ્વછંદમાં રાચે છે.

જે અભિપ્રાય માટે અનંતવાર વ્રત, તપ, ક્રિયા કર્યાં, અને નવ પૂર્વનું અથાગ જ્ઞાન કર્યું છતાં આત્માનો જે અતીન્દ્રિય અનંત પુરુષાર્થ છે તેની જે જાત અનુભવ છે એની પ્રગટ દશા થયા વિના માત્ર શાસ્ત્રના વાંચનથી કે કુગુરુના કહેલા અભિપ્રાયથી પોતાનો આત્માનો અભિપ્રાય પલટી ગયો છે એમ ઘણા લોકો માને છે તેના ઉપર વજન ન દેવુ જોઈએ. શ્રીમદે કહ્યું છે કેઃ—જીવ જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે. પણ જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને આત્મપદાર્થનો બોધ, સ્વધર્મ પામ્યો નથી, માટે સત્પુરુષ જ્ઞાનીનો વિનય, જ્ઞાનીની આજ્ઞા વડે આત્મા જેમ છે તેમ જણાય તો જ્યાં જેમ યોગ્ય છે તેમ પુરુષાર્થ થયા વિના રહે નહિ. જે વસ્તુની કિંમત જણાય, ગરજ જણાય તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ ગમે તે ભોગે કરે છે. મોહને વશ ગમે તે ભોગે ઇષ્ટ વસ્તુ માટે-બળતા ઘરમાં પણ પોતાના બાળકને બચાવવા-અગ્નિમાં ઝુકાવે છે. તો આત્મા અનંત કાળમા અનંત પ્રકારના ઉદ્યમથી પ્રાપ્ત થયો નથી. એવું પરમ આત્મ તત્વ જેમ છે તેમ બેસે, રુચિ થાય, ઓળખાણ થાય તો જગતની બધી મગવડતાનો રાગ; મમતા ત્યજીને તેના અભ્યાસની પ્રવૃત્તિ કેમ ન થાય ?

અનંત કાળમાં નહિ પ્રગટેલું અનંત બળ છે, એવું અનંત સામર્થ્ય વડે જે પદ પ્રગટે છે તે મફતમાં-ધારણામાં પ્રાપ્ત થઈ જતું હોય તો બધાય ધર્મ પામી ગયા હોય. પોતાને જ્ઞાની ગણાવાનું જગતમાં માન રહ્યું છે-તેમાં જ મીઠાશ રહી છે. એનો પક્ષ રહ્યો છે, પણ વાતોથી ધર્મ નહિ થાય.

- કોઈ નિમિત્ત ઉપર વજન આપતો હોય કે આવું નિમિત્ત હોય તો જ ધર્મ થાય, તે પણ પૂર્વાગ્રહની કલ્પનાથી સાચું નિમિત્ત

સત્પુરુષની ઓળખાણ વિના સરળતા, સાચી જિજ્ઞાસા વિના બાહ્ય-દ્રષ્ટિ હોવાથી સાચાનો નિષેધ કરશે અને ખોટાનો આદર કરશે 'કોઈ ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ, જે તજે નિમિત્ત' એ એમ સૂચવે છે કે કથન માત્ર વાતોથી, શાસ્ત્રજ્ઞાનની ધારણાથી જ્ઞાનપણું માનતો હોય તે પણ આત્મજ્ઞાનને પામી શકે નહિ.

હજી પ્રથમ ભૂમિકાની ખબર નથી અને કોઈ એકાંત પકડી બેને કે નિશ્ચયથી આત્મા જ આત્માનો ગુરુ છે. અને વર્તમાનમાં કુગુરુઓ ઘણા હોય છે, માટે અંદરથી જ્ઞાન પ્રગટશે એમ પોતાનું મહાત્મ્ય વધારીને અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાચે અને જેમ તેમ નિર્ધાર કરી લે કે પુણ્યથી બંધ છે, પાપથી પણ બંધ છે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે — આત્મા પરમાર્થે અબંધ છે માટે આપણને બંધ નથી, બંધ મોક્ષ તો કલ્પના છે જીવને અનાદિથી જે ભ્રમ થયો હતો તે ભ્રમ હવે આત્મામાં નથી, એમ આપણે ચોકકસ માન્યું છે કે — રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ જીવના નથી માટે હું શુદ્ધ જ છું પણ ભાઈ! તારી વર્તમાન અવસ્થા વિષે હું તને જો

વળી કોઈ કારણ વિશેષથી શાસ્ત્રમાં દાન, દયાનું વિશેષપણું કહ્યું છે, તથા દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ આદિ પુણ્યના પરિણામ કહ્યા છે, તેનું પ્રયોજન, અંતર આશય સમજ્યા વિના તેની માનેલી પુણ્ય રૂપ પ્રવૃત્તિ ગણીને જગત પ્રત્યે તિરસ્કાર કરવામાં, ટીકા કરવામાં તે માનાદિનું પોષણ કરે છે

વળી કોઈ એમ માને કે આત્મા તદ્દન શુદ્ધ પવિત્ર જ છે ત્રણ કાળમાં ભૂલ નથી માત્ર ભ્રમ હતો વિષયના પરિણામ પાપના છે. અને વિષયાદિ ન ભોગવવાના પરિણામ પુણ્યના છે તે માન નથી, હું અંતરંગમાં આખો વીતરાગ, અરાગી છું તો તે વાત પરમાર્થે સાચી છે, પણ તે સ્વભાવને કોઈ નિમિત્ત હવાની ન શકે એવી સ્થિર અંતર દશા થયા વિના શું કામનું! કેમકે અંદરમાં માના-દિની કામના છે, સ્ત્રીનારની વાસના, મોહ, રાગ, દ્વેષ, વર્તે છે. તેઓને ઘણા શાસ્ત્રજ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે તથા ઘણા શુભ પરિણામ

ક્રિયાકાંડનું નિષ્ફળપણું છે આત્માના ભાન વિના અનંતવાર નવ પૂર્વ ભણ્યો છતાં બધુંએ આત્માના નામે ખીજું થયું છે. અભવ્ય જીવ અને ભવ્ય જીવને ઘણા પુણ્ય પરિણામથી એવી લબ્ધિ, સિદ્ધિ પ્રગટે કે મેરુ પર્વતને દેખે, સ્વર્ગ નર્ક પણ દેખે; અને તેમની બુદ્ધિની ધારણા શક્તિ એવી તીક્ષ્ણ વધી જાય કે ક્રોડો ગ્રંથ, શાસ્ત્ર યાદ રહે; છતાં આત્માર્થ ન પામ્યો તો તે અલૌકિક માર્ગ કેવો હશે કે જે સદ્ગુરુ આજ્ઞાથી સહજ મળે તે વિચારવું જોઇએ.

શાસ્ત્રના જાણપણાથી પણ સ્વચ્છંદમાં રમતો જીવ મુંઢતાને પામ્યો છે. તેથી તેને હિત અહિતના વિચારોનો અવકાશ નથી, હું ક્યાં ઉભો છું ? શું માનું છું ? શું મનાવું છું ? એનું ભાન નથી, અને અંતરમાં સ્પર્શના જોઇએ તે નથી. આત્મા જ્ઞાતા, અવિકારી, ચિદાનંદ, શુદ્ધ પવિત્ર છે, જડની ક્રિયાનો અકર્તા છે, નિર્વિકલ્પ છે, અખંડ જ્ઞાતા છે, તેનું ભાન નથી, તેની ઓળખ નથી; અને જેને આત્મજ્ઞાન વર્તે છે તેના શરણનો આશ્રય નથી તો તેવા જીવ આત્માના નામે અનંત ભવમાં અનંતવાર અનંતા શાસ્ત્રો ભણે, પુણ્યક્રિયા કરીને મરી જાય છતાં સાચું સુખ આત્મજ્ઞાન નહિ પામે. જો સદ્ગુરુના ચરણ સેવ્યા હોત તો શુષ્કજ્ઞાન અને જડક્રિયારૂપ બે જાતના આગ્રહમાં પડી જવાનો વખત ન આવત અને રાગ, દ્વેષ રહિત જ્ઞાનના સાધનને પામત.

શુષ્કજ્ઞાન અને ક્રિયાજડત્વનો ત્યાગ કરવાથી અને યથારૂપ જ્ઞાન સાધનથી આત્મામા સ્વસન્મુખ વૃત્તિ થાય છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ ચાલતાં અનંતા જીવો સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. સત્ સમાગમનું બળવાનપણું એવું કહ્યું છે કે સતત સત્ સમાગમ રાખવાની ભાવનાવાળા આત્માર્થી સદ્ગુરુથી જુદા ન પડે.

શ્રીમદે ધર્માત્માના લક્ષણો આગળ વર્ણવ્યાં છે. વળી કોઈ આત્માર્થી જીવ દૃઢ આત્માર્થ પામ્યો નથી, તે જો જરા સ્વચ્છંદે એકલો પડે તો કુતર્કીઓ તેને ભ્રમમાં પાડી નાંખે છે. માટે આત્માર્થીએ નિરંતર સત્ સમાગમ, સદ્ગુરુનું સેવન કરવું.

શાસ્રમાં ખગ પક્ષીનું અને બાળ પક્ષીનું દૃષ્ટાંત છે કેઃ—એકનું બાળ પક્ષીને ઉડતું દેખીને ખગ પક્ષી તેની ઉડવાની પાંખ તોડી નાંખે છે. તેમ આત્માર્થીને આત્મવિકાસ કરતો જોઇને કુતર્કીઓ તેના સાધકભાવને તોડી નાખે છે. માટે શાસ્રમાં ઠામ ઠામ સદ્‌ગુરુનો પરિચય રાખવાનો અને તેમની આજ્ઞાએ વર્તવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. સદ્‌ગુરુના સમાગમથી માનાદિ દોષો ટળે છે. અને અધિક આત્મહિત થાય છે. કદી ક્ષેત્ર યોગથી એકલો પડી ગયો હોય તો પણ ભાવથી જુદો ન પડે પણ ગુરુ આજ્ઞા માથે ચડાવીને આજ્ઞામાં વર્તે છે. તે જાણે છે કે મારાથી સદ્‌ગુરુ વધારે અનુભવી છે.

મુખ્ય માર્ગ, શુદ્ધગમ અને સદ્‌ગુરુનો વિનય છે એ વાત સત્ય છે. એનો પરમાર્થ એમ છે કેઃ—યથાર્થ આત્મજ્ઞાનનો આનંદ જે સ્વાધીન અનુભવ, સ્વભાવ તથા પરભાવથી જુદાઇનો વિવેક છે તે અની ન્દ્રિય છે, સહજ છે, પોતાથી તે જુદો ન પડે તેવો છે. જેને આત્મજ્ઞાનનું લક્ષ વર્તે છે તે ગંમારના કોઇ અન્ય ધર્મની ઇચ્છા ન કરે, તેનો ખોટો સમન્વય પણ ન કરે. વીતરાગનો યથાર્થ માર્ગ જેમ છે તેનાથી કોઈ કિંચિત્ વિપરીત કહે તે ન માને, તેમ યથાર્થ માર્ગનો નિષેધ પણ ન કરે. કોઈ એમ માને કે ગમે તેવા ધર્મગુરુ હોય પણ તેનામાં જો શાસ્રનું જાણપણું હોય તો તેની પાસેથી ધર્મ પામી શકાય છે તો તે ભુલ છે આત્માનો અનુભવ ન હોય તેને ગુરુ માની તેનાથી કલ્યાણ થાય એમ માનવુ તે જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉત્થાપન છે.

ઝેર ખાવાથી અમૃત ન પમાય. ધર્માત્મા ખોટાને ખોટું કહે છે, અસત્યને અસત્ય કહે છે. તેમાં દ્વેષ નથી. સાકરનું ગળપણ અને અફીણની કડવાશનો જે સ્વભાવ જેમ છે તેમ કહેવાય; કોઇને ન રુચે તો તેની માન્યતા તેને મુબારક. અનંત જ્ઞાનીનો જે યથાર્થ ન્યાય માર્ગ છે તેનાથી વિરુદ્ધ હોય તે અયથાર્થ છે એમ સમજી લેવું. જે પોતાના પક્ષનો ત્યાગ કરી સદ્‌ગુરુના ચરણને સેવે તે પરમાર્થને પામે એમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પોતાની સહજ દશામાં નિષ્કારણ કરુણાથી કહ્યું છે. (જુઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથ ભાગ ૨ જો આવૃતિ ૫ આત્મસિદ્ધિ

ગાથા ૧ થી ૧૦ સુધીની ફુટનોટમાં ભરેલોઅર્થ ખંડ ૫ મો પા. ૧ થી ૧૬)

સાચા સદ્‌ગુરુ વિના કોઈ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ; કોઇ કહે કે ગમે તેવા ગુરુ હોઇ પણ તે શાસ્ત્રના જાણકાર હોય તો તેનાથી આત્મજ્ઞાન થાય; પણ એમ હોય નહિ. જેને ચક્ષુ નથી તે અંધ બીજા ચક્ષુ વિનાના અંધને દોરી શકે નહિ. જેને ચક્ષુ દોષ-રહિત નિર્મળ છે તે જ બીજાને દોરી શકે. તેમ સત્પુરુષ હોય તે જ બીજા જીવોને ધર્મ પામવામાં નિમિત્ત થાય- ઠાણાંગ સૂત્રમાં ચૌભંગી છે તેનો કોઇ ખોટો અર્થ કરે છે, તેનો ન્યાયથી અર્થ એમ છે કેઃ—

(૧) પોતે તર્યા પણ બીજાને ન તારે એટલે કે પોતાનો જ્ઞાયક ભાવ પ્રગટાવીને શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન દશા પામ્યા અને ભવાંત કર્યો પણ બીજા જીવને નિમિત્ત ન થયા. (જેમકે સામાન્ય મૂક કેવળી)

(૨) ઉપદેશક પોતે તે ભવે પોતાના ભવનો અંત ન કરી શકયા પણ બીજા જીવો શ્રોતા (સાંભળનારા) જિજ્ઞાસુઓ, મુમુક્ષુઓ પોતાના તીવ્ર પુરુષાર્થ વડે તે જ ભવે મોક્ષ જાય. તેથી ઉપદેશક અજ્ઞાની હતા એમ અર્થ થતો નથી. લોકો મન માન્યા અર્થ કરીને કહે કે કુગુરુથી પણ કલ્યાણ થાય; એવું માનનારાને આત્મ સ્વરૂપનો મહિમા આવ્યો નથી. મુળ જાતમાં [ઉપાદાનમાં] અચિંત્ય વીર્ય સામર્થ્ય છે. તેનું લક્ષ જે આત્માર્થીને વર્તે છે તેને સદ્‌ગુરુ સત્ સમાગમનું મહામાન [બહુમાન] આવે જ. તે દેવ, ગુરુ, ધર્મની આજ્ઞાનો વિનય ગાયા કરે જ. અહીં સદ્‌ગુરુની સેવા [આશ્રય]નું મહાત્મ્ય છે કુગુરુથી ત્રણ કાળમાં ધર્મ લાભ ન થાય. સત્પુરૂષને ઓળખીને સદ્‌ગુરુનું બહુમાન કરે છે, તે નિશ્ચયથી પોતાનું બહુમાન છે. સમજેલો તત્ત્વજ્ઞાની જ બીજાને નિમિત્ત થાય પણ અણસમજેલો બીજાને નિમિત્ત ન જ થાય.

(૩) ઉપદેશક પોતાનો જન્મ, જરા, મરણનો અંત કરે છે, અને પોતાના સંગ કરનાર મોક્ષાર્થીને પરમાર્થનું સાધન બતાવી દે છે. [નિમિત્ત થાય છે]

(૪) જે પોતાનુ [પોતાના આત્માનું] ભલુ નથી કરતો અને બીજાને પણ ઉપકારી નથી થઇ શકતો, એવો વર્ગ સંસારમા ઘણો છે

કોઇ એવો સિદ્ધાંત સ્થાપવા માગે કે અભવ્ય અથવા મિથ્યા દષ્ટિ ગુરુ હોય અને તેમા શાસ્ત્રનું જાણપણુ હોય તેનાથી પણ તરી શકાય છે એવો અર્થ કરવા માગે તો તેને વદતોવ્યાઘાતદોષ છે પણ કોઈ સંસ્કારવાળા જિજ્ઞાસુ જીવ કોઇ પ્રકારે અભવ્ય ઉપદેશકના નિમિત્તે અંતર વિચારમા પડે અને પોતાની જાતે અંતરમાથી વીર્યની જાગૃતિ કરે અને સત્ય અસત્યનો વિવેક કરે કે આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર કૃતકૃત્ય છે, અક્રિય છે, જ્ઞાનમય છે તે આમ જ છે અને આ ઉપદેશકનો ભાવ યથાર્થ નથી એમ જાણીને સ્વવિચારથી, આત્મ સ્વરૂપમા સ્થિરતા વધારીને તરી શકે પણ તેથી અભવ્યથી તથા કુગુરુથી તર્યા એમ ન કહેવાય સદ્ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ એવો સિદ્ધાંત ત્રિકાળ સત્ય છે.

શ્રીમદે ' શ્રી સદ્ગુરુ કૃપા મહાત્મ્ય ' નામના કાવ્યમા કહ્યુ છે કે –

બુઝી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બુઝનકી રીત,
પાવે નહિ ગુરુગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત. ૨

એટલે એ ચોકકસ નિયમ છે કે –એકવાર આ ભવે અથવા પર ભવે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો બોધ પામવો જોઇએ એવુ સદ્ગુરુનુ મહાત્મ્ય છે

સત્પુરૂષનુ બોધરૂપ ટાંકણુ પડયા વિના, અંતર સ્પર્શ થયા વિના જીવનુ વીર્ય ભભકી ઉઠે નહિ એ દેશનાલબ્ધિનો પ્રભાવ છે ચૈતન્યની અંતર જાગૃતિમા યથાર્થ સત્પુરુષનો ઉપદેશ, બોધ વચનનુ ભાવથી શ્રવણ થવુ જોઇએ જે દિવો પ્રગટ હોય તે બીજા દીવાને પ્રગટાવે, બુઝાએલો દીવો કયાથી પ્રગટાવે ? આ કાંઇ પરા વલંબી થવા માટે નથી કહ્યુ .જેમ છે તેમ ન્યાય વડે સમજવાનું કહ્યુ છે

એ વાર મળ્યા નિમિત્તનો આદર, બહુમાન તો લાવો. બધુંય કરવાનુ તો પોતાને જ છે સદ્ગુરુ કાંઈ બીજાની શુદ્ધતા ઉપાડી દેતા નથી સદ્ગુરુના મહાત્મ્યમા પોતાના ભાવનો જેને પરમ આદર છે તેને પાત્રતાની અને વિનયની પ્રતીત છે આમા પરાધીનતા નથી.

પણ અનંત આત્માર્થીઓએ સ્વીકારેલો ન્યાય માર્ગ છે. જેને સ્વતંત્ર દશા ખીલી છે તેની શ્રદ્ધા અને અર્પણતામાં બેહદ સુખ છે. કોઈ કહે કે અમને તો આમાં પરાધીનતા જેવું લાગે છે, સત્ સમાગમ વગર આત્મા ન ઉઘડે તો જીવમાં સામર્થ્ય શું? પણ તે ઉંધી દ્રષ્ટિ વડે જુએ છે. પોતાને માર્ગની ખબર નથી. અનાદિથી તત્ત્વનો અણઅભ્યાસ છે. તો તે માર્ગ પામવાની સાચી વિધિ જે જાણતા હોય તેની પાસે જવું પડે, પોતાની સ્વકલ્પીત માન્યતાનો ત્યાગ કરીને. અમુક પરીક્ષા અને બાકીનો બધો વિશ્વાસ, એ રીતે શ્રદ્ધામાં અર્પાઈ જવું જોઈએ. જેને સમાજમાં મોટું થવું છે, આગળ વધવું છે તે પ્રથમ માબાપ પ્રત્યે નાનપણમાં વિનય રાખે છે, પછી નિશાળમાં ભણવા જાય છે ત્યાં પણ વિશ્વાસ રાખી ભણે છે અને ભણવામાં પ્રેમ રાખે છે તેમ સદ્‌ગુરુમાં પણ શ્રદ્ધા રાખી તેમનો સમાગમ કરવો જોઈએ. અને પછી તેમનો સદ્‌ઉપદેશ પ્રેમપૂર્વક સાંભળી આત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ. દ્રષ્ટાંત ઉપરથી પ્રયોજન સમજી લેવાનું છે કેઃ—સાચા નિમિત્તના અનાદર તે સત્ તત્ત્વનો અનાદર છે. પ્રથમ પોતે આગળ વધ્યો નથી, પરમાર્થ પામ્યો નથી, તેણે સદ્‌ગુરુમા વિશ્વાસ રાખવો. પરમાર્થ શુરુઆમ તો અંદરથી ફાટશે પણ તારો પુરુષાર્થ વધતાં ઇષ્ટ નિમિત્ત આવ્યા વિના નહિ રહે. પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી પાત્રતા થયે સદ્‌ગુરુ મળેજ. વળી કોઈ કહે કે આત્મજ્ઞાની ન હોય તો પણ તેનાથી તરાય. તેનો અર્થ એમ થયો કે સત્પુરુષ વિના જ આત્મજ્ઞાન થાય. તેણે પોતાની જાતનો અનાદર કર્યો છે, કારણ કે જે અનાદિ સ્થિત-નિયમ છે તેને તે સમજ્યો નથી અને તેથી તેણે પોતાનો જ અનાદર કર્યો છે.

જેણે પૂર્વભવમાં પુરુપાર્થ વડે સદ્‌ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી જ્ઞાનના આવરણને ટાળ્યા છે; પણ તેને વર્તમાન ભવમાં ઉપદેશ ન મળ્યો હોય છતાં અંદરથી સ્મૃતિ જાગે, તે અંદરથી ભાવે સાંભળે છે, અને વિચાર કરતાં સ્થિર થાય છે અને શ્રેણી માંડીને કેવળજ્ઞાન પામે છે, તેને અશોચ્યા કેવળી કહે છે. આત્માને સ્પર્શ કરીને જે ભાન થાય તેની લબ્ધિ લઈને તેવા જીવો આવ્યા છે. એટલે તેવા પુરુષોને પણ સત્પુરુષના નિમિત્તની વાત નકકી થઈ.

સત્પુરુષના ઉપદેશની દેશનાલબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય એટલે કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનો સ્વીકાર થયો હોય તો જ આત્મ જ્ઞાન થાય એ અનાદિ અનંત ચોકકસ નિયમ છે. પણ કોઈ જિજ્ઞાસુ આત્માર્થી હોય તેને વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ ન હોય તો પાછું હઠવાનું નથી. પૂર્વે કહ્યા તે દોષ, આગ્રહ ટાળી, જ્ઞાનીના વચનો પર ખુબ વિચાર કરવો; કારણ કે પૂર્વે જીવ અનંત કાળથી છે, માટે અંદર વિચારમાં પડી આત્માના સામર્થ્યને કેળવવું એટલે જે પૂર્વ સંસ્કાર હશે તે અવશ્ય જાગૃત થશે. જો તારામાં આત્મબળ હશે, સાચી જિજ્ઞાસા હશે તો અવશ્ય પાર પડશે. પણ તેમાં સદ્ગુરુનું અને સદ્ગુરુના વિનયનું મુખ્યપણું આવ્યું છે, એમ અનેકાંત ન્યાયથી જે સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપને ભગવાન જ્ઞાનીઓએ જેમ છે તેમ દર્શાવ્યું છે. તેથી સત્પુરુષના વચનામૃત અને પ્રત્યક્ષ ગુરુગમની જરૂર નથી એમ ન માનવું. વળી એમ ન કહેવાય કે મને ગુરુ વિના આત્મજ્ઞાન થયું છે, કારણ કે એમ કહેવું તે શાશ્વત મોક્ષમાર્ગની મર્યાદાનો લોપ કર્યા જેવું છે.

શ્રીમદ્દે પણ ઘણા સ્થળે ખુબ વજન દઈને કહ્યું છે કેઃ—કોઈપણ સત્પુરુષને શોધો, તેમના કોઈપણ વચનમાંથી તત્ત્વ સમજો. અજ્ઞાનથી વિવેક પામવો અશક્ય છે માટે સતસમાગમ વડે, સદ્ગુરુના આશ્રય વડે તત્ત્વને ઓળખો એમ ગુરુ મહિમા જ્યાં જુઓ ત્યાં દ્રષ્ટિએ પડે છે.

કોઈ તીવ્ર આત્માર્થીને આત્મજ્ઞાન પામવાની તીવ્ર આકાંક્ષા હોય છે, અને હું કોણ છું, કેવડો છું, એમ નિજ વિચારમાં પડવાથી અથવા તીવ્ર આત્માર્થમાં મચી રહેવાથી અને અચિંત્ય સહજ સ્વભાવના ખરેખર અભ્યાસથી અંદર જ્ઞાનનો ઉઘાડ થાય તો તે કદી પણ અનંત જ્ઞાનીઓ અને સદ્ગુરુનો ઉપેક્ષીત થતો નથી. પરંતુ આદર રાખે છે કે—જે સત્પુરુષો થઈ ગયા છે, તેમનું એમને પ્રમાણ છે, તેમને અનંત ઉપકાર છે, એ આદરનો હોંશિલો જ્ઞાનીના એકેક વચન પ્રત્યે વારી જાય છે.

શ્રીમદ્‌ને વર્તમાનમાં કોઈ ગુરુ નહતા; પૂર્વ ભવના સંસ્કાર હતા. તે કહેતા હતા કેઃ—અહો એ હૃદય, એ એકાંત સ્થળ, મત

પુરુષોના વૃંદ,' સત્સમાગમ અને એ નિવૃત્તિના સ્થળો, જ્ઞાનીના વિહાર સ્થાનો તેમને ધન્ય છે. પ્રવૃત્તિમાં રહેતા પણ તેમને એ વારંવાર યાદ આવતા હતા.

એ દુકાનમાં નહોતા બેઠા, પણ આત્મામાં, (જ્ઞાનમાં) બેઠા હતા. તેમને પોતાના હૃદયમાં સત સમાગમનો મહાન્ આદર હતો. માટે દરેક જિજ્ઞાસુઓએ, ધર્માર્થીઓએ ન્યાય વિરૂદ્ધ ઠથવું નહિ. સદ્ગુરૂથી મને જ્ઞાન મળ્યું નથી, મને મારાથી થયું છે, એવા અવિવેકી શબ્દો બોલવાં જોઇએ નહિ.

ભાષામાં પણ જ્ઞાની સત્પુરુષોનું બહુમાન અને વિનય હોવો જોઇએ. તેમનાં વચનનો આદર હોવો જોઇએ. જેનામાં હજુ સાચી પરીક્ષા શકિત ઉઘડી નથી તેણે પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનામૃતોનો અભ્યાસ સત્સમાગમ વડે કરવો જરૂરી છે. પોતાનો પક્ષ છોડીને નિર્માની થાય તો વિવેકનો માર્ગ મળે.

પાટણથી પાંચ નાગર શેઠીયા ધોળી મુંછોવાળા ૭૫ થી ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરના, ગાડામાં બેસીને સિદ્ધપુર જવા નિકળ્યા છે; પાટણથી સિધ્ધપુર જવાના માર્ગની તેમને ખબર નથી. બીજા ઘણાં ગામ નગર રખડયા છે પણ સિદ્ધપુરના માર્ગની ખબર ન હોવાથી રસ્તામાં ચાર ફાંટા પડે છે ત્યાં ગાડું ઉભું રાખીને વિચારે છે. કે કયા રસ્તે જવું. નજીકમાં ૭ વર્ષનો ભંગીનો છોકરો ઉભો છે, પણ તેને કેમ પુછાય એમ તેઓ વિચારે છે. પોતે ખુબ વિચિક્ષણતાથી સંસાર કેળવી જાણ્યો છે, બુધ્ધિના બહુ ડાહ્યા છે પણ તેનું ડહાપણ માર્ગ પાસે ચાલતું નથી. કાંતો ગાડામાં બેસી રહે કાંતો ગમે તો ઉંધા રસ્તે ચડી જાય. પેલા ઉભેલા ભંગીયાના છોકરાને ખબર છે કેઃ—તેનો બાપ રોજ સિધ્ધપુર ટોપલા વેચવા જાય છે તેથી તેને તે માર્ગની અને નિશાનીની ખબર છે. પેલા મોટા વિચારે છે કે આપણે ઘરડાં અને એ છ વર્ષનો; એને કેમ પૂછાય ? આપણે નાગર, એ ભંગીયો, આપણે ગાડે બેઠેલા, આપણે મોભાવાળા અને એ રખડું વળી ધોળી મુંછો, ધોળા કપડાં અને ધોળું અંગ છે. તેથી એમ માને કે આપણે પુણ્યવાળા છીએ, માટે આપણને વાંધો નહિ આવે. તો તે

પણ ઉંધે માર્ગે જાય. જો માન તજીને તેને પૂછી લે કે સિધ્ધપુરનો માર્ગ કયો ? તો સાચો રસ્તો મળે; તેઓ જ્યારે ઉનાળાના તાપથી મુંઝાણા ત્યારે નીચે ઉતરીને છોકરો રમતો હતો તેને પ્રેમથી પૂછયું કે ભાઇ તને સિધ્ધપુરના માર્ગની ખબર છે ? તેણે કહ્યું હા. જુઓ આ દિશામાં વાડી છે, તેમાં કોસ ચાલે છે ત્યાંથી આગળ જતાં ત્રણ વાડી સાથે આવે છે. તેને અડીને આગળ જજો. એમ કોઈ સદ્‌ગુરુના શરણને ન સેવે તો કાં તો તાપમાં બેસી રહે; કા ઉન્માર્ગે જાય, એમ ન કરવું હોય તો ભંગી અર્થાત્ જડ અને ચેતનનો ભંગ કરનાર એવા જે જ્ઞાની તેની પાસે પુછવા જવું પડે અને તે સમજાવે કે સમ્યક્‌દર્શન સમ્યગ્‌જ્ઞાન સમ્યગ્‌ચારિત્રરૂપ નિશાનીઓ, આ પ્રમાણે છે.

આખી જીંદગી ધર્મના નામે વીતાડી હોય, ઘણાં પુસ્તકો ભણ્યો હોય, મોટી ઉંમર હોય, પાંચ માણુસોમાં પુછાતો હોય, મનની ધારણા કરીને ઘણું ગોખ્યું હોય છતાં પરમાર્થના અતીન્દ્રિય ન્યાય માર્ગને ન જાણતો હોય, તેણે જ ન્યાય માર્ગનો જાણકાર હોય તેને પૂછવા જવું પડે. જેમ ભગીયાના છોકરાને પુછવું પડયું હતું તેમ. એ છોકરે જેમ માર્ગના ભેદ પાડીને સમજાવ્યું તેમ જ્ઞાની આટલી (સમ્યક્‌દર્શન, જ્ઞાનચારિત્રરૂપી) નિશાની છે, એમ બતાવે છે. તેને ખ્યાલ છે કે માગે આપ સિધ્ધપુર (મોક્ષ) પધાર્યા છે. અને હુ પણ જવાનો છું. પણ આ ડહાપણથી ભરેલા અભિમાન કરે કે અમે મોટા, માટે અમાગથી કેમ પૂછાય તો તેને શું લાભ થાય ! લોકોમાં કહેવત છે કેઃ— 'પુછણા નો ભૂલણા નહિ.'

પોતે ઘણો ડાહ્યો દેખાતો હોય અને માનતો હોય કે મને બધી ખબર છે. અને જેમ બીજા લાખો ગામ રખડયો હોય પણ અજાણ્યા ગામનું જ પોષાણ આવ્યું હોય. પોતાને જાતે ગયા વિના છુટકો ન હોય, તો પ્રેમ ભાવ લાવીને જે માર્ગનો જાણકાર હોય તેને વિનયથી પુછતા રહેવુ જોઇએ, એમ અનંત કાળથી જીવ માન, મોટાઇને લઇને રખડયો છે. મધ્યસ્થતા, નમ્રતા અને સાચી પરીક્ષા વિના ઘણા સત્પુરુષોમાથી કોઇનો લાભ લઈ શકયો નથી, જ્યા ગયો ત્યાં પોતાનો સ્વચ્છંદ અને પક્ષ આડો આવ્યો. અને તેથી અનંત ભવમાં રખડવું

થયું, માટે હવે શું બાકી રહ્યું ! એ માટે શ્રીમદે "હે પ્રભુ હે પ્રભુ શું કહું" તથા "યમ નિયમ, સંયમ આપકિયો" એ પાઠનાં પદોમાં સમજવાનું શું છે, તે જણાવ્યું છે; તેમાં ઘણું રહસ્ય સમાયેલું છે. માટે મુમુક્ષુએ તે પદો વાંચવા વિચારવા.

લૌકિકમાં અને વ્યવહારમાં પણ પ્રત્યક્ષ છે, કે જેણે જે વિષે નથી જાણ્યું અથવા કંઈ ન સમજ્યો હોય તો તેના જાણકાર પાસે જઈને વિનયથી પૂછે છે, અને સલાહ લે છે, તેમ સંસાર બંધનથી છુટવાના કામી જીવોએ સાચા હિત અર્થે પોતાના જ સુખ માટે સત્ સમાગમ અર્થાત્ ધર્માત્માનો સંગ (પરિચય) કરવો જોઈએ. જે આત્માર્થી થયા તેઓએ આવો પરિચય વારંવાર કર્યો છે અને જ્ઞાનીના વચનોનું મહાત્મ્ય સત્સમાગમે સમજવાના ભાવ કર્યા છે. સદ્દગુરુની આજ્ઞાએ જ કલ્યાણ થાય માટે એમ નિર્ણય થયો કે સત્સમાગમ વિના આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

શાસ્ત્રમાં પાઠ છે કે:—" ચતારી પરમ દુલ્હાણી " એમાં સત્પુરુષના વચનો, સાચા ગુરુનો ઉપદેશ, ભાવથી શ્રવણ થવો દુર્લભ છે, એમ જણાવ્યું છે માટે સત્પુરુષના વચનો સત્ સમાગમે શ્રવણ કરવા સમજવા યોગ્ય છે.

અત્રે કોઈને એમ આશંકા થાય કે પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ તો અનંતવાર થયો છે. છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહિ, તેથી સદ્દગુરુના ઉપદેશનું કાંઈ ખાસ વિશેષપણું દેખાતું નથી. એમ કોઈને પ્રશ્ન થાય તો તેનું સમાધાન કહ્યું છે કે:—

" સેવે સદ્દગુરુ ચરણને, ત્યાગી દઈ નિજપક્ષ,
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. "

જીવે સદ્ગુરુને જાણ્યા નહિ. અને પોતાનો સ્વચ્છંદ મતાગ્રહ ટાળ્યો નહિ પોતાની દૃષ્ટિએ જોયું કે ક્યાં મરણું આવે છે. પણ માધ્યસ્થપણે ન્યાયથી સાચું શું છે, તેનો વિરોધ ટાળીને સમજવું જોઈએ, એમ સાચી સમજણનો યથાર્થ પુરુષાર્થ કર્યો નહિ; સતની

રુચિ નહિ, વલણ નહિ, ત્યાં સત્પુરુષ કેમ ઓળખાય? ન ઓળખાય. પૂર્વે સદ્ગુરુ ઘણી વખત મળ્યા છે, પણ આત્માને સમજનારા અને સમજાવનારા આ સદ્ગુરુ છે. આ સાચા પુરુષ છે, માટે હિતના કરનારા છે એમ ઓળખ કરીને જીવે તેને સદ્ગુરુ જાણ્યા નથી, જાતે ઓળખ્યા નથી, પ્રતીત્યા નથી; અંદરમાં આહ્લાદ રુચિ આવી નહીં તો કેમ સમજાય ? અને સદ્ગુરુને ઓળખ્યા વિના, સમજ્યા વિના ઉપકાર શું થાય?

સત્પુરુષને ઓળખીને તેનું બહુમાન આવ્યું તો અવશ્ય પોતાના સતસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય જ. પણ જીવે પોતાનો મત અને માન મુકયા નથી અને તેથીજ સદ્ગુરુનો બોધ ઉપદેશ અંતરમાં પરિણામ પામ્યો નહિ અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઇ નહિ. જો માન અને મત મુકયા હોય તો પોતે પણ જ્ઞાની સત્પુરુષ જેવો થયો હોત. પણ અમારા કુળની પરંપરા અને અમારા ગુરુ આમ કહે છે માટે અમારે બીજાનું માનવું નથી, એમ મત અને સ્વછંદ જીવને અનાદિ કાળથી આડો આવે છે. જો સ્વચ્છંદ અને મતાગ્રહ દૂર કરીને મત અને સદ્ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાનો કામી થયો હોત તો અવશ્ય પરમાર્થને પામત. ધર્મના નામે પૂર્વે અનંતવાર સ્વછંદ રાખીને શબ્દોમાં જ અર્પણતા કરી છે. ગર્લિત ઉકાળુમા માન અને મતાગ્રહને જ પોષણ આપ્યું છે એટલે સતનું પરિણામ સમ્યગ્દર્શન પામ્યો નહિ. એટલે જ્ઞાનીના આશયમાં તેનું વળવું (ઢળવું) થયું નહિ, એટલે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઇ નહિ.

પોતાનું માન રાખવાને અર્થે સદ્ગુરુને સેવે તોપણ તે જીવ પરમાર્થને પામે નહિ. જેમ કાટવાળી લોઢાની ડાબલીમાં પારસમણિ હોય તો તેનું કાંઇ પણ પરિણામ આવતું નથી. વળી પારસમણિ અને સત્પુરુષમા ફેર છે તે નીચેની કવિતાથી જણાશે.

પારસમણિ ઓર સંતમાં, બડો આંતરો જાણ,
ઓ લોહા કંચન કરે, ઓ કરે આપ સમાન.

હૃદયમાંથી જેણે માન અને મત રૂપી કાટ કાટીને સંગ ન કર્યો તેણે હાડકાનો સંગ કર્યો છે. જ્ઞાનીનો એટલે સત્પુરુષનો સંગ કર્યો

નથી, હાડકાની સેવા એ ગુરુ સેવા નથી અથવા સત્ સમાગમ નથી. પણ અત્યારે હું સમજું છું, હું જાણું છું એ આદિ મિથ્યાભિમાન, અને સ્વચ્છંદ અને પૂર્વાગ્રહ એટલે કુળ ધર્મનો આગ્રહ ટાળીને જો સદ્ગુરુનો સમાગમ કરે તો જરૂર આત્માર્થ પામે; આ શરત છે. નોકરી કરવી હોય તો શરત પાળવી જોઇએ. જ્ઞાનીની નોકરી કરવી હોય તો ગયા કાળની બધી માન્યતા ઉપર મીંડા મુકો. અંતરમાં સત્‌ની રૂચી તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી આવી હોય તો એક સેકન્ડમાં યથાર્થ હા આવે, અંદરથી પ્રતીત થયા વિના ગ્હે નહિ.

અહીં અસદ્ગુરુઓએ દ્રઢ કરાવેલા દુર્બોધપણાથી માનાદિના તીવ્ર કામીપણાથી જીવોને એવો આગ્રહ બંધાઇ જાય છે કે પોતાને સદ્ગુરુના શરણુ સેવ્યા વિના પણ કલ્યાણ થશે. તે માને છે કે ભલે સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ ન હોય, અથવા અસદ્ગુરુને ભલે માર્ગની પ્રાપ્તિ ન હોય, પણ તે બીજાને ધર્મ પમાડી શકે છે, એટલે બીજા જીવો આત્મધર્મની પ્રતીતિ કુગુરુનો ઉપદેશ સાંભળીને પામશે એમ માને છે પણ આ ભૂલ છે. સદ્ગુરુના શરણુને સેવ્યા વિના અને સંત ચરણના આશ્રય વિના, પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

વળી જેને સાચા દેવ ગુરુ–ધર્મના પ્રેમથી અધિક પ્રેમ સંસાર દેહાદિ સંબંધી રહે છે તેનામાં અનંત ભવ ભ્રમણના અનંત દુઃખ પામવાના ભાવ પડ્યા છે કારણ કે ખોટાનો આદર છે, ત્યાં સત્‌નો અનાદર થાય છે, એજ હિંસા છે.

જેને આત્મધર્મ (સાચું સુખ) પામવાની જિજ્ઞાસા હોય ને પોતાનો પક્ષ, આગ્રહ અને માનાદિનો ત્યાગ કરીને સદ્ગુરુના ચરણ આશ્રય કરે તો તે પરમાર્થને પામે. આ ગાથા ઉપર શ્રીમદે તેને પીઠિકા રચીને ટીકા કરી છે, અને ખાસ ભાર દઇને કહ્યું છે. કારણ કે અનાદિથી અટપટો માર્ગ છે, સ્વચ્છંદ પ્રતિબંધ હોય ત્યાં સાચા સદ્-ગુરુનો યોગ હોય તો પણ તેનું લક્ષ અને પ્રતીત થતી નથી, માટે પ્રતીતી ન થવાનું કારણ સ્વચ્છંદ તથા મતાગ્રહ છે એમ સમજવું.

લોકો અનેક પ્રકારની અન્યથા કલ્પના અને વિવિધ માન્યતામાં રાચે છે, અને અસદ્‌ગુરુઓએ દ્રઢ કરાવેલા મિથ્યા આગ્રહથી અને પોતાના દુર્બોધથી ધર્મ માને છે. અમે જાણીએ છીએ વિગેરે માનાદિરૂપ માન્યતાની કામનાથી આત્માના નામે બીજું માને છે, કરે છે, તથા એમ પણ કહે છે કે સદ્‌ગુરુ પ્રત્યે શાસ્ત્રકારો બહુભાર આપે છે, તે તો બાળજીવો માટે છે, આપણા માટે તેવો આગ્રહ નથી. આપણે ગમે તે વિદ્વાન પાસેથી સમજી શકીએ તેમ છીએ; થોડું ઘણું તો જાણીએ પણ છીએ, કુગુરુથી પણ જ્ઞાન થાય એમ માનનાર, કહેનાર સાચા સદ્‌ગુરુનો, સાચા નિમિત્તનો નકાર કરે છે, તે સાથે પોતાના આત્માનો પણ અનાદર કરે છે. એમ અનેક પ્રકારે જીવોને વિપરીત માન્યતાઓ હોય છે તેથી પોતાનો પક્ષ, માન અને મત છોડીને સદ્‌ગુરુનો આશ્રય કરવા કહ્યું છે.

વળી કોઈ એમ પણ માને છે કે વેષ અને ક્રિયા જોઈને નમવું કારણ કે તેણે ત્યાગ કર્યો છે માટે વેશ જોઈને પણ નમવું તે ઉપર દ્રષ્ટાંત છે કે એક રાજાને ધર્મનો છંદ લાગેલો કે ગમે તે વેશધારી બાવા, જોગી, સાધુ કે બીજું કોઈ હોય પણ આપણે તો વેશને વંદન કરવા, તેનામા ગુણ દોષ હોય તેનું આપણે કામ નહી. એક દિવસ માગણ જાતનો રાવળિયો ગધેડા હાંકીને જતો હતો. તે ગધેડાને પીઠ ચાંદું થયું હતું. તેથી તે ચાંદા ઉપર ભગવો પાટો બાંધ્યો હતો તે જોઈ ગધેડાને રાજાએ લાંબા થઈને નમસ્કાર કર્યો. તે જોઈને સંત તુલસીદાસે કહ્યુ કે અરયા તું કોને નમસ્કાર કરે છે? તેનો સંવાદ નીચેની કવિતામાં આપ્યો છે.

' બાનાં દેખી નમણાં નહીં કરણી શું કામ
તરૂવરમાં કાંટા ભયા છાયામાં વિશ્રામ. "

તુલસીદાસે જવાબ આપ્યો કેઃ—

" બાના હે બહુ ભાતકા ઉસમે હે એક મરમ
ગળકી છાયા બેસીયે ન બેસીયે મીણા હરમ
મીણા પર પક્ષી મરે વાકું વરજે ડેર
તુલસી કહે બાના લીયા બાને બાને ફેર "

એટલે આશય એ છે કે મૂઢ ! કાઇ સાચા ખોટાની પરીક્ષા તો સમજ. એ તો સમજો કે નિર્ધનની સેવા કરીએ તો તે લક્ષ્મી આપે ? સાકરને બદલે ભૂલથી ઝેર ખાવામા આવે તો જીવન જીવાય ? એમ મોક્ષની ઈચ્છા હોવા છતા આત્માના નામે ખોટાનો આદર કરનારા, સાચાદેવ-ગુરુ ધર્મને નહિ સમજનારા મોક્ષ કેમ પામે ? તે તો અનાદિથી રખડે છે તેમ રખડવાના બધાય સ્વકલ્પિત ધર્મ માની બેઠા કે જ્યા ત્યા ધર્મ વેચાતો હોય તો બધાનો મોક્ષ થઈ જાય, પણ તેમ નથી માટે પ્રથમ સાચુ સમજવાની જિજ્ઞાસા વધારી સદ્‌ગુરુની ઓળખ કરવી, પરીક્ષા શકિત વધારવી કોઈ માને કે જાતે ગુરુ થવાય છે, માટે અમારે ગુરુની જરૂર નથી, અથવા ગમે તે ગુરુથી પણ ધર્મ પમાશે, તો તે વાત સર્વથા જૂઠી છે

કોઇ ઠેકાણે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે -અતરનો સાચો વિચાર કરતાં ઘણા જીવો બૂઝયા છે, પણ તેનો અર્થ એમ નથી થતો કે કુગુરુથી કોઈ બૂઝયા અને સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાથી જીવોને કલ્યાણ થતુ નથી અગર તેને પૂર્વે સદ્‌ગુરુનો જોગ ન હોતો. તેનો અર્થ એટલો છે કે વર્તમાનમા તેમને સદ્‌ગુરુનો જોગ નથી તે જીવો આત્મજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયા એટલે એમ નથી કે તેઓ સ્વચ્છદે ધર્મ પામ્યા છે તે ધર્માત્માઓએ પૂર્વે સદ્‌ગુરુની સેવા આજ્ઞા ઉપાસેલી જ છે તેથી આ ભવે વર્તમાનમા સદ્‌ગુરુ મળ્યા નથી પણ પૂર્વ ભવે સત્પુરુષને ઓળખીને સત્ સમાગમે પોતાના (સ્વ) તરફનુ તે જીવોએ વલણ કર્યું છે, આત્મા અક્રિય જ્ઞાતા, અવિનાશી પવિત્ર છે એવો સ્વાત્મબોધ સન્મુખ થયેલો, પણ પુરુષાર્થની મદતાથી એ ભવે કેવળજ્ઞાન ન પામ્યો આત્મજ્ઞાન પામ્યો. તેમા એમ ન આવ્યુ કે તેમણે ગુરુઆજ્ઞાની પ્રતીત નથી કરી તેઓ પણ પોતાના ગુણના બહુમાન અર્થે સદ્‌ગુરુનુ મહાત્મ્ય સન્મુખ રાખે છે

વળી કેટલાક કેવળજ્ઞાની અને સર્વ તીર્થકર આ ભવમા પોતાની મેળે બૂઝયા તે પૂર્વના બળવાન સસ્કારની સિદ્ધિ છે, તે પોતાની મેળે આ ભવે બુઝયા તેથી સ્વયબુદ્ધ કહેવાય છે, તેથી એમ ન સમજવુ કે સદ્‌ગુરુથી ધર્મનો લાભ ન મળે, અથવા તેઓએ

પૂર્વે કોઈ ભવે સદ્ગુરુનો સમાગમ નથી કર્યો. કેટલાક તીર્થંકરો તો તેમના પૂર્વ ભવમાં સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન પાસે ધર્મ સભામાં ક્ષાયિક સમકિતરૂપ આત્મબોધ પામ્યા હોય છે; તેથી એમ જાણવું કે બધાય ધર્માત્મા સદ્ગુરુનું બહુમાન કરે છે. પોતાના આત્માનું બહુમાન થતાં સદ્ગુરુ, સતદેવ, સતધર્મનું બહુમાન થયા વિના રહે નહિ.

જે સદ્ગુરુની સેવા, શરણ અને આશ્રયનો નિષેધ કરે છે તેને સમ્યગ્દર્શન નથી. દેવ, ગુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે માટે તે જે સ્વરૂપે છે તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા વિના સમ્યક્ત્વ સંભવતું નથી.

જો અસદ્ગુરુ , અસત્ સમાગમથી કલ્યાણ થતું હોય તો રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનથી કલ્યાણ થાય. માટે આ સિદ્ધાંત વિચારવા યોગ્ય છે. વળી ગાદી અને વેશને નમવું, એમ માનનારા પણ ઓળખ વિના પોતે પોતાનું અનંત અજ્ઞાન સેવે છે. તેઓ ભકિત કરે તો પણ તે જ્ઞાનીની ભકિત નથી, પણ રાગની ભકિત છે. આવી અનેક ભુલો ટાળવા માટે સદ્ગુરુ આજ્ઞા સદ્ગુરુનો સંગ, સત્ સમાગમનો મહિમા ખાસ કરવા જેવો છે. સાચા સદ્ગુરુ તથા સત્સમાગમથી જ કલ્યાણ થાય છે.

આચારાંગ સુત્રના પ્રથમ અધ્યયન પ્રથમ ઉદ્દેશમાં પ્રશ્નાવલિ છે તેમાં એમ કહ્યું છે કે મેં સર્વજ્ઞ ભગવાન, વીતરાગદેવ પાસેથી અને પરંપરા ગુરુ મહદ્ગુરુઓ પાસેથી આવેલું યથાર્થ પણે સાભળ્યું છે કે આ જગતમાં એકેક જીવને સંજ્ઞા નથી, એટલે સાચું ભાન નથી, કે આ જીવ પૂર્વ દિશામાંથી આવ્યો છે કે ઉત્તર દિશામાંથી આવ્યો છે કે દક્ષિણ દિશામાંથી કે પશ્ચિમ દિશામાથી કે—કયા ક્ષેત્રમાંથી આ દેહમાં આવ્યો છે. હું છું તે પૂર્વે પણ હતો, તો અઢાર દિશામાંથી કઈ દિશામાંથી હું આવ્યો એનો યથાર્થ વિચાર જગતના જીવોને નથી, આ કથન પણ સદ્ગુરુનું બહુમાન બતાવે છે.

હું અન્ય ક્ષેત્રથી આ ક્ષેત્રે કયા કારણથી આવ્યો ? માતાની કુખમાં કયા કારણે આવવું થયું ? હું કોઈ અન્ય ક્ષેત્રે પૂર્વે હતો

તો ત્યાં પણ કર્મ બંધના આવરણવાળો દેહની પરાધીનતામાં અજ્ઞાનપણે બેઠેલો હતો, તેમ વર્તમાનમાં પણ મને કંઈ પરના નિમિત્તની ઉપાધિ જણાય છે; તે સંબંધી ઉપાધિ ભાવ તોડવાનો વિવેક નથી, હું ક્યાંથી આવ્યો એ આદિનું ભાન નથી તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ અજ્ઞાની છે.

વળી રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનના ભાવે, મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિથી રાગાદિ અધ્યવસાનના કારણે કર્મ બંધન મેં કર્યું છે, તેવી પ્રવૃત્તિ મેં મારી જાતે કરી, કરાવી, અનુમોદી, એમાં અનંતકાળથી હું છું, અને જગતમાં બંધભાવે વિશાળ ક્ષેત્રો મેં સેવ્યાં, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, અને ભવ એ પાંચ પ્રકારના શુભ, અશુભ ભાવે પરિભ્રમણ કર્યું એમ જેણે જાણ્યું અને પૂર્વ જન્મ અને સુખ દુઃખના કારણો જેણે જાણ્યા અને તે દેહાદિ, રાગાદિ સર્વ ઉપાધિથી રહિત અક્રિય જ્ઞાનઘન છું, એમ જ્ઞાનમાં સાચો નિર્ણય જે વિચારવાન જીવે કર્યો અને જેણે પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ પ્રમાણથી જેમ છે તેમ વસ્તુ તત્ત્વનું જ્ઞાન કર્યું તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.

તે જ્ઞાન શા કારણથી થાય? તેનો ઉત્તર, ૧ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી, ૨ સત્ સમાગમ અને ૩ યથાર્થ વિચારથીઃ પૂર્વભવે સત્ સમાગમ વડે સદ્‌ગુરુનો આશ્રય કરેલો હોય છે તે પવિત્ર સંસ્કારની જાગૃતિથી પૂર્વના ભવની સંધિ કરતો, વર્તમાન સમજણમાં પૂર્વ ભવોના સંસ્કારની સંધિ મેળવીને વિચાર શ્રેણીમાં સ્થિર થતાં આત્માનું ભાન થાય છે. દ્રષ્ટાંત—મૃગાપુત્ર મહેલના ઝરૂખામાં ઊભા છે ત્યાં મુનિને જોયા. વિચાર આવ્યો કે અહો! આવું સ્વરૂપ મેં ક્યાંક ભાળ્યું છે, જાણે મારા હૃદયની વાત હોય નહિ? મારા પરિચયની વાત હોવી જોઈએ. હા! હું પણ પુર્વે સંત મુનિઓના પવિત્ર સમૂહમાં હતો. મુનિ હતો એમ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થતાં આત્મજ્ઞાન થયું.

સત્‌સમાગમથી અથવા કોઈ યુગપ્રધાન પુરુષ, તીર્થંકર ભગવાનની ધર્મ સભામાંથી પાત્રતા વડે સદ્‌બોધ પામે.

પૂર્વ ભવમાં સંત ચરણનો આશ્રય કરેલો તેના સંસ્કારની જાગૃતિથી પોતાને જાતિ અનુભવ થાય. એ ત્રણ કારણ સિવાય અન્ય

કારણથી કોઈને આત્મજ્ઞાન ન થાય તેમાં સદ્ગુરુનું જ મહાત્મ્ય છે. જેને જાતિ સ્મરણથી અને પોતાની જાગૃતિથી જ્ઞાન થયું તેમાં શ્રી ગુરુના આશ્રયનો નકાર થયો નથી.

ઠામ ઠામ જિનાગમમાં એવું કહ્યું છે:-" આણાએ ધમ્મો, આણાએ તવો " સુયગડાંગનું પહેલું અધ્યયન.

આત્માનો અવિરોધ મહાધર્મ જેમ છે તેમ સર્વજ્ઞની આજ્ઞા સહિત સાચા આત્મધર્મને સન્મુખ કરી, સાચા સદ્ગુરુના અભિપ્રાયે જે વર્તનારા છે તે ગુરુઆજ્ઞાએ વર્તનારા સંસારરૂપી મોટો ઓઘ (દરીઓ) તરી જાય છે તેથી એમ ન થયું કે આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુ વિના કુગુરુથી પણ મોક્ષ થાય; તેનાથી કોઈ જીવનું કલ્યાણ થાય એમ કહેવું અસંગત છે, જે કોઈ જીવો પોતાની જાગૃતિથી સુવિચાર દશાથી બુઝે છે, તે સાચા સદ્ગુરુના સમાગમનો કામી હોય છે.

આનંદઘનજી કહે છે કે ક્યારે મને મારો સત્ સ્નેહી મળશે. જેમ ભયંકર રોગવાળાને વૈદ વિના ચેન પડે નહિ, (તેના વિના ન જીવે) તેમ અમને સત્સમાગમ વિના (સંતોના સમાગમ વિના) ક્ષણ પણ ગમતું નથી. એ સંતોના કેવળી ભગવાનનાં આ વર્તમાન કાળે વિરહ પડયા. એ સત્પુરુષો વિના અમને પર [બીજાનો] સંગ ગમતો નથી.

શ્રીમદ્ પોતે પણ એક પત્રમાં લખે છે કે-સત્સમાગમની આ કાળે દુર્લભતા છે, એ આત્મનિવેદન, અંતરની પ્રેરણા, કોને કહીએ ? ધર્માત્મા ક્યારે મળે જેથી અમે હૃદયની વાતો કરીએ, આ કાળે સાચી વાત અને તત્ત્વ શું છે તેને સમજનાર, સાંભળનારા કોઈ ન મળે પણ તમ જેવા માર્ગઈચ્છુક પ્રત્યે અંતરની લાગણી ઠરે છે. અમને સત્પુરુષનો વિરહ ખૂબ સાલે છે.-સદ્ગુરુના નિત્ય વિચાર કરતા, સ્વવિચારમાં પ્રેરાતા સર્વ વિચારની પ્રેરણાના બળ વડે જેમ તેમ કરીને માર્ગ કાપીએ છીએ પણ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ હોત તો અમને આટલો પરિશ્રમ ન હોત, એમ જ્ઞાની પુરુષો પણ સત્સમાગમની ભાવના ભાવે છે તો પછી જેને પ્રાપ્તિ નથી, તે સત્સમાગમ

અને સદ્‌ગુરુની ઉપેક્ષા કેમ કરી શકે? જેણે સ્વછંદ ત્યાગીને સદ્‌ગુરુ આગળ પોતાના માન અને મત મુકયા નથી તે ધર્મ પામી શકે નહિ.

'જ્યાં આગળ સાચા ધર્માત્માની ઉપેક્ષા વર્તે છે ત્યાં આગળ અહંકાર વર્તે છે કે અમે જાણીએ છીએ, વિગેરે; જેને પોતાના આત્માનું લક્ષ થયું છે તે સ્વવિચાર પામીને જ્ઞાનીનો અતિ આદર કરે છે, જેને ધર્માત્મા પ્રત્યે બહુમાન છે, તેને પોતાનો વિનય છે; તેથી સત્-સ્વભાવને સમજવાની પ્રેરણા થાય છે,

માન છે તે આત્માના ખરા ગુણનો ઘાત કરનાર છે. ધર્માત્મામાં એવો નિયમ છે કે જે પ્રથમ ધર્મ પામ્યો હોય, અંતરમાં પરમ પવિત્ર દશા જેની ઉઘડી છે તેવા પ્રથમ દીક્ષિતને નવા દીક્ષાધારી મુનિએ નમન કરવું જોઈએ. લાકડાનો વેચનાર કઠીઆરો હોય છતાં આત્મ-જ્ઞાનમાં મસ્ત મુનિ થાય છે, આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતામાં અડોલ પરમ પવિત્ર દશામાં સ્થિત એવા મુનિને (પૂર્વે ભલે ગમે તેવા હો) પણ વર્તમાન પાત્રતાને મોટા ચક્રવર્તી પણ નમન કરે. જો જરાપણ માન લાવે તો તે ચક્રવર્તી ધર્માત્મા નથી. વળી ભરત ચક્રવર્તી રાજા જ્યારે સર્વજ્ઞ ભગવાનને વંદન કરવા જાય છે, ત્યારે બધાને રસ્તામાં ખબર આપે છે કેઃ—મને કોઇ રાજા તરીકે સલામ કરશો નહિ. (એવું નિર્માનીપણું હોય છે.) બાહુબલીજી ઘણા ગુણવંતા મહાતપસ્વી હતા બાર માસ સુધી એક જ સ્થળે આહાર વગર ધ્યાનમાં ઉભા હતા. વેલડીએ વિંટાયા હતા, બધા ગુણની યોગ્યતા છતાં એક નજીવી બાબતમાં માન રહી જતાં કેવળજ્ઞાન અટકયું હતું. એમ માનના કારણે આત્મ-ગુણનો વિકાસ અટકયો હતો. જરા માન ખસ્યું કે ચૈતન્ય ભગવાનની પૂર્ણ પવિત્ર કેવળજ્ઞાન દશા પ્રગટ થઇ. જે કાર્ય બારમાસમાં એક અંશપણ ન થયુ, તે માન જતાં ક્ષણમાત્રમાં જ પૂર્ણ સ્વરૂપનો વિકાસ થઈ, આત્માની પૂર્ણ પવિત્ર કેવળજ્ઞાન દશા, પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટી. એમ માનરહિત થવાનો મહિમા છે. એક માનને કારણે અનંત જ્ઞાન, અનંત-દર્શન. અનંત સુખ, અનંત વીર્ય અટકી રહ્યું હતું, જ્યારે પોતાને એ માન દોષનું ભાન થયું તથા તે દોષને ટાળ્યો ત્યારે કેવળ જ્ઞાન થયું. બાર મહીના નિરઅતીચારપણે, એક લક્ષે, એક આસને,

અભેદ્ય આત્મવિચારમાં રહેનારા એવા મહાન્ પુરુષને એક અલ્પ માને તેમની બાર બાર માસની મહેનત સફળ થવા ન દીધી, અર્થાત્ તે દશાથી માન ન છૂટયું. અને જ્યારે તે માન ટળ્યું ત્યારે કાર્ય સફળ થયું.

આખો આત્મધર્મ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં સમાય છે એમ શાસ્ત્રોમાં વારંવાર કહ્યું છે.

[તા. ૨૭-૯-૩૯ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સમાધિ મંદિર) ૯ મી ગાથા ચાલુ]

જે કારણોથી આત્મજ્ઞાન પામી શકાય છે તેનાથી વિપરીત કારણોથી સંસારમાં રખડવું થાય છે ત્યારે સાચું સાધન શું ? તે સમજવા માટે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આ ગાથા કહી છે.

પોતાના માનેલા સ્વછંદના અભિપ્રાય, માન અને મતનો ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવ અનાદિથી અનંત દુઃખ ભોગવે છે, તેથી આ શાસ્ત્રના પહેલા પદમાંજ કહ્યું છે કેઃ—"જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત, સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત" આત્મા અનાદિ અનંત છે તે સમજ્યા વિનાની આત્માની અનાદિની અવસ્થા છે તેમાં દુઃખ અનંત છે, મેં પૂર્વે અનંત દુઃખ ભોગવ્યાં, એ દુઃખ દોષ છે, એ મારો સ્વભાવ નથી. એમ જાણીને જે પોતાના સુખ સ્વરૂપને સદ્ગુરુ મહાત્મ્યથી સમજ્યો; તે કહે છે કે "સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત" એ ગાથાને અને આ નવમી ગાથાને સંબંધ છે. સ્વરૂપ સમજ્યા વિના દુઃખ દશા પામ્યો એટલે કે વિકારી દશામાં, અજ્ઞાન દશામાં અનંત દુઃખ પામ્યો. તે દુઃખ રહિત સુખ સ્વરૂપ જે સદ્ગુરુએ સમજાવ્યું એટલે કે હું સદ્ગુરુ વડે સમજી શકયો એ કબુલાત પણ આવી. અને મારું સ્વરૂપ મારાથી ન સમજાય એમ ન આવ્યું; કારણ કેઃ—જો મારાથી ન સમજી શકાય એવું મારું તત્ત્વ હોય તો હું ન સમજી શકું પણ અહિં પહેલા જ પદે જણાવ્યું છે કે આત્માની જાતની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિના કારણે અને મારી અણસમજણના કારણે અનંત દુઃખ પામ્યો. તે ભૂલ ટાળવામાં ઉપાદાન મારી જિજ્ઞાસા અને નિમિત્ત સદ્ગુરુ થયા.

કોઈપણ કાર્યમાં બે કારણો હોય. (૧) મૂળ કારણ (ઉપાદાન) (૨) સહાયક કારણ (નિમિત્ત) અનંત કાળથી નહિ સમજાયેલું

તે સમજનારો સ્વાધીન હું અને ઉપકારી ગુરુ પણ મેં માન્યા; એટલે અનંતકાળમાં પોતાને નહિ સમજવાના મૂળ કારણમાં પણ હું પોતે અને નહિ સમજવાના નિમિત્ત કારણમાં કુગુરુનો સંગ, એમ નહિ સમજવાના એ બે કારણો છે; અને સમજ્યો તેનાં બે કારણો આગળ કહેવાઈ ગયા. એમાં સદ્‌ગુરુનું મહાત્મ્ય મુખ્યપણે છે.

હું અનંત કાળથી મારું શાશ્વત સુખપદ ન સમજી શક્યો એમ સમજનારને અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવું છે, તે સમજવાની પોતાની પાત્રતા જોઈએ, તે પાત્રતા હોય તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે, પોતાના ઉપાદાન પ્રમાણે, પોતાના પુરુષાર્થ મુજબ, બહારના સહકારી કારણ મળી આવે છે; તેને મુળ કારણરૂપે પ્રગટ કરવામા પોતાની સહજ શકિત દરેક ક્ષણે શકિતરૂપે હેયાત છે, પોતાનું મોક્ષસ્વરૂપ સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા થતાં સદ્‌ગુરુનો વિનય જાગે છે અને સદ્‌ગુરુ મળે છે.

પોતે પોતાને પોતાના આત્મા વડે સમજ્યો છે છતાં નમ્રતાથી વિનયવંત પણે સ્વતંત્ર રહીને કહે છે કે 'સમજાવ્યુ તે પદ નમું શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત' સમજ્યો તો પોતાની પાત્રતાથી; તેમાં ઉત્તર કારણ સદ્‌ગુરુ તે પદ સમજાવનાર છે, એમાં પોતાનો પુરુષાર્થ વિનયવાળો છે, સ્વછંદી નથી, એ રીતે પોતાની સહજ સ્વતંત્ર શકિતથી પોતે પોતાની પાત્રતા પામ્યો છતાં સદ્‌ગુરુનું બહુમાન કરે છે. એજ સત્ પાત્રતાની નિશાની છે. પોતે જેને ઉપકારી માન્યા છે તેના નામ સ્મરણથી સ્વરૂપમાં નમતો જાય છે.

આ પરમ પદ નહિ પામવાના કારણો આગળ બતાવ્યા છે. બાહ્ય ક્રિયા અને મોહથી ઉત્પન્ન થતાં શુભભાવ પણ વિકાર છે, નિજગુણ નથી છતાં પણ તેને કોઈ સાધન માને છે, પણ પુણ્યાદિ બંધભાવ આત્માને લાભ કરનાર નથી; તેમાં સુખની માન્યતાવાળા કોઈ ક્રિયા જડ અને સ્વેચ્છાચારી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને બદલે, રાગાદિ કષાયની ઉપાસના કરે છે, વળી એનાથી વિપરિત શુષ્કજ્ઞાની શાસ્ત્રના શબ્દો મન વડે ધારી રાખે છે, કષાય, પ્રમાદ અને રાગાદિ આસકિતનો ઘટાડો કરતા નથી. એવા સ્વછંદી પોતે મોક્ષમાર્ગમાં હોય એમ માને

અભેદ આત્મવિચારમાં રહેનારા એવા મહાન્ પુરુષને એક અલ્પ માને તેમની બાર બાર માસની મહેનત સફળ થવા ન દીધી, અર્થાત્ તે દશાથી માન ન છૂટયું. અને જ્યારે તે માન ટળ્યું ત્યારે કાર્ય સફળ થયું.

આખો આત્મધર્મ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં સમાય છે એમ શાસ્ત્રોમાં વારંવાર કહ્યું છે.

[તા. ૨૭–૯–૩૯ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સમાધિ મંદિર) ૯ મી ગાથા ચાલુ]

જે કારણોથી આત્મજ્ઞાન પામી શકાય છે તેનાથી વિપરીત કારણોથી સંસારમાં રખડવું થાય છે ત્યારે સાચું સાધન શું ? તે સમજવા માટે, તેની પ્રાપ્તિ માટે આ ગાથા કહી છે.

પોતાના માનેલા સ્વચ્છંદના અભિપ્રાય, માન અને મતનો ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જીવ અનાદિથી અનંત દુઃખ ભોગવે છે, તેથી આ શાસ્ત્રના પહેલા પદમાંજ કહ્યું છે કેઃ—"જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનત્ત, સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવત" આત્મા અનાદિ અનંત છે તે સમજ્યા વિનાની આત્માની અનાદિની અવસ્થા છે તેમાં દુઃખ અનંત છે, મેં પૂર્વે અનંત દુઃખ ભોગવ્યાં, એ દુઃખ દોષ છે, એ મારો સ્વભાવ નથી. એમ જાણીને જે પોતાના સુખ સ્વરૂપને સદ્ગુરુ મહાત્મ્યથી સમજ્યો; તે કહે છે કે "સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત" એ ગાથાને અને આ નવમી ગાથાને સંબંધ છે. સ્વરૂપ સમજ્યા વિના દુઃખ દશા પામ્યો એટલે કે વિકારી દશામાં, અજ્ઞાન દશામાં અનંત દુઃખ પામ્યો. તે દુઃખ રહિત સુખ સ્વરૂપ જે સદ્ગુરુએ સમજાવ્યું એટલે કે હું સદ્ગુરુ વડે સમજી શકયો એ કબુલાત પણ આવી. અને મારૂં સ્વરૂપ મારાથી ન સમજાય એમ ન આવ્યું, કારણ કેઃ—જો મારાથી ન સમજી શકાય એવું મારૂં તત્ત્વ હોય તો હું ન સમજી શકું પણ અહિં પહેલા જ પદે જણાવ્યું છે કે આત્માની જાતની વિરુદ્ધ પ્રકૃત્તિના કારણે અને મારી અણસમજણના કારણે અનંત દુઃખ પામ્યો. તે ભૂલ ટાળવામાં ઉપાદાન મારી જિજ્ઞાસા અને નિમિત્ત સદ્ગુરુ થયા.

કોઈપણ કાર્યમાં બે કારણો હોય. (૧) મૂળ કારણ (ઉપાદાન) (૨) સહાયક કારણ (નિમિત્ત) અનંત કાળથી નહિ સમજાએલું

તે સમજનારો સ્વાધીન હું અને ઉપકારી ગુરુ પણ મેં માન્યા; એટલે અનંતકાળમાં પોતાને નહિ સમજવાના મૂળ કારણમાં પણ હું પોતે અને નહિ સમજવાના નિમિત્ત કારણમાં કુગુરુનો સંગ, એમ નહિ સમજવાના એ બે કારણો છે; અને સમજ્યો તેનાં બે કારણો આગળ કહેવાઈ ગયાં. એમાં સદ્‌ગુરુનું મહાત્મ્ય મુખ્યપણે છે.

હું અનંત કાળથી મારું શાશ્વત સુખપદ ન સમજી શક્યો એમ સમજનારને અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવું છે, તે સમજવાની પોતાની પાત્રતા જોઈએ, તે પાત્રતા હોય તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે, પોતાના ઉપાદાન પ્રમાણે, પોતાના પુરુષાર્થ મુજબ, બહારના સહકારી કારણ મળી આવે છે; તેને મુળ કારણરૂપે પ્રગટ કરવામાં પોતાની સહજ શકિત દરેક ક્ષણે શકિતરૂપે હયાત છે; પોતાનું મોક્ષસ્વરૂપ સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા થતાં સદ્‌ગુરુનો વિનય જાગે છે અને સદ્‌ગુરુ મળે છે.

પોતે પોતાને પોતાના આત્મા વડે સમજ્યો છે છતાં નમ્રતાથી વિનયવંત પણે સ્વતંત્ર રહીને કહે છે કે 'સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત' સમજ્યો તો પોતાની પાત્રતાથી; તેમાં ઉત્તર કારણ સદ્‌ગુરુ તે પદ સમજાવનાર છે, એમાં પોતાનો પુરુષાર્થ વિનયવાળો છે, સ્વચ્છંદી નથી, એ રીતે પોતાની સહજ સ્વતંત્ર શકિતથી પોતે પોતાની પાત્રતા પામ્યો છતાં સદ્‌ગુરુનું બહુમાન કરે છે. એજ સત્ પાત્રતાની નિશાની છે. પોતે જેને ઉપકારી માન્યા છે તેના નામ સ્મરણથી સ્વરૂપમાં નમતો જાય છે.

આ પરમ પદ નહિ પામવાના કારણો આગળ બતાવ્યા છે. બાહ્ય ક્રિયા અને મોહથી ઉત્પન્ન થતાં શુભભાવ પણ વિકાર છે, નિજગુણ નથી છતાં પણ તેને કોઈ સાધન માને છે; પણ પુણ્યાદિ બંધભાવ આત્માને લાભ કરનાર નથી; તેમાં સુખની માન્યતાવાળા કોઈ ક્રિયા જડ અને સ્વેચ્છાચારી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને બદલે, રાગાદિ કષાયની ઉપાસના કરે છે, વળી એનાથી વિપરિત શુષ્કજ્ઞાની શાસ્ત્રના શબ્દો મન વડે ધારી રાખે છે, કષાય, પ્રમાદ અને રાગાદિ આસકિતનો ઘટાડો કરતા નથી. એવા સ્વચ્છંદી પોતે મોક્ષમાર્ગમાં હોય એમ માને

છે, તેનો પણ અહીં નિષેધ કર્યો છે. અત્રે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સદ્ગુરુની આજ્ઞા આરાધવા ખાસ ભાર દઈને એમ કહ્યું છે, કે મોક્ષમાર્ગનું રહસ્ય જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં જ સમાએલું છેઃ—

" આણાએ ધમ્મો, આણાએ તવો ' રાગદ્વેષ રહિત વીતરાગ ભગવાને જે આજ્ઞા કહી છે, તે જ શ્રી ગુરુએ આજ્ઞા કરી છે. તે આજ્ઞાની પ્રતીત કરવી, ગ્રહણ કરવી તે આત્માર્થીનું પરમહિત છે અને એ જ તપ છે.

દરેક આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર, અસંગ, અને સર્વજ્ઞ સ્વભાવમાં શકિતથી ટકેલો છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ ત્રિકાળ જ્ઞાની ભગવાને આત્મા જે સ્વભાવે છે, તે જાણીને જે આજ્ઞા કરી છે, તે આજ્ઞામાં મારો ધર્મ છે, તે પ્રધાન કથન છે. વીતરાગની આજ્ઞા એ મારો ધર્મ છે, એ જ તપ છે. આ લોકમાં અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલો ન્યાય એ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર દેવનું અપૂર્વભાવ વચન છે. જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણ્યા વિના અનાદિ કાળથી સ્વચ્છંદ અને માન વડે રખડે છે; માટે જેણે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું છે એવા જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞા શું છે, તે જાણી તેનો આશ્રય કરવો, એ જ હિતનો માર્ગ છે. ત્યારે ભગવાન વીતરાગની આજ્ઞા શું છે, તે જાણવું પડશે, પરીક્ષા કરવી પડશે કારણ કે ઘણા કહે છે કે અમે સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા કહીએ છીએ, એની જ ઉપાસના કરીએ છીએ, માટે અમારી માન્યતા તદ્દન ખરી છે. એ રીતે સાચી પરીક્ષાવડે સાચા સદ્ગુરુને ઓળખવાથી ભગવાનની સાચી આજ્ઞા સમજાય છે, તેથી શ્રીમદ કહે છે કેઃ— " કોઈ એક સત્પુરુષને શોધો અને તેમની ગમે તે આજ્ઞામાં અર્પાઈ જાવ, તેમને શિરસાવંદ્ય માનો, આદર કરો. પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજો." એટલે કે તેને જ્ઞાનીના સત્સંગ વિના ગમશે નહિ, અને મોક્ષ સ્વરૂપ સમજ્યો એટલે કોઈને પૂછવા નહીં જવું પડે. સ્વસ્વરૂપમાં શંકા નહીં પડે. આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની પહેલી ગાથા અને નવમી ગાથા ઘણાએ વાંચી હશે પણ અંદર ગંભીર મહાન વિશાળ ભાવાર્થ સમાયેલો છે તેનો વિચાર, મનન કરવા માટે

પ્રયત્ન કદી કર્યો છે? જ્ઞાની પુરુષોએ જે કાંઇ કહ્યું છે, તે હિતનું કહ્યું છે.

સુયગડાંગમાં કહ્યું છે કે સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને કહે છે કે જગતના બધા ભાવો જેણે જાણ્યા દેખ્યા છે એવા જે તીર્થંકર ભગવાન છે તેમણે આમ કહ્યું છે કેઃ–હે ભવ્ય જીવો! અત્યાર સુધી સત્પુરુષો જે રીતે જે સ્વરૂપ કહેવા માગે છે તે આત્મસ્વરૂપ, આત્માની રુચિ વડે અર્પણતાથી સાંભળ્યું નથી. આનંદ સ્વરૂપ આત્મા શું છે, તે વાત તમે પૂર્વે અનંત કાળમાં સાંભળી નથી. ધર્માત્મા જ્ઞાનીનું જે કહેવુ છે, તેને અનુસરીને તેમની આજ્ઞાને અનુસરીને આત્માના હિત અને સ્વાધીનતાની પ્રમાણિક વાત તમે સાંભળી નથી.

કદાચિત્ આત્માના હિતની વાત કહેનાર જ્ઞાની પુરુષ મળ્યા અને તે વાત કાને પડી પણ તે વાતને યથાપ્રકારે સમજીને પ્રતીતિ કરી નથી, આદરી નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કેઃ–કેવળી આગળ રહી ગયો કોરો.

સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ, જ્ઞાની પુરુષોએ, જે મૂળ ભાવ અને આશયથી આત્માની વાત કહી છે તે ભાવ અને આશયથી તમે તે જાણી નથી, સાંભળી નથી, વિરોધ પક્ષપાત ટાળીને પ્રતીત કરી નથી, તથા તે અપૂર્વ ભાવનો આદર આવ્યો નથી.

જે લાયક જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞા ઉપાસે છે, તેને જ્ઞાની મુનિઓએ સામાયિક કહી છે, આ આત્માનું સ્વરૂપ તે સામાયિક છે. સમ=આત્મા અવિકારી છે, પુણ્ય પાપ રહિત છે, તે સમતા સ્વરૂપ પૂર્વે જાણ્યું નહોતું તે સદ્‌ગુરુ આજ્ઞાની ઉપાસના વડે આત્માને ઓળખીને, બધા વિરોધ ટાળીને એ આજ્ઞામાં–જ્ઞાનમાં, અયજવું, એટલે કે આત્મામાં એકત્વપણે સમાઈ જવું એવો પરમ ગંભીર અર્થ સંક્ષેપમાં થાય છે.

જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. ત્રણે લોકના ત્રિકાળ ભાવો આત્માના યથાર્થ ભાનમાં, સહજ સ્વરૂપી જ્ઞાયકસામર્થ્યમાં જણાઈ જાય છે, પરમ સંતોષ પ્રગટે છે.

સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે જગતના બધા ભાવો જેણે જાણ્યા દેખ્યા છે એવા મહાવીર દેવ સર્વજ્ઞ ભગવાને અમને કહ્યું છે, એમા સદ્ગુરુનો મહિમા છે સર્વજ્ઞ ભગવાને જે રીતિથી આત્મસ્વરૂપ કહ્યું છે તે રીતે યથાર્થ ભાવસ્વરૂપ 'આત્મા' જેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી જાણ્યો, તે પણ સર્વ જગતના ભાવોને જાણે છે, એનું કારણ એ છે કે તે આત્માર્થી મુમુક્ષુએ, પૂર્વાગ્રહ માન અને મત છોડીને આત્માનુ અનેકાન્ત સ્વરૂપ, સહજ સ્વભાવ સર્વજ્ઞના ન્યાયથી જાણ્યો છે, તેનો જ આદર કર્યો છે પણ જેણે પોતાનો સ્વછંદ, પક્ષનો ત્યાગ કર્યો નથી તેને સદ્ગુરુની ઓળખ થાય નહિ વિરોધ ટાળીને અદમ્મા પાત્રતા લાવીને સદ્ગુરુના ચરણને સેવ્યા વિના, પોતાના આત્માનો લાભ મળી શકતો નથી, કારણ કે પોતાને સાચા સ્વરૂપની ઓળખ નથી, માટે જેને સાચુ સ્વરૂપ પ્રગટ છે, તેવા પુરુષનો આશ્રય કરવો તેને ઉપકારી જાણી, પ્રગટ પુરુષાર્થરૂપ સદ્ગુરુનો આશ્રય કરવો એજ પરમ હિત-કારી માર્ગ છે વર્તમાન સમાજમા સ્વછંદ, મતમતાંતરના મિથ્યા આગ્રહ છે તે ટાળવા માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવંતોનો શો આશય છે તે જણાવનારૂ સાચુ તત્ત્વ આ શાસ્ત્રમા સ્વાનુભવથી, નિષ્કારણ કરુણાથી, મુમુક્ષુ આત્માઓ માટે જાહેર કર્યું છે

કાઠીયાવાડમા સાચુ અધ્યાત્મ શુ ? તેને યથાર્થ સમજાવનાર કોઈ હોય તો વર્તમાનકાળમા શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર હતા

વાડા સંપ્રદાયનો પક્ષપાત મુકી દઈને, મધ્યસ્થપણે સરલતાથી કોઈ વિચારશે તો તેમા વિરોધ નહિ દેખાય વળી તેમને જ્ઞાની કહેવામા બીજા જ્ઞાની હોય તો, તેનો નિષેધ નથી શ્રીમદ્‌નુ વિશાળ હૃદય અને ઉજ્વળ અંતઃકરણ સમજનારે પાત્રતા કેળવવી પડશે

ધીરજથી સાભળવા માગે, સાચી જિજ્ઞાસા વધારે અને પક્ષ-પાતનો ત્યાગ કરે તો અનંત કાળથી રખડવુ પડયુ તેનુ કારણ શુ, તે ભૂલ સમજાય તેમ છે જે ભાવે આત્માનુ વિસ્મરણ થયુ છે, તેનાથી વિલક્ષણ (અપૂર્વ) નિર્દોષ એવો ભાવ કઈ મોઘો, દુર્લભ હોવો જોઈએ. એ સમજ્યા વિના ભવનો અંત ન આવે, માટે એ

અપૂર્વ ભાવ મારામાં છે પણ તે પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ, જ્ઞાન કળાની મને કંઈ ખબર નથી, એ કબુલાત રાખીને પક્ષનો આગ્રહ છોડીને સદ્‌ગુરુને શરણે જવું. ૯.

ત્યારે એ પ્રશ્ન થાશે કે સદ્‌ગુરુ કોને કહેવા ? તેની પ્રમાણિકતાના નિર્દોષ લક્ષણ શું તે હવે કહે છે.

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત સદ્‌ગુરુ લક્ષણયોગ્ય. ૧૦

પ્રથમ ટુકડો ઉત્તમ કહ્યો છે કે જેનામાં પરમ અધ્યાત્મદશા પ્રત્યક્ષ છે તે પરમ ઉપકારી છે. પણ આત્મજ્ઞાન જેને નથી તે બીજાને શું સમજાવી શકે ? આ તો અરૂપી અતીન્દ્રિય લોકોત્તર માર્ગ છે. આત્મા અનંત આનંદની ખાણ, બેહદ સુખસ્વરૂપ છે એમ જેણે જાણ્યું અને વેદ્યું નથી તેવા અંધ બીજાને કેમ દોરી શકે ? એટલે કહ્યું છે કે આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે અને શુભ, અશુભ, રાગ, દ્વેષ, મમતા, પરિગ્રહાદિ પરભાવની ઈચ્છાથી જે રહિત છે, પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, દેહાદિની પ્રતિકૂળતા, અનુકૂળતા પ્રત્યે જેને સમભાવ વર્તે છે.તેમને અંતરના સ્વભાવથી, અંદરમાં પવિત્ર, નિર્દોષ જ્ઞાયક જ્યોતિ પ્રગટે છે. સદાય આત્મજ્ઞાનમાં નિર્દોષ આનંદમાં વર્તે છે તે પ્રથમ લક્ષણ છે.

શાસ્ત્રનું અમુક જાતનું આટલું જ્ઞાન હોવું જોઈએ, આટલું ભણ્યો હોવો જોઈએ, આટલી ઉમ્મર હોવી જોઈએ, અને આટલી ક્રિયાવાળો, આટલા પુણ્યવાળો હોય એનાથી આત્મ ધર્મ ઊઘડે એમ ન કહ્યું પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ સમજણતત્ત્વ જે અસહાય સ્વાધીન, જ્ઞાતા છે તે પૂર્ણ જ્ઞાન સ્વરૂપની સમજણ જે શક્તિરૂપે છે તેનું ભાન થતાં આત્મા જેવો છે તેવો સમજાય છે; તે સમજાવનાર તે આત્મજ્ઞાની છે એમ કહ્યું.

પૂર્વે અજ્ઞાન વડે પરભાવોથી પર નિમિત્તથી કલ્યાણ થશે એમ માન્યું હતું. જે ભવ હેતુ થતું હતું તેવા અજ્ઞાનને સદ્‌ગુરુ

આજ્ઞાવડે ક્ષણમાત્રમાં ટાળીને સ્વાધીન આત્મદશા પ્રગટાવી શકાય છે. એટલે પર નિમિત્તથી જ્ઞાન થયું એમ નથી, પણ દીવાવડે દીવો પ્રગટે એ ન્યાયે આત્મા, પ્રગટ પુરુષાર્થરૂપ જ્ઞાનીના નિમિત્તે જ, આત્મજ્ઞાન પ્રગટાવે છે, આમાં કોઈ પક્ષ ન આવ્યો કે અમુકથી પ્રગટે; પણ સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા ઓળખીને, પૂર્ણ અખંડપદ, સર્વજ્ઞ, પરમાત્મા વીતરાગ સ્વરૂપ દેવ, ગુરુ, ધર્મ છે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ જે જાણે છે, તે પોતાનું સ્વરૂપ જાણે છે; એટલે ત્યાં શુભાશુભ ક્રિયા, રાગ, દ્વેષ, સંસારના હર્ષ, શોક, સાતા, અસાતા, એ બધા વિભાવોની નાસ્તિ છે, એવો જ્ઞાનીનો મહિમા છે, આત્મજ્ઞાનની પવિત્ર દશાની જ્યાં પ્રાપ્તિ છે ત્યાં પરભાવની, પરાધીનતાની નાસ્તિ છે, એટલે નકાર છે. હું પરથી જુદો, આત્મા, પૂર્ણ આનંદ, કૃતકૃત્ય છું, અતીન્દ્રિય જ્ઞાતા છું એમ નિશ્ચય કરતાં, તેના સિવાય અન્ય જે રાગાદિભાવ, પુણ્ય, પાપ તથા દેહાદિની ક્રિયા તે સર્વનો તેમાં અભાવ થયો, સહેજે અનાદર થયો. સહજ સ્વતંત્ર જ્ઞાનગુણની અસ્તિ એટલેજ પરભાવની નાસ્તિ.

આત્મા જ્ઞાન–મૂર્તિ અસંગ છે, એવું ભાન થયું ત્યાં નિંદા, સ્તુતિ, શત્રુ, મિત્ર, હર્ષ, શોક, ઇષ્ટ, અનિષ્ટના જે ભેદ પૂર્વે હતા તે ટળી ગયા. જ્યાં લગી પોતે પૂર્ણ વીતરાગ થયો નથી, ત્યાં લગી વિનય, ભક્તિના કારણે ધર્માત્માના ગુણ પ્રત્યે રાગ થઈ જાય છે, દેવ, ગુરુ, ધર્મનુ બહુમાન આવે છે, છતાં માને છે કે મારું પૂર્ણ અરાગી સ્વરૂપજ એક ઉપાદેય છે. આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધાના જ્ઞાન સહિત જે સમભાવ છે તેજ વાસ્તવિક સમભાવ છે. આત્મભાન વિના ગતદ્વારા અનંતવાર કષાયની મંદતા, શુભ ભાવરૂપ ઘણો સમભાવ, મન વડે રાખ્યો છે, વ્રત, તપ, ક્રિયા, યોગ, સમાધિ, ચારિત્ર, બધુય બીજું કર્યું છે, તે સબંધમા શ્રીમદે કાવ્ય કહ્યું છે કેઃ—

" યમ, નીયમ, સંજમ, આપ કિયો
પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો,
વનવાસ લયો, મુખ મૌન રહ્યો,
દ્રઢ આસન પદ્મ લગાય દિયો. "

મૌનપણું આદિ બધું કર્યું પણ જે પોતાનું સહજ સ્વરૂપ છે તેનું ભાન ન કર્યું એ કહીને ગુરુગમનું મહાત્મ્ય જણાવ્યું છે.

સદ્‌ગુરુ ખરેખર આત્માર્થી જીવોના હૃદયકમળને વિકાસ કરવામાં સૂર્ય સમાન છે. આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે, વિષય, માન, કામના પુજાદિ ઇચ્છાથી જેઓ રહિત છે, અને માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં એવા મન, વચન, કાયાના યોગે અને પૂર્વ કર્મના ઉદય મુજબ જેમનું વિચરવું છે, આહાર પાન આદિ ક્રિયા બહારથી દેખાય છે. પણ અંતરગમાં જેમને ઇચ્છા નથી, મમતા નથી તેમની અપૂર્વ વાણી મુમુક્ષુ આત્માને ટચ કરે છે, તેમની અપૂર્વ દેશના ભવ્ય આત્માને સમજાવી શકે. અહીં વાણી યોગવાળા સદ્‌ગુરુની વ્યાખ્યા કરી છે, તેથી જે જ્ઞાની પાસે વાણીયોગ ન હોય, તે ધર્માત્માને અન્યાય નથી. અહીં અપૂર્વ વાણીવાળા સદ્‌ગુરુની મુખ્યપણે વાત કરી છે કે જેમની વાણી અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં સ્પષ્ટ જુદી પડે છે. જે ભાવે રખડવું થાય એવા ઉંધા ભાવવાળી વાણી કરતાં ભવથી મુક્ત કરાવવાવાળા પરમ પ્રભાવક સત્પુરુષની વાણી કોઈ ઓર હોય છે.

નવમી ગાથામાં એમ કહેલ કે પોતાનું આત્મસ્વરૂપ શું છે, તેના શુ શું લક્ષણ છે, તે સમજવા માટે મતાગ્રહ અને માન છોડીને સદ્‌ગુરુના શરણને સેવે તે પરમાર્થને પામે. અનાદિથી બાહ્ય લક્ષણ, પરભાવના ભેળસેળવાળા લક્ષણથી આત્માને અજ્ઞાનરૂપ માન્યો છે એટલે જેમ છે તેમ નિજ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેથી પરદ્રવ્યો, પરભાવોથી ભિન્ન નિર્બાધ રીતે આત્માનું સાચું લક્ષણ ગુરુ ગમે સમજવું. નિર્દોષ લક્ષણ તેને કહીએ કે જે, પદાર્થમાં ત્રિકાળ અભિન્નપણે રહે, અન્ય દ્રવ્યથી જુદાઈ જણાવે, અને લક્ષ્યને અભેદપણે ધારી રાખે, આત્મસ્વરૂપનુ નિર્દોષ લક્ષણ, સદ્‌ગુરુ પાસેથી જાણી શકાય છે, માટે સદ્‌ગુરુના લક્ષણો આ દશમી ગાથામાં કહે છે.–

શાસ્ત્રમાં ત્રિકાળ અબાધિત વસ્તુ–પદાર્થોનું અસાધારણ જાતિવાર લક્ષણ બતાવ્યું છે. જીવ પદાર્થ અને અજીવ પદાર્થ એમ બે જાતના પદાર્થો છે.

જીવ એટલે આત્મા લક્ષ્ય છે અને ચેતના તેનું લક્ષણ છે. જીવે જેવી રીતે નિર્બાધપણું છે તેવી રીતે નથી જાણ્યું તેથી અનાદિથી રાગ, દ્વેષ, અને મોહભાવમય અજ્ઞાનપણે પોતાને વિપરીત ગુણવાળો માન્યો છે. પણ તેને તે ભૂલની ખબર નથી. સાચા તત્ત્વસ્વરૂપને ભૂલીને વિપરીત લક્ષણ માન્યું હતું તે સદ્દગુરુ વડે સમજાયું, એમ પ્રથમ ગાથામાં આવ્યું.

આત્માને જેમ ચેતના લક્ષણથી બીજા સર્વ પદાર્થોથી જુદો પાડી શકાય છે તેમ સદ્દગુરુના લક્ષણ જાણવાથી તેમને ઓળખી શકાય છે તેથી તેનાં લક્ષણો આ ગાથામાં કહ્યા છે. તેમાં પ્રથમ લક્ષણ આત્મ-જ્ઞાન કહ્યું છે આત્મજ્ઞાન એટલે સમ્યક્જ્ઞાન. સમ્યક્જ્ઞાન એટલે રાગ, દ્વેષ ઇચ્છા, મમતા રહિત પોતાનું વસ્તુત્વ તથા સમસ્ત પદાર્થોનું જ્ઞાન જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવું. રાગ, દ્વેષ, હર્ષ, શોકને પોતાના ન જાણતાં, પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપનો બોધ થવો તે છે. પ્રથમ પરજ્ઞેયોમાં એકત્વપણું થતું હતું તેનાથી છુટીને હર્ષ, શોક રહિત અરાગીપણે સ્વસ્વરૂપમાં સ્વસન્મુખ થવું તે સમ્યક્જ્ઞાન.

અજ્ઞાનભાવને ટાળી સુજ્ઞાનને અને પોતાના સહજ આનંદને ભોગવે છે, પરભાવની ઇચ્છા રહિત છે, તે જ્ઞાની સત્પુરુષને સદ્દગુરુ કહેવામાં આવે છે, એ નિર્દોષ લક્ષણ છે.

પુણ્ય, પાપ, સંસાર, વિષયાદિમાં મમત્વ નથી. ઇચ્છા નથી, ક્ષોભ નથી, આત્મા રાગદ્વેષનો કર્તા નથી, હર્ષશોકનો ભોક્તા નથી એવું નિર્દોષપણું તે સમદર્શિતા છે. જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થયો, સ્વભાવમાં ટક્યો એટલે પરભાવ પ્રત્યે રાગ રહિતપણું સહેજે થવું.

સમદર્શિતા એટલે એમ નથી કે ખોટાને ખોટું ન કહે. પણ સત્ય અસત્યનો યથાર્થ વિવેક કરે. ખોટાનો નિષેધ કરે, હિત, અહિત બરોબર જાણે અને જેમ છે તેમ કહે તેમાં સમદર્શિતા છે, તેમાં રાગ દ્વેષ, નથી.

લોકો અનાદિ કાળથી જ્ઞાનીનો વિરોધ કરતા આવ્યા છે. તેઓ

ગમે તેમ કહે તેની જ્ઞાનીને પડી નથી. લોકો ઉંધા ન્યાય સાથે સાચા ન્યાયધર્મનો સમન્વય કરે છે તે ઊંધી દ્રષ્ટિ છે. સાચું અને ખોટું ત્રિકાળમાં એક થઈ શકે નહિ, જેની બુદ્ધિ પક્ષપાતવાળી છે તેના શાસ્ત્રમાં, તેના કથનમાં દોષો હોય જ. પણ જ્ઞાની યથાર્થપણે નિર્બાધ ન્યાયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણે છે, કહે છે.

જ્ઞાની બેધડક સત્ય પરૂપણા કરે છે, જગતને ન રુચે તેથી કાંઈ ઉંધી વાત ન કહે. તે, જ્ઞાનીને જ્ઞાનીજ કહે અને અજ્ઞાની (દોષવાળા જીવો) ને દોષવાન્ કહે. કોઇ આત્માની નિંદા ન કરે પણ જેમ છે તેમ કહે, તેમાં કોઈને વિખવાદ થાય તેવું હોય તો ક્વચિત્ વખત જોઈને મૌન રહે, પણ અસત્ય માન્યતા, કુતર્ક, કુદેવ, કુધર્મ, કુશાસ્ત્રને ખોટા કહીને નિષેધ કરવો, તેમાં જ્ઞાનીને દોષ નથી.

કોઈ કહે છે કે દૃષ્ટિવિષ ગયા પછી બધુંય સરખું દેખાય એ વાત ખોટી છે. જ્ઞાની સત્ય, અસત્ય, ઝેર, અમૃત, પરભાવ, સ્વભાવ, અકષાય અને કષાય એને સરખા ન માને પણ જેવું છે તેવું માને, કહે, અસત્યનો નિષેધ કરે. કુજ્ઞાની સત્યને નહિ ઓળખવાના કારણે જ્ઞાનનો, સત્યનો નિષેધ કરે છે.

જે માર્ગે સંસાર ફળે તે માર્ગે મોક્ષ ન ફળે, જ્ઞાની આત્મ-ધર્મોપદેશક સાચાનું સ્થાપન કરે. અને ખોટી માન્યતા તથા ખોટી પરૂપણાનો નિષેધ કરે તેમાં અલ્પ કષાય દેખાય પણ તેમાં સાચા ન્યાયની પુષ્ટિ છે; તેમને વ્યક્તિનો દ્વેષ નથી, પણ તેઓ વીતરાગ સ્વરૂપનું જેમ છે તેમ સ્થાપન કરે છે. અલ્પ કષાય હોવા છતાં નિર્જરા થાય છે. અને લોકોત્તર પુણ્ય સહેજે બંધાય જાય છે.

ખોટા ન્યાયથી કોઈ વસ્તુ ધર્મ કહેતો હોય તો તેનો ન્યાય, પ્રમાણથી નિષેધ કરવા માટે, ધર્માત્મા જ્ઞાની ઉપદેશક હોય કે ગૃહસ્થ હોય તેને, કારણ વશાત્ સાચો ન્યાય સમજાવતા વેગ પણ આવી જાય છતાં તેમને અંતરંગમાં કોઇ પ્રત્યે દ્વેષ નથી. નિર્દોષ અને સાચા ધર્મનું સમર્થન કરતાં ધર્માત્મા પાછો ન હઠે. પણ જે સાતમા ગુણ-સ્થાને તથા ઉપલી ભૂમિકાએ હોય તેને તેવું કાંઇ નથી હોતું. અહિં

એમ કહેવું છે કે લોકો બાહ્ય પ્રવૃત્તિના યોગને માત્ર જુવે છે પણ અંતરંગ ગુણોની પરીક્ષા કરતા નથી એટલે સાચા સદ્ગુરુની ઓળખાણ વિના રખડવું થયું છે, અને કદાચ પોતાની પાત્રતા વિના સત્પુરુષ છે એમ ઓઘે જાણ્યું પણ જ્ઞાની મળ્યાનો પોતાને લાભ ન થયો.

કોઈ જીવ સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનની ધર્મ સભામાં જઈને કોરો ને કોરો પાછો આવે અને બહાર આવીને સાચાનો નકાર કરે અને કહે કે સર્વજ્ઞ આવા હોય નહિ કારણ કે તેણે જે ધાર્યું હતું એવું એમનામાં ન દેખ્યું.

એમ જીવે પોતાની કલ્પનાથી સત્પુરુષની તુલના કરી છે. પોતાનામાં યથાર્થ જાણપણું ન હોવાને લીધે સત્પુરુષનો નકાર કરવાની અજ્ઞાનબુદ્ધિ વિપરીતપણે વર્તે છે, અંતરમાં સત્‌નો ઉલ્લાસ આદર થતો નથી.

અત્રે સદ્ગુરુના લક્ષણમાં પ્રથમ લક્ષણ આત્મજ્ઞાનીપણું અને બીજું લક્ષણ સમદર્શિતા કહેલ છે, ત્રીજું લક્ષણ પૂર્વ કર્મના ઉદય મુજબ યોગનું વર્તવું તથા સહજ સ્વરૂપસ્થિતદશામાં આત્માનું સ્થિત રહેવું અને ચોથું લક્ષણ અપૂર્વ વાણી કહી છે.

અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં આત્માના સ્વરૂપના જ્ઞાતા અને અક્રિય, નિર્મળજ્ઞાન સ્વરૂપમાં રમણ કરનારા જ્ઞાનીની વાણી પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે; માટે તેને અપૂર્વ વાણી કહી છે. અજ્ઞાનીની વાણીમાં પરભાવનું સ્થાપન હોય છે ત્યારે જ્ઞાનીની વાણીમાં અવિરોધ અનેક ન્યાય સહિત સ્યાદ્વાદ (સાપેક્ષપણું) હોય છે, નિર્દોષપણું હોય છે.

શ્રીમદે આ ગાથાનો અર્થ સમજાવતાં એક એવી કડી આપી છે કેઃ—

'સ્વરુપ સ્થિત ઇચ્છા રહિત, વિચરે પૂર્વ પ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત; સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય.'

આત્મસ્વરૂપને વિષે તેમની સ્થિતિ છે એટલે રાગાદિમાં વર્તન નથી; વિષય, કષાય, માન, અપમાનથી રહિત છે, માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન

થયેલા એવા કર્મના પ્રયોગથી વિચરે છે, બોલવાની, ચાલવાની, ખાવા પીવાની પણ ઇચ્છા નથી. અંદરથી પ્રકૃતિના ઉદય સાથે જે વિકલ્પ આવે તેનો વિવેક છે. પૂર્વકર્મ અનુસાર તેમના દેહનું વર્તન થાય છે, પૂર્વ કર્મના આવરણની નિર્જરા થવા રૂપ સહજ પવિત્ર તેમની જ્ઞાન દશા છે.

અત્રે 'સ્વરૂપસ્થિત દશા' કહી તેથી સંપૂર્ણ સ્થિત દશા નથી પણ હજી સાધક સ્વભાવ છે, અર્થાત્ જ્ઞાનદશા કહી છે. ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે સર્વજ્ઞ થયા પછી તો આત્માના ગુણને આવરણ કરનાર કોઈ ઘાતી કર્મ નથી છતાં ત્યાં દેહ છે અને વાણી યોગ કદાચ હોય છે પણ અત્રે અંશે અંશે સ્થિરતા કહી છે. વળી આ સદ્ગુરુમાં ચારિત્ર દશા છે, તેમાં ઇચ્છા રહિતપણું છે અને માન, અપમાન, તૃષ્ણા, પરિગ્રહ નથી, (અત્રે મુખ્યપણે છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક છે. ચોથી, પાંચમી ભૂમિકામાં સર્વ વિરતિપણું નથી એટલે તેમાં મુખ્યપણે ઉપદેશકપણું નથી કહ્યું) ઇચ્છા નથી તથા પૂર્વ પ્રારબ્ધ ઉદયને ખપાવવા માટે જ માત્ર જેમનું વિચરવું (આહાર, વિહાર) આદિ દેહના યોગ છે. વળી તેમની વાણીમાં અપૂર્વતા કહી છે તેનું કારણ એમ છે કેઃ–પુણ્યના અતિશયવાળો વાણીયોગ જેને નથી એ સદ્ગુરુ ન કહેવાય એમ નહિ, પણ અહિં તો મુખ્યપણે ઉપદેશક ગુરુના લક્ષણ કહ્યાં છે.

અહિં એક દષ્ટાંત છે કેઃ– શિવભૂતિ મુની હતા તેમને પ્રજ્ઞા ઘણી મંદ હતી છતાં આત્મભાન પૂરેપૂરું હતું તેમને ગુરુએ ઉપદેશ આપેલો કે 'મા તુષ' (કોઈથી સંતોષાવું નહિ) 'મા રુષ' (કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ કરવો નહિ). ગુરુના એ ઉપદેશનો ભાવ–વિકલ્પથી પણ મૌન રહેવું એટલે શુભાશુભ રાગની વૃત્તિમાં પણ જોડાવું નહિ. પૂર્ણ કૃતકૃત્ય શુદ્ધ અવિકારી સ્વરૂપથી કિંચિત્ ઓછાનું લક્ષ ન કરવું એટલે ઉપાધિભાવમાં ન સંતોષાવું–તેઓ બરાબર સમજેલા હતા તેથી અંદરમાં અવિકારી પવિત્ર સહજ આનંદ દશા થયેલી છતાં 'મા તુષ મા રુષ' એવા બે શબ્દો ગુરુએ આપેલા તે પણ યાદ રહ્યા નહિ.

તેમની પાસે વાણીનો યોગ ન હતો, કે જેથી બીજાને

અનેકાંત સ્વરૂપ સમજાવી શકે. તેની પાસે એ જાતની વાણીનો ઉદય ન હતો, છતાં કોઈપણ વિપરીત તત્ત્વ કહે તો તે ન માને, કોઈપણ કર્મ સંજોગમાં ક્ષોભ ન પામે, એવી પવિત્ર અને નિઃશંક સ્થિરતા અભિપ્રાયમાં હતી. તેને પણ સત્પુરુષ કહેવાય.

એટલે એમ ન સમજવું કે સુંદર દેહ, સુંદર વાણી આદિ બહારથી પુણ્ય પ્રકૃતિ સારી હોય તોજ જ્ઞાની કહેવાય, જ્ઞાની પાસે એવો યોગ ન પણ હોય. ઘડામાં દીવો પડયો હોય તો બીજા તેનો લાભ ન લઈ શકે પણ ગરબાને કાણા હોય તો પાસે આવનાર દીવાનો લાભ લઈ શકે તેમ જે સત્પુરુષ જ્ઞાનીને વાણીનો યોગ હોય તેના નિમિત્તથી ઘણાં આત્માર્થી જીવોને આત્મ બોધનો ઉપકાર થાય તે માટે, અપૂર્વ વાણી યોગવાળા સદ્ગુરુને લક્ષમાં લઈને અહીં કહેલ છે. વચનનો અતિશય તે પુણ્ય યોગ છે. વાણી મધુરી હોય અને ભાષા શૈલી ક્રમબદ્ધ આવે તે પણ પુણ્ય પ્રકૃતિનું કારણ છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ અતિશય જેની વાણીમાં હોય તે અલૌકિક પુણ્ય પ્રભાવ શ્રી તીર્થંકર કેવળી, ભગવાનનેજ હોય. પણ તે પુણ્યનો પ્રભાવ આત્મગુણમાં ન ખતવાય (ગણાય).

સિંહ પાસે આવીને બેસે અને પુણ્ય તથા આયુષ્ય ન હોય તો નિર્દોષ સાધુને પણ ફાડી ખાય છે. માટે બહારથી પુણ્ય ઘણાં હોય એ ઉપરથી પરીક્ષા ન થાય પણ ગુણ ઉપરથી પરીક્ષા થાય પોતાની પ્રજ્ઞા વિશેષથી સ્વપ્રત્યે પ્રભાવ આવ્યો તો તે પુરુષાર્થનું કારણ છે.

શ્રી ગુરુના બોધને, સમજનાર જીવને ઉપકાર થાય તે નિશ્ચયથી પોતાનો પુરુષાર્થ છે. વચનનો યોગ મળવો એ પૂર્વનું પ્રારબ્ધ છે.

જ્ઞાનીનો ઉપકાર માનનાર ઉપચારથી, પોતાના ગુણનું બહુમાન જ્ઞાની ઉપર નિક્ષેપે છે, " એક હોય ત્રણકાળમા, પરમાર્થનો પંથ " જ્ઞાનીનો હેતુ આત્માને વિરોધરહિત સમજવાનો છે. પુણ્યથી આત્મગુણ ન ઓળખાય.

આત્માનો અવિનાશી પૂર્ણ ગુણ પ્રગટયો છતાં બહારથી પુણ્યનો યોગ ન પણ હોય. વળી પૂર્ણ જ્ઞાન થયું નથી, અને જ્ઞાનમય દશા

વર્તે છે છતાં બહારથી પુણ્ય કર્મનો યોગ કોઈ કોઈ જ્ઞાનીને ન દેખાય તો તે ઉપરથી કોઈ જ્ઞાનીનો અંતરથી પણ અનાદર ન થાય તે લક્ષ રાખવું જોઈએ,

પુણ્ય પૂજ્ય નથી પણ ગુણ પૂજ્ય છે, છતાં વાણીને ઉપકારી કહી છે. તે કથન એમ છે કે આત્માનું અનંત સામર્થ્ય સમજાવનાર સદ્‌ગુરુની વાણી યોગ પાછળ રહેલ ભાવ તે લાયક જીવોને ઉપકારી થાય છે. તે માટે અત્રે વચન અતિશયવાળા સદ્‌ગુરુનું વર્ણન કર્યું છે. વાણીદ્વારા ગુણનું ભાન થાય છે, તેથી તે ગુણના ઉપકારમાં નિમિત્ત ઉપર ઉપચાર થાય છે, લાયક જીવો સ્વપરના ભેદ વિજ્ઞાનથી જેમ છે તેમ વસ્તુ સ્વરૂપને સમજે છે.

ધર્મ દેશના (વાણી) કાને પડવી તે પુણ્યનો યોગ છે. માત્ર તેનાથી લાભ નથી પણ અંતરંગમાં વિચાર કરીને ભાવ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનાથી લાભ છે.

સંસારમાં રળવા [કમાવા] માટેની અથવા ખાવા પીવાની ઈચ્છા કરતો હોય, તેના કરતાં શ્રવણની જિજ્ઞાસા થઈ તો તેમાં નવું પુણ્ય બંધાય છે, પણ ધર્મ ન થાય; પણ પોતાથીજ પોતાનો ઉપકાર થઈ શકે એમ સમજે, નિર્ણય કરે અને ગુરુ ઉપદેશની યથાર્થ વાણી દ્વારા પોતાના ગુણનું ગ્રહણ કરે એટલે કે પ્રસન્ન ચિત્તથી આત્માની વાત અંદરમાં બેસી જાય અને ધારણા વિના સહેજે અંતરમાં પ્રતીતની હા આવી જાય તો અપૂર્વ વાણીનો અપૂર્વ લાભ તે સમજનાર મુમુક્ષુને થાય.

વળી પરમશ્રુત લક્ષણ પાંચમું કહ્યું તેમાં ષટદર્શનો (સાંખ્ય, યોગ, બૌદ્ધ, મીમાંસક, ચાર્વાક, અને જૈન દર્શન) એ છયે દર્શનોનું (મતવાદીનું)શું કહેલું છે, તેના એકાંત કથનોને જેમ છે તેમજે જાણે છે. અનેક પક્ષનું હોવાપણું શાથી છે અને શું છે, તેની પરીક્ષા વડે તે તે પક્ષોના જે જાણનાર છે, તે પ્રમાણિક ગુરુ છે, પણમાત્ર મુખપાઠે કરીને ઘણી પંડિતાઈ મેળવી હોય, છતાં અવિરોધ ન્યાયની ખબર નથી તથા આત્મતત્ત્વનું અવિરોધપણું યથાર્થપણે જેમ છે તેમ જાણ્યું

નથી તે ગુરુ ન કહેવાય. આત્મજ્ઞાન વિના ઘણા ન્યાય શાસ્ત્રો જાણ્યા તે વૃથા છે.

જગતમાં ભલે ઘણાં ધર્મો હોય, બધાની સરખામણી કરનાર હોય પણ જ્ઞાનીને તેનું પ્રયોજન નથી; તે તો સત્ય હોય છે તેને જ પોતાનુ માને છે.

ઘણા કહે છે કે આપણે જ્ઞાનીની વાતમાં સમજી ન શકીએ, આપણે નિર્ણય ન કરી શકીએ કે શું હશે ? આપણે તો જે કરીએ છીએ તે કરો એમ શકા, ભ્રમણામા પડયા હોય તે બીજાને શું સમજાવી શકે ? જ્ઞાનીના વચનો મુખ પાઠે કર્યા હોય છતાં અંતરમાં નિઃસદેહ ભૂમિકા વિના, સહજ આનંદ દશા પ્રગટયા વિના આત્મધર્મની યથાર્થ પ્રરૂપણા [ઉપદેશ] તે નહિ કહી શકે. પોતેજ શંકા સ્થાનમાં ઉભો હોય છતા નિઃશંકપણું માને, મનાવે પણ સ્વભાવના વેદન વિના, આત્મામાં પુરુષાર્થ વિના તે સ્વપરને વિવેક સમજાવી શકે નહિ. પક્ષીને ઉડવાની શક્તિ પાંખમાં છે પણ તે પક્ષી કૂના ઢગલા ઉપરબેસીને ઉડી શકે નહિ કારણ જમીન કઠણ જોઈએ. તેમ આત્માની ભૂમિકા નિઃસદેહ વજ્ર જેવી ન થઈ હોય તો, પાંખમાં એટલે જ્ઞાન અને સ્થિરતામા ઉડવાની શક્તિ ખરી, પણ વ્યક્ત કરે નહિ ત્યાસુધી માર્ગના સ્વરૂપને માની શકે નહિ, તે સ્વાધીનપુરુષાર્થ ન ઉપાડી શકે.

માટે શ્રુતજ્ઞાનનુ વિશેષપણું અને પુણ્યવાન યોગનું અતિશય મહિમાવંતપણુ જેના વિષે છે એવા સદ્‌ગુરુના લક્ષણો અહીં કહ્યા છે.

અત્રે આશંકા:–વર્તમાન કાળમા સ્વરૂપ સ્થિતિ એટલે પૂર્ણ પણે સ્વરૂપસ્થિત પૂર્ણ પવિત્ર દશાવાળા સદ્‌ગુરુનો યોગ નથી.

તેનું સમાધાન:–આ ભરતક્ષેત્રે વર્તમાન કાળમાં કદાચિત્ એમ કહેવુ હોય તો તે સભવે છે કે પૂર્ણ કેવળ જ્ઞાન દશા ન હોય પણ છઠ્ઠા, સાતમાં ગુણસ્થાનવર્તી ધર્માત્માનો અભાવ નથી કહ્યો.

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની ભૂમિકાએ વર્તતા એવા અને તે પાંચ લક્ષણોવાળા સત્પુરુષ આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હોઇ શકે છે તેને ઓળખનાર

સુપાત્રજીવ જોઈએ. પ્રશ્નઃ—આ ક્ષેત્રે, આ કાળમાં સર્વજ્ઞ પાકે? (થાય?) ઉત્તરઃ—પંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિને કોઇ દેવ ત્યાંથી ઉંચકીને આ ભરત ક્ષેત્રે મુકી જાય, અને આ ક્ષેત્રે ક્ષપક શ્રેણી માંડીને ૧૩ મું ગુણસ્થાનક પામે. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આકાશ માર્ગે તે વિચરે તે સામાન્ય કેવળી કહેવાય. એવું કોઈ કાળે બને છે, છતાં અનંતવાર એવું પણ બની ગયું છે; શાસ્ત્રમાં જેને સાહરણ કહે છે તે અપવાદ છોડીને પંચમઆરાના આ ક્ષેત્રે જન્મેલા જીવને આ કાળે કેવળજ્ઞાન ન થાય પણ આત્મજ્ઞાન ન હોય એમ નથી કહ્યું.

તા. ૨૯—૯—૩૯.

અનંત કાળનો અજાણ્યો માર્ગ, સત્સંગ અને સદ્‌ગુરુની સેવા વિના મળવો દુર્લભ છે એ માટે જે સદ્‌ગુરુમાં આત્મજ્ઞાન, અપૂર્વ વાણી વગેરે લક્ષણો છે, એવા સત્પુરુષ લાયક જીવોને ઉપકારી થાય.

અહિં શિષ્યે શંકા કરી છે કેઃ—શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે વર્તમાનમાં સ્વરૂપ સ્થિત દશા, કેવળજ્ઞાન દશા નથી. એટલે કે મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં નથી માટે સત્પુરુષ ન હોઈ શકે તેનું સમાધાનઃ— વર્તમાનમાં પૂર્ણ મોક્ષ ન હોય તેથી એમ અર્થ નથી કે આ કાળે મોક્ષવતારીપણું ન હોય? વર્તમાનમાં પણ સાધકસ્વભાવે પવિત્ર દશામાં વર્તતા સદ્‌ગુરુ હોઇ શકે છે. લોકો સવળો પુરુષાર્થ કરતા નથી અને કહે કે કાળલબ્ધિ પાકશે ત્યારે પુરુષાર્થ જાગશે, જ્ઞાનીએ દીઠું હશે તેમ થશે, એમ પુરુષાર્થ હીન વાક્યો બોલનારને એમ પણ કહેવાય કે આ કાળમાં પણ મોક્ષ છે, મિથ્યાત્વથી મુકાયો તેને વર્તમાનમાં જ પરમાર્થે મોક્ષ છે.

આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર અવિનાશી કૃતકૃત્ય છે એવા નિઃસંદેહ અભિપ્રાય સહિત રાગ હું નહિ એવા જ્ઞાનબળવડે મલીનતા ટાળીને પુરુષાર્થ લાવે અને અંતરમાં એવા ભાનસહિત આત્મલક્ષ થયું તો તે અનંત સંસાર ટાળીને એકાદ ભવે મોક્ષ થયો પ્રત્યક્ષ દેખે છે. તેનો ક્ષણે અને પળે મોક્ષ થતો જાય છે.

જેમ ગાડા રસ્તે ભાવનગર જવા નિકળ્યા તેમાં રસ્તામાં બળદ થાકયા અને રાત પડી, વચ્ચે ધર્મશાળામાં રાત રોકાવું પડયું તે

રોકાવા માટે નહિ પણ અધિક બળ મેળવવા માટે (થાક ઉતારવા); અને તાજા થઈને જલ્દી ભાવનગર પહોંચવા માટે છે તેમ આત્મજ્ઞાનમાં રમણ કરતાં કરતાં જરા થાક લાગ્યો તેમાં વચ્ચે એકાદ સ્વર્ગનો ભવ થઈ જાય, તેથી કાંઈ મોક્ષ માર્ગની બહાર નથી.

શાસ્ત્રોમાં આ કાળે, આ ક્ષેત્રે મોક્ષ નથી, આપણું ધાર્યું નહિ થાય એવા પુરુષાર્થહિન વાકયો જે જીવો કહે છે, અને કહે કે અમે તો અલ્પજ્ઞ પ્રાણી છીએ, હાંકયા કર્મની અમને શું ખબર પડે? કેવળી ભગવાનનું શું કહેવું છે, તેની અમને ખબર ન પડે, પણ અમે તો રાગ, દ્વેષ, ઓછા કરવા વ્રત, તપ, આદિ દેહની ક્રિયા બાહ્ય ચારિત્ર કરીએ અને પુણ્ય વડે મોક્ષ થાય, એટલું જાણીએ; કંઈ કરશું તો પામશું, આત્માની વાત આપણને સમજાય નહિ એવું કહેનાર અને માનનારા નિસંદેહ ધર્મ કદી પામી શકે નહિ.

જ્ઞાનનું યથાર્થપણું પોતામાં છે, પોતે પોતાને નહિ સમજી શકે ત્યારે કોણ સમજી શકે? નિર્ણય નિઃશંક એવો ચૈતન્ય ભગવાન જાગતો બોલે, મુંઝવણ ન થાય, હું સ્વાધીન છું કે કેમ તે શંકા ન રહે. પુણ્ય. પાપ, રાગ, દ્વેષ, અને અંતરંગ કષાય એ શું છે અને આત્માનું અકષાયપણું તેનાથી જુદું છે કે નહિ એ આદિ બધી મુંઝવણ વર્તમાનમાજ ટાળી શકાય છે; શુદ્ધતા પ્રગટે છે. જેને હૃદયના ઉંડાણમાંથી ભાન વર્તે છે, તે આત્માનું અનંત ઐશ્વર્ય મેળવી શકે છે. મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન વડે સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ, જે કેવળજ્ઞાની ભાવ જાણે છે તે જાતના ભાવનો પોતા વડે પોતાનો નિર્ણય કરી શકે છે અને તેમાં ભૂલ ન પડે, તેને કેવળી ભગવાનને પૂછવા જવું પડતું નથી. કેવળી ભગવાન્ સર્વભાવ પ્રત્યક્ષ જાણે છે અને મતિશ્રુતજ્ઞાની અંશે પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ બેઉ પ્રકારે જાણે છે કારણ પોતાને ક્રમપૂર્વક ઉપયોગ છે પણ તેના ભાવમાં, સમજણમાં, નિર્ણયમાં ભૂલ ન પડે. લોકોને સંસારનો નિર્ણય કર્યો હોય તો નિઃસંદેહ નિર્ણય કરે છે. પણ આત્માના સ્વભાવનો નિર્ણય કરતા નથી અને માને કે અમે ધર્મી છીએ. આત્માના પવિત્ર સર્વજ્ઞ સ્વભાવમાં શંકા કરે અને સાચું સમજવાની રુચિ ન કરે, તે કદી નિઃસંદેહ થતો નથી.

શ્રીમદ્ કહે છે કેઃ–

"જેમ જેમ મતિ અલ્પતા અને મોહ ઉદ્યોત;
તેમ તેમ ભવ શંકના અપાત્ર અંતર જ્યોત."

મતિની નિર્મળતાની જેમ જેમ ઓછાશ તેમ તેમ ભવની શંકા વધતી જાય છે, જેનામાં ભવ રહિત થવાની પાત્રતા નથી તેને શંકા થયા કરે છે, અને મોહના ઉદયમાં જોડાય છે. સ્વરૂપમાં જે નિઃસંદેહ છે, તેને એકાદ બે ભવમાં હું મોક્ષ પામવાનો છું એવી પ્રત્યક્ષ સાક્ષી પોતાના અનુભવથી વર્તમાનમાં થઈ શકે છે.

અહીં સદ્ગુરુના જે જે લક્ષણો કહ્યાં તે વડે સદ્ગુરુને ઓળખી શકવાની પોતાની પાત્રતા જોઈશે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ શું કહે છે, તેના ન્યાયની સમજણ વિના કોઈ બાહ્ય દૃષ્ટિવાળા કહે છે કે આ પંચમકાળ છે, અત્યારે ધર્મનું પરિણામ (ફળ) ન દેખાય, કારણકે જિન શાસ્ત્રમાં વર્તમાન કાળમાં મોક્ષ દશા ન થાય એમ કહ્યું છે, માટે આત્મજ્ઞાન ન હોય, માટે આપણે હમણાં આત્મજ્ઞાન ન મેળવવું પણ વ્રત, તપ, ભક્તિ, બ્રહ્મચર્ય વગેરે પૂર્ણક્રિયા કરીએ તેનું ફળ બીજા ભવમાં મળશે, આ ભવે કરીએ તો પરભવે પામીએ, એમ ખોટા માર્ગ વડે સાચાની આશા રાખે છે.

સરાણિયો (હથિઆરને ધાર કાઢનાર) હથિઆર ઘસે અને કાટ ઉખડી ઉજ્જ્વળતા થાય તે સામું જુવે છે; અને મારી ભીંસના પ્રમાણમાં તે ઉજળું થાય છે એમ જાણે છે અને દેખે છે. તેણે તે જાતની કળા પ્રાપ્ત કરી છે. જેમ લોઢાના હથિયાર સજનાર જે .કાર્ય થાય તે તુરત જાણે છે તેમ અંતરની સાચા જ્ઞાનની કળા વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત કરી તેનું ફળ પ્રત્યક્ષ તુરત જાણી શકાય છે છતાં તું શંકા કરે છે કે આ કાળે મોક્ષ ન હોય, માટે આત્મજ્ઞાન ન હોય, માટે એ વાત જુદી છે. આ દેહે, આ કાળે મોક્ષ નથી પણ એકાવતારીપણાનો સમ્યગ્દર્શનનો જ્ઞાનીપણાનો નિષેધ નથી. એકાવતારીપણું આત્મજ્ઞાન વિના પ્રાપ્ત થાય નહિ.

આશંકા—પણ આત્મજ્ઞાન વિના ત્યાગ, વૈરાગ્યના ઉત્કૃષ્ટપણાથી

તેને એકાવતારીપણું કહ્યું હશે ? અથવા આત્માનુભવ વિના કષાયની મંદતા, દયા, બ્રહ્મચર્ય, વ્રત, શીલ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ ઘણા પુરુષાર્થ વડે ઘણી સરળતા, સમતા, વગેરે રાખે તેવા જીવને એકાવતારીપણું કહ્યું હોય તો ? (આવી શંકાવાળો પોતાના ગજે ભગવાનનું માપ કરે છે કે આત્મજ્ઞાન વિના પણ ઇચ્છાથી મોક્ષ થઈ જતો હશે તો ?)

ઉત્તરઃ—આત્માના ભાન વિનાના ત્યાગ વૈરાગ્ય પરમાર્થ કહેવાય નહિ. તેવી ક્રિયાથી એકાવતારીપણું થાય નહિ. એક ભવ પણ ઓછો થાય નહિ.

રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ, શુભ, અશુભ આદિ મલિન પરિણામ મારા નથી હું ત્રિકાળ તેનાથી જુદો છું એવું વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ ભાન, અનુભવ કર્યા વિના આત્મજ્ઞાનનો અંશ પણ ન જાગે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો અંશપણ મારો છે એમ માનવું તે દ્રષ્ટિ ઉંધી છે, કુજ્ઞાનનુ વીર્ય અવળા પુરુષાર્થમાં કામ કરતું નથી, કારણકે પુરુષાર્થ ઉંધો છે.

આત્મજ્ઞાન વિના શુભ પરિણામ, ત્યાગ વૈરાગ્ય બધુંયે ભારરૂપ ઉપાધિ છે. આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ નિર્મળ છે. પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, તથા બંધન રહિત છે, અતીન્દ્રિય છે, અવિનાશી છે એવા લક્ષે નિર્દોષ દ્રષ્ટિવડે અવિરોધ જ્ઞાનની જાગૃતિ દ્વારા રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનના ભાવો ટાળીને, (છેદીને) આત્માનો અનુભવ કરે તો અકષાયપણું, અસંયોગીપણું, નિર્મળપણું, સાક્ષીપણું, પ્રગટ પુરુષાર્થ સહીત વર્તે.

શુભાશુભ ક્રિયા અને શુભ રાગનો અંશ પણ મારો નથી અને આદરણીય નથી એવો પુરુષાર્થ અને નિઃસંદેહ નિર્ણય જીવ જ્યારે લાવે ત્યારે તેને આગળ ભૂમિકા દેખાય છે. પુણ્ય પરિણામ હું કરૂં છું, રાગ, દ્વેષ હું કરૂં છું, એ મારા સ્વભાવમાંથી નીકળે છે એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. આ ભ્રાંતીનું કારણ એ છે કે, અંતરંગમાં તેને દર્શનમોહકર્મનો દરેક ક્ષણે ઉદય છે, અને તે નિમિત્તમાં જોડાવાથી તેને ભ્રાંતિ ઉપજે છે- શુભાશુભ ભાવ અને રાગ દ્વેષની વૃત્તિ થવામાં

પુદ્ગળના અનંત જડ પરમાણુઓ શુભાશુભકર્મનું નિમિત્ત છે. તે પરભાવરૂપ પુણ્ય પાપ રાગાદિની વૃત્તિને છેદવાનો જે પુરુષાર્થ તે કેળવી સર્વ પરભાવોથી રહિત હું છું એવા જ્ઞાનબળ વડે પરભાવના નાશનો નિર્ણય કરી આત્મભાન પામી શકાય છે; સર્વજ્ઞ વીતરાગના અવિરોધ ન્યાય વડે જેમ તત્ત્વ છે તેમ જાણીને આત્મભાન પામી શકાય છે. મનની વિચારણા, કલ્પના કે ધારણાથી નહિ, પણ અતીન્દ્રિયજ્ઞાન વડે નિઃશંક સ્વભાવને પમાય છે.

કોઈ માને કે અમારા પરિણામ બહુ પવિત્ર છે, અમે નિષ્પાપી છીએ. વળી એવા શુભ સરલ પરિણામ તેના થઈ જાય કે જાણે બહારથી ઘણો ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય દેખાય, મંદ કષાય દેખાય છતાં તેને દેહ દ્રષ્ટિ હોવાથી તે રાગમાં અટકે છે તેથી ભવકટી ન થાય. પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધી સંસારમાં રખડે. કારણકે જે ભાવે સંસાર ફળે તે ભાવે સંસારનો (ભવનો) અભાવ કેમ થાય ? જ્યાંસુધી અંતરમાં ભૂલ ન સમજાય ત્યાંલગી અભિપ્રાયની ભૂલ સમજાય નહિ, ટળે નહિ.

આત્મા ત્રિકાળજ્ઞાયક શુદ્ધ અવિનાશી છે, પુણ્ય, પાપ રહિત છે, મન, વાણી દેહની ક્રિયા રહિત છે, એમા રાગાદિ અશાન્તિનો અંશ માત્ર પણ નથી. એવો નિઃશંક જ્ઞાનબળ વડે વર્તમાનમાં અંતરવીર્યના સામર્થ્યથી ભવના અભાવનો અપૂર્વભાવ જેને પ્રગટે છે તેનો સાચો પુરુષાર્થ છે. જ્ઞાનભાવે નિર્દોષપણે ટકી રહેવાનો જે પુરુષાર્થ કરે અને અકષાયપણાને લક્ષે કષાયની મંદતા અને વૈરાગ્ય વધારતો ઉચ્ચ ભૂમિકા તરફ ચડે તે અંતર સ્થિરતામાં આગળ વધે છે.

આત્મા આનંદસ્વરૂપ પુણ્ય પાપ, રાગ દ્વેષ, રહિત છે એવું ભાન તો આ કાળમાં પણ થાય છે. તેને ચોથું ગુણસ્થાનક હોય છે. આત્માનું ભાન થયા પછી કષાયની વિશેષ મંદતા કરતાં, પુરુષાર્થની અંતરંગ સ્થિરતા થતાં, અંશે ગુણની વૃદ્ધિ થઇ, તેને દેશવિરતિ નામનું પાંચમું ગુણસ્થાનક કહે છે અને છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે ઘણા ગુણની ઉજ્જ્વલતા અને સર્વ વિરતિપણું એટલે અંતરંગ જ્ઞાનની સ્વરૂપસ્થિરતા ઘણે અંશે થાય છે. ધર્માત્મા મુનિઓમાં મહા સમર્થ, જેમની દશા બહુ

પવિત્ર હતી એવા પુજ્યશ્રી કુંદકુંદાચાર્ય અમૃતચંદ્રાચાર્ય વગેરે છઠ્ઠી, સાતમી ભૂમિકામાં ઝુલતા હતા.

સમયસારની છઠ્ઠી ગાથામાં કહ્યું છે કે આત્મા ત્રિકાળ જ્ઞાયક એકરૂપ છે તેમાં પ્રમત, અપ્રમતના બે ભેદ પ્રકૃતિના નિમિત્તથી જણાય છે તેવો આત્મા નથી. એમ કહેનાર મહામુનિવર આચાર્ય મહારાજ આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતામાંજ રહેતા હતા.

ક્વચિત્ પૂર્વ કર્મના ઉદયથી અસ્થિર થઇ મંદ રાગમાં જોડાઈ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે આવે અને વળી સ્થિર થતાં સાતમે ગુણસ્થાને જાય એવી પરમ અદ્ભુત જ્ઞાનની ચારિત્ર દશામાં સ્થિત હોય છે, તે સદ્ગુરુ કહેવાય છે. જ્યારે મુનિ છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે હોય ત્યારે પૂર્વ પ્રારબ્ધના કારણે અલ્પ અસ્થિર થઇ જાય, અને પ્રશસ્ત રાગની વૃત્તિ ઉપજે છે. ગુરુઉપદેશ શ્રવણ કરવો અથવા શિષ્યોને ઉપદેશ આપવો, આહાર, વિહાર આદિ શુભ જોગનું નિમિત્ત દેખાય છે. તેને પ્રમત ગુણસ્થાનક (છઠ્ઠું) કહેવાય છે છતાં તે અલ્પ અસ્થિરતા આત્મજ્ઞાનને રોધક નથી, સ્વરૂપ સ્થિરતામાં બાધક નથી તેથી અહીં કોઇ એકલી કષાયની મંદતા; વૈરાગ્ય, ત્યાગ કરી સાધુપણું માની મનાવી બેઠા હોય અને આત્માના ભાન વિના ગુરુપણું ધારે તેવા ગુરુને સદ્ગુરુ નથી કહ્યા.

આત્મજ્ઞાન વિના બાહ્ય ત્યાગ, વૈરાગ્ય તે પણ વાસ્તવિક શુભ પરિણામ અને પુણ્ય નથી આત્મજ્ઞાન વિના તેનું પુણ્ય દોષવાળું અને સંસાર વધારનાર પાપાનુબંધી પુણ્ય હોય છે.

અત્રે શિષ્ય કહે છે કે છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે પ્રમાદ છે અને સ્વરૂપ સ્થિતપણું, ઇચ્છા રહિતપણું, એવું સદ્ગુરુનું પદ કહ્યું પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિતપદ તો ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે જ સંભવે છે.

તેનું સમાધાન અહીં કારણો આપી કરવામાં આવે છે. ભાઈ રે ! તું ઉભો રહે તારું કહેલું એક દૃષ્ટિએ અસંગત છે. સ્વરૂપ સ્થિતિની પરાકાષ્ટા તો ૧૪ માં ગુણસ્થાનકના છેડે હોય છે, કેમકે આયુષ્ય,

નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મ આવરણનો ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે (તે ચાર કર્મનો) સંગ છે. શુદ્ધ પૂર્ણ પારિણામિકભાવ પ્રગટ થાય એટલે તેમાં એક પણ કર્મનો ઉદય ન હોય. આત્મામાં અલ્પ પણ કર્મનો સંસ્કાર છે ત્યાં લગી ૧૩ મું ગુણસ્થાનક છે. તેથી ત્યાં સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિતિ નથી. ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે સંપૂર્ણ વીતરાગ પદ છે. મોહ આદિ ચાર કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો છે, અને અનંત સુખ સ્વરૂપ દશાની અપેક્ષાએ ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે પણ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા કહેવાય.

આત્મા જે સ્વરૂપે છે તેની સમ્યક્ શ્રદ્ધા, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર વર્તમાનમાં પ્રગટે તેજ ક્ષણે પૂર્ણ સ્વરૂપ ઉઘડી ન જાય. કારણકે જે સમયે સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તે સમયથી અંશે અંશે કાર્ય અને કારણ અપૂર્વ અપૂર્વ ઉપજે છે પણ પવિત્ર ઉત્કૃષ્ટ દશા તો ૧૪ મા ગુણસ્થાનકને છેલ્લે સમયે થાય છે.

આત્માની કેવલ્યજ્ઞાન દશા પૂર્ણ થવા છતાં વેદનીય આદિ ચાર કર્મ પૂર્વ પ્રારબ્ધ વેદી લેવા પૂરતી આયુષ્ય દશા ૧૩ મે ગુણસ્થાને બાકી રહે છે માટે ભાઈ રે! ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે દ્રવ્ય મોક્ષ નથી, છતાં પૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિતિ છે કારણ કે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય પ્રગટયા છે, માટે સર્વજ્ઞ કેવળી જિન ભગવાનને સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા પણ અવિરોધપણે અપેક્ષા સમજીને કહેવાય. પ્રથમ ના કહી, પાછળથી હા કહી. કોઈ એકાંત પક્ષ કરે તો તેનું કથન ખોટું ઠરે છે. પુરુષાર્થ વધતાં ભ્રાંતિનું નિમિત્ત મોહકર્મ ટળે છે.

આત્મા જે શુદ્ધ સ્વરૂપે છે તેનું જ્ઞાન થતા અંશે સ્વરૂપસ્થિરતા પ્રગટે અને પુરુષાર્થ વધતાં, સ્થિરતા વધતા, મોહકર્મનો સર્વથા અભાવ થતાં અનંત સુખ પ્રગટે એ રીતે દેહ છતાં પૂર્ણપણે સ્વરૂપ સ્થિત દશા ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે છે એમ વિરોધ ટાળીને કહ્યુ.

અહીં શિષ્યે કહ્યું કેઃ—ગુરુ ! અંતરંગ સંયોગી-ઘાતીકર્મ તો ટાળી ગયા છે અને બાહ્ય સંયોગો હજી ઉભા રહ્યા છે. તે ચાર અઘાતી કર્મના કારણે સાતા, અસાતાના એક સમયવર્તી પરમાણુ આવે અને જાય છે માટે અવ્યાબાધ સ્થિતિ ન કહેવાય. માટે તમે

૧૩ મે ગુણસ્થાનકે સ્વરૂપ સ્થિરતા પૂર્ણપણે કહી તે બરાબર નથી પણ ૧૪ મા ગુણસ્થાનકના છેલ્લે સમયે પૂર્ણપણે સ્વરૂપ સ્થિરતા કહો. આ શંકાના પેટામાં કેટલીક વિપરીત અજ્ઞાન માન્યતાઓ છે તે કહે છે કેઃ—

ઘણા જીવો માને છે કે આત્મજ્ઞાન થયું એટલે સાથેજ દેહ અને દેહ સાથે રહેલા કર્મ—આવરણો (પૂર્વપ્રારબ્ધ) સર્વથા ટળી જાય, પણ એમ નથી. વળી બીજી માન્યતા છે કે આત્મજ્ઞાન થયું એને રાગ, દ્વેષ, અસ્થિરતા ન હોય એ માન્યતા પણ ખોટી છે.

આત્મા શુદ્ધ નિર્મળ છે એવું ભાન થયું છતાં સાધક દશાની અંશે પવિત્રતા છે. પૂર્વ પ્રારબ્ધયોગે બહારથી અલ્પ અસ્થિરતા દેખાય, છતાં અંતરંગ સ્વરૂપને બાધ નથી. અંતરંગ અભિપ્રાયમાંથી મિથ્યા માન્યતાનો રાગ દ્વેષ, મોહનો અભાવ (અજ્ઞાન ભ્રમણાનો અભાવ) થયો છે અને અંતરંગમાં ક્ષોભ રહિત છે. આ સાધક સ્વભાવનું સ્વરૂપ સમજવામાં ઘણો ઉંડો ન્યાય સમાઈ જાય છે, તેમાં ઘણો ગંભીર આશય છે સોઠો કાંઈક ઉંડાણમાં વિચાર, મનન કરે, અભ્યાસ કરે તો બધું જેમ છે તેમ યથાર્થ સમજાય.

હું કેવળ, જ્ઞાન માત્ર છું એટલે પરપણે નથી એવું નિઃસંદેહ ભેદવિજ્ઞાન આત્માને સદાય પરધર્મોથી અસંગ જાણે છે. એકલું જ્ઞાન રાગના સાથ વિનાનું, પૂર્ણપણે સ્વરૂપ સ્થિરતાને સાધનાર દશા અને નિર્દોષ અભિપ્રાય, જેને સમ્યક્‌દર્શન કહેવાય છે તેવી સુપાત્ર દશા ગૃહસ્થવેશમાં પણ હોય છે.

સમ્યક્‌દર્શન થતાં આત્મસ્વભાવનો આવિર્ભાવ પ્રગટપણે છે, એક અંશે શુદ્ધતાનુ વિદ્યમાનપણુ છે. શક્તિરૂપે પૂર્ણતા હતી તેના તે જાતના જ્ઞાનબળના પુરુષાર્થવડે અંશે સ્વરૂપસ્થિરતા છે, છતાં ત્રણ કષાયનો ઉદય હોય છે, એટલે પુરુષાર્થ હજી મંદ છે. છતાં સમ્યક્ અભિપ્રાયમાં બાધ નથી, ત્યાં અનંતાનુબંધી કષાય ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો અભાવ કર્યો છે. જે અનંતાનુબંધી કષાય અજ્ઞાન-દશામાં, ઉંધી માન્યતામા સાથ આપીને સંસાર બંધનમાં નિમિત્ત થતો હતો તેનો સાચા જ્ઞાનબળવડે અભાવ કર્યો છે.

હવે બીજો કષાય પાંચમા ગુણસ્થાનકે ટળે છે. વિષય કષાયની વૃત્તિ આવે તેને જ્ઞાનબળની અધિક સ્થિરતાથી ટાળે છે અને રાગનો ભાગ ટાળીને પુરુષાર્થ વધારે છે, તેને પાંચમું ગુણસ્થાનક કહે છે. અને છઠ્ઠું ગુણસ્થાનકે ત્રણ જાતના કષાયોના ઉદયનો અભાવ થવાથી સર્વ ચારિત્રનું પ્રગટપણું છે. એટલે જ્ઞાનબળની અધિક બળવાન દશા પ્રગટ પણે હોવાથી ઘડીમાં છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક અને ઘડીમાં સાતમું ગુણસ્થાનકએમ સાતમે જ્ઞાનની અભેદસ્થિરતા અને છઠ્ઠે કિંચિત્ પૂર્વકર્મ ઉદયથી પ્રમત્ત દશા એટલે અસ્થિરતા વર્તે છે. આવી પ્રમત્ત દશા હોય તેને પણ સર્વ વિરતિ (મુનિ, સત્પુરુષ, જ્ઞાની) કહેવાય છે તેથી સ્વરૂપસ્થિતિપણું કહેવામાં વિરોધ નથી.

કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે લોકોમાં સ્વછંદ છે અને સાચી સમજની ગેરહાજરી છે. ભવપાર કરનાર નાવ (હોડી) સમાન સાચો સત્સમાગમ કોને કહેવો ? અનંતકાળથી રખડવું પડયું તે સત્ પરીક્ષાના અભાનમાં જ. માટે અત્રે શ્રીમદે બહુ ઝીણવટથી સત્પુરુષ જ્ઞાનીનું વર્ણન કરતાં કહ્યું, અને તેમાં સત્પુરુષના લક્ષણ જાતે લખ્યા છે કે સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છા રહિત કેવળ જ્ઞાયકપણું આત્માનું લક્ષણ છે. ધર્મ અને ધર્મીનું વાસ્તવિકપણું એમ છે કે પોતાનું સ્વાધીનપણે પોતાપણે ટકવું; તેમાં મન, વાણી, દેહની ક્રિયા, પુણ્ય, પાપ આદિ કાંઈ કરવાનું ન આવ્યું. તેમજ જગતની ભૂગોળ, આટલા શાસ્ત્રો જાણવા આટલી ક્રિયા કરવી એમ ન આવ્યું.

પ્રથમ ગાથામાં આવ્યું હતું, કે " જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત " એટલે પોતાનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ન સમજ્યો માટે અનંત દુઃખ પામ્યો; " અને સમજ્યો પણ પોતાની પાત્રતાથી તે પોતાનો સ્વછંદ છોડીને ગુરુ આજ્ઞાથી પોતે સમજ્યો એમશ્રીગુરુનો વિનય કર્યો છે. "

અત્રે એમ કહેવું છે કે મિથ્યાત્વ ટાળતાં જે આત્મશકિતનું તીરોભાવપણું હતું તે આવીર્ભાવપણું પ્રગટયું, એ ચોથી ભૂમિકા કહેવાય છે. તે ભૂમિકામાં રાગ, દ્વેષ, વિષય ઇચ્છાનો અભાવ

રૂપ અંશે અંશે સ્થિરતા (જ્ઞાનની) વધારી તેને દેશવિરતિ સ્વરૂપાચરણ પાંચમું ગુણસ્થાનક કહે છે.

આત્મા સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન છે, અનાદિ અનંત સ્વતંત્ર જ્ઞાતા એકદ જ્ઞાનગુણથી પૂર્ણ જ્ઞાનમાત્ર છે તેમાં પરદ્રવ્યની ક્રિયા, રાગનો અંશ માત્ર નથી. કેવળ જ્ઞાતા છું એવી જ્યાં પ્રતીતિ કરી, ત્યાંજ મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે,—અને જે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો ઉદય આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થવામાં વિઘ્ન રૂપ હતો તેનો અભાવ કર્યો એટલે કે એ અસ્થિરતાનો નાશ કર્યો છે.

જે ભાવે ભવ તુટે અને જે ભાવે ભવ ન તૂટે તેની સમજણ વિના કોઇ કહે કે ત્યાગ, વૈરાગ્યની ઉત્કૃષ્ટતાથી એકાવતારીપણું થાય તો તે મિથ્યા છે. જેને ઠીક કરવુ છે, અને અઠીકપણું ખસે નહિ તેને સાચો ધર્મ હોઇ શકે નહિ, સમ્યક્ (ઠીકપણુ) તેનુ નામ કહેવાય કે જે આવ્યું ટળે નહિ માટે સદ્ગુરુના લક્ષણની સાચી પીછાણ વિના અને આત્મજ્ઞાનમા શી સ્થિતિ છે, સ્વરૂપસ્થિતિ શુ છે, સ્વસ્વરૂપ શુ છે તેના ભાન વિના આત્મજ્ઞાન હોય નહિ. આત્મજ્ઞાન વિના એકાવતારીપણુ હોય નહિ.

વળી કોઇ કહે કે અમે ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ, વૈરાગ્યથી ધર્મ ક્રિયા કરીએ છીએ, એનાથી મુક્તિ મળશે. પણ વર્તમાનમાં આત્મજ્ઞાન ન હોય તો—જ્ઞાન વિના ગમે તેટલા અજ્ઞાન પૂર્વક ત્યાગ, વૈરાગ્ય કરે તોપણ ભવકટી ન થાય એ ચોક્કસ છે.

(હવે આગલી વાત કહેવાય છે.)—આત્મજ્ઞાનના વિકાસની ચૌદ ભૂમિકા છે. તે પ્રકૃતિના ટળવાની અપેક્ષાએ ચૌદ પ્રકારની ભૂમિકા કહેવાય છે. તેમાં ચોથે ગુણસ્થાનકે આત્મભાનની પવિત્ર ભૂમિકા અંતરંગમાં પ્રગટે છે. તેનાથી અધિક સ્વરૂપ સ્થિતિ પાચમી ભૂમિકા છે. તેનાથી ઉપર છઠ્ઠી, સાતમી ભૂમિકા એ નગ્ન નિર્ગ્રંથ મુનિપદ કહેવાય છે. ત્યાં સ્વરૂપસ્થિતિ રહે છે છતાં સાતમે ગુણસ્થાનકે હોય ત્યાંથી પ્રમત્તભાવના ઉદયે અસ્થિરતા થઇ છઠ્ઠે

ગુણસ્થાનકે આવવું પડે છે. અંદરમાં પ્રશસ્ત કષાય પડયો છે, એટલે શિષ્યને ઉપદેશ, ધર્મની પ્રભાવના, દેવ ગુરુ, ધર્મની ભકિત, બાર અનુપ્રેક્ષા (ભાવના), ચાર ભાવના આદિ શુભ વિકલ્પ હોય છે. ઉપદેશમાં ખોટા દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, જૈનાભાસ વિગેરેનો નિષેધ પણ કરે છે, તેમાં દ્વેષ નથી. આહાર, વિહારની વૃત્તિપણ ઉઠે છે, છતાં આત્મસ્થિરતામાં બાધ નથી. અહીં ઉપદેશકપણું હોય છે એમ કહેવું છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે અને ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે [જીવનમુક્ત દશામાં] નિઃશંક પ્રતીતિ સમાન છે છતાં સ્થિરતા,—જ્ઞાનનું ચારિત્ર, જ્ઞાનની રમણતામાં તારતમ્યતાના ભેદ પડે છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે શ્રેણીક જેવા ધર્માત્માની આત્માના બેહદ, અભેદ્ય સામર્થ્યની પ્રતીતિ નિઃશંક છે કે જે જાતની પ્રતીતિ કેવળજ્ઞાની જીવનમુક્ત પરમાત્માને હોય છે, છતાં પૂર્વભવે આત્મવીર્યનો ઉંધો વળાંક નાખેલો છે, એટલે શીઘ્ર પુરુષાર્થ ઉપાડી પૂર્ણ થવાનો કામી એવો ધર્માત્મા આ સંસારના સંયોગોમાં થોડો કાળ રોકાઇ રહે છે. વિષય ભોગનું નિમિત્ત હોય છે છતાં અભક્ષ આહાર અને અનાચાર ન હોય. તેને અંદરમાં આંતરા વિના ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વરૂપની એવી સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે કે હું સિદ્ધ સમાન શુદ્ધ જ છું; એવી દ્રઢ પ્રતીતિના જોરથી એક ભવે કેવળજ્ઞાન, પૂર્ણ પવિત્ર દશા પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે જઈ શકાય છે. એ શ્રેણીક ધર્માત્મા જેવા અનંત જીવો એકાવતારી થઈ ગયા. વર્તમાનમાં પણ ગૃહસ્થ વેશમાં હોઇ શકે છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્ઞાન દશામાં સ્થિત હતા, દેહની અંતિમ અવસ્થામાં કહ્યું છે કે " જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી." હું સિદ્ધ સમાન નિર્દોષ છું. એવી નિઃશંક દ્રષ્ટિનું સમ્યકત્વપણું, અભિપ્રાયનું નિર્ભયપણું નિર્દોષપણું, નિઃશંકપણું વર્તમાનકાળે હોય છે. સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું અંતરંગમાંથી તેને વેદન ખસે નહિ. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દેહની અંતિમ અવસ્થા વખતે કહી ગયા છે કે, જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી.

માટે અહીં એમ કહ્યું છે કે જો ચોથે ગુણસ્થાનકે સ્વરૂપ સ્થિતિ અંશે પણ ન હોય તો મિથ્યાત્વ જવાનું ફળ શું ? કંઇ જ નહિ. માટે ભાઈરે ! જો તથારૂપ સ્વરૂપસ્થિતિ અને સમ્યક અભિપ્રાય

નિઃશંકતા ન હોય તો શ્રેણીક આદિને એકાવતારીપણું કેમ પ્રાપ્ત થાય? સત્તર પાપતો હતાં, છતાં અઢારમું (મિથ્યાત્વ) અંશે પણ ન હતું. એક વ્રત, પચ્ચખાણ ન હતું છતાં આવતા ભવે તીર્થંકર ભગવાન થશે. ૮૪૦૦૦ વર્ષ પુરા થયે આ ભરતક્ષેત્રમાં જગતગુરુ તીર્થંકર દેવ થશે. સો ઇન્દ્રો તેમની ભક્તિ કરશે, છ મહિના અગાઉ તે તીર્થંકરના માતાજીની સ્તુતિ કરવા ઇન્દ્રો સ્વર્ગથી આવશે કે, ધન્યમાતા રત્નકુખધારિણી, આપની કુખે ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાન છ મહિના પછી પધારવાના છે, અને રત્નોનો વરસાદ વરસે છે એવો અપૂર્વ મહિમા છે, તે ઉપચારથી આત્માનો મહિમા સમજો એમ કહીએ છીએ. લોકોને આવી અલૌકિક વાત સાંભળીને જરા આશ્ચર્ય લાગે પણ એમજ છે. પોતાને સંભારતું ઠીક લાગતું હોય તેનો, વર્તમાન જીવનનો, આયુષ્યનો નાહક વિચાર કરે પણ આત્માનું પરમ અદ્‌ભુતજ્ઞાન ઐશ્વર્ય-સમ્યક્‌જ્ઞાનનો અપૂર્વ મહિમા સાંભળ્યો નથી એટલે આત્માનું સામર્થ્ય શું હોઇ શકે, તેના વિચાર આવતા નથી.

વર્તમાન આયુષ્ય અને તેના જે જે સંયોગો આવવાના છે તે પૂર્વે ચોક્કસ નિર્ણિત થઇ ગયા છે, છતાં તેમાં બહારથી ઠીક કરવાના વિચારવાળા પૂર્વભવનો ખ્યાલ કરતા નથી. ગયા કાળના જે ભાવે આ વર્તમાનમા મનુષ્ય આયુષ્ય લઇને આવ્યો તેનું કારણ, જે જીવો ઢોરપણું જે ભાવે પામ્યા છે તેના કરતાં મારા જુદા ભાવ હતા તે છે, એમ વિચાર નથી કરતો, અને હવે પછી હું વર્તમાનમાં કેવું જીવન જીવું છું કે ભવિષ્યનુ જીવન મારું કેવું થશે તેનો વિચાર સાચો આવતો નથી. હું અનાદિ અનંત છું, તેનો સમ્યક અભિપ્રાય શું છે, તેનો વિચાર નથી વળી પૂર્વે જે ભાવે હું મનુષ્યપણું પામ્યો તે ભાવ પણ જો હું નિર્દોષપણે ટકાવી રાખું તો મનુષ્યપણું પણ મળશે એવો વિચાર પણ કરતો નથી. પણ વર્તમાન સંસાર સંબંધીજ લક્ષ, રુચિ અને આદર રાખી અજ્ઞાન ભાવે વર્તે છે તેથી તેને જીવનું નિત્યપણું ભાસતુ નથી. અમુક ખાસ, ખાસ ગુણો હોય તો જ ફરી મનુષ્યપણું મળે એ વાતની ખબર છતાં અન્યથા આચરણ કરી ભવ ગુમાવે છે, એ પણ આશ્ચર્ય છે. આત્મા શું, જ્ઞાન શું, તે શું કરી

શકે શુ ન કરી શકે ? તેની કાઈ ખબર નહિ અને લોકો શ્રેણીક-રાજાની વાત સાભળીને ભડકે છે. અથવા તેના નામની ઓથ લઈ સ્વચ્છંદ સેવે છે શ્રેણીક રાજાને સત્તર પાપનો યોગ છતા તે નિમિત્તની અસર પોતાને ન હતી તે સસારમા, રાજ્યમા, રાજ્યસિહાસનમા બેઠા ન હતા પણ આત્મામા બેઠા હતા. એવો નિર્લેપભાવ તે શુ હશે? તેનો કદી અભ્યાસ પરિચય કર્યો છે ?

માત્રુ સાભળવાનુ મળે તેણે રુચિપૂર્વક ખૂબ ઘુંટવુ. મનન કરવુ જોઈએ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી એકાવતારીપણુ કેમ પ્રાપ્ત થાય એવો નિશક અભિપ્રાય અને આત્મજ્ઞાનના ઉઘાડની અશે સ્થિરતા (૪થુ ગુણસ્થાનક) છતા પણ એકાવતારીપણુ હોવાનુ કારણુ પોતાના સ્વરૂપની સ્થિતિની સ્થિરતાનુ નિશકપણુ હતુ શ્રેણીકરાજાને અસ્થિરતાનો યોગ હતો છતા અતરગમાં જ્ઞાનની બેહદ શ્રદ્ધા દઢતર નિશક સમ્યક્, અભિપ્રાયની હેયાતી હતી અહી સદ્ગુરુને ઓળખવાના લક્ષણ આશ્રયે પ્રયોજન છે આત્મજ્ઞાનની સ્થિરતામા વર્તતા ધર્માત્મા સાતમે છઠ્ઠે ગુણુસ્થાનકે વર્તે છે, છઠ્ઠે ગુણુસ્થાનકે ઉપદેશક હોઈ શકે મુખ્યપણે ઉપદેશક ધર્માત્મા છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનકવર્તી હોઈ શકે.

આગળ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે એવા સદ્ગુરુ અને ઉપદેશકપણુ મુખ્યપણે કયા ગુણુસ્થાનકે હોઈ શકે અને સમદર્શિતા શુ ? એનો ઉપર ખુલાસો થઈ ગયો

બાહ્યદ્રષ્ટિ લોકો સમભાવ માને છે તે તો મુઢતા છે વાસ્તાવિક સમભાવ આત્મજ્ઞાન વિના નથી જ. ખોટાને ખોટો મત કહેવો તે દ્વેષ અને સાચાને સાચો કહેવો તે રાગ એમ નથી જ્ઞાની સમભાવમાં વર્તે છે છતા જેમ છે તેમ જાણે, કહે, બોધે અને અસત્ય મત તથા મિથ્યાભાવોનો ઉપદેશ આપી નિષેધ કરે

અહી સદ્ગુરુને વાણીયોગ ન હોય તેનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો એટલે જ ધર્માત્મા અનતા થઈ ગયા, તેઓ પોતાનુ કામ કરી ગયા. તેનો લાભ (ઉપકાર) બીજા મુમુક્ષુઓ ન લઈ શક્યા; માટે અહી તો ધર્મ ઉપદેશક સાચા ધર્મગુરુના અવિરોધ લક્ષણની વ્યાખ્યા

કરવી છે સાચુ લક્ષણ તેને કહીએ કે જે નિર્દોષ હોય

લક્ષણ કોને કહીએ કે જેમા અતિવ્યાપ્તિ, અવ્યાપ્તિ અને અ-સભવ એ ત્રણ દોષ રહિત હોય જેમકે જીવનું લક્ષણ ચેતના આ ગુણ વડે જીવને બીજા દ્રવ્યભાવોથી જુદો સ્પષ્ટ જાણી શકાય છે.

આ લક્ષણ દોષ રહિત છે એમ હવે બતાવવામા આવે છે—

(૧) જીવનું લક્ષણ પૂર્ણજ્ઞાન—કેવળજ્ઞાન છે. એમ વર્ત્તમાનમાં કહીએ તો અવ્યાપ્તિ દોષ આવે કારણકે ઘણા જીવોની અશુદ્ધ દશા છે.

(૨)જીવનુ લક્ષણ અરૂપી કહીએ તો અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવે કારણ કે અરૂપી બીજા ચાર જડ દ્રવ્યો છે

(૩) જીવનુ લક્ષણ શરીર જડ કહીએ તો અસભવ દોષ આવે કારણકે જીવની ચેતન પર્યાય જડ થાય નહિ.

એ રીતે શ્રીમદે વિશેષપણે શ્રી ગુરુના લક્ષણ અત્રે એ કહ્યા છે કે જે મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક હોય, માર્ગના સાચા ઉપદેશક હોય તે જ સદ્‌ગુરુના લક્ષણો છે મુખ્યપણે ઉપદેશકની ભૂમિકા ૧૩મુ ગુણસ્થાનક છે એટલે કે સાક્ષાત્ તીર્થકર આદિ કેવળી સર્વજ્ઞ ભગવાન છે, તે જ સર્વગુણ સપન્ન આપ્ત પુરુષ છે, તેમા સપૂર્ણ સત્પુરુષના લક્ષણો છે તેની નીચેની ભૂમિકા એટલે વચ્ચેના ૭ મા ગુણસ્થાનકથી ૧૨ મા સુધી વધવદકભાવ કે વિકલ્પ પણ નથી તદ્દન એક પણુ એટલે જ્ઞાતા જ્ઞેય, જ્ઞાનરૂપ નિજ સ્વરૂપનુ એકત્વ ધ્યાન વર્તે છે, માટે ત્યા ઉપ-દેશકપણુ નથી પણ તેની નીચેની ભૂમિકામા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી મુનિ યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશક હોઇ શકે તેઓ પૂર્વાપર અવિરોધ-પણે સર્વજ્ઞના ન્યાયને, ગુરુ પરપરાથી જાણે છે, તેથી ઉપદેશ આપી શકે છે અન્ય જીવોને ધર્મ પામવામા નિમિત્ત છે અને તેમને પ્રધાન પણે માર્ગ ઉપદેશકપણુ છે

પરમ સદ્‌ગુરુ શ્રી સર્વજ્ઞ તીર્થકર દેવ ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે વર્તે છે તેમને યથાવતમાર્ગ ઉપદેશકપણુ છે તેઓ સપૂર્ણ વીતરાગ અને

કૈવલ્યજ્ઞાન સંપન્ન પરમાત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપસ્થિત છે. તેવા શ્ર
તીર્થંકર આદિ વિષે પરમ સદ્ગુરુપણું ઘટે છે. તથાપિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનં
વર્તતા મુનિ કે જે સંપૂર્ણ વીતરાગતા અને કૈવલ્યપદ મોક્ષ દશાન
ઉપદેશક છે, અને તે દશા અર્થે જેની પ્રવર્તના (પુરુષાર્થ છે) વળી ત
પરમ સદ્ગુરુ તીર્થંકર આદિ આપ્ત પુરુષના આશય પરંપરાથી તે દશ
પામવાની રીતો જાણે છે તેને પરમશ્રુતપદ ઘટે છે. વળી ઉપર તીર્થં
કરાદિ કહેવાનું કારણ કોઈ સામાન્ય કેવળી ભગવાનને પણ ઉપદેશક
પણાનો યોગ હોય તે આશ્રી છે. ઘણા જીવોને સર્વજ્ઞના ત્રિકાળીજ્ઞા
અનંતપણું તેમાં પણ ઘણા ગોટા હોય છે. આત્માનું અંદરનું સામર્થ્ય
શું હશે તેનો ખ્યાલ આવતો નથી. જ્ઞાનમાં (પોતાના સ્વભાવમાં) જાં
કાંઈ માલ જ ન હોય, અને પરવસ્તુ વડે અથવા પરને જાણવાથ
જ્ઞાનની કિંમત હોય ને ? એમ લોકો વ્યવહારમાં ખૂબ તાણી ગયા છે
એક સમયમાં ત્રણકાળને જાણે એવું કેવળજ્ઞાન એટલે લોકાલોક
જાણે, એમાંજ કેવળજ્ઞાનનો મહિમા હોય, આત્માનું ઐશ્વર્ય હો
એમ વ્યવહારમાં ખૂબ તાણી ગયા છે, તેમને સમજવા માટે નિશ્ચય
અર્થ કહ્યો છે કે

કેવળ નિજ સ્વભાવનું અખંડ વર્તે જ્ઞાન
કહીએ કેવળજ્ઞાન તે દેહ છતાં નિર્વાણ
(ભાવ મુક્તિ છે)

નિશ્ચયને ઓળખ્યા વિના વ્યવહાર હોય નહિ, નિશ્ચયને ઓ
ળખ્યા વિના વ્યવહારનો ઉપચાર શું તે સમજી શકાય નહિ. સ્વ
પ્રકાશક જ્ઞાન એટલે પરને જાણવાની ઈચ્છા નથી. જ્ઞાનનું એક સમય
અનંત અને સહજ એવું બેહદ સામર્થ્ય છે કે લોકાલોક એક સમય
જ્ઞાનમાં સહેજે જણાય. પરને જાણવું એ તો ઉપચાર છે, કારણ
તેમાં નિમિત્તનો આરોપ છે.

અહીં ઉપદેશકપણું મુખ્યપણે વર્તમાનકાળ આશ્રયે છઠ્ઠે ગુ
સ્થાનકે કહ્યું છે, કારણકે આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવને શીઘ્ર પ્રગટ કરન
હોય તો નગ્ન મુનિ નિર્ગ્રંથ પદ છે. કારણકે આત્મગુણનો ઘાતક દર
મોહકર્મ અને ત્રણ કષાય તેમનો અભાવ છે એવા ધર્માત્મા જ્ઞાની

પૂર્ણનું પ્રવર્તન, પૂર્ણ દશાની મીટ છે. વળી સર્વ વિરતિપણું છે;તે સર્વોત્કૃષ્ટ સાધક છે.

આત્માના પૂર્ણ સ્વરૂપનો સાધક તેજ કહેવાય કે જેટલું નિમિત્ત છૂટી શકે તેટલું, પુરુષાર્થનું જોર વધારીને વીતરાગ ભાવ એટલી હદે પહોંચ્યો હોય છે કે પરીગ્રહ એક દેહ માત્ર જ હોય છે તેથી દેહને વસ્ત્રથી ઢાંકવા જેટલો પણ રાગ મુનિને નથી.

દેહ, આયુષ્ય પૂર્ણ થયા વિના છુટતો નથી, પણ રાગનો મુખ્ય ભાગ ટળી જતાં રાગનું નિમિત્ત વસ્ત્રનો તાણો વાણો સાધુ પાસે હોય નહિ એવો ત્રિકાળ સનાતન નિર્ગ્રંથમાર્ગ હોય છે. વર્તમાન પંચ-મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એવા સંતમુનિ ધર્માત્માના સમુહ જુથના જુથ છે. વર્તમાન પંચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞદેવ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી સીમંધર પ્રભુ બિરાજે છે, ત્યાં ત્રિકાળ એકજ નિર્ગ્રંથ મુનિમાર્ગ છે. છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનક વર્તે છે, એવા મુનિ જે સંપૂર્ણ વીતરાગ અને કૈવલ્યદશાના ઉપાસક છે તે દશા અર્થે જેના પ્રવર્તન-પુરુષાર્થ છે. વીતરાગદશાને સંપૂર્ણપણે જો કે પામ્યા નથી, તથાપિ તે સંપૂર્ણ વીતરાગ દશા પામવાના છે તે પણ ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત એવા પરમ સદ્ગુરુ કહેવાય શ્રી તીર્થંકરાદિ (સામાન્ય કેવળી ભગવાન જેમ-ને વાણીયોગ, ઉપદેશકપણું ઉદયમાન હોય તે પણ)આપ્ત પુરુષ છે. અને જેને આહાર, નિહાર, નિદ્રા આદિ અઢાર દોષ નથી; એવા પરમ પુરુષના આશ્રયથી, ભાવવચનથી જેણે આત્મધર્મ જાણ્યો છે, પ્રનીત કરી છે, આત્મામય અનુભવદશા વર્તે છે અને એ માર્ગ સાધનની ઉપાસનાએ જેની તે સાધક દશા ઉત્તરોત્તર અધીક, અધીક પ્રગટ થતી જાય છે, એવા મુનિ છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે અને ઘડીમાં સાતમે ગુણસ્થાનકે તીવ્ર જ્ઞાનદશાની એકાગ્રતામાં, સહજજ્ઞાનની રમણતામાં ઝુલે છે. હું પૂર્ણ સિદ્ધ ભગવાન જેવો જ છું એવી અંતરમાં તેમને પ્રનીતિ છે. શુદ્ધ આત્માની જાતને જાણે છે, અને સ્વરૂપસ્થિત દશાની ઉપાસનાથી જેની તે પવિત્ર દશા ક્રમેક્રમે વિશેષપણે સાધ્ય થતી જાય છે, એવા છઠ્ઠા ગણસ્થાનકવર્તી મુની, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરે સાધુ આત્મધર્મના ઉપદેશક હોય છે. તેમના નિમિત્તથી, તે સદ્ગુરુના

આશ્રયથી જિનેશ્વર તીર્થંકર તથા કેવળીજિન પરમગુરુની, તથા તેમના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ થાય છે. એટલે ગુરુગમે પોતાને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન જેમના નિમિત્તથી થાય છે, તે સદ્‌ગુરુને વિષે પણ મોક્ષમાર્ગનું ઉપદેશકપણું અવિરોધરૂપ છે; કેમકે સર્વવિરતિ મુનિ છે, અને નીચેના પાંચમા-ચોથા ગુણસ્થાનકે માર્ગનું ઉપદેશકપણું ઘણું કરીને ન ઘટે. પ્રસંગોપાત ઉપદેશ આપે પણ ત્યાં ગૃહસ્થપણું હોવાથી બાહ્ય અવિરતિનો પ્રસંગ છે તેથી કરીને નિર્ગ્રંથ માર્ગ ઉપદેશવો તેમાં લોકોને અપ્રતીતિ રહેવાનો સંભવ છે. અહીં અનેકાંતપણું ન છોડયું કારણકે જેમ છે તેમ કહેવું છે. ચોથા પાંચમાં ગુણસ્થાનકવર્તી ધર્મ ઉપદેશ ન દઈ શકે એમ નથી કહ્યું પણ બાહ્ય વ્યવહારમાં લોકમાં વિરોધ ન થાય તે માટે વિવેક કહ્યો છે; પણ જેને આત્મધર્મની પ્રતીતિ નથી, શબ્દજ્ઞાન હોય કે વેશધારીપણું હોય છતાં તેવા ઉપદેશક બીજાને પરમાર્થ લાભનું નિમિત્ત ન થાય. જ્યાં આત્મઅનુભવદશા, ચોથું ગુણસ્થાનક સમ્યગ્‌દર્શન પણ નથી, તેમજ સાચી સમજણ પણ નથી, ત્યાં સમ્યક વિરતિપણું નથી છતાં ધર્મપણું માનવું, ધર્મનો ઉપદેશ આપવો તે પ્રગટ કુગુરુપણું છે, તે મહામિથ્યાત્વ છે.

કોઈ માને કે શ્રીમદે નિંદા કરી છે, પણ નિંદા નથી કરી પણ સાચા માર્ગની પ્રભાવના કરી છે. સાચું કહેવું તે નિંદા ન કહેવાય પણ સત્ય માર્ગની પ્રભાવનાનું જોર છે. સમ્યકદૃષ્ટિ ખોટી દૃષ્ટિવાળાનો બરાબર નિષેધ કરે તેજ તેની ખરી પ્રમાણિકતા છે. વ્યક્તિનો નિષેધ નથી પણ ખોટી માન્યતાનો નિષેધ કરે છે. ધર્માત્મા ખોટાનો નિષેધ કરે છે છતાં તેને સમ્યક સમભાવ વર્તે છે.

આગળ આવશે કેઃ—

" મુખથી જ્ઞાન કથે અને અંતર છૂટ્યો ન મોહ
તે પામર પ્રાણી કરે માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. "

આત્મજ્ઞાન થયા વિના જ્ઞાનની વાતો કરવી, અને બીજાને મનાવવું, કે અમે ધર્મી છીએ, અમે ચારિત્રવાળા છીએ તે ઉપદેશકપણું ઉંધું છે.

વળી શ્રીમદ્ એક પત્રમાં લખે છે કેઃ—જે ગુણ પોતાના વિષે નથી ગુણ તે પોતાના વિષે છે એમ માને છે, મનાવે છે તે જીવ ક્ષણ માત્રમાં ભવ વૃદ્ધિ કરે છે, પોતે પોતાને ઠગે છે. જે જીવ પોતાનો સ્વછંદ ન છોડે અને કહે કે હું જાણું છું અને ઉંધી દ્રષ્ટિ, ઉંધી માન્યતામા મિથ્યા સંતોષ માનીને બેસી જાય, તેને કોઈ પણ કાળે સાચું સમજવાનો વખત આવતો નથી. રખડવામાંથી બહાર નિકળવાનો આરો નથી. તે ભલે ગમે તેવી લૌકિક નીતિ પાળતો હોય, પાંચ મહાવ્રત પાળતો હોય અને હજારો શાસ્ત્રોનો મોટો જાણકાર હોય પણ મારી ભૂલ ક્યાં થાય છે તે ન પકડી શકે ત્યાં લગી તેનું રખડવું ઉભું છે માટે શ્રીમદે સત્સમાગમ, સદ્‌ગુરુની સાચી ઓળખાણ અને એનો આશ્રય કરવા કહ્યું છે. પોતાના ડહાપણથી અનાદિકાળમાં બધુંએ અનંતવાર કરી ચુકયો છે છતાં સન્માર્ગ સમજ્યો નહિ. પણ જો સાચો માર્ગ સમજવા માગે, સાચો પ્રેમ લાવે, ખોટો અભિપ્રાય છોડીને પોતાનુ યથાર્થપણું સમજવા માગે તો તે સહજ છે.

તા. ૧-૧૦-૩૯

આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે એટલે આત્મસ્વરૂપની, સાચા સુખની પ્રાપ્તિ કેમ થાય તે વિષે કહે છે.

આત્મા જે સ્વરૂપે છે તે સ્વરૂપ સમજાય તો સુખની પ્રાપ્તિ થાય. આવ્યું ન જાય એવું સુખ સાચા ઉપાયની પ્રાપ્તિથી થાય છે. આત્મા જે સુખસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ છે તેમાં શુભ અશુભ પ્રકૃતિનો સયોગ શી રીતે છે તે જણાવનાર ૭ પદથી સિદ્ધ આત્મપદ જણાવ્યું છે. તેનો ઉપાય કરતાં ઉપેય એટલે સાધ્યની સિદ્ધિ થાય છે. તે વસ્તુ-તત્ત્વ બોધસ્વરૂપ જે સત્પુરુષ જાણે છે તેની પાસેથી તે વસ્તુ, અનુભવજ્ઞાન મળે માટે કહ્યું કે.

" સેવે સદ્‌ગુરુ ચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ
પામે તે પરમાર્થને નિજપદનો લે લક્ષ "

જેને રોગ થયો હોય, તે તેના ચિકિત્સક કુશળવૈદની પાસે જાય છે, પણ આ જ વૈદ પ્રમાણિક છે, એમ નિર્ણય પોતાને કરવાનો હોય

છે. વૈદની પરીક્ષા કરીને શ્રદ્ધા કરે છે. પણ ધર્મમાં કાંઇ પરીક્ષા નહિ તે કેવી મૂર્ખાઈ !

કસ્તુરી જેને જોઇએ છે, તે જીવ શાકભાજી જેવી બજારમાં જાય, તેને સોંઘી વસ્તુથી કોઇ લાભ બતાવે અથવા ગાંજો કે ,દારૂનો અમલ બતાવે તો તેથી તેને કસ્તુરી ન મળે. પોતાને પરીક્ષા નથી એટલે અનાદિની જે ભૂલવાળી ઉંધી માન્યતા છે, તેને અનુકૂળ કરાવનારા મળે છે, તેમાં શંકા વિના આંધળો વિશ્વાસ કરે છે, પણ ખબર નથી કે હું જ મારી ભૂલથી ગાંડો થયો છું. પોતે પોતાની ઉંધી માન્યતામાં આનંદ માને છે. કસ્તુરીનો ગુણ કયાં અને દારૂનો ગુણ કયાં ? મોહભાવમાં રક્ત ઘેનમાં પડેલો મનુષ્ય, 'માતા, બેન, દીકરીનો વિવેક (ઓળખ) પણ ભૂલે, એમ અજ્ઞાની જીવ સાચી વસ્તુ ભૂલીને જડભાવનો કર્તા થાય, અનેક પ્રકારની ઉંધી માન્યતાથી પોતાની હૈયાતી માને તેને પરાણે કોણ સમજાવે ?

વૈદની ઓળખાણ કરનાર બધી દુકાનો છોડીને, જે વૈદ પ્રમાણિક છે તેનીજ દુકાને જઇને ઊભો રહે છે અને તેની સલાહ લે છે. એમ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જે સમજણની જરૂર છે તે માટે સદ્‌ગુરુની ઓળખાણ [પ્રતીતિ) અને તેમના આશ્રયની જરૂર પડે છે. આમાં પરાધીનતા નથી, પણ પાત્રતા, સ્વાધીનતા પોતાની છે. સમજણ કરવી તે પોતાના જ્ઞાનની સમજણ છે. તેમાં એમ ન કહ્યું કે અમુક વેશ, અમુક વ્રત, ચારિત્ર, ક્રિયા ન કર્યાં તેથી ન સમજ્યો પોતાના સ્વરૂપની સમજણ જેમ છે તેમ ન કરીએ માટે કહ્યું કેઃ—

" એવે સદ્‌ગુરુ ચરણને ત્યાગી દઈ નિજ પક્ષ
પામે તે પરમાર્થને નિજ પદનો લે લક્ષ "

એમાં એક વાત એ કહી કે સદ્‌ગુરુનો આશ્રય કરવો. કારણ કે આત્મા આત્માથી જણાય. જેની પાસે લક્ષ્મી છે તે ધનવાનને ઓળખીને તેની સેવા કરે, તો ધનની પ્રાપ્તિ થાય. એ દષ્ટાંતેઃ—જે સત્પુરુષ પાસે આત્મલક્ષ્મી છે તેના આશ્રયથીજ અજ્ઞાનનો નાશ થઇ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે.

અહીં એમ કહેવું છે, કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કોણ કરાવી શકે અને કોણ પ્રાપ્ત કરી શકે ?

તેના જવાબમાં એમ કહ્યું, કે જે કોઈ યથાર્થ અવિરોધી જ્ઞાની હોય તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે. તેની પાસેથી [ગુરુઆજ્ઞાથી] જીવ આત્મતત્ત્વ એટલે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય જેમ છે તેમ જાણી, પોતાનો આનંદ (જે શકિત રૂપે છે તેમાથી] પોતાના વીર્ય (પુરુષાર્થ) થી પ્રગટાવે છે મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશક કોણ હોઇ શકે, તે વિષે આગળ કહેવાયુ છે અત્રે એમ કહેવુ છે, કે ચોથુ ગુણસ્થાનક એટલે આત્મજ્ઞાન દશાવિના તો ઉપદેશકપણું ઘટે નહિ. આત્માની અવિરોધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન વિના કોઈ ધર્મ ઉપદેશક થઈને જગતને આત્માનો ઉપદેશ આપે તો પોતે જ પોતાનુ અહિત કરનાર છે, અને અન્ય આત્માને અહિત થવામા નિમિત્ત થાય છે.

આત્માનુ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ શુ, સાધકપણુ શુ, જ્ઞાનદશામાં નિર્દોષતા શુ તેના ભાન વિના આત્મધર્મના ઉપદેશની પરૂપણા કરવી તે પ્રત્યક્ષ કુગુરુપણુ છે ઘણા જીવો આત્માના નામે કઈ કઈ ખોટી શ્રદ્ધામા સતોષ માની બેઠા હોય છે મનના જોગની સમતાથી આત્મધર્મ માની બેઠા હોય છે. સાધારણ મનની સ્થિરતા થઇ કે પોતાને માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ છે, એમ માની બેને અને ઉન્માર્ગમા, અજ્ઞાનમા રોકાઇ રહે છે કઈ બહારના સ્ત્રી, કુટુંબઆદિ પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો, બ્રહ્મચર્ય પાળ્યુ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય ઉત્કૃષ્ટ રાખ્યો અથવા પોતાની માન્યતા મુજબ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, બ્રહ્મચર્યની ઉત્કૃષ્ટતા રાખે છતા આત્મજ્ઞાનની દિશા, સાચા માર્ગના અશનુ પણ ભાન હોઈ શકે નહિ પોતાના સ્વચ્છદે જ્ઞાનીપણુ માની બેઠો હોય, તે વર્તમાનમા કોઇ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની હોય છતા તેને ઓળખી ન શકે, અને ઉડાણમા ઉપેક્ષા બુદ્ધિ રાખે તે અજાણતા પણ પોતાના આત્માની અનતી આશાતના કરી રહ્યો હોય છે, કારણ કે તે નિશ્ચયથી સદ્દેવ, ગુરુ, ધર્મનો અનાદર કરનાર છે જ્ઞાની સદ્‌ગુરુની જેને ઓળખાણ નથી તેને પોતાનુ અધિકપણુ ભાસે છે, અનેક પ્રકારના સ્વચ્છદને સ્થિરતા માને છે, પણ શુદ્ધ આત્માની સ્થિરતા રૂપ સમ્યક્ વિરતિ રૂપ પચ્ચખાણ કોને કહેવાતે સદ્‌ગુરુના જ્ઞાન વિના, આશ્રય વિના માર્ગની ગમ પડે નહિ.

આચારાંગમાં એક ટુકડો છે.

"જસ્સ નત્થિ પુરા પચ્છા મઝે તસ્સ કઓ સિયા"

જેણે પહેલું પછી (શરૂઆત અને પૂર્ણ) જાણ્યું નથી તે મધ્યમ ક્યાંથી જાણશે? બાધકપણું સાધકપણું અને સિદ્ધપણું એમ સાધક બાધકપણું અને આત્માની પૂર્ણ પવિત્ર દશા જે સિદ્ધપણું તેની ખબર નથી તેને એકેય ભૂમિકાનું ભાન નથી. પૂર્ણ સ્વરૂપ શું છે, તેને કેમ પહોંચી શકાય તે પૂર્ણ સ્વરૂપ સ્વતંત્ર અને કેવું છે, કેવડું છે તેની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, વિવેક વિના તે અંધ જશે ક્યાં? વળી જે પોતાની કલ્પના વડે માર્ગ નક્કી કરે છે, તે સાચા નિમિત્તનો, સત્પુરુષનો, અનંતજ્ઞાનીનો ઉપેક્ષક છે, તેનો અનાદર કરે છે.

વળી શાસ્ત્રમાં કહેલાં વ્રત, સમિતિ આદિ બધી ક્રિયા કરતો હોય, કે ગૃહસ્થ હોય અને નિમિત્તની, બહારની શુભ જોગની ક્રિયાનો કર્તા થતો હોય છતાં તે જડ જેવો છે. આત્મા અક્રિય જ્ઞાતા શું છે, કેમ છે, કેવડો છે તેના ભાન વિના, અવિરોધ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા વિના તે ચોકકપણે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને અસત્ય, અબ્રહ્મ સેવી રહ્યો છે, કદી પુણ્ય બાંધે છે તો સાથે મિથ્યાત્વ મોહ અને આત્મવિકારમાં સ્થિરતા કરાવનાર નિમિત્ત, એવા અનંતાનુબંધી કષાયનો બંધ કરે છે.

દેવું, લેવું, મુકવું, મન, વાણી, દેહાદિની ક્રિયા પોતાની નથી છતાં તેનો તે ધણી અને કર્તા થાય છે. ધર્માત્માના હાથે જેવી ધર્મ પ્રભાવના થાય વિનય. વિવેક થાય તેવું અજ્ઞાની ધનવાન હોય છતાં તેને હાથે ન થાય. અજ્ઞાની જે કાંઇ કરે તે અજ્ઞાનની પુષ્ટિ માટે છે, તેથી તે પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે. આત્માનું ભાન જેને વર્તે છે તેનું નિમિત્ત, આત્માર્થીને હિતકર થઈ શકે છે. અહીં આત્મજ્ઞાનને લક્ષીને વાત છે. ચોથા પાંચમા ગુણસ્થાનકે આત્મજ્ઞાન દશા છે, છતાં આત્માની સ્વરૂપસ્થિતિ અંશે અંશે વર્તે છે. પાંચમે ગુણસ્થાનકે અધિક વિરતિ છે. તથાપિ સર્વ વિરતિ જેટલી ત્યાં વિશુધ્ધિ નથી. હવે આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા માટે કહે છે, કે જે સ્વરૂપસ્થિત શુધ્ધ આત્મ-

જ્ઞાન સ્થિતિ અને સમદર્શિતા આદિ જે લક્ષણો બતાવ્યાં, તે સાધક ભૂમિકા આથી કહેવાય છે. તે સંયતિ ધર્મસ્થિત વીતરાગ દશા સાધક અને ઉપદેશક ગુણસ્થાનકે વર્તતા સદ્‌ગુરુના લક્ષે મુખ્યતાએ તે લક્ષણ બતાવ્યાં છે અને તેમના વિષે તે ગુણો ઘણા અંશે વર્તે છે તોપણ તે લક્ષણો સર્વાંશે પૂર્ણ તો ૧૩ મી ભૂમિકામાં ઉત્કૃષ્ટ આત્મજ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ પરમ વીતરાગ કેવળજ્ઞાની, પૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિત સયોગી કેવળી અને શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને વિષે વર્તે છે તેથી તેમના વિષે પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન અર્થાત્ સ્વરૂપસ્થિતિ સંપૂર્ણપણે વર્તે છે. તે તેની જ્ઞાનદશા અર્થાત્ જ્ઞાનાતિશય સુચવ્યો છે. અહીં જે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી મુનિ સર્વવિરતિ કહ્યા તેમનું બાહ્ય અભ્યંતર વિરતિપણું, સ્વરૂપનું સાધન અંતર સ્વરૂપથી છે અને અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞનું અંતરંગ સ્વરૂપ જાણીને તે માર્ગે વર્તે છે. બાહ્ય ક્રિયાથી, મનની સ્થિરતા કરવાનું તેમને લક્ષ હોતું નથી. લોકો જે બહારથી દેખે છે, તે શુભ જોગનું નિમિત્ત સહજ દેખાય છે, પણ જ્ઞાની તો અંતરંગ જ્ઞાનની રમણતા, અવિરોધ સ્વરૂપની શ્રધ્ધા અને ઉપર કહ્યા તે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનની જાતનો પોતાનો અતીન્દ્રિય આનંદ અનુભવે છે. લોકો કહે છે કે આપણે પણ સ્થિરતા કરી શકીએ. પણ આત્માની ઓળખાણ વિના બાહ્યનું બ્રહ્મચર્ય અને જોગની સમતા, મનની સ્થિરતા વડે ધ્યાન કરે તેથી અહિંસા નથી. આત્માને ગુણ પણ નથી. આ લીંબડાને, તથા થાંભલાને કાંઈ વિકલ્પ કે વિકાર જણાતો નથી. કોઈ પોતાને સત્યવાદી માને, બ્રહ્મચારી માને, ચારિત્રવાન માને પણ તેથી આત્માને શું ? કોઈ કહે કે હું ઇન્દ્રાણીથી ન ડગ્યો. પણ લાખ ઇન્દ્રાણી કૂદે છતાં આ લાકડું હલતું નથી. તેમ આત્માની જાત શું, નિર્દોષ જ્ઞાન-દશા શું, સિધ્ધ જ્ઞાનની જાત શું એ અંતર વેદન વિના મનના જોગની સમતામાં, હઠયોગમાં રોકાએલા અજ્ઞાની જીવો ગમે તેવી સમતા માને, સમભાવ વૈરાગ્ય રાખે, બ્રહ્મચર્ય, સત્ય, નીતિ પાળે છતાં તે જડભાવમાં જડ જેવો બેઠો છે. અનંતકાળ એવું કરે છતાં પુણ્ય બાંધે તો પણ આત્માને લાભ ન થાય, હા, પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે, ત્યાંથી દેવ થાય, ત્યાંથી ઢોર થાય, ત્યાંથી બગલો થઈ માછલાં ખાય, અને નિગોદમાં જાય. અહીં પવિત્ર વીતરાગ દશા સાધક સંયતી ધર્મસ્થિતને મુખ્યપણે ઉપદેશકપણું કહ્યું છે.

સં=સમ્યક્ પ્રકારે અને યતિ=યત્ના જયણા; સંયતિ=પવિત્ર-જ્ઞાનની જયણા–સાવધાનીમાં વર્તે તે સંયતિ છે. સંયતિ=શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપની સ્થિરતામાં, સહજ દશામાં વર્તે છે. બહારની વૃત્તિ શુભ જોગની થઈ આવે તેમાં આહાર, ઉપદેશ આદિની વૃત્તિ થાય છે છતાં અંતર સ્થિરતામાં બાધ નથી. એવા મુનિ આત્મસ્વરૂપની ઉત્કૃષ્ટ સાધક દશાએ વર્તે છે, માટે તેમને આત્મજ્ઞાન અને સમદર્શિતા વર્તે છે જેથી એ ઉપદેશક હોઈ શકે.

છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકેથી કોઈ પડી જાય તે પણ ઉપદેશકને લાયક નથી, એમ પણ કહ્યું. કારણકે ઉંધી દૃષ્ટિ થયે તત્ત્વનું ભાન રહે નહિ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધક મુનિ છઠ્ઠે–સાતમે ગુણસ્થાનકે વર્તે છે, હજી છઠ્ઠે ગુણ-સ્થાનકે પૂર્વ પ્રારબ્ધ યોગે ટકવું થાય છે; તેથી પૂર્ણપણે સમદર્શિતા નથી. સર્વોત્કૃષ્ટ વીતરાગ દશા, કૈવલ્યસંપન્ન સર્વજ્ઞ ભગવાનપણું ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે હોય છે. તે સયોગી કેવળી જિનેશ્વર કહેવાય છે, કારણકે તેમને વાણી યોગ વર્તે છે. વળી તેમને પરમ સદ્ગુરુદેવ કહ્યા છે; એટલે આત્માની ઉત્કૃષ્ટ શકિતનો પૂર્ણપણે વિકાસ થયો છે, એવા જીવનમુકત છે. પૂર્ણ વીતરાગ થયા છે, વળી અર્હંત છે, જેમણે જાતે પુરુષાર્થથી સમસ્ત રાગ, દ્વેષનો નાશ કર્યો છે વળી તીર્થંકર નામકર્મની પુણ્ય પ્રકૃતિ છે એટલે તેના નિમિત્તથી જગતના અનેક લાયક જીવો આત્મધર્મને પામે છે.

વાણી ધર્મે પરમગુરુ કહ્યા છે કારણકે ધર્મના ઉપદેશક છે. વળી તેઓને વિષે સંપૂર્ણ સમદર્શિતા અર્થાત્ ઇચ્છા રહિતપણું વર્તે છે, તે તેમની વીતરાગ ચારિત્ર દશા છે. તે અપાયાગમાતિશય સૂચવ્યો છે એટલે અનર્થરૂપ, રાગદ્વેષનો નાશ કર્યો છે. વળી સંપૂર્ણપણે ઇચ્છા રહિત હોવાથી વિચરવા આદિની ક્રિયા, વચનકાય યોગની ક્રિયા પૂર્વ પ્રારબ્ધ વેદી લેવા પુરતીજ છે, દેહાયુષ્ય પુરતીજ છે. માટે "વિચરે ઉદય પ્રયોગ" કહ્યું છે. સંપૂર્ણનીજ અનુભવરૂપ તેમની વાણી, અજ્ઞાનીની વાણીથી વિલક્ષણ છે, અને એકાન્ત આત્મબોધક છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે, અને આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્ર દશા અને શુદ્ધ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયરૂપ સર્વજ્ઞ પદ છે તે

પૂર્ણતાને સાધનાર સાધકપણાની ઓળખ વિના વ્યવહાર ધર્મની પણ શ્રદ્ધા નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થંકરની વાણીમાં અપૂર્વ અતિશયપણું છે, એકાન્ત આત્માર્થ બોધક છે. [એકાન્ત એટલે એકલું આત્મ હિત થાય, સંસારનો અભાવ થાય] તે ભગવાનનો વચન-અતિશય છે.

વાણી ધર્મે વર્તતું શ્રુત કેવળજ્ઞાનીને શ્રુતજ્ઞાન નથી છતાં અહીં ઉપચારથી પરમશ્રુતપણું કહ્યું છે. તેઓની વાણીને પરમશ્રુત એટલા માટે કહી કે સાંભળનાર લાયક જીવને ભાવશ્રુતજ્ઞાનદશા થવાનું નિમિત્ત થાય છે.

ભગવાનની વાણી કેવી છે? કોઇ પણ નય, અપેક્ષા ન દુભાય એવી અવિરોધ ન્યાયગર્ભિત તે વાણી છે. એ વાણી એવી છે કે અનંતા જીવોને આત્માનો બોધ પમાડી શકે.

એક જોજનમાં ધર્મ-સભા હોય છે તેમાં કદી અનંત જીવો ધર્મ સાંભળવા આવે તોપણ સમાઈ જાય એવો પુણ્યનો અતિશય છે અને એવો ઉત્કૃષ્ટ પરમ પ્રભાવક વાણીયોગ છે કે અનંતા જીવો તૈયાર થઈને જો આવે તો બધા જીવો આત્માનો અપૂર્વ ધર્મ પામી જાય. કારણકે તેમનામા પૂર્ણ પવિત્ર બેહદ જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ વર્તે છે. પુર્વે ભાવના થઇ હતી કે સર્વ જીવોને ધર્મ પમાડું એટલે મારો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણતાને, (શુદ્ધ દશાને) પામો. એમાં બેહદપણું, અમર્યાદિતપણું ઇચ્છયું હતુ. એટલે સર્વ જીવો ધર્મ પામી શકે એવો અદ્ભુત વાણીયોગ છે. તેમનો પરમશ્રુતયોગ અસંખ્યાત લાયક જીવોને પરમ હિતકારી છે. એવુ પરમશ્રુત જેમના વિષે વર્તે છે, તે પૂજ્વા યોગ્ય હોઇ તેમનો પૂજા-અતિશય જણાવ્યો છે, અને આ શ્રી જિન અરિહંત તીર્થંકર પરમ સદ્‌ગુરુને પણ ઓળખનારા પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન (હયાત) સર્વવિરતિ સદ્‌ગુરુ છે, એટલે એ છઠ્ઠા, સાતમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા એ સદ્‌ગુરુના લક્ષે એ ગુણો અને આત્મધર્મ ઉપદેશકપણું મુખ્યતાથી આ ૧૦ મી ગાથામાં જણાવ્યું છે.

સમદર્શિતા, એ ચારિત્રગુણ, વીતરાગતાનું વર્ણન કર્યું છે.

ચારિત્ર એટલે આત્મા, મન વાણી, દેહ આદિનો સ્વામી નથી, કર્તા નથી અને રાગ, દ્વેષ રહિત નિર્મળ છે. એ અભિપ્રાય સહિત રાગ, દ્વેષના યોગથી રહિત શુદ્ધ વીતરાગપણું એ જ સમદર્શિપણું છે.

સમદર્શિપણું એવું ન હોય કે સત્ય, અસત્ય, સાર અસાર, હિત અહિતને સરખા છે એમ જાણે, માંસ અને ગોટલાની અવસ્થાને જેમ છે તેમ વિવેકથી જાણે; સ્ત્રી, પુરુષ, માતા, બેન જેમ છે તેમ તે દેશારૂપે જાણે પણ અન્યથા ન માને. ખોટી માન્યતા વાળાને ખોટા માને (જાણે). એવા બળવાન વિવેકવાન સમદર્શિ ધર્માત્મા હોય છે " સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ " એટલે બધા આત્મા દ્રવ્ય સ્વભાવે શુદ્ધ છે એમ માને પણ અવસ્થાએ શુદ્ધ છે એમ ન માને. કોઇ જીવ રાગી, દ્વેષી અને મૂર્ખ હોય તેને જ્ઞાની સિદ્ધ ભગવાન જેવો ન જાણે,'પણ તેની પ્રકૃતિ અજ્ઞાનમય જાણે.ક્રોધ, માન વગેરે કષાય જેમ હોય તેમ, તેના અવગુણની અવસ્થાને જાણે, પણ કોઈનો તિરસ્કાર ન કરે. ખોટાને ખોટું કહેવું તેમાં દ્વેષ નથી, પણ જેમ છે તેમ માનવું તેમાંજ સમદર્શિતા એટલે સમભાવ છે. પણ રાગ, દ્વેષ, માન, અપમાન સરખા માનવા તે સમભાવ નથી.

બાળક નાની ઉમરનો હોય તે ગાળ દીએ અથવા લાત મારે છતાં તેની ઉપર દ્વેષ ન આવે. જાણે કે તે બાળક છે,તેણે રમતાં રમતાં લાત મારી છે, પણ મારવા ખાતર (ખરાબ આશયથી) મારી નથી.

એમ ડાહ્યા માણસો પણ સંસારમાં વિવેક જાણે છે, તો જે આત્મજ્ઞાની છે તે સાચો વિવેક કેમ ન કરે ? અવગુણીને અવગુણી જાણે. જેવા ભાવે તે પદાર્થ વસ્તુ છે અને તે વસ્તુની વર્તમાન અવસ્થા જેવા ભાવે છે તેવી રીતે જાણે, માને અને પ્રસંગોપાત જણાવે. પણ જાણવું તેમાં દ્વેષ ન હોય, ધર્માત્મા ઉપદેશક હોય તે સામાન્યપણે સામાનાં અવગુણ પણ જણાવે છતાં સામા જીવ ઉપર અથવા કોઇ પદાર્થ ઉપર ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું મમતા ન કરે. જ્ઞાની બધું જાણે અને વિવેક કરે તેથી ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું આવતું નથી, ઝેર અને અમૃતનો વિવેક જુદાઇ બરાબર જાણે અને કહે.

આત્માનો સ્વભાવ જાણવુ, દેખવુ છે જાણવુ તેમાં દોષ નથી, જેમ જેની અવસ્થા હોય તેમ જ્ઞાની તે જ્ઞેય પદાર્થ અને તેની અવસ્થાને જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણે પણ નર્કના જીવને સિદ્ધદશાવાળો ન માને જ્ઞાનમા જે જે પદાર્થો જણાય છે, તેમા કોઇ પણ પદાર્થ દેખીને, તેની અવસ્થા દેખીને એકમેકપણુ-રાગપણુ ન કરે, મમતા, રાગ, દ્વેષવાળી બુધ્ધિ ન કરે અજ્ઞાની પરપદાર્થમા રાગ, દ્વેષ, મમતા કરે ઘણા કહે છે કે આત્માનુ અનતજ્ઞાન ઉઘડી જાય એટલે જગતમા ભેદ ન જુએ, બધાને સિધ્ધ સમાન જુએ કારણમા કહે છે કે જો ભેદ જુએ તો તેની દષ્ટિમા દ્વૈતપણુ દેખે છે, એવા જીવોનુ જ્ઞાન હજી દોષવાળુ છે જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિમા ગુણ, દોષ વગેરે ન દેખાય એવી માન્યતા અમુક વર્ગની છે, પણ તે વાત જુદી છે

અવગુણ આત્માનો ધર્મ નથી પણ કોઇ જીવને પ્રકૃતિના નિમિત્તે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનમય દશા હોય છે તેને તેવી જ્ઞાની જાણે

જ્ઞાની, જીવ અજીવ અને દ્રવ્યની જેવી અવસ્થા હોય તેવી જ દેખે, દેખવામા દોષ નથી પૂર્ણ જ્ઞાનની સહજ સ્વરૂપ સ્થિતિમા સમસ્ત વિશ્વ સહજપણે ઝળકે છે (જેમ નિર્મળ અરીસામા સહેજે ઇચ્છા વિના સામે જેવા પદાર્થ હોય તેવા દેખાય છે)

જે અવસ્થા વર્તમાનમા હોય એમજ દેખે છે એટલે, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જે જે ધર્માત્મા પૂર્વે થઇ ગયા, તેમની પૂર્ણદશા, પૂર્ણ પવિત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ શુ છે તેની જેને ઓળખ નથી તેને અન્યથા ગોટા ઉઠે છે અને પોતાની કલ્પિત માન્યતાથી સર્વજ્ઞ કેવળદશાનુ માપ કાઢે છે

પૂર્ણ વીતરાગ થયા પછી તો પૂર્ણપણે સમદર્શિતા, પૂર્ણ નિર્મળતા, પૂર્ણજ્ઞાન પ્રગટ વર્તે છે છટ્ઠ ગુણસ્થાનકે સાધકની જે મુનિદશા વર્તતી હોય છે, તેજ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધક દશા છે જેમ કૈવલ્યજ્ઞાની પરમાત્મા એક સાથે સર્વ જગતના સમસ્ત પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ જાણે, [દેખે] છે, તેમ આ છદ્મસ્થ જ્ઞાની મુનિને જ્ઞાનનો ઉઘાડ ઓછો છે

છતા પરોક્ષપણે જેટલા પદાર્થો જાણે, દેખે છે તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માજેવી રીતે જાણે, દેખે છે તેવીજ રીતે જાણે દેખે છે નિશ્ચયથી પોતાના જ્ઞાનનો વ્યાપાર જ્ઞાનક્રિયા જ જાણે દેખે છે

આ ૧૦ મી ગાથામા પાચ ગુણ સમજાવ્યા છે.

(૧) આત્મજ્ઞાન (ત્રિકાળી અનતગુણ પર્યાયથી અભેદપણુ)
(૨) સમદર્શિતા (ઇચ્છારહિતપણુ)
(૩) વિચરે ઉદય પ્રયોગ (સાધકમાર્ગ)
(૪) અપૂર્વવાણી (સત્માર્ગપ્રકાશક વાણી)
(૫) પરમશ્રુત (તત્ત્વ, નવ તત્ત્વ)

(૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) પુણ્ય (૪) પાપ (૫) આશ્રવ (૬) સવર. (૭) નિર્જરા (૮) બધ (૯) મોક્ષ એ નવતત્ત્વની સમજણ

તા ૨-૧૦-૩૯

ધર્માત્માના લક્ષણ (ગુણ) વિષે આ ૧૦ મી ગાથામા કહેવાય છે તેમા જે ધર્માત્માને સમદર્શિતા હોય છે તેને પોતાના સાચા સુખની પ્રતીતિ, પુરુષાર્થ અને નિર્દોષ દૃષ્ટિ વર્તે છે તે ધર્માત્માને સમદર્શિતા છે પરતુ તેનો અર્થ એમ નથી કે વસ્તુ, પદાર્થની અવસ્થા જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે ન દેખે, પણ ખોટાને ખોટુ માને જ અને જે જગતના પદાર્થો, વિચિત્રપણે દેખાય છે, જણાય છે તેમા રાગ, દ્વેષ ન કરે પણ અસત્ય ને, ઉંધી શ્રદ્ધા, મિથ્યામતનો નિષેધ કરે જગતમા સારી કે વિપરીત જે દશામા જે વસ્તુ હોય તેને તે દશાપણે જાણે, ગુણને ગુણ જાણે, અને દોષને દોષપણે જાણે અવગુણી અને ગુણી પ્રત્યેનો રાગ, દ્વેષ છોડયો છે તેને જાણવામા દોષ કયા આવ્યો ? વિષમ દૃષ્ટિને લીધે જીવને તે વસ્તુમા ગમતુ અણગમતુ થાય છે, અને સમદૃષ્ટિ જ્ઞાની રાગ, દ્વેષ રહિત જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણે છે જ્ઞાની કાળા પદાર્થને કાળો જાણે, દેખે જ્ઞાની પાસે કોઈ કપટ કરી જાય, કોઈ ઉપકાર, સેવા ભક્તિ કરી જાય પણ જ્ઞાની બન્નેને એમજ યથાપ્રકારે

જાણે પણ બેઉને ગુણી ન જાણે. જેમ છે તેમ સમજે પણ તેમાં રાગ, દ્વેષ ન કરે એ સમદર્શિતાના લક્ષણ છે. અરીસામાં સુવર્ણ કે વિષ્ટા દેખાય તેમાં અરીસાને કાંઇ ક્ષોભ નથી તેવી રીતે જ્ઞાની સંબંધી પણ તેમજ સમજવુ.

ધર્માત્મા ગૃહસ્થ હોય તે ગરીબોને અનુકંપા બુદ્ધિથી દાન પણ આપે પણ તેમાં ધર્મ નથી માનતો. અંદર દયાની વૃત્તિ આવે, અને કાર્ય થઇ જાય તેનો તે કર્તા સ્વામી થતો નથી. જેને જ્યાં અનુકંપા થાય ત્યા ધર્મ સમજે તો મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન છે, સાચા વિવેકી આત્મજ્ઞાની છે.

ધર્માત્મા મુનિ છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે વર્તતા હોય ત્યાં સર્વવિરતિ છે, સ્વરૂપસ્થિતિ છે છતાં હજી અલ્પ અંશે રાગ વર્તે છે, તેથી શિષ્યને ઉપદેશ દેવો, શાસ્ત્ર વાચન, દેવ ગુરુ ધર્મની ભક્તિ આદિ શુભ પ્રશસ્ત વિકલ્પ (રાગ) આવી જાય છે, છતાં તે શુભ પરિણામને પોતાના ન માને સર્વથા રાગ પ્રત્યે હેયબુદ્ધિ છે. ચોથી, પાંચમી ભૂમિકામા તેનાથી અધિક રાગ વર્તે છે છતાં આત્મજ્ઞાન સ્થિતિ છે અને અભિપ્રાયમા પૂર્ણ સમદર્શિતાનુ અભંગ એકરૂપ લક્ષ વર્તે છે. ધર્માત્મા ભલે ગૃહસ્થ હોય છતાં સમભાવ, સમદર્શિતા અંશે આચરણમાં હોય છે

હવે અહીં ચોથા-પાંચમા ને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની ભૂમિકા આશ્રયે જ્ઞાની ધર્માત્મા સમદર્શિ છે તે બાહ્ય પદાર્થ અને તેના પર્યાય જેવા ભાવે વર્તે તેવા ભાવે દેખે, જાણે, સમજે, સમજાવે, પણ તે પદાર્થ કે તેની પર્યાય વિષે મમત્વ કે ઇષ્ટ, અનિષ્ટપણું ન કરે. જે પદાર્થ કાળો હોય તેને સમદર્શિ કાળો દેખે, જાણે, જણાવે. જે ભાવે જે હોય તે રૂપે તે દેખે, જાણે, જણાવે, કેમકે આત્મા સ્વભાવે જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે, જે અવગુણ હોય તેને છોડવા યોગ્ય જાણે, જણાવે અને રાગ, દ્વેષ રહિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદરવા યોગ્ય માને, જાણે, જણાવે. સ્વભાવમાં રાગ, દ્વેષ રહિતપણે રહેવુ એ સમદર્શિતા. ધર્માત્માને પોતાની પવિત્રતા નિર્દોષતાનું જ લક્ષ છે. વળી ધર્માત્મા સુરભિગંધ, સુંદરરંગની

ઇચ્છા ન કરે પણ જે નિમિત્ત હોય તેને તેવું જ જાણે, દેખે. જાણવામાં દોષ નથી.

કુગુરૂ, કુદેવ, કુશાસ્ત્રને તે તે પ્રમાણે જાણે. અસત્યને પણ અસત્યજ જાણે છે, કહે છે. કોઈ કહે જ્યાં દોષ હોય ત્યાં ન જાણવું. પણ જે સંયોગ દેખાય તેનો નિષેધ કેમ કરાય? વળી દુરભિગંધ, મળ, મૂત્ર આદિ પદાર્થ દેખાય તે પ્રત્યે દુર્ગંછા ન કરે, અનુકૂળતાનો પ્રેમ અને પ્રતિકૂળતાનો દ્વેષ ન કરે.

વળી સાતા, અસાતા, જીવન, મૃત્યુ, સુગંધ, દુર્ગંધ, સુસ્વર, દુસ્વર, કુસ્વરૂપ, સુંદરસ્વરૂપ આદિ દેખીને, ચિંતવીને રતિ, અરતિ, ઇષ્ટ, અનિષ્ટપણું આર્તધ્યાન ન કરે તેજ સમદર્શિતા.

હિંસા, અસત્ય, અદત્તાદાન, પરિગ્રહ એ બધાથી રહિતપણું સમદર્શિને વિષે હોય જ. અહીં મુખ્યપણે આ બધા ગુણો છઠ્ઠી ભૂમિકાએ મુનિ ધર્માત્મા આશ્રયે કહ્યા છે.

ચોથી, પાંચમી ભૂમિકાએ વર્તતા જ્ઞાની ધર્માત્માને સમદર્શિતા છે તે સમ્યક્‌દર્શનની અપેક્ષાએ કહ્યું છે કારણ કે તેમની દ્રષ્ટિ, [અભિપ્રાય] નિર્દોષ છે.

મુનિને સમદર્શિપણું ખાસપણે કહેવાય કારણ કે ચોથી પાંચમી ભૂમિકાએ ગૃહસ્થમાં તેવો સમભાવ ન રહે.

મુનિનો આત્મા શુદ્ધ, નિર્મળ, અક્રિય, જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા હોવાથી એમને યથાર્થ મમ્યક્ અંતરંગ જ્ઞાનનું ચારિત્રપણું વર્તે છે. તેમને પાંચ મહાવ્રતી નિમિત્તથી ઉપચાર ભાષાથી કહેવાય છે.

મુનિ સર્વવિરતિ છે એટલે સ્વરૂપમાં વિરામ પામેલા સંતમુનિ છે, તેને સમભાવ અને અહિંસા આદિ પંચમહાવ્રત એ બેઉ યથાતથ્ય છે, તેથી સર્વવિરતિ એટલે સમદર્શિતા છે.

આત્મા પુણ્ય, પાપની ક્રિયા રહિત છે. અહિંસા આદિ પાંચ મહાવ્રતના પરિણામ છે તે પુણ્ય પરિણામ છે, તે આત્માનો ધર્મ નથી એવા ભાવ સહિત સમભાવ હોય તેને ધર્માત્મા અહિંસક કહેવાય મન, વાણી, દેહાદિની ક્રિયા તે ધર્મ નથી. પંચમહાવ્રત તે પણ પુણ્ય

પરિણામ છે. તે પુણ્યપરિણામ શુભરાગ છે, કર્મભાવ છે, ઉદયભાવ છે તેનાથી ધર્મ ન થાય, સંવર, નિર્જરા ન થાય.

પાંચ મહાવ્રતના શુભ પરિણામ તે આશ્રવ [પુણ્ય બંધન] કરનાર શુભ જોગ છે. તેનાથી આત્માને ગુણ થાય એમ માનવું ,તે મિથ્યાત્વ છે, અજ્ઞાન છે.

આત્મા અક્રિય જ્ઞાતા છે, તદ્દન અકષાય છે. જડની ક્રિયા રહિત છે એની અવિરોધ શ્રદ્ધા અને આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ સ્થિતિનો અનુભવ લક્ષ, અને તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનું ભાન નથી તેને બારવ્રત કે પાંચમહાવ્રત પરમાર્થે કહેવાય નહિ, માત્ર નામ નિક્ષેપે વ્રતી કહેવાય. અજ્ઞાનભાવે પુણ્ય બાધે પણ ભવ ન ઘટે.

માટે આત્મજ્ઞાનનો પ્રથમ અનુભવ થયા પછી જે શુભ વિકલ્પ આવે છે, તેને ઉપચારથી વ્રત કહ્યા છે—અંતરંગ અકષાય ભાવનું જ્ઞાન પરિણમન, અંતર સ્થિરતા વિરતિ તે વ્રત છે, પુણ્યના પરિણામ અને આત્માના પવિત્ર પરિણામ બન્ને જુદા છે. પુણ્યનો ભાવ રાગ છે, રાગથી આત્માને ગુણ થાય એમ માનવું તે મહા મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન છે.

હું પરની દયા પાળું છું એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. અહિંસા આદિ અંતરંગ વિરતિ ન હોય તો સમદર્શિતા ન હોય,—સમદર્શિતા ન હોય તો તેને મહાવ્રત પણ ન હોય.

બીજા જીવના બચાવમાં શુભ પરિણામ હોય તો તે પુણ્ય છે પણ મેં બચાવ્યો હું ન હોત તો તે મરી જાત તેવી માન્યતા મહા મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનભાવ છે. તેજ દર્શનમોહ મિથ્યાત્વનું શલ્ય આત્મગુણને આવરે છે, નિજ ગુણઘાતક છે. સામા જીવનું જીવન આયુષ્ય કર્મના ઉદયાધીન છે, તેને હું રાખી દઉં કે મારી નાખું સુખી–દુ ખી કરું વગેરે એમ માનવુ તે મહા અજ્ઞાન છે. આત્મજ્ઞાનદશા, સ્વરૂપસ્થિતિ વિના સમ્યક્ અહિંસાઆદિ મહાવ્રત ન હોય.

પ્રશ્ન—બાધા લીધી હોય તો ?

ઉત્તર—કોઈપણ શુભ ભાવને તથા શુભજોગની ક્રિયાને પોતાની

માને તે મહાપાખંડી છે, કપટી છે. તે માટે શ્રીમદે આગળ કહ્યું છે કેઃ-

" લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન
ગ્રહે નહિ પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન"

વિરતિ, અવિરતિનું શું સ્વરૂપ છે તેના ભાન વિના, અંતર વેદન વિના પોતાને ધર્મી માને તેને કોણ રોકી શકે? હું રોટલા છોડી શકું, હું બીજાનું સુધારી દઉં, બગાડી દઉં, સંસારની વ્યવસ્થા બરાબર રાખી દઉં, આમ બેસી શકું, આમ કરી શકું એમ માનનાર પોતાને ધર્મી માનતો હોય છતાં તેને સામાયિક ન હોય, વ્રત, પ્રતિક્રમણ ન હોય, સંવર, નિર્જરા, ધર્મ ન હોય.

સાચી શ્રદ્ધા અને સાચી ઓળખાણ અને આત્મગુણનું અનુસરવુ એ મુખ્યતાએ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકે છે. આ સમદર્શિતા જેટલે અંશે હોય તેટલે અંશે અહિંસા આદિ વ્રત હોય. જેટલે અંશે અહિંસા આદિ અંતરંગ વિરતિ હોય તેટલે અંશે સમદર્શિતા હોય.

સદ્ગુરુ યોગ્ય લક્ષણ રૂપ સમદર્શિતા મુખ્યપણે સર્વ વિરતિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે હોય, પછીના ગુણસ્થાનકે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતુ જાય, અધિક પ્રગટ થતું જાય. ૧૨ મા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે તેની પરાકાષ્ટા અને પછી તેરમે સંપૂર્ણ વીતરાગતા થાય છે. સમદર્શિતાની એવી વ્યાખ્યા નથી કે, લૌકિક ભાવનો સમાન ભાવ, એક સરખી બુદ્ધિ, અભેદભાવ, ગુણ, દોષનો ખીચડો કરે, ભેદ ન પાડે. એમ હોય જ નહિ.

અર્થાત્ કાચ અને હીરો સમાન ગણવા એનું નામ સમદર્શીપણું નથી પણ મૂર્ખાઇ છે. વળી સત્શ્રુત અને અસત્શ્રુતને સરખા માનવા તે પણ મહા મૂઢતા છે. સર્વજ્ઞના અવિરોધી સાચા ન્યાય, સમ્યક શાસ્ત્રો સાથે આત્માની ભૂલવણી કરાવનાર અસત્ શાસ્ત્રોનો સમન્વય ત્રણ કાળમાં થઈ શકે નહિ. વળી કોઈ માને, કે આપણે ભેદ ન પાડવો કારણ કે રાગ, દ્વેષ થાય. આપણે બધા ધર્મ, બધા ધર્મ ગુરુ સરખા, કારણ કે બધા આત્મા માટે કરે છે ને? શું ભાવનગરનો એક જ રસ્તો છે? ગમે તે રસ્તેથી જવાય. એમ માનનારા મૂર્ખા છે, અજ્ઞાની

છે ભાવનગરની સાચી ઓળખાણ વિના અન્યમાર્ગને સાચો માર્ગ માનનારા, પોતાના ભોગ ભાવે સાચા છે, પણ તેને સાધ્યની પ્રાપ્તિ નહિ થાય અનતકાળથી જીવો આત્માના નામે, આત્માર્થ માની ઘણુ કરે છે, પણ ઓળખાણ વિના સ્વરૂપે જશે ક્યા ? જ્યા સર્વજ્ઞની ઓળખાણ નથી, સત્ શાસ્ત્રની પ્રામાણિકપણાની ખબર નથી તે સમદર્શી નથી પણ ચોક્કસ મૂર્ખ છે, ગાડો છે

વળી કોઈ કહે કે આપણે તો બાળગલુ છે ને ? આપણે તો ગુણગ્રાહી છીએ, આપણી દ્રષ્ટિમા વેર, ઝેર નથી, આપણને જ્યાથી મળે ત્યાથી લેવુ છે, પણ જ્યા હિત, અહિતનો વિવેક નથી, સાચુ શુ, ખોટુ શુ તેની પરીક્ષા નથી તેનુ ગુણ-ગ્રાહીપણુ કદી પણ સાચુ નથી વળી લોકો માને કે આપણે ધર્મ શાસ્ત્રો વાચીએ, સાભળીએ તો કાન પવિત્ર થાય, દેહ પવિત્ર થાય એવુ કહેનાર પણ પરથી જુદાપણાના વિવેક વિના, ન્યાય સમજ્યા વિના તેઓ ગોળ અને ખોળ સરખા ગણી ખીચડો કરે છે સાચા જુઠાનો વિવેક ન જાણે, તેનો વિશ્વાસ કોણ કરે ? અક્રિય શુ, જ્ઞાતા શુ, પુણ્ય પાપરૂપ આશ્રવ શુ, સ્વાધીનતા શુ, એના ભાન વિના તેનુ કરવુ બધુયે આધળી દોડ છે જ્ઞાની અથવા અજ્ઞાની કોઈ જડની ક્રિયા કરી શકે જ નહિ માત્ર જ્ઞાન કરે વા અજ્ઞાન કરે એટલે ખોટી માન્યતા કરે તે તેનુ સામર્થ્ય છે પણ જડની ક્રિયા થવી તેમા આત્માનુ સામર્થ્ય નથી, તે સ્વતત્ર તત્ત્વ છે વળી સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુ એટલે જ્ઞાની ધર્માત્મા અને અજ્ઞાની કુગુરુ વેશધારીને સરખા માનવા તે અજ્ઞાન છે સત્ દેવ અને અસત્ દેવને સરખા માને, તે પણ અજ્ઞાની છે, મૂર્ખા છે સત્ દેવ તેને કહીએ કે જેમા રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અશ નથી, સર્વજ્ઞ છે, પૂર્ણ વીતરાગ પરમાત્મા છે

લોકો જે હથિયારવાળા, તથા સ્ત્રી સગવાળા દેવ માને છે, તે સાચા દેવ નથી રાગી દેવ અને નિર્દોષ અરાગી દેવને સરખા માન નારા ગાડા છે, મૂઢ છે

ઘેર ઘી લાવ્યા હોય તેમા એક રૂપીઆભાર મીઠુ (કચરો) આવ્યુ હોય, તો તેને ખાઈ જતો નથી, પણ કાઢી નાખે છે, તેમ

પવિત્ર આત્મા અતીન્દ્રિય છે અને આત્માનો વ્યવહાર ધર્મ, સાચા દેવ, ગુરુ અને સાચા ધર્મ પ્રત્યે આદર, અને કુગુરુ, કુદેવ અને કુશાસ્ત્ર, કુધર્મની જુદાઈ, એ ન જાણે તે મહામૂઢ અજ્ઞાની છે.

જે કોઈ દેહ, મન, વચન તથા પુણ્યાદિની ક્રિયાથી ધર્મ માને, સંવર, નિર્જરા માને છે, દેહની ક્રિયાને ચારિત્ર માને છે, તે મહા મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે. આત્મજ્ઞાન વિના ધર્મ નથી. બીજામાં ધર્મ માનનારા આત્માના સાચા ગુણના નિષેધક છે. વળી ધર્માત્મા કુશ્રુતને કુશ્રુત જાણે, ખોટા શાસ્ત્રને નિષેધે, અને કહે કે તેનાથી આત્મધર્મને ઓળખવાનો લાભ નહિ થાય. સતધર્મને સતધર્મ જાણે, બોધે અને અસતધર્મને અસતધર્મ જાણે અને નિષેધે, સદ્ગુરુને સદ્ગુરુ જાણે, બોધે અસદ્ગુરુને અસદ્ગુરુ જાણે અને નિષેધે.

જેના રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન સર્વથા ટળી ગયા છે એવા વીતરાગ જિનેશ્વર સર્વજ્ઞદેવ, તીર્થંકર આદિનો પરૂપેલો ન્યાય ધર્મ, લોકોત્તર માર્ગ ઓળખ્યા વિના ઘણા લોકો ધર્મઉપદેશક વેશધારી થઈને બધા ધર્મનો સમન્વય કરે છે- કજાત અને સજાત એટલે લૌકિકમાર્ગ અને અલૌકિક સન્માર્ગરૂપ અપૂર્વ ધર્મનો સમન્વય કરે છે. આલપાકના કપડા સાથે કંતાન સાંધીને કહે છે કે બંને સરખાં છે. એમ સ્વછંદે પોતાની મતિકલ્પનાથી સર્વજ્ઞ પરમાત્માના ન્યાયને અલ્પજ્ઞ જીવો બીજા લૌકિક ધર્મ સાથે સરખાવે છે. કયાં આગીયાનું તેજ અને કયાં સૂર્યનું તેજ ? એનો સમન્વય કરનારા સૂર્યને ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે છે; એ બધા આત્મજ્ઞાનથી અજાણ છે. સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય માનવું, કહેવું, ઉપદેશવું તેમાં દોષ નથી. સમદર્શિ હોય છતાં અવિરોધપણે જેમ છે તેમ કહી શકે છે. અને તે સાચું સમદર્શિપણું સમજવું. ૧૦

એવા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુને પોતાની પાત્રતાથી, ન્યાયદૃષ્ટિથી ઓળખીને તે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જે, શ્રી જીન પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજે તે નિશ્ચયથી પોતાનું પરમાર્થસ્વરૂપ સમજે, એટલે એવા પ્રત્યક્ષ ઉપકારી સદ્ગુરુ જ્ઞાની ધર્માત્માના લક્ષણ કહ્યા તેમના ચરણ

આશ્રયથી પરોક્ષ જિનેશ્વર કરતા પણ અધિક ઉપકાર પોતાને થાય માટે આગળ કહે છે કે —

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર ૧૧.

પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની વર્તમાનમા હયાતિ હોય તેમને છોડીને જ્યા સુધી પૂર્વે થઇ ગયેલા શ્રી જિનેશ્વરની વાતો પર જ જીવનુ લક્ષ રહ્યા કરે અને તેમને ઓળખ્યા વિના, સ્વાનુભવ વિના તેમનો ઉપકાર ગાયા કરે, પણ એ જિનનુ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ શુ છે, તેનેતો ઓળખતો નથી તેને વીતરાગનુ બહુમાન ક્યાથી આવે ? વળી કહે છે, કે જે પ્રત્યક્ષ આત્મ ભ્રાંતિનુ સમાધાન થાય એવા સદગુરુનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય, તેમા પરોક્ષ જિનેશ્વરના વચન કરતા પણ મોટો ઉપકાર સમાયો છે, કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવાનના કહેલા—અતીન્દ્રિય લોકોત્તર ન્યાય માર્ગની ખબર નથી માત્ર સ્વચ્છંદે શાસ્ત્રો વાચી જાય, અને તે પુરુષના વચન ગોખી રાખે તેથી કાંઈ આત્માને લાભ ન થાય માટે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુના અવલંબનના આશ્રયની જરૂર જણાવી છે તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો ઉપકાર ન સમજે તેને આત્મવિચાર ઉત્પન્ન ન થાય

તા ૩–૧૦–૩'

આગળ કહેવાયુ કે કુધર્મ અને સુધર્મને સરખા માનવા તે સમભાવ છે એમ માનવુ એ મિથ્યા છે, કારણ કે તેમા વિવેક નથી ધર્માત્મા મુનિ જેમ છે તેમ ઉપદેશ આપે છે, ઓગ દેવ, ગુરુ ધર્મનો નિષેધ કરે છે તેમા દ્વેષ નથી એ વિષે આગાઉ કહેવાયુ છે હવે ઘણા જીવો સર્વજ્ઞ પરમાત્માના નામે પોતાના સ્વચ્છંદે તેમનો ઉપકાર ગાયા કરે છે અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ જે આત્મભ્રાંતિના છેદક છે, પોતાને પરમ ઉપકારનુ નિમિત્ત છે તેમના સમાગમની ઉપેક્ષા રાખે છે તેને કહ્યુ કે —

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મ વિચાર

પરોક્ષ જિનના વચનોનો આશય ગુરુગમ વિના સમજાય નહિ અને નિમિત્તના વ્યવહાર વચનને સાચા માની તેના આગ્રહમાં રોકાય અને વીતરાગને ઓળખે નહિ તેની ભ્રાંતિ કેમ ટળે ?

આતે પુણ્યબંધની વ્યાખ્યા છે કે પરનિમિત્તથી ઉપચાર વાક્ય છે કે નિશ્ચય વ્યાખ્યા છે, અતદ્ગુણ આરોપ છે કે તદ્ગુણ આરોપ છે, વિગેરે અનેક ન્યાય અપેક્ષાનો સમ્યક્ વિચાર જેમ છે તેમ પ્રત્યક્ષ ગુરુગમ વિના સમજાય નહિ. સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનને જેઓ ઓળખતા નથી, શાસ્ત્રના પ્રમાણ, ન્યાય, આશયની સમજણ નથી, વીતરાગના નામે સ્વછંદને પોષે છે, એવા ઘણા જીવો આ ગાથાનો ઉંધો અર્થ કરે છે અને કહે છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ઉપકાર ઓળવીને (ભૂલીને) શ્રીમદ્‌ને સદ્‌ગુરુ થવું છે તેથી પૂજાવા માટે લખ્યું છે. એમ કહેનારા વીતરાગને અને તેમના શાસ્ત્ર વચનને ઓળખ્યા વિના સમ્યક્ આશય સમજ્યા વિના માત્ર બોલબોલ કરે છે.

શાસ્ત્રમાં તો ભગવાને કહ્યું છે કે જોઈને ચાલવું પણ એ નિમિત્ત વાક્યનો વાસ્તવિક અર્થ શું તે સમજ્યા વિના બીજી ખરી વાતનો નકાર કરે છે; એ નકારરૂપ અનાદર હોવાનું કારણ એ છે કે તે સ્વ-સ્વરૂપને અન્યથા માને છે. કારણ કે એકાદિ હાડકાંની ક્રિયા, ચાલવાની ક્રિયા જીવને આધીન નથી. પરમાણુ માત્રની ક્રિયા કોઈને હાથ નથી. શું સર્વજ્ઞ ભગવાન નથી જાણતા કે જોઈને ચાલવું એવો ઉપદેશ કરે એમ કેટલાક પ્રશ્ન કરે છે. પણ તેઓ નિમિત્તની [વ્યવહાર] ભાષાનો આશય સમજતા નથી અને તે કારણે ઉંધી માન્યતામાં રહી તે જીવો વીતરાગનો ઉપકાર જાણતા જ નથી-તેમણે પરમાર્થ પર જાણ્યો નથી. જોઈને ચાલવું એનો ભાવ (આશય) એમ છે કે ચાલતી વખતે અંતરંગમાં પ્રમાદ કષાય ન કરવો. દેહની ક્રિયા તે જીવથી થઈ શકતી નથી. વીતરાગના વચનોનો આશય પોતે જાણતો નથી અને તેના ગુણ ગાયા કરે તે સાચા સ્વરૂપને જાણી શકે નહીં. પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુની ઉપેક્ષા કરનાર, પરોક્ષ જિનનો માત્ર કથનમાં ઉપકાર ગાયા કરે છે તેને સાચી વસ્તુ (તત્ત્વ) ની કાંઇ ખબર જ નથી.

મોઢી જીવ કહેશે કે અહો વીતરાગે મહા ઉપકાર કર્યો છે, ભગવાને બહુ સારી વાતો કરી છે, આત્માની વાતો કરી છે. પણ વીતરાગ કોણ હતા તેની જાત શું ? કેમ થયા છે ? તેનો આશય પોતે સમજી શકે નહિ. અને જે સર્વજ્ઞને જાણે છે, આત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિત છે, એવા પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ આત્મભ્રાંતિના છેદક છે, તેનો ઉપકાર ન સમજે, સમાગમ ન કરે તેને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય. શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી વાક્યો આવે કે ભાઈ, સમિતિ ગુપ્તિથી ચાલવું, બધા જીવોની દયા પાળવી, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ, હિંસા ન કરવી, એમ ઉપદેશમા વહેવારૂ નિમિત્તથી ભાષા આવે અને કહે કે કોઈ પણ જીવને ન હણવો, પૂર્ણ અહિંસા પાલન કરવું તે સર્વ શાસ્ત્રોનો સાર છે. તેનો સાચી દ્રષ્ટિથી એમ અર્થ છે, કે પુણ્ય, પાપરૂપ આસ્ત્રવથી અકષાય સ્વરૂપની હિંસા ન કરવી એટલે અકષાય લક્ષે રાગાદિકનો ત્યાગ કરવો, પરભાવનું ધણીપણું ન કરવું, હું દયાવાળો તથા હું શુભરાગવાળો પણ નથી, દેહાદિની ક્રિયા રહિત કેવળ જ્ઞાતાજ છું. એમ સ્વાધીનપણે ત્રિકાળી અભિપ્રાયની જાળવણીમાં જ્ઞાનપણે ટકી રહેવુ તેજ વાસ્તવિક અહિંસા છે, પર તે પર જ છે, સ્વ નથી. ત્યારે ઘણા સમજે છે કે કોઈ પ્રાણીને ન મારવો તેમાં ધર્મ આવી ગયો. પણ અર્થ કરનાર પોતાને ભૂલીને અર્થ કરે છે. પરને ન મારવાના શુભભાવ કર્યા તેના ધર્મ આવી ગયો ? તે માને છે કે બસ આપણે અભયદાન દીધું છે, હવે કોઈ જીવને મારવા નહિ. આપણે વ્રત, તપ કરીએ છીએ, જોઈને ચાલીએ છીએ એટલે ધર્મી છીએ પણ પોતાનિજ તેને ખબર નથી, અકષાય-જ્ઞાયકભાવની રક્ષા કેમ કરવી તેનું તેને ભાન નથી અને માને છે કે પરની ક્રિયા હું કરૂં પરને જીવતા રાખું, બચાવુ પણ તેની આ બધી માન્યતા, ભાવ હિંસા છે.

પોતે પરભાવમા રાગ, દ્વેષ, મોહભાવનો કર્તા થવામાં ધર્મ માનતો હોય ત્યાં આત્માની પ્રત્યક્ષ હિંસા થઈ રહી છે જ્ઞાની ધર્માત્માને પણ શુભ દયા ભાવનો વિકલ્પ આવી જાય પણ તેની ભેદજ્ઞાનવડે જુદાઈ જાણે છે, તેથી તેની નિર્જરા થાય છે.

રાગ, દ્વેષ મારા નથી તે જ્ઞાનભાવે સમજીને ઘટાડી શકાય છે.

હું અકષાય છું એ લક્ષે તત્ત્વની અપૂર્વ રુચિ વડે તીવ્ર કષાય ટાળીને મંદ કષાય કરી શકાય પણ અલ્પ કષાય, શુભરાગ, દયાના ભાવ કરવા જેવા છે, રાખવા જેવા છે એમ માને છે, તેણે દયા શુભરાગને પોતાનો માન્યો તેથી તે માન્યતા પણ મહા અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે, કારણકે પરભાવને પોતાનો માન્યો છે, એ દૃષ્ટિથી જીવ પોતે દયાનો કર્તા થાય છે, તે પોતેજ પોતાની હિંસાનો કરનાર મહા અપરાધીછે.

સર્વજ્ઞ વીતરાગનો આશય સમજ્યા વિના સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રોનો પોતે જ અન્યાય કરી રહ્યો છે, માટે ઉપકાર અર્થે પ્રત્યક્ષ ગુરુગમ, સત્સમાગમની જરૂર જણાવી છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગી કેવળજ્ઞાની ભગવતોએ એ જ કહ્યુ છે, કે જે તારો ભાવ નથી તે પરભાવ, રાગભાવ, શુભભાવ, દયાના પરિણામ (એટલે પરને ન મારવાનો ભાવ) તેને તે સર્વ ધર્મનો સાર માન્યો છે, તે જ તારા અજ્ઞાનથી સ્વહિંસા છે. વીતરાગના નામે ઉંધુ વેતરે છે અને કહે કે અમે ધર્મી છીએ અમને વીતરાગનો ઉપકાર છે, એમ એ અબુદ્ધ જનો માને છે પણ તેને સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રોની અને વીતરાગ ભગવતોની ઓળખ નથી માત્ર રાગનો રાગ છે વીતરાગનો ખરેખરો ઉપકાર ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે પોતે વીતરાગનો આશય યથાર્થ ગુરુગમે જાણીને પુરુષાર્થથી કહે કે હુ પણ વીતરાગી છું પણ જે વાસ્તવિક ન્યાય, ગુહ્યાર્થ જાણતો નથી તેણે પરોક્ષ જિનેશ્વર કરતા અધિક ઉપકારી વર્તમાન પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુને ઓળખીને ઉપકારી માનવા જોઈએ. એના વિનયમા બધા જ્ઞાનીનો વિનય આવી જાય છે. માટે પોતાના મતાગ્રહનો પક્ષ છોડીને સદ્ગુરુના ચરણનો આશ્રય કરવો જોઈએ. પણ ઘણા સ્વછંદી આ ૧૧ મી ગાથાનો ઉંધો અર્થ કરે છે, તે બરાબર નથી પણ તે તો તેમના અજ્ઞાનની ઉંધા અભિપ્રાયની પુષ્ટિ છે. વર્તમાન સત્પુરુષની ઓળખાણ અને તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના ઉપકાર માન્યા વિના તમો વીતરાગનો ઉપકાર સાચી રીતે માની શકો નહિ. કોઈ કહે કે સર્વજ્ઞ તો અનતજ્ઞાનવત વીતરાગ હતા તેમનાથી પણ અધિક ઉપકાર છદ્મસ્થ જ્ઞાનીનો શા માટે માનવો?

તેનો જવાબ એમ છે કે આપણને અરિહતદેવની—સર્વજ્ઞની-

ખબર (ઓળખ) નથી. અને શ્રીગુરુ તેમને યથાર્થ જાણે છે અને ઓળખાવે છે, તેથી તેમનો અધિક ઉપકાર છે.

સમયસારમાં શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય કહે છે કે અનંતકાળના સર્વજ્ઞોએ જે ન્યાયથી કહ્યું છે તેમના વચન, આશયને સમયપ્રાભૃતને અમે અવિરોધપણે સ્વાનુભવ પ્રમાણથી કહીશું. અનંતકાળમાં સર્વજ્ઞો, અરિહંત ભગવંતો જે માર્ગ કહી ગયા છે અને ત્રણે કાળના જ્ઞાની ભગવંતોએ જે ન્યાય માર્ગ પરૂપ્યો છે, તેજ માર્ગ અમે કહીશું, તમારાથી ન સમજી શકાય તો દ્વેષ ન કરશો.

ઘણા સૂત્રોમાં મુખ્યવાત એમ આવે છે કે સર્વ જીવોની હિંસા ન કરવી. તેમાં એમ આવ્યું કે પરવસ્તુથી મને ગુણ ન થાય એમ માનવું અને પોતાનું જ્ઞાતા જ્ઞાનસ્વરૂપ નિરાલંબન છે, અસંગ સ્વાધીન છે, તેની ભાવહિંસા ન કરવી એમ સમજવું. રાગ, દ્વેષ અને પ્રમાદ વડે હિંસા થાય છે અને તે સ્વહિંસા જ છે. બીજા જીવનું જીવન, મરણ તેના કર્માધીન છે. આટલી સરળ વાત પણ ઘણા જીવો સમજતા નથી, અને કહે છે કે બીજા જીવોને ન મારવાના શુભ પરિણામ, શુભરાગ તેજ ધર્મ, પર જીવોની દયા પાળવી તેજ સર્વ ધર્મોનો સાર છે પણ તેમાં ખાસ વાત એટલે સ્વદયા તો ન આવી તેનો અર્થ કુતર્કવાળા એમ કહે છે કે પરની દયામાં સ્વદયા આવી જાય છે. તે વાત તદ્દન જુદી છે. પોતાને ભૂલીને પરમાં અટકે તે પોતાના સ્વરૂપની સાવધાની કેમ કરશે? કોઈ કહે કે મને વિશ્વપ્રેમ છે એટલે સર્વને માટે અગર હરકોઈના માટે રાગ છે એનો સાચો અર્થ એમ છે કે પોતાને રાગરહિતપણું ગોઠતું નથી, તે રાગસબંધી રાગની અનંગતામાં બીજા માટે અટકવું તે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાન છે. હું દયા કર્યા જ કરૂં એટલે હુ રાગ કર્યાજ કરૂં એ માન્યતા રાખી તે પરભાવનો ધણી અને રાગનો કર્તા થઈને વીતરાગના ગાણા ગાય છે, ભકિત કરે છે તે કષાયની ભકિત કરે છે, રાગનુ બહુમાન કરે છે. તેથી ભાવહિંસા થાય છે. કારણ કે અકષાય આત્માજ એક સિદ્ધ ભગવાન જેવો છે, તેમાં મારો એકલો આત્માજ અરાગપણે આદરવા જેવો છે એમ તેમાં ન આવ્યું.

લોકો અનાદિકાળથી નગ્ન સત્યથી ભડકે છે પણ તેમાં હિત છે. તે તો પોતાના ખરેખર સ્વરૂપ-આત્મધર્મની જાળવણી છે પણ તેનાથી તો લોકો ડરે છે, શંકા કરે છે.

સુયગડાંગમાં લેખ છે કે:—

વેગે ચડેલાં મૃગલા સ્વયં શિકારીની જાળ તરફ શંકા વિના દોડે જાય છે. તેને કોઈએ દયા માટે, બચાવવા માટે ઇસારો કર્યો, ત્યારે પેલા મૃગલાને શંકા થઈ કે આ માણસ અમને મારવા માગે છે, કારણકે અનાદિથી ભયનેજ દેખી રહ્યા છે. તેમ સાચા માર્ગની, હિત, અહિતની પરીક્ષા કરવાની પાત્રતા કરવી નથી એવા ધર્માંધ જીવો અનાદિકાળથી આત્માના નામે અમે ધર્મ કરીએ છીએ, વીતરાગની આજ્ઞા આમ છે માટે બીજા ગમે તેમ કહે પણ અમે નિમિત્તને છોડવાના નથી, એમ પરથી અતીન્દ્રિય નિજ ગુણ પ્રગટ કરવા માગે છે. લોકો જોગની ક્રિયાને સાધન માને છે, પણ નિયમ તો એવો હોવો જોઈએ કે કારણકાર્ય સજાતિ હોવાં જોઈએ. જેમ સોનું કારણ તેમાંથી સોનાનું કાર્ય નિપજે પણ પીત્તળ કારણ ને સોનું કાર્ય તેમ બને નહીં. પ્રથમ ભૂમિકાની શરૂઆતનો એકડો પણ તેની સજાતિનો જોઈએ. લોકોને ન્યાયની ખબર પડે નહિ અને બસ અમે જ વીતરાગની આજ્ઞા જાણી છે, એમ નિઃશંકપણે સ્વચ્છંદે વીતરાગના નામે ઉંધે રસ્તે દોડે જાય છે; તેને સત્પુરુષ જ્ઞાની જે વીતરાગનું વાસ્તવિક તત્ત્વ જાણે છે તે કહે કે ભાઈરે! તમે જેને વીતરાગની આજ્ઞા અને સ્વરૂપ માનો છો, તેમાં ઘણો ફેર છે. એ સાંભળતાંજ ભય પામીને ભડકે છે. આંધળી શ્રદ્ધાવાળા પોતાનો સ્વચ્છંદ હાંકે રાખે છે અને અજ્ઞાનભાવને પોષે છે. તે સ્વયં મોહમાં આસક્ત થઈને ઉન્માર્ગે નિઃશંકપણે પ્રવર્તે છે. અને સાચામાં શંકા કરે છે.

વીતરાગના એકેક વચનમાં અનંતા આગમ છે એ વાત કેમ હશે તે તે જાણતા નથી. લોકોને પોતાના સ્વરૂપમાં અનાદિથી ભ્રાંતિ છે. એ સ્વછંદત્યાગે તો યથાર્થ પાત્રતાથી સત્સમાગમ અને સદ્‌ગુરુવડે તત્ત્વનો વાસ્તવિક નિર્ણય થઈ શકે છે, એક દ્રષ્ટાંત છે કે:—એક ગૃહસ્થનો પુત્ર છે. [illegible] મરી ગયો છે, હાલ ગરીબ અવસ્થામાં

છે, તેને કોઈએ વાત કરી કે તારા પિતા બહુ લક્ષ્મીવાળા હતા, માટે તારા ચોપડા જો, અંદરથી કંઈક નીકળશે. ચોપડા વાંચતાં આવ્યું કે શંકરના દહેરાના ઈંડામાં ચઈતર શુદ ૮ ને દિવસે સવારના ૮ વાગે પચાસ લાખ સોનામહોર દાટી છે. હવે પોતે પોતાના જેવા જ અકકલમ દોને વાત કરી કે આમ છે. હાજી હા કરનારાઓએ કહ્યું કે ભલે ચાલો દહેરાના શિખરને તોડી નાખીએ. શિખર તોડયું પણ તેમાંથી કાંઈ મળ્યું નહિ. અત્યાર સુધી તો બહુજ આનંદમાં હતો કે મારા પિતાની મૂકેલ પચાસ લાખ સોનામહોર (નિધાન) મને મળશે પણ હવે તો મુંઝવણ થઈ.

પછી પોતાના પિતાનો મિત્ર હયાત હતો, તેની પાસે ગયો; અને ચોપડા બતાવ્યા. તેણે બધી સમજણ પાડી કે જો ભાઈ આમાં લખ્યું છે તેનો આશય આમ છે, કે ચૈત્ર સુદ ૮ ના આઠ વાગ્યે સૂર્યની છાયામાં દેવળના ઈંડાનો પડછાયો તારા ઘરની આથમણી દિશામાં જે સ્થળે પડે છે, તે સ્થળે આઠ હાથ ખોદી જો. હવે એજ પ્રમાણે ખોદી જોયું ત્યારે તેને તે નિધાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

એમ શ્રીમદે કહ્યું છે, કે આત્માનું નિધાન કેમ ઉઘડે તે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. પણ જડ—સાવમાંથી આત્માને ગોતવા જાય તો નહિ મળે. શાસ્ત્રમાં જે નિમિત્તના વાકયો છે તેની પાછળ (આશય) જે પરમાર્થ છે તે જ સાચો છે, માટે વ્યવહાર વચન પાછળ જે પરમાર્થ હોય તે સમજી લેવો. શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારના બન્ને કથન હોય પણ કયા વચનો, કઈ અપેક્ષાએ, કેમ છે તે સમજણની કળા વિના ગમે તેટલા શાસ્ત્રો ભણ્યો હોય છતાં તે મિથ્યા છે. જીવ અનંતવાર નવપૂર્વ ભણ્યો, અને જિનેશ્વરના વચન મુજબ દેહનું ચારિત્ર પાળ્યું; છતાં આત્મગુણનો એક અંશ પણ વિવેક કેમ ન ઉઘડયો ?

એ માટે પરોક્ષ જિનેશ્વર સર્વજ્ઞપિતા વર્તમાનમાં નથી તો તેમનો વારસો મેળવવાની રીત પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમની ઓળખાણવાળા પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુનો આશ્રય કરવો પડશે પેલો પોતાના પિતાના મિત્રનો ઉપકાર માને, કે તમે જ મારા પિતાની મુડી (નિધાન) મને આપી

મને લક્ષ્મીવાળો કર્યો. (જો કે તે તો પુણ્યને લઈને મળ્યું છે પરંતુ ખાનદાન હોય તે વિવેક કેમ ભૂલે ?)

આગળ આવશે કે હે સદ્‌ગુરુ ! આપે જ મને આત્મા આપ્યો. સાધકને, આત્માર્થીને, અનાદિ મિથ્યાત્વ ભ્રાંતિનું શલ્ય જેના નિમિત્તથી ટળ્યું તે જો કે પોતાના પ્રયત્નથી સમજણથી ટળ્યું છે. છતાં નિર્માનપણે, સદ્‌ગુરુનું બહુમાન કરે છે. અહીં આ ગાથામાં એજ કહેવું છે કે આત્મભ્રાંતિના છેદક પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો સમાગમ છે અને તેમાં પરોક્ષ જિનેશ્વર કરતાં મોટો ઉપકાર સમાય છે. એમ જે ન જાણે એટલે પ્રત્યક્ષ પરમ ઉપકારીને ન જાણે, અને બહુમાન આદર ન થાય, તો તેને સમ્યક્ આત્માનું જ્ઞાન ક્યાંથી ઉપજે ? અહીં " ઉગે " જે શબ્દ વાપર્યો છે તેમાં એમ કહે છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુને ઓળખીને તેમનું બહુમાન આવ્યું, ત્યાં સમ્યક્‌દર્શનનું, બીજ આત્મગુણ ઉઘડે છે પણ તે બોધીબીજના દાતાનો સંગ ન કરે તો પરોક્ષ જિનેશ્વર કાંઇ તેને ઉપકારી થતા નથી. પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ પણ ઉપકારી ત્યારે કહેવાય, કે જ્યારે પોતે પુરુષાર્થના પ્રયત્ન વડે પાત્રતાથી સદ્‌ગુરુને ઓળખે. રાગ ભાવ મારો માનવો તેજ મહા અજ્ઞાન છે. દેહને પ્રતિકૂલતા થઈ તેના દુઃખે હું દુઃખી એમ ભાસ હોવાથી ; બીજાના દેહને પ્રતિકૂલતા થતાં તેની દયા ખાનારને પોતાને કંપારી થઇ; એ અરેરાટી કરનારે બીજાના દેહના યોગને દેહાત્મભાવે દેખીને, પોતાને દેહાત્મબુદ્ધિ હોવાથી દુઃખપણું પોતામાં ખતવી લીધું છે. આત્મજ્ઞાન વિના ક્ષણે ક્ષણે જ્ઞાનમાં ઉંધી ખતવણી થાય છે.

દુઃખની વ્યાખ્યા=મોહ એજ દુખ છે. જેટલું સ્વરૂપનું અસાવધાનપણું તેજ દુઃખ છે. અને સમ્યક્‌શ્રદ્ધા—અને સ્વરૂપનું સાવધાનપણું એજ સુખ છે માટે જે જીવ બીજાના દુઃખે પોતે દયાવાળો થઈ ગયો છે, તે પોતે જ્ઞાતા દ્રષ્ટાપણું ભૂલીને દેહાત્મબુધ્ધિવાળો થઇ ગયો છે તે જ મહા અજ્ઞાન છે, પોતાના ભાવની, આત્માની હિંસા છે.

શરીરના ફેરફારથી દુઃખ નથી પણ માન્યતાથી સુખદુઃખની કલ્પના છે. દેહની પ્રતિકૂલતાએ આત્માનું દુઃખ માન્યું તેણે દેહ અને આત્મા એક જ માન્યો; અને તે દુઃખની બીજો દયા ખાય છે, તેણે

પણ દેહ અને આત્મા એક જ માન્યા છે. કારણ સામાના શરીરમાં ફારફેર થાય છે તે આત્મામાં થાય છે તેમ માન્યું; તેથી તેની દયા ખાનારે ઊંધી ખતવણી કરી. જડની ક્રિયા આત્માની માની તેને ભલે પોતાને ખબર નથી તોપણ પોતે અનંતા અજ્ઞાનમાં ટકયો છે, તેથી રાગ, દ્વેષ અને મોહભાવ પોતામાં (જ્ઞાનમાં) કરે છે.

વર્તમાનમાં સાચા તત્ત્વની વાત ચાલતી નથી, સાચી વાત તો આકરી લાગે છે, પણ સમજવું પડશે, આજ નહિ તો હજાર વર્ષ પછી, લાખ વર્ષ પછી, અનંત વર્ષ પછી કે ગમે ત્યારે પોતાનું હિત કરવું હોય, સાચું સુખ જોતું હોય તેણે અહીં જે કહીએ છીએ તેમ જ યથાર્થ તત્ત્વ સમજવું પડશે તે વિના ભવ નહિ ટળે. આંહી ભવના અભાવની વાત છે.

સૌભાગ્ય (ચંદ) ભાઈને શ્રીમદે કહ્યું હતું કે જો તમોને સુખ જોઈતું હોય તો અમે કહીએ તેમ કરો, સમજો, અથવા સુખની ઈચ્છા જ છોડી દીઓ. લોકોને સાચું સમજવું નથી અને ખોટાને છોડવું નથી; પોતાનું ડહાપણ સ્વચ્છંદ છોડવો નથી. અને તેમને સુખ નથી જોઈતું એમ પણ નથી. છતાં પોતાના સ્વચ્છંદે અસત્ય માન્યતા નભાવી રાખવી છે એટલે કે અવિકારી આત્મા નથી જોતો, સ્વાધીનતા (સાચું સુખ) નથી જોઈતી. સંસારના જડભાવને આધીન રાગવાળો સંસારી આત્મા રાખવો છે, એમ આવ્યું.

જે ભાવે દુઃખ કલ્પ્યું એ ભાવે દયા કરવા જાય, જે ભાવે જડ દેહોમાં દેખાતું દુઃખ, (પ્રકૃતિનો ઉદય) તેમાં દુઃખની કલ્પના કરી કે આત્માને દુઃખ થાય છે એમ માન્યું તે અનંતો મિથ્યાત્વમય અજ્ઞાનભાવ છે. જે ભાવ રાખ્યે અનંતકાળથી રખડવું થયું તે ભાવે સંસારનો, ભવભ્રમણનો અભાવ કેમ થાય ? તે વિચારવું. આ ગાથામાં કહ્યું કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ જ પરમ ઉપકારી છે, અને શા માટે છે, એમ પ્રમાણિકપણે ઉપકાર જાણ્યા વિના " ઉગે ન આતમ વિચાર " એમ આવ્યું. અત્રે " ઉગે " શબ્દમાં ત્રણ ન્યાય છે.

(૧) પોતાની પાત્રતાથી, ગુરુ વિનયથી તે તત્ત્વની પ્રતીતિ

થઈ, આદર થયો, અને સાથે ગુરુનું પણ બહુમાન આવ્યું અને સાધકભાવ એટલે સ્વઆત્મ બોધબીજ સંમ્યકદર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ. જે ભાવે પૂર્ણતામાંથી શુદ્ધગુણ ઉઘડયો તે અપ્રહિત ભાવે કેવળજ્ઞાન લેવાનો છે એમ વર્તમાનમાં નિઃસંદેહ જાતમાંથી સાચો નિર્ણય આવે છે.

(૨) આજ સત્પુરુષ જ્ઞાની છે. આત્મા આવો જ છે એમ સહજભાવે આત્મબોધની વાત સાંભળી તે પણ કારણ સમયક્ત્વરૂપ બોધબીજ છે.

(૩) જેને આત્માર્થ સિવાય બીજું કાંઇ જોઈતું નથી તેણે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો મહિમા આણી જે બોધબીજ વાવ્યું છે તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આ ઉગેલા અંકુરો ફાલશે જ.

અગીયારમી ગાથાનો ગુલાંટથી અર્થ કરીએ તો એ અર્થ છે કે જેણે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો આશ્રય કર્યો છે, માને છે કે આજ ભ્રાંતિના છેદનાર છે, એમ જાણીને વીતરાગનું લક્ષ સદ્‌ગુરુ સમાગમે કર્યું છે, તેનો આત્મવિચાર પ્રગટ ઉદયને પામ્યો છે, પામે છે અને પામશે. પરોક્ષ જિનેશ્વર અનંત પુરુષાર્થયુક્ત હતા, એટલે તેમને પુરુષાર્થ કરવાનો બાકી નથી પણ પુરુષાર્થ કરનાર વર્તમાનકાળનો પુરુષાર્થ કરે છે. તે સર્વજ્ઞને ઓળખીને જે જ્ઞાની પોતાનો સમ્યક પુરુષાર્થ કરે છે તે જ્ઞાની આપણી ભૂલ બતાવે છે. કારણ કે પોતાની ભૂલ સદ્‌ગુરુના સમાગમ વિના બીજા બતાવી ન શકે. જેને વર્તમાન પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો છે તે, " પુરુષપ્રમાણે વચનપ્રમાણ " એ સિદ્ધાંતને સ્વીકારે છે અને તેથી તેને નિઃશંક શ્રદ્ધા છે કે અમારૂં કાર્ય પુરુષાર્થ વડે નિઃશંકપણે ફળવાનું છે અને જેને વર્તમાન ધર્માત્મા ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, અને પરોક્ષ જિનવચનો ઉપર આધાર રાખ્યો, તેને પરાધીનપણું અને શંકા પણ મૂળમાંજ આવ્યું; કારણકે પોતાનો પુરુષાર્થ ફળવાન છે કે નહિ તેની ખાત્રી પોતાને નથી; ત્યારે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ પોતાના નિમિત્તે કોઈને પરાવલંબી થવા દેતા નથી, સત્સમાગમનું પ્રત્યક્ષ ફળ સાધકને (મુમુક્ષુને) પોતા વડે દેખાય છે તેથી શંકા પડતી નથી.

નિત્યનું ઉગવું નિત્યપણે ટકી રહે છે. શુભભાવ વિભાવભાવ જે અનિત્ય છે, તેનું ટકવું તે પરને કારણે છે. આત્મજ્ઞાન વિના અયથાર્થ આત્મ વિચારનું ઉગવું અનિત્યથી છે કારણકે તે પરથી ઉગ્યો છે, તે સદ્ગુરુના લક્ષે અને સ્વાશ્રયના ભાનથી જાગ્યો નથી. હું મારાથી જ છું, મારૂં પૂર્ણપદ ઉઘડવું તે મારાથી જ છે, એમ પડકાર કોણ આપશે ?

જેને અંતરમાં સમ્યક સ્ફુરણા ઊગે તેને બીજે પૂછવા જવું નહિ પડે. પાત્રતા, સમજણ, ગુરુગમ, અને સત્સમાગમ વિના શાસ્ત્રો વાંચે, વિચારે તે વૃથા છે સ્વછંદમાં રહીને સાધકપણું માને મંડી ધ્યાન કરે આંખ બંધ કરે તો ઝોલાં આવે, આત્માના વિકલ્પ કરે તો રાગનો કર્તા થઈ રાગના ટકે અને રાગમાં પરિણમે. ધ્યાન કરે તો તરંગ થઈ આવે, મનને સ્થિર કરે તો જડ જેવો થઈ જાય, એમ બધુંએ ઊંધું થાય આ સ્વછંદ ટાળવા માટે વર્તમાન પુરુષાર્થ સ્થિતિ જેને છે એવા સત્પુરુષ એજ બળવાન ઉપકારી નિમિત્ત છે, તેનું લક્ષ નહિ કરતા પરોક્ષ જિનેશ્વરનો ઉપકાર મેં જાણ્યો છે એવું માનવું તે સમજણની ભૂલ છે.

માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ જ આત્મભ્રાંતિના છેદક છે, તેને જાણી તેમની પ્રતીતિથી તથા પોતાની પાત્રતાથી બોધબીજ ઉગે છે, સાધકનો પુરુષાર્થ શું ? સાધકનો વ્યવહાર શું ? તે ભૂમિકાના અંતરંગ પરિણામ શું ? તેના પુરુષાર્થનો અંશ પણ જાણ્યા વિના અનંત પુરુષાર્થની અને પરોક્ષ જિન વીતરાગની ખબર ક્યાંથી પડે ? કારણ કે સ્વછંદી પુરુષને સાચા પુરુષાર્થની હાજરી નથી. સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ નથી.

પ્રશ્ન —સદ્ગુરુ તો પર છે, નિમિત્ત છે તેના ઉપર આટલો બધો આધાર અને ઉપકાર માનવાનું કારણ શું ?

ઉત્તરઃ— ભાઈ રે ! આત્માને સમજનાર મુમુક્ષુ જેના નિમિત્તથી સમજ્યો તેનો વિનય, પર નિમિત્ત જેમ છે તેમ સમજીને, સ્વછંદ ટાળીને નિમિત્તના ઉપકારનો સ્વીકાર કરે છે, તે ખરી રીતે પોતાના

ઉપકારનો સ્વીકાર છે. એવો સજ્જનપુરુષોનો વ્યવહાર છે. પોતાનો ગુણ ઉઘડે તેને સમજાવનાર પ્રત્યે ઉપકારીપણાની બહુમાન દષ્ટિ ન આવે તો તે સમજ્યો જ નથી. જ્યાં વિનય ઉઘડયો જ્યાં અકષાય ભાવ ઉગ્યો ત્યાં અહંપણું કેમ રહે ? વિનયવંત નિમિત્તનો ઉપકાર ગાય વિના ન રહે. પોતે જાણે છે, કે મારી પાત્રતાથી સમજ્યો છું પણ તેમ જે ઇષ્ટ નિમિત્ત છે તેમના ગુણનું બહુમાન છે.

આંબો ફળથી નમતો જાય તેમ આત્માનો ગુણ ઉઘડયો એટલે સ્વચ્છંદના અભાવરૂપ ઉપકારીનો વિનય કર્યા જ કરે

ચાર જ્ઞાનના ધણી ગણધર મુનિ તે જ ભવે મોક્ષ જવાના છતા અહો! પ્રભુ ધન્ય ધન્ય આપના અનંત ઉપકાર છે, 'અપ્પુવવયણ ધન્ય વચન. પોતે પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યાંસુધી જે પોતાથી અધિ ગુણવંત સદ્ગુરુ છે, તેમનો વિનય શિષ્યને થયા વિના રહે નહિ. વિનય ભક્તિ પોતાના હિત માટે છે, પુરુષાર્થ વધારવા શુભ વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે નહિ, પણ પૂર્ણ સ્થિરતા થયે ત્યારે તો આત્મજ્ઞાનમ નિર્વિકલ્પ દશામાં સ્થિત છે, ત્યાં તો વંદ્યવંદકભાવ પણ નથી. પા હજી સાધક દશા છે ત્યાં સુધી સદ્ગુરુનો વિનય, આદર બીજા જ્ઞાન સાધક પણ કરે છે. "જ્યાં જ્યા જે જે યોગ્ય છે તહાં સમજવું તેહ એકાન્ત પકડવાનું નથી પણ જેમ છે તેમ જાણવાનું છે. ખાનદા પુત્ર તેના બાપને એમ ન કહે કે તમને અમારા ઉપર રાગ હતોએટ પાળી પોષીને મોટા કર્યા છે માટે અમારે તમારો વિનય કરવો નથ

સત્પુરુષનો વિનય તે પરમાર્થે નિજગુણનો વિનય છે. આ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ઉપકારમાં પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનીનો, ત્ર કાળના જ્ઞાનીનો ઉપકાર સમાઈ જાય છે.

તા ૪–૧૦–૩૯

આત્માનો અણઅભ્યાસેલો લોકોત્તર શુદ્ધાત્મ પરિણતિનો મા પોતાને પ્રાપ્ત નથી અને પરોક્ષ જિનનો માત્ર કથનમાં ઉપકાર ગા કરે છે, અથવા શુભ મન જોગથી વિચાર કરે, તેનાથી કંઇ સમ્ય આત્મવિચાર ન ઉગે

અંનતકાળમાં જે માન્યું છે તે આત્મવિચાર ન કહેવાય, અપૂર્વતા ન કહેવાય. જ્ઞાતાનું રાગ રહિત જે અરાગીપણું છે, એ સ્વાધીન તત્ત્વ સ્વરૂપને રાગ રહિત થઈને જે વિચાર્યું તે જ વાસ્તવિક આત્મવિચાર છે. વિચારવું તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. અવગ્રહ એટલે જ્ઞાનવડે પદાર્થનો બોધ સંબંધીનો જ્ઞાનમાત્ર પકડવો. પછી ઈહા=નેનો વિચાર, પછી અવાય =નિર્ણય અને ધારણા=ચોકસ ધારી રાખવું.

કુજ્ઞાનપણે જ્ઞાનનો વ્યાપાર પરપદાર્થ સંબંધી અંનતકાળથી કર્યો છે, પણ તે પરભાવમાં સ્થિતપણારૂપ ભૂલ ટાળીને રાગ રહિતપણે અરાગી થઈને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરવો તે આત્મવિચાર છે, માટે પૂર્વે થઈ ગયેલા અંનત પુરુષાર્થવાળા શ્રીમદ્ ભગવંતો કોણ હતા, તેમનુ વાસ્તવિક શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ અને વીર્ય તે શું એની ખબર વિના તેનું લક્ષ કર્યા કરે, એના ગુણ સમજ્યા વિના સત્સમાગમ વિના રાગ વડે વીતરાગના ગાણા ગાયા કરે છે, અને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનું લક્ષ, પરિચય ન કરે તો તેને આત્મવિચાર ક્યાંથી ઉગશે ? ૧૧

વર્તમાન પુરુષાર્થનું અપૂર્વપણું સ્વરૂપસ્થિતિ જેમને વર્તે છે, એવા સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના જિનસ્વરૂપ સમજાય નહિ એમ હવે કહે છે—

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યાવણ ઉપકાર શો ? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ. ૧૨

એ સિદ્ધાંત કહ્યો તેનો હેતુ, —કારણ એ છે કે ધર્માત્મા જ્ઞાનીના ઉપદેશ વિના પૂર્ણ વીતરાગ સ્વરૂપનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજાય નહિ.

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના પોતાના સ્વછંદે, પોતાની મતિકલ્પનાથી શાસ્ત્ર આધારે અલૌકિક પરમ સ્વરૂપને જેમ તેમ ધારી લેવું અને કહેવુ કે તીર્થંકર, ભગવાને અનંત ઉપકાર કર્યો છે, અમે તે વીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા પાળીએ છીએ, એમ કલ્પનામા રાગ વડે પરોક્ષનું લક્ષ કરે છે પણ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનુ લક્ષ નથી તેથી જિનેસ્વરૂપ

સમજ્યા વિના તું માને કે અમે સમજ્યા છીએ, એ વચન દોષવાળું છે, સમજ્યા વિના ઉપકાર કોનો ? જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કાંઈ, અને તું સમજે છે કાંઈ. અનંતકાળથી અણુસમજણે તારો સ્વકાળ પરભાવ અજ્ઞાનપણે ચાલ્યો આવ્યો છે. આત્મા સુખસ્વરૂપ આનંદમય અકષાય ભાવે છે, તેનું અનંતકાળમાં જાણપણું અનુભવ થયો નથી, એટલે અણુસમજણ ભાવે તારો કાળ ગયો છે માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ વિના તારૂં આત્મસ્વરૂપ તારા સ્વછંદે નહિ ટળે.

અનાદિથી પર પરિણતિનો અભ્યાસ અને દેહાધ્યાસ છે એટલે જેને જે ગોઠે છે (ગમે છે) તે શાસ્ત્ર, ન્યાયને, શ્રવણને જેમ ફાવે તેમ ખતવી દેશે, માટે "સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના સમજાય ન જિન રૂપ" તેમાં જેને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના બહુમાન નથી, તેને લક્ષ અને પ્રતીત નથી. એટલે આત્માર્થની પ્રાપ્તિથી શુન્ય એવા ઓળખી તને મળી જશે, તો તને ગમતી વાત ત્યાંથી મળી રહેશે. જે પોતાથી અજાણ છે, અણુસમજ્યો રખડયો અને એજ ભાવે વીતરાગના ગુણ ગાય છે. પણ વીતરાગે પરમાર્થ ભાવ, અર્થ, શું કહ્યો છે, તે સમજ્યા વિના તે ઉપકાર ગણાય નહિ. અણુસમજણથી તું તારી ઉંધી દૃષ્ટિ વડે, અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞનું એક અંશે પણ માપ કાઢી શકે નહિ. સ્વછંદતાથી સમજવા માગે તો સમજી શકે નહિ. તેમ શુભ ક્રિયા શુભ ભાવ તો મોહકર્મના ઉદયવાળો શુભરાગ છે તેનાથી અરાગી નિર્મળ આત્મા કેમ પ્રગટે ?

દેવ, ગુરુ, ધર્મ પણ વીતરાગ છે. તેને રાગ વડે કેમ જણાય માટે કહે છે, કે " સમજ્યા વિણ ઉપકાર શો ? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ" તું જો સમજે તો તારૂં વીતરાગ સ્વરૂપ તારાથી પ્રગટે. અકષા ભાવની રુચિ થયે, સમજનારનો આત્મા પરિણામે જિનદશાને પામે અંતર સ્વભાવે સ્વાધીન તત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજ્યે ગુણ થાય

પ્રથમ શબ્દો ધારી રાખ્યા હતા, તેને બદલે અપૂર્વપણે અંતર સ્વભાવ ભણી સાચી દૃષ્ટિ કરી જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ સ્વઆત્મા ભણી આદર થયો તેથી પોતાના અતીન્દ્રિય પુરુષાર્થ

પરિણામે પોતે જિન એટલે વીતરાગ દશાને પામે છે. માટે ગુરુગમે અને પ્રત્યક્ષજ્ઞાની વિના શાસ્ત્રોના ઉંડા ન્યાયની ગુંચ સ્વછંદે ન ઉકલે.

ભગવતી સૂત્રમાં ૧ આયારંભી, ૨ પરારંભી, ૩ તદુભયારંભી, ૪ અણારંભી એમ ચાર બોલ વિષે પ્રથમ સંપ્રદાયમાં ચર્ચા થતી હતી તેનો તે ઉપદેશકો ખોટો અર્થ કરતા હતા.

લોકોમાં (સંપ્રદાયમાં) ચાલતું કે અશુભ જોગ એટલે આયારંભી, પરારંભી, અને તદુભયારંભી અને શુભ જોગ એટલે અનારંભી. શ્રીમદ્ પાસે તે પ્રશ્ન થયો ત્યારે તેમણે જેમ છે તેમ ખરો ન્યાય કહી દીધો હતો. એટલે કે શુદ્ધભાવને અણારંભી કહ્યો હતો, પણ ખોટા આગ્રહી ન સમજી શકે.

ઘણા લોકો શુભ જોગને સંવર, નિર્જરા માને અને કહે કે અમ ભગવાને કહ્યું છે, કે અનારંભી તે જ્ઞાની, માટે આપણે પાપ નથી કરતા; માટે શુભ જોગ તે અનારંભીપણું, ધર્મીપણું છે. આનો અર્થ શ્રીમદે વિચક્ષણતાથી કર્યો હતો, કે આ સ્થાને શુભ એટલે આત્માનો સ્વભાવિક સહજભાવ છે તે પવિત્ર પારિણામિકભાવ છે; એમ કહીને શુભને અનારંભી એ અપેક્ષાએ કહ્યો હતો કારણકે અધ્યાત્મિક ભાષામાં શુદ્ધને પવિત્ર શુભ કહ્યો છે, અને પુણ્ય પાપ રૂપ શુભાશુભ ભાવને અશુદ્ધ ભાવ કહ્યો છે, તેથી આ સ્થાને પુણ્ય, પાપરહિત શુદ્ધ પારિણામિક ભાવે આત્મા જ્ઞાતા, અક્રિય સિધ્ધ, ભગવાન જેવો છે, તે પારિણામિક ભાવને અનારંભી સ્વભાવ માનવો; તેને અહીં શુભ કહ્યો છે. આ તત્ત્વની સાચી દ્રષ્ટિ છે. એમ સાચો ન્યાય સમજ્યા વિના લોકો મન, વાણી, દેહના શુભ જોગને ધર્મ માનનારા પણ છે.

આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને જે અશુદ્ધતા કરે તે રાગને શુભ (ઉપાદેય) કેમ કહેવાય ? ઘણા જીવો સમજ્યા વિના શાસ્ત્રના ન્યાય વિરુદ્ધ ઉંધા અર્થ કરે છે. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભગવતી સૂત્રના વચનનો સંપ્રદાયમાં એવો ઉંધો અર્થ કરતા હતા કે શુભભાવ એટલે પાપ પરિણામ ન કરવા, અને પુણ્ય પરિણામરૂપ આ શુભ રાગથી સંવર, નિર્જરા, ધર્મ થાય, અનારંભીપણું થાય. એમ માને અને કહે કે અમે વીતરાગની આજ્ઞા માનીએ છીએ. એમ વીતરાગના નામે ઉંધા

ગણ્યા ગાય છે. એ રાગની ભક્તિ કરે છે, મોહભાવને પારિણામિકભાવ શુદ્ધ ભાવ અજાણપણે માની બેસે છે, અજાણપણું એજ ભૂલ છે. ભૂલ એટલે અજ્ઞાન, અજ્ઞાન તે બચાવ નથી.

વીતરાગ ભગવંતોએ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થવાની આત્માની શુદ્ધ પારિણામિક સ્વભાવિક દશાના અનારંભી દશા એટલે પુણ્ય, પાપ રહિત શુભાશુભ રાગ વિનાની શુદ્ધ પારિણામિક દશા કહી છે, આમ શાસ્ત્રોના અનેક ગુઢ અર્થ ન્યાય સહિત સમજ્યા વિના સાચો ઉપકાર કેમ થાય ?

વીતરાગે " શુભ " ભાવને તે સ્થાને અનારંભી કહ્યો છે તે અધ્યાત્મદ્રષ્ટિથી કહ્યો છે. તેને બદલે લોકો વીતરાગના નામે મફતમા ઓઘું લઈ બેઠા કે શુભ જોગથી ચારિત્ર અને નિર્જરા થાય છે, આપણે ત્યાગી છીએ, ચારિત્રવાળા છીએ. પણ એ શુભ જોગ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેની ખબર નથી. શુભ પરિણામ તે મનના સંબંધનો રાગ છે, તે શુભ રાગ પુણ્યપરિણામ તે ઔદયિક ભાવ છે તે મોહકર્મનું ફળ છે; તે પર પ્રકૃતિના વિપાક નિમિત્તે થનો વિકારી ભાવ તે આત્માનો ભાવ નથી. તેને સમજ્યા વિના તે શુભ જોગને, પુણ્ય પરિણામને ધર્મ માને, ચારિત્ર માને તે પ્રત્યક્ષ મિથ્યાભાવ છે. આમ વીતરાગના શાસ્ત્રો જ્ઞાનીગુરુના આશ્રય વિના, સમજ્યા વિના જીવને શો ઉપકાર થાય? એ માટે વારંવાર શ્રીમદે કહ્યું છે કે સ્વછંદ, માન અને મતવાળાને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવાના ટાણા (વખત) મલતા નથી. માટે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનું મહાત્મ્યં કહ્યું છે,

સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ,
તો તે પામે જિનદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ.
પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, છે જિન તેથી પૂજ્ય,
સમજો જિન સ્વભાવ તો, આત્મભાનનો ગુંજ્ય.

માટે કહ્યું કે વીતરાગ સ્વરૂપ શું છે અને તેમના વચનનો આશય શું છે તે ગુરુ સમીપે, ગુરુગમે સમજ્યા વિના શો ઉપકાર થાય ? માટે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી જે સર્વજ્ઞ પૂર્ણ વીતરાગ થઈ ગયા તેમનું

સ્વરૂપ સમજે તે પોતાના સ્વરૂપની દશાને પામે, કેમકે શુદ્ધ આત્મપણું એજ જિનનું સ્વરૂપ છે. શક્તિરૂપે સર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન છે પણ જે સમજે તેજ પ્રગટ જિનેશ્વર થાય. તે સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના અને પોતાની પાત્રતા વિના સમજાય નહિ. માટે તે સદ્ગુરુ જિનને જાણનાર વર્તમાન પુરુષાર્થ સહિત શ્રીગુરુના ભાવવચન વડે નિજ પદ મુમુક્ષુ જીવને સમજાય છે.

આચારાંગમાં કહ્યું છે કેઃ—"

જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. જિનપદને પરમાર્થ નિજપદ કહ્યું છે માટે જે યથાર્થપણે તત્ત્વસ્વરૂપ ગુરુગમે સમજે તે પોતાની સ્વભાવિક શુદ્ધ દશાને પામે. શુદ્ધ પવિત્ર વીતરાગદશા શ્રી જિનનું સ્વરૂપ છે, તેને પોતાની પાત્રતા વડે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જે જાણે છે તે નિશ્ચયથી પોતાનું આત્મપદ જાણે છે, જેવું રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન રહિત જિનનું સ્વરૂપ છે, તેવું પદ શક્તિરૂપે સર્વ જીવોનું છે તે શ્રી સદ્ગુરુ પાસેથી સમજીને યથાર્થપણે ગ્રહણ કરે તો મુમુક્ષુને જેમ છે તેમ સદ્ગુરુથી સમજાય છે માટે શાસ્ત્રમાં ગુરુઆજ્ઞાનું મહાત્મ્ય ગાયું છે. સદ્ગુરુનો મહિમા, બહુમાન અને આદર તે નિશ્ચયથી પોતાના ગુણનો આદર છે. એક વખત દ્રષ્ટાંત કહ્યું હતું કેઃ—માબાપ, શેઠ અને ગુરુ ત્રણેનો બદલો લૌકિક ઉપકારથી ન વળે પણ પરમાર્થ પદ પમાડવાથી જ વળે છે. ખાનદાન, વિનયવંત એમ ન બોલે કે અમારા પુણ્ય હતા અને તમારો સ્વાર્થ હતો માટે તમે અમને સુખ, સગવડ આપી પાળી પોષીને મોટા કર્યા, એમાં તમારો ઉપકાર શેનો? એમ ખાનદાનના સુપુત્ર ન કહે. અહીં એમ કહેવું છે કે માબાપને ધર્મ કોણ પમાડે? પોતે ધર્મ પામે ત્યારેને? શાસ્ત્રમાં કહે છે કે ખાનદાન પુત્રની ફરજ છે કે માતા, પિતાને ધર્મ પમાડે. એમ શેઠે પ્રથમ ઉપકાર કર્યો હોય તેનો બદલો આપનાર નોકરથી લૌકિક લાભનો બદલો લૌકિકપણે કદી વળે નહીં પણ લોકોત્તર લાભથી તે બદલો વળે. પણ પોતે ધર્મ પામે તો તે શેઠને આત્મધર્મ પમાડી પરમ સંતોષ પમાડી શકે. એમ શ્રી સદ્ગુરુ પાસેથી પોતે આત્મધર્મ સમજ્યો છે તેમના ઉપકારનો બદલો વાળવાનો પ્રસંગ ન ભૂલે. ૧૨.

હવે કહે છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો યોગ ન હોય ત્યાં શું કરવું ? તે માટે કહે છે કે શાસ્ત્રો, આધાર સુપાત્ર જીવને આપે છે ને શાસ્ત્રો કેવાં પ્રમાણિક હોવા જોઈએ, કોણ વાંચી શકે, કેવી રીતે વાંચે, કેવો આદર હોય વિગેરે વિધિ નિષેધથી સમજાવે છે.

આત્માદિ અસ્તિત્વના, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર;
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહિ, ત્યાં આધાર સુપાત્ર. ૧૩.

સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર પ્રણિત આગમશાસ્ત્ર જે સુપાત્ર જીવ હોય તેને આધાર થાય છે પણ તે પ્રત્યક્ષ ભ્રાંતિનું છેદક નથી, પણ જે જીવ આત્માર્થી છે, તીવ્ર આત્માર્થનો કામી છે તથા સદ્ગુરુની આજ્ઞા શીઘ્ર-આરાધ રાખી વર્તે છે, ગુરુના વિરહમાં ગુરુ આજ્ઞા હૃદયમાં રાખે છે તેને સુપાત્ર કહ્યા છે. આ ગાથામાં પ્રમાણિક શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા કહી છે. આત્માદિ=આત્મા છે તે સિવાય જડ પદાર્થોનું હોવાપણું છે તે, સત્ એટલે ત્રિકાળ છે, એટલે યથાર્થપણે સનાતન એ પદાર્થો અને તેનું હોવાપણું અનાદિ અનંતપણે બે તત્ત્વોનું છે. પરલોક છે, સંયોગ, વિયોગ પણ છે અને તે જડ તત્ત્વથી જુદાપણું છે, તેનાથી મુક્ત થઈને મોક્ષસ્વરૂપ, મુક્તદશા પણ છે. એ બેના સંયોગે જીવની વર્તમાન દશામાં ભૂલ પણ છે. એ રાગી દ્વેષીપણું પરના નિમિત્તે છે. કોઈ તત્ત્વ પોતાના કારણે વિકારી, અશુદ્ધ દશામાં ન હોઈ શકે માટે જીવમાં પરના નિમિત્તે અશુદ્ધ દશા છે. લોકો કહે છે કે બીજું તત્ત્વ નથી, ભ્રાંતિ છે, પણ તેમ નથી માટે જે શાસ્ત્રમાં જીવ, અજીવ આદિ એ તત્ત્વોનું યથાર્થપણું હોય, સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર પ્રણિત આગમશાસ્ત્રો હોય તેને પ્રમાણિક માનવા. વળી આ લોક, પરલોક છે એટલે આત્માથી પરભાવરૂપ ઉંધી માન્યતામાં ટકવાને કારણે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનમય જડભાવના અધ્યવસાયના કારણે વિચિત્ર કર્મફળ ભોગવવાના અનેક સ્થાનકો, —પરલોકાદિક છે, પુનર્જન્મ છે અને રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન રહિત શુદ્ધ દશા પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે વિગેરે પ્રમાણ છે. આગળ વધે તો બધું છે, તે જેમ છે તેમ જણાય છે. જે જે જીવો સ્વચ્છંદે શાસ્ત્રો વાંચે છે તે જીવો શાસ્ત્રની ભૂલવણીમાં ભૂલે છે, તેની

ઓળખાણ માટે આ ગાથામાં કહેવાયું છે. માટે અહીં કહ્યું છે કે જ્યાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો યોગ ન હોય ત્યાં એવા શાસ્ત્ર મુમુક્ષુ જીવે વાંચવા વિચારવા. જે શાસ્ત્ર સર્વજ્ઞ વીતરાગ એટલે જેના રાગ દ્વેષ, અજ્ઞાન સર્વથા ટળી ગયા છે અને સાધકદશામાંથી પૂર્ણ શુદ્ધ દશા પામ્યા છે તેવા પુરુષોએ પરૂપેલાં હોય. પદાર્થરૂપે જગતમાં આત્મા અને જડ આદિના અસ્તિત્વનું જેમાં અવિરોધ કથન હોય તેવા શાસ્ત્રોનો આધાર સદ્ગુરુની ગેરહાજરીમાં લેવાય છે, છતાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ આગળ શાસ્ત્રોની તુલના નથી, શાસ્ત્રની અધિકાઈ નથી. એક શિષ્ય ૧૦૦૦ પાનાનું પુસ્તક હતું તે વાંચતો હતો, માત્ર દોઢ લીટી વાંચવી બાકી હતી ત્યા શ્રીગુરુએ તેને બોલાવ્યો, શિષ્યે જરા ધીરેથી અનુત્સાહપણે જવાબ આપ્યો. અને કહે છે કે આટલું પૂરું કરીને આવું તેને વર્તમાન ચૈતન્યમૂર્તિ શું લાભ આપશે તેનું મહાતમ ન આવ્યું. બસ આ જ પોતાની મોટી ભૂલ, કારણકે શિષ્યને એવો ભાવ આવ્યો કે આમાથી કાંઈ જાગી લઉં, તેથી તે ભૂલને વશ પ્રત્યક્ષ ચેતનરૂપ જાગ્રત શ્રી ગુરુભગવાન શું લાભ આપશે તેનું લક્ષ ન રહેતાં તેને દોઢ લીટીનું લક્ષ રહી ગયું તેથી પરમાર્થે પોતાના સ્વરૂપ લાભની તેને અસાવધાની છે. અક્ષરમાંથી જ્ઞાન નથી આવતું એવું ભાન હોત તો વિલંબ કર્યા વિના હોંશથી તરતજ ' જી પ્રભુ ' કહીને ઉભો થાત. તેમ ઘણા જીવોને સતસ્વરૂપ સત્પુરુષ જે જાગતી જ્યોત વર્તમાન પુરુષાર્થવાળા છે તેમનું પરમ ઉપકારી લક્ષ ચુકીને પર નિમિત્તમા અટકે અને સ્વસ્વરૂપની સાવધાની, ગુરુઆજ્ઞાની જવાબદારીનું ભાન ન રાખે તો તેને આત્મસ્વરૂપની પરિણામિક દશાની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? માટે સત્પુરુષનો મહિમા, ભક્તિ, વિનય આદિનું વર્ણન શાસ્ત્રોમા ઘણું આવે છે.

અહીં તો પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો અમુક કાળ વિરહ હોય તો મુમુક્ષુએ ક્યા શાસ્ત્રો વાંચવા તે વિષય છે. આગળ કહેવાયું છે કે આત્મા સત્ સ્વરૂપ એકલો સ્વાધીન છે, છે તે નિત્ય છે, છે તે પરપણે નથી, પરભાવે, રાગભાવે નથી એ આદિ અવિરોધી ન્યાય કથન જેને વિષે છે એવા શાસ્ત્રો જીવને ત્યારે ઉપકારી છે કે જ્યારે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનું

નિમિત્ત મ હોય. આવે પ્રસંગે પોતાની પાત્રતામાં, યોગ્યતામાં સુશાસ્ત્ર નિમિત્ત છે. પહેલું ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું, તેમ કોઈ મોળો જીવ, પ્રત્યક્ષ ઉઘડેલા પુરુષાર્થવાળા શ્રી ગુરુનો ઉપેક્ષક થઈને, પાનામાં રોકાય છે તેને આત્માની યથાર્થ રુચિ નથી. ચૈતન્યનો જે આદર જોઈએ તેને બદલે (નિશ્ચયથી પોતાનો આદર છે તે ભૂલ્યો છે.) તેને જડનો આદર છે, રાગનો આદર છે તેથી તે રાગની ભક્તિ કરે છે.

આત્માર્થી લાયક જીવ સત્પુરુષના વિરહમાં એમ ચિંતવે કે શું કરું, પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો જોગ ક્યારે મળે, એ અપૂર્વ અવસરની ભાવના ભાવતાં વર્તમાનમાં સર્વજ્ઞ કથીત, પ્રમાણ શાસ્ત્રોને સદ્‌ગુરુની હૈયાતી ન હોય ત્યારે પણ, આજ્ઞા સમજી વિવેક સહિત સાચા સુખનો કામી અવિરોધપણે તત્ત્વ સાધન કરે છે. સુપાત્ર જીવને સત્‌શાસ્ત્રનો આધાર એ માટે કહ્યો કે તેના નિમિત્તે જીવ પુરુષાર્થ સાધે છે, વળી તે વિચારે છે કે આ કથનમાં વસ્તુ ભાવસ્વરૂપે છે, કે નામપણે છે, કે સ્થાપના નિક્ષેપે છે, કે દ્રવ્ય નિક્ષેપે છે, જે જે નયે, જે જે પ્રમાણથી, નિશ્ચય વ્યવહારથી, પરમાર્થથી જે ન્યાય, જ્યાં જ્યાં યોગ્ય છે તે તે, યથાસ્થાને સમજે. આત્મા કેવળ શુદ્ધ જ છે એમ પણ નહિ. દ્રવ્ય સ્વભાવે શુદ્ધ અને પર્યાયે અશુદ્ધપણું જાણું અને અશુદ્ધપણું ટાળવા પુરુષાર્થ કરે અને રાગ ટાળીને જ્ઞાનદશાનો પુરુષાર્થ વધારવાનું પ્રયોજન સાધે. હજી અધૂરી દશા છે ત્યાંસુધી શાસ્ત્ર અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય આદિ કરે છે.

લક્ષણ, પ્રમાણ, નય, નિક્ષેપ એ આત્માને સાધકદશામાં પૂર્ણ સ્વભાવ પ્રગટ કરવા સુધીમાં સાધનો છે, પણ તેનો આધાર સદ્‌ગુરુ પ્રત્યક્ષ ન હોય તેટલા પુરતો, જાણીને તે અપેક્ષાએ આદર હોવો જોઈએ. ધર્માત્માએ બહુ શ્રુતભક્તિ કરવી, તેમાં શાસ્ત્રાદિનું બહુમાન કરવા કહ્યું છે, કારણ કે તે શાસ્ત્રો સતપદપ્રરૂપણાનો આધાર છે, કેમકે તેમાં સતપદ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવયુક્ત સત્ અસ્તિપદને પ્રરૂપક, યથાર્થ તત્ત્વનિરૂપણ છે, તે વળી એમ પણ પ્રરૂપે છે કે આત્મા છે, છે તે પરપણે નથી, પણ છે તે સ્વપણે છે, તે જ ટકીને બદલે છે.

શિષ્ય જે ભૂમિકાએ ઉભો છે તે સંસારદશા પલટીને મુક્તદશા કરવી છે માટે શાસ્ત્ર શું પ્રયોજનવાન છે તે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ હોય તો સમજાવે અને તેમની આજ્ઞાને અનુકૂલ શાસ્ત્રો તે કાળે જીવને ભૂલદશા પલટાવીને ભૂલ સુધારે. ઘણાં જીવો વાંચે છે પણ પોતામાં કેવી પાત્રતા જોઈએ, અને સમજણની કળા શી રીતે છે એનો અનુભવ જોઈએ તે તેમને હોતો નથી.

શ્રીમદે ગુજરાતી ભાષામાં કેટલું બધું મહેલું કર્યું છે, તેમણે પણ કહ્યું છે કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની સન્મુખે સમજતાં પોતાના અણસમજણના દોષો જેમ છે તેમ જ્ઞાની સમજાવી શકે છે. જે શાસ્ત્ર યથાર્થ તત્ત્વનું નિરૂપણ કરે છે તે શાસ્ત્ર સુપાત્ર જીવને લાભનુ નિમિત્ત છે. દ્રષ્ટિની ભૂલ ગયા પછી ગમે તે શબ્દ કે શાસ્ત્ર પ્રાયે અહિતનું કારણ થતું નથી પણ જેને સાચી દ્રષ્ટિ થઇ નથી તેને જ્યાં ત્યાં નિમિત્તોમાં, શાસ્ત્રોમા આત્મા વિષે ભ્રમણા થાય છે, તેવા અપરિપક્વ વિચારવાળાએ તો સત્ શાસ્ત્રો જ અવલોકવાં. અહીં સુપાત્ર જીવને શાસ્ત્રો આધારરૂપ કહ્યા છે તોપણ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો મહિમા માથે ચડાવીને તે આધાર છે. અહીં આધારની વાત કરીતે પણ ઉપચારથી છે. ખરી રીતે આધાર તો ધ્યેય આખો આત્મા છે તેના તરફનું વલણ છે, શાસ્ત્ર અભ્યાસમાં સંસારની ઈચ્છા, સંસારભાવ છોડીને નિત્ય વિચારણા અને તત્ત્વ સ્વરૂપનું મનન કરવા અહી કહ્યું છે.

જેનો આધાર માન્યો તેની હિણપ, અનાદર કેમ થવા દે ? સંસારનો પ્રેમ ટાળીને, પ્રથમ સંસારઉપર પ્રેમ હતો તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ સત્પુરુષ પ્રત્યે હોવો જોઇએ, એ પ્રેમ [શુભરાગ] પણ આદરણીય નથી માન્યો પણ ઇષ્ટ નિમિત્ત, જીવના ઉપાદાનનું વલણ જણાવે છે. સદ્ગુરુ પ્રત્યે હૃદયમાં જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ, આદર છે તેજ નિશ્ચયથી પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો પ્રેમ છે. એ કારણે શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત, તેમના ન્યાય, અને અધ્યાત્મ આદિ પ્રમાણિકશાસ્ત્રોનો પ્રેમ આત્માર્થીને હોય જ. ૧૩

હવે જે સત્પુરુષોએ નિષ્કારણ કરૂણાથી એકાન્ત આત્માના જ

હિત અર્થે જે સત્શાસ્ત્રો રચ્યાં છે તેને કેમ અવગાહવા તે કહે છે. તેમાં ઘણો ગંભીર અર્થ રહ્યો છે.

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ;
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪

ધર્માત્મા સદ્ગુરુએ કહ્યું કે અમુક શાસ્ત્ર વાંચ, તો તેનું ઘણું મહાત્મ્ય આવે અને અવગાહન એટલે શાસ્ત્રમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનના ન્યાયના ઊંડા ગંભીર રહસ્ય ભર્યાં છે તેમાં ઊંડા ઉતરી તે સમજવું. જેમ દરીયામાં મોતી લેવા માણસો ઊંડા અવગાહે છે ત્યાં મગરમચ્છ, માછલાં તથા પાણીમાં તોફાનપણ સહન કરીને અંદર ડુબકી મારે છે તેમ શાસ્ત્રના તાત્પર્યને અવગાહે છે તેનો અર્થ એ છે કે વીતરાગ, ભગવંત, પરમાત્મા, સર્વજ્ઞ, આચાર્ય, ગણધરો આત્મતત્ત્વ વિષે શું કહેવા માગે છે તે પોતાના જ્ઞાન વડે સ્વાવલંબનથી ગુરુઆજ્ઞાનું યથાર્થપણું સમજીને, ઊંડા ન્યાયને ગંભીરભાવે વિચારવો. વિરોધ માન્યતા ટાળીને પ્રથમજ સમજવાનું એ છે કે જીવથી શું થઈ શકે છે અને શું નથી થઈ શકતું, શું થઈ રહ્યું છે અને શું માને છે, પોતે દરેક સમયે શું સ્વરૂપે છે તેનો યથાર્થ નિર્ણય કર્યા વિના શાસ્ત્રો વાંચે, સાંભળે, અને હું સારું કરૂં છું એમ માને તે બધુંય વૃથા છે. આત્મા સ્વ-ગુણમાં બધુંય કરી શકે છે પરંતુ સંસાર દેહાદિ પરવસ્તુ કે પરગુણમાં (પરમાણુમાં) કોઈ પ્રકારે કંઈપણ કદી ન કરી શકે. આ મહા નિયમ પ્રથમ સમજવો.

તા. ૫-૧૦-૩૯

૯ મી ગાથામાં સદ્ગુરુના આશ્રય વિષે કહ્યું. ૧૦ મી ગાથામાં સદ્ગુરુના લક્ષણ કહ્યાં. ૧૧ મી ગાથામાં કહ્યું કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના લક્ષ વિના પરોક્ષ જિનનું સ્વરૂપ ન સમજાય અને આત્મવિચારનું યથાર્થપણું ન ઊગે. ૧૨ મી ગાથામાં કહ્યું કે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જિનસ્વરૂપ સમજાય છે. ૧૩ મી ગાથામાં શાસ્ત્રના લક્ષણ વર્ણવ્યાં કે પૂર્વાપર વિરોધ રહિત આત્મા છે અને અન્ય પદાર્થો પણ છે; અનંતજીવ અને અનંત જડ પદાર્થો છે; તે હૈયાતી છે એમ

અસ્તિત્વપણું દેખાડનાર, સર્વજ્ઞ વીતરાગના શાસ્ત્રો જ પ્રમાણિક હોઈ શકે એમ કહ્યું કે સદ્‌ગુરુનો યોગ ન હોય ત્યાં સુપાત્ર જીવને તે શાસ્ત્ર આધારભૂત છે.

૧૪ મી ગાથામાં કહ્યું કે સદ્‌ગુરુ, શિષ્યની શંકાનું સમાધાન કરવા માટે બીજા વૈરાગ્ય આદિના કોઈ ગ્રંથો વાંચવાનું કહે, તે તે ગ્રંથો અવગાહવા. માટે સદ્‌ગુરુએ કહ્યું હોય તેમાં શિષ્યના હિતનો હેતુ સદ્‌ગુરુના હૃદયમાં હોય છે. કોઈ કોઈ શંકા, ભૂલ ટાળવા માટે સદ્‌ગુરુ ગ્રંથ વાંચવા કહે છે; તેની પાછળ આશય શું રહ્યો છે તે યથાર્થ સમજવા માટે, અંદર પ્રવેશ કરવા માટે શાસ્ત્રને વિશેષપણે અવગાહવા કહ્યું છે; એટલે તે ગ્રંથ અવગાહતાં પોતે કદાચ કોઈ વિરોધવાળી એકાન્ત વાતમાં રોકાયો હોય તો જ્ઞાનીપુરુષનો આશય સમજી શકાય છે કે હું અમુકમાં રોકાયો હતો.

સૂક્ષ્મ ભૂલ ટાળવી હોય તો શાસ્ત્રનું નિત્ય અવગાહન, વિચાર, અને ઊંડું મંથન કરવું જોઈએ.

ગણધર જેવા મહામુનિ સંત જેઓ ચાર જ્ઞાનના ધણી છે, તેઓ ભવે મોક્ષ જવાના છે, છતાં તેઓ પણ શાસ્ત્ર અવગાહે છે, સ્વાધ્યાય કરે છે. માટે દરેક જીવે શાસ્ત્રાભ્યાસ કેવી રીતે કરવો તે જણાવે છે. વાંચનારની ઘણી જવાબદારી છે કેમકે ગ્રંથકાર આચાર્યનું પેટ (આશય) શું છે, આ વાક્યનો વાચ્ય શું છે, તેનો વિચાર ન્યાયમાં પ્રવેશ કરી સમજવાનો છે; માટે ઊંડાણમાં મધ્યસ્થપણે નિત્ય વિચારવા કહ્યું છે. પણ પોતાની મિતકલ્પનાથી સ્વચ્છંદે વાંચી જાય તેનું ફળ વિપરીત આવશે;–પોતાને મનગમતી એકાન્ત વાત પકડી રાખશે અથવા તો ક્રિયાજડ થઈ જશે; અથવા શુષ્કજ્ઞાની થઈને કહેશે કે સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે કે આત્મા શુદ્ધ જ છે. “શુદ્ધ બુદ્ધ, ચૈતન્યઘન સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ.” બસ આ સમજાઈ ગયું છે અને બંધ, મોક્ષ તો કલ્પના છે; જીવમાં ભ્રાંતિ નથી, સંસાર હતો જ નહિ, જડ પણ નથી અને આત્મામાં ભૂલ પણ નથી; એમ એકાન્ત પકડીને સ્વચ્છંદે પ્રવર્તે, રાગાદિ કષાયમાં, મોહાવેશમાં વર્તે અને મુખથી જ્ઞાનમાત્રના શબ્દો મન વડે

ધારી રાખે, બોલે તેને સત્શાસ્ત્રનું ફળ નથી. બધા જ્ઞાનીના ઉપદેશનો સાર એ છે કે આત્મા શુદ્ધ છે, પણ તે કઈ દ્રષ્ટિએ છે તેની સમજણ વિના 'શુદ્ધ છું' એટલા નામ માત્રને પકડી રાખે તે તો અશુદ્ધતામાં પ્રવર્તે છે.

જે સ્વચ્છંદ રાગીએ નિર્દોષ વીતરાગ ભગવંતોના ભાવ વચનનો આશય શું છે તેને સમજે, ઉંડાણથી વિચારે અને અંદરથી સાચો નીચોડ કાઢે કે સર્વ જીવો શક્તિરૂપે દ્રવ્યસ્વભાવે માત્ર શુદ્ધ છે, પણ પોતપોતાની વર્તમાન અવસ્થા પ્રકૃતિના નિમિત્તે અને પોતાની ભૂલના કારણે મલીન છે, તે મલીનતા અને ભૂલ રહિત તદ્દન શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ યથાર્થ પુરુષાર્થથી કરી શકે છે તે ન્યાયે એક વાત પણ યથાર્થપણે, શાસ્ત્ર ન્યાયને ઉંડાણથી અવગાહીને વિવેક ટોળીને જો જીવ સમજે તો બધીય પ્રામાણિક પડઆરૂપ ન્યાયની સંધિ તેને બેસતી આવશે.

ઘણા જીવોને સુખ અને સત્યની તાલાવેલી છતાં, નિત્ય સહજ આનંદ સ્વરૂપનો અનુભવ નથી થતો તેનું કારણ કે તેમને સ્વરૂપની ભ્રાંતિ છે તે લોકો વિચાર્યા વિના ગોખી જાય છે કાયમ વાંચન ચાલુ રાખે પણ તે શબ્દોનો ભાવ અર્થ શું છે તેની ખબર ન પડે, હોંકયે રાખે, અને પોતાના સ્વચ્છંદને ઠીક માને તેને સ્વરૂપની ભ્રાંતિ ન ટળે. વળી તે સાધુવદણામાં આશ્રય કરતો હોય, 'અનુપૂર્વિ' ગણતો હોય, 'નમોઅરિહંતાણં' વગેરે એમ ગોખી નાખતો હોય, પણ વિચારે નહિ કે હું જેનું સ્મરણ કરું છું તેનું શું સ્વરૂપ છે? તેનાથી મને શું લાભ થાય છે, હું તે રાગમાં ટક્યો છું કે શું ? આ તત્ત્વ શી રીતે પ્રગટ થઈ શકે છે? મને મોંઘી અને રંગની ઓળખાણ શી રીતે છે? અપૂર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની રીત કેવી છે? હું જે કરી રહ્યો છું, માની રહ્યો છું તે સત્ય છે કે કેમ? તેનો વિચાર વિવેકપૂર્વક કરતા આવડે નહિ તો તે આગળ કેમ વધશે? ક્રિયાને પોતાની કરવા માગે છે તેનો નિત્ય અભ્યાસ કરવા છતાં તેનું વર્તમાનમાં કાંઈ ફળ આવતું નથી, તો તેનું પછી ફળ કેમ આવશે? એટલું લોકો વિચારતા નથી.

લોકો શ્રદ્ધાને ધર્મ કહે છે પણ શ્રદ્ધાસ્વરૂપ તો આત્મા છે

અને તેનો પ્રત્યક્ષ વર્તમાનમાં પણ લાભ થઈ શકે છે. પ્રથમ બીજું કાંઇ કરીએ અને પછી આત્મજ્ઞાન ઉઘડે એમ નથી, માટે કહ્યું કે મત્ શાસ્ત્રો નિત્ય વિચારવાં, યથાર્થ ન્યાયથી અવગાહવાં; પણ કઇ શરતે કેઃ–' કરી મતાંતર ત્યાગ ' એટલે સ્વછંદનો ત્યાગ કરીને, વિરોધ ટાળીને સમજવા માટે વિચારવું. એવું ન હોવું જોઈએ કે જેનાથી હાનિ થાય કે સ્વછંદ પોષાય તત્વનો અભ્યાસ અનાદિથી જીવને અજાણપણે છે, તેનો યથાર્થ નિર્ણય કરતાં વાર લાગે તેનો વાંધો નથી, પણ ખોટો નિર્ણય ન થઇ જાય તે વિચારવું અને સાચું જે છે તે સમજવું, પણ છ મહિના વિચાર કરીને ભેંસનાં શીંગડામાં માથું ઘાલનાર (નાખનાર) મૂર્ખમનુષ્ય જેવું ન થવું જોઈએ.

આગળ કહ્યું કે અવિરોધ તત્વનિરૂપક શાસ્ત્રને યથાર્થ સમજીને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવો. હું કોણ છું, મારું સ્વરૂપ શું છે તેને આજ સુધી જે માન્યું છે તેનાથી જુદો પડી મધ્યસ્થપણે ન્યાયદષ્ટિથી વિચારે તો લાભ થાય પણ કુળધર્મને સાર્થક કરવાના હેતુએ, માન, મોટપ અર્થે વાંચે તો તેની સફળતા ન થાય. માન મેળવવા ખાતર કે પંડિતાઇ ખાતર વાંચે, તેણે શાસ્ત્ર અભ્યાસનો ભાર વૃથા ઉપાડયો છે. પોતે શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરે છે તેમાં લોકરંજનનો હેતુ હોય, અગર ઊંડાણમાં માન મેળવવાનો હેતુ હોય છતાં પોતે માને કે હું ધર્મ કરું છું અને ધર્મની પ્રભાવનાનો મારો હેતુ છે, તો તેને પોતાને પરમાર્થ આશયનું યથાર્થ ભાન નથી એટલે તે જે કાંઈ કરે છે તે અજ્ઞાનની પુષ્ટિ જ કરે છે.

જ્ઞાનીના વચન પાછળ પરમાર્થ કેમ સમજી લેવો તે વિષે ધન્ના સાર્થવાહનું દષ્ટાંતઃ–એક ધન્ના સાર્થવાહ કરીને ગૃહસ્થ હતો તેણે ઉઝીયા, ભોગવતિ, રખીયા અને રોહીણી નામે પોતાની ચાર પુત્ર-વધૂને પાંચ પાંચ કમોદના દાણા આપ્યા અને કહ્યું કે આ દાણા હું માગું ત્યારે આપજો. શબ્દ ચારેને સરખા કહ્યા. પરંતુ તેના ભાવનો અર્થ ચાર વહુએ પોતપોતાની દષ્ટિએ કર્યો, તેમાં એકે તે દાણા ફેંકી દીધા, બીજી ખાઇ ગઈ. તે બન્નેએ એમ માન્યું કે જ્યારે માગશે ત્યારે ઘરમાંથી આપી દઈશું. ત્રીજીએ દાણા સાચવી રાખ્યા

ને ચોથીએ સમરાનું પેટ સમજી લેવાથી વાવવા માટે પિયર મોકલાવ્યા. જ્યારે પેલા મૂર્ખાએ છ મહિના વિચાર કર્યો છતાં ભેંસનાં શીંગડામાં માથું નાખ્યું. આ નાની ચોથી વહુએ એકજ ક્ષણમાં સાચો નિર્ણય નિઃશંકપણે કર્યો હતો. સમરાએ પાંચ વર્ષ પછી કુટુંબનાં બધા માણસોને ભેગાં કરીને તે ચારે વહુના પિયરીઆં પાસેજ બનેલી હકીકત જણાવીને ન્યાય કરાવ્યો. સમરાનો આશય સમજનાર નાનીવહુએ કહ્યું કે કમોદના પાંચ દાણા જોઈતા હોય તો ગાડા મગાવો એ સાંભળી તેને ઘણી ડાહી ને આશય સમજનાર ગણીને ઘરની કુલસત્તા સોંપી. દાણા ફેંકી દીધા તેને વાસીદાનું ને ખાઈ ગઈ તેને રસોડાનું કામ સોંપ્યું સાચવ્યા તેને ભંડારની ચાવી સોંપી. અહીં એમ કહેવું છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાનના કહેલા ઊંડા શાસ્ત્રાર્થ સમજવા માટે કેટલીય તૈયારી જોઈએ અને સર્વજ્ઞ કથિત શબ્દોનો આશય તે પ્રથમ સમજવું જોઈએ. જે કોઈ જીવે સર્વજ્ઞના કથનનો ભાવઅર્થ (આશય) સમજી લીધો અને નિઃશંકપણે નિર્ણય કરીને તેના ભાવને પહોંચી ગયો તેને સ્વાધીનતા મળે છે તેથી અહીં ગાથામાં કહ્યું છે કે સદ્‌ગુરુએ જે જે શાસ્ત્ર લાયક શિષ્યને અવગાહવા કહ્યાં હોય, તે તે પોતાના સ્વચ્છંદ અને મતનો ત્યાગ કરી ને નિત્ય વિચારવા જોઈએ. પોતાના કુળધર્મ આદિના મતાંતર આગ્રહનો ત્યાગ કરે છે તે નિર્દોષ વીતરાગનો આશય શું છે તે શાસ્ત્રમાંથી સાચા ન્યાય વડે કાઢી શકે છે, અને સર્વજ્ઞના પેટની વાત (ભાવાર્થ) અને પોતાની સમજણનો આશય બરાબર છે એમ નિઃસંદેહ કહી શકે છે, અંતર સાક્ષી આપે છે. પણ જેણે સ્વચ્છંદ માનાદિ ઘટાડયા નથી તેને સ્વરૂપની શંકા રહ્યા કરશે, અને તેને સાચો પુરુષાર્થ નહિ ઊપડે પણ જેણે વિરોધ ટાળીને, સ્વચ્છંદ ટાળીને પુરુષાર્થ કર્યો છે તેને શું કરવું, સાચું શું હશે? એ મુંઝવણ નહિ થાય.

જેમ ભોજનમાં કાંકરી દાંત તળે આવતાં કાઢી નાખે એમ તત્ત્વમાં કાંઈ પણ વિરોધ આવે તો ભેદજ્ઞાન વડે ટાળે. અહીં તો જવાબદારી નાખીને કહ્યું છે કે શાસ્ત્ર વાંચવામાં તારા બધા કુતર્ક, પૂર્વાગ્રહને ટાળીને સ્વચ્છંદ, માનાદિ રહિત થાતો આત્માર્થ પામી શકાશે. ત્રણે કાળના જ્ઞાની એમ જ કહે છે.

એક સત્પુરુષ પાસે એક વેશધારી મુનિ આવ્યા. તેમણે ઉપદેશ સાંભળ્યો અને તેને રુચ્યું તેથી કહ્યું કે મને આપના આશ્રયમાં રાખો; શ્રી ગુરુએ શરત કરી કે બાર માસ સુધી ફરીને જ્યાં જ્યાં તને માન મળ્યું હોય ત્યાં બધે કહી આવ કે મેં જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે પરૂપણા ખોટી હતી. મુનિ કહે એ મારાથી નહિ બને, બીજું ગમે તે કહો. ગુરુ કહે તારી ખોટી પૂર્વ માન્યતા ઉપર મીંડા મૂક અને સ્વચ્છંદ ત્યાગ્યા વિના, આજ્ઞા કર્યા વિના લાખ વર્ષ તપશ્ચર્યા કર ગમે તેમ કર તો પણ બીજો ઉપાય નથી. ત્યારે દ્રવ્યલીંગી મુનિ કહે પણ કોઈના કહ્યાંયના નહિ રહીએ. તમે કહો છો તેમ કરૂં તો જે લોકો મને માન આપતા હતા તે મારી મશ્કરી કરશે માટે મારૂં કાંઈક રાખો. શ્રી ગુરુ કહે પરમાર્થમાં કપટ નહિ ચાલે, સત્ય તો સરલ છે, સુલભ છે; તેની પ્રાપ્તિ સર્વ સ્થળે છે. માત્ર દોષ તજવા પડશે; સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધથી જે મોક્ષ માર્ગ અટક્યો છે, તારે ખોટું સાચવી રાખવું છે કે સાચું સમજવું છે? ભૂલથી હાથમાં સાકરને બદલે સોમલની કટકી આવી જાય, તે ભૂલને જાણ્યા પછી તેને કોણ રાખે? ડાહ્યા પુરુષ પાસે ભૂલથી ઝેર આવી ગયું, પણ જ્યારે ભૂલને જાણે, ઝેરને આ ઝેર જ છે એમ જાણે પછી તેનો ત્યાગ કરતાં વાર ન લગાડે, લોકો શું કહેશે, મારું માન જતું રહેશે, તો કે આહાર, પાણી નહિ મળે તો કે વિગેરેની પરવા ન કરે. કોઈની ખોટી શરમ ન રાખે માટે જ ૧૫ મી ગાથામાં સ્વચ્છંદ એટલે મિથ્યાત્વ મોહભાવ ટાળવા કહે છે. ૧૪.

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ. ૧૫.

૧૦ મી ગાથામાં શ્રી ગુરુનાં લક્ષણ કહ્યાં અને ૧૩ મી ગાથામાં જીવ, અજીવ નિરૂપક ધર્મશાસ્ત્રનાં લક્ષણ કહ્યાં.

હવે નિર્દોષ દેવનું લક્ષણ આ ગાથામાં કહ્યું છે. જેના રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન સર્વથા ટળી ગયા છે એવા વીતરાગ દેવ, નિર્દોષ પરમાત્મા છે. તે સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે સર્વ જીવોને હિત માટે કહ્યું છે કે જીવ અનાદિકાળથી પોતાની ઈચ્છાથી અને પોતાના ડહાપણથી ચાલ્યો છે,

પોતાની ઇચ્છા જે અનાદિકાળથી સેવી છે તે સ્વચ્છંદ, મત, આગ્રહ, માન આદિ કષાયને રોકે તો અવશ્ય સ્વતંત્ર પૂર્ણસુખ, સહજાનંદ દશાને પામે, અવિનાશી નિર્દ્વંદ્વ મોક્ષદશાને પામે, કારણકે મિથ્યા અભિપ્રાયના ત્યાગથી અનંત જીવો પૂર્ણ નિર્દોષતાને પામ્યા છે. એમાં એ પણ આવ્યું કે અનાદિથી જીવો પર પ્રકૃતિના નિમિત્તે અશુદ્ધ અવસ્થામાં હતા. તે દોષ ટાળીને અનંત જીવો મોક્ષને પામ્યા અને પામે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પામશે. છતાં અનંત જીવો સંસારમાં રહેશે, એટલે અન્ય દર્શનકારોના મતમાં જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા માને છે તેનું પણ નિરાકરણ થયું. શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય દેવ સમયસારની મંગળાચરણની પહેલી ગાથામાં કહે છે કે 'वंदित्तु सव्वसिद्धे' એ ગાથામાં એજ કહ્યું કે અનંત જીવો સંસારનો અભાવ કરીને, સ્વચ્છંદ ટાળીને સ્વતંત્ર થયા છે, નિર્દોષ થયા છે, તે અનંત સુખમાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં બિરાજે છે. તેમને શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યે અનંત ન્યાયગર્ભિત નમસ્કાર કર્યો છે. તે બધા અનંત જીવો છે; સ્વતંત્ર છે, પોતાના પુરુષાર્થ વડે જ સિદ્ધ, મુક્ત થયા છે, જગત્કર્તા ઇશ્વર નથી, સર્વ જીવની સત્તા એક નથી એમ ઘણા ન્યાય આવ્યા. અત્રે આ ગાથામાં એમ પણ આવ્યું કે 'અવશ્ય પામે મોક્ષ' એટલે, અનંત જીવો મોક્ષસ્વરૂપને પામ્યા તો તું કેમ નહિ પામે? પૂર્વે અનંતકાળમાં પણ તું એક સમયમાત્ર સ્વસ્વભાવમાં ઠર્યો નથી, હવે સ્વચ્છંદ છોડીને સ્વતંત્ર સ્વરૂપમાં ઠર; સ્થિર થા તો સુખ થાય એમ કહ્યું, માટે સ્વચ્છંદ ટાળવાથી અવશ્ય મોક્ષ થાય છે. વળી તે સ્વચ્છંદ ટાળવાની રીતિ શ્રી સદ્ગુરુ જાણે છે, તેમના આશ્રય વિના જીવ પોતાની ઇચ્છાએ બીજું બધુંએ અનંતવાર કરી ચૂકયો છે. લોકોને જ્ઞાનીની વાણી કઠણ પડે છે, તેની સાથે દુઃમેળ રહે છે, પણ જો એક વાર ભૂલ ટાળીને જ્ઞાની સન્મુખ થયો તો જરૂર મેળ થશે. મતાંતર છોડીને એટલે જે ભ્રાંતિ ભ્રમણા છે, ઊંધી દૃષ્ટિરૂપ ખોટો અભિપ્રાય છે તેને જ્ઞાનીએ કહ્યા પ્રમાણે છોડે તો અવશ્ય મોક્ષ પામે.

'નિર્દોષ, અકષાય કરુણાના દાતા અર્હંતદેવ રાગ રહિત નિર્દોષ છે એવા વીતરાગ કેવળજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાન જે નિર્દોષતાને પામી'

ગયા છે, તેમણે કહ્યું છે કે સ્વછંદ એટલે દર્શનમોહ–(પોતાના સ્વ-ભાવમાં ભ્રાંતિ, ખોટી શ્રદ્ધા)—મિથ્યા માન્યતા ટાળવાથી અને સ-ત્પુરુષની આજ્ઞાથી અનંત જીવો મોક્ષદશાને પામ્યા છે. શાસ્ત્રના એકેક વચનમાં ઘણા ન્યાય, આશય હોય છે, પણ જીવોને મનનપૂર્વક સાચો વિચાર કરવો નથી. 'આત્મસિદ્ધિ' ઘણાએ ઘણી વખત વાંચી હશે પણ અંતરમાં મનનપૂર્વક સાચો વિચાર કર્યો નથી. જે રીતે વિચારવું જોઇએ, સમજવું જોઇએ તે પ્રમાણે સમજાયું નથી, માટે આ ગાથામાં સ્વછંદ ટાળવા ઉપર ખાસ ભાર મૂક્યો છે. (સ્વછંદ એટલે દર્શનમોહ, મિથ્યાત્વ, ખોટી માન્યતા.) પોતાનું સ્વરૂપ જે નિર્મળ સમજણ સ્વરૂપ જ્ઞાતા દ્દષ્ટા છે તેની ઓળખાણમાં ભૂલ એજ અનાદિકાળનું મિથ્યાત્વ જીવને અનંત સંસારમાં રખડાવે છે, તે પોતાની ભૂલ, પોતાનોજ અપરાધ છે. જે પુરુષમાં તે ભૂલ નથી એવા સત્પુરુષ, સદ્ગુરુને ઓ-ળખી તેમના ચરણનો આશ્રય કરવાથી પોતાના દોષ ટળે છે.

તા. ૬–૧૦–૩૯.

પૂર્વાગ્રહની માન્યતા છોડીને શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું છે અને સ્વછંદ એટલે હું જાણું છું, સંસાર દેહાદિના કાર્યો કરી શકું છુ એવી ખોટા અભિપ્રાયની પકડ છે તેનો ત્યાગ કરીને સર્વજ્ઞ ભગ-વાને જે સ્વરૂપ કહ્યું તે નિજ શુદ્ધસ્વરૂપને ઓળખીને તેનો આશ્રય સેવતાં અવશ્ય મોક્ષદશાને પામે છે. એ રીતે અનંતજીવો મોક્ષદશાને પૂર્ણ પવિત્રતાને પામ્યા છે એમ અનંતજ્ઞાની, ત્રિકાળજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ કહ્યું છે. અનંતજ્ઞાની થયા, થાય છે અને થશે, તેમનો એકજ અભિપ્રાય છે. તેઓ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો સર્વથા નાશ કરીને નિર્દોષજિન થયા છે. તેજ રીતે કેવળજ્ઞાની પરમાત્માનું કથન નિર્દોષ છે અને તેઓ પણ નિર્દોષ છે.

કદાપિ અજ્ઞાની જીવો ઘણા ડહાપણવાળા હોય, મહા બુદ્ધવંત હોય છતા તેનો અભિપ્રાય ડામાડોળ હોય છે, નિઃશંક નથી હોતો. અનિત્ય પ્રકૃતિના નિમિત્તથી થયેલો ભાવ અનિત્ય છે માટે તે અજ્ઞાની પુરુષનુ કથન પ્રામાણિક અને નિર્દોષ હોય નહિ. તેથી તે જીવો ગમે તેની ગોઠવણથી વાતો કરે તો પણ નિર્દોષ હોય નહિ તેથી એક અજ્ઞાનીના અનેક અભિપ્રાય હોય છે. અને અનંતજ્ઞાનીનો

મત એકજ હોય છે. "પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ" કહ્યુ છે માટે સદ્‌ગુરુ સમાગમને જ પ્રામાણિક આશ્રયભૂત કહ્યો છે. ૧૫.

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુયોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬.

શાસ્ત્રમા અનેક અપેક્ષાથી કથન આવે તેનો જે કોઈ જીવ સ્વચ્છંદથી અભ્યાસ કરે તો એકાન્ત આગ્રહને પકડીને રોકાઈ જાય છે. જેને એકલા નિશ્ચયનો આગ્રહ (નિશ્ચયાભાસ) ભેગી ગયો હોય છે તે આત્મા એકલો શુદ્ધ જ છે, અવસ્થા પણ શુદ્ધ જ છે, રાગ, દ્વેષનો હું કર્તા નથી વિગેરે કહે છે. પણ રાગ, દ્વેષ, વિષય, કષાય ઘટાડવાનો પુરુષાર્થ કરતો નથી; રાગ રહિત થવાનો પ્રયત્ન ન કરે અને સ્વચ્છંદે જે પ્રવર્તે છે તેને શુષ્કજ્ઞાનનો રાગ વધી જાય છે, અને પુરુષાર્થ કરનાર પ્રત્યે તેની દ્રષ્ટિમાં વિરોધ આવશે કે એ તો વ્યવહાર છે. આમ કરે તે તો કર્તા થઈ જાય અને આત્મા તો અકર્તા છે એમ કથન માત્ર તે ધારણામાં રાખે છે.

પણ આત્માર્થી તો નિર્દોષજ્ઞાન બળવડે રાગ ટાળીને પુરુષાર્થ સહિત કહે કે દ્રવ્યે હું ત્રિકાળ શુદ્ધ જ છું. ત્યારે પોતાની શુદ્ધ પર્યાય ઉઘાડતા કેટલો બળવાન પુરુષાર્થ જોઈએ છે, તે જ્ઞાનનો પ્રયત્ન ટકાવી રાખવા કેટલો પુરુષાર્થ (વીર્યબળ) જોઈએ તેનું સ્વચ્છંદી એટલે શુષ્કજ્ઞાનીને ભાન હોતું નથી. માટે સ્વચ્છંદ ટાળવાનો ઉપાય સદ્‌ગુરુના આશ્રયે હોય છે એટલે પોતાની પાત્રતાથી ઉપાદાન તૈયાર કરી સદ્‌ગુરુ સમાગમ કરે તો અનાદિનો મિથ્યાભાવ, સ્વચ્છંદ રોકાય છે અને પરિણામે આત્મજ્ઞાનદશાને તે આત્માર્થી જીવ પામે છે. વળી કોઈ ઉપાદાનને ભૂલીને નિમિત્તને પકડી રાખે એટલે વ્યવહાર વચનોને પકડીને, વ્યવહાર ક્રિયાકાંડ માત્ર વાંચે, વિચારે અને ક્રિયા જડત્વમાજ રોકાય, બાહ્યક્રિયાને ચારિત્ર માની તેમાં પ્રેમ રાખે અને બાહ્ય વ્રત્ત સમિતિ આદિ ક્રિયાને આત્માનું સાધન માને તે પણ સાચા નિમિત્તનો એટલે સદ્‌ગુરુનો અને પોતાના અવિકારી આત્માનો નિષેધક જીવ છે. જીવો પોતાનું માનેલું ડહાપણ જ્યાંસુધી ન છોડે ત્યાંસુધી તેને સતની

રુચિ થાય નહિ, ખોટામાં સંતોષ માને અને મનમાની કલ્પનાંમાં રોકાય છે. અત્યારે કેટલાક લોકો મનની એકાગ્રતામાં, યોગની ક્રિયામાં ધ્યાન વિગેરે ભ્રમણામાં એવા મંડી પડેલા છે કે આત્માને ભૂલીને મનને, કાયાને, વચનને રોકવામાં કર્તવ્ય માને છે તેને સાધન માને છે, પણ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણ્યા વિના તેનું બધું એ વૃથા છે. જ્ઞાની, કે અજ્ઞાની કોઈને દેહની ક્રિયાથી લાભ હાનિ નથી. કારણ કે દેહાદિની કોઈ ક્રિયા કોઈ આત્માને આધારે નથી,—એવો ત્રિકાળ નિયમ છે લોકો જડપ્રકૃતિના જોગને આત્માનો વ્યવહાર માને અને સ્વછંદથી અનેક માન્યતામાં સ્વસ્વરૂપને નિર્ધારીને તે દિશામાં રોકાઈ જાય છે. વળી સત્‌શાસ્ત્રનો પણ નિષેધ કરે, વળી કોઈ કહે કે જાણવા જશું તો એને વિકલ્પ વધી જશે અને જગતનું સારું માઠું દેખીને રાગ, દ્વેષ થાશે, માટે આપણે કાંઈપણ જાણવું નથી. પણ જેનો સ્વભાવ જ્ઞાન તે કોને ન જાણે ? સત્ સ્વભાવને રોકવાનો ઉંધો પુરુષાર્થ કરે તે જડ જેવો થાય છે. જ્ઞાનનો સહજ સ્વભાવ છે તેથી સ્વપર પ્રકાશક છે, જડને જાણવાથી રાગ, દ્વેષ થતાં નથી પણ રાગી જીવ સંસાર-દેહાદિ સંયોગનું ધણીપણું, કર્તાપણું કરીને અજ્ઞાનની, મિથ્યા અભિપ્રાયની પુષ્ટિ કરે છે. ખોટા ધર્મોમાં ચાર જ્ઞાનના ધારી પણ શાસ્ત્ર વાંચે, વિચારે છે અને જેને વર્તમાન પુરુષાર્થ શું, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય શું તેનું ભાન નથી, તે માને કે ઘણા શાસ્ત્રો વાંચીએ, ઘણું જાણીએ તો ઘણા રાગ, દ્વેષ, વિકલ્પ આવે અને થોડું જાણીએ અથવા ધ્યાનમાં બેસી રહીએ, કાંઈ ન જાણીએ તો ઠીક. પણ જેની દૃષ્ટિ ઉંધી છે, ખોટી છે તેને બધું ઉંધું જ આવશે, જ્યાં ત્યાં શંકા જ થાશે. અજ્ઞાનીને ભય છે કારણ કે તે નિમિત્તથી ડરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે નવવાડે બ્રહ્મચર્ય પાળવું. એટલા શબ્દો પકડીને જે માને છે કે એનાથી છેટે રહેવું, પૌષ્ટિક ખોરાક જે ખાય તેનું બ્રહ્મચર્ય રહે નહિ, એમ માની નિમિત્ત ઉપર, દેહના હાડકાં ઉપર બ્રહ્મચર્યનું ધોરણ જે બાંધે છે અને ઉદયની, જોગની ક્રિયાની જાળવણી કરવામાં જ રોકાય છે, તેમાં ધર્મ માને છે, ઠીક માને છે તેને આત્માની ઓળખ નથી. અહીં તો એમ કહેવું છે કે જીવ પોતાની કંઈ કંઈ વિચિત્ર કલ્પનામાં, સ્વછંદમાં રોકાયો હોય તેને જો શ્રી સદ્‌ગુરુનો આશ્રય હોય તો તેનો

સ્વચ્છંદ રોકાય છે. સદ્‌ગુરુ મુમુક્ષુ જીવના દોષને ઓળખી કાઢે છે અને યુક્તિથી સમજાવે છે માટે ગુરુઆજ્ઞા એ પરમ હિતકર છે. કોઈ એકાન્ત નિશ્ચયમાં રોકાયો હોય, અવસ્થામાં અંતરંગ કષાય, તૃષ્ણાદિમાં રોકાયો હોય તેને પુરુષાર્થની જાગૃતિનું જોર આપે છે. કોઈ ક્રિયાજડત્વમાં રોકાયો હોય તેને આત્મા અવિકારી, અક્રિય જ્ઞાન માત્ર છે એની દૃઢ શ્રદ્ધા કરાવે છે અને વ્યવહારાભાસ છોડાવે છે. શાસ્ત્રમાં ઉપદેશ વચનો છે તેમાં રાગને ટાળવામાં વચ્ચે નિમિત્તનો સદ્‌ભાવ જણાવ્યો છે, પણ જેણે નિમિત્તથી સાધન માન્યું તેણે રાગનો આદર કર્યો છે અને જ્યાં રાગનો આદર છે ત્યાં અકષાય આત્માનો અનાદર છે. સાચી શ્રદ્ધા તો દૂર જ રહી જાય છે, જ્ઞાનીએ તો અરાગીપણાના લક્ષે પવિત્રજ્ઞાન બળવડે રાગ ટાળીને જ્ઞાનમાં જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું એને જ વ્યવહાર કહ્યો છે, તે ભૂલીને બાહ્ય વ્યવહાર વચનને પકડે તેમાં નુકસાન કોને ? શાસ્ત્રમાં અનેક અપેક્ષાથી કથન આવે તેનું પ્રયોજન ન સમજે, આશય ન સમજે અને નિમિત્તનો આગ્રહ પકડે તે મૂંઢ છે. શાસ્ત્રમાં અનેક હેતુથી જીવોને પાત્રતા પામવાને ઉપકારના હેતુ એવા સત્ સાધનનું લક્ષ કરાવ્યું હોય છે, પણ તેનો અર્થ જો ગુરુગમે ન સમજે, સાચું પ્રમાણ ન વિચારે તો ભૂલે. જેનો અભિપ્રાય એમ થયો કે પર-પદાર્થ મને નુકસાન કરશે માટે હું તેને દૂર કરું, સ્ત્રીને દેખીશ તો મને રાગ થશે એવો અભિપ્રાય છે ત્યાં અજ્ઞાન છે, તેને જડતત્ત્વની પણ ઓળખાણ નથી. જ્ઞાની ધર્માત્માને બહારથી વ્યવહારમાં પણ વિવેક રહે અને સંસારપ્રસંગમાં, કોઈપણ સંયોગ પ્રસંગમાં ક્ષોભ ન થાય. જેણે હજી નિમિત્ત ઉપર થોડો આધાર રાખ્યો છે તેને પોતાનો યથાર્થ વિશ્વાસ નથી. માટે સદ્‌ગુરુનો સમાગમ છોડે તો સ્વચ્છંદ

'અન્ય ઉપાય કર્યા થકી પ્રાયે બમણો થાય.' જે વિધિએ સ્વચ્છંદ ટળે તેના ભાન વિના બીજા ઘણા ઉપાય કર્યાથી સ્વચ્છંદની પુષ્ટિ વધારે થાય છે. પ્રાયે એટલે ઘણું કરીને સ્વચ્છંદ વધે. પણ જે મુમુક્ષુ સદ્‌-ગુરુની આજ્ઞાને ઓળખનારો, તે મુજબ વર્તનવાળો છે. તે જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય હોય ત્યાં યથાસ્થાને તેમજ સમજે છે અને શ્રી ગુરુના વિરહમાં પણ ગુરુઆજ્ઞા માથે ચડાવીને વર્તે છે તેને સ્વચ્છંદ નથી. જેણે સદ્‌ગુરુસમાગમ કર્યો નથી, તે શાસ્ત્રઅર્થ સમજ્યા વિના વિખ-

વાદ ઉભો કરશે શાસ્ત્રમા શ્રી વિધાનંદજી સ્વામીએ કહ્યું છે કે કોઇ ધર્મનો અન્યાય, ઉધી પરૂપણા કોઇ કરતો હોય, તેને જે યથાશકિત વિરોધ ન કરે, અને સાચા ન્યાયને ન સ્થાપે તે ધર્મી નથી, પોતે ધર્મતત્ત્વ સમજતો હોય તો ખોટાનો વિરોધ કરે ધર્માત્મા સ્થિર સમાધિમા હોય તેના સબધી આ વાત નથી પણ હજુ જે અલ્પજ્ઞ છે અને જેને દેહાદિમા અલ્પરાગ હોવાથી ખાવા પીવાની વૃત્તિ થતી હોય તેને એવો શુભ વિકલ્પ આવ્યા વિના ન રહે કારણકે હજી ધર્મ સ્નેહરૂપરાગ છે દેવ, ગુરુ, ધર્મનો રાગ વર્તે છે, તેને ધર્મની હેલના (હીણપ) થતી જોઇને સાચો ન્યાયમાર્ગ સ્થાપવાનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે નહિ આ વિષે શાસ્ત્રમા ટુકામા લખાણ હોય તેને સમજ્યા વિના વાચીને કહે કે શાસ્ત્રમા કહ્યુ કે ધર્મની હેલના થતી હોય તો બચાવ કરવો એમ કલ્પી જો સ્વચ્છદી શિષ્ય હોય તો આવા શાસ્ત્રો વાચીને કોઇ સાથે ઝગડો કરી બેસે, સઘમા વિખવાદ ઉભો કરે ન્યાય વિવેક આવડે નહિ માટે જે વિધિ, જે કળા જેને પ્રાપ્ત છે તેનો આશ્રય કર્યા વિના, સ્વચ્છદી જ્યા ત્યા વિખવાદ ઉભો કરશે અથવા ખોટા અર્થને ગ્રહણ કરશે એ માટે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમાગમ ઉપકારી છે એમ કહ્યુ. આત્મધર્મની શરૂઆત એટલે સમ્યગ્દર્શનની શરૂઆત, તે અર્થે હવે સમકિતનુ લક્ષણ કહે છે ૧૬

> સ્વચ્છંદ, મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ;
> સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭

અહી સમ્યગ્દર્શનના કારણરૂપ નૈગમનયે સમકિત કહેવુ છે, તેમા ઉપાદાન અને નિમિત્ત એમ બે તેના કારણો છે એક કાર્ય થવામા બે કારણ હોય (૧) ઉપાદાન કારણ એટલે આત્માની સહજ શકિતનુ પરિણમન (૨) નિમિત્ત કારણ એટલે સયોગરૂપ શકિત કે જે ઉપાદાનને પરિણમવુ હોય ત્યારે સાથરૂપ કહેવાય હવે સ્વચ્છદ વિષે કહે છે સ્વચ્છદ એટલે હુ જાણુ છુ, સમજ્યો છુ હુ દેહાદિના કાર્યો કરનાર છુ એવો મિથ્યા અભિપ્રાય તેનો ત્યાગ કરવાનુ અહી કહ્યું છે મતાગ્રહ એટલે કુળધર્મ, લૌકિક રૂઢિને અનુસરતો જે મિથ્યામત

તે, સર્વજ્ઞકથિત અનેકાન્ત ધર્મથી સિદ્ધ વસ્તુતત્ત્વમાં વિરોધરૂપ હોય તે બધા મિથ્યાપક્ષ; તેનો ત્યાગ કરીને સદ્‌ગુરુ, જ્ઞાની સત્પુરુષના લક્ષે વર્તે, વર્તમાન પુરુષાર્થવાળા સદ્‌ગુરુ શું કહે છે તેનો આશય સમજી લે અને તેજ ભાવ અને તેજ અર્થનું ગ્રહણ કરે તેને પ્રત્યક્ષ કારણરૂપે સમકિત કહ્યું છે, એટલે અખંડસ્વરૂપ સદ્‌ગુરુ તે પ્રત્યક્ષ કારણ છે; તેમની યથાર્થ પ્રતીતિ થતાં લાયક જીવને પરમાર્થે સ્વતત્ત્વનું લક્ષ થાય છે. આત્મા આનંદમય સહજ સુખસ્વરૂપી છે એના ભાનના કારણવાળાને અહીં સમકિત કહ્યું છે, આ વ્યવહાર સમકિત છે એટલે બોધ બીજની અપૂર્વ રુચિરૂપ સમકિત છે. સદ્‌ગુરુના લક્ષે ગુરુઆજ્ઞાએ વર્તનાર જીવ ભાવિનિર્વાણનું ભાજન છે. નૈગમનયના અંશે તેને કારણ સમકિત કહ્યું છે, જેમાં ઉપાદાનનું વીર્ય ઉછળીને જે સહજ હા આવી છે કે આ આમ જ છે, એટલે પૂર્ણ અખંડજ્ઞાયકસ્વરૂપ નિર્મળ તત્ત્વ છે એવો આત્માનો જ ભાવ અંતરંગમાં સહજ સ્વભાવે ઉલસ્યો છે, તેથી તે નિશ્ચય સમકિતનું કારણ છે. જીવ, અજીવ આદિ નવતત્ત્વ, છ દ્રવ્યનું જાણપણું, ધારણા એ શ્રદ્ધા નથી. પણ આત્માના પુરુષાર્થનું સહેજે સ્વરૂપ સન્મુખ થવું તેને વ્યવહાર સમકિત કહ્યું છે. વ્યવહાર કહેવાનું કારણ એ કે હજી શુદ્ધતાનો ઉઘાડ થઇ સાધક સ્વભાવ વર્તમાન વર્તતો નથી. પદ્મનંદીપંચવશતિકામાં કહ્યું છે કેઃ—

तत्प्रति प्रीतिचित्तेन, येन वार्त्तापि हि श्रुता ।
निश्चितं स भवेद्भव्यो, भाविनिर्वाणभाजनम् ॥

આત્માની અધ્યાત્મ વાતો સદ્‌ગુરુ સમાગમે જે લાયક પ્રાણીએ ભાવાર્થના લક્ષે, પ્રસન્નચિત્તે એ પ્રમાણે સાંભળી છે આત્મા અક્રિય જ્ઞાતા સિદ્ધ ભગવાન જેવો અવિકારી, શાંત, નિર્મળ ત્રિકાળ પૂર્ણસ્વરૂપ શુદ્ધ છે, તે જીવને ભાવિનિર્વાણ ભાજન કહ્યો છે. પણ દેખાદેખીથી કે મનની ધારણાથી નહિ. સ્વછંદરૂપ મિથ્યાગ્રહના ત્યાગની તેને સહજ પ્રાપ્તિ થાય છે; પણ સંસારદેહ આદિ રાગની પ્રીતિ રાખીને આત્માના નામે જે કાંઇ કરશે તેનો સ્વછંદ બમણો થવાનો છે; તે ભલે સમયસાર, પંચાધ્યાય જેવા ગ્રંથો ભણ્યો હોય, છતાં તેની બધી ધારણા મફતમાં (નકામી) જાય. પરીક્ષા વિના ધર્મના નામે

આંધળી અર્પણતા કરી તેનાથી હિત માને, પોતાની વર્તમાન અવસ્થા, શું કામ કરે છે, જ્ઞાનદશા તે શું છે, તેનું લક્ષ સમજ્યા વિના પ્રમાદમાં નિરાંતે પોઢે છે, તેને પુરુષાર્થ તે શું અને રાગ ટાળવારૂપ જ્ઞાનનું જ્ઞાનમાં ટકવું તે શું, તેની કાંઇ ખબર નથી. સ્વચ્છંદ રોકવાની કળાનું તેને ભાન નથી. છતાં હું જાણું છું તેજ સાચું એ માન્યતાની પકડ હોવાથી વિષય, કષાયની અંતરંગ પ્રવૃતિ ટળે નહિ, કારણકે સમ્યકજ્ઞાન વિના સાચો વિવેક હોય નહિ. એથી દેહાદિની સગવડતા પ્રત્યે રાગ અને પ્રતિકૂળતા પ્રત્યે દ્વેષ તેને રહેશેજ. જે તુચ્છ પદાર્થમાં ધીરજ ખોઈ બેસે છે અને માને છે કે અમે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યુ છે તેણે સ્વચ્છંદ પોષ્યો છે. જ્યાં જ્ઞાતાપણું છે ત્યાં પરભાવ રાગાદિ કષાયમાં ટકવું થાય નહિ અને જ્યાં મિથ્યા આગ્રહની પકડ છે ત્યાં નિર્દોષ જ્ઞાતાપણું હોય નહિ. માટે કહ્યું છે કે, સ્વચ્છંદ, મતાગ્રહ છોડીને સદ્ગુરુના લક્ષે વર્તે તો પરમાર્થ સ્વરૂપનો હેતુ-કારણ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનું લક્ષ સાચે સાચા આત્માભણી હોય તે સ્વરૂપમાં બીજી કલ્પના પણ ન કરે અને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ આજ્ઞાએ વર્તે. જેમ સવળા ઘડા ઉપર બીજા અનેક ઘડા સવળા રહે તેમ આત્માર્થી સુપાત્ર જીવને બધુંએ સવળું થાય છે અને સ્વચ્છંદી માનાર્થીને ઉંધા ઘડાની જેમ અવળું થાય છે. માટે સદ્ગુરુનો સમાગમ પરમ ઉપકારી આશ્રયભૂત કહ્યો છે. ૧૭.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછંદે ન મરાય,
જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય. ૧૮.

મનુષ્યને માન અને મૈથુનસંજ્ઞા વધારે છે, સંજ્ઞા એટલે આત્મા સદાય જ્ઞાનસ્વરૂપ અનિચ્છક છે તેને ભૂલીને પ્રકૃતિજન્ય ઇચ્છામાં રોકાવું તેને સંજ્ઞા કહે છે. માન, સત્કાર, ક્રોધ, માયા, લોભ એ મહાશત્રુ છે. તેમાં માન કષાયનું મુખ્યપણું છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કે જો મનુષ્યમાં માન ન હોત તો મોક્ષઅહીં જ હોત. એટલે માનાદિ કષાય જીવના મહાશત્રુ છે, તે પોતાના સ્વચ્છંદે ન ટળે. ધર્મના બહાને અનંતાનુબંધી માન સેવાય છે, તે સદ્ગુરુ શરણ આશ્રય વિના ન

ટળે. ચક્રવર્તી રાજા મુનિ થયા હોય અને શહેરમાં ભિક્ષા અર્થે આવ્યા હોય, ચૌટામાં ઉભા રહ્યા હોય અને તેનીજ દાસી તેને ઠપકો આપે અને કહે કે મુનિનો આચાર નથી કે ચૌટામાં ઉભા રહેવુ. મુનિને તેથી જરા પણ તેના ઉપર રોષ ન થાય કે આ મારૂં અપમાન કરે છે પણ મુનિ પોતાની ભૂલને કબુલ કરે. " સત્યનો આદર કરનાર પોતાના ત્રિકાળી સત્યનો આદર કરે છે. " દોષનો આદર તે પોતાનો જ અનાદર છે. જો એક બાળક પણ મુનિની ભૂલ દેખાડે તો મુનિ તે કબુલ કરે.

આ ૧૮ મી ગાથામાં ચારિત્રની વાત કહી છે. ૧૭ મી ગાથામાં સમ્યક્દર્શન એટલે આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુના લક્ષથી, આશ્રયથી, કારણ સમકિત કહ્યું છે, કે જે જાતથી નિશ્ચય સમકિત પ્રગટવાનુ છે.

સદ્ગુરુશરણ એટલે નિશ્ચયથી અસત્નો અનાદર અને સત્ સ્વરૂપનો એટલે પોતાના શુદ્ધ આત્માનો આદર છે, એ સદ્ગુરુ આશ્રયનો પરમાર્થ છે. પણ તેથી એમ ન સમજવું કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ ઉપકારી નથી. અથવા એમ પણ ન સમજવું કે એમાં પરાધીનતા છે. જીવના ઉપાદાનની તૈયારી વિના, જાગ્રતિ વિના કાંઇ લાભ થાય નહિ. કોઇ, કોઈને પરિણમાવી શકે નહિ, સુપાત્રતા પોતાની જોઈએ. સ્વચ્છંદ ટાળવામાં સદ્ગુરુનો વિનય કામ આવે છે, સદ્ગુરુનો વિનય એ નિશ્ચયથી પોતાનો વિનય છે, પોતાના ઉઘડેલા ગુણનું બહુમાન છે.

તા ૭-૧૦-૩૯.

સત્ સમાગમથી આત્માર્થી જીવને ઉપકાર થાય છે તે માટે સદ્ગુરુનો સમાગમ આશ્રય અને તેમનો વિનય વર્ણવ્યો છે કારણકે એ વિધિએ નિમિત્તપણાની હયાતીમાં ઉપાદાનની પાત્રતાથી આત્મગુણ ઉઘડે છે. કોઈ કહે કે અહીં નિમિત્ત ઉપર ભાર કેમ મૂકવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ એમ છે કે શ્રીમદે ઠેરઠેર સત્ સંબોધન કર્યું છે કે સદ્ગુરુ, સતશાસ્ત્ર, સતબોધ, સતઉપદેશ, સત્સંગ વિ. સત્નોજ આદર એટલે અસત્નો અભાવ, રાગદ્વેષ વિકારનો અભાવ. જેમાં પ્રગટ સદ્ગુણ અને પુરુષાર્થ વર્તે છે, એવા ઉજ્જ્વળ આત્મગુણસંપન્ન જે સદગુરુ છે તે ગુરના હાડકા દેહાદિ ઉપર વજન નથી, પણ જીવનો'

પ્રયત્ન પોતાના સ્વાધીન ઉપાદાનથીજ પ્રગટે છે. તેમાં પોતાના ગુણનો વિકાસ કરવા માટે અખંડ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપનો આદર કરવા વિનયની ભાષા આવે છે અને વ્યવહારથી તે સત્પુરુષનો ઉપદેશ તેમનો સમાગમ લાયક જીવને અનંત ઉપકારી છે.

સત્સમાગમના નિમિત્તનું જેને બહુમાન નથી તેને પોતાના ગુણનો આદર નથી. જેનામાં પાત્રતા વિનય આદિ ગુણ ખીલી નીકળ્યા છે તેને એવો સ્વચ્છંદભાવ અને ભાષા પણ ન હોય કે મેં મારી પાત્રતાથી પ્રયત્ન કર્યો માટે ગુણ પ્રગટયો છે. ગુરુનો ઉપકાર નથી એમ આત્માર્થીને હોય નહિ. વળી કહ્યું છે કે કામાદિ ટાળવાનો અમોઘ ઉપાય સત્સમાગમ છે. સત્સમાગમમાં વિષય વાસના, માનાદિ વિ. અસ્થિરતા, સદ્‌ગુરુના આશ્રયથી સહજ પ્રયત્નથી જાય છે અને સમ્યગ્ ચારિત્રગુણ એટલે જ્ઞાનગુણનો વિકાસ અને સ્થિરતા વધે છે. ચાર જ્ઞાનધારી મુનિ-આચાર્ય ગણધર આદિ પણ શ્રી ગુરુનું મહામાન કરે છે. તો પછી જેને સાધકદશા ઉઘડી નથી તેનાથી શ્રી ગુરુના વિનયમાં અરુચિ કેમ થાય? સાચો જિજ્ઞાસુ આત્માર્થી હોય તે એમ ન બોલે કે અમારી તૈયારી હશે તો અમને ગુરુ મળશે. એમ સ્વચ્છંદી વાકયો ન બોલે. જેને માત્ર આત્માર્થની ઝંખના છે, તે એજ ભાવના ભાવે કે મને શીઘ્ર સદ્‌ગુરુ મળો. પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો જોગ ક્યારે મળશે? ધન્ય છે એવા સદ્‌ગુરુને એમ જ્ઞાનીનું મહામાન કરે છે એવી નમ્રતા છે કે સત્પુરુષનો વિરહ સંભારીને તેમનું સ્મરણ કરી વારંવાર ભાવ વંદન કરે છે. આગળ આવશે કે 'ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત; પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત.' કારણકે ઉપાદાનનો ભાવ લઈને જે સ્થિર થાય છે તેની આ વાત નથી. વળી જેનામાં લાયકાત છે તે નિર્માનપણે ઇષ્ટ નિમિત્તનો આદર કરે છે. આત્માની તૈયારીવાળાને સતનું અને સતના નિમિત્તનું બહુમાન થયા વિના ન રહે. જ્યારે દૃષ્ટિની વાત કરવી હોય ત્યારે અપેક્ષાએ એમ પણ કહેવાય કે આત્માથી પુરુષાર્થ તૈયાર થયો. પાત્રતા છે તો સહકારી નિમિત્તો, સદ્‌ગુરુ સમાગમ આદિ યોગ હોયજ. તેથી કાંઈ નિમિત્તથી ગુણ ઉઘડયો એમ નથી.

શ્રી સમયસારમાં મુખ્યપણે ઉપાદાન ઉપર વાત છે. સમયસારમાં આવે છે કે:–" શ્રુત પરિચિત અનુભૂત સર્વને, કામભોગ બંધનની કથા; પરથી જુદા એકત્વની ઉપલબ્ધિ કેવળ સુલભ ના." એમ કહ્યું કે જીવોને કામભોગ બંધનની કથાનો પરિચય અનાદિકાળથી સુલભ છે. પણ પરથી જુદાપણું નિર્મળ શુદ્ધ અંશપણું સુલભ નથી. નિરુપાધિક પૂર્ણ શુધ્ધ આત્મતત્ત્વનું જેને જ્ઞાન છે એવા સત્પુરુષોનો પરિચય પણ આ જીવે પૂર્વે કોઈવાર કર્યો નથી. સદ્‌ગુરુમુખે આત્માની વાત પણ સાંભળી નથી. એમની સેવા પણ કરી નથી એટલે સત્સમાગમ વડે સત્ અને સદ્‌ગુરુનો આશ્રય કર્યો નથી. એમ સત્‌ની દુર્લભતા બતાવીને ઇષ્ટ નિમિત્તમાં ઉપકારીપણું સ્થાપે છે. તેથી કાંઈ પરમાર્થને બાધ નથી. જે આત્માને સદ્‌ગુરુનું બહુમાન આવે છે તે આત્માને ઠરવાનું ઠેકાણું અંતર વીસામો હાથ આવે છે અને તેનો વિનય દરેક શાસ્ત્રમાં ગાયો છે. ચોરાશીના રખડપાટથી તપાયમાન થયેલા જીવોને સદ્‌ગુરુનો સત્સમાગમ, આત્માની શીતળતા થવામાં ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત છે. માટે તે શીતળીભૂત ભાવકુવારો શ્રી સદ્‌ગુરુ છે કે જે, આત્માને અનંત દુઃખાદિ બંધથી છુટવાની રીત બતાવે છે અને મુક્ત દશાનું ભાન કરાવે છે. સમ્યગ્દ્રષ્ટિને તીવ્ર ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ન હોય, તેને ગુરુકૃપાથી અને પોતાની પાત્રતાથી મિથ્યામોહ-ભ્રમણાનો અભાવ થયો છે એટલે પોતે અતિ નિર્માની વિનયવંત થયો છે. પોતાને અલ્પ ગુણ ઉઘડયો છે છતાં શ્રી સદ્‌ગુરુનું મહામાન કરે છે. તત્ત્વદ્રષ્ટિએ હું અનાદિઅનંત પૂર્ણ છું, પણ હજી મારે અનંત પુરુષાર્થ પ્રગટાવવો બાકી છે. એટલે અવસ્થાએ અધુરો છું એમ તે જાણે છે એટલે સત્પુરુષની ભક્તિમાં પોતાને તૃણ જેવો કિંકર માને છે. તેમાં અનંત ગુણની પરીક્ષા છે. સત્‌નો આદર છે. પોતાને જે પૂર્ણ પવિત્રતાનું પોસાણ આવ્યું તેનો આદર કરે છે. શ્રીમદ્ પણ જ્ઞાનીનો કેટલો બધો વિનય કરે છે, મહામાન કરે છે. અને કહે છે "હે શ્રી કુંદકુંદાદિઆચાર્યો આપના વચનામૃત આ પામરને સ્વરૂપાનુસંધાનમાં સાધનભૂત થયા માટે આપનો અનંત ઉપકાર છે." એ નિર્માનતામાંજ સાધકનો અકષાય ભાવ વધે છે. એમા પોતાનું જ્ઞાન બળ વધતું દેખાય છે. એ પુરુષાર્થની સરળાઈ છે. જે સત્‌ને ઓળખીને સદ્‌ગુરુનો વિનય

કરે છે તે પરમાર્થે પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. સત્ અને સત્‌ના સાધનની વાત સાંભળતાં ભક્તિભાવથી રોમાંચ ખડા થઈ જાય છે. નિમિત્તને જેમ છે તેમ જાણે છે. પોતાનું તત્ત્વ જેમ છે તેમ જાણે છે. જે વિનયમાં પરમાર્થ વિનય સાથે આવે છે. તેનો અનાદર આત્માર્થી ન કરે. સત્સમાગમનું જ્યાં મહાત્મ્ય થયું ત્યાં સહેજે વિષય કષાય વગેરે વાસના દૂર થાય છે. એથી કહ્યું છે કેઃ–સદ્‌ગુરુ શરણમાં જતાં અલ્પ પ્રયાસે કષાયાદિ ટળી જાય પણ સ્વચ્છંદે તો બમણો થાય છે.

સદ્‌બોધસ્વરૂપ આત્મા .અકષાયસ્વરૂપ છે. તેનો આદર થતાં રાગાદિ વિષય કષાયનો આદર સહેજે ટળે છે. જેનામાં ગુણ પ્રગટયો છે એવા પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો પ્રેમ–આદર છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી રહે છે. પછી તો રાગનો બુધ્ધિપૂર્વક વિકલ્પ પણ નથી. (અબુધ્ધિપૂર્વક સુક્ષ્મ વિકલ્પ ૧૦ મા ગુણસ્થાને ટળી જાય છે.)૧૮.

જે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન,
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯

આ ગાથામાં વિનયનું પ્રયોજન કઇ અપેક્ષાએ કહ્યું છે તેનો પરમાર્થ કાઢી લેવાનો છે.

કેવળી ભગવાન જ્યારે છદ્મસ્થ હતા ત્યારે પોતાના ગુરુનો વિનય કર્યો હતો. તે વિનયની અવસ્થાનું જ્ઞાન કેવળ જ્ઞાનમાં વર્તમાન દેખાય છે, અને સમવસરણમાં દિવ્ય ધ્વનિ છુટે તેમાં પણ તે વિનયની ભાષા આવે છે. અનંત જ્ઞાનમાં જેમ છે તેમ વિકલ્પ વિના સહેજે દેખાય છે. તેમાં ઇચ્છા નથી, પણ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુની દેશનામાં (દિવ્ય ધ્વનિમાં) તે પૂર્વ અવસ્થા સબંધી વાણી આવે કે અમે પ્રથમ છદ્મસ્થદશામાં ઉપકારી સદ્‌ગુરુનો વિનય કર્યો હતો અને તેનો મહિમા જણાવે. કેવળજ્ઞાન થયા પછી વંદ્યવંદકભાવ નથી. શ્રીમદ્‌નો આશય શા હેતુથી છે તે વિચારતાં તેનો ન્યાય એમ આવે છે કે વિનયના બે પ્રકાર છેઃ—

(૧) શુભભાવ રૂપ વિનય છે તે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધીજ વંદ્યવંદકભાવ આવે છે.

(૨) શુદ્ધ ભાવરૂપ વિનય છે. ત્યાં તો કેવળ નિર્વિકલ્પ વીતરાગ દશા છે. ત્યાં કોઈને વિનય કરવાનો રહેતો નથી, માત્ર સહજ પુરુષાર્થ પોતાના પૂર્ણ અકષાય ભાવમાં અભેદ પરિણમન સહિત પૂર્ણ શુદ્ધતારૂપે ટકી રહે છે. તે અકષાય ભાવનો પોતાનો પોતાને વિનય છે. કેવળજ્ઞાન એટલે પૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિત. પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ દશા તેમાં વંદ્યવંદકભાવની વ્યવહાર કલ્પના કરવી તે અસંગત છે. "વિનયવંત ભગવાન કહાવે, નહિ કિસીકો શિર નમાવે."

ભૂતકાળની અપેક્ષાથી ઉપચાર વચને તેમ કહી શકાય. એક આચાર્ય પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડવા ભક્તિભાવથી કહે છે કે શ્રી કેવળજ્ઞાની ભગવાનને અનંત કરુણા છે. એમ કહ્યું તે ઉપચાર વચન છે. તેમ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે તેમના ભાવ વચનના નિમિત્તે ઘણા જીવોને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી બીજી રીતે તેમને અકષાય કરુણા છે. પોતાના ભાવમાં દોષ નથી આવતો તેનું કારણ અનંતી સ્વદયા છે. તે અકષાય કરુણા છે, પરમ વીતરાગતા છે.

વળી કોઈ પરમાર્થ ભક્તિવશ પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડતાં, નૈગમ નયની દ્રષ્ટિએ ભૂતકાળમાં ભગવાને જે વિનય કર્યો હતો તેનો વર્તમાનમાં આરોપ કરીને કહી શકે અને તે રીતે પોતાનો ભક્તિભાવરૂપ પુરુષાર્થ ઉછાળે.

જેમ છે તેમ અપેક્ષા જે નહિ સમજે તે ભૂલ ખાશે.

સિદ્ધ ભગવાનમાં પણ નિગોદ અવસ્થા ગૌણતામાં છે. એ રીતે ભૂત-પૂર્વની અપેક્ષા પ્રયોજનવશ સમજવી જોઈએ. નિશ્ચયદ્રષ્ટિએ "સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ" એમ પોતાના પુરુષાર્થના ઉપાડ માટે સ્વભાવ અપેક્ષાથી કહેવાય. તે જેમ છે તેમ સમજીને વર્તમાન અવસ્થા પ્રગટ પુરુષાર્થરૂપ છે તેને સત્યાર્થપણે લક્ષમાં રાખે તો તેની અપેક્ષા સાચી છે.

આ ગાથાનો સિદ્ધાંત-લોકોત્તર વિનયમાર્ગમાં અકષાય ભાવની દ્રષ્ટિવડે નિર્માનપણાનો મહિમા જણાવવાનો છે. તે અપેક્ષાએ આ નિમિત્તનું કથન છે. તેનો પરમાર્થ ઉપર કહ્યો તેમ સમજી લેવો. બીજું

કાંઇ ન સમજવું. સમજીને જેમ છે તેમ જાણવાનું છે. બાકી શાસ્ત્રમાં કોઇ વાતનો આશય કઇ અપેક્ષાએ આવે છે તે ન સમજાય, તો મધ્યસ્થ રહેવું.

દશવૈકાલીકમાં ૯ મું વિનય અધ્યયન છે તેમાં કહ્યું છે કે અનંત જ્ઞાનને પામેલો શિષ્ય સદ્‌ગુરુનો વિનય ન મૂકે. તેનો આશય એમ છે કે નિર્વિકલ્પદશામાં સ્થિત કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં તે પૂર્વે છદ્મસ્થદશામાં પોતે જે વિનય કર્યો હતો તે અવસ્થાનું જ્ઞાન પણ ખસે નહિ. અને દિવ્ય ધ્વનિ છુટે ત્યારે પૂર્વ અવસ્થાની વાત પણ આવે. કોઇ ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ ભગવાન કેવળજ્ઞાનીને પૂછે તો અમે અમારા ગુરુનો પ્રથમ આમ વિનય, વિવેક કરતા હતા. એમ પણ વાણી યોગમાં આવે. ગયા કાળમાં જે વિનય કર્યો હતો તેનો નિષેધ ન કર્યો તે પણ વિનય છે.

અહિં શ્રીમદ્‌ને જે કહેવું છે તેનો આશય એવો લેવો કે જે જીવોને વિનયનુ મહાત્મ્ય ન હોય તેવા જીવોને ઉભા રાખીને પણ કોઈ અપેક્ષાએ વિનયનું મહાત્મ્ય કહ્યું છે.

વૈયાવચ્ચનો અર્થ સેવા છે. એનો અર્થ વીતરાગ ભગવાનની પોતાના અકષાય ભાવની સેવા છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનને પૂર્વે શિષ્ય અવસ્થામાં ગુરુનો વિનય અને વૈયાવચ્ચ કરી હોય, તે વાતને કોઇ સાધક જીવ ભૂત નૈગમનયે તે ભૂતકાળની અવસ્થાનો વર્તમાનમાં આરોપ કરે તો તે દ્રષ્ટિએ તેની વાત સાચી છે; કારણકે તેને ભક્તિભાવ ઉછાળવો છે એ હેતુ છે.

વળી તીર્થંકર ભગવાનના નિમિત્તથી ચાર સંઘની સ્થાપના થઇ તે પણ ઉપચારથી વૈયાવચ્ચ છે. કારણકે તે અસંખ્યાત જીવની સેવા છે. પોતાના પુરુષાર્થના વીર્યને ઉપાડવા માટે ધર્માત્મા પોતાના વિનય ગુણને ઉપાડીને છેલ્લી હદ સુધી આ રીતે પણ ખેંચી જાય છે. એવો સત્‌નો વિનય કરનાર પોતાના ગુણનો આદર કરે છે. ૧૯.

તેથી કહ્યુ છે કે:—

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ્ય. ૨૦

શ્રી તીર્થંકરાદિ કેવળી ભગવંતોએ દિવ્ય ધ્વનિમાં એવો લોકોત્તર વિનય માર્ગ ભાખ્યો છે. એ સત્માર્ગનો આદર-વિનય, સુલભબોધિ આરાધક જીવને હોય છે. તેઓ આ આશય સમજશે; બાકી સ્વછંદીને નહિ બેસે, અને અવળો અર્થ ગ્રહણ કરી સ્વચ્છંદનું પોષણ કરશે. અને જે સાચો મુમુક્ષુ છે તે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનો કહેલો લોકોત્તર વિનયમાર્ગ સમજશે, અને આરાધશે. નિયમસારમાં આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે અહો! સત્સમાગમ અહો! સદ્ગુરુનો આશ્રય, એ ચરણકમળ સેવ્યા વિના આ વસ્તુ સમજાય તેમ નથી. તેમાં પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ગુણનું બહુમાન લાવી પૂર્ણ પવિત્ર કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપના ગાણા ગાયા છે, અને તે સંબંધમાં કારણ પરમાત્મા તથા કાર્ય પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન છે કે સ્વશકિત પરમાત્મ તત્ત્વ સહજ આનંદમય અનાદિ અનંત પરિણામિકભાવ છે તેની પ્રતીત શ્રી સદ્ગુરુ આશ્રયથી થઇ છે; માટે નિમિત્ત કારણમાં ગુરુ-ભગવાન કહ્યા. જ્યાં અધુરી દશા છે ત્યાં આગળ અનંત જ્ઞાનીઓનો આદર થયા વિના ન રહે. પણ જેને પરમાર્થ સ્વરૂપનો પ્રેમ નથી તેને સત્ અને સતના નિર્દોષ નિમિત્તનો આદર નહિ આવે. અનંત કાળમાં સ્વચ્છંદ અને મતાગ્રહથીજ સતની ઓળખ (પ્રતીત) થઇ નથી. માટે સદ્ગુરુનો આશ્રય અને વિનયનું બહુમાન પરમાર્થ-પ્રયોજનકારી છે, એમ સમજવું, સુજાતવંત શિષ્ય અકષાય ભાવની પૂર્ણ પવિત્રતાનો ઉપાસક છે, માટે જેમના વિષે પ્રગટ પુરુષાર્થ વર્તે છે એવા સદ્ગુરુ અને સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મના સ્થાનભૂત નિમિત્તો તેમાં પોતાના ભકિત ભાવનો નિક્ષેપ કરીને બહુમાન કર્યા કરે છે. નિર્માનપણે વીર્યને પુરેપુરૂં ઉપાડી શકે એવા નિર્માનપણાનો એ હેતુ છે લક્ષમાં અકષાયભાવ, પૂર્ણ સ્વભાવ છે તેની પ્રાપ્તિ પોતાના પુરુષાર્થથી થાય છે; તેમાં વચ્ચે શુભ પરિણામના વિકલ્પ સહેજે આવે છે. સાધક ધર્માત્માને આખું જગત ઉપકાર કરવા તૈયાર છે. લોકોત્તર માર્ગની કુંચી સદ્ગુરુ આશ્રયથી સમજાય છે. તેથી કહ્યું છે કે સુલભબોધિ જીવ

હોય તે જ આ લોકોત્તર-વિનય દ્રવ્યે અને ભાવે જેમ છે તેમ સમજીને પોતાનું કાર્ય કરી લેશે.

લોગ્ગસનો પાઠ "લોગસ્સ ઉજ્જોયગરે" થી શરૂ થાય છે એમાં આવે છે કે 'આરૂગ્ગ' બોહિલાભં.' (અકષાય સ્વરૂપની જાળવણી) એટલે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું પામવું તે બોધિબીજ છે. તેની પૂર્ણતાને લક્ષે, તે નિજસ્વરૂપની સાવધાની વડે રાગરહિત જ્ઞાનમાં ટકી રહીને, તે સમતા આયુષ્ય પર્યંત નિભાવી રાખી મરણ, ટાણે તે અખંડ શુદ્ધ સ્વરૂપની આરાધના વડે સમાધિ મરણ કરવું તે સાચો વિનય માર્ગ છે. તે શ્રદ્ધા જ્ઞાન ચારિત્રને અખંડ ધારાએ નભાવે તે બોધિ અખંડને પામીને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે. વર્તમાન કાળમાં સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનનો સાક્ષાત પ્રત્યક્ષ યોગ નથી, તેથી કરીને કદાચ એકાદ ભવ બાકી રહે તો તેનું ભાવથી આંતરૂ નથી. માટે સદ્‌ગુરુનો વિનય એ પરાધીનતા નથી. સતનો વિનય એ પોતાની સહજ સ્વતંત્ર દશાનો વિકાસ છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે. તેના વિનયમાં સુપાત્રજીવ પુરુષાર્થવંત નમી પડે છે, ઢળી પડે છે, અને છઠ્ઠી ભૂમિકા સુધી દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ સ્વરુપ અનુસંધાનના લક્ષે કરે છે. ભાષામાં અહંપણાનું વચન પણ ન આવે. નિમિત્તની ભાષા વિનયથી જ આવે એ સાધકની નમ્રતા છે, ગુણ છે. 'હે પ્રભુ! હે પ્રભુ!' ની સ્તુતિ છે તેમાં સદ્‌ગુરુનું મહાત્મ્ય માન ટાળીને પુરુષાર્થ ઉપાડવા માટે કહ્યુ છે. છેલ્લી કડીમાં આવે છે કેઃ—

'પડી પડી તુજ પદ પંકજે, ફરીફરી માગું એજ;
સદ્‌ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દ્રઢતા કરી દેજ.'

તેમાં પોતાના પુરુષાર્થની અધિક જાગૃતિ છે. સ્વરૂપની દ્રઢતા છે, દીનતા નથી, પણ પુરુષાર્થની સબળાઈ છે. આ અલૌકિક વિનય કોણ સમજે? સુલભબોધિ આરાધક આત્માર્થી જ સમજે. બાકી તો મુળ ઉપાદાનની વાત આવે ત્યાં એકાંત પકડે અને પુરુષાર્થ ભૂલે અને નિમિત્તની વાત આવે ત્યાં મૂળને ભૂલે અને નિમિત્તને પકડે, એમ સ્વચ્છંદી પોતાના સ્વરૂપની સાવધાની રાખી શકે નહિ. પોતાનો ગુણ બગાડે અને માને કે હું ઠીક સુધારૂં છું, ધર્માત્મા વિવેકી છે..પણ

ખરો વિવેકી હોય તે પોતાનો પુરુષાર્થ બરાબર ન ઉપડે તો બીજાનો કે નિમિત્તનો વાંક ન કાઢે. પોતાની નબળાઇ જાણે અને ચારિત્ર ગુણ ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરે અને કહે કે ધન્ય સદ્ગુરુ, મારા જન્મ મરણનો તમે નાશ કર્યો. આપની શીતળ છાંયામાં મારૂં કૃતાર્થપણું છે. હે નાથ! આપે જ મને આત્મા આપ્યો છે. આપનો અનંત ઉપકાર છે; એમ નિર્માનપણે જ્ઞાનકળાથી પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. એવો પરમાર્થભૂત વિનયમાર્ગ કોઇ સુલભબોધિ સમ્યગ્વંત આરાધક હોય તે મોક્ષમાર્ગને જેમ છે તેમ સમજે. અને સત્નો વિરાધક દુર્લભબોધિ જીવ મતાર્થી હશે તે લોકોત્તર વિનય સ્થાનકને લૌકિકમાં ખતવી નાખશે. અને અજ્ઞાન તિમિરનું આવરણ પોતાને વિષે વધારશે. તે વિષે સાચા તત્ત્વના અજાણ મિથ્યાદ્રષ્ટિઓની દશા શું થાય છે તે હવે કહે છે. ૨૦.

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ;
મહામોહિની કર્મથી, બૂડે ભવજળ માંહિ. ૨૧.

આત્મસ્વરૂપથી અભાન જીવો છે તે મહામોહિ જીવ છે. એવા મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવને મહામોહીની કર્મ બંધાય છે. મૂળતો જ્ઞાની સદ્ગુરુને વિનયની સર્વથા ઇચ્છાજ નથી, પોતાનો વિનય કરાવવાના કામી નથી. અને જેણે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિપણાનું નામ ધારણ કર્યું છે તે જો જગત પાસેથી માન લેવાની કામના કરે, પોતાને યથાર્થ અનુભવ નહિ છતાં સદ્ગુરુપણું પોતામાં છે એમ સ્થાપન કરે, અને શિષ્ય આદિ પાસે વિનય કરાવે, અંતરંગમાં માનાદિની મીઠાશ વેદે તેને માથે ૭૦ કોડા કોડીની સ્થિતિનું મોહનીયકર્મ બાંધી નિગોદમાં અને અનંતકાળ સુધી રખડવાની જવાબદારી છે; અને જે શિષ્યો તત્ત્વ સમજ્યા વિના કુગુરુઓનો જ્યાં ત્યાં વિનય કરે-નમન કરતા ફરે તે પણ મહામોહિની કર્મ બાંધે; ઘણા કહે છે કે તે ભગવાનના ભકત છે. સાધુનું ચારિત્રપાળે છે. આત્માઅર્થે આકરા વૃત-તપ પાળે છે. માટે અમે તેના બાનાને નમસ્કાર કરીએ છીએ, એ ધરમની શોભા છે, તેનાથી ધર્મ-તીર્થ નભી રહે છે. પણ અજ્ઞાન જેવું મહાપાપ કોઇ

નથી અને અજ્ઞાનપણુ અજ્તણુપણુ તે બચાવ નથી વળી પક્ષી પણ રાત્રિ ભોજન નથી કરતા ઢોરને કોઇ પરિગ્રહ દેખાતો નથી, ઝાડ વનસ્પતિ એમા પણ શક્તિરૂપે સિદ્ધ જેવો આત્મા છે તે પણ કોઇ જીવ હિંસા કરતા નથી માટે તેમને વંદન કરવાથી ધર્મલાભ થવો જોઇએ, પણ એમ તો થતુ નથી બાહ્યચારિત્રનો વેશ દેખીને નમસ્કાર કરવો તે અજ્ઞાનને પુષ્ટિ આપવા જેવુ છે આ સમજવુ કઠણ પડે તેમ છે માટે કહીએ છીએ કે પ્રથમ આત્મસ્વરૂપ શુ છે તેને વિશેષ ગણીને જાણો ઘણા વેશધારી માને છે કે અમે ત્યાગી છીએ, આમ ક્રિયા કરીએ છીએ, નિર્દોષ વસ્તુ લઇએ છીએ, પરિગ્રહના ત્યાગી છીએ, પણ આત્મા શુ કરે અને શુ ન કરે તેની કાઈ ખબર ન પડે, તેને વંદનીય કેમ કહેવાય ? ઉત્તરાધ્યયનમા પાચમુ અધ્યયન છે તેમાં પ્રશ્નોત્તર છે કે ગુરુ, અમે ગ્રહસ્થ છીએ એના કરતા એ દ્રવ્યચારિત્રી યા દ્રવ્ય સાધુ સાગ ખરા કે ? તેમને વંદન થાય કે ?

તેનો જવાબ છે કે તેના કરતા સુદ્રષ્ટિવાન ગ્રહસ્થ અનંતગુણા સારા છે બગડેલુ દૂધ છાશમાથી જાય એમ દ્રવ્યલીગી સાધુ ભલે ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ વૈરાગ્યવાન દેખાતા હોય, ભલે જૈનમુનિ નામધારી હોય છતા તે બગડેલા દૂધ જેવા છે, અને ધર્માત્મા ગ્રહસ્થ હોય તે તેની કરતા અનંતગુણો સારો છે માટે તત્ત્વનો અભ્યાસ કરે તો જેમ છે તેમ સમજાશે, પણ લોગનો આદર થતા મતનો અનાદર થાય છે માટે વિનય કરવાની પણ જરૂર જાગી છે ૨૧ તે માટે કહે છે કે —

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;
હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨.

ગુરુ પાસેથી એક સાચો ન્યાય સમજનાર સુદ્રષ્ટિ જીવ આખી જીંદગી તેમનો ઉપકાર ન ભૂલે આત્માની પવિત્રદશાનો કામી, સાચા સુખનો કામી તે યથાર્થ વિવેકવંત હોય છે તે યથાર્થ વિચારને સમજે છે અને જે મતાર્થી જીવ હોય તે તેનો અવળો નિર્ધાર લે છે. અથવા કાતો તેવો વિનય શિષ્યાદિ પાસે કરાવે છે અસદ્ગુરુને વિષે સદ્ગુરુની ભ્રાન્તિ રાખી વિનયમાર્ગનો અવળો નિર્ણય કરી લે છે;

અને માને છે કેઃ-પોતે દ્રઢ મુમુક્ષુ છે, વિનયવંત છે, એમ અસદ્ગુરુ પાસે જઇને અસદ્ગુરુને દ્રઢ કરે છે અને નિજમાનાર્થે (પોતાના સંતોષ માટે) પોતાના જેવી, ઉંધી શ્રદ્ધાવાળા અસદ્ગુરુ પાસે કહે કે તમે જ ધર્મ તીર્થને ટકાવી રાખો છો, આપ જ સાચા છો, બીજા આમ કહે છે માટે ખોટા છે; એમ અસત્‌નો આદર કરીને માંહોમાંહે મિથ્યાત્વને, સ્વચ્છંદને દ્રઢ કરે છે. પોતાને પોતાનું અહિત કરવું નથી છતાં અજ્ઞાન એ બચાવ નથી; માટે અવશ્ય ભવજળધિમાં બૂડે છે. એવા જીવો આ વિનયના માર્ગનો દુરુપયોગ કરીને પોતાનું અહિત કરે છે, હિત અહિતનો જેને વિવેક છે. એવા મુમુક્ષુ જીવો હોય તે જ્યાં વિનય ઘટે ત્યાં વિનય કરે. પણ કોઇ મિથ્યાદષ્ટિનો વિનય ન કરે, તેનો અર્થ એમ નથી કે બીજાનો અનાદર કર્યો. કોઇ મુમુક્ષુ જીવ રસ્તામાં ચાલ્યો જતો હોય તેને ઉપકારી સુપાત્ર ધર્માત્મા મળે તેમનો એકનોજ વિનય કરે અને બીજા સંસાર અર્થી હોય તેનો વિનય ન કરે તેમાં તેનો અવિનય નથી. સત્‌ની રુચિ થઇ ત્યાં સત્‌નો જ આદર હોય. પોતાને વિષે બીજા આમ ધારશે તો એવી શંકા તેને ન હોય જ્યાંલગી પૂર્ણ વીતરાગતા, સ્વરૂપસ્થિરતામાં એકાગ્રતા થઈ નથી ત્યાં લગી ગુણવંત ધર્માત્માનું બહુમાન કર્યા વિના ન રહે. સમ્યગ્દર્શનનું સાધન ઇષ્ટ નિમિત્ત-સદ્ગુરુ, સત્‌દેવ, સત્શાસ્ત્રો વિનય કરે. કુગુરુ, કુદેવ અને કુશાસ્ત્રનો વિનય ન કરે તે કાંઇ દ્વેષ નથી.

કંજુસાઇ અને કરકસર બેઉ ભાવમાં કેટલો આંતરો છે ? એક વિવેકપૂર્વક જેમ છે તેમ સમજીને વિવેકથી વર્તે છે. એક તૃષ્ણાને પોષે છે; તેમ દ્રઢતા અને મતાગ્રહમાં આંતરો છે. દ્રઢતા એટલે સત્સ્વરૂપની નિઃશંક પકડ છે. અને મતાગ્રહ એટલે મારાપણાના પક્ષની બુદ્ધિ છે. તેમાં દ્વેષભાવની હૈયાતિ હોય છે ઉદાર અને ઉડાવ તે બેઉ ભાવના આશયમાં જેમ ફેર હોય છે તેમ વિવેકી વિનયવંત અને આંધળો વિનય કરનાર એ બન્નેમાં ફેર છે. પકડ પકડમાં ફેર છે. બીલાડી ઉંદરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાંને પકડે તેમાં ફેર છે. વેષધારી જૈન મુનિને પણ ધર્મ બુદ્ધિથી વંદન ન થાય. પણ રાજાને નછુટકે લૌકિક પ્રસંગવશ આવકાર આપવો પડે એમ વ્યવહારના અનેક પ્રકાર જાણવા

યોગ્ય છે. લોકોત્તર ધર્મને વિષે લોકોત્તર વિનય હોવો જોઈએ, તેમાં પોતાનો પરમાર્થ સધાય છે. (સાધી શકાય છે) અકષાયભાવની અનુકમ્પા, (અનુ=અનુસરીને) સ્વપની જાળવણી છે તે જ વિનય છે. શ્રીમદે બાહ્યના વ્યવહાર ઉપર બહુ લક્ષ નથી રાખ્યું. તેમની ઉંડી અપેક્ષા સાધારણ જીવને સમજવી કઠણ પડે તેમ છે.

જ્યાંલગી પ્રમત્તભાવ છે, છઠ્ઠું ગુણઠાણું છે. ત્યાંલગી વંદ્ય-વંદકભાવનો વિકલ્પ, આહાર આદિ હોય છે. સાતમીથી ઉપલી ભૂમિકામાં એટલે કે તેરમી ભૂમિકામાં કોઇ એમ કહે કે વંદ્યવંદકભાવ હોય તો તે તદ્દન ન્યાય વિરુધ્ધ છે, તે વાત યથાર્થ જ નથી.

તેરમી ભૂમિકામાં તીર્થંકર ભગવાન તથા કેટલાક સામાન્ય કેવળી ભગવાન અરાગી હોવા છતાં તેમને ઉપદેશ તથા વિકાર હોય છે પંચાધ્યાયિ ભા. ૨ ગાથા ૪૪૬ માં કહે કે અકષાય ભાવ તે જ નિજ અનુકમ્પા છે.

તા. ૮-૧૦-૩૯ ગાથા ૨૨ મી ચાલુ

આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે. તેમાં ૨૩ ગાથા સુધી ભૂમિકા બાંધી છે તેમાં સ્વચ્છંદ, મતાગ્રહ, શુષ્કજ્ઞાની ક્રિયાજડી વિ. મતનો ત્યાગ, સદ્ગુરુની ઓળખાણ વગેરે અનેક ન્યાયથી કથન આવ્યું. અત્રે સદ્ગુરુનો વિનય ગુણીનું બહુમાન કોણ કરી શકે તે વાત ચાલે છે.

સદ્ગુરુ કોણ કહેવાય, સત્શાસ્ત્ર કોને કહીયે, સુપાત્રતા કોને કહીએ, વળી કોને વંદન કરવું, વિનય કેમ કરવો, કેવો અભિપ્રાય રાખવો, કોનો વિનય ન કરવો, કોને વંદન ન કરવા એ વિગેરે કથન અનેક ન્યાયથી આવે તેથી ઘણા જીવોને મુંઝવણ થાય; પણ જે સાચો મુમુક્ષુ હોય તેને મુંઝવણ થાય નહિ. તે યથાર્થ વિચારને જ્યાં જેમ છે ત્યાં તેમ સમજે છે કેમકે તે એક આત્માર્થનો જ કામી છે, પણ જેને સાચી પાત્રતા નથી તેને શંકા મુંઝવણ થયા કરશે કે સાચાની શી ખબર પડે? સુગુરુ કોણ હશે? વિનય કેમ હશે? કોઈ આમ ઉપદેશ આપે છે. કોઇ આમ ધર્મનું સ્થાપન કરે છે, તેથી

અમને તો મુંઝવણ વધે છે, કારણકે જ્યાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં બધાય પોતાના માલની ઉત્કૃષ્ટતા ટાંકે છે. પણ જેને સ્વછંદ, મતાગ્રહમાં નથી ટકવું, અને સાચું સમજવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા છે તેણે તો યથાર્થપણું સમજવું જોઈશે. અભિપ્રાયમાં કયાં કયાં ભૂલ આવે છે તે જાણવા માટે માન અને મતાગ્રહ છોડીને સદ્દગુરુના શરણે જવું. કારણકે પોતાના છંદે કાર્ય થતું નથી. શાસ્ત્ર ન્યાય તથા સત્ય અસત્યના ભેદ વિગેરે ગમે તેવા અટપટા હોય છતાં મુમુક્ષુને જરાય મુંઝવણ ન થાય. માટે સાચા સુખનો કામી, જે આગળ કહેવાયો તે વિનય આદિનો યથાર્થ વિચાર, પ્રમાણિકપણે જેમ છે તેમ સમજે છે. પોતાની પાત્રતા જ્ઞાનના વિવેકવડે તૈયાર કરે તેને મુંઝવણ નહિ થતાં, બધી મુંઝવણનો નિઃસંદેહપણે નિકાલ થઈ જાય છે. મારે મારું પૂર્ણસત્ત્વ, અવિકારી જ્ઞાનઘનસ્વરૂપ, ત્રિકાળ નિર્મળ શુદ્ધ આત્મપદ જ જોઈએ છે એવો તેને યથાર્થ નિશ્ચય હોય છે. પોતે રાગ અને રાગ રહિત નિજપદની વહેંચણીમાં મુંઝાય નહિ. અહીં ૨૩ મી ગાથા સુધી જે કહ્યું છે તેનો યથાર્થ નિર્ણય અને તેના વિચાર મુમુક્ષુજ સમજી શકે છે. પણ જેને શંકા અને મુંઝવણ છે તે હજી સમજ્યો નથી. માટે જ્ઞાની કહે છે કે તમારામાં મુમુક્ષુતા હશે તો આ ન્યાયનું યથાર્થપણું જરૂર સમજી લેશો. જે સમજ્યો નથી તે ચોક્કસપણે સ્વચ્છંદ માનાદિ મતાગ્રહમાં રોકાણો છે. તે ભલે પોતાની ભૂલ ન ગણે પણ તેથી કાંઈ તે સમજ્યો ન કહેવાય; કારણકે તેને કાંતો પુણ્યની મીઠાશ રહી હોય છે અગર તો મતની કુળધર્મનો આગ્રહ કે માનાદિની મીઠાશ આદિ હોય છે. આવા જીવને આત્માર્થ ન સમજાય; કારણકે તેના હૃદયમાં મિથ્યાત્વનું શલ્ય છે. જેમ કુવામાં પાણી મીઠું અને એકજ જાતનું છે; પણ તે કુવાના એક થાળામાં કાળીજીરીની પોટલી નાખી હોય તો તે થાળામાંથી નીકળતું બધું પાણી કડવુંજ આવે અને બીજા થાળામાં સાકરની પોટલી નાખી હોય તો બધુંય પાણી ગળ્યું, સાકરના સ્વાદવાળું આવે; એમ આત્મારૂપી કુવામાં મીઠું જળ ભર્યું છે પણ જેના હૃદયરૂપી થાળામાં મિથ્યાત્વરૂપી કડવાશ, મતાર્થ, માનાર્થ અને સ્વચ્છંદ ભર્યા છે તે જીવ ગમે તેટલો પુરુષાર્થ કરે તોપણ આત્માની નિરાકુળશાન્તિ, અકષાયપણું, સહજ આનંદ તેનો અંશ પણ તેને

ન આવે. તેનું કારણ એ છે કે તેની શ્રદ્ધા અને વર્તન વિપરિતપણે પરિણમે છે તેને કોઇ ભૂલ ટાળવાનું કહે તો તે માને નહિ. ઉલટો કુગુરુ પાસે જઈ એવો નિર્ણય કરે કે જેથી તેનું અવળુંજ કાર્ય થાય. તેની રુચિ જ તેને તેવું વલણ કરાવે છે. મિથ્યાત્વપણું દૃઢ થાય તેવાજ અસત્ સમાગમનો પ્રેમ કરે છે. તેથી તે અવળો વિનય સમજીને એવો ઉંધો નિર્ધાર કરી બેસે છે કે તેને સાચું સમજતાં વિરોધ આવશે. તેવાને દુર્લભબોધી કહ્યા છે. કારણકે તેને સત્‌ની પરીક્ષા નથી. તે સાચો વિનય નહિ સમજે. શ્રી નેમિચંદ્ર સિદ્ધાંત ચક્રવર્તી કહે છે કે હે શ્રી ગુરુ! આપના ચરણકમળના પ્રતાપે હું સંસારનો પાર પામી ગયો છું. જુવો ? કેટલો સત્‌નો આદર છે? પોતામાં અનંતી પાત્રતા હોવા છતાં શ્રીગુરુનું બહુમાન કરે છે કે હે ગુરુ! તમારા ચરણકમળ પ્રસાદથી હું સંસારનો છેડો પામી ગયો છું; એમ ગુરુપ્રત્યે દીનત્વ કરે છે. એજ અનતી સાધકશકિત બતાવે છે. કેટલી પૂર્ણ તત્ત્વને પહોંચી વળવાની ધગશ ? દર્શનસારમાં દેવસેન આચાર્ય કહે છે કે હે પદ્મનંદી! હે કુદકુંદાચાર્ય પ્રભુ ! તમે જો સાક્ષાત્ સીમંધર તીર્થંકર ભગવાન પાસે જઈને આ સમયસાર પાહુડ (સ્વાત્મબોધ સમય પ્રાભૃત) ન લાવ્યા હોત તો અમારા જેવા મુનિનું શું થાત ? આપનો અનંત ઉપકાર છે. આપ વડે જ અમે આત્માપણું પામ્યા છીએ. એમાંજ સદ્‌ગુરુ અને સદ્ધર્મનો વિનય છે. પોતાનો આત્મા જ્યાં ગુણવૃદ્ધિમાં નમી ન પડે, નમ્રતા ન દેખાય તો તે આત્માર્થી હોય નહિ. મતાર્થીના અભિપ્રાયમાં અનંતુ અજ્ઞાન દરેક ક્ષણે ભર્યું છે. ત્રિકાળી સત્‌નો અનાદર તે કરી રહ્યો છે. પછી ભલે તે ગમે તેવું ધર્મી નામ ધરાવતો હોય

આત્માર્થી ધર્માત્મા નમન કરે કે હે ગુરુ! હે પ્રભુ ! હું નહિ, તુંજ સત્ય છે તારા આધારેજ મારૂ સત્યમય જીવન છે, એમ સમજીને વિનય કરે. મહાધર્માત્મા નગ્ન નિર્ગ્રંથ મુનિ પદ્મનંદી આચાર્ય ઋષભ જિનની સ્તુતિ કરતા કહે છે કે હે સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનેશ્વર ! હું વાણી વડે આપની સ્તુતિ કેમ કરી શકું ? વિકલ્પદ્વારા સહજસ્વભાવનું વર્ણન કરવાને અસમર્થ છું, મૂઢ છું, તેઓ પૂર્ણજ્ઞાયકતાને

લક્ષે અક્રિય જ્ઞાનઘનમાં મસ્ત હતા. સ્વાનુભવના લક્ષે પૂર્ણતાને પહોંચી જવાના કામી હતા. સત્પુરુષનો વિનય કરીને તરી ગયા. એકજ ભવે મોક્ષ જવાના છે, તેમણે કોઈવાર મિથ્યાદ્રષ્ટિને મોહી જીવને નમન કર્યું નથી. તેથી તેમાં કાંઈ દ્વેષ નથી, જ્ઞાની જે કાંઈ બોલે જે કાંઈ કરે તે બધુંય મળતું છે. આત્મા અવિનાશી ચિદાનંદ સહજ સ્વભાવી છે. અને દેહાદિ જડવસ્તુનો જે જે ભાવ થાય છે તે વિકારી પરભાવ છે. રાગભાવથી આત્મસ્વરૂપની સિદ્ધિ નથી. માટે જ આત્માર્થી ધર્માત્માને વિનય કરતો હોય ત્યારે પણ અંતરંગમાં જ્ઞાનદશાની સ્થિરતા છે. પોતાના બેહદ અકષાયભાવનું લક્ષ છે. તેના લક્ષમાં વર્તતો જ્ઞાની સાધક ધર્માત્મા પોતે હજુ સ્વભાવમાં એકાગ્ર સ્થિર રહી શકતો નથી ત્યારે પુરુષાર્થ ઉપાડવા વિનય સહિત સદ્‌ગુરુની સ્તુતિ કરે છે. તેમનો વિનય પ્રમાણિક છે. અને નીચલી ભૂમિકાવાળા મુમુક્ષુ પણ સમજીને વિનય કરે છે. હવે આ ભૂમિકાની છેલ્લી ગાથા કહે છે. ૨૨.

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આતમલક્ષ,
તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

જેને પોતાના મતના પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવું છે, મતાગ્રહ મૂકવો નથી તેવા મતાર્થી માનાર્થીને આત્માનું લક્ષ થાય જ નહિ. આત્મ લક્ષ એટલે પરદ્રવ્ય અને પુણ્ય પાપ આદિ બધા પરભાવોના લક્ષણોથી આત્માને જુદો પાડવો. આ આત્માનું નિર્દોષ લક્ષણ છે, તેને યથાર્થપણે મુમુક્ષુ જીવ ઓળખી શકે છે પણ મતાર્થી જીવે પોતાનું લક્ષણ અન્યથા માન્યું હોય છે. મતાર્થીને સતની ઓળખ નથી માટે મતાર્થીના લક્ષણની ઓળખાણ કહે છે. જેમ ગોળનું લક્ષણ ગળપણ, કાળીજીરીનું લક્ષણ કડવાશ, તેમ મતાર્થીનું લક્ષણ મતાગ્રહ, અને આત્માર્થીનું લક્ષણ કેવળ નિર્દોષ આત્માર્થ. મતાર્થીને પક્ષપાતી એ માટે કહ્યો છે, કે તેને સદ્‌ગુરુની અને સતની ઓળખાણ નથી પણ તેની વિરુદ્ધતાને અનુસરે છે. તે પોતાનો સ્વચ્છંદ રાખીને વિપરિતપણું આદરે છે.

બીજી વાત એમ છે કે અગીયારમે ગુણઠાણેથી પણ જીવ પડી

જાય છે, પણ તેનો આશય એમ નથી કે બીજા જીવો પુરુષાર્થમાં નબળાઈ રાખે, પ્રમાદ કરે; માટે તેમ સમજવાનું નથી. કારણકે જ્ઞાનીનું કોઈ વચન પુરુષાર્થને નબળું પાડનાર ન હોય, પણ કોઈ એમ માને કે, અરેરે! શાસ્ત્રમાં તો હજી આટલી ઊંચી ભૂમિકાવાળા પણ પડી જાય છે, તો આપણું શું થાય. પણ આવા મોળા ઓઠાં લેનારાએ પૂર્વે મોળાપણું સેવીને, પોતાના સ્વાધીન તત્ત્વને પરાધીન અને ભયવાળું માન્યું છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના વચનોનો આશય બધા જીવોના ભાવની ઉજ્જ્વળતા અર્થે નિઃશંક સ્વભાવની વૃદ્ધિ થવા માટે હોય છે. સર્વજ્ઞનું વચન નિષ્પક્ષપાતી હોય છે. તેમના વચનો સમજીને સવળો અર્થ લેવાની જેને રુચિ નથી તે ઉંધોભાવ પકડી લે છે, પણ સર્વજ્ઞ ભગવાનનો હેતુ સર્વ જીવોના હિત માટે હતો. પૂર્વે તેમણે એવી ભાવના કરી હતી કે સર્વ જીવોને આત્મધર્મ પમાડું (એનો ગર્ભિત ભાવ એ છે કે મારો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણ થઈ જાવ) એટલે એમના નિમિત્તથી સમવસરણમાં જે ધ્વનિ છુટે છે તે આત્માર્થ બોધક અને પરમ હિતકારી જ હોય છે. શાસ્ત્રમાં તેમનાં કથન ગણધર આચાર્યો ટુંકી ભાષામાં ગોઠવે છે. તે સંક્ષેપમાંજ હોય. તેમનો આશય જીવો સમજીને, પુરુષાર્થ લાવીને આત્મકલ્યાણ સાધે એવો હોય છે.

બીજી વાત એમ છે કે એક આત્માની જાત એવી છે કે જે કદી મોક્ષે ન જાય. પણ એ સાંભળતાં જ્ઞાનીનું વચન જે ભાવેઅને જે રીતથી છે તે ભાવે જે જીવ સમજે તે અભવી હોય નહિ. ભગવાનના વાક્યથી તો ગુણની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ પણ તેનો ન્યાય ન સમજતાં જે બાના કાઢે છે કે આમ ન હોવું જોઈએ; એમ તેનો નકાર કરવારૂપ પોતાની કલ્પના વડે કહે કે તેનો અર્થ આમ હોવો જોઈએ વીગેરે અનેક બાના બતાવી પરનો દોષ માનનાર-કહેનારને આત્માર્થ નથી જોતો પણ મતાર્થ અને વિખવાદ જોઈએ છે. જેને આત્માર્થ જોઈએ છે તેણે પોતાનો સ્વચ્છંદ મતાગ્રહ છોડીને શ્રીગુરુ શરણે જવું જોઈએ. ૨૩.

હવે મતાર્થીના લક્ષણ નિષ્પક્ષપાતપણે કહે છે કેઃ—

બાહ્યત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪

બાહ્યત્યાગ વૈરાગ્ય દેખાય પણ જેને સાચું જ્ઞાન નથી તેવાને લોકો સાચા ગુરુ માને છે. કારણકે જગતના લોકો બાહ્યદૃષ્ટિથી જોનાર છે. કોઈને ખુબ આકરી કષ્ટ ક્રિયા દેખાય તો કહે અહો ! તપ કેટલા કરે છે ! વસ્ત્ર કેટલાં ઓછાં વાપરે છે ! વળી કોઈ પાશેર શી ગથી નભાવે તો તેનો મહિમા લાવી ગાણા ગાય. વળી કોઈ નગ્ન હોય કે કોઈ તપેલા પતરા ઉપર ત્રણ કલાક તપતો હોય કે બ્રહ્મચર્ય જેવું દેખાતું હોય તેને દેખીને વાહ ! વાહ! કરી બેસે, અને વિનય કર્યા કરે કે અહો ! તમે ભારે ત્યાગી છો. જગતમાં ધર્મને બહાને અન્યથા વર્તનારા બે વર્ગ મુખ્ય છે. કોઈ શરીર બળવાળાં હોય તે ક્રિયાકાંડ અને કાયક્લેશમાં પ્રવર્તે છે. અને જે શરીર બળમાં મંદ હોય પણ બુદ્ધિ બળ વિશેષ હોય છે તેને ચારિત્ર ઉપર એટલે કષાય ટાળવા તરફ લક્ષ હોતું નથી, પણ શુષ્કજ્ઞાની પણું હોય છે. તે બુદ્ધિવાળા ક્રિયાકાંડવાળાને નિષેધે છે. અને ક્રિયાકાંડવાળા શુષ્કજ્ઞાનીને નિષેધે છે એમ બેઉ સમજ્યા વિના આત્માના ભાન વિના એક બીજાને નિષેધે છે.

વળી કોઈને બન્ને પ્રકાર હોય એટલે કે પરમાર્થ સમજ્યા વગરનું શાસ્ત્રજ્ઞાન, બાહ્યજ્ઞાન હોય અને ક્રિયા પાળતો હોય તેને પણ સતની ખબર નથી. તે બેયને એકાંતી માને અને પોતે કહે કે જુઓ અમે સમજીને જ્ઞાન અને ક્રિયા કરીએ છીએ.

આત્માર્થી ધર્માત્મા હોય તે જગતના ભિન્નભિન્નમત દેખીને મુંઝાય નહિ ખોટાને નિષેધ કરે તે તેનું પ્રમાણિકપણું છે. તે કાંઈ દ્વેષ ન કહેવાય; પણ વિકલ્પદશા હોય તો તે નિમિત્તનો વિકલ્પ આવી જાય તે અપેક્ષાએ અહીં કહ્યું છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અરૂપી છે, કાંઈ બાહ્યત્યાગ અને ગ્રહણ રૂપ કે શુભ જોગરૂપ નથી.

કોઈને દુઃખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય તેને પણ ત્યાગવૈરાગ્ય મનાઈ જાય છે. કોઈ માસખમણના તપ કરતો હોય તેનો દુર્બળ દેહ દેખીને ઘણું માન આપવા આવે. વળી સ્ત્રી આદિનો વિયોગ હોય તેથી તેને

વિષે કંઈ મોટા દેખાય છે. તેને ગાન આપનાર જીવને ઘરે સંસારનો ખુબ મોહ, મમતા હોય છે, તેથી તેવા જીવો આવા ત્યાગીને દેખીને તેના પ્રત્યે બહુમાન કરે છે, પણ અંતનતત્ત્વની ઓળખાણ શું ? તેની તેને ખબર નથી. દ્રવ્યાનુયોગતર્કણામાં ત્રણ પ્રકારના પરીક્ષક કહ્યા છે.

(૧) અજ્ઞાનીઓ પ્રથમ વેશ નિરખે છે કે આપણા સંપ્રદાયનો વેશ છે ને ? પોતાના કુળધર્મનો વેશ દેખીને રાજી થાય.

(૨) તેનાથી કાંઈ વધુ ડાહ્યા હોય તે દેહના ચારિત્રને ક્રિયાને ઓળખે છે. પોતાની માનેલી બાહ્ય ચારિત્રની ક્રિયા હોય તો વખાણે.

(૩) બાહ્ય ત્યાગ, બાહ્ય વેશ ઉપર વજન નહીં આપતા અંતરંગ તત્ત્વ સમ્યગ્સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે, તેની જ પરીક્ષા કરીને સત્‌નો આદર કરે છે અને ખોટાને ખોટું સમજે છે, તે જ આત્માર્થી છે.

કોઈ માને છે કે ખોટા–સાચા ધર્મની પરીક્ષા કરવા બેસીએ તો રાગ–દ્વેષ થાય, માટે પરીક્ષા કરવી નહિ. એવું માનનારા મૂઢમતિનો અત્રે નિષેધ થયો.

જેઓની બાહ્ય દ્રષ્ટિ છે તે બાહ્યના ત્યાગ વૈરાગ્યને સ્થુલ દ્રષ્ટિએ દેખે છે અને તેનો વિનય નમસ્કાર આદિ બહુમાન કરે છે. તેનું કારણ એમ છે કે પોતે દેહાદિના સુખ સગવડતા–આસક્તિ ઘટાડી શકતો નથી, એટલે એવી સગવડતા વિના બાહ્યનું ચારિત્ર કાયક્લેશ દેખે ત્યાં અંજાય થઈ પડે છે. તેવા જીવે બાહ્ય ત્યાગ આત્માનો સ્વભાવ છે એમ માન્યું. તેવા જીવને આત્મા–પરવસ્તુના ગ્રહણ ત્યાગ રહિત, નિર્મળ, અબંધ, બેહદ છે તે કેમ બેસશે ? જેણે બાહ્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય ઉપર આત્માની હદ બાંધી તેને બેહદ સામર્થ્યસ્વરૂપ આત્માની ઓળખ નથી, તેને અંતરંગ ત્યાગ નથી ઉપલક્ષણ=બાહ્યલક્ષણ) જે બાહ્ય જોગની ક્રિયા દેખાય તે ઉપરથી સાચું લક્ષણ માનવું તે દોષિત લક્ષણ છે. જેને સાચું જ્ઞાન નથી એટલે અંતર ત્યાગ વૈરાગ્ય નથી તેને બાહ્ય ત્યાગમાં અજ્ઞાનપૂર્વક અભિમાનસહિત, મિથ્યાઆગ્રહસહિત કર્તૃત્વબુદ્ધિ છે. તેનો વૈરાગ્ય કેવળ દ્વેષરૂપ વા દુઃખગર્ભિત અથવા

મોહગર્ભિત છે, જ્ઞાનગર્ભિત ત્યાગ વૈરાગ્ય નથી. રાગના ત્યાગરૂપ ત્યાગ થયો નથી, પણ તેને બાહ્ય પદાર્થ પ્રસંગના યોગનો જોગ ન હતો, સ્ત્રી આદિ પરિગ્રહની અંતરાય હતી તેથી તેને વર્તમાનમાં ત્યાગ જેવો યોગ દેખાય છે તેમાં તેનો કર્તૃત્વભાવ છે.

તા. ૯–૧૦–૩૯ ગાથા ૨૪ મી ચાલુ

જેને પોતાના સત્સ્વરૂપમાં રુચિ નથી તેવા બાહ્ય દ્રષ્ટિ જીવો બાહ્ય લક્ષણનેજ જુવે છે. તેમાં એમ પણ આવ્યુ કે પ્રથમ જે જીવો સદ્‌ગુરુ સંબંધમાં જ ભૂલે છે તે બધું ભૂલે છે. તેના કારણ જણાવ્યા.

સદ્‌ગુરુના લક્ષણો પ્રથમ બતાવ્યા કે શ્રી સદ્‌ગુરુજ મુમુક્ષુ આત્માને સાચું હિત સમજાવી શકે છે અને વૃત, તપ, ધર્મ એ શું છે, નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિ શું છે, અને પરથી જુદાઈ શું છે તે સદ્‌ગુરુ યથાર્થપણે સમજાવી શકે છે. સત્‌શાસ્ત્ર તથા સત્‌દેવની ઓળખાણ શ્રી સદ્‌ગુરુ કરાવી શકે છે. ત્યારે અસદ્‌ગુરુઓ સત્ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર અને અંતરંગ વિરતિથી જીવને ભૂલાવે છે, કારણકે અસદ્‌ગુરુનો સંગ કરનાર પોતેજ અજ્ઞાયક છે. મતાર્થી જીવોને અનાદિથી બાહ્ય વસ્તુનો તેની દ્રષ્ટિ મુજબ મોહ હોય છે. તેથી ગુરુની ઓળખાણ બાહ્ય લક્ષણથી કરે છે. માટે ૨૪ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે " બાહ્ય ત્યાગ પણ જ્ઞાન નહિ, તે માને ગુરુ સત્ય, અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમા જ મમત્વ.' જગતને અંતરની પરીક્ષા નથી, માટે બાહ્ય ત્યાગમાં રૂડે છે, તેને ધર્મ માને છે. જેને અંતરંગ ત્યાગ નથી તેને સમ્યગજ્ઞાન નથી. અને જેને સાચું જ્ઞાન નથી તેને ચારિત્ર એટલે જ્ઞાનની સ્થિરતા પણ નથી. સ્થિરતા નથી તે ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું. જ્ઞાનરહિતપણું તે કુગુરુનું અને મતાર્થીનું લક્ષણ છે.

બાહ્યદ્રષ્ટિ જીવ સ્થુલ પર્યાયને દેખે છે એટલે કે આતો ત્યાગી છે, બ્રહ્મચારી છે, આ ઉના પાણી પીવે છે, આમ તપ કરે છે, મુનિ છે એમ બહારનું લક્ષ કરે છે તેઓ આત્માને ભૂલે છે. તે જીવો એમ માને છે કે આ ગુરુ સાચા છે. ' અથવા નિજકુળ ધર્મના તે ગુરુમાંજ મમત્વ ' આ ૨૪ મી ગાથામાં એ પણ આવ્યું કે પોતાથી બાહ્ય

ત્યાગ વિષય કષાયાદિનો ત્યાગ નથી થાતો; તેથી જેને ત્યાગાદિ જેવો યોગ છે તેને બહુમાન આપે છે. પણ બાહ્ય ત્યાગથી ધર્મ હોય તો વનસ્પતિ ઝાડ વગેરે બાહ્ય સમિતિ ગુપ્તિ કરીને એક સ્થાને બાહ્ય ત્યાગી થઇને બેઠા છે તેમને પણ ધર્મ થવો જોઇએ.

કેટલાક લોકો પોતાના માનેલા ગુરુ જ સાચા છે એમ પોતાના સ્વચ્છંદને જ પોષે છે, અને તેમાં જ મમત્વ દઢ કરે છે. સાચું શું તેની ઓળખ વિના કુળધર્મના ગુરુને દઢ કરે. ગમે તેવા ધર્મગુરુ હોય પણ આપણાથી તો તે સારા છે, આપણે તો સંસારી છીએ માટે આપણે તો તે જે કહે તે માનવું. એમ કેટલાકો કહે છે. પણ સત્ય શું તે સમજવાની ગરજ વિના મતાગ્રહને દઢ કરનારા ખોટાનો જ મમત્વ કરે છે તે મતાર્થી છે. અહીં બે લક્ષણો બાંધ્યા કેઃ—

(૧) સાચું જ્ઞાન નહિ તે લક્ષણ.

(૨) અંતર ત્યાગ નહિ એટલે જ્ઞાનની સ્થિરતા નહિ. એ બેઉ ગુરુના લક્ષણ કહ્યા. અને બે લક્ષણ મતાર્થીના કહ્યા. ૨૪.

જે ગુરુને ઓળખવામાં ભૂલ્યા છે તેનું એ ફળ થાય છે કે તે તદેવને ઓળખવામાં પણ ભૂલે છે, તે હવે કહે છે.

જે જિનદેહ પ્રમાણ ને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ;
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજબુદ્ધિ. ૨૫.

જે આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધપદને પામ્યા તે આત્મા પૂર્ણ આનંદ રૂપ છે તેમણે પૂર્વે ભાવના કરેલી કે સર્વ જીવોને આત્મધર્મ પમાડું, એ રાગના કારણે તીર્થંકર નામકર્મની પ્રકૃતિ બંધાઇ ગઈ હોય છે. અને તેમનો દેહ અતિ સુંદર હોય છે, તે શરીરને ૧૦૦૮ ઉત્તમ લક્ષણ હોય છે. એ રૂપવાનપણું પુણ્યના અતિશયથી સહિત હોય છે. મતાર્થીઓ તેમના દેહાદિના અને પુણ્યના ઠાઠના ગુણ-ગ્રામ કર્યા કરે છે, પણ શ્રી વીતરાગ તત્ત્વ શું છે તેના સ્વરૂપનું ભાન (કે જેનું યથાર્થ સમજવે નિજપદ પણ સમજાય) તે કરતા નથી તેઓ તો

માત્ર હાડકાના રૂપના લક્ષણ અને દેહાદિ રૂપના વર્ણન ગાઈ, તેને ધર્મ માને પણ તે કાંઈ આત્માનું લક્ષણ નથી. તેઓ જ્યાં ત્યાં પુણ્યના અતિશયથી આત્માના ગુણ માને છે. પણ ખરી રીતે તે ગુણનો મહિમા નથી, પણ પુણ્યની ઊજળી ધૂળના વખાણ છે. સાચો મહિમા જ્ઞાની ધર્માત્મા જાણે છે. જેને પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનું ભાન છે, તેને આત્માના લક્ષણની ખબર છે. તેની સ્તુતિ કરનાર તે લક્ષે નિશ્ચયસ્તુતિ કરી શકે છે. અનંત આનંદથી સ્વભર, પૂર્ણ જ્ઞાનઘન તત્ત્વસ્વરૂપ તીર્થંકર ભગવાનના આત્મામાં ભર્યું છે તેની ઓળખ નથી, અને ૩૪ અતિશય વગેરે, તથા આમ ગઢ–ચક્રાદિ હોય છે, આમ ઇન્દ્રો સેવા કરે છે, અને આમ દેવ નાટક કરે છે વગેરે ગાયા કરે; પણ આ તરંગ સ્વરૂપ શું તેને ઓળખ્યા વિના તે રાગી ખરેખર રાગમાં રોકાણો છે. શ્રી જિનનું સ્વરૂપ ઓળખ્યા વિના તેની બધી ખતવણી ઊંધી છે જિનપદ તે નિજપદ છે. શ્રી અરિહંતને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયથી યથાર્થપણે સત્સમાગમ વડે જે જાણે, તે નિશ્ચયથી પોતાનાજ સ્વરૂપને જાણે છે. પ્રવચનસારની ૮૦ મી ગાથામાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે કે-

जो जाणदि अरहंतं दव्वत्तगुणत्तपज्जयत्तेहिं ।
सो जाणदि अप्पाणं मोहो खलु जादि तस्स लयं ॥ ८० ॥

શ્રી પ્રવચનસાર અ. ૧

જે કોઈ વીતરાગ પરમાત્માની પૂર્ણ શક્તિનો પિંડ આત્મા છે તે જેમ છે તેમ જાણે છે એટલે કે અખંડ ત્રિકાળી અનંત શક્તિથી અભેદ આત્મદ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય યુક્ત અર્હંત ભગવાનના શુદ્ધ આત્માને જીવ યથાર્થપણે જાણે છે, તેનો મોહ અવશ્ય ક્ષય પામી જાય છે. આત્મા અવિનાશી પૂર્ણ નિર્મળ છે, અક્રિય અને જ્ઞાન માત્ર છે, પરથી જુદો અસંગ છે, એમ જિનપદ જાણ્યું તેણે નિજપદને જાણ્યું છે, તેથી તેની ભ્રાન્તિ એટલે દર્શનમોહ ક્ષય થઈ જાય છે. કારણરૂપે તે વખતે મોહનો અભાવ છે. શ્રીમદ્ કુંદકુંદાચાર્ય પોતે વિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર ભગવાન પાસે સાક્ષાત્ ગયા હતા, અને આઠ દિવસ સુધી તીર્થંકર અર્હંત ભગવાનની વાણી સાંભળી હતી, તેમાં ક્ષાયકભાવ અપ્રતિહતભાવનું વર્ણન તે વખતે ખૂબ

ચાલેલું, એટલે એ ભાવના ભણકાર પ્રવચનસારમાં તથા સમયસારમાં દેખાય છે, કે સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ અને એ ભાવ જેણે જાણ્યો તેનો મોહ એટલે સ્વસ્વરૂપની ભ્રાંતિનું કારણ મોહકર્મ અવશ્ય ટળી જાય છે-ક્ષય થાય છે. અહીં મતાર્થીના લક્ષણ કહેવાય છે.

સમયસારમાં શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય દેવ કહે છે કે નગરીનું વર્ણન કર્યે કાંઈ તે નગરીના ભૂપનું વર્ણન, ગુણગ્રામ થયા એમ ન કહેવાય; તેમ પુણ્યાદિ શરીરાદિ ગુણની સ્તુતિ કર્યે કેવળી ભગવાનના ગુણની સ્તુતિ થતી નથી. તેમજ ભગવાનને જે પુણ્યપ્રકૃતિનો યોગ છે, તેનું જ લક્ષ કરીને તેમાં મોહ પામી તેમાં જે કોઈ પોતાની બુધ્ધિ રોકી રાખે, અને કહે કે અહો! અમારો કુળધર્મ કેવો રૂડો છે! ભગવાન ચાલે ત્યારે દેવો ફુલ રચે છે, દેવો નાટક કરે છે, એ વગેરે પુણ્યની મીઠાશ તરફ જેનું લક્ષ છે તેનું વલણ તત્ત્વ ભણી ન રહેતા પુણ્ય ભણી રહે છે. તેનું લક્ષણ એમ છે કે વીતરાગતા સંબંધની કોઈ આત્માની વાત કરવા માગે, તો વચ્ચે વાત નાખે કે ભગવાનને આવા પુણ્ય હોય, ૬૪ જોડ ચામર વિંઝાય વગેરે વગેરે; એમ જેને પુણ્યની મીઠાશ છે, પુણ્યનો રાગ છે, તેને પોતાનું ભાન નથી. અંતરંગ સ્વરૂપની વાત વીતરાગતાને ભુલીને તે પુણ્યના વખાણ કરે છે. જ્ઞાની તેને કહે છે, કે તને તારી જાત અને સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ જાણવાની રુચિ નથી. જે આચાર્યાદિ ધર્માત્માઓએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી છે, તે પુણ્યની અપેક્ષાની વાત નથી, પણ આને તો ઉંડાણમાં પુણ્યની અને બાહ્ય મહાત્મ્યની મીઠાશ રહી છે, એવી મીઠાશ ન હોય તો આત્માની વાત-વીતરાગપણું જાણ્યા વિના ન રહે. તત્ત્વની વાતમાં અકષાયભાવની સ્થિરતાનું ટાણું હોય તે ટાણે પુણ્યાદિ ઠાઠની વાત મૂકે, મૂકાવે તેમાં રસ લે, તેને અકષાય જ્ઞાતા વીતરાગનું મહાત્મ્ય નથી. પણ પુણ્યનું રાગનું મહાત્મ્ય છે.

શાસ્ત્રમાં આવે છે કે પ્રતિક્રમણ એટલે વિભાવથી પાછા ફરવું; સ્વરૂપમાં સાવધાન રહેવું. હવે તે ટાણે પુણ્યની, રાગની વાત કરવા કરાવવા ઘણા જીવો બેસે છે. બીજા ખામણામાં લોકો ખાસ તે વર્ણન બોલાવે છે અને તેના પુણ્ય વૈભવમાં રસ લે છે; તેમાં પોતાની વંચના

છે. શાસ્ત્રમાં પુણ્યની વાત આવે, સર્વાર્થસિદ્ધના દેવના વૈભવની વાત આવે, ઇન્દ્રાદિ, ચક્રવર્તી અથવા તીર્થંકર ભગવાનના પુણ્યનું વર્ણન આવે, તેમાં પોતાને ભૂલીને જે રાગ વેદાય છે તે અજ્ઞાનભાવ છે; જડના રસનો આદર છે; ઉંડાણમાં તેની મીઠાશ છે. એ રાગના અંશ-માત્રનો પણ જ્યાં આદર છે, ત્યાં અવિકારી આત્માનો અનાદર છે. પ્રશ્નઃ—શુદ્ધ ભાવમાં નથી રહેવાતું માટે શુભભાવમાં શામાટે ન રહેવું? ઉત્તરઃ—શુભભાવ રાખવો તે ઉપાદેય છે એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. શુભભાવ રાખવા જેવો છે, કર્તવ્ય છે તથા હમણા શુભ રાખીએ પછી ઠીક થઈ રહેશે, શુભભાવ વ્યવહાર ધર્મ છે. એમ શુભ પરિણામમાં રોકાવાની ઉપાદેય બુદ્ધિ થઈ ત્યાં અજ્ઞાન છે. માન્યતા શું જોઈએ તે સમજો. શુભભાવ થઈ જાય તે જુદી વાત છે, અને તેને ઉપાદેય માનવો તથા કરવા જેવો છે એમ માનવું તે જુદી વાત છે; જેમ છે તેમ સમજીને જ્ઞાન માત્ર કરવાનું છે. જ્ઞાની પુણ્યના ઠાઠ અને દુઃખના સંયોગના ઢગલા બેઉને સમ ગણે છે. "રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની, સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવજો." આ અભિપ્રાય દૃઢ બાંધ્યા વિના, શુભયોગમાં પોતે મધ્યસ્થ નહિ રહી શકે. શુભ-રાગ રાખવા જેવો છે, પુણ્યાદિ કરવા જેવા છે, એ માન્યતા મિથ્યા શલ્ય છે. પુણ્ય તે હું નહિ, હું રાગરહિત છું પૂર્ણ અસંગ છું એમ અંતરંગ પુરુષાર્થથી એકવાર હા તો લાવો! તીર્થંકરનામકર્મના પુણ્ય પણ મારે ન જોઈએ એમ પરદ્રવ્ય, પરભાવની હેયબુદ્ધિનો અભિવેક તો લાવો? પરથી જુદાપણું અને આત્માનો આદર તે શું કાંઈ વાનો હશે? પોતાની વર્તમાન દશા કયા ભાવમાં વર્તે છે, તથા કઈ જાતના ભાવ છે, એના ભાન વિના, પોતે જડની જાત પુણ્યની મીઠાશ વેદે છે, અને માને કે હું દેવ, ગુરુ, ધર્મનો આદર કરૂં છું; તે તો પોતાની વંચના છે. તેને સર્વજ્ઞ પ્રભુએ અનંતાનુબંધી કષાયના પરિણામ કહ્યા છે.

અનંતકાળમાં જે નથી કર્યું તે સમજણનું કાર્ય કેવું હશે? તે સમજવામાં ઘણો વિવેક જોઈએ.

જેને વિવેક છે તે સમજે છે કે હું જે જ્ઞાનીના ગુણગ્રામ કરૂં છું

તેના સ્વરૂપની જાતને, જડની જાતના વિકારી ઠાઠથી ન ઓળખાય, એકલું અવિકારી અસંગ નિર્મળ અવિનાશી પૂર્ણ જ્ઞાનઘન શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે, તે પરદ્રવ્ય પરભાવથી નિરાળું છે. એની શ્રદ્ધા થયે સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી જિનની પ્રતીતિનો ભાવ આવે જ. તેનો એક ન્યાય અનંતા સમ્યગ્ ન્યાયને લઈ આવે. જેને તત્ત્વદૃષ્ટિ નથી, પણ બાહ્ય દૃષ્ટિ છે, તેને પુણ્યાદિ સગવડતાની મીઠાશ ઉંડાણમાં હોય જ. કોઈને દેવભુવનનું વર્ણન, તીર્થંકરાદિ વિભૂતિનું વર્ણન સાંભળવાની જે રુચિ હોય તો સમજવું કે તે જીવને પુણ્યાદિની સગવડતાની મીઠાશ છે; અને તેથી તત્ત્વની વાત આવશે તેમાં તેને હોંશ નહીં આવે. પ્રશ્નઃ—શું ભક્તિઆદિ શુભરાગ ન કરવો? ઉત્તરઃ—કરવું એ જુદી વાત છે, અને શુભરાગ થઈ જાય તે જુદી વાત છે. આત્માભણી જેનું વલણ છે એવા ધર્માત્માને ઘણા ભાગે સાધકની અધુરી દશામાં શુભ પ્રશસ્ત રાગ થઈ જાય છે, પણ એનો અભિપ્રાય વીતરાગ દૃષ્ટિપણે વર્તે છે, અને તેથી નિર્જરા થાય છે. એ ભાવ કેવો હશે તે સમજવા માટે સત્-સમાગમ ઉપર જ્ઞાનીઓ ભાર મૂકે છે. જેમાંથી સત્‌ની ગંધ આવે તે સત્‌સમાગમ છે. પ્રશ્ન—એ ગંધ આપનાર કોણ? ઉત્તરઃ—સુપાત્ર લાયક જીવોનો પુરુષાર્થ.

આત્મા આત્માને પોતાના સત્‌સમાગમનો લાભ આપે. એવા લાયક જીવને ભાષામાં અહંપણું ન હોય. નિર્માનતાજ હોય. સત્‌નો આંતરો પાડતાં ન આવડે તેની ખતવણીમાં જ્યાં ત્યાં ઉંધું જ આવશે. પ્રશ્ન—સમજાય નહિ ત્યાંલગી શું કરવું? ઉત્તરઃ—સાચું સમજતાં ખોટું ઉભું ન રહે. ઝવેરીનું દૃષ્ટાંત—બે ઝવેરી મિત્રો હતા. એક ઝવેરાતનો વેપારી પોતાના નાના પુત્રને મૂકીને મરી ગયો. પૈસાની તાણ પડી. તેની માતાએ ત્રણ રત્નો વટાવવા માટે તેના પિતાના મિત્રની પેઢી ઉપર મોકલ્યો. તે જુવાન પુત્ર તેની દુકાને ગયો, ઝવેરીએ હીરા જોઈને વિચિક્ષણતા વાપરી, કે આ હીરા તો તદ્દન કાચના છે, પણ અત્યારે કહી દઈશ તો તે મુંઝાઈ જશે. તેથી કહ્યું કે ભાઈ! આ હીરા હાલ વટાવવાની જરૂર નથી. તું હમણા મારી દુકાન ઉપર બેસતો થા અને આપણા ધંધાની કળા શીખ. જ્યારે બે વરસ થયા અને હીરાનો

પારખ થયો એટલે તેના બાપના મિત્રે આજ્ઞા કરી કે જા, તારા ત્રણ હીરા લઈ આવ. પેલો ઘેર જઈને પેટી ઉઘાડી અને પોતાના માનેલા કિંમતી રત્નો હાથમાં લઈને જોયા તો કાચના ખોટા લાગવાથી તરતજ બહાર જઈને ફેંકી દીધા. દુકાન ઉપર આવ્યો ત્યારે શેઠે પૂછ્યું કે કાં, ભાઈ હીરા લાવ્યો. ઉત્તરઃ–નાજી, એ તો તદ્દન ખોટા હતા. તમે મને પ્રથમ કેમ ન કહ્યું ? ત્યારે ઝવેરીએ સમજણ પાડી કે તે ટાણે તને શંકા પડવાનો સંભવ હતો કે રખેને આ જુઠું બોલીને મારા સાચા હીરા લઈ જાય. અથવા તારી ધીરજ ખુટી જાય. એમ ખોટી શ્રદ્ધાવાળો જો શ્રીગુરુ પાસે વિનય શીખવા આવે તો, પાછો કાઢી ન મૂકે. હળવેથી કહે કે ભાઈ ? તમે અભ્યાસ કરો. સતસમાગમ કરો. એટલે ખોટું શું અને સાચું શું ? તે સમજાઈજતાં ખોટાનો આદર ન થાય. પેલા ઝવેરીના છોકરાને પોતાની મૂર્ખાઈ ઉપર હસવું આવ્યું તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન થયા પછી ગયા કાળમાં કાળાકેર કર્યા હતા, એવી ભૂલ ઉપર હસવું આવ્યું કે કાચને મણિની જેમ, બાહ્ય વસ્તુના નિમિત્તને મેં સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નો માન્યાં હતા અને ખોટામાં હરખાયો હતો. સાચું સમજતાં જ્ઞાની ખોટાનો આદર કરે નહિ. એમ અહીં જ્ઞાનીને કહેવું છે, કે જે જીવો એમ માને છે કે આપણા કુળ-ધર્મના દેવ છે, એટલે એના પુણ્યના વર્ણનથી મને લાભ થશે, એમ માનીને બાહ્ય દેહાદિ સમવસરણ આદિનું મહાત્મ્ય કર્યા કરે છે, તેને ધર્મ માને છે, તથા અંતરંગ સ્વરૂપની ખબર નથી એવા મતાર્થીને ઊંધો ન્યાય બેઠો છે. એટલે જ્યાં ત્યાં ઊંધુંજ ખતવશે. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં પ્રશ્ન છે કેઃ– અમને પુણ્યની મીઠાશ છે, એમ તમને ક્યાંથી ખબર પડી ? અમે તો જાણીએ છીએ કે પુણ્યનું કારણ જુદું છે, અને મોક્ષનું કારણ જુદું છે. છતાં તમો શા આધારે એમ કહો છો ? તેનો જવાબ એમ છે કેઃ– તેં અતીન્દ્રિય બેહદજ્ઞાન આનંદ સ્વભાવના સુખને, પ્રકૃતિ વડે પુણ્યના પરાધીન સુખ સાથે સરખાવ્યો કે ઇન્દ્રના અને સ્વર્ગના સુખથી મોક્ષનું સુખ અનંતગણું છે. તેથી અમે જાણ્યું કે તને પુણ્યની મીઠાશ છે. તારી ભાષામાં ભાવ એવો આવે છે, કારણકે વિકારી પ્રકૃતિની પરાધીનતારૂપ પુણ્યનો જડ રસ (શાતા રસ) તેનો ગુણાકાર અનંતગુણો કરી શુદ્ધ આત્માની જાતથી સરખાવે છે. એક

ઝેરના બિંદુને અનંતગુણો કરી તેની સરખામણીએ અમૃતની તુલના કરી. એ જડની જાત શાતાનો પરાધીન યોગ તેની જાતને અને અતીન્દ્રિય આત્માની નિરાકુળ સ્વાધીન આનંદ તેની સાથે જડની જાતને મેળવે છે. તે ઝેર અને અમૃતનો સમન્વય કરે છે. એમ જે શ્રી જિનના દેહ અને સમવસરણનું જ મહાત્મ્ય કરે છે, તેની દૃષ્ટિમાં વીતરાગનું સ્વરૂપ અને સુખ તેનાથી અનંતગણું તે જાતનું માનતો હશે, માટે તેને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની જાત કેવી હોય તેની ખબર નથી. વળી 'તે કહે કે અમારા અંતરંગ ભાવ એવા નથી. પણ અજ્ઞાન-અજાણપણું એ કાંઈ બચાવ નથી પોતાથી રોગ ન ટળે તો વૈદ્ય પાસે જવું પડે છે. તેમ પોતાના પક્ષખાનામાં (ધારણામાં) ક્યાં ભૂલે છે તે જ્યાં લગી જીવ જાણતો નથી ત્યાં લગી તે આગળ વધી શકે નહિ. આવું સમજવાનો કામી હોય તો તેને આગ્રહ હોય નહિ. સત્‌સમાગમ વડે જેણે વીતરાગ દેવનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તેને આત્માની હા આવે જ. તે રાગ આદિ વિકલ્પને પર છે એમ જાણ્યા પછી પરના નિમિત્તની અપેક્ષા સાથે સરખાવવાનો ભાવ થાય નહિ. પુણ્યના સુખ સાથે આત્માના ગુણની સરખામણી કરવાનો ભાવ નહિ આવે હવે મતાર્થીના લક્ષણમાં આવશે કે મતાર્થી જીવે અસદ્‌ગુરુનો સમાગમ દૃઢ કર્યો છે એટલે ગુરુની ઓળખમાં ભૂલ થઈ છે તેથી સાચા દેવની પણ ઓળખ નથી. સાચા દેવની ઓળખ નથી એટલે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો યોગ અને તો પણ તે સતનો વિરોધ કરશે અને કુગુરુ પાસે પોતાનો આગ્રહ દૃઢ કરવા જશે. પોતાની દૃષ્ટિને શું રુચે છે, કઈ બાજુ વલણ રહે છે, તે જાણવાનો ઉપયોગ રહેવો જોઈએ. પોતાની ભૂલ ક્યાં થાય છે, ને જોવા ઉભો રહે તો ભૂલ કરે નહિ.

તા ૧૦–૧૦–૩૯.

આત્મહિતનુ ભાન નથી, એવા મતાર્થીના લક્ષણ કહેવાય છે. જેને પોતાના મતનો આગ્રહ નથી, અંતરમા કુણપ છે, તેને સાચુ સમજવાનો અવકાશ છે, પણ જેને ખોટાની પકડ છે, તેને સત્ સમજવાનો અવકાશ નથી ૨૪–૨૫ ગાથા કહી તેમા શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનની ભૂલ કહી છે. કારણકે અસત્ સમાગમે તેને ગુરુની ઓળખમા ભૂલ

છે, તેને સત દેવ, ધર્મ અને જ્ઞાનમાં પણ ભૂલ છે. ૨૫.

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ યોગમાં, વર્તે દૃષ્ટિ વિમૂખ;
અસદ્‌ગુરુને દઢ કરે, નિજ માનાર્થે મુખ્ય. ૨૬,

આમાં કુદૃષ્ટિ-અને ખોટાની દઢતા વિષે કહે છે, જેમ મોક્ષનો-માર્ગ સમ્યગ્‌શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર-વિરતિ છે, તેનાથી ઊંધો માર્ગ કુમતિ કુશ્રદ્ધા અને કુચારિત્ર છે, મન જોગ વડે થતા રાગને ધર્મ માની જીવો રાગાદિમાં રોકાય છે. વળી ઘણાય કહે છે, કે અમારૂ માનેલું સાચું છે. તેણે પક્ષપાતરહિત વિચારી પોતાનું જોવું કે આવા મતાર્થીમા મારું નામ છે કે નહિ. મતાર્થી જીવને પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુનો ક્યારેક યોગ મળે અને દુરાગ્રહ છેદક અવિરોધવાણી સાંભળે છતા તેનાથી અવળી રીતે ચાલે. ઊંધી દ્રષ્ટિવાનનું એવું લક્ષણ છે કે સાચું સાંભળે તો તેનાથી ઊંધાઈ કરે જ ન કરે તો તે ઊંધી દ્રષ્ટિવાન નહિ. પૂર્વે કહ્યું કે "જે જિન દેહ પ્રમાણને" મતાર્થીઓ સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને પ્રમાણ કહે છે, તત્ત્વની હદ અને સ્થિતિ શું છે તે જાણ્યા વિના દેહના પ્રમાણથી આત્માનુ પ્રમાણ માપે, સરખાવે તે મતાર્થી છે. અવિકારી ચિદ્‌ઘન સાથે વિકારી જડને સરખાવે એવા જીવોને અહી મતાર્થી કહ્યા છે. જેનું વીર્ય ઊંધુ છે, મંદ છે, ઊંધી દ્રષ્ટિ છે, તેને સુમુક્ષુ પુરુષાર્થીનો યોગ બને છતા ઊંધી દૃષ્ટિવાળા ઊંધો અર્થ કરે; અંદરમા નકાર ન કરે તો તે ઊંધા ન કહેવાય. એટલે જેની દૃષ્ટિ અવિકારી આત્માથી વિપરીત છે, તેને સતની વાત અણગોઠતી થઈ પડશે. અને ધર્માત્મા જ્ઞાની હોય, સમાધિ મગ્નનું ટાણુ હોય, તે વખતે કદી વ્યાધિથી આર્તધ્યાન અસ્થિરતા થાય, પણ કોઈ બીજો જ્ઞાની ત્યારે આવીને એક પુરુષાર્થની વાત કરે કે તુર્તજ તેનુ વીર્ય જોરથી ફરીને, પુરુષાર્થ ઉપાડીને પોતાનો ભાવ ઉત્કૃષ્ટ સવળો કરી લે. મિથ્યાદૃષ્ટિવાળો સાચી, પરૂપણા, સાચો ન્યાય દેખે, ત્યા કુતર્ક અને તેનો વિરોધ કર્યા વિના ન રહે. અને ઉન્માર્ગ પરૂપક ખોટા ગુરુ હોય તેની પાસે જઈને પોતાની અસત્ વાતને દ્રઢ કરે કે તમેજ સાચા છો. બીજા આમ કહે છે તે ખોટું છે. કહે કે આપણે એવા દ્રઢ છીએ કે દેવના ડગાવ્યા ન ડગીએ તો પછી બીજાનો શો

ભાર? આપણા વિરોધી ગમે તેમ કહે, આપણે કેમ ડગીએ ? શાસ્ત્રમાં સત્ શ્રદ્ધાથી ન ડગવાની વાત આવે છે, તેને બદલે ઊંધાઇથી ન ડગીએ એમ કહે છે. સત્‌ની નિંદા કરે. અને જ્યાં પોતાનો સ્વચ્છંદ માનાર્થે પોષાય, ત્યાં અસત્ સમાગમે કુગુરુઓ પાસે જઇને વાત દઢ કરે. પોતે ખરેખરો મુમુક્ષુ છે, એવું માન મુખ્યપણે મેળવવાને અર્થે અજ્ઞાનની પુષ્ટિ કરે, અને એવા અસદ્ગુરુને પણ પોષણ આપવાનો ભાવ કરે છે, કે જગતમાં અસત્ નભી રહો, અને સદ્ગુરુ, સત્ધર્મ જગતમાં ન રહો એમ અનંતા જ્ઞાનીની અશાતના કરી, જાણ્યે અજાણ્યે ઘણા જીવો પોતાનું મહા અનિષ્ટ કરે છે. વળી પૂર્વે જીવોને જ્ઞાની પુરુષનો યોગ થયો, સત્પુરુષનો યોગ મળ્યો તે પુણ્યનું કારણ છે, પણ ભાવે ઓળખ ન થઈ તો હાડકા દેહાદિનું દેખવું છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી કેટલાક જીવો પુણ્યના યોગે અનંતવાર સર્વજ્ઞ જ્ઞાની પાસે જઇ આવ્યા છે, છતાં કલ્યાણ ન થયું. પુણ્ય પાછળ દુઃખ રહેલું છે. અહીં તો એમ કહેવું છે કે આત્મા પરથી જુદો સહજાનંદી પ્રભુ તેનું ભાન ન આવ્યું તો તેણે કર્યું શું ?

બહુ પુણ્ય કેરા પુંજથી, શુભ દેહ માનવનો મળ્યો;
તો યે અરે! ભવ ચક્રનો, આંટો નહિ એકે ટળ્યો.
રે આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો.
હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો, ? શું સ્વરૂપ છે મારૂં ખરૂં ?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, શાંત ભાવે જો કર્યાં;
તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનના, સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યા.

કેટલો નિવૃત્તિભાવ, અને આત્માની રુચિ અને જિજ્ઞાસા કેટલી છે ? સાચી જિજ્ઞાસા વિના સદ્ગુરુ અને સત્‌ની ઓળખ કયાથી થાય ? જો આત્મ ભાવે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ભાવદયાથી જેણે સદ્ગુરુનો યોગ કર્યો નથી, તેને સદ્ગુરુ કદાપી મળ્યા હોય તોપણ ભાવે મળ્યા નથી. જે ન્યાયથી, જે વિધિથી કહેવાય છે તે કથનમાં પક્ષપાત નથી, અનાદિ કાળથી અસત્‌નો આશ્રય કરનાર સત્‌નો નકાર કરે જ. મતાર્થી ઊંધી દ્રષ્ટિવાળો ખોટી દલીલનો આગ્રહ કરશે, પોતાનો મત કહેશે કે "તમે આ વાતને માનો અમારું સાચું છે નિમિત્ત વિના આગળ વધાય

નહિ. માટે પ્રથમ નિમિત્ત જોઈએ, આત્મજ્ઞાન તો કેવળજ્ઞાનમાં થશે. વર્તમાનમાં આત્મજ્ઞાનની વાત કરનારા ખોટા લાગે છે. માટે આપણું સાચું છે," એમ સતનો "નકાર" એટલે અસતમાં "હકાર" થયો એટલે પછી અસદ્‌ગુરુના વખાણ કરે અને પોતાની દ્રષ્ટિને અનુકૂલ ટોળામાં જઈને ભળી જાય; અને કહે કે વાહવાહ ! આપણી શ્રદ્ધા કેવી દ્રઢ છે ? એ મહારાજ તો મને રોજ સામા મળે છે પણ હું તેમને હાથ જોડતો નથી. વગેરે વાતોથી પોતાની ખોટી સમજને ખૂબ દ્રઢ કરે છે, અને પોતાને અનુકૂલ એવો નામધારી સાધુ ઊંધી દ્રષ્ટિના ટોળાનો આગેવાન થવા માટે ખૂબ મિથ્યાવાદ કર્યા કરે. તેનો આદર કરે છે. એક કહે તો હતો કે મારા ગુરુએ મને પાસ કર્યો છે, કે મારી શ્રધ્ધા એવી દ્રઢ છે કે લાખજણા મને બીજું કહે તોય ન માનુ.

વળી તે કહે છે કે જોઈને બોલવું ચાલવું તે ઉપયોગ, બીજા જીવને ન મારવા તે ધર્મ, આ ઉપયોગ એ ધર્મ. દયા એ ધર્મ. જોયા વગર હાથ પગ ન ચલાવવા બીજા જીવને ન મારવા તે ધર્મ. જોઈને ન ચાલવું અને બીજા જીવની હિંસા થાય તે અધર્મ. એમ બીજામાં જોવાનું કામ કરે તે ઉપયોગ માનીએ છીએ. એ અમારી દ્રઢ શ્રદ્ધા છે. પાપ પરિણામ ન કરવા અને શુભ રાગ કરવો તે દયા તે જ ધર્મ છે. જે થાય તે ક્રિયા કરીએ છીએ. કર્યા વિના શું પામીએ ? આ દેહની ક્રિયા એજ ચારિત્ર છે. તે કરતાં કરતાં આત્માનું દર્શન, જ્ઞાન ઉઘડે, અને દેહ રહિત થયે દેહનું ચારિત્ર મટી જાય, કારણ કે સિદ્ધ ભગવાનને દેહ નથી એટલે દેહનું ચારિત્ર નથી. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે સિદ્ધમાં ચારિત્ર કહેવું એ ઉપચાર છે. માટે જ્યા લગી દેહ છે, ત્યાં લગી બધી દેહની ક્રિયા કરવી એજ ધર્મ છે. બીજું કોઈ કહે તો ન માનવું એ અમારી દ્રઢ શ્રદ્ધા છે.

આ બધું જોઈને દેવચંદ્રજી મહારાજ ચંદ્રાનન પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં કહે છે:—

> આણા સાધ્ય વિના ક્રિયા રે, લોકે માન્યો રે ધર્મ,
> દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્રનો રે મૂળ ન જાણ્યો મર્મ રે
>
> ચંદ્રાનનજિન-

ગચ્છ કદાગ્રહ સાચવે રે, માને ધર્મ પ્રસિદ્ધ,
આતમગુણ અકષાયતા રે, ધર્મ ન જાણે શુદ્ધ રે.
ચંદ્રાનનજિન.

હે વીતરાગ પરમાત્મા ! આપનો બોધેલો વીતરાગ આત્મધર્મ તેને લોકો અન્યથા માને છે. આપ તો વીતરાગ છો, અકષાયી કરુણાવંત છો.

તુજ કરુણા સહુ ઉપરે-જે, સરખી છે મહારાય;
પણ અવિરાધક જીવને રે, કારણ સફળ થાય રે.
ચંદ્રાનનજિનજી સાંભળીએ અરદાસ.

હે અવિકારી તીર્થંકર ભગવાન ! તમારી નિષ્કારણ અવિકારી કરુણા વીતરાગ ભાવની દ્રષ્ટિ બધા જીવો પ્રત્યે સરખી છે, પણ હે નાથ ! તારો નિર્દોષમાર્ગ જેણે વિરાધ્યો નથી, તેને તારો સન્માર્ગ કારણરૂપે સફળ થાય છે, અને જેણે આત્મજ્ઞાનની વિરાધના કરી છે, તેને તારૂં કારણ કેમ સફળ થાય? તારી વાણીનો યોગ અનંત ભ્રમણાને છેદવાના ઉપાય, એવા સાચા મોક્ષમાર્ગને સમજાવનારનો યોગ મળ્યો છતાં તેની વિરાધના કરનાર જીવોની ઊંધી દ્રષ્ટિ છે, તેથી તેના મતાર્થીને કુગુરુ યોગમાં પુષ્ટિ રહ્યા કરે છે. ૨૬

હવે જ્ઞાનમાં ભૂલેલાનું લક્ષણ કહે છે—

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શ્રુતજ્ઞાન
માને નિજમત વેષનો, આગ્રહ મુક્તિ નિદાન ૨૭

શાસ્ત્રમાં ચાર ગતિમાં ભંગ આવે છે તે યથાર્થ છે તેમાં દેવની ગતિમાં આયુષ્યની સ્થિતિનું માપ, દેવનું આયુષ્ય નાનામાં નાનું દસ હજાર વર્ષ, વધુમાં વધુ ૩૩ સાગરોપમ તથા નારકીનાં જીવોના આયુષ્ય પ્રમાણની સ્થિતિ અસંખ્ય ક્રોડાક્રોડી ? વર્ષની હોય છે નારકીની નાનામાં નાની સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષ છે, અને વધુમાં વધુ ૩૩ સાગરોપમની છે વળી દેવલોકમાં આટલા વિમાન છે નરકમાં આમ છે વગેરે શાસ્ત્રમાં અનેક વર્ણન છે, તે ત્રિકાળદર્શનના જ્ઞાનમાં દેખાયેલા છે તે સામાન્ય જ્ઞાનથી જાણેલ લોકનું વર્ણન, ગતાગતિના બોલ વગેરે

પલાંખા-થોકડા શીખ્યો હોય તેને શ્રુતજ્ઞાન સમજે, એનેજ જ્ઞાન માની કહે કે આજ ધર્મ છે અને એવું જેને ન આવડે તેને કહે કે તુ કાંઇ જાણતો નથી. એ પ્રશ્ન કરે કે ત્રીજા દેવલોકના દેવની સ્થિતિ શું હોય છે? પેલો કહે મને ખબર નથી. તો કહી દે કે આનામાં જ્ઞાન નથી. એમ શબ્દ જ્ઞાનના વિકલ્પની ગોખણીની સાથે બેહદ જ્ઞાનસામર્થ્યવાળાને સરખાવે છે. પુણ્યના ફળના મીઠાશની વાત આવે ત્યાં રાજી થાય અને નારકીના દુઃખની વાત આવે ત્યાં અરેરે ! એમ કહીને કમ્પારી ખાય. દેવલોક અને ઇન્દ્ર તથા સ્વાર્થસિદ્ધ દેવના વિમાનોના વર્ણન આવે, તે સાંભળવા વાંચવાની હોંશ આવે, અને તત્ત્વજ્ઞાનના ન્યાયની ઝીણવટ આવે, ત્યાં વચ્ચે પુણ્યાદિ યોગની વાત મૂકે, અથવા અંતરમાં તત્ત્વની વાતનો અણગમો કરે, ન ગોઠે. વળી ગડિયા ગોખે તેમાં, રાગ કરે અને તેને ધર્મ માને, અને કહે કે બસ આજ સાચું છે. આ સ્વાધ્યાય છે, આજ કર્યેથી અમારો મોક્ષ થશે એમ મતાર્થી માને છે.

શાસ્ત્રમાં જે વિશેષ વર્ણન છે, તે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં દેખાયું તેનું વર્ણન હોય છે, પણ પ્રથમ શું પ્રયોજનભૂત છે, તે પરમાર્થ સ્વરૂપ ન સમજે અને બીજાની માંડે; ચર્ચાવાદમાં રોકાય અથવા મનની સ્થિરતામાં રોકાય; અને પોતાનો અકષાય ભાવ હણાઇરહ્યો છે, તેની તેને કાંઇ ખબર નથી; જેમ ઘર સળગ્યું હોય અને નકામી ચીજો બહાર કાઢવા બેસે. જેમ છાણા લાકડાં કાઢવા બેસે પણ સળગતા ઘરમાં રત્નત્રયરૂપ સત્શાસ્ત્રો, તથા કિંમતી ચીજનો ટ્રંક અને દાગીના અગર જે સારામાં સારી ચીજ છે તેની કાળજી ન કરે અને કુચાને પોતાનું પ્રયોજન માને, કે લાકડાં સારા છે રસોઇ કરવા થાશે; તેમ આત્માને ભૂલીને નિમિત્તમાં પડયો છે, કે આનાથી મારૂં ઠીક થાશે આત્મા તે સારામાં સારી ચીજ છે તેની કાળજી કરતો નથી અને નિમિત્ત તરફ લક્ષ રાખ્યા કરે છે.

શાસ્ત્ર જાણવાનો હેતુ એમ છે કે આ જીવ અનંતવાર એ પુણ્ય સ્થાનમાં જઇ આવ્યો છે, એ ઉપાધિ બંધનું કારણ છે તેથી તેનું તુચ્છપણું જાણી, હેય ગણી સમભાવ રાખવો. સમભાવ ન રાખે તો અગિયાર અંગનું જાણપણું મિથ્યા કહ્યું છે. કોઇની બુદ્ધિ વિશેષ હોય,

અને પ્રયોજન આશ્રય ન્યાયનો અભ્યાસ કરે એ જુદી વાત છે, પણ એ શબ્દોની ગોખણીમાં રોકાય, તેના રાગને એટલે એ શુભ પરિણામને સ્વાધ્યાય ગણે, ધર્મ માને, મનની ધારણાને ધર્મ, અને શ્રુતજ્ઞાન માની બેસે તે મૂઢ છે. વળી "માને નિજમત વેષનો આગ્રહ મુક્તિનિદાન"–સત્ અસત્ જાણ્યા વિના હું જાણું છું એ મત અને સંપ્રદાયના વેષનો આગ્રહ એજ મુક્તિનું કારણ છે એમ મતાર્થી માને છે. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય સમયસારજી ગ્રંથમાં કહે છે કે ચારિત્રનું લક્ષણ મત (વિકલ્પવાન) કહેવું તે પણ ઉપચાર છે ભેદ પક્ષ છે. ભગવાન ચૈતન્ય મૂર્તિ આત્મા અરૂપી જ્ઞાનઘન છે. તેમાં વ્રતાદિના શુભવિકલ્પ તે પણ લિંગ છે, કુચારિત્ર છે મોહકર્મ અને નામકર્મથી ઉદયપ્રાપ્ત બાહ્ય વ્રત અને વેષ તેનો શુભરાગ તથા મનના સંબંધનો શુભવિકલ્પ તેમાં ધર્મ માની તેમાં ટકવું, અથવા કષાયની તીવ્રતા ટાળીને અકષાય દ્રષ્ટિની માત્ર ધારણાથી મંદ કષાય રૂપ વ્રત પરિણામના શુભ વિકલ્પ તે પણ બાહ્ય વેશ છે. તેનાથી આત્માને ધર્મ થશે. એમ માનવુ તે પણ અજ્ઞાન છે. જ્ઞાન તો અંદરમાં રાગદ્વેષરહિત નિર્મળ જ્ઞાન સ્વરૂપની પૂર્ણ દશાનુ લક્ષ તેની શ્રદ્ધા ઉપર જેની અવિરોધ મીટ છે, માત્ર એક અક્રિય જ્ઞાતાબિંબ અરાગી પૂર્ણ શુદ્ધ આત્માજ ઉપાદેય છે, બીજાનો જ્ઞાનથી નકાર છે, તેને અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે પોતાનો આત્મધર્મ કહ્યો છે. એવા ધર્માત્માને કદાચિત્ જ્ઞાનનો ઉઘાડ અધિક ન હોય, ગતાગતિ ગુણઠાણાના ભાંગા યાદ ન હોય, છતા ઉપર કહ્યું તે ભાવશ્રુતનુ સમ્યગ્ચારિત્રઅંશે પણ હોય જ. તેથી એમ ન માનવુ કે આટલી ક્રિયાથી જ, આટલા પુસ્તક શાસ્ત્રાદિ જાણ્યા પછી જ આત્મજ્ઞાન થાય. આ ધર્મ શુભ-વિકલ્પથી પર છે, છતા સમજાય તેને સરલ છે, સહજ છે ઢોરમાં અને નારકીમા પણ મનુષ્યભવ છોડ્યા પછી આત્મજ્ઞાન થાય છે. મનુષ્યભવમાં 'સત્પુરુષ અને સત્નો આદર કર્યો હોય પણ વચે વિરાધના કરી હોય પછી ઢોર થાય, માછલુ થાય ત્યાં નિમિત્ત મળતાં કે અવધિજ્ઞાન થતાં આત્મજ્ઞાન થઈ જાય તેને નવ તત્ત્વની ખબર નથી, પણ એટલું જાણે છે કે આ ભાવ અવિકારી છે, કલ્પતા–અસ્થિરતાથી જુદી જાતનો છે. શાન્ત અનાકુળ સ્વરૂપ મારૂ છે, અને એ સિવાય બધા ભાવ પર છે,

એમ સંક્ષેપમાં ભેદજ્ઞાનનો વિવેક વર્તે છે: પણ આ વાત ઊંડા ઉતર્યા વિના ઘણાને અઘરી પડે તેવી છે. આગળ વધે તો બધુંય સમજાય. તિર્યંચને બસ એક અકષાયભાવ ઉપર એવી મીટ રહે છે કે આ શાન્તિ જ મારૂં સ્વરૂપ છે, બીજું નહિ; એમાં સંવર નિર્જરા આદિ નવે તત્ત્વનો સાર સમાઇ જાય છે. ગોખવા પડતા નથી, પણ તેથી એમ નથી કહેવું કે શાસ્ત્રો ન જાણવાં. પણ જેઓ સૂત્ર સિદ્ધાંતના શબ્દોના જાણપણામાં જ આત્મજ્ઞાન, અને તે સબંધી રાગરૂપ વિચારણામાં ધર્મ માની તેનો આગ્રહ, મતભેદ, અને પોતાનું સાચું, એમ ખોટાની પકડને સાચી માની, સાચું સમજવાની ના પાડનાર મતાગ્રહી સતનો અનાદર કરે છે, તે ઉપર કાકા ભત્રીજાનું એક દૃષ્ટાંત છે કે "હકડો બુરો ન છડુ" પારકું ખેતર જોઇને બેઉ વાદે ચડયા. ભત્રીજો કહે આમા ૨૪ કળશી જાર પાકશે. કાકો કહે ૨૫ કળશી બેઉને થઇ તાણાતાણ. ભત્રીજો જોરદાર હતો તે કાકાની છાતી ઉપર ચડી બેઠો, તેણે કાકાનું ગળું દાબ્યું અને કહ્યુ કે મારૂં માન, અને કહે કે ૨૪ કળશી. કાકો કહે કે ૨૫ કળશીમાં એક બુરૂં ઓછી નહિ કહું. એમ પારકું જાણપણું જે શાસ્ત્રજ્ઞાન જે સર્વજ્ઞે જાણેલું તેના શબ્દોમા રાગવડે વિવાદે ચડી ગયા કે આ મારૂં સાચું. ન્યાયની તથા અંતરંગ પરિણમનની ખબર નથી. શાસ્ત્રમાં જે ન્યાય છે, તેનો સાર આત્મજ્ઞાન છે. જેમા રાગ દ્વેષ ટાળવાની વાત હતી તેને બદલે કષાયમાં વર્તે છે. અને જાણપણાનું અભિમાન કરે છે, અને ખોટાનો આગ્રહ રાખે છે. તેઓને જ્ઞાનના ભૂલ્યા મતાર્થી કહ્યા છે ૨૭.

હવે સમ્યગ્ વ્રતના ભૂલેલાને અકષાયભાવરૂપ વિરતિનું ભાન નથી એવા મતાગ્રહી કુવ્રતવાળાની વાત કરે છે.

લહ્યું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું વ્રત અભિમાન;
ગ્રહે નહિ પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮.

શુદ્ધાત્મપરિણતિ તે શું છે, પોતાના સ્વરૂપનું વલણ કઇ બાજુ છે તેની ખબર નથી અને વિષય કષાય માનાદિમાં વૃત્તિ ભમે છે. બાહ્ય સંયોગની સગવડતા કેમ રહે, મારૂં માન, મારો બોજ કેમ

વધે એમ લૌકિક ભાવમા તથા પુણ્યાદિ પરભાવમા વૃત્તિ અટકે છે; છતા માને કે અમને મમતા નથી, ક્યાંય નથી, અમે વ્રતધારી છીએ એવુ અભિમાન કરે છે. જેમ ચોરી કરનાર ચોરને દારૂ પાઈને ગધેડે બેસાડે અને તે ચોર રાજી થાય, તેમ વિકારી પ્રકૃતિના કલુષિત ભાવ ઉપર બેઠેલો મોહભાવથી ગાઢો બનેલો, પોતાના દોષ દેખી શકતો નથી અને દોષને ગુણ માને છે શ્રીમદ્ કહે છે કે ગમે તેવા તુચ્છ વિષયના પ્રસગમા પ્રવેશ છતા ધર્માત્માનો ભાવ તીવ્ર વૈરાગ્યમા ઝપલાવવુ તે છે (ધર્માત્મા પ્રકૃતિના યોગ, પ્રકૃતિજન્ય ભાવ આદિમા રૂડુ માનતો નથી) એ અર્થની ઊધી ગુલાટથી મતાગ્રહીનું લક્ષણ એ આવે છે કે—અવિકારીપણાથી અજાણ જીવો તુચ્છ પણ વિષયમા પ્રવેશ કરતા તીવ્ર કષાયમા ઝપલાવી મ્હહિમા થતા દેખી એ મતાગ્રહીનો ભાવ છે; કારણકે પોતાના ઉપયોગ-સ્વ ભાવની તેમને ખબર નથી પુણ્ય પાપના પરિણામની વિકારી જાતથી મારી અવિકારી ચૈતન્યની જાત જુદી છે એનુ ભાન તેમને નથી એથી પ્રકૃતિના ઉદયજનિત શુભાશુભ ભાવને પોતામા ખતવે છે, શુભ પરિણામને ધર્મ માને છે શુભ જોગને વ્રત માને અને આત્મામા ખતવે તેની અહીં વાત છે

શ્રીમદે આ વાત પક્ષપાત વિના આત્માના હિત માટે, કહેલી છે નિષ્કારણ કરુણાથી પક્ષપાત રહિત કહી છે જેને પોતાનુ હિત કરવુ છે તે વિરોધ નહિ કરે, પણ જેને આમા ખટકલાગે, તેણે માનવુ કે મારામા કંઈક ભૂલ છે, ગોટાળો છે તે વિના વિરોધ આવે નહિ જેમ દસ લાખના આસામીને કોઈ કહે કે તુ આબરૂવાળો નથી, પૈસાવાળો નથી પણ તેને શરમ ન થાય તે જાણે છે કે કોઈના કહેવાથી મારી લક્ષ્મી ઘટી જવાની નથી મારૂ મારાથી છે, એમ વિશ્વાસ છે

વર્તમાનને ખોટુ લાગતુ હોય કે અમારા વ્રત ઉડાડે છે તો તેને કહે છે કે તુ આગગ્રહ વધીને ન્યાય તપાસી જો કે ભૂલ ક્યા છે? તારી ભૂલ તને ન દેખાતી હોય તો તારો સ્વચ્છંદ મનાગ્રહ છોડીને સદ્‌ગુરુ પાસે જા તે વિના ભવકટી નથી" બીજાની ખાતી ઉપર તારૂ જીવન હોય તો તુ સ્વાધીન નથી

તત્ત્વાર્થસૂત્રના કર્તા શ્રી ઉમા સ્વામી શ્રી કુંદકુંદાચાર્યના શિષ્ય હતા. તેઓ, વ્રત ત્રણશલ્ય રહિત હોય છે, એમ કહે છે. એ ત્રણ શલ્ય માયા, મિથ્યાત્વ, નિદાન છે. તેના અર્થ અહીં કહેવામાં આવે છે. તે સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છેઃ-

નિ શલ્યા વ્રતી ॥૧૮॥ અધ્યાય સાતમો

(૧) માયા=કુટીલતા જેના હૃદયમાં છે તેને સમ્યગ્ વ્રત ન હોય જ્યાં પોતાના સત્‌નો છળ હોય ત્યાં સમ્યગ્ વિરતિ ન હોય.

(૨) મિથ્યાત્વ=પોતાનું જે સ્વભાવે હોવાપણું છે તેનાથી વિપરીતપણે માનવું, શુભ પરિણામ પુણ્યાદિ જડની ક્રિયાનું કર્તૃત્વ માનવુ રાગભાવને જીવસ્વભાવ માનવો ઇત્યાદિ પરમાં મારાપણાની ભ્રાન્તિ-જ્યાં અભિપ્રાયમાં ભૂલ હોય ત્યાં વ્રતપણું ન હોય

(૩) નિદાન-નિયાણું વર્તમાનમાં કોઈ દાન, દયા, વ્રત, બ્રહ્મચર્યાદિ તપ આદિની ક્રિયાથી પરલોકના પુણ્યાદિ ફળની ઈચ્છા, ઊંડાણમા પણ પુણ્યની મીઠાશ, દેહની સગવડતાનો ભાવ અલ્પ અંશે પણ પડયો છે તેનું શલ્ય જેને છે, તે વ્રતી ન હોય માટે કહે છે કે અંતરંગ વૃત્તિમાં ઊંડો ઉતરીને જો તો ખરો કે તારો અવિકારી મધ્યસ્થ આત્મ સ્વભાવ કયાં રોકાયો છે ? આ ત્રણ શલ્ય રહિત હું છઉં કે નહિ એવું લક્ષ કર. તારો સ્વછંદ તારાથી ન ટળે તો સદ્‌ગુરુ પાસે જા. એમ તેને કહે છે.

વળી ઘણા જીવો શુષ્કજ્ઞાનમા, તેમજ ઘણા ક્રિયાકાંડમાં રોકાણા છે. કોઈ માને કે અમે બાર વ્રતની ચોપડી આદરી છે, અમે વ્રતી છીએ, એમ દેહની ક્રિયા ઉદયના શુભ જોગને ધર્મ માને છે, અને અમે વ્રતધારી છીએ એવું અભિમાન ધારણ કરે છે કદી સદ્‌ગુરુનો યોગ બને, પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને તો પણ લોકોમાં પોતાનુ માન અને પૂજા સત્કારાદિ જતાં રહેશે, પોતાને જે લોકમંજ્ઞાની મીઠાશ રહી છે તે તણાઈ જશે, એમ જાણીને પરમાર્થને ગ્રહણ કરતા નથી અને સાચા ઉપકારીને ઓળખી શકતા નથી.

તા ૧૧-૧૦-૩૯

જેને ઓગાની પકડ છે તેને સાચા વીતરાગદેવ, સદ્ગુરુ અને સદ્ધર્મને સમજવાની દરકાર હોતી નથી, તે મનાર્થી જીવો છે તેઓ ગુરુમા ભૂલેલ છે અને સાચા જ્ઞાન તથા ચારિત્રમા પણ ભૂલેલ છે. અતરગ જ્ઞાનની સ્થિરતા, પુણ્યપાપ રહિત અરાગી અકષાય સ્વરૂપની સભાળ, અને તે જ્ઞાનમાત્રપણે ટકવુ તે વ્રત છે તેની તેમને ખબર નથી, અને શુભ જોગના ઉદયને વ્રતનુ સ્વરૂપ માને છે તેમાટે કહે છે કે -

" લહ્યુ સ્વરૂપ ન વૃતિનુ, ગ્રહ્યુ વ્રત અભિમાન,
ગ્રહે નહિ પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન "

તે વિષે કહેવાયુ છે કે જે જમીનમા ક્ષાર છે તેમા મોલ ઉગે નહિ, તેમ ઊધી શ્રદ્ધા અને ત્રણ શલ્યો તથા પુણ્યાદિ નિમિત્તની મીઠાશરૂપી ક્ષાર જેના અતરમા છે, તેના હૃદય રૂપી ક્ષેત્રમા સુવ્રતરૂપી વૃક્ષ ઉગે નહિ પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયોમા સુખબુદ્ધિ અને પરવસ્તુમા મમત્વબુદ્ધિ છે તેને આત્મજ્ઞાન થાય નહિ આત્માને જાણ્યા વિના કોનુ વ્રત પચ્ચખાણ લેશે ? આત્માની જાત શી ? તે શુ છે ? કેવો છે ? કેવડો છે ? તેનુ ભાન નથી અને કહે કે અમે મહાવ્રતધારી છીએ, બ્રહ્મચારી છીએ, ચારિત્રવાળા છીએ, એમ ઓગાનુ અભિમાન ગ્રહે છે અને સાચા સતને પરમાર્થને ગ્રહે નહિ કેમકે જ્યા કોઈ ધર્માત્મા ગૃહસ્થ હોય, ધર્મનુ ભાન હોય તેની પાસે જતા, પોતાનુ માન તથા મિથ્યાશલ્ય તેને આડુ આવે છે તેથી પોતાનુ માન નહી મુકવાથી ધર્માત્મા પાસે જવાનો યોગ ન બને કદી યોગ બને તો તેમનો વિનય કરી તેની પાસેથી સાચો પરમાર્થ જાણી શકે નહિ આવુ ગ્રહણ કરે નહિ, કારણ કે લોકોમા મારી હિણપ થશે એમ માન ખાતર પરમાર્થ ન ગ્રહે શ્રીમદ્ રાજચદ્ર હતા તે કાળે પણ એમ બનેલુ છે, ઘણાને ખ્યાલમા હતુ કે આ ગૃહસ્થાશ્રમમા છે પણ તેને કઈક જ્ઞાન છે, પણ પોતાના દુરાગ્રહાદિ વ્રતધારીપણાના અભિમાનને લીધે પરમાર્થનો અનાદર તેઓએ કરેલ, જેમ બે ભાઈમા મતભેદ પડ્યો હોય, મોટા ભાઈની ભૂલ હોય તેને મમત્વ

બંધાણો હોય કે હું લોકમાં મોટો છું તેમજ ઘરમાં મોટો છું પણ હવે ખાસ જરૂરની વસ્તુ નાનાભાઇ પાસે છે, તે વિનય કર્યા વિના નાનાભાઈ પાસેથી વસ્તુ મળે તેમ નથી, માન મૂકવું નથી; માન અને મત છોડયા વિના તે વસ્તુ વિના જ તેને નભાવી લેવું પડે છે; એમ પોતે વ્રતધારી મહાવ્રતધારી નામ નિક્ષેપે સાધુ મુનિ થયો હોય, પણ ખરા તત્ત્વનું જાણપણું નથી, પોતાને માન મૂકવું નથી; પોતાને શંકા છે અને પરમાર્થ તત્ત્વના જાણ કોઈ ગૃહસ્થ ધર્માત્મા હોય, તે પરમાર્થને, આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે, તેનો યોગ સમાગમ થઈ શકે તેમ હોય છતાં, તેની પાસે જતો નથી; તેને મોટાઈનો અહંભાવ છે, પક્ષનો આગ્રહ છે, માનાર્થીપણું છે, તેને અનંત ભવની ભ્રાન્તિ ટાળ્યા વિના ખોટાથી નભાવી લેવું પડે છે. એના જેવું દુર્ભાગ્ય કોનું ? આગળ આવશે કે ' એહ મનાર્થી દુર્ભાગ્ય.'

કષાય અને માનનો ત્યાગ કરવો તે વ્રત, ચારિત્રનો અંશ છે. માટે જેને આત્માનો લાભ લેવો હોય તેણે મતાગ્રહ અને જગતની મોટાઇ છોડવી પડશે.

સાધુ સાધ્વીપણું ધારણ કર્યું હોય, શિષ્ય શિષ્યાણી ઘણા કર્યા હોય; પોતે જે માન્યું હોય તેનાથી જુદો ન્યાય નીકળે છે એમ જાણે છતાં માન રાખવા ખાતર તે સાચા પરમાર્થને ગુમાવે છે, અને એ રીતે મનુષ્યભવ ગુમાવી દે છે. તેઓ એમ માને છે કે ગૃહસ્થ ધર્માત્મા જ્ઞાની હોય પણ તે અમારા જેવા વ્રતધારી નથી. અમે ચારિત્રવંત છીએ; અમે તેનો વિનય કરીએ તો અમારું ઓઢણું લાજે, અમારો વેષ લાજે; પોતે જાણે કે આ ન્યાય સાચો છે, છતાં માન અને સંપ્રદાયનો પક્ષ આડો આવે છે. એક સાધુ કહેતા હતા કે શું કરીએ ? તમારી વાત સાચી છે, પણ અમે અમારા સંપ્રદાય–વાડામાં એવા માનવંતા થઈ પડયા છીએ કે ઉત્તરાવસ્થામાં જો અમારી શ્રદ્ધા ફેરવીએ તો લોકોમાં અમારી પ્રતીતિ જાય. અમારા અનંત ભવો માહેનો આ ભવ ભલે વધારે ગયો; તેને જ્ઞાની કહે છે કે આ મિથ્યા માન મૂક, તો લોકોત્તર તીર્થંકરના માન મળે. ચિદાનંદજી કહે છે કે " લઘી ભવ્યતા મોટું માન કવણ અભવ્ય ત્રિભુવન અપમાન " ધર્મ સભામાં કેવળ-

છે, પણ વર્તમાન દશાના ખ્યાલ કર્યા વિના રહેલુ તે પરમાત્માને ઠગવા જેવુ છે લોકો તત્ત્વ સમજ્યા વિના ધ્યાન કરવા જાય, પણ કષાય તો અતરમા સૂક્ષ્મપણે ભર્યા છે તેને કેમ જાણવા અને કેમ ટાળવા તેની ખબર જ નથી અને કહે છે કે, અમને બસ તૃપ્તિ છે અતરમા કષાયવૃત્તિ ભરી છે, તે સ્થુળ દષ્ટિમા દેખાય નહિ પછી માને કે અમને સમભાવ છે, પોતાના ભાવ કેવા છે તે જાણવા માટે, આત્મામા ધીરજ રાખીને જોવા ઉભો રહે તો જણાય સાચી કળા એટલે ભેદવિજ્ઞાન વડે જ્યારે અતરગ સ્વરૂપનુ અવલોકન કરવામા આવે છે ત્યારે ઘણો કષાય દેખાય છે, કે જે પહેલા દેખી શકાતો ન હતો તત્ત્વ શુ તે જાણીને તેની સભાળ કરવા ઉભો રહે તો ઘણો કષાય જેવો છે તેવો દેખાય, અને તેની નિર્જરા થાય પણ જેણે સ્વચ્છદે અધ્યાત્મ ગ્રથો વાચીને અતિપરિણામિકપણુ, ઉંધી પકડપણુ કર્યું છે તે વગર પુરુષાર્થે ઊંઘાઈમા આગળ ચાલ્યો જાય છે શબ્દમા તે ધારી ગએ છે કે, ઉપયોગમા ક્રોધ નથી એમ સવરઅધિકારમા કહ્યુ છે એ વાત સાચી છે, તુ નિર્મળ આત્મામા રાગ રહિત જોડાય તો ક્રોધ નથી, સવર છે, નહિ તો માત્ર વાતો છે

"હુ જ્ઞાનસ્વરૂપ" તેમા (ઉપ-) સમીપમા (યોગ=) જોડાઈને ટકી રહે તો તારી વાત સાચી, પણ તુ તો કષાયમા ટક્યો છે અને જુદાઈ જાણવાની તને કાળજી નથી, તે ઉપયોગ નથી અસ્થિર થઈને રાગમાજ ટક્યો છે અને માને છે કે મને રાગ નથી, કષાય નથી, મનની સ્થિરતા વડે ધર્મ માને છે પણ કષાયમદ પાડયા વિના તો પુણ્ય પણ નહિ થાય, તો ધર્મ તો ક્યાથી થાય માટે પ્રથમ સ્વચ્છદમત આગ્રહનો ત્યાગ કર્યા વિના જે કાંઈ કરવામા આવે છે તે બહુ સાધન બધનથાય છે અતરગ કષાય છે તેને જાણવા ન માગે, અને કહે કે અમે ધ્યાન કરીએ છીએ અમે આત્મા જાણ્યો છે, પણ તે વાત ખોટી છે કારણ કે તારી તેવી દશા દેખાતી નથી

શુષ્કજ્ઞાની ક્રિયાકાડવાળા—ક્રિયાજડનો અનાદર કરીને માને છે કે અમે જાણ્યુ છે તે સાચુ છે, પણ રાગમા ભળીને જાણ્યુ તે જાણ્યુ નથી પણ અભિમાન કર્યું છે આપણે જ્ઞાતા દષ્ટા છીએ, જોવુ અને

અપૂર્વ આત્માનો ધર્મ છે એમ બોલો છો પણ ધીરજ રાખીને અવિનાશી તત્ત્વ શું તેની પ્રતીત તો કરો! અહીં શુષ્કજ્ઞાની પ્રત્યે એમ કહેવું છે કે તેં પુરુષાર્થનો ત્યાગ કર્યો છે, અને અશુભમાં ટકયો છો, વિનાશિક વિષય કષાયાદિનો પ્રેમ તો ઓછો કર; એ તો પ્રથમ ભૂમિકા છે, તને અંતરંગમાં તથારૂપ ગુણની, સ્વાનુભવની કાંઈ સ્પર્શના કે વેદન નથી, અને "લોપે સદ્‌વહેવાર" એટલે સદ્‌ગુરુનો, દેવ, ગુરુ, ધર્મનો વિનય પણ લોપે છે.

શુષ્કજ્ઞાની શાસ્ત્ર વાંચે અને પ્રશ્ન કરે કે રાગ કરવો તે ધર્મ નથી; માટે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર આદિ તો પર છે, તેનો વિનય ભકિત કરવાની જરૂર નથી; પણ હજી પાંચ ઈંદ્રિયના વિષયોમાં તેને રાગ ભર્યો છે, અશુભ રાગ તેને કરવો છે, અને પ્રશસ્તમાં રહેવું નથી; એ જશે કયાં? વળી તે કહે છે કેઃ—શાસ્ત્રો પર છે, જડ છે, તેનાથી વિકલ્પ વધે; આત્મા તો આત્માથી જ પ્રગટે, ધ્યાન કરે અને કહે કે અમને આત્માનો આનંદ છે. પણ તેની વાત જુદી છે. મન, વાણી, દેહની ક્રિયાથી કે મનને સ્થિર કરવાથી આત્મા ઉઘડતો નથી. પણ યથાર્થ ગુરુગમે જ્ઞાન અભ્યાસથી જ ઉઘડે છે. જે શુષ્કજ્ઞાની છે, તેને તો વૈરાગ પણ નહિ પ્રગટે અને પ્રભુત્વ પણ નહિ પ્રગટે. સ્વચ્છંદના પ્રતાપે નિગોદમાં જશે. એ માટે શ્રીમદે વારંવાર કહ્યું છે કે સ્વચ્છંદ મતાગ્રહનો મોહ ટાળવો; અને સદ્‌ગુરુ, સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્રનો પ્રેમ એ રાગ ટાળવાનું ઠેકાણું છે. અરાગીપણાના લક્ષે દેવ, ગુરુ, ધર્મનો રાગ તે વીતરાગનો પ્રેમ છે. તે સવારની સંધ્યા છે; અને સ્ત્રી પુત્રાદિ સંસારનો પ્રેમ તે સાંજની સંધ્યા છે. જેને તેની રુચિ અને આદર છે, અને દેવ, ગુરુ, ધર્મ, શાસ્ત્ર અને સુપાત્ર જીવોની ભકિત, વિનય, આદર કરવાનો અવસર ન ગોતે તે મહા મૂઢતાનો કામી છે. સ્વની હિંસા કરનારો છે. માટે જે શાસ્ત્રો વાંચીને ધારી લીધું તે ધારણા મફતમાં જશે. ભલે અનેક અપેક્ષાના સ્થુલ ન્યાય જાણતો હોય પણ સાચો વ્યવહાર અને જ્ઞાનની અંતરંગસ્થિરતારૂપ પુરુષાર્થ નથી, તો તેનું જાણવું મિથ્યા છે. સત્સમાગમ અને ઊંડો અભ્યાસ કર્યા વિના જેમ તેમ ધારણા કરીને તે માન સેવે છે. તેને તથા બીજા મતાર્થીને

છે, પણ વર્તમાન દશાના ખ્યાલ કર્યા વિના રહેવું તે પરમાત્માને ઠગવા જેવું છે. લોકો તત્ત્વ સમજ્યા વિના ધ્યાન કરવા જાય, પણ કષાય તો અંતરમાં સૂક્ષ્મપણે ભર્યા છે તેને કેમ જાણવા અને કેમ ટાળવા તેની ખબર જ નથી અને કહે છે કે, અમને બસ તૃપ્તિ છે. અંતરમાં કષાયવૃત્તિ ભરી છે, તે સ્થુળ દૃષ્ટિમાં દેખાય નહિ. પછી માને કે અમને સમભાવ છે, પોતાના ભાવ કેવા છે તે જાણવા માટે, આત્મામાં ધીરજ રાખીને જોવા ઉભો રહે તો જણાય. સાચી કળા એટલે ભેદવિજ્ઞાન વડે જ્યારે અંતરંગ સ્વરૂપનું અવલોકન કરવામાં આવે છે ત્યારે ઘણો કષાય દેખાય છે, કે જે પહેલાં દેખી શકાતો ન હતો. તત્ત્વ શું તે જાણીને તેની સંભાળ કરવા ઉભો રહે તો ઘણો કષાય જેવો છે તેવો દેખાય, અને તેની નિર્જરા થાય. પણ જેણે સ્વચ્છંદે અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચીને અતિપરિણામિકપણું, ઉંધી પકડપણું કર્યું છે તે વગર પુરુષાર્થે ઊંધાઈમાં આગળ ચાલ્યો જાય છે. શાસ્ત્રમાં તે ધારી રાખે છે કે, ઉપયોગમા ક્રોધ નથી એમ સંવરઅધિકારમાં કહ્યું છે. એ વાત સાચી છે, તું નિર્મળ આત્મામાં રાગ રહિત જોડાય તો ક્રોધ નથી, સંવર છે, નહિ તો માત્ર વાતો છે.

"હું જ્ઞાનસ્વરૂપ" તેમાં (ઉપ=)સમીપમાં (યોગ=)જોડાઈને ટકી રહે તો તારી વાત સાચી; પણ તું તો કષાયમા ટક્યો છે. અને જુદાઈ જાણવાની તને કાળજી નથી, તે ઉપયોગ નથી અસ્થિર થઈને રાગમાંજ ટક્યો છે અને માને છે કે મને રાગ નથી, કષાય નથી, મનની સ્થિરતા વડે ધર્મ માને છે પણ કષાયમંદ પાડયા વિના તો પુણ્ય પણ નહિ થાય, તો ધર્મ તો ક્યાંથી થાય માટે પ્રથમ સ્વચ્છંદ મત આગ્રહનો ત્યાગ કર્યા વિના જે કાંઈ કરવામાં આવે છે તે રાહુ સાધન બંધનથાય છે. અંતરંગ કષાય છે તેને જાણવા ન માગે, અને કહે કે અમે ધ્યાન કરીએ છીએ અમે આત્મા જાણ્યો છે, પણ તે વાત ખોટી છે કારણ કે તારી તેવી દશા દેખાતી નથી.

શુષ્કજ્ઞાની ક્રિયાકાંડવાળા–ક્રિયાજડનો અનાદર કરીને માને છે કે અમે જાણ્યું છે તે સાચું છે, પણ રાગમાં ભળીને જાણ્યું તે જાણ્યું નથી પણ અભિમાન કર્યું છે. આપણે જ્ઞાતા દૃષ્ટા છીએ, જોવું અને

પ્રભાવના તથા વિનયનો રાગ ધર્માત્માને હોય જ. આવા વ્યવહારમાં બાહ્યનો શુભ વ્યવહાર નિમિત્ત હોય છે. ધર્માત્મા પરમાર્થના લક્ષે વર્તે છે અને જાણે છે કે આ રુપાર્થથી જે રાગ ટળ્યો તેટલો હું નહિ. બાકી રહ્યો તેટલો હું નહિ પણ સર્વથા અરાગી જ્ઞાયક જ છું. પણ જેને અંતરંગ પરમાર્થ તત્ત્વ સ્વરૂપનું વેદન નથી, તેને સત્દેવ ગુરુ, ધર્મનો આદર નહિ હોય; કષાયનો ત્યાગ, અંતરંગ રાગનો ત્યાગ નહિ હોય. એ માટે શુષ્કજ્ઞાનીને ડોરડા મારીને કહે છે કે જો આત્માનું સાચું હિત જોઈતું હોય તો તારૂં મતાર્થ અને માનાર્થ પણું છોડ.

ચમરી ગાયને સુંદર વાળવાળું મોટું પુંછડું હોય છે. તેને ચાલવાની ગતિ એવી વેગવાળી હોય છે કે સિંહ પણ પકડી શકે નહિ. છતાં તેનું સિંહના મુખમાં જવાનું કેમ થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તેના પૂંછડાના લાંબા વાળ ઝાળાં ઝાંખરામાં ભરાઈ જાય છે ત્યાં ઉભી રહી જાય છે, પૂંછડું તાણીને ચાલીશ તો થોડાક મારા વાળ તૂટી જશે; એટલા મોહ માટે મરવું પસંદ કરે છે, એમ લોકો દેહાદિની મમતા ખાતર, માન અને મત ખાતર મનુષ્યભવ જતો કરે પણ માન ન મૂકે. પોતે જે માન્યું છે કે અમે વંદનીય છીએ, ચારિત્રવાન છીએ, તે તો સમજવા જેવું હોય છે. છતાં લોકોમાં અમારૂં માન ઘટી જશે એમ લોકભયથી અને મતાગ્રહની પકડથી પરમાર્થ જતો કરે. કદી કોઈને મતધારીપણું ન હોય એવા ગૃહસ્થપાસેથી પરમાર્થ પામવાનો યોગ જતો કરે છે, શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વખતમાં પણ એમ જ બનેલું. વર્તમાનમાં પણ કોઈ એવા છે કે સત્નો આદર તો નથી કરતા પણ નિંદા કરીને પોતાનું દુરાગ્રહીપણું દઢ કરે છે. અને કહે છે કે અમે દઢ શ્રદ્ધાવાળા છીએ, ગૌતમ જેવી અમારી શ્રદ્ધા છે, કોઈના ડગાવ્યા ન ડગીએ. જ્ઞાની કહે છે કે "તેરી ઉંધાઈ ભી બડી." અનંતા જ્ઞાની તને સમજાવવા આવે, પણ તું સ્વતંત્ર છો. પરાણે કોઈ મનાવી શકે નહિ. મત અને માન મૂકયા વિના સમાગમ કરવા જાય પણ દ્વેષ ટળે નહિ.

તા. ૧૨-૧૦-૩૯

અહીં શુષ્કજ્ઞાની માત્ર શબ્દો ધારી રાખે, પોતાને જ્ઞાની માને, અંતરમાં દાંઈપણ સ્થિરતા વિના, વૈરાગ્ય અને સત્સાધન રહિત સ્વચ્છંદે વર્તે. તે ગાથા ૨૯ માં કહ્યું. હવે ૩૦ મી ગાથામાં કહે છે.

જ્ઞાની કહે છે કે એકવાર તું જગતનો દાસ થઈ જા. માન ટાળ્યા વિના તુ જગતનો ગુરુ થવાને લાયક નથી. માન રહિત સમકિતી ધર્માત્માને જ તીર્થંકર નામ ગોત્ર અને જગતગુરુ પદ વરે છે.

શુષ્કજ્ઞાનીને પુરુષાર્થ કરવામા વિરોધ આવે છે, દાન કરશું તો રાગ આવી જાય, પુણ્ય બધાઇ જાય, ધર્મને બ્હાને રાગ કરીએ તો કર્તા થઇ જવાય, માટે આપણે અકર્તા રહેવુ એમ તે કહે છે, તેઓને સંસાર પ્રત્યે પૂરતો રાગ હોવા છતા કહે છે કે છોકરા માટે પૈસો વગેરે રાખવો એવી અમને વૃત્તિ આવે છે તે છોકરાના પુણ્યને લીધે આવે છે. ખરી રીતે તેને સંસારનો રાગ પોષવાની વૃત્તિ છે અને બચાવ માટે પર ઉપર ઢોળે છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ પ્રભાવના કરવાની હકીકત આવે ત્યારે અશુભ પરિણામને ટાળીને શુભ પરિણામ કરવાનો પુરુષાર્થ ઉપાડતો નથી અને કહે છે કે તેથી પુણ્ય બધાઇ જશે. એ તો દીધુ દેવાતુ નથી, ત્યા પૈસા જવાના હોય તો વૃત્તિ આવે. આવા પુરુષ કે જેને સત્‌નો આદર નથી તેને દેવ, ગુરુ, ધર્મ પ્રત્યે ભક્તિ અને લોભના ત્યાગરૂપ દાનાદિનો વિકલ્પ જ કયાંથી આવે? સ્ત્રી પુત્રાદિમાં તેને પ્રેમ છે, તેને વિષે માને છે કે તેમના પુણ્ય છે માટે મને તેમના પ્રત્યે રાગની વૃત્તિ આવે છે, અને તેમા વેચાઇ જાય છે અને દેવ, ગુરુ, ધર્મની પ્રભાવનાનો પ્રસંગ ગોતીને તેમા વેચાઈ જતો નથી તે મહા અધમ છે હજી રાગની દિશા બદલાવી નથી, અને અરાગી તત્ત્વ લક્ષમા આવી જાય તે બને કેમ? જે સ્ત્રી, પુત્રાદિ ઉપર રાગ કરૂ છુ તે રાગ બદલાવીને વીતરાગ દેવ, ગુરુ, ધર્મ ઉપર પ્રેમ પલટાવુ એમ વર્તન હોવું જોઇએ પણ આ વાત સાભળીને પાછા ક્રિયાકાડવાળા વ્યવહારભાસના રસિયા હરખાઈ જાય, કે અમે તો દયા દાનાદિ પુણ્ય કરીએ છીએ, એમ શુષ્કજ્ઞાની વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે અને ક્રિયાજડ (ક્રિયાકાડી) શુષ્કજ્ઞાનીની નિંદા કરે છે, પણ બેઉ ખોટા છે તત્ત્વદૃષ્ટિ વિના, બેઉ પરનો ભેગ સાધતો હોય તોપણ તે નકામુ છે, માટે તત્ત્વદૃષ્ટિના લક્ષે પરમાર્થહેતુ સાધવાનો ઉપદેશ છે.

જ્યા લગી સર્વથા રાગ ટળ્યો નથી, ત્યા લગી દેવ, ગુરુ, ધર્મની

અપેક્ષાથી વાત આવે કે આત્મા તો શુદ્ધ જ છે, જ્ઞાતા છે, પણ એ દશા કરવાનો પુરુષાર્થ જોઈએ; તે પૂર્ણ પવિત્ર દશાનું અંશે ભાન થયું હોય તો વર્તમાન દશા બદલાઈ જાય. પણ શુષ્કજ્ઞાની તથા ક્રિયાજડવાળાની વૃત્તિ વિષય કષાયાદિમાં રોકાય જાય છે. દેહની સગવડતામાં, જાળવણીમાં ખામી આવે તો તેમાં મુંઝાઈ જાય; શુષ્કજ્ઞાની પ્રત્યે કહે છે, ભાઈરે ! તું કહેનો હનો ને કે હું જ્ઞાતા છું અને નાશવંત દેહ જડ છે, અનંત પરમાણુંનો પિંડ છે, પણ તારી તેની ઉપર મમતા કેમ ઘટતી નથી ? દેહ અને દેહાદિની સગવડતા માટે આત્માને જતો કરે છે. ક્રિયાજડ પ્રત્યે કહે છે, ભાઈ રે ! મહા દુર્લભ મનુષ્ય દેહનો યોગ તો પુણ્યના કારણે થયો, તો દેહમાં રહેલો ચૈતન્ય ભગવાન તેને ભૂલીને એટલે પોતાને ભૂલીને, લોક આબરૂ માટે અથવા ધર્મના નામે સંપ્રદાયના ખોટા આગ્રહ માટે અને મુખ્ય પણે પોતાના માન માટે આખો આત્માર્થ ચૂકી જાય છે, પોતેજ પોતાનો અપરાધ કરે છે તેમાં જડ પ્રકૃતિનો દોષ નથી.

આત્મ ભગવાન પવિત્ર છે. અનંત શાશ્વત સુખ પોતામાંજ છે; છતાં બાહ્ય ઝાવાં નાંખવાં અને પરાધીનના ગોતવી એ તો અનાદિકાળથી ઉપાધિ રાખવાનો જ પરિચય છે. એટલે દેહની મમતાના કારણે આત્મગુણનું પ્રગટવું થતું નથી. આત્મા પોતાની સાચી સમજણથી સમકિત પામે છે, પ્રગટ કરી શકે છે. સાતમી નરકમાં પણ આત્માની પવિત્ર દશાનું ભાન જે આત્મા પ્રગટ કરે છે તે અનંતી વેદના ઉપર જોતો નથી. શરીરમાં ભયંકર ૧૬ જાતના રોગ, અનેક પ્રકારે અનંતી પ્રતિકૂલતા હોય છતાં સમકિત પ્રગટ કરનાર જીવ તે ઉપર નજર નથી કરતો. અનંતી ક્ષુધા અનંતી તૃષા છે, છતાં તેમાં તેને ક્ષોભ નથી, અને તે આત્માની નિરાકુળ શાંત દશામાં જ્ઞાનપણે જ્ઞાતાજ રહે છે. ચક્રવર્તી રાજા હોય, જેની સોળ હજાર દેવો સેવા કરે છે, સુંદર સ્ત્રીઆદિનો યોગ છે, છતાં તે તેના તરફ જોતો નથી. પરમ વૈરાગ્યવંત ઉપશમ રસમાં પોતાનું મહા સુખ પોતાના અંતરંગ તત્ત્વમાં દેખે છે, એટલે પર સંયોગોની સગવડતા અગવડતાથી આત્માને કાંઈ હાનિ નથી; અનંતી અગવડતા હોય કે સગવડતા હોય,

જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધન દશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સંગ જે, તે બુડે ભવમાંહિ. ૩૦.

એક તો સતસંગ આદિ સાધન દશા નથી, અને સહજ જ્ઞાન દશાની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ પણ નથી, ભાનને પહોંચી વળવા માટે રાગાદિ વિષય કષાયાદિનો ઘટાડો પણ નથી, એવા જીવનો જેને સંગ મળે, તે પણ ભવસાગરમાં બુડે-કારણ કે ન મળે આત્મજ્ઞાન કે ન મળે સતસમાગમ આદિ સાધન, અંતર વૈરાગ્ય, વિષય કષાયાદિનો ત્યાગ, દેહાસકિતનો ઘટાડો વગેરે-મુમુક્ષુતાના સાધન રહિત સ્વચ્છંદમાં વર્તે છે, તેનો સગ કરનાર પણ જ્ઞાન દશા પામે નહિ. જે આત્મા સમજ્યો ન હોય, તથા સતને સમજવાનો અવકાશ રાખ્યો ન હોય, તે સાધારણ તુચ્છ વિષયમાં પણ આકુળવ્યાકુળ અને આકુળવ્યાકુળ થઇ જતો હોય છે. જેને શરીરની શાતા સુખ સગવડતાનો ભાવ છે તેને જ્ઞાન પામ્યો કેમ કહી શકાય? તે કહી શાસ્ત્રના અલકારી શબ્દોને ધારી રાખે. મનને રાજી રાખે, અને ખોટો સતોષ રાખે, પણ તેને સહજ જ્ઞાનદશાનું ભાન નથી, તેથી તેનો સગ કરનાર પણ બુડે, કારણ કે તેવા જીવોમા સાધન દશા પણ નથી, અને જ્ઞાનદશા પણ નથી. તે કહેશે કે રાગ તો જીવનુ સ્વરૂપ નથી પુરુષાર્થ કરવો તે વ્યવહાર છે પણ પોતામાં રાગ દ્વેષ વિષય કષાયનો ઘટાડો નથી; અને વાત કરે પૂર્ણ તત્ત્વદૃષ્ટિની, તે અને તેનો સગ કરનાર બેઉ બુડે છે વળી પોતાનો પક્ષ એવો દૃઢ કરે કે સાચુ સમજવાનો અવકાશ પણ રાખે નહિ ૩૦

એ પણ જીવ મતાર્થમા, નિજમાનાદિ કાજ;
પામે નહીં પરમાર્થને, અનૂઅધિકારીમાં જ. ૩૧.

પૂર્વે મતાર્થી માનાર્થીના લક્ષણ કહ્યા તે પોતાનુ માન અને મત સાચવવામાજ રોકાઈ જાય, અને આત્માર્થ ચૂકી જાય કદી રાગ ઘટાડવાને ખૂબ પુણ્ય પરિણામ કરે, પણ એથી વાસ્તવિક અરાગીપણું આવતુ નથી, એવું તો ઘણીવાર કર્યું.

ઊંધાઈથી, ખોટા પકડથી, રાખ્યું છે. જ્ઞાની ગણાવવાના માનની તેમને ગીહાશ છે. આત્મજ્ઞાન કોઈ અપૂર્વ વસ્તુ છે. તેને પામવાની તેમનામાં લાયકાત નથી એટલે તે બધા અનધિકારી છે, અપાત્ર છે. ૩૧.

હવે મતાર્થીનું સમુચ્ચય લક્ષણ કહે છે.

નહીં કષાયઉપશાંતતા, નહીં અંતર વૈરાગ્ય,
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય. ૩૨

જેના હૃદયમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ઘટાડો નથી, તેવાને માટે શ્રીમદ્ એક પત્રમાં કહે છે કેઃ- હું જાણું છું, સમજું છું, એવી ને એવી ભ્રમમાં કાળ ગાળવો છે કે સાચું હિત શું તે સમજવું છે? તે ભાવે તો અનંતો એવો કાળ ચાલ્યો ગયો કંઈ સત્પાત્રતા તો દેખાતી નથી. તો હવે તમે શું ધાર્યું છે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો છે?

અનંત કાળમાં જે નથી થયું, તે અપૂર્વ તત્ત્વની જ્ઞાનદશા કેવી પવિત્ર નિર્દોષ હોય છે? તે દશા તો લાવો; કષાયની મંદતા નથી, અને અંતર વૈરાગ્ય નથી, મધ્યસ્થતા નથી, સત્ય અસત્યપણાની તુલના કરવા માટે નિષ્પક્ષપાત બુદ્ધિ નથી, તે મતાર્થી જીવ દુર્ભાગ્ય છે, એટલે કે જન્મ મરણ છેદવા જેવું તેનું વીર્ય નથી. અહીં "અંતર વૈરાગ્ય" કહ્યો છે, બાહ્ય વૈરાગ્ય આદિની વાત નથી કરી. કોઈ કહે કેઃ- અમે નવરા થઈને બેઠા છીએ, ચાર પાંચ છોકરા છે, ઘરની વ્યવસ્થા રાખે છે; એ મારા નાકને જાળવી રાખશે; એવો સંતોષ વેદતો હોય છે અને કહે છે કે અમને હવે સમભાવ છે. રોટલો અને દાળ આતો હોય, તેથી તે સંતોષી થયો માને છે; ખરેખર તે સંતોષી નથી પણ તેને તૃષ્ણાનો સંતોષ છે કે હું માગું તે મને મળે તેમ છે. બહારથી ડોળ બતાવે કે અમે સજ્જન છીએ, અંદરમાં મ સારની ગીહાશ રાખીને ધર્મશાસ્ત્રો વાંચતો હોય છે, ચર્ચા કરતો હોય છે. પોતે કામમાં પડતો નથી, પણ પોતાનાં માન આદિ આબરૂ માટેની તેને ચિંતના છે. તે કહે કે અમને તત્ત્વરુચિ છે; અભ્યાસી છીએ, પણ તે તો ઠગબાજી છે. કાળજીમાં જુએ તો ખબર પડે. મધ્યસ્થપણું

તેમાં જે ચૈતન્ય સહવાનો નથી, તે એ ભવે પણ મોક્ષે જાય. પણ પોતાનું જેને ભાન નથી, તે પરવસ્તુમાં મોહ હોવાના કારણે, રાગાદિ પુણ્યપાપની મીઠાશનેલીધે, સ્વય સંસાર-ચક્રમાં સલવાય છે, અને સુખ માને છે.

મહા ભૂડા ક્રૂર પરિણામ જેણે કર્યા છે. દેવ, ગુરુ; ધર્મનો જેણે અવિનય કર્યો છે, જેણે પોતાના ચૈતન્ય પ્રભુ આત્માનો અનંતો અનાદર કર્યો છે, જેણે આત્માને જાણવાની રુચિ કરી નથી, તે મહા અશુભપરિણામના કારણે સાતમી નારીકામાં પણ જાય છે. ત્યાં અનંતી વેદના ભોગવતા અસખ્યાત જીવો હોય છે. છતાં ત્યાં પણ કોઈને આત્મજ્ઞાન થાય છે. તેનુ કારણ તીર્થંકર ભગવાનનો જ્યારે જન્મ થાય ત્યારે તેમનુ પુણ્ય એવું બળવાન હોય છે કે ત્રણ લોકમાં અજવાળાં થાય. બધા જીવોને જરા શાંતિ મળે. તેથી તે નારીકાના જીવો વિચારે છે, (તેમને કુઅવધિજ્ઞાન હોય છે) કે અહો ! જેના જન્મથી આપણને શાતા અને ત્રણ લોકમાં અજવાળુ ? એમ વિચારતા પૂર્વના કઈ પવિત્ર સંસ્કાર યાદ આવી જાય તો આત્મ-જ્ઞાન દશા પામી જાય છે. એટલે એમ નકકી થયું કે બાહ્યની અગવવડતા સગવડતા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં બાધક સાધક નથી.

જેઓ કર્મના સયોગનો દોષ દે છે તેમને આત્મા જોતો નથી પણ પુણ્ય જોઇએ છીએ. સંસારની દેહાદિની તેઓને મીઠાશ,છે તેથી આત્મસાધનનો પુરુષાર્થ કરતા નથી, અને જ્ઞાનદશા અર્થે સત્સમાગમની રુચિ કરતા નથી, પણ ખબર નથી કે ક્યાં જઇશું; કોઈ હાથ જોનારો, ગ્રહ દોષ ટાળનારો આદિ જોશી મળે; તો તેની પાસે કંઇક મલાવા કરે પણ જે સંસારના ભયથી મહા સમર્થ ચક્રવર્તી રાજા પણ સંસારના રાગ દ્વેષ મોહનો ત્યાગ કરીને, અવતાર રૂપ સંસારના ગુંમડાનો ત્યાગ કરી ગયા, તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની પણ સંસારના ભવથી ભય પામ્યા, અને જે સંસારના ભવથી જે ભય પામતા નથી તે બધા મહા સુભટ છે. તેઓએ પોતામાં આરોપણ કર્યું છે કે અમે જાણીએ છીએ, અમારી દૃઢ શ્રદ્ધા આમાં જ છે, એમ પક્ષપાતથી તેની બુદ્ધિ દૃઢ થઈ છે, તેઓ મતાર્થમાં છે, એમનાર્થ પણ પોતાની

તા. ૧૩-૧૦-૩૯

હવે આત્માર્થીના લક્ષણ કહે છે. તે કેવાં છે? આત્માના સાચા સુખ સામગ્રીના હેતુ છે, પ્રથમ મતાર્થીના લક્ષણમાં કહ્યું છે જે ગુરુમાં ભૂલ્યા તે જ્ઞાનથી, નતથી, ધર્મથી અને દેવથી ભૂલ્યા છે કારણ કે અસદ્ગુરુનો આશ્રય કર્યો. (જેનો આગુ આંધળો તેનું કટક કુવામાં) આત્માર્થીના લક્ષણમાં પ્રથમ સુગુરુનો આદર છે તેથી અહીં સુગુરુથી શરૂઆત કરી છે. જીવે જો સાચા ગુરુનો સંગ કર્યો તો તેનું બધુંય સવળું છે, સુગમ છે. દરેક જીવોને સાચું સુખ જોઈએ છીએ, પણ પોતાના સ્વચ્છંદે ઉન્માર્ગે જતા જીવોને દેખીને સાચો નિર્વિઘ્ન સરળ માર્ગ તેમને શ્રીગુરુ બતાવે છે.

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુળગુરુ કલ્પના, આત્માર્થી નહીં જોય. ૩૪.

હું કોણ! એ જાણ્યા વિના આત્મા શું સ્વરૂપે છે. કઇ હદમાં છે, શું કરી શકે છે! એનો વિવેક જેને નથી એવા કુગુરુને મુમુક્ષુ ન માને. અહીં આત્મજ્ઞાન પ્રધાન કહ્યું છે. જગતની સમજણ ઝાઝી હોય કે ન હોય ભલે શ્રુતજ્ઞાન થોડું હોય, પણ જેને આત્મજ્ઞાન હોય અને આત્માની સહજ આનંદદશા સ્વરૂપસ્થિતિ જેને હોય તે જ્ઞાની છે, ત્યાં મુનિપણું હોય છે. સાચા માર્ગનું ભાન નથી તે બીજાને માર્ગદાતા થાય તેમ બને નહીં. પ્રથમ કહ્યું હતું કે લક્ષણો નિષ્પક્ષપાતપણે કહીશ, તેથી જેમ છે તેમ અહીં કહેવાયું છે, આમ લુગડાં રાખે તે મુનિપણું, આમ ક્રિયા કરે તે મુનિપણું વગેરે બાહ્ય લક્ષણને મુનિપણું નથી કહ્યું, પણ, ડાંડી પીટીને જાહેર કર્યું છે કે આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું છે. બાકી કુળગુરુના મારાપણાના કલ્પિત આગ્રહથી, આત્મજ્ઞાન નથી એવાને ગુરુ માનવાનું જોખમ આત્માર્થી કરતો નથી. આત્મામાં પરનું લેવું, મૂકવું, વેશ, વાડા કે પરમાણુની ક્રિયા આવતી નથી જેવા સિદ્ધ ભગવાન છે એવું જે સ્વસ્વરૂપ નિવૃતપદ જેના ધ્યાનમાં આવ્યું નથી, તેરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાનની સ્થિરતા નથી તે જ્ઞાની નથી. જ્યાં સ્થિરતા સહિત આત્મજ્ઞાન હોય ત્યાં મુનિપણું

જોવુ જોઈએ. મારા કુટુંબની પોણા સોળ આની ન થાય તથા મારા સ્નેહીમા ઠીકઠાક રહે તો ઠીક એ વૃત્તિમાં તે ટકયો છે, પોતે વાન પ્રસ્થ જેવી સાદાઈ રાખે, બાહ્યથી ત્યાગ વૈરાગ્ય રાખે, પણ નિર્મળ ચૈતન્ય અરીસામા અલ્પ પણ મલિનતા શોભે તેમ નથી ચૈતન્ય ભગવાન પૂર્ણ પવિત્ર છે, તેમાં અલ્પ પણ દોષ રાખવાનો ભાવ તે મહા અહિતનુ કારણ છે. તે માટે શ્રીમદ્ કહે છે, કે આત્માના નામે કોઈ બાહ્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય કરે છે, કોઇને મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય છે, દુ:ખ ગર્ભિત વૈરાગ્ય છે પણ વિષય કષાયનો તેને ઘટાડો નથી, સરળપણુ નથી, મધ્યસ્થતા નથી એ મતાર્થી દુર્ભાગ્યજીવો આત્માર્થ કેમ પામી શકે ? કદી બાહ્યથી સ્ત્રી, ઘર આદિના યોગની અંતરાય હોય, પછી કઈ અધ્યાત્મગ્રંથો મળ્યા, કદી વેશ ધારણ કર્યો, લોકમા કાંઈ ધર્મીપણાનુ માન વધ્યુ, તેને પછી મતાગ્રહની પકડ થઈ જાય છે તેવા જીવો દુર્ભાગી છે પોતાને અંતરંગ અભિપ્રાયમા ભૂલ હોય, દોષ હોય, તે માનાદિ રાખવા ખાતર ભૂલથી ટેવાયેલાને પોતાના દોષ ન દેખાય તેમને પોતાના કષાયાદિ દોષો દેખાતા નથી અને કહે છે કે અમારે સમભાવ છે ૩૨

હવે કહે છે કે માત્ર મતનો આગ્રહ સ્વચ્છંદાદિ દોષ જવા માટે જ આ લક્ષણો અમે પક્ષપાત રહિત, મુમુક્ષુ જીવોના હિત માટે કહ્યાં છે.

લક્ષણ કહ્યા મતાર્થીનાં મતાર્થ જાવા કાજ;
હવે કહુ આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ સુખસાજ. ૩૩.

માત્ર નિષ્કારણ કરુણાથી આ લક્ષણો દ્વારા મુમુક્ષુ જીવો પોતાના દોષને સમજીને ટાળે તે માટે મતાર્થીના લક્ષણો પક્ષપાત રહિત કહ્યા છે જેનામા દોષ હોય તે મધ્યસ્થપણે સરળતાથી તે દોષનો ત્યાગ કરે તોજ તે સાચુ આત્મહિત સાધી શકે. હવે અવ્યાબાધ આનંદ રૂપ આત્માના પૂર્ણ સુખને પામવાના અવિરોધ ઉપાય કરનારા આત્માર્થી જીવોના લક્ષણો કહે છે. તે આત્માર્થીનાં લક્ષણો આત્માને અવ્યાબાધ સુખની સામગ્રીના હેતુ છે. ૩૩

સ્વભાવના મુનિ કહ્યા છે. જેનાથી બીજા મુમુક્ષુને ઉપકાર થાય તેને સાચા ગુરુ કહ્યા છે. (ગૃહસ્થ વેશમાં જ્ઞાની હોય તેને હજી મંદ પુરુષાર્થ વર્તે છે, તેથી તેમને મુખ્ય ગણ્યા નથી.) આનંદઘનજી કહે છે કે " આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે, વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે. આનંદઘન મત સંગીરે,"—વાસુપૂજ્ય જિન. શ્રામ્યતિ (તપસ્યતિ) ઇતિશ્રમણ. આત્માના ધ્યાનમાં સ્થિરતા એકાગ્રતા કરે છે તે શ્રમણ છે. આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તે એક પરમાણુ માત્રની તથા દેહાદિની ક્રિયા કરી શકતો નથી, પુણ્ય પાપ રાગાદિ રહિત છે; એવું જેને ભાન નથી, અને પુણ્યાદિ ક્રિયા અને બાહ્ય વેષને, બાહ્ય ચારિત્રને ધર્મ માને છે તે દ્રવ્યલિંગી છે. દ્રવ્યલિંગી કહેવામાં દ્વેષ નથી. જેમ છે તેમ કહેવામાં દ્વેષ નથી. આગળ સમભાવ વિષે કહેવાયું હતું કે જ્ઞાની સત્‌ને સત્‌ માને, જાણે. અસત્‌ને નિષેધે; દોષને દોષ કહે એમ અસત્ય મતનો નિષેધ કરવો, તેમાં દ્વેષ નથી. આત્મા વસ્તુસ્વરૂપે જેમ છે, તેમ ન માને, ન પ્રકાશે તે જ્ઞાની નથી. જ્ઞાની જે સ્વરૂપ છે, તેને યથાર્થ પણે માને, જાણે, વિશેષપણે ઉપદેશમાં કહે, નગ્ન સત્ય પણ કહે. વ્યાખ્યાન એટલે સત્‌ને સત્‌, અસત્‌ને અસત્‌ની વ્યાખ્યા થાય તે. જેને ટોપી બેસતી આવે તે પહેરી લે. તેમાં જ્ઞાનીને કાંઈ નહિ. જે સદ્‌ગુરુની વ્યાખ્યા આગળ કહેવાય ગઈ છે તેને જ આત્માર્થી ગુરુ માને. આવા આત્માર્થી સિવાય બીજાને ગુરુ માને નહિ. બાકી જેને આત્માની ઓળખાણ નથી, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ શું તેની ખબર નથી એવા કુગુરુઓને કુળધર્મને સાર્થક કરવાની, માનાદિ કામના વડે, મતાર્થી માને અને કહે કે એમણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે આપણાથી ઉંચા છે, તે આપણા જ છે. શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે કેઃ—

" દ્રષ્ટિ રાગનો પોષ, તેહ સમકિત ગણું,
સ્યાદ્‌વાદની રીત, ન દેખું નિજપણું;
અવગુણ ઢાંકણ કાજ કરું જિનમત ક્રિયા,
ન તજું અવગુણ ચાલ, અનાદિની જે પ્રિયા. "

હે વીતરાગ! અમે અમારી દ્રષ્ટિને પોષણ આપનારા ગુરુ પાસેથી:

હોય જ. અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં મુનિપણું ન જ હોય એ જ્ઞાનીનું લક્ષણ નિર્દોષપણે બાંધ્યું છે. આત્માના ગુણ આત્મામાંજ રહે, ક્યાંય બહાર ન હોય. યશકીર્તિ નામકર્મનો ઉદય હોય, અને ઠીક આજ્ઞા માનનારા મળ્યા, તેમાં આત્મધર્મ ક્યાં આવ્યો? અહિંસાપણું શું તેની ખબર વિના કહે અમે જગતનો ઉપકાર કરીએ છીએ, દયા સિવાય બીજો ધર્મ નથી, માટે બધા જીવોની બીજાની દયા આપણે પાળવી. એ સિદ્ધાંતને મુખ્ય કરીને આત્માનો ધર્મ માને, પણ અરાગીપણું કેને કહે તેનો પરિચય, તેનો પુરુષાર્થ કેમ કરવો, તેની ખબર જેને હોતી નથી તે સાચા ગુરુ નથી. આચારાંગ સૂત્રમાં લોકસાર (ચારિત્રનો સાર) તેમાં પાંચમો અધ્યાય છે ત્યાં કહ્યું છે કે "જં સમતિ પાસહ તં મોણુંતિ પાસહ" જ્યાં સમકિત છે ત્યાં મુનિપણું છે, જ્યાં મુનિપણું છે ત્યાં સમકિત છે. જેવું નિજપદ શુદ્ધ સ્વરૂપે છે, તેની યથાર્થપણે શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની યથાર્થ પ્રતીત તે સમ્યગ્દર્શન સ્વાનુભવ છે. તેમાં આંધળી અર્પણતા નથી, મનની ધારણા નથી, બીજાએ કહ્યું તે ધારી લીધું એ કામનું નથી; કારણ કે તત્ત્વ પરાધીન નથી. પોતાની જાતની સમજણ પોતાવડે થાય છે. સદ્ગુરુ પરમ ઉપકારી નિમિત્ત થાય છે, પણ પોતે પ્રતીત કરીને યથાર્થપણું જાણ્યું અને ઉપકાર માન્યો ત્યારે પોતાનું બહુમાન આવ્યું અને નમ્રતા આવી.

આત્મા શું કરે? એકલું જ્ઞાન જ કરે છે. જે પ્રસંગ, સંયોગો દેખાય તેને માત્ર જાણે છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનું યથાર્થ જ્ઞાન તો ચોથે ગુણઠાણે પણ છે. પરંતુ આ તો વિશેષ તેમાં ઠરે છે; હું શુદ્ધ છું, પુણ્ય પાપના વિકલ્પ રહિત છું, એવા જ્ઞાનપણે જ્ઞાનમાં જે ઠરે છે, તેને દૃષ્ટિમાં હું શુદ્ધ આત્મપદ સિદ્ધ સમાન છું એવા અભિપ્રાયના લક્ષનું કાર્ય અવસ્થામાં પ્રગટ પુરુષાર્થપૂર્વક વર્તે છે. તેવા મુનિ જ્યારે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે વર્તતા હોય, ત્યારે બીજાને ઉપકારી થાય છે; તેમને અહીં ગુરુ કહ્યા છે. તેમને વિષે દૃઢત્તર સમકિત કહ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટ તો—
"વર્ધમાન સમકિત થઈ, ઉદય થાય ચારિત્રનો વીતરાગ-પદવાસ."
ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ-દશા તદ્દન વીતરાગદશાની વાત છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સમ્યગ્દર્શન છે. તે પરમાવગાઢ સમકિત તેરમે ગુણઠાણે છે. અહીં સાધક

સ્વભાવના મુનિ કહ્યા છે. જેનાથી બીજા મુમુક્ષુને ઉપકાર થાય તેને સાચા ગુરુ કહ્યા છે. (ગૃહસ્થ વેશમાં જ્ઞાની હોય તેને હજી મંદ પુરુષાર્થ વર્તે છે, તેથી તેમને મુખ્ય ગણ્યા નથી.) આનંદઘનજી કહે છે કે " આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગીરે, વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે. આનંદઘન મત સંગીરે,"–વાસુપૂજ્ય જિન. શ્રામ્યતિ (તપસ્યતિ)ઇતિશ્રમણ આત્માના ભાનમાં સ્થિરતા એકાગ્રતા કરે છે તે શ્રમણ છે. આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તે એક પરમાણુ માત્રની તથા દેહાદિની ક્રિયા કરી શકતો નથી, પુણ્યપાપ રાગાદિ રહિત છે, એનું જેને ભાન નથી, અને પુણ્યાદિ ક્રિયા અને બાહ્ય વેષને, બાહ્ય ચારિત્રને ધર્મ માને છે તે દ્રવ્યલિંગી છે દ્રવ્યલિંગી કહેવામાં દ્વેષ નથી. જેમ છે તેમ કહેવામાં દ્વેષ નથી. આગળ સમભાવ વિષે કહેવાયું હતું કે જ્ઞાની સત્‌ને સત્ માને, જાણે. અસત્‌ને નિષેધે; દોષને દોષ કહે એમ અસત્ય મતનો નિષેધ કરવો, તેમાં દ્વેષ નથી. આત્મા વસ્તુસ્વરૂપે જેમ છે, તેમ ન માને, ન પ્રકાશે તે જ્ઞાની નથી. જ્ઞાની જે સ્વરૂપ છે, તેને યથાર્થ પણે માને, જાણે, વિશેષપણે ઉપદેશમા કહે, નગ્ન સત્ય પણ કહે. વ્યાખ્યાન એટલે સત્‌ને સત્, અસત્‌ને અસત્‌ની વ્યાખ્યા થાય તે. જેને ટોપી બેસતી આવે તે પહેરી લે. તેમાં જ્ઞાનીને કાંઈ નહિ જે સદ્‌ગુરુની વ્યાખ્યા આગળ કહેવાય ગઈ છે તેને જ આત્માર્થી ગુરુ માને. આવા આત્માર્થી સિવાય બીજાને ગુરૂ માને નહિ. બાકી જેને આત્માની ઓળખાણ નથી, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ શુ તેની ખબર નથી એવા કુગુરુઓને કુળધર્મને સાર્થક કરવાની, માનાદિ કામના વડે, મતાર્થી માને અને કહે કે એમણે ત્યાગ કર્યો છે, માટે આપણાથી ઊંચા છે, તે આપણા જ છે. શ્રી દેવચંદ્રજી કહે છે કેઃ–

" દ્રષ્ટિ રાગનો પોષ, તેહ સમકિત ગણું,
સ્યાદ્‌વાદની રીત, ન દેખું નિજપણું;
અવગુણ ઢાંકણ કાજ કરું જિનમત ક્રિયા,
ન તજું અવગુણ ચાલ, અનાદિની જે પ્રિયા. "

હે વીતરાગ! અમે અમારી દ્રષ્ટિને પોષણ આપનારા ગુરુ પાસેથી :

સમકિત લીધું. એટલે અમારી દ્રષ્ટિને ગમતું કહેનારા અમને કુગુરુ અનંતકાળ મળ્યા. અનાદિનો સ્વછંદ તેને પોષણ - આપનારાના અભિપ્રાયથી અમે સમકિત ગ્રહ્યું હતું, અને આત્મા અનેકાંત અર્થાત્ અનંતધર્મસ્વરૂપ જે સતસ્વરૂપ અવિનાશી શુદ્ધાત્મા છે તેને યથાવિધિ નહિ જાણતા ગાડરીઆ પ્રવાહની જેમ, વગર વિચાર્યે અંધ શ્રદ્ધાને ધર્મ માન્યો અને માંહોમાંહે પોતાના છાંદે ચાલનારાએ સર્ટિફિકેટ આપ્યાં કે આપણે જ સાચા છીએ. પણ જગતમાં માનાદિ માટે મેં દોષ ન તજ્યા. કહ્યું છે કે " અવગુણ ઢાંકણ કાજ, કરુ જિનમત ક્રિયા " " ન તજું અવગુણ ચાલ અનાદિની જે પ્રિયા " =મિથ્યા મતાગ્રહના ક્રિયાકાંડમાં, અપામરાની પાટનો વારસો રાખવા માટે જીવો જુઠાણું નભાવી રાખે છે, સાચા ન્યાયને પણ છુપાવે છે. એક ભાઈ કહેતા હતા, કે માંડમાંડ ચાલતા બળદને તમે આર મારશો તો આળશી જશે; માટે તેમને પોષણ આપીને નભાવો. પણ બાપના કુવામાં બુડી ન મરાય (દોષ ઢાંકવાથી ગુણ ન વધે) સોનાની છરી કેડે બાંધવાને બદલે પેટમા ન મરાય. કુળધર્મને નભાવવા ખાતર વીતરાગના નામે પાખંડ ન પોષાય, એમ આત્મજ્ઞાન જેને નથી, એવા કુગુરુઓને ભલે બાપદાદા કુળપરંપરાની રૂઢિથી માનતો હોય, તેથી માનવા એમ આત્માર્થી માનતા નથી. આત્માર્થી તો યથાર્થ ગુરુની પરીક્ષા કરે છે. જ્યાં ભવકટી થવાની વાત ન આવે, અવિરોધ યથાર્થ ન્યાય ન મળે અને કહે કે પુણ્ય કરો, પછી તેરમે ગુણઠાણે આત્મા ઉઘડશે, કરીએ તો પામીએ, એમ જુઠાણું નભાવનારાને આત્માર્થી ગુરુ માને નહિ. તેમાં કાંઇ દ્વેષ નથી. અહીં તો નિષ્પક્ષપાતપણે કહેલું છે.

આત્મામા આત્માની મોક્ષદશા છે, મોક્ષમાર્ગ છે, જે ભાવે અનંત કાળ રખડવું પડયુ તે રખડવાના બંધભાવે, લોકોત્તર મોક્ષભાવ કેમ પ્રગટે, તે વિચારવા જેવું છે, પક્ષપાત છોડીને ન્યાય સમજે તો લાભ થાય. જેને આત્માનું ભાન નથી તે મોક્ષમાર્ગ કેમ બનાવી શકે ? અનંત અનંત કાળથી રખડતા માંડ મનુષ્યદેહ મળ્યો, તેમાં ભવ છેદ થવાનો ઉપાય ન મળ્યો, તો ભવ ખોવાનો ભાવ અવસ્ય ત્યાં છે. ઘણા કહે છે કે શું કરીએ ? અનંત ભવ કર્યા, ભેળો એક ભવ

વધારે; પણ સાચો ધર્મ સમજવાનું ટાણું આવ્યું છતાં જે ન સમજે તે તો કાગડા કુતરા માફક પેટ ભરે છે. જેમ ભુંડ વિષ્ટા ખાઈને જીવે છે તેમ એનું થયું. ચેતન ભગવાન જે મારૂં પદ છે તેને ભૂલીને હું પુણ્યવાદી થઈ ઉજળી ધુળમાં કાં રાચું, એનો તેને વિચાર નથી. અહીંની આબરૂ કે સોનાની લગડી તે પરલોકમાં કામ નહિ આવે. અને ત્યાં પ્રભુને સંભારતા પણ દુઃખ નહિ ટળે. જ્ઞાનની જે વિધિથી સમજણ છે, આત્માની જે જાત છે તેનું બોધિબીજ સાથે જે લઈ ગયો, સમાધિ મરણ કરીને ગયો, તેને ભવનો છેડો દેખાય છે. તે ધર્માત્માને જિનેશ્વર ભગવાનનો લાડકવાયો લઘુનંદન કહ્યો છે જેને રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન રહિત, સ્વરૂપસ્થિરતા અંશે પણ ઉઘડી છે તે જ્ઞાની છે. રાગ દ્વેષ અજ્ઞાનથી સંસારના કલેશમાં મુંઝાયેલાને આ અપૂર્વ તત્ત્વ કેમ સમજાય? જેને તત્ત્વનો લાભ થાય છે તેને પોતાની બેહદ શાંતિ જાળવવાનું બળ પ્રગટે છે; તેને સુખદશા આવી તે જાય નહિ, એવો સમ્યગ્ જ્ઞાનનો મહિમા છે. જેણે સદ્ગુરુ સમાગમે આત્મજ્ઞાન, મેળવ્યું છે, પોતાની પાત્રતાથી સાચું જાણ્યું કે સદ્ગુરુ આવા હોય, તેણે પોતાનો પુરુષાર્થ લાવીને બીજડું વાવ્યું છે. હવે તે બોધિબીજ સમ્યગ્દર્શન, જેને પ્રાપ્ત છે તેને, ભવમાં રખડવા નહિ દે. જેને આત્માની ઓળખ છે તે કુગુરુ (મિથ્યામતિ) ને ઓળખી લે છે. જે એમ કહે કે "આત્માને બંધ છે, આત્મા તો મોક્ષમાં પૂર્ણ ઉઘડશે, અને તેરમે ગુણઠાણે જ્ઞાન થશે, માટે પ્રથમ તો પુણ્ય કરણી કરવી જોઈએ, આત્મા આત્મા એમ વાતો કર્યે મળી જશે નહિ, એ ઝીણી વાતોથી કાંઈ લાભ નથી. માટે આપણે તો કરીએ તેમ કરવું. દેહની ક્રિયા કરી થાય છે. પુણ્ય વિના ધર્મ નથી" એમ કહેનારા તે ગુરુ નથી પણ કુગુરુ છે. મુમુક્ષુ તેને ઓળખી લે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનીનું એક પણ વચન અસત્ય નથી, અને અજ્ઞાનીનું એક પણ વચન સત્ય નથી. મુમુક્ષુને એકવાર સત્પુરુષનો ટચ થયા પછી "સંત બીજ પલટે નહિ, ભલે જાય જુગ અનંત, ઉંચ નીચ ઘર અવતરે, તોયે સંતનો સંત." એટલે એકવાર જેમ તેમ કરીને પણ સત્સમાગમ જાગતી રાખે છે તે જીવને ધર્માત્માના ચરણ સેવ્યા પછી જો કદી વિરાધના થઈ ગઈ, ભૂલ થઈ ગઈ, તેથી કદાચિત્ નિર્ધન કુળમાં જન્મ લેવો પડે છતાં

અલ્પ ભવમાં તેનો મોક્ષ અવશ્ય થાય છે. કદી વધારે ભૂલ કરી હોય તો નરક નિગોદમાં પણ જવું પડે, પણ આવરણ ટળતા આત્મગુણની પૂર્ણ ઉજ્જ્વળતા તે પ્રગટ કરે છે; પણ તે વાત અહીં નથી. અહીં તો આત્માર્થીના લક્ષણ શું ? તે એ છે કે મિથ્યાત્વી કુગુરુઓમાં તે અટકે નહિ. કોઈ પ્રસંગમાં તે મુંઝાતો નથી. આત્માર્થી ઊંધું ગ્રહણ કરતો નથી વિરોધ રહિત જેમ છે તેમ સવળું જુવે છે ૩૪.

હવે આત્માર્થી સાચી દૃષ્ટિના જ્ઞાનસહિતના ગુરુનું મહામાન ગાયા કરે છે એમ બતાવનારી ગાથા કહે છે –

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર;
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫.

મુમુક્ષુને સત્‌ને પામવાની સાચી રુચિ, ધગશ હોય છે; કુળ-ગુરુમાં કે કુગુરુમા તે અટકે નહિ. જેનાવડે સાચી સમજણ થઇ તે ઉપકારીનો ઉપકાર ન ઓળવે, પરમ ઉપકાર ગણે જે ગુરુએ ભવકટી કરી છે તેના સમીપમા રહેલ પાત્ર શિષ્યને ભવકટી હોયજ, ગુરુનો મોટો ઉપકાર માને કે જેણે લોકોત્તર માર્ગ બતાવ્યો, એમ ન માને કે અમારી પાત્રતાથી તે નિમિત્ત થયા, માટે થોડો વિનય કરૂં; ભાવમાં ફેર ત્યા ભાષામાં ફેર હોય છે. પુણ્ય પાપ દેહાદિ જડની ક્રિયા મારામા નથી, આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય જ્ઞાતા દૃષ્ટા છે, આમ જ છે, એમ રાગ રહિતપણે જાણ્યું, અનંત કાળમાં અપૂર્વપણે સમજાયું છે, પોતાની પાત્રતાથી જાણ્યુ, છતાં લાયક શિષ્ય ગુણનોઆદર નચુકે, ઘડી પણ ઉપકાર ન ભૂલે, અને કહે કે તારા ચરણકમળની સેવાથી તારી ચરણ રજ માથે ચડાવુ તો મોક્ષ થાય. પણ જડથી ? તો કહે કે એ પોતાનો વિનય ગુણ છે, પોતાના ગુણનુ મહામાન છે. જે પવિત્ર નિર્દોષતાનું ભાન થયું, અનંત કાળમા બાહ્ય સાધનથી જે તત્ત્વ નથી ઉઘડયું, તે ગુરુ આજ્ઞાની આરાધના વડે અલ્પકાળમાં સમજાયું તેથી ધન્ય છે. પ્રભુ ! આપે મને આત્મા આપ્યો તેથી તમારા ચરણાધીન વર્તું છું. આનંદઘનજી કહે છે કે –

"નિર્મળ ગુણ મણી રોહણ ભૂધરા, મુનિજન માનસ હંસ જિનેશ્વર,
ધન્ય તે નગરી ધન્ય વેળા ઘડી, માતપિતા કુળ વંશ જિનેશ્વર.
ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉં રંગશું"

ધર્માત્મા જે કુળમાં અવતર્યા તે કુળને ધન્ય છે. આસનને ધન્ય, ગામ, નગર દેશને પણ ધન્ય. આખું જગત્ તારા દર્શનથી ધન્ય છે. એમ કહીને પોતાનો ભાવ વધારી પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. પોતાના ભાવની ખાતર સહજ આનંદ આવતાં જડમાં પણ ઉપકાર જુએ છે, નિક્ષેપે છે. એ પોતાના ગુણમાં અનંતી નમ્રતા અને સમ્યગ વિવેક પ્રગટ્યા છે, તેથી જ્યાં દેખે ત્યાં શ્રીગુરુની કૃપા દેખે છે. જેમના ઉપકારથી પોતાના સ્વરૂપની સંભાળ કેમ કરવી, તે રીત સમજાણી તેથી "પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણ્યો પરમ ઉપકાર." સ્વચ્છંદે શાસ્ત્ર વાંચવા બેસે, તો શંકા થયા જ કરે. શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ શકવા યોગ્ય નથી તે ગુરુ સમાગમે જણાય છે. શ્રીગુરુ વિના માત્ર શાસ્ત્રથી જ જો આત્મજ્ઞાન થતું હોય, તો તે પાનાનો મોક્ષ થવો જોઈએ. શાસ્ત્ર ઉપકારી ક્યારે કે પોતામાં સુપાત્ર દશા પ્રગટે ત્યારે. પણ તેથી પ્રથમ શાસ્ત્ર ન વાંચવા એમ કહેવું નથી. અહીં તો કહેવું છે કે રાગદ્વેષ અજ્ઞાન તૂટ્યા વિના વીતરાગતાની સંધિ કેમ મળે? કઈ અપેક્ષા કયા હેતુ, આશય શાસ્ત્રમાં ન્યાય છે તેથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ વિના સમજી શકાય નહિ. પોતાના સ્વચ્છંદે જેમ તેમ નિર્ધાર કરી બેસી જાય, રોકાઈ જાય તો તેનું અહિત થાય. માટે સત્ સમાગમ અને ગુરુગમની જરૂરિયાત કહી છે. "જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે." એકેક દેહમાં રહેલો આત્મા સ્વતંત્રપૂર્ણ જ્ઞાની છે. પરના નિમિત્ત વર્તમાન અવસ્થામાં જે ઉપાધિ છે તે આ જાતના પુરુષાર્થથી ટાળી શકાય છે. એમ પોતાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય ગુરુ-આજ્ઞા વડે સમજવાથી પોતાનું બેહદ સુખ પોતાને સ્વાધીન છે, એમ એક અંશે જાણ્યું તે પુરું કર્યા વિના નહિ રહે; પણ જેણે પુરુષાર્થ કરી જાણ્યો છે, તેને ખબર પડે કે એની મોંઘપ કેટલી છે? તે મહાસુક્ષ્મ-સતપુરુષના ચરણ રજ સેવ્યા વિના સમજાય નહિ; પણ તે વિના વાંચતાં ઊંધું કલ્પાઈ જાય છે. સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ રાખ્યે

આત્મજ્ઞાન સમજાય નહિ. પણ યથાર્થ પાત્રતાવડે, સરળચિત્ત થઈને, જે ગુરુના શરણને સેવે છે તેને મુંજવણુબધી છુટી જાય છે. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે કે ગુરુ ! વૃત્તિ બહુ દોડે છે. ઉત્તર આપે કે પરના નિમિત્તનો તે ઉપાધિક ભાવ છે. તેમા ન રાચવુ. આત્માનો તે સ્વભાવ નથી. માટે આત્માનો સ્વભાવ જાણવો. તે જાણ્યે ઉપાધિક ભાવ ટળે છે " મનડુ કિમહિ ન બાઝે, હો કુંથુ જિન " એમ આનંદઘનજી કહે છે, તેનો અર્થ એ છે કે એ મનડું સ્વછંદી છે, પણ હવે મેં એને જાણી લીધુ છે, એની વૃત્તિ આવે છે તે ખરવા માટે આવે છે. આત્માને તે બાધા કરનાર નથી, પણ જેને વસ્તુ સ્થિતિની ખબર નથી તે પ્રકૃતિના ઉદયની વિચિત્રતા દેખીને ક્ષોભ પામે છે, ખદબદાટ થાય ત્યાં મુંઝાઈ જાય છે. જ્ઞાતાને પ્રકૃતિના લોઢ દેખાય પણ તેને ક્ષોભ રહિત જાણે છે. સ્વરૂપમાં ધીરો થઈને જુએ તો જે પૂર્વ કર્મ સત્તામાં પડયા છે. તે પૂર્વની ભૂલનું ફળ છે, તે ફળ વર્તમાનમાં આવે છે. એમ તે જાણે તેથી તેમાં જ્ઞાતા અટકે નહિ. પણ અજ્ઞાની પારકા દોષમા જાણે હાલ્યો જતો હોય, પ્રકૃતિના કાર્ય સાથે લોઢાઈ જતો હોય એમ કષાય પ્રકૃતિનો ઉદય દેખીને તે મય રાગરૂપથઈ પરમાં એકાકાર થઈ જાય છે અને માને છેકે હું કરૂં છું; એમ પરવસ્તુમાં મારાપણુ કરે છે. પ્રકૃતિના ઉદયના લોઢ સાથે જોડાય છે, તેથી તે ગમે તેટલા શાસ્ત્રો વાંચે, પણ શાસ્ત્રના સુક્ષ્મ ન્યાય શ્રી ગુરુના ચરણ સેવ્યા વિના ન સમજાય, પણ જે ગુરુ આજ્ઞાથી સમજ્યો અને સ્વરૂપની એટલે પોતાના શુદ્ધ આત્માની સંભાળ રાખના શીખ્યો, તેમાં સ્થિર થયો, ત્યાં પછી શુભ અશુભ પ્રકૃતિ કે કોઈ પણ સંયોગનો શું ભાર છે કે તે ચૈતન્ય વસ્તુમા ક્ષોભ પમાડી શકે ? પ્રકૃતિ તો જડ મડદાં છે, હુ જાગતો ચેતન છું એમ તે જાણે છે. શાસ્ત્રના પાનાં તે સમાધાન ન કરાવે, પણ પ્રત્યક્ષ ભ્રાન્તિના છેદક શ્રી ગુરુનો સમાગમ પરમ ઉપકારી છે. લાયક જીવનેજ સદ્દગુરુનો પરમ ઉપકાર થાય છે. બાકી " સમજ્યા વિણુ ઉપકાર શો ? "

ત્રણે યોગ એકત્વથી વર્તે આજ્ઞાધાર. રાગાદિ તથા મન, વચન, કાયાના યોગથી આત્મા જુદો છે, પર છે, એમ સદ્દગુરુની

આજ્ઞા ધારતો વર્તે તે શ્રીગુરુનો પરમ ઉપકાર સ્વીકારે છે, અને સદ્‌ગુરુએ જિન પદ એટલે આત્માનુ પૂર્ણ વીતરાગ પદ સમજાવ્યુ છે તેવો હુ છુ, એમ ખાત્રી થતા સદ્‌ગુરુની પ્રતીતિ, તે સુખની સામગ્રીનો હેતુ છે, એમ પરમ ઉપકારીપણુ શ્રીગુરુ વિષે સ્થાપન કરી પોતાના ઉઘડેલા આત્મગુણની અધિક ઉજ્જવળતા આત્માર્થી જીવ કરે છે, આ લોકોત્તર વિનયનો એવો પ્રભાવ છે કે સત્પુરુષનો શિષ્ય સસારથી ડરતો નથી યથાર્થ ન્યાયગતથી પોતાની પૂર્ણ પ્રભુતાનુ ભાન તેને વર્તે છે પૂર્ણપણે ગુણ નથી ઉઘડયા તેથી પોતે અનત જ્ઞાનીનો વિનય કરે છે તે અનત જ્ઞાનને જાણીને, સમજીને સાચાનુ બહુમાન કરે છે તેને શકા ન થાય ૩૫

લોકોને વિચાર થાય છે કે જગત્‌મા ઘણા મત પથ છે, તે કયા પ્રકારના હશે? કોઇ આમ કહે છે, ને કોઈ આમ કહે છે સાચુ શુ હશે? બધાય રસ્તા છે, અને બધાય માર્ગે સરવાળે મોક્ષ જવાય કેમકે બધાને શુભ ઇચ્છા છે બધાયની ઇચ્છા સરવાળે પાર પડશે માટે આપણે કોઈ મત પક્ષનો આગ્રહ ન કરવો, ગમે તેવો આત્મા હોય બધાનુ લક્ષ આત્માનુ છે ને? આમ માનનારાને હવે કહે છે કે —

એક હોય ત્રણ કાળમા, પરમારથનો પથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત ૩૬

ગમે તેવા કોઈ ગુરુ ગમે તે વ્યવહાર બતાવે તેનાથી મોક્ષ થઇ જાશે એ માન્યતા ખોટી છે એમ અહી બતાવે છે આત્માનો માર્ગ અતીન્દ્રિય લોકોત્તર માર્ગ છે ભાવનગર ગમે તે રસ્તે ગમે તે સાધનથી જઈ શકાય, તેમ લોકોમા કહેવાય છે, પણ ભાવનગર જે દિશામા તે વિધિના સાધન અવશ્ય જોઈએ તે દિશા-માર્ગનુ જ્ઞાન જોઇએ તે ન જાણે, અને વિરુદ્ધ દિશામા જાય, અને ભાવનગર જાઉ છુ માને, તો જે ગામ ધાર્યું છે ત્યા નહિ પહોચાય, તેમ અતરગ અરૂપાય ભાવની શ્રદ્ધા જ્ઞાન અને સ્થિરતાનુ લક્ષ વિધિ નિષેધ સહિત જાણ્યા વિના, આ લોકોત્તર માર્ગ કેમ પમાશે? માટે વર્તમાન જ્ઞાનદશાનો પુરુષાર્થ જે પુરુષને પ્રાપ્ત છે, ... વડે આત્મધર્મ પમાય છે. સર્વજ્ઞ—

વીતરાગનો અવિરોધ આત્મ-ધર્મ સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપ માર્ગ છે તે એકજ મોક્ષમાર્ગ છે. તે પરમાર્થનો પંથ એકજ છે. રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન રહિત કેમ થવાય, એ જાણવાનો અપૂર્વ મોક્ષ માર્ગ જ્યાં ત્યાં નથી કે ઝટ પકડી લઈએ. વર્તમાનમાં તેની પ્રાયે દુર્લભતા છે. આગળ આવશે કે " જાતિ વેષનો ભેદ નહિ કહ્યો માર્ગ જો હોય " અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી, ન્યાયથી વિરોધ ટાળીને, વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યો તે માર્ગ જે સમજે તેને જ મોક્ષમાર્ગ છે. પણ લોકો એમ માને કે ગમે તે વેષ મત હોય, પણ આત્માના નામે ધર્મ થશે અને આપણી કલ્પના મુજબ ફળશે. પણ તે ખોટું છે. શુદ્ધ ભાવના, જાતિ અનુભવ વિના, જડભાવના નિમિત્તથી જડ ફળશે; માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી જિનદેવે કહેલો લોકોત્તર માર્ગ સમજ્યે જ, અંતરથી છુટવાનો ભાવ (ભણકાર) આવશે. મોક્ષનો માર્ગ તો આત્મામાં છે, તે પણ યથાર્થ સત્પુરુષના આશ્રયથી પ્રાપ્ત થાય છે, સમજાય છે; પણ લોકો પરભાવથી ધર્મ માને છે, એટલે કે અનાસક્તિથી કાંઈ દયા સેવા આદિ કરીએ તે આપણો ધર્મ છે. એનો અર્થ એમ થયો કે રાગથી પરભાવથી, વિપરિત ધર્મથી જ અકષાય અરાગી આત્મધર્મ ઉઘડે, પણ વિકારથી અવિકારી તત્ત્વ ઉઘડે નહિ. લોકોને સાચી માન્યતા રાખવા અને પુણ્યાદિ શુભ રાગ ત્યાગવા કહીએ તો ભડકે છે, કે અરે રે! અમારૂં કર્યું કાંઈ કામનું નહિ? તે કેમ છોડાય? પણ આતો એવું થયું કે જો અમૃતમાં હું આવી જાઉં તો ઝેર ખસી જાશે, એટલે કે હું જો શુદ્ધ આત્મામાં રહીશ તો આ શુભ પરિણામ (જે મલીન ભાવ છે તે) એટલે કે અમારા પુણ્ય ઉડી જશે. લોકો કહે છે, અમારે કરવું શું? તેમને જ્ઞાની કહે છે, કે તમે જ્ઞાતા છો, તો રાગરહિત જ્ઞાનમાં ટકવું જ્ઞાન કરવું. બીજું કાંઈ તમારાથી થતુંજ નથી. માત્ર કુજ્ઞાન રાગદ્વેષ અથવા અરાગી ભાવ સુજ્ઞાન જીવથી થઈ શકે છે. પુણ્ય તો જ્ઞાનીને પણ સહેજે બંધાઈ જાય છે. જે પુણ્ય અજ્ઞાની બાંધે છે તેના કરતાં જુદી જાતનું અને અનંત-ગણું અધિક હોય છે. જોગાનુજોગ બહારની ક્રિયા થઈ જાય, તેથી કાંઈ તે ક્રિયા કોઈ જીવની કરી થઈ નથી. જે દાનાદિની બાહ્ય ક્રિયા થવાની છે, તે અટકવાની નથી. ચૈતન્ય જ્ઞાતા તો એ બાહ્ય ક્રિયાનો અકર્તા છે. દેહાદિની ક્રિયા

થાય, તેને જાણે છે. જ્ઞાની પુણ્ય અને પરિણામને પોતાના માનતા નથી. ઉદયકર્મનું ફળ જાણે છે. શુભરાગ દયાનાં પરિણામ થઇ જાય તેનું જ્ઞાનીને સ્વામિપણું નથી એટલે કે તેમાં મારાપણું નથી. શુભ-રાગને પોતાનો સ્વભાવ માન્યો નથી, તેથી તેમાં કર્તાપણું નથી. એ પરભાવ છે, જડભાવ છે, સર્વથા હોય છે; છતાં જ્ઞાની ધર્માત્મા જ્યાં લગી નીચલી ભૂમિકામાં છે, ત્યાં લગી સમ્યગ્ અભિપ્રાય સહિત અરાગી તત્ત્વ દષ્ટિના ભાનમાં દયા દાનાદિ શુભ જોગ તેને થઇ જાય છે, તેને જાણે છે.

તા. ૧૪-૧૦-૩૯

" એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમાર્થનો પંથ " એ કહ્યું તેમ પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ પણ જોઇએ એ ત્રણે કાળનો નિયમ છે. એટલે ત્રણે કાળમાં આત્મધર્મનો માર્ગ એકજ હોય. પરમ પદાર્થ એવો આત્મા અતીન્દ્રિય બેહદ સુખ દશા પામવાનો લોકોત્તર માર્ગ એકજ હોય; પણ લોકોને તેમાં ઘણી મુંઝવણ લાગે છે. સહુને પોતાનું ગોઠતું કરવું છે, તેમાં મતાર્થ અને માનાર્થ આડા આવે છે. છતાં માને છે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ. આનંદઘનજી કહે છે કે—

" ઘાતી ડુંગર આડા અતી ઘણા, તુંજ દરીશન જગનાથ,
ધીઠાઇ કરી મારગ સંચરૂં. સેંગુ કોઈ ન સાથ. "

જગતમાં અનેક સ્વચ્છંદ મત કલ્પનાના ઘાતી ડુંગરાના આગ્રહ ઘણા આડા આવે છે. છતાં હું મારા આત્મબળથી લોકમતની ધીઠાઇ કરીને લોકોત્તર માર્ગે જાઉં છુ. સાથે કોઈ અનુભવી સોમીઓ નથી. પરમાર્થમાં કોઈના આધારથી પુરુષાર્થ થતો નથી. જગતના લોકો મને ગમે તે કહે, હું તો લૌકિક માર્ગની ધીઠાઇ કરૂં છું, કેમકે લોકોત્તર માર્ગજ સાચો છે. આત્મા અતીન્દ્રિય ચિદાનંદ જ્ઞાયક જ છે. તેમાં પરનું કરવું, પરનો આધાર હોય એવું છે જ નહીં, ચૈતન્યની જાતિ એક છે, પણ સંખ્યાએ અનંત જીવાત્મા છે. તે પોતાનો પુરુષાર્થ કરવા સ્વતંત્ર છે. પુરુષાર્થ પરાશ્રિત નથી.

સાધકમાં જે આત્મગુણ પ્રગટયો છે, તે પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા ઓળખવાથી પ્રગટયો છે. તેથી પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરૂ વડે પ્રાપ્તિ કરી છે.

તેમા એમ આશય છે, કે જે વચનો એક જ્ઞાની કહે છે એજ ન્યાયયુકત વાકયો બધા જ્ઞાની કહે છે

પરમાર્થભૂત સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ચારિત્ર વડે જ મોક્ષ-માર્ગ છે આત્મા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે તે જ્ઞાન સિવાય બીજુ કાંઈ કરે નહિ અકષાય ભાવ અરાગી તત્ત્વ તેજ જીવનુ સ્વરૂપ છે. કોઈ એમ કહે કે અમે શુભભાવે અને ક્રિયાકાડવડે આત્માને પામશુ, શુભ પરિણામ એજ અકષાય ભાવ છે, અરાગ છે તો તેણે સત્‌ને જાણ્યુ નથી સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની મનમા ધારેલી શ્રદ્ધા પણ પુણ્યબધનુ કારણ છે શુભ કરણી પણ જીવે અનતવાર કરી છે, પણ શું નથી જાણ્યુ તે વિચારવાનુ છે મુઝવણતો ખરી, કેમકે એકવાર કહ્યું કે સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની પ્રતીત તે સમકિત છે, અને એકવાર કહ્યુ કે તે માત્ર પુણ્ય બધન છે, પણ ભાવમા, સમજણમા, આતરો છે. સમ્યગ્ અભિપ્રાય ઉપર તત્ત્વનો આધાર છે, માટે તત્ત્વ સમજવાની જરૂર છે આગળ કહ્યુ હતુ કે —

" સ્વછદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્દગુરુ લક્ષ,
સમકિત તેને ભાખિયુ, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ "

જેણે જ્ઞાનીના ભાવને જાણીને, અને તે જ્ઞાની વીતરાગને શુ કહેવુ છે, તેના ભાવનુ લક્ષ કર્યુ છે, સત્‌ને સાભળ્યુ છે, જ્ઞાનીના શ્રીમુખે આત્માની વાત સાભળી છે અને પોતાને અતરમા સહજ વીર્યોલ્લાસ ભાવ આવ્યો છે, તેને મારામા આ વિધિએ પૂર્ણ થવાની યોગ્યતા છે, તેવી અદરથી હા આવે છે " પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર, ત્રણે યોગ એકત્વથી વર્તે આજ્ઞાધાર " તેમની આજ્ઞાએ વર્તવાનો એટલે કે-વીતરાગી પુરુષની આજ્ઞા આરાધવાનુ જ તેનુ એક લક્ષ છે તે પરમાર્થ આશય જાગવવાનો પુરુષાર્થ કરે છે, એટલે કે આત્મા પૂર્ણ કૃતકૃત્ય ચિદ્દઘન જ્ઞાતા નિર્મળ છે, પુણ્ય પાપ-કષાય રહિત અબધ છે, એમ ગુરુ આજ્ઞા, વીતરાગની આજ્ઞા સન્મુખ રાખી વર્તમાન અવસ્થામા રાગની વૃત્તિને ટાળવારૂપ પોતાના અકષાય અસગ તત્ત્વની જાગવણી કરી જ્ઞાતાપણુ ટકાવી રાખવાનો

પુરુષાર્થ કરે છે. એજ અનંતજ્ઞાની ભગવંતો થઇ ગયા તેમની આજ્ઞા છે. તે જિન આજ્ઞાને ધારી રાખે તોજ રાગ દ્વેષમાં ટકવું ન થાય, અને જ્ઞાનમાં ટકવું થાય. એને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. તે જ ૩૫-૩૬ ગાથામાં કહેવું છે સુયગડાંગ સૂત્રમાં કહે છે કે "एव तु समणाएगे. मिच्छद्दिट्ठी अणारिआ" તેનો અર્થ એવો છે કેઃ—ઘણા લોકો આત્માના નામે ધર્મ કરી રહ્યા છે, રાજ્યાદિ છોડી મુનિ થાય છે. અમારે સંસાર જોતો નથી, અને ભવ પણ જોતો નથી એમજ માને છે છતાં તેની દૃષ્ટિ ઉંધી છે. આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી તેને ભાવે અનાર્ય કહ્યા છે જેનુ અનાચારી વર્તન છે, અને અભક્ષ્ય આહાર કરે છે, તેને લોકમાં વાંકા એટલે અનાર્ય કહેવાય છે; પણ જે આત્માની જાતિમાં વાંકો છે તે ભાવે અનાર્ય છે. તેનુ કદી બહારથી બધુ રૂડું દેખાતુ હોય, પણ તેના અભિપ્રાયમાં ભૂલ છે. પોતાની જુદાઈને સમજ્યા વિના કોઈ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર મને તારી દે, પાચ મહાવ્રત પાળુ, શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરું તે પુણ્ય પરિણામ મોક્ષનું કારણ છે એમ માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ તો અરાગી છે, નિમિત્ત છે, પણ તેને સમજ્યા વિના ઉપકાર શુ ? તે નિમિત્તની અસર લેનારને પોતાનો પુરુષાર્થ જાગ્યો હોય તો પોતાના આત્માની જાગ્રતિથી ઉપકારીનો ઉપકાર ગણી શકાય. પોતાના ગુણનુ ભાન થયું તેમા નિમિત્તને ઉપકારી ગણીને તેનું બહુમાન કર્યું એ આવી જાય છે, એજ લોકોત્તર વિનય છે. પણ જે એમ માને કે અમે ભકિત કરીએ આમ દયા, અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય પાળીએ તો અમારું કલ્યાણ થશે, અથવા મનની સ્થિરતાના સંતોષથી સુખની પ્રાપ્તિ થશે એમ અનેક આચરણોથી અનેક પ્રયત્નથી ધ્યેયને પહોચી જવાશે, એ માનવું તે ઊંધી માન્યતા છે. આત્મા કેવો છે, કેવડો છે, તે શું કરી શકે છે, તે યથાર્થ પણે ગુરુગમે જેણે જાણ્યું નથી, અને કહે કે મોક્ષનો માર્ગ એક છે, તે આપણું ધ્યેય છે, અમે જે કરીએ છીએ તે પરંપરાએ મોક્ષને પામવાનો ઉપાય છે, તેની માન્યતા જુડી જ છે. જે તત્ત્વ સ્વતઃશુદ્ધ વીતરાગ છે, તે બીજાના નિમિત્તથી કે રાગભાવથી કે બીજા કોઈ વ્યવહારથી કેમ ઉઘડે ? આત્મદ્રવ્ય પોતેજ અકારણીય છે; કોઈના આધારે તેની હૈયાતિ નથી, પરાધિન જેનું ટકવું નથી, એવા અરાગી

સ્વતંત્ર તત્ત્વ કંઇ કરવાથી ઉઘડશે, એમ માનવું મિથ્યા છે. જ્ઞાન સ્વરૂપની કળા-કુંચી જ્ઞાનની સમજણમાંજ છે, અને તે જ્ઞાનવડે જ છે, તે માટે જવાબદારી નાખીને કહ્યું છે, કેઃ—

"એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત."

ભગવાન આત્મા નિર્મળ છે; સાધક અવસ્થાને વ્યવહાર કહ્યો છે, તે વ્યવહાર પણ આત્મામાંજ હોય છે, પુણ્ય, પાપ, કષાય, રાગાદિ નિમિત્તની ઉપાધિ છેદીને, રાગના અભાવરૂપ જ્ઞાનમાં ટકી રહેવાનો જ્ઞાનક્રિયારૂપ પુરુષાર્થ કરે તે વ્યવહાર અનંત જ્ઞાનીઓએ સમંત કર્યો છે. (સ્વીકાર્યો છે.) સદ્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર અને સદ્ગુરુના નામની ભક્તિના નિમિત્તનો શુભ ભાવ વ્યવહાર પણ નથી. સત્‌ને ઓળખ્યા વિના એ રાગની ભક્તિ છે. શુભ ભાવ કાંઈ મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રેરણા નથી કરતું ? પણ જેટલો શુભ અશુભ ભાવનો પૂર્ણતાના લક્ષે રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ તે પરમાર્થનો હેતુ વ્યવહાર છે. તે વ્યવહાર જ્ઞાનની ક્રિયા છે. તે વ્યવહાર પૂર્ણ પરમાર્થને પમાડે છે, અને વચ્ચે સતદેવ, ગુરુ, ધર્મનો વિનય આવી જાય છે. તે શુભ વિકલ્પતો ઉઘડેલા ગુણનું બહુમાન કરવામાં સાથ પૂરે છે. આ વ્યવહારમાં શુભ રાગ પણ ન લેવો, કારણ કે અરાગી શુદ્ધ તત્ત્વની ભક્તિ રાગ વડે થતી નથી. અરાગી તત્ત્વ પૂર્ણ ઉપર મીટ છે, એ શુદ્ધ અભિપ્રાયને ટકાવી રાખે છે, અને વચ્ચે રાગ આવી જાય છે તેનું લોકોત્તર પુણ્ય બંધાય છે. એ રાગ હું નહિ એવું ભાન જ્ઞાનીને વર્તે છે. જ્ઞાનને સ્થિર કરે તે વ્યવહાર; જ્ઞાનનો જ અંશ હોવો જોઇએ. પણ જ્ઞાતા દૃષ્ટાપણાને ભૂલીને રાગને શુભ પરિણામને ધર્મ માને, કર્તવ્ય માને એ જડ ભાવનેજ નિજગુણ માને તેને વ્યવહાર માને તો તે તો મિથ્યા ભાવજ છે. આત્માનો વ્યવહાર એક પરમાર્થરૂપ જ્ઞાનનો જ હોવો જોઇએ. તે સિવાય કોઈ બીજું માને તે અભિપ્રાય જુઠો છે. સમ્યગ્ અભિપ્રાયને ટકાવી રાખવા માટે રાગદ્વેષ ટાળવાનો પ્રયત્ન, વીર્યોલ્લાસથી પુરુષાર્થ જ્ઞાની ક્યાં જ કરે છે. એ રાગના ઘટાડામાં વચ્ચે દેવ, ગુરુ, ધર્મનો વિનય, પ્રભાવના, ગુરુભક્તિનું મહામાન થાયજ. પૂર્ણ સ્થિર થયો નથી, ત્યાં લગી શુભ

પરિણામ રહે જ, અવ્રત ટળે, વ્રતપરિણામ અને શુભ ભોગ રહે. પ્રયત્ન તો અંતરંગમાં અરાગી તત્ત્વમાં થાય છે. તે દેહની ક્રિયા નથી. જ્ઞાનમાં ઠરવું તે જ્ઞાનના આધારે છે. અંદરમા રાગની વૃત્તિ ગાળવી એ વ્યવહાર પરમાર્થને પ્રેરે છે. આ વાત જો માન્ય ન રાખો તો સમ્યગ્ મોક્ષમાર્ગ નથી. મન, વાણી, દેહની ક્રિયા અને શુભ પરિણામ તે વ્યવહાર પણ નથી. આવી સમજણ તે સમ્યગ્ કુંચી છે. તેથી અનંતકાળનો અજાણ્યો આત્મધર્મનો લોકોત્તર માર્ગ બહુ અઘરો પડે છે. આડું અવળું કાંઈ નહિ, જેમ છે તેમ સમજ્યે છુટકો છે. અનંત કાળમાં ન સમજાયું, તે વાત કાંઈ સાધારણ હશે? ઘણા જીવો, મોટા ભાગે, જે માની રહ્યા છે તેનાથી આ સમજણ જુદી જાતની છે અને સંખ્યાની જરૂર નથી. કોઈ કહે કે શ્રીમદે કહ્યું કે "એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમારથનો પંથ" પણ કાળને અનુસરીને કાંઈ ફેરફાર કર્યો હોય તો ન ચાલે? પણ શ્રીમદે પોતાની કલ્પનાથી કહ્યું નથી. અનંત જ્ઞાનીઓએ જે કહ્યું છે, તે જ કહ્યું છે તેમા ફેર પડે નહિ. હા, વર્તમાન કાળમા આ દેહે મોક્ષ નથી. રાગદ્વેષના ત્યાગમાં પુરુષાર્થ ઓછો કરી શકે, પણ સમ્યગદર્શન-અભિપ્રાય ફેર નભે નહિ. જેવો અભિપ્રાય સર્વજ્ઞ ભગવાનનો છે, એવોજ, એ જાતનો અભિપ્રાય ચોથી ભૂમિકાએ હોય છે, અન્યથા નહિ. લાખો વર્ષ પહેલાં પણ ગોળ, ઘી અને લોટની સુખડી થતી અને આજે પણ તેમજ થાય છે. કદી ગળપણમાં મહેજ ફેર રહે પણ ઘી, ગોળ અને લોટ સિવાય ધૂળ, પેશાબ અને રેતીની સુખડી ત્રણ કાળમા ન કરાય ન થાય, તેમ અનંત કાળમા અનંત જ્ઞાની ભગવંતો થઈ ગયા, થાય છે, અને થશે; તે બધા જ્ઞાનીઓ આત્માની જાતમાંથી વ્યવહાર સાધન ઉપજાવે છે, તેને જ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગજ્ઞાન, સમ્યગચારિત્રમય મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. આત્મા અવિનાશી, પરથી જુદો, સિદ્ધ ભગવાન જેવો છે, એવી નિ:શંક શ્રદ્ધા અને રાગ રહિત સમ્યગજ્ઞાન, એ જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, તે વ્યવહાર એ જ લોકોત્તર માર્ગ છે. આ કાળે પરમાવગાઢ સમકિત ન થાય, પણ દ્રઢતર સમકિત થાય છે. પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન ન થાય, પણ તેના બીજડાં તે જાતનાં જ હોય. આ કાળે એકાવતારીપણું થઈ શકે છે. સાચું જ્ઞાન, સાચી શ્રદ્ધા અને રાગ રહિત નિર્મળજ્ઞાનમાં

ટકી રહેવું તે વ્યવહાર. રાગની વૃતિ ઉઠે તેનો અભાવ થવારૂપ રાગ ટાળીને જ્ઞાનમા ટકી રહેવું તે વ્યવહાર દેહની ક્રિયા શુભ જોગ તે આત્માનો વ્યવહાર નથી. જડની ક્રિયા તે જડનો વ્યવહાર છે. તે વિજાતિ વિકારી પર્યાયને અવિકારીમાં ન ખતવાય. આ તત્ત્વ સમજીને બેસાડવુ પડશે, ન બેસે તો હળવે હળવે સમજીને અંતરમાં ઉતારવુ, પણ બીજુ માન્યે, તત્ત્વ અન્યથા થવાનુ નથી. તેથી આ ગાથામા કહ્યુ છે કે—

"એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પથ,
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત"

જે જાતનો નિશ્ચય હોય, તે જાતનો વ્યવહાર હોય. આ વ્યવહારમાં ઘણાને બહુ ગોટાળો થાય છે જડ–ભાવને આત્મભાવ માની બેસે છે પ્રકૃતિના નિમિત્તથી થતો ઉપાધિકભાવ, બધભાવ તેને આત્મામા ખતવે છે તે વ્યવહારથી કલ્યાણ થતુ હોય, તો આજ લગી કેમ ન થયુ ? પરમાર્થ એટલે અભેદ નિશ્ચય, ખરેખર, આત્મસ્વભાવ. નિશ્ચય એટલે શુદ્ધ–આત્મસ્વભાવ, તેને પહોચી વળે તે પરમાર્થભૂત વ્યવહાર છે. બીજા વ્યવહારથી ધર્મ નથી. સાધકને પણ રાગનો ઉદય દેખાય છે. તેમા હુ જ્ઞાન છું, સત્ છુ, શુદ્ધ છુ, અભેદ છું એમ એક ગુણને લક્ષમાં લઈને, અખડ જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. સાથે જે મનની વૃત્તિના સબધનો રાગનો ભાગ આવે છે તે હું નહિ એમ ભાન છે. પૂર્ણ વીતરાગ તત્ત્વ ઉપર લક્ષ છે. એ અભિપ્રાયને ટકાવી રાખવાનું જે જ્ઞાનબળ વર્તમાનમાં પુરુષાર્થપણે વર્તે છે તે વ્યવહાર છે તે વિના કોઈ બીજો વ્યવહાર પરમાર્થમા ઘાલે તો મિથ્યાપણુ છે ૨૫) હાથ રેશમી આલપાક હોય તેને ગજવડે માપવો છે, (વ્યવહાર કરવો છે) હવે કોધરાના ટાટનું કતાન લઈને ગજવડે માપવા બેસે અને ઘરાગને કહે, કે લો આ ૨૫) હાથ રેશમી આલપાક,તો શુ તે લેશે ? એમ આત્મા અખડ વીતરાગ મૂર્તિ નિર્મળ જ્ઞાનનો તાકો છે તેને માપવાનો વ્યવહાર તે જાતના લૂગડે અને પરમાર્થના ગજે હોય કે જડની મલિન જાત હોય? આ સ્વભાવ અવિકારી શાંતિસ્વરૂપ છે. નિરુપાધિક છે. અને આ જડભાવ કલુષિત

વિકારી ઉપાધિક છે; એમ આંતરો પાડતાં ન આવડે. અને કહે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ, તો શું ગાંડાની વાત સાચી હોઇ શકે? ડાહ્યા માણસને લક્ષમાં આવ્યું કે ૨૫) વાર રેશમી આલપાક આવો જ છે; એમ અરાગી નિર્દોષ તત્ત્વ ઉપર જેણે મીટ માંડી છે, પણ વર્તમાન પુરુષાર્થ બાકી છે, તેને રાગ કેટલો ટળ્યો, અને ઉર્ધ્વળતા વીતરાગતા કેટલી ખીલી એમ પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વ અને વર્તમાન પ્રકૃતિના નિમિત્તવાળી અવસ્થા તે બન્નેની ખબર છે, રાગ કેટલો ટળ્યો અને ગુણ કેટલો ઉઘડયો તેનું માપ કરતા બરાબર આવડે છે, એવા સમ્યગ્ દષ્ટિ ધર્માત્માને એ પરમાર્થના જ્ઞાન વડે જે પુરુષાર્થ થાય તે વ્યવહાર સમ્મત જાણવો. આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ વીતરાગ છે, એ લક્ષ્ય એ નિશ્ચય અથવા પરમાર્થ છે, અને રાગના ભાગને, જ્ઞાન વડે છેદીને જ્ઞાનમા ઠરવાનો, ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ એ જ વ્યવહાર છે. બીજા, બીજો વ્યવહાર કહે તો માનવો નહિ- બીજું માનશે તો બીજું થાશે. ૩૬.

ગાથા ૩૫-૩૬ બેઉની સંધિ હવેની ગાથા સાથે છે તે ગાથા કહે છે.—

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્દગુરુયોગ,
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મન રોગ. ૩૭.

'પરમાર્થનો પંથ એક હોય' એમ વિચારી એ પૂર્ણ તત્ત્વને પહોંચી વળવા માટે તેની જાતનો જ વ્યવહાર હોય છે, જે પરમાર્થને પહોંચાડે, તે જાતનો વ્યવહાર કેવો હોય. તે આગળ કહ્યો તે જ જ્ઞાનની જાતનો વ્યવહાર પરમાર્થને પમાડે છે. એ વાતને અંતરમાં ધારી, વિચારીને, આત્માર્થી સદ્દગુરુની શોધમાં વર્તે છે. પણ કોઇ (નામ નિક્ષેપે) મનમાની પરમાર્થની વાત માન વડે ધારી રાખે, અને પોતાના સ્વચ્છંદે ગુરુને ગોતવા જાય, તો બીજું થાય. તે આગળ કહેવાઇ ગયું છે. ત્રણે કાળે એક જ પરમાર્થભૂત વ્યવહાર હોય તે વ્યવહાર વડે જ કામ થાય. અનંત જ્ઞાનીનો એક જ આશય હોય છે. ત્રણે કાળે આત્માને પહોંચી વળવાનો મોક્ષમાર્ગ જે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવંતોએ કહ્યો તે એક જ છે. જેને તે પામ-

વાની રુચિ છે, અને સદ્દગુરુની ઝંખના છે; તેને તે મળ્યા વિના રહે નહિ. કદાપિ સદ્દગુરુનો યોગ ન બન્યો તો અંતરથી, પૂર્વ સંસ્કારથી જાતે આત્મજ્ઞાન થાય, અથવા તો પ્રત્યક્ષ ગુરુનો યોગ મળે, અને અંતરમાં એજ પૂર્ણ પરમાર્થની ખટક હોય તેને આવો માર્ગ મળેજ. માર્ગને પામવાની રીત એકજ હોય છે, એમ અંતરમાં વિચારવું પણ ઉપર ટપકે નહિ. અનંત કાળમાં જીવોએ સિદ્ધની વાતો અને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની ધારણા અનંતવાર કરી છે પણ તેથી મોક્ષ માર્ગ પમાય નહીં-જ્ઞાનીએ મોઘું કહે છે તે પુરુષાર્થ ઉપાડવા કહે છે. જેનો ઉંધો પુરુષાર્થ છે, તેને સવળો કરવા કહે છે. અહીં તો આત્માનું હિત કરવું છે; કોઈ સંસારનો વ્યવહાર ચલાવવાની વાત નથી કે લાવો ઝટ મનાવી દઈએ. પરમાર્થની ગુંચ ઉકલે, તો અનંત કાળનું રખડવું ટળી જાય. તે માટે પ્રથમ ગાથામાં કહ્યું કે જે સમજ્યા વિના ભવિષ્યમાં અનંત દુ:ખને પામત, તે દુ:ખનું મૂળ જેણે છેદ્યું એવા શ્રી સદ્દગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરૂં છું. પરમાર્થમાં પ્રેરે તે વીર્ય એનીજ જાતનું હોય, એમ વિચારી અંતરમાં આટલી જવાબદારી રાખીને, આત્માર્થી સદ્દગુરુને શોધે છે, સદ્દગુરુ-યોગ શોધવાનો પુરુષાર્થ પોતાનો છે. ગુરુ મને તારી દેશે એમ તે નથી માનતો. તે તો પોતે સતનો આદર કરી રહ્યો છે. જેનામાં પાત્રતા છે તે સમજીને સત્સમાગમની ભાવના કરે છે. તે એવી ભાવના કરે છે કે અહો ! એવા શ્રી સત્પુરુષનો યોગ, સત્સમાગમ મને મળે તો બધુંય સમાધાન થઈ જાય. લોકો ઉપાધિ અળગી કરી સંસારની મીઠાશ છોડીને, નિવૃત્તિ લે, તો આગળ ચાલેને ? પ્રથમ સહેલામાં સંતોષ માન્યો હોય, અને તેનાથી નવું આવે તો મુંઝાય, પણ મુમુક્ષુને મુંઝવણ ન થાય. સદ્દગુરુ એટલે સતમાં મોટા; સત્ જે અવિનાશી અવિકારી શુદ્ધ આત્મા છે, તેની રુચિવાળો સાચા સુખનો કામી છે; તે તત્ત્વને જે જાણે છે એવા પ્રત્યક્ષ શ્રી સત્પુરુષ-સદ્દગુરુને આત્માર્થી શોધે છે, તેમાં પોતાનું વીર્ય છે, પુરુષાર્થ છે; તેને " કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મનરોગ " સંસારની તેને વાસના નથી. સતનો જિજ્ઞાસુ સત્ સમીપ જ ઉભો છે. સતને પડખે જે ભાવથી ઉભો છે તેને આત્માર્થ પ્રગટ થાય જ. તે જીવ આત્માર્થી છે; તે જાણે છે કે સત્સમાગમમાં બીજું કાંઈ

કરવાનું ન આવ્યું એટલે કે પુણ્ય, વેષવાડો, લુગડાં, બાહ્ય ત્યાગ એ ક્રિયામાર્ગ, શુષ્કજ્ઞાનીપણું, માનાર્થ કે મતાર્થ એવું કાંઈપણ પર પ્રયોજન ન આવ્યું. માત્ર આત્માર્થ–સાચો સમ્યકપરમાર્થ પામવાની તેને અંતર ખોજ છે, તેમાં બીજી કલ્પના, ચમત્કાર, મંત્ર, તંત્ર, હઠયોગ, મનની ધારણા, પુણ્ય, યોગ આદિ જડભાવના અંશની પણ ઈચ્છા હોતી નથી. જે છું તે પામું. પૂર્ણ શક્તિરૂપ શુદ્ધ અવિનાશી છું તેવો થાઉં. તેની જ શ્રદ્ધા–સમ્યગઅભિપ્રાય, રાગ રહિત જ્ઞાન અને તે જ્ઞાનની સ્થિરતા પૂર્ણ વીતરાગતાની જ તેને કામના છે. બીજો જડભાવનો–પૂજાવાનો, માનાર્થ, મતાર્થ આદિ કોઈ સંસારભાવનો રોગ મનમાં પણ નથી. કોઈ શુભાશુભ વૃત્તિ ઊઠે તેનો આદર નથી. દુનિયા અવળી પડે તો ભલે પડે, પણ એક આત્માર્થીપણું, એકરૂપ વીતરાગદશામાં ક્ષોભ ન થાય. એ જ એક શુદ્ધ સ્વરૂપની સંભાળ, જાળવણી તેને જોઈએ છે. આત્મા પોતે જ્ઞાતા છે, જ્ઞાન માત્ર છે, પુણ્ય, પાપ, રાગદ્વેષ, મન વાણી, દેહની ક્રિયાથી રહિત છે તે અવિનાશી, અસહાય, અસંગ, કેવળ એક જ્ઞાનમૂર્તિ છે, માટે જ્ઞાનબળ વડે જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, રાગદ્વેષમાં ન ટકવું. નિજસ્વરૂપની જ્ઞાનપણે સંભાળ રાખવી તે જ પરમાર્થ–હેતુ વ્યવહાર છે, અને એ જ આત્માર્થીનું કાર્ય છે. ૩૭.

હવે આત્માર્થીના બીજા ગુણો કહે છે–

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર, મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮.

આત્માર્થનો નિવાસ જ્ઞાનીમાં છે, ધર્માત્મામાં છે જે ગુણ અનંતકાળમાં નથી ઉઘડયો એવો નિર્દોષ આત્મગુણ ઉઘડવા માટે તે પવિત્રતા નિર્દોષતાને યોગ્ય ભૂમિકા, પ્રથમ તૈયાર હોવી જોઈએ એમ અત્રે કહ્યું છે. આત્મગુણને અટકાવનાર કષાયનો ઉપશમ કરવો એટલે કે ક્રોધાદિ કષાય પાતળા પાડવા જોઈએ. જેમ ભારેલ અગ્નિ તેનું ફળ આપી શકે નહિ એટલું રાખમાં જોર છે, તેમ જ્ઞાન–બળ વડે ક્રોધ, માન, માયા, લોભને રોકવા જોઈએ. અંતર આત્મામાં, પુરુષાર્થથી

અકષાય દૃષ્ટિના બળથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભને જેણે ટાળ્યો છે, ઘટાડ્યા છે, તેણે સ્વરૂપમાં ઠરવાનું સ્થાન જાણ્યું છે. તેને સંસારની કામના નથી, માત્ર મોક્ષ-અભિલાષ છે, રાગની ઈચ્છા નથી. પુણ્યની સ્વર્ગની કરણીની અભિલાષા નથી, એટલે રાગ, ઈચ્છા, મમતા રહિત નિર્મળ, પૂર્ણ પવિત્ર આત્માની અભિલાષ છે. કોઈ કહે છે કે અમારે ભગવાન એવો જોઈએ કે બીજાનું કંઈક ભલું કરે, શરીરે સુખી રાખે તેઓ કહે છે કે ઉપલી ભૂમિકામાં જે ધર્માત્મા હોય, જેનામાં ગુણ પ્રગટ્યા હોય તે ધર્માત્મા જગતની સેવા કેમ ન કરે? બધા લોકોને સુખ થાય એવુ કરી જાય તેને અમે મોટા ઉપકારી કહીએ. એટલે કંઈક કરનારો હોવો જોઈએ, તેનો ઉત્તર.—કંઈ કરવું તે દોષ રહિત હોય નહિ, ઇચ્છા વિના કર્તૃત્વ હોય નહિ. જ્ઞાનીને ઈચ્છા નથી. હજાર માણસમાં ડાહ્યો હોય, તેને અમે મોટો માનીએ, સજ્જન કહીએ એમ લૌકિકમાં કહે છે, પણ આતો લોકોત્તર માર્ગ છે, સંસારના જન્મ મરણ ટાળવા એ કાંઈ બજારૂ વસ્તુ નથી, તેમ ક્રિયા કાંડથી થાય તેમ નથી. પણ આતો તદ્દન અકર્તા અરાગી તત્ત્વની વાત છે. મોક્ષ એટલે આત્માની પૂર્ણ પવિત્ર દશા છે, રાગના અંશ વિનાનું નિર્વિકલ્પ નિરપેક્ષ તત્ત્વ છે, તેની લોકોને ઓળખાણ નથી, તેથી પોતાની કલ્પના પ્રમાણે ભગવાન માન્યો છે. કોઈ તત્ત્વ પરાધીન નથી. જે પરાધીન નથી, તે બીજાનો આધાર કેમ રાખે કેમકે બીજાનો આધાર તે પરાધીનતા છે. વીતરાગને રાગ હોય નહિ. વીતરાગ આપી દે, તો તે રાગી ઠર્યો. વળી કોઇ કોઇને સુખ કરી શકે એમ માની ગરીબને ૫૦૦ રૂપીઆ આપે પણ તેની પાસે રહેવાના ન હોય તો કોઇ મારીને લુંટી જશે અરે! પાસે પૈસો ન હોય તો છેવટે લુગડાય કાઢી જશે, માથું પણ કાપી જાય લોકોને જડના સંયોગથી સુખ થાય, લાભ થાય એમ માનવુ તે જ મોટું અજ્ઞાન છે. પર વસ્તુનો સંયોગ ઇચ્છવો તે ઉપાધિ છે શરીર ગમે તેવુ સારું દેખાતુ હોય, પણ તે શેનું બનેલુ છે તે જુઓ, સારુ દેખાતુ હોય છતા કોઇનુ થયું નથી, ઘડીમા રોગ આવે છે. પણ જેને શરીર ઉપર રાગ નથી, પરિગ્રહની મમતા નથી તેને કોણ લૂટે? માટે દેહ રહિત થવાનો ઉપાય, સાચુ સુખ-આખ્યુ ટળે નહિ તેમ સે તત્ત્વ સમજવાની જરૂર છે પણ જેને હજી પારકું કરવું છે, કરી

શકતો નથી છતાં માનવું છે, જેને કાંઈ કરવું જોઈએ અને રાખવું જોઈએ એમ માન્યું તેણે ભગવાનને પણ તેવો જ ઉપાધિવાળો માન્યો છે. પોતાને એકલાપણું ગોઠતું નથી તેથી પરભવમાં અને મોક્ષમાં પણ પોતાના માનેલા ગજે ગોઠવી દે છે. એક ભાઈ કહેતા હતા, કે "નવરો નખોદ વાળે" પણ નવરો કોને કહેવો અને કામગરો કોને કહેવો, તેની પોતાને ખબર ન હોય, પછી પોતાની કલ્પનાએ ગોઠવી દે. જેને પોતાનું પૂર્ણપણું, અક્રિયસ્વાધીનપણું ગોઠતું નથી તેને પરનું કર્તવ્ય, દયા, રાગ આદિ ઉપાધિવાળો પરમાત્મા જોઈએ છે, તેને એવો પરમાત્મા થવું છે. જેની જેવી માન્યતા તેનું તેવું વર્તન, અને તેવું તેનું ફળ આવે જ. જેણે પોતાને પુણ્યવાળો, પરના આધારવાળો માન્યો છે, તેને જડ ફાલશે તેને બંધ ભાવની શ્રદ્ધા છે માટે બંધ થશે. લોકો ગમે તે કલ્પનાથી ગોઠતો ધર્મ માને પણ ધર્મમાં તેવું થાય તેમ નથી. માટે અહીં ગાથામાં કહેલું છે કેઃ—ત્રણે કાળે પરમાર્થ પામવાનો એકજ માર્ગ હોય. કષાયની મંદતા, સંસારથી છુટકારાની ઈચ્છા અને પાત્રતા સહિત "ભવે ખેદ પ્રાણી દયા ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ" આત્માર્થીને ભવ કરવાનો ભાવ નથી; પણ અંતરવૈરાગ્ય અને મોક્ષની ઇચ્છા થવામાં જે સંસાર પ્રત્યે, ભવ પ્રત્યે ખેદ છે, તેમાં રાગદ્વેષના અંશ પડે છે તે રાગનો અંશ પણ તેને રાખવાનો ભાવ નથી. જીવે અનંતવાર દેવના ભવ કર્યા; તે પુણ્યના ભવ પણ ચૈતન્ય પ્રભુ માથે ગુમડાં છે. પ્રભુ ચૈતન્ય અમૃત વેલડી છે, ને પુણ્યપ્રકૃતિ, શુભ રાગ મારો છે, દયા આદિ રાગ ભાવ કરવા જેવા છે, તે સંસારભાવ વિષની વેલડી છે, ભગવાન આત્મા અમૃત-કુંભ છે. તેને માથે અશુચિમય વિષ્ટાના (પુણ્યાદિના) કુંડા શોભતા નથી. એક પણ ભવ કરવો આત્માર્થીને ગોઠતો નથી, એટલે કે તેને ભવનો ભાવ નથી. "ભવે ખેદ પ્રાણી દયા ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ" એનો અર્થ એમ લેવો કે બધા ઉપર દયા એટલે બધા પ્રાણીમાં પોતે એકલો છે, પરથી જુદો છે, એમ પોતાના અરાગી તત્ત્વની રક્ષા કરવી. પોતાને બધા જીવો ઉપર સમભાવ છે છતાં તેને ધર્માત્માનો—જ્ઞાનીનો આદર એટલે સત્‌નો આદર છે. કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ નથી. બધા જીવો આત્મધર્મ પામે કોઈ પ્રાણીને દુઃખ ન થાય એવી ભાવ દયા આત્માર્થીના મનમાં રહે છે.

તા. ૧૫-૧૦-૩૯

જેને આત્માનું સાચું સુખ જોઇએ છે, તેના શું લક્ષણ તે કહે છે. પ્રથમ ભૂમિકાની પાત્રતા વિના આત્માર્થનો નિવાસ થાય નહિ. માટે કહે છે, કેઃ—

"કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ."

જેને સંસારભાવ-બંધભાવની લેશ પણ અભિલાષા નથી, તેને પૂર્ણ પવિત્ર મોક્ષદશાની અભિલાષા કહેવાય છે. મોક્ષભાવ અને બંધભાવ સાથે ન હોઈ શકે. જ્યાં કષાયની પાતળાઈ છે, માત્ર શુદ્ધ આત્મા જ જોઇએ છે, તેને ભવ નથી જોતો. પણ ઘણાય કહે છે કે અમને માત્ર મોક્ષની જ ઇચ્છા છે, પણ ભવના અભાવરૂપ ભાવ નથી, ભવનો ભય નથી તેને અબંધ તત્વ કેમ બેસે? ઘણા કહે છે, કે પુણ્યની સગવડતાવાળા દેવના ભવ મળે તો શું વાંધો છે? ત્યાંથી મરીને મનુષ્યભવમાં સારા સાધન પામીને મોક્ષ ઉપાય કરશું પણ તેની વાત જુદી છે, માત્ર ભ્રાન્તિ છે, જીવ ગમે તેટલા પુણ્ય કરે છતાં માત્ર બે હજાર સાગરોપમકાળ જ ત્રસ પર્યાયમાં રહી શકે છે. પછી ચોકકસ એકેંદ્રિયમાં અને નિગોદમાં અનંતકાળ રહેવું પડે છે. અહીં એમ કહેવું છે કે જેને ભવ કરવો નથી, ભવથી ખેદ હોય અને કોઈ પ્રાણીને દુઃખ થાય એવા ભાવ ન હોય તો તેમાં આત્માર્થનો નિવાસ થાય છે. આપણે પુણ્યથી સારા ભવ કરવા એમ કોઇ માને તો ત્યાં તેને ભવનો ભાવ છે એમ સમજવું.

સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે કે આત્મા અનાદિ શાશ્વત અનંત કાળની સ્થિતિવાળો નિરુપાધિક છે. તેને ભૂલીને જે ભવ કરવાનો ભાવ રાખે, તો માત્ર બે હજાર સાગરોપમ ત્રસપર્યાયમાં રહી શકે. તેનાથી છુટીને અવશ્ય એકેંદ્રિય અને નિગોદમાં અનંતકાળ સુધી રહેવુ પડે છે. ત્રસનાં ભવની સ્થિતિ ને કાળની એ પ્રમાણેની મર્યાદા છે. આત્મા બેહદ અમર્યાદિત સ્વકાળવાળો નિત્ય છે, એકરૂપ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, છતા ભવ કરવાનો ભાવ ઊભો છે, તો તે ક્ષણિક દેહોમાં

રખડતો રખડતો એવા સ્થાનમાં જઈ પડશે કે જેને સુક્ષ્મ નિગોદના ચાળાં કહે છે, તેમાં એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ૧૮ ભવ થાય છે એમ અનંતકાળ દેહ બદલ્યા જ કરે. આત્મા પુણ્ય રહિત છે એ ભૂલીને આત્માને પુણ્યવાળો માન્યો, પર નિમિત્તનો આધાર માન્યો, પુણ્યની ઈચ્છા કરી એટલે આત્મા બેહદ સ્વભાવી છે—તેને પુણ્ય અલ્પ સ્થિતિવાળો, હદવાળો માન્યો એટલે જેમ સૂર્ય આથમી જતાં અંધારૂં આવે તેમ મૂઢપણું આવવાનું જ, પણ જે સૂર્યથી આગળ ગયો, ઉપર ગયો તેને અંધારૂં નથી. જ્ઞાનસૂર્ય ઉઘડયો તેને અજ્ઞાન અંધકારમાં જેને આત્માનું યથાર્થ ભાન નથી, તેને ગાઢ અજ્ઞાન અંધકારમાં જ રહેવાનુ છે. જેને પુણ્યનો આદર છે, તેને ભવનો ઉપાધિનો આદર છે, એટલે ચૈતન્ય ભગવાનની સ્વાધીનતાનો, સુખનો અનાદર છે. ચૈતન્ય ભગવાન પવિત્ર આનંદ મૂર્તિ છે. આગળ આવશે કે "તું છો મોક્ષસ્વરૂપ" એની યથાર્થ શ્રદ્ધા પુણ્યના આદરવાળા જીવને નથી કેમકે તેમની પરાશ્રિત બુદ્ધિ છે; પુણ્યભાવ તે ભવનો ભાવ છે, એટલે દેવ, મનુષ્યાદિ ત્રસ પર્યાયના ભવ છૂટીને (નિગોદનિ=નિરંતર, ગો=ભૂમિ એટલે અનંત ભવ, દ–દેવાનું જેમાં સ્થાન છે) નિગોદનિ યોનિમાં અનંત કાળ રહેવું પડે છે. આત્મા ચૈતન્ય જ્ઞાન મૂર્તિ, પૂર્ણ અસંગ અબંધ અરાગી છે, સ્વાધીન છે, નિરુપાધિક, સુખસ્વરૂપ છે એની એકવાર સહજ હા આવતાં યથાર્થ સમજણની સહજ દશા સમજાય છે. એક ન્યાય સમજાતાં, બંધ અને મોક્ષ સ્થિતિ, તેનાં કારણ કાર્ય, લોક, જીવ, અજીવ શું છે, તે બધુંય જેમ છે તેમ જણાય છે. તે અપૂર્વ તત્ત્વ સ્વચ્છંદ વડે સમજાતું નથી. માટે આત્માર્થીએ પાત્રતા વડે. જે અપેક્ષાએ પરમાર્થ અને વ્યવહાર કહ્યો તેને લક્ષમાં રાખીને સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા અવધારવી. અહીં એમ કહેવું છે કે જેને ભવનો ખેદ નથી, એટલે ભવનો ભાવ છે તેને નિગોદની ઈચ્છા છે. તે જીવ ચૈતન્યની શક્તિ હારી જાય છે. અને અનંતા ભવની ભીંસમાં, ભયંકર યાતનામાં, અનંતકાળ સુધી પરાધીન પણે રહે છે. પુણ્યથી ધર્મ થશે, પરંપરાએ મોક્ષ થશે એમ જેણે ભવની ઈચ્છા કરી તેણે ત્રસ પર્યાય છોડીને નિગોદમાં જવાનો ભાવ કર્યો છે, કારણ કે નિર્દોષ જ્ઞાતાપણું તેને ગોઠતું નથી; એકલાપણું, સ્વાધીનપણું તેને ગમતું નથી. અનંત

દુઃખના સંયોગનું કારણ બંધભાવ છે. મિથ્યા અભિપ્રાય વડે જ અનંત કાળ જીવને નિગોદમાં રહેવું પડે છે. ત્યાં ચૈતન્યશકિત એટલી બધી ભીડાઇ જાયછે કે પોતાની હૈયાતિ બીજા સ્થુળ દષ્ટિવાળા દેખી ન શકે, તેનું જીવત્વપણું પણ જાણી ન શકે, એવી ઘણીજ હલકી પરાધીન દશામાં અનંતા ભવ કરવા પડે છે. જેણે પરભાવને પોતાનો માન્યો અને ચૈતન્ય ભગવાનના યથાર્થ ન્યાયોની ના પાડી તેણે જ્ઞાતાપણાનો અનાદર કર્યો. અને તેથી એવા ભવમાં રહેવું પડે છે કે જ્યાં ચૈતન્યશકિત એટલી બધી ઘટી જાય છે કે સાધારણ જીવો તેને ઓળખી પણ શકે નહિ. આ ન્યાય છે; સિદ્ધાંત પણ એમજ છે. તે તેના જીવપણે ઓળખાય એવું બાહ્ય ચિહ્ન પણ હારી જાય છે એવું વિકૃતપણું પુણ્યની મીઠાશ રહેવાથી થાય છે. જેને કેવળ જ્ઞાતાપણું નથી ગોઠતું તે ચૈતન્ય દ્રવ્યની અતિ હીનતા કરે છે. પૂર્વે જે કહેતો હતો કે આત્મા આત્મા શું કરો છો? બસ અમે તો કંઇ કરીએ તો પુણ્યના સાધન પામીએ અને સુખી થઇએ. એવી રીતે આત્માની વાત અને સર્વજ્ઞના ન્યાયની ચર્ચા થતી હોય તેનો તથા આત્માનો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા અક્રિય અખંડ સ્વભાવ છે તેનો અનાદર કર્યો છે. તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની અવસ્થા પામે છે. પુણ્ય વિના ધર્મ નથી, એમ પરભાવને પોતાનો જે માને છે તથા જેને નિમિત્ત વિના, ભવ વિના, શરીર વિના, અને શરીરની સગવડતા વિના, ગોઠતું નથી તેને નિગોદમાં જવું જ પડશે. જેને દેવના ભવ, પુણ્યના ભવ સારા લાગતા હોય, તેને નિગોદનો ભવ સારો લાગે છે. જેમ છે તેમ ન્યાયથી કહ્યું છે. જેને ભવનો ભય નથી, ભવના અભાવરૂપભાવ, અખંડતત્ત્વ જેણે જાણ્યું નથી, તેને નરક નિગોદ અને અનંતા કષાયના ભવની ઇચ્છા છે. માટે જ્ઞાની નિષ્કારણ કરુણાથી કહી ગયા છે, કે "ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ."

ચૈતન્ય ભગવાન અવિનાશી નિરોગી તત્ત્વ છે. તેની વર્તમાન અવસ્થામાં ભવનો ભાવ, પુણ્ય, પાપ, દેહાદિની સ્થિતિ તે ગૂમડાં છે, પાચ-પરૂની ઉપાધિ છે. મારે ભવ ન જોઇએ એવા ભાવવાળા જીવ, ભવ રોગ મટાડનાર વૈદ્ય, શ્રી સુગુરુને ગોતે છે, તે સુગુરુ ચૈતન્યની નિર્મળ દશા કેવી છે તે બતાવે છે. કદાચ પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ ન

મળે તો, અંદરથી પૂર્વ સંસ્કાર અને પુરુષાર્થ જાગશે અને સત્પુરુષને મેળવવાની ઝંખના રહેશે. "જબ લગ નારાયણ નત્ર પાવે, તબ લગ નૈનોમાં નીંદ નહિ આવે." એવી દશા થાય છે કે જ્યાંસુધી પૂર્ણદશા સ્વાધીન સુખદશા, પ્રગટી ન હોય, ત્યાં સુધીનો પુરુષાર્થ તે પૂરો પાડે છે. માત્ર પૂર્ણ સ્વરૂપને પામવાની ઝંખના હોવી જોઈએ. એવા લાયક જીવને શ્રી સદ્‌ગુરુનો યોગ અવશ્ય મળે છે. એટલે જ્યાં સતનો જ આદર છે ત્યાં મોક્ષનાં સ્વપ્નાં આવે કે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ કર્મમળ રહિત નિર્મળ થઈ ગયા, મોક્ષ થઈ ગયો, ભવ નથી; પુણ્યની ઇચ્છા વડે તો ચૈતન્યના જ્ઞાનમાં વિકાર થઈ સંસારના ખરાબ સ્વપ્નાં આવે છે, તેનો પાક થઈને ભવરૂપી સોજા અને ગુમડાં થાય છે. ત્યાં પોતાની અનંત અશાતના થાય છે, સ્વની ઘાત થાય છે. પુણ્યઆદિ ભોગની મીઠાશ અજ્ઞાન ભાવે ટળે નહિ. આત્મા જેવો છે તેવો યથાર્થપણે જાણ્યે, ભવનો અભાવ થાય. ચૈતન્ય ઉપર ઝીણવટથી વિચાર કરો કે ભવનો ભાવ છે કે નહિ. મધ્યસ્થપણે વિચારવું પડશે. જેમ છે તેમ સમજવું પડશે. "ભવે ખેદ" એટલે પરભાવની નાસ્તિ. "પ્રાણી દયા" સ્વ-રક્ષાની અસ્તિ "ભવે ખેદ પ્રાણી દયા." તેમાં "પ્રાણી દયા" એટલે જગત પ્રત્યે નિર્વૈરબુદ્ધિ અદ્રોહબુદ્ધિ; એટલે વેરબુદ્ધિનો ત્યાગ. કોઈ લાખ માણસનો ગુનો કર્યો હોય, ભૂલ થઈ ગઈ હોય, તેવો ક્રોધ કરનારો પોતે હતો, પણ પોતેજ સવળો થઈ ગયો, ત્યાં પોતાના દોષ બધા ટળી ગયા સમજવા, હવે તેને લેણદેણ ચૂકવવા ભવ નહિ કરવા પડે. પોતે અકર્તા નિર્મળ અભિપ્રાયમાં સ્થિત થયો; અને વેર બુદ્ધિનો જ્ઞાનથી છેદ કર્યો, એ રીતે પોતેજ પલટયો તેને, જગતના વેર વિરોધ ટળી ગયા. પણ જેના અંતરમાં લેશ માત્ર ડંશ રહે તો તેની સવળાઈ થઈ નથી. બીજાને સમજાવું, બીજાને રાજી કરું તો મારા દોષ ટળે એમ માનવું તે સાચું નથી. સાચી સમજણથી પોતાની વેર રહિત દશા પ્રગટ કરવી તે મુમુક્ષુનું લક્ષણ છે, એવા ભાવ જે પ્રગટ કરે તેનામાં આત્માર્થનો નિવાસ છે એમ અહીં કહ્યું. ૩૮

હવે કહે છે કે:—

દશા ન એવી જ્યાંસુધી, જીવ લહે નહીં જોગ્ય;
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતરરોગ. ૩૯.

જ્યાં લગી આગળ કહી તેવી સત્પાત્ર દશા પામે નહિ ત્યાં લગી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અકષાય ભાવને લાયક ન થાય. આગળ કહી તેવી પાત્રતાનું વીર્ય પણ જેનામાં નથી તેને નિર્મળ આત્માની વાત અંતરમાં પરિણામ પામે નહિ, અને ત્યાંસુધી આત્મભ્રમણારૂપ અંતરરોગ ન મટે. રોગ તો જ્ઞાનમાં ઉંધાઈનો છે. કર્મના નિમિત્તનો સંયોગીભાવ એટલે કે ભવનો ભાવ મટાડવારૂપ નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત કર્યા વિના, ભાવરોગ મટે નહિ. જેનામાં પાત્રતા થઈ હોય તેને પ્રભુતાનો યોગ મળ્યા વિના ન રહે. મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનની કોઈ કાળે ગેરહાજરી હોય નહિ. જેનામાં મુમુક્ષુતા, પાત્રતા, સન્મુખ થઈ તેને ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત મળ્યા વિના ન રહે. પોતાનામાં પાત્રતા આવી એટલે જગતમાં તેને માટે અનુકૂલ નિમિત્ત તૈયાર હોય જ છે. જ્યાં સંતો, મુનિઓના ટોળાં હોય, અમૃત વાણીના ધોધ વહેતા હોય, એવા મહાન્ ઉત્કૃષ્ટ યોગ, જેની લાયકાત છે, તૈયારી છે તેને મળ્યા વિના રહે નહિ. પરમાર્થ તત્ત્વને પામવા લાયક દશા આવ્યા વિના, સદ્‌ગુરુનો બોધ આત્માને વિષે પરિણામ પામે નહિ. જે પુણ્યની ઈચ્છા કરે છે તે પરાધીનતાની ઈચ્છા કરે છે, દુઃખની ઇચ્છા કરે છે; ભવની ઇચ્છા કરે છે. એટલે કે સત્‌નો નકાર કરે છે; એ તો મારે દુશ્મન રહે એમ થયું. કેમકે ચૈતન્યજ્ઞાતા છે, તેને પરના નિમિત્તાધીનપણું અનાદિથી પરિચયમાં છે, બંધભાવ સુલભ છે તેમાં પ્રેમ છે. એટલે સત્ અને સદ્‌ગુરુનો પ્રેમ તેને આવ્યો જ નથી. પણ હવે બધા પૂર્વાગ્રહ મૂકીને સંવળો થઇ ભાવથી કહે કે કાંઈ પણ પરનું કરવું નથી, કાંઈપણ જોઈતું નથી. એમ થયા વિના જ્ઞાનની શ્રદ્ધા જ આવતી નથી. લોકો કહે છે કે તમે એલ. એલ. બી. ની ઉંચી અને ઝીણી વાતો કરો છો, પ્રથમ કંઈ વ્યવહાર તો હોવો જોઇએ અને પુણ્ય કરીએ તો સાધન પામીએ. તેના જવાબમાં ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓ કહે છે કે તમારી માન્યતા ખોટી છે, તે છોડીને આ સમજો. આ એકડાની જ વાત છે. આત્માના સાચા સુખનો ઉપાય સમજવાનું પ્રથમ પગથીયું છે. પ્રથમ સાચું જ્ઞાન જેમ છે તેમ જાણવું એજ એકડો છે. જેને અંતરરોગ ટળ્યો, તેને ભવ ભ્રમણ ટળ્યા વિના રહે નહિ. અને જેને અંતરરોગ ટળ્યો નથી, તેનો ભાવ રોગ ટળે નહિ. ૩૯.

હવે સુવિચારણા કેમ પ્રગટે તે કહે છે—

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્‌ગુરુબોધ સુહાય,
તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. ૪૦.

'પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે' એ ન્યાયે યથાર્થ મુમુક્ષુતા–બીજ યોગ્ય ભૂમિકા થયે કષાયની મંદતા હોય જ. જ્ઞાની પુરુષોએ સમ્મત કરેલ જે સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાન અને ચારિત્ર રાગ રહિત, પુણ્યાદિ શુભ ભાવ વિનાની કેવળ જ્ઞાનમાત્રદશા, જ્ઞાનસ્વરૂપમાં ટકવું તે જ ચારિત્ર એજ મોક્ષમાર્ગ છે, એવો જેનો લક્ષ છે, તેવા યથાર્થ તત્ત્વના જિજ્ઞાસુને સત્‌ની અને સદ્‌ગુરુના યોગની જિજ્ઞાસા થયે, સદ્‌ગુરુનો બોધ તે લાયક જીવમાં શોભે. (૧) મોક્ષની વાત (૨) પંચમહાવિદેહની વાતો (૩) સાધક દશાના પુરુષાર્થના ન્યાય, (૪) સર્વજ્ઞના ન્યાય તથા (૫) નિગોદ અને સિદ્ધની સ્થિતિ તે અપાત્ર જીવને બેસે નહિ. તેની પાસે અધ્યાત્મ ગ્રંથ આવે તો તે ધર્મને પણ લજાવે અને શાસ્ત્રને પણ લજાવે માટે કહ્યું છે કે સુપાત્રજીવ યોગ્ય દશા પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે સદ્‌ગુરુબોધ શોભે, ઠરે. અત્રે ધારણારૂપે જ્ઞાન લીધું છે. પછી સુવિચાર દશા જાગ્રત થાય છે, અને સત્‌બોધ પરિણામ પામે છે, સાધક સ્વભાવની શોભા વધારે છે. અહીં સુવિચાર દશા લીધી છે. ઉપલક વિચાર તો અનંતવાર કર્યો છતાં તે અપૂર્વદશા થઈ નહિ. પણ પાત્રતાથી, જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી, અને બોધસ્વરૂપની સુવિચારણાથી પવિત્રતાની, શુદ્ધતાની આગાહી દેખાય. અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ જ્ઞાનમાં દેખાય, તેમાં શંકા ન પડે. જેમ પ્રભાતની સંધ્યાની રતાશ દેખાય, તેમ સાધક દશાની શુદ્ધતાનાં ચિન્હ પ્રથમથી દેખાય. બીજાને પૂછવું ન પડે. એથી "આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્‌ગુરુ બોધ સુહાય, તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય" આત્માના અવ્યાબાધ સુખને દેનારી સુવિચાર દશા પ્રગટે, સમતાના સ્વરૂપની જાતનો આનંદ આવેજ હોય છે. એમ સદ્‌ગુરુ બોધથી સુપાત્ર જીવને તે બોધબીજ ઉગે એટલે પરિણામ પામે. યથાર્થ જિજ્ઞાસાથી સત્‌બોધ જાણ્યો કે આમ જ છે, 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ' એમ નિર્ણય કરતાં સુવિચાર દશા

વડે, નિર્મળ દશાઉઘડે. એવી જ્ઞાન દશા થાય કે તે અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપની સ્થિતિ પમાડે અને તે જાતની સુખદાયી દશાનો અંશ ઉઘડે. શ્રીમદે કહ્યું હતું કે સાચા સુખની સામગ્રીના હેતુ કહીશ તે અહીં કહ્યાં. વળી આગળ પણ આવશે કે ' એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ ' લાયક જીવોને માટે જ જ્ઞાનીનો બોધ છે. ખાર ભૂમિમાં બીજ બળી જાય તેમ અપાત્રની ભૂમિકામાં સમ્યગ્બોધ ઉગે નહિ.

તા. ૧૬–૧૦–૩૯

અહીં આત્માર્થીના લક્ષણ કહેવાય છે. રાગદ્વેષનો નાશ થાય; એવો પરમાર્થનો પરિચય તેજ વ્યવહાર છે. એ વિષે કહ્યું કે ' આવે જ્યા એવી દશા, સદ્ગુરુબોધ સુહાય, તે બોધે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય. '

આત્મતત્ત્વને અવિરોધપણે વિચારવાની સમ્યગ્દશા પ્રગટે ત્યાં આત્મજ્ઞાન ઉપન્ન થાય. પણ હજી હું પરમાર્થનો ઇચ્છક છું કે મ સારનો તેનો જેને વિચાર નથી, પરીક્ષા શક્તિ નથી કે હું કોણ છું, મારૂં સ્વરૂપ શુ છે અને રાગીપણું તે શું, એટલે કે મુમુક્ષુતાના બીજ યોગ્ય ભૂમિકા થયા વિના તેને આત્માની અંતરંગ વિચારદશા કેમ થાય ? પુણ્યની મીઠાશ, ભવની મીઠાશ હોય, ત્યાં આત્માર્થ કેમ સુઝે ? ભગવાને ૧૨ ભાવનામા ' બોધિદુર્લભભાવના ' કહી છે. તેનો અર્થ એ છે કે અનંતકાળ રખડતા જીવોને આત્માનો સમ્યગ્બોધ પામવો મહા દુર્લભ છે, દુર્લભ હોવા છતા અપ્રાપ્ત નથી. પોતાના પુરુષાર્થની યથાર્થ વિધિ જાણે તો, અનંતકાળમાં નહિ પ્રગટેલુ તત્ત્વ સહજ પ્રયત્નથી પ્રગટે છે. માટે તે સુવિચારણા પ્રગટ કરવામાં અહીં કહ્યું છે ૪૦

હવે તે સુવિચારણાનું ફળ શું આવે તે કહે છે —

જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન,
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

જેને સુવિચારણાની યોગ્યતા થાય તેને છ પદથી સિદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર અંતરંગમાં ઊગે; કેમકે તે સુવિચારદશામાં સતત આત્મતત્ત્વની વિચાર દશા રહે છે. જેને અપૂર્વ તત્ત્વનું મહાત્મ્ય આવ્યું નથી, એટલે પોતાના પૂર્ણ તત્ત્વનો મહિમા આવ્યો નથી તેનામાં સુવિચાર દશા કયાંથી હોય? સમ્યગ્જ્ઞાન તેને કેમ થાય? પૂર્વે અનંત કાળમાં આત્માના નામે બીજું કર્યું છે, ભવમાં રખડવાનો ભાવ કર્યો છે, તે મિથ્યાજ્ઞાન શું અને સમ્યગ્જ્ઞાન શું તે સુવિચારણા વિના શી રીતે સમજાય? આત્મા શું છે, તેની ભલી વિચારણા થયે અવશ્ય પોતાના શુદ્ધ આત્મપદનું જ્ઞાન પ્રગટે છે: લોકો કહે છે કે કંઈ કરીએ તો થાય; પણ આત્મા પોતાની જ્ઞાનક્રિયા સિવાય બીજું કશુંએ કરી શકે છે કે કેમ તેનો નિર્ણય તો કરો? પ્રથમ પુણ્ય કરીએ, કંઇ કરીએ એમ કહે છે પણ પરનું કાંઈ કર્યું થાય છે કે કેમ તે તો વિચારો? જીવ, માત્ર મિથ્યાજ્ઞાન અથવા સુજ્ઞાન કરી શકે છે. પરનું કાંઇ કરી શકતો નથી; તેથી જ્ઞાનીએ તો જ્ઞાનક્રિયા (જ્ઞાનનીક્રિયા) કરવા કહ્યું છે. સંસારબુદ્ધિથી અટકીને માત્ર મોક્ષસ્વરૂપની સુવિચારણા કરવામાં અનંતુ કરવાનું આવ્યું. પોતાના તત્ત્વની જેને ખબર નથી તેને પરવસ્તુમાં સુખસાધનની બુદ્ધિ છે. તત્ત્વની પ્રતીતિ વિના આખો ભવ વ્રત, તપ, ગુરુની સેવા, બાહ્ય ચારિત્ર પાળે, છ છ મહિનાના ઉપવાસ કરીને મરી જાય, છતાં આત્માનું અંશે પણ ભાન થતું નથી. મન, વાણી, દેહથી રહિત, પુણ્યાદિ-દેહાદિની ક્રિયા રહિત, અક્રિય જ્ઞાતાપણાની શ્રદ્ધા બાહ્યદૃષ્ટિ જીવને રૂચતી નથી. આત્મજ્ઞાન માટે કરવાનું કર્તવ્ય જે જ્ઞાનક્રિયા સમજણની કળા, એટલે કે જ્ઞાનકળા તેને જ કરવાનું અનંતજ્ઞાનીએ કહ્યું છે. આદિ, મધ્ય અને અંત, પ્રથમ ભૂમિકાથી છેલ્લી ભૂમિકા સુધી જ્ઞાન જ કરવાનું છે. દેહાદિની ક્રિયાને અને વ્રત, તપને ધર્મ માનીને આત્માનો ગુણ ઉઘડશે એમ માનવું એ મહા મિથ્યાત્વ છે.

પ્રકૃતિના નિમિત્તે થતો ઉપાધિકભાવ તે પુણ્યપરિણામ છે. તે અનિત્ય અવસ્થા વડે નિત્ય તત્ત્વ કેમ ઉઘડે? પુણ્ય પાપ તો હદવાળાં છે. નિમિત્તના આશ્રયવાળો આત્મા માને, તેને સ્વાધીનપણાની શ્રદ્ધા

નથી. હું અનાદિ અનંત છું એવી દૃઢ શ્રદ્ધા થયા વિના કોઈ કહે કે અમને ભવનો ભય છે, તો તે વાત જુઠી છે. જ્યાં નિમિત્તાધીનપણું છે ત્યાં અનંત નરક નિગોદના ભાવ ભર્યા છે. પોતાને સમજાય નહિ, તે કાંઈ બચાવ નથી.

જ્યાં આત્માની સાચી જિજ્ઞાસા છે અને છ પદથી આત્મપદ સિદ્ધ છે, તેની સુવિચાર દશા જ્યાં પ્રગટે ત્યાં સદ્‌ગુરુબોધ શોભે છે. આત્માનો યથાર્થબોધ થવાથી, જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર વડે મોહનો ક્ષય થાય છે અને પોતાનું અવ્યાબાધ શિવસુખ પ્રગટે છે. આત્માર્થી વિચારે કે હું જ અવિનાશી બેહદ સુખસ્વરૂપ છું. પહેલાં હું જ અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષ, પુણ્ય પાપનો ભ્રાન્તિપણે કર્તા હતો, અને હવે હું પરનો અકર્તા છું; પરના નિમિત્ત રહિત જ્ઞાન, દર્શન અને આત્માની રમણતારૂપ ચારિત્રમાં સ્થિત રહી, રાગરહિત જ્ઞાનમાં જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું એ જ મારો વ્યવહાર છે અને તે જ મોક્ષમાર્ગ છે, તે જ મારું કર્તવ્ય છે. બીજા કોઈ કહે કે અમારું કર્તવ્ય તો દયા, પરોપકાર કરવો તે છે. લોકો પરોપકારી ઘણા થઈ ગયા એમ સ્થૂળ દૃષ્ટિએ (ઉપલક દૃષ્ટિએ) કહેવાય; પણ સાચી દૃષ્ટિથી જુવો તો કોઈ બીજાનો ઉપકાર કરી શકે નહિ; કોઈનું કર્મ કોઈ બીજો આપી શકે નહિ; સામા પ્રાણીના પુણ્ય પાપના ઉદય વિના તમારા દેહની માનેલી ક્રિયા નિમિત્ત થઈ શકે નહિ. જ્ઞાતાપણું ભૂલીને માને કે હું સામાને એટલે પરને સુખી કરૂં, બીજાની દયા પાળું, બીજાને ઉપકાર કરૂં અને એમાં પોતાનું હિત માને તો તે આકાશના પુષ્પ લેવાનો કામી ગાંડો છે. પરનું કાંઈ થતું નથી અને થાય છે એમ માને છે. કદી જોગાનુજોગ દેખાય તે તો પ્રારબ્ધથી થયું છે. જ્યાં હજી ઉપાધિની ઇચ્છા છે, રાગાદિની તથા ભવની ઇચ્છા છે ત્યાંલગી આત્માની ક્ષણે ક્ષણે અનંતી હિંસા થાય છે, પોતાનો જ અપરાધ થાય છે અને જ્ઞાનનો ઘાત થાય છે એટલે આવરણ આવે છે. આત્મા કેવા સ્વરૂપે છે તેનું ભાન નથી, તેમ સુવિચાર દશા નથી તે બે ઘડી બેસી જાય તેને મત, સામાયિક માને, એવા પરાશ્રિત જોગથી જડના ભાવમાં જીવ અટકે છે, તેને વિચારદશા ક્યાંથી પ્રગટે? આત્મા જેવો છે તેવો યથાર્થ જાણ્યા વિના જડની ક્રિયામાં તે સ્થિર થશે તો જડ જેવો થશે. પાપનુબંધી પુણ્ય

ભોગવીને પછી.અનંતકાળસુધી નર્ક અને નિગોદના ભવ કરશે. પોતે જે માન્યું છે, તે સાચું હોય તો તથારૂપદશા એકનિ જ્યાં આત્માની સુવિચારદશા પ્રગટે કે હું આત્મા છું, નિત્ય છું વગેરે. આ છ પદના યથાર્થ વિવેક સહિત સુવિચારદશાથી આત્માનું જ્ઞાન થાય તેને આત્મજ્ઞાન દ્વારા મોહનો ક્ષય થાય. અહીં તો જ્ઞાનબળનો મહિમા આવ્યો. " જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ" એવું એક સુત્ર છે તેમાં અરૂપી જ્ઞાતાપણાની, રાગ રહિત જ્ઞાનક્રિયા (જ્ઞાનની ક્રિયા) આવી, પણ આટલા શાસ્ત્રોનું જાણપણું કરવું, આટલી દેહાદિ જડની ક્રિયા કરવી કે આટલા પુણ્યાદિ કરવા એવું કાંઈ ન આવ્યું, ચઉવિહાર, પોષધ, પડિકમણાં, કે પચ્ચખાણ કરવા એ કાંઈ ન આવ્યું; આત્માનો ગુણ જ્ઞાન, જ્ઞાન વિના બીજું કાંઈ આત્મા કરે એમ માનવું તે મિથ્યા દર્શનશલ્ય છે, જ્ઞાનની ક્રિયા વડે જ્ઞાનમાં ઠરે એટલે રાગદ્વેષ નહિ થાય; એટલે રાગદ્વેષથી થતી, અજ્ઞાનરૂપ કુજ્ઞાનક્રિયા સહેજે અટકી જશે. યથાર્થ જ્ઞાનવડે સમ્યગદર્શનની પ્રાપ્તિથી દર્શનમોહકર્મનો ક્ષય થાય છે. મિથ્યાદર્શન એટલે ખોટી માન્યતા, નિજ સ્વરૂપમાં ભ્રાન્તિ. ભ્રમણા કરાવવામાં નિમિત્ત જે દર્શનમોહકર્મ તેનો ક્ષય થતાં, ચારિત્રદશા વીતરાગતાનું ઘોલન વધતાં, હું સિદ્ધ, જ્ઞાતા, કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ નિર્મળ જ્ઞાયક છું, જ્ઞાનબિંબ છું, એ જ્ઞાનની જાગ્રતિથી જ્ઞાનનું ઘોલન થતાં, સમસ્ત રાગદ્વેષનો નાશ કરીને જીવ મોક્ષપદને પામે છે.

અહીં તો તીવ્રજ્ઞાનદશા વડે મોહક્ષયની વાત કરી છે. એટલે મુખ્યપણે એક બે ભવે મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ કહી છે.

સ્વચ્છંદ એટલે સ્વરૂપની અસાવધાની, અને ભ્રાન્તિની છેદન દશા તે સુવિચારદશા, તેનું ફળ જ્ઞાનદશા છે. ચારિત્રમાં વિષય કષાય વાસનાનું છેદન એ વીતરાગદશા છે. એ વડે આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા–મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેનું કારણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ એવું નિજપદ તેની યથાર્થ વિચારણાને સુવિચારણા અહીં કહી છે. પુણ્યથી કે દેહની ક્રિયાથી આત્માનો ગુણ પ્રગટે એમ અહીં નથી કહ્યું. ૪૧.

હવે સુવિચારણા પ્રગટે તે માટે આત્માના છ પદ ગુરુ-શિષ્યના સંવાદરૂપે આ શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યા છે એમ કહે છે -

ઉપજે તે સુવિચારણા મોક્ષમાર્ગ સમજાય;
ગુરુશિષ્યસંવાદથી, ભાખું ષટ્પદ આહી ૪૨

આ છ પદના યથાર્થ વિચાર સમજાયે, ત્રિકાળ અવિરોધ મોક્ષમાર્ગ સમજાય છે પાત્રતા વિના અને તત્ત્વ પામવાની તૈયારી વિના, પોતાના છંદે જ્ઞાનીના ન્યાયો સમજાય નહિ પણ શ્રી સદ્ગુરુના આશ્રય વડે અને પોતાની પાત્રતા લાવીને વિચાર કરે તો સમ્યગ્દર્શન શુ છે, લોકોમા ધર્મના નામે ઘણા મતભેદો છે તેનુ કારણ શુ, આત્માનો લોકોત્તરમાર્ગ શુ હશે તે સમજાય સુવિચારદશાથી સતત વિચાર કરે તો ત્રણે લોક અને ત્રણે કાળના બધા ન્યાય જેમ છે તેમ સમજાય મુમુક્ષુને મુઝવણ ન થાય અવિકારી શાન્ત, પરના નિમિત્ત વિનાની સહજ જ્ઞાતાશક્તિ તે હુ અને પ્રકૃતિના નિમિત્તનુ બીજુ બધુ એ પર છે એમ સ્વતત્ત્વને જેમ છે તેમ તે જાણે અનેક વેષ, વાડાના મતાગ્રહ તેને ટળી જાય છે, ખોટી માન્યતા ટળી જાય છે પોતે સમ્યગ્ શ્રદ્ધા અને મિથ્યા શ્રદ્ધાના વિચાર, સમ્યગ્જ્ઞાન અને મિથ્યા જ્ઞાનના વિચાર, સમ્યગ્ચારિત્ર અને મિથ્યા ચારિત્રના વિચાર યથાર્થ પણે તે કરે છે પરની દયા, પુણ્ય, દેહાદિની ક્રિયારૂપ બાહ્ય જડજનિત વ્યવહાર એ બધાનો ભેદજ્ઞાન સહિત વિચાર તે કરે છે હવે આ વિચારણાના આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાનમા સ્થિર થવારૂપ જ્ઞાનની રમણતારૂપ ચારિત્રમય આત્મધર્મ તે મોક્ષમાર્ગ અહી ગુરુશિષ્યના સંવાદરૂપે કહે વાશે શિષ્ય આત્માર્થી છે, તે શ્રી ગુરુને લક્ષે વર્તવાનો કામી છે શિષ્ય પોતે ક્યા અટક્યો છે, તે શ્રી ગુરુ પોતે સમજે છે સાચા હિતનો કામી સુવિનિત શિષ્ય, ગુરુ પાસે તત્ત્વ સમજવા આવ્યો, તે સમજ્યા વિના પાછો જવાનો નથી તત્ત્વને પામવાની તૈયારીવાળા લાયક પ્રાણી જે ગુરુ પાસે આવે છે શ્વેતાબર શાસ્ત્રમા પરદેશી રાજા અને કેશી ભગવાનનો સંવાદ આવે છે, તેમા પરદેશી સાચો જિજ્ઞાસુ છે ખોટાની પકડ રાખવા માગતો નથી, તેથી બરાબર ઘડ બેસાડવા માટે આશંકા કરીને પૂછે છે, અને કહે છે કે તમે કહો છો તે વાત સાચી લાગે છે

પણ તે શી રીતે છે, તે સમજાવો. કેશી મહારાજ ચાર જ્ઞાનના ધણી હતા અને પરદેશી રાજા આત્માને માનતો નહોતો. આત્માને જાણવા માટે ઘણા પ્રશ્નો જિજ્ઞાસાથી તેણે પૂછ્યા હતા. આ રાજા પરદેશીમાંથી સ્વદેશી થવા ગુરુ સન્મુખ આવ્યો છે. પ્રથમ કહે છે કે હું ખરેખર કહું છું કે અમે અમારી ત્રણ પેઢીથી માનીએ છીએ કે આત્મા નથી માટે અમારી માન્યતા અમને સાચી લાગે છે; તે ખોટી હોય તો સમજાવો. શ્રી કેશી સ્વામી કહે છે, કે તું લોહવાણિયા જેવો મૂર્ખ છે, રાજાએ પૂછ્યું કે હે પ્રભુ ! એ લોહ વાણિયો કેવો હતો ? તે કહો, એટલે હું મારી મૂર્ખાઈ ઉપર વિચાર કરીશ. કેશી સ્વામીએ કહ્યું કે હે રાજન્ ? વણિકો જંગલની અટવીમાં જતા હતા. પ્રથમ લોઢાની ખાણ આવી. લોઢું તૈયાર અને સારૂં લાગ્યું. સૌએ ગાસડી બાંધી, લઇ ચાલ્યા, આગળ વધતા ચાંદીની ખાણું આવી, કેટલાકે વિચાર્યું કે લોઢું ફેંકી દઇએ. તેઓએ લોઢું તજીને ચાંદીની ગાંસડીઓ બાંધી, પણ લોઢાની ગાંસડી-વાળા કહે અમને લોઢામાં ઠીક લાગે છે. અમારૂં ધાર્યું ફળ આમાંથી જ મળશે. વળી તેઓ આગળ ચાલ્યા, ત્યાં સોનાની ખાણ આવી, ચતુર વાણિઆઓએ ચાંદી છોડી નાખી અને સોનું લીધું. લોઢા વાળાને લોઢું છોડવા ઘણું કહ્યું પણ માન્યું નહિ, અને કહે કે અમે તો મજબુત ગાંસડી બાંધી છે માટે અમારે છોડવી નથી. વળી આગળ જતાં હીરા માણેક ઝવેરાતની ખાણ આવી એટલે તેઓએ સોનું ફેંકીને ઝવેરાતની ગાસડીઓ બાંધી લીધી. પેલાઓને ઘણું કહ્યું પણ કહે કે અમારે તો ગાંસડી છોડવી જ નથી તેઓએ હીરા બાંધ્યા, પેલાએ લોઢું રાખી મૂક્યું. એ ત્રણ જણાએ હીરા વેચ્યા એટલે ક્રોડક્રોડ રૂપીઆ ઉપજ્યા, બંગલા બંધાવ્યા; ત્યારે પેલા લોખંડની પકડવાળાને તેની મહેનત અને માત્ર લોઢાનું મૂલ્ય બે ટકના રોટલા મળ્યા. પેલાનું જોઇને પછી પસ્તાવો કર્યો, પણ હવે શું થાય ? એટલે જેમાં નુકશાન જાય અને મોટો લાભ ટળે એવી ખોટી માન્યતાને નહિ છોડનાર જેવો-હે રાજા, જો તું પણ થઇશ, અને આ તત્ત્વ ન સમજ્યો તો પછી લોહ વાણિયાની જેમ ઝોરતો થશે.

રાજા કહે મારે લોહ વાણિયા જેવું થવું નથી, સાચું જેમ હોય તેમ સમજવું છે પછી પુનર્જન્મ આદિ વિષે પણ શકા સમાધાન કર્યું, પછી ઘણાં પ્રશ્નો થયા તેમા કહે કે હે પ્રભુ ! મને હથેળીમા આબળુ દેખાય એમ આત્મા દેખાડો પરદેશી રાજાએ તીવ્ર જિજ્ઞાસા દેખાડી ત્યારે શ્રીગુરુએ જાણ્યુ કે આ જીવ ખોટું છોડીને સાચુ તત્ત્વ પામવાનો જિજ્ઞાસુ છે જેને ખોટાની પકડ છોડવી નથી તેને કોઈ સદ્દગુરુ પરાણે સાચુ સમજાવી શકે નહિ અહીં જેને ખોટાનો આગ્રહ શીઘ્ર છોડીને સાચુ તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાની સરલતા છે, તેવા જિજ્ઞાસુઓએ આ ગુરુશિષ્યસ વાદ બરાબર સમજવો સમીપ મુક્તિગામી ભવ્ય લાયક જીવો જ આત્મતત્ત્વ અવિરોધપણે સમજી લેશે

અહીં ત્રણ અધિકાર પૂરા થયા એવા અગિયાર અધિકારથી આત્મસિદ્ધિ પુરી થશે ૪૨

આ છ બોલની વિચારણા ઉપજ્યે, જેમ છે તેમ તત્ત્વ પોતાની પાત્રતાથી જીવને સમજાય છે અને શુદ્ધ આત્માને પમાય છે તે છ પદ હવે કહે છે કે —

ષટ્પદનામકથન

'આત્મા છે,' 'નિત્ય છે,' 'છે કર્તા નિજકર્મ,'
'છે ભોક્તા,' વળી 'મોક્ષ છે,' મોક્ષ ઉપાય,સુધર્મ,' ૪૩.

સમ્મતિતર્કમા સિદ્ધસેનદીવાકરે ઉપર કહેલા છ પદની ગાથા એ પ્રકારે હકાર નકારમા જણાવેલ છે. આ ન્યાયમા તત્ત્વના જિજ્ઞાસુને બધી મુઝવણ ટળી જાય તેવુ છે સરલપણે ન્યાયથી ગુજરાતી ભાષામા આવી રીતે બીજે કયાય કથન નથી શ્રીમદ્ રાજચદ્રે બધા વિરોધ ટાળીને આત્માને સ્પષ્ટ બતાવ્યો છે, સરલ જિજ્ઞાસુ," તત્ત્વની તૈયારી વાળા હશે તે સમજી લેશે પ્રથમ પદ 'આત્મા છે,' બીજુ પદ તે નિત્ય છે એમ નક્કી કરાવે છે, છે, તે સત્ છે સત્પણે ટકનારો જ્ઞાનપણે જ પરિણમે છે પર નિમિત્તની સહાય વિનાનો ત્રિકાળ જ્ઞાનપણે જ્ઞાતા સ્વતત્ર છે

ઘણા જીવો, આત્માને સ્વતંત્ર-નિત્ય તત્ત્વ માનતા નથી, પણ નાશવંત માને છે. વળી કોઇ આત્માને એકાંત નિત્ય કુટસ્થ માને છે. એટલે એકાંત માનવામાં ઘણા વિરોધ આવે છે, તે વિષે આગળ કહેશે. આત્મા છે તે પરપણે નથી, અવિનાશી જ્ઞાનપિંડ છે, છે તે સ્વતઃસિદ્ધ છે. હોય તેનો કદી પણ નાશ થાય નહિ. જે વસ્તુ ન હોય તે કદી નવિન ઉત્પન્ન થાય નહિ, જેને પોતાનું નિત્યત્વ ભાસે છે, તેને ક્ષણિક સંસાર દેહાદિનો મોહ ક્ષય થઇ જાય છે. પર પદાર્થને ક્ષણિક માન્યા પછી તે અનિત્યના સંયોગથી સુખ થાય એવું અજ્ઞાન એવી માન્યતા કે તેમાં મોહ પામવાની બુધ્ધિ થાય નહિ.

ઘણા માને છે કે કંઇ સેવા કરીએ, બધાના શરીર સારા રહે, સંસાર સારો રહે, એવી વ્યવસ્થા અમે કરીએ પણ એમ અનિત્યને રાખી દેવાનું કર્તાપણું માનવું તે અજ્ઞાનભાવ છે; કારણકે બધા સંસારી જીવોના દેહ, કર્મપ્રારબ્ધના કારણે સારા કે ખરાબ થાય છે. તેમને બીજા કોઈવડે કર્મફળ ઉપજતું નથી; માટે સાચા સુખનો ઉપાય આત્માની ઓળખાણમાં છે, સુખ બાહ્ય પદાર્થમાં નથી. શ્રીમદ્ કહે છે કે આ છ બોલની સુવિચારણા પ્રગટે તેને ભલી વિચારણા કહેવાય. આત્માની વાત યથાર્થપણે સમજ્યે દુઃખમાત્રની કલ્પના ઉભી નહિ રહે. જગતનું કર્યું કોઈનાથી થયું નથી. અનંત જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્માનું સાચું હિત કરી ગયા છે. જરા આગળ વધો તો ખબર પડશે કે ત્રણ લોક ત્રણ કાળનો પાર સમ્યક જ્ઞાન વડે પામી શકાય છે. જ્ઞાન તે બધી મુંઝવણ ટાળવાનો ઉપાય છે.

ત્રીજું પદ આત્મા કર્તા છે; એટલે કે કર્મ તો અનિત્ય છે, જડ છે, અને આત્મા અરૂપી જ્ઞાન છે, ચૈતન્ય છે, પ્રકૃતિ જડ, રૂપી મૂર્તિક પદાર્થ છે, તે સ્વતંત્ર, છૂટાં અનંત પરમાણુઓ છે, તે પણ ત્રિકાળ સત્ છે. તે જડ પુદ્ગલ અને અરૂપી આત્માનો સંબંધ અનાદિથી સંયોગ રૂપે છે. તે જડ કર્મો રાગદ્વેષનું નિમિત્ત પામીને નવા આવરણ-રૂપે એક ક્ષેત્રે બંધાય છે; તે ક્ષેત્રે રહેલાં જુના કર્મો ક્રમેક્રમે ખરે છે, અને નવાં બંધાયા કરે છે. જ્યાંલગી જીવ અજ્ઞાન દશામાં છે, ત્યાં લગી નવાં કર્મ બંધન થયા કરે છે. એ કર્મનો કર્તા જીવ કહેવો તે

ઉપચાર દૃષ્ટિથી, ઘીના ઘડાની જેમ છે બાકી સાચી દૃષ્ટિથી જડ પુદ્‌ગલની ક્રિયાને આત્મા કરતો નથી, પણ જીવ અજ્ઞાન દશામાં જુના કર્મના ઉદયની સાથે જોડાઇ રાગદ્વેષ કરે છે ત્યારે તે રાગદ્વેષના નિમિત્તે નવા કર્મ એક ક્ષેત્રે આવે છે, તે દ્રવ્ય કર્મ પોતાના કારણે સ્વયં આવે છે ચેતન તેનો કર્તા નથી

કર્મ એટલે ક્રિયા કર્તવ્ય, ચૈતન્યની ક્રિયા ત્રિકાળ જ્ઞાનપણે રહેવુ તે જ છે એટલે આત્મા જ્ઞાનનો જ કર્તા છે તે કાતો રાગદ્વેષરૂપ કુજ્ઞાનનો કર્તા થાય અથવા સમ્યગ્‌જ્ઞાનનો કર્તા થાય, પણ જડની ક્રિયાનો કર્તા નથી છતા વ્યવહારથી એક ક્ષેત્રના સંયોગના કારણે કર્તાપણાનો ઉપચાર કરવાથી જીવ કર્તા કહેવાય છે આત્મા ક્યા કર્તવ્યનો કર્તા છે, અને કઈ દૃષ્ટિથી પરનો કર્તા (માત્ર નિમિત્ત હોવા છતા) કહેવાય છે, તે ત્રીજા પદમા આગળ ન્યાયપૂર્વક, યુક્તિ સહિત આવશે કોઇ પ્રશ્ન કરે કે શાસ્ત્રમા વ્યવહારથી જીવને જડ કર્મનો કર્તા કેમ કહ્યો છે? તેનુ કારણ કે જ્યા સુધી રાગદ્વેષવાળી જીવની અવસ્થા છે, ત્યાસુધી કર્મ બંધન થયા જ કરે છે માટે કોઇ એકાંત નિશ્ચયાભાસમા જઇ બેસે અને શુષ્કજ્ઞાની થઇ કહે, કે હું જડનો કર્તા નથી, કેમકે રાગદ્વેષ જ્ઞાનમા નથી, એમ અજ્ઞાન સહિત પુરુષાર્થહીન વાક્યો બોલે, તેને જ્ઞાની કહે છે કે રાગદ્વેષ અને કર્મ બંધન તારાથીજ થાય છે, અને ક્રિયાકાંડી જડભાવવાળાને સાચી દૃષ્ટિથી યથાર્થજ્ઞાન સમજાવે છે કે આત્મા ત્રણે કાળમા જડનો કર્તા નથી માત્ર પોતાની જ્ઞાનક્રિયાજ કરે છે, બીજુ કરે એમ માનવુ એજ અજ્ઞાન છે એમ બેઉ અપેક્ષાથી શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે આ છ પદમાં ઘણા નિકાલ છે, સર્વ પરદ્રવ્યોથી તથા રાગાદિથી જુદો ચૈતન્ય કેમ હોય? કોનો કર્તા છે? કેવી વિધિએ મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય? આત્મા (જ્ઞાનવડે) જ્ઞાનમાજ સમજણની ક્રિયા કરે છે આવી સ્વાધીન કર્તાની સુવિચાર દશા પ્રગટે તો સમ્યગ્‌બોધ પોતાના પુરુષાર્થથી પ્રગટે અને મિથ્યાદર્શન ભ્રાન્તિનો નાશ થાય આત્મા ત્રણે કાળ પરનો અકર્તા છે એટલે "છે કર્તા નિજ કર્મનો" એટલે એમા કર્તા હું, અને કારણ હું કર્તાનુ ઇષ્ટ તે કર્મ આ ત્રીજા પદમા જ્ઞાનીનું

ઇષ્ટ શું, અને અજ્ઞાનીનું ઇષ્ટ શું, તે જણાવશે. ઘણા કહે છે, કે અમારી આ ફરજ છે, કાંઈક કરીએ તો પામીએ, એમ અનાદિની પરભાવની મીઠાશ છે. પુણ્ય કરૂં તો તેના નિમિત્તથી મને ગુણ થશે, એ જડ ભાવની પકડ અજ્ઞાનીમાં પેસી ગઇ છે. અજ્ઞાનપણે નિમિત્તના સંયોગ ઉપર વહાલપ હોવાથી, જ્ઞાનનું વિકૃત સ્વરૂપ થાય છે. તેને પરાધીનપણું, ઉપાધિકપણું વહાલું લાગે છે, તેને તે ઉપાદેય માને છે; તેમાં તેને ઇષ્ટબુદ્ધિ થઈ છે, એટલે પરમાં મમત્વબુદ્ધિ ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું ઉપજાવે છે, અને મતપ્રત્યે અનાદર ઉપજાવે છે; તેને ભવનો ભાવ છે. જેને સંસારદશા જોઈતી નથી, પણ માત્ર પોતાનું ઇષ્ટ વહાલું અવ્યાબાધ સુખજ જોઇએ છે તે નિર્મળ નિર્દોષ જ્ઞાનક્રિયા જ કરે છે, અને જ્ઞાતાદૃષ્ટાપણે જ્ઞાનમાં જ રહે છે. જેને જે વહાલું કાર્ય હોય તે એક ક્ષણ પણ કર્યા વિના ન રહે. પોતાના જ્ઞાન સ્વરૂપની રક્ષા મુમુક્ષુ કરે છે. પરનું કર્યું થતું નથી એમ મુમુક્ષુ માને છે, પણ જેને અજ્ઞાનતા–મૂઢતાની વહાલપ છે તે પરવસ્તુમાં રાગાદિ કષાય કરી રહ્યો છે. આત્મજ્ઞાનથી અજાણ જીવો નિત્ય અજ્ઞાનજ કરે છે અને જ્ઞાની નિત્ય જ્ઞાન જ કરે છે. પરનુ કોઇ કાઇ કરી શકે નહિ. અત્રે આત્મતત્ત્વ વિષે જે યથાર્થ ન્યાય કહેવાય છે તે મનની ધારણાથી કે પંડિતાઈ કરવા માટે કહેવામાં આવતો નથી; પણ યથાર્થ તત્ત્વની સમજણ કરવા માટે છે. તત્ત્વની સાચી વાત જ્યાં ત્યાં કાને પડતી નથી. માટે પોતાની જાતે, પક્ષપાત રહિત જીવે મનન કરવાનું છે કે આત્માનું સ્વરૂપ શું છે? પોતાની સ્વ અપેક્ષિત દૃષ્ટિએ પોતાનું કર્તવ્ય શું? અને પોતાને ભૂલવારૂપ રાગદ્વેષ અને મિથ્યા અભિપ્રાય તે શું? તે માટે સત્ય અને અસત્ય બેઉને જાણવા પડશે. ભૂલ છે તેને ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવો પડશે. કોઈ કહે છે કે આત્મા અકર્તા છે, ત્રણે કાળ શુદ્ધ જ છે, માત્ર ભ્રાન્તિ હતી, માટે આપણે કાંઇ કરવાનું રહેતું નથી. આવી રીતે નીચલી ભૂમિકા પણ પામ્યા વિના એકાન્ત શુદ્ધ માને તો પુરુષાર્થ કરવાપણું રહે નહિ. જે કોઈ પુરુષાર્થ રહિત નિશ્ચય વાક્ય બોલે છે, તે સંસાર વધારે છે. વર્તમાન અવસ્થાએ મલિનતા છે, તેથી પુરુષાર્થ કરવાનો બાકી છે, તેમ અપેક્ષા સમજ્યા વિના એકાન્ત લેવું નહિ. આત્મા નિજ ચૈતન્ય જ્ઞાન કાર્યનો કર્તા છે, પરંતુ કાર્ય કરવા

કદી સમર્થ નથી, પણ અજ્ઞાનપણે રાગદ્વેષ કરે, કલુષિતતા કરે, જ્ઞાનમા અસ્થિરતા કરે, પર વસ્તુમા મોહ પામે, એમ અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષના અટકે તો મ સારમા ગખડવુ પડે કોઈ જીવને અકર્તા માને છે, તેની સામે કર્તાપણુ અહીં સ્થાપ્યુ છે

ચાથુ પદ—આત્મા ભોકતા છે નિશ્ચયથી પોતાના નિર્મળ જ્ઞાનનો જ ભોક્તા છે, પણ સ્વાધીન કેવળ જ્ઞાતાસ્વભાવથી છુટીને પરાવલબી થવાથી અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષ વડે શાતા અશાતારૂપ પ્રકૃતિજન્ય સુખ દુ ખનો અજ્ઞાનભાવે ભોકતા ઉપચાર દષ્ટિએ છે, જ્ઞાનભાવે નિર્મળ જ્ઞાનનો જ ભોકતા છે જીવને સ્વનુ ભોકતૃત્વ છે પોતાને જે ઇષ્ટ હોય, તે પોતાથી અન્ય ન હોય, તે પોતાને આધીન ત્રિકાળ હોય તે પોતાથી દૂર ન હોય પણ સહજ હોય, એકરૂપ હોય જે વસ્તુ સ્વરૂપ પોતામા શકિતપણે છે, તે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ (યથાવત્) કરવી તે જ ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ છે

છ પદની વિચારણા વિષે અહીં કહેવામા આવે છે આત્મા છે જેણે સારુ કરવુ હોય તેણે 'છે' તેનુ સારુ કરવુ છે કે જે 'નથી' તેનુ? જે પોતાનુ હોય તેનુ જ પોતે કરી શકે છે, તો સારુ કરવુ છે કોનુ? અને તેનો ઉપાય શુ? તેની શ કા સમાધાન પૂર્વક જીવ યથાર્થ વિચાર અને નિર્ણય કરે તો સાચુ પ્રમાણ સમજી શકે જગતના લોકો ઓઘિક રીતે અ ધ શ્રદ્ધાથી હા પાડે છે કે આત્મા છે કારણકે સર્વજ્ઞ જ્ઞાની ભગવાન તો કહી ગયા છે પણ તે કેવો છે, કેવડો છે, તેની ખબર તો તેમને હોતી નથી તેથી તેમની હા સાચી હા નથી જેને ખરી જીજ્ઞાસા યથાર્થ સમજવા માટે થાય છે, તે સમજી શકે છે પરદેશી રાજાનો અધિકાર આવે છે તેમા એવી રીતે તે શ કા કરે છે કે હે પ્રભુ! અમે ત્રણ પેઢીથી આત્મા નથી એમ માનતા આવ્યા છીએ, તો આત્મા કેવી રીતે છે તે બતાવો ત્યા સમજવાની જિજ્ઞાસા છે વળી ક્રમેક્રમે એકાગ્રતાથી અનેક પ્રશ્નો એવી રીતે પૂછયા કે રાજા પરદેશી હતો તે સ્વદેશી થઇ સાચા સુખની પ્રાપ્તિમા ઉદ્યમવ ત થયો, તે હવે એક ભવ કરીને મોક્ષે જશે પ્રશ્ન કરનારે પ્રથમથીજ તૈયારી કરી રાખી હોય છે કે હુ કયા કારણોથી શ કા કરુ છુ અને તેની દલીલોમા

મારે શું કહેવું છે. પછી પોતાનાં કારણોની જ્ઞાનીના કારણો સાથે સરખામણી કરે છે અને પોતાની સ્વતંત્ર વિચારણાથી, મધ્યસ્થપણે નિર્ણય કરે છે. વળી ઉત્તર આપનાર પુરુષ પ્રમાણિક છે એમ જુએ છે તેના કારણોમાં પોતાના પ્રશ્નોનો વિરોધ ટકી શકતો નથી એવી રીતે વિરોધ ટાળીને સમજાવે છે. એ જ્ઞાનીનુ જ્ઞાનબળ છે, છતાં જ્ઞાની કોઈને પરાણે સમજાવી શકતા નથી.

હું ત્રિકાળ છું એવું જીવને નકકી થાય તો પોતાને સારું શું કરવું તે સમજાય, એટલા માટે જ આ છ પદની વિચારણા અહીં કહી છે. યથાર્થ સત્ય અને અસત્ય શું એ જાણવા વિચારવા માટે, આ મુમુક્ષુની વિચારણા કહી છે, તેમા પ્રથમ આત્મા છે અને તે નિત્ય છે, એમ નકકી થયા પછી, હું કર્તા પોતાનું કાર્ય કરી શકુ છું. પણ પરનું કાર્ય નથી કરી શકતો તે નિર્ણય થાય, પણ સ્વ પરની જુદાઈને જ જાણી શકતો ન હોય તો, સારુ કરવા માગે તો પણ શી રીતે કરી શકે? માટે તેની માન્યતા મિથ્યા છે. તેથી તે ભૂલ ટાળવા આ વિચારણા કહી છે. પોતે કઈ રીતે ઊંધુ કરીશકે, અને કઈ રીતે સવળું કરી શકે, તેનો નિર્ણય પોતાનાથી થયો નથી, માટે સદ્‌ગુરુ સમીપે જઈને પ્રશ્નોથી સાચા ન્યાયનો નિર્ણય કરે છે. જીવોએ પોતાના પક્ષથી પોતાનું વિપરિતપણું વિચાર્યું છે. કારણકે મારી જાત શું, અને હું શું કરી શકું અને શું ન કરી શકું તેની ખબર જ નથી; તો જીવ સાચી સમજણ ન કરે તો શું કરે? રખડવાનું કરે. અજ્ઞાનથી જે કાર્ય માન્યું છે તે સસારનું કારણ થાય છે.

જેને સાચું જાણવું છે, અને સારૂં કરવું છે, એટલે કે સુખનું કાર્ય કરવા જે માગે છે પણ થતું નથી, તેને સાચું સમજાયું નથી; માટે તેણે સત્ય સમજવું.

કર્તાપણાનો વિચાર કર્યો પછી ભોક્તાપણાનો વિચાર કરવાનો રહે છે, "છે ભોક્તા"–સારૂં કરવા માગે પણ સારૂં ભોગવી શકતો ન હોય તો તેનું કર્યું તો મફતમાં જાય છે; માટે કર્તા પછી ભોક્તાપણું કહ્યું છે. પોતાને જે આશંકા થાય તો સાચું સમજવા માટે આગળ વિચારણા થાય અને સમજાય કે કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ એટલે

કાર્ય. અને જે કાર્યનો કર્તા થાય તે જ ભોકતા થઈ શકે; સજાતિપણે કારણ હોય ત્યાં સ્વજાતિ કાર્યનું ભોક્તાપણું પ્રગટે. અનુભવપણે આનંદનુ ભોકતાપણું તે જ સ્વઈષ્ટ છે, પણ અનંતકાળથી અજ્ઞાનપણે સુખ દુઃખની કલ્પનાનો જીવ ભોકતા હતો પોતાના સ્વરૂપના અજાણપણે પરનો ભોકતા હતો એવો વિચાર જ્યારે આવ્યો, ત્યારે યથાર્થ વસ્તુનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે હું સમજણના અભાવે,—અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષરૂપ અજ્ઞાનનો કર્તા અને સુખ દુઃખનો ભોકતા થયો. સમ્યગદષ્ટિ–જ્ઞાની રાગદ્વેષનો કર્તા નથી, માત્ર જ્ઞાતા છે, પરભાવ અને પરવસ્તુનો કર્તા નથી; પુણ્ય, પાપ, રાગદ્વેષનો પરમાર્થે કર્તા નથી એટલે પરનો ભોકતા પણ નથી. કોઈ માને છે કે–મોક્ષમાં ગયા પછી સ્વાધીન આનંદ નથી, તથા ત્યાં પરથી જુદાપણું નથી, બધા આત્મા એક થઇ જાય છે, એવી અનેક ખોટી માન્યતાનું આ છ પદમાં નિરાકરણ થઇ જાય છે. છ પદના પત્રમાં પણ આ ખુલાસો છે

પાંચમું પદ–આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ નિર્મળ પવિત્ર દશા મોક્ષ છે. જીવ પરાધીનતા અને આવરણથી પૂર્ણપણે મુક્ત થઇ શકે છે કે કેમ? એના જવાબમાં કહ્યુ છે કે જો સર્વથા મુક્તપણું ન હોય તો પુરુષાર્થ કરીને કોઈ મુક્ત થઈ શકે નહિ, અને પુરુષાર્થ કરવાનુ નિષ્ફળ થાય કેટલાક માને છે કે આત્મા આવરણ અને રજ કણોથી છુટી શકતો નથી એની સામે જવાબ છે કે મોક્ષ છે. આગળ યુકિતથી સમજનાર શિષ્યના પ્રશ્નો આવશે કે જગતમાં ઘણા મતવાળા કહે છે કે મોક્ષ છે તો અમારે કયો મત સાચો માનવો, એમ થોડા પ્રશ્નમાં ઘણુ સમજી લેવાની પાત્રતાવાળા જિજ્ઞાસુ શિષ્યને, ગુરુ પણ સ્પષ્ટ ન્યાય પ્રમાણથી, આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે સમજાવે છે, કારણકે શિષ્ય સતની સન્મુખ થયો છે પણ ઉંધું માનનાર કહે છે કે તમે આમ કહો છો, ત્યારે બીજા આમ કહે છે, કંઈ સમજાતું નથી. પોતાને સાચું સમજવાની શકિત નથી, માટે વચ્ચે બીજું નાખે છે. તેવા જીવોએ કદી એક પાસે હા પાડી તો બીજા પાસે પણ હાજ કહેશે, કારણકે સાચા ખોટા ન્યાયની તેમને સમજ નથી. ધણીની પૂછ

ટીની તાકાત નથી કે પવનને રોકી શકે. એમ તેઓને સત્‌ની કાંઈ પડી નથી. સંસારના વ્યવહારનો પ્રસંગ હોય તો બરાબર સમજી લે. પણ સાચા સુખની જાતની જેને ખબર નથી તેને પ્રશ્ન પૂછતાં ન આવડે, તેમજ આ વાત શા આશયથી આવે છે, તે સમજી પણ ન શકે. તેને જે કોઈ ધર્મ ઉપદેશક મળે તેને કહે કે " સત્ વચન " કારણકે તેઓ ઉપર બેઠા છે, ત્યાગી દેખાય છે, માટે આપણાથી અધિક છે, તેથી આપણે તેનું કહેવું માનવું. બીજી વાતમાં આપણને કાંઈ સમજાય નહિ. કઈ પુણ્યની ભક્તિની વાત આવતી હોય તો ઠીક, એમ પોતાને જ્યાં રુચે ત્યાં લક્ષ કરે, પણ હિત શું છે તે જાણવા ન માગે. પોતાને રૂપીઆ વ્યાજે મૂકવા હોય તો પરીક્ષા કરે કે આ ઠેકાણે વ્યાજે મૂકવામાં મારી સલામતી છે. રૂપીઆ તો ક્ષણિક વસ્તુ છે, પણ આ અનંતકાળમાં નહિ સમજાયેલ અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવાના ઉત્તમ અને મોંઘેરા ટાણાં આવે ત્યાં રુચિ ન કરે, સાચું સમજવાનો પ્રયત્ન ન કરે, તેને મોક્ષ સ્વભાવ ગોઠતો નથી, પણ ભવ ભ્રમણ ગોઠે છે. પાંચમું પદ મોક્ષ છે એમ કહ્યું.

છઠ્ઠું પદ—મોક્ષનો ઉપાય પણ છે જીવોને અનંતકાળથી મોક્ષનો ઉપાય સમજાયો નથી. કેમકે પરમાર્થભૂત વ્યવહાર કોને કહેવો, અને અપરમાર્થભૂત એટલે સંસારમાં રખડાવનાર, નિમિત્ત આશ્રિત વ્યવહાર કોને કહેવો, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય શું, અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય શું, તેની કાંઈ ખબર તેમને નથી. નામ માત્ર ધર્મને માને છે અને કહે છે કે ચાલો ધર્મ કરીએ, આપણે તો સારૂં કરવું છે પણ જ્ઞાની પુરુષોએ મોક્ષનો ઉપાય તો સુધર્મ કહ્યો છે. હવે સુધર્મ અને કુધર્મ શું છે તેની ખબર ન પડે. અને મોહકર્મના ઉદય પ્રસંગને એટલે કે શુભ જોગને સંવર, નિર્જરા અને ધર્મ માને, મોક્ષમાર્ગ માને, માટે મોક્ષના ઉપાયની માન્યતામાં તેની ભૂલ છે, જવું હોય ઉગમણું અને જાય આથમણી દિશા તરફ તો ધાર્યું ગામ ન આવે. તેમ જડભાવથી, પરાશ્રય સાધનથી ધર્મ માને, તે ઊંધી માન્યતા છે. તે છોડયા વિના સાચું આવવાનું નથી. જ્ઞાનીનું અને સર્વજ્ઞ વીતરાગનું એવું કહેવું છે કે આત્માના આનંદ સ્વભાવની બેહદ સુખમય પૂર્ણદશા તારામાં

છે અને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય પણ સુધર્મ વડે જ છે. તેની વિધિ તે જાતમાથી સાચી સજ્જણથી ઉઘડે છે.

આ છ પદથી સમ્યગ્દર્શનરૂપ પરમાર્થ સમજાય છે. કોઇ કહે છે કે આત્મા નથી, તો તેનો ખુલાસો આત્મા છે, એમ 'છે' નો ન્યાય છે. કોઇ કહે કે આત્મા નિત્ય નથી; તેનો ખુલાસો પણ છે. કોઇ કહે આત્મા કર્તા નથી તો તેનો ન્યાય પણ છે. કોઈ મનાવાળા કહે છે કે આત્મા કર્તા નથી અને ભોક્તા પણ નથી. તો તેનો ઉત્તર યથાર્થ ન્યાયથી સમજાવે છે કે અમે કઈ દૃષ્ટિથી કર્તાભોક્તા માનીએ છીએ તે સમજાવે છે. બધા કહે છે કે મોક્ષ અમારા મત મુજબ છે. એમ જગતમાં અનેક પ્રકારની રીતિથી મોક્ષ ઉપાય જણાવે છે; પણ યથાર્થ વિધિ શું, અને સાચું સાધ્ય શું, અને તેનાં કાર્ય અને કારણ જાણ્યા વિના યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ અમને છે એમ માને છે તે ભૂલે છે. સુયગડાંગ સૂત્રમાં આવે છે કે—

निव्वाण सेट्ठा जह सव्वधम्मा,

ण णायपुत्ता परमत्थि नाणी.

(અધ્યન ૬ ગાથા ૨૪)

તેનો અર્થઃ—મોક્ષ બધા કહે છે પણ સમજણમાં વાંધા છે. કોઇ આ પાંચ બોલ સુધીમાં તો માને છે. પણ છઠ્ઠા બોલમાં વાંધા આવે છે. શિષ્ય આગળ કહેશે કે અમારે શું સમજવું, જગતમાં મત ઘણા છે. અમારે મહેલાઇમાં લેવું છે, માટે જો કલ્યાણ થઇ જતું હોય તો એક સ્થાને બેસી જઇએ, તેને કહેશે કે મોક્ષ અને મોક્ષની વિધિ જાણ્યા વિના જડ જેવો થઇ જઇશ શું એવા યમ નિયમ, સંયમ, હઠયોગ પૂર્વે અનંત કાળમાં નથી કર્યાં ? માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગી પુરુષોનો આશય સમજે જેમ તત્ત્વ છે તેમ સમજે, રાગદ્વેષ રહિત સ્થિરતા થાય છે.

એક ભાઈ કહેતા હતા કે જો કોઇ રીતે મોક્ષ થતો હોય, તો હું ચડ્યા વિના આઠ કલાક બેસી રહું. કારણ કે આપ કહેતા હતા કે અડતાલીસ મિનિટમાં કેવળજ્ઞાન થાય, પણ સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ શું

કહ્યુ છે તે આશય—તે સમજણને પોતાની કર્યા વિના, વગર પુરુષાર્થે આ અપૂર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી હશે ? જે વિધિએ જે કળાનો અભ્યાસ જોઈએ, તે વિધિ વડે તત્ત્વ સહજ જ્ઞાનદશાથી ઉઘડે છે. અતીન્દ્રિય બેહદ સુખનો અશ પણ પૂર્વે અનત કાળમા જાણ્યો નથી, તો વર્તમાનમા તેનો પ્રેમ લાવી સત્સમાગમ વડે અભ્યાસ કર્યા વિના, તેની જાતની ઓળખ કેમ થાય? આત્માની ઉજ્જવળતા દેહની ક્રિયાથી થાય નહી આત્માનો ગુણ જ્ઞાનમાત્ર છે, એટલે જ્ઞાન વડે જ્ઞાતાની સમજણ થાય છે, પણ કોઈ સહેલાઈથી માને કે બીજાને રોટલા પાચ દસ વરસ દેવાથી, દાન દેવાથી, ગુરુના પગ દાબવાથી, પાચ દસ હજાર રૂપીઆનો ધર્માદો કરવાથી, સેવા ભક્તિ કરવાથી કે દેશની સેવાથી હજારો જીવો ઉપર ઉપકાર કરવાથી આત્માનુ કલ્યાણ થાય તો તેની એ બધી વાત ખોટી છે બહારનુ કર્યું આત્માથી કઇ થતુ નથી. આત્મા માત્ર અજ્ઞાનપણે પરવસ્તુમા કર્તૃત્વભાવ કરી શકે બાહ્યના કોઈ ઉપાયથી આત્મતત્ત્વ સમજાય નહિ તે માટે કહ્યુ કે ' એક હોય ત્રણ કાળમા પરમારથનો પંથ ' એક આત્માનીજ જાતનો ઉપાય સમજ્યે, આત્માનો ઉઘાડ થાય. ઘણાં શાસ્ત્રો વાચીને ઘણી ધારણા કરે અથવા શુભ ક્રિયા કરે પણ તેથી આત્મા સબધી ફળ નથી બીજા ગમે તે ઉપાય કરે તે રખડવાના ઉપાય છે (ઉપાય અને ઉપેય= સાધન અને સાધ્ય) એટલે કારણ અને કાર્ય એકજ જાતિમાથી જોઇશે તે માટે યથાર્થ સત્સમાગમ વડે આત્માને જાણીને, રાગ રહિત આત્મામા જેવુ જાણ્યુ તેમાજ ટકી રહેવુ તે મોક્ષનો ઉપાય છે સૌને મોક્ષ જોઇએ છે, કોઇ મોક્ષની વાતમાં ના પાડે તેમ નથી પણ સસારની રુચિ છોડીને સત્નો આદર કર્યો નથી, તો સત્ની રુચિ વિના કેમ સમજાય અહી એમ કહેવાનું છે કે આત્મા છે, છે તે પરપણે નથી સ્વપણે છે એમ નક્કી કર્યું, પણ ક્યા ઉપાયથી તેનુ પ્રગટ થવુ છે, તેનો સમ્યગ્પ્રકારે જેને નિર્ણય થયો નથી તેને જે નિર્ણય કરાવનારા મળ્યા છે, તે ભવ વધે તે જાતના મળ્યા છે કારણ કે જેમા બાહ્ય સાધનથી, પુણ્યાદિ નિમિત્તથી આત્માને ગુણ થશે એવો આશય આવતો હોય, ત્યા બધ ભાવ છે, ભવ કરવાના ભાવ છે અબધભાવે

અબંધ તત્ત્વ ઉઘડે માટે સાચું સુખ, સાચું તત્ત્વ સમજવાથી આત્મજ્ઞાન પ્રગટે તે સમજાવવા જ્ઞાનીએ નિર્દોષમાર્ગ કહ્યો છે. ૪૩.

આ છ પદ પરમાર્થ સમજાવવા કહ્યાં છે એમ હવે કહે છેઃ—

ષટ્સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષડ્દર્શન પણ તેહ;
સમજાવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪.

છ પ્રકારે વિચાર કરવાથી, છ દર્શન જે એકેક પક્ષના આધારે ધર્મ માને છે, તેની અપેક્ષા પણ જિન ભગવાનના અનેકાંત ધર્મમાં સમાઈ જાય છે, પરમાર્થ સમજવા માટે જ્ઞાની પુરુષોએ છ પદ કહ્યાં છે. તેનું કારણ એ કે બીજા એકાંત પક્ષથી ભૂલ થવા ન પામે. કોઈ આત્માને અકર્તા કહે છે, કોઈ અભોક્તા કહે છે, તો કોઈ મોક્ષ નથી એમ માને છે. કોઈ આત્માને એકાંત નિત્ય માને છે, કોઈ એકાંત અનિત્ય માને છે તેનો વિરોધ ટાળીને, આ, છ પ્રકાર સ્યાદ્વાદ કથનથી, સાપેક્ષતાથી જેમ છે તેમ સમજાવે છે; પણ એક પક્ષ ગ્રહણ કરે તે ભૂલે છે. આનંદઘનજી કહે છે કે, છ દર્શનોથી જેનો પક્ષ લઈને બોલું તે તેનું વખાણે, એક કહે છે કે આત્મા નથી, ત્યારે જ્ઞાની તેની વાત એક અપેક્ષાથી સાચી ઠરાવે છે કે—આત્મા પર વસ્તુપણે નથી. પરપણે નથી, રાગદ્વેષ, પુણ્ય પાપ, મનવાણી દેહની ક્રિયા કરવાપણે નથી. એમ છએ પક્ષને અપેક્ષાથી મંડન કરી, અપેક્ષાઓમાં હકાર નકાર સમજે તો બધા પ્રશ્નોના ઝગડા મટી જાય. આત્માને કોઈ એકાંત નિત્ય-કૂટસ્થ માને, તો સંસાર અવસ્થા પલટીને મોક્ષ અવસ્થા કરી શકે નહિ. ક્રોધ દશા પલટીને ક્ષમા સમતામય દશાને ધારી શકે નહિ. પુરુષાર્થ થઈ શકે નહિ. વળી કોઈ એકાંત અનિત્ય માને તો પુરુષાર્થનું ફળ ભોગવી શકે નહિ. એમ તેમના બધા અભિપ્રાયના નિરાકરણ આ છ પદમાં આવી જાય છે. જગતમાં ઘણાં શાસ્ત્રો ધર્મના બ્હાને પોતાની કલ્પનાથી રચાયેલા છે. અને જગત પણ અનંતકાળ સંસારપણે અજ્ઞાનદશામાં રહેવાનું છે. તેથી ખોટા અભિપ્રાયો સર્વથા ટળી જાય તેમ કદી બનતું નથી. તેથી અનેક માન્યતાની ગેરસમજના વિરોધ ટાળવા માટે આ છ પદની વિચારણા છે. કોઈ કર્તા માનનો

હોય તો મોક્ષતાં ન માનતો હોય, કોઈ એકાંત નિત્ય જ માનતો હોય તો અનિત્ય પર્યાય ન માનતો હોય, કોઈ ઇશ્વર કર્તા માને વિગેરે. તે બધાનો નિકાલ આ છ પદ વડે થાય છે. જે જે અભિપ્રાયો વિરોધરૂપ હોય તે બધાનો નિવેડો આવે છે. આ છ બોલ જેમ છે તેમ સમજે તો ત્રણ લોક, ત્રણ કાળના રહસ્ય સમજાય. અને કોઇને પૂછવા જવું ન પડે. પણ સમજ્યા વિના કાંઈ સ્વચ્છંદે જેમ તેમ નિર્ધારીને એકાંત પક્ષના આગ્રહને પકડી બેસે તો સાચું તત્ત્વ સમજાય નહિ. આનંદઘનજીએ છ દર્શનને ૨૧ મા જિનેશ્વર ભગવાનના દેહના અંગ જણાવીને કહ્યું છે કેઃ—

" ષટ્દર્શન જિન અંગ ભણી જે, ન્યાયષડંગ જો સાધે રે;
નમિ જિનવરના ચરણ ઉપાસક ષટ્દરશન આરાધે રે. "

એકપક્ષીદષ્ટિને જો છએ પક્ષની અપેક્ષા રાખીને ઘટાવીએ તો અનેકાંત ન્યાયમાં સમાવી શકાય છે, પણ કોઇ એક પક્ષને જ ગ્રહણ કરે તો તેનો પક્ષ મિથ્યા ઠરે છે. માટે સાપેક્ષદષ્ટિથી છ પદનો ન્યાય સંક્ષેપમાં, પરમાર્થ સમજાવવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યો છે.

કોઇ કહે કે જગત ઉપર ઉપકાર કરે તેને અમે જ્ઞાની કહીએ; તો સાચો પરમાર્થ પામવાનું સાચું ઉપકારી ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત જ્ઞાની છે. જ્ઞાનીએ જગત્ ઉપર અનંત ઉપકાર કર્યો છે; પણ જગત માટે તે રોકાઇ જતા નથી. જ્ઞાનીનો ભાવ જે સમજે તેને ઉપકાર થાય; પણ સત્‌નો નકાર કરનારા, જગતમાં રખડવાના અભિપ્રાયવાળા અનંત જીવો પડયા છે, તેમજ સત્‌નો આદર કરનારા અનંતજ્ઞાનીઓ થઇ ગયા અને મોક્ષે ગયા છે. કોઈ ભાઈ કહે છે કે જ્ઞાનીને આત્માનું જ્ઞાન થયું, પછી જગતના જીવોને સાચો ધર્મ સમજાવવા બે પાંચ વર્ષ જગતમાં વધારે રોકાય તો તેમાં તેમને શું વાંધો છે? વળી દુઃખી જીવોનો અનાદર કરીને સુખના સ્થાનમાં શામાટે જાય છે? તેનો ઉત્તર એમ છે કે જગતના બધા જીવો સ્વતંત્ર છે; તેનું પરિણમન જ્ઞાનીને હાથ નથી. વળી જ્ઞાનીને રાગદ્વેષ ઇચ્છાનો સર્વથા અભાવ છે. જે સ્વભાવની રુચિ હતી, તે સ્વાધીન મોક્ષ સ્વભાવ સ્વત

છે તે આયુષ્યમાન પૂરો થતા પોતાનુ સહેજે ઉર્ધ્વગમન થાય છે જગતના જીવો ધર્મ પામે એવા રાગના સમ્માર્ગની ઉપાધિ ન હોવાથી તેમને રોકાવુ પડતુ નથી માટે જેને બેહદસુખ સ્વરૂપ એવા પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન પાસે જવુ હોય તેણે પોતાની જાતની તૈયારી કરવી પડશે વર્તમાનમા આ ક્ષેત્રે તો એક બે ભવ કરીને મોક્ષે જવાય છે પણ વર્તમાનમા પચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમા મનુષ્ય દેહે તેજ ભવે મોક્ષે જવાય છે, ભવિષ્યમા આ ક્ષેત્રે પણ સર્વજ્ઞ ભગવાન હશે, અને ઘણા જીવો તેજ દેહે આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષ જશે ધોક મોક્ષમાર્ગ ચાલશે લાખો મનુષ્ય મોક્ષ જશે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સાક્ષાત્ વર્તમાનમા પણ વિદેહ ક્ષેત્રે બિરાજે છે સર્વજ્ઞપણુ છે, એમ નક્કી કરવા માગે તો સમજાય તેમ છે આ ાળ વધીને સમજણથી જુઓ તો બધુ ય છે મોક્ષ-માર્ગ ચાલુ જ છે છ મહિના અને આઠ સમયમા ૬૦૮ જીવ મોક્ષે જાય અને સૂક્ષ્મ નિગોદ યોની સ્થાનમા અનત જીવ રાશી છે, તેમાથી છ મહિના અને આઠ સમયમા ૬૦૮) જીવો બહાર આવી બીજા શરીર ધારણ કરે છે, છતા અનત કાળે પણ સસારમાથી અનતમે ભાગે જીવો ઘટવાના નથી આખા જગતના મનુષ્ય ક્ષેત્રમાથી મનુષ્યોની ૨૯ નવડાની સખ્યા થાય એટલી સખ્યાવાળા ગર્ભજ મનુષ્ય હોય તેમાથી છ મહિના અને આઠ સમયમા ૬૦૮) જીવો મોક્ષ જાય છે તે જીવો સ્વય પોતાના પુરુષાર્થથીજ મોક્ષને સાધે છે, છતા તેને ઇષ્ટ નિમિત્તનુ બહુમાન હોય છે, તીર્થંકરાદિને માર્ગના દેખાડનાર કહ્યા છે એવા જીવો કહે છે કે -હે સર્વજ્ઞ ભગવાન, આપે ધર્મ-તીર્થ પ્રવતાવી મોક્ષ-માર્ગ સમજાવ્યો છે, એમ સત્નુ બહુમાન કરે છે જે જે આત્માઓ સાચી તૈયારી કરે છે તેમને જ્ઞાની ઉપકારી નિમિત્ત થાય છે, પણ તે જ્ઞાનીને તો ઇચ્છા નથી, તોપણ પૂર્વે બધાયેલ તીર્થંકરનામકર્મ પ્રકૃતિના કારણે વાણી ધર્મ-સભામા દિવ્ય ધ્વનિરૂપે છૂટે છે ને તત્ત્વને સમજવાની તૈયારીવાળા હજારો જીવો તેમના ઉપકારી નિમિત્તનો સ્વીકાર કરી આત્મકલ્યાણ પામે છે જે સમજે છે તે પામે છે

અત્રે આ શિષ્ય એવો વિચારવાન છે કે યથાર્થ શકા ઉપાડે

છે અને જ્ઞાનીના ભાવવચનનો આશય સમજે છે, ન સમજાય તો ફરી પૂછે છે પણ લોકોને ઘરબાર, સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન આદિમાંથી નિવૃતિ મળે ત્યારે તત્ત્વનો વિચાર આવેને ? આખી જિંદગી સંસારના પ્રયોજન અર્થે કાઢી, પણ ભવનો અભાવ થાય તેનું કાંઇ કર્યું ? આ વાત એવી ઢબથી ઉપાડી છે કે સાંભળનારાના ખ્યાલમાં આવે કે આવી શંકા કરનારાઓ પોતાનું ઇષ્ટ કેમ થાય તે માટે વિચારદશામાં કાળ ગાળે છે અને તેવા જિજ્ઞાસુ, જે અપૂર્વ કાર્ય અનંતકાળમાં ન થયું તે અલ્પકાળમાં મેળવે છે.

પણ જે લોકો કહે છે કે અમને શંકા થતી નથી, ગમે તેવો મોક્ષ હોય, આપણે કાંઈ જાણવું નથી તેમને સત્ જિજ્ઞાસા ઉપડી નથી. તેમ જ પ્રશ્ન કરતાંય આવડે નહિ, તેથી પ્રશ્ન પૂછવામાં પણ મૂંઝવણ થાય.

જેમ બંધ મકાનમાં કચરો ઘણો પડયો હોય છે, તેનાં બારણાં ઉઘાડતાં જ અંદર પવન પેસે છે અને પડેલો કચરો ઉડવા લાગે છે, એટલે તેવા ઘરવાળાને બીજાથી શરમ થાય છે કે મેં બારણું ન ઉઘાડયું હોત તો સારું હતું; પણ જો ઝાડુ લઇને વાળીને સાફ કરનાર કોઇ મળે અને તેને ઓળખે કે આનાથી મારો કચરો નીકળે તેમ છે અને કાઢવા માગે તો તેનો કચરો રહે નહિ. એવી રીતે મત મતાંતરના આગ્રહવાળા પોતાનાં બારણાં ઉઘાડવા જ ન માગે, અથવા અમારે કાંઈ જાણવું નથી એમ કહી ઉજ્જડ ઘર જેવા અજાણ્યા રહેવા માગે, અને બારણાં ન ઉઘાડે તો તેને પરાણે કોણ સમજાવે ? એવા ઘણા હોય છે કે શંકા કરીને સમાધાન કરવા માટે એટલે કે હવા આવવા માટે બારણાં ઉઘાડતાજ નથી. કારણ કે અમારો કચરો ઉડી જશે, અને બીજા દેખી જશે એવો ભય રહે છે, અને કહે કે ગમે ત્યારે સમજાશે; અથવા કહે કે અમને ધર્મની, આત્માની શ્રદ્ધા છે, અમે નિઃશંક છીએ. કોઇ કહે છે કે આટલું બધું ઝીણું જાણવાની કાંઇ જરૂર જ નથી, આપણે તો નિરાંતે ધ્યાનમાં બેસીએ અને નિવૃત્તિમાં રહીએ તો રાગદ્વેષ ન થાય. માટે ઘણું જાણવાનું શું કામ? આપણે માન્યું છે તે જ સાચું છે. એવું માનનારા નિઃશંક તો ખરા પણ તે ઉંધા. તેને જ્યારે સાચા તત્ત્વની વાત સાંભળવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે

ના પાડી બેને છે કારણકે પોતે જે ગ્રહણ કર્યું છે, માન્યું છે, તેનાથી બીજું દેખાતાં-બારણા બંધ કરે છે. સર્પનું દષ્ટાંત-જેમકે પોતે સોડ તાણીને સુતો છે, માથા ઉપર વેંત ઉંચે સર્પ લટકે છે, તે ઉંચો થાય કે તરતજ કરડવાનો છે છતાં માને છે કે હું નિર્ભય છું. પણ મૃત્યુ રૂપીકાળ અલ્પકાળમાં તેનું આયુષ્ય પૂરૂં કરશે. સર્પનું ભાન ન હોય તે નિ:શંક સુતો ન કહેવાય. જો સર્પને યુક્તિથી, કળાથી કાઢે, તો જ મૃત્યુનો ભય ગયો ગણાય. સર્પનો ભય ટાળ્યો, પછી તો પથારી તળે કીડીઓનું કાઢવું તે દુ:ખદાયક નથી. તેમ પર-ભાવ શું અને સ્વતત્ત્વનો સ્વભાવ શું તેની ઓળખ જેને નથી, માત્ર અંધ શ્રદ્ધાએ વર્તે છે, હું કોણ છું તેનું ભાન નથી તે સત્ય અસત્યનો વિવેકી નથી આવા પ્રકારના જીવોને સાચા નિમિત્તનો જોગ થઇ જાય તોપણ એ પરમાર્થ પામી શકે નહિ.

હવે અહીંથી ક્રમબદ્ધ પ્રશ્નોત્તરની અને યુક્તિસર સિદ્ધાંતની રચના આવે છે. શિષ્ય શંકા કરશે અને ગુરુ દરેક પદનું યથાર્થપણું સિદ્ધ કરશે. શિષ્યે કંઈક જાણ્યું છે પણ નિર્ણય કર્યો નથી માટે જ્ઞાની શું કહે છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળો છે તેથી તેને આશંકા થાય છે, અહીં આશંકા, આત્માના હોવાપણા વિગેરે બાબતની છે. આત્મા વિગેરે પદોની શંકા કરે છે તેમાં આત્મા નથી વિગેરે જે વિચારોથી શંકા થઇ તેને ધારી રાખે છે અને તેના ન્યાયો બરાબર સમજવા માગે છે, એમ જેને એકાગ્રતાથી સત્ સમજવાની તૈયારી છે, હું શું શું નથી માનતો અને તે કયા કારણે નથી માનતો તે દલીલો ગુરુ પાસે રજુ કરે છે.

આ શાસ્ત્રમાં ગુરુ અને શિષ્યના સંવાદરૂપે એવી જાતની ઘટના કરી છે કે આવી રીતે સમજીને જિજ્ઞાસાપૂર્વક જે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે અને ગુરુના ઉત્તરને ગ્રહણ કરે છે તેનો મોક્ષ થયા વિના રહે નહીં. શિષ્ય સમજવાની જિજ્ઞાસા અને ગુરુ પ્રત્યેની પ્રતીત લઇને આવ્યો છે. તે મારું અપમાન થશે, મારી મોટાઈ જશે, એવી શરમ ન રાખે. છાશ લેવા જવું અને વાસણ સંતાડવું એ કેમ બને? વિનયવંત અને તત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ જ્ઞાનીનો વિનય પણ રાખે, બેધડક પ્રશ્ન

પ્રશ્ન પૂછે, અને સમજવાની ધીરજ પણ રાખે, જે વિચારણાથી પોતાને શંકા પડી છે તેના કારણોની તેને ખબર છે અને પોતાને સમજવાનું શું તત્ત્વ છે તેની પણ તેને ખબર છે. ૪૪.

હવે આત્માના હોવાપણારૂપ પ્રથમ પદની શંકા કરે છે. ગુરુ કહે છે તેમાં તેને શંકા આવતી નથી પણ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવા અર્થે જિજ્ઞાસાથી આશંકા કરે છે. જેને તત્ત્વનો નિર્ણય નથી, અને સમજવા માટે આશંકા થતી નથી તેની અહીં વાત નથી તેમ જે સમજીને સમાઈ ગયા છે તેની અહીં વાત નથી; પણ વચલા વર્ગવાળાને જેને સમાધાન કરવાપણું છે તેને આશંકા થાય છે.

પરદેશી રાજાને આત્મા નથી એમ શંકા હતી, પણ સમજવાનો કામી હતો,તો યોગ્ય ભૂમિકા થતાં સદ્‌ગુરુ મળ્યા. અહીં શિષ્ય પણ તે પરદેશી રાજા જેવીજ પ્રથમ શંકા કરે છે-

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો નથી જણાતું રૂપ;
બીજે પણ અનુભવ નહિ. તેથી ન જીવસ્વરૂપ. ૪૫.

પહેલો જ પ્રશ્ન કરે છે કે શ્રી ગુરુ ! મને આત્મા દૃષ્ટિમાં આવતો નથી. એ નકારમા જ હકારનો ભણકાર છે. સાચો જિજ્ઞાસુ એટલી તૈયારીવાળો હોય છે કે મારે એવી દલીલ કરવી કે જેથી ગુરુ પાસેથી પાકું સમજાઈ જાય. તે ગુરુને કહે છે કે હથેળીમાં આમળું દેખાય એમ દેખાડો અને તેના કારણો જણાવો. પવન જેમ સ્પર્શથી જણાય છે તેમ આત્માનું લક્ષણ શું છે તે જણાવો. ભલે સ્પર્શાદિથી કે રૂપથી ન દેખાય પણ બીજા કોઈ અનુભવથી તો જણાવો. ઘુવડ સૂર્યને દેખી ન શકે પણ આ તાપ પડે છે તેથી તેનો અનુભવ તો તેને થઈ શકે છે, તેમ આ આત્મા અનુભવગમ્ય તો થવો જોઈએ, એમ કારણો રજુ કર્યાં અને જણાવ્યું કે આ કારણો વિચારીને મેં મૂક્યા છે. દૃષ્ટિમાં દેખાતો નથી તે કારણનો જવાબ આવશે કે રૂપવાળા પદાર્થ હોય તે દેખાય.

આત્મા તો તેનાથી જુદો અરૂપી જ્ઞાયક છે અને તેથી ખાંઃ

ઇંદ્રિયો અને મનથી પર છે, જુદો છે; અને પોતે પોતાનું વેદન કરનારો એટલે કે અનુભવ કરનારો છે એમ ન્યાયની યુક્તિથી જણાવશે. ૪૫.

હવે આત્મા નહીં હોવાની શંકાનું બીજું કારણ રજુ કરે છે:—

અથવા દેહ જ આતમા, અથવા ઈંદ્રિય પ્રાણ;
મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જૂદું એંધાણ. ૪૬,

શિષ્ય કહે છે:—હું તો કહું છું કે આત્મા નથી પણ કદી હોય તો આ દેહ એજ આત્મા છે. અથવા આ પાંચ ઈંદ્રિયાદિ પ્રાણ તે આત્મા છે. કારણકે તેનાથી જ જીવ જાણી શકાય છે. પરલોકની અમને શ્રદ્ધા નથી. જેમ કોઈ એક અજાણ્યો માણસ કહે કે " અમે ઝેર ખાશું " તો તેનું શું પરિણામ આવે ? પોતે ઝેરને ન ઓળખે અને તેમા લાભ દેખે તોપણ તેનું ફળ થયા વિના રહે નહિ. તેમ ભગવાન આત્માને જાણ્યા વિના બીજાથી સંતોષ માને અને તેમાં ઠીક માનીને રોકાય તો ખરો અવસર-હારી જાય.

સુખનું ભાન નથી ને લોકો કહે છે, કે અમારી નજરે દેખાતું સુખ છોડીને પરભવનું કોણ કરે ? મરી ગયા પછી " ગોલણ ગાડા ભરે. " માત્ર વર્ત્તમાન ભગવડના ઉપર તેમનું લક્ષ હોય છે. વળી તેઓ કહે છે કે આપણા બાપદાદાઓ તો બહુ પછાત હતા અને તેમના નેતા ધર્મગુરુઓ પણ તેવા હતા, માટે અમારે આવો ધર્મ જોતો નથી. ધર્મ ન હોત તો અમે વધારે સુખી હોત; પણ વચ્ચે જ્ઞાનીઓએ લપ ઘાલી દીધી છે. તેઓને જ્ઞાની કહે છે કે-એવું બોલનારા નાસ્તિકવાદીઓ છે. તેઓને સાચા સુખની ખબર નથી. ઘણા લોકો અણસમજણથી ધર્મને નામે ઠગાણા છે, ભ્રમણામાં પડયા છે. પણ ધર્મ તો આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેથી કોઈને નુકશાન થાય જ નહીં તેથી કોઈ ઠગાય નહીં; તેમજ તેમાં અન્યાય પણ ચાલી શકે નહી. પણ જ્ઞાની પાને જિજ્ઞાસાથી આશંકા કરી પૂછવા આવે તો તેનું યથાર્થ સમાધાન થઈશકવા યોગ્ય છે. બીજા બધા પદાર્થોને તું જાણનારો તેનાથી જુદો છો. તું તનેજ ભૂલે છે તે કેટલી ગંજબની વાત છે.

તા. ૧૮—૧૦—૩૯

શિષ્ય તરફથી શંકા કરે છે તેમાં શંકા કરનાર કેવો
આવી જાય છે. આવી શંકા કરનાર કેવી રીતે સમજે તે વ
આવી જાય છે. વિનયવંત શિષ્ય પોતાની શંકા શરમથી
વિના ખુલ્લા હૃદયથી કહે છે. પ્રશ્નકારે પોતે જે જે શંકા
પકડયા છે તેનું અંતરથી સમાધાન થશે ત્યારે સમજાશે. એનું
પ્રત્યે લક્ષ છે તેથી શંકાનું બીજું કારણ કહે છે.

" અથવા દેહ જ આતમા, અથવા ઇંદ્રિય પ્રાણ
મિથ્યા જુદો માનવો, નહિ જુદું એંધાણ.

કહે છે કે પ્રભુ! આ દેહ અને ઇદ્રિયની ચેષ્ટા ઉપર
છે તેથી એના વડે જ જાણપણું છે. માટે અમને દેહ અને
આત્મા જુદો માનવો મિથ્યા લાગે છે. પ્રશ્ન કરનાર નિર્માની
ભૂલ સભામાં ઉઘાડી થશે, અને માન જશે, એમ માન
વિના ખુલ્લા હૃદયથી મુમુક્ષુએ પ્રશ્ન કરવા જોઈએ. જેમ
રાજાએ શ્રી કેશી ભગવાન પાસે પ્રશ્નો કર્યા હતા તેમ
મૂકીને ખુલાસા પૂછવા જોઈએ. તેણે એમ નહોતું માન્યું કે
અને પ્રધાનો વચ્ચે હું આમ પૂછીશ તો મારી હીણપ કહે
બાળકની જેમ માનની દરકાર નહિ કરતાં, સમજવાની રુચિ
અંતરની ભ્રાન્તિ ટાળવાનો પ્રસંગ મળ્યો. માટે શ્રીમદ્નું
કે પ્રશ્ન કરનારે પ્રશ્ન કરતાં શંકાને ગોપવવી નહિ અને વિ
ધડક સ્પષ્ટપણે પ્રશ્નો પૂછી પોતાના ઇષ્ટ સુખપ્રાપ્તિનો-મોક્ષ
સમજી લેવો. વળી પ્રશ્નો કેવી રીતે પૂછવા તે ઉપર ઘણો વિ
જોઈએ. આગળ કહી તેવી સુવિચારદશા પણ પ્રથમ હોવ
અહીં શિષ્યને કહેવું છે કે ગુરુ! અમને તો દેહ, ઇંદ્રિય અ
એકજ લાગે છે કારણકે એનાથી જ બધા વિષયોનું જાણવુ
દેહ અને ઇદ્રિયોના નિમિત્તોમાં ખામી આવે એટલે કોઈ
લકવા થતાં કેટલીક ઇંદ્રિયોનું કામ અટકી પડે છે, એમ
ઇન્દ્રિયોથી આત્માની જુદાઈનું લક્ષણ જણાતું નથી; એ
કરીને તે . તું એંધાણ એટલે સાચું લક્ષણ

તે બતાવો, આ શિષ્યની જિજ્ઞાસા વૃત્તિ બતાવે છે. આત્માની પ્રતીતિ કેમ થાય, તેની સમજણ કેમ કરી શકાય, તે જાણવાની રુચિ લોકો કરતા પણ નથી, તો તેને પ્રશ્નો કેમ કરવા અને શું જાણવું તેની રુચિ ક્યાંથી થાય? ૪૬.

હવે શંકાકાર ત્રીજો પ્રશ્ન કરે છે, શંકાકારનું હૃદય તત્ત્વ સમજવાની ધગશ બતાવે છે.

વળી જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહીં કેમ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭.

હે ગુરુ? જો આત્મા હોય તો તે કેમ ન જણાય? હોય તે ન જણાય તે કેમ બને? શિષ્યે એવી દલીલ મૂકી. જે ન જણાય તે વસ્તુ હોય જ નહિ, એ અમારો પક્ષ છે એમ જણાવ્યું; જેમ ઘડો વસ્ત્રાદિ નજરે દેખાય છે તેમ આત્મા જણાય તો અમે માનીએ. આગળની ગાથામાં પોતાની શંકા ટાળવા માટે જિજ્ઞાસા દર્શાવે છે. ૪૭.

હવે આ ગાથામાં શિષ્ય પોતાની શંકા ટળી જાય એવા સદ્ઉપાય સમજવાની માગણી કરે છેઃ—

માટે છે નહીં આતમા, મિથ્યા મોક્ષઉપાય;
એ અંતર શંકાતણો, સમજાવો સદુપાય. ૪૮.

પ્રથમ શંકામાંજ મોક્ષની શંકા કરે છે અને કહે છે કે જ્યાં આત્મા જ નથી ત્યાં તેના મોક્ષનો ઉપાય કેમ હોઇ શકે? શિષ્ય જાણે છે કે ગુરુ છે તે મોક્ષનો ઉપાય બતાવનારા છે. જેમ નિશાળના મહેતાજી લૌકિકજ્ઞાન આપનારા છે તેમ આ શ્રીગુરુ પણ લોકોત્તર જ્ઞાન બતાવનારા છે. વર્તમાનની દૃષ્ટિવાળા એક ભાઈ કહેતા હતા કે શું અપાસરામાં જઈને બેસીએ તોજ કલ્યાણ થાય? નવરા થઈને, જે ન દેખાય એવા આત્માની કલ્પના કરવી? કાંઈ સેવા પરોપકાર કરવા નહિ? શું નવરા થવાથી જ કલ્યાણ થાય? એવા જીવો ઉપાશ્રયનો અર્થ પણ સમજતા નથી. ઉપાશ્રય એટલે ઉપ એટલે આત્માની સમીપ તેના આશ્રયમાં

રાગ રહિત જ્ઞાનપણે ટકી રહેવું; આ સિવાય બીજા
આધારે થતાં નથી. બીજી કોઈરીતે કલ્યાણ નથી. વસ્તુ
વાની ધીરજ રાખે તો સમજાય. જગતમાં જ્યાંત્યાંરા
હોય છે તેથી જીવને તેનો પરિચય સુલભ છે; પણ આ
નવીન છે, અપૂર્વ છે, એમ લાગે અને તે શું છે એવ
જાણવાની જિજ્ઞાસા રાખે તો સમજાયને ? અહીં શિષ્
દૃષ્ટિએ શંકા કરી છે કે આત્માજ દેખાતો નથી માટે
એમ ઠરે તોજ તેના છુટરાનો ઉપાય હોય ને ?

અહીં અંતરની શંકા છે. બહારની ધારેલી વાત
દિની ભૂલમાં શિષ્યને ભેદ પડયો છે. આશ્રમમાં વળગ
ફુલાણુભાઈ કહેતા હતા તેનું કેમ હશે, એમ પારકા
નથી આવ્યો. ઘણા જીવો સાંભળવા આવે; પણ અંત
શકે. શંકા તો હોય કે આ બધા ધર્મી થઈને બેઠા છે
નવરા થઈને કાંઈ કરવું નહિ. એટલે મોટા સ્વાર્થી થઇ
તમારો સગવડીઓ ધર્મ લાગે છે. કાંઈસેવા, દયા, પરો
નહિ; ફક્ત એકલો આતમા આતમા જ કરવું. તેનાથી
એમ અમને દેખાતું નથી. પણ તેઓ ગમે તેવાપ્રશ્ન
કાળજામાં શું છે અને તેની માન્યતામાં શું ભૂલ છે
સમજાવી શકાય. સન્મુખ આવીને સીધા પ્રશ્ન કરે અ
બુદ્ધિથી ધીરજ રાખી સાંભળે તો બધાય પ્રશ્નોના નિ
કલ્પનાથી કહેવું નથી. દેહથી આત્મા જુદો છે; અને
બેસે નહીં ત્યાંલગી સામાન્ય બાળક જેવા પણ પ્રશ્નો
પણ લોકોને આ નવું સાંભળીને ખળભળાટ થાય છે કે
કાંઇ કરી શકે નહિ એ કેમ હોય ? પણ અનંત જ્ઞાન
છે અને તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, જીવે પોતાનું જ્ઞાન
પ્રતીત અને જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, રાગદ્વેષની ઉપાધિથી ર
પણે જ્ઞાનપણે જ્ઞાનમાં ઠરવું, તે જ કર્તવ્ય છે તેમાં
આવ્યું, દોષથી બચવું તેમાં તો ઘણી મહેનતઆવી.
ન આવ્યું કે હાથપગ હલાવવા, આમ ક્રિયા કરવી કે

સત્રું કરી દેવું. તેના ઘણા ન્યાય છે. બહારની ક્રિયા આત્માને હાથ નથી. અમે કંઇ પરનું કરી શકીએ એ ભાવ લોકોના મનમાંથી કેમેય કરીને ખસતો નથી. જ્યાલગી પુણ્યની સરખાઈ હોય, ત્યાંસુધી માને, કે:—અમે ધાર્યું કામ પાર ઉતારીએ છીએ. આત્મા તો જાણે કાંઈ વસ્તુ જ ન હોય એમ વર્તે છે. અને જ્યારે કોઈવખત ધાર્યું ન થાય, ત્યારે પારકો વાંક કાઢે છે; અથવા કહે છે કે આમ કર્યું હોત તો આમ થાત. એમ કલ્પના કરી સમાધાન કરે છે, અને તેથી પરનું કર્તાપણું, અહં-પણું ટળતું નથી. જે પોતે પ્રશ્ન પૂછી શકતા નથી, તેને પરાણે કોણ સમજાવે ? આ ચોથી ગાથામાં વિનય સહિત પ્રશ્ન છે કે બધા સં-સારના મતધારીઓ જે મોક્ષઉપાય બતાવે છે, તેના કરતાં તમે કંઇ જુદું કહો છો, માટે મારા અંતરની શંકાનું સમાધાન કરીને સમજાવો. સત્ ઉપાય જે હોય તે બતાવો. છે તેને સમજવા આવ્યો છું. સત્ ત્રણ કાળમાં ન ફરે તેવો અંદરથી ભણકાર આવે છે. સત્‌ની જેને જિજ્ઞાસા છે તેને સત્‌ની ધગશ કેટલી હોય છે તે કહે છે. કે મારા અંતરમાં આ કારણથી આગ લાગે છે, માટે સત્ હોય તે સમજાવો. સમજનાર આવો હોવો જોઈએ. અમુક વિચારણા અને યથાર્થ હેતુ-પૂર્વકની દલીલ કરીને પોતે જાતે તેનો નિર્ણય કરી શકે તેવો હોવો જોઈએ. પ્રશ્ન પૂછવાથી મારૂં માન નહિ રહે એવો અહીં શિષ્યને ભાવ નથી, પણ મારી શંકા ટળશે એનું તેને લક્ષ છે. ૪૮.

હવે શ્રીગુરુ ઉપરના પ્રશ્નોનો જવાબ આપે છે તેમાં આ ગાથામાં ગાથા ૪૫ મીનો જવાબ છે.

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે ભાન. ૪૯

શિષ્યે પ્રથમ શંકામાં, દૃષ્ટિમાં આત્મા નથી આવતો, તેનું કંઇ રૂપ દેખાતું નથી, તેમજ અનુભવમાં આવતો નથી, એ ત્રણ વાત કહી; તેમાં એમ આવ્યું કે જે અનંત અનંત દેહો ધારણ કર્યા, તે સંજોગોના નિમિત્તમાંજ મારી હૈયાતી છે. એમ દેહાધ્યાસના લક્ષણે જીવનું લક્ષણ માન્યું છે. શરીરમાં જરા પીડા થાય તો મને પીડા થઇ,

ભૂખ લાગી તો મને ભૂખ લગી, સ્રીનો દેહ હોય તો હું સ્રી, વૈશ્યનો દેહ તો હું વૈશ્ય, બાળકપણે દેહ દેખાય તો હું બાળક, પશુનો દેહ ધારણ કર્યો તો હું પશુ, એમ માને છે, વળી વર્તમાનમાં ચોવીસે કલાકની દેહની જે ક્રિયા થાય છે, તે મારાથી જ થાય છે, એવું લક્ષ હોવાથી દેહ અને આત્મા એક જ છે એમ નક્કી થઇ ગયું છે. લોકો કહે છે કે આપણે કાંઈ સારું કરીએ; પણ, જીવે અનંતકાળથી પરના લક્ષણથી નિજધર્મ માન્યો છે; જીવે પોતાની જુદાઈ જાણી નથી, યથાર્થપણે જો જીવનું સાચું લક્ષણ જાણ્યું હોય, તો સંસારમાં રખડવું ન પડત, જન્મ મરણ ઉપાધિ હોત નહિ. જડ અને ચેતન બે પદાર્થો છે; બધાય અચેતન, અજીવ પદાર્થોથી જીવનું જુદું લક્ષણ ચેતના છે તેનું નિત્યપણું ભિન્નપણું જેમ છે તેમ પૂર્વે કોઇ-વાર જીવે જાણ્યું નથી. મનના શુભ વિકલ્પ પણ જીવનું લક્ષણ નથી. પૂર્વે, પરના લક્ષણથી તથા નિમિત્તના આશ્રયથી આત્માનો ધર્મ માન્યો હતો તે ભૂલને જીવે કદી જાણી નથી. આત્મા સાથે પ્રવાહે અનાદિકાળથી આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળનું આવરણ છે. જુનાં આવરણ ટળે છે. અને જીવના રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનનું નિમિત્ત પામી નવાં આવરણ જડકર્મ એક ક્ષેત્રે દેહમાં આવે છે. તે જડદેહના રાગને કારણે સંસારની ઉપાધિ છે. ક્ષણિક જે દેહ છે તે દેહના અધ્યાસથી જીવ જન્મ મરણ કરે છે, તેથી માને છે કે હું દેહને ઠીક રાખીશ નહિ તો વહેલું મરણ થાશે, આમ કરું, આમ લઉં, આમ મૂકું, અને આમ રાખું તો ઠીક રહેશે. વળી ડાકટરે આમ દવા ન કરી, માબાપે બરાબર મારી જાળવણી ન કરી, મેં ધ્યાન ન રાખ્યું, માટે આમ થઈ ગયું. આમ કર્યું હોત તો આમ ન થાત. એમ જ્યાં જ્યાં દેહ કર્યો ત્યાં ત્યાં મિથ્યા અભિમાન કર્યું. ઘરમાં ઘણી સગવડતા હું રાખું છું એમ માને છે; કંઇપણ શરીરે બાધા થાય તો તરતજ હું મટાડી દઉં એમ માને છે. આ હેતુથી લોકો ઘરેઘરે ઘણી જાતની દવા રાખે છે; અને દેહના વિષે રાગનું પોષણ આપવા માટે જ જાણે જીવન હોય નહિ એમ વર્તે છે. એમ બધાં નિમિત્ત સાધનો ઉપર જ પોતાની સલામતી માને છે. શરીરને કંઇપણ બાધા ન થાય તે માટે ટાઇમ-ટેબલ વગેરે ઘણી વ્યવસ્થા રાખે છે; છતાં પણ [illegible] નથી. જ્યાંસુધી પુણ્યનો યોગ હોય ત્યાંસુધી

તો ઉપલક દૃષ્ટિથી કાંઇ અંશે પ્રકૃત્તિના જોગાનુંજોગે ધાર્યું થતું હોય તેમ થોડો કાળ દેખાય છે; પણ શરીરે લક્વા થાય, કે કોઇ એવું દરદ થાય અને મટે નહિ ત્યારે ધાર્યું ન થાયતો બીજાનો વાંક કાઢે, પણ દેહની ક્રિયા થવી તે આત્માના હાથની વાત નથી તેમ સાચી સમજણ કરે નહીં. વળી મરતી વખતે બધી સોંપણી કરતો જાય કે આમ રાખજો, આટલું દાન દેજો. આવું કારજ કરજો એમ પોતે સમાધાન કરે છે. પણ જો પરલોકમાં અહીંનો ચેક ચાલતો હોત તો બધું વેચીને ચેક લઇ લેત અને છોકરા માટે કાંઈ રહેવા દેત નહીં; કારણ કે પોતે તે વખતે જાણે છે કે મારૂં મેળવેલું આ ભોગવશે તેનો મને લાભ નથી પણ બીજો ઉપાય નથી એટલે મરતી વખતે વીલ કરતો જાય કે છોકરાઓ મારૂં સરખું રાખજો; એમ મરતી વખતે પણ અનંતી મમતા તૃષ્ણા ભેગી લેતો જાય છે. અનંતકાળથી દેહાદિના ભાવની મમતાને લઇને પોતાના આત્માની સંભાળ પોતે કદી કરી નથી. તેથી આત્માની વાત રૂચતી નથી. જ્ઞાની કહે છે કે આત્મા પરનો અકર્તા છે. પરતું કોઈ કાર્ય જીવ કરી શકતો જ નથી; પુણ્ય પણ જડ આશ્રિત ક્રિયા છે; એક તણખલાને તોડવાનું સામર્થ્ય ચૈતન્યમાં નથી. પણ આ વાત કાળજે બેસવી ઘણી કઠણ પડે છે. પુણ્યથી પણ આત્માને ગુણ નથી એમ સાંભળતાં " હાય હાય " આ કેમ બેસે! એમ રાડ નાખે છે. અત્યારલગી આત્માની સાચી વાત કાને સાંભળી પણ ન હોય અને પોતે આત્માનું લક્ષણ અને આત્માના ગુણ માન્યા હોય તેનાથી ઊંધું લાગે એટલે ન રુચે. તે પ્રશ્ન પણ ન કરી શકે, કેમકે પોતે સંઘમાં, નાતમાં, સમાજમાં મારૂં ધાર્યું થાય છે એમ માને છે અને પ્રશ્ન પૂછવાથી મારી મોટાઇ ચાલી જશે એવો તેને ભય રહે છે. આવા જીવને દેહથી આત્મા જુદો છે, એમ અંતરંગમાં ભાન કેમ થાય? મેં જડ મૂક્યું, લીધું, કર્યું, એ આદિ જડના અને દેહના પ્રેમથી, અધ્યાસથી જીવને દેહાત્મબુદ્ધિ દૃઢ થઈ ગઈ છે; તેથી આત્માના અસંગપણાની, દુઃખથી મુકત થવાની, એકત્વપણાની વાત સાંભળતાં જીવને દ્વેષ આવે છે, આ ભાવને અનંત સંસારનો બંધભાવ કહે છે. જીવે મનુષ્યપણું પામીને નવું શું કર્યું? કાગડા કુતરા પણ પેટ ભરે છે, અને તેનું આયુષ્ય પુરૂં થતાં બીજે

દેહ ધારણ કરે છે. અનંતકાળમાં જે નહિ જાણેલું અપૂર્વ તત્ત્વ તેની વાત જલ્દી ન સમજાય તો ધીરજથી સમજવી, પણ ના ન પાડવી. અહીં ગુરુ કહે છે કે તને અનંતકાળથી દેહની મમતાના અધ્યાસે એમ લાગે છે; પણ આત્મા અને દેહ બન્ને જુદા છે, અને તેનું પ્રગટ લક્ષણે ભાન થાય છે, તે કહું છું. આત્મા એકલો જ્ઞાતા છે દેહાદિથી ભિન્ન છે, જીવનું લક્ષણ જ્ઞાન છે, જ્ઞાનનું જાણવું તે શાન્તિ છે. આ ચેતના નામનું લક્ષણ આત્માનું છે. જગતમાં અનંત જીવ પદાર્થ દ્રવ્ય એકેક સ્વતંત્ર છે. પદાર્થ ઓળખવા માટેની વિધિ શાસ્ત્રમાં કહી છે કે નય, નિક્ષેપ, લક્ષણ અને પ્રમાણ વડે અનેક પદાર્થોમાંથી એક વસ્તુ પદાર્થને જુદો તારવીને જાણી શકાય છે. તે લક્ષણ નિર્દોષ હોવું જોઈએ. દરેક ક્ષણે તેની સત્તામાં વ્યાપીને રહેવું જોઈએ. આત્મા જ્ઞાયક-માત્ર છે, એટલે જાણવું તે તેનું લક્ષણ છે. જ્ઞાન તે તેનું કર્મ છે. પદાર્થનો બોધ કરનાર, જે જાણ્યું તેની સ્મૃતિ રાખનાર પદાર્થ તે જીવ છે. ચેતના, જ્ઞાન, બોધ સમજણ એ નામ સંજ્ઞાનો ધારક એકેક આત્મા છે. ચેતના તેનું લક્ષણ છે. એ ગુણ ત્રિકાળ જીવમાં જ રહે છે, તે બીજા દ્રવ્યમાં નથી. અતિ સૂક્ષ્મ દેહમાં જીવ જાય એટલે કે નિગોદની યોનિમાં, બટાટા કંદમૂળમાં, વનસ્પતિમાં જાય, ત્યાંપણ સુખ દુઃખની લાગણી તે જીવનું લક્ષણ છે, માટે જડરૂપે, જડના લક્ષણરૂપે આત્મા કદી થતો નથી. બેઉ જુદાં જુદાં લક્ષણ પ્રગટ ભાનમાં, સમજણમાં આવે છે. શિષ્ય કહે છે કે આત્મા ક્યાંય દેખાતો નથી. ત્યારે ગુરુ કહે છે કે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ લક્ષણથી તે જણાય છે. કોઇ કહે કે દેહના દુઃખથી આત્માને દુઃખ થાય છે, પણ તે ખરું નથી. બારીમાં આંગળી દબાય છે અને રાડ નાખે છે, તે આંગળી દબાણી તેનું દુઃખ નથી પણ દેહ પ્રત્યેની ઉત્કૃષ્ટ મમતારાગને લીધે તે રાડ છે. કોઇ તીવ્ર વેદનાથી જીવ અસાધ (બેભાન) થઇ જાય, તેથી તેને દુઃખ નથી એમ નથી. અવ્યકતપણે અનંતી વેદના છે. જે દુઃખને મનદ્વારા પ્રગટપણે જાણી શકતો હતો, તે જ્ઞાન બુઠું થઇ ગયું. તેને દુઃખ નથી, એમ કહેનાર જ્ઞાનની શકિત ઘટવામાં સુખ માનનાર છે. એ તેમની ઉંધી માન્યતા છે. કલોરોફોર્મ સુંઘાડની વેળાએ જ્ઞાન ઉપર અનંતુ આવરણ આવે છે. તેથી ઘેલછારૂપ જ્ઞાનમાં દુઃખની અસર દેખાતી નથી. પણ અ-

સાધપણું એ એમ સુચવે છે કે અતિવેદના છે. વળી જો દેહની વ્યાધિથી દુઃખ થતું હોય તો ધર્માત્મા જ્ઞાનીને દેહની વ્યાધિનું દુઃખ થવું જોઈએ માટે એ નિયમ ન રહ્યો.

અનાદિ કાળથી લોકોને આત્માનું સાચું લક્ષણ સમજાયું નથી. આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે અને જડ પુદ્‌ગલનું લક્ષણ ગળવું, મળવું, હાલવું, ચાલવું, સડવું, પડવું અવસ્થાંતર થવું તે છે. ભગવાન ચૈતન્ય કેવળજ્ઞાન માત્ર છે. અવિનાશી છે, અરૂપી છે, સતરૂપ દ્રવ્ય છે. જ્ઞાન તે લક્ષણ અને આત્મા તેનું લક્ષ્ય છે; અને પુદ્‌ગલ પરમાણું દ્રવ્યોમાં જ્ઞાનનો અંશ માત્ર નથી એવો ત્રિકાળ નિયમ છે. જગતમાં જે કંઈ ક્રિયા થતી દેખાય છે તે સ્વતંત્ર જડ પદાર્થોના આધારે છે, તે જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવું હોય તો પ્રથમ આત્મજ્ઞાન મેળવવું પડશે.

જેનું સ્વરૂપ જ્ઞાન તેમાં જ્ઞાનની એક અંશપણ ઉણપ ન હોય. જેનું લક્ષણ જ્ઞાન તે કોને ન જાણે ? જીવમાં ગમે તેટલું આવરણ થાય તો પણ થોડા ઘણા અંશે જાણવું ટકી રહે છે. તે સદાય ચેતનવંત લક્ષણ જેનું પ્રત્યક્ષ છે, તે જીવ છે. કોલસાના ઘણા આકાર હોય છે, તેમાં અગ્નિનો પ્રવેશ થતાં અગ્નિ અનેક આકારે દેખાય છે, છતાં સળગતા કોયલાને પાણીમાં બોળો તો બેઉનાં લક્ષણ જુદાં છે એમ દેખાશે. તેમ અનેક દેહ દેખાય છે, તેના આકાર જુદા જુદા છે. પણ દેહનાં લક્ષણ અને અરૂપી જ્ઞાતા આત્માનું લક્ષણ એક બીજાથી જુદાં છે. ૯૦ વર્ષનો ડોસો હોય તેને પૂછે કે પિતા, આપણો અમુક દસ્તાવેજ ક્યાં મૂક્યો છે ? તો તે મરતી વેળા બોલી શકે ત્યાંલગી કહે કે પેલી તિજોરીના ફલાણા ખાનામાં મૂક્યો છે. તે તિજોરી તો આઘે દૂર ત્રીજા ઓરડામાં છે, આંખે દેખાતી નથી, છતાં પોતે મૂકેલ છે એટલે ઘણા વખત અગાઉની વસ્તુ તેના સ્મરણમાં પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે જાણનારો શું દેહ તથા ઇંદ્રિયો આદિ અવયવથી જુદો નથી ? જુદો ન હોય તો મરી ગયા પછી દેહ અને ઇંદ્રિયો હૈયાત દેખાય છે તોપણ ચેતનત્વ ધારણ કરનારો જીવ નીકળી ગયો એટલે જાણનારો તેમાં નથી તેથી મરણ પછી કાંઈ જવાબ મળે નહીં. ૪૯.

હવે દ્રષ્ટાંતદ્વારા કહે છે.

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહસમાન;
પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ અસિ ને મ્યાન. ૫૦.

હે ભાઇ! અજ્ઞાનના કારણે અનંત ભવના દેહાધ્યાસથી તને દેહ અને આત્મા એક લાગે છે, પણ તલવાર અને મ્યાન જેમ જુદાં છે, તેમ દેહ અને ચૈતન્ય બન્ને ભિન્ન છે. બેઉના લક્ષણો જુદાં છે, અને તે સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે. તેના પૂર્ણ આનંદનો અનુભવ માટે શરીરમાં રહેલો ચૈતન્ય આત્મા પોતાના સ્વરૂપને સત્સમાગમ વડે જેમ છે તેમ જાણે અને તેનું ધ્યાન કરે તો દેહથી આત્મા જુદો હોવાથી તે દેહથી છુટીને મુક્ત થાય છે; એટલે તેમાં શાશ્વત, સ્વરૂપની અવ્યાબાધ આનંદ છે, તે પ્રગટ થાય છે. આત્માનો અનુભવ તો વર્તમાનમાં આ દેહ હોવા છતાં પણ થાય છે; એટલે કે આત્માને આત્મામાં સુખ ઉપજે છે; અને દેહનો અભાવ થતાં જીવ સંસારથી મુક્ત થાય છે. ૫૦.

તા. ૧૯—૧૦—૩૯

દેહ અને આત્માનાં લક્ષણો જુદાં જુદાં છે તે કારણો સહિત હવે બતાવે છેઃ—

જે દ્રષ્ટા છે દ્રષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ;
અબાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧.

ભાઈ તું કહે છે કે આત્મા દ્રષ્ટિ એટલે આંખ વડે દેખાતો નથી. પણ તે આંખે ક્યાંથી દેખાય? આંખને જાણનારો આંખથી જુદો છે. આંખ તો બાહ્ય પદાર્થને દેખવાનું નિમિત્ત છે, આંખને દેખનાર આત્મા આંખવડે કેમ જણાય? વળી ઇન્દ્રિયો આત્માથી પર છે એટલે તે પર વસ્તુ જાણવામાં નિમિત્ત થાય પણ આત્માને જાણવામાં કેમ નિમિત્ત થાય? કેમકે ઉલટો ઇંદ્રિયોઆદિનો તે જોનાર છે; સ્થુળ સૂક્ષ્મ બન્નેને તે જાણે છે. પેટના મધ્યમાં કાંઇ થતું હોય તેને બાહ્ય ઇંદ્રિયો તો જાણતી નથી; છતાં જાણનાર સીધીરીતે જાણી લે છે. કાનની અંદર

પીડા થાય છે, તેમજ મગજમા કાંઇ વેદના થાય છે, તો તેને આત્મા સ્પષ્ટ જાણે છે. બાહ્ય ઈન્દ્રિયના નિમિત્ત વિના સૂક્ષ્મ રતિ અરતિને પણ જીવ જાણે છે. દેહાદિ પરમાણુમાં જે કાંઇ વિચિત્ર સ્થિતિ થાય છે, તેની બધી અવસ્થાને સળંગપણે જાણનાર જીવ તે તેનાથી જુદો છે. મારા આંતરડાની અંદર કંઇક છે, બાડો બંધાઇ ગયો છે, છાતીમાં કફ દેખાય છે એ કઈ ઈન્દ્રિયથી જાણ્યું ? એવી અનેક પ્રકૃતિઓની વેદનાને જાણનાર વેદનાનું સ્વરૂપ ફરી જાય તો પણ પોતે સળંગ રહી જાણે છે. એ ઉપરથી નકકી થાય છે કે હું છું તે ગ્હુ. માટે આ ઉપાધિઓ ટળી જાઓ એમ પ્રત્યક્ષ જુદી જાતનું નિત્ય સમજણ સંજ્ઞા–ધારક લક્ષણ, દેહ ઇંદ્રિયથી જુદુ, દેખાય છે. પ્રશ્ન પૂછનારે દલીલથી પ્રશ્ન મૂકયો હતો, તેનુ યથાર્થ સમાધાન કરાવનાર દલીલ મળી.

હવે શિષ્યના પ્રશ્નો પણ વિચારપૂર્વકના આવશે અને તેના જવાબો મળતા વિરોધ રહિત છએ પદથી સર્વાંગપણું સમજાશે તે વિષે આગળ આવશે કે—

" ષટ્પદનાં ષટ્પ્રશ્નને, પૂછયા કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર "

જે વિધિએ માર્ગ કહ્યો છે તે માર્ગ હોય તો પરમાર્થ–હેતુ સાધે અને સાધ્ય જે ઇષ્ટ–પદ (મુકિતપદ) તે લહે પછી કહેશે કે સર્વ જીવ સિદ્ધ પરમાત્માસમ (શકિતરૂપે) છે, પણ જે પોતાનુ યથાર્થપણું સમજે તે સિદ્ધ થાય.

મોટા વિશાળ સમુદ્રને, આકાશને જાણનારો પણ તુ જ છે, અને પૂર્વે કાળચક્રના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અનંત પલટી ગયા તોપણ તુ તો તે સંયોગોને સ્મરણમાં રાખનારો હજુ નિત્ય ઉભો છે. દેહમાં અલ્પ પણ પીડા–બાધા થાય છે, ટળે છે તેની તને ખબર પડે છે. દેહને ખબર પડતી નથી માટે ભગવાન આત્મા પંચે ઇંદ્રિયોને જાણનારો છે, એનો વિચાર કરીને મન અને પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જુદો થઇને આત્માપણે આત્માને વિચારી જો અને સ્થિર થા તો તુ તારો બેહદ સુખમય, પવિત્ર જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવ તારાથી પ્રગટ અનુભવીશ.

કોઈ કહે છે કે હમણાં મારૂં મન બરાબર કામ કરતું નથી. જુઓ મન તો દેખાતું નથી, છતાં મનની ખબર પડી એ બતાવે છે કે જીવ મનથી જુદો સાક્ષી છે. મનથી જુદા વિના મનને કંઇ થયું છે તે કોણ જાણી શકે? સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ ઝીણા મોટા રૂપને જીવ જાણે છે અને અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે જીવસ્વરૂપ છે. હું સ્ત્રી નહિ, પુરુષ નહિ, દેહ નહિ, મન નહિ, ઠીક અઠીક સંકલ્પ વિકલ્પ પણ હું નહિ, અંદર આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ તે પણ હું નહિ, એમ પર દ્રવ્યને વિવેક વડે બાદ કરતાં કરતાં બાકી જે જાણુક સમજણ સ્વરૂપ જે બધાનો અનુભવ કરનારો બાકી રહ્યો તે હું છું, એમ જે સદાકાળ જાણ્યા કરે તે જાણનારો, જાણવાનું સમજણ કરનારો, જ્ઞાતાપણે હયાતિ રાખનારો, જે અનુભવ નિત્ય સળંગ ટકી રહે છે, તે જીવનું સ્વરૂપ છે. જેમ માખીને મન નથી, તોપણ સાકરનો ગાંગડો અને ફટકડીનો ગાંગડો સાથે હોય છતાં વિવેક કરીને સાકરનો સ્વાદ લે છે, તેમ દેહાદિથી જુદો આત્મા છે; આ ફટકડીની જેમ દેહ, ઈંદ્રિય, મન હું નહિ, ક્રમેક્રમે હળવે હળવે ઈંદ્રિય આધીન જાણવું તે હું નહિ, કલુષિતતાના ભાવ દેખાય છે તે હું નહિ, પણ બાકીની સાક્ષીરૂપ વસ્તુ જે શાંતિ સમતારૂપ સમજણ તેની હૈયાતિ રાખીને બધા પર-પદાર્થ બાદ થતાં બાકી જે અનુભવ રહે છે તે મારૂં એટલે જીવનું સ્વરૂપ છે. અબાધ્ય=જેમાંથી કાંઇ બાદ કરી ન શકાય એવું જે જાણુક જ્ઞાતાપણું તે જીવ છે, એમ અહીં વિચારની શ્રેણી મૂકી છે. આ વિધિથી પ્રગટ અનુભવ થાય છે. આ રીતે ૪૫ મી ગાથાનો ઉત્તર ૫૧ માં આવ્યો. ૫૧.

હવે ૪૬ મી ગાથાનો ઉત્તર આવે છે:—

છે ઈંદ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન;
પાંચ ઈંદ્રિના વિષયનું, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.

આ ગાથામા ઉપલક દૃષ્ટિવડે નિમિત્તથી વાત કરી છે. કર્ણેન્દ્રિયથી સાંભળ્યું, ત્યાં કર્ણેન્દ્રિય જાણવામાં નિમિત્ત છે. પણ ચક્ષુ ઈંદ્રિય, કર્ણેન્દ્રિયના કાર્યને કરી શકે નહિ. જાણનારો તો આત્મા છે. કાનનો

પડદો તો નિમિત્ત છે. 'ચક્ષુ ઈંદ્રિએ જાણેલું, તે કર્ણેન્દ્રિએ જાણ્યું નથી.' એમ જે એક ઈંદ્રિયનો વિષય છે, તેનું કાર્ય બીજી ઈંદ્રિય કરી શકે નહિ. એકેક ઈંદ્રિય એકેક વિષયને જાણવામાં નિમિત્ત થાય, પણ પાંચે ઈંદ્રિયને જાણનાર આત્મા એકલો જુદો છે. જો કાનથી જ જણાતું હોય, અથવા રૂપને જાણવા જેટલો જ આત્મા હોય તો સ્પર્શના વિષય વખતે આત્મા સ્પર્શનો વિષય ન કરી શકે. સમયસારની ૩૧ મી ગાથામાં કહે છે કે જ્ઞાન સ્વભાવથી મન ઈંદ્રિય અને પ્રાણને જુદાં જાણી પછી પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત થાય છે તે જ્ઞાની છે.

" જીની ઈંદ્રિયોજ્ઞાન સ્વભાવે અધિક જાણે આત્મને,
નિશ્ચય વિષે સ્થિત સાધુઓ, ભાખે જિતેન્દ્રિય તેહને."

(સમયસાર ગાથા ૩૧)

એકેક ઈંદ્રિય એકેક વિષયને જાણે છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે તે નિમિત્તથી ઉપચારથી કહ્યું છે. પાંચે ઇન્દ્રિએ ગ્રહણ કરેલા વિષયને જાણે છે, તે આત્મા છે. દેહ પડયો રહે છે, તેથી પણ કહેવાય છે કે જાણનાર સત્ત્વ ચાલ્યો ગયો; એમ ઈંદ્રિયથી આત્માને જુદો જણાવ્યો. આ આત્મસિદ્ધિમાં કોઈ અપૂર્વ ઘટના છે. સમજનાર અને સમજાવનારની શૈલી ઘણીજ સરલ અને સ્પષ્ટ છે, વિચારવાન જીવ ઝટ સમજી જાય તેવી છે. શિષ્ય પણ ચતુર છે, તે કહેશે કે ગુરુ તમોએ કહેલું હું સમજ્યો છું. આ હકીકત નીચેની ગાથામાં કહી છે -

" આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર,
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર."

તેમ નિર્ણય સમ્યકપ્રકારે શિષ્ય કરતો જાય છે, પણ લોકોને વિચાર, મનનનો કાંઈ પરિચય નથી; અને અંતરના વિચારથી જાણવાનો પુરુષાર્થ કરતા નથી. સંસારના પ્રસંગની કાર્યવાહી હોય તો જે જે કરવું ઘટે તે તે કરે, પણ આમા અંતરથી વિચાર કરીને મીંઢવણી કરી શકે નહિ, 'કોઈ જાતનો નિર્ણય કરે નહિ અને હા પાડે કે તમે કહો છો એટલે આત્મા એવો હશે.' જાતે પ્રશ્ન કરીને નિર્ણય કરવા જોઈએ. આ શિષ્ય તો કહે છે કે મેં મારી સમજણની ધારણાથી

વિચારથી નિર્ણય કર્યો છે, માટે હું પાત્ર છું, આપે કહ્યું તે હું સમજ્યો છું. પંર.

હવે વિશેષ સમાધાનનાં કારણો કહે છેઃ—

દેહ ન જાણે તેહને, જાણે ન ઈંદ્રિય પ્રાણ;
આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩.

અહીં આત્માને સામાન્ય રીતે સિદ્ધ કરવો છે માટે નિમિત્તથી ઓળખાવે છે.

દેહ, ઇંદ્રિયો શ્વાસોશ્વાસ તથા પ્રાણો પણ આત્માને જાણતા નથી. દેહને ખબર નથી કે આંખ વગેરે આ સ્થાને છે, આત્મા પરમાર્થે અક્રિય છે, જ્ઞાતા છે. પણ પૂર્વ કર્મ, દેહાદિની ક્રિયા, અને મન, વાણી, દેહના યોગનાં નિમત્તે અંદર કંપન થાય છે. જ્યાં લગી દેહ છે ત્યાંલગી ઓછી અધિક શ્વાસોશ્વાસ આદિની ક્રિયા જણાય છે; આત્મા દેહમાંથી જતાં, કાર્મણ શરીર આ દેહમાંથી છૂટીને જીવ સાથે જીવ જ્યાં બીજો દેહ ધારણ કરે ત્યાં જાય છે. આ કાર્મણશરીર અતિસૂક્ષ્મ ધૂળનો પિંડ છે, તે જીવથી જ્યારે છૂટી જાય છે ત્યારે જીવ સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે. આત્મા શ્વાસ લેતો નથી; તે તો કર્મ જડ રજકણોની ક્રિયા પૂર્વ પ્રારબ્ધ મુજબ થયા કરે છે. જીવને મૃત્યુ વખતે શ્વાસોશ્વાસ મંદ પડે છે, અથવા શ્વાસ ઉપડે છે, તે ઉપરથી ઘણા ડાહ્યા માણસો સમજી શકે છે કે હવે મૃત્યુ નજીક છે. દેહ છોડવાના ટાણાં આવે છે. ત્યારે જ્ઞાની આત્માર્થી ધર્માત્મા આ સમાધિ મરણ કરવાનો અપૂર્વ અવસર છે એમ ઓળખી લે છે; પવિત્ર ધર્માત્માને આ ખબર પડી જાય છે. જ્યારે મૃત્યુની છેલ્લી ઘડી જણાય તે ટાણે અપૂર્વ હોંશ અને આત્માની સૌમ્યતા તેને ઝળકી ઊઠે છે. જેની દરેક ક્ષણ આત્મભાનની જાગ્રતિમાં વર્તે છે; આવા પવિત્ર ધર્માત્મા દેહની સ્થિતિ પુરી થવા વખતે આત્મભાનમાં વર્તે છે. શ્રીમદે દેહ છુટવા વખતે કહ્યું હતું કે "હવે હું મારા આત્મસ્વરૂપમાં લીન થાઉં છું." "મને કોઈ બોલાવશો નહીં." ધર્માત્માને સમાધિ મરણના વખતની

અગાઉથી ખબર પડી જાય છે અને અંદર જ્ઞાનબળના પુરુષાર્થની એવી હોંશ પ્રગટે છે કે આ અપૂર્વભાવ કોઇ જુદી જાતનો છે. તે જાણે છે કે આ વર્તમાન કાળે મોક્ષ નથી પણ એક ભવ કરીને મુકિત પમાય છે. ધર્માત્મા મરણનો છેલ્લો કાળ એ પ્રમાણે આત્મસમાધિથી છોડે છે.

આ ગાથામાં એમ કહેવું છે કે જ્યાંસુધી જીવની દેહમાં હયાતી છે ત્યાંસુધી દેહમાં સુંદરતા તથા ચેતના દેખાય છે. બનારસીદાસ કહે છે કે—

" સમતા રમતા ઉર્ધ્વતા, જ્ઞાયકતા સુખભાસ,
વેદકતા ચેતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ. "

(બનારસીદાસજીએ સમયસાર નાટકમાં જીવનું લક્ષણ આ રીતે વર્ણવ્યું છે.) ૫૩.

હવે આ ગાથામાં આત્માનું એંધાણ બતાવે છે.—

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;
પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણ સદાય. ૫૪.

અહી નિત્યતાના ભણકાર છે.

શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે જીવનું લક્ષણ દેહથી જુદું દેખાતું નથી.

અહીં શ્રીગુરુ કહે છે કે " પ્રગટરૂપ ચેતન્યમય એ એંધાણ સદાય ". કોઇ કહે મને નિદ્રા બહુ સારી આવી ગઈ, તે અવસ્થાને જાણનાર તે નિત્ય છે તેથી તેનો અનુભવ કહે છે કે બહુ ભારે ઉંઘ આવી, અમુક સ્વપ્ન આવ્યું વગેરે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે કિશોર અવસ્થામાં પુષ્પમાળામાં પહેલો ફકરો લખ્યો છે કે " રાત્રિ વ્યતીક્રમી ગઈ, પ્રભાત થયો; નિદ્રાથી મુકત થવા, ભાવનિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરજો." અનાદિની અજ્ઞાનરૂપ ભાવ નિદ્રા ટાળો, એમ કહ્યું છે.

જાગ્રત, સ્વપ્ન અને નિદ્રા એ ત્રણ અવસ્થાને વારંવાર જાણનારો તે અવસ્થાથી જુદો છે. તે તે અવસ્થામાત્રપણે નથી; તેમ રોગ નિરોગ,

બાળક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, રાજા, રંક આદિ દેહોની બધી અવસ્થાને જાણનારો તે તે બધી અવસ્થારૂપે થતો નથી; તે તે અવસ્થા વ્યતિત થયે પણ જેનું હોવાપણું છે, અને તે અવસ્થાને જે જાણે છે એવો પ્રગટ સ્વરૂપ ચૈતન્યમય પોતે જાણ્યા જ કરે છે, એવો જેનો સ્વભાવ પ્રગટ છે. શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શ, વર્ણ, ગંધ અને રસ આદિ સંયોગને જાણનાર તે તેના જેવો નથી. તે તે વસ્તુરૂપે નથી. માત્ર જ્ઞાતા દષ્ટા, સાક્ષી, જ્ઞાયકજ, તે જીવની નિશાની સદાય વર્તે છે. કોઈ દિવસ જાણવાના લક્ષણથી તે જુદો થતો નથી. આત્માનું પ્રગટ લક્ષણ જ્ઞાયક જાણવું તે છે. તે ચેતના ગુણ જ્ઞાનરૂપ છે. તે નિશાની સદાય જીવનું નિર્દોષ લક્ષણ છે. આ પ્રગટ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ, અવ્યાપ્તિ અને અસંભવ એ ત્રણે દોષો રહિત છે. એમ નક્કી થયું કે જાણવું તે આત્માનું લક્ષણ છે; એટલે પરનું કંઈ કરવું, મન, વાણી દેહાદિ પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષની ક્રિયા કરવી, તે જીવનું લક્ષણ નથી. એ નિર્બાધ હેતુથી ચેતના લક્ષણે સિદ્ધ છે. નિગોદિઆ નાના સૂક્ષ્મ જીવમાં પણ ચેતના લક્ષણ છે. તેમાં પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન શક્તિરૂપે છે. જેમ તલમાં તેલ છે તેમ. સિદ્ધ ભગવાનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ વ્યક્તપણે છે. ૪૯ મી ગાથામાં કહ્યું હતું કે "મિથ્યા જુદો માનવો નહિ જુદું એંધાણ." અહીં વિશેષપણે જુદું ચિન્હ તેના ઉત્તરરૂપે જણાવ્યું છે. ૫૪.

હવે ૪૭ મી ગાથામાં પ્રશ્ન હતો કે ઘટ પટ જેમ પ્રત્યક્ષ નજરે દેખાય તેમ હોય તો માનીએ, તે માટે કહે છે કેઃ—

ઘટ પટ આદિ જાણ તું, તેથી તેને માન;
જાણનાર તે માન નહિ, કહિયે કેવું જ્ઞાન? ૫૫.

હે ભાઈ! ઘટ, પટ, વસ્ત્રાદિનો જાણક તો તું જ છે, અને જાણનારો ચૈતન્યતત્ત્વ નિત્ય છે. તેને તું માન નહિ, એ તારૂં જાણપણું કેવું? જાણનારને માને નહિ અને જે પર વસ્તુ છે, તેને જાણનારો, માનનારો તું કેવો છો તેનું ભાન નથી, એ તારૂં જ્ઞાન તે કેવું કહેવું? ઘટ પટ વસ્ત્રાદિ છે તે જણાય છે. કદાચ તે સન્મુખ ન હોય છતાં સ્મરણથી પણ ...રે છે. તે પોતાને કેમ જાણતો નથી? જે જે

વસ્તુને જે જાણે છે તે જાણનારો, જ્ઞાનમાં જણાતી વસ્તુથી જુદો છે. લોકો ઓઘ સંજ્ઞાથી આત્મા છે એમ બીજાના કહેવાથી હા પાડે છે; પણ પોતે શંકા કરીને તે કેમ છે, કેવડો છે, કેવો છે તેનો વિચાર કરીને કહી પ્રશ્ન પણ પૂછી શકતા નથી. જે જાણવાજ માગતા નથી એના કરતાં જે વિચાર કરીને પ્રશ્ન પૂછે છે, તેના ટોકડા વધારે છે. ખરી રીતે આ બધું ઘટ, પટ આદિ જડ પદાર્થ જે દેખાય છે તે પાંચ ઇન્દ્રિયના નિમિત્તથી જણાય છે. જ્ઞાનમાં સ્વપર જણાય છે. પોતાના જ્ઞાનની ક્ષણે ક્ષણે થતી અવસ્થામાં એટલે કે જ્ઞાનમા પરપદાર્થનો બોધ સહેજે જણાય છે. એવો આત્માનો સ્વપરપ્રકાશક સહજ જ્ઞાનસ્વભાવ છે. લોકો તત્ત્વની રુચિ કરે અને વિચાર, મનન કરે તો બધુંય સમજાય તેમ છે; પણ કોણ જાણે શું હશે એવી નિરાશામાથી લોકો બહાર જ નીકળતા નથી, અને બુદ્ધિના તર્કથી પ્રશ્ન લાવતા નથી. ૫૫.

અહી ૪૮ મી ગાથાનો ઉત્તર કહે છે—

પરમ બુદ્ધિ કૃષ દેહમાં, સ્થુળ દેહ મતિ અલ્પ;
દેહ હોય જો આતમા, ઘટે ન આમ વિકલ્પ. ૫૬.

તું કહે છે કે દેહ, ઇંદ્રિયો, પ્રાણો, અને આત્મા એક છે, જુદા નથી, તો જાડા શરીરવાળાને ઘણું જ્ઞાન થવુ જોઇએ અને પાતળા દેહવાળાનું પાતળું થોડું જ્ઞાન હોવુ જોઇએ, પણ તેમ તો થતુ નથી. જો દેહ એજ આત્મા હોય તો એવો વિકલ્પ એટલે વિરોધ થવાનો પ્રસંગ ન આવે. આ યુક્તિ અને પ્રમાણથી જે વસ્તુ સ્વભાવ છે તેનો નિર્ણય થાય છે. પણ લોકોને યથાર્થ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવો નથી ધીરે ધીરે એની મેળે સમજાઈ જશે એમ નિમિત્ત ઉપર મંડાણ કરી બેઠા છે. આ દેહમાં સૂક્ષ્મ આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ છે. તેના કારણે બહારથી દેહનું બળ દેખાય છે, તેના ઉપર આત્મબળનો આધાર નથી લોકો કહે છે કે આ માણસ ખૂબ કામ કરી શકે છે, થાકતો નથી મન, વાણી, દેહથી ખૂબ ક્રિયા કરતો હોય તેને પુરુષાર્થ કહે છે, પણ તે વાત જુદી છે. કોઈ ઘણું જ લખાણ કર્યાજ કરતો હોય, કોઈ બકતાં ખૂબ ભાષણ કરી શકતો હોય, કોઇ મૌન રહી શકતો હોય તેમ

દેખાય; પણ એ કાંઇ આત્મબળ નથી; પુરુષાર્થ નથી. શારીરિક ક્રિયાનો ઘણો વેપાર, દેહની ઘણી ચેષ્ટા એ દેહની ક્રિયાને જે આત્મબળ માને છે તેનું ઊંધું માપ છે, તે બાહ્યદૃષ્ટિ છે. ઘણાં કહે છે, કે "શરીરથી હજી ઘણાં કામ લેવાં છે, ધર્મનું, સંસારનું તથા આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે શરીરની રક્ષા કરવાની, સભાળ રાખવાની જરૂર છે," તેવું માનનારો એમ પણ કહે કે "આત્મા અસહાય છે, જુદો છે, તેવું કથન નામ માત્ર જ છે." તેઓને સાચું સમજાયું નથી. પ્રશ્ન—શરીરમાં રોગ હોય તો રાગદ્વેષ ન થાય? ઉત્તર—એમ જ હોય તો નિરોગ શરીરવાળો વીતરાગ થાય જ. શરીર રોગી હોય તો દ્વેષ ન કરવો અને શરીર સારું હોય તો રાગ ન કરવો, એમ દૃઢ અભિપ્રાય જોઈએ. શરીર તે હું નથી, એમ એકવાર તો હા લાવો–શરીર નથી કહેતું કે તમે આમ કરો તો ઠીક, અડીક થાય. નિમિત્ત કોઈને રાગ દ્વેષ પરાણે કરાવતું નથી. જેણે શરીરના કારણે ધર્મ માન્યો તેને આત્માની શ્રદ્ધા જ નથી. જો જડની ક્રિયાથી આત્માનુ કાર્ય થતું હોય તો મુનિ ધ્યાનમાં બેઠા હોય છે ત્યારે તેને બાહ્ય ક્રિયા નથી માટે તેને ગુણ ન થવો જોઇએ. પણ તેમ નથી. વળી દેહની ક્રિયાથી, તથા શુભ પરિણામથી એટલે પરનિમિત્તથી જો ચૈતન્યને કલ્યાણ થતુ હોય, તો ચૈતન્યમાં કાઇ માલ ન હોવો જોઇએ, શકિતથી ઠાલો હોવો જોઈએ, અને જો આત્મામાં શકિત ન હોય, તો જે ન હોય તે કદી કોઇ વડે પ્રાપ્ત થાય નહિ. જે શકિત જે ગુણ પોતાનામાં ન હોય તો તેને બીજો કેમ પરિણમાવે? દેહાદિ સાધનથી તેનો ગુણ કેમ પ્રગટે? આત્મામાં જે ન હોય તે નવું બહારથી ક્યાંથી આવે? અને જો આત્મામાં માલ (શકિત) છે, તો નિમિત્તે શું આપ્યું? માટે નિમિત્તના વ્યવહાર ક્રિયાકાન્ડથી ચેતનને ગુણ નથી. પ્રશ્નઃ—મનુષ્યભવ મોક્ષનુ કારણ નથી? નિમિત્ત તો છે ને? ઉત્તરઃ—ન્યાય સમજો, દેહની મમતા રાખ્યે મોક્ષ થાય કે મમતા છોડયે મોક્ષ થાય? દેહાદિની ક્રિયા અને દેહ તે હું નહિ એમ પરદ્રવ્ય અને તેની મમતાનો નિરોધ કર્યો ત્યારે નિમિત્તને વ્યવહારથી નિમિત્ત કહેવાયું, એ રીતે દેહથી ધર્મ થતો નથી. જો દેહથી ધર્મ થતો હોય તો બધાને ધર્મ થવો જોઈએ. માટે દેહની ક્રિયાથી કે નિમિત્તના આધારે આત્મ માને ગુણ થાય એમ મા-

નવું તે મહા અજ્ઞાન છે. કોઇ કહે છે કે " શરીરમાદ્યં ખલુ ધર્મ-સાધનમ્ " વળી કોઇ કહે છે, કે " દેહ રહતે ધર્મ " જેટલા આવું માનનારા અને બોલનારા છે, તે બધા નાસ્તિક છે. તેમને આત્મ-સ્વરૂપની ખબર જ નથી. તેમની બોલણીમાં પણ દોષ છે. જડને આત્મા માનનારા છે. કારણકે આને રાખવું એવો ભાવ આવ્યો, પણ દેહાદિ ઉપાધિને ન રાખું એમ ન આવ્યું. મૂળ શ્રદ્ધામાં જ ઉંધાઈ છે. દેહનું મમત્વ છેદે, ઈંદ્રિયાદિના વિષયો સંબંધીનો રાગ છેદે, તો અરાગીપણાથી લાભ થાય. પરનિમિત્તથી આત્માને ગુણ થતો હોય તો બધાને થવો જોઇએ. જ્યાં નિમિત્ત ઉપર, કે કર્મ ઉપર વજન આવે ત્યાં પુરુષાર્થ હોઈ શકે નહિ. જેટલે અંશે મન, ઈંદ્રિય દેહાદિનું અવલંબન તૂટે, તેટલો ધર્મ થાય. જડના અવલંબનથી આત્માને ગુણ થાય એમ જેણે પરાશ્રિત કલ્યાણ માન્યું છે, તેની માન્યતા તદ્દન ઊંધી છે. દેહ રાખવાના ભાવે ધર્મ ન થાય. શરીરમાં રોગ થાય તેની ઉપાધિમાં રાગ દ્વેષ થઈ જાય એ જુદી વાત છે, પણ કરવા પડે એવો ભાવ જેને છે તેણે દેહ અને આત્મા બેઉ જુદા જાણ્યા જ નથી. પાંચ વરસ વધારે જીવું તો હું ધર્મધ્યાન વધારે કરી શકું એ દષ્ટિ જ મિથ્યા છે. આત્મા અવિનાશી, જ્ઞાતા–દ્રષ્ટા, અક્રિય, નિર્મળ, સિદ્ધ સમાન છે, તેની શ્રદ્ધા થવી તે અપૂર્વતા છે. કંઈ વાતો નથી. જેણે પુરુષાર્થ કર્યો છે તે જ્ઞાનદશા જાણે છે. દેહની અને બહારની અગવડતા, સગવડતા ઉપર આત્મધર્મ સાધવાનો આધાર નથી, એ વિષે ઘણીવાર કહેવાયું છે. ધર્માત્માને શરીરમાં મહારોગઆદિ વ્યાધિ હોય છતાં ધર્માત્મા જ્ઞાન ધ્યાનમાં મસ્ત રહે છે. વેદનીય કર્મનો કદી તીવ્ર ઉદય હોય, કદી મુખથી રાડ નીકળી જાય, છતાં અંતરમાં સમતા છે, શાંત સમાધિ છે. આત્માએ ક્યાં રાડ નાખી છે ? દેહનો ધર્મ દેહમાં વર્તે છે. એ ધર્માત્મા–સમાધિમરણ કરીને એક બે ભવે મુકત થાય છે. સનત્કુમાર ચક્રવર્તિને સાતશે વર્ષ મહાભયંકર વેદના શરીરમાં રહી હતી. ગળત કોઢની વ્યાધિ હતી. પ્રથમ મહારૂપવંત હતા. પછી છ ખંડનું રાજ્ય તજી જંગલમાં ધ્યાન કરતા હતા. પૂર્વે બાંધેલ અશાતા વેદનીના પ્રારબ્ધકર્મનો ઉદય ભોગવવાનો હતો. તે પીડા સાતશે વર્ષ રહી. તેમની શાંતિ જોઇને તેમની પાસે દેવ વૈદ્ય થઈને આવ્યા અને

કહ્યું કે મુનિ અમે તમારી દવા કરીએ. મુનિ કહે રોગનો કાળ પુરો થયા વિના તમારાથી રોગ કેમ ટળે ? પોતાને શકિત-લબ્ધિ પ્રગટેલી હતી. થુંક લગાડતા કોઢ મટી જાય તેવી લબ્ધિ હતી. દેવને કહ્યું કે તમે પૂર્વના પ્રારબ્ધ કર્મને ફેરવી શકો છો ? દેવે ના પાડી. પૂર્વે ભૂલ કરીને અશાતા વેદનીકર્મ જે જે પ્રકારે બાંધેલાં હતાં તે તે પ્રકારે દેહમા વ્યાધિ જણાવાની હતી, પણ તેથી આત્માને શું ? કાંઈ નહિ. માટે રોગ છે, તે આત્માને બાહ્ય ઉપાધિ છે, રોગ થાય તો રાગ ટાળી ન શકું એમ જેણે માન્યું તેણે દેહ અને આત્માને એક માન્યો છે.

પ્રશ્ન:—આવો પવિત્ર આત્મા કેમ ભૂલે છે ? ઉત્તર.—જીવે અનાદિકાળથી પરને પોતાનું માન્યું છે. પ્રથમ શુદ્ધ અવસ્થાપણે હતો એમ નથી; અનાદિથી બંધ-અવસ્થા છે. દ્રવ્યસ્વભાવે, શકિતરૂપે દરેક આત્મા શુદ્ધ છે, નિર્મળ છે, પણ ભૂલવાળી અજ્ઞાન અવસ્થાપણે રાગદ્વેષ, મોહ, મમતાનો કર્તા, ઉપાધિનો કર્તા થાય છે, તે પોતાના જ્ઞાનમાં ઉંધી માન્યતા કરે છે. પરમાં મારાપણાની બુદ્ધિ કરી છે. તે કારણે અજ્ઞાનરૂપ થઈને સંસારમાં રખડવું અનાદિકાળથી છે, તેમા પોતે સદાય એવો ને એવો નિત્ય છે. શકિતરૂપે શુદ્ધ જ છે.

કોઈના શરીરમાં વ્યાધિ ન હોય અને દુઃખ ન દેખાય, એવી રીતે મરી જાય, તેથી તે ધર્માત્મા હતો એમ નથી. કોઈ મહામિથ્યાત્વી અજ્ઞાની હોવા છતાં જરાય દુઃખ દેખાય નહિ, એવી રીતે મરી જાય છે. મરણ વખતે અશાતા ન હોય છતાં મહાબુડા સાત હોય અને મરીને નરકે જાય છે કારણકે અંદરમાં અનંતુ આર્તધ્યાન કર્યાજ કરતો હોય છે. મહામમતાથી ભરેલો છે. કોઈ પ્રકારથી શાંત દેખાતો હોય, પણ અભિપ્રાયમાં જેને દ્રષ્ટિ ઉંધી છે, અજ્ઞાન ભાવ છે, તેને કાંઈ ધર્મી ન કહેવાય.

ગજસુકુમાર બાળવયે જ્ઞાન ધ્યાનમાં બેઠા હતા, માથે અગ્નિ ભર્યો, પણ આત્મા ચિદાનંદજ્ઞાતા પવિત્ર શાંત સ્વરૂપ એટલે દેહ દેહમાં (જડમાં) અને અગ્નિના પરમાણુ અગ્નિમાં તેમાં આત્માને શું ? તેઓ શુકલધ્યાનની શ્રેણી માંડીને આત્મજ્ઞાનની ઉજ્જ્વળ દશા પ્રગટ કરીને,

નિર્વાણ પામ્યા. આખું માળું ઔપડી બળી ગઇ તેમાં આત્માને શું? જેમ ઘરનો મંડપ બળી જતાં આકાશ બળતું નથી, તેમ આત્મજ્ઞાન વર્તે છે. તેને દેહની અશાતા લાગતી નથી. પુરુષાર્થ મંદ હોય તોપણ દેહમા મમત્વબુદ્ધિ ન કરે. જે થાય તે જાણે કદાપી ધર્માત્માને મૃત્યુ વખતે અશાતા વેદનીયનો ઉદય હોય, મરતી વખતે અસાધ્ય જેવું દેખાય છાતી ભરાઇ જાય ત્યારે પણ તે તો જાણે કે પરમાણુનો યોગ એમજ હોય જ્ઞાતા આનંદમા ઝુલતો, સ્વરૂપસ્થિતિમા જ ટકતો, શાંતિ અને આનંદમા દેહ છોડે, તેજ ભવે તે મોક્ષ જાય, અથવા એક બે ભવ પડી જાય દેહના દુ ખે હું દુઃખી, અને દેહની સગવડતા એ હું સુખી, દેહની અનુકૂળતાએ ધર્મ, અને ધર્મ-સાધન થાય, એમ માનવું તે મહા ભ્રમણા છે દર્શન મોહ મિથ્યાત્વ છે શરીર નિરોગી હોય તો ધર્મ સાધન સારૂ થાય, એવી માન્યતાના અભિપ્રાયવાળા મિથ્યા દૃષ્ટિ છે તેમને આત્માની શ્રદ્ધાજ નથી. મુખથી કહે કે દેહ તે મારો નથી, એ નાશવંત છે, હું અવિનાશી છુ, પણ અભિપ્રાયમા જેને દેહાત્મબુદ્ધિ છે તેની ભાષા અને ભાવ છુપાશે નહિ. માટે સારા નિમિત્ત હોય, બહારની મનમાની સગવડતા હોય તો ધર્મ સાધન ઠીક થાય, એ માન્યતા કાઢી નાખવી અને તત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજવાનો પુરુષાર્થ કરવો ૫૬.

હવે જડ, ચેતન ત્રણે કાળે ભિન્ન જ છે એમ કહે છે—

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;
એકપણું પામે નહિ, ત્રણે કાળ દ્વય ભાવ. ૫૭.

આત્મા જ્ઞાતા દૃષ્ટા અરૂપી છે, તેનો ચૈતન્ય સ્વભાવ છે, તે નિર્મળ શાંત મૂર્તિ છે, તે ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, દેહાદિ જડ પદાર્થો તેનાથી તદ્દન ભિન્ન છે ત્રણે કાળ જડ તે જડ છે, અજીવ છે, અચેતન છે, અને આત્મા જ્ઞાતા ચૈતન્ય છે તે બેઉની અવસ્થા એક ક્ષેત્રમા દેખાવા છતા તેનાં લક્ષણ જુદાં જુદાં છે. જે ક્ષેત્રમાં આ આને પરાધીનપણે દેહનાં આયુષ્ય પર્યંત રહેવુ પડે છે, તે દેહમાં બીજા આઠ જડકર્મના પડદા (-આવરણ) સાથે છે. તેની ક્ષણે ક્ષણે

દશા બદલાય છે તેમાંથી સંકલ્પવિકલ્પ જન્મ પામે છે અને દેહાદિની ક્રિયા થાય છે તે જ હું છું એમ અજ્ઞાની જીવને ભ્રાન્તિ થાય છે. પણ જે ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે તે પણ, 'જે હોય તે જાય નહિ અને જે ન હોય તે નવું થાય નહિ' એ ન્યાયે નિત્ય ટકી રહે છે માટે જીવનું ચેતનત્વ ટકી રહે છે અને દેહ, સંકલ્પ વિકલ્પ તથા પૂર્વ અવસ્થા પલટી જાય છે; તે આત્મા સાથે નિત્ય રહેનારાં નથી. આત્મા આઠ કર્મનાં આવરણ અને દેહાદિ રજકણોથી છુટો પડી મોક્ષમાં જાય છે અને કર્મનાં રજકણો તથા દેહનાં રજકણો બીજી અવસ્થા પામે છે જગતમાં જડ પરમાણું અનંતા છે, તે સત્ છે, વસ્તુ છે, પદાર્થ છે અને તેનાથી ભિન્ન ચૈતન્ય દ્રવ્ય છે. "ક્યારે કોઈ વસ્તુનો કેવળ હોય ન નાશ" એ મહાન સિદ્ધાંત છે. પદાર્થનું અવસ્થાંતર થાય છતાં વસ્તુ દ્રવ્ય પોતાની સ્વસત્તા છોડે નહિ. એક વસ્તુ બીજી વસ્તુનું કારણ થાય નહિ. મોક્ષદશા થાય છતાં એક આત્મા બીજા આત્મામાં કે જડ તત્ત્વમાં ભળી જાય નહિ. જડ અને ચેતન બન્ને દ્રવ્ય ત્રિકાળ, ભિન્ન ભિન્ન રહે છે. કોઈ કાળે જેમાં જાણવાનો ગુણ નથી તે જડ અને સદાય જાણવાનો સ્વભાવ છે તે ચૈતન્ય. એવો બેઉનો કેવળ જુદો સ્વભાવ છે. લોકો મુખથી કહે છે કે દેહથી આત્મા જુદો છે, પણ વસ્તુનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ બરાબર સમજે તો આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય થાય. દેહાદિની મમતા છોડયા વિના અને પરમાર્થનો પ્રેમ થયા વિના પદાર્થનો નિર્ણય થતો નથી. તત્ત્વ-જ્ઞાન લોકોને અઘરૂં પડે છે, તેથી પોતાના સ્વચ્છંદે જેમ ઠીક લાગે તેમ માને છે. પરનો આશ્રય લઈને સંતોષ માને, એટલે કાંતો ઈશ્વર કર્તા માને, કાંતો જડ અને જીવનું એકપણું માને, કાંતો રાગ દ્વેષ, અને સંકલ્પ વિકલ્પને પોતાનું સ્વરૂપ માને, એમ પોતાને ઈષ્ટ લાગે તેમ માને; પણ જ્યાંલગી જાત મહેનતથી અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ, યથાર્થ વિધિવડે ન કરે ત્યાંલગી રખડવાનો દોષ અને દુઃખનો પ્રસંગ ટળે નહિ. સાચું જાણે તો ભ્રમણા રહે નહિ. આત્મા કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ છે એવો એકવાર ચોકકસ યથાર્થપણે નિર્ણય થાય તો એક ક્ષણના પુરુષાર્થથી અનંત ભવના જન્મ મરણનો છેડો દેખાય. નિઃસંદેહ ખાત્રી થાય. અંદરથી પોતાને સાક્ષી આવે કે મારે હવે ભવ ભ્રમણ નથી, જ્યાં ત્યાં પૂછવા જવું પડે નહિ, સત્‌નો યથાર્થ નિર્ણય કરે તો

માર્ગ મળે અને સાધ્યની ઓળખાણ થતાં તે રસ્તે ચાલવા મંડે. ભાવનગર કેવું છે, કેમ પહોંચાય, તે જાણ્યા વિના અંધપણે ચાલે તો જરૂર હેરાન થાય. બહારનું તો જ્યાં ત્યાં પૂછયે ઠેકાણું મળે, પણ આ તો લોકોત્તર માર્ગ, અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ તેને જાણવાની વિધિ અનેરી છે. તેનો નિર્ણય પોતાની તૈયારીથી થઇ શકે છે પણ બાહ્ય સાધનથી આત્મા ઉઘડતો નથી તત્ત્વનો વસ્તુ સ્વભાવ જાણ્યા વિના, બીજા વિપરીત સાધાન જે દેહ, મન, અને વાણીને ગમે તેમ કેળવે પણ તે બધાં સાધન નિષ્ફળ છે. બીજું કરે તો બીજું થાય. જડભાવનો કર્તા થઈ, પુણ્ય પરિણામ કરે તો જડભાવથી જડ ફાટે. માટે અપૂર્વ તત્ત્વની ખોજ કરો અને જાગો. આ કાળે પણ એક કે બે દેહ કરી આત્મા કર્મઉપાધિથી સર્વથા મુક્ત થઇને પોતાના સ્વાધીન મોક્ષ સ્વરૂપને પુરુષાર્થથી અવશ્ય પામી શકે છે. વર્તમાનકાળે તેની સાક્ષી, પ્રતીતિ અને અનુભવ થઇ શકે છે. માટે પ્રથમ જડ ચેતનની જુદાઈ જાણવા માટે વસ્તુસ્વભાવ જેમ છે તેમ પોતાના નિર્ણયથી જાણો. જડ અને ચેતન એ ત્રણે કાળમાં દ્વિભાવપણું છોડી એકપણું પામે નહિ.

પ્રશ્ન—મોક્ષમા જીવ કેવી રીતે રહે છે.

ઉત્તર—બધા આત્મા સદાય જુદા છે કારણકે એકને રોગ થાય તો બીજાને થતો નથી, તેમજ એક મોક્ષમાં જાય ત્યારે બીજા જતા નથી. રૂપીઆનુ વજન અને કિંમત બધા રૂપીઆમાં સમાનપણે છે, પણ સંખ્યાપણે બધા જુદા જુદા છે, એક તે બીજો નથી, તેમ મોક્ષમાં જાય, ત્યા પણ એક થાય નહિ.

પરમાણુ પુદ્ગલ પણ સ્વતંત્ર જડ પદાર્થ છે, તેથી ત્રિકાળ જીવ-ચૈતન્યનુ જુદાપણું છે, એમ બેઉ દ્રવ્યનું જુદાપણું-દ્વૈતભાવ તે કદી એકભાવ થાય નહિ. ૫૭.

૪૮ મી ગાથામા કહ્યુ હતું કે આત્મા જ નથી તો મોક્ષ કયાંથી હોય ? તેનો છેલ્લો જવાબ કહે છે કે—

> આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
> શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

વિચાર કરીને સમજવાને નવરા થાય, વિચારપૂર્વક પ્રશ્ન કરે તો સમજાયને? તત્ત્વ શું છે, વસ્તુ સ્વભાવની પ્રતીતિ કેમ થાય, તેની રીત સમજવા માગે તો સમજાય. જાણવા માટે પ્રશ્ન કેમ કરવા તે માટે પણ વિચાર મનન જોઈએ. પોતાની તૈયારી વિના કોઈ મફત આપી શકે તેમ નથી. પાત્રતા વિના વસ્તુ નાખશો શેમાં? માટે પ્રથમ વિચાર દશા કેળવવી જોઈએ. ખરેખર જુઓ તો ગુરુ પોતાની સાધ્યદશા છે, એટલે પરમાર્થે આત્મા પોતે સાધ્ય છે, અને વિચાર, મનન, સત્સમાગમ, અભ્યાસ અને શ્રવણ એ સાધન છે. પ્રથમ આ સમજીને સમજણ કરવાની છે. સમજવા માટે વિચાર મન્થન કરે, અને અંતરની શંકા કરે કે "એ અંતર શંકા તણો, સમજાવો સદુપાય" અને સમજવાને ધીરો થાય, તો તેને સમજાવનાર નિમિત્ત ઉપકારી થાય. તૈયારી પોતાની જોઈએ. અહીં કહે છે કે જાણનારો પોતે સળંગ ઉભો છે. તેને શંકા પડે છે કે હું છું કે નહિ? જેમ ઓરડામાં કોઈને જોવા મોકલ્યો અને કહ્યું કે તે ઓરડામાં કોણ કોણ છે તે જોઈ આવ. આવીને તે જવાબ આપે છે કે ત્યાં કોઈ નથી. શેઠે ફરીથી કહ્યું કે મારે કોઈનું કામ છે ત્યારે નોકરે ફરીને જવાબ આપ્યો કે ત્યાં કોઈ નથી. કોઈ નથી એવું નકકી કોણે કર્યું? પોતે શંકા કરે અને શંકાનો કરનાર તેને જ ભાળતો નથી એ નવાઈની વાત છે. દૃષ્ટાંત છે એક ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું કે, કોઈ ન ભાળે તેમ, આ રૂપીઆની થેલી છે તેને દાટજે. શિષ્ય ગયો અને દાટી આવ્યો આવીને ગુરુને કહે છે, કે મે કોઈ ન ભાળે તેમ તે વસ્તુ દાટી છે. ગુરુ કહે કોઈને તેની ખબર નથી ને? ઉત્તર – ના. ગુરુ કહે તને ભૂલીને દાટવાનું મેં ક્યારે કહ્યું હતું? એમ આત્મા દરેક ક્ષણે સાક્ષીપણે હૈયાત છે. છતાં તે પોતે નથી એમ માનવુ તે કેટલી નવાઈની–અચરજની વાત છે. ઘણા ભાઈઓ, આત્મા છે તેમ માનતા હોય પણ તે કેવો છે કેવો નથી તેની કાંઈ પ્રતીતિ નથી. તેઓ કહે છે કે આપણે તો અજ્ઞાની છીએ. આપણને-કાંઇ આવડે નહિ. મોં માથું હાથ ન આવે. પણ ભાઈ? એ વાત નકકી કરી તેની ખબર કોને પડે? પરનો પોતે નિર્ણય કરે અને કહે કે આત્માનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી. પણ મધ્યસ્થપણે ધીરજથી ઊંડી વિચારણા કરે તો પોતાને આત્મા જણાય તેમ છે. પોતે તો જાગતો અનંતજ્ઞાની છે. છે

માર્ગ મળે અને સાધ્યની ઓળખાણ થતાં તે રસ્તે ચાલવા માંડે. ભાવનગર કેવું છે, કેમ પહોંચાય, તે જાણ્યા વિના અંધપણે ચાલે તો જરૂર હેરાન થાય. બહારનું તો જ્યાં ત્યાં પૂછયે ઠેકાણું મળે, પણ આ તો લોકોત્તર માર્ગ, અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ તેને જાણવાની વિધિ અનેરી છે. તેનો નિર્ણય પોતાની તૈયારીથી થઈ શકે છે પણ બાહ્ય સાધનથી આત્મા ઉઘડતો નથી. તત્ત્વનો વસ્તુ સ્વભાવ જાણ્યા વિના, બીજા વિપરીત સાધન જે દેહ, મન, અને વાણીને ગમે તેમ કેળવે પણ તે બધાં સાધન નિષ્ફળ છે. બીજું કરે તો બીજું થાય. જડભાવનો કર્તા થઈ, પુણ્ય પરિણામ કરે તો જડભાવથી જડ ફાટે. માટે અપૂર્વ તત્ત્વની ખોજ કરો અને જાગો. આ કાળે પણ એક કે બે દેહ કરી આત્મા કર્મઉપાધિથી સર્વથા મુક્ત થઈને પોતાના સ્વાધીન મોક્ષ સ્વરૂપને પુરુષાર્થથી અવશ્ય પામી શકે છે. વર્તમાનકાળે તેની સાક્ષી, પ્રતીતિ અને અનુભવ થઈ શકે છે. માટે પ્રથમ જડ ચેતનની જુદાઈ જાણવા માટે વસ્તુસ્વભાવ જેમ છે તેમ પોતાના નિર્ણયથી જાણો. જડ અને ચેતન એ ત્રણે કાળમાં દ્વિભાવપણું છોડી એકપણું પામે નહિ.

પ્રશ્ન—મોક્ષમાં જીવ કેવી રીતે રહે છે.

ઉત્તર—બધા આત્મા સદાય જુદા છે કારણકે એકને રોગ થાય તો બીજાને થતો નથી, તેમજ એક મોક્ષમાં જાય ત્યારે બીજા જતા નથી. રૂપીઆનું વજન અને કિંમત બધા રૂપીઆમાં સમાનપણે છે, પણ સંખ્યાપણે બધા જુદા જુદા છે, એક તે બીજો નથી; તેમ મોક્ષમાં જાય, ત્યાં પણ એક થાય નહિ.

પરમાણુ પુદ્ગલ પણ સ્વતંત્ર જડ પદાર્થ છે, તેથી ત્રિકાળ જીવ–ચૈતન્યનું જુદાપણું છે, એમ બેઉ દ્રવ્યનું જુદાપણું–દ્વૈતભાવ તે કદી એકભાવ થાય નહિ. ૫૭.

૪૮ મી ગાથામા કહ્યું હતું કે આત્મા જ નથી તો મોક્ષ ક્યાંથી હોય ? તેનો છેલ્લો જવાબ કહે છે કેઃ—

આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

આપેલા ન્યાયોને ઓળખીને મેં તેનું બહુમાન કર્યું છે અને મારા પોતાના ઉપાદાનની જાગૃતિથી "આત્મા છે" એમ મેં અંતરમાં વિચાર કરી નિર્ણય કર્યો છે. મારા આત્મામાં ભળીને મેં નિર્ણય કર્યો છે માટે હવે અધિક શંકાનો સદુપાય બતાવો. સૂત્રોમાં પણ એવી પદ્ધતિ આવે છે કે પ્રભુ ? આચારાંગ સૂત્રમાં આમ કહ્યું છે પણ હવે સુયગડાંગના બીજા અધ્યયનમાં શું કહ્યું છે તે કહો. એમ મહાન્ મુનિવરો તથા કેવળજ્ઞાની ભગવાનના વચ્ચેનો પણ ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે કથન આવે છે.

અવિનાશી આત્મા છે એમ વાતો ઘણાય કરે છે, પણ અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યેનો પ્રેમ તો ઘટતો નથી. તેઓ ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચતા હોય તેથી શું ? તેમણે આત્માને નિત્ય જાણ્યોજ નથી કેમકે સંસારમાં તેમને પ્રેમ વર્તે છે. સત્‌ની ઓળખ નથી ત્યાંલગી પોતાનું નિત્યત્વ ભાસ્યું જ નથી. ૫૯.

હવે અહીં શિષ્ય બીજી શંકા રજુ કરે છે—

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહિ અવિનાશ;
દેહયોગથી ઉપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.

આગળ આવશે કે આત્મ તત્ત્વના નિર્ણય માટે તથા સત્‌ની પ્રાપ્તિ માટે ખરું ઔષધ, વિચાર અને ધ્યાન છે. ઘણા જીવો પ્રશ્ન પૂછતાં અચકાય છે અને શંકાનું સમાધાન કરતા નથી. અમારી કિંમત ઓછી અંકાશે એવા માનમાં રહી પૂછી શકતા નથી. તેમ વિચાર પણ કરતા નથી. પણ અહિં તો શ્રી ગુરુ કહેશે કે—

"ષટ્ પદના ષટ્પ્રશ્ન તેં પૂછ્યા કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષ માર્ગનિર્ધાર."

અહીં તો ક્રમબદ્ધ વિચારણાથી પ્રશ્નો કર્યા છે. એ ઉપરથી પ્રશ્નકાર કેવા હોવા જોઈએ તે સમજવાનું છે. અહીં શિષ્યની શંકા છે કે જેમ ઘડિયાળ આદિ સંચાની ગોઠવણી થતાં તે ચાલવા માંડે છે, તેમ, આત્મા દેહના સંયોગે ઉપજે અને દેહના નાશથી નાશ થતો

તે સ્વભાવને ઉઘાડી શકે છે પોતાની જાતની વાત છે અહી શ્રી ગુરુ કહે છે, કે ઊ ધાઈથી શકા કરીને તુ કહે છે કે આત્માજ નથી, જાણુ- નારોજ નથી જો કોઈ કહે કે 'મારી માતા વધ્યા છે' તો તેની મશ્કરી થાય છે તેમ હુ નથી એ તારી બુદ્ધિ વિષે અમાપ અચરજ થાય છે બીજાએ પણ સમજી લેવું કે આત્માની ઝીણી વાત અમા- રાથી સમજાય નહિ તેમ કહેનારા પણ બધા આશ્ચર્યરૂપ છે. હવે શિષ્ય કબુલવાની ભાષાએ બીજી શકા કરશે આત્મા છે તે તો નકકી થયુ પણ હવે નિત્ય છે કે કેમ ? તેની શકા કહેશે. આપે જે જે ન્યાય કહ્યા તેને મે ખ્યાલમા રાખ્યા છે તેમ પણ તે કહેશે. પણ અહીં તો લોકોને રોજ સાભળવુ અને ઘેર જઈને કાઈ વિચાર મનન કરવુ નહિ, ભૂલી જવુ ૫૦, ૬૦ વર્ષો સુધી સામાયિક પડિકકમણાના નામે પથરણા ફાડયા, અપાસરા સેવ્યા, છતા આવા પ્રશ્નો કરીને સતને સમજવાની ધગશ કોઈએ કરી ? શિષ્ય એવા હોવા જોઈએ કે બરાબર એકાગ્રતાથી જે ન્યાય આવે તેને પકડી શકે અને તેને અધિકપણે સમ- જવા માટે પ્રશ્ન કરે

આત્મા છે અને નિત્ય છે એમ ,ઔઘિક રીતે ઘણા વાતો કરે છે પણ વિચાર દ્વારા જાતે નિર્ણય કરનારા બહુ થોડા હોય છે શાસ્ત્રો વાચે, પણ નિર્ણય ન કરે કે આમ જ છે, અને આ ન્યાયથી છે. શ્રીમદે પોતેજ શિષ્યની જિજ્ઞાસાની આબેહુબ રચના કરી છે, અને હૃદયમા આરપાર ઉતરી જાય તેવી હૃદયવેધક ભાષામા સવાદ રચ્યો છે ૫૮

તા ૨૧—૧૦—૩૯

હવે–આત્માની નિત્યતાની શકા કરતા પહેલા "આત્મા છે" એમ બતાવનારા ન્યાયનો પોતે અતરમા વિચાર કર્યો છે એમ શિષ્ય જણાવે છે –

આત્માના અસ્તિત્વના, આપે કહ્યા પ્રકાર;
સભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર ૫૯.

આપે જે આત્મા છે, તેના પ્રકાર કહ્યા તેનો અતરથી વિચાર કરવાથી આત્મા છે તેમ મને જણાય છે એમ શિષ્ય જણાવે છે આપે

આપેલા ન્યાયોને ઓળખીને મેં તેનું બહુમાન કર્યું છે અને મારા પોતાના ઉપાદાનની જાગૃતિથી "આત્મા છે" એમ મેં અંતરમાં વિચાર કરી નિર્ણય કર્યો છે. મારા આત્મામાં ભળીને મેં નિર્ણય કર્યો છે માટે હવે અધિક શંકાનો સદુપાય બતાવો. સૂત્રોમાં પણ એવી પદ્ધતિ આવે છે કે પ્રભુ ? આચારાંગસૂત્રમાં આમ કહ્યું છે પણ હવે સુયગડાંગના બીજા અધ્યયનમાં શું કહ્યું છે તે કહો. એમ મહાન્ મુનિવરો તથા કેવળજ્ઞાની ભગવાનના વચ્ચેનો પણ ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે કથન આવે છે.

અવિનાશી આત્મા છે એમ વાતો ઘણાય કરે છે, પણ અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યેનો પ્રેમ તો ઘટતો નથી. તેઓ ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચતા હોય તેથી શું ? તેમણે આત્માને નિત્ય જાણ્યોજ નથી કેમકે સંસારમા તેમને પ્રેમ વર્તે છે. સતૃની ઓળખ નથી ત્યાલગી પોતાનું નિત્યત્વ ભાસ્યું જ નથી. ૫૯.

હવે અહીં શિષ્ય બીજીશકા રજુ કરે છે—

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહિ અવિનાશ;
દેહયોગથી ઉપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.

આગળ આવશે કે આત્મ તત્ત્વના નિર્ણય માટે તથા સતૃની પ્રાપ્તિ માટે ખરૂં ઔષધ, વિચાર અને ધ્યાન છે. ઘણા જીવો પ્રશ્ન પૂછતાં અચકાય છે અને શંકાનું સમાધાન કરતા નથી. અમારી કિંમત ઓછી અંકાશે એવા માનમા રહી પૂછી શકતા નથી. તેમ વિચાર પણ કરતા નથી. પણ અહિં તો શ્રી ગુરુ કહેશે કે—

"ષટ્ પદના ષટ્પ્રશ્ન તેં પૂછ્યાં કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષ માર્ગનિર્ધાર."

અહીં તો ક્રમબદ્ધ વિચારણાથી પ્રશ્નો કર્યો છે. એ ઉપરથી પ્રશ્નકાર કેવા હોવા જોઇએ તે સમજવાનું છે. અહીં શિષ્યની શંકા છે કે જેમ ઘડિયાળ આદિ સંચાની ગોઠવણી થતાં તે ચાલવા માંડે છે તેમ આત્મા દેહના સંયોગે ઉપજે અને દેહના નાશથી નાશ થતો

હોય તો ? ત્રણે કાળ " આત્મા " પદાર્થ રહેતો હોય એમ મને જણાતુ નથી.

ઘણી વસ્તુઓ ભેગી થવાથી દારૂ નામના પદાર્થમા માદકતા થાય છે, તેમ ઘણા જડ પદાર્થો ભેગા થવાથી સયોગી રસાયન તરીકે આત્મા થઇ જતો હોય તો ? એમ કારણો આપી પોતાની શકા ગુરુ પાસે જાહેર કરી સમાધાનની માગણી કરે છે ૬૦

હવે શિષ્ય " નિત્યતા " ની શકાના બીજા કારણો જણાવે છે—

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;
એ અનુભવથી પણ નહિ, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

આત્મા છે એમ તો અમે માનીએ, દેહ, ઇદ્રિયોથી જુદો છે, જાણનારો છે એ તમારી વાત સાચી, પણ દેહનો નાશ થયા પછી કોઈ જીવ મને કહેવા આવતો નથી કે " અમે છીએ " વળી ક્ષણે ક્ષણે શુભાશુભ ભાવ ઇચ્છા આદિ પરિણામ થઇને નાશ પામે છે કોઇ વાર તીવ્ર લોભ, કોઈવાર ઉદારતા, કોઇવાર ક્રોધ, કોઇવાર ક્ષમા એમ વસ્તુ બદલાઇ નાશ થઇ જાય છે, તેથી વસ્તુ નિત્ય લાગતી નથી, પણ ઉત્પત્તિ અને લય થયાજ કરે છે આ બૌદ્ધ દર્શનની માન્યતા છે પણ એ પક્ષ એમતી છે જિનેશ્વર ભગવાન સર્વજ્ઞ જ્ઞાનથી કહે છે તે યુકિત, ન્યાય અને અનુભવથી સિદ્ધ છે કે આત્મા નિત્ય ટકતો બદલાય છે દ્રવ્યે નિત્ય છે અને પર્યાયે પલગાય છે, એ ન્યાય આગળ આવશે અહી શિષ્ય કહે છે, કે ગુણ વખતે આત્મા બીજો અને દોષ વખતે બીજો, ક્રોધ વખતે બીજો અને ક્ષમા વખતે બીજો એમ હોય તો ? માટે નિત્યપણુ જણાતુ નથી, માટે આનો કાઇ સાચો ઉપાય હોય તો જણાવો શ્રી સદ્ગુરુ કહેશે કે દરેક આત્મા સ્વતત્ર છે અને નિત્ય છે ૬૧

દેહ માત્ર સયોગ છે, વળી જડ રૂપી, દૃશ્ય,
ચેતનના ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય ? ૬૨.

"દેહયોગે ઉપજે દેહવિયોગે નાશ" તે ૬૦ મી ગાથાના ઉત્તરમાં ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે તને એમ નથી લાગતું કે આત્મા સહજ સ્વભાવી અને અનુભવરૂપ છે? લક્ષણ બે પ્રકારનાં છે, તેમાં એક સંયોગી નિમિત્તરૂપ અને બીજું તાદાત્મ્યસંબંધ આત્મભૂત. દેહ છે તે તો માત્ર પરમાણુનો સંયોગ છે, દેહની રચના તો અનંત અનંત રજકણોના સંયોગવાળી અવસ્થા છે. તે આત્માથી ભિન્ન છે, એ તો કહેવાઈ ગયું છે. અનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ પરસ્પર સ્વભાવે ચોંટીને દેહરૂપે પિંડપણું પામ્યા છે તેનું નામ શરીર કહેવાય છે. તેનો આત્મા સાથે સંયોગી સંબંધ માત્ર છે. મૃત્યુ વખતે આત્મા જ્યારે જાય છે ત્યારે તેની સાથે દેહનું જવું થતું નથી. ચૈતન્યત્વ—જીવપણું જે દેહમાં દેખાતું હતું તે મૃત્યુ પછી જણાતું નથી. જાણનાર તો ચૈતન્ય છે તે તો અરૂપી એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે. અને દેહ છે તે તો વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે; અને તે જડરૂપ દેખાય એવો મૂર્તિક છે; વળી દેહ જ્ઞાનનો વિષય (જ્ઞેય) છે; તે જડ પદાર્થ અતીન્દ્રિય ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ અને નાશને કેમ જાણી શકે? આ દેહ તે મારો નથી તે ક્ષણિક છે અને હું અવિનાશી છું. એટલી વાતનો દ્રઢ નિર્ણય થાય તો દેહની અનંતી મમતા છૂટી જાય છે, અને નિંદા સ્તુતિનો રાગ તથા તૃષ્ણા, કષાયાદિ દોષ ટળી જાય છે. લોકો પોતાથી આટલો પણ નિર્ણય કરતા નથી. જાણે કે દેહનો નાશ થાયે જીવનો નાશ થાય છે એમ માને છે. વળી કેટલાક કહે છે કે દેહમાંથી જીવ ગયા પછી ઘરબાર રૂપીઆનું ગમે તે થાય, મર્યા પછી માલ "ગોલણ ગાડાં ભરે" વળી કેટલાક કહે છે કે દેહ નાશવંત છે; તેની વાત સાચી છે. પણ તેમનો ભાવ સાચો નથી. કારણકે જો આત્મસ્વરૂપ પોતાથી સ્વાધીન નિત્ય છે, એમ ચોકકસ જાણ્યું હોય તેને પરવસ્તુમાં ક્ષોભ, મમતા, બંધન થાય નહિ. અહીં શિષ્યને તર્ક અને ન્યાયથી જ્ઞાની કહે છે કે "હે શિષ્ય! દેહની ઉત્પત્તિ અને નાશને તેં જાણ્યા કેવી રીતે? નાશ પામનારો નાશ અને ઉત્પત્તિને જાણી શકે નહીં. તે ઉપજતી વિણસતી અવસ્થાને જાણનારો કેવો છે તેનો અનુભવ કોને થાય છે તે કહે છે."

જે રજકણો જડ અને રૂપી છે, તેમાંથી ચેતનની ઉત્પત્તિ થવા યોગ્ય નથી અને તેના વિયોગે ચેતનનો નાશ પણ થવા યોગ્ય નથી. આ ન્યાય બહુ બળવાન છે. કારણકે જે જે પરમાણુ—રજકણની અવસ્થા છે, તેમાં ચેતનપણું જાણપણું નથી. તેનાથી ચેતનની ઉત્પત્તિ થઇ શકે નહીં. જો દેહમાં જીવ તત્ત્વનું ભળી જવું થતું હોય તો જડમાં ચેતનની કોઈ અવસ્થા થવી જોઇએ પણ આયુષ્ય પુરૂં થયે દેહના કોઈ અંગમાં જીવત્વ દેખાતું નથી. જાણનાર ગયા પછી શરીરને છેદો, કાપો, મારો, છતાં કોઈ તેમાં જાણનાર નહીં હોવાથી દેહને ખબર પડતી નથી. શરીરને પ્રહાર કરવામાં આવે અને શરીર પ્રત્યે રાગ ન હોય તો આત્માને કંઇ દુઃખ થતું નથી; આત્મા અરૂપી છે. જેમ આકાશમાં પ્રહાર કરો તો આકાશને કાંઇ દુઃખ થતું નથી તેમ; જ્યારે દેહમાં ચેતન પદાર્થ આત્મા હોય ત્યારે તે શરીરની મમતા, રાગદ્વેષ કરે તો જીવને દુઃખની લાગણી થાય છે, જીવ જડ સ્થુળરૂપી પદાર્થોમાં ભળી ગયો નથી. ભળી ગયો હોય તો મૃત્યુ પછી દેહમાં જીવત્વ જણાવુ જોઇએ. બૌદ્ધ દર્શનની માન્યતા છે કે વસ્તુ નાશવાન છે; પણ અહીં તો એમ કહેવું છે કે જેને આત્મા અવિનાશી છે એવી યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી તે બૌદ્ધ જ છે, મિથ્યા-દૃષ્ટિ છે. જેને બાહ્ય પદાર્થ ઉપર રતિ અરતિ થતી હોય, અને પુત્ર, સ્ત્રી, લક્ષ્મીનો નાશ થયો એમ દેખાતાં શોક થાય છે અને સંયોગે હર્ષ પામે છે તે અજ્ઞાનમતી છે, બૌદ્ધ છે. અહીં તો શિષ્ય સમજીને પ્રશ્ન કરે છે તેને ગુરુ યથાર્થ ન્યાયથી સમજાવે છે કે તું એમ કહીશ કે દેહના સંયોગથી જીવની ઉત્પત્તિ થાય અને દેહ નાશે જીવનો નાશ થાય, તો તે કોણે જાણ્યું? તે અનુભવ કોને થયો? માટે દેહ પહેલાં પણ જે હતો અને દેહ પછી પણ જે છે તે અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા નિત્ય છે, જાણનારો છે તે નિત્ય જાણુક છે. ઉપજવું અને નાશ પામવું એ બેને લક્ષમાં લેનારો નિત્ય ધ્રુવ છે. ગયા માસની વાત આ માસમાં યાદ રહે છે અને એક માસ પછી દીવાળી પર્વ આવશે તેની ખબર છે તેમ ભવિષ્યકાળ અને ભૂતકાળ એમ બેઉ પૂર્વ અને પશ્ચાત્ કાળનો એક સેકન્ડમાં નિર્ણય કરનાર નિત્ય છે. તે સ્મૃતિનો-અનુભવ ટકાવી રાખે છે. દરેક ક્ષણે અને પળે ત્રિકાળપણું બતાવે છે. પરમાણુની ક્રિયા તો ક્રમેક્રમે થાય છે

અને જ્ઞાન તો ક્ષણમાં ઘણા કાળનો વિચાર, સ્મરણ કરી શકે છે. બે વર્ષનું બાળક પણ એકવાર અગ્નિથી દાઝે તો તે અગ્નિને ફરી અડવાથી ડરે છે અને સ્મરણ ટકાવી રાખે છે. માટે જાણવું તે નિત્ય સ્વભાવ છે. જેનો જે સ્વભાવ, જે લક્ષણ, તે સદાય ટકી રહે. જડ પદાર્થ પણ એક સૂક્ષ્મ પરમાણુ કે જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ છેલ્લો અણુ છે, તે ત્રિકાળ તેની સત્તામાં ટકી રહેનારો નિત્ય છે. તેમજ જે હૈયાતિવાળો પદાર્થ છે, તે કોઇ કાળે ન હોય તેમ ન બને. " એક સમય તે સૌ સમય ભેદ અવસ્થા જોઇ " નિત્ય એવા પદાર્થની ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા બદલાય છે, અને વસ્તુ તરીખે ટકી રહે છે. તો જેનું ચૈતન્ય લક્ષણ છે જે લક્ષણ જડ પદાર્થમાં નથી તે સ્વતંત્રપણે કેમ ન ટકી રહે ? માટે શ્રી ગુરુ કહે છે કે જીવની અવસ્થા હર્ષ, શોક, રતિ, અરતિ, દયા, ક્ષમા, અને ક્રોધપણે જણાય છે, પણ તેને જાણનારો નિત્ય ટકનો છે, ધ્રુવ છે. આનંદઘનજી કહે છે કે—

" સ્થિરતા એક સમયમા ઠાણે ઉપજે વિણસે તબહિં,
ઉલટ પલટ ધ્રુવ સત્તા રાખે યા હમ સુનીહિ ન કબહિં.
અબધુ નટનાગરકી બાજી. "

આત્મામાં અવસ્થા દષ્ટિએ જોઈએ તો ક્રોધનો નાશ અને ક્ષમાની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને આત્મા ચૈતન્ય સત્તા ધ્રુવ, નિત્ય રહે છે, એમ ક્ષણે ક્ષણે સમયસમય વર્તિ પૂર્વ અવસ્થાનો નાશ અને ઉત્તર (નવી) અવસ્થાની ઉત્પત્તિ છે અને જાણનાર જ્ઞાતા ચૈતન્ય સત્તા નિત્ય ધ્રુવ છે. આ ન્યાય યથાર્થ સમજાય તો ત્રણલોક, ત્રણ કાળમાં પોતાનુ સત્પણ છે એમ દઢ થઇ જાય આ બધુ સમજવા માટે પોતાની તૈયારી જોઇએ. ક્રોધના પરિણામ થયાં ત્યાં જાણ્યું કે આ ઠીક નથી પછી ક્ષમા ધારણ કરી બેઉ અવસ્થામાં પોતે ટકી રહ્યો. એવી જે બે અવસ્થાને પલટવામા પોતે છે, તેમાં વચ્ચે કોઈની સહાય ન આવી. જો દેહના કારણે સમતા રહેતી હોય તો દેહ તો જ્ઞાની મુનિ અને જ્ઞાની ગૃહસ્થને પણ છે. છતાં બન્નેને સમતા સરખી રહેતી નથી પોતાના અનુભવથી પ્રત્યક્ષ દેખી શકીએ છીએ કે ક્રોધ ટાળીને ક્ષમા કરવામાં બીજાનો આધાર રાખવો પડતો નથી. ક્ષમા સ્વભ[illegible] રાખવામાં દેહના પાડી શકે

નિત્ય અવિનાશી છે એવી જેને પ્રતીત હોય, તેને અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યે પ્રેમ મોહ ન થાય. તે પર વસ્તુનો—મન, વાણી, દેહનો કર્તા પોતાને માને નહી. જડ વસ્તુનો સ્વામી ન થાય માટે જ્યાંસુધી જીવતુ નિ-ત્યપણું જીવને યથાર્થપણે ભાસ્યુ નથી ત્યાંસુધી તેણે વિચારવાનું છે. જો કદી એમ કહીએ કે ચેતનની ઉત્પત્તિ થઇ અને નાશ થયો તે આ મા જાણે, એટલે કે હુ નાશ પામ્યો અને ઉપજ્યો એમ જાણે તો તે બોલનાર-જાણનાર મિથ્યા માન્યતાવાળો થયો, એ વચન અપ-સિદ્ધાંત થયુ. કોઇ કહે કે મારા મુખમાં જીભ નથી એવું થયુ. ભાષાનું જ્ઞાન સ્મરણ કરનારો નિત્ય છે, એમ જાણનારનું તો નિત્યપણું દેખાય છે તમેજ અતરમા વિચારી જુઓ કે પ્રમાણ શુ છે? " સચ્ચા જ્ઞાનકો પ્રમાણ કહને હૈ " અનુમાન=અનુ=અનુસરીને નિત્યપણાનું, માન= માપ કરવુ તે. એમ આત્મા છે, તે નિત્ય છે, એ ઘણા ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે. ૬૨

તા. ૨૨—૧૦—૩૯ ગાથા ૬૨ મીનો સાર ગાથા ૬૩ મા છે.

જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન;
તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમે ભાન. ૬૩.

૬૨ મી ગાથામા ન્યાય કહ્યો. હવે ૬૩ માં તેનો સિદ્ધાંત કહે છે. જેના અનુભવમા ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વર્તે છે, તે જાણનારો તેથી જુદો રહ્યા વિના કોઇ પ્રકારે તેને ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન સંભવતું નથી, અથવા ચેતનની ઉત્પત્તિ અને લય થાય છે, એવો અનુભવ કોઇને પણ થવા યોગ્ય નથી સ્વપ્નમા કોઈને પોતાના મૃત્યુનો ભાસ થાય છતા જાગૃત થતાં તેમ જણાતુ નથી. એ પણ પહેલાનું ને પછીનું જ્ઞાન કરનારો તો પોતે નિત્ય જ છે. સમુદ્રનાં મોજા ઉપજે છે ને વિણસે છે, પણ તેને દેખનારો ઉપજતોએ નથી ને નાશ પણ પામતો નથી. એટલે જાણનારો તો નિત્ય જ છે. જાણનારો તો તે બેઉ કાળને સળંગ જાણનારો છે. ૬૨ મી ગાથામાં ઉત્તર છે કે જે વખતે દેહનો નાશ થાય છે, તે વખતે જીવનો નાશ થતો હોય તો ગભીર માંદગીને કાળે પોતાને લાગે કે હવે આ દેહ નહિ રહે, એવું જે અપ્રગટ ભા-

છે તે અનિત્ય દેહને જાણનારો અનિત્ય કેમ હોઇ શકે? આ દેહ નહિ રહે એમ જાણ્યું તેની સાથે જ એમ આવ્યું કે હું નિર્ણય કરનારો તો નિત્ય રહેનાર છું. અનિત્યનો નિર્ણય કરનાર અનિત્ય હોય તો બીજી ક્ષણે કોણે જાણ્યું કે પ્રથમ હું હતો? લોકો કહે છે કે આત્મા નિત્ય છે, પણ યથાર્થ યુક્તિથી, ન્યાયથી અંતર વિચારણાથી તેઓ પોતાની નિત્યતાનો નિર્ણય કરતાજ નથી. જેને પોતાનું યથાર્થપણું ભાસ્યું હોય તેને રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન અને મમત્વ ભાવમા ઠરવું ન હોય. અનિત્યમાં ઠરવું ન હોય તેને જાતિ અનુભવની જરૂર છે. ૬૩.

હવે આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ છે એમ બતાવે છે –

જે સંયોગો દેખીએ, તે તે અનુભવ દશ્ય;
ઉપજે નહિ સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.

જે જે દશ્ય પદાર્થો દેખવામાં આવે છે તે તે જાણનારનાં જ્ઞેય છે, પર છે, તે તે સંયોગનું અનિત્યપણું દેખાય છે. સંયોગપણું વિચારતાં વિચારતા ક્રમપૂર્વક ભેદ પડે છે, તેથી કાંઇ જાણનારો ભેદરૂપ થઈ જતો નથી. કાળની અવસ્થાનો ભેદ પડે છે, પણ ત્રણે અવસ્થામાં, સળંગપણે પર સંયોગને જાણનારો કોઇ સંયોગરૂપે નથી. સંયોગને જાણનારો અસંયોગી, સ્વાભાવિક પદાર્થ છે, કેમકે કોઈપણ સંયોગોમાથી ચેતનત્વ (અનુભવ) ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી. આત્મા એ રીતે અનુત્પન્ન છે, અસંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે. જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય તેનો કોઇ સંયોગને વિષે લય પણ હોય નહિ. અનાજ, ભોજન, આહારથી આત્માનુ ટકવુ નથી. ઘણા સંયોગોથી, કોઇ જડ વસ્તુ, મકાન આદિની રચના થાય છે, વળી તે વિખરાઇનિ અન્ય અવસ્થારૂપે થઇ જાય છે, પણ તેમાથી કઇ ચેતન (જાણક) પદાર્થની ઉત્પત્તિ અને નાશ સંભવતો નથી. જે જે સંયોગો દેખાય છે તે તે સંયોગોની અવસ્થાને પલટતી (બદલતી) જોનારો પલટી જતો નથી. જાણવામાં ક્રમ પડે છે, પણ સળંગ અનુભવ સ્વરૂપ પોતે નિત્ય છે. કોઈ કહે કે સંયોગોથી જ્ઞાન થાય છે, તો તે વાત જુઠી છે. જો આત્મામાં જાણકશકિત ન હોય તો શું જડ પદાર્થ જ્ઞાનની શકિત આપી શકે?

જો એમ હોય તો જ્ઞાન-સમજણ પરાધીન બને અને એવું માનવામાં ઘણા વિરોધ આવે. જાણનાર સંયોગને જાણે પણ સંયોગ કાંઈ જાણનારને જાણતા નથી. આત્મા બાળકના દેહમાં નાનો દેખાય છે અને દેહના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થવાથી આત્માના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થાય છે, પણ તે કાંઇ દેહના આધારે નથી. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં દેહનું અને જીવનું છુટાપણું થાય છે પણ દેહમાં જીવત્વ જણાતું નથી. સ્વપ્નામાં પણ જિંદગીમાં નહિ જોયેલા પદાર્થ, ગામ નગર, અનેક ક્ષેત્ર, વગેરે રચના જ્ઞાનમાં જણાય છે. પૂર્વ જન્મના સ્મરણો જણાય છે. આ બધું બતાવે છે કે અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા પરથી જુદો, અસ્પર્શ નિત્ય છે. પરમાણુમા સ્પર્શાદિરૂપી ગુણ છે, ચીકાશ, લુખાશ, વર્ણ, ગંધ, રસ હોય છે, તે પદાર્થો ભેગા થતાં અસ્પર્શપણું નીપજી શકે નહિ. સ્પર્શાદિ ભેગાં થાય તો ઘણા સ્પર્શ થાય પણ તેનાથી અસ્પર્શ અરૂપી તત્ત્વ કેમ ઉપજે? માટે સયોગ ભાવરૂપ ચેતન નથી. જેટલા પદાર્થો નજરે દેખાય છે તે બધામા સ્પર્શ છે, તેમાં બધન-પિંડ થવાનું કારણ લુખાશ, ચીકાશ છે, તેવો સ્વભાવ તો પરમાણુ, પુદ્‌ગલમાં છે. જે જીવને પોતાના જ્ઞાતા, જ્ઞાન સ્વભાવનું ભાન નથી, તે રાગદ્વેષ કરે છે, પરની ચીકાશની આસક્તિનો આરોપ પોતામા કરે છે, રતિ, અરતિ, ઠીક, અઠીકપણુ કરવારૂપ માન્યતા એ પરવસ્તુની ચીકાશનો સ્વીકાર છે. જીવમાં એવી યોગ્યતા છે કે પોતાના નિર્મળ જ્ઞાનગુણને વિપરીતપણે માની શકે છે, છતાં પરમાણુનો સ્વભાવ જે સ્પર્શાદિ છે, તે રૂપ જીવ થઇ શકતો નથી; માટે અસ્પર્શી એવો આત્મા તે સયોગના ભાવરૂપ સ્પર્શને પામતો નથી સ્પર્શવાળા સયોગી વસ્તુઓમાં જાણકભાવ નથી. સંયોગી પદાર્થ એવા મન, વાણી દેહ તે સ્પર્શરૂપે છે, આટલું જીવ જાણે તો અનુભવસ્વરૂપ આત્મા નિત્ય અને અસ્પર્શી છે, એમ તે નિર્ણય કરી શકે. આ અતર વિચારથી જાણવાનું છે. જેમ છે તેમ સમજવાનું છે. લોકોને નિમિત્ત, સયોગ પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી તેના આશ્રયની રુચિ રહે છે. સયોગ છે ત્યાં વિયોગ છે. પુદ્‌ગલદ્રવ્યનું ગળવુ અને મળવું તે જડ પદાર્થનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. સયોગો ઉત્પન્ન લયવાળાં જ હોય છે. આત્મા તેનાથી વિલક્ષણ છે. આત્મા સ્પર્શને પામતો નથી, તે રૂપ થતો નથી. આ ન્યાય જે જીવને યથાર્થપણે

સમજાય, તેને નિર્દોષ જ્ઞાનદશા પ્રગટે. આમાં જડ અને ચેતનની જુદાઈનો ન્યાય આવી જાય છે. જીવ સ્પર્શાદિનો પોતામાં આરોપ કરે તો પર પ્રસંગમાં રોકાય.

આત્માનો મોક્ષસ્વભાવ છે અને બંધમાં અટકવાની યોગ્યતા છે. સંયોગી, સ્પર્શાદિ ગુણવાળા પુદ્ગલમાં બંધસ્વભાવ છે અને જુદા થવાની યોગ્યતા છે. આત્માનું લક્ષણ જડ પદાર્થથી વિલક્ષણ છે, આત્મા અવિનાશી, અસંયોગી, અનુત્પન્ન છે, તે નિત્ય અનુભવ જ્ઞાયકસ્વરૂપ છે. હે શિષ્ય ! તું તેને જાણ. જીવે પોતાના ગુણને ચીકાશ, લુખાશરૂપ માન્યો છે તેથી પર પદાર્થમાં રાગ, દ્વેષ, મમતા તે કરે છે અને સંસારના ક્ષણિક પદાર્થોની પલટાતી અવસ્થામાં હર્ષ, શોક, રાગાદિની ચીકાશરૂપ પોતાને માને છે. પોતાને ભૂલી જઈને, સંયોગી પદાર્થમાં પોતાની હૈયાતિ માનવાનું કારણ પોતાનુ અજ્ઞાન છે. લોકો મનન કરતા નથી. આ આત્મસિદ્ધિમાં અદ્ભુત રચના કરી છે. જુઓ તો ખરા ! જ્ઞાની કેવો પરમ ઉપકાર કરી ગયા છે. સરલ ભાષામા, મર્મવેધક ભાવથી આત્માની એવી સિદ્ધિ કરી છે કે જેની કોઈ ના પાડી શકે નહિ. ૬૪.

હવે જડથી ચેતન કે ચેતનથી જડ ઉપજે નહીં એમ બતાવે છે —

જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય;
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.

જડ વસ્તુમાંથી જીવની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એકનું લક્ષણ અન્ય-રૂપે થાય એવો અનુભવ કોઈ જીવને ક્યારે પણ (ત્રણ કાળમાં) થાય એવું બનતું નથી.

જડ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની અવસ્થાને ધારણ કરે છે અને તેના સંયોગથી થએલ સ્થુળપિંડ ઈંદ્રિયો દ્વારા દેખાય છે પણ તે દ્વારા આત્મા જાણી શકાતો નથી સંયોગો પલટે છે, અનેકપણું ધારણ કરે છે, પણ આત્મા નિત્ય અવિનાશી જ્ઞાયક છે. જે છે તેનો નાશ થાય નહિ. જે સત્તા ચૈતન્યમૂર્તિ છે અને જે સત્તા જડરૂપ છે, તેનું

અસ્તિત્વ પલટીને અન્યથા–અન્યસત્તા રૂપે થવુ કોઇ પ્રકારે સંભવતુ નથી ૬૫

હવે આત્મા અસંયોગી હોવાથી ભવિષ્યમા પણ નિત્ય રહે છે એમ બતાવે છે —

> કોઇ સંયોગોથી નહિ,જેની ઉત્પત્તિ થાય;
> નાશ ન તેનો કોઇમા, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬.

આત્મા અનુત્પન્ન અમિલન અને અનાદિ અનંત છે તેથી તે નિત્ય છે, તેની ઉત્પત્તિ કોઇપણ જડ પરમાણુઓના સંયોગથી થાય નહિ માટે આત્મા ત્રિકાળ નિત્ય છે પુનર્જન્મની ખાત્રી વિષે સર્પનું દૃષ્ટાંત આવશે બીજા અનેક લક્ષણ પ્રગટ પૂર્વ જન્મની સાબિતી આપે છે ઘણાને પૂર્વ જન્મના સુસંસ્કારનુ સ્મરણ થાય છે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે નાની ઉમરમા કાવ્ય કર્યું હતુ કે ‘ લઘુવયથી અદ્ભુત થયો તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ, એ જ સૂચવે એમ કે ગતિ આગતિ કા શોધ?’ હવે તત્ત્વ શોધવા જવુ પડે તેમ નથી કે ભવભ્રમણ કરવો પડે તેમ નથી પૂર્વભવના અપૂર્વ સંસ્કાર જાગ્રત થયા તેથી જણ્યુ કે આ લોઢનો ધક્કો પૂર્વ પ્રયત્નનો છે આત્મ વીર્યનો ઉઘાડ એ ભૂતકાળની જ સંધિ બતાવે છે

ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકારમા પણ નિત્યતાનો વિચાર છે અહીં ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકારનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે (૧) વીતરાગ આજ્ઞા વિચાર–સાધક દશાનો વિચાર હુ–વર્તમાન કેટલી ભૂમિકામા છુ (૨) બાધકતાનો વિચાર–વિઘ્ન કેટલુ બાકી છે તે અને દુખના કારણોનો વિચાર (૩) વિપાક વિચાર–કર્મઉદયજન્ય કષાય ભાવની અસ્થિરતા ટાળવાનો વિચાર (૪) સંસ્થાન વિચાર–કર્મ ઉદયની સત્તાનો ક્યારે નાશ થશે અને મારા શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનુ પ્રગટ નિરાવરણ સંસ્થાન કેવા પુરુષાર્થથી પ્રગટ થાય શુદ્ધ ઉપયોગની આકૃતિ સહિત અગુરુલઘુ સ્વભાવ વ્યંજન પર્યાયનો સ્વયંસ્થિર શુદ્ધ આકાર ક્યારે પ્રગટશે તેનો વિચાર તે નિત્યતાનો વિચાર છે આ પરમાર્થ ધર્મધ્યાનનો વિચાર છે

તા. ૨૩—૧૦—૩૯.

૯૦ મી ગાથાનો ઉત્તર ૬૬ માં ચાલે છે કે કોઇપણ ઉત્પત્તિના સંયોગથી આત્મા ઉત્પન્ન ન થાય છતાં તેને ઉત્પત્તિવાળો માનવો તે મિથ્યા વાત છે. પોતાથી જ સ્વાધીન સ્વભાવે જે વસ્તુ હોય તેનો નાશ હોય નહિ. છે તેનો નાશ કેમ થાય? આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેનો નાશ થઇને પરમાણુઓમાં ભળી જાય નહીં. આત્મા ન હોય તો તેની ઉત્પત્તિ થવી સંભવતી નથી. જે વસ્તુ ન હોય તે નવીન કેમ ઉપજે ? છે તે સત્ છે, છે તે ત્રિકાળ છે તેથી ગયે કાળે તે ન હતું એમ નહિ. સસલાને શીંગ કોઇએ દીઠાં નથી. આકાશને પુષ્પ કોઇએ જોયું નથી માટે જે નથી તે ત્રણે કાળ નથી, જે છે તે ત્રિકાળ છે. હોય તે ત્રિકાળ રહે. અવસ્થાંતર (બદલવું) થાય પણ સત્પણે નિત્ય ટકી રહે.

શરૂઆતમાં કહેલ છ બોલની યથાર્થ વિચારણા વિના આત્માના સાચા સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઇ શકે નહિ; માટે ખૂબ મનન કરવાની જરૂર છે. આચાર્યોએ પ્રથમ કહ્યું છે કે આ છ બોલ સમ્યગ્દર્શનનું કારણ છે માટે તેનું મનન કરવું જોઇએ. રુચિ વિના, દૃઢ નિર્ણય વિના આગળ કેમ વધી શકાય? પક્ષીને ઉડવું હોય તો શક્તિ પાંખમાં છે પણ નીચેની કઠણ ભૂમિકા જો હોય તોજ ઉડી શકે તેમ આત્માની સહજ સ્વભાવિકતા પોતામાં છે પણ કઠણ ભૂમિરૂપી નિત્યતાનો દૃઢ નિર્ણય થયા વિના સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ કેમ થઇ શકે? પ્રથમ યથાર્થ ન્યાયથી વિચારણા થવી જોઇએ; લોકોને મૌન થઇને બેસવું ગમે છે, બીજું વિચારવું ગમે છે પણ તત્ત્વનો યથાર્થ વિચાર કેમ હશે, તેને કેમ સમજવો, તેની વિચારણામા બહુ મુશ્કેલી માને છે, કેમકે તેમાં પ્રેમ નથી પણ સંસારમાં પ્રેમ છે. ઘણાને વાતો સાંભળવી ગમે છે પણ પોતાનું તત્ત્વ કેમ છે તેની સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવી ગમતી નથી. જે ન થઇ શકે તે કરવાના મનોરથ સેવે છે, અને જે સાચુ હિત છે તે ન કરે, એવી લોકોની ઘણા ભાગે વર્તમાન મનોવૃત્તિ છે. આત્મા ચૈતન્ય મૂર્તિ છે. તેની સાથે આઠ કર્મના રજકણ છે. તે કર્મનું ફળ આ નોકર્મ-સ્થુળ દેહ છે. પૂર્વના પ્રારબ્ધ યોગે દેહાદિ પિંડની રચના થાય છે, આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જીવ તે દેહ છોડીને બીજો દેહ ધારણ

કરવા માતાના ઉદરમા અથવા કોઇ પ્રકારની યોનિ (ઉત્પત્તિસ્થાનમાં) આવી તેની સાથે આવેલુ જે સૂક્ષ્મ કાર્મણ શરીર છે તેમાંથી, આયુષ્યકર્મ અને નામકર્મના કારણે બીજા અનંત પરમાણુઓના સંબધથી પ્રથમ નાનો દેહ થાય છે, તે દેહનો વિકાસ થતાં મોટો સ્થુળ દેહ થઈ જાય છે પૂર્વકર્મના ફળને ભોગવવા માટે દેહ સાથે જીવને બધાવુ પડયુ છે પણ તેથી તેમાં ભળીને એક થયો નથી જો ભળીને એકરૂપ થયો હોય તો ફરી ઉપજી શકે નહિ. માટે પર સંયોગથી જીવ અનુત્પન્ન છે જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શમાં ભળવા યોગ્ય નથી યથાર્થ વિચારથી આત્માનું એ પ્રકારે નિત્યપણું યોગ્ય લાગશે. ૬૬

હવે ન્યાય આપે છે કેઃ—

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય;
પૂર્વજન્મસંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

ક્રોધાદિ પ્રકૃતિનુ અધિકપણું સર્પાદિક જીવોમાં અધિક જણાય છે. નાનો સાપ હોય પણ વીર્યની ઘણી ઉગ્રતા હોય છે. ફુંફાડા મારીને બીજાને ભય ઉપજાવે એવા ક્રોધ, માનાદિ, પ્રકૃતિનું વિશેષપણુ છે, તેણે વર્તમાનમાં તો ક્રોધનો અભ્યાસ કર્યો નથી. સર્પના બચ્ચા જન્મે છે કે તરતજ તેને તેની માતા મારી નાખે છે, છતાં તેમાંથી કોઇ બચ્ચુ ખસી જાય છે. તેને વર્તમાનમાં તેના માતા પિતાએ કંઈ શિખવાડયુ નથી, પણ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી ક્રોધાદિ પ્રકૃતિનું તેને વિશેષપણુ દેખાય છે.

ક્ષત્રિયકુળનુ નાનુ બાળક હોય છતાં તેની આંખમાં અને પ્રકૃત્તિમા માનની મોટાઇ વગેરે સંસ્કાર વધારે દેખાય છે, તેમ ઘણા પ્રકારે જોવાથી, પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર દેખાય છે. લોકોને બહારની સ્થુળ વસ્તુનો ઘણો પ્રેમ છે તેથી તેનું જાણપણુ કરવું હોય તો વાર લાગે નહિ પણ " હું કોણ અને કયાંથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારૂં ખરૂં ? " એનો ન્યાયથી નિર્ણય કરવાની ગરજ નથી, તેથી સાચું સમજ્યા વિના અનંતકાળ રખડવાનુ ઉભુ છે. ભવનો ભાવ ટળ્યો

નથી ત્યાંલગી નિરાંતે ઉંઘ કેમ આવે ? બીજાની હાએ હા પાડી દે કે આત્મા હશે કારણકે બધા કહે છે; પણ જ્યાંસુધી જાતે યથાર્થ નિર્ણય કર્યો નથી ત્યાંસુધી કોઇ એવો કુયુક્તિવાળો મળશે તો ઉંધે રસ્તે લઈ જશે. તો પોતાની સત્તા શું, શક્તિ શું, સ્વાધીનતા શું, ત્રિકાળપણું અને પૂર્ણ સ્વાધીન સુખસ્વરૂપ શું, એનો નિર્ણય કરવાની વિધિ જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના, સત્‌ની રુચિ વિના, પુરુષાર્થ ક્યાંથી કરશે?

અહીં તો નિત્યતા સિદ્ધ કરવી છે. સર્પને વિષે જન્મથી ક્રોધીપણું દેખાય છે, અને કબુતરને બીજા જીવની હિંસા ન કરવી એવી પ્રકૃતિ જોવામાં આવે છે. ખાટલામાં માંકડ પરમેવાના નિમિત્તથી થાય છે, અથવા સાગનાં લાકડાંમાંથી સહેજે ઉપજે છે તેને પકડવાની ચેષ્ટા કરીએ તો તે દૂર ખસી જાય છે, ભય પામે છે; તે ભય સંજ્ઞાનું અધિકપણું પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર છે.

જુઓ—ઘેટાંને, પાછળથી કોઈ કાપે છતાં તેને દુઃખ જણાતું નથી અને ઘાસ ખાધા કરે છે તે તેના પૂર્વ જન્મની પ્રકૃતિના સંસ્કાર છે. કોઇ સાસુ વહુને કજીયો થતાં ગ્યાસલેટ છાંટીને બળે છે, તે માનની ખાતર અનતી પીડા સહે પણ રાડ ન નાખે, કોઈને ચાનક ચડે છે ત્યારે ઊંધાઇની ઉગ્રતા કરે છે. વાણિયા, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ આદિ જાતિમાં પણ અમુક જાતની પ્રકૃતિના સસ્કારો જણાય છે, તેમ ઘણા ન્યાયથી પૂર્વ જન્મની નિત્યતા સિદ્ધ થાય છે. કોઇ જીવને બીજા જીવના દેહ પ્રત્યે ઘણો પ્રેમ જોવામા આવે છે. વળી કોઇને બીજા પ્રત્યે દ્વેષ—વેર રહે છે. જગતમાં ઘણા જીવોમાંથી ખાસ એકાદ જીવ સાથે પ્રેમ એકાદ જીવ સાથે વેર એવી વિચિત્રતા કેમ દેખાય છે? તે પણ પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર છે. શ્રી કૃષ્ણ–વાસુદેવ અને તેમના ભાઇ શ્રી બળ—દેવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ હતો. એમ પૂર્વ જન્મના અનેક આવા બળવાન સંસ્કાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; માટે જીવનું નિત્યપણું છે. ઘણા જીવોમાં જન્મથી ડરપોકપણું, કેટલાકમાં નિર્ભયતા, કેટલાકમાં ગંભીરતા, કેટલાકમાં હાસ્યમશ્કરી કૌતુહલતા, કેટલાકમાં અસરલતા, કેટલાકમાં સરલતા, કેટલાકમાં નિર્બલતા, રોગીપણું, કોઈમાં વિશેષ ભય સંજ્ઞા, આ બધું પૂર્વ જન્મના સંસ્કારનું ફળ છે. કોઇ ધર્માત્મા જન્મે તેને કામ—

વાસના આદિથી વૈરાગ્ય, અસંગતા, સંસારથી અનુત્સાહ, અને બાહ્ય પ્રસંગની અરુચિ દેખાય છે અને કેટલાકને આકાર આદિનું ગૃદ્ધિપણું દેખાય છે. એમ વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે. એ જીવની નિત્યતા, એટલે અનંતકાળથી જીવ શકિત-ચૈતન્યતાનું નિત્યપણું દેખાય છે. ઘણા જીવોને આત્માની વાત કાને પડતાં ન ગમે, દ્વેષ જોવામાં આવે છે અને કામ ભોગ ધન ધની કથા, સંસારના વિષયાદિ પ્રસંગોની કથાદિમા પ્રેમ જોવામા આવે છે, જ્યારે એકાદ પાત્ર જીવને ધર્મની એક વાત કાને પડતાં અંતરમા પ્રેમ હોંશ અને તત્ત્વની જિજ્ઞાસા વધી જાય છે. અને જ્ઞાનીના વચનો સાભળતાં અંદરથી હકાર આવે છે કે આત્માની વાત આમ જ છે, એમ અંતરમા સતનું બહુમાન આવે છે. નાની ઉમરના વૈરાગ્યવંત નવ વર્ષના બાળક પણ જોયાં છે. એવંતાકુમાળની વાત છે કે ગૌતમ સ્વામી આહાર લેવા નીકળ્યા છે. એવંતાકુમાળ રાજકુમાર છે જેની કાયા અતિકોમળ છે. મુનિને જતા દેખીને આહારની વેળા સમજીને તે મુનિને આગ્રહ કરે છે કે હે મુનિ, આહાર લેવા પધારો, જાણે પોતાને મહાન લાભ થયો હોય એમ માતાને વધામણી આપે છે. માતા હર્ષિત થાય છે. મુનિને તે કહે છે કે હું તમારી સાથે આવું ! કહો ? નવવર્ષે કેટલો ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ પ્રેમ ? મુનિનો આદર એ પૂર્વના બળવાન સંસ્કારની ખાત્રી આપે છે. ઘણા કહે છે કે,-ધર્મે તો સમાજને બાયલા કરી દીધા છે; કંઇ કરવું નહિ, સેવા, ક્રિયા કાંઇ કરવું નહિ, ફકત એકલો આત્મા આત્મા જ કરીને વાતોડીઆ નવરા થઇને બેઠા છે, એમ કહેનાર પોતે પૂર્વે આત્માની વિરાધના કરીને આવેલ છે, તે માનતા હોય છે કે પરનુ આપણું કર્યું થાય છે. એટલે આત્મા પણ જડ જ છે, એવી તેમની માન્યતા છે. તેને કોઇ આત્માની સાચી વાત કહે કે -આત્મા અક્રિય, નિર્મળ, જ્ઞાતા, રાગ દ્વેષ રહિત છે, શુભરાગ પુણ્યાદિ રહિત છે અને મન, વાણી, તથા દેહની ક્રિયા આત્મા કરે એમ માનવુ તે મિથ્યાત્વ છે, તો તે આટલું સાંભળતાં તો વકતા પ્રત્યે દ્વેષથી ત્રાડ નાખી બોલે કે તમારી વાત જુઠી છે. એમ જ્યાં સતની પ્રમાણિક વાત આવે તેનો નિરોધ કરવાની બુદ્ધિ અને સંસાર પ્રત્યે ઘણા પ્રેમની બુદ્ધિ વગેરે કારણો પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર સિદ્ધ કરે છે અને તે વડે આત્માનું સગંગપણું, નિત્યપણું નક્કી થાય છે.

તા.—૨૪—૧૦—૩૯

વળી કોઈ એમ દલીલ કરે કે માતાપિતાના વીર્યરેતના ગુણના કારણે એની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો ? પૂર્વજન્મ તેમાં કારણભૂત નથી. તેનો ઉત્તર એમ છે કે વીર્ય-રેતના જડરજકણોથી જીવની ઉત્પત્તિ સંભવની નથી. જો વીર્યની જાતમાંથી જીવની ઉત્પત્તિ થતી સંભવતી હોય તો જે માતા પિતા કામભોગને વિષે વિશેષ પ્રીતિવાળા જોવામાં આવે છે એના પુત્રો વૈરાગ્યવંત બાળપણાથી જણાય છે તે કેમ બને ? પૂર્વ જન્મના બ્રહ્મચર્ય અને વૈરાગ્યના સુસંસ્કારો લઈને તે જીવો આવે છે તે પૂર્વ જન્મની ખાત્રી આપે છે. તેમજ પૂર્વના આત્મજ્ઞાનના સંસ્કાર સહિત, બ્રહ્મચર્યના પ્રેમવાળા, પરમ સમતાવંત પુત્રો હોય છે તે પૂર્વના બળવાન સંસ્કાર છે. શ્રીમદ્ પણ કહે છે કે, અમે પૂર્વ જન્મના આત્મજ્ઞાનની સત્ સ્વરૂપની આરાધનાનું બળ લઈને આવ્યા છીએ, અને એક ભવ પછી આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધ પવિત્ર દશા પ્રગટ કરશું. એ ભણકાર નાની ઉમરમાં ક્યાંથી આવ્યા ? સોળમે વર્ષે કહ્યું કે હું સચ્ચિદાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપી આત્મા છું, લોકોમાં કહેવત છે કે થોરે કેળાં પાક્યાં. માતા પિતા સાધારણ હોય એટલે ગરીબ અને નીચ કુળ જેવો યોગ હોય, છતા કોઈ પુત્રી કે પુત્ર નાનપણથી મહા પવિત્ર સુસંસ્કારવાળાં દેખાય છે. તેમાં પણ ચૌભંગી સમજવી. (૧) માતા પિતા ખાનદાન ઉત્તમ કુળના હોય અને તેના પુત્રો વ્યભિચારી અને નીચ કાર્ય પ્રસંગમાં વર્તતા જણાય, (૨) સારા માતા પિતાના સારા પુત્રો પણ હોય, (૩) માતા પિતા દુષ્ટ હોય અને પુત્રો સારા ગુણોના ધારક હોય, (૪) અને દુષ્ટ માતા પિતાના દુષ્ટ પુત્રો પણ પાકે. પણ અહીં તો, પરમ પવિત્ર વીતરાગ પુત્ર રત્નો કેમ પાકે છે તેનું દ્રષ્ટાંત અતિમુક્તમુનિનું છે. તેમની ઉમર નવ વર્ષની છે. મુનિને જોયા અને અંતરમાં કંઈ કંઈ અપૂર્વ ભાવની ઉર્મિ ઉછળે છે. મુનિને આમંત્રણ કરી પ્રેમપૂર્વક ઘેર આહાર લેવા તેડી લાવે છે. આહાર વિધિ થયા પછી તેઓ માતા પાસેથી રજા માગે છે. માતા તેના ઉત્તર ... વિચારમાં પડે છે. માતાના પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં કહે છે કે હું જાણું છું, ... આ ભવમાં, કેવળજ્ઞાનીની ખબર નહિ માટે

હવે ભવ ભ્રમણ ન હોય. ભવના કારણો મેં સેવ્યા તે હું જાણું છું. પૂર્વ ભવે પુણ્ય પાપના કારણો સેવ્યા છે તેના કારણે આ ભવ કરવો પડયો છે. હું નથી જાણતો કે આ દેહની સ્થિતિ ક્યારે અને કયા ક્ષેત્રે છૂટશે. એટલે ભાન છે કે આત્મા દેહ રહિત નિત્ય છે. હું જાણું છું કે આત્મા અસયોગી સ્વાધીન તત્ત્વ છે, તેને વિનાશી પદાર્થનો સંગ ન જોઈએ. પોતાને પરભાવથી અને ભવથી મુક્ત થવાની એટલે સ્વ-તત્ત્વમા ઠરવાની ઝંખના લાગી છે. માતા મને રજા આપો તો હું મુનિ સાથે જાઉં. આત્મા પરપ્રસંગ વિનાનો અને રાગ વિનાનો છે. નિર્મળ શાન્ત છે એવું અંતરમા ઊંડું ઊંડું મનન ક્યાંથી આવ્યુ, કે જેથી બાળ વયમાં આત્મજ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરીને પછી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. એ જીવની નિત્યતા છે એમ જણાવે છે.

વળી કોઈ માતા પિતા ક્રોધી હોય છે, તો તેનો પુત્ર બહુ સમતાવાળો દેખાય છે. તો સમજો કે તે આત્માના ગુણો પૂર્વે લઈને આવ્યો છે. ક્યાયથી આવેલો આત્મા માતાના ઉદરમા ૯ માસ રહે છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ થઈ નથી, પણ જડ પુદ્ગલોનો સંગ્રહ થઈને દેહ પિંડ બને છે. તેના નિમિત્તે જીવ દેહધારી કહેવાય છે.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, મમતા તે દોષ, અને સમતા ક્ષમા, દયા, શાંતિ, આનંદ વગેરે ગુણ ચૈતન્ય અવસ્થામાં જણાય છે, પણ જડ-રૂપી-અજીવ પદાર્થમા તો તેવા ગુણ દોષ દેખાતા નથી. દેહ દેવળમાં ભગવાન આત્મા પોતાના પૂર્વ ભવના સંસ્કાર લઈને આવ્યો છે. જડ પદાર્થ કોઈ સાથે કજીયો કરી શકે નહિ. શ્વાન પણ પોતાના માલીકના ઘરની રક્ષા કરવામાં કોઈવાર ક્રોધ કરે તો કોઈવાર ક્ષમા ધરે છે. એમ જેમાં ક્રોધ થાય છે તેમાં ક્ષમા પણ કરી શકાય છે. એ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ વિકાર તો પરમાર્થે ચેતનનો સ્વભાવ નથી, પણ પ્રકૃતિના નિમિત્તે ભૂલ થવાથી રાગદ્વેષરૂપ અશુદ્ધતા દેખાય છે, તથા મનની વાસના, રાગદ્વેષ જણાય છે, તેને મોહી જીવો પોતાની ક્રિયા માને છે, અને તેમા ભ્રમગુરૂપ થઈને ભૂલ કરે છે, લોકોની તે સ્થુળ દ્રષ્ટિ છે. જેમ ભેંસ, ખીલા વડે સાંકળથી બાંધેલી છે તે ખીલાના નિમિત્તે છૂટવા માટે ખેંચવાણની ચેષ્ટા કરે છે. સ્થુળ દ્રષ્ટિ-

વાળાઓ ભેંસની ચેષ્ટા જોઈ ભેંસની ક્રિયા કેવી બળવાન છે એમ માને છે. ખરી રીતે ખીલો સ્થિર છે, અક્રિય છે. લોકો સક્રિયતા જે જડની ક્રિયા છે તે પ્રત્યે જુએ છે, પણ આત્મા ત્રિકાળ અક્રિય છે, પરની ક્રિયા રહિત છે, તેને જોતા નથી. મન વાણી દેહની ક્રિયા, પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષ એ ઉપાધિક સંયોગ છે, તેના લક્ષે બાહ્ય દ્રષ્ટિ જીવો જુએ છે. આત્મા જ્ઞાનઘન શુધ્ધ સ્વભાવે છે, અવિનાશી જ્ઞાતા દ્રષ્ટા પવિત્ર સાક્ષીસ્વરૂપ જ્ઞાયકતત્ત્વ છે, તેના ગુણમાં અને જડ પ્રકૃતિના ગુણમાં જે જુદાઈ છે, તે સ્પષ્ટ જાણવાથી યથાર્થ વસ્તુ તત્ત્વનું નિત્યપણું, અસંયોગીપણું, અસ્પર્શપણું જણાય છે. આત્મા સહજ શાંત સ્વરૂપ છે. તેમાં કોઈવાર ક્ષમા તો કોઈવાર ક્રોધ, કોઈવાર સત્ય તો કોઈવાર અસત્ય બોલવાના ભાવ જણાય છે, એમ ક્ષણે ક્ષણે પ્રકૃત્તિના નિમિત્ત ગુણ દોષના વિકલ્પ, ઇચ્છા અનિચ્છારૂપે મનની પ્રવૃત્તિનુ સંક્રમણ જણાય છે, તેનો વિચાર કરી જોશો। તો તે બધાને જાણનારો ચૈતન્ય-જીવ, એ બધા વિકલ્પોથી જુદો જણાશે. ખરી રીતે જીવ ઇચ્છા અનિચ્છાનો જાણક છે. તે પોતાને (સળંગ જ્ઞાયક છુ એ) ભૂલીને પરને ઇષ્ટ અનિષ્ટરૂપ માને છે. વળી ક્રોધ ઘટાડીને ક્ષમા થઈ શકે છે. જડ વસ્તુમા તેમ થવુ સંભવતુ નથી. તેમ વીર્ય એટલે રેત જડરૂપી પદાર્થમાં જીવના ગુણ દોષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને દયા, શાંતિ, સમતા ક્ષમા દેખાતાં નથી, માટે રેત જડ વીર્યમાંથી ચેતનની અને ચેતનના ગુણ દોષની ઉત્પત્તિ સભવતી નથી. નાના આઠ વર્ષના બાળકમા ઘણા દુર્ગુણ દેખાય છે. વળી કોઈ અન્ય બાળકમાં શાંતિ વૈરાગ્ય દેખાય છે. ધ્રુવજી બાળક હતા તેમને અપ્સરા ચળાવવા માટે તેના સુદર અંગ દેખાડે છે અને કહે છે કે જો! મારાં અગ કેવાં છે? ત્યારે ધ્રુવજી એમ કહે છે કે જો અમારે હજી બીજો ભવ કરવાનો હોય તો તારા જેવી જનેતાના ઉદરમાં અવતાર ધારણ કરીએ અને તારા સ્તનનું પયપાન કરીએ; પરંતુ હે માતા! અમને હવે બીજો ભવ ધારણ કરવાનો ભાવ નથી, વિકલ્પ નથી. એમ સદ્‌ગુણી સંસ્કાર ઘણામાં જોવામાં આવે છે. ૨૧ વર્ષે બ્રહ્મચર્ય મજેડ લેનારા પણ હોય છે અને ઘણા ૬૦ વર્ષે વિષય કામભોગની ઇચ્છા કરનારા હોય છે. એક ગ્રંથકાર ધર્માત્મા [illegible] છે કે જીવ નવ વાડે વિશુધ્ધ બ્રહ્મચર્યનો

અનેક આકારપણું પામે, પણ સુવર્ણપણાનો અભાવ કદી થતો નથી, તેમ આત્માનો ૮૪ લાખ દેહસ્થાન યોનિમાં અવસ્થાન્તર થતો જણાય છે. તેમજ આત્માની અજ્ઞાનદશા–રાગદશાને (પુરુષાર્થ વડે) પલટાવીને અરાગી નિર્દોષ પરમાત્મદશા થઈ શકે છે. પણ તેમાં શું પોતાનું વસ્તુત્વ નાશ પામે છે ? જે આત્મામાં હતું તે થયું છે. જગતમાંથી એક પરમાણુ પણ ઘટી જાય નહિ. ક્ષેત્રમાં નાના મોટાપણું દેખાય છે તે તેની અનેકપણે થએલી હાલત છે, પણ તેનો કેવળ નાશ થઈ શકવા યોગ્ય નથી. ઘણા જીવો વસ્તુનું ગળવું, મળવું, ટળવું એવી જડ પદાર્થની અનિત્ય અવસ્થા દેખીને હર્ષ શોક કરે છે, પણ જો સ્વાધીન નિત્યતાનું ભાન થાય, તો તેને પર વસ્તુમાં મોહીપણાનો અભાવ થવાથી રાગદ્વેષ, હર્ષ, શોક ટળીને સુખ થાય છે. વસ્તુની અવસ્થા (પર્યાય) ઉપજે, વિણસે છે, પણ તેનો સર્વથા નાશ થતો નથી.

" કેમ ઘટનો મુગટ કર્યો, કુમારે મસ્તક ધર્યો;
કુમારીને શોક થયો, હૈયે રાજા મધ્યસ્થ રહ્યો "
સ્યાદ્વાદ સમજી સમભાવમાં રહીએ.

આમાં નિત્ય વસ્તુને જોનારો રાજા રાગદ્વેષ રહિત છે. સુવર્ણનું સળંગપણું નિત્ય છે, એમ જાણીને હર્ષ શોક કરતો નથી. પણ કુંવરીને સુવર્ણ ઘટની અવસ્થા ટળી જવાથી શોક થયો અને કુંવરને તે સુવર્ણના ઘટની અવસ્થા ટળીને મુગટ અવસ્થા થવાથી હર્ષ થયો; તેનું કારણ સ્થુળ પર્યાય દ્રષ્ટિ છે, માટે તે અવસ્થા દ્રષ્ટિજ સુખદુઃખ હર્ષ શોક કરાવનાર છે, અને દોષિત છે, અહીં કહે છે કે, જેમ ઘટના પરમાણુઓ ઘટ ભાંગીને અનેક રજકણપણે પડયા રહે છે, તેમ ચેતન કઈ વસ્તુમાં ભળવા યોગ્ય છે તે તપાસ ? અર્થાત્ એ પ્રકારે તું અનુભવ કરી જોઈશ તો કોઈમાં નહિ ભળવા યોગ્ય અથવા પરસ્વરૂપે અવસ્થાંતર નહિ પામવા યોગ્ય એવું ચૈતનતત્વ તને જણાશે. વસ્તુ–પદાર્થ સ્વતંત્ર છે, તેની અવસ્થાનું તેની સ્વસત્તામાં ટકીને બદલવું થાય છે. પરના સંયોગો અવસ્થામાં જણાય છે તે જીવની અવસ્થા નથી, જીવનું લક્ષણ નથી. જીવનું લક્ષણ ચૈતન્ય ચેતનારૂપ છે, તે મન, વાણી, દેહની ક્રિયાપણે નથી. પણ એક ક્ષેત્રમાં દેહની ચેષ્ટા ઉપરથી જીવને અનાદિ કાળના દેહાધ્યાસની

(દેહાત્મ-બુદ્ધિની) ભ્રાંતિ થઇ છે. તેથી પોતાને અનિત્ય વસ્તુનો મિથ્યાભાસ થતાં રાગ દ્વેષ થાય છે. હવે શિષ્યને નિત્યપણાની ખાત્રી થતાં કહે છે હે ગુરુ !

" આત્માની નિત્યતાના, આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કર્યે વિચાર."

આવી કડી દરેક નવા પદના પ્રશ્ન વખતે સમજેલો શિષ્ય કહે છે એમ સમજવું.

શિષ્ય ગુરુને કહે છે કે આત્માની નિત્યતાની બધી દલીલ અને ન્યાયનો નિર્ણય મને અંતર વિચારથી થયો છે; આત્મા છે અને નિત્ય છે તેનો નિર્ણય ટકાવી રાખીને હવે નવી દલીલ, આશંકા શિષ્ય કરે છે. જ્ઞાન જાણવાની ના પાડતુ નથી. પોતાની શંકાઓને જાણનારો અને તે શંકાઓ ટાળી નિર્ણય કરતો પોતે આગળ વધીને, પોતાની અધિક વિચારણા થી ગુરુ પાસે રજુ કરે છે. નાનામાં નાની વાતનું કહેવું અને કદી ઠપકો મળે તો અપમાનનું સહેવું એ શિષ્યનો વિનય ગુણ છે. શ્રી ગુરુ શિષ્યનું અપમાન કરે, ઠપકો આપે તે પણ શિષ્યના ભાગ્યની વાત છે. જેમ માતા પોતાના બાળકને ઠપકો આપે તો તેનો દુઃખ—ખેદ બાળકને થતો નથી, એમ ગુરુ–શિષ્યનું જાણવું. અહીં શિષ્ય ગયા કાળની શંકાનું આલોચન કરે છે. શિષ્યે જે નિર્ણય કર્યો તેને ભૂલી જાય તેમ નથી. એ પ્રમાણે એકેક ન્યાયની ચડીયાતી દલીલ યુક્તિથી ટુકામાં સત્ સ્વરૂપની પુષ્ટિ કરવાનો હેતુ છે. એ હેતુ, તે કારણ અને તેનું ફળ થવારૂપ કાર્ય તેને સમજવાનો શિષ્યનો પ્રયત્ન છે માટે જેને પોતાનું સાચું હિત કરવું છે, તેણે પ્રશ્ન કેમ કરવા, કેમ વિચાર કરવો, અને કેમ સમજવું તેની તૈયારી રાખવી અને સમજવાનો પુરુષાર્થ કરવો. ૭૦.

કર્તાપદ સંબંધે શિષ્યની આશંકા.

હવે જીવ કર્મનો કર્તા કેવી રીતે છે તે સમજવા માટે શિષ્ય શંકા રજુ કરે છે:—

કર્તા જીવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;
અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ જીવનો ધર્મ. ૭૧.

લોકોને આ કર્તાકર્મમાં ઘણી મુંઝવણ છે. જીવને કર્મનો કર્તા કહેવામા શું દોષ આવે છે, તથા કઇ દૃષ્ટિએ કર્તા કહેવામાં આવે છે તેનો ખુલાસો આગળ આવશે. આ યથાર્થ સમજવે ઘણો ઉકેલ થાય છે, અને બધી મુંઝવણ ટળી જાય છે.

અહીં શિષ્ય કહે છે કે હે ગુરુ ? આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, કર્મનો કર્તા કર્મ લાગે છે. જીવ તો અરૂપી છે, તે રૂપી પદાર્થનું કાર્ય કેમ કરી શકે ? ઉત્તર–કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ. આત્માનું કર્મ અથવા કાર્ય ત્રણ પ્રકારે છે. એક તો આત્માનો સ્વભાવ–સ્વલક્ષણ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનમાં સુખ છે એમ રુચિ થઇ તે જ્ઞાનની રુચિવાળો જ્ઞાનમાં તન્મય થઇને જ્ઞાનક્રિયા જાણવું દેખવું કરે છે. બીજું કાંઈ કરતો નથી. પોતાનું કર્તૃત્વ પોતાના જ્ઞાનગુણની (પર્યાય) અવસ્થામા છે.

દોહો

" કર્તા પરિણામી દ્રવ્ય, કર્મરૂપ પરિણામ;
ક્રિયા પર્યાયની ફેરની, વસ્તુ એક ત્રય નામ. "

સમયસાર નાટક ગાથા

કર્તા પોતાને આધીન થઇને કરે તે તેનું કર્મ છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનું કાર્ય છે. એમ પોષાણ (રુચિ) થયું તો તે ઇષ્ટ કર્મ થયું.

(૧) જ્ઞાનીનું કાર્ય જ્ઞાન–ઇષ્ટ કાર્ય–જ્ઞાન–એટલે પોતાનું સાચું હિત, સ્વાધીન સુખનું સહજ સ્વભાવી કાર્ય તે જ્ઞાન જ છે.

(૨) અજ્ઞાનીનું કાર્ય રાગદ્વેષ છે, તે જીવનું લક્ષણ નથી. રાગદ્વેષ પોતાનો સ્વભાવ નથી, પણ પોતાના સ્વભાવની ભ્રાંતિથી પોતાને ભૂલીને હું રાગ, દ્વેષ, પુણ્યરૂપશુ તથા પુણ્ય પાપનો કર્તા છું, એ અજ્ઞાનરૂપ રાગદ્વેષ જીવનું કાર્ય થયુ. તે રાગાદિનુ નિમિત્ત પામીને નવા પુદ્ગલ કર્મની ઝીણી ધૂળનું જુના કર્મ સાથે બંધન થયું.

(૩) તે જડ કર્મ અને દેહાદિના કર્તાપણાનું જીવ ઉપર આરો-

પણ કરવામાં આવે છે, તે ગીર્ને અસદ્ભુત વ્યવહારથી એટલે કે ઉપલક દ્રષ્ટિથી દેહ, મન, વાણી, આદિ જડ કર્મનો કર્તા જીવને કહેવામાં આવે છે. નિમિત્તના કારણે નવા કર્મનું આવવું અને જુના કર્મનું જવું થાય છે. એ ઉત્તર આગળ આવશે. અત્રે તો શંકા છે કે કર્મ થાય છે, પણ જીવ પરદ્રવ્યનો કર્તા હોય તેમ લાગતું નથી.

અહીં શિષ્ય કહે છે કે.—જીવ જો પુદ્‌ગલનો કર્તા હોય, તો તે જીવનો સ્વભાવ-નિજ ગુણ થઇ જાય, માટે જીવ કર્મ-રજકણોનો કર્તા નથી. જો જીવને તેનો કર્તા કહો તો પછી તે જડનો ધર્મ જીવત્વપણાને પામે. આ શંકાનો ખુલાસો આગળ આવશે પણ અહીં તેનો જવાબ ટુંકામાં સમજાવવામાં આવે છે જે આત્માને રાગદ્વેષનું નિમિત્ત જે જડ કર્મ તેના ઉદય વખતે જીવ પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ભુલીને પુણ્ય પાપરૂપ એટલે રાગદ્વેષના શુભ અશુભ પરિણામને કરે અને હું કર્તા છું એમ અજ્ઞાન દ્રષ્ટિ વડે માને, તો જીવને જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મ તથા દેહાદિ નોકર્મનો અસદ્ભુત વ્યવહારથી કર્તા કહેવામાં આવે છે.

જીવ ત્રણ પ્રકારે કર્તા થઇ શકે છે.

(૧) પોતાના અશુદ્ધ ઉપાદાન વડે પોતાની મલિન અવસ્થાનો એટલે શુભાશુભ પરિણામનો કર્તા છે.

(૨) શુદ્ધ દ્રષ્ટિ શુદ્ધ જ્ઞાનનો કર્તા છે.

(૩) જીવના રાગાદિ પરિણામ નવા કર્મનું નિમિત્ત હોવાથી આત્મા ઉપલક દૃષ્ટિએ કર્મનો કર્તા છે.

આત્મા ઉપર પોતાની જાતથી વિરુદ્ધરૂપ વિજાતિનું આવરણ છે, તે જડ કર્મ આત્માનું કાર્ય છે, એમ નિમિત્ત-ઉપચાર દૃષ્ટિથી કહેવાય છે. જીવે ક્રોધ કરતાં જે કર્મ બંધન કર્યું છે, તેનો વિપાક થતાં સત્તામાંથી બહાર આવે ત્યારે જીવ જો ક્રોધ કરે તો તે નિમિત્ત થાય છે, આ સંબંધમાં આગળ કહેવાશે.

તા. ૨૬—૧૦—૩૯.

અહીં ૭૧ મી ગાથામાં શિષ્યની ત્રીજા પદની શંકા છે, કે

આત્મા પોતાથી ભિન્ન એવા જડ કર્મનો કર્તા કેમ થઈ શકે ? એ જડ જ એની મેળે થયા કરે છે. આત્માને આવી ઉપાધિ શા માટે કરવી પડે? મને તો આત્મા અકર્તા જ લાગે છે. કર્મ તો અનાદિનુ ચાલ્યું આવે છે, તેનું કાર્ય એની મેળે થયા કરે છે, અથવા આત્માની ઈચ્છા વિના સહજ થયા કરે છે. આમ અનેક પ્રકારનું શિષ્યને મંથન છે, અનેક વિચારણાથી પોતાને સાચું અંતરંગ સમાધાન કરવું છે. તેણે સમજણના લક્ષે દલીલ પૂર્વક પ્રશ્ન રજુ કર્યો છે. અહીં શિષ્ય કહે છે કે એ પુણ્ય, પાપ, મન, વાણી, દેહ, રાગ દ્વેષ વગેરે જો જીવનું કાર્ય હોય તો તે જીવનુ ઠરે, અને તેમ ઠરતા તેમાંથી જીવ ક્યારેય પણ નિવૃત્ત ન થાય

(આ પ્રશ્નકાર કેવા વિચાર કરીને નિર્ણય માગે છે ? લોકોને જેમ તેમ મન માન્યુ, બીજાનુ કહેલુ ધારી લેવુ છે, પણ પોતાની જાતના મનનપૂર્વક સાચુ શુ તે સમજવાની જિજ્ઞાસા બહુ કમ છે) ૭૧.

હવે શિષ્ય આત્માના અબંધપણાના બીજા કારણો રજુ કરે છે—

આત્મા સદા અસંગને, કરે પ્રકૃતિ બંધ;
અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨.

આત્મા દ્રવ્યદૃષ્ટિએ સદા શુદ્ધ છે વર્તમાન અવસ્થાએ પણ શુદ્ધ છે, એવો એક (સદાશિવનો) મત છે. ખરો અભિપ્રાય એ છે કે આત્મા દ્રવ્યે સદાય શિવરૂપ છે ખરો, પણ જ્યારે વર્તમાન મલીન ઉપાધિને પુરુષાર્થ વડે ટાળે ત્યારે મોક્ષદશા (શિવરૂપદશા) પ્રગટે. સદા શિવ મતવાળા એકાંત નિશ્ચયાભાસી છે વર્તમાન રાગદશાનો વ્યવહારથી પણ જીવ કર્તા નથી એમ માનીએ, તો પછી આ સંસાર કોનો? અહીં બીજી શંકામા કહેવુ છે કે કર્તાનુ ઇષ્ટ તે કર્મ છે અને આ કર્મની ઉપાધિ જીવને જોડતી નથી માટે આ સૃષ્ટિ આદિ કર્મ તથા દેહાદિનુ કાર્ય કરવાની પ્રેરણા ઈશ્વર કરે છે, અને ઇશ્વરેચ્છારૂપ તે કર્મ થતા હોવાથી, જીવ તે કર્મથી અબંધ છે, પુણ્ય પાપ આપણે હાથ નથી, ઇશ્વરની મરજી હોય તો પુણ્ય કરાવે, ઇશ્વરની ઇચ્છા હોય તો પાપ કરાવે, અને ઈશ્વરની ઇચ્છા હોય તો મોક્ષ કરાવે, આ પ્રમાણે

શિષ્યે શંકા કરી તેનો ખુલાસો હવે પછી આવશે. પણ અહીં ટુંકામાં તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે. જો એમ હોય તો આત્માને હાથ કાંઈ ન રહ્યું, તે તો પરાધીન થયો. ઇશ્વર તો પોતેજ ચૈતન્ય ભગવાન જાણનારો છે, તેને ભૂલીને ઇશ્વરને ઉપાધિવાળો માનવો તે વૃથા વચન છે. જે જીવ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન અને ઇચ્છા રહિત થયો તે ઇશ્વર છે. તેને ઉપાધિવાળો માનવો તે મહા અજ્ઞાન છે. જીવ અજ્ઞાન દશામાં જડરૂપ પુણ્ય, પાપ અને રાગદ્વેષનો કર્તા અને સ્વામી થાય તો પોતેજ જડેશ્વર (જડનો ઈશ્વર) છે.

શિષ્ય કહે છે કે આત્મા સદાય પવિત્ર છે, અબંધ છે. અને પ્રકૃતિ, રજોગુણ, તમોગુણ, સત્ત્વગુણ એ પ્રકૃતિનો બંધ એની મેળે થયા કરે છે; અને તેમ ન હોય તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઇશ્વર કરે છે માટે ઇશ્વરની ઇચ્છા મુજબ બંધમોક્ષ થાય છે. (પણ ખરેખર જો ઇશ્વર બધા જીવોનો બંધ મોક્ષનો કરતા હોય તો આજલગી ઈશ્વરે ક્રૂરતા શામાટે રાખી, અને બધા જીવોને મોક્ષસુખ કેમ ન આપ્યું? ઇશ્વર તો પૂર્ણ પવિત્ર કૃતકૃત્ય ઇચ્છારહિત સર્વજ્ઞ ભગવંત છે. નિર્મળ નિરુપાધિક છે, દેહ રહિત છે. તે પોતાની સ્વાધીનતા છોડી પરાધીનતામાં ઉપાધિવાળો થાય તે સંભવે નહિ.) એ પ્રમાણે શિષ્યની શંકાનો ખુલાસો છે, પણ આનું સમાધાન આગળ ગાથા દ્વારા આવશે. ૭૨.

હવે શિષ્ય કહે છે કેઃ—મોક્ષ ઉપાયનો કોઇ હેતુ જણાતો નથીઃ—

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઇ ન હેતુ જણાય;
કર્મતણું કર્તાપણું, કાં નહીં, કાં નહીં જાય. ૭૩.

શિષ્ય કહે છે કે, બંધ, મોક્ષ, પુણ્ય પાપ, કરવું ન કરવું વગેરે ઉપદેશનો કંઇ હેતુ જણાતો નથી. કારણકે મેં ઉપર કહ્યાં તે કારણોથી આત્મા કંઇ કરતો જ નથી તો પછી તેને બંધ મોક્ષ થવાનો હેતુ કયાં રહે છે? એટલે રાગ, દ્વેષ, ઇચ્છા, અનિચ્છા વગેરે કાંઇપણ કાર્ય આત્મા કરી શકતો નથી. એ રીતે હું રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપનો કર્તા નથી, તેથી કંઇ પુરુષાર્થ કે મોક્ષનો ઉપાય જાતે કરી શકું તેમ નથી. અને

જો જીવને કર્મનુ કર્તાપણુ હોય તો તે તેનો સ્વભાવ થયો અને તેથી મટવા યોગ્ય નથી

આ શંકાનો ખુલાસો આગળ આવશે ? ટુંકામા તેનો જવાબ એવો છે કે—આત્મા મન, વાણી અને દેહની ક્રિયા કરી શકતો નથી, એટલે કે આત્મા જ્ઞાન સિવાય કોઈ ક્રિયા કરી શકતો નથી આત્મા, અનાદિ-અનંત પવિત્ર જ્ઞાતારૂપ છે, ચિદાનંદ સ્વતંત્ર છે તેથી કોઈને આધારે નથી, જીવ પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવનો કર્તા ભોક્તા સ્વાભાવિક શુદ્ધ આનંદમય શક્તિરૂપે છે પણ વર્તમાનમા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉપાધિની અસર લેનાર છે પોતાની અવસ્થામા જે મિથ્યાત્વ તથા રાગદ્વેષરૂપ અસ્થિરતા જણાય છે તે, સાચા અભિપ્રાયવડે શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા, પ્રાપ્ત કરી તથા જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ પુરુષાર્થથી અશુદ્ધ અવસ્થા ટાળીને, પૂર્ણ શિવસુખરૂપ જીવ થઈ શકે છે

આવા પરમાર્થભૂત વ્યવહાર અને શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ શિષ્યને થઈ નથી અને શિષ્ય સાચુ તત્ત્વ સમજવાનો કામી છે, માટે શંકા કરે છે કે આ વાત મને સમજાતી નથી માટે "એ અંતર શંકાતણો સમજાવો સદુપાય" એમ કહી શ્રી ગુરુને સમાધાન કહેવા વિનવે છે ૭૩

શ્રી સદ્‌ગુરુ સમાધાન

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તો કર્મ?
જડ સ્વભાવ નહિ પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ ૭૪.

અહીં નિમિત્તથી વાકય છે કે જો જીવની અશુદ્ધ શક્તિ ન હોય તો જડમા સચાલન કોણ કરે ? સહજ શુદ્ધજ્ઞાયક સ્વભાવને ભૂલીને રાગદ્વેષ હું છુ એમ જીવ અજ્ઞાનપણે મનન ન કરે, તો તેના નિમિત્ત વિના પુદ્‌ગલ કર્મનો-આવરણનો બંધ કેમ થાય ? જો જીવની તદ્દન શુદ્ધદશા હોય તો નિમિત્ત નૈમિત્તિકપણુ એટલે બંધપણુ ન સભવે, પણ અહી તો આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ જ્ઞાતા છે, પુણ્ય, પાપ, શુભ, અશુભ, કર્મ રહિત છે, તેનુ નિર્દોષ લક્ષણ જ્ઞાતાપણુ છે તે ભૂલીને હુ રાગદ્વેષરૂપ છુ, આ હું અને આ મારૂં એમ પરવસ્તુમા

મમતા કોણુ કરી શકે અથવા તેવું મનન કોણ કરી શકે ? જેનામાં વિચારવાની શકિત છે, જાણુંપણું છે તે જીવ-ચેતન જાણનારો છે; તે જડ પદાર્થમાં રાગ દ્વારા અટકે, પણ જડ વસ્તુનો સ્વભાવ કાંઇ રાગ-દ્વેષરૂપ થવાની પ્રેરણા કરનાર નથી. જીવના જ્ઞાનને આવરણ થવામાં નિમિત્ત, દ્રષ્ટા શકિતને રોકવામાં નિમિત્ત, જીવને ભ્રાન્તિ થવામાં નિ-મિત્ત એ વિગેરે પ્રકારનાં આઠ કર્મ છે. તેનો ઉદય તે જડની અવસ્થા છે. તે જ્ઞાનના વ્યાપારમાં દેખાય છે; જીવનો જાણવાનો સ્વભાવ છે પણ તેનું માત્ર જ્ઞાન નહીં કરતાં તેમાં જીવ મારાપણાની ભ્રાન્તિ કરે છે. જેમ નિર્મળ અરીસામાં તેની સામા રહેલા કોલસા, મળ, સોનાના ઘરેણા વગેરે દેખાય તેમાં અરીસાનો દોષ નથી તેમ આત્માને વસ્તુ એને જાણવામાં દોષ નથી; આત્મા ચેતન્ય જ્ઞાતા છે, શાંત અવિકારી વીતરાગ છે. પણ તે પોતાનું નિર્દોષ જ્ઞાતાપણું અનાદિથી ભૂલીને કર્મના નિમિત્તે તેની વર્તમાન અવસ્થામાં, શુભ અશુભ ક્રિયાપણે ઇષ્ઠ અનિષ્ટપણાની કલ્પના વડે રાગદ્વેષદ્વારા મનન કરે છે. એમ અ-જ્ઞાનપણે પરભાવરૂપ મનન કરે છે. તેથી તે રાગદ્વેષનું નિમિત્ત પામીને નવીન રજકણનો-આવરણનો બંધ થાય છે. જડમાં મનન કરવાની શકિત નથી. જીવમાં પ્રેરણા એટલે મનનરૂપ ચિદાભાસ છે તેના નિમિત્તે જડ કર્મનો બંધ થાય છે. રાગદ્વેષ ઇચ્છા જીવ કરે છે, આ ઠીક છે, આ અઠીક છે, આ મેં કર્યું, આ મારૂં કર્મ છે વગેરે રાગદ્વેષમય વિકારી પરિણામ કરનાર જીવ છે. ભૂલનારો કયાંક ભૂલ કરીને પરભાવમાં, મોહભાવ વડે અટકયો છે, તેથી શુભાશુભ ભાવમા-વિકારમાં મનન કરવા લાગ્યો કે મેં ભલું કર્યું, મારૂં આ જીવે ઠીક કર્યું, આ જીવે મારૂં અનિષ્ટ કર્યું વગેરે આર્ત-ધ્યાનવડે જીવ પરવસ્તુમાં રાગદ્વેષદ્વારા અટકયો. તે ભાવનું નિમિત્ત પામીને, જડ વસ્તુમાં (તેનું નિમિત્ત લેવાની) યોગ્યતા છે તેથી તે જીવ સાથે આવીને એકક્ષેત્રે બંધાય છે; તેના વર્તમાન ઉદયમાન વ્યાપારથી મન, વાણી દેહની ક્રિયા થતી દેખાય છે. આત્મા જ્ઞાનમા જ રોકાય અને હું પુણ્યવાળો રાગવાળો વગેરે અનેક સુખ દુઃખની કલ્પનામાં ન રોકાય તો જડકર્મ કેમ ગોટે ? માટે જીવના રાગદ્વેષરૂપ ભાવકર્મના નિમિત્તે જડકર્મ આવ જા કરે છે, અને તેથી તેમાં અક્રિયતા દેખાય છે. તે કારણે જડ કર્મનું કર્તાપણું

ઉપચાર દૃષ્ટિથી જીવનુ કહેવાય છે. આત્માની ઇચ્છા અને ચંચળ પરિણામની વૃત્તિ વિના ગજગ્રાહ—ગીલી પુત્ર કેમ ચોટે ? જીવનાં રાગ દ્વેષની ચીકાશ હોય તો ધૂળ આવીને ચોટે જીવના મૂળ સ્વભાવ દ્રવ્ય સ્વભાવમા ચીકાશ નથી, પણ હુ ચીકાશવાળો છુ એવી જીવ માન્યતા કરે છે, અજ્ઞાન કરે છે, તેથી જીવની વિભાવિક શક્તિની યોગ્યતાથી રાગ રૂપ કુજ્ઞાનરૂપ અવસ્થા થાય છે, તેનુ નિમિત્ત પામીને નવા કર્મ સહજ પ્રેરાઈને આવે છે તેવી યોગ્યતા કાર્માણ વર્ગણામા છે પણ ભીંત, સ્તભ, મકાન, પત્થર વગેરે જડવસ્તુમાં તેવી યોગ્યતા નથી તેથી તે કર્મરૂપ પરિણમતા નથી આખા લોકમા કાર્માણ વર્ગણાના અનતા સૂક્ષ્મ ઝીણા પરમાણુ રજકણો પડ્યાં છે, તેમા એવી યોગ્યતા છે કે જીવ રાગદ્વેષ કરે કે તે જ વખતે તેમાથી પુદ્ગલો આવી કર્મરૂપે બધાય છે જેમ કાર્માણ વર્ગણાની કર્મરૂપે પરિણમવાની યોગ્યતા છે તેમ મોહનીનુ નિમિત્ત પામી જીવને ઇચ્છા ઉઠે છે મનના ચચળ પરિણામ થતા અધ્યવસાય [વૃત્તિઓ] ઉઠે છે તે શુભાશુભ પરિણામને જીવ અજ્ઞાન ભાવે પોતારૂપે જાણે છે અને રાગરૂપ પરિણમી તે રાગમા અટકે છે અને પોતે ખડખડ થઈને જ્ઞાન કરે છે, તેથી વળી તે કારણે નવા પરમાણુઓ આવે છે જીવે પૂર્વે અજ્ઞાન કર્યું હતુ તે કારણે કર્મ બધાએલા હતા વળી તે ઉદયમા આવતા જીવે નવુ અજ્ઞાન કર્યું એમ જીવ અજ્ઞાનદશા ન ટાળે ત્યાસુધી પરપરા ચાલે છે. કાર્માણ વર્ગણાના સૂક્ષ્મ સ્કધો આખા લોકમા ઠાસી ઠાસીને ભર્યા છે, તેમા ગળવુ, મળવુ. ટળવુ, વીખરાવુ, છુટા પડી જવુ એવો સ્વભાવ છે, તેના સક્રિયપણુ છે પણ તેમા ચૈતન્યપણુ નથી. દેહમા અશાતા વેદની કર્મના ઉદયથી ભૂખની વેદના દેખાય છે, તેમા મોહભાવને લીધે રાગદ્વેષ થાય છે જીવ રાગદ્વેષ કરે કે હું આમ કરૂ, ખાઉ, લઉ, મૂકુ, પણ તેનુ ધાર્યું થતુ નથી તેમજ આહાર પેટમા જતા આહારને ખબર નથી કે હુ લોહી, માસ, હાડકા, નખ, વાળ આદિરૂપે પરિણમુ પણ જડનો સ્વભાવ છે કે તેની યોગ્યતાના નિયમ મુજબ તે પરિણમે જીવનુ અને કર્મનુ એક ક્ષેત્રે સયોગી સબધપણુ હોવાથી જીવના ભાવની અસ્થિરતા અને જડ કર્મને નિમિત્ત—નૈમિત્તિકપણુ છે. જેમ સોયને ખબર નથી કે હુ

ખેંચાઈને લોહચુંબક પાસે જાત, પણ લોઢાની સોયમાં ખેંચાવાની યોગ્યતા છે, અને પત્થરમાં ચુંબક રસના કારણે ખેંચાવાની યોગ્યતા છે, એમ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું બે વસ્તુને હોઈ શકે. કોઇ વસ્તુ પોતાના કારણે બાધારૂપ ન હોઈ શકે, પણ તેને બીજું નિમિત્તકારણ હોય અને તેમાં તે જોડાય તો પોતાની વિકારી (બાધારૂપ) અવસ્થા થાય. જેમ સોનું સોનાના કારણે મલીન કહેવાય નહિ પણ તાંબાના ભેળના કારણે મલિન કહેવાય છે. જીવની અશુધ્ધતામાં જડ વસ્તુ નિમિત્ત છે. તે નિમિત્તને વશ થતા જીવને સંસારી, અજ્ઞાની, રાગી દ્વેષી, ક્રોધી વગેરે કહેવામાં આવે છે; માટે જીવ અજ્ઞાન અવસ્થામાં ઉપચારથી દેહાદિ, નોકર્મ, અને જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મનો કર્તા કહેવાય છે. જ્યાં જ્યાં આત્મા છે ત્યાં ત્યાં બંધ થવાની ઉમેદવારીવાળાં (યોગ્યતાવાળાં) રજકણો પડયાં છે; અને આત્મા પોતામાં જેટલા પ્રમાણમાં રાગદ્વેષ કરે તેટલા પ્રમાણમાં નવા રજકણો સ્થિતિ, પ્રકૃતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ-બંધપણે ચૈતન્ય સાથે બંધાઈ જાય છે. જડને ખબર નથી, કે અમારે જીવને અમુક ફળ આપવું છે. મોઢામાં આહારનો પ્રવેશ થતાં આહારને ભાન નથી કે અમારે કેમ પરિણમવું છે. ઝેર અને અમૃતને ખબર નથી કે અમારે આનું ફળ દેવું છે, પણ જે ખાય તેને તેવું ફળ થાય. એમ જીવ કર્તા અને જડ કર્મનો નિમિત્તરૂપ સંયોગી સંબંધ છે. જીવની અશુદ્ધ અવસ્થાને તે કારણે ઉપચારથી કર્તા કહેવામાં આવે છે. જીવ પરમાર્થે-શક્તિરૂપે પરમાત્મા જેવો શુદ્ધ છે, પણ અવસ્થાએ કર્મ ઉપાધિના નિમિત્તે અશુદ્ધ છે. અવસ્થાએ પણ જો તદ્દન શુદ્ધ હોય તો શુધ્ધ પરમાત્મ દશા જોઇએ. જો જીવને તદ્દન શુદ્ધતા પ્રગટપણે હોય તો ઉપદેશ સાંભળવાપણું રહે નહિ અને દેહાતીત વીતરાગદશા-પૂર્ણ પવિત્રદશા હોવી જોઇએ પણ તેવી શુધ્ધતા તો જણાતી નથી. શુદ્ધતા થવા માટે પુરુષાર્થ પણ નથી અને કથન માત્ર ગોખી રાખ્યું છે કે આત્મા સદા અસંગ શુદ્ધ છે. જો આત્મા ખરેખર અસંગ અવસ્થાએ હોય તો આ તને અશુદ્ધ સંસારી દશા કેમ દેખાય છે? માટે નિમિત્તરૂપે કર્તાપણું છે એમ માનો. જેમ લોઢાનો ગોળો અગ્નિથી તપાવેલો હોય, તેને પાણીના સંયોગમાં મૂકો તો પાણી શોષાય છે, અગ્નિનો પ્રત્યક્ષ વ્યાપાર દેખાતો નથી, છતાં અગ્નિનું કાર્ય પ્રત્યક્ષ

દેખાય છે, તેમ ચૈતન્યઘન આત્મા જ્ઞાતા નિર્દોષ છે, પણ તે જ્ઞાતાપણું ભૂલીને જો રાગદ્વેષરૂપ કષાય અગ્નિરૂપ ક્રોધ, માન, માયા, લોભનું મનન કરે તો તેની મલીનતાનું નિમિત્ત પામીને (જેમ ધગધગતા ગોળામાં પાણી પકડાઈ જાય છે તેમ) આત્મપ્રદેશે જડકર્મ પકડાઈ જાય છે. પુણ્ય પાપ મારા, રાગ દ્વેષનો હું કર્તા, મન વાણી દેહની ક્રિયા, શુભાશુભ ભાવ એ મારા વડે થાય છે એવી પરવસ્તુની જે કર્તૃત્વબુદ્ધિ જણાય છે, તે અશુદ્ધભાવનુ નિમિત્ત પામીને, નવીન કર્મવર્ગણા આત્મા તરફ ખેંચાઈને બંધપણુ પામે છે; તેથી જીવને પુદ્‌ગલ કર્મનો કર્તા નિમિત્તની દૃષ્ટિએ, ઉપચરિત વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે, કારણકે વર્તમાનમાં જીવની અશુદ્ધ અવસ્થા દેખાય છે છતાં પરમાર્થ દૃષ્ટિથી જુઓ તો આત્માનો બંધ સ્વભાવ નથી, નિશ્ચયથી પરનો કર્તા નથી, પરમાર્થથી, સાચી દૃષ્ટિથી તો એમ છે કે જડપુદ્‌ગલ પરમાણુદ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. તેની જે જે અવસ્થા બંધરૂપે થાય છે તેનામાં જે પ્રકારે બંધ થવાની યોગ્યતા છે તે પ્રમાણે જીવના અજ્ઞાનમય રાગદ્વેષનુ નિમિત્તપામીને રજકણો ચોટે છે. માટે ઉપચારથી જીવ કર્મનો કર્તા કહેવાય છે, વ્યવહારથી જીવ જડકર્મનો કર્તા કહેવાય છે. વ્યવહાર એટલે નિમિત્ત. જેમ ઘી અને માટીનો ઘડો બેઉ જુદાં છે પણ તેમનો સંયોગી સંબંધ થયો હોવાથી ઘીનો ઘડો એમ લોક ભાષામાં (વ્યવહારથી) કહેવાય છે. ઘડો કાંઈ ઘીનો બનેલો નથી, તેની રીતે નિશ્ચયથી જીવ પુદ્‌ગલ કર્મનો કર્તા નથી, પણ નિમિત્તના સંબંધે ઉપચારથી કર્મનો કર્તા જીવ કહેવાય છે.

તા. ૨૭—૧૦—૩૯.

ત્રીજી શંકામાં શિષ્યે કહ્યું કે હે ગુરુ ? જીવ કંઈ કરતો નથી, પણ એની મેળે કર્મ થયા કરે છે. પ્રકૃતિ જ અનાદિથી એની મેળે બંધ મુક્તપણું કર્યા કરે છે, માટે મારે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર જણાતી નથી. વળી કદાચ ઈશ્વર પણ કર્મનો કર્તા હોય, અથવા જીવનો ધર્મ કર્મ કરવાનો હોય, તો પોતાની સ્વતંત્રતાએ છૂટી શકે નહિ. માટે મોક્ષનો ઉપાય કરવાપણું મને જણાતુ નથી. એ કર્તાપણાની સફળ સંધિ કયા છે ? તેનો સદુપાય જે હોય તે સમજાવો. તેમાં એક

પ્રશ્ન એ છે કે કર્મનો કર્તા કર્મ છે કે કેમ ? તેનો ઉત્તર આ ૭૪-૭૫ મી ગાથામાં છે કે આત્મા જ્ઞાતા નિર્દોષ જ્ઞાન માત્ર છે એવી યથાર્થ પ્રતીતિપૂર્વક પોતામાં ઠરે તો તે કર્મને પ્રેરણા કરવામાં નિમિત્ત નથી જ. પણ અજ્ઞાન અવસ્થામાં જડને કર્મરૂપે પરિણમવામાં નિમિત્ત થવાની એક વિભાવિક શક્તિરૂપ જીવની યોગ્યતા છે. ક્રોધ, માન વગેરે કલુષિતતા, હર્ષ, શોક, રતિ, અરતિ, ખેદ વગેરે ભાવો જીવ કરે છે ત્યારે જીવમાં અજાણપણું હોવાથી જીવ પરમાણુમાં થતી શુભાશુભ અવસ્થામાં, રાગદ્વેષની કલ્પના વડે ઠીક અઠીક માનીને, પોતે પરવસ્તુમાં અટકે છે; અને એ નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવ જડ વસ્તુમાં પ્રેરણારૂપે પ્રતિભાસે છે. માટે એ ઉપચાર દૃષ્ટિએ અજ્ઞાન ભાવથી એ અશુદ્ધપણે જીવનો ધર્મ છે. તે વિચારી જુઓ. ૭૪.

વળી કહે છે કેઃ—

જો ચેતન કરતું નથી, નથી થતાં તો કર્મ;
તેથી સહજ સ્વભાવ નહિ, તેમજ નહિ જીવધર્મ. ૭૫.

કર્મની મલીનતાથી—ઉપાધિકભાવથી જુદો થઈને જો ભગવાન આત્મા માને કે હું નિર્મળ શુદ્ધ જ્ઞાતા નિર્દોષ છું, શાન્તિ—આનંદથી સમતામય છું, એમ જ્ઞાન સ્વરૂપપણે નિજગુણમાં રહે તો પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષનો કર્તા ન થાય, અને તે રીતે કર્મ થતાં નથી એ નિયમ છે. પૂર્વકર્મના ઉદયમાં જોડાઈ શુભાશુભ ભાવ કરવાનો ધર્મ કાંઈ આત્માનો નિજ ધર્મ નથી. જો આત્મા તેનો સ્વામી તથા કર્તા ન થાય તો જડકર્મ કાંઈ પરાણે વળગતાં નથી. શુભાશુભ ભાવ પણ મારા નથી, મારો ધર્મ નથી, હું જ્ઞાતા, સાક્ષી, જ્ઞાયકમાત્ર છું એમ સમજી જો રાગમાં ન અટકે, અને જ્ઞાનમાં સ્થિર રહે, જ્ઞાનપણે ટકી રહે તો પછી તે કર્મ થવામાં જીવનું પોતાનું નિમિત્ત રહેતું નથી; માટે કર્મ કરવાનો આત્માનો સહજ સ્વભાવ નથી. જો તેમ હોય તો સંસારથી મુક્ત સિદ્ધ પરમાત્મ અવસ્થા પ્રગટ થાય નહીં અને સદા કર્મની ઉપાધિ રહે, માટે કર્મ કરવાનો જીવનો સ્વાભાવિક ધર્મ નથી. પુણ્ય, પાપ, રાગ, દ્વેષ, શુભાશુભ ભાવ કરવા એ જો આત્માનો નિજ ધર્મ હોય, તો

કોઇ પણ ક્ષણે ધર્મીથી ધર્મ જુદો રહી શકે નહિ માટે તે ભાવો જુદા થઇ શકે નહિ. જેમ ગોળનું ગળપણ, ગોળથી ભિન્ન કોઇ ક્ષણે થઈ શકતું નથી તેમ કર્તાનું કાર્ય (કર્મ) કર્તાથી ક્ષણમાત્ર ભિન્ન થઇ શકે નહિ. માટે ક્રોધાદિનું કર્તાપણું પરમાર્થે નથી. વળી અનાયાસે કર્મ આત્માને વળગતાં નથી, તેમજ કોઇ ઇશ્વર આદિ તે કર્મને વળગાડતો નથી. જો તેમ હોય અને અનાયાસે કર્મ થયા કરતાં હોય તો ક્યારે પણ જીવ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તૃષ્ણા, મમતા વગેરેથી નિવૃત્ત થઇ શકે નહિ. મન વાણી દેહની ક્રિયા તથા શુભ અશુભ ભાવ તે ઉદય જનિત જડભાવ છે, તેનો કર્તા ચેતન નથી. જો કાર્ય કરવાનો જીવનો સ્વભાવ હોય તો તે કોઈ ક્ષણે તે ક્રિયાથી રહિત ન હોઈ શકે, તે ક્રિયા છૂટી ન શકે, પણ તેમ તો નથી. સિદ્ધ ભગવાનમાં કોઇ ક્રિયા નથી. માત્ર જ્ઞાનમાત્રપણું—આત્માપણું છે. એમ વર્તમાનમાં પણ દરેક જીવ જ્ઞાન જ કરે છે, છતાં પોતાની ભ્રમણાથી માને છે અને કલ્પના કરે છે કે હું પરનું કરૂં છું અથવા મને કોઈ કરાવે છે. પરવસ્તુમાં મારાપણાની અને કર્તાપણાની માન્યતા જીવ અજ્ઞાનભાવે કરી શકે છે પણ પરનું કાર્ય કરી શકતો નથી; માત્ર રાગવડે વિવિધ કલ્પનામાં રાચે છે, પણ જડની ક્રિયા કરી શકતો જ નથી. સૂક્ષ્મપણે વિચારે તો જ્ઞાન સિવાય જીવ કંઇ કરી શકતો નથી.

ઘણા લોકો પૂછે છે કે અમારે શું કરવું? તેનો ઉત્તર—જ્ઞાનમાત્ર સ્વભાવમાં રહેવું તે આત્માનું કાર્ય છે, ધર્મ છે તે કરવું, જ્ઞાનધર્મ દરેક ક્ષણે વર્તે છે, થાય છે, માટે જ્ઞાનમાં ટકીને જ્ઞાન કરવું. કોઈ કોઈને કાંઇ આપી શકે, લે, મૂકે, કે બોલવું, ચાલવું એ કોઈ ક્રિયા આત્માથી થતી નથી, પણ હું કરૂં છું, મારા વડે થાય છે, એમ અસત્ કલ્પના જીવ કરે છે. બહારથી હું કંઇ કરૂં અને મને ગુણ થાય એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે. જેને ધર્મ માન્યો તે જો ખરેખર ધર્મ હોય તો ક્યારે પણ તે ભાવ છૂટી શકે નહિ. શુભરાગ, દયાનો ભાવ, ઇચ્છા, પુણ્ય પરિણામ વગેરે જીવનો નિજસ્વભાવ નથી. પણ આત્મજ્ઞાન પામી પુરુષાર્થ વડે જેઓ મોક્ષદશા પ્રાપ્ત કરે છે, તેમને કંઈ કરવાપણું ઇચ્છા, રાગ આદિ કંઈ કર્મ રહેતું નથી; માટે શુભ રાગાદિ પરાધીન કર્મ છે, અને ચેતનનું સ્વાધીન જ્ઞાન કર્મ છે. આત્મા કેમ

કર્તા છે, કેમ અકર્તા છે, એટલું યથાર્થ જાણો તો તે અનંતકાળે નહિ પ્રગટેલું અપૂર્વ તત્ત્વ પ્રગટાવવાનો ઉપાય છે; તે નિજપદની સમજણ તો પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો યથાર્થ ઉપાય છે. લોકોને અનાદિની જડભાવના કર્તૃત્વની માન્યતા એવી દ્રઢ પકડવાળી થઈ છે કે કોઈ તેથી બીજું કહે તો માને નહિ; કારણકે પૂર્વે પરાધીનતામાં ઠીક માન્યું છે. જેને ઠીક માન્યું, પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું તે માન્યતાને કેમ છોડે? હું બીજાને સુખી કરી શકું, બીજાનો ઉપકાર કરી શકું છું, હું આવું પરનું કાર્ય કરી શકું છું એ માન્યતા મહાપાપ છે કારણકે તે અનંતો અજ્ઞાનભાવ છે. જેના પુણ્યનો ઉદય હોય તેનાપર સામા જીવને ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા, રાગ આવ્યા વિના રહે જ નહિ કારણકે એને તેવી સગવડતાનો એટલે કે પુણ્યનો ઉદય હતો. તારું કર્મ તેને તેં કંઈ આપ્યું નથી. જો પરનું થઈ શકતું હોય તો જેટલું કરવા તું ધારે તેટલું થવું જોઈએ પણ તેમ થતું નથી. કોઈ કહે કે હું એકેકું પરનું કાર્ય મારી ધારણા મુજબ કરી શકું છું, આવું જે અભિમાન તે અજ્ઞાન છે. દેહાદિની ક્રિયા હું કરી શકું છું, દાન આપી શકું છું, હું સેવા કરું છું, દયાપાળું છું, એ અજ્ઞાનીનું અભિમાન ખરેખર વૃથા છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે જેને જ્યાંથી જે વખતે જેવા પ્રકારે વ્યવહારથી નિમિત્ત થવાનું હોય તે વખતે થયા વિના રહે નહિ; અને ન થવાનું હોય તો ઇચ્છા ઘણી કરે તોપણ કાર્ય ન થાય. સાચા તત્ત્વના કારણકાર્ય જાણ્યા વિના, તત્ત્વના ભાન વિના, મહામોહને વશ થઇ હું બીજાને સુખી કરું, દુઃખી કરું, હું જીવાડી શકું, હું મારી શકું, આવી માન્યતામાં જે જીવ હોંશ રાખે છે અને હરખના હડકા કરે છે અને તેમાં ધર્મ માને છે તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાતાનો ધર્મ શું, હું શેનો કર્તા છું, મારૂં સ્વરૂપ શું, આત્મા શું કાર્ય કરી શકે છે તેનો ધીરજ રાખી કદી વિચાર કરતા નથી. પણ ગાડરીયા પ્રવાહ માફક જે માન્યતાથી સંસારી જીવો વર્તે છે તે જાતની માન્યતા અને વર્તન પોતે કરે છે. પણ મારૂં સ્વાધીન સત્ય તત્ત્વ શું છે, તે મારાથી જ ઉજ્જ્વળ થઇ શકે છે તેની શી રીત છે તે જાણવાની વાસ્તવિક પ્રયત્ન કાંઇ કરતા નથી. જગત જે માની રહ્યું છે તેનાથી આ વાત જુદી છે. સંસારથી તદ્દન ઉંધું છે, લોકો બાહ્ય-

ક્રિયાથી, સેવાથી અને પુણ્યથી ધર્મ માને છે. વળી કહે છે કે અમે અમારી ફરજ બજાવીએ છીએ. અનાસક્તિથી કર્તવ્ય કરીએ છીએ, એવી અસત્ કલ્પનાથી પોતે ધર્મ માની બેઠા છે. તે ભલે ગમે તેવા સંસારના ડાહ્યા હોય પણ જ્ઞાની કહે છે કે તે મોટા મૂઢ છે. સંસારના સમજુ અને જગતના ડાહ્યા, તે મોક્ષમાર્ગથી ઊંધા અને અનંત સંસારમા રખડનારા છે. લોકોને બહારથી સ્થુળ દેખાવની ભૂલવણીમાં ઘણો ઘણો મોહ રહ્યો છે. કર્મ ઉદયજનિત અંદરથી ઈચ્છા ઉપજે અને ફરી જોગાનુજોગ ક્રિયા થતી દેખાય, તેથી માને કે મેં સામાને આમ કર્યું, આમ ન થવા દીધુ વગેરે માન્યતાઓ ભ્રમ છે. એ શું થાય છે, કોનાથી કેવી રીતે થાય છે, તે જોવાની ફુરસદ નથી. તેથી પોતાના સ્વય અપરાધના કારણે જગતના જીવો સંસારમાં રખડે છે અને સાચો ન્યાય એટલે સત્ ધર્મની—આત્માના ઘરની વાત આવે છે ત્યા નકાર કરે છે. પણ સત્ય અને સત્યની વાત ત્રિકાળ જેમ છે તેમ રહેશે. સતને સંખ્યાની જરૂર નથી. લોકો માને અગર ન માને, તેની ધર્માત્મા-જ્ઞાનીને ફીકર ન હોય જેને ગરજ પડે તે સતની ખોળ કરે; જ્ઞાની જગતને સુધારવા માટે રોકાઈ જતા નથી. મુખ્યપણે જ્ઞાનીની વાત અજ્ઞાની જનોને ઝટ હૈયે બેસતી નથી. ત્રણે કાળના જ્ઞાની એક જ બોધ કહી ગયા છે કે આત્મા, સ્વસ્વરૂપના ભાને પોતાના જ્ઞાન-ગુણનો કર્તા છે આત્માનો ધર્મ પરનું કંઈ કરવું તે નથી. આત્માની યથાર્થ પ્રતીતિ અને તે-રૂપ શ્રદ્ધા, જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું એ જ્ઞાનનું કાર્ય છે, છતા ઉંધો પડે અને પોતાના ગુણને વિપરીતપણે માને, તો અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષ, ક્રોધાદિ કરે, તે દ્રષ્ટિએ તો મિથ્યાજ્ઞાનનો કર્તા થાય. અને માને કે જડની ક્રિયા હું કરૂં છુ; એ ભાવે તો રખડવું થાય માટે શુભ અશુભ રાગ, તથા પોતાને આધીન નથી એ બાહ્ય ક્રિયાનુ કર્તાપણુ મારુ છે એ આદિ અભિમાન છોડે તો ધર્મની જાન શુ તે જણાય છે—સમજાય છે.

પ્રશ્ન—અંતરમા વિચાર કરીએ તો અંતરનાદ ન આવે કે તારું કર્તવ્ય આમ જ છે? ઉત્તર.—જ્યાંલગી યથાર્થ વસ્તુ તત્ત્વનું ભાન નથી ત્યાલગી તેનુ જ્ઞાન વિપરીત (અજ્ઞાનમય) છે. હિંસા કરનારા

બોકડા કાપનાર કસાઈને શું નાદ આવે? જ્ઞાનમાં ઊંધું બેઠું છે તેથી તે ઊંધું જ્ઞાન કરે. હું રાગદ્વેષ, પુણ્ય પાપ, મન વાણી દેહની ક્રિયાનો કર્તા છું, એ મારું કર્તવ્ય છે, શુભ પરિણામ તે મારાં છે એમ પોતાને ભૂલેલો હોવાથી માને છે કે એ મારો ધર્મ છે, અથવા એ બધું ઈશ્વરાધીનપણે થયા કરે છે એમ માને છે, અને જે પ્રારબ્ધનું કાર્ય બને છે તેમાં ઠીક, અઠીકની કલ્પના વડે કર્તૃત્વ, મમત્વબુદ્ધિ કરે છે.

એક દેહમાં અનંત કર્મ પરમાણુ પુદ્‌ગળોનું નાટક થઈ રહ્યું છે; તેમાં પૂર્વ વાસનાનું ફળ શુભ અશુભ પુણ્ય પાપની વૃત્તિ ઉપજે છે; તેમાં કર્તૃત્વ, મમત્વ સળંગ ટકાવીને પોતે પોતાના જ્ઞાનમાં ઊંધો પડયો હોવાથી જડના રસને વેદે છે, અને અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષનો કર્તા અને સુખ દુઃખની પરાધીનતાનો ભોક્તા થાય છે.

અંતરંગ ઘાતીકર્મ જે મોહ છે તે ઝીણા સૂક્ષ્મ રજકણો ધૂળ છે, તેના ઉદયમાં જોડાતાં ક્ષણે ક્ષણે ઈચ્છા અનિચ્છાની વૃત્તિ ઉઠે છે; તે મારા સ્વભાવમાંથી નીકળે છે, એમ માની પરવસ્તુમાં મારાપણાની રાગવૃત્તિના લીધે આમ કરું તો ઠીક, આમ કરું તો દયા પળાય, વગેરે અનેક ભૂલવાળી માન્યતા કરીને પોતાની અણસમજથી અજ્ઞાનદશામાં જીવ ટકયો છે. જે કાર્ય જડની અવસ્થામાં થાય છે,તેમા રાગદ્વેષની કલ્પના વડે પોતાની અશુદ્ધતા બનાવી રાખવી તે સંસાર છે. સત્ સ્વરૂપબોધ તે શું? તે કેમ પ્રાપ્ત થાય તે સમજ્યા વિના અનંત દુઃખમાં રખડવું થયું છે. તેથી પ્રથમ ગાથામા જ કહેવાયું કે—

"જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત;"

જગતના જીવો સુખના કામી છે, કોઈને દુઃખ જોઈતું નથી, એટલે પ્રથમ ભણકાર મૂકયો કે દુઃખ જોતું નથી છતાં કેમ આવે છે? તો કહે કે પોતાના સ્વરૂપની યથાર્થ સમજણના અભાવે દુઃખ આવે છે. પણ એમ ન કહ્યું કે અમુક પુણ્ય અમુક દેહાદિની ક્રિયા શુભરાગ વગેરે ન કર્યું તેથી દુઃખ આવ્યુ; કારણકે નિજકર્મ છે તે તો જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનથી તે ભિન્ન નથી. વળી તેમાં કહ્યું છે કે પોતે અનાદિ અનંત

છે, પોતાને ભૂલ્યો તેથી ઊંધો પડ્યો અને અનંત દુઃખને પામ્યો. હવે જો નહિ સમજે તો ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંત દુઃખને પામશે. તે દુઃખનું મૂળ જેમની સમજણથી છેદ્યું એવા શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંતને નમું છું. એવી સમજણ એજ જીવ માત્રનું કાર્ય છે. જેવું સ્વરૂપનું લક્ષણ છે તેવું તેને નહિ માનતા અન્યથાપણાનો સ્વીકાર કર્યો. તે ભૂલને કેમ ટાળવી, તે રીતની લોકોને ખબર પડતી નથી. લોકોને લૌકિક ઉપદેશ જોતો હોય તો તેવી નિશાળો ઘણી છે, ત્યાં કહે છે કે કંઈ કરો, સક્રિય કાર્ય કરો, આમ કરવું જોઈએ વગેરે વગેરે; તેની વાહ વાહ બોલનારા પણ ઘણાં હોય છે કારણકે એ રીતે સહેલામાં ધર્મ માન્યો છે, તેઓને મધ્યસ્થપણે સાચું તત્ત્વ સમજવું નથી. પણ દેહાદિની ક્રિયાનો અનાદિથી અભ્યાસ છે, તેથી કંઈ કરૂં, પુણ્ય કરૂં, દયા કરૂં તો મને સુખ થાય, એમ કંઈક ઇચ્છા કરીને વિકાર કરૂં તેમાંથી કંઈ ગુણ થશે એમ માને છે. રાગભાવથી અરાગીપણું એટલે વિભાવથી નિજગુણ સ્વભાવ ઉઘાડવા માગે છે પણ તે બને નહીં. કોઈ કોઈ વખતે કર્તૃત્વબુદ્ધિમા જોગાનુજોગ સરખું લાગે છે પણ ઊંડું વિચારે તો તેનું ધાર્યું થયું નથી એમ જણે. ઈચ્છા છે તે દુઃખનું લક્ષણ છે, જો સુખ હોય તો ઇચ્છા થાય નહિ. ઇચ્છા થાય છે તેમાં પર નિમિત્તની આડ છે. તેમા કંઇ વિરુદ્ધતા છે. જીવો સુખ અર્થે ઘણું ઘણું કરે છે, છતાં સાચી શાંતિ સુખ થતું નથી, કારણકે પરવસ્તુમાં સુખ છે, એવી માન્યતા હોવાથી પરાશ્રિત સુખબુદ્ધિ ટળતી નથી. પરવસ્તુમાં કદિ પણ સુખ નથી. જડનુ કાર્ય ચેતનને આધીન નથી, આત્માનું કાર્ય જ્ઞાન માત્ર છે. જેમ શેરડીમાં રસ છે તેમ જ્ઞાતા ચૈતન્ય આત્મા કેવળ જ્ઞાન રસ જ્ઞાયકજ છે, પુણ્ય પાપ આદિ ક્રિયા કરવાનો તેનો ધર્મ નથી. પરન્તુ કર્તૃત્વ મારૂં માનવું એ મહાપાપ છે, એ સ્વરૂપની હિંસા છે, જ્ઞાનનું આવરણ વધારવાનો ઉપાય છે. અજ્ઞાનભાવે જે રાગદ્વેષનું કર્તાપણું છે તે જીવનો મૂળ ધર્મ નથી; પણ જીવની કલ્પના છે. ઊંધી માન્યતા છે માટે તે જીવનો ધર્મ નથી. ૭૫.

આગળ શિષ્યે આશંકા કરી હતી કે "આત્મા સદા અસંગ ને કરે પ્રકૃતિ બંધ" તેનો હવેની ગાથામાં ઉત્તર આપે છે કેઃ—

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ ?
અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાને તેમ. ૭૬.

તારૂં સ્વરૂપ શુદ્ધ શકિત-રૂપે છે. પણ અવસ્થાએ કેવળ અસંગ અને નિર્મળ હોત તો તને પ્રથમથીજ ભાસ કેમ ન થાત? અસંગ-શુદ્ધતો નિર્જભાન થયે પુરુષાર્થથી પ્રગટ થાય છે. શકિતએ સ્વરૂપે દ્રવ્યસ્વભાવે તો શુદ્ધ પરમાત્માપણું છે. જેમ તલમાં તેલ શકિતરૂપે છે તથા શેરડીમાં રસ છે તેમ; પણ તેને પીલીને તે જાતની ક્રિયા કર્યા વિના એમને એમ તેનો સ્વાદ લઇ શકાય નહિ; તેમ આત્મા આનંદ મૂર્તિ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા ભગવાન છે. તે પરમાર્થે તો જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ પવિત્ર છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં પર પ્રકૃતિની ઉપાધિની મલીનતા છે. તે ઉપાધિ રહિત હું પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્ય છઉં એવી પ્રથમથીજ સાચી શ્રદ્ધા વડે રાગાદિકથી જુદો પડી પુરુષાર્થ વડે જ્ઞાનની મલિનદશામાંથી પ્રથમથીજ ઉર્ધ્વગતાનો ઉઘાડ કરે, અને યથાર્થ સ્વાનુભવની પ્રતીતિ સમ્યગ્જ્ઞાન અને ચૈતન્ય તત્ત્વમાં ટકી રહેવા રૂપ એકાગ્રતાવડે જેવું તત્ત્વ છે તેવું જાણે તો વર્તમાન અવસ્થાએ જ્ઞાનાનંદ, અસંગ શુદ્ધ થઇ શકે છે. તું સ્વભાવે તો પુણ્ય પાપ રાગાદિકવાળો નથી, કેવળ અસંગ છો; દ્રવ્યસ્વભાવે અસંગ છો, પરમાર્થે તારૂં સ્વરૂપ અસંગ છે, શુદ્ધ છે, પણ સર્વથા અસંગ નથી; એટલે અવસ્થાએ અસંગ (શુદ્ધ) નથી, પણ પરના નિમિત્તની મલિનતા, અશુદ્ધતા છે. તે અશુદ્ધતા પુરુષાર્થ વડે ટાળીને શુદ્ધદશા પ્રગટે ત્યારે અસંગ થા. શિષ્યે શંકા કરી હતી કે ઈશ્વરની પ્રેરણાથીજ કાર્યો થયા કરતાં હોય, અને મારૂં કર્તવ્ય બધું ઈશ્વરાધીન થતું હોય, તો મારે પુરુષાર્થ કરવાનો રહેતો નથી. મારો મોક્ષ ઇશ્વરની કૃપાથી થશે; પણ તે બરાબર નથી. તેનો અર્થ તો એવો થાય છે કે:—અત્યારસુધી સંસારમાં તને રખડાવનાર ઈશ્વર ઠર્યો; ગુનો કરનાર તું અને ટાળનાર ઇશ્વર; પણ એમ હોઈ શકે નહિ. માટે જે વિધિએ માર્ગ છે તે સમજે તો જ માર્ગ સમજાય. ૭૬.

હવે ઇશ્વરનું ખરૂં સ્વરૂપ કહે છે:-

કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.

જેનો સ્વભાવ પુર્ણ શુદ્ધ છે, રાગદ્વેષ ઇચ્છા ઉપાધિ રહિત છે, છેલ્લામા છેલ્લી પૂર્ણ દશા, જ્ઞાતા દૃષ્ટા સાક્ષી, સ્વભાવ, જેને પ્રગટ થયો છે તેને કંઇ કરવાનુ બાકી રહે નહિ જો કંઇ કરવુ બાકી રહે તો વ્યાકુળતા રહે અને જેને વ્યાકુળતા હોય તેને ઇશ્વર કહેવાય નહિ જો ઇશ્વરને કંઇ કરવુ રહે તો તે ઇશ્વર ન કહેવાય આત્માનો સ્વભાવ એવો અગુરુલઘુ છે કે પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટી જાય પછી તેને વધવાપણુ રહે નહિ જો વધતો જતો હોય તો કોઇ કાળે તેનો પ્રયત્ન ટળે નહિ, અને સુખ, શાતિમય નિરુપાધિકતા આવે નહિ પૂર્ણ શુદ્ધતા બેહદ–અમર્યાદિત છે આત્મા જ્યારે સર્વ કર્મકલક ઉપાધિથી મુક્ત થાય ત્યારે તેમા કાઇ અશુદ્ધતાનો અશ રહે નહી એવો પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો પ્રગટ થયો છે તે ઇશ્વર છે તેને જગત ઉપાધિનો કર્તા, ઇચ્છાવાળો કહેવો તે દોષપણુ છે વસ્તુનો સ્વભાવ અગુરુલઘુ છે, અગુરુ એટલે પૂર્ણતા થઇ, પછી તે પૂર્ણ શુદ્ધતાની મર્યાદા છોડીને વધી ન જાય, અલઘુ એટલે સંસાર અવસ્થામા જ્ઞાન ગુણને ઘણું આવરણ આવી જાય અને ચેતના શક્તિ ખૂબ ઘટી જાય, તો પણ અ પજ્ઞાનનો ઉઘાડ (લઘુજ્ઞાન) તો કોઇ કાળે ટળે નહિ એમ જેની પૂર્ણ કૃતકૃત્ય દશા થઇ અને અવસ્થાએ શુદ્ધ પરમાત્મા થયા તે ઇશ્વર છે તે જગતના જીવોનુ ભલુ કરે નહિ, સૃષ્ટિનુ કોઇ કાર્ય કરે નહિ, કરાવે નહિ. જીવોને રાગદ્વેષની પ્રેરણા કરે એવો આરોપ ઇશ્વર ઉપર નાખવો તે ઇશ્વરને દોષવાળો માનવા જેવુ થવુ જેને સ્વતંત્ર સાચો પુરુષાર્થ કરવો નથી, તે કંઇ કંઈ કલ્પના કરી બેસે છે, અને પરાશ્રિતપણાથી મોક્ષસાધન માને છે, અથવા કંઇ કરતા કરતા મોક્ષ થઇ જશે એમ માને છે, પણ તેમ નથી પોતેજ પોતાનો ઇશ્વર છે, એમ પોતાનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સત્સમાગમ વડે જાણવામા આવે તો પોતાની જાતના પુરુષાર્થ વડે રાગનો અભાવ થવારૂપ જ્ઞાનદશાની કેળવણી, અને જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ સાધન ક્રિયાથી ઇષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે

તા. ૨૮—૧૦—૩૯.

(૭૭ મી ગાથા વિષે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આવૃત્તિ ૫ મી ભા. બીજો આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પાનું ૩૭, ૩૮, ૩૯ માં જોઇ લેવું.)

૭૨ મી ગાથાનો ઉત્તર ૭૬, ૭૭ મી ગાથામાં કહ્યો કે દોષ કરનાર વ્યક્તિ તો પોતે અશુદ્ધ આત્મા છે; પોતાનામાં પરવસ્તુના નિમિત્તની અસર લેવાની મલીન અવસ્થા વડે ભૂલ કરે છે, દોષ કરે છે. એ રીતે અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનનું કર્તાપણું છે. જે કરે તે ભોગવે તેમાં ઇશ્વરનો હાથ સંભવતો નથી. વળી પોતાને કરવાનું કાર્ય ઇશ્વર કરી દે તે બનવું સંભવિત નથી. કારણકે દરેક દ્રવ્ય પોતે સ્વાધીન છે, તેના ગુણ દોષની અવસ્થા બીજો કોઈ પલટાવી દે તો પરાધીનપણુ આવે, અને વસ્તુનો અભાવ થાય તે દોષ આવે.

આત્મા અવસ્થાએ તદ્દન નિર્મળ શુદ્ધ જ હોત, અને માન્યતાની ભૂલ તેને ન હોત તો તેને કંઇ ઉપાધિ ન હોવી જોઇએ અને પરમ પવિત્ર અભંગ દશા હોવી જોઇએ. પણ તેમ નથી. અનાયાસે કર્મ થયાં કરતાં હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે જીવે પોતે ઈચ્છા ન કરી અને કર્મની સત્ત્વાદિ પ્રકૃતિનું એની મેળે (રાગાદિના નિમિત્ત વિના) બંધાવું, છુટવું થયા જ કરે, જો તેમ હોય તો તે પ્રસંગથી મુક્ત થવાનો ઉપાય હોઇ શકે નહિ. ઇશ્વરાદિ કોઇક પરાણે કર્મ વળગાડી દે, તો જીવ કદી મુક્ત થાય નહિ. આત્મા અવસ્થાએ પણ સદા અસંગ શુદ્ધ હોય તો વર્તમાન અશુધ્ધદશા હોય નહિ; પણ સત્ય પુરુષાર્થવડે શુધ્ધ થઇ શકાય છે.

ઘણા કહે છે કે પૂર્વ પ્રારબ્ધ અંતરાય કર્મ નડતર કરે છે, તો તેનું કારણ એમ થયું કે પૂર્વે પોતે ભૂલ કરી છે, રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાન કર્યાં છે, તેનું ફળ વર્તમાનમાં પોતાને ભોગવવું પડે છે. જેને અતીન્દ્રિય જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ કરવો નથી તેઓ કહે છે કે શું કરીએ, અંતરાય કર્મ નડે છે, માટે અમારી નબળાઇ છે. તત્ત્વની રુચિ વિના પુરુષાર્થ થતો નથી અને પરનો એટલે નિમિત્તનો—કર્મનો દોષ કાઢે છે. અને કહે છે કે મને આટલું નડતર છે માટે મારાથી કાંઇ થતું નથી,

જે કંઈ થાય છે તે કર્મપ્રકૃતિના આધારે થાય છે, એમ પુરુષાર્થહિન થઈ સંસારમાં રખડે છે. વળી કોઈ કહે છે કેઃ—આપણું કર્યું કાંઈ થતું નથી, માટે કાંઇ ભક્તિ પુણ્ય, દાન કરીએ તો ઈશ્વર કૃપા થાય, અને બધું ઇશ્વર ઈચ્છા અનુસાર કાર્ય થાય છે, આપણું ધાર્યું થતું નથી, આ માન્યતા પણ ખોટી છે. પોતે ઊંડાણથી અંતરમાં વિચારે કે હું કાંઇ રાગદ્વેષની ચિંતવના કરૂં છું કે કેમ, અને ઈંદ્રિયોઆદિ પરવસ્તુમાં અને પુણ્યાદિમાં મને સુખબુદ્ધિ, મમત્વબુદ્ધિ થાય છે કે કેમ ? એ પ્રમાણે વિચારતા માલુમ પડે કે ભૂલ તો મારી થાય છે. ભૂલ પોતે કરે અને માને એમ કે ભૂલ કરાવવા અને ગુણ કરાવવા બીજું કોઇ આવે એ કેમ સંભવે ? પોતાને અતીન્દ્રિય વસ્તુતત્ત્વનો પુરુષાર્થ કરવો નથી અને દોષ કાઢવો છે બીજાનો, કે મને બીજાઓ રાગીદ્વેષી સુખી દુઃખી કર્મ કરાવે છે. અથવા બધુ ય ઇશ્વર ઈચ્છા મુજબ થયા કરે છે 'હરિએ ધાર્યું હોય તેમ થાય' આપણે તો કંઇપણ કરતાજ નથી. બધુ ય એને આધારે છે. જો એમ હોય તો ગુણદોષ કર્તા જીવ ન ઠર્યો. એમ માનવામા તો ઘણા દોષ આવશે.

"હરિ" નો અર્થ એવો છે કે પુણ્ય પાપ, રાગદ્વેષ, શુભ અશુભ વૃત્તિની મલીનતારૂપ ઉપાધિના ઓઘને હરી લે, નાશ કરે તે ચૈતન્ય—આત્મા હરિ છે, બીજો કોઇ હરિ નથી. જડમા પણ પોતાની વસ્તુ શકિતથી ઇશ્વરપણું છે. જડપ્રકૃતિની ક્રિયા પણ સ્વતંત્ર છે. તેનું પણ નિયમબદ્ધ પલટવું થાય છે, પણ તેનામાં જ્ઞાન નથી શ્રીમદે તેને જડેશ્વર કહેલ છે, જડમાં ચેતનત્વ નથી. જીવ તો પ્રત્યક્ષ ચિંતવન કરે છે, રાગદ્વેષ મે કર્યો, મન, વાણી, દેહના કાર્યો હું કરૂં, દયા, સેવા કરૂ એમ અજ્ઞાની જીવ માને છે. રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા વગેરે ચિંતવના તથા ગ્રહણ, અગ્રહણના વિકલ્પ કરે છે ને ઠીક અઠીક માને છે. જડ વસ્તુનું ગ્રહણ આત્મા કરતો નથી છતાં અજ્ઞાનદશામાં જીવ માને છે કે હું પરવસ્તુનુ ગ્રહણત્યાગ કરૂં છું, એ માન્યતા ઊંધી છે. પોતાના જ્ઞાનમાં ઊંધી માન્યતા અને સાચી માન્યતા કરનાર જીવ પોતે સ્વતંત્ર છે. ક્ષમા, દયા, ક્રોધાદિભાવે જીવ જો પ્રવર્તતો નથી તો જડનો સંગ તેને કોઇ રીતે થતો નથી. ક્રોધ ન કરે તો પોતે ક્રોધી થતો નથી

પૂર્વે રાગાદિકના નિમિત્તે બંધાએલ શુભ અશુભ પ્રકૃતિનો જીવને સંયોગ હોવાથી, એક આકાશક્ષેત્રમાં તે પ્રકૃતિના અનંતા પરમાણુના જથ્થા દેખાય છે, જીવ પોતે પુણ્ય, પાપ, રાગદ્વેષની પ્રકૃતિના ઉદયમાં જોડાય તો નવા રાગદ્વેષ થાય છે, અને તેથી નવું કર્મ બંધન થાય છે. પરવસ્તુના નિમિત્તની શુભાશુભ અસર જીવ પોતે લે તો તે વિકારીભાવનું નિમિત્ત પામી કર્મ ખેંચાઈ આવે છે. અને દેહધારીપણે પોતાના અપરાધથી જીવને રખડવું થાય છે. અશાંતિ થાય છે, તે જીવને પોતાની ભૂલનું ફળ છે. પર પ્રકૃતિનો પ્રસંગ વર્તે છે તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું અજ્ઞાની માને છે તેથી બંધન થાય છે. પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્માત્માને જડ અને ચેતનનું જુદાપણું સ્પષ્ટ જણાય છે; તે જાણે છે કે હું શુદ્ધ છું, અવિનાશી છું, રાગાદિ પુણ્ય પાપ તથા દેહાદિનો કર્તા નથી, તેનો સ્વામી નથી; એમ અસંગ નિર્મળ પવિત્ર વીતરાગ દૃષ્ટિના ભાન વડે તે માને છે કે મારામાં અને સિદ્ધ પરમાત્મામાં પરમાર્થે કાંઇ તફાવત નથી. હું નિર્દોષ, વીતરાગ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છું, એવી નિર્દોષ દૃષ્ટિ હોવાથી જ્ઞાનીને આત્મતત્ત્વનું સળંગ ધારા પ્રવાહી જ્ઞાન વર્તે છે; તેમાં પૂર્વ કર્મના ઉદયને લીધે રાગાદિકની અલ્પ અસ્થિરતા આવે છે; પણ રાગાદિકની ઇચ્છા અને વલણ તેને નહીં હોવાથી, તત્ત્વદૃષ્ટિથી આત્માનું તે કાર્ય નથી. આત્મા પરનો કર્તા નથી એમ તે જાણે છે. જડ જનિત અધ્યવસાય થાય છે તે રાગાદિકનો કર્તા ધર્મી જીવ નથી કારણકે ધર્માત્મા સમ્યગ્દૃષ્ટિને વીતરાગ દૃષ્ટિ છે, અને પુરુષાર્થની નબળાઇથી હજુ મારી વર્તમાન અવસ્થા મલીન છે તે દોષ છે એમ જાણતો હોવાથી પોતાનો સત્ય પુરુષાર્થ વધારે છે. હું પરમાર્થે નિર્દોષ છું, એમ વિચારી અસ્થિરતા, રાગાદિકનો ત્યાગ કરે છે. રાગાદિકનો ત્યાગ કરવો એટલે રાગ રહિત પોતાના જ્ઞાનમાં ઠરવું, ટકવું તે કર્તાનું ધર્મ કાર્ય છે, પણ પુણ્ય પાપ, શુભાશુભ ભાવ તે ધર્મ નથી. ધર્મ તો સ્વચ્છ, અોપિત, નિર્મળ દૃષ્ટિ છે, તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ દોષને ઉત્પન્ન થવા દેતી નથી, માટે સમ્યગ્જ્ઞાની ઉપાધિ ભાવનો કર્તા નથી પણ જ્ઞાતા છે; પૂર્વ અવસ્થાનું ફળ આવતાં પુરુષાર્થની નબળાઇને લીધે અસ્થિર થવાથી વર્તમાનમાં અલ્પબંધ થાય છે, તેને દ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ બ વ ગણ્યો નથી. હું નિર્મળ, નિર્દોષ, સ્વાધીન તત્ત્વ છું, પરનું કર્તવ્ય

મારે આધીન નથી, હું જ્ઞાયક માત્ર જ્ઞાનનો કર્તા છું, એમ અભિપ્રાય પલટી ગયો એટલે ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવનો દ્રઢ અભિપ્રાય થયો. એવો દ્રઢ અભિપ્રાય થતા પ્રકૃતિનું જોર દેખાય નહિ; અનંત સંસાર ભ્રમણનું કારણ જે મિથ્યાભાવ તે ટળી ગયો એટલે હવે અલ્પકાળ સંસારમા રહેવું થાય. જો તીવ્ર જ્ઞાનદશાની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ કરે તો શીઘ્ર મુક્તિ થાય, અને મંદ હોય તો થોડો વધારે કાળ લાગે, આત્માનું ભાન થતા અન્તો ક્રોડાક્રોડી કર્મપ્રકૃતિનો બંધ વધારેમાં વધારે કદાચિત્ થાય છે પણ અધિક બંધન થાય નહિ. ધર્માત્માને સંસાર પ્રસંગમાં રહેવુ થાય છતાં તેમને જ્ઞાની અને નિર્દોષ વીતરાગ દ્રષ્ટિ કહ્યા છે કારણકે તેની અન્યથા માન્યતા નથી, મિથ્યા વર્તન નથી, તે સમ્યગ પ્રતીતિ, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ સ્વગુણમાં ટકયો છે, પણ જેને તત્વનુ, હિત અહિતનું ભાન નથી, અને વાતો કરે અને માને કે હુ શુદ્ધ છુ, રાગાદિકમાં એકમેક થઈ બેઠો છે છતાં કહે છે કે કર્મ એની મેળે થયા કરે છે, હું તેનો કર્તા નથી, આત્મામાં રાગદ્વેષ પુણ્ય પાપ કાંઈ નથી કારણકે સિદ્ધ પરમાત્મામાં પણ નથી તે અજ્ઞાની છે. તેને વિષે આગળ આવશે કે–

" મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટયો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. "

આત્મા શક્તિસ્વભાવે શુદ્ધ છે પણ અવસ્થાએ વર્તમાનમાં અશુદ્ધ છે તે જુએ નહીં અને પોતાને શુદ્ધ જ માને અને સત્ય પુરુષાર્થ કરે નહિ તેને મિથ્યાદ્રષ્ટિ માનવા આત્મા પોતાને ભૂલીને ક્રોધાદિ વગેરે રાગદ્વેષમાં પ્રવર્તતો ન હોય તો પરાણે બંધ થાય તેમ બને નહિ, પણ જીવ તો પ્રત્યક્ષ રાગદ્વેષનુ ચિંતવન કરે છે. તે જાણી શકાય છે.

ઈશ્વરાદિ કર્મ વળગાડી દે અથવા તે મુક્ત કરી દે એ માન્યતા વ્યાજબી નથી, કારણકે તેમા તો જીવ પોતે પરાધીન થયો. પરાશ્રિત હોય તે સુખી અને સ્વાધીન હોઇ શકે નહિ, માટે ઈશ્વર બીજા જીવોમા ગુણદોષ ઉત્પન્ન કરતા નથી, માટે પ્રથમ ઈશ્વરનુ સ્વરૂપ નકકી કરવું જોઈએ એ સમજ્યા વિના જગતમાં અનાદિથી પરાધીન મનોદશા પોતાની ભૂલથી ચાલી આવે છે તેથી કોઇક ઉપર ગુણદોષનું

આરોપણ કરે છે. મારી પોતાની ભૂલ છે, અને ભૂલ ટાળવી આવશ્યક છે, તેમ તેને થતું નથી, અને તેથી દોષ રહિત થવાનો સત્ય પુરુષાર્થ તે કરતો નથી.

લોકોમાં એક એવો અભિપ્રાય છે કે ઈશ્વર કર્તા, સૃષ્ટિનો ઉત્પાદક અને લય કરનાર છે, વગેરે વગેરે જે માન્યતા ઉભી કરેલ છે, તે ખોટી માન્યતા સ્વીકારવાથી, પોતે પોતાની સ્વાધીનતા સમજી શકતા નથી, અને સ્વાધીન પુરુષાર્થ ઉપાડી શકતા નથી. જગતને સુખ, સ્વાધીનતા જોઈએ છીએ છતાં પરાધીન માન્યતા રાખવી છે, તે કેમ બને? ઊંધી માન્યતાના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. કોઈ માને છે કે શું કરીએ, અમારા કુળનો નિયમ છે, એમ કરીએ તો જ દેવ દેવીઓની કૃપા રહે, શાંતિનાથ ભગવાનની માળા ફેરવીએ તો શાંતિ થાય, કંઈ ખોવાયું હોય, માંદું પડયું હોય તો બાધા આખડી પણ કરે, કાં કોઈ દેવી કૃપા કરશે, કોઈ ઈશ્વર આપી દેશે એમ ધર્મના બ્હાને ઘણા પ્રકારે મિથ્યા માન્યતાઓ વર્તે છે. તેને ગણતા પાર આવે નહિ. કેટલાક કહે છે કે આપણામાં કાંઈ કરવાની શકિત નથી માટે ઈશ્વરની ભકિત કરીએ. પણ ઈશ્વર કોણ છે? કેવો છે? તેની તો ખબર નથી તો ભકિત કરશે કોની? બનારસીદાસ કહે છે કે "દીન ભયો પ્રભુ પદ જપે, મુકિત કહાંસે હોય?" હે નાથ, મને તારજો, તું મારો આધાર છે, તું જગતનું પાલણ-પોષણ કરનાર છો વગેરે પ્રકારની ભકિતથી કલ્યાણની ઈચ્છા કરે છે. પણ કલ્યાણ શું અને કેમ થાય તેની ખબર તો નથી તેથી ફકત તે રાગની ભકિત કરે છે. પ્રશ્નઃ– લોકમાં ઈશ્વરકૃપા વિષે કહેવાય છે ને? ઉત્તરઃ–પુણ્યના રજકણો જોગાનુજોગ ઉદયમાં આવે તેમ જીવ કલ્પના કરે છે કે ઈશ્વરની કૃપા થઈ, તેને વસ્તુ તત્ત્વનું ભાન નથી. તે ઉંધી ખતવણી કરે છે અને ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે વગેરે અનેક પ્રકારની કલ્પના ઊભી કરે છે. ખરી રીતે બધા આત્મા સ્વતંત્ર છે. ચૈતન્ય મૂર્તિ આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ પોતાથી જ થાય છે. અને જન્મ, મરણ સુખદુઃખ, રાગદ્વેષરૂપ માન્યતા પણ પોતાથી જ થાય છે. પોતાના જ્ઞાનગુણની ઊંધાઈ અથવા મનનાઈ બીજો કરી શકે નહિ. બીજો કરી શકે તો જીવ તત્ત્વનો અભાવ માનવાનો દોષ આવે. દોષ

કરવો તે જીવનો સ્વાભાવિક ધર્મ નથી પણ પોતાના ગુણમા ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની માન્યતા કરે છે, હું આમ કરૂ, હું આમ ન કરું એમ માને છે, પણ કાર્ય તો તે તે વસ્તુમા તે તે વસ્તુના કારણે થવાનુ હોય ત્યારે થાય છે, છતા વચ્ચે પોતાનુ કર્તાપણુ અને માગપણુ સ્થાપન કરે છે, તેઓને વસ્તુનુ ભાન નથી, વસ્તુ તત્ત્વની શ્રદ્ધા નથી તેઓ માને છે કે હુ બીજાને સુખી કરૂ, દુ ખી કરી શકુ, ઉપકાર કરી દઉં, રાખી દઉં, વળી માને કે દેવની માનતા કરીએ તો ઠીક થઇ જશે, તથા આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા રાખીએ તો સુખી થઈએ, આ માણસે આમ કરી દીધુ, એનાથી મને સુખ થશે, એ વગેરે વગેરે કલ્પના વડે, અને પરાધીન માન્યતા વડે, પરવસ્તુમા સુખબુદ્ધિના ઇચ્છક તેઓ રહે છે પુણ્ય વિના બહારના સ યોગ ન મળે, એટલી શ્રદ્ધા જેને ન હોય તેને આત્માનો મોક્ષ કેમ બને? કોઇવાર પુણ્યાદિનો યોગ હોય ત્યારે ઉપચાર દષ્ટિથી પોતાનુ ધાર્યું થાય છે એમ માને, અને જ્યારે પુણ્યના એવા પ્રકારના સયોગ ન હોય અને પોતાનુ મન માન્યુ થતુ ન હોય ત્યારે બીજાને, દેવ ઇશ્વર આદિ વ્યક્તિને કલ્પીને માગણી કરે છે કે હે દેવ, હે નાથ! અમારુ ભલુ કરજો, તમે અનાથના નાથ છો વગેરે વગેરે આપણે ભેગા થઇને પ્રાર્થના કરીએ તો ઇશ્વર દુ ખ દૂર કરશે એમ ઘણા માને છે, પણ આત્મા પોતે જ શુદ્ધ, અવિકારી સુખ, આનંદથી ભરપૂર છે તેને ઓળખીને તેમા ઠરે તો બધા દુ ખ ટળી જાય છે, છતા પોતે સત્સ્વરૂપ આત્માને ભૂલીને પોતાને અવગુણ કરે, તે ભૂલનુ ફળ પોતે ભોગવે, અને માને કે ઇશ્વરાદિ અમારુ દુ ખ હરશે, અમારે ભોગવવુ નહિ પડે, પણ તે માન્યતા ઊ ધી છે, ખરી રીતે તો અજ્ઞાન ભાવના કર્તા પોતે અને તેને ટાળે તો સમ્યગ્જ્ઞાનનો કર્તા પોતે જ છે ઇશ્વર તો આત્માનો નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે ઇચ્છા રહિત અને દેહ રહિત હોય છે

તથાપિ અત્રે ઇશ્વર કે વિષ્ણુઆદિ જગત કર્તાનો કોઈરીતે દષ્ટાંત માટે સ્વીકાર કરીએ અને તે ઉપર વિચાર કરીએ જો ઇશ્વરઆદિ કર્મના વળગાડનાર હોય તો તો જીવ નામનો કોઈ વચ્ચે પદાર્થ પણ રહ્યો નહિ, કેમકે પ્રેરણાદિ ધર્મે જીવનુ અસ્તિત્વ ન રહ્યુ, અને એ

રીતે તો જીવ નામની સ્વતંત્ર વસ્તુ ન રહી; કારણકે પ્રથમ તો રાગ દ્વેષ, ઇચ્છા અનિચ્છાની ચિંતવણા કરનારો જીવ માન્ય રાખીએ ત્યારે તો જીવ સ્વતંત્ર અને ભૂલ કરનારો ઠરે; પણ અહીં તો ઇશ્વરને ગુણ દોષનો ઉત્પાદક ઠરાવ્યો. તેથી ઇશ્વર કરે, કરાવે તો ઇશ્વર કર્તા ઠરે, જીવ કાંઇ ગુણદોષ કરે નહિ; ગુણનું ભાન ન હોય તો તેને ચેતન કહેવાય નહિ. તેથી એમ ઠર્યું કે આત્મા સ્વતંત્ર હોવાથી જ્ઞાતા તરીકે ગુણ કરે તો દોષ ન થાય, આનંદ થાય; દોષાદિ ન કરે તો રાગાદિ ભૂલ રહિત પોતાની સ્વતંત્ર હયાતી ટકાવી રાખે. પણ અહીં તો ગુણ અવગુણ કરનાર કોઇક બીજો એટલે ઇશ્વર થયો એમ માનીએ તો તે વિચારવા જેવું છે, તે ન બને તેવું છે. આ દલીલ ઘણી ઊંચી છે, પોતામાં ગુણ, અવગુણ કરવાની શક્તિ જેનામાં નથી તે તો અવસ્તુ ઠરે, મિથ્યા કલ્પના ઠરે. કોઇકના આધારે વાત કરનારા આકાશ-પુષ્પની આશા કરે છે. શાસ્ત્રમાં આમ લખ્યું છે માટે અમને આમ લાગે છે વગેરે કુતર્ક કરે છે. જે પોતે ન્યાયથી વસ્તુતત્ત્વનું સત્‌પણું સિદ્ધ કરે નહિ અને ઇશ્વર-ઇચ્છા બળવાન છે, વગેરે અભિપ્રાય માને તે પોતાનું અસ્તિત્વ જોતો નથી. ઘણા વાતો કરે કે મોહ એ દુઃખનું કારણ છે, પણ મમતા કેમ ઘટાડવી તેની કાંઈ પણ ખબર નથી; વિષયભોગ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિ વગેરે પ્રત્યે પ્રેમ મમતા વર્તે અને કહે કે બધું ઇશ્વરઇચ્છાથી થાય છે. લાડવા ખાય તો તે ઇશ્વરઇચ્છા. પાંચ ઇંદ્રિયના વિષયો કામભોગ, તૃષ્ણામાં પોતે ટક્યો છે અને નાખે છે ઇશ્વરને માથે. શાસ્ત્રાદિ સાંભળીને કહે કે આત્મા નિત્ય છે, આમ છે તેમ છે વગેરે, પણ ખરી રીતે તેને પરમાર્થ તત્ત્વનું નિત્યપણું ભાસ્યું જ નથી. ક્રોધાદિ ઇચ્છા વગેરે પ્રેરણા આદિ ધર્મે કરીને ચેતનત્વનું અસ્તિત્વ (હોવાપણું) દેખાય છે તે ચૂકીને પ્રેરણાદિ ઇશ્વરકૃત માન્યાં એટલે એતો ઇશ્વરના ગુણ ઠર્યા, તો પછી બાકી જીવનું સ્વરૂપ શું રહ્યું કે તેને જીવ એટલે આત્મા કહીએ! એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે કર્મ ઇશ્વર પ્રેરિત નથી પણ આત્માના પોતાનાં જ કરેલા માનવા યોગ્ય છે. મમતાથી જે પોતે દુઃખ વ્હોરે અને પારકાને માથે નાખે તેણે જીવનું સ્વાધીનસુખ, નિરુપાધિકતત્ત્વ નિત્ય છે એમ માન્યું નથી. ઊંધો અભિપ્રાય એ અનંત સંસારમાં રખડવાનું બીજડું છે; એજ સ્વયં હિંસા છે. પોતાનો અપરાધ છે. ઘણા કહે છે

કે અમે " આત્મા છે, નિત્ય છે " એમ માનીએ છીએ. પણ પોતાની કલ્પનાને ગોઠયું તેમ તેમનું માનવું હોય છે. વિરોધ રહિત જ્ઞાન શું છે તે જાણ્યું જ નથી. સાચું જાણ્યું હોય તેના અભિપ્રાયમાં તદ્દન નિર્દોષતા હોવી જોઈએ. સાચો અભિપ્રાય થયો કે છૂટકારાનું દ્વાર ખુલ્લી ગયું; જે તત્ત્વ અનંતકાળમાં ન સમજાયું તેને સમજવાનો તથા સમજીને તેનો પુરુષાર્થ કરવાનો માર્ગ કોઈ અપૂર્વ અને અલૌકિક હોવો જોઈએ, તે સમજવા માટે કોઈ અપૂર્વ વિચારદશા, મુમુક્ષુતા જોઈએ; તેનો કાંઈ વિચાર, મનન નહિ અને લોક સંજ્ઞાએ, ઓઘીક માન્યતામાં આધળી દોડ કરે. સાચું શું ? હિત, અહિત શું ? તેની પરીક્ષા કરે નહિ અને માને કે અમને ધર્મ થશે, પણ તેમ બને નહીં. કેટલાક કહે છેઃ—" હે ભગવાન, મારૂં સૂળ લઈ લેજો, મારા પાપ ટાળજો. " પણ જ્ઞાની કહે છે કે દુઃખ અને દોષ ટાળનારો તું પોતે જ છો. જ્ઞાની કહે છે કે ભગવાન તો આત્માની જ્ઞાનમાત્ર શુદ્ધ અવસ્થા છે, અતીન્દ્રિય આનંદરસ જ્ઞાનની મૂર્તિ છે. માટે તેની શ્રદ્ધા કર અને પુણ્ય, પાપ, રાગાદિ રહિત, મન, વાણી દેહની ક્રિયા રહિત, નિમિત્તના આશ્રય રહિત જ્ઞાન કર. તે જ્ઞાનમાં ઠરવું, જ્ઞાનમાં ટકવું એજ તારૂં કર્તવ્ય છે. ત્યારે મિથ્યા દૃષ્ટિ કહે છે કે એમ ન થાય, મારાથી એ કેમ બને ? બીજુ કાંઈ કરવાનું કહો. ત્યારે જ્ઞાની કહે છે કે જીવથી બીજું કાંઈ થઈ શકતુ નથી, જે થઈ શકે તે કહેવાય છે, નવું કહેવાતું નથી. આત્મા જડની ક્રિયા કરતો નથી, તેનું તે કર્મ નથી. જીવ જ્ઞાતા છે અને જ્ઞાતાનું કાર્ય જ્ઞાન છે, પછી સમ્યગ્ કરે કે મિથ્યા કરે. શ્રી યોગેન્દ્ર દેવ કહે છે કે—

" જન્મ મરણ પોતે કરે, ભોગ ભોગવે આપ;
દુર્ગતિ શિવપદ આપ લે, દેહધારી એ છાપ. "

એમ પોતે જ અજ્ઞાનવડે રાગદ્વેષ પુણ્ય પાપનો કર્તા છે એ કારણે નિમિત્તની દૃષ્ટિએ, વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કર્મનો પણ કર્તા કહેવાય. એ નિમિત્ત જનિત સુખ દુઃખનો જીવ ભોક્તા છે, હું રાગાદિ રહિત, કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત છું, કેવળજ્ઞાતા દ્રષ્ટા વીતરાગ છું એવી યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સ્થિરતાના પુરુષાર્થ વડે શિવપદ—કર્મ કલંક

ઉપાધિ રહિત શુધ્ધ આત્મપદ જીવ પોતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ જ્યાંલગી સ્વતંત્રપણે તત્ત્વસ્વરૂપ જીવે જાણ્યું નથી ત્યાંલગી જીવ ગમે તેટલા શાસ્ત્રો જાણતો હોય છતા તે નાસ્તિક છે પોતે કહે કે આત્મા આવો છે, પણ બીજા ઘણા પ્રકારે તેના અભાવરૂપ-અનાદરરૂપ તેની માન્યતા છે, જ્યાં એક અંશ પણ ઊંધી માન્યતાનો આદર છે ત્યાં ધર્મ નથી. કોઇ એક રીતે એક દૃષ્ટિથી સાચુ માનતો હોય, પણ બીજા ઘણા પ્રકારે બીજી (અન્યથા) માન્યતા હોવાથી તેનો અભિપ્રાય સર્વથા મિથ્યા છે.

ઇશ્વરના કર્ત્તાપણાની મીમાંસાવાળી માન્યતા માટે શ્રીમદ્ કહે છે કે પ્રેરણાદિ ધર્મોવડે ગુણ અવગુણનો કર્ત્તા જીવ નથી, પણ ઇશ્વર છે, એમ માન્યુ તેણે ઇશ્વરનું કર્ત્તાપણું આધીનપણું માન્યુ. પછી જીવનું અસ્તિત્વ તો રહ્યુ નહિ, પણ જો જીવની સ્વાધીનતા હયાતી છે તો પૂર્વ કર્મ પણ છે, તેથી વર્તમાન ગુણદોષ સુખદુ:ખાદિ પણ છે. કારણકે પૂર્વે રાગદ્વેષ મમતા કરેલ તે સસ્કારના કારણે પ્રત્યક્ષ મલીન અવસ્થા દેખાય છે છતાં તું એમ માને કે આત્મામાં કઇ જ નથી, અને ઇશ્વરની પ્રેરણાથી આ બધું થાય છે, પણ આ માન્યતા જુઠી છે. જો ઇશ્વર પ્રેરણાથી ગુણ અવગુણ થતા હોય તો જીવ તત્ત્વનો અભાવ આવે છે; કારણકે જીવની સત્તામા (તત્ત્વમાં) ગુણ અથવા દોષપણું ન આવ્યું પણ ઇશ્વિરાધીન આવ્યુ, ઇશ્વર પરનો કર્તા હતો થયો. પણ નિયમ એવો છે કે જેનામાં જે શક્તિ ન હોય તેને અન્ય કોઇ આપી શકે નહીં. અને શક્તિ હોય તો બીજાએ તેને શું આપ્યું ? માટે એ ઉપરથી સિધ્ધ થાય છે કે ઇશ્વરઆદિ કોઇ કોઇનુ કર્તા નથી; પણ જીવ પોતે જ ભુલવાળી માન્યતાનો કર્તા થાય છે અને ભુલ ટાળીને દોષ રહિત નિર્મળ થઈ શકે છે. તત્ત્વનો નિજ સ્વભાવ પોતાના કારણે ઉપાધિરૂપ હોય નહીં, પણ પર એટલે નિમિત્તના લક્ષે અનાદિની ભુલવાળી માન્યતા છે અને તેથી કર્મબંધ અવસ્થાના સંયોગમાં રહેવું થયું છે. તે ઉપાધિથી નિવૃત્ત થઇ શકાય છે. ભુલ એ તત્ત્વનો સ્વભાવ નથી. રાગદ્વેષ એ પોતાનો નિજગુણ નથી. સોનું પોતાના કારણે મલીન નથી, મલીનતા તો પરાશ્રિત ઉપાધિ છે. સ્વ

અને પર તત્ત્વની જુદાઇનો યથાર્થ નિર્ણય જીવ કરી શકે છે, તે વિષે આગળ કહેવાશે

સ્થાન –શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સમાધિ મંદિર સંવત ૧૯૯૫ ના આસો વદી ૧ તા ૨૯—૧૦—૩૯

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે આત્મસિદ્ધિની રચના સંવત ૧૯૫૨ માં કરી તેને આજે ૪૩ મું વર્ષ ચાલે છે તેમા છ પદની સર્વાંગતા ઘણા પ્રકારે લઇને ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે અદ્દભુત રચના કરી છે, તેમા આત્મતત્ત્વનું યથાર્થ નિરૂપણ કર્યું છે આત્મા છે, નિત્ય છે, કર્મનો કોઇ અપેક્ષાએ કર્તા છે, ભોક્તા છે, મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય પણ છે એ છ બોલના પ્રશ્નો લાયક શિષ્યે અંતર વિચારણાથી પૂછ્યા, તેનુ વિવેચન થયા પછી શ્રીગુરુ કહે છે કે —

" ષટ્પદના ષટ્પ્રશ્ન તે, પૂછ્યા કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર "

પોતેજ પ્રશ્ન ઉત્તરરૂપે અદ્દભુત રીતે તત્ત્વબોધની સંકલના કરી છે, બધા પડખાના ન્યાય વિચારીને જે પ્રશ્ન કર્યા છે તેની સર્વાંગતા જણાવી છે આ તત્ત્વનો વિચાર અને મનનથી છ પદના ન્યાયની સમજણ થયે સાચુ હિત—પરમોત્કૃષ્ટ સુખ—આપનાર સમ્યગ્ બોધ બીજની પ્રાપ્તિ થાય છે

શ્રીમદે એવી અપૂર્વ ઘટના કરી છે કે તેમા કોઇ અંગ બાકી ન રહે એવી રીતે સંક્ષેપમા સાચુ તત્ત્વ જાહેર કર્યું છે અનંતકાળમા જે અજ્ઞાનભાવે રખડવુ થયુ છે તે અજ્ઞાનરૂપ મૂળને જે ભાને છેદ્યુ તે ભાવે સદ્દગુરુને નમસ્કાર કરીને મંગળિક કર્યું છે ' ગુજરાત કાઠિયાવાડમા, આત્મતત્ત્વની સ્પષ્ટવાતવાળી આવી અદ્દભુત રચના, ગુજરાતી ભાષામા કોઈ પરમ શ્રદ્ધા મશાસ્ત્ર મનાવ્યુ તેથી ઘણો ઉપકાર ભવ્ય જીવોને થયો છે ઘણા જીવો તે કૃપા–પ્રસાદથી આત્મ શાંતિની ભાવના કરે છે શ્રીમદે ગાગરને પૂર્વ જન્મના બળવાન સંસ્કાર વડે આત્માનો ભણકાર જાહેર કર્યો છે તેમનુ જીવન ચારિત્ર ઘણું ઊંચુ હતુ આ આત્મસિદ્ધિમા ઘણુ ઊંડુ ઊંડુ અધ્યાત્મ તત્ત્વનુ રહસ્ય

ભર્યું છે. તેમાં અગીઆર અધિકારથી વિવેચન છે. પ્રથમની ૩૩ ગાથામાં ભૂમિકા બાંધી છે. અત્રે આત્મા કર્તા છે, તે છઠ્ઠો અધિકાર વર્તમાનમાં ચાલે છે. ૧૦ મા અધિકારમાં શિષ્યને બોધબીજની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે ભાવે ભવ ભ્રમણનો અભાવ દેખાય છે, તેથી અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસવડે પોતાનું બેહદસુખ પોતાના આત્માવિષે શિષ્યને ભાસે છે. પોતાનામાં નિર્દોષ ગુણની ઉજ્જવળતાનો અંશ પ્રગટતાં, સત્પુરુષનું બહુમાન કરે છે કે અહો ! અહો ! શ્રી સદ્‌ગુરુ આપે જ આત્મા આપ્યો. શ્રી સદ્‌ગુરુનું બહુમાન તે પરમાર્થે પોતાનું જ બહુમાન છે. આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર આત્માર્થી જીવોને ઘણા ઉપકારનું કારણ હોવાથી તેનું બહુમાન કરવું જોઈએ. ભાષા પણ એવી સહેલી છે કે બાળ-ગોપાળ, ભાઈઓ-બ્હેનો બધાય સમજી શકે તેમ છે. આ છ પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે જ્ઞાનીના ભાવ વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે. આગળ કહેશે કે-

" જાતિ વેષનો ભેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં ભેદ ન કોય. "

પણ કહ્યો માર્ગ કે જેને અનંત જ્ઞાનીએ જાણેલો માનેલો છે તે આત્માનો લોકોત્તરમાર્ગ ત્રણેકાળે એક જ હોય છે. તે પરમ-પદ નિજ આત્મ-સ્વરૂપ પામવાનો ઉપાય આ આત્મસિદ્ધિમાં છે. સમજનારની તૈયારી જોઈએ, અને તે માટે સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. સ્વચ્છંદ એટલે દર્શનમોહ જે ઉંધી માન્યતા કહેવાય છે. મિથ્યાત્વ-દર્શનમોહને શ્રીમદે " વિભાવ " શબ્દથી ઓળખાવેલ છે.

" કોટી વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં સમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. "

જે પરવસ્તુમાં એકત્વબુદ્ધિ છે, પોતાના સત્સ્વરૂપમાં જે અનાદિથી ભ્રમણા છે અને પર ભાવને પોતાનો માન્યો છે, તે વિભાવ છે; તે મિથ્યાત્વ કહેવાય છે કે જે મહાન શત્રુ આત્માનું અહિત કરનાર છે, તે પોતાની જ ઊંધી માન્યતા છે. આત્મા પુણ્ય પાપ રાગાદિ રહિત છે, મન, વાણી, દેહની ક્રિયા રહિત છે, છતાં તેમાં કર્તૃત્વબુદ્ધિ, મમત્વ

ગુણબુદ્ધિ કરવી તે મિથ્યાદર્શન શલ્ય છે ટુંકામાં મિથ્યાત્વનું લક્ષણ આ છે કે શુભ અશુભ વિકલ્પ આદિ પરભાવને પોતાના માનવા, જ્ઞાન સિવાય કંઈપણ પોતાનુ માનવુ તે દર્શનમોહ-મિથ્યાત્વ છે એ ભૂલ ટાળવાની વિધિ એજ છે અને તે એ છે કે - આત્મતત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજ્યે વિભાવ ટળે છે અંધારાને સુપડાથી કે સાબેલાથી ખસેડવા માગે તો અંધારુ ટળે નહિ કાગળ ઉપર શાહી, લેખણ વડે "લાખ મણ અગ્નિ" લખે તો તે એક અગ્નિના કણીઆ જેટલુ પણ કાર્ય આપી શકે નહિ, તેમ જ્યાસુધી આત્મતત્ત્વને સમજવાની સાચી તાલાવેલી લાગી નથી ત્યાસુધી દુઃખનો અંત આવે નહિ દુઃખનું મૂળ મિથ્યા માન્યતા છે એના જેવુ કોઈ મોટુ પાપ નથી તેને સમજીને હિત કરવાની વિધિ જે જાણે છે એવા સદ્ગુરુના આશ્રયે આત્માનુ સ્વરૂપ સમજે કે આત્મા નિર્મળ નિર્દોષ શાંત સ્વરૂપ જ્ઞાનમાત્ર છે, જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેનો જ્ઞાતા દ્રષ્ટા, સાક્ષી સ્વભાવ ભૂલીને પ્રકૃતિના કોઈ પણ કાર્યને પોતાનુ માની લેવુ તેનુ નામ અજ્ઞાન છે, આત્મામા પરવસ્તુનુ લેવુ મૂકવુ એટલે ગ્રહણ ત્યાગ નથી છતા માનવુ કે હું પરને ગ્રહણ કરૂં છુ તે ચોરી છે પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમા જ્ઞાનપણે ન રહેવુ અને પરવસ્તુમા વૃત્તિ દોડાવવી, રાગને અને પુણ્યભાવને પોતાનો માનવો એ સ્વઆત્મભાવની રુચિ કે અને સ્વની હિંસા છે પોતાના જ્ઞાયકપણામા ન ટકતા પર વસ્તુના રાગમા તન્મય થવુ, રાગમા પોતાની હયાતી માનવી તે પરિગ્રહ છે દોષ રહિતની સાચી દ્રષ્ટિ વિના જે કોઈ એમ માને કે હું સારુ મોટું છુ, હુ બ્રહ્મચર્ય પાળુ છુ, હું અનાસક્ત છુ, અપરિગ્રહી છુ, તે પરમાર્થહીન છે, આત્મધર્મથી વિમુખ છે, એટલે કે મિથ્યાત્વી છે આ શાસ્ત્રના આગળ કહ્યુ છે કે —

"સુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ,
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ "

"આત્મસિદ્ધિ" ઉપર વિશેષ વિવેચન કેટલું થઈ શકે? વાણી યોગ વડે કેટલુ કહી શકાય? તેમા આત્માની જે સિદ્ધિ કરી છે તે ખરખર એમ જ છે તેને ઊંડુ અવગાહવુ વિચાર, મનન વડે પાત્રતાથી તત્ત્વની સાચી શ્રદ્ધા થાય છે ઊંધી માન્યતાને ટાળીને જ્યારે એવી

સાચી શ્રદ્ધા કરે કે આત્મા નિર્વિકાર, અવિનાશી, જ્ઞાતા છે; અબંધ છે, અસંગ છે, રાગરૂપ કે પરરૂપ નથી ત્યારે યથાર્થ પ્રતીતિ થતાં અનાદિકાળનો વિભાવ દૂર થઈ સ્વહિંસા અને અનંત દોષનું મૂળ ટળી જાય છે.

શ્રીમદ્ કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપને વિપરીતપણે માનીને "ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે કાં અહો રાચી રહો!" ભાવ મરણથી બચવું હોય અને અનંત ભવમાં રખડવાના મિથ્યાભાવને ટાળવો હોય તો સાચું શું છે તે સમજવું પડશે. એ સમર્થ પવિત્ર આત્માના (શ્રીમદ્‌ના) દેહની સ્પર્શના આ ભૂમિએ થઈ છે. તેઓ અનંતભવનો અભાવ કરી ગયા છે. એ અપૂર્વભાવ કેવો હશે કે જે ભાવે અનંત ભવનો અભાવ થઈ એકજ ભવ પછી મોક્ષ જવાના છે? આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા પામવાનું બીજ સમ્યક્‌શ્રદ્ધા અને સાચા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે. અને તેના વિકાસવડે ભવનો અભાવ થઈ જાય છે. માટે મિથ્યાત્વ કોને કહીએ તે સમજવાની અને જાણવાની જરૂર છે. સમજવું તેમાં પરનું કંઈ કરવું ક્યાં આવ્યું? પુણ્ય, દાન, બાહ્યવ્રત, દેહની ક્રિયા તથા ત્યાગ કરીને જંગલમાં જવું, એવું એવું બહારથી કાંઈ કરવાનું નથી; પણ જેવું તત્ત્વ છે તેવું તેને વિરોધ ટાળીને યથાર્થ સમજવાનું છે. જાણનારને જાણ્યો તેમાં બધું આવી જાય છે. શુભ પરિણામ, વ્રત, ત્યાગ, વૈરાગ્ય બધુ ય સહેજે આવે છે, પણ પુણ્ય-શુભ પરિણામ તે પરમાર્થે ગુણ નથી, ગુણનું કારણ પણ નથી; આત્મશાંતિના ગુણનું કારણ સાચી સમજણ છે, તેમાં પરમ ઉપકારી ઇષ્ટ નિમિત્ત આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે. તેનું બહુમાન કરવાની ખાસ જરૂર છે. સંસારમાં જે મહત્તા મનાઈ છે તે રાગભાવને પલટાવીને સત્પુરુષ તથા તેવા ઇષ્ટ નિમિત્તને ઓળખીને તે પ્રત્યે બહુમાન કરવા જેવું છે. સતનું સત્‌સાધનનું બહુમાન તેમાં પોતાનું કલ્યાણ છે પ્રથમ ગાથામાં માંગળિક કર્યું છે.

"જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત,
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંતરે.
ગુણવંતા જ્ઞાની, અમૃત વરસ્યા રે પંચમકાળમાં"

ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું આ પ્રથમ ગાથામાં રહસ્ય છે. અમૃતસ્વરૂપ ભગવાન આત્માનો અપૂર્વભાવ અધ્યાત્મ અમૃતરસ શ્રીમદે ૧૯૫૨ ની સાલમાં વરસાવ્યો. પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન ઉપર મીટ માંડીને આ આત્મસિદ્ધિ લખી છે, તે એવી રીતે કે "જે સ્વરૂપ પોતાનું છે તે સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત; સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ગુણવંતા જ્ઞાની....અમૃત વરસ્યારે પંચમકાળમાંજી" જગતના પ્રાણી સુખને ઈચ્છે છે, પણ સુખનો ઉપાય સમજતા નથી. કાર્યને ઈચ્છે અને કારણ ન સેવે તો સાધ્યની સિદ્ધિ કયાંથી થાય?

વસ્તુતત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા વિના સુખ ક્યાંથી થાય? સમજ્યા વિના પોતે જે જે સાધન કરે છે તે તે બંધનરૂપ થાય છે. ઉપાધિના કારણથી નિરુપાધિક તત્ત્વ કેમ પ્રગટે? કહે છે કે હે ભગવાન! હે ગુરુદેવ! હું અનંત દુઃખ પામ્યો. કારણકે મારૂં સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજ્યો નહી. તેમાં એમ આવ્યું કે દુઃખમયપણે હું નથી; દુઃખથી હું જુદો છું; વળી હું પોતે અનંત દુઃખ પામ્યો તેમ કહ્યું તેમાં પોતાની ભૂલ અને અનંતકાળની પોતાની હયાતી તથા પરમાં સુખબુદ્ધિની માન્યતા વડે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, પણ જ્યારે સદ્ગુરુ પ્રસાદથી હું સમજ્યો કે જો ન સમજ્યો હોત તો અનંત દુઃખને પામત; એવા અનંત દુઃખનું મૂળ છેદાયું, માટે આપને હું નમસ્કાર કરું છું. એ ગાથામાં પ્રથમ જ બે કારણ કહ્યાં કે મારી સમજણ વિના અનંત દુઃખ પામ્યો, અને સમજાવ્યું તે પદ. તે શ્રી સદ્ગુરુ; એમ મત અને સત્ સાધનને ઓળખીને નિમિત્તનું બહુમાન થાય, એ જ લોકોત્તર વિનય અને અપૂર્વ ગુણ મહિમા છે, તેની ત્રણેકાળ મોંઘપ છે.

પંચમકાળમાં અનંત ભવભ્રમણને ટાળીને એકભવે મોક્ષ પમાય એવો આ અપૂર્વ યોગ છે. શ્રીમદ્ પણ એકાવતારી થઈ ગયા અને જે સમજે તે થાય. યથાર્થ નિર્ણય થાય તો ભવ રહે નહિ. પરવસ્તુને પર જાણે, પોતાનું સ્વરૂપ અંતર વિચારથી જેમ છે તેમ માને, એવાને પોતાના સામર્થ્યનો પુરેપૂરો વિશ્વાસ હોય છે. તે રોદણાં ન રડે; નિત્યતાના ભાવવડે જાગ્યો તે કેમ ફરે? પુણ્યાદિ અનિત્ય છે. તેના આધારવાળો ભલે રોદણાં રડે. અહીં તો પ્રથમ ગાથામાં જ માંગળિક કર્યું છે

કે હું અનંતમાંથી એટલે કે નિત્યમાંથી જાગ્યો છું એમ પડકાર માર્યો છે અને દુઃખ દોષ ટળી ગયાં છે એમ જણાવ્યું છે. પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યો એટલે સ્વહિંસા મટી. આત્મસ્વભાવનો ધર્મ ઉઘડયો એટલે પોતાની અહિંસા જાગી, આત્મધર્મમાં પરના નિમિત્તની ઉપાધિ નથી એમ જાણ્યું, અને પૂર્ણ નિર્દોષતાનો નિર્ણય થયો; તે જ આત્માની સિદ્ધિ એટલે આત્માનું જ્ઞાન છે. જે સત્પુરુષ થાય છે તેના ચરણ-કમળમાં ઇંદ્રો વંદન કરે છે;એવા સત્પુરુષોજ જગતના લાયક જીવોનું અનંતુ કલ્યાણ કરે છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે કંઇ પોતાની કલ્પનાથી નથી કહ્યું. જે ભાવ-વચન ત્રણેકાળના જ્ઞાની કહે છે તેજ તેમણે કહેલ છે. અહીં પ્રથમ ગાથામાં મંગળિક જ કહ્યું છે.

મંગલ=(મં=પાપ, ગલ=ગાળે)પાપને ગાળે, અથવા મંગ=પવિત્ર. લ-લાતિ (પમાડે)=પવિત્રતાને પમાડે તે મંગળ. સંસારના માંગળિક કાર્યો વિનાશિક છે. આ આત્મસિદ્ધિના મંગળિકથી પોતાનો સર્વાંગ નિર્ણય થયો કે સત્પુરુષ એવો અવિનાશી આત્મા આવો જ હોય, એ નિર્ણય સદાય પરમ મંગળિક પાછું ન ફરે, તેનું સમ્યગ્જ્ઞાન સદા-મંગળરૂપ છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કે, " સત્પુરુષનું યોગબળ જગતનું કલ્યાણ કરો, " એ પોતાના સાધક સ્વભાવની એવી ભાવના છે કે જગતના બધા જીવો પરમ આત્મકલ્યાણરૂપ આત્મધર્મને પામો; તેમાં એમ આવ્યું કે મારો સાધકસ્વભાવ જયવંત હો. પુરુષાર્થ ફાટીને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન ઉઘડી જાઓ. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે, " ભાવ બેટા જાયા " એમ આ આત્મસિદ્ધિરૂપી સુપુત્રનો જન્મ થતાં સર્વ સુખને દેનારો પૂર્ણ મહિમાવંત સમ્યગ્બોધગુણ, પૂર્ણ તત્ત્વનો સંદેશો જાહેર કરે છે તે આત્મસિદ્ધિનો જન્મદિન અત્રે પહેલ વહેલો ઉજ-વાય છે. આત્મસિદ્ધિના સર્વાંગમાં પ્રવેશ કર્યો તેણે નિજઘરમાં પ્રવેશ કર્યો છે. તે નિત્ય મંગળિક છે. સંસાર નિવાસની મમતા અને પુણ્યના ઠાઠ બધા અનિત્ય છે. લોકો ઘર, હવેલીનું વાસ્તુ કરે છે તેને મંગળિક કહે છે. પણ " લાપસી કરતાં લાગે લાળ " તો તેના રંગરોગાનને લીધે ક્ષણમાં તે સળગી જાય, પણ આ આત્મસિદ્ધિના પાયા પલટે નહિ. જેને પોતાનું સાચું હિત કરવું છે તેણે આ સમજવું પડશે. તત્ત્વના

વિચારક જિજ્ઞાસુ એવા હોવા જોઈએ કે જેને સત્‌નો હકાર અંતર વિચારથી આવે, અંધ શ્રદ્ધાથી નહિ. એવા લાયક જીવને શ્રી ગુરુ કહે છે કે—

" ષટ્‌પદના ષટ્‌પ્રશ્ન તેં, પૂછ્યા કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. "

જે યથાર્થ મનનપૂર્વક આત્મતત્ત્વનો નિર્ધાર થયો તે નિત્ય મંગળિક પાછું ફરે નહિ.

આચારાંગમાં ટુકડો છે, " હે વીર ! આત્મા જેગીને છે તે રીતે માન્યો તે અફરગામી છે. અરે વીર ! તારો લોકોત્તરમાર્ગ આકરો તો ખરો પણ એ 'અનિયટ્ ગામીપુ' જે રસ્તે ઉપડયો, તે આત્માની નિત્યતાના બીજ વિકસાવીને પૂર્ણ થવાના લક્ષે અપ્રતિહતભાવે ઉપડયો છે, તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાનરૂપી સાધન પૂર્ણ પવિત્ર કેવળજ્ઞાનરૂપી કાર્ય અવશ્ય લાવેજ રહેશે " શ્રીમદ્દે જે બીજડા વાવ્યા છે તેનું ફળ હાલ આવે છે તેથી ઘણા પાત્ર જીવો શાંતિ સમાધિના ભાવ વડે આત્મબળ મેળવે છે આ આત્મસિદ્ધિ મુમુક્ષુના હૃદયની અમૃત વેલડી છે. ૧૪૨ મી ગાથામાં ખાસ પ્રેરણાદાયી ભાવ વચન છે.

" દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત રે.
ગુણવંતા જ્ઞાની અમૃત વરસ્યો રે પંચમ કાળમાં. "

હું પૂર્ણ પવિત્ર જ્ઞાયક જ છું, અસંગ છું એ નિશ્ચય અને સમ્યગ્‌દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર એ સાધન એટલે કે પૂર્ણ દશાની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ તે જ પરમાર્થ હેતુ વ્યવહાર છે તે સાધન, સાધ્ય જેને પ્રાપ્ત છે એટલે હજી દેહ છે, છતાં દેહાતીત દશા એટલે સ્વરૂપસ્થિતિ જેને વર્તે છે, એવા જ્ઞાની પુરુષને " હો વંદન અગણિત," એટલે બેહદ અપરિમિત્ત આત્મ સ્વભાવ પૂર્ણ સાધ્ય તરફ માગ ધ્યેયના લક્ષ તરફ બાકી બહુમાન અગણિત હો આમાં શ્રીમદ્ પોતે અપ્રતિહત ભાવ બતાવે છે. " સાધ્ય " એટલે આત્મા સિદ્ધભગવાન જેવો છે. લોગસ્સના પાઠમાં આવે છે કે, સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ " હે સિદ્ધ

ભગવાન મને મારૂં પૂર્ણ પવિત્રપદ આપો. વળી "આરૂગ્ગ બોહી-લાભ" શિવરૂપ નિરોગભાવબોધી આપો. વાણિયા હોય તે પૂર્ણ સુખને જ માગે, પણ તે જાતનું કારણ મેળવવું જોઇએ. લોકોને તો બહારથી પુણ્યાદિ ક્રિયા કરવાથી ધર્મ જોઇએ છીએ, પણ એવું તો પૂર્વે અનંતવાર કર્યું. આ કાળે વર્તમાનમાં પણ જે કોઇ આ ધર્મ સમજે તો તેનું ફળ મળે તેમ છે. આ છેલ્લી ગાથામાં મહા મંગળરૂપ એવો અપૂર્વભાવ ઉપાડે છે કે વચ્ચે વિઘ્ન ન આવે; જે ભાવે પૂર્ણ તત્વનો અંશ પ્રગટયો, તે ભાવે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન, શુધ્ધ આત્મતત્વ પ્રગટવાનું છે. એ પૂર્ણ તત્વની મીટ રાખીને આ મહામંગળ કર્યું છે. એવા જ્ઞાની સત્પુરુષોનો પ્રભાવ જે જે મુમુક્ષુ સ્વીકારે તેને આ આત્મ-સિદ્ધિશાસ્ત્ર પરમ કલ્યાણનું કારણ છે.

તા. ૩૦—૧૦—૩૯.

"કર્તા ઇશ્વર કો નહિ, ઇશ્વર શુધ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઇશ્વર દોષ પ્રભાવ."

તેમાં જો ઇશ્વર કર્તા હોય તો જીવનું અસ્તિત્વ ઠરતું નથી. કારણકે ગુણ અને અવગુણ જીવ કૃત ન ઠર્યો તો જીવ નામનો પદાર્થ ન રહ્યો, પણ તેમ નથી. માટે ઇશ્વર કર્તા નથી તથા ઇશ્વર પ્રેરક પણ નથી, પણ આત્મા પોતેજ પોતના જ્ઞાનગુણનો ગુણપણે અથવા અવગુણપણે કર્તા છે અને તેમજ યોગ્ય છે.

હવે એક પ્રકાર એ કહીએ છીએ કે પ્રકૃતિઆદિ પરાણે વળગવાથી કર્મ થતાં હોય, તો તે વિકલ્પ પણ યથાર્થ નથી. પ્રકૃતિઆદિ પરાણે આવી અનાયાસે વળગતા હોય એટલે કે પ્રકૃતિ કર્મરૂપ થયા કરતી હોય, અને જીવને તેનું વળગવું થતું હોય, તો તે પણ સંભવિત નથી, કારણકે પ્રકૃતિ જડ છે, તેમાં મનન કરવાની શકિત નથી. જડ દ્રવ્ય તો આત્માથી ભિન્ન જાતિના છે, જડ રૂપી છે, આત્મા અરૂપી છે; આત્માનો વિકારી ભાવ કોઇ પ્રકારે નિમિત્ત ન હોય તો તે શી રીતે વળગવાયોગ્ય થાય? પુણ્ય પાપના રજકણોમાં—જડમાં જ્ઞાન, વિચાર શકિત નથી, પણ આત્મા જ મનન કરે છે; રાગાદિવડે અજ્ઞાનભાવે આત્મા

અવગુણનો કર્તા છે તે પોતે જાતે તે દોષને ઓળખે, અને દોષ ટાળી ગુણ પ્રગટાવે તો તેમ થઈ શકે છે દ્રવ્યકર્મનુ બીજુ નામ પ્રકૃતિ છે. જે જ્ઞાનાવરણઆદિ કર્મો આત્માના જ્ઞાન વિગેરે ગુણને આવરણ કરે છે, તે ઝીણી રજકણ-ધૂળ છે, આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને મલીન કરનાર જડ કર્મની અવસ્થાનો સયોગી સબધ છે તે જડ કર્મને દ્રવ્યકર્મ કહેવામા આવે છે તેનુ નામ પ્રકૃતિ પણ છે તે જડ છે તેમાં મનન કરવાનો સ્વભાવ નથી માટે પ્રેરણાદિ ધર્મ તેમા નથી પણ જીવમાં નિર્દોષ જ્ઞાયકતા—જ્ઞાન છે, તેને ભૂલીને પરવસ્તુના મનનમાં અટકે તો, નિમિત્ત થવાની જડમા યોગ્યતા છે, અને જીવમા પણ નિમિત્તની તરફ વલણ કરવાની યોગ્યતા છે, અને જીવ પોતે રાગ ન કરે, નિર્દોષ જ્ઞાતાપણે ટકી રહે, તો નવીન કર્મબધ ન થાય જેવા પ્રકારે રાગદ્વેષ કરે તેવા જ પ્રકારે કર્મપ્રકૃતિનો ફોટો બધ તેમા પડે એવો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સબધ છે કોઈ એમ કહે કે પ્રકૃતિ કર્મને વળગાડતી નથી પણ મન (અતઃકરણ) સાધનવડે કરીને કર્મ ગ્રહણ કરતુ હોય અથવા આત્મા તદ્દન અસગ નિર્લેપ-શુદ્ધ રહેતો હોય તો કર્મ લાગવાનો પ્રસગ રહેતો નથી તથાપિ એમ માનીએ તોપણ એકાંત તેમ થવુ સભવિત નથી, પણ આત્માની અશુદ્ધ અવસ્થામાં ભૂલ કરવાની યોગ્યતા છે જીવ પોતે જ પ્રેરણાદિ ભાવરૂપ અશુદ્ધતા ન કરે તો અદરનુ જડ મન પણ તેને નિમિત્ત થવામા સાધન થાય નહિ. કારણ ત્રણ પ્રકારે હોય છે (૧) અતરગ મૂળ કારણ (૨) નિમિત્ત કારણ અને (૩) બહારથી સહકારી કારણ તેમા જો મૂળ કારણ જીવ પોતે પ્રકૃતિના નિમિત્તની શુભાશુભ અસર ન લે તો નિમિત્ત (જડ કર્મ) નો બધ થાય નહિ કોઈ કહે છે કે ' मन एव मनुष्याणां कारण बंधमोक्षयो ' તે વાત યોગ્ય નથી એમ કહેવામા દોષ આવે છે. કારણકે આત્મા પોતે મન અને બધ મોક્ષ અવસ્થાથી તદ્દન અસગ તટસ્થ મધ્યસ્થ રહેતો હોય અને અવસ્થામા પણ ભૂલેલ ન હોય એમ એકાંત પક્ષ માનીએ તો આત્મા સર્વથા તદ્દન શુદ્ધ ઠરે અને આત્માનો વિકારભાવ નિમિત્ત પણ ન ઠરે એ પક્ષને ટકાવી રાખવા માટે માત્ર કલ્પના જ કરવી પડે કે જગત માત્ર ભ્રમ છે વળી આત્મા વિકારી ભાવનો તદ્દન અકર્તા હોય અને માન્યતારૂપે પણ ભૂલ ન હોય

તો પછી વર્તમાનમાં આ સંસાર કોનો? પુણ્ય, પાપ, દેહાદિની ક્રિયા એ બધાં વિકારી છે, પૂર્વ ભૂલનું ફળ છે. તેનો ઉદય દેખીને જીવ માને છે કે અમારાં છે, તે નિમિત્તની અસર જીવે પોતે લીધી છે. દેહધારીપણે મલીન અવસ્થાપણું જે દેખાય છે તેજ મારો સ્વભાવ છે એમ જો એકાંત મત ગ્રહે તો તે પણ બને તેમ નથી. કારણકે દ્રવ્યસ્વભાવ ત્રિકાળી છે. જેને આત્મભાન થયું છે કે મારો સ્વભાવ શુદ્ધ છે, શકિતરૂપે હું સિદ્ધ પરમાત્મા જેવો સદા અસંગ છું, નિર્મળ છું, અને વર્તમાન અવસ્થામાં જે મલીનતા રાગાદિક ઉપાધિની અસ્થિરતા જણાય છે તે હું નથી, મારો સ્વભાવ નથી, તેને મિથ્યા માન્યતારૂપ ભૂલ પુરુષાર્થ સહિત ટાળી છે તેથી તે કહે છે કે હું પૂર્ણ શુદ્ધ છું. આ અભિપ્રાય અને વર્તમાન હજી પુરુષાર્થ કરવો બાકી છે એમ બેઉ દૃષ્ટિને જેમ છે તેમ સમજે તો મોક્ષમાર્ગ છે.

જો આત્મા સદા અસંગ જ હોય અગર કર્મ એની મેળે થતાં જ હોય તો પોતાને પુરુષાર્થ કરવાનો રહેતો નથી, પણ ચંચળતા અસ્થિરતા તો દેખાય છે છતાં ન માને તો તેને ઊંધો પુરુષાર્થ તો હોય છે. સંસારી જીવોને બે પ્રકારનો પુરુષાર્થ હોય છે. કાંતો ઊંધો અને કાંતો સવળો; આત્મા પોતે જ્ઞાનપણે છે, તેથી જ્ઞાનમાં ભૂલપણું કે અભૂલપણું કરી શકે છે. તે ભૂલે ત્યારે મન, દ્રવ્યકર્મનો ઉદય વિગેરે નિમિત્ત છે. તે નિમિત્ત પામી નવીન કર્મ આવે છે; એટલે નિમિત્તપણે, વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્તાપણું કહેવાય છે, પણ નિશ્ચયથી (ખરેખર) તો આત્મા જડની અવસ્થાનો કર્તા નથી, તે જાણવામાં નિમિત્તમાત્ર હોવાના કારણે વ્યવહારથી (ઘીનો ઘડો એ દૃષ્ટાંતે) કર્મનો કર્તા જીવને કહેવામાં આવે છે, માટે ભૂલવાળી અવસ્થાનો આત્મા કર્તા ખરો પણ જડ પદાર્થના રજકણોની અવસ્થાનો કર્તા આત્મા નથી; કારણકે પરમાણુ પણ સત્ દ્રવ્ય છે, તે પણ નિત્ય વસ્તુ છે. તે જડની અવસ્થાનું દરેક ક્ષણે હોવાપણું છે. જો તેની અવસ્થાનો કર્તા નિશ્ચયથી (ખરેખર) જીવ છે એમ કહીએ તો જડવસ્તુપણાનો અભાવ આવે. જડવસ્તુ છે, અને તેની તે વખતની અવસ્થા થવારૂપે તેની ત્રિકાળ શકિત નિત્ય છે; છતાં જો એમ માનીએ કે તેનો કર્તા જીવ છે, તો એ નિયમનો ભંગ

થાય છે. જેનામા જે શક્તિ ન હોય તે બીજુ કોઈ આપી શકે નહિ, અને જો તેનામા શકિત હોય તો જીવે જડને શું આપ્યુ ? શું કર્યુ ? માટે આત્મા પોતે નિશ્ચયથી (ખરેખર) જડ વસ્તુનો કર્તા નથી. તો પણ જીવની અશુદ્ધ અવસ્થાએ કર્મ થવામા નિમિત્ત છે તે અશુદ્ધતા જીવમા છે પણ જડને હલાવવામા તો માગે હાથ નથી, એમ પર દ્રવ્યમા મારુ કર્તાપણુ નથી જ એમ માનવાથી જાગ્રતપણે જ્ઞાની અને સ્વતત્ર થવાય છે પણ લોકોને બહારથી સ્થુળ પદાર્થની દ્રષ્ટિ છે તેથી આ બધુ શુ છે તે સમજાતુ નથી સ્વાધીન તત્ત્વનુ મનન કર્યા વિના, રુચિ વિના કેમ સમજાય? જડ અને આત્મા જુદા છે, તે ત્રિકાળ જુદા છે, અને સૌ સૌમા સ્વાધીન છે છતા માન્યતારૂપે પરતુ કર્તાપણુ, પરાધીનપણુ દ્રઢ સસ્કારે મનાયુ છે દરેક દ્રવ્યની ક્ષણ ક્ષણ વર્તી અવસ્થા સ્વાય તે તે દ્રવ્યની જાતની થાય છે જો જડમા સ્વાધીનપણે પરિણમવાની શક્તિ ન હોય અને જીવ તેનો કર્તા થાય અને મન, વાણી, દેહની ક્રિયા કરી શકતો હોય તો જેમ ઇશ્વર કર્તા છે, એમ માનવાથી જીવનો અભાવ આવતો હતો, તેમ જીવને કર્મનો કર્તા માનવાથી જડ વસ્તુનો અભાવ ઠરે, કારણકે એવો નિયમ છે કે 'જે હોય તે થાય, ન હોય તે નવુ ન થાય' તેથી જો શકિત જડમા ન હોય તે નવી ન થાય છતા જીવને જડકર્મનો પરમાર્થે કર્તા માનીએ તો જડ વસ્તુ અવસ્તુ ઠરે, માટે જડની અવસ્થાનો કર્તા જીવ નથી, જીવના વિકારીભાવનુ તેમા નિમિત્તપણુ છે એ સત્ય છે

આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમા ઘણા ન્યાયનો ખુલાસો થાય છે જીવ જે ભાવ કરે છે તે ભાવનો તે કર્તા થાય છે યથાર્થપણે સમજે તો સાચુ જ્ઞાન થઇ શકે છે અનત જ્ઞાનીએ કહેલુ તત્ત્વજ્ઞાન આ કાળે પણ સમજાય છે, તેના ઘણા પ્રમાણ–ન્યાય છે યથાર્થ યુકિત, આગમ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે કોઈ જિજ્ઞાસુ તૈયાર થઇને આવે, તો તેને સમજાય તેમ છે અહી તો સહેલી ભાષા છે, અને ગુજરાતી ભાષામા આત્મસિદ્ધિમા ઘણું સમજવાનુ ભર્યું છે, મત, દર્શનનો આગ્રહ તજીને માનુ સમજવાની તૈયારી કરે તેને આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પરમ ઉપકારી કારણ થાય તેમ છે પ્રથમ જીવ પદાર્થ શુ છે, તે કેવો છે,

કેવડો છે, તે શું કરી શકે છે, તથા શું નથી કરી શકતો તે જાણવાની જરૂર છે. જડ પદાર્થની ક્રિયામાં પોતાની કર્તાપણાની ખનવણી ક્યાં ક્યાં થઈ જાય છે, તે જાણવાની જરૂર છે. આત્મા સ્વભાવે અનાદિ અનંત શુદ્ધ છે, પણ અવસ્થાએ ભૂલેલ છે; તે અજ્ઞાનવડે જડ પ્રકૃતિનો સંબંધ કેવી રીતે મનાયો છે તે વિચારવું; જીવની ભૂલના કારણે અનાદિથી જડકર્મનો સંબંધ છે તે જીવનો ધર્મ-સ્વભાવ નહિ હોવાથી, પુરુષાર્થથી તે ટળી શકે છે. જ્યાંલગી પોતાના સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી ત્યાંલગી તેની મલિન અવસ્થા એટલે કે અજ્ઞાનદશા હોવાથી રાગદ્વેષ અને દ્રવ્યકર્મને નિમિત્તનૈમિત્તિકપણું છે. પૂર્વકર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી જીવ પર વસ્તુનો સ્વામી થઈ બેસે છે અને શુભ અશુભ ભાવનો સ્વામી થઈ, રાગાદિવાળો થઈને પર વસ્તુનું કર્તૃત્વ તે માને છે; પણ જે ક્ષણે પોતે પોતાનું સાચું તત્ત્વપણું-સ્વાધીનપણું જાણે અને શુભાશુભ પ્રકૃતિની અસરથી જુદો થઈ જ્ઞાનમાત્રપણે જ્ઞાની થાય તો તેને જડકર્મ પરાણે નિમિત્ત થતાં નથી. આત્માનુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જણાયા પછી, પોતે અવગુણનો કર્તા થતો નથી, એટલે ભેદજ્ઞાન વડે પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વપરના વિવેકવડે જ્ઞાનમા ટકી રહેવારૂપ પુરુષાર્થ વધતાં વધતાં ક્રમેક્રમે રાગાદિકનો અભાવ થઈ અલ્પકાળમાં પૂર્ણ પવિત્ર થઈ શકાય છે. એ માર્ગની વિધિ યથાર્થપણે સમજવાનો પ્રયત્ન પોતાને જાતે કરવાનો છે. અહીં કર્તાપણું શી રીતે કહેવા યોગ્ય છે, તેનો વિચાર એ છે કે ચેતનની રાગાદિયુક્ત મનનરૂપ પ્રેરણા જડ (કાર્માણ) વસ્તુને નિમિત્ત થાય છે. એકક્ષેત્રે સબંધ થવાથી તેના વિષે કર્તાપણું આરોપાય છે, એ રીતે જીવનું નિમિત્તપણું છે. જૈનદર્શન એકાંતદ્રષ્ટિને દોષદ્રષ્ટિ માને છે. કારણકે તેમ એકાંત માનવાથી, વસ્તુ તત્ત્વનો લાભ તથા યથાર્થ નિર્ણય થતો નથી. એકજ પુરુષમાં અપેક્ષા વડે પિતા, ભાઈ, સ્વામી, પુત્ર, ભાણેજ ભત્રીજાપણું વગેરે હોવાપણું છે તે ખોટું નથી, પણ જે અપેક્ષાએ તે પુરુષનું પિતાપણું છે તે અપેક્ષાએ ભત્રીજાપણું નથી કે પુત્રપણું નથી. એમ આત્મા અને કર્મનો કર્તા કર્મનો સંબંધ કઈ અપેક્ષાએ છે તે યથાર્થ ન્યાયથી વિચારવું ઘટે છે. યથાર્થતાનો નિર્ધાર ત્યારે ગણાય કે જેમાં કોઈ પ્રકારે દોષ ન આવે. બધા વિરોધ ટાળીને વસ્તુની નિત્યતા અને વર્તમાન અવસ્થાનું

બદલવુ જેમ છે તેમ ન સમજે તો વસ્તુનો નિર્ણય થયો કહી શકાય નહિ

વેદાતાદિ બ્રાતિ કહે છે, તે એકાત છે બ્રાતિ હોય તો એક ચૈતન્ય સિવાય બધી વસ્તુઓનુ અવસ્તુપણુ ઠરે જે પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે જીવને સુખદુ ખના બાહ્ય સયોગો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે પરવસ્તુ તરફ લક્ષ કરતા જીવ, ભૂલ એટલે દોષનો કર્તા થાય છે જો જીવ અવગુણનો કર્તા અવસ્થાએ પણ ન હોય તો તેને ભૂલનુ ફળ ભોગવવાનુ રહે નહિ જો ભૂલનો સભવજ ન હોય તો તેને કોઈપણ પ્રકારના દુ ખનો સભવ પણ હોય નહિ, અને જે શારીરિક માનસિક વગેરે ઉપાધિઓનો સયોગ વર્તમાનમા દેખાય છે તે જો બ્રાતિજ હોય, તે સયોગી વસ્તુનુ અવિદ્યમાનપણુ જ હોય, તો જીવનુ કોઇપણ પ્રકારે કર્તાપણુ અને ભોકતાપણુ ન ઠરે, અને જ્યારે એમ જ હોય તો પછી તેના કોઇપણ પ્રકારના દુ ખનો સભવ પણ જીવને ન જ હોય વળી આત્મા ઉપાધિ રહિત મુકત ન થઇ શક્તો હોય તો પછી તેને સર્વ દુ:ખના ક્ષય કરવાના માર્ગનો જે ઉપદેશ છે તે શા માટે છે?

જૈનદર્શનમા તત્ત્વનુ કોઈ પ્રકારે વિરોધપણુ નથી જીવ પોતે શુદ્ધ સ્વરૂપથી ભૂલેલો છે તેથી તેની માન્યતામા મિથ્યાપણુ છે અને અવસ્થામા ભૂલ કરે છે પરવસ્તુમા જીવ મોહ કરે છે તેથી તે મોહનુ ફળ ભોગવવાનો પ્રસગ તેને પ્રાપ્ત થાય, જીવ અજ્ઞાનપણે કર્તાપણાની માન્યતા કરે છે ચૈતન્યમા કાઇપણ દુ ખનુ વેદન થતુ ન હોય અને લાકડા કે દેહને થતુ હોય તો ચૈતન્યને ભોગવવાનુ ફળ ન આવે અને તેમ હોય તો સસારદશા પણ હોય નહિ

જ્યાલગી આત્મજ્ઞાન થાય નહિ, ત્યાલગી દુ ખની આત્યતિક નિવૃત્તિ પણ થાય નહિ, એમ તો વેદાતાદિ પણ ઉપદેશ કરે છે જો સસાર અવસ્થાજ ન હોય, દુ ખનો સયોગ જ ન હોય, તો તે ટાળવાનો ઉપદેશ, શાસ્ત્રાદિ વૃથા ઠરે છે જો જીવનુ અજ્ઞાનભાવે કર્તાપણુ ન હોય તો ભોકતાપણુ પણ સભવે નહિ, પણ વર્તમાનમા જીવોની અશુદ્ધ અવસ્થા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે વિચાર કરવાથી જીવને ભાવ કર્મનુ કર્તૃત્વ ઠરે છે અને દ્રવ્યકર્મનુ નિમિત્તપણુ ઠરે છે હવે પ્રશ્ન

થાય છે કે જો જીવને કર્મનું કર્તૃત્વ હોય તો તે તેનો સ્વભાવ થયો, અને વસ્તુનો જે ધર્મ હશે તેનો ક્યારે પણ નાશ થાય નહિ, અને તેથી કર્મનું કર્તાપણું ભિન્ન પાડી શકાય નહિ, જેમ અગ્નિની ઉષ્ણતા અથવા પ્રકાશ. ઉત્તરઃ—અગ્નિ અને ઉષ્ણતાની માફક જીવને કર્મનું કર્તાપણું નથી; કારણકે સંબંધ બે પ્રકારે હોય છે, એક સંયોગી સંબંધ જેમ પ્રથમ બે પદાર્થ જુદા હોય અને પછી ભેળા થાય; વળી છુટા થઇ શકે તે સંયોગી સંબંધ છે; બીજો તાદાત્મ્યસંબંધ—અગ્નિ અને ઉષ્ણતા અથવા પ્રકાશનો તાદાત્મ્યસંબંધ છે, તે જુદો પડી શકે નહિ. જીવ અને કર્મનો તેવો સંબંધ નથી પણ સંયોગી સંબંધ છે, માટે કર્મનું કર્તૃત્વ તે જીવનો સહજ સ્વભાવ નથી.

તા. ૩૧—૧૦—૩૯.

આત્મા કર્તા છે કે નથી એ બાબતમાં લોકોને ઘણો ભ્રમ છે. લોકો સ્વચ્છંદે શાસ્ત્ર વાંચે અને સમજ્યા વિના એક પક્ષને ગ્રહણ કરે “ અપ્પા કત્તાવિકત્તાયસુહાણાય દુહાણાય ” એમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨૦માં કહ્યું છે, એનો આશય કે ન્યાય સમજ્યા વિના એકાંત તાણી જાય છે. ક્યાં ભૂલ આવે છે તે પોતાને સમજાતુ નથી, અને સમજવાની રુચિ પણ નથી. જીવનું કાર્ય શું છે, જીવને ગુણથી કામ છે કે દોષથી કામ છે તેનો નિર્ણય કરતા નથી. કઇ દૃષ્ટિથી, કઇ વાત, કેટલી હદે (મર્યાદા-પણે) સાચી છે, એની પરીક્ષા કરતા નથી, અને ગમે તેવી કલ્પના-વડે સ્વરૂપનો નિર્ધાર કરી લે છે. સુખ જોઇએ છીએ છતાં સુખ થતું નથી, માટે તેનો સાચો ઉપાય સમજવાનો બાકી છે એમ નક્કી કરવું જોઇએ; અને સદ્‌ગુરુ પાસે જઇને તત્ત્વવિચારને અનુસરતા પ્રશ્નો પૂછવા જોઇએ. શ્રીમદે આ શાસ્ત્રમાં એવી ઘટના કરી છે કે જે આવો વિ-ચારવાન શિષ્ય હોય તેને આવા પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે છે. શિષ્ય પૂછે છે કે હે ગુરુ ? આત્માને કર્મનો કર્તા કહો તો તે તેનો સ્વભાવ ધર્મ થઇ જાય છે, કારણકે કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ તે કર્તાથી જુદું હોય નહિ. આમ યુક્તિથી પ્રશ્ન કરનાર વિચારક જોઇએ. લોકો અંધશ્રદ્ધામાં પડયા છે અને બોલે છે કે જ્ઞાનીએ જાણ્યું હોય તે સાચું; પણ જ્ઞાની કોણ કહેવાય તેનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના તમે કોનું કહેલું સાચું છે એમ કહો છો ?

એવી અંધ શ્રદ્ધા તો દૂર રહો, પણ નવ પૂર્વ જેટલું જ્ઞાન કંઠસ્થ કર્યું હોય તો તે પણ સાચું જ્ઞાન નથી; માટે સાચું સમજવાની જરૂર છે. લોકો સાચું સમજવા અર્થે શંકા કરીને કંઇ પૂછતા નથી. સંસારથી નિવૃત્તિ લઇને, તત્ત્વનું મનન કરે તો કંઈ ઉત્થાન થાય. અહીં શિષ્યે કહ્યું કે જો જીવનો ધર્મ-કર્મ કરવાનો જ હોય તો જેમ અગ્નિનો ધર્મ પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા છે તેમ જીવનો તે ગુણ ઠરે અને તેથી તેની નિવૃત્તિ થઇ શકે નહિ; અથવા ઇશ્વર કર્તા હોય તો પણ મારે કંઇ કરવાનું રહે નહિ. અથવા જીવ અસંગ હોય તો તેને કંઇ ઉપાધિ રહે નહિ. વળી કર્મ એની મેળે થતાં હોય તો પણ તેમાં જીવનો હાથ રહેતો નથી માટે કર્તાપણું જીવને શી રીતે છે, તે "સમજવો સદ્ઉપાય" તેનો ઉત્તર કહે છે કે એ એકાંત કથનો વસ્તુ સ્વરૂપને બનાવનાર નહિ હોવાથી મિથ્યા છે. જીવને ઇચ્છાનું કરવાપણું છે ને તેને સુખની ઇચ્છા થાય છે, પણ ઇચ્છા તે દુઃખની ભૂમિકા છે છતાં ઇચ્છા હું કરૂં એમ પોતે અંદરમાં ભાવ કરે છે અને તે ભાવને પોતાનો સ્વભાવ માને છે તે પણ અનાદિની ભૂલ છે. હું પરનું કંઈ કરૂં, પુણ્ય કરૂં, મોટો થાઉં, ધન કમાઉં વગેરે પર ધર્મવાળો અનાદિનો થઇ રહ્યો છે એટલે તેને અસંતોષ છે. તે વિભાવ છે. તેને સાચા જ્ઞાનનું—પ્રમાણનું લક્ષ નથી. ન્યાયશાસ્ત્રમાં સાચા જ્ઞાનને પ્રમાણ કહે છે અને શ્રુતપ્રમાણના અંશને નય કહે છે. આત્મા ત્રણે કાળની ગુણ પર્યાયથી ભરેલો સ્વાધીન પૂર્ણજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, તેમાં વર્તમાન જ્ઞાનની અવસ્થા અને ત્રિકાળ અસંગપણું એ બેઉ પક્ષને એક સાથે યથાર્થપણે ગ્રહણ કરે તો પ્રમાણ કહેવાય. આખી વસ્તુને ખ્યાલમાં લે તેનું નામ પ્રમાણ છે વસ્તુને મુખ્યમાં રાખે અને તે વસ્તુના બીજા ગુણને પેટામાં (ગૌણ) રાખે અથવા દ્રવ્યને ગૌણતામાં રાખે અને તેના એકગુણ ધર્મને (હેતુવશે) મુખ્ય રાખે તે દૃષ્ટિને નય અથવા સાપેક્ષ દૃષ્ટિ કહેવાય છે. જીવ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે. તેમાં બંધની અવસ્થા ક્ષણવર્તિ છે, અને નિર્દોષ અસંગ, નિર્મળ વસ્તુ સ્વભાવપણું છે તે ત્રિકાળી છે એમ યથાર્થ ખ્યાલમાં લેવું તે પ્રમાણ છે. અહીં સમજવાનું એ છે કે જીવને કઇ દૃષ્ટિએ કર્તાપણું છે અને કઇ દૃષ્ટિએ નથી, એ રીતે બેઉ દૃષ્ટિ સમજવાની જરૂર છે. અજ્ઞાનભાવે એકલી

અવસ્થાની દૃષ્ટિએ જોતાં જીવ રાગદ્વેષનો કર્તા છે એમ ઠરે અને સાચી દૃષ્ટિ એટલે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ જુઓ તો જીવ દોષ અને દુઃખનો કર્તા નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો તે દોષ તથા દુઃખ ત્રિકાળ રહે, પરાણે થયાં જ કરે, જીવ મટાડી શકે નહીં, તેથી જીવે કરવા જ પડે. પણ તેવું નથી. આત્મા ત્રિકાળી શુદ્ધ છે, એને ભૂલીને કંઇ કરવું એવી ઇચ્છા થાય છે તે અવસ્થા તો ક્ષણિક છે. જેમ સમુદ્રમાં અનેક તરંગપણું દેખાય છે, તેમાં માત્ર એક તરંગમાં મેલું તૃણ દેખાય છે. તે બધા તરંગમાં નથી, તેમ આત્મા સળંગ ત્રિકાળી છે, તેના જ્ઞાનગુણની ત્રિકાળી અવસ્થામાંથી માત્ર એક સમયની અવસ્થામાં ભૂલથી માન્યું હતું કે, હું ઇચ્છા, રાગ, દ્વેષ, પુણ્યાદિ અને દેહાદિનો કર્તા છું, એવી અજ્ઞાન દશામાં જે માન્યતા કરી હતી, તે માન્યતા ટળી શકે છે, એટલે તે કંઈ જીવનો ત્રિકાળી ધર્મ થઇ જતો નથી. આ ન્યાયને જાતે (સ્વયં) મનન કરો, ઓગાળો તો સમજાય તેમ છે. આત્મા અનાદિ અનંત ત્રિકાળી છે, તેની દરેક ક્ષણેક્ષણે અવસ્થા થાય છે. અવસ્થાનું જે પલટન છે તે આખા દ્રવ્યનું પલટન નથી. જો અવસ્થાએ પણ ગુણનું પલટન ન હોય તો ક્રોધ ટાળીને ક્ષમા થઈ શકે નહિ. જીવ પુણ્ય કે પાપ ભાવની જે અવસ્થા ધારણ કરે છે તે વિકારી અવસ્થા છે. તે જીવનો સ્વભાવ ભાવ નથી. છતાં તે જીવનો પોતાનો સ્વભાવ છે એમ ભૂલથી મનાયું છે, એ અવગુણ છે, અજ્ઞાનરૂપ માન્યતા છે. એ માન્યતાની પકડ અથવા ભૂલનું ગ્રહણ પોતે કર્યું છે. તે ભૂલ પોતે ટાળી શકે છે. રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ તે મારો ધર્મ નથી, દેહાદિની ક્રિયા મારૂં કર્તવ્ય નથી, પરનું હું કાંઈ કરી શકું નહીં છતાં તેની ચેષ્ટા કરવાની શુભ અશુભ વૃત્તિ દેખાય છે તે મારો ધર્મ નથી. પર નિમિત્તની અસરથી મુક્ત થઇને નિર્દોષ જ્ઞાનપણે ટકી રહે તો આત્મા શુદ્ધ છે એમ ભાન થઈ શકે છે. અજ્ઞાનથી રાગદ્વેષની અવસ્થાનો અને કર્મનો જીવ કર્તા છે, એ એક ઉપચાર દૃષ્ટિથી કહ્યું છે. જેને સાચો વિચાર હોય તે પ્રમાણ અંશ એટલે બીજી દૃષ્ટિથી યથાર્થતાનો વિચાર સમજે કે એ ભૂલ કરવી જ પડે એવો સ્વભાવ મારો નથી. મારાથી ભિન્ન વસ્તુમાં કર્તૃત્વ, મમત્વ મનાયું છે તે ભૂલ છે, અને તે ટાળવા યોગ્ય છે. અને ભૂલ ટાળનારો ભૂલ સ્વરૂપ નથી પણ નિર્દોષ સુખ

સ્વરૂપ છે, સુખ અંતરમાં છે, એ ભૂલીને-રાગદ્વેષરૂપ જીવ થાય, તો કર્મ આવે છે કોઇ કહે કે જડકર્મ વસ્તુ નથી તો તે ભ્રાન્તિ જ છે આત્મા સાથે જ આઠ કર્મની વર્ગણા આવરણરૂપે વળગેલી છે તે પણ સત્ વસ્તુ છે, જડ છે તે નિમિત્તમાં શુભ અશુભનો રાગી આત્મા બાહ્ય દૃષ્ટિ કરે છે, પરવસ્તુમાં અનેક કલ્પના કરે છે અને તેમાં કર્તૃત્વ, મમત્વ સ્થાપે છે, પોતે જ્ઞાતા જ છે છતાં તે ચૂકીને પરમાં સુખદુઃખની બુદ્ધિ કરે તો પોતે વર્તમાન તે એક અવસ્થામાં ભૂલનો કર્તા થાય છે, જ્યાં લગી ભૂલ કરીને પરવસ્તુમાં અટકે છે ત્યાં લગી ભૂલની માન્યતાનો કર્તા કહેવાય છે પોતે દેહ અને હું એનો કર્તા છું, એવું પર્યાયદૃષ્ટિવડે દેહાધ્યાસથી માન્યું છે તે માન્યતાની ભૂલ ટાળે પરવસ્તુમાં અટકે નહિ, અને પોતાનું યથાર્થપણું અસંગ જાણે તો પોતાનો નિત્ય જ્ઞાન સ્વભાવ છે તેમાં ભૂલ નથી, પણ જીવ એ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા, સાક્ષીપણું ભૂલે અને પુણ્ય પાપ રાગાદિક, દેહાદિની ક્રિયા મારી છે એમ માને, તેથી કાંઈ તેની ભૂલ સહાય ક્યાંય કરી પડે અનેભૂલ અવસ્થાનો દોષ ન ટાળે ત્યાં ની અજ્ઞાનપણું છે વર્તમાન અવસ્થામાં ભૂલ છે પણ ત્રિકાળી દ્રવ્યસ્વભાવમાં ભૂલ નથી, ભૂલ એ સ્વભાવ નથી, પણ દોષવાળી માન્યતા છે બેઉ દૃષ્ટિ સમજવા જેવી છે સંસારદૃષ્ટિ તે સ્થૂળ પર્યાયદૃષ્ટિ છે, તે તો વક્ર દૃષ્ટિરૂપ અજ્ઞાનભાવ છે, પોતાનો ત્રિકાળી દ્રવ્ય સ્વભાવ દોષ કે દુઃખરૂપ નથી પુણ્ય પાપ રાગાદિક હું એ વ્યાવહારિક દોષ ટાળીને પોતાના અસંગ સ્વરૂપનું ભાન કરીને તે ભૂલવાળી દૃષ્ટિ ટાળી-પલટાવી શકાય છે પોતાની સંયોગદૃષ્ટિ ત્રિકાળી જ્ઞાનસ્વરૂપ દૃષ્ટિ ચૂકીને પરવસ્તુમાં સુખદુઃખપણું માન્યું છે તે માન્યતા વર્તમાન અવસ્થા જેવી જ છે તે ભૂલ એક ક્ષણમાં (સમયમાત્રમાં) ટળી શકવા યોગ્ય છે જો ભૂલ સ્વભાવ હોય તો ટળી શકે નહિ ઘણા જીવો માને છે કે શુભાશુભ ભાવનું અમારું સ્વામીત્વ છે, વગેરે કર્તૃત્વપણું પોતાને વિષે માને છે, તેને ભલે ખબર ન હોય, તોપણ એમ માનતા શુભાશુભ ભાવ જીવનો સ્વભાવ ઠરે એ મોટો દોષ આવે, અજ્ઞાનને લીધે અનાદિથી તેની મોટી ભૂલ થાય છે, તેનો વિચાર તેણે કરવો ઘટે છે પોતાને ન સમજતાં આત્મજ્ઞાની પુરુષ

પાસે જઇને પ્રશ્ન પૂછવા અને તેઓ જે કહે તે વિચારવું. પણ જે એકાંત દૃષ્ટિમાં રોકાય છે તેને સાચું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. પ્રશ્નકારનું કહેવું હતું કે કર્મ એની મેળે થયા કરે છે કે પ્રકૃતિ કરે છે, ઇશ્વર કરે છે કે એ કર્મ કરવાનો જીવનો ધર્મ છે. પરંતુ તેની એકપણ વાત પ્રમાણ-ન્યાયવાળી નથી. પોતાની ભૂલ પોતાથી થાય છે તેમ જો વિચારે, તો તે ભૂલ ટાળવાનો પ્રસંગ આવે. બીજા કોઇ કહે છે તેથી મને આમ થાય છે, એમ પર નિમિત્ત ઉપર ગુણદોષનું આરોપણ કરવું તે વ્યાજબી નથી. માટે બન્ને દૃષ્ટિ એટલે કે નિશ્ચય અને વ્યવહાર જેમ છે તેમ સમજો. જે વખતે જેની વાત હોય તેનું સ્થાપન થાય. જે શુષ્કજ્ઞાનમાં અટકયો હોય અને માનતો હોય કે હું સદાય શુદ્ધ, અભંગ છું, તો તેને જ્ઞાની કહે કે જો તારી વર્તમાન દશા શુદ્ધ હોય તો આ સંસાર કોનો? રાગદ્વેષનો કર્તા તું છે, માટે રાગાદિ છોડ. જીવના નિમિત્તથીજ કર્મ બંધાય છે. વર્તમાન અવસ્થામા જે ભૂલ કરે છે તે ભૂલ ટળી શકે તેમ છે. જો ભૂલ કરવારૂપ ધર્મ જ હોય તો તે છોડી શકાય નહિ, પણ ક્રોધ પલટીને ક્ષમા થઇ શકે છે, જે પરવસ્તુમાં સુખબુધ્ધિ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું મનાયું છે, તેનો આશ્રય મનાયો છે, ને પરવસ્તુ તારાથી જુદી છે; તેમાં કર્તૃત્વબુદ્ધિ, મમત્વબુધ્ધિવાળી મિથ્યા માન્યતા છોડવા માગે તો છૂટી શકે છે, અને રાગાદિ મમતારૂપ મોહ છૂટતાં તેના નિમિત્તો પણ છૂટી જવા યોગ્ય છે. આ બધાં કારણો વિચારતાં, ભૂલ એ જીવનો ધર્મ નથી, એમ જ્ઞાન થાય છે. પણ જ્યાંસુધી તે દોષ અને દુઃખરૂપબુધ્ધિ પકડી રાખે ત્યાંસુધી દોષ પોતાનામાં રહે; પણ હું જ્ઞાન છું, નિર્દોષ છું એવું સળંગ જ્ઞાતા—નિર્દોષતાનું ભાન કરે તો આપોઆપ તે દોષ અને દુઃખ ટળી જાય છે. જે ટળે છે, જે છોડી શકાય છે, તે પોતાનો નિજગુણ ન હોય. તે પ્રકૃતિના કાર્યો ઉપાધિ છે. જે નિમિત્ત છે તે સાથરૂપ છે અને જે સાથરૂપ છે, તેને દૂર કરી શકાય છે, માટે તે સહજ સ્વભાવ નથી. જેમ કોઇ દુશ્મનને ભૂલથી મિત્ર માન્યો, તેનો સાથ કર્યો પણ જાણ્યું કે તેનો સાથ મને દુઃખરૂપ છે; પ્રથમ મેં તેનાથી હિત માન્યું હતું, પણ તેનાથી મને હિત નથી એમ જાણીને તેનો સાથ છોડી શકાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મનો સંયોગી-સાથ જીવ સાથે છે, પણ તેનો ધર્મ તેની સત્તામાં

છે. જડની દરેક અવસ્થા કર્મમાં છે અને ચેતનની અવસ્થા ચેતનમાં છે. એક આકાશક્ષેત્રે તો છ એ પદાર્થો ભેળાં રહે છે. તે સૌ સદા તેના નિજ નિજ ધર્મપણે રહે છે. એક બીજા પોતાનો ધર્મ છોડીને પરપણે થઈ જતા નથી. જીવ અજ્ઞાનપણે પરનું કર્તાપણું માને છે પણ તેથી તે જીવનો ધર્મ થઈ જતો નથી. તે કર્તાપણું વ્યવહારથી જીવને કહ્યુ છે અજ્ઞાનથી રાગદ્વેષ, ક્રોધાદિનું કર્તાપણું જીવને કહ્યુ છે તે સર્વથા ખોટું નથી, જીવને રાગાદિક તથા મમત્વબુધ્ધિવડે કર્મનો સંયોગ થાય છે, અને તે સંયોગ થવાનુ કારણ, પરમાં સુખ માનવારૂપ મોહભાવ છે. તેને બરાબર ઓળખીને તેનો ત્યાગ (અભાવ) થઈ શકે છે. કારણનો અભાવ થતા તે ઉપાધિરૂપ કાર્યનો અભાવ થાય છે. કર્મો નિમિત્તમાત્ર છે, તેનો સ્વીકાર ન કરે તો તેમા કાંઈ એવી શકિત નથી કે તે ભૂલ કરાવે. કર્મનુ કર્તાપણું જીવની અજ્ઞાનતાથી પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેથી તે નિવૃત થઈ શકે છે. એટલુ સાથે સમજવુ ઘટે છે કે, જે જે ભ્રમ હોય તે તે વસ્તુની ઉલટી સ્થિતિની માન્યતારૂપે હોય છે, અને તેથી તે માન્યતા ફેરવી શકાય છે. તે ભુલ ટાળવા યોગ્ય છે જેમ મૃગજળમા જળબુદ્ધિ, કહેવાનો હેતુ એ છે કે અજ્ઞાને કરીને પણ જો આત્માને કર્મનુ કર્તાપણું માન્યતારૂપે ન હોય તો ઉપદેશ આદિ શ્રવણ, વિચાર, જ્ઞાન આદિ સમજવાનો હેતુ રહેતો નથી. જેમ મૃગજળમા જળબુદ્ધિ તે ભ્રમ છે તેનો પરમાર્થ સમજવો જોઈએ. મૃગજળમા જો પાણી હોય, તો શીતળતા આવવી જોઈએ. તે બાજુથી પવન આવતો હોય અને તે સ્થાનસુધી પહોંચી જાય છતા શીતળતા ન આવી તો તેણે પાણીનું સાચુ લક્ષણ ન જાણ્યુ. મૂર્ખ હરણીયા જળનુ શીતળ સુગંધ લક્ષણ ન જાણે, અને આધળી દોડ કરે, એમ ન વિચારે કે બે ત્રણ ગાઉ દોડીને ટાટીયા દુ:ખવા આવ્યા છતા પાણી કેમ ન આવે? તેમ વસ્તુ તત્ત્વની સાચી ઓળખ વિના, તેના નામે બહારની ક્રિયા, પુણ્ય, પાપ શુભ પરિણામ દેહાદિનુ તપ ઘણી ઘણી વાર કરવા છતા હજી કંઈ ગુણ દેખાતો નથી, શંકા અને અંતર ક્ષોભ છે, જ્ઞાનીએ જાણ્યુ હશે તે ખરૂં એમ સંદેહ રહે છે પોતાને નિઃસંદેહતા નથી. તેથી અંતરમા શંકા રહે છે કે કોણ જાણે શું હશે? હાકયા કર્મની કોને ખબર પડે. આપણે તો કંઈ પુણ્યાદિ ક્રિયા કરીએ

તો ધર્મનું ફળ પામશું, હળવે હળવે ફળ આવશે; પણ એમ ન હોય. કારણ સેવે અને તેનું અંશપણ કાર્ય ન દેખાય તો તે ખોટો માર્ગ છે. ધર્મ તો પોતાનો સ્વભાવ છે. અહીં વર્તમાનમાં શાંતિ, અતીન્દ્રિય સુખની સમતા ન દેખાય તો પછી ભવિષ્યમાં ક્યાંથી દેખાશે? સાચું જ્ઞાન થયે વર્તમાનમાં બેહદ સુખ સમતાની શીતળતા અંશે દેખાવી જોઇએ. જેનું ફળ પ્રત્યક્ષ વર્તમાનમાં ન દેખાય તો પછી ભવિષ્યમાં દેખાશે ક્યાંથી? માટે તત્ત્વવિષે ઘણું સમજવાનું-વિચારવાનું છે કે ભૂલ ક્યાં થાય છે? ખતવણીમાં શું ભૂલ છે તે જાણવાનો અને જાણીને ભૂલ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. જેને સાચું સુખ જોઇતું હોય તેણે જાતે પ્રયત્ન કરવો પડશે.

તા. ૧—૧૧—૩૯. ગાથા ૭૭ મી ચાલે છે.

તેમાં એમ કહ્યું છે કે આત્મા અજ્ઞાનપણે રાગદ્વેષનો કર્તા છે. જો ભ્રમપણે પણ અજ્ઞાનરૂપ ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો કર્તા ન હોય તો તે સર્વથા અકર્તા જ હોય; તો પછી તેને ઉપદેશ. શ્રવણ, મનન કરવાનું ક્યાં રહ્યું? જે ભૂલરૂપે માન્યતા કરી હતી, તેમ ભૂલ કબુલે તો તે ભૂલ રહિત થઇ શકાય છે. ભૂલ મારો સ્વભાવ નથી. આત્મા રાગદ્વેષ રહિત, તદ્દન નિર્મળ શાન્તસ્વરૂપ છે, એમ સમજણની દ્રવ્ય દ્રષ્ટિવડે, પર્યાયબુદ્ધિની ભૂલ ટાળે, તો સમ્યગ્ નય-(સાચી દ્રષ્ટિ) વડે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થઇ શકવા યોગ્ય છે. ત્રિકાળી નિત્ય શુદ્ધ દ્રવ્ય સ્વભાવ, અને વર્તમાન ઉપાધિક કર્મ સંયોગી જ્ઞાનની એક અવસ્થાનો વિચાર સમજ્યે પ્રમાણ અંશનો સ્વીકાર થાય છે. ન્યાયપક્ષનું પરસ્પર સાપેક્ષપણું જાણે તો રાગદ્વેષ ટાળીને જ્ઞાનમાં શાન્તિ, સમતા ટકાવી શકે છે. સાચા અભિપ્રાયથી અવસ્થાની શુદ્ધિ થઇ શકે છે. પણ એ સવળી દ્રષ્ટિ વિના—સાપેક્ષવાદ વિના, એકાંત પક્ષપાત-દ્રષ્ટિ તે દોષવાન દ્રષ્ટિ છે; એ રીતે અજ્ઞાનપણે આત્મા રાગદ્વેષનો કર્તા થાય છે, અને જ્ઞાનભાવે દોષ અને ભૂલ ટાળી શકે છે; માટેજ જ્ઞાન સ્વભાવે જ્ઞાનનો કર્તા પણ આત્માજ છે. એ જ્ઞાનની સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ તેજ પરમાર્થહેતુ વ્યવહાર છે. સમ્યગ્શ્રદ્ધા, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રમય અભેદ રત્નત્રય એ મોક્ષમાર્ગ છે. કોઇ કહે કે અમે પુણ્યાદિ ક્રિયાવડે ધર્મ કરીએ છીએ, તો તે વાત જુઠી છે. પુણ્યપરિણામ એટલે શુભ

જોગથી ધર્મ નથી, સંવર નિર્જરા પણ નથી, એનાથી આત્માને ગુણ માનવો તે ચૈતન્યગુણની હિંસા જ છે. એકેક જીવદ્રવ્ય બીજા જીવ-અજીવ દ્રવ્યોથી ભિન્ન છે, જ્ઞાનમાત્ર સ્વાધીન તત્ત્વ છે. તેને પરાશ્રિતપણું નથી મન, વાણી, દેહની ક્રિયાનું કર્તૃત્વ નથી. પુણ્યાધીન ધર્મ નથી હું જ્ઞાનમાત્ર કેવળજ્ઞાતા જ છું, પરનો અકર્તા છું, એમ એકવાર અંદરથી ઉછળીને હા તો લાવો! સાચો અભિપ્રાય તો લાવો! જે પુણ્ય અજ્ઞાની બાંધે છે તેના કરતાં અનેકગણું ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય જ્ઞાનીને સહેજે બંધાઈ જાય છે હું ચૈતન્ય જ્ઞાતા છું, પ્રકૃતિનો કર્તા નથી, અસંગ, અક્રિય, નિર્મળ છું, અબંધ છું એવા ભાનની ભૂમિકામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્માત્માને લોકોત્તર પુણ્ય બંધાઈ જાય છે. મહાન તીર્થંકરપદનું પુણ્ય સહેજે બંધાઇ જાય છે. વિના ઈચ્છાએ થતું પુણ્ય તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય છે તેના ફળમાં ઈન્દ્ર, ચક્રવર્તિ આદિ મહાન પદનો યોગ થાય છે, માટે સત્ અને પુણ્ય એની ઉત્કૃષ્ટતા જોઈતી હોય તો સતને સમજો ધર્માત્માને પુણ્યાદિ સર્વ પરવસ્તુની ઈચ્છાનો નકાર છે, છતાં હજી પૂર્ણ વીતરાગ નથી થયો ત્યાંસુધી પુણ્ય એની મેળે બંધાઈ જાય છે, અને અકષાય અભિપ્રાયની જાળવણી કરતો, કષાય તોડતો તોડતો, સ્વરૂપસ્થિતિની જાગૃતિમાં પુરુષાર્થના બળવડે મોક્ષ હથેળીમાં દેખતો, અલ્પકાળમાં સર્વ કષાયથી મુક્ત થઇ મોક્ષ જાય છે મોક્ષના સાધનમાં પુણ્યનો સાથ નથી, પણ અકષાયરૂપજ્ઞાન બળનો પુરુષાર્થ કામનો છે જો પુણ્યથી ધર્મસાધન થતું હોય તો પંચમહાવ્રતિ અભવીને તથા બીજા અજ્ઞાનીને ધર્મ થવો જોઇએ, મન, વચન, કાય તથા પુણ્ય પાપની ક્રિયા રહિત, અબંધ, અસંયોગી શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ પ્રતીતિ જો મનુષ્યપણું પામીને ન કરી, પોતાનું યથાર્થપણું ન જાણ્યું, તો તે ભલે પુણ્યવાળો હોય, પુણ્ય કરતો હોય, પણ તે આત્મગુણનો વિરાધક હોવાથી અવશ્ય નિગોદમાં અનંતકાળ રહેવાનો છે લૌકિક નીતિ, દયા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ આદિ શુભ ક્રિયાના કર્તા થનારે જ્ઞાતાપણું જાણ્યું નથી. જેણે એ જડ ભાવને પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું, તેમાં ઠીક માન્યું, તે કદાચ પુણ્ય બાંધે અને અજ્ઞાન ભાવે બાંધેલા પુણ્યથી કદાચ દેવ, ભુતડું આદિ થાય

છતાં તે નરક નિગોદમાં જવાનો છે. લોકોમાં-નીતિમાન તરીકે મનાતો હોય, લાખો, ક્રોડો જનસમુહ તેને વંદનીય, પૂજનીય માનતા હોય, છતાં તે શુભરાગ કે દેહાદિની ક્રિયા પરનું કર્તવ્ય પોતાનું છે એમ માનતો હોય, તેને ઠીક માનતો હોય તો તે ધર્મી જીવ નથી. કારણ કે આત્મસ્વરૂપથી અજાણ જીવ મહાન અપરાધી છે; પોતાની ઊંધી માન્યતાના પોષાણવડે જ્ઞાનને આવરે છે, ઢાંકે છે, તે આ ભવથી છૂટીને બીજા ભવમાં મૂઢ થઇ જશે. લોકોને બહારથી ધર્મ મનાયો છે કે અમુક વેશના લુગડાં પહેરવાં, અમુક રીતે લેવું મૂકવું. આ આત્મા જડની ક્રિયા કરી શકે નહિ. એમ દાંડી પીટીને અનંતજ્ઞાનીની સાક્ષીથી કહીએ છીએ. જેને નરક નિગોદમાં જવું હોય તેણે આ વાત ન માનવી. જડની ક્રિયા દેખાય છે તે આત્માને હાથ નથી. જડે જડનું કાર્ય કર્યું તેમાં મોહી જીવે મારાપણુ સ્થાપ્યું. અનંતા પરમાણુની ક્રિયા તે પરમાણુઓમાં સ્વતંત્રપણે થાય છે. તેની ક્રિયા જે પ્રકારે જે વખતે થવાની હોય છે તે તેના ઉપાદાનના આધારે થાય છે. તે વખતે સામા જીવને મોહકર્મને વશ તેમાં નિમિત્ત થઇ જવાની ઇચ્છા થાય છે. ઇચ્છા તે ઉપાધિ છે; તે જીવનું કાર્ય નથી. દષ્ટાંતઃ-આ વસ્ત્ર તે અનંત પરમાણુનો પિંડ છે. તેમાં હલવાની યોગ્યતા ન હોય તો તેને બીજા પદાર્થો કેમ હલાવી શકે? એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પરમાણુ તે બીજા પરમાણુને આધીન નથી. તે પરમાણુમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની ચીકાશ છે, તેના કારણે તેમાં બંધસ્વભાવ છે. તેથી અનંત પરમાણુ ભેળાં થઈને સ્થુળપિંડ પોતાની ગતે છે. જગતના અજ્ઞાનીઓને તેમાં ભ્રમ થાય છે કે મેં આની ક્રિયા કરી. એમ માનતો થકો પોતાના જ્ઞાનમાં તેના કરવાપણાના વિભાવનું સ્થાપન કરે છે. જો વસ્ત્રમાં હલવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો કુદરતી નિયમ છે કે, જેનામાં જે શકિત ન હોય તેમાં નવીન ઉત્પાદકપણું કોઇ આપી શકે નહિ. અને જે જે પદાર્થમાં તે તે પ્રકારે પલટવાની શકિત હોય તો બીજાએ તેને શું આપ્યું? કોઈ માને કે હું નિમિત્ત થાઉં છું, એ વાત પણ જુઠી છે. પણ જોગાનુજોગ કોઇ કોઇ વખતે મનનો વિકલ્પ (ઇચ્છા) અને દેહાદિની, વસ્ત્રાદિની તે મુજબની ક્રિયા થતી જોવામાં આવે છે. તેનું કારણ તપાસીએ તો સ્થુળ દૃષ્ટિએ કોઇ વખત ધાર્યું થતું હોય

તેમ લાગે છે, પણ તે અનંત પરમાણુના સમૂહોમાં તે વખતે તે રૂપે થવાનો સ્વભાવ છે, અને દેહધારી જીવમાં આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ છે તેમાં એક મોહકર્મની જાતના સૂક્ષ્મ રજકણો છે તેના નિમિત્તે જીવને ઇચ્છા (વિકલ્પ) ઊઠે છે, તે અનંત પરમાણુઓના સમૂહને પલટવાનો અને જીવની ઇચ્છાને ઘણીવાર જોગાનુજોગ દેખાય છે એ રીતે ઘણે ભાગે જડની ક્રિયાને અને જીવની ઇચ્છાને નિમિત્તનૈમિત્તિક સબંધ છે, પણ એકબીજાનુ કર્તૃત્વપણુ નથી તે જડની ક્રિયા વખતે, કદી અંદરની ઇચ્છાનો યોગ પણ દેખાય, અને લેવા મૂકવાની ક્રિયા પણ જોગાનુજોગ થતી દેખાય, તેથી જીવ ભ્રાન્તિમાં પડે છે. પણ જો જીવ જડ આદિની ક્રિયા કરી શકતો હોય તો લકવા થાય ત્યારે અંગ કે બીજા જડને કેમ હલાવી શકતો નથી ? જો જડની ક્રિયા જીવ કરી શકતો હોય તો જ્યારે જ્યારે તે દેહાદિની ક્રિયા કરવા માગે ત્યારે ત્યારે કરી શકે, પણ તેમ થતુ નથી. વળી તંદુરસ્ત માણસ પણ ઇચ્છા મુજબ કાર્ય કરી શકતો નથી. છીંક, બગાસું, શરીરની અનેક ચેષ્ટા ધાર્યાથી વિપરીત અને અણગોઠતી ઘણીવાર થઇ જાય છે. માટે દેહાદિની ક્રિયા, જડની ક્રિયા માગ કરવાથી થાય છે એમ માનવું એ મહા પાપ છે દેહાદિના જડ ધર્મ અને પોતાનો ચૈતન્ય ધર્મ એક સદાય જુદા અને સ્વતંત્ર હોવા છતાં જે જડનું કર્તાપણુ માને છે તે આત્માને માનતો નથી, માટે તે ભાવહિંસા કરનારો પાપી છે. લાખો કરોડો માનવી જે માને છે, તેનાથી અમે બીજુ કહીએ છીએ આ ન્યાય સમજ્યા વિના પરમાર્થ તત્ત્વ સમજી શકાશે નહિ આ વાત ત્રિકાળ જ્ઞાનીઓએ સમ્મત (માન્ય) કરેલી છે આ વાત ન્યાય, યુક્તિ, આગમ અને અનુભવથી સિદ્ધ છે આત્માનુ જ્ઞાન વિના બીજુ કાંઇ પણ કર્તૃત્વ નથી જ્ઞાન કોઇ સમયે જાણવામાં અટકે નહિ, જાણવાની ના પાડે નહિ. કોઇ દેહાદિની ક્રિયા કરવા જીવ ઇચ્છે, પણ ઘણી વખત તે મુજબ થતીજ નથી છતા પણ હું કરૂ છું એવી ભ્રમરૂપ માન્યતા જીવ કરી શકે છે લોકોને તત્ત્વનુ મનન નથી, વિચાર નથી, અને મનાઇ ગયુ છે ભલે મુખથી કહેતો હોય કે દેહ અને આત્મા બન્ને તત્ત્વ જુદા જુદા છે, છતા તેને પરવસ્તુના આશ્રયથી, પુણ્યાદિથી મને પરવસ્તુથી જ કલ્યાણ (સુખ) થતુ હોય એમ અંદરથી કર્તવ્ય

લાભ થાય, ગુણ થાય, ધર્મ થાય એમ જ્યાંસુધી તે માને છે ત્યાંસુધી તત્ત્વની ઓળખ નથી. એક તણખલું તોડવાની શકિત કોઇ આત્મામાં ત્રણ કાળમાં નથી. સામા તણખલામાં હલવાની તે વખતે યોગ્યતા હતી ત્યારે તે જીવને કષાય ભાવે-મોહ કર્મના ઉદયજનિત ઈચ્છા થઇ કે આ તણખલાને હું હલાવું (જીવે કદિ હલાવ્યું નથી પણ મિથ્યા અભિમાન કર્યું). આ સાધારણ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજાશે કે વ્યાપ્ય-વ્યાપક ભાવ વિના કર્તા કર્મ પણું થઇ શકતું નથી તેથી ઊંડાણથી વિચાર અને મનન કરવાની જરૂર છે. જે મનાયું છે કે અમે કરીએ, લઇએ, મૂકીએ, પુણ્ય દયાના કાર્ય, સેવાના કાર્યો અમારૂં કર્તવ્ય છે, તેથી અમે કરી શકીએ છીએ, તે અનાદિના દેહાધ્યાસવડે મનાયું છે. તે ભૂલવાળી માન્યતા છે. કાર્ય કરવાની ઈચ્છા થવી તે પૂર્વ કર્મ અને વાસનાનું ફળ છે. જડનું તેવું કાર્ય જે કાળે થવાનું હોય છે, તે કાળે મોહી જીવ કષાય ભાવરૂપ [ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ] લાગણીને વશ થયા હોય છે. જે કાર્ય થવાનું હતું તે થતાં તેમાં તેનો કર્તા અને ધણી થઇ બેસે છે અને માને છે કે મેં ઉપકાર કર્યો, મેં સેવા કરી, દવા કરી, હોસ્પિટલ બંધાવી, મારાથી આમ થયું, આને મારાથી લાભ થયો, એમ પ્રકૃતિના ઉદયની ક્રિયાનો તે સ્વામી થાય છે. ગાડાતળે કુતરૂં ચાલે અને કહે કે હું ચલાવું છું, તેમ અજ્ઞાની સમારની ક્રિયાનું મિથ્યા અભિમાન કરે છે. પ્રશ્ન—પણ લોકો આવું માનશે તો કોઇ દયા, સેવા, દાનાદિ કાર્ય કરશે નહિ. ઉત્તર—એ કાર્ય થવાનું હોય તે વખતે થયા વિના રહે નહિ, પણ આત્મા તે ક્રિયાનો કર્તા નથી. સામા જીવોને તે પ્રકારના પુણ્યનો ઉદય હોય તો, તમને નિમિત્ત થવાનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે નહિ. તેના ઉપાદાનને લાયક જે જે દેહો નિમિત્ત થવાના હોય તે થાય જ. તેને કોઇ રોકી શકે નહિ. જ્ઞાની ગૃહસ્થ પણ દાનાદિ કાર્ય કરે છે, છતાં તેને તે પોતાનાં કાર્ય તથા ગુણ માનતો નથી. ક્રિયા થાય જડની અને લાભ થાય આત્માને તેમ માનવુ તે મિથ્યાત્વ છે. જડ ભાવથી ઝેર ફાટશે, અને બીજા ભવે મહ જેવો બનાવી દેશે. એ પોતાના અપરાધનું ફળ છે. કોઇ જીવ એમ માને કે પુણ્યથી પર પરાએ સારા ભવ મળશે, એમાં કોઇવાર સત્પુરુષનો જોગ થઇ જશે, તો તે સાચુ નથી. તેણે મૂળથી જ ઝેરથી ગુણ માન્યો છે પણ ઝેરનું કારણ ગુણ રૂપ ક્યાંથી

થાય? અજ્ઞાન ભાવે શુભ પરિણામ કર્યા અને માન્યું કે હાશ! મેં બહુ સારૂં કર્યું. જીવ બચ્યો તેમાં સામાનું આયુષ્ય હતું છતાં તે મારાથી બચ્યો, મેં બહુ સારૂં કર્યું, એમ જડની ક્રિયાનો સ્વામી થનાર જીવ, ભગવાન અક્રિય જ્ઞાતા આત્મા ઉપર બંધનરૂપ પરાધીનતાના આવરણ નાખે છે. જ્ઞાતા દૃષ્ટા સાક્ષીપણું ભૂલીને જડભાવનો આદર કરે છે, તે જ વખતે જ્ઞાન ભાવનો અનાદર છે. આ સ્પષ્ટ ન્યાય પણ મોહથી અંધ થયેલાને નહિ સમજાય; ભૂલને ભૂલ જાણે, અને ઉપાધિરૂપ, પરાધીનતારૂપ, હું નથી એમ જીવ સવળો પડે, સમ્યગ્ અભિપ્રાયની સંભાળ કરે, અને વસ્તુ—તત્ત્વના સ્વતંત્રપણાને કારણે બેઉ દ્રવ્યના લક્ષણ જુદાં છે, કાર્ય જુદાં છે એમ યથાર્થપણે જાણે, માને, તો જ સમભાવમાં—સમતા સ્વરૂપમાં જ્ઞાતા દૃષ્ટાપણે, નિર્દોષપણે રહી શકાય છે, અને તે જ આખા જગતને ઉપકારી નિમિત્ત છે. પણ સતને સમજ્યા વિના ઉપકાર શું થાય? સાચું જ્ઞાન થયા પછી ધર્માત્માને પૂર્વનો યોગ અને શુભરાગની વૃત્તિ હોય ત્યાંલગી દયા, દાનના વિકલ્પ આવે છે, અને કાર્ય થઈ જાય છે. સામાના પુણ્ય પ્રમાણે તેના દેહાદિની ક્રિયા તેની યોગ્યતા પ્રમાણે થયા વિના નહિ રહે. ધર્માત્મા તે દેહાદિ, રાગાદિ તથા પુણ્યની ક્રિયાનો પણ કર્તા તથા સ્વામી થતો નથી. માત્ર જાણે છે કે તે પર દ્રવ્યનું કાર્ય સ્વતંત્ર તેના ઉપાદાનને આધીન છે. આત્મા અરૂપી જ્ઞાન છે તે દેહાદિ, વસ્ત્રાદિનો કર્તા હોય તો તેની ક્રિયા જ્યારે કરવા માગે ત્યારે કરી શકે, પણ તેમ થતું નથી. વસ્તુનો નિયમ સમજે, કે કર્તા તેને કહીએ કે જે સમયે કરવા ધારે ત્યારે કરી શકે. ચેતનનું જ્ઞાન કર્મ છે. જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ કાર્ય થઈ શકતું નથી. માટે સદાય જાણ્યા જ કરે એવું જ્ઞાન લક્ષણ એ જ આત્માનું કર્તા કર્મ આત્મામાં જ છે ત્રિકાળ ચોકકસ નિયમ છે કે એક દ્રવ્યની ક્રિયા બીજું દ્રવ્ય કરી શકે નહિ. કોઈ દેહનું કમ્પન થાય છે, અનેક પ્રકારે અણુગોહની ક્રિયા થઈ જાય છે, તો તેમ કરવાની ઇચ્છા નથી છતાં દેહાદિની ક્રિયા જે થવા યોગ્ય હોય તે થાય છે. હવે આ ઉપરથી કોઈ કહે કે તો શું અમે પાપ ક્રિયા કરીએ? આત્મા તેનો અકર્તા છે? પાપનો વિકલ્પ આવે તો? ઉત્તરઃ—અમુક ગુણ પ્રગટયો એટલે રાગદ્વેષની તીખાશ અને ભૂંડાં કાર્ય કરવા પડે એવા કર્મનો ઉદય જ

ન હોય, ઇચ્છા પણ ન હોય. જેને માંસ ન ખાવું એવો દૃઢ નિર્ણય છે. તેને માંસ ખાવાની ઇચ્છા જ ન થાય. તેની ભાષા અને નિમિત્ત પણ ન હોય. જેને બ્રહ્મચર્યરૂપ જ્ઞાનદશા થઈ તેને સ્ત્રી સમાગમની ઇચ્છા ન થાય. કોઈ દેહ, મન, વાણીથી સ્ત્રીના દેહને ન અડવાનો નિયમ રાખે અને માને કે મારાથી તે જડનો સંયોગ છૂટી શક્યો છે, હું જડને ત્યાગી શકું છું, હું દેહથી બ્રહ્મચર્ય પાળું છું તો તે માનનાર મહા વ્યભિચારી છે. હું જડની ક્રિયા કરી શકું, લઉં મૂકું એમ પ્રકૃતિના ગ્રહણ-ત્યાગ કરવાપણાનું મિથ્યા અભિમાન છોડયે છુટકો છે. આત્માના ઘરની સાચી વાત જેને ન બેસે તેને જડભાવ અને મૂઢતા ગોઠે છે, પરાધીનતામાં રુચિ છે. જડની ક્રિયા મારાથી થાય એમ માને તે આત્મસ્વરૂપનો, જ્ઞાયકતાનો મોટો વિરાધક છે. સ્વનો હિંસક છે. બહારથી અહિંસા પાળતો હોય, પાંચ મહાવ્રત પાળતો હોય, છતાં મહા અધર્મી છે. પુણ્ય બાંધે છે છતાં તે મહા પાપી જીવ છે. આત્મા અરૂપી જ્ઞાનમૂર્તિ છે. જડ અને ચેતનની જુદી જુદી સ્વાધીન ક્રિયા છે, અને એમ જ છે, માટે તે સંબંધી સમજણનો ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે, નિવૃત્તિ લઈને તેનું મનન કરો અને પોતાની જાતના નિર્ણયથી તે માનો. આ સમજ્યા વિના રાગદ્વેષ અને મમત્વ ટળી શકે નહિ. જેવું સ્વરૂપ છે, તેવું સમજ્યા વિના અનંતકાળમાં રખડવું થયું છે આ સમજણ વિના બીજા બાહ્ય સાધન પૂર્વે અનંતવાર કર્યાં છે. માટે જીવે વિચારવું કે મારું જ્ઞાતા તત્ત્વ કેવું છે? હું કેવડો છું, કર્તા ભોક્તાપણું ક્યાં કેમ ઘટે છે એનો યથાર્થ અંતર વિચાર કર્યા વિના ધર્મ ક્યાંથી થાય? લોકોએ મહેલામાં ધર્મ માની લીધો છે, તે પરાશ્રિતપણા ઉપર મીંડાં મૂકવાં પડશે.

તા. ૨—૧૧—૩૯.

કર્તા શું છે તેનો અધિકાર ચાલે છે. આત્મા જ્ઞાનઘન છે, ને બાહ્ય જડ આદિ પરપદાર્થોનો કર્તા નથી. પણ તેમાં રાગરૂપ કર્તાપણાના ભાવે પરમાં કર્તૃત્વ માન્યું હતું, તે ભાન થયે અકર્તા થઈ શકે છે. ૭૭.

હવે જીવને પરમાર્થે જે કર્તાપણું છે તે કહે છે.

ચેતન જો નિજ ભાનમાં, કર્ત્તા આપ સ્વભાવ;
વર્ત્તે નહિ નિજ ભાનમાં, કર્ત્તા કર્મ અભાવ. ૭૮.

આ વાત ઝીણી પડે છે તેનું કારણ લોકોને તત્ત્વનું મનન નથી. જાતે વિચાર ન કરે તેને શું લાભ થાય? તીર્થંકર આદિ જ્ઞાની પુરુષનું ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત મળે છતાં નિમિત્તને ઓળખીને ઉપકારી નિમિત્તની અસર ન લે તો શો ઉપકાર થાય? પુણ્ય-પાપ, રાગાદિક પર વસ્તુનો અકર્તા થઇ 'હું નિર્મળ જ્ઞાતા જ છું' એમ પોતાની સળંગ જ્ઞાનદશામાં ઠરવાનો નિશ્ચલ અભિપ્રાય કરે, તો રાગદ્વેષ અને જડનો કર્તા ન થાય એટલે કે પોતાના જ્ઞાન ગુણનો કર્તા થાય. જડ પરમાણુ દેહાદિ, શુભ-અશુભ આદિ ક્રિયા મારી નથી, પુણ્યવૃતિ શુભ ભાવ ઈચ્છા આદિ અસ્થિરતા મોહકર્મનો વિકાર છે, તે જીવનો ધર્મ નથી એમ પરાધીનતાથી છૂટીને રાગાદિકથી રહિત નિર્મળ જ્ઞાનસ્વભાવમાં જીવ ઠરે ત્યારે જ્ઞાનનો કર્તા થાય, તે સમ્યગ્દર્શન થયુ. આ ભૂમિકાને ચોથી ભૂમિકા કહે છે. ગૃહસ્થ વેશમાં રહેલ રાજા હો, અન્ય હો, કોઇપણ સ્ત્રી હો, છતા તત્ત્વમા નિર્દોષ દષ્ટિવડે સ્વાધીન ધર્મ પામી શકે છે. તેને સ્વધર્મની સિદ્ધિ થવાથી પોતાના શાનમાં તે અતિ-સુખી છે.

હું જ્ઞાનનો કર્તા છું, એટલે કે રાગાદિક તથા જડની ક્રિયામાં સ્વામીપણુ હતુ, તે અહ પણુ ટળ્યું અને પોતાના પૂર્ણ પવિત્ર બેહદ સુખ સ્વરૂપનું અહંપણુ-નિર્દોષપણુ થયુ, એ જ્ઞાનમાં ટકવું તે જ ચારિત્ર છે. એટલે મન, વાણી, દેહની ક્રિયા, પુણ્યાદિમા અટકવું અજ્ઞાન વડે થતું હતુ તેને વિભાવ જાણીને એ મારો ધર્મ નથી, એમ તે ઉપાધિથી જુદો પડીને જ્ઞાન ગુણમાં જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સાક્ષીપણે ટક્યો, એટલે (પરનો કર્તા ન હતો તેથી) વિકારનો કર્તા ન થયો અને પોતાના નિર્દોષ જ્ઞાન ગુણનો કર્તા થયો.

સ્વભાવ એટલે કેવળ જ્ઞાનમય આત્મધર્મ તેનું જાણવું. તેમાં પુણ્યાદિ દેહાદિનું કર્તૃત્વ સ્વામીત્વ ક્યાં આવ્યું? જરા મધ્યસ્થપણે વિચારો. પોતાના અભિપ્રાયની ખતવણીમાં, સંભાળમાં ક્યાં ભૂલ

થાય છે, તેને ઊંડાણથી વિચારો. જે સ્વરૂપ સતરૂપ છે, સ્વાધીન છે તેને અન્યથા માનવું તે શું મહાન અપરાધ નથી? સ્વહિંસા નથી? પરને પોતાનું માનવું તે મહાપાપ છે, મિથ્યાત્વ છે. હું પરથી ભિન્ન જ્ઞાતા છું તે જ્ઞાન, અને જ્ઞાનનો ભરોંસો કરવો તે શ્રદ્ધા, પરમ દુર્લભ છે. જ્ઞાનમાં ઠર્યા વિના જ્ઞાનની શ્રદ્ધા થાય નહિ. શ્રદ્ધામાં એટલે આત્મામાં ટકયા વિના શાન્તિ થાય નહિ. પુણ્યાદિ ભાવ તો મોહકર્મની સંતતિ છે, ઉપાધિ છે, તેનાથી શાન્તિ કેમ થાય? હળવે હળવે ન્યાયને તારવવો જોઈએ કે સુખનું શાંતિનું સત્તા સ્થળ ક્યાં છે? જો પરમાં સુખ હોય તો બતાવો! કોઇ કહે કે સંસારમાં રહીને જ્ઞાન ન થાય, પણ અમે કહીએ છીએ કે સંસારભાવથી રહિત ગમે ત્યાં જ્ઞાની થઇ શકાય છે, તેમાં કોઈ ના પાડે તેમ નથી. આત્મા નિરુપાધિક સ્વાધીન તત્ત્વ છે, એમ નિર્ણય કરનાર પોતાના નિર્દોષ જ્ઞાનનો કર્તા થયો ત્યારે તો પ્રથમ ભૂમિકા સમ્યગ્દર્શન જે જૈનનો એકડો જ છે તે કહેવાય. ચેતન જો નિજભાનમાં છે તો તે સમ્યગ્દર્શન છે. તે દોષ કે દુઃખનું કારણ નથી; એટલે પુણ્ય, પાપ, રાગાદિકમાં તેને ટકવું હોતું નથી. જેણે પરમાર્થ સ્વરૂપ જાણી પોતાનામાં જ્ઞાતાપણું માન્યું છે તે લૌકિકમાં કહેવાતા સારા કાર્યોને પણ પોતાના ન માને. માત્ર જ્ઞાન મારૂં, મારામાં કર્યું થાય છે, એમ જ્ઞાન એટલે કેવળ સ્વાત્મ વિચાર કરે. જ્ઞાનને જ જાણે એ જ ધર્મ છે. દેહની ક્રિયા તેની યોગ્યતા મુજબ થયા કરે, પુણ્યાદિ દેહાદિની કોઈ ક્રિયાનો કર્તા તેમજ સ્વામી થતો નથી. જ્ઞાન પરનું કંઇ કરે નહિ એવા જ્ઞાનને પોતાનું માનવુ તે જ્ઞાનની શ્રદ્ધાનું કર્તાપણું છે. જ્ઞાનને કરવું તે જ્ઞાનનો કર્તા, જ્ઞાનમાં ટકવું તે ચારિત્રનો કર્તા છે; જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યની શ્રદ્ધા તેનું જ્ઞાન, અને રાગ રહિત જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થવા માટે તત્ત્વની જાગવણી કરવાનો પ્રયત્ન કરવારૂપ પરમાર્થભૂત વહેવાર, તે ભાવી કર્તૃત્તિ જ્ઞાનથી ભિન્ન હોય નહિ. આત્માનો વ્યવહારરૂપ પુરુષાર્થ પુણ્યાદિ, રાગાદિ, દેહાદિમાં હોય નહિ. લોકોત્તર પરમાર્થ માર્ગમાં જ્ઞાતાની જ્ઞાનરૂપે જ કારવાઇ છે, પરની ઉપાધિની કારવાઇ નથી, એવું ભાન તે પ્રથમ જ પગથીયું છે. આ ન્યાયને વિશાળતાથી સમજ્યા વિના રાગાદિક ઉપાધિથી રહિત થઈ શકાય નહિ. વસ્તુનો પૂર્ણ સ્વભાવ જેમ છે તેમ માનવાનું કહ્યું છે.

પોતાનુ કર્મ-કાર્ય જ્ઞાનમાં છે એમ ન માને, અને પુણ્ય પાપ મારાં છે, મે કર્યા, મારૂં એ કર્તવ્ય છે, હું પરનુ આમ કરી દઉં, રાખુ, લઉં, મૂકું, બીજાને સુખી કરૂ મે ફલાણાની સેવા કરી, દાન કર્યું આમ માનનાર જ્ઞાતાપણાનો અનાદર કરનાર છે તેથી મોટો અપરાધી છે, અને ભાવકર્મરૂપ અજ્ઞાનનો કર્તા છે. અને જેનુ જ્ઞાન માત્રમા રહેવુ છે તે જ્ઞાતા જ છે

" ચેતન જો નિજ ભાનમા, કર્તા આપ સ્વભાવ,
વર્તે નહિ નિજ ભાનમા, કર્તા કર્મ પ્રભાવ. "

આ મહાપદમા ઊડુ અવગાહો, મનન કરો, આજ સાર છે, આ બે કડીમા જ્ઞાની તથા અજ્ઞાનીનુ લક્ષણ કહ્યુ છે. હિત અહિત જાણ્યા પછી હિતનુ સેવન થઈ શકે પોતાના સ્વરૂપની સાચી ઓળખ વિના સમ્યગ્દર્શન નથી, અને સમ્યગ્દર્શન વિના ધર્મ નથી ધર્મ શુ, હુ કોણ, હિત શુ, અહિત શુ, આ પુણ્ય પાપ રાગાદિ મલિન મેલ શુ, રોગ શુ અને નિરોગ શુ એ સમજ્યા વિના તે કોનો ધર્મ કરશે? ભાન વિના અજ્ઞાન કરશે. સ્વસ્વરૂપ સમજ્યા વિના જે કઇ માને છે તે વિપરીત છે. જે કઈ જાણે છે તે જડને જાણે છે. પોતાને ક્યારેય પણ જાણતો નથી

પ્રશ્ન—પણ જ્યાલગી સમ્યગ્દર્શન ન થાય ત્યાંલગી શુભ ક્રિયા વૃત, તપ, દાન વગેરે કરીએ તો શુ વાધો?

ઉત્તર—દેહાદિની ક્રિયાનુ કરવુ, ન કરવુ તે કાઇ આત્માને આધારે નથી મે કર્યું, મે ન કર્યું એમ અજ્ઞાની માને ત્યા જ્ઞાન શુ કરે, માટે હજી આત્માનુ સ્વરૂપ તો સમજો એ જ કાર્ય છે જ્ઞાતાનુ જ્ઞાન સમજણ માર્ગ છે, મન, વાણી, દેહાદિ પરમાણુની ક્રિયા ચેતનને આધીન નથી, નાહક મિથ્યા અભિમાન થાય છે છતા શુભ તજીને પાપ કરો એમ કહેવુ નથી, પણ એ વડે મને ગુણ થશે, ધર્મ થશે, એ મારૂ કર્તવ્ય છે, એ કરૂ તો ઠીક થાય એ બુદ્ધિ જ મહા મિથ્યાત્વનુ પોષાણુ છે તે મિથ્યા માન્યતાનો અભાવ કરવા માટે માન્યતા બદલાવવાની જરૂર છે પ્રથમ શુભ કરુ અને તેમાંથી પછી

શુદ્ધ પ્રગટશે તેમ માનવું તે સાચી દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અધર્મ છે, જ્ઞાતાપણાની વિરાધના છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ એ કાર્ય થઈ જાય, પણ તેની સમજણમાં મોટો આંતરો છે. તેણે પ્રકૃતિનું કોઈ કાર્ય ઠીક માન્યું નથી. પોતે પવિત્ર જ્ઞાનપણે ટકી રહેવાના પ્રયત્નમાં છે, બીજું કાંઈ કરતો નથી. આત્માના ચૈતન્ય સ્વભાવને પુણ્ય પાપ રોગડાં છે, ઉપાધિ છે, પુણ્યપરિણામ તે મોહકર્મની સંતતિનું ફળ છે, તેને ગુણ કેમ મનાય? તે વિચારો. પોતાને દોષ-દુઃખરહિત આરોગ્યવંત થવું છે માટે ધર્માત્મા પૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપને સંબોધે છે કે " આરુગ્ગ બોહિલાભં " (લોગસ્સ સ્તુતિ) બોહિ=બોધી=સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતા; લાભ=મારામાં શક્તિરૂપે એ આખું સિદ્ધત્વ છે તેની મને પ્રાપ્તિ થાવ.

" તીથ્થયરા મે પસિયંતુ " હે જિન વીતરાગ ! તમે મને પ્રસન્ન થાઓ; એમ શબ્દો પ્રમાણે અર્થ ન થાય. વીતરાગને રાગ નથી, તે કોઈને પ્રસન્ન થતા નથી, પણ પોતે વીતરાગને ઓળખીને જેવું તેમનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તત્ત્વ છે તેવું જ મારૂં છે એ લક્ષે અંદરથી પુરુષાર્થ ઉપાડીને પોતાના ચેતનની પ્રસન્નતા કરે છે, અને જે ભગવંતા થઈ ગયા તેમના ગુણગ્રામ કરે છે. શબ્દોમાં નિમિત્તની ભાષા આવે તે તો સત્‌નું બહુમાન છે, પણ કોઈ શબ્દને વળગીને કહે કે શાસ્ત્રોમાં ભગવાનની ભક્તિ કરવાનું કહ્યું છે તેનાથી ગુણ થાય. પણ શબ્દોવડે અર્થ કરવા જાય તો શબ્દોથી મેળ ન બેસે વળી " ઠાણું સંપાવિઉ કામાણું " તેનો અર્થ શું થયો ? હે ભગવાન ! તમે મોક્ષ સ્થાનના કામી છો, તો શું તે વીતરાગી પુરુષને ઇચ્છા હશે ? તેમ નથી, પણ સાધકને અધૂરાશ છે તેથી પોતાના પરમાર્થને સંબોધે છે. અને પોતાને પૂર્ણ થવાની કામના છે, તેથી સમર્થનું નામ લે છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ વીતરાગ છે, તે પૂર્ણ સત્‌સ્વરૂપ છે. તેમનું બહુમાન કરવા માટે તે પ્રત્યે પરમ ઉપકારીપણાનો આરોપ કરી સ્તુતિ કરે છે, માત્રે ભાન છે, પણ તે શુભ વિકલ્પને કોઈ આદરણીય માને તો મિથ્યાત્વ છે. વીતરાગતાનો પ્રેમ તે રાગનો પ્રેમ નથી, રાગનો આદર નથી. જો રાગનો રાગ રાખે તો તે વીતરાગનો આદર નથી. વીતરાગી પુરુષો થઈ ગયા

તેમના ગુણનું બહુમાન કેવું કરી શકે ? તેમને યથાર્થપણે ઓળખીને પુણ્ય પાપ રાગાદિકના રોગ રહિત આરોગ્યમય નિરોગતા વીતરાગતાનું પામાણ જેમને થયું હોય તે; કેમકે તે પોતાનો ભાવ ઉપાડે છે. વીતરાગ ભગવંતોની વીતરાગતાને ઓળખીને તેમાં ઉપકારીપણાનું આરોપણ કરે છે, અને ભગવંતોનું જે બહુમાન કરે છે તે પરમાર્થે પોતાના ગુણનું બહુમાન છે. શાસ્ત્રમાં તો નિમિત્તના જ શબ્દો મુખ્યપણે આવે. ષટ્આવશ્યક આદિ ક્રિયા (શુભ જોગ) ઉપર લક્ષ આપો તો તે કાર્ય મોહકર્મની અસરથી થઈ રહ્યું છે, ચેતનનું કાર્ય નથી, છતાં તેનું બહુમાન કેમ થાય છે એ સમજવાનું છે. પોતે તીવ્ર કષાય ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે છે. સાથે શુભ જોગની ક્રિયા પણ જે નિમિત્ત રૂપ જણાય છે તેને જાણે છે કે તે કાર્ય મારૂં નથી; તેનાથી મને ગુણ નથી. પણ ઘીના ઘડાની જેમ નિમિત્તથી તે ક્રિયા હું કરૂં છું એમ વિનયની ભાષા આવે. 'હે ભગવાન મને સિદ્ધપદ આપો.' તે શબ્દનો વિચાર કરો કે દેહથી રહિત સિદ્ધ ભગવાન કોઈને કાંઈ આપી શકે ? પણ સમજનાર સમજીને પોતાનો પુરુષાર્થ ઉઠાવીને કહે છે કે હું સિદ્ધ જેવો છું. જેટલું સિદ્ધપદ તેટલો હું. જે કાર્ય સિદ્ધ ભગવાનમાં ઘટે તે મને ઘટે. આવો નિર્ણય પ્રથમ ભૂમિકામાં જોશે. ભાષામાં વીતરાગ અને વીતરાગતાના નિમિત્તનું બહુમાન હોય; ભાષામાં વિનય નમ્રતા જ હોય, અભિમાન ન હોય. માટે બોલવામાં વ્યવહાર ભાષા આવે. જ્ઞાનીપણ લોક ભાષામાં બોલે, પણ અંતરમાં ખાતરી છે કે હું સિદ્ધ જેવો છું, પરનો અકર્તા છું જ્ઞાતા દ્રષ્ટા જ છુ, જ્ઞાન મારૂં કર્મ છે. " ચેતન જો નિજ ભાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ, " એટલે પોતાના નિરુપાધિક સ્વભાવના ભાનમા આત્મામાં કર્તાપણું છે, એવો યથાર્થ નિર્ણય થયો, તો પછી પુણ્યાદિ, દેહાદિ પરદ્રવ્યના કોઈ કાર્યને પોતાના કેમ માને ? જે પોતાને હાથ નથી, જે કાર્ય પોતાથી થતા નથી છતાં, જેમ દોરડીમાં સર્પની કલ્પના કરવી તે મિથ્યા છે તેમ, પરના કાર્યમાં પોતાનુ કર્તવ્ય છે તે માન્યતા મિથ્યા છે એમ જાણવું. જાણવા સિવાય હું બીજું કંઈ કરી શકું તે માન્યતા મિથ્યા છે. જીવ પોતાના સ્વરૂપનો કર્તા છે, તે પરનો કર્તા કોઈ રીતે નથી

' વર્તે નહિ નિજ ભાનમાં કર્તા કર્મ પ્રભાવ " નિર્મળ શુદ્ધ

સ્વરૂપના ભાન રહિત, પુણ્ય-પાપ દેહાદિમાં જે કાંઈ ઇચ્છા વગેરે અસ્થિરતામાં અજ્ઞાન વડે (મલિનતામાં, પરભાવમાં) ટક્યો છે, તે અધર્મી જીવ પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમાં વર્ત્યો નહિ ત્યારે કર્મના પ્રભાવનો કર્તા કહ્યો છે. કર્મના બે પ્રકાર છેઃ- ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મ. ચોવીસ જિન સ્તુતિ (લોગસ્સ) માં આવે છે કે "વિહુયરયમલા" હે ભગવાન! આપે રજ અને મેલ બન્ને ટાળ્યાં છે. રજ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ અને મળ એટલે રાગાદિક પુણ્ય-પાપના પરિણામ તે મળરૂપ ભાવકર્મ છે. તે ચેતનની પરવસ્તુમાં મોહવાળી વિકારી અવસ્થા છે. તે અજ્ઞાનપણાની ભૂલ છે, મિથ્યા માન્યતા છે, ભ્રમણા છે, પણ જ્યારે શુદ્ધ પરમાત્માને ઓળખ્યા કે સિદ્ધ ભગવાન જેવો હું શુદ્ધ છું, ઉપાધિ, ભૂલ, ભ્રમણા મારો સ્વભાવ નથી, એમ જાણે એટલે વિભાવની આસક્તિથી, ભ્રાન્તિથી છૂટીને સમ્યક્ અભિપ્રાયમાં સ્થિર થાય છે એટલે કે વિભાવથી છૂટીને સ્વભાવમાં નિશ્ચળ ટકે છે. આત્માનો યથાર્થ નિર્ણય થયો તે જ વખતે રાગાદિ અને દેહાદિ સંયોગથી છૂટી શકાતું નથી; પણ ક્રમેક્રમે પુરુષાર્થ વધતાં વધતાં અલ્પકાળમાં તે કર્મકલંકનું નિમિત્ત એની મેળે છૂટી જાય છે. આ વાત અનંત જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં રહેલો ગૂઢ ભાવ છે. હું પૂર્ણ શુદ્ધ છું અને પૂર્ણને સાધવાનો પુરુષાર્થ આ બેઉ દૃષ્ટિને લક્ષમાં રાખી જેમ છે તેમ સમજીને અંતરમાં તત્ત્વનો નિર્ણય બેસાડો. ત્રણેકાળે આજ મોક્ષમાર્ગ છે, બીજો માર્ગ જ નથી. આમાં કાંઈ મતભેદની વાત નથી. આગળ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે જેમ સ્વભાવ છે તેમજ કહેવાય છે, માટે મતભેદ છોડીને જો સમજે તો જે અનંતકાળે નહિ સમજાયેલું તત્ત્વ તે આ વર્તમાન કાળમાં પણ સમજી શકાય તેવો યોગ છે; તૈયારી પોતાની જોઈએ. ઘણાં પડખાં (ન્યાયની અપેક્ષા) થી એકની એક વાત કહેવાય છે, પણ લોકોને મનન નથી; શું થાય? સ્પષ્ટ લોજીકથી [ન્યાયથી] સમજે નહિ, તેને પરાણે કોણ સમજાવી શકે? લોકો પોતાની બુદ્ધિથી બીજું ધારી લે તેમાં જ્ઞાનીને શું?

પરમ (અનંત) આનંદના ભાન સહિત આત્માર્થી જ્ઞાતા જ્ઞાનસ્વભાવનો જ કર્તા છે. બસ, જાણવું તે જ તેનું કર્મ છે. ધર્મી પોતાના

સ્વભાવના ભાનમાં અન્ય કોઈ કર્માદિનો કર્તા નથી. મન, વાણી, દેહ, પુણ્યાદિ અન્ય કોઈ જડકર્મની પ્રકૃતિના કાર્યનો જીવ કર્તા નથી. હું બીજાને સુખી કરું, દુઃખી કરું, મારું, જીવાડું વગેરે વગેરે કોઈ કાર્યનો જીવ કર્તા નથી. જ્યાંસુધી આ ન્યાયનો આદર નહિ થાય, ત્યાંસુધી એક પગથીયું પણ તત્ત્વ સમીપ નથી. બહારનું કાર્ય, દેહાદિની ક્રિયા જે થવાની છે તેને કોઈ રોકી શકે નહિ. જે પોતાનું કાર્ય નથી તેનાથી ધર્મ કેમ થાય? જ્ઞાનની સ્થિરતા એ જ ધર્મ છે, ક્રિયા છે. પુણ્યાદિ ક્રિયા તે પર છે તેનાથી ચેતનને ગુણ નથી. જ્ઞાનની પ્રતીતિ, જ્ઞાનની સ્થિરતા તે જ જ્ઞાતાનું કર્મ (કાર્ય) છે. પરનું કાર્ય તથા મોહકર્મના નિમિત્તે પુણ્ય-પાપ, શુભ-અશુભ અવસ્થા થાય છે ને તથા દેહાદિનું કાર્ય મારું માનવું તે ભ્રમ છે, અજ્ઞાન છે. કોઈ કહે કે તમે તો નિશ્ચયની વાત કરો છો, પણ નિશ્ચય એટલે સાચું અને વ્યવહાર એટલે ખોટું. વ્યવહાર એટલે ભેદ, ઉપચાર, ઉપલક સ્થુળ દૃષ્ટિ છે. તે ખોટાને પોતાનું માનવું અને તેમાં ઠીક માનવું એટલે એમ થયું કે જ્ઞાતાપણું તે ઠીક નહિ. જ્ઞાની જાણે છે કે હું સદાય અનીન્દ્રિય, અરૂપી, અસંગ, જ્ઞાન માત્ર છું, કોઈ જીવ પરનું કાર્ય કરી શકે નહિ; મારું કાર્ય તથા મારા ગુણદોષ બીજા કોઈ કરે નહિ; હું બીજાનું કરૂં નહિ. એવું ભાન નથી અને પોતે પરાધીનતાના, નીચ અધોગતિ એટલે કે પ્રકૃતિના કાર્યોમાં કર્તવ્ય માને તેને ધર્મી કેમ કહીએ? જેમ ખાનદાન પુત્ર નિજ-ઘર છોડી વેશ્યાને ઘેર ન જાય, તેમ જ્ઞાતા પુણ્ય પાપનો કર્તા થાય તો અતિતુચ્છ એવી પરાધીનતાને પામે. અને જે સિદ્ધ ભગવાનનો સુજાત પુત્ર થઈને સુકાર્ય—નિર્દોષ જ્ઞાતાપણું કરે જ્ઞાન કરે, જે જે પ્રયોગ આવે તેને જાણે, પણ તેમાં કર્તૃત્વ મમત્વ ન માને, તેમજ ન ઇચ્છે તે જ પરમપદ પામે. પોતાનું સિદ્ધપદ તે અરાગીપણું છે, તે ભાને જ્ઞાન-ઘરમાં ટકીને જ્ઞાનની સ્થિરતા વડે પોતાનું સિદ્ધપદ સાધે, તે જ એક કર્તવ્ય માને તેને સમ્યગ્‌દૃષ્ટિ કહીએ, તેજ ધર્મી છે. લોકો કહે છે કે ફલાણું તો બહુ સારૂં, આમ કર્યું તે ઠીક, આણે આટલું પુણ્ય કર્યું તે સારું; પણ પરમાર્થે આત્મા સિવાય કોઈ મારું નથી. આ બધા અભિપ્રાયો જ્ઞાનીના કહેવાય છે. તે વિના ક્ષણેક્ષણે ચેતનનો ઘાત થાય છે, જ્ઞાતાપણું ભૂલીને પ્રકૃતિમાં અટવાય છે, તેનું ફળ

અનંતકાળમાં પાછો મનુષ્ય નહિ થાય, મૂઢ થઈ જશે. માટે પ્રથમ સમજો. સાચું છે તે જવાનું નથી. જ્ઞાન થતાં જ સંસારના સંયોગ છૂટી જાય એવો નિયમ નથી. આત્માને ઓળખીને બધા વિરોધને ટાળીને જેમ છે તેમ નિર્દોષ તત્ત્વનો નિર્ણય કર્યા પછી સ્થિરતા થવાને વાર લાગે છે. અલ્પ શુભ અશુભ બંધ પણ થઈ જાય. સમ્યગ્જ્ઞાન થયું કે તરત જ બધા રાગદ્વેષ ટળી જાય કે સંસાર છૂટી જાય તેમ નથી. પણ સાચી દૃષ્ટિના ભાનમાં જે રાગાદિક થઈ જાય છે, તેનો કર્તા (ધણી) થતો નથી તેથી નિર્જરા થઈ જાય છે. જ્ઞાની થયા પછી પુણ્ય રાગાદિનો પ્રસંગ થઈ જાય છે પણ તે જડ પદાર્થમાં પોતાની કારવાઈ માનતો નથી. આ દેહની ક્રિયા જ્યાં જ્યાં જ્યારે ત્યારે થવાની છે ત્યાં ત્યાં ત્યારે ત્યારે થશે. પણ અભિમાન કરે અને માને કે મેં સેવા કરી, દાન કર્યું, આને સુખી કર્યો વગેરે પરવસ્તુમાં ઠીક અઠીકપણાની બુદ્ધિ, ઇચ્છા અને તેની અલ્પ પણ રુચિ છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ન્યાય સમજે તો આ ગૂઢ તત્ત્વ સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે. લોકો માને કે અમે આમ ગોખી રાખીએ, અને અનાસક્તપણે પરનું કાર્ય કરીએ, અને પુણ્યાદિ શુભ ધર્મકાર્ય કરીએ, એ થાય તો ઠીક, પણ ભાઈ ! જે થઈ જાય તે જુદી વાત છે, અને તેને પોતાનું માનવું તે જુદી વાત છે. મોહકર્મના નિમિત્તે થતું શુભકાર્ય પોતાનું માનવું, તે મિથ્યા અભિપ્રાય છે. જાણવું તેમાં કરવું ન હોય; અજ્ઞાની જીવને તે મોહકર્મનો આશ્રયભાવ ગોઠે છે ત્યાં તેનો નિષેધ ક્યાંથી આવે ? માટે સિદ્ધપદ વિના કાંઈ ન જોઈએ એવી હા તો લાવો ! સિદ્ધભગવાનનું દ્રવ્ય કેવું હોય તે સમજો. પ્રકૃતિના કાર્યો જે જે પ્રકારે થવાના છે તે તે તે પ્રકારે થાય છે, છતાં તેને તમે માનો કે તે આમ જ થાય તો તે ઠીક, એ માન્યતા સાવ ઊંધી છે. માટે જે ન્યાય જે વિધિએ કહેવાય છે તે વિધિએ સમજો.

" કુવાડ઼ે કાપડ ધોયાં કુશળ ક્યાંથી થાશે રામ. " આત્મા પુણ્ય પાપ દેહાદિ સાધનવાળો નથી. પર નિમિત્તથી ગુણ નથી છતાં તેનાથી (મોહકર્મજનિત ઉપાધિથી) ગુણ માનવો, ઠીક માનવું તે આત્માને ઠીક ન માન્યો ગણાય, તે હિત નથી; માટે વારંવાર કહેવાય છે કે નિવૃત્તિ લઈને આ સમજવાનો પુરુષાર્થ કરો, તેની જ રુચિ વધારો.

એકજ દ્રવ્યમાં સ્વાધીનપણે પોતાનું જ કર્તા, ક્રિયા અને કર્મ પણું એક જ સમયમાં હોય છે. અવગુણીનો અવગુણભાવ ગુણી ગુણભાવ. તે તેની દરેક સમયવર્તી ક્રિયા થઈ, તેમાં પર જાતિનો આધા ન સંભવે. સિદ્ધ ભગવાન શુદ્ધ પરમાત્મા છે. ત્યાં સ્વભાવનું સક્રિય પણું અને પરભાવનું અક્રિયપણું છે. કારણકે શુદ્ધતામાં પરયોગને પરભાવનો તથા વિભાવનો કર્તા જીવ નથી, માટે જીવને પરનો અક્રિ કહેવા યોગ્ય છે. સંસાર અવસ્થામાં ઉપચારથી-વ્યવહારથી પરભાવને એટલે પુણ્ય પાપનો કર્તા જીવને કહ્યો છે, તે જીવના શ્રદ્ધા અને ચારિ ગુણની ઊંધાઈરૂપ માન્યતાના કારણે કહ્યો છે. પણ સિદ્ધના જીવ દ્રવ્યમ પ્રગટ શુદ્ધદશા છે, ત્યાં કર્મદલની ઉપાધિ નથી, ત્યાં વિકલ્પની વૃત્તિ નથી. સંસારી દશામાં અલ્પ પુરુષાર્થે પણ રાગની વૃત્તિ છેદે અને તે રાગને ફરી આવવા ન દે, તો પૂર્ણ પુરુષાર્થ પ્રગટાવે તે અલ્પ પણ રાગ કેમ થવા દે? માટે ત્યાં પરનું કર્તવ્ય નથી. એ રીતે દરેક આ ત્માનું પરમાં અક્રિયપણું છે. સ્વભાવના ભાનમાં વિભાવનું કર્તાપણું કહેવું તે યોગ્ય નથી. જીવ અજ્ઞાનદશા–મૂઢદશા ટાળીને જ્ઞાની થઈ શકે છે, એટલે "ચેતન જો નિજ ભાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ." "કર્તાપણું" એટલે જેવું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેનો જ માત્ર અનુભવ કરવો તે છે.

શીવ સ્વરૂપ એટલે કે પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટ કર્યા પછી જ્ઞાન સ્વ-ભાવનું પૂર્ણ આનંદમય બેહદસુખ અને અનંતવીર્યરૂપ સ્વભાવનું જીવને કર્તાપણું ન હોય તો તેનું સ્વાધીન સ્વરૂપ ન રહે. કોઈ જીવને તદ્દન કુટસ્થ અપરિણામી કહે છે તે વાત જુદી છે જીવ અજ્ઞાન અ વસ્થામાં રાગાદિ કરવારૂપ ભૂલ કરતો હતો, તે દોષ ટાળીને ગુણ કરી શકે છે અને પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવના ભાનમાં જ્ઞાતાપણે વર્તી શકે છે. જ્યાંસુધી દેહધારીપણું અને સાધકદશા છે ત્યાલગી રાગાદિક હોય છતાં જ્ઞાનમાં ટકી શકે છે. મુક્તદશામા પણ પોતાની ચૈતન્ય સત્તામાં પોતાના બેહદ આનંદ આદિ ગુણનું ટકીને બદલવું દરેક સમયે છે, તે અક્રિયપણું છે. લોકોને પોતાની જાત શું તેની ખબર નથી કારણકે પોતાના સાચા હિતનો પ્રેમ નથી. જાતના ભાનવિના ભાત કેમ પડે?

જેમ બીબામાં અમુક કોતરણી ન હોય તો તેની છાપ ન પડે, તેમ આત્મામાં જે ચૈતન્યશકિત અનંતજ્ઞાન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય, અનંતદર્શન આદિ જ્ઞાનમય ગુણ છે તે કેવા છે, તેનું શું લક્ષણ છે, તે જાણ્યા વિના પોતે પોતાના ગુણ પ્રત્યે પ્રેમ અને પુરુષાર્થ ક્યાંથી કરશે? ઓળખ વિના પ્રેમ શો? કંઇ નહિ. આત્મામાં યોગ નામના ગુણની શકિત છે તે અકંપ છે, પણ જ્યાંલગી પર પ્રકૃતિનું નિમિત્ત હોય છે ત્યાંલગી તેનું કંપન થાય છે (જેમ ફરતી ઘટી ઉપર અ-હંકાર કરી બેઠેલી માખી). પણ જ્યારે કર્મકલંક, નિમિત્તની ઉપાધિ છૂટી જાય છે ત્યારે, આત્માના અસંખ્ય અરૂપી શુદ્ધ પ્રદેશનો સ્વભાવ અકંપ છે તેથી મુકતદશામાં અકંપ રહ્યા; પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં પર-પદાર્થ સાથેના નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધના કારણે યોગ્યતા હતી, તેથી દેહધારીપણે કંપવું થતું હતું; પણ જો સદાય ભૂલ કરવી જ પડે અને પ્રકૃતિના નિમિત્તે કંપવું જ પડે એવો જીવ દ્રવ્યનો સ્વભાવ જ હોય તો તે કદી છૂટી શકે નહિ; પણ સંસાર અવસ્થામાં પરના નિમિત્તે કંપવાની યોગ્યતા હતી, તે મુકત અવસ્થામાં છૂટી જાય છે અને ત્યાં પરના નિમિત્તે થતો ઔપાધિક ભાવ નથી, તેથી ત્યાં કંપવું નથી. આ ગાથામાં બે વાત સિધ્ધ કરી છે કે આત્મા પરનો કર્તા નથી અને સ્વભાવનો કર્તા છે. એટલે પોતાના ગુણમાં પોતાનું સક્રિયપણું છે, પરિણમન છે. ત્રીજી વાત એમ કરી કે જો જીવમાં રાગદ્વેષ અને ભૂલ કરવાની યોગ્યતા ન હોય, અવગુણપણે પરિણમવાની યોગ્યતા જ ન હોય તો તેને કોઇ પુદ્ગલ પરમાણુ નિમિત્ત ન થઇ શકે. પણ જીવમાં ચારિત્ર નામનો ગુણ છે, તેમાં વિભાવિકપણાથી પરનિમિત્તની શુભ અશુભ ઉપાધિરૂપ અસર લેવાની યોગ્યતા છે (સ્વભાવ નથી). જેમ શ્વેત સ્ફટિકમાં યોગ્યતા છે કે ઉપર લાલ પુષ્પ મૂકો તો તે લાલરૂપે દેખાય, તેમ જીવને જ્યાંલગી પુદ્ગલની વિકારી કર્મ અવસ્થાનું નિમિત્ત છે અને તે મોહકર્મની અસર જીવ પોતે જ્યાંલગી લે છે, ત્યાંલગી પોતાની અવસ્થામાં રાગરૂપ અસ્થિરતા થાય છે, અને જ્યારે તે ઉપાધિમાં નથી જોડાતો ત્યારે પોતાનું નૈમિત્તિકપણું મટી જતાં અને પોતાનામાં જ્ઞાતાપણે ટકી રહેતાં કર્મ ઉપાધિ ટળી જાય છે. લોકોને પોતાની [illegible]ન નથી, તેમજ મારૂં સ્વતંત્ર આત્મદ્રવ્ય

કેવુ છે, મારામા યોગ્યના અને સ્વભાવ શું છે, તેનો અંતરમા વિચાર અને નિર્ણય કરતા નથી વળી કોઈ માને છે કે આત્મા પોતાનું કાંઈ ન કરે કેમકે તે અક્રિય છે, એટલે આપણે કંઈ કરવાનુ રહેતું નથી તો એ વાત સાચી નથી પરંતુ કાંઈપણ કર્તા રહીને કરવાનુ નથી પણ પોતાની રાગદ્વેષ કષાયરૂપ અવસ્થા છે તે ટાળી કલુષિત અને અસ્થિર અવસ્થા ન થવા દેવી તેનો વિચાર ક્યારેય કર્યો? રાગદ્વેષમા ન જોડા-વાનો પુરુષાર્થ જીવ કરી શકે છે, તે પુરુષાર્થમા સાવધાન રહેવું તે જ કર્તવ્ય છે દેહાદિની ક્રિયા, શુભ વિકલ્પ તે કાંઈ વ્યવહારરૂપ પુરુષાર્થ નથી રાગ રહિત પોતાના જ્ઞાનમા ટકી રહેવાની જાગૃતિ રાખવી તે સાધક સ્વભાવ છે, તેમા ઘણુ કાર્ય કરવાનુ આવ્યુ, તે જ ધર્મ છે. પોતાના સ્વરૂપની સાવધાની રાખવામા બેહદ પુરુષાર્થની જરૂર છે. અને તે પોતાનાથી થઈ શકે છે, પોતાનામા અનંત સામર્થ્ય છે, પોતે પ્રગટ કરવા માગે તો કોઈ ના પાડે તેમ નથી માટે તે અનીન્દ્રિય જ્ઞાનબળને સમજે બધા આત્મા જ્ઞાનનુ બળ કરી શકે છે, તે સહાય સ્વાધીનપણે કરી શકાય છે, તે તો કરવુ નથી, અને જે જોગની ક્રિયા, ઉદયકર્મની અવસ્થા કે જે પોતાને હાથ નથી, પણ પરાધીન છે. તે કરવાનો ભાવ કરવો એ તો ખરેખર નવાઈની વાત છે આ સાચી સમજણ જૈનનો એકડો જ છે આત્માનો સત્ય પુરુષાર્થ છે તે વ્યવહાર છે, તે કેમ છે તે સમજ્યા વિના લોકો વાતો કરે છે કે (વેદાન્ત અને સાખ્યાદિની જેમ) તમે પુરુષાર્થ ઉડાડો છો, એકાત નિશ્ચયની વાત કરો છો પણ તેમ નથી લોકો ગોશાળાની વાતનુ દૃષ્ટાંત આપે છે, અને કહે છે કે કાંઈ ક્રિયાકાડ દેહના ચારિત્રની ક્રિયા પાળવાનો પુરુ-ષાર્થ તમે નથી કહેતા અને પુરુષાર્થ ઉડાડી દ્યો છો, અમે કંઈ પુણ્યાદિ કરીએ તો ધર્મ થાય, આત્મા આત્મા એમ વાતો કર્યે ધર્મ થાય? જુઓ શાસ્ત્રમા લખ્યુ છે કે "જ્ઞાન ક્રિયાભ્યા મોક્ષ" માટે દેહની ક્રિયા અને શાસ્ત્રોનુ જાણપણુ એ બેઉ મળીને મોક્ષમાર્ગ થાય છે. આમ બન્નેને જડમા ખતવ્યુ હવે તેનો ન્યાય સમજે દેહની ક્રિયા તો જડ છે, મનના વિકલ્પ તે શુભાશુભ રાગ છે તે રાગ દ્વારા શાસ્ત્રના જાણપણાની વિચારણા તેને જ્ઞાન માને છે, અને દેહની ક્રિયાને તે વ્યવહાર ચારિત્ર માને છે, તે સાચી દૃષ્ટિથી વિચારો કે ચેતન એટલે

જ્ઞાન, તેનો વ્યવહાર તે કાંઇ જડમાં ઘટી શકે ? આરાઝી તત્વનો પુરુષાર્થ રાગવડે હોઇ શકે ? આ બેઉ વાત પોતાથી સમજાય તેમ છે. શાસ્ત્રમાં નિમિત્તની ભાષા આવે જેમકે ઘીનો ઘડો. પણ તે વ્યવહાર છે. તે શબ્દ પ્રમાણે અર્થ ખોટો છે; તેમ દેહની ક્રિયા જીવની કહેવી તે નિમિત્તની ભાષા છે. દેહાદિથી કે પુણ્યાદિથી જ્ઞાતાને ગુણ નથી. વ્યવહાર એટલે ખોટું અથવા નિમિત્ત અને નિશ્ચય એટલે સાચું અથવા ઉપાદાન. હું જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે ટકી રહું એ સાવધાની તે જ પુરુષાર્થ અને વ્યવહાર છે. હું જ્ઞાયક છું તે નિશ્ચય અને (જ્ઞાનબળની) સાવધાની તે જ પુરુષાર્થ એટલે વ્યવહાર છે. આત્મા ત્રિકાળ નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર અક્રિય છે તે નિશ્ચય છે. પરનો કર્તા નથી, અને રાગાદિ ઉપાધિ રહિત છે તે ભૂલીને પરવસ્તુમાં પુરુષાર્થ કરૂં એમ માનવારૂપ ભૂલ કરી શકે છે; કારણકે અજ્ઞાનભાવે ભૂલ કરવાની જીવમાં યોગ્યતા છે, પણ ભૂલ કરવીજ પડે એવો સ્વભાવ નથી. પૂર્ણ શુધ્ધતામાં કંપન સ્વરૂપ યોગ ક્રિયા પણ નથી. એ રીતે સિધ્ધ થયું કે સંસારીદશામાં-અજ્ઞાન અવસ્થામાં પરના નિમિત્ત એટલે મોહકર્મની અસર લઇને પરનો કર્તા છું વગેરે માન્યતા વડે રાગાદિકરૂપ હું છું એમ ભૂલ કરવાની જીવની યોગ્યતા છે; એટલે કે અશુધ્ધ પર્યાયથી વિભાવિક માન્યતારૂપે વ્યવહારથી સક્રિય છે, તે યોગ્યતાની અપેક્ષાએ છે, પણ સ્વભાવે નથી. આ ગાથામાં અનેક ન્યાય આવી જાય છે. જો જીવને અશુદ્ધતા ન હોય તો સંસાર કોનો ? માટે અજ્ઞાન અવસ્થામાં માન્યતારૂપે ભૂલનો જીવ કર્તા છે, તે નિમિત્તથી કર્મ રજનો કર્તા કહેવાય છે, પણ સ્વભાવથી અક્રિય છે; તેથી રાગાદિક શુભ અશુભ અસરની અસ્થિરતા ટાળી અને શુધ્ધમાં સ્થિર (ચારિત્ર ગુણમાં એકાગ્ર) થવાથી કર્મ ઉપાધિના નિમિત્તથી મુકત થાય. મુકત અવસ્થા થઇ એટલે ત્રિકાળ શાશ્વત સ્વાધીનપણું, નિરુપાધિકપણું થયું ત્યાંથી ફરી સંસારમાં આવવાપણું નથી. ગૃહસ્થ વેશમાં પણ સંસારનો પ્રેમ ટાળીને જ્ઞાનમાં જ્ઞાયકપણે એટલે પોતાના સ્વભાવના અનુભવપણે રહી શકાય છે. જ્ઞાનમાત્રનું કરવું, જ્ઞાનમાં જ ટકવું—પરિણમવું, અનુભવવું, અનુ એટલે જ્ઞાનને અનુસરીને, ભવવું એટલે વર્તવું તે રૂપ થવું, એ બધા શબ્દો એકાર્થી છે. લોકોને આ તત્ત્વનું કંઇ મનન નથી. ૫૦) ૬૦) વરસ ચાલ્યા

જાય છતાં નિવૃતિ ન લે, પ્રશ્ન પૂછવા જેટલી તૈયારી નહિ, ત્યાં શું થાય? અંતે ઉછળીને આ સાચા ન્યાયની હા લાવવી પડશે. પોતાની તૈયારી વિના બીજા ઉપકાર શું કરી શકે? આત્મામાં અનંતજ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ અનંતશક્તિ છે. તે બધા ગુણનું સ્વતંત્રપણે સ્વસત્તામાં આત્મદ્રવ્યમાં અભેદપણે ટકીને બદલવું તે સ્વભાવ પરિણમન છે. માટે ટકીને બદલવું હોવાને લીધે દરેક સમયે આંતરા વિના અનંત સુખનો ભોગવટો સિદ્ધ જીવને છે, પણ એકજ સમયમાં બધો ભોગવટો હોય અને તેનું પલટવાપણું ન હોય તો બીજે સમયે સુખનો અનુભવ કોણ કરે? માટે દરેક સમયે પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણનું ટકીને પલટવું, પરિણમવું છે. આ વાત અજાણી લાગે, ઝીણી પડે પણ પોતાના ઘરની છે, સાચા હિતની વાત છે, તે સમજ્યે છૂટકો છે. ચેતન સ્વરૂપપણું આત્માને સ્વભાવિક હોવાથી પોતાની ત્રિકાળ અવસ્થામાં ક્ષણેક્ષણે પરિણમવુ તે એકરૂપપણે જ છે. કોઈનો આધાર ન હોવાથી ભેદપણું નથી. તે સ્વભાવપરિણામી દ્રવ્યનું, જ્ઞાન ગુણમાં જ્ઞાતાપણે વર્તવું છે, તેથી પરમાર્થ નયે એટલે કે સાચી દૃષ્ટિથી સક્રિય એવું વિશેષણ મુક્તદશામાં પણ શુદ્ધ આત્માને ઘટી શકે છે. નિજસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ સક્રિયતાથી નિજ સ્વભાવદશાનુ કર્તાપણું થવાપણું શુદ્ધ આત્માને છે. મુક્તદશામા કેવળ શુદ્ધ સ્વધર્મ જીવને હોવાથી એકત્વપણે જ્ઞાનમાત્રપણે ટકીને તે પલટે છે. (પરિણમે છે) તેથી નિજગુણમાં સ્વસત્તામાં સક્રિય કહેતાં દોષ નથી. જે જે વિચારથી (જે ન્યાય દ્રષ્ટિવડે) સક્રિયના અક્રિયતાનું જીવ દ્રવ્યમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે તે ન્યાયના વિચારવડે પરમાર્થને ગ્રહીને સમજવું. પરિણમન (પર્યાય) અપેક્ષાએ સક્રિયતા દ્રવ્યે અક્રિયના હોવામાં કોઇ દોષ નથી.

તા. ૪—૧૧—૩૯. ગાથા ૭૮ મી ચાલે છે.

તેમાં જીવનું પરમાર્થે કર્તાપણુ છે તે કહેવું છે. લોકોને બહારથી કરવુ જે અશકય છે તે ઠીક લાગે છે, અને પોતાનો સ્વભાવ તેવું કરવું તે ઠીક ન લાગે એમ વિપરીતતા છે. કર્તા કોને કહીએ કે જે સ્વાધીન થઈને સદાય કર્યા કરે. કરનાર જે કાર્ય કરે તે એકલો સ્વતંત્ર રહીને કરે, કોઇની સત્તામાં રહીને ન કરે. આત્મા દેહમાં રહેલું એક

સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે. તેની સાથે જે આઠ કર્મની ઝીણી ધૂળ છે તે પણ સ્વતંત્ર અને અનંત પુદ્‌ગલ પરમાણુઓ છે, તે આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે. આત્મામાં નિજગુણ-જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ પોતામાં પરિણમ્યા કરે છે, એટલે કે તે અવસ્થારૂપ થાય છે. જે ચેતનાદિ ગુણો નિત્ય છે, સ્વ-સ્વભાવ છે તેનું કાર્ય શું છે તે સમજવાની જરૂર છે. જે થાય છે તે પોતાનું કાર્ય છે કે નહિ, તે કેમ થાય છે, તે ન જાણે ત્યાંલગી રખડવાની ભૂલ, દોષ, દુઃખ ટળે નહિ અને અજ્ઞાન વડે રાગાદિનો કર્તા થવાથી કર્મનો બંધ થાય. હું જ્ઞાનનો નિર્દોષ જ્ઞાતાપણે કર્તા છું એમ માની તેમાં ટકી રહે તો તેમાં રાગપણું ન હોવાથી કર્મ ટળી જાય છે. જ્યાંલગી જીવે પોતાનું સુખ જાણ્યું નથી ત્યાંલગી સંસારમાં પાંચ ઈંદ્રિય અને પાંચ ઈંદ્રિયના વિષયોમાં સુખ બુદ્ધિ જીવને રહ્યા કરે છે, અને રાગદ્વેષ વિષય સુખ મારાં છે એમ માને છે, પણ ભાન થયું કે હું તો જ્ઞાન જ છું આ રાગદ્વેષ ઉપાધિ તે હું નહિ, મારો ધર્મ નહિ એમ ઉપાધિક ભાવને ટાળીને પોતાના ગુણની અવસ્થારૂપે શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપે થયો તે પોતાના સ્વભાવનો કર્તા થયો. પોતાના સ્વભાવનો કર્તા થયો એટલે જ પરનો કર્તા હતો તે મટી પરનો અકર્તા થયો. આ બધું સમજવું અઘરૂં પડે છે, પણ લોકોને તત્ત્વનું મનન નથી અને જે પરવસ્તુથી કલ્પનાવડે મનાયું છે તે ભૂલ કેમ ટાળવી તેનો વિચાર કરતા નથી. સંસારની ગુંચો ઉકેલવા માટે ઘણુંએ મંથન કરે છે, પણ અનંતકાળના ભવભ્રમણ ટાળવાનો ઉપાય જે પોતાનું પરમહિત તેનો વિચાર કે નિર્ણય કરવાની રુચિ નથી. અનાદિથી પરાધીનતામાં ઠીક મનાયું છે, એટલે છુટકારાની વાતનો પરીચય કરવાનું પોસાણ નથી. બહારની સગવડતામાં રુચિ છે ત્યાંલગી અસંયોગી નિરુપાધિક તત્ત્વની રુચિ કેમ થાય ? ચેતન જો પોતાના જ્ઞાનમાં નથી ટકતો તો પોતાની ભૂલનો કર્તા છે, પણ કાંઇ જડ આદિનો કર્તા નથી. અજ્ઞાનીઓ ભૂલરૂપ માન્યતાથી અજ્ઞાનદશારૂપ કાર્ય કરે છે, અને પરના કર્તૃત્વનું અહંપણું માને છે, ગુલાંટ મારીને પુરુષાર્થ સહિત ઉપાધિથી એટલે કે રાગથી જુદો પડે તો તે ભૂલ ટળેલી જ છે, એટલે કે "ચેતન જો નિજભાનમાં કર્તા આપસ્વભાવ" જીવ જેવો પોતે છે તેવો પોતાને માને તો પોતાનામાં જ્ઞાતાપણે ટકવું, ઠરવું, થવું

જોઈએ, અને પોતામાં ટકયો તો પોતાના ગુણનો કર્તા થયો, પરનો કર્તા ન થયો. બસ એજ ભૂલવાળી માન્યતા પલટીને જ્ઞાનમય અવસ્થા જીવે કરી અને જ્ઞાનપણે થયો. આત્માનો સ્વભાવ સહજ આનંદ છે તેનું પરમાર્થે કર્તાપણું છે. પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં રાગ મારૂં કર્મ અને પુણ્ય પાપ દેહાદિનો હું કર્તા છું, એ માન્યતારૂપ ભૂલ હતી તેને પલટાવીને એટલે કે દોષને પલટાવીને ગુણનો કર્તા થાય છે, સ્વભાવ ભાવનો કર્તા થાય છે. આત્માનું યથાર્થ ભાન એટલે કે સમ્યગ્દર્શન થયા પછી અલ્પકાળે સર્વ કર્મકલંકના આવરણથી રહિત મુક્તદશા થાય છે. ત્યાંપણ પોતાની ચૈતન્યતામાં ટકીને બદલવું છે. એટલે પોતાના અનંત સુખ આનંદનો ભોગવટો છે. પોતાના ગુણમાં સક્રિયપણું ન હોય તો ત્રણેકાળની અવસ્થાનો ભોગવટો ન થઈ શકે. દરેક ક્ષણનો અનુભવ આનદ જુદો જુદો છે. એકજ સમયમાં ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ (નિત્ય) પણ દરેક દ્રવ્યમાં છે. જો દરેક સમયની હાલતમાં સ્વતંત્ર સતપણું (હોવાપણું) ન માનીએ તો વસ્તુના અભાવનો દોષ આવે.

" સ્થિરતા એક સમયમા ઠાણે, ઉપજે વિણસે તબહિ;
ઉલટ પલટ ધ્રુવ સતા રાખે, યા હમ સુની ન કબહી. "

દરેક વસ્તુપદાર્થમાં સૂક્ષ્મ પરિણમન છે, તેને સ્થુળ દ્રષ્ટાંતથી સમજાવી શકાય. જેમ વાંકી આગળી સીધી થઈ તો વક્રતાનો નાશ, સીધી અવસ્થાની ઉત્પત્તિ અને આગળી નિત્ય ધ્રુવ. લોઢા સાથે સરાણનો ઘસારો થતાં ધોળાશનુ ઉપજવુ, કાટનો વ્યય, અને લોઢું ધ્રુવ. એમ આત્મામા અજ્ઞાનનું ટળવું સમ્યગ્જ્ઞાનનુ ઉપજવુ અને જ્ઞાનનું ધ્રુવપણુ છે તે ન્યાયે સંસાર અવસ્થાનો વ્યય, મોક્ષદશાનો ઉત્પાદ અને જીવ દ્રવ્ય ધ્રુવ છે. મુક્તદશામાં પરમાત્મપણે નિજગુણમાં દરેક ક્ષણે સૂક્ષ્મપણે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવપણુ છે. જે અવસ્થા થાય તે તેનું કાર્ય અને પરિણમનારો તે પોતાની પર્યાયનો કર્તા થાય છે. અજ્ઞાની કર્મના પ્રભાવને વધારે છે, કારણકે પોતાને ભૂલીને પરનો કર્તા રાગ-દ્વેષરૂપ થાય છે. અને જ્ઞાની આત્માના સહજ સુખનો કામી પોતાના જ્ઞાનગુણમાં ટકનારો જ્ઞાનની દરેક અવસ્થાનો કર્તા છે, અને પરિણમન અવસ્થાનું કાર્ય છે તેથી દરેક જીવ પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે.

પોતાનું હોવાપણું છે, તે ચેતનાત્મકપણું સ્વાભાવિકપણે હોવાથી તેમાં પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું પરિણમવું તે અભેદ સ્વરૂપે છે. આત્મા પોતાના રાગ રહિત સ્વભાવમાં પરિણમે એટલે તે રૂપ થાય, તે અવસ્થા કાંઈ પોતાનાથી જુદી નથી. પ્રથમ રાગદ્વેષનું દેહાદિનું સક્રિયપણું જ્ઞાનમાં નથી; એમ નક્કી કર્યું. હવે સ્વભાવમાં–સ્વરૂપમાં સક્રિયપણું અને અક્રિયપણું સ્થાપે છે. આત્મદ્રવ્ય અને તેની અવસ્થા એક એક જ છે, અવસ્થા અને અવસ્થાથી તે અભેદ છે, તે અભેદ દૃષ્ટિથી ભેદરૂપ કાર્ય કરવાપણું–સક્રિયપણું નથી. પૂર્ણ સ્વભાવ ઉઘડયો છે ત્યાં બેય અપેક્ષાદ્રષ્ટિથી સક્રિયપણું અને અક્રિયપણું છે તે કહે છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપે તન્મયપણે પરિણમે છે; ગુણી આત્મા પોતાના જ્ઞાનગુણની અવસ્થામાં દરેક ક્ષણે પરિણમે છે, અને સળંગ અભેદરૂપ ટકી રહે છે, તેથી પરમાર્થ નયે તદ્દન અભેદ દૃષ્ટિથી (પદાર્થ અને તેની અવસ્થાને ભેદરૂપ ન ગણવી તે દ્રષ્ટિથી) તો ત્યાં સક્રિય એવું વિશેષણ આત્માને આપી શકાય નહિ. ત્યાં ભેદરૂપ પરિણમવું 'થતું' નથી. તેથી દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ તો (અભેદ દ્રષ્ટિથી) આત્મ દ્રવ્યનું અક્રિયપણું છે. અને નિજસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ અનુભવ આનંદમાં લીનરૂપ અનંત સુખના ભોગવટાપણે દ્રવ્યની અવસ્થાનું પલટવાપણું છે, તેથી નિજસ્વભાવનું કર્તાપણું પણ છે. ત્યાં કેવળ શુદ્ધધર્મ હોવાથી અભેદ પણે પરિણમે છે, અને પરિણમવું તે વસ્તુમાં ભંગ નથી. લોકોએ આત્મસિદ્ધિ ઘણીવાર વાંચી હશે, પણ તેમાં ઊંડું અવગાહન કર્યું નથી. જીવ આંખના ડોડાનો વિષય નથી, પણ હિત અહિતનો નિર્ણય કરનાર અનુભવ સ્વરૂપ પોતે છે, તેને જેવો છે તેવો સમજવો પડશે. સિદ્ધભગવાનમાં–અભેદ દૃષ્યિમાં–આત્મ દ્રવ્યમાં ભેદ નથી માટે અક્રિય છે. પોતાની અવસ્થામાં પરિણમવું તે કોઈના કારણે નથી, પણ ત્રણે કાળની અવસ્થાનો–અનંત સુખનો ભોગવટો તે એકજ સમયમાં કરી શકે નહિ. દરેક અવસ્થાનો અનુભવ ભિન્ન ભિન્ન છે, અવસ્થા ભિન્ન ભિન્ન છે. ગુણની અવસ્થાનો એક સમય તે બીજો સમય નથી. દરેક ક્ષણે જ્ઞાનનું ટકીને બદલવું થાય છે, તેથી ભેદ–અભેદપણું, સક્રિય અક્રિયપણું છે તેમ કહેવામાં કંઈ દોષ નથી. અવસ્થાનું થવું તે સક્રિય અને

અવસ્થાનું દ્રવ્યમાં ભળી જવું તે અક્રિય, રાગ રહિત અવસ્થાનું ત્રિકાળી દ્રવ્યમાં ભળી જવું તે અભેદપણે છે. આમાં સ્વાધીન આત્મદ્રવ્યના ઘણા ન્યાય છે. અજ્ઞાની માને છે કે હું રાગાદિરૂપ છું, એ ખોટી માન્યતારૂપ અજ્ઞાનનો તે જીવ કર્તા છે, તે તેનું સક્રિયપણું છે, પણ હાથ પગ હલાવવા તે સક્રિયપણું નથી. જ્ઞાની પરનું કર્તૃત્વ સ્વીકારતો નથી તેથી અક્રિય, અને હું મારા જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે જ્ઞાનને જાણું છું તે જ્ઞાનરૂપ પરિણમવું તે જ્ઞાનનું સક્રિયપણું છે. જેમ વસ્તુ તત્ત્વ છે તેમ સમજવાનું અને નિર્ણય કરવાનું પોતાને છે. અનેક ન્યાયથી વસ્તુ તત્ત્વનું સ્વાધીનપણું કહેવામાં આવે છે, તે જાતે સમજે તો બધા પ્રશ્નોના નીકાલ આવી જાય છે.

તા. ૫—૧૧—૩૯.

દરેક આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે અનાદિ અનંત છે, સ્વતંત્ર છે. તેમાં હું રાગદ્વેષનો કર્તા, એ આદિ મારૂં કર્મ એ અજ્ઞાનભાવે માન્યું હતું, પણ હું જ્ઞાન સ્વભાવમાંજ વર્તું છું, એમ જ્ઞાનમાં જાણનારો પરનિમિત્તમાં ક્રોધ, માન કે વાસનાનો કર્તા કેમ થાય? હું સ્વાધીન જ્ઞાતા છું, સુખ મારૂં સ્વરૂપ છે, એમ જેને નિર્ણય થયો તે પરમાં સુખબુદ્ધિ કેમ કરે? અજ્ઞાની એમ માને છે કે હું પુણ્યાદિનો કર્તા છું, એ ઊંધી માન્યતા અનંત દુઃખમાં રખડવાનું કારણ છે, તેથી તે અજ્ઞાનનો કર્તા છે. પરપરિણતિ, પરભાવમાં ટકવારૂપ અજ્ઞાનનો કર્તા હું છું એ ભૂલ ટાળીને જ્ઞાતા ગુણનો કર્તા થાય છે. ભૂલ એ મારૂં કાર્ય નથી, હું તો સુખ અને શાંતિનો કર્તા છું, એમ જે જીવ પોતારૂપ પરિણમ્યો, તેને માટે કહેવાયું કે, "ચેતન જો નિજ ભાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ" તે સક્રિયતા મુક્તદશામાં–સિદ્ધ પરમાત્મામાં પણ ઘટે છે. ત્યાં પોતાના ગુણનું–આનંદનું આનંદ અવસ્થામાં જ પલટવું છે. તે સ્વભાવનો અનુભવ તે જ સક્રિયતા છે, એજ સમયે નિત્ય વસ્તુ સ્વભાવે ટકવાની અપેક્ષાએ અક્રિય છે, અને અવસ્થા પલટવાની દૃષ્ટિએ સક્રિય છે.

પ્રથમ સંસારદશામાં ભૂલપણે સક્રિય મનાયું હતું, તે ભૂલ

ટાળીને પરભાવમાં રાગાદિમાં ન ટકતાં જ્ઞાનમાં ટકયો ત્યારે "ચેતન જો નિજભાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ." કહેવાણું; કારણકે જો ક્રોધાદિ કષાયરૂપ અવસ્થા પલટાવીને જ્ઞાની ક્ષમા શાન્તિરૂપ અવસ્થા ન કરી શકે તો જ્ઞાની કેમ કહેવાય? વળી રાગનો નાશ થયા પછી પણ અ-રાગપણે ટકીને શાંતિરૂપે જ્ઞાનગુણમાં પલટવું તો છે, તે દેહાતીત મુક્તદશામાં પણ ઘટે છે. હરેક વસ્તુ સદાય સ્વતંત્ર જ છે, તેનો સર્વથા નાશ (પલટવું) થાય નહિ. દરેક વસ્તુનું દ્રવ્ય સ્વભાવે નિત્યપણું છે, અને તેના ગુણની અવસ્થાએ પલટવું છે. જેમ બાળપણામાંથી જુવાન અને જુવાન અવસ્થામાથી વૃદ્ધપણું એમ બધી અવસ્થામાં ચેતનત્વ સળંગ નિત્ય છે. દરેક ક્ષણનો અનુભવ જુદોજુદો છે. પૂર્ણ પવિત્રતા, નિર્દોષતા, અને વીતરાગતા થતાં દેહ રહિતપણું સહજ આનંદઘન, ચૈતન્યપિંડપણું રહ્યું. મુક્તદશામાં પણ દરેક ક્ષણે ગુણનું પલટણ જે અનુભવનો હેતુ છે, તે અવસ્થાનું બદલવું તે પર્યાય અ-પેક્ષાએ સક્રિયપણું છે. તે જ વખતે તેનું નિત્યપણું અભેદપણું છે, તેથી દ્રવ્યના નિત્ય સ્વભાવની દૃષ્ટિથી અક્રિયપણું છે. પૂર્ણ સ્વરૂપમાં પણ પોતાના આનંદની અવસ્થા થાય છે એટલે કર્તા છે, તે દૃષ્ટિએ સ-ક્રિયપણું છે અને વસ્તુ અભેદ છે તે દૃષ્ટિએ અક્રિય છે એમ ચૈતન્યમાં સક્રિયતા તથા અક્રિયતા બે ન્યાયથી ઘટે છે. ૭૮.

હવે શિષ્ય કહે છે કે આપે દલીલ અને ન્યાયથી જે ત્રણપદ સમજાવ્યા તેનો અંતરથી વિચાર કર્યે સમજાય છે કે તે યથાર્થ છે. પણ જીવ કર્મનો ભોકતા નથી લાગતો તે કેમ હશે? તે અંતરની શંકાનો સદુપાય સમજાવો.

તે શંકા અહીં શિષ્ય રજુ કરે છેઃ—

"જીવ કર્મ કર્ત્તા કહો, પણ ભોકતા નહિ સોય;
શું સમજે જડ કર્મ કે, ફળ પરિણામી હોય." ૭૯.

અત્યારસુધી આપે જે જે ન્યાયથી જીવનું કર્મપણું, કર્તાપણું કહ્યું તે યથાર્થ છે, પણ જીવ ભોકતા જણાતો નથી. કર્મ એટલે કાર્ય. જ્ઞાનનું કર્મ એટલે જ્ઞાનની અવસ્થા, તે રૂપ થવું તે કર્તૃત્વ, જ્ઞાનનું

કર્મ જીવનો ધર્મ છે, એ ન્યાય શિષ્યને અંતર વિચારથી સમજાયો છે. જડકર્મનું કર્તાપણું નિશ્ચયથી એટલે સાચી દૃષ્ટિથી નથી, એમ પણ નક્કી થયું છે. તેથી હવે કહે છે કે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે ફળ દેવામાં ક્રિયાવાળાં થાય, અથવા ફળ આપે ? આત્મા કર્મનો કર્તા અજ્ઞાનભાવે ભલે હો, પણ જડકર્મ ફળ શી રીતે કરી શકે ? (અહીં નિમિત્તથી જડ લીધું છે ખરી રીતે જીવ પોતે દોષરૂપ વિકારનો કર્તા થાય છે.) જેટલા રાગાદિ જીવે કર્યા તેટલું જ કાર્યરૂપ ફળ આપવામાં તે જડ સમર્થ શી રીતે થાય? જેટલાં પુણ્ય પાપના ભાવ કર્યા તેટલું જ માપી માપીને તેનું કળ જડ કેમ આપે? મારે આને ફળ આપવું છે એવી જડને કયાં બુદ્ધિ છે? આ શિષ્યે ઘણો વિચાર કરીને પ્રશ્ન પૂછયો છે. ૭૯.

હવે બીજો પ્રશ્ન પૂછી એ વાતને નક્કી કરાવવા માગે છે, કે કોઈ ગુનો કરે ને તેની શિક્ષા આપનાર ઈશ્વર હોય તો એ વ્યવસ્થા બને પણ તેમ માનવામા મોટો દોષ આવે છે. તે પ્રશ્ન હવે શિષ્ય રજુ કરે છે.-

ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય;
એમ કહ્યે ઈશ્વરતણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦

શિષ્યે કહ્યું કે.-જડ એની મેળે કાર્ય કરી શકે નહિ, માટે વચ્ચે ઇશ્વરને નાખવો જોઇએ, પણ એમ માનવામાં મને ઘણો વિરોધ લાગે છે, એમ કહ્યે ઈશ્વરનુ નિર્દોષપણું, ઈશ્વરપણું જ જાય છે. આટલો ન્યાય સમજવાની બુદ્ધિ શિષ્યમાં હવે પ્રગટી છે કે રાગાદિ રહિત ઈશ્વર તો એવો મધ્યસ્થ હોવો જોઇએ કે કોઇના કાર્યમાં પડે નહિ. એટલું તો શિષ્યને નક્કી થઇ ગયુ છે કે જગતની ઘાલમેલ અથવા ઇચ્છા કરવાવાળો ઇશ્વર સિદ્ધ થતો નથી. જો ઇશ્વર શુદ્ધ જ હોય, પરતું કાંઇ કરી શકતો જ ન હોય, રાગ અને ઇચ્છા પણ ન કરે તો જગતનો કોઇ નિયતા વ્યવસ્થાપક ન રહે. અને શુભ અશુભ કર્મ ભોગવવાના કોઇ સ્થાનક પણ ન રહે તો પછી પુણ્ય પાપનું ફળ ભોગવવાપણું રહે નહિ. આ તેની શકા છે.

હવે શુદ્ધ પરમાત્મા એવા ઇશ્વરનો વિચાર કરીએ તો ઈશ્વર

એટલે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે પરનો અકર્તા છે, પણ જો અજ્ઞાનભાવે જેવું જીવ માને છે તેવું જો ઇશ્વર કરતો હોય તો. તેને ઇશ્વિર કહી શકાય નહિ. કોઈનું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા કરે તો તેને ઉપાધિવાળો અને દેહધારી માનવો પડે. જડ આદિના કાર્યો કરવામાં કોઈ ડાહ્યો વ્યવસ્થાપક વચ્ચે નાખીએ તો તે જડ અને જીવની બરાબર દેખરેખ રાખે, કાર્ય કરે, બધાને ફળની વહેંચણી કરી આપે એમ મનાય. પણ તેવો સાચો ને ડાહ્યો માનવામાં તો મોટો વિરોધ આવે છે, કારણકે તેમાં ઇશ્વર પરમાત્મા વીતરાગ કોને કહેવો તે પ્રથમ નકકી કરવું પડશે. જે લોકો પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મા ઇશ્વરને જગતના કાર્યોના ફળદાતા તરીકે સ્વીકારે છે તેને પોતાનું સ્વરૂપ શું છે તેની ખબર જ નથી. મારે ઇષ્ટ કરવું છે, તે ઇષ્ટની પૂર્ણતા કેમ હોઇ શકે, તેની ખબર વિના લોકો કહે કે અમે આત્માને પરમાત્મા જેવો માનીએ છીએ તો તેની વાત પરમાર્થે જુઠી છે, પણ તેની દૃષ્ટિએ અજ્ઞાનપણે તે સાચી માને છે. જે ઇષ્ટ અબાધિત સાધ્યને પહોંચવું છે તેને યથાર્થપણે ઓળખીને તેની પૂર્ણતાના લક્ષે શરૂઆત કરવી જોઇએ. તે શરૂઆત જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ કર્યો ક્યારે કહેવાય, કે આત્માના પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિર્ણય વિરોધ રહિત થાય ત્યારે. જેને ભાવનગર જવું હોય તેણે ગામ, માર્ગ અને તેની વિધિ જાણવી જોઇએ. પચાસ હજારની હવેલી બનાવવી હોય તો પ્રથમ તેનો નકશો નકકી કરવો જોઇએ. અને તે મકાનની પૂર્ણ સ્થિતિના લક્ષે શરૂઆત થવી જોઈએ. તેમ ઇષ્ટ અબાધિત સાધ્ય એવો આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ કેવો હોવો જોઈએ તેની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા શું તે પ્રથમ જાણવું જોઇએ, અને તેવીજ માન્યતા અને તે રૂપ અંશે વર્તન પ્રથમ જ હોવું જોઇએ; એનું નામ પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત છે. પણ સત્ શું, તેના ભાન વિના જગતના ઘણા લોકો કહે છે કે અમે ધર્મ માનીએ છીએ, કરીએ છીએ, આત્માના હિત માટે કરીએ છીએ અથવા ઇશ્વરાર્પણ યજ્ઞાદિ કરીએ છીએ, અનાસકતપણે સંસારની સેવા કરીએ છીએ એમ ધર્મને નામે કાળા કેર કરે. આત્માના સ્વભાવને જેમ છે તેમ નહિ માનતાં અન્યથા માને, અને માને કે અમે જ સાચા, તેને પરાણે કોણ સમજાવી શકે ? લોકોમાં સત્‌સ્વરૂપ વિષે, આત્મધર્મવિષે અનાદિનો ભ્રમ ચાલ્યો આવે છે. પૂર્ણતાના લક્ષે

શરૂઆત કરનાર સાધક સ્વભાવ ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે જીવ એમ માને કે મારામાં દોષ, દુઃખ, ભૂલ તથા પરની ક્રિયા નથી, માત્ર જ્ઞાને સમજવુ મારૂં લક્ષણ છે, જ્ઞાનમાં ટકવું તે મારૂં કર્મ છે, અને મારૂં સ્વાધીન અસંયોગી ચેતન તત્ત્વ રાગાદિ ઉપાધિ રહિત ત્રિકાળ પૂર્ણ શુદ્ધ છે. એવું લક્ષ અને તે લક્ષમાં જ ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ તે મારૂં કર્મ કાર્ય છે, બીજું કાંઈ પણ કાર્ય મારૂં નથી; એજ ધર્મ છે. અત્રે ત્રણ પદના નિર્ણયથી શિષ્યની વિચારશક્તિ ખીલી છે, ઉઘડી છે, તેથી કહે છે કે ઈશ્વરને પરના કાર્ય કરનારો, ફળ આપનારો માનીએ તો પૂર્ણ પવિત્ર સ્વાધીન અતીન્દ્રિય સ્વરૂપમાં વિરોધ આવે, કારણકે નિરુપાધિક શાંતપદ તે પરમાત્માપણું છે. તે પદના સાધકને ખબર છે કે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ ચૈતન્યઘન, સહજ આનંદમય વીતરાગપણું મારામાં શક્તિરૂપે છે, તે પૂર્ણ ઉઘડી જાય ત્યારે તેમાં કોઈ દોષ ન સંભવે, વીતરાગને રાગીપણું ન હોય એવો નિયમ છે. એટલે શિષ્યે નક્કી કર્યું છે કે હું પૂર્ણ થાઉં તો મારે પણ ઉપાધિ ન રહે. જો જગતની ઉપાધિ રહેતી હોય તો કર્મબંધ રાગાદિ દોષથી રહિત સ્વાધીનપણે રહી શકાય નહિ માટે તેમ માનવામાં મોટો વિરોધ આવે છે. જગતમાં અનેક મિથ્યા અભિપ્રાય છે, તેમાં એમ પણ માનનારા છે કે યજ્ઞાદિ કાર્યોથી ધર્મ થાય. અગ્નિકુંડમાં અગ્નિ કરીએ, ઘી બાળીએ, તેનો ધૂમાડો આકાશમાં જાય, તેનાં વાદળાં થઈ વરસાદરૂપે જગતને પોષણ મળે, ઈશ્વર વિષ્ણુ આદિ વ્યક્તિને નામે યજ્ઞ કરવાથી જગતના જીવો સુખી રહે, બધા ભેગા થઈ પ્રાર્થના કરીએ તો આપણું હિત થાય, બધાનાં શરીર નીરોગી રહે, ધનધાન્યથી તૃપ્તિ થાય એવી ભાવના કરીએ તો તેમાં આપણું હિત થાય, અનાસક્તપણે આમ કાર્ય કરીએ, આમ કરવુ જ જોઈએ એમ માને છે, જ્ઞાતાપણું શું, ચૈતન્યનો ધર્મ શું તેની તેમને ઓળખ નહિ અને બીજાથી ગુણ (હિત) થાય એમ માને છે, પણ વિચાર કરો કે જગતના જીવો ધર્મના બ્હાને કયાં કયાં ભૂલ કરે છે? કાર્ય થઈ જાય તે જુદી વાત છે અને કરવું તે જુદી વાત છે. ધર્મ એટલે આત્માનો સ્વભાવ "જ્ઞાતા છે" જ્ઞાતા જાણે. તેમાં પરનું કર્તવ્ય આદિરૂપ (કાર્ય)

કરવાપણું હોય નહિ; રાગ ઇચ્છા અને મનવાણી દેહની કે આત્માની કોઈ ક્રિયા ઠીક છે, હું કરી શકું એમ માનવું તે મિથ્યા છે.

ઇશ્વિર એટલે પરમાત્મા, મોટો મહિમાવંત, દેહ રહિત, રાગ, ઇચ્છા, વાસનાથી રહિત–વીતરાગ, નિર્દોષ છે.

૮૧ મી ગાથામાં શિષ્ય કહેશે કે આ જગતની વ્યવસ્થા નિયમ–બદ્ધ ચાલ્યા કરે છે, તે વ્યવસ્થાનો કર્તા ઇશ્વર ન હોય તો તેની વ્યવસ્થા ન રહે. જીવ પુણ્ય પાપ કરે અને તેનું ફળ આપનાર ઇશ્વર ન હોય તો તે ફળ ભોગવવાનાં સ્થાનક પણ ઠરે નહિ; માટે જડ પ્રકૃતિના કાર્યો કર–નારો જીવ જેટલો ગુણદોષ કરે તેનું તેટલાજ પ્રમાણમાં ફળ દેનારો ઇશ્વિર માનવો જોઈએ, એવા અભિપ્રાય પરત્વે યથાર્થ વિચાર આગળ કરીશું. પ્રથમ જીવે અજ્ઞાનપણે ઊંધી દૃષ્ટિએ માન્યું હતું કે મેં પુણ્ય પાપ રાગાદિ કર્યાં પણ જે ક્ષણે જાણ્યું કે એ દોષ અને દુઃખ મારો સ્વભાવ નથી, એમ તે ભૂલની માન્યતા ટાળી કે આત્મા રાગદ્વેષનો કર્તા નથી. જો તેવી ભૂલ કરવાનો સ્વભાવ હોય તો છૂટી શકે નહિ, માટે પોતા–નામાં દોષ કરવાની યોગ્યતા હતી તે ભૂલ ટાળતાં સ્વયં ગુણરૂપ રહ્યો. જે પોતાના નિજગુણમાં શાંત અવિકારી ગુણનો ભોગવનાર છે તેને વિકારી એવા પુણ્ય પાપનો ભોક્તા કેમ કહેવાય ? પોતે પરને ન કરે ન ભોગવે, માત્ર જ્ઞાનમાં નિરુપાધિક આનંદ—શાંતિને કરે, ભોગવે. તો પછી એવો જે સંસારથી મુક્ત, દેહાદિ ઉપાધિ રહિત ઇશ્વર તે પરની ઉપાધિમાં કેમ પડે ? આત્માનો ધર્મ જે પુણ્ય–પાપ રાગ રહિત છે, તે ભૂલીને તે વિરુધ ઉપાધિક ધર્મને પોતાનો માન્યો તેથી અધર્મી થયો. આત્મા જ્ઞાનમાત્ર જ્ઞાતા છે તેને ભૂલીને બીજું કાંઈ કર્તૃત્વ માને તો તેણે પોતાનો અનાદર કર્યો છે અને પરાધીનતાનો આદર કર્યો છે. હવે જીવ જ્યારે પોતાનું સ્વાધીન જ્ઞાતાપણું બધા વિરોધોને ટાળીને જેમ છે તેમ સમજે ત્યારે પરનો–પુણ્ય પાપ રાગાદિ ઉપાધિનો કર્તા પોતાને માનતો મટે, છતાં અમુક કાળસુધી દયા, દાન, પુણ્યાદિના વિકલ્પ અને ક્રિયા, ઉદય મુજબ થઈ જાય; તે કરવાની ઇચ્છા પણ ઉઠે, અને કાર્ય પણ થઈ જાય છતાં તે કાર્યને પોતાનું માનતો નથી, તેમાં પર–માર્થ માનતો નથી, એનાથી ગુણ માનતો નથી. અજ્ઞાનીઓ માને

છે કે અમે અનાસકતપણે કરીએ છીએ, અમે કરાવ્યું, અમે આ ઠીક કર્યું એમ પુણ્યાદિ પરભાવ કરવામાં મીઠાશ વેદે છે તેઓ આત્મસ્વભાવની અનંતી હિંસા કરે છે, જ્ઞાતાપણાનો અનાદર કરવાથી હવે પછીના ભવે અવશ્ય મૂઢ થવાના છે. લોકો કહે છે કે અમે આત્માને બરાબર માનીએ છીએ, નિઃશંક છીએ અમારી શ્રદ્ધા સાચી છે, પણ દોષ શું છે, પોતાના અભિપ્રાયની ખતવણીમાં કયાં ભૂલ છે, તે જાણતા નથી, માટે તે ઊંધા નિઃશંક તો ખરા. આત્મા જ્ઞાન વિના કાંઇ કરતો નથી, અને રાગ રહિત છે, સ્વાધીન છે, પોતાની શાંતિ આનંદનો કર્તા છે એવું જેને યથાર્થપણે ભાન નથી, તેઓ જરૂર અજ્ઞાનવડે રાગાદિકના કર્તા થાય છે, તેઓ અબ્રહ્મચારિ છે, હિંસક છે. લોકો ધર્મના નામે સાચા ન્યાયનું ખૂન કરતા હોય છે. જેમ સ્વભાવ છે તેમ ન માને અને ઊંધી ખતવણી કરે તો તેને સદાય અન્યાયની હાજરી છે અને ન્યાયની ગેરહાજરી છે. અહીં આ ગાથામાં જિજ્ઞાસુ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે જગત નિયંતા ઇશ્વર માનીએ અને કર્મના ફળને ઇશ્વર આપે એમ માનીએ તો ત્યાં ઇશ્વરપણું રહેતું નથી, કારણકે ઇશ્વર તો રાગ રહિત કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ અરૂપી જ્ઞાનઘન શુદ્ધ સ્વભાવે છે, તે પ્રકૃતિના ફળ દેવાની પ્રવૃતિ કેમ કરી શકે ? જો તેમ માનીએ તો તેને દેહાદિ ઇચ્છા આદિ ઉપાધિવાળો માનવો પડે. કોઈનું કાંઇ કરવુ એમાં તો શુભ અશુભ ઇચ્છા આવી, ઇચ્છા કરવામાં મન આવ્યું મન છે તેને દેહ છે. પરમાત્મા તો અસંગ અને સ્વાધીન છે, અરૂપી છે. તેને જો પરના સંગવાળો, ઇચ્છાવાળો કર્તૃત્વવાળો માનો તો ઘણા ઘણા વિરોધ આવશે, પોતાને પણ નિરુપાધિક શાંત વીતરાગ પરમાત્મા થવું છે, તો જેને પોતાનું હિત કરવું હોય તેણે પ્રથમ યથાર્થ નિર્ણય કરવો પડશે. સિદ્ધ પરમાત્મા અસંગ, અરૂપી દેહરહિત પૂર્ણ શુદ્ધ નિત્ય વીતરાગ છે. એવો પોતાનો આત્મા પણ પૂર્ણ શકિતરૂપે સ્વભાવે છે એમ માનવું પડશે. આત્મા સ્વતંત્ર સ્વરૂપે જ્ઞાતા જ છે તે પરનું કાંઈ કરી શકે જ નહિ, ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં બીજાનું કોઇ કાર્ય કરી શકે નહિ. જેને આત્મ ધર્મનું સત્ય સુખ જોઇતુ હોય તેણે અવિરોધી સ્વભાવને માનવો પડશે. જેણે પોતામા પરનું કર્તવ્યપણું, રાગપણું, પુણ્યપણું, દયાપણું, રાગીદ્વેષીપણું વગેરે માન્યુ છે, તેણે ઇશ્વર જગતનો

કર્તા હોય, ફળદાતા હોય, એમ માન્યું છે; તેણે તે માન્યતા ટાળવી પડશે. વર્તમાનમાં પણ રાગદ્વેષ મમત્વ રહિત શુદ્ધપણે શાંતપણે કેવળી ભગવાન દેહધારી છતાં વીતરાગપણે રાગના વિકલ્પ ઈચ્છા રહિત રહી શકે છે. જ્યાં આત્માનું પૂર્ણ ઐશ્વર્ય દેહરહિત અરાગીપણું પ્રગટ છે ત્યાં ઉપાધિ માનવી તે મિથ્યા છે, ખોટું છે. ઘણા લોકો કહે છે કે અમે આત્મા માનીએ છીએ, પણ ભાઈ આત્મા એટલે આત્મા સિવાય પરનો બધો અભાવ તે આત્મા, જ્ઞાન સિવાય કાંઈ કાર્ય કરે નહિ, તેથી જ્ઞાનના આનંદ વિના કાંઈ અન્યનો ભોકતા નથી. એ અસંગ સ્વાધીન તત્ત્વ કેવું હશે તેનો વિચાર કર્યો છે? ઇન્દ્રોના બધાં સુખ અને તીર્થંકર પદવીનું પુણ્ય, એવા પુણ્યભાવ રહિત, પુણ્યની ઈચ્છા રહિત આત્મા છે. બધા આત્મા જાતિ અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે, પણ જો પોતાનું પૂર્ણ સ્વાધીનપણું સમજીને પૂર્ણને પામવાનો તે જાતનો પુરુષાર્થ લાવે તો પૂર્ણ પવિત્ર થઈ શકે છે. પણ પ્રથમથી જ જે પૂર્ણપદ છે તેને ઉપાધિવાન માને છે તે રાગ રહિત કેમ થશે? મારામાં પુણ્ય પાપ, રાગનો અંશપણ નથી એટલે કે મારે ઇન્દ્ર આદિના સુખ પણ જોતાં નથી, મન, ઈન્દ્રિય, દેહાદિની સહાયની મને જરૂર નથી, એમ સર્વ વિકાર વાસનાથી ભિન્ન થઈ હું શુદ્ધ છું એવી હા લાવો, જેવું સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે તેવું મારૂં સ્વરૂપ છે, એમ જેવો આત્મા છે તેમ માનવું હોય તેણે બધા વિરોધ રહિત નિર્દોષતા તે મારૂં તત્ત્વ છે તેની હા પાડવી પડશે, પ્રથમ યથાર્થ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરવી જોશે. જેને સાચું પરમહિત જોઈએ છે તેને તે રૂપ માન્યતા અને તે જાતના સ્વાધીન પુરુષાર્થનું અંશે પણ કારણ પોતાના વિષે લાવવું પડશે. આમાં કાંઈ મન, વાણી, દેહનો પુરુષાર્થ નથી કે ઈશ્વર કંઈ કરી દે તેમ નથી. જે ઘણા ઘણા પ્રકારે બીજું માને છે, આત્મામાં પ્રકૃતિના વિકારીભાવની એટલે કે વિકારી કાર્યની ખતવણી કરે છે તે દોડીને દુર્ગતિમાં જાય છે. કોઈ બહારથી પુણ્યાદિના જોગથી પોતાની દૃષ્ટિવડે સરખું અનુકૂળ ભાળતો હોય, અને માનતો હોય કે અમે બીજાની દયા પાળીએ છીએ, બ્રહ્મચર્ય, સત્ય વગેરે લૌકિક નીતિ પાળીએ છીએ, પણ જે આત્મસ્વરૂપના અભાનવડે બીજાથી સારૂં માની રહ્યો છે, તે પોતાના સ્વભાવનો ઘાત કરી રહ્યો છે. પરમાર્થમાં પુણ્ય ભાવ ઉપાધિ

છે, અંધભાવ છે. લોકો બાહ્ય દષ્ટિના ઊંધા ભાગવડે મોહભાવની મસ્તીના થનગનાટમાં એમ માને છે કે આત્મા આવો પુણ્યવાળો છે, તેને જ્ઞાની કહે છે કે ભાઈરે! ઉભો રહે, કંઈ વિચાર. તું જેનાથી ગુણ માને છે તે તો અંધભાવ છે, પ્રકૃતિનો વિકારી ઉપાધિક ભાવ છે.

પ્રશ્નઃ–તો શું આત્મજ્ઞાન થાય તેણે પુણ્ય દાનાદિ શુભ કાર્ય ન કરવા? ઉત્તર:–કોઈએ પ્રકૃતિના એ કાર્ય કર્યા જ નથી, માત્ર અભિમાન જ કર્યું છે. જ્ઞાનીને પણ થઈ જાય છે. પણ તે અહંપણું કરતા નથી. જ્ઞાની ગૃહસ્થ હોય ત્યાંલગી તેવો શુભજોગ થઈ જાય. છતાં તેને કર્તવ્ય માનતો નથી. થાય તેને કેમ રોકાય? આત્મા જ્ઞાતા દષ્ટા છે, તે જ્ઞાનમાં ટકીને જ્ઞાતાપણે જ્ઞાનને જાણ્યા જ કરે તે તેનું નિત્ય કાર્ય છે. પોતે સ્વાધીન સ્વરૂપ છે, જગતનો સાક્ષી છે. જેવા કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા જગતના સાક્ષી છે તેવાજ સર્વ જીવાત્મા પોતાના મોક્ષ સ્વભાવમાં સ્વાધીનપણે સ્થિત થવાની શક્તિ ધરાવે છે. કોઈ જીવ બીજાનું સુધારી કે બગાડી શકતો નથી, પણ માત્ર જાણે છે સાક્ષીને ઘાલમેલ કરવાની ન હોય. લોકો સંસારની ઉપાધિનો ઘણો ઘણો વિચાર કરે છે, પણ પોતાનું સ્વાધીન તત્ત્વ શું છે, તેનો વિચાર નિર્ણય કરતા નથી. જેણે માન્યતામા ઈશ્વર જીવને ફળ આપનારો, જગતની વ્યવસ્થા રાખવાવાળો કે ઉપાધિવાળો માન્યો છે તેણે પોતાનું સ્વરૂપ પરાધીન ઉપાધિવાળું અને રાગવાળું માન્યું છે. કારણકે જે જીવ ઇશ્વર—પરમાત્મા થાય, તેણે એક ઇશ્વરરૂપ થઈ તે તે ઉપાધિવાળાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. જો ઇશ્વર કર્મના ફળને આપે, એમ ગણીએ તો ત્યાં શુદ્ધતા એટલે ઇશ્વરનુ ઐશ્વર્ય જ રહેતું નથી. કેમકે જગતના જીવો પુણ્ય પાપ કરે, અને તેને ફળ દેવા આદિ ઉપાધિ પ્રપંચમાં પ્રવર્તતા ઇશ્વરને દેહાદિ અનેક પ્રકારનો સંગ થવો સંભવે છે. અને તેથી યથાર્થ શુદ્ધતાનો ભંગ થાય છે. કદી એમ માની લઈએ કે ઇશ્વર એક જ છે, તે બધું કરે છે, તેનો વિચાર કરીએ તો પણ દોષ આવે છે. મુકત જીવો બધા નિષ્ક્રિય છે અર્થાત્ પરભાવ આદિના કર્તા નથી. તે પરભાવ આદિના કર્તા થાય તો ઇશ્વરને સંસારની અને રાગીપણાની પ્રાપ્તિ થાય. તેમજ ઇશ્વર પણ પરને ફળ દેવા આદિ રૂપ

ક્રિયામાં પ્રવર્તે તો તેને પણ પરભાવ આદિના કર્તાપણાના દોષનો પ્રસંગ આવે; તેથી તો તેનું ઇશ્વરપણું જ ઉચ્છેદવા જેવી સ્થિતિ થાય છે.

શિષ્યનો ભોકતાપણાનો પ્રશ્ન ચાલે છે.

હવે જીવનું અજ્ઞાનભાવે રાગાદિનું કર્તાપણું કબુલ કરીને કહે છે કે જડકર્મો જીવની ભૂલ પામીને આવ્યાં, પણ જડ કેમ જાણે કે અમારે આવું ફળ આપવું છે? અને ઇશ્વર તેની વ્યવસ્થા કરે, ફળ આપે તો પણ તેમ માનવામાં મોટો વિરોધ આવે છે, કારણકે "ફળ દાતા ઇશ્વર ગણ્યે ભોકતાપણું સધાય, એમ કહે ઇશ્વરતણું ઇશ્વરપણું જ જાય." અને "ઇશ્વર સિદ્ધ થયા વિના જગત નિયમ નહિ હોય, પછી શુભાશુભ કર્મના ભોગ્યસ્થાન નહિ કોય." આમ બે પ્રકારની વિરુદ્ધતા શિષ્યને ભાસે છે. શિષ્યે એટલું તો લક્ષમાં રાખ્યું છે, કે ઇશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ છે, અને તેને અંતરમાં રાખીને સમજીને કહે છે કે ઇશ્વર તો પૂર્ણ શુધ્ધ છે, તે જગતના પ્રપંચમાં કેમ પડે? આ ઉપરથી સમજવાનું કે શિષ્ય કેવો જોઇએ? વિચાર કરનાર અને ઊંડાણથી ન્યાયને સમજી શકે તેવો જોઇએ, આવા શિષ્યની જેમ જિજ્ઞાસુ મુંઝાઇને પ્રશ્ન કરે તો તેનો નીકાલ થાય. જિજ્ઞાસુ એવા હોય કે તેઓ વસ્તુનો વિચાર કરે, વસ્તુનું લક્ષણ શું, હેતુ શું, આ વાત આમ કેમ હોઈ શકે એ વિગેરે વિચારી તેના પ્રશ્ન કરી શકે. જે સત્ સમજવા માટે મુંઝવણ કરે છે તે પોતાની મુંઝવણ ટાળી શકે છે. પણ લોકો સાવ મૂઢ જેવા છે તેથી પોતાના તત્ત્વની જ વાત જાણવા ન માગે અને સંસારનું કંઇ કરવાનું આવે ત્યાં તૈયાર થાય, ઉપાધિ કરવાનું, તેનું જાણવાનું હોય તેમાં રુચિ કરે, પ્રેમ જોડે, પણ પોતાનું જ પરમ શુધ્ધ તત્ત્વ કેવું છે તે જાણવાની દરકાર જ કરતા નથી, ધીરજથી ખુબ મનન કરવાની જરૂર છે કે એવી કઇ ભૂલ રહી જાય છે કે જેથી અનંત કાળથી રખડવું પડે છે! અહીં શિષ્યને એવી ખટક લાગી છે કે પૂર્ણ પરમાત્મા શુધ્ધ થયા છતાં પણ જો તે જગતની ઉપાધિવાળો રહેતો હોય તો મારે પણ પૂર્ણ શુદ્ધ થવું છે તો મારે પણ ઉપાધિમાં જ રહેવું પડે તેથી પોતે જે માન્યું છે તેમાં વિરોધ આવે છે, માટે શંકા ઉદ્ભવી છે. વળી કોઇ

કહે કે રાગ રહિત કામ કેમ ન કરી શકાય? તો તેનો ઉત્તર એમ છે કે પૂર્ણ શુધ્ધતામાં દેહ રહિત દશામાં એ સંભવતુ નથી. જ્ઞાતા જાણે કે કંઇ કરે! કરવું તેમાં ઇચ્છા છે, ઇચ્છા એટલે રાગ અને રાગ તે દુઃખ છે, તે ઇશ્વરમાં કેમ સંભવે? ઇશ્વર એટલે આત્માની છેલ્લામાં છેલ્લી પવિત્ર સ્વાધીન દશા. તે જો જગતને ફળ દેવામાં જોડાય તો તેને ઇચ્છા, મન, અને શરીર પણ જોઇએ, અને સંસારીના જેવી દશા આવે, તેથી પૂર્ણ શુધ્ધતામા ભંગ પડે. લોકોની સમજણમાં કયાં કયાં ભૂલ થાય છે તે પોતાએ સમજવું પડશે. મન, વાણી, દેહની ક્રિયા કરવાનો અધિકારી અજ્ઞાની પણ નથી તેથી તે પણ કરી શકે જ નહિ અને જ્ઞાની પણ જડની અવસ્થાને ત્રણ કાળમાં ન કરી શકે તો પછી ઇશ્વરને જડની ક્રિયા કરવી અને તેનું ફળ આપવું તે કેમ બની શકે? અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે માને કે હું કરૂં છું, પ્રકૃતિના સંયોગો આવે, તેનો રાગદ્વારા સ્વીકાર કરે કે એ મારા અને હું તેનો કર્તા છુ, પણ સાચી દૃષ્ટિથી જુઓ તો પુણ્ય પાપ રાગાદિરૂપ કંઇ કરવુ તે આત્માનો ગુણ નથી. ન્યાય સમજો. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાતા દૃષ્ટા સાક્ષી ચૈતન્યઘન છે, તેનામાં ભૂલ કરવાની યોગ્યતા છે, તે એવીરીતે કે પ્રકૃતિના સંયોગમા અજ્ઞાનપણે માને કે હું પુણ્ય પાપ રાગવાળો છું. કર્તા છુ, એટલા, દેહાદિનો ભોકતા છુ, પણ એવું માનવાથી કાંઇ તે તેનું કાર્ય થઈ શકતુ નથી, પણ પોતે કર્યું એવી કલ્પના કરે છે. આત્માનો અધિકાર શું તે પોતાને સમજવું પડશે, બોલણીમા બોલે, પણ અંદર જ્ઞાનભાવનું ભાસન—જાણવું શી રીતે છે તે વિચારો તો માલુમ પડશે કે પરનું કાર્ય કોઇ જીવ કરી શકતો નથી, છતાં પણ હું પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષ કરૂં છું એમ જે કોઇ માને અને પરનો કર્તા થાય તો તેણે જડની ક્રિયા કરવાનો અધિકાર છે-નહી, છતાં સ્વીકાર્યો ગણાય, પણ તે તો રખડવાનો ઉપાય છે. એમને એમ અનંતકાળ વીત્યો, પણ પોતાનું પૂર્ણ સ્વાધીન તત્ત્વ જેમ છે તેમ તેની પ્રતીત કરી નહિ, અને તેનો ઉત્સાહ પણ આવ્યો નહિ. લોકો તત્ત્વ-જ્ઞાનના વિચાર વિના લૌકિક નીતિ, દાન, પુણ્ય, વગેરે અમારાથી થાય છે, એમ જડ પ્રકૃતિના કાર્યો ઠીક માની તેમાં ધર્મ માને છે, અને અમે મોટા અને ધર્મી છીએ એમ માને છે. પણ જેને

સત્ય સ્વરૂપનું ભાન નથી તે મહામૂઢ છે. ભલે તે હજારો શાસ્ત્રનો જાણનાર હોય, તોપણ તે પરમાર્થે પાપી જીવ છે, અને ભલે નવ વર્ષનો બાળક હોય છતાં અંતરમાં જેને કર્તાપણાનું અભિમાન છૂટી ગયું હોય, અને રાગદ્વેષ ઉપાધિ રહિત હું નિર્મળ આત્મા છું એમ માન્યું હોય અને પરનું સ્વામીત્વ સ્વીકાર્યું ન હોય તે, સાચો ન્યાય તેના હૃદયમાં બેઠો હોવાથી મહા પવિત્ર છે; કારણકે તેમાં સ્વતંત્રતાનાં બીજડાં છે. પૂર્ણ જ્ઞાન સિવાય જડ આદિનું કોઈ કાર્ય પોતાનું માનતો નથી, કર્તા થતો નથી. એ જ્ઞાતાની સમજણની બલિહારી છે. ચૈતન્યનો સ્વભાવ જાણવું છે. તેમાં કરવું કયાં આવ્યું? ભગવાન અનંત જ્ઞાનીઓ એમ કહી ગયા છે કે તારો તો જ્ઞાન ગુણ છે, પુણ્ય, પાપ, રાગાદિ તારો સ્વભાવ નથી, દેહાદિ પરની ક્રિયા કરવાનો તારો અધિકાર નથી, એટલે કરી શકતો જ નથી; માટે હું કરું, કરી શકું એમ માનીશ નહિ. એ વાત ન્યાયથી યથાર્થપણે જેને અંતરમાં બેઠી છે તેને રાગદ્વેષ ઉપાધિમય દશામાં રખડવાનું ન રહે. અહીં શિષ્યને શંકા કરવાનું કારણ એ છે કે જો ઈશ્વરને પરને ફળ દેનારો વગેરે પ્રકારે માનું તો મારી પૂર્ણતાને બાદ (વિરોધ) આવે છે, કારણકે દરેક આત્મા જાતિ અપેક્ષાએ સરખા ઈશ્વર છે, જે કર્મની ઉપાધિથી રહિત થઇ પૂર્ણ પરમાત્મા થાય તે રાગદ્વેષ ઈચ્છા રહિત એટલે કે વિકલ્પ રહિત હોવા જોઈએ. માટે ઈશ્વરને વીતરાગ જ્ઞાતા ભગવાન ઠરાવવો અને વળી તેને પ્રપંચવાળો માનવો એ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. જૈન દર્શનમાં જ પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્માની સિદ્ધિ યથાર્થપણે છે. દેહધારીપણે પણ સર્વજ્ઞદશા પૂર્ણ વીતરાગતા હોઈ શકે છે, તેના અનેક પ્રમાણ છે, તે યથાર્થ યુક્તિ, આગમ, અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે, ચોક્કસ છે, અનંત જ્ઞાનીઓ જે કહે છે તે જ અહીં કહેવાય છે. ભલે ક્રોડોની સંખ્યા અસતને માર્ગે હોય તેથી કાંઈ સત્ હીણું ન થઈ જાય. સતને સંખ્યાની જરૂર નથી. સતને માનનાર વર્ગ સદાય થોડો જ હોય, છતાં સતમાર્ગ સદાય ટકી રહેશે. એકેક આત્મા સ્વભાવે જાતિપણે પૂર્ણ પરમાત્મા છે, અને સ્વતંત્ર છે. વર્તમાન દશામાં પૂર્ણ સ્વરૂપનું ભાન કરી એ જાતના પુરુષાર્થ વડે પૂર્ણ ઈશ્વર થઇ શકે છે, તેને જગતનું કંઇ કરવાનું બાકી રહેતું નથી, ફરી સંસારમાં આવવાપણું નથી. આ

શક્યા નથી, પણ સમજ્યા તે પોતાના પવિત્ર જ્ઞાન સ્વરૂપમાં સમાઈ ગયા છે. જ્ઞાનીને વિકલ્પની વૃત્તિ હોય તો લોકોત્તર એવા પરમાર્થ માર્ગનો ઉપદેશ આપે. આત્મા જ્ઞાતા જ છે, બીજું કરવાનું આત્માના અધિકારમાં નથી તેથી બીજું કરવાનું જ્ઞાની ન કહે. સાધક જીવ પણ વિકલ્પ મારૂં સ્વરૂપ નથી એમ વિકલ્પ તોડીને જ્ઞાનમાં ઠરી ગયા, તો પછી ઈશ્વરમાં ઈચ્છા આદિ વિકલ્પનો સદ્ભાવ કેમ હોઈ શકે ? પરમાત્મ સ્વરૂપ તો પૂર્ણ વીતરાગ નિર્મળ છે, અક્રિય અસંગ છે. તેમાં કાંઈ પણ કાર્યનો આરોપ કરીએ–ઇચ્છાવાળું કહીએ તો મોટો વિરોધ આવે છે. જેમ ભરેલો ઘડો હોય તેની ઉપર પાણીનો ધોધ નાખીએ તો તે ઘડો ઉલટો ચાર આંગળ અધૂરો થઈ જાય, તેમ પૂર્ણ શુદ્ધ પવિત્ર ઈશ્વર ઉપર જગત આખાની કારવાઈનો આરોપ નાખતા ઈશ્વરપણામાં વિરોધ આવશે. ઈશ્વરને વીતરાગ નિરૂપાધિક કહેવો અને વળી દયા કરનાર ઈચ્છાવાળો ફળ દેવાવાળો કહેવો તે વિરોધરૂપ છે. ઘણાં માને છે તે ઉપર ન જુઓ. ફલાણો બહુ બુદ્ધિવાળો છે માટે તેનું સાચું છે એમ નહિ. સંસારમાં આત્મજ્ઞાન થયા પછી રાગ–દ્વેષનો સર્વથા અભાવ કરીને જે ઈશ્વર થાય તેનામાં રાગ કે ઈચ્છા–પણું કેમ સંભવે ? તે મધ્યસ્થપણે વિચારો તો બધુંય સમજાય તેમ છે. જે અલ્પ પુરુષાર્થ વડે અલ્પરાગ પણ થવા ન દે તે પૂર્ણ પરમાત્મદશા પૂર્ણ પુરુષાર્થ થયે થોડો ઘણો પણ રાગ કેમ થવા દે ? તે વિચારો. અને રાગ ઈચ્છા વિનાના અને અસ્થિરતા વિનાના ઈશ્વરને જગતની ઉપાધિવાળો માનવો તે તો સંસારમાં દેહધારી જ્ઞાની કરતાં પણ ઘણી હીનતા કહેવાય. લોકોને તત્ત્વની પરીક્ષા વિના બહારથી બીજું મનાઈ ગયું છે કે જગતમાં મોટા થાય તે બીજાનું ભલું કેમ ન કરે ? જો લોકોને સુખી ન રાખે તો એવો પરમાત્મા અમારે જોઈતો નથી. એક ભાઈ કહેતા હતા કે ઇશ્વર તો અમે એને કહીએ કે બધાને જે જોઈએ તે સુખ આપે. પછી તેને કહ્યું હતું કે જ્યાંસુધી આ માન્યતા જે કોઈ રાખે તે માન્યતાવાળો ત્રણકાળમાં સુખી ન થાય. પોતાને સાચું તત્ત્વ સમજાયું નથી, તેથી પોતે ઇશ્વરને પણ રાગ–ઇચ્છાવાળો માને છે. એમ જગતમાં લોકોએ આવી કે આના જેવી બીજી માન્યતા વડે 'ઇશ્વર' નામની જગતકર્તા, નિયંતા, વ્યવસ્થાપક વ્યક્તિ છે એવી

કલ્પના ઉભી કરેલ છે. અહીં શિષ્ય પોતાના શુદ્ધ આત્મા પરત્વે જ ન્યાય સમજવા માગે છે કે જો આવો ઇશ્વર હોય તો શું વિરોધ આવે એમ કહી તેનો ન્યાય સમજવા માગે છે; પણ ખરી રીતે તો સ્વાધીન આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું હોઇ શકે તે વાતને નકકી કરવા માગે છે, એટલે કે વાસ્તવિક ન્યાયથી નિર્દોષપણું પૂર્ણ સ્વાધીન ઇશ્વર તત્ત્વ નકી કરવા માગે છે. જવાબમાં બધા આત્મા શકિતસ્વરૂપે પરમાત્મા છે તેની શ્રદ્ધા અને તે જાતના પુરુષાર્થવડે પૂર્ણ પરમાત્મા થઇ શકે છે. માટે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ યથાર્થ કેવું હોવું જોઈએ તેનો ન્યાય સમજાવે છે. ઇશ્વરને કંઈ કરવાપણું ઠરાવીએ તો જે મુકત જીવો છે તેના કરતાં પણ આ જગતની વ્યવસ્થા કરનાર ઇશ્વરનું હીણત્વ થયું, એથી તો ઇશ્વરપણાનો ઉચ્છેદ કરવા જેવું થયું. જગતના લોકો બીજું માને તેથી બીજું ન થાય આ લોકોત્તર માર્ગની એટલે કે અપૂર્વ આત્મતત્ત્વની યથાર્થ પ્રતીતિ થવી મહા દુર્લભ છે. વસ્તુ સ્થિતિ સમજો. ફરીને આવો વખત નહિ મળે. આત્માની યથાર્થ વાત જ્યાં ત્યાં સાંભળવામા આવતી નથી. અનંત ભવમાં જે ન સમજાયું તે અપૂર્વ તત્ત્વ સમજવાના અપૂર્વ ટાણાં છે. મનુષ્યપણું અનંતવાર પામ્યા છતાં આ વાત કેમ ન સમજાણી એ ઉપરથી વિચારો કે જે અનંતકાળમાં ન સમજાયું તે સમજણ કંઇક મોંઘી હશે. જેનું વિસ્મરણ અનાદિ કાળથી ચાલ્યુ આવે છે, તેનો પરિચય કરવામાં થોડો કાળ ગાળવો પડે છે જે કંઇ ભૂલ થાય છે તે પોતાના સ્વરૂપમાં જ ભ્રમ થવાથી થાય છે તે ભૂલ એની મેળે ટળવાની નથી. સ્વભાવનું ભાન કરે તો તે ટાળવી અશકય નથી. પણ આત્માનો લોકોત્તર માર્ગ બહારથી જે મનાયો છે તેનાથી જુદો છે. મનુષ્યભવ પામીને આત્માનું યથાર્થપણું સમજીને ન જાય એટલે ભવનો અભાવ થાય એવો સાચો અભિપ્રાય કે જે વડે સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ શકે તેવો પુરુષાર્થ ન કરે તો અનંતકાળમાં ફરી મનુષ્યપણું મળવું મુશ્કેલ થઈ પડશે. ઘણાને આ તત્ત્વની વાત કાને પડવી પણ દુર્લભ છે. તેમાં કદાચ સાંભળી અને તેનો વિરોધ આવ્યો અથવા તત્ત્વની અરુચિ થઈ તો તે મનુષ્ય જેવી રીતે કાગડા, કુતરા, કીડી, મકોડા જેમ મરી જાય છે તેમ (તે કદાચ લોકમાં મોટો કહેવાતો હોય, છતાં) એક દેહ છોડીને

બીજા દેહોમાં રખડવાની દૃષ્ટિએ તે પામર જીવોની સમાન જ છે.

કોઇ માને છે કે ઇશ્વર પાસે રોજ ભક્તિ કરીએ તો દુઃખ ટળશે. "હે પ્રભુ! તું દયાળુ છે, મારા ઉપર દયા કરજે." એમ જે ઇશ્વરને કરુણાવાળો માને છે, તેણે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી. પણ જેને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન છે અને જાણે છે કે ઈશ્વરમાં ઇચ્છા, દયા રાગ વિકલ્પ નથી, તે એમ સમજીને ભક્તિ કરે છે કે હું તો તેમના નિર્દોષ વીતરાગ સ્વભાવનું બહુમાન કરૂં છું, અને ઉપચારથી પ્રભુને કરુણાવંત કહું છું, મારે કંઇ ઇશ્વર પાસેથી મેળવવાનું નથી. હું પણ પૂર્ણ ઇશ્વર જેવો જ છું, એમ સમજીને પોતાની અધૂરી દશાને પૂર્ણ કરવાનો પુરુષાર્થ સ્વરૂપભક્તિવડે કરે, તેમાં તે પૂર્ણ ઇશ્વર વીતરાગનું બહુમાન આવી જાય છે.

સાચા ન્યાયથી જુઓ તો બધાય આત્મા અને ઇશ્વરનો એક સરખો સ્વભાવ છે, વ્યક્તિરૂપે બધાય જુદાજુદા છે. જીવ અને ઇશ્વરનો સ્વભાવ ભેદ (જુદાઇ) માનતાં અનેક દોષ સંભવે છે. બન્ને ચૈતન્ય સ્વભાવથી એક સરખા છે તેથી તે બન્ને સમાન ધર્મના કર્તા થયા, તેમાં ઇશ્વર જગતની રચનાના કાર્ય કરે અથવા કર્મના ફળદાતા થાય, ફળ આપે અને શુદ્ધ મુક્ત પણ ગણાય એ બેઉ વિરોધ છે, શુદ્ધ સ્વભાવમાં ભેદ પડે છે. આત્મા અને પરમાત્મા ચૈતન્યપણે સરખા છે. જો ઇશ્વર પુણ્ય પાપનું ફળ આપવા સંબંધી અનંત દેહાદિ રચવાનું કાર્ય કરે તો શું દોષ આવે તેનો વિચાર કરીએ તો, એક જીવ જ્યારે રાગાદિ પુણ્ય પાપનો ઉપાધિભાવ કરવા વડે એક જ દેહ કરે છે ત્યાં તે સંસારી ઠરે છે, અને ઇશ્વર અનંત દેહાદિનો કર્તા થાય તે શું સંસારી ન કહેવાય? આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન છે, અને સૌ જીવ પોત પોતાના ભાવના કર્તા છે તેથી દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે, તેમ ન માનવું અને જીવ પુણ્ય પાપ કરે, અને પોતાના કર્મોનું ફળ પામવા માટે ઇશ્વરની જરૂર પડે એ માનવું તે ન્યાયથી સાચું નથી, ન્યાય એટલે "ની" ધાતુ સાચામાં લઇ જવું. આ ન્યાય જે ન સમજે અને પોતાના આગ્રહમાં રોકાય, અને કહે કે મારે એવી વાત માનવી નથી, તો તેને અનંતા જ્ઞાની પણ પરાણે સમજાવી શકે નહિ. સર્વજ્ઞ પ્રભુ તીર્થંકર

ભગવાન ધર્મ સભામાં જાહેર કરે છે કે જગતના બધા જીવો સ્વતંત્ર છે, દરેક "જીવ એક અખંડ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય પણ સંપૂર્ણ છે." આ માનવાની જે ના પાડે તે રખડવાનો કામી છે. જે વાત= (આત્મસ્વરૂપનો સાચો ન્યાય) અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા કહી ગયા છે તે જ વાત શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પણ કહી ગયા છે. વાણી વડે આત્માનું વર્ણન પુરેપુરૂં કેમ થાય? તેઓએ કહ્યું છે કેઃ—

" જે સ્વરૂપ સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં, કહી શકયા નહિ પણ તે શ્રી ભગવાન જો; તેહ સ્વરૂપને અન્યવાણી તે શું કહે, " અનંતજ્ઞાન બળથી એકેક આત્મા પૂર્ણ છે, સ્વતંત્ર છે તેનું વર્ણન વાણીથી શું કહેવું સમજનાર અંતરથી તેનો આશય-પરમાર્થ સમજી લે. " તેહ સ્વરૂપને અન્યવાણી તે શું કહે અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો; અપૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે ?" જે જીવો, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ન હોઇ શકે એવી શંકાવાળા છે તેને આત્માની એક પણ સાચી વાત અંતરમાં બેસવી કઠણ છે. અનંત જ્ઞાનીઓ જે સ્વરૂપને પોતાના અનુભવથી કહી ગયા છે, તેનો આશય-ઊંડું રહસ્ય સમજનારા કોઇ વીરલા જ ભાગ્યશાળી હોય છે. જે તૈયાર પાત્ર હોય તે સમજી લે. જ્ઞાની તો પોતાનું કાર્ય પૂરૂં કરી પોતામાં સમાઇ ગયા. કોઇ કોઇને પરાણે સમજાવી દે કે મોક્ષ આપી દે એમ નથી. એમ જો થતું હોય તો બીજો તેને નરકમાં ધકેલી દે. તેને જે કોઇ કહે તેનું સાચું જ માનવું પડે તો તેનું જીવદ્રવ્ય સ્વાધીન ન રહ્યું બીજાને આધીન થયું; પણ તેમ નથી, દરેક જીવ સ્વાધીન છે. ઉંધો પડયો પણ જીવ સ્વાધીન છે, સવળો પડયો પણ જ્ઞાનદશામાં સ્વતંત્ર છે. અહીં ન્યાયથી કહેવું છે કે સંસારી જીવ-અજ્ઞાની જીવ થોડો રાગ, પુણ્ય-પાપ કરે તેને એક દેહમાં રહેવાનું કાર્ય થાય તેને બંધવાળો કહેવો, અને ઇશ્વર અનંત દેહોનું કાર્ય કરે ફળ આપે તેને મુક્ત અને શુદ્ધ કહેવો તે કેમ બને ? માટે ઇશ્વરને પુણ્ય પાપના ફળનો દેવાવાળો માનવો તે સંસારી જીવો કરતાં પણ અધિક ઉપાધિવાળો માનવા બરાબર છે. લોકોને તત્ત્વની વિચારણાનો અવકાશ લેવો નથી, તેથી કંઇ કંઇ માન્યતા ધારી લે છે; પણ યથાર્થ વિચાર કરવો જોઇએ. વિરોધ રહિત તત્ત્વ જ્યાં સુધી ન

સમજાય ત્યાં સુધી રાગ રહિત થવાનો પુરુષાર્થ થઈ શકે નહિ. જેને પોતાનામાં કંઈ માલ (સામર્થ્ય) જણાતો નથી તે 'ઈશ્વર ફળ આપનાર છે' એવી કલ્પના ઉભી કરે છે.

તા. ૭—૧૧—૩૯. ૮૦ મી ગાથા ચાલે છે.

આત્મા અને ઇશ્વરનો સમાન ધર્મ છે તે વિષેના પ્રશ્નમાં કાલે એમ કહેવાયું કે સંસારી જીવ એક દેહ મળે એટલા પુણ્ય પાપ કરે છતાં બંધવાળો અને ઈશ્વર ઘણા દેહના કાર્ય કરે, ફળ આપે છતાં મુક્ત કહેવો, શુદ્ધ કહેવો તે પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.

વળી જીવ કરતાં ઇશ્વરનું સામર્થ્ય વિશેષ માનીએ તોપણ વિરોધ આવે છે. ઇશ્વર એટલે જેના આત્માની શક્તિનો પૂર્ણપણે વિકાસ થયો હોય તે. લોકોની સમજણમાં ઘણો ફેર છે. જગતનો ઘણો વર્ગ ઈશ્વરને કર્તા અને ફળદાતા માને છે. એક માને તેમ બીજો માને એવી પરાધીન માન્યતાથી ચલાવી લે છે. જે જીવ મુક્ત થાય તેને શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ગણીએ અને વળી ઈશ્વર ખાસ પ્રકારનો સત્તાવાન માનીએ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય એવા મુક્ત જીવમાં અને ઇશ્વરમાં જુદાઈ જોઈએ; પણ તેમ હોઈ શકે નહીં, કેમકે ફળ આપવાનું કાર્ય તો રાગનું કાર્ય છે અને ઇશ્વર રાગવાળો હોય તો તે ઇશ્વર ન કહેવાય. ઇશ્વરને શુદ્ધ ગણીએ અને ઇશ્વરને કર્મનો ફળદાતા ગણીએ તો મુક્ત સ્વરૂપ એવા દરેક જીવથી પણ તે કાર્ય થવું જોઈએ. ઇશ્વર રાગ અને ઈચ્છા રહિત છે, છતાં તે જગતના કાર્ય કરી શકે એમ માનનારે તો પોતાના આત્માને સ્વાધીન માન્યો નથી. અહીં એમ કહેવામાં આવે છે કે જે કાર્ય સંસારી જીવ કરે તેને બંધવાળો કહેવાય, અને મુક્ત જીવથી પણ તે કાર્ય થાય એમ કહો તો તેને સંસારી માન્યો. સંસારના કાર્યો ઇશ્વર કરે તો તે ઈશ્વર તો ઉપાધિવાળો થયો. ઇશ્વર એટલે શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ નિર્મળ આત્મા, તે કેવો હોઈ શકે તેની ઓળખ થયા વિના પોતાના સ્વરૂપને અન્યથા માનવાપણું જ રહે છે. જે કર્મના કાર્ય છે તે ઇશ્વર કરે એમ ઠરાવનાર પોતેજ અજ્ઞાન દ્રષ્ટિવાળો છે. પાપની ભીડ પડી તે ટાળવાની વિનંતી ઇશ્વર નામની વ્યક્તિ ઉપર નાખે છે તે આકાશના પુષ્પની આશા રાખે છે. ઇશ્વર છે પણ તેનું સ્વરૂપ શું તે સમજો.

ભગવાન પરમાત્મા તો નિર્મળ જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ અસંગ છે, તેને ઉપાધિવાળો માનવો તે ઈશ્વરપણામાં સંસારીપણાનું આરોપણ છે જીવ પોતે ભૂલ કરે તેથી પાપના ઉદયે બહારની અગવડતા ઉભી થાય હવે તે ટાળવા ઈશ્વર આવે તે વાત કેમ બને? કદી તે વખતે પોતે સમતા રાખે અને પુણ્યનો ઉદય થતા તે અગવડતા ટળે, તેથી ઈશ્વરે ભીડ ભાગી એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે લોકો પૂર્ણ સ્વરૂપને-ઈશ્વરને પોતાના ગજે કપે છે ઈશ્વરને ફળદાતા જે માને છે તેણે પોતાને પરાધીન માન્યો છે તે માન્યતાવાળો જીવ સ્વાધીનતાનો પુરુષાર્થ કેમ કરી શકે? લોકો કહે છે કે જગતકર્તા, પ્રભુ, ભગવાન, ઈશ્વર તેને જૈનધર્મવાળા માનતા નથી પણ જે શુદ્ધપણે હોય તેને ઈશ્વર માનવા કે ઉપાધિવાળા ઈશ્વર માનવા? ઘણા લોકો ઈશ્વરને કર્તા અને ફળદાતા માને છે, તેથી સાચું ન હોય તે સાચું થઈ જતું નથી ન્યાયથી જે ઘટે તે સાચું માનવું ઘણા લોકો અમુક પ્રકારે માને છે તેથી મારે તેને સાચું માનવું તે ન્યાય નથી પોતાને પૂર્ણ નિરુપાધિક અને મુક્ત થવું છે, પણ છે તેવું યથાર્થ માનવું નથી, તો તેનાથી સ્વાધીનતાનો પુરુષાર્થ પણ કેમ થઈ શકે? જો ઈશ્વરને સંસારી કાર્યોનો કર્તા ઠરાવો એટલે કે ઈચ્છાદિવાળો અશુદ્ધ ઠરાવો તો ત્યા વીતરાગતા, સર્વજ્ઞતાનો ગુણ સંભવે નહિ દેહધારી સર્વજ્ઞ ભગવાનને જગત નિયંતા ઈશ્વર માનીએ, તો પછી સર્વજ્ઞ કર્મફળદાતારૂપ વિશેષ સ્વભાવ ઈશ્વરમા કયા ગુણોને લીધે માનવા યોગ્ય છે અહીં એવો સ્વીકાર તો થાય છે કે દેહ રહિત ઈશ્વર તો સર્વ ઉપાધિના સંયોગથી રહિત છે અને તે પરનું કંઈ કરી શકે નહિ પણ એ પ્રશ્ન રહે છે કે દેહધારી-અવતારી પુરુષ સર્વજ્ઞ ઈશ્વર હોય તો? દેહધારી સર્વજ્ઞને વાણી, મન ઇંદ્રિય વગેરે છે તેથી તે જગતને આજ્ઞા કરીને વ્યવસ્થા સુચવતા હોય તો તે પણ અશક્ય છે, કેમકે ફળ આપવાનું કામ રાગરહિતને હોય નહીં વળી તે દેહધારીપણાથી મુક્ત થયા પછી એને દેહરહિત થયે કર્મફળદાતા પણું કોણ કરે? તેથી કર્મફળદાતાપણું માનીએ તો પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વભાવ એવા ઈશ્વરપણાને ઉથાપવા જેવું થાય જગતમા સર્વ જીવો શક્તિએ ઈશ્વર છે, તેમાથી પુરુષાર્થવડે અશુદ્ધતા ટાળીને જેટલા જેટલા ઈશ્વર થયા તે બધાને અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને

અનંતવીર્ય વગેરે ગુણો તેમનામાં પ્રગટેલા છે. તદ્દન નિરાકુળ શાંત, શાશ્વત સ્વાધીન અસંગદશા પ્રગટી હોય તેમને ઉપાધિવાળા માનવા તે ન્યાય નથી. આવો શુદ્ધ નિર્દોષ આત્મા પણ દરેક જીવ શકિતપણે છે એમ પ્રથમ માનવું પડશે. આત્માનું જે યથાર્થ સ્વરૂપ છે તેની કોઈ કાળે પણ હા સંસારી જીવોએ પાડી નથી, એટલે કે સત્સ્વરૂપની ના પાડવામાં અનંતકાળ વીત્યો છે. એક સેકન્ડ પણ દેહાતીતપણું અસંગજ્ઞાયકપણું માનીને સ્થિર થવાનું સ્વાધીન જ્ઞાનબળ કબુલ્યું નથી એટલે કે જ્ઞાન સ્વભાવમાં ઠર્યો નથી, તેને મોક્ષ સ્વરૂપની બેહદ અતીન્દ્રિય આનંદરૂપ શાંતિ મારામાં છે એવો નિરુપાધિકતાનો ખ્યાલ કેમ આવે? એ જીવોને પૂર્ણાનંદ સહજસ્વરૂપ કેમ સમજાય ? જે જીવ પોતાના અનંત સામર્થ્યની-શાશ્વત સ્વાધીનતાની, પુરુષાર્થથી હા પાડે અને હું સ્વાધીન છૂટો પૂર્ણ ઈશ્વર જેવો જ છું એવો અભિપ્રાય નકકી કરવાની ધીરજનું અપૂર્વ જ્ઞાનબળ લાવે, તથા અંતર તત્ત્વની પૂર્ણતાને પહોંચી શકું છું, એવી મારી મુકતદશા તદ્દન સ્વાધીનપણે હોઇ શકે છે એમ હા પાડે તો ભવિષ્યમાં પોતે મુકત થઇ શકે. કોઇ કહે કે હમણા કંઈ પ્રત્યક્ષ થાય નહિ પણ ભવિષ્યમાં આનંદ ભોગવશું, તો તેવું હોય નહિ. અહીં બેઠેલો હું પૂર્ણ જ છું, આવો જ છું એમ સહજ સ્વભાવની હા પાડે અને અંદરથી તેનો વિચાર લાવે કે હે સર્વજ્ઞ! હે પ્રભુ! જેવો તું એવો હું છું, અને હું પૂર્ણ થઇ શકું છું, એમ પોતાની જાતને તેની સાથે સરખાવે તો પોતે પણ તેવો થઇ જાય. અનંતકાળથી પોતાને ઉણો, હીણો અને વિકારી માન્યો હતો, અને ઈશ્વરને પણ ભ્રમબુદ્ધિથી ઉપાધિવાળો માન્યો હતો, તે ભૂલ વાળી માન્યતા ટાળીને જીવે શુદ્ધ પરમાત્માની ઓળખાણ યથાર્થપણે કરી કે હું અને પરમાત્મા સ્વભાવે સરખા છીએ, તેની સહજ હા આવી કે આ આમ જ છે, તે નિર્ણય કરનાર ઈશ્વરની યથાર્થ પ્રભુતાનો નિર્ણય કરનાર હોવાથી પોતે પ્રભુ થઇ જવાનો છે. તેની સાક્ષી અને તે જાતનો અતીન્દ્રિય આનંદ વર્તમાનમાં પણ અલ્પ અંશે અનુભવમાં આવી શકે છે. લોકો બહારથી બીજું માની બેસે છે, પણ આ સાચી વાત સમજ્યા વિના ગમે તેટલા વ્રત, તપ, ચારિત્ર પાળે, પુણ્ય કરે છતાં સૌ સાધન બંધનરૂપ થાય છે. પોતાની ઊંધી માન્યતા

મુજબ ધર્મ માને છે, શાસ્ત્ર વાંચે તો પણ પોતાની મનમાની સ્વચ્છંદ કલ્પના પ્રમાણે આત્માનું એટલે પૂર્ણ મુક્ત શુદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ કલ્પે છે. તથા જે પુણ્યાદિ પરપરિચયથી ધર્મ માનતો હોય છે તે કાં તો ઈશ્વરને જગતની વ્યવસ્થાનો કર્તા માનતો હોય છે અગર તો પુણ્યથી ધર્મ માનતો હોય છે, એટલે કે પુણ્ય કરીશ તો પરંપરાએ મારો મોક્ષ થશે, એમ માનનારા ઊંધા માર્ગે છે. મારા ચૈતન્યમાં પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મધર્મ ભર્યો છે, એવા ભાન વિના પરનિમિત્ત પર આધાર રાખનાર જીવો ક્રિયા કષ્ટ કરીને મરી જાય, છતાં અંશે પણ ધર્મ ન થાય તામલી તાપસનું દૃષ્ટાંત.—ભગવતી ત્રીજા શતકના પ્રથમ અધ્યયનમા અધિકાર છે, તેમાં તે તાપને મહાતપ કરવા છતાં પણ નિયાણું ન બાધ્યું, ઇચ્છા પણ ન કરી છતાં ભગવાને કહ્યું કે તે ધર્મી નથી પણ પાપી જીવ છે, કારણકે તેને અંદર મિથ્યાત્વરૂપી શલ્ય પડયું હતું. કેમકે પુણ્યાદિ કંઈનિમિત્ત હોય તો તેનાથી ધર્મ થાય, એમ અનાદિથી જીવને વ્યવહારનો પક્ષ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવાની રુચિ થતી નથી. હું કેવળ જ્ઞાન માત્ર છું, મારું જ્ઞાનબળ મારામાં જ છે, જ્ઞાન મારૂં કર્તવ્ય છે, એટલે કે જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ મારૂં કર્તવ્ય નથી, એની હા પાડતા તો જીવોને ઘણું જોર પડે છે.

તામલી તાપને સાઠહજાર વર્ષ તપ કરેલ છતાં તેને બાળતપ કહ્યો છે અને અજ્ઞાનીમાં ગણ્યો છે, ત્યારે ભરત ચક્રવર્તી અને શ્રેણિક રાજાને રાજ્ય કરવા છતાં મહાન પવિત્ર ધર્માત્મા કહ્યા. આ જીવનું વીર્ય તો જુઓ! લોકોએ બાહ્ય દૃષ્ટિથી ધર્મની કલ્પના કરી છે. ધર્માત્મા ગૃહસ્થ હોય તેની પાસે રૂપીઆ, સ્ત્રી, ઘર, વગેરે પદાર્થો દેખાય છતા તેને બધન નથી. જેને શુદ્ધ આત્મસ્વભાવનું ભાન થયું તેને છન્નુ હજાર સ્ત્રીઓનો યોગ હોવા છતાં સગ જ નથી. પોતે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત છે જોડે રહેલા સગને ન દેખો, અને સ્ત્રી વગેરે ત્યાગીને જગતમા નગ્ન થઈને બેઠો તે ઉપર ન જુઓ, મધ્યસ્થ રહી પરીક્ષા કરો. "ચૈતનરૂપ અનુપ અમૂરત, સિદ્ધ સમાન સદા પદમેરો" આત્મજ્ઞાની ધર્માત્માનું લક્ષણ બહારથી ન દેખાય. આત્મા એક પરમાણુનો પણ કર્તા નથી. જ્ઞાની ધર્માત્માને એમ વિકલ્પ આવે કે હું

મુનિ થાઉં, નિર્ગ્રંથ થાઉં, પણ એ વિકલ્પનો તે સ્વામી થતો નથી. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ઝવેરાતની દુકાન ઉપર બેઠા હતા છતાં ક્ષણે ક્ષણે મોક્ષ સમીપ જતા હતા. લોકો બહારથી દેખે તો બીજું દેખાય. ગૃહસ્થ વેશમાં જ્ઞાનીને ઓળખવા બાહ્યદૃષ્ટિ જીવોને મુશ્કેલ પડે છે. પ્રશ્નઃ— સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાની કેમ ઓળખાય? ઉત્તરઃ— એને દેખવાવાળો દેખી શકે. આત્મજ્ઞાની તો લોકોત્તર પુરુષ છે, તેને ઓળખવાની રીત જુદી છે. કોઈ ચાર આનાની મજુરી કરતો હોય તેને પાંચ હજારની લોટરીનું ઇનામ આવે તો તેને મજુરી કરવાનો ભાવ ન થાય, તેના ભાવમાં અને વિચારમાં પરિવર્તન થઈ જાય. તેમ આત્મજ્ઞાની પુરુષનું અંતર સંસાર ભાવથી મુક્ત જ રહે છે. દૃષ્ટિ ફર્યા વિના ધર્માત્માની ઓળખાણ ન થાય. આત્માનું યથાર્થ ભાન હોય તેને અંતરમાં બળવાન વિવેક વર્તે છે, સ્વ અને પર વસ્તુને તેના લક્ષણથી ભિન્ન જાણે છે, અંતરંગમાં નિર્દોષ દૃષ્ટિ છે. હું પૂર્ણ શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું એમ પુણ્યાદિ, દેહાદિના રાગ રહિત શુદ્ધતાનો ભાવ સદાય જાળવી રાખવારૂપ સમ્યક્ અભિપ્રાય તે હું છું. એવો ધર્માત્મા ગૃહસ્થ વેશમાં હોય તેની દશાનું ઓળખાણ સામાન્ય જીવને થવું કઠણ છે, લોકો માને છે કે અમે સત્ય બોલીએ, બ્રહ્મચર્ય પાળીએ, દયા પરોપકાર વગેરે કરીએ તો એનાથી ધર્મ થાય, એમ જગતને પુણ્ય ભાવથી અને દેહની ક્રિયાવડે કલ્યાણ કરવું છે, પણ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપ જે ભગવાન આત્મા તેની ઓળખાણ તો કરવી નથી. બંધન ભાવથી મને ગુણ થશે એમ માનવું એ મિથ્યાભાવ છે. અનાદિથી પોતાનું સ્વરૂપ જ વિપરીતપણે મનાયું છે. સ્વભાવની ભૂલ તે ધર્મની ભૂલ; ધર્મની ભૂલ તે અસતનો આદર, એટલે સંસાર અને સંસારના કાર્યોનો પ્રેમ છે. તે અવળી માન્યતાવાળી ભૂલને સમજીને ટાળ્યા વિના સાચું હિત કેમ સમજાય? શરીરની વ્યવસ્થા આમ રાખીએ તો વાંધો ન આવે, અમે આને આમ કર્યું, અમે સંસારને આમ સુધારી શકીએ, અમે જ આમ કરી શકીએ કેમકે અમે સમાજ સુધારક છીએ. વગેરે પર પ્રકૃતિના કાર્યો જાણે મારાથી જ થતાં હોય, એમ જે અભિમાન કરીને હરખાય છે તેને કોઈ સાચા તત્ત્વના સ્વભાવની વાત કરે તો ઝટ ન રુચે. શ્રીમદે ઘણું કહ્યું છે કે, જીવે જગતના અભિપ્રાયો

ઉપરથી પદાર્થનો નિર્ણય કર્યો છે, પણ જ્ઞાનીને ઓળખીને તેમના અભિપ્રાય ઉપરથી એકવાર પણ આત્માનો નિર્ણય કર્યો નથી. જે દેહનું કાર્ય છે તેને આત્માનું કાર્ય માનવું તે મહા અજ્ઞાન છે. તેના કારણો આગળ ઘણીવાર કહેવાયા છે. ૮૦

અહીં શંકાકાર ઊંડાણથી વિચાર કરીને તર્ક લાવે છે કે.—

ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના, જગત્ નિયમ નહીં હોય;
પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય. ૮૧.

એવો ફળદાતા ઇશ્વર નક્કી ન થાય તો જગતનો કોઈ નિયમ ન રહે, અને પુણ્ય પાપના ફળ ભોગવવાના સ્થાનક પણ ન ઠરે, તો પછી જીવને કર્મનું ભોક્તૃત્વ કયાં રહ્યું ? આ પ્રમાણે શંકા પડે છે માટે તેના સદુપાયની માગણી કરે છે. ૮૧.

તા ૮—૧૧—૩૯.

શંકા સમાધાન

કર્મનો ભોકતા જીવ નથી, તે શંકાનું સમાધાન હવે અહીંથી શરૂ થાય છે. જીવને પોતાની ભૂલથી કરેલા અધ્યવસાયથી કર્મનું ભોક્તાપણું છે, એમ બતાવવા સદ્ગુરુ કહે છે કેઃ—

ભાવકર્મ નિજ કલ્પના, માટે ચેતનરૂપ;
જીવવીર્યની સ્ફુરણા, ગ્રહણ કરે જડધૂપ. ૮૨.

પ્ર·- ભાવકર્મ એ શું છે ? ઉ આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ છે, તેને ભૂલીને રાગદ્વેષનો વિકાર મારો છે એમ માનવું, રાગરૂપ રહેવું તે ભાવકર્મ છે. અને આત્માની વિકારી અવસ્થારૂપ ભૂલનું નિમિત્ત પામીને કર્મ-રજ, આવરણ ચોટે તે દ્રવ્યકર્મ છે, એરીતે દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્ત કારણ જીવના રાગદ્વેષનો છે. જીવના રાગદ્વેષ તે અશુદ્ધ અવસ્થા દૃષ્ટિએ જીવનું ભાવકર્મ છે. આઠ કર્મો તો ઝીણી ધૂળ છે, તે જીવના આઠ ગુણને રોકે છે તે સ્વતંત્ર વસ્તુની વિકારી અવસ્થા છે. અહીં એમ કહેવું છે કે જે જીવ તદ્દન અસંગ અને શુદ્ધ જ હોય તો કર્મરજનું અને

રાગાદિનું પરસ્પર નિમિત્તપણું ન હોય. પણ જીવ કર્મભાવરૂપ કલ્પાય છે ત્યાંસુધી તેની વિભાવરૂપ ભૂલવાળી દશા છે, ત્યાં જ ઘાતીકર્મ– મોહકર્મ નિમિત્ત છે. તેના સ્વીકારના કારણે શુભ-અશુભ, પુણ્ય-પાપની પ્રકૃતિની અવસ્થામાં જીવ મારાપણાની ભ્રાન્તિ કરે છે; હું રાગી છું, દ્વેષી છું એમ માનવાની ભૂલ કરે છે. પોતે નિર્દોષ શાંતસ્વરૂપ જ્ઞાતાદષ્ટા છે તે હું નહિ, પણ કંઇ શુભ અશુભ વૃત્તિ તે મારામાં છે અને દેહાદિના કાર્ય હું કરી શકું છું એમ માનનો પરવસ્તુમાં રાગદ્વારા જોડાય છે; એટલે જીવને મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી મિથ્યા અભિપ્રાયનો સદ્‌ભાવ હોય ત્યાંસુધી પોતાના જ્ઞાન ગુણમાં ઊંધાઈ થાય છે. આત્માનો સમ્યગ્‌દર્શનરૂપ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે ભૂલીને પુણ્ય, પાપ, રાગાદિયુક્ત થઇને, દેહાદિમાં સુખબુદ્ધિ તથા પરમાં કર્તાબુદ્ધિ થવી તે ભ્રાંતિ છે, તે જીવનો અવગુણ છે, તે કાંઇ જડનું કાર્ય નથી. અજ્ઞાનપણે પોતાની શાંતિને ભૂલીને જડ ભાવમાં અટક્યો તે અજ્ઞાનરૂપ ભાવકર્મ છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તમાં પોતાની હૈયાતિ માનવારૂપ ઊંધી શ્રદ્ધા ને ચેતનનો વિકાર છે. એ સ્વરૂપની ભ્રાંતિ છે માટે તે ચેતનરૂપ છે, તોપણ ચેતનનો સ્વભાવ નથી; કારણકે ભાનવડે તે દોષ (ભૂલ) ટળે છે. રાગદ્વેષનો વિકાર મારો છે, એમ માન્યો તેણે પરભાવવાળો પોતાને માન્યો છે; ગાથા ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭ માં સાચી દૃષ્ટિનું કથન આવશે કે સ્વરૂપમાં મળમેલ, રાગાદિ ઉપાધિ નથી. સાચી શ્રદ્ધાથી ઊંધો પડીને પાંચ ઇંદ્રિય, દેહાદિ, અને તેના વિષયભોગોમાં સુખબુદ્ધિવડે જેણે ભાવકર્મને પોતાનું માન્યું તે હું સુખી, દુઃખી, પુણ્યવાળો, એમ પોતાને પરરૂપ માને છે.

ઉદયકર્મની અસરને પોતાની માને છે, અથવા તે આઠ કર્મની અવસ્થાને પોતાની કરે છે. કારણકે રાગને પોતાનો માને છે તેથી તે પરને નિજરૂપ કરે છે. એવી ચેતનની વિકારી ઊંધી માન્યતા તે પોતાની ભ્રાંતિ છે, તેનું નામ દર્શનમોહ છે. તેનો અનુયાયી થઇને જીવમાં જે વીર્યશક્તિ છે તે, ભ્રમણાને અનુસરીને પુણ્ય પાપરૂપ શુભ અશુભ અધ્યવસાયમાં જોડાય છે. " કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ " જીવે જેમાં પોતાપણું મારાપણું કલ્પેલું છે તેમાં [illegible] સ્ફુરાયમાન થાય છે. જે ઠીક માન્યું તેમાં તેણે વીર્યને [illegible] અનુયાયી વીર્ય ' જેની જેમાં

રુચિ તેનું તેમાં અટકવું થાય છે. જેમાં ઇષ્ટપણું મનાયું તેમાં તેનો પુરુષાર્થ થાય છે. પૂર્વ કર્મના ઉદયમાં જોડાવાથી જીવના વિભાવરૂપ યોગનું કમ્પન થાય છે. અને જડકર્મના આધારે દેહાદિની જે ક્રિયા થાય છે તેને હું કરૂં છું એમ માને છે, અને પ્રકૃતિના સ્વભાવને નિજગુણ માની રાગી દ્વેષી જીવ બને છે. જેમ લોઢાનો તપાવેલો ગોળો તે પાણીને પકડી લે છે, તેમ જીવ રાગદ્વેષથી રંજાયમાન થતાં નવીન કર્મરજ તેના ક્ષેત્રમાં પકડાઈ જાય છે, એટલે જુનાં કર્મના ઉદયનું નિમિત્ત અને જીવના રાગનું નિમિત્ત બે નિમિત્તોનો યોગ થતાં ઝીણી સૂક્ષ્મ રજ તે એક ક્ષેત્રમાં બંધપણું પામે છે. જેમ નાવમાં છિદ્ર હોય તો જળને અંદર પેસવાની યોગ્યતા છે, અને તે નાવમાં પાણી ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા છે, તેથી પાણીનું આશ્રવણ થાય છે.

અહીં હવે ભોક્તાપણું સિદ્ધ કરે છે કે જીવમાં પરને ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ નથી પણ યોગ્યતા છે. જ્યાંસુધી જીવની ભૂલ છે ત્યાંસુધી જીવની તે યોગ્યતા છે એથી કહે છે કે જડ સ્વયં જીવને રાગદ્વેષરૂપ ભાવની ભૂલ કરાવતું નથી, જડમાં પ્રેરણાદિ ધર્મ નથી, પણ અજ્ઞાનપણે જીવની ભૂલના કારણે જડ રજકણો ચોંટયા છે. અહીં જીવ કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તે નિમિત્ત (ઉપચાર, વ્યવહાર) નું વચન છે. જીવનુ વીર્ય જ્ઞાનમા અસ્થિર થાય છે. ૭૯ મી ગાથામાં આશંકા હતી કે "શું સમજે જડકર્મ કે ફળ પરિણામી હોય." ફળનો દેનારો થાય તેને જીવ કેમ ભોગવે છે તે સમજાવે છે, કે ભૂલ અને આવરણની જાત જુદી છે. ભૂલ થવી તે ચેતનનો વિકાર છે, અને આવરણનું જવુ અને આવવું, ગળવુ અને મળવુ એવો પુદ્ગળનો સ્વભાવ છે, પુદ્ગળનો બધ સ્વભાવ છે, પુદ્ગળની દરેક અવસ્થા તેના ઉપાદાનના કારણે સ્વતંત્રપણે થાય છે, છતાં જીવનું નિમિત્તપણું છે, જીવ પોતાની શુદ્ધ સત્તાનો અજાણ્યો થયો થકો પુણ્ય, પાપ, રાગાદિ, દેહાદિનો કર્તા થાય છે, તેના લક્ષણને (ગુણને) પોતાનો ગુણ માને છે, તેનુ કાર્ય પોતાનું માને છે, તેથી રાગદ્વારા તે રૂપ મિથ્યાજ્ઞાનનું જીવ વલણ કરે છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ જડ રજકણો જીવના રાગાદિનું નિમિત્ત પામીને સ્વયં બંધપણું પામે છે. જડના રજકણોનો જથ્થો તે જુનાં કર્મ સત્તામાં

રહેલાં છે તેની સાથે બંધરૂપ થાય છે. જીવની જેટલી રાગદ્વેષરૂપ અજ્ઞાનદશાની ભૂલ થાય તેટલા જ પ્રમાણમાં નવીન કર્મ-રજ આવીને ચોંટી જાય છે. જેમ સૂર્યનું નિમિત્ત પામીને મેઘવાદળ રંગબેરંગી કાચળીપણે-મેઘધનુષ્યપણે પરિણમી જાય છે, તેમ જીવ રાગરૂપ હું છું એમ માને તો પોતાના જ્ઞાનમાં અસ્થિર થાય, અને કર્મ થવાની યોગ્યતાવાળા રજકણો સ્વયં આવીને બંધાઇ જાય છે. એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. ૮૨.

હવે ભોક્તાપણું જણાવતાં કહે છે કેઃ—

ઝેર સુધા સમજે નહિ, જીવ ખાય ફળ થાય;
એમ શુભાશુભ કર્મનું ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩.

સાદો અને સહેલો દાખલો જગતને ઝટ ગ્રાહ્ય થાય એવો આપી સમજાવ્યું છે. ઝેર અને અમૃત, અફીણ અને મેવા મીઠાઇ એ તો જડ પદાર્થ છે. તે પોતે સમજતા નથી કે અમે ખાનારને મૃત્યુ અથવા દીર્ઘાયુ આપીએ. પણ તેનો સ્વભાવ એવો જ છે કે તેને ગ્રહણ કરનાર પ્રત્યે તેનું ફળ થાય છે, તેમ જીવમાં શુભ અશુભ કર્મ પણ એની મેળે પરિણમીને ફળ સન્મુખ થઇ જાય છે, તે વખતે જીવ માને છે કે મેં સ્વાદ લીધો. જીભ તો રૂપી જડ છે, ચેતન અરૂપી છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તે પુદ્ગળના ગુણ છે. પુદ્ગળનો મીઠો સ્વાદ જાણતાં, ચેતન ભગવાન સ્વાદરૂપ થઇ જતો નથી. કડવાશ-ઝેર ખાતાં ઝેરમય થઇ જતો નથી, છતાં અજ્ઞાની માને છે કે મેં ખાધું, મેં ભોગવ્યું એમ પોતાના જ્ઞાનમાં સુખ દુઃખ ભોગવવાની માન્યતા કલ્પે છે. જીવ પરને ભોગવે છે એ નિમિત્તની-ઉપચારની ભાષા છે. જેમ નાનો બાળક લાકડીનો ઘોડો કરીને ચાલવાના રસ્તામાં રમત કરતો હોય, તેને તેનો બાપ કહે કે તારો ઘોડો દૂર રાખ, તો છોકરો સમજી જાય છે કે આ લાકડી મારા પિતા મને દૂર કરવાનું કહે છે, તેમ પિતાના કથનનો આશય બાળક સમજી જાય છે. પણ જો પિતા તેને ચોકખું સંભળાવી દે કે તારી લાકડીને માર્ગમાંથી દૂર કર તો બાળકને ન ગમે. તેમ અહીં જીવને કર્મનો કર્તા ભોક્તા કહ્યો છે, એ નિમિત્તના આરોપથી ઓળ-

ખાવવા માટે કહ્યો છે જીવ પોતે અરૂપી જ્ઞાન માત્ર છે જ્ઞાનનો જ
તે કર્તા છે તે પરને કરતો નથી, ભોગવતો નથી ઝેરનો કોળીયો
કે અફીણનો કટકો અથવા મીઠાશવાળા લાડુનો કટકો જ્યારે મોઢામાં
મૂકયો ત્યારે જીવે જાણ્યુ, પેટમા ગયો તે જાણ્યુ. અને વિષ્ટા થઇ તે
પણ જાણ્યુ રાગી જીવ તેમા ભોકતાપણું માને છે કે મેં સ્વાદ લીધો,
મે અમૃત જેવો આહાર ખાધો, એમ ઊંધી માન્યતા કરે છે, પણ જ્ઞાની
કે અજ્ઞાની કોઇ પરને ભોગવતો નથી અજ્ઞાની પરવસ્તુના રાગમાં
અટકીને રાગદ્વેષરૂપ થઇને જાણે છે, અને જ્ઞાની ધર્માત્મા પોતાના
લક્ષણથી ભિન્ન સર્વ પદાર્થને રાગ રહિત જાણે છે સાકરનો કટકો કે
અફીણનો કટકો કાંઇ આ માત્મા પેગી જતા નથી, પૂર્વે ભૂલનુ નિમિત્ત
પામીને જે શુભ અશુભ પુણ્ય પાપના રજકણો દેહમા આઠ કર્મપણે
રહ્યા છે તેનો ઉદય થતા, જીવ વર્તમાન પુણ્ય પાપની અવસ્થામા રાગ-
દ્વેષરૂપ પોતાને માને છે, અને રાગી દ્વેષી બને છે, તે તેનુ ભોગવવું
છે જેમ નિર્મળ અરીસામા ઝેરને અમૃત, સુવર્ણ અને વિષ્ટા સહજ-
પણે દેખાય છે, તેમ ચેતનનુ કાર્ય તો જાણવુ જ છે કાંઈ પરનું કરવું
કે ભોગવવુ નથી, પણ અજ્ઞાની અજ્ઞાનપણે, ભ્રાન્તિપણે માને છે કે
આ મે કર્યું પરમાણુનો પરિણમન સ્વભાવ કેવો છે તેને જે જીવ
જાણતો નથી તે પરવસ્તુની અવસ્થા દેખીને તેમા ઇષ્ટ અનિષ્ટપણુ
માને છે અઢી રૂપિયાશેર મેસુબનો કટકો મોઢામા નાખ્યો. તેને જરા
ઓગાળીને તેનો લોચો બહાર કાઢીને જુઓ તો તે કેવો દેખાય છે
તે માલમ પડશે ક્ષણમા મેસુબના પરમાણુના રજકણનો બદલો થયો
દેખાશે, અજ્ઞાની તેમા પ્રેમ કે ગ્લાનિ કરે છે, કારણકે વસ્તુના ધર્મને
જ્યાસુધી ન જાણે ત્યાસુધી પરવસ્તુને સગવડ કે અગવડરૂપ માની
તેને રાગદ્વેષપણે દેખે છે, મે મનોજ્ઞ ઇષ્ટ પદાર્થને ભોગવ્યો અથવા
મે કડવા પદાર્થનો સ્વાદ લીધો એમ માને છે, પણ આ સ્વાદ
ચેતનમા થાય છે કે જડમા? જડની અવસ્થામા થાય છે, છતા જીવ
તેમા રાગી દ્વેષી થાય છે જેમ બીજ સ્વયં યોગ્ય ભૂમિનુ નિમિત્ત
પામીને ઊગે છે, પછી પાકે છે તેમ કર્મની સ્થિતિ પૂરી થયે શુભાશુભ
કર્મ યથાકાળે ફળે, તે તેનો સ્વભાવ છે જેમ ચોમાસામા શાકભાજી
ભીંડો વગેરે ઊગે છે, તે દોઢ માસમા ફળે છે, અને ગયણના બીજમાથી

ફળ દસ-પંદર વર્ષે ફળે છે તેવો તેનો સ્વભાવ છે. તેમ જીવ પૂર્વ કર્મના શુભાશુભ ઉદયમાં રાગપૂર્વક જોડાઈને તેમાં અટક છે તેથી નવીન કર્મરજનો એક ક્ષેત્રમાં સંચય થાય છે. તે તેની જેટલી સંખ્યા, જાતિ, રસ અને સ્થિતિના પ્રમાણે તે રજકણો બંધપણું પામે છે, તે તેની સ્થિતિ પૂરી થયે ફળે છે. તે તેના કાળે પરિણમે છે, તેમ પરિણમવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે. જીવ તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું, કર્તા ભોક્તાપણું માને છે. અફીણનો કટકો જાણતો નથી કે આને અગવડતા આપું. પણ તેમાં કડવાશની શકિત પોતાને આધારે રહી છે. અફીણના રજકણોને ખબર નથી કે મારે આનું મૃત્યુ કરાવવું છે, તથા કેરીના રસને ખબર નથી કે આને હું લાલપ અને સાતારૂપ સંતોષ પમાડું, પણ તેના સ્વભાવે જ તેનું પરિણમન થાય છે. કાળા પત્થરનો કકડો મોઢામાં મૂકો તો તે કાંઇ ઓગળે નહિ, પણ અફીણનો અથવા સાકરનો ગાંગડો મુખમાં ઓગળે છે, કેમકે ઓગળવાનો તેનો સ્વભાવ છે. તેમ શુભ અશુભકર્મ તેના ભાવે પ્રગટ દેખાય છે તેને જીવ રાગદ્વેષપણે જાણે છે ત્યારે તેનું વ્યવહાર ભાષામાં આરોપ કરી ભોક્તાપણું કહેવાય છે, કારણકે જડની અવસ્થાને જીવ જાણનારો છે અને પુણ્ય-પાપ જણાવાયોગ્ય છે. એવી પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિક યોગ્યતા છે, તેથી જીવને અજ્ઞાનપણે કરેલા કર્મનું વ્યવહારે ભોક્તાપણું પણ છે.

તા. ૯—૧૧—૩૯.

જડ પદાર્થને ખબર નથી કે મારે આને ફળ આપવું છે. જેમ સાકર અને અફીણ દરેક પોત પોતાનું ફળ આપે, તેમ પૂર્વનાં કર્મ જે સત્તામાં રહેલા છે તે વર્તમાનમાં પ્રગટ થયે અજ્ઞાની રાગદ્વેષપૂર્વક જાણે છે અને જ્ઞાની રાગરહિત જાણે છે. અજ્ઞાનીને કર્મના બંધભાવનો આદર હોવાથી પૂર્વે ભૂલથી પરપદાર્થમાં અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષપૂર્વક મમત્વબુદ્ધિ કરેલી તે કર્તાપણાની માન્યતાથી કર્મબંધ થયેલો તે યથાકાળે ફળે છે, જેમ ઝેર ખાય અને તેનું ફળ દેહમાં દેખાય છે તેમ. ૮૩.

હવે કહે છે કે અજ્ઞાન માન્યતામાં કર્મભાવનો આદર હોવાથી સંસારી જીવોને તેના ફળરૂપે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા દેખાય છે.

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
કારણવિના ન કાર્ય તે, એ જ શુભાશુભ વેદ્ય. ૮૪.

કોઈ જીવ જન્મથી નિર્ધન, દુઃખી, કોઈ જીવ જન્મથી સધન, સુખી, કોઈ જીવ જન્મથી રોગી એ આદિ કર્મફળની વિચિત્રતા છે, તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે. સૂર્યની ઇચ્છા નથી કે મેઘવાદળમાં મેઘધનુષ્ય દેખાય પણ યથાકાળે તેમ થવુ સંભવે છે, તેમાં કોઈની કારવાઈ નથી; તેમ ઈશ્વર કોઈને રાંક કે કોઈને રાજા કરે છે તેમ દેખાતું નથી. મોઢામાં અનાજનો કોળીઓ નાખ્યો તે અનાજને ખબર નથી કે મારે અમુક ટકા લોહીપણે થવું, અમુક ટકા માંસ, વીર્ય, મળમેલ, હાડકાપણે થવું, છતા તેની યોગ્યતાપણે પરિણમી જવુ થાય છે. કોળીઆમાં માખી આવે એને પાચ મિનિટમાં ઊલટી થાય ઊલટી કરવાની ઇચ્છા નથી છતાં અંદર દેહમા ખળભળાટ થાય છે અને ઊલટી થાય છે. કહો તેને શું ઇશ્વર ફળ આપવાની ક્રિયા કરતો હશે ? સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ જડ પ્રકૃતિનો વિચિત્ર મહિમા વિચારશો તો તેનું ફળ, તેનો પ્રસંગ, તેના બધા ગુણ તેનું ગળવુ, મળવુ તે તેનો જ સ્વભાવ છે, છતાં તે પ્રત્યે જે જીવ રુચિ પ્રેમ કરે છે તેને તેના ફળનો પ્રસગ આવે છે. પણ ઈશ્વર ફળ દેવા આવે એમ નથી. વળી જો તે કર્મની અસરનો સ્વીકાર જીવ ન જ કરે તો શુભાશુભ કર્મ બળાત્કારે ફળ આપે નહીં. જીવ તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટપણું કલ્પે છે, અને જ્ઞાતાપણું ભૂલીને તેમાં ભોકતાપણું માને છે. પોતાના જ્ઞાનમા અસ્થિરતા વડે કર્તા ભોકતાપણુ માને છે. જેવા રાગભાવ જીવ કરે છે તેવા જડકર્મ આવીને બધાય છે, એટલે મનુષ્યપણાના જે પ્રકારે ભાવ કર્યા હોય તે પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવના સયોગવાળો મનુષ્યભવ જીવ પામે છે. અને ઢોર, નારકી કે દેવના ભવના ભાવ કરે તો તેવા સયોગ પામે, કુરૂપપણું-સુરૂપપણું નિર્ધનપણાના કે સધનપણાના સયોગ એરીને મળે છે દેવનું આયુષ્ય પૂરૂ કરીને જીવ ઢોરમા પણ જાય, વગેરે જીવને અનેક દેહ ધારણ કરવા પડે છે. જીવ તો જાતિ અપેક્ષાએ બધા સરખા છે છતા પુણ્ય પાપને લીધે શુભાશુભ કર્મની તારતમ્યતાથી ફેર દેખાય છે, તેમ સર્વ મનુષ્યોને મનુષ્યપણું સમાન છે છતાં કોઇ સુખી, કોઇ દુખી આદિ અનેક

વિચિત્રતા દેખાય છે. કોઈ તદ્દન નમાલા બુદ્ધિહીન હોય છતાં લાખો-પતિ શ્રીમંત હોય છે અને મહા બુદ્ધિવંત અને સજ્જન ડાહ્યો પુરુષ ચતુર હોવા છતા નિર્ધન પણ હોય છે. સ્ત્રી સુંદર અને ચતુર હોય તેનો પતિ મૂઢ જેવો. અને કુરૂપ હોય છતાં સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય છે. વળી પુરુષ સુંદર બુધ્ધિવંત હોય, છતાં સ્ત્રી તેનાથી વિપરીત હોય. તેમ દરેક જીવોના પુણ્ય પાપના ફળના સંયોગોની વિચિત્રતા જગતમાં જોવામાં આવે છે, તે પુણ્ય પાપના ફળ છે. આ ઉપરથી એમ કહેવું છે કે જે જીવો પુણ્ય પાપમાં રાગદ્વેષ કરીને વર્તે છે તેને પોતાનું અક્રિય નિર્દોષપણું, જ્ઞાતાપણું કેવું છે તેનું ભાન નથી. તેવા જીવોએ સગવડતાને માટે પુણ્ય પાપને ઠીક માન્યું હોય છે, તેઓને શુધ્ધ ચેતન્ય આત્માનો અનાદર જ છે. પુણ્યરૂપ જડત્વ ભાવનો જેને આદર છે તે નિગોદમા જ જવાના છે. પુણ્ય અને પાપ તે ઉપાધિ ભાવ છે, ઉપાધિ-જન્ય સંયોગો છે, તેને ઠીક માનવા તેની રુચિ કરવી તે સ્વય અપ-રાધ છે. સ્વની હિંસા છે. પુણ્યથી ધર્મ માનનારા, નિર્દોષ તત્ત્વની પ્રતીત વિના મરીને ક્યાં જશે ? તે વિચારતા જ્ઞાની કહે છે કે જગ-તની રુચિ વિભાવ આશ્રિત હોવાથી જ સંસાર અનંતકાળ રહેવાનો છે. આત્મામાં ભેદ નથી, ઉપાધિ નથી. પણ પોને પોતાને ભૂલીને શુભાશુભ કર્મનો કર્તા થયો, તેથી વર્તમાનમાં તેનું ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. કારણ વિના કાર્ય કેમ બને ? એક જીવ જન્મે ત્યાંથી તે મૃત્યુ પામે ત્યાલગી દુઃખના સંયોગમાં ન સપડાય એવું પણ બને છે. શાલી-ભદ્રની વાત છે કે પગના તળીઆ ઘસાણા નહોતા એટલી સુકોમળતા હતી તેણે ટાઢ તાપ પણ વેઠેલ નહોતા, એવા સુખી ગૃહસ્થ પણ હોય. અને એક જન્મતા જ દુ:ખી હોય છે. આ શીલભદ્ર સુકોમળ ગૃહસ્થ મહા પુણ્યવંત છતાં જ્યાં સાંભળ્યું કે મારે માથે ધણી રાજા ! હું પરાધીન! પરાધીનતાનું ભાન થયું કે તરત જ તે પુણ્યની ધૂળ છોડી મુનિ [illegible] ચાલી નીકળ્યા. ૮૪.

ળદાતા ઈશ્વર નથી એમ કહે છે.—

શ્વરતણી, એમાં નથી જડ[illegible]

[illegible]

પ્રથમ કહ્યું કે રાગદ્વેષ, પુણ્ય, પાપ મારાં એવી ભ્રાન્તિની કલ્પનાથી કર્મ એની મેળે પકડાય છે, તેથી ઉપચારથી કર્યું કે જીવ કર્મને ગ્રહણ કરે છે, અને ભોગવે છે. તે ફળના ભોગવટા વિષે, 'ઝેર સુધા સમજે નહિ જીવ ખાય ફળ થાય' એમ કહીને હવે કહે છે કે ફળદાતા ઈશ્વરની એમા કાંઈ જરૂર નથી. જેમ અમૃત અને ઝેર તેવી રીતે શુભ અશુભ કર્મ પણ તેના સ્વભાવે પરિણામે છે. ઝેર અને અમૃત ફળ દઇને નિઃસત્વ થાય છે તેમ કર્મ ફળ આવતાં તે નિઃસત્વ થાય છે. લોકો કહે છે કે લાકડું બળી ગયું; પણ વિચારતાં જણાય છે કે લાકડાનો પિંડ જે પરમાણુનો જથ્થો હતો, તે અગ્નિના નિમિત્તથી રાખપણે થયો, તેમાં કોઇ પણ રજકણનો નાશ થયો નથી, પણ અવસ્થા બદલી છે. સૂક્ષ્મ રજકણપણે જગતમાં જ રહે છે.

આ શરીરનું મરણ, અને આયુષ્ય કર્મના રજકણોને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે, તે રજકણો પુણ્ય પાપપણે જીવની ભૂલના કારણે પકડાણા હતા. તે આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પ્રમાણે શરીરનું ટકવુ થય છે. ધારો કે આ દેહને પચાશ વરસ ટકવું હોય તો તેના કારણે આહાર આદિ સંયોગો મળી જ રહે છે. આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પૂરી થતાં, દેહના રજકણો બળી સડીને છૂટાં પરમાણુરૂપે ગમે ત્યાં મળી જાય છે. જે હોય તેનો નાશ થાય નહિ, અને જે ન હોય તે નવું ઉત્પન્ન થાય નહિ. જે હોય તે ટળે નહિ, પણ ટકીને પલટાયા કરે છે. પણ સર્વથા તેનું અસ્તિત્વ ટળે નહિ. લાકડાને બળી જવામાં ઇશ્વરની જરૂર નથી. વાંસના ઘસારાથી વનમાં અગ્નિ થાય છે, અને તેથી ઘણાં પ્રાણી અને ઝાડોનો નાશ થાય છે, પણ તે પરમાણુની અવસ્થા માટીપણે તો રહે છે. તેમાં ઇશ્વરને કરવાપણું કે ફળ આપવાપણું હોતું નથી. રૂનું ૨૫) મણનું પોકડું જલદી સળગી જાય, અને પ્રેસ કરેલી પાકી ગાંસડી સળગી જતાં વાર લાગે, તેમ કોઇ કર્મમાં ફળની અધિક શકિત તો કોઈમાં થોડી શકિત હોય છે. કોઇમાં ઘણો કાળ તો કોઇમાં થોડો કાળ તે શકિત રહે છે વગેરે સમજવું. અંગુઠામાં ખીલીનું દરદ થાય તેમાં પીડાનું ક્ષેત્ર થોડું, રજકણ થોડાં, પણ તેની વેદના ઘણી; તેમ જે જે કર્મનો સ્વભાવ છે, તે તે તેની રીતે તેનું ફળ આપીને

છૂટાં પડી જાય છે, જેમ સાકરનો ગાંગડો મોઢામાં મૂકયો, પછી ગળીને તેનાં રજકણો છૂટાં પડી જાય છે તેમ. સાકરનો ગાંગડો કંઇ અફીણપણે સ્વાદ ન આપે, તેમ પાપરૂપ બુદ્ધિવડે બંધાયેલા કર્મ પાપપણે જ ભોગવવા પડે, પણ તે બધાં સ્થિતિવાળાં છે એટલે તેની સ્થિતિ પૂરી થતાં તે છૂટી જાય છે. પૂર્વભવે અશુભ પરિણામ જે પાપનાં કરેલાં તેનું ફળ વર્તમાનમાં દેખાય છે. તેની કોઈ ના પાડે કે મારે એ ન જોઈએ, અને મને પુણ્યફળ જોઈએ, તે તો બને નહીં. પૂર્વભવે જે અશુભ પરિણામ કરેલ તેનું ફળ આવતાં તેનો નકાર કરે (અરુચિ થાય) તે પોતાની હયાતિનો નકાર કરે છે. કેમકે પૂર્વે હું નહોતો, મેં પાપ કર્યાં જ નથી એમ માને છે, તેથી પોતાના આત્માની જ ના પાડે છે. પણ હું પૂર્વે હતો, આ મારી ભૂલનું ફળ છે, એ ભૂલ મારો સ્વભાવ નથી, પુણ્ય પાપવાળો હું નથી એમ માની રાગથી રહિત, કલુષિતપણાથી જુદો રહીને જ્ઞાતાપણે જાણે તો નવીન કર્મનો બંધ ન થતાં, તે શુભ અશુભ કર્મ તેનું ફળ દેખાડીને છૂટી જાય છે, તેમ ફળ દેવાનો સ્વભાવ જડકર્મમાં છે, અને તેને જાણવાનો સ્વભાવ જીવનો છે. જડનું ફળ ભોગવવાનો જીવનો સ્વભાવ નથી, પણ જે જીવ પોતાને ભ્રાંતિરૂપ માને છે, અને રાગદ્વેષવાળો થાય છે, તે માને છે કે હું સુખી દુઃખી છું, હું પુણ્યવંત છું, હું પાપી છું. એ પ્રમાણે પ્રકૃતિના ફળમાં સ્વામીત્વ સ્થાપીને તેમાં તે રતિ અરતિ કરે છે. પુણ્ય ફક્ત સંયોગ આપે, તે પુણ્યના સંયોગ કહેતા નથી કે અમને ભોગવ; તેમાં જેને પુણ્યનાં ફળ મીઠાં લાગે, અને તે હું ભોગવું છું એમ માને, તે મહા અજ્ઞાની છે. તે પુણ્યના સંયોગ નથી કહેતા કે તું અમને ભોગવ, અમારા નિમિત્તે તું રાગ કર, હર્ષ કર, અમારો સ્વામી થા; છતાં જીવ તેમાં કર્તાપણાની, મારાપણાની, ભોક્તાપણાની કલ્પના કરે છે એ જ્ઞાનની ભૂલ કરે છે. જેમ કોઈને પાપ સંયોગની પ્રતિકૂળતા આવી એટલે કે શરીરમાં ક્ષયરોગ થયો, જુવાન દીકરી વિધવા થઇ, પુત્ર મરી ગયો, ઘર સળગી ગયું, તે બધા સંયોગો કહેતાં નથી કે તું દ્વેષ કર, દુઃખની કલ્પના કર, મમતા કર; એમ જડકર્મ પણ નથી કહેતું કે તું ભૂલ કર, પણ જીવને પરવસ્તુમાં મમતા છે, રાગ છે, તેથી તેને ઠીક અઠીક માને છે; અને રાગદ્વેષના કારણે સ્વસ્વરૂપમાં ભ્રાંતિ

થવાથી જીવે તેમ માન્યું છે. કોઇ એમ કહે કે પુણ્ય ભોગવ્યા વિના ટળે નહિ, તો તે બરાબર નથી. પુણ્ય તો ચૈતન્યથી ભિન્ન વિકારી વીજાતીય વસ્તુ છે. તે પર ઉપાધિને ભોગવવાનો ભાવ તું કેમ રાખે છે? તેનો પ્રેમ તે તો ચેતનનો સ્વયં મહા અપરાધ છે. પુણ્યનું કાર્ય તો સયોગ આપે છે, પણ કોઈને પરાણે રાગ કરાવે, મમતા કરાવે, એમ થતુ નથી, પણ જો તેમાં સુખબુદ્ધિ મોહભાવે જીવ કરે તો નવીન કર્મબંધ થાય, એવો પુદ્‌ગળ અજીવ દ્રવ્યનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ છે, અને તે તેની સ્થિતિ (કાળ) પૂરી થયે ફળ દેખાડે છે. એટલે ફળ દેવામા ઇશ્વરની જરૂર નથી ૮૬ મી ગાથામાં પણ આ બાબતનો ઘણો ખુલાસો આવશે. ૮૫

આ ગાથા ઘણી ગંભીર અને ઊંડી છે.—

તે તે ભોગ્ય વિશેષના, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

ગુરુએ શિષ્યને લક્ષમાં લીધો છે. અને વિશેષ માહાત્મ્ય માટે વસ્તુનું ગંભીરપણું, સ્વાધીનપણું, અને જુદાપણું કેમ છે, નિમિત્ત–નૈમિત્તિકપણું કેમ છે, તે સંબંધી દ્રવ્યાનુયોગની ઊંડી વાત કહે છે. તેમાં જણાવે છે કે જીવ જે જે પરિણામનો કર્તા જે જે પ્રકારે થાય છે, તેવા તેવા કર્મ–ફળ ભોગવવાના ક્ષેત્ર આ વિશાળ વિશ્વમા છે. તે દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે, તેમાં ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે, ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ પરિણામ એટલે પરમાર્થ તત્ત્વની દૃષ્ટિ સહિત પુણ્ય પાપ શુભ અશુભ રાગરહિત જે શુદ્ધભાવના ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર પરિણામ થતા જીવનું સ્વભાવે ઊર્ધ્વગમન થાય છે, તે પરમાર્થરૂપ શુદ્ધગતિ છે. એટલે કે સંસાર સંબંધ છૂટીને મુક્તદશામાં પૂર્ણ શુદ્ધ સિદ્ધદશામા જવું, રહેવું થાય છે. વીતરાગભાવને શુદ્ધભાવની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામ પણ કહી શકાય છે.

તા. ૧૦—૧૧—૩૯.

આત્મા અનાદિ અનંત છે. તેની અજ્ઞાનરૂપ અવસ્થા હોય ત્યારે રાગરૂપ, પુણ્યપાપરૂપ અનેક વિકારરૂપે તેમાં ભંગ થાય છે કારણકે

પુણ્યના એક જ પ્રકારના પરિણામ હોતા નથી, પણ અસંખ્ય પ્રકારના છે; તેમજ પાપના અધ્યવસાય પણ અસંખ્ય પ્રકારના છે, તે અખંડ જીવ દ્રવ્યની વિશેષ અવસ્થા છે; તે જ વખતે અજીવ દ્રવ્ય, જડ સત્તાની અનંત શકિતરૂપ અસંખ્ય અવસ્થાઓ પુણ્ય પાપના સંયોગ-પણે (યોગ્ય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં) થાય છે. જીવ અનાદિ અનંત પદાર્થ છે, તે સ્વભાવે અખંડ પૂર્ણ, શુદ્ધ, સ્વાધીન તત્ત્વ છે; જે છે તે ભૂતકાળમાં નિર્દોષજ્ઞાન સ્વભાવપણે મુકત ન હતો, એટલે બંધાયેલો જ હતો. પ્રકૃતિની પુણ્યપાપરૂપ અવસ્થામાં અનેક ક્ષેત્રમાં કયાંક ટકયો છે, એનો વિચાર કરતાં નકકી થાય છે કે પુણ્યપાપ દેહાદિની ક્રિયામાં રાગપણે જોડાઈને દેવ, મનુષ્ય, નારક, તિર્યંચના ભવ પૂર્વે અનંતવાર જીવે કર્યા છે. જેવો વિકાર કરે તેવી અવસ્થાની યોગ્યતાના સ્થાન અને તે જાતના પુદ્‌ગળ દ્રવ્યને ભોગવવા યોગ્ય સ્થાનકોનો સંયોગ થવો જ જોઈએ, એટલે કે જીવ અજ્ઞાનભાવે જડકર્મનો કર્તા નિમિત્તપણે થયો, તે અવસ્થાને ભોગવવાના સ્થાન પણ જોઈએ. તો તેના સ્થાનક ચાર ગતિ છે. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ (પશુ આદિ) અને નરક એમ ચારગતિની અશુદ્ધ પર્યાયમાં પુણ્યપાપરૂપ સંયોગના સ્થાનનો ભોગવટો થાય છે. અને તેને ભોગવવાલાયક સ્થાનમાં ત્યાં જવું પડે છે, એ ફળ આપવાની શકિત સ્વયં પુદ્‌ગળમાં છે.

ચૈતન્યનો સ્વભાવ શુદ્ધ છે, પણ પોતાને ભૂલીને પરવસ્તુમાં સુખ, સગવડતાની બુદ્ધિ કરે છે, પર સ્વભાવમાં પોતાની હૈયાતિ માને છે; એમ ચાર ગતિના ભવના ભાવથી જન્મ મરણ કરવા પડે છે, એક દેહની અવસ્થા છોડીને બીજા દેહમાં જવું થાય છે. શુભ-અશુભ એટલે અશુધ્ધભાવ જીવ કરે ત્યારે તે જાતની કર્મરજ સ્વયં આવીને ચોટે છે, અને યોગ્યકાળે તેનું ફળ ભોગવવા માટે તેવા સ્થાન ઉપર જીવને જવાનું થાય છે. આત્મા સ્વાધીન છે, આત્માનો ઊર્ધ્વગામી સ્વભાવ છે, છતાં પોતાનું સ્વાધીનપણું, નિર્દોષપણું જાણ્યું નથી અને પરવસ્તુમાં સુખબુધ્ધિ રહી છે ત્યાં સુધી પરવશપણું છે, અને તેથી ભવભ્રમણમાં આત્માને રખડવું થાય છે, તેમાં પણ ઇશ્વર કંઇ કર્તા કે ફળદાતા નથી. જીવ સમસ્ત રાગાદિ ઉપાધિથી જ્યારે મુકત થાય છે

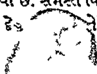
ત્યારે શાશ્વત, સ્વાધીન સુખદશામાં સ્વયંસિદ્ધ ભગવાન થતાં સિદ્ધ-શિલા નામે આઠમી પૃથ્વી ઉપર રહે છે, પણ તે ક્ષેત્રમાં રહે છે તેમ કહેવુ તે વ્યવહાર છે. નિશ્ચયથી તો શુદ્ધ આત્મા પોતાના આત્માના શુદ્ધ પ્રદેશમાં જ રહે છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય એ સ્વચતુષ્ટય પ્રગટ થતાં ચૈતન્ય આનંદમૂર્તિ પૂર્ણ કેવળ-જ્ઞાન સ્વભાવપણે પોતામાં રહે છે. આત્માનો ઊર્ધ્વગામી સ્વભાવ કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત થયે પ્રગટ થાય છે. જેમ એરંડા કે શીંગના ફોતરાં તાપથી સુકાતા અંદરના બીજ સ્વયં ઊછળે છે. તેમ પુણ્યપાપરૂપ કર્મની અસરથી, દ્રવ્યે અને ભાવે જીવ મુક્ત થતાં જડ પ્રકૃતિરૂપ શીંગના ફોતરાનું જ્ઞાનધ્યાનની અગ્નિવડે સુકાવું થતાં-સ્વયં તે કર્મ પ્રકૃતિરૂપ શીંગ ફાટતાં શુદ્ધ આત્મપ્રદેશ છૂટાં પડે છે. અને બીજરૂપ ચૈતન્ય ભગવાન સ્વયં લોકને છેડે પંચમગતિ—સિદ્ધગતિ—સ્વગતિમાં જઈ પહોંચે છે. જેમ તુંબડી ઉપરથી લેપ દૂર થતા હળવી થતાં પાણી-માંથી ઉપર આવે, તથા જેમ ધૂમાડો ઉપર આવે તેમ આત્માનો સ્વભાવ કર્મઉપાધિના સંગવાળો ન હોવાથી સંગ છોડે તો હળવો થના પોતાનો સહજ ઉર્ધ્વ સ્વભાવ પ્રગટ થઇ પૂર્ણ મુક્તદશાને પામે છે. હવે ચારગતિના કારણો કહેવામા આવે છે. શુભ પરિણામ પુણ્ય પરિણામ તે કષાય ભાવ છે તે દયા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અચૌર્ય, અપરિ-ગ્રહ આદિ છે. તે પુણ્યના પરિણામનો જીવ કર્તા થાય તો તે પુણ્ય બંધનના ફળરૂપે ઈંદ્રિયસુખ ભોગવવાનું સ્થાનક દેવલોક છે, છતાં ત્યાં પરાધીનતા છે, તેની પણ મર્યાદા છે, તીર્થંકર નામકર્મની શુભ પ્રકૃતિ છે તે લોકોત્તર પુણ્ય છે, અને આત્મજ્ઞાનની ભૂમિકામાં સહજપણે બંધાઇ જાય છે. સર્વ લોકમાં આ પ્રધાન પુણ્ય પ્રકૃતિ બંધન થવાનું કારણ ઉત્કૃષ્ટ લોકોત્તર પુણ્ય પરિણામ છે, તે તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ભાન હોય ત્યા જ થાય છે. જેમકે સર્વ જીવોને ધર્મ પમાડુ એ ઊંચી જાતનો પ્રશસ્ત રાગ છે, પણ સાથે ભાન છે, કે આ રાગ તે મારો નથી. તેનાથી 'મને ગુણ નથી, એમ અવિરોધપણે સહજ સ્વભાવના ભાનમાં બંધાયેલુ પુણ્ય તે ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. તીર્થંકર નામકર્મ બાંધનાર જીવનું (આત્મદ્રવ્યનું) વીર્ય પણ પુરુષાર્થમા બહુ બળવાન હોય છે.

ગતિ એટલે જવું, ચાલવુ એમ શબ્દાર્થ થાય છે નિશ્ચયથી

તો જીવ જેવા ભાવ કરે તેવા ભાવરૂપ તેની ગતિ થાય છે; રાગદ્વેષ કરવામાં પુદ્ગળ કર્મપ્રકૃતિ જીવને નિમિત્ત થાય છે. કર્મ ઉપાધિથી, રાગાદિક સંસારથી મુકત થવામાં કર્મપ્રકૃતિના નિમિત્તની જરૂર નથી, કારણકે સર્વ પર દ્રવ્યની અસરથી મુકત થયે કર્મ ઉપાધિથી મુકત થવાય છે. આત્માનું જ્ઞાન થયાં છતાં પણ જ્યાંલગી પૂર્વે ભૂલના કારણે બંધાયેલાં શુભ અશુભ કર્મ સત્તામાં રહેલાં હોય છે. અને પુરુષાર્થની સ્થિરતા પૂર્ણ ન હોય ત્યાંસુધી કષાય ફળ દેવા આવે છે અને તેમાં જેટલે અંશે રાગદ્વારા જોડાણ થાય છે; તેટલી હદના નવીન પુણ્ય પાપનો બંધ થાય છે, અને ભવભ્રમણ થાય છે. નિશ્ચયગતિ તો પુણ્ય પાપના શુભાશુભ ભાવ કર્યા તે છે, જે ક્ષણે પ્રકૃતિના નિમિત્તની અસર લીધી તે જ ક્ષણે શુભભાવ થયો તે શુભગતિરૂપ છે. અને અશુભભાવ થયો તે અશુભગતિરૂપ છે. જે ક્ષણે રાગદ્વેષનું વલણ કર્યું, તે જ ક્ષણે કર્મ પરમાણુના ફોટા પડી જાય છે, પુણ્યની અપેક્ષાએ દેવ ભવને ઉંચગતિ કહી છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તીવ્ર સંકલેશ ભૂંડા ભાવ તીખા ઉગ્ર પરિણામ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હિંસા, જુઠ, વ્યભિચાર વગેરે ભૂંડા નીચ અધ્યવસાયના કારણે નરક ગતિમાં જવું થાય છે. નારકીનો ભાવ કર્યો તો નરકનો ભવ થયો, અને મધ્યમ શુભ અને મધ્યમ અશુભ એમ મિશ્રથી મધ્યમગતિ છે. તે મિશ્રભાવવાળાને મધ્યલોકમાં મનુષ્યગતિ છે, તેમાં કપટનો ભાવ કરવાથી તિર્યંચ પશુની ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે મધ્યમગતિના પેટામાં સમાય છે. તે જીવના પરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે; તોપણ જડ દ્રવ્ય નિમિત્ત છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું ઊર્ધ્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, અને શુભ અશુભ મિશ્રદ્રવ્યની મધ્યમગતિ, સ્થિતિ એમ દ્રવ્યનો વિશેષ સ્વભાવ છે; તે બંધસ્થાનો છે અને તેના ક્ષેત્ર આ લોક પરલોક આદિ ભોગવવાના સ્થાનકો છે, વિકારી શુભ, અશુભ, અને મિશ્ર (મધ્યમ) પ્રકારના ભાવ એ ત્રણે કષાયભાવ છે, તે જડભાવ છે, તેનાથી આત્માને કાંઇ ગુણ નથી; છતાં જીવ પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને ભૂલીને પરવસ્તુમાં સુખબુદ્ધિ કરે છે; કર્તા ભોકતાપણાની કલ્પના કરે છે. એટલેજ પુણ્ય, પાપ ભોગવવાના ભવભ્રમણના સ્થાન,

છે, તે નકકી થાય છે. કેટલાક કહે છે કે નરકગતિ આ લોકથી જુદી ન હોઇ શકે. તો તેનો ઉત્તર એમ છે, કે જે જીવ મહા આકરા ભૂંડા દુષ્કૃત્યો કરે છે, તે પાપ કાર્યો કરવા વખતે પોને સામા જીવોને શું દુઃખ થાય છે તે જોવાની ધીરજ રાખતો નથી, અને પોતાને મગવડ થાય તેની એક પક્ષની દુષ્ટબુદ્ધિમાં એકાગ્ર થાય છે. તેને તેવા ક્રૂર પરિણામોનું ફળ આંતરા વિનાના અનંત અગવડતા ભોગવવાના સ્થાન આ લોકમાં નરકગતિ–અધોલોકમાં છે. એમ ઘણા ન્યાયથી નકકી થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામથી સ્વર્ગ અને મધ્યમ શુભ પરિણામનું ફળ મનુષ્યગતિ, મધ્યમ અશુભ ભાવનું ફળ તિર્યંચ ગતિ છે. શુભ અને અશુભ ભાવ બેઉ પરમાર્થે અશુદ્ધ ભાવ છે. આત્મા જેટલે અંશે પરભાવની અશુદ્ધતાથી જુદો પડે, તેટલે અંશે ઉપાધિ (કર્મ બંધન) થી મુકત થાય છે. સર્વથા અશુદ્ધતાથી અસ્થિરતાથી જુદો થયે સર્વથા મુકત શુદ્ધ થાય છે. જીવોનું ચારગતિની અશુદ્ધ પર્યાયમાં રખડવું થાય છે, તે તે જીવની શુદ્ધ અવસ્થા નથી, પણ અજ્ઞાનભાવે જીવ માને છે કે હું મનુષ્ય, હું સ્ત્રી, હુ વૃદ્ધ, હું દેવ, હુ પશુ, હું નારકી છું એમ ચોરાશીલાખ જીવયોનિમા અનંતકાળથી ભૂલપણે જીવે પરિભ્રમણ કર્યું છે. તેમાં મિશ્ર પરિણામ થવા તો બહુ મોંઘા છે, કારણકે અનંત જીવરાશિમાથી માત્ર સંખ્યાત જીવોને મધ્યમ પરિણામ હોય છે. મનુષ્યની સખ્યા ત્રણેકાળ સંખ્યાતી છે, મર્યાદિત છે, મનુષ્યભવ મોંઘો તેનુ કારણ પુણ્ય પાપના સરખા પાસા, સરભર ખાતું એટલે મિશ્ર (મધ્યમ) પરિણામ કોઇક જ વખત થાય છે. જેમ વેપારમા સાલ આખરે નફોટોટો સરખો હોય એવું કોઈકવાર બને તેમ પુણ્યપાપના મધ્યમ પરિણામ કોઇક વાર જ થાય છે. આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ તો પુણ્ય–પાપ તથા રાગ રહિત તદ્દન શુદ્ધ જ છે; તેથી પરમાર્થે તો આત્માનુ સ્વરુપ અગુરુલઘુ છે. અગુરુલઘુ એટલે મધ્યમ પરિણામ, પુણ્ય–પાપની અપેક્ષા રહિત, નિરપેક્ષ મધ્યમ તો વીતરાગ પરિણામ છે, તે તો શુદ્ધતા છે. અહી જે અશુદ્ધ મધ્યમ ભાવથી મનુષ્ય દેહ મળે છે, તે મનુષ્ય ક્ષેત્રમા તદ્દન મધ્યસ્થ વીતરાગદશા પ્રગટે છે, તે મધ્યમ (મધ્યસ્થ) ભાવનુ કારણ છે એમ કહી મનુષ્યપણુ દુર્લભ–મોઘું કહ્યું છે તે તેનો મહિમા છે. તે મહિમા જાણે

તો અગુરુલઘુ (ન પુન્યમાં જવું, ન પાપમાં જવું) તદ્દન નિર્દોષ મધ્યસ્થ વીતરાગદશામાં નિશ્ચલ સ્થિર જીવ રહે તો તેને ઉત્કૃષ્ટ ફળ થાય છે. તેમ અત્રે લૌકિક મધ્યસ્થ પરિણામ એટલે બહુ અશુભ નહિ બહુ શુભ નહિ, એવા મિશ્ર ભાવમાંથી જ મધ્યસ્થપણાનું કારણ મધ્યસ્થગતિ તે મનુષ્યભવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની ભૂમિકાનો સંયોગ આપે છે. તેમ શુભ, અશુભ અને મધ્યમ (મિશ્ર) રહિત એકલો શુદ્ધ સ્વભાવ તે મોક્ષ; અને તે શુદ્ધ સ્વભાવનો અનાદર તે નિગોદ, એટલે અનંતકાળ મૂઢત્વ તુચ્છ જડપણું તે બટાટા, સકરકંદ કંદમૂળ આદિમાં રહેવું પડે છે. સત્‌નો અનાદર એટલે મૂઢત્વનો આદર છે, અને તેનું ફળ તે નિગોદ યોની છે. આત્મા શુદ્ધજ્ઞાતા અસંગ છે, એ વાત જે જીવને ન ગોઠે, અને કંઇ પરનું કરવાનું હોવું જોઈએ, એ કરીએ તો પામીએ, કંઈ પુણ્ય હોય તો ધર્મ થાય; એવું કંઇક કરવાનો ભાવ એ જ્ઞાતાપણાનો અનુત્સાહ, અનાદર અને કર્તાપણાનો આદર છે, તે જ્ઞાતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ નકાર છે તેનું ફળ નિગોદ છે. જ્યાં અનંતી ચૈતન્યશક્તિ અવરાઇ જાય છે, અનંતો કષાયમોહ છે, તેવી મહા આશાતનાનું ફળ, રહેવાનું સ્થાન તે અનંતકાળ નિગોદપણું છે. અશુભ પરિણામ તે અશુભગતિ, ત્યા પણ સંયમ નથી. શુભ પરિણામ તે શુભગતિ ત્યાં પણ સંયમ સ્થાન નથી. રાગની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, તેને ટાળવાનો અવકાશ નથી એવી દેવગતિ તેને શુભ ગતિ કહી છે. ત્યાં જેને આત્માનું યથાર્થ ભાન હોય તે પોતાના સમ્યક્ અભિપ્રાયની સ્થિરતા જાળવી શકે તેટલો જ પુરુષાર્થ કરી શકે છે, વિશેષ નહિ. પણ મનુષ્યલોકમાં–મનુષ્યગતિમા સર્વોત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાન છે. શુભ અશુભ કર્મ ભોગવવાના નિમિત્તરૂપ ત્રણલોકમાં અસંખ્યાત સ્થાન છે. મનુષ્યક્ષેત્ર તે સરલ પવિત્ર અને મધ્યસ્થ પરિણામવાળા જીવનું ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર છે. પશુ–ઢોરના દેહ વક્ર અને આડાં છે; તે પૂર્વના વક્રભાવ (કપટભાવ) બતાવે છે. કારણ કે પશુના દેહમાંથી સીધી મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થતી નથી. પૂર્વે ઊંધા-વક્ર પરિણામ કરીને ઢોર ભવનું બંધન કર્યું છે, તે શરીરના આકાર ઉપરથી પણ પરમાર્થ સમજવા જેવો છે. સમસ્ત વિશ્વનો આકાર પુરુષાકાર છે. ઢોર (પશુ, તિર્યંચ) આડા દેહ ... તેને સીધા ઊભા દેખો તો તે પણ

ક્રમબદ્ધ ઉપર મસ્તક પછીના અંગ યથાસ્થાને નીચે આવશે. જેવો મનુષ્યનો આકાર છે તેવો લોકનો આકાર છે. 'જેવું પિંડે તેવું બ્રહ્માંડે,' વિશ્વના સર્વ ભાવો એક સાથે જ્ઞાનમાં પકડાઇ જાય તેની આશ્ચર્યકારી ઘટના છે. સમસ્ત વિશ્વનુ જ્ઞાન એક સમય માત્રમાં એક સાથે જાણી લે એવો દરેક આત્માનો સ્વભાવ છે. દ્વાર શુદ્ધભાવ કરે તો પાંચમું ગુણસ્થાન સંયમનું એટલે સંયમાસંયમસુધી કરી શકે છે, તેને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની સ્થિરતા થતી નથી. અને જ્ઞાની મનુષ્ય રાગની વૃત્તિ છેદીને યથાર્થ વિવેકની જાગૃતિ કરી, જ્ઞાનની સ્થિરતામાં એકાગ્રપણે લીન થાય છે, અને સર્વ કર્મ ઉપાધિથી મુક્ત થઇ પંચમ-ગતિ સ્વભાવે ઊર્ધ્વગમન થઇ, લોકના છેડે અનંત સુખમાં શાશ્વત આનંદની લહેરમાં બિરાજે છે. તે પાંચેગતિ અને તેના ક્ષેત્રાદિ સ્થાનનું કોઇ કાર્ય નવું નથી. જે હોય તે જાય નહિ, અને જે ન હોય તે નવું થાય નહિ. જડ ટળીને ચેતન થાય નહિ, અને ચેતન તે જડ થાય નહિ. જે જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં ભ્રાંતિ કરીને પુણ્ય પાપના પરિણામનો કર્તા થાય, તેને શુભાશુભ એવા મિશ્ર ભાવો ભોગવવાનાં નિમિત્તરૂપ સ્થાનકો છે, તે જડ દ્રવ્યના સ્વતંત્ર સ્વાભાવિક કાર્યો છે, તેના સ્વભાવથી ભિન્ન તેને જાણનારો ચૈતન્ય આત્મા તો સ્વતંત્ર છે, છતાં તેનું કર્મ ફળમા રાગદ્વારા જોડાણ થાય છે, પણ તેમાં ઇશ્વરનો જગાએ હાથ નથી. આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન છે તે અનાદિ અનંત છે. આત્માની સંસાર અવસ્થા અનાદિ સાંત છે અને મોક્ષ અવસ્થા સાદિ અનંત છે

કાલે દીવાળી પર્વ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીર ભગવાન ૨૪૬૫ વર્ષ પહેલાં તે દિવસે મોક્ષે પધાર્યા આત્માના પૂર્ણ આનંદમાં શાશ્વત સુખ સ્વરૂપમાં હાલ તેઓ બિરાજે છે, તેમને ધન્ય છે. ધર્માત્મા તેમની ભક્તિ કરતાં પુરુષાર્થ ઊછાળી ભૂત નૈગમનયે કહે છે કે પ્રભુ આજે નિર્વાણ પામ્યા, તેનો મહોત્સવ કરે છે, તે પોતાના પુરુષાર્થનો મહોત્સવ છે. ધર્માત્માને જ્યાં ત્યાં ઇષ્ટ પ્રસંગના વિકલ્પ આવે છે, અને તે રીતે સતનું બહુમાન કરે છે. જેમ સિદ્ધભગવાનની શુદ્ધ ...ય પૂર્ણપણે ખીલી છે, તેમ પોતાને પૂર્ણ શુદ્ધ થવું છે, તેથી

પોતાનો કાળ વીતરાગ ભગવતોના બહુ માનમાં ગાળે છે, અને પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે.

મનુષ્ય પર્યાયના કાળની સ્થિર ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યની છે. અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે. નરકગતિમા ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ, દેવમા પણ આયુષ્યસ્થિતિ નરક પ્રમાણ છે.

શુભાશુભ ઉપાદાન તે જ ભાવગતિ ભાવ એટલે ભવવું, થવું દરેક સમયે છે. સંસારમાં રખડનાર પ્રાણીના જે જે શુભાશુભ પરિણામ છે તે જ મુખ્યપણે ગતિ છે. ઉત્કૃષ્ટ શુભ દ્રવ્યનું ઊર્ધ્વગમન તેમાં સરલતાની હળવાશ રહેલી છે ઉત્કૃષ્ટ ઊંધાઈવાળા દ્રવ્યનુ અધોગમન તેમા લોઢાની જેમ ભારકર્મીપણુ છે. અને મધ્યમ પરિણામવાળા જીવને મનુષ્યભવ છે. એમ ત્રણે લોકમાં ભોગવવાના અસંખ્યાત સ્થાનક છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી પુદ્ગળદ્રવ્ય સ્વતંત્રપણે પરિણમે છે, તેમાં કોઈ જગતકર્તા ઈશ્વરની જરૂર નથી. દરેક વસ્તુનો સ્વભાવ છે કે વસ્તુ ટકીને બદલાય છે જીવ અનંતકાળથી છે, છે તે આજસુધી એ અસંખ્યાત ક્ષેત્રના ભોગવટામા ટક્યો છે, અને ત્રણે લોકમા ભવભ્રમણ કર્યું છે આત્મા નિત્ય નથી એમ કહેનારે ત્રણ લોક નથી, પરભવ નથી, તેમજ તેને ભોગવવાના કોઈ બીજા ક્ષેત્ર સ્થાન નથી એમ કહેવુ પડશે પરલોક ક્યાય દેખાતો નથી, કોઈએ સદેશા ન મોકલ્યા, એમ કેટલાકો કહે છે, પણ જ્ઞાની પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપીને કહે છે કે તું છોને? ક્યાય છો કે નહિ? જ્યા છો, ત્યા જેવા ભાવમાં તારૂ જોડાણ છે એવા ભાવને ભોગવવાનુ સ્થાન ત્રણ લોકમા ખાસ ખાસ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ છે હે શિષ્ય! જડ ચેતનના સ્વભાવ ભિન્ન હોવા છતાં, તેનો સંયોગ વિયોગના સૂક્ષ્મ સ્વભાવ, ગતિ, જાતિ, ચેદાદિના સૂક્ષ્મ અધ્યવસાય વગેરે કારણોના કાર્યરૂપ (ફળરૂપ) ભોગવવાના સ્થાન અસંખ્યાતા છે. છે તે વર્તમાનમા પણ છે. ભાવશ્રુત જ્ઞાનદ્વારા ત્રણે લોકમા આમ જ છે, એમ અનુભવગમ્ય થાય છે સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે જેમ છે તેમ આત્માનો સ્વભાવ જાણી લેવો. દર્શન એટલે દેખવું તે. ચૈતન્ય શક્તિના સર્વભાવને જાણનારો સ્વભાવ છે તે આત્માનો ગુણ આત્માથી ભિન્ન નથી. આત્મા પૂર્ણ

શુદ્ધ સહજ સ્વભાવી છે એમ સ્વાધીન તત્ત્વની ધારણા વિના (ગોખણી વિના) સહજ પ્રતીત થઈ તેજ સમ્યગ્દર્શન છે, સાચી પ્રતીતી છે. આત્મા સહજ સ્વરૂપ છે એમ ગોખણી કરવાથી જ્ઞાન પ્રગટે તેમ નથી; પણ આત્મતત્ત્વનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ વિચારી, યથાર્થ નિર્ધાર અનુભવ કરવાથી સમજાય તેમ છે, જાણનારથી જણાય છે. જેમ પોતાનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પોતાથી જણાય છે તેમ પર વસ્તુના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને તેની સ્થિતિ સ્વભાવ પણ જેમ છે તેમ સમજાય છે. લોહચુંબકનો પત્થર લોઢાને જ એંચે પણ સુવર્ણને નહિ એંચે એવો તેનો સ્વભાવ છે. સ્વતંત્ર જડ રજકણમાં ગળવું, મળવું, ખેંચાઇ જવું વગેરે સ્વતંત્ર શકિત છે, તેમાં ઈશ્વરને ઉપાધિ કરવાની જરૂર નથી. વસ્તુમાત્ર સ્વતંત્રપણે તેના સ્વભાવમાં પલટાયા કરે છે. જીવો જેવા ભાવ કરે છે, તેના ભોગવટા માટે લાયક ક્ષેત્રો પણ છે. એવી જાતના પરમાણુના ક્ષેત્રમાં જીવ ખેંચાઈને ક્ષણ માત્રમા લાખો ગાઉ દૂરના ક્ષેત્રમા પરવશપણે, લોહચુંબકને સોય તાણે તેમ તણાઈને જાય છે એક દેહ છોડીને બીજા દેહમા જવાનું એ રીતે જ છે, પણ સ્વાધીન થવું હોય તો સ્વાધીન થવાનો ઉપાય મનુષ્ય ભવમાં જ છે. જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ કરી રાગરહિત જ્ઞાનની સ્થિરતા વધારે તેટલા પ્રમાણમાં સ્વાધીનતા પામે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં રાગદ્વેષનું કર્તાપણું કરે, તેટલા જ પ્રમાણમાં તે જાતના જડનાં સૂક્ષ્મ પરમાણુ આત્માના પ્રદેશ સાથે બંધાતા પરાધીનતા પામે છે. જીવ શુભ, અશુભ ભાવ કરે ત્યારે તેનું નિમિત્ત પામીને તેવી જાતના સૂક્ષ્મ રજકણો જીવના પ્રદેશ સાથે બંધાય છે, અને તેની સ્થિતિ પૂરી થતાં જે જાતના સંયોગના ફળરૂપે પુદ્‌ગળની અવસ્થા થવી હોય, તે સમૂહરૂપે થઈને જીવને સુખ દુ:ખરૂપ ફળનો અનુભવ કરાવે છે. પરમાણુમાં સ્વતંત્રપણે અનંતશકિત છે, તે જડ દ્રવ્ય પોતાની મેળે સ્વયં અનેકરૂપે પલટાય છે. તે પરમાણુના સ્વભાવનો યથાર્થ વિચાર કરો તો જગતની ક્રમબધ્ધ વ્યવસ્થિત રચના, પરલોક આદિ, પુણ્ય-પાપ ભોગવવાના ચારગતિરૂપ સ્થાનક છે, તે યથાર્થપણે જેમ છે તેમ સમજાશે. જડ ચેતનના સ્વભાવો જે છે તે દરેક પદાર્થની સ્વતંત્રતામાં ભિન્નપણે સ્વસત્તાના આધારે છે, છતાં નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ પણ છે. સંસાર

તે કર્મના સંયોગથી થતી આત્માની અવસ્થા છે. અને મોક્ષ તે કર્મથી મુક્ત થવાથી થતી આત્માનીજ અવસ્થા છે.

હે શિષ્ય! જડ અને ચેતનના સ્વભાવ, સંયોગ આદિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર સમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તોપણ તને સાવ સંક્ષેપમાં અહીં કહી છે.

તા. ૧૧-૧૧-૩૯. સાં. ૧૯૯૫ ના આસો વદી ૦)) (દિવાળી)

શ્રી વીર નિર્વાણ કલ્યાણક તિથિ.

આજે શ્રી ભગવાન મહાવીર પ્રભુનો નિર્વાણ દિવસ છે. ત્રણ પ્રકારની પદવીપણે અંતિમ શરીરની અવસ્થા છોડીને મોક્ષ જવાય છે. (૧) તીર્થંકર ભગવાનની સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય પદવી, (૨) ગણધર પદવી (૩) સામાન્ય કેવળી ભગવાન. એ ત્રણ અવસ્થાના ભેદ પુણ્ય ભાવની તારતમ્યતાથી મુખ્યપણે છે. જે ત્રિલોકનાથનું બીરૂદ ધરાવે છે; એવું (૧) તીર્થંકર નામકર્મ બંધાઇ જવાનું કારણ એ છે કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ભાન સહિતની દશામાં એટલે કે સમ્યગ્‌જ્ઞાનદશામાં પ્રશસ્ત રાગભાવ રહે છે, ત્યારે ઇચ્છા—શુભરાગ થાય છે કે સર્વ જીવોને આત્મધર્મ પમાડું એટલે કે નિશ્ચયે તો મારો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણ શુદ્ધતાને પામી જાય; એ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય પરિણામ છે. તેમાં સર્વ-વ્યાપક જ્ઞાનદૃષ્ટિ હોવાથી એવું વિશાળ પુણ્ય બંધાય છે કે તે જગતને પરમ ઉપકારી થાય છે. (૨) ગણધર ભગવાન થવાનું કારણ મારા કુટુંબને આત્મધર્મ પમાડું એ પક્ષનો શુભ વિકલ્પ પુરુષાર્થ સહિત આવે છે. તેથી પુણ્ય પદની અપેક્ષાએ તીર્થંકર ભગવાનથી ન્યુન પદવીનો યોગ થાય છે. (૩) પોતેજ મુક્ત થવાની ઇચ્છાથી જેને રાગની બહુ જ અલ્પતા છે, એવા ધર્માત્મા જ્ઞાની સામાન્ય કેવળી સર્વજ્ઞ ભગવાન થઇને તે પણ મોક્ષ જાય છે. મોક્ષ સ્વભાવ જીવમાં શક્તિરૂપે છે, તે વ્યક્ત—પ્રગટ થાય છે. આપણા પરમઇષ્ટદેવ શ્રી મહા-વીર ભગવાનનો આત્મા આ ભરત ક્ષેત્રમાં જ્યારે આવવાનો હતો ત્યારે છ મહિના અગાઉ તેમની માતાને વંદન કરવા ઇંદ્રો આવે છે અને તે ગૃહવાસમાં ધનધાન્ય-રત્નાદિથી ભંડાર ભરાયા કરે છે. ઇંદ્રો

શુદ્ધ સહજ સ્વભાવી છે એમ સ્વાધીન તત્ત્વની ધારણા વિના (ગોખણી વિના) સહજ પ્રતીત થઈ તેજ સમ્યગ્દર્શન છે, સાચી પ્રતીતી છે. આત્મા સહજ સ્વરૂપ છે એમ ગોખણી કરવાથી જ્ઞાન પ્રગટે તેમ નથી, પણ આત્મતત્ત્વનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ વિચારી, યથાર્થ નિર્ધાર અનુભવ કરવાથી સમજાય તેમ છે, જાણનારથી જણાય છે. જેમ પોતાનુ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પોતાથી જણાય છે તેમ પર વસ્તુના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને તેની સ્થિતિ સ્વભાવ પણ જેમ છે તેમ સમજાય છે. લોહચુબકનો પત્થર લોઢાને જ ખેચે પણ સુવર્ણને નહિ ખેચે એવો તેનો સ્વભાવ છે. સ્વતત્ર જડ રજકણમાં ગળવું, મળવું, ખેચાઈ જવુ વગેરે સ્વતત્ર શકિત છે, તેમાં ઈશ્વરને ઉપાધિ કરવાની જરૂર નથી. વસ્તુમાત્ર સ્વતત્રપણે તેના સ્વભાવમાં પલટાયા કરે છે. જીવો જેવા ભાવ કરે છે, તેના ભોગવટા માટે લાયક ક્ષેત્રો પણ છે. એવી જાતના પરમાણુના ક્ષેત્રમાં જીવ ખેચાઈને ક્ષણ માત્રમા લાખો ગાઉ દૂરના ક્ષેત્રમા પરવશપણે, લોહચુબકને સોય તાણે તેમ તણાઈને જાય છે એક દેહ છોડીને બીજા દેહમા જવાનુ એ રીતે જ છે, પણ સ્વાધીન થવુ હોય તો સ્વાધીન થવાનો ઉપાય મનુષ્ય ભવમાં જ છે. જેટલા પ્રમાણમા જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ કરી રાગરહિત જ્ઞાનની સ્થિરતા વધારે તેટલા પ્રમાણમા સ્વાધીનતા પામે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં રાગદ્વેષનુ કર્તાપણુ કરે, તેટલા જ પ્રમાણમા તે જાતના જડનાં સૂક્ષ્મ પરમાણુ આત્માના પ્રદેશ સાથે બધાતા પરાધીનતા પામે છે. જીવ શુભ, અશુભ ભાવ કરે ત્યારે તેનુ નિમિત્ત પામીને તેવી જાતના સૂક્ષ્મ રજકણો જીવના પ્રદેશ સાથે બધાય છે, અને તેની સ્થિતિ પૂરી થતાં જે જાતના સયોગના ફળરૂપે પુદ્ગળની અવસ્થા થવી હોય, તે સમૂહ રૂપે થઈને જીવને સુખ દુખરૂપ ફળનો અનુભવ કરાવે છે પરમાણુમાં સ્વતત્રપણે અનતશક્તિ છે, તે જડ દ્રવ્ય પોતાની મેળે સ્વય અનેકરૂપે પલટાય છે તે પરમાણુના સ્વભાવનો યથાર્થ વિચાર કરો તો જગતની ક્રમબધ્ધ વ્યવસ્થિત રચના, પરલોક આદિ, પુણ્ય-પાપ ભોગવવાના ચારગતિરૂપ સ્થાનક છે, તે યથાર્થપણે જેમ છે તેમ સમજાશે. જડ ચેતનના સ્વભાવો જે છે તે દરેક પદાર્થની સ્વતત્રતામાં ભિન્નપણે ' આધારે છે, છતા નિમિત્તનૈમિત્તિક સબધ પણ છે સંસાર

તે કર્મના સંયોગથી થતી આત્માની અવસ્થા છે. અને મોક્ષ તે કર્મથી મુક્ત થવાથી થતી આત્માનીજ અવસ્થા છે.

હે શિષ્ય! જડ અને ચેતનના સ્વભાવ, સંયોગ આદિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને અત્રે ઘણો વિચાર સમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તોપણુ તને આવ સંક્ષેપમાં અહીં કહી છે.

તા. ૧૧-૧૧-૩૯. સાં. ૧૯૯૫ ના આસો વદી ૦)) (દિવાળી)

શ્રી વીર નિર્વાણુ કલ્યાણુક તિથિ.

આજે શ્રી ભગવાન મહાવીર પ્રભુને નિર્વાણુ દિવસ છે. ત્રણુ પ્રકારની પદવીપણે અતિમ શરીરની અવસ્થા છોડીને મોક્ષ જવાય છે. (૧) તીર્થંકર ભગવાનની સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય પદવી, (૨) ગણુધર પદવી (૩) સામાન્ય કેવળી ભગવાન. એ ત્રણુ અવસ્થાના ભેદ પુણ્ય ભાવની તારતમ્યતાથી મુખ્યપણે છે. જે ત્રિલોકનાથનુ બીરૂદ ધરાવે છે; એવું (૧) તીર્થંકર નામકર્મ બંધાઇ જવાનું કારણુ એ છે કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ભાન સહિતની દશામાં એટલે કે સમ્યગ્જ્ઞાનદશામાં અશસ્ત રાગભાવ રહે છે, ત્યારે ઇચ્છા—શુભરાગ થાય છે કે સર્વ જીવોને આત્મધર્મ પમાડું એટલે કે નિશ્ચયે તો મારો આત્મા શીઘ્ર પૂર્ણ શુદ્ધતાને પામી જાય; એ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય પરિણામ છે. તેમાં સર્વ-વ્યાપક જ્ઞાનદૃષ્ટિ હોવાથી એવું વિશાળ પુણ્ય બંધાય છે કે તે જગતને પરમ ઉપકારી થાય છે. (૨) ગણુધર ભગવાન થવાનું કારણુ મારા કુટુંબને આત્મધર્મ પમાડું એ પક્ષને શુભ વિકલ્પ પુરુષાર્થ સહિત આવે છે. તેથી પુણ્ય પદની અપેક્ષાએ તીર્થંકર ભગવાનથી ન્યુન પદવીનો યોગ થાય છે. (૩) પોતેજ મુક્ત થવાની ઇચ્છાથી જેને રાગની બહુ જ અલ્પતા છે, એવા ધર્માત્મા જ્ઞાની સામાન્ય કેવળી સર્વજ્ઞ ભગવાન થઇને તે પણુ મોક્ષ જાય છે. મોક્ષ સ્વભાવ જીવમાં શક્તિરૂપે છે, તે વ્યક્ત—પ્રગટ થાય છે. આપણા પરમઇષ્ટદેવ શ્રી મહા-વીર ભગવાનને આત્મા આ ભરત ક્ષેત્રમાં જ્યારે આવવાનો હતો ત્યારે છ મહિના અગાઉ તેમની માતાને વંદન કરવા ઇંદ્રો આવે છે અને તે ગૃહવાસમાં ધનધાન્ય-રત્નાદિથી ભંડાર ભરાયા કરે છે. ઇંદ્રો

ત્રિશલા માતા પાસે આવીને સ્તુતિ કરે છે કે હે માતા! ધન્ય રત્ન કુક્ષી ધારીણિ, આપને ધન્ય છે આપની કુખે ત્રિલોકીનાથ પ્રભુનો જન્મ થવાનો છે, જેના નિમિત્તે ઘણા જીવોનુ કલ્યાણ થવાનું છે. માતાની સેવા કરવા માટે દેવીઓ આવે છે કોઇ માને કે ઇશ્વર આવીને જગતના દુખ ટાળવા માટે અવતાર ધારણ કરે છે તેમ નથી. પણ પૂર્વે મનુષ્ય ભવમા આત્મસ્વરૂપની આરાધનાવડે મોક્ષપદ પામવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને તે જીવ ત્રણ જ્ઞાન લઈને માતાના ઉદરમા આવે છે, તે વખતે મોક્ષનુ મંડળ ઉભુ થાય છે કારણકે ઉત્તમમા ઉત્તમ પવિત્ર આત્માનુ જે ક્ષેત્રે આવાગમન થાય છે, તે વખતે તે પરમઇષ્ટ નિમિત્ત પામવાને ભાગ્યશાળી જીવો પણ ઘણા પાકે છે એવા પરમ ઉપકારી સર્વજ્ઞ ભગવત શ્રી મહાવીર પ્રભુની નિર્વાણ તિથિનો પરમ કલ્યાણકનો દિવસ આજે છે સાધક ધર્માત્મા પોતાની ભકિતનો ભાવ ઉછાળીને કહે છે કે ધન્ય છે ધર્મચક્રી દેવાધિદેવનો આજે દેવો પણ ભગવાનના કલ્યાણકનો ઉત્સવ ઊજવી રહ્યા છે નદીશ્વર દ્વીપમા તીર્થંકર ભગવતોની શાશ્વત પ્રતિમાજી છે ત્યા ઇંદ્રો, દેવ-દેવીઓ, આવીને આઠ દિવસસુધી પ્રભુ વીતરાગના ગુણગ્રામ અને મહોત્સવ કરે છે જગત તેમનુ અને તેમના પરમ મગળીક કલ્યાણકનું નામ સાભળવાથી પણ મહા ભાગ્યશાળી થાય છે, અને પોતાને ધન્ય માને છે 'અરિહતાણ, ભગવતાણ' એમ નામ માત્ર ભાવથી સાભળે તેનુ કલ્યાણ થઈ જાય છે એટલે કે જે અરિહત વીતરાગ ભગવાનને જાણે છે, અને તેમનુ મનન કરે છે, તેનુ અવશ્ય કલ્યાણ થાય છે. ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવનો જન્મકલ્યાણક ચૈત્ર શુદી ૧૩ ને દિવસે થયો તે કલ્યાણકનો ઉત્સવ થાય છે ઇન્દ્રો મોટો ઉત્સવ કરે છે. અને માતાની પણ સ્તુતિ કરે છે કે હે માતા! જગતને મહાન ઉપકારનું ઇષ્ટ નિમિત્ત એવા તીર્થંકર ભગવાનને જન્મદાત્રી જનેતા! તને ધન્ય છે સાધક આત્માને ભગવાનનુ નામ અને કલ્યાણનો મહિમા સાભળતા રોમાચ ખડા થાય છે, ભક્તિથી આહલાદ પામે છે, અને પોતાને પરમ પૂજ્ય ઇષ્ટનો અતિ આદર આવે છે, એટલે મસાર ટળી જાય છે, ભવનો અભાવ થવાનો પ્રસગ આવે છે કારતક વદી દશમ તપ કલ્યાણક (દિક્ષા) છે, તે વખતે દેવ-ઇન્દ્રો તપ કલ્યાણક ઉજવે છે. અને નદીશ્વર દ્વીપમા પણ મોટો ઉત્સવ કરે છે ભગવાન મસારથી

નિવૃત્ત થઈને નગ્ન નિર્ગ્રંથપદ-મુનિપણું ધારણ કરે છે, તે વખતે સીધું સાતમું ગુણસ્થાનક પ્રગટે છે. પ્રભુ દિક્ષિત થઈને ધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે કે તુરત ૭ મી ભૂમિકા-અપ્રમત્તદશા પામે છે, અને ત્યાંજ ચોથું મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે. રાગ અને રાગનું નિમિત્ત ટળ્યું કે સાથે જ જ્ઞાનની નિર્મળ ઉજ્જ્વળતા પ્રગટ થઇ. જ્ઞાનધ્યાનની સ્થિરતા, ઇચ્છાનિરોધ તપ એવી અપ્રમત્ત-પ્રમત્તદશામાં, સાડાબાર વર્ષ સુધી ભગવાન ધ્યાનદશામાં મસ્ત રહ્યા છે. ઋજુવાલિકા નદીમાં શામલી વૃક્ષ પાસે ભગવાન નિર્મળ જ્ઞાનની એકાગ્રતામાં શુકલ ધ્યાનની શ્રેણીમાં હતા. પ્રથમ ધ્યાનમાં અલ્પ વિકલ્પ છે. બીજા શુકલ ધ્યાનની શ્રેણીમાં તદ્દન નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની સ્થિરતા થતાં વૈશાક શુદી દશમને દિવસે સર્વજ્ઞતા-ત્રિકાળ-જ્ઞાન-પ્રગટ થયું. પછી છાસઠ દિવસ વાણી બંધ રહી છે તેનું કારણ ધર્મસભામાં ગણધર-પુણ્ય પદવી ધારણ કરવાની યોગ્યતાવાળો કોઇ જીવ ન હતો. તે ગણધર મુનિમાં ઉત્કૃષ્ટ શકિત હોય છે, અલ્પ શબ્દોમાં ઘણું સમજી શકે છે. પાંચમો નિર્વાણ કલ્યાણક ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુનો મોક્ષ દિવસ આસો વદી અમાસ એટલે ચૌદશની રાતનો પાછલો ભાગ છે. તે વખતે પાવાપુરી ક્ષેત્રે ભગવાન સર્વ કર્મકલંક રહિત પૂર્ણ શુદ્ધતાવડે મોક્ષદશાને પામ્યા. જીવન મુક્તદશા તો ત્રીશ વર્ષ પહેલાં પામ્યા હતા, અને બોતેરમે વર્ષે પૂર્ણ મુક્તદશાને પામ્યા. તે પરમ કલ્યાણકનો મહિમાવંત દિવસ આજે છે. "પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી, ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો, સાદિ અનંત-અનંત સમાધિ સુખમાં, અનંત દર્શન-જ્ઞાન અનંત સહિત જો" એ પ્રમાણે સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ. સાધક આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને ઓળખીને, તેની ઉપર મીટ માંડીને પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડે છે કે મારે પણ એજ પરમપદ અલ્પકાળમાં પ્રાપ્ત કરવું છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર એ ભાવના ભાવી ગયા. તે પણ જે રીતે ભગવાન મહાવીર મોક્ષે ગયા, તેમ સર્વ કર્મ ઉપાધિથી રહિત થઇને, દેહમુક્ત પૂર્ણ શુદ્ધ મોક્ષદશાને અલ્પકાળ પછી પામવાના છે. ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ કલ્યાણક પર્વતિથિને પણ ધન્ય છે. એ કાળને યાદ કરીને ધર્માત્મા ગયાકાળનો, વર્તમાનમાં આરોપ કરીને હોંશથી પુરુષાર્થવડે કહે છે કે અહો! સર્વજ્ઞ ભગવાન આજે મોક્ષ ગયા.

ત્રિલોકનાથ ભગવાન જે ક્ષેત્રે મોક્ષદશાને પામ્યા તે ક્ષેત્રને ધન્ય છે. ધન્ય તે ગૌતમ આદિ મહા જ્ઞાની પુરુષો અને તે ગામ, નગર, આસન, માતાપિતા, કુળવંશ આદિ બધુંએ ધન્ય છે. ધર્માત્મા, સાધક સિવાય બીજું કંઇ પણ ભાળતા નથી.

"નિર્મળ ગુણમણી રોહણ ભુધરા, મુનિજન માનસ હંસ જિનેશ્વર; ધન્ય તે નગરી, ધન્ય વેળા-ઘડી, માતપિતા કુળવંશ જિનેશ્વર."
(શ્રી આનંદઘનજી.)

જે ક્ષેત્રે ગુણના મોટા ગંજ પ્રગટ થયા, અને જે તીર્થસ્થાન જેના નિમિત્તથી ધન્ય કહેવાણું તે નિર્વાણભૂમિ તથા માતાપિતા, કુળવંશ વગેરેને ધન્ય છે. અને આજનો દિન, દિવાળી નિર્વાણ કલ્યાણ કાળને પણ ધન્ય છે. જેને નિર્વાણનો પ્રેમ હોય, સ્વતંત્ર કૃતકૃત્ય થવાની રુચિનો ઉત્સાહ હોય, તેને લોકોત્તર કલ્યાણની રુચિ હોવાથી, જેને જે રુચ્યું તેની અનુમોદના-ઉત્સાહ તેને હોય જ છે. તેથી દેવો અને ઇન્દ્રો પણ સ્વર્ગ અને પુણ્યનો ઠાઠ—વૈભવ છોડીને જાય છે કે આ નહિ, પણ વીતરાગ સાચા પ્રભુ છે, માટે સર્વજ્ઞ વીતરાગના કલ્યાણક ઊજવીએ. ધન્ય છે કે પ્રભુનો જન્મ થતાં ત્રણલોકમાં જેનો મહિમા ગવાય, અજવાળાં થાય, અને નર્કના દુઃખી જીવોને પણ કલ્યાણક વખતે બે ઘડી શાંતિ થાય; એવો જેનો મહિમા છે તે પ્રભુનો આ નિર્વાણ દિવસ છે. "ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો." શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને પણ પૂર્ણ પવિત્ર ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુનો વિરહ પડયો, તે અંતર ભાંગવા માટે પૂર્ણ અકષાય સ્વરૂપની ભાવનાના બળવડે, શુદ્ધ ભાવે કાળનો આંતરો કાઢી નાખે છે અને પૂર્ણ પદની પ્રાપ્તિનો ભાવ ઊછાળીને, અંદરથી ભાવનો ઉત્સાહ લાવી પૂર્ણ સતનું બહુમાન કરે છે. પોતાને નિર્દોષ પૂર્ણ શુદ્ધ ભાવની રુચિ છે, તેથી પરમ ઉલ્લસિત થઇને પ્રભુના ગાણા ગાય છે, એ તો સાધક આત્માનું જીવન છે. આજે ૨૪૬૬ મું વીર નિર્વાણ વર્ષ બેસે છે. એ ચોવીશમા મહાવીર પ્રભુએ સમવસરણમાં, ધર્મસભામાં લોકોત્તર એવા મોક્ષમાર્ગની જાહેરાત કરી છે કે સર્વ જીવો સ્વભાવે પૂર્ણ સ્વાધીન છે, એવા મોક્ષમાર્ગના દાતા અકષાય કરુણાવડે જગતને પરમ

કલ્યાણનો પંથ કહી ગયા છે, તે અવિરોધી ન્યાયમાર્ગ અનંત તીર્થંકર ભગવાનોએ ત્રિકાળ કહ્યો છે. સર્વ જીવોને પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ આત્મધર્મ પમાડવાની વિશાળ ભાવનાનો પરિપાક થતાં, તીર્થંકર ભગવાન એવું સર્વોત્કૃષ્ટબિરુદ—જગતારક, ત્રિલોકના નાથ થયા, તે ધર્મસભામાં કહી ગયા કે અનંત જીવ તથા અજીવ છે, અને એકેક આત્મા પૂર્ણ સ્વતંત્ર અને કૃતકૃત્ય છે. જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, અખંડાનંદ, જ્ઞાયક, પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવે છે, સ્વાધીન છે. એકેક દેહમાં રહેલો એકેક આત્મા અખંડ પવિત્ર અને પૂર્ણ શુદ્ધ છે. જેવા પૂર્ણ પરમાત્મા પ્રગટ ઇશ્વર છે, તેવાજ શકિત સ્વભાવે સર્વ જીવો સર્વગુણસંપન્ન છે. એ સ્વતંત્રતાનો જે સ્વીકાર કરે છે તે જીવો, કોઇપણ કાળે, કોઇપણ ક્ષેત્રમાં—ચારેગતિમાં પોતાનું પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વ અવિનાશી, નિરાકુળ, શાંતિ અને આનંદથી પૂર્ણ છે, એવા અનુભવનું યથાર્થ ભાન કરી શકે છે; જીવનમુકતદશા અંશે અનુભવે છે. પણ વિદેહમુકત મોક્ષ સ્વભાવ એટલે કે મુક્તદશા તો એક મનુષ્યદેહમાં જ થાય છે, અને આત્મભાનના સંસ્કાર પણ પ્રથમ મનુષ્યમાં જ થઇ શકે છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને ધર્મસભામાં સર્વ આત્મા સ્વાધીન છે તેવી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વતંત્રતાની જાહેરાત કરી છે. કેવો પરમ ઉપકાર કે જેમના પાંચ કલ્યાણક, દેવ દેવેન્દ્રો પણ અતિ હોંશથી ઉજવે છે. અને નિષ્કારણ કરુણાનો સર્વોત્કૃષ્ટ મહિમા જગતના જીવોને જાહેર કરે છે કે જાગો ! તે પ્રભુ આજે મોક્ષે ગયા. પ્રભુ મહાવીરદેવ આજ દિવસે નિર્વાણ પામ્યા હતા, તે પૂર્ણ પવિત્રદશાનુ સ્મરણ થતાં ધર્માત્મા વિશેષ વિશેષ જાગૃતિનો પુરુષાર્થ ઉપાડીને વીતરાગ સ્વરૂપના ગાણાં ગાય છે, અને આ પંચમકાળે વિરહના ટાણાને ભાવથી પુરાં પાડે છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાળની પર્યાય પૂર્ણ થઇ તે દિન દિવાળી છે. તે દિવસે દેવોએ રત્નોના દીવા પ્રગટાવી દિવાળી ઉત્સવ કર્યો હતો તે દિનથી દિવાળી કહેવાય છે. જે દિવસે સંસાર અવસ્થાનો અંત થયો, તે કાળથી સંસાર પર્યાયનો અંત અને શુદ્ધ પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે ' સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં, અનંત દર્શન જ્ઞાન અનંત સહિત જો' એવા પરમ પ્રભાવક સર્વજ્ઞ ભગવાનનો મહોત્સવ છે, "વીર જિનેશ્વર ગાઉં રંગશું, ભંગ મ પડશો હો પ્રીત જિનેશ્વર" હે વીર પરમાત્મા પૂર્ણ વીત-

રાગ સ્વરૂપની સ્થિરતામા રાગ, પુણ્ય પાપના વિકલ્પનો ભગ મ પડશો. એજ પૂર્ણ સત્સ્વરૂપનો આદર છે, મહિમા છે તે વીતરાગ પ્રભુના પવિત્ર નિર્વાણ સ્વરૂપ સિવાય બીજામા આદરનો અશ પણ ન હજો એક પૂર્ણ વીતરાગપદ એજ મારૂ પરમપદ છે, એ પરમપદની પ્રાપ્તિનો ઉત્સવ, પૂર્ણ પવિત્ર અકષાયનો પ્રમોદ, અનુમોદનરૂપ ઉત્સાહમા કોઈ પ્રકારનો ભગ ન પડશો જવાબદારી લઈને કહે છે કે " બીજો મન મદિર આણુ નહિ, એ અમ કુળવટ રીત, જિનેશ્વર " ખાનદાન સજ્જન હોય તે કુળને લજ્જત ઉપજે તેવુ ખોટુ કામ ન કરે તેમ શ્રી આનદઘનજી કહે છે કે મારા શુદ્ધ પવિત્ર ધર્મમા પ્રકૃતિનો ભેળીહારો ન હોય ભાવ સમિતિ-ગુપ્તિ ભગવતીદિક્ષા તે તો અમારી માતા છે. અને પૂર્ણ વીતરાગ સિદ્ધ ભગવાનરૂપ શુદ્ધ-પદ તે અમારો પિતા, એ અમારા લોકોત્તર ખાનદાન કુળની વટ-રીત છે પતિવ્રતા સ્ત્રીના હૃદયમા એ ધણી ન હોય તેમ મારો પતિ પૂર્ણ શુધ્ધ વીતરાગ તે નિયમમા બીજો એટલે પુણ્યનો પરાધીન વિકારી ભાવનો અશ પણ આદર ન હોય જેમ મહાસતી રાજુલ, અસ્થિર થતા રહનેમીને કહે છે કે તુ સજાત મટીને કલકવાળો કેમ થાય છે? તુ આવી પામરતા કરતા બ્રહ્મચર્ય માટે મૃત્યુ પામ્યો હોત તો તારી પ્રશસા કરત એમ પોતાના શુધ્ધ નિર્દોષ ધર્મકુળની વટ રાખી, અનત સત મુનિવરો ધર્માત્માઓ આપના જેવા જ પૂર્ણ પરમાત્મા થઈ ગયા, એ અમારા લોકોત્તર સિદ્ધ સુજાત કુળની વટ છે તે પ્રભુતાને અવલબતા અમે, પ્રભુ! તારા જ ગાણા ગાશુ " ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉ હો રગશુ " ધર્મ નામ આત્માનો સ્વભાવ તેમા ટકી રહેવુ તે જ ચારિત્ર, આરાધના છે જે પદ શ્રી વીર પ્રભુ મહાવીર પામ્યા તે જ પરમ પદ તેના ભક્તો પામે છે, કારણકે જેને સતનો આદર છે, તેને અસતનો આદર ન જ હોય દિવાળીને દિવસે લોકો ભાવના ભાવે કે શાળીભદ્રની ઋધ્ધિ હજો એનો અર્થ એમ થાય કે જડના ટુકા (પૈસા) અને છાપરા વિના અમે ન હજો, સસારની પરાધીનતા સદાય રહેજો ત્યારે આનદઘનજી કહે છે કે મારો આત્મા શુધ્ધ ચૈતનતા વિના ન રહેજો, એટલે કે શાળીભદ્રને મળેલે સિદ્ધ ભગવાનની ઋદ્ધિ હજો લોકો લખે છે કે બાહુબળજીનુ બળ હજો, એટલે સસારની ખટપટમા સસારી વ્યાપાર આદિની હરીફાઈનુ ઉપાધિકરૂપ

બળ હજો, તેમ થયું; કારણકે ભરત ચક્રવર્તિ કોઈ રીતે બાહુબળજીને લડવામાં ન પહોંચી શકયા એવું બળ માગે છે, પણ તે બળનાં ફળનો ઉપયોગ એ થયો કે ભરત ચક્રવર્તિના જે ચક્રની એક હજાર દેવો સેવા કરતા હતા, તે ચક્ર સગાભાઈ ઉપર શસ્ત્રથી ઘાત કરવા દેવોને મોકલ્યા, પણ દેવો પાછા આવ્યા. પછી બાહુબળજીને સંસાર રાજ્યાદિથી વૈરાગ્ય થયો, નગ્નમુનિ થઈ જંગલમાં ધ્યાનમાં બેઠા છતાં અંદર ભરતને માઠું લાગ્યું હશે એવી માનની ખટક રહી ગઈ, અને કેવળજ્ઞાન અટકયું. કંઈક ખટકયું તો અટકયો. પણ જ્ઞાન તો જે વિકલ્પ આવે તેને જાણે, જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સળંગ જાણવું છે. સળંગ સ્વભાવમાં ટકીને જાણવું તેને બદલે જો રાગવડે અટકીને જાણે તો અટકવું થાય છે, પણ જ્યારે એ માન કષાયની વૃત્તિને પુરુષાર્થથી તોડી, કે તરત અખંડ શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન પ્રગટયું. અમર્યાદિત અખંડ સ્વભાવમાંથી ભેદ કલ્પનાનું ભૂલરૂપી શલ્ય ટાળી, અને બાહુબળનું કેવળજ્ઞાનનું બળ હો એવી તત્ત્વદ્રષ્ટિ સહિત, પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનની ભાવના હોવી જોઈએ. લોકો ચોપડાના પુજનમાં લખે છે કે " અભયકુમારની બુદ્ધિ હજો;" તેમાં લોકો સંસારના ઉકેલ માટે ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં ચતુરાઈ કરવાની બુદ્ધિ ઈચ્છે છે. પણ ગણધરદેવની બુદ્ધિ કેવી તીક્ષ્ણ અને મહા મહિમાવંત છે, કે ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞપ્રભુની દિવ્ય ધ્વનિ છૂટે છે, તે મહા અતિશયવાળી વાણીને ટુંકામાં ઘણી સમજીને પચાવી શકે છે. ચૌદ પૂર્વ અને બારઅંગની રચના કરી શકે, એવી મહિમાવંત ૠદ્ધિ-બુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. જે સર્વજ્ઞ વીતરાગના પેટ-મહા મહિમાવંત જ્ઞાનભંડાર, આત્માનું સામર્થ્ય પ્રગટ થવારૂપ બુદ્ધિ હજો એવી સાધક માગણી કરે છે. નિર્દોષ પવિત્ર પૂર્ણ જ્ઞાનની ભાવના હોય ત્યાં પછી સંસારની ભાવના કેમ હોય? આજના કલ્યાણિક માંગળિક દિવસે તો અપ્રતિહત મંગળિક, આવ્યા પાછાં ન ફરે એવી વીતરાગ સ્વરૂપની ભાવના ભાવો. ભાવવું એટલે થવું.

વીર સંવત ૨૪૬૬, ૧૯૯૬ ના કારતક સુદી ૧ રવિવાર તારીખ ૧૨-૧૧-૩૯ પદ્મનંદી પંચવિંશતિકા ૧૭ મો અધિકાર સુપ્રભાત અષ્ટક.

આચાર્ય મહારાજે આત્માનું સુપ્રભાત કર્યું છે. હિંદી સમય-સારજીમાં ૫૯૩ મે પાને શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય પણ સત્બોધ કેવળ-જ્ઞાનદશાનું પ્રગટ સુપ્રભાત થવાનું વર્ણન કહે છે. આત્મસ્વભાવનો વિકાસ થતા અનંત ચતુષ્ટયમંડિત કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મી—સુપ્રભાત પ્રગટ થાય છે તે પૂર્ણ રત્નત્રય યુક્ત શુદ્ધ આત્મપદના મહિમાનું વર્ણન કરે છે કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રથી પૂર્ણ અભેદ કેવળજ્ઞાન—સુપ્રભાત જે મુનિરાજને પ્રગટે છે એવા મુનિરાજને નમસ્કાર કરૂં છું આજે રવિવાર અને રવિનું પ્રભાત તથા નવીન વર્ષ છે.

(૨) શ્રીમદ્‌ની પુષ્પમાળામાંજ પ્રથમ વાક્ય છે'—

રાત્રી વ્યતીક્રમી ગઈ, પ્રભાત થયો; નિદ્રાથી મુક્ત થવા ભાવ-નિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરજો

હવે અજ્ઞાનરૂપી ભાવનિદ્રા ટાળવા પ્રયત્ન કરજો. અહીં શ્રી પદ્મનંદી આચાર્ય કહે છે કે આત્માનાં અનંત જ્ઞાન—દર્શનતેને આવરણ કરનાર અજ્ઞાન રાત્રી—અંધકારનો વ્યય અને જ્ઞાન ભાનુનો ઉદય થતા તે આવરણનો નાશ થયો છે અને અનંતજ્ઞાન, અનંત-દર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય પ્રગટ થયું છે. પદ્મનંદી પંચવિ-શતિકા મરાઠી ટીકા ભાષામાં એમ લખ્યું છે કે નિ શેષ "અંતરાય ક્ષય" ગુણને વિઘ્ન કરનાર પ્રકૃતિને, પૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાનબળથી પહોંચી વળે એવા પ્રકૃષ્ટ પુરુષાર્થવડે નિર્બળતાનો ક્ષય કર્યો છે, એટલે અનંત કેવળજ્ઞાન જ્યોતનું બળ પ્રગટ થયુ છે તેથી રાત્રીનો વ્યય અને પ્રકાશનો ઉત્પાદ થતાં સુપ્રભાત પ્રગટયું, અને સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી દિવ્યચક્ષુ ખુલ્લી ગયાં. આત્માનુ કેવળદર્શન, કેવળ-જ્ઞાન કે જે અપ્રતિહતપણે જ હેય છે, તેને પ્રગટ કરનાર મુનિશ્વરને નમસ્કાર કરૂં છું. પ્રભાત થતાં રાત્રીનો નાશ થાય છે, અને પ્રકાશની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને નેત્રો ખુલી જાય છે. તેમ મોહની કર્મથી ઉત્પન્ન થતી અંધકાર સહિત નિદ્રાનો સત્ય પુરુષાર્થવડે નાશ થાય છે, અને કેવળજ્ઞાન જ્યોતિરૂપ સુપ્રભાત પ્રગટ થાય છે, તે આત્માને નમસ્કાર કરૂં છુ.

(૩) સમયસાર આત્મખ્યાતિ ટીકામાં અમૃતચંદ્ર આચાર્ય મહારાજ કેવળજ્ઞાન સુપ્રભાતનો મંગળિક કળશ મૂકે છે.

चित्पिण्डचण्डिमविलासिविकासहासः शुद्धप्रकाशभरनिर्भरसुप्रभातः ।
आनंदसुस्थितसदास्खलितैकरूपस्तस्यैव चायमुदयत्यचलार्चिरात्मा ॥

સમયસાર કળશ ૨૬૮

આત્મા ચૈતન્ય ભગવાન, સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે, એમ અનુભવ કરવાથી, તેનું સેવન કરવાથી આત્માના શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનવડે (આત્માવડે) સુપ્રભાતરૂપ કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ સૂર્ય ઉદય થાય છે. કેવો છે આત્મા ? ચૈતન્યપિંડ નિરર્ગલ વિલાસ કરવાવાળો (જેમાં કોઈ વિઘ્ન કરનાર નથી.) એવો જે આત્મા તેનું પ્રફુલ્લિત થવું, પૂર્ણ શુદ્ધતા થવી તે ફૂલવું છે. શુદ્ધ પ્રકાશના સમૂહવડે ઉત્તમ પ્રભાતની જેમ પ્રગટે છે. સૂર્ય પ્રકાશનો સંયોગ થતાં હજાર પાંખડીવાળું કમળ સરોવરમાં ખીલી ઉઠે છે, તેમ આ સમ્યગ્શ્રદ્ધાના બળથી કેવળજ્ઞાન ખીલ્યું તેને ફરી કરમાવાપણું નથી, સદાય પ્રફુલ્લિત છે, પૂર્ણ સહજ આનંદથી અચલિત એકરૂપ નિરાકૂળ શાંતિ છે. જેની બેહદ જ્ઞાનશક્તિની દિપ્તિ (દિપવું, તપવું) અચળ છે. એવો સર્વજ્ઞ પ્રભુ ભગવાનનો સહજાનંદ પરમ મહિમાવંત મંગળીક છે. અહીં આ ચિત્પિંડ ઇત્યાદિ વિશેષણથી અનંતદર્શનનું પ્રગટવુ-થવું બતાવ્યું છે. અચળ, શુદ્ધ, પ્રકાશમાન ઇત્યાદિ વિશેષણથી અનંતજ્ઞાનનું પ્રગટ થવું બતાવ્યું છે. " અનંત આનંદ સુસ્થિત ચિત્પિંડ " વિશેષણથી અનંત સુખનું પ્રગટ થવું દેખાડયું છે, અને " અચલાર્ચિ. " આવિશેષણથી અનંતવીર્ય (બલ) નું પ્રગટ થવું બતાવ્યું છે. અનંતગુણ પ્રગટયા તેને ચળવા ન દે એવું અચળવીર્ય પ્રગટયું છે. એવો આત્મસ્વભાવ અમારે પણ પ્રગટ થાઓ, એમ આચાર્ય મહારાજ વિશાળ ભાવના ભાવે છે. આત્મસ્વરૂપભાનુ (રવિ) અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરીને ઊગ્યો તે ફરી અસ્ત પામે અગર ચળે તેમ નથી. એ જવાબદારી રાખીને કેવળજ્ઞાન પ્રભાતને નમસ્કાર કરેલ છે.

કારતક સુદી ૧૫ ને રવિવારે શ્રીમદ્‌નો જન્મ દિવસ હતો. તે ટાણાને આ ૭૨ મેં વર્ષે પણ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો જન્મ દિવસ એ જ

દિવસ માસ અને રવિવારે આવે છે. નિયમ છે કે દર, છત્રીશમે વર્ષે માસ તિથિ અને વાર એક જ આવે છે. " સર્વમાંગલ્યમાગલ્યં સર્વ કલ્યાણકારણં " કેવળજ્ઞાન પ્રભાત છે, અને તેનું કારણ સમ્યગ્દર્શન છે, સમ્યગ્જ્ઞાન પણ આત્મા જ છે. આત્મજ્ઞાનની ભૂમિકામાં સર્વ મગળરૂપ છે. જેમ એક આંડી અનાજ વાવતાં હજારો પુગા ઘાસ વચ્ચે થઈ જાય છે, તેમ આત્મજ્ઞાનની ભૂમિકામાં પૂર્ણતાની ભાવના ભાવતા તેની પાછળ તીર્થંકર પદ, ચક્રવર્તિ, ઇંદ્રાદિના મોટા પુણ્યપદ આવે છે છતાં ધર્માત્મા તેની ઇચ્છા કરતા જ નથી.

ચોથું સુપ્રભાત મગળિક.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, ૨૩ મું અધ્યયન, શ્રી કેશી ગૌતમ સંવાદમાં આવે છે. એકવાર ગૌતમ સ્વામીને કેશી સ્વામી પૂછે છે કે " अन्धयारे तमे घोर चिट्ठन्ति पाणिणो बहु " અધકારરૂપ અજ્ઞાન રાત્રી જગત ઉપર ફરી વળી છે, તેનો ઉજ્જ્વળ ઉદ્યોત કરનાર જગતમા કોણ હશે ? ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે અરે કેશી ! એવો કોઇ નિર્મળ ભાનુ ઊગ્યો છે કે સર્વ જીવોના અતરગમાં (હૃદયપટમા) જ્ઞાનરૂપી અમૃતધારાનો પ્રવેશ થતા, તે જીવોનું પરમ કલ્યાણ થાય છે. તીર્થંકર ભગવાનની દિવ્ય ધ્વનિવડે આત્માની સ્વતત્રતાની જાહેરાતરૂપ વીતરાગના દિવ્ય વચનોનો ઘોષ છૂટતાં, અનેક પાત્ર [લાયક] જીવનાં હૃદયકમળ વિકાસને પામી જાય છે.

કેશી સ્વામિ -એવો તે રવિ કહેતા સુપ્રભાત ભાનુ કેવો હશે, કે જે જગતના અજ્ઞાન અધકારને ટાળીને અજ્ઞાન મોહ અધકારમાં દુઃખી થતા જીવોને આત્મધર્મનો પ્રકાશ દેખાડશે ? તેનો ઉત્તર -વર્તમાનમા જેમ ભગવાન મહાવીર થયા તેમ ભવિષ્યમાં પણ થવાના છે. તે તીર્થંકર ભગવાન સર્વજ્ઞરૂપ ભાનુ ઉદયમાન પ્રગટપણે ચોરાશી હજાર વર્ષ પછી આ ક્ષેત્રે થશે, અને જેનો સસાર નાશ થઈ ગયો છે, દર્શન મોહાદિ કર્મનો ક્ષય થયો છે, બાકીના અલ્પ પ્રારબ્ધ કર્મને ક્ષય કરવા માટે ચોરાશી હજાર વર્ષ પુરાં થયે, શ્રી શ્રેણિક રાજાનો આત્મા જગતના અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરવા, હવેની અવસર્પીણીમા મહા ઐશ્વર્યવંત પહેલા તીર્થંકર સર્વજ્ઞ ભગવાન થશે. આ

ભરતક્ષેત્રમાં એવો પ્રભાકર પ્રકાશશે કે એ સર્વજ્ઞ ભગવાન થવાની લાયકાતવાળો તે આત્મા ત્રણ જ્ઞાન સાથે લઇને આ ભરતક્ષેત્રમાં આવશે. અને ગર્ભમાં આવ્યા અગાઉ છ મહિનાથી સ્વર્ગમાંથી દેવી, કુમારિકાઓ આવીને તીર્થંકરના માતાની સેવા કરશે અને ઇંદ્રો આવીને સ્તુતિ કરશે, કે ધન્ય માતા, આપની કુંખે તીર્થંકર ભગવાનનો આત્મા આવશે, અને બહાર આવ્યા પછી નિર્ગ્રંથમુનિ થઇને કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્તિ, જે સુપ્રભાત કેવળજ્ઞાન આત્માની પૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરશે, અને તેના નિમિત્તથી હજારો, લાખો આત્માર્થી જીવો આત્મધર્મ પામશે, માટે આપને ધન્ય છે. અહી સુપ્રભાત તે કેવળજ્ઞાનનું મહા મંગળ ગીત—આચાર્ય પરમેષ્ટી ગાય છે. ભગવાન પદ્મનંદી આચાર્ય નગ્ન દિગંબર નિર્ગ્રંથમુનિ હતા, આત્મધ્યાનમાં મસ્ત હતા. અમૃતમય અધ્યાત્મરસમાં કલમ બોળીને આ પરમ મંગળિક સુપ્રભાત શ્લોકની રચના કરી છે શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે સુપ્રભાતરૂપ મંગળની આત્મખ્યાતિમાં કળશપણે રચના કરી છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ૧૬ વર્ષે પુષ્પમાળા ઉપર મંગળ કળશ મૂકયો છે. ચોથું મંગળ પ્રભાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાંથી કહ્યું. અહીં પદ્મનંદી આચાર્ય ભગવાને પણ પાંચમું મંગળ કહ્યું કે, રાત્રીનો અંધકાર ટળતાં અને સૂર્યનું પ્રભાત થતા ચક્ષુ ઉઘડે છે, તેમ અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરનાર રવિરૂપ સમ્યગ્દર્શન–જ્ઞાનમય નેત્રોવડે પ્રભાત થયું છે. શ્રીમદ્ પણ કહે છે કે "કોટી વર્ષનું સ્વપ્ન પણ જાગ્રત થતા સમાય, તેમ વિભાવ અનાદિનો જ્ઞાન થતાં દૂર થાય." જે અનંતકાળથી સુતેલા મોહરૂપી નિદ્રામાંથી જાગ્યા, જેનાં સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ અંતર ચક્ષુઓ ખુલી ગયાં, અને જેઓ આત્મસ્વરૂપની સ્થિરતામાં એકાગ્ર સ્વરૂપ સ્થિત છે એવા મુનિશ્વરોને નમસ્કાર કરુ છુ. આ રવિવાર અને નવું વર્ષ અને પ્રભાકરનો ઉદ્યોત તેને પરમાર્થ સ્વરૂપમાં ઘટાવીએ તો એનો અર્થ એ છે કે, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સુપ્રભાત (કેવળજ્ઞાન) ની ભાવનાવાળાને આ તત્ત્વનું બીજડું પ્રગટયું છે, તે નિઃસંદેહ–નિર્ભયપણે આત્મસ્વરૂપના વૈભવના, એટલે કેવળજ્ઞાનના ગાણાં ગાય છે. અને તીર્થંકરાદિ ભગવંતના વીતરાગ સ્વરૂપનો મહિમા પ્રગટ કરે છે. તે બોધીબીજ પૂર્ણતાને લહે છે, અને તે કોઇ દિવસ પાછું ફરે

તેમ નથી. શ્રી આનંદઘનજી પણ રવિનું સુપ્રભાત મહામંગલિક કહે છેઃ-

"દર્શન દીઠે જિનતણુંજી, સંશય ન રહે વેધ;
દિનકર કરભર પ્રસરતાંજી, અંધકાર પ્રતિષેધ.
વિમલજિન દીઠાં લોયણ આજ, મારા સિધ્યા વાંછિત કાજ."

વિમલ=રાગાદિ પુણ્યપાપના મળમેલ રહિત શુદ્ધ આત્મ-પદ, તેની યથાર્થ શ્રદ્ધાવડે જે ગુણ પ્રગટયો, સમ્યગ્દર્શન થયું અને જાણ્યું કે હું પૂર્ણ કૃતકૃત્ય પરમાત્મા જેવો જ છું. હવે ભવશંકા, મળ-મેલનો અવકાશ મારામાં નથી, એ જિનવરનો લઘુનંદન આત્મસ્વ-રૂપમાં સ્થિત થયો ટકયો, તે પાછો કેમ ફરે?

"દુખ દોહગ દૂરે ટળ્યા રે, સુખ સંપદ શું ભેટ,
ધીંગ ધણી માથે કીયોરે, કુણ ગંજે નરખેટ"
વિમળજિન દીઠા લોયણ આજ.

હે શુદ્ધ સહજાત્મ સ્વરૂપ પરમાત્મા! હે વીતરાગ ચૈતન્યઘન જ્ઞાનમૂર્તિ! મેં આપને જ ધણી ધાર્યો છે હે પ્રભુ! આપશ્રી પૂર્ણ પવિત્ર વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન પ્રભાકર-ભાનુના દર્શન કર્યાં, તેથી દુઃખ અને નિર્ધનતા ટળીને સુખ તથા સધનતા થઇ છે. તેની પ્રતીતિવડે કહું છું કે "દુખ દોહગ દૂરે ટળ્યાં, અને સુખ સંપદ શું ભેટ."

ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ માથે ધણી ધાર્યો, અને એ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવે છે એવો સ્વીકાર કરી કહે છે કે હું પણ પૂર્ણ આપના જેવો જ સ્વભાવે છું. એમ પૂર્ણતાના ભાને જાગ્યો, તે શ્રદ્ધામાંથી સંશય ટાળીને, વિરોધ મટાડીને, એ સિદ્ધની જાતનો અતીન્દ્રિય પુરુષાર્થ લઇને જાગ્યો છે તેથી તે પાછો ન ફરે. નિઃસંદેહરૂપી સમ્યગ્દર્શન સૂર્ય-કરભર-પૂર્ણતાનો અંશ, સાધક સ્વભાવ પ્રગટ થતાં, પૂર્ણની રુચિનું જોર ઉગ્રતા કહે છે કે "દિનકર કરભર પ્રસરતાંજી, અંધકાર પ્રતિષેધ વિમળજિન દીઠા લોયણ આજ મારા સિધ્યા વાંછિતકાર્ય" આત્માનો ગુણ પ્રગટ્યો પાછો ન ફરે એનું નામ અપ્રતિહત સમ્યગ સુપ્રભાત છે.

સુપ્રભાતની પદ્મનંદી ગાથા.

यत्सुखोत्सवपदं यदमलं ज्ञानप्रभाभासुरं
लोकालोकपदप्रकाशनविधिप्रौढं प्रकृष्टं महत् ।
उद्भूते सति यत्र जीवितमिव प्राप्तं परं प्राणिभिः
त्रैलोक्याधिपतेर्जिनस्य सततं तत्सुप्रभातं स्तुवे ॥ २ ॥

જે રવિ ઊગ્યો એવા સુપ્રભાત–કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ ત્રિલોકનાથ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂં છું, એવો સનાતન નિયમ છે કે ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાન પૂર્વ ભવે તૈયારી લઇને આવ્યા છે, અને તેમના નિમિત્તથી ઘણા જીવોનું કલ્યાણ થવાનું છે, તેથી તેમનો જન્મ થતાં જ ત્રણે લોકમાં અજવાળાં થાય છે, અને બધાં પ્રાણીને બે ઘડી શાતા (સુખ) થાય છે. નરકવાસી દુઃખી જીવોને પણ અનંતદુઃખની વેદના ટળીને બે ઘડી શાંતિ થાય છે, તેથી કરુણા ભંડાર, ત્રિલોકનાથ પરમકરુણાળ એવા ઉપકારીપણાના બિરૂદનું આરોપણ તેમને કરવામાં આવે છે. સર્વ દુઃખથી રહિત જેને થવું હોય, તેણે તેમની અકષાય (રાગ રહિત) સ્વરૂપસ્થિત કરુણાને જાણીને, માનીને, તેનું અનુચરણ કરવું. "સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ્ય! આરાધ્ય! પ્રભાવ આણી; અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઇ ન બાહ્ય સ્હાશે." સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો વિશ્વાસ કર અને એ સમાન તારૂં પોતાનું સ્વાધીન સ્વરૂપ છે તેની સેવા કર. પરભાવ, રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પુણ્ય પાપ, સર્વ ઉપાધિ રહિત થવાનો ઉપાય એક સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રણીત આત્મધર્મ છે. નિર્દોષ આત્મધર્મ તેને કહીએ કે જેમાં રાગદ્વેષ પુણ્ય–પાપની શુભ અશુભ વૃત્તિનો પણ અવકાશ ન પામે, એવો શુદ્ધ વીતરાગ સ્વભાવ તે જ નિજપદ અને નિરુપાધિક શાંતિ છે તે મને પ્રગટ હો. પાર્શ્વપ્રભુની સ્તુતિમાં કહે છે કે-

" ઉપશમ રસ વરસેરે, પ્રભુ તારા નયનમાં;
હૃદયકમળમાં દયા અનંત ઊભરાયજો. "

હે વીતરાગ, હે ચિદાનંદમૂર્તિ, હે કૃપાનાથ, સર્વજ્ઞ દેવ મેં આપને ઓળખ્યા છે, તેથી હું આપની કૃપાને પાત્ર છું. મેં આપની

અકષાય કરુણાને માની છે સર્વ ઉપાધિ રહિત શુદ્ધ આત્મપદનો યથાર્થ નિર્ણય કરી, સંસારના ભાવ છોડીને જે વીતરાગ સ્વભાવને શરણે ગયા તે, હે નાથ, તમારા જેવા પૂર્ણશુદ્ધ થઇ ગયા

(ઉત્તરાધ્યયનનું (ચોથુ) મગગ)

હે ગૌતમ, જેણે પ્રથમથીજ આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને વીતરાગ સ્વરૂપની ભાવના ભાવી નથી, સંસારથી વૈરાગ્ય કર્યો નથી, સતનુ શ્રવણ મનન કર્યું નથી, તેને ઘડપણમા સત્સ્વરૂપની રુચિ નહિ થાય જેને જેની રુચિ તેમા તેને વાયદા ન હોય પ્રશ્ન—જે બહુ પાપી જીવ હોય તેને વર્તમાનમાં ફળ કેમ ન મળે? ઉત્તર—એ જીવ દુખી થાય એવી દ્વેષ ભાવના સજ્જન ન કરે મરેલાને પાછુ ન મરાય, પાપી ઉપર પણ દયા હોય એ જીવને મહા મૂઢતા છે તે જોઈને જ્ઞાની મધ્યસ્થ રહે છે, અને જાણે છે કે તે જીવ તેના ભાવથીજ ભયવશ દુખી-દુખીજ છે, તે પ્રત્યે કરુણા આવે છે

"સો ઉંદર મારીને બિલાડી પાટે બેઠી" એ કથન અહીં પરમાર્થમા ઘટે નહિ ક્ષણભરમા પાપી પણ જ્ઞાની ધર્માત્મા થઇ શકે છે વીંછીનુ દ્રષ્ટાંત—એક મનુષ્ય વહેતી નદીના પૂરમાં પ્રવાહમાંથી વીંછીને કાઢતો હતો, વીંછીને હાથમા લીધો કે તરત જ ડંખ માર્યો ફરી બીજા હાથમા લીધો ફરી ડંખ માર્યો, એમ ઘણા ડંખ માર્યા, છતા હાથમા પકડી રાખ્યો ત્યારે નદીના કાંઠે ઉભેલા લોકોએ ઠપકો દીધો કે જે ડંખ મારે તેને તુ કેમ બચાવે છે? ઉત્તર—દુર્જન દુર્જનતાને ન છોડે તો સજ્જન સજ્જનતા કેમ છોડે? એ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે અધર્મી અને પાપી પામર જીવો પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો તેને સહાય કરવાની ઇચ્છા ન થાય તો તેનાથી મધ્યસ્થ રહેવું પણ દ્વેષ ન કરવો ગઇકાલનો મહા પાપી આજે મોગ્ય ધર્માત્મા પવિત્ર આત્મા થઇ શકે છે જે પોતાનુ સાચુ હિત સમજશે તે સુખી થશે શ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે કે—

"તુજ કરુણા સહુ ઉપરેજી, સરખી છે મહારાય
પણ અવિરાધક જીવનેજી, કારણ સફળુ થાય રે
ચંદ્રાનન જિનજી સાંભળીએ અરદાસ"

હે નાથ! તારી અક્રિય, અકષાય કરુણા જે અવિરાધકજીવ સમજીને સ્વીકારે-તેને અનંતો ઉપકાર થાય છે. પણ જેણે તારા વીતરાગ સ્વરૂપ લોકોત્તર માર્ગનો આદર નથી કર્યો તે વિરાધક જીવને શું ઉપકાર થાય? જેને પુણ્ય, પાપ, માનાદિ તથા ,વિષયભોગ આદિની ઈચ્છા મમતા છે, તેને સત્ સ્વરૂપની રુચિ ક્યાંથી થાય? દિવાળી અને નવું વર્ષ એમ કાળ તો બદલાયા કરે છે. પણ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધાવડે સમ્યગ્દર્શનનો પ્રકાશ કરીને આ સુપ્રભાત (પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન) ના ગાણાં તો એવાં છે કે સમસ્ત જીવોને સદા સુખ દેનારાં છે. આ સૂર્ય તો અમુકને પ્રકાશ કરે, પણ આ જ્ઞાન સુપ્રભાત પ્રભાકર તો અત્યન્ત મહાન છે, તે સર્વ જીવોને પ્રકાશ આપનાર છે. જેને પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, તે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવત કહેવાય છે, ત્રણલોકના નાથ કહેવાય છે. તેની સાન્નિધ્યમાં બેઠેલા જીવોને ઘણું સુખ થાય છે. આ સૂર્ય પ્રભાત કાળમાં ઉદિત થાય છે, અને સાંજેઅસ્ત થતો દેખાય છે. પણ જિનેશ્વરભગવાનને કેવળજ્ઞાન જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે તે ફરી અસ્ત પામતી નથી. તે જ્યોતિ પ્રગટ થતાં ત્રણલોકમાં અજવાળું અને બધા જીવોને શાંતિ થાય છે નરકના અતિ દુઃખી જીવોને પણ બે ઘડી શાન્તિ થાય છે. એવો ઉત્કૃષ્ટ મહિમા જેનો છે, એવા કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે હું તેમને નમસ્કાર કરૂં છું. તીર્થંકર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતાં વિદ્યાધરો અને દેવીઓ એમની પૂર્ણ વીતરાગતા- પવિત્ર કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનાં ગાણાં ગાય છે, સ્તુતિ કરે છે તે વિદ્યાધરો પ્રભુના ભક્ત હોય છે, તેમની કન્યાઓ બહુ સુંદર રીતે પ્રભુનાં સ્તવન ગાય છે. એવા શ્રી અરિહંત ભગવાનનું કલ્યાણકારી સુપ્રભાત (કેવળજ્ઞાન મંગળિક) સત્પુરુષનું યોગબળ જગતનું કલ્યાણ કરો.

તા. ૧૩—૧૧—૩૯

૮૮ મી ગાથામાં એમ કહ્યું કે શુભ અધ્યવસાય એજ મુખ્યપણે તો દેવલોક છે, અને અશુભ ભાવ તે નર્કાદિ ગતિ છે. કારણકે જેવા ભાવનો જીવ કર્તા થાય, તેવા પ્રકારના ભોગવવાનાં તે ગતિ અને પ્રકૃતિની અવસ્થાનાં ભોગસ્થાનો ચૌદ બ્રહ્માંડમા છે.

" તે તે ભોગ્ય વિશેષના, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ;
ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ."

પરમાણુની અણુજ–સૂક્ષ્મ અવસ્થા, પુદ્‌ગળનું અચિંત્ય સામર્થ્ય, તથા અચિંત્ય જીવનું વીર્ય એ આદિનો અહીંઆં ઘણો વિચાર સમાય છે. લોહચુંબક પત્થર અને લોઢું એ બેઉ જડ— અચેતન છે છતાં તે સ્વયં કાર્ય કરે છે. તેમ પુદ્‌ગલને અનેક પ્રકારે વિચારીએ તો પુદ્‌ગલમાં સ્વયં ભોક્તૃત્વદાન શકિત છે. જીવમાં પણ અસંખ્યાત પ્રકારના શુભ અશુભ પરિણામરૂપ અધ્યવસાય થાય છે. આત્માના વીર્યનું જે શુભ અશુભ કર્મની અવસ્થામાં જોડાવું થાય છે, તે ભૂલપણે ભોગવવાની યોગ્યતા અને સ્વાધીન અવિકારી પરિણામ, એઉનો વિચાર કરો તો માલુમ પડશે કે જીવ અને અજીવ દ્રવ્યનું સામર્થ્ય સૌ સૌની સત્તામાં છે. જડમાં પણ અનેક અચિંત્ય શકિત છે. એક જ જાતના પરમાણુમાં ક્ષણવારમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ બદલાઈ જાય છે. જેમ દૂધમાંથી દહીં, દહીંમાંથી ઘી. દૂધ બગડી જાય છે તે બગડી જવાની તેનામાં શકિત છે. એવીરીતે જ દરેક પુદ્‌ગલમાં ગળવું, મળવું, સડવું, પડવું ગતિરૂપ થવું એવો જડનો સ્વભાવ છે. એક રજકણ પરમાણુ એક સમય માત્રમાં લોકના છેડાથી ગતિ કરીને ચૌદ રાજલોક પ્રમાણે શીઘ્ર સ્વયં જઇ શકે છે. દરેક પદાર્થમાં પરથી જુદાપણાની સહજ શકિત છે, તે તેની સત્તામાં ટકીને બદલે છે. તેમાં ઈશ્વર કંઇ ભોગવાવે એ વાત સંભવતી નથી. ૮૬.

હવેની ગાથામાં શિષ્ય કહે છે કે આપે કર્તા ભોક્તાપણું જે પ્રકારે કહ્યું, તે વાતનો અંતરથી વિચાર કરતાં તેનું યથાર્થપણું સમજાય છે. પણ આત્મા કર્તા ભોક્તા ઠર્યો, તો પછી તે પુણ્યપાપનાં શુભ અશુભ પરિણામવાળા બંધથી નિવૃત થવા યોગ્ય રહેતો નથી.

તે શંકાની ગાથા હવે કહે છે.

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહિ મોક્ષ;
વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭.

હવે શિષ્યમાં વિવેકબુદ્ધિ વધે છે. હા પાડતો કહે છે કે આપની કહેલી દલીલ અને મારો ભાગ મળે છે. એટલે આત્મા છે, નિત્ય છે, કર્તા અને ભોક્તા જે પ્રકારે છે તે જાણ્યું, પણ તેનો મોક્ષ કેમ થાય તે જણાતું નથી. કારણકે હજી કર્મ કરવારૂપ દોષ વર્તમાનમાં વર્તે છે, તેથી ભાસે છે કે શુભ અશુભ પરિણામ મારાં, અને હું તેનો કર્તા, એમ ઈષ્ટ અનિષ્ટપણું વર્તમાનમાં વર્તે છે તો ભવિષ્યમાં તે ભૂલ કેમ ટળશે ? તેનો ઉત્તર —ગુરુ કહે છે કેઃ—તે જાણ્યું કે વર્તમાન પૂરતીજ ભૂલ છે, તે ભૂલ રહિત તું ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવે છે, તો આ વર્તમાન ક્ષણિક અવસ્થામાથી દોષ ટાળીને, નિર્દોષ અભિપ્રાયની સળંગ, પૂર્ણ પવિત્ર જ્ઞાનઘન વીતરાગતા સાથે મેળ કરી લે; એટલે તે શુભ અને અશુભથી નિવૃત્ત થતાં, આત્માના જ્ઞાતાદ્રષ્ટા સાક્ષી સહજ સ્વભાવમાં રહેવાથી તે દોષનું ટળવું થશે. આ દોષ વર્તમાનમાં દેખાય છે, તે દોષરહિત ગુણ પણ છે, અને તેનો પ્રતીપક્ષી દોષ પણ છે, માટે તે ગુણને તુ ગ્રહણ કર એટલે દોષનું ટળવું સ્વયમેવ થશે. આ શંકાનો ઉત્તર ગાથારૂપે હવે પછી આવશે. અહીં તો શિષ્ય કહે છે કે આ વર્તમાનમા તો દોષ છે, તે દોષ ન ટળે તો મોક્ષ કેમ થાય ? ૮૭

હવે શિષ્ય વિચાર કરીને બીજી આશંકા રજુ કરે છેઃ—

શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિમાંય;
અશુભ કરે નર્કાદિ ફળ, કર્મરહિત ન ક્યાંય. ૮૮.

મને તો એમ લાગે છે, કે દયા પાળીએ વ્રત, શીલ વગેરે શુભકાર્ય કરીએ, જગતનું ભલું કરીએ, એવાં પુણ્ય પરિણામથી તેનું ફળ દેવગતિમાં સુખ ભોગવવુ થાય છે. અને પાપના પરિણામ હિંસા અને ચોરી આદિના કાર્યો કરે, કરાવે અને અનુમોદે તો તેનું ફળ નરકગતિ થાય તેથી જીવનો મોક્ષ થવો સભવતો નથી. જો જીવનો મુક્ત સ્વભાવ હોય તો આજસુધી તેનો મોક્ષ કેમ ન થયો ? અનંતકાળ વીત્યો પણ હજી શુભ અશુભ કર્મ કરી—શુભ અશુભ બંધભાવ કરવાનો દોષ વર્તમાનમાં પણ છે. શુભાભાવ બંધનું કારણ છે એમ તો શિષ્ય અહીં સમજ્યો છે.

પુણ્યથી ધર્મ-ગુણ માનનારા તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ છે; કારણકે પ્રકૃતિના નિમિત્તમાં રાગપણે ટકયા છે, અને પરભાવને પોતાનો માને છે, કર્તાપણું માને છે, તેમને જ્ઞાતાપણું કયાં રહ્યું ? જ્ઞાતાપણાનો જેને આદર નથી, તેના પુણ્ય પરિણામ પણ નિગોદના મહા દુઃખનું કારણ છે. એવા સંસારી જીવ પુણ્ય-પાપ વિના હોઈ શકે નહિ. પણ સમ્યગ્દર્શન-શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા થતાં તે પુણ્ય પાપનો સ્વામી-કર્તા ભોકતા હું નથી, પણ હું તો મારા શુદ્ધ સ્વભાવનો જ કર્તા-ભોકતા છું એમ સ્વ અને પરભાવની વહેંચણી કરે છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થતાં પૂર્ણ શુધ્ધ સ્વભાવનું ભાન અને પુરુષાર્થ બેઉ તેને હોય છે, એવા સ્વભાવનું ભાન હોવા છતાં પણ જે કંઇ રાગદ્વેષ આદિ દોષ અલ્પ પ્રમાણમાં થઈ જાય તો તેમાં ટકતો નથી એટલે સંસારમાં રુચિ આદર નથી તેને શુભાશુભ કર્મફળ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. ૮૮.

શ્રી ગુરુનો ઉત્તરઃ—

> જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;
> તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ સુજાણ. ૮૯.

ચેતનની અવસ્થાના દોષથી થતાં શુભાશુભ કર્મપદ જાણ્યાં, અને સાથે તેમ પણ જાણ્યું કે મેં શુભ અશુભ પરિણામ કર્યા અને તેથી તે થયા. પણ તેનુ ફળ સ્વર્ગ-નર્કાદિ ભોગવવાપણું છે. તે શુભાશુભ ભાવ દોષ છે, તેથી નિવૃત્તિ થઈ શકાય છે. હું જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, સાક્ષી જ છું, પરમાણુ, પુણ્યાદિ, દેહાદિની ક્રિયા કરવી તે મારો ધર્મ નથી, હું જ્ઞાતા છું, તો જ્ઞાયક જ્ઞાન સિવાય કરે શું ? હું જ્ઞાન છું તેથી તેમા ટકવાનો પુરુષાર્થ થઈ શકે છે. અજ્ઞાનભાવે હું પરનો કર્તા ભોકતા છું એમ કલ્પના કરી પરમાં સુખબુધ્ધિ મેં માની હતી, તે જ્ઞાનની ભૂલ અવસ્થા મેં કરી હતી. તે ભૂલ અવસ્થા પલટાવીને અભૂલરૂપ જ્ઞાનદશા હું જ કરી શકું.

ક્રોધ ટાળીને જેમ ક્ષમા થઈ શકે છે, તેમ જે હું કરું, હું દયાવાળો, પુણ્યવાળો, હું બીજાને બચાવું, સુખી, દુઃખી કરું વગેરે રાગરૂપ

પરભાવમાં ટકવારૂપ મિથ્યાભાવ, અને પરમાં સુખબુદ્ધિની કલ્પના હું કરતો, તે અસત્ કલ્પનાથી હું નિવૃત્ત થઈ શકું છું, હું પુણ્ય, પાપ રાગાદિ રહિત નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવે છું એમ યથાર્થપણે જાણવું તે સ્વાધીનપણું છે, મારા સ્વરૂપની સ્વાધીનતામાં પર પ્રકૃતિની ઉપાધિ નથી, પુણ્ય પાપ મેં કર્યાં, મેં ભોગવ્યાં તેમ માન્યું હતું, તે પ્રકૃતિની અસરને લઈને મારામાં ઉપાધિ ઉણપ–હીનતા અને રાગી દ્વેષીપણું હતું. તેનાથી ગુલાંટ મારી એટલે જાણ્યું કે મારો સ્વભાવ પરભાવપણે નથી. પણ નિર્મળ શુદ્ધ અક્રિય જ્ઞાતા સ્વરૂપ છે, પરથી સર્વથા નિવૃત્ત સ્વરૂપ નિરપેક્ષ છે. એમ પુણ્ય પાપથી જુદો, અસંગ, જ્ઞાતાપણે ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ કરવાથી, તે શુભાશુભ ઉપાધિક ભાવથી જીવ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. "તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ," પરવસ્તુમાં પુણ્ય પાપની ક્ષણિક અવસ્થામાં તું ભળવા યોગ્ય નથી. પુણ્યપાપરૂપ ભાવ કરવાથી કર્મબંધ થાય છે તે તેનું સફળપણું છે. તેનાથી વિપરીત શુદ્ધભાવ કરવાથી શુભાશુભ ભાવની નિવૃત્તિ પણ સફળ છે. માટે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે, એમ હે વિચક્ષણ તું જાણ. શિષ્યની લાયકાત કેવી હોય, સત્સ્વરૂપનો જિજ્ઞાસુ શિષ્ય કેવો જોઈએ, પાત્રતાની ભૂમિકા કેમ વધે તે અહીં જોવાનું છે. પહેલા ચાર પ્રશ્નના ઉત્તર જાણ્યા તેમાં શિષ્યને શંકા નથી; તેથી શ્રી ગુરુ કહે છે કે નિવૃત્તિ થઈ શકે છે, નિવૃત્તિનો પુરુષાર્થ કરી શકાય છે માટે હે ચતુર શિષ્ય તે તું જાણ.

ઉત્તરાધ્યનસૂત્ર અપ્રમાદ અધ્યન ગાથા ૩૨ માં કહ્યું છે કેઃ—

अवमोहियकएटगापह ओइएणो सि पह महालयं ।
गच्छसिमग्गं विसोहिया स मयं गोयम मा पमायए ॥

હે ગૌતમ! તારી શુદ્ધ સ્વભાવભૂત સમ્યક્દૃષ્ટિ તને પ્રાપ્ત છે. અને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ અવસ્થા તારી સમીપ વસે છે, માટે તને જે પ્રશસ્ત રાગની અલ્પ અસ્થિરતા છે તે પ્રમાદ છોડ. કેવળજ્ઞાન લેવામાં, પૂર્ણ પરમાત્મદશા લેવામાં સમય માત્રનો પ્રમાદ ન કર. કારણકે તે પદ તારાથી દૂર નથી. તેમ શ્રીમદ્ અત્રે શિષ્યને કહે છે હે વિચિક્ષણ! તું જાણ, એમ પોતેજ શિષ્યપણાનો આરોપ કરીને સુંદર ઘટના કરી છે. શિષ્યને કહે છે કે તું જાણ કે

આ રીતથી મોક્ષ છે, માટે તું શીઘ્રજ પરભાવથી, શુભાશુભ બંધભાવથી નિવૃત્ત થા. "નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારી તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું" હું પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્ય છું, અક્રિય છું, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાયક માત્ર છું, એ અભિપ્રાય સહિત પૂર્ણતાને લક્ષે, વર્તમાન અવસ્થામાંથી રાગના ભાગની અસ્થિરતાને પુરુષાર્થની સ્થિરતા વડે ટાળ. એમ રાગ ટાળતાં બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ ટળી જાય છે. કેમકે બહારનું કાંઈ કરવાનું આત્માને હાથ નથી. પરવસ્તુનું ગ્રહણત્યાગ જ્ઞાનમાં નથી. શુભાશુભ પરિણામ, બંધભાવને તું શીઘ્ર બાળી મૂક, એમ ૧૭ મે વર્ષે શ્રીમદે અંદરથી પડકાર મારીને કહ્યું છે. જે પુણ્યાદિ શુભાશુભ રાગનું કર્તવ્ય ઠીક માન્યું હતું, તેને ઉપાધિ જાણીને તું મિથ્યા માન્યતા છોડ, એમ કહ્યું છે.

કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ. જેમાં તે ઠીક માન્યું હતું તેને દોષમય અઠીક માની, બંધભાવને ઉપાધિરૂપ જાણ્યા, માટે તેની નિવૃત્તિ થઇ શકે છે. સમ્યગ્ અભિપ્રાયથી શુદ્ધતાના અવલંબનદ્વારા શુભાશુભ ભાવનું નિવૃત્ત થવું સફળ છે તે શુભાશુભ કર્મનું કરવાપણું જેમ સફળ છે તેમ તે વિભાવ નહિ કરવાથી તેની નિવૃત્તિ પણ સફળ છે.

ત્યાગ કરો, પુણ્ય કરો, સંસાર, સ્ત્રી, પૈસો બધુંય ત્યાગી દ્યો, આમ કરવું-તેમ કરવું, એવું અનંત કાળથી સાંભળવામાં આવે છે પણ મુક્તપણું, કર્મબંધનું-ટળવાપણું, સહજપણે નિવૃત્ત થવું તે કેમ ન આવ્યું! તે વિચારો. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે મુક્તિ કેમ થાય? વસ્તુ માત્રનો પોતપોતાથી પરિણમવાનો સહજ સ્વભાવ છે; છતાં જીવ પરનો કર્તા-ભોક્તા થઇ અસત્ કલ્પના ઉભી કરે છે, અને પરવસ્તુમાં સુખબુદ્ધિ કરે છે, અને પરભાવપણે રાગી દ્વેષી થઇને રહે છે. અને હું કરૂં હું લઉં, મુકું ત્યાગ કરૂં, એમ જ્ઞાનમાં અસ્થિરતા, કૃત્રિમતા, અસહજપણું પોતે જ કરે છે વસ્તુનો સ્વભાવતો સહજ છે, કશું હઠથી થતું નથી, છતાં ભ્રમથી જીવ માને છે કે હું પરનું કરૂં છું, લઉં છું, ગ્રહણ કરૂં છું, ત્યાગ કરૂં છું. કોઇને પ્રશ્ન થશે કે ત્યારે કરવું શું? ઉત્તર -વસ્તુ (આત્મા) નો સહજ જ્ઞાતા દૃષ્ટા માત્ર સાક્ષી સ્વભાવ છે, ચૈતન્યતા છે, તો તેમાં (જ્ઞાતાપણામાં) જ્ઞાનપણે જાગવું, ટકવું,

એજ સહજ સ્વાધીન સુખ છે તે કરવું. દુઃખી થાવું હોય તો બીજું માનો. ઊંધું માનવાની ભૂલ કરવા જીવ પોતે સ્વતંત્ર છે. પ્રશ્નઃ–ભગવાનનો ઉપદેશ છે કે ત્યાગ કરવો. ઉત્તરઃ–મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી જે ત્યાગ વર્તે છે તે વાસ્તવિક ત્યાગ નથી, પણ અંતરાયનો ઉદય છે. ઉદયજન્ય ત્યાગ તે સાચો ત્યાગ નથી, પણ યથાર્થતત્ત્વદૃષ્ટિના ભાન સહિત, સાચી શ્રદ્ધા સહિત, હું શુદ્ધ છુ, પરવસ્તુનો ગ્રહણ ત્યાગ કરવો કે દેહાદિની ક્રિયા કરવી તે મારે આધારે નથી, હું અક્રિય જ્ઞાતા સાક્ષી શુદ્ધ જ છુ, એ અભિપ્રાયની દૃષ્ટિ રાખીને, વર્તમાન અશુદ્ધ અવસ્થાનો રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરવો. તે રીતે રાગ ટાળતાં રાગનાં નિમિત્ત જે બાહ્ય પરિગ્રહ તેનો ત્યાગ સહેજે થઇ જાય છે. એવો સહજ વસ્તુનો નિમિત્તનૈમિત્તિક સબંધ છે. હઠથી કાંઈ થતુ નથી.

કોઇ માને કે મારે વિષય કષાય મ સાગના રાગાદિ કાંઇ છોડવાં નથી, કારણકે હઠથી તો કંઈ થતું નથી. એમ સ્વચ્છંદી ભાષા બોલે, અને રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ ન કરે, વિષય કષાયમા પ્રવર્તે, અને કહે કે જે થાવું હશે તે સહજપણે, ઉદય પ્રમાણે થઇ જશે. તો તે ઊંધી દૃષ્ટિ એટલે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. મોહ મમત્વ રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે તો રાગનું નિમિત્ત છૂટી જાય છે. માટે સાચા અભિપ્રાય સહિત રાગનો ત્યાગ એજ મોહનીયનો ક્ષયોપશમ જન્ય ત્યાગ છે. અંતરાયનો ઉદય હોય તેને ત્યાગ માને, અને કહે કે અમે ચારિત્રવાન છીએ, ત્યાગી છીએ, એની વાત અત્રે નથી. અહીં તો યથાર્થ આત્માની શ્રધ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સ્થિરતાવડે રાગનો ત્યાગ થાય તે કરવા કહ્યું છે.

તા. ૧૪–૧૧–૩૯.

ગાથા ૮૯ માં કહ્યુ કે જેવા શુભાશુભ ભાવ જીવ કરે છે તેવું તેનું ફળ થાય છે, અને પુણ્ય પાપના ભાવ ન કરે તો તે નિવૃત્તિની સફળતા છે–નિવૃત્તિસ્વરૂપ મોક્ષ છે. એમ હે વિચિક્ષણ તું જાણ. અહીં એવી અપૂર્વ ઘટના કરી છે કે શિષ્ય જેટલું સમજ્યો તેથી પાછો ન ફરે, અને અપ્રતિહતભાવે પૂર્ણને પૂરું પાડે; એવી ક્રમબદ્ધ શૈલી આ શાસ્ત્રમાં કરી છે. શિષ્ય પોતે ચાર પદને યથાર્થપણે પોતાના

અંતરની તૈયારીથી એવી રીતે સમજ્યો છે, કે ફરીને તેમાં શંકા, સંદેહ કે ભૂલ તેને ન આવે. ૮૯.

હવે ૮૭-૮૮ મી ગાથાનો ઉત્તર ૯૦ મી ગાથામાં કહે છેઃ—

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;
તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષસ્વભાવ. ૯૦.

કર્મ સહિત અનંતકાળ વીત્યો, તે શુભાશુભ કર્મ પ્રત્યેની જીવની આસક્તિને લીધે વીત્યો. જ્ઞાતાપણું ભૂલીને ઉપાધિમાં જીવ અટક્યો, અને તેથી ઉપાધિરૂપ થયો, પણ હું તો શુભાશુભ ભાવ રહિત જ્ઞાનઘન છું, મારામા પરવસ્તુનો ધર્મ શી રીતે સંભવે ? હું એનો અને એ મારાં એવા બંધભાવમાં અનંતકાળ વીત્યો. પણ તેનાથી ઉદાસીન થઇ માત્ર જ્ઞાતાપણે રહેવાથી શુભાશુભ ભાવ છેદાય છે, અને તેથી મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે, દેહમાં એકક્ષેત્રે જ્ઞાનનો વ્યાપાર અને તે જ્ઞાનની ક્ષયોપશમે થતી અવસ્થા અને તે જ ક્ષણે, તે જ ક્ષેત્રે પૂર્વ કર્મથી શુભાશુભ અવસ્થાની પ્રગટદશા ઉપજે છે. તે રાગ, હર્ષ, શોક આદિ મલિન પરિણામ પ્રકૃતિનો ઉપાધિકભાવ છે, તેમાં જે પ્રીતિથી અટકવું થાય છે તે ભૂલ છે, માટે તે ભૂલ ટાળી શુભાશુભ અસરથી ભિન્ન જ્ઞાતા, દૃષ્ટા જીવ રહે તો તે સહેજે નિવૃત્ત થાય છે. પ્રકૃતિના નિમિત્તનો જ્ઞાનમાં ભૂલભાવે સ્વીકાર કર્યો હતો, તે ભૂલ નિર્મળ જ્ઞાતાપણે ટાળ, તો તારૂં સ્વરૂપ મોક્ષ સ્વરૂપ જ છે. જ્ઞાતાપણામાં ટકી રહેવારૂપ પુરુષાર્થથી પ્રગટ મોક્ષદશા—પૂર્ણ પવિત્રતા થઇ શકે છે. યથાર્થ અભિપ્રાય બંધાઇ ગયો કે શુભાશુભ ઉપાધિક કર્તવ્ય મારૂં નથી, એ મારો સ્વભાવ નથી. એમ પોતાની પૂર્ણ શુદ્ધતાને જાણવાથી અને માનવાથી, અબંધ પરિણામે બંધ અવસ્થા ટળે છે, અને નિરુપાધિકતા પ્રગટે છે. ૯૦.

હવે મોક્ષનું સ્વરૂપ કહે છેઃ—

દેહાદિક સંયોગનો, આત્યંતિક વિયોગ;
સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખભોગ. ૯૧.

મોક્ષની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે અંદરમાં શુભાશુભ પરિ-ણામની નિવૃત્તિ, અનાસક્તપણે ઉદાસીનતા થવાથી, અને જ્ઞાતા સ્વ-ભાવમાં ટકી રહેવાથી કર્મની ઉપાધિ ટળી જાય છે. રાગદ્વેષ ટળવાથી શુભાશુભ ભાવના અભાવનું ફળ સ્ત્રી, લક્ષ્મી,, દેહાદિ શુભ અશુભ પ્રકૃતિના સંયોગનો વિયોગ (ત્યાગ) સહજે થઇ જાય છે. રાગ ટળતાં રાગનું નિમિત્ત ટળી જાય છે. અહીં કહે છે કે " દેહાદિક સંયો-ગનો આત્યંતિક વિયોગ. " એટલે જે ભાવે દેહાદિ પુણ્ય-પાપ પ્રકૃ-તિના સંયોગ થાય છે, તે બંધભાવને શુદ્ધ ભાવવડે ટાળીને અબંધ-ભાવ-વીતરાગભાવને અખંડ ઉભો રાખે. તો જે પૂર્વે દેહનો અનંત-વાર સંયોગ-વિયોગ થતો હતો, તેમ ન થતાં આત્યંતિક વિયોગ થઇ,-છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા-પૂર્ણ શુદ્ધતા, મુક્તદશા, મોક્ષ અવસ્થા પ્રગટ થાય છે. પુણ્ય પાપના ભાવ ન કર્યા એટલે નવીન શુભ અશુભ કર્મ પ્રકૃતિનો બંધ થતો નથી, અને જુનાં બંધાયેલાં કર્મ તેનુ ફળ દેખાડીને ટળી જાય છે. અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં કર્મનું ટળવું અધિક થાય છે, અને નવીન શુભ અશુભ કર્મનો બંધ અલ્પ થાય છે, એમ સર્વથા અબંધભાવે એટલે શુદ્ધ સ્વભાવમા સ્થિર રહે તો દેહાદિ ઉપાધિ સંયોગનો આત્યંતિક વિયોગ થઇ શકે છે નવું બંધન આવતું નથી; અને તેનું ફળ સિદ્ધ સ્વરૂપ મોક્ષ સ્વભાવ છે, તે મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટે ત્યારે શાશ્વતપદે અનંત અવ્યાબાધ આત્મા-નંદ અક્ષય આનંદ ભોગવાય. સિદ્ધ એટલે પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્યદશા, જેમાં કંઈ કરવાપણું નથી. પ્રથમ શુભાશુભ પરિણામની હીનાધિક અવસ્થા અને તેવીજ સ્થિતિવાળા દેહાદિ સંયોગ મળતા હતા; તે ઉપાધિભાવનું ફરી ગ્રહણ ન થાય એવા શુદ્ધ વીતરાગ અબંધભાવ વડે તે જાતના પુરુષાર્થની સ્થિરતાથી, તે તે સંયોગનો વિયોગ કરવામાં આવે તો, જે પૂર્વ કર્મ સત્તામાં પડ્યાં છે તેની અબંધપૂર્વક નિર્જરા થાય. અને તેવી રીતે દેહાદિનો સર્વથા વિયોગ કરવામાં આવે તો મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટે છે. અને " નિજ અનંત સુખભોગ " ભોગવે. કોઇ એમ માને છે કે મોક્ષમાં સ્વાધીનપણું નથી, તેથી સમયે સમયે અનંત આનંદનો ભોગવટો નથી કારણકે અનુભવવું અને અનુભવનાર એ બે ભેદથી તો દ્વૈત થઈ જાય છે, માટે ત્યા ભોગવટાપણું કંઇ નથી,.

એમ માનનાર મતાર્થીના મતનું નિરાકરણ " નિજ અનંત સુખ-ભોગ " ભોગવે છે એમ જ્ઞાની અહીં કર્યું છે.

આત્મા પોતે અનાદિ અનંત સ્વાધીન સુખરૂપ છે. તેમા સંસાર અવસ્થાનો વિયોગ થયો, અને અવિકારી પૂર્ણ પવિત્ર મોક્ષ સ્વભાવ દશાનુ પ્રગટવું, અને સહજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનુ નિત્ય રહેવું, એ ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણું છે દરેક ક્ષણે અનંત સુખનો ભોગવટો સિદ્ધદશામા છે, આ દ્રવ્ય, ગુણ, અને પર્યાયનુ સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી, તેને સાચા તત્ત્વસ્વભાવમાં સંદેહ આવે છે, અને કોઇપણ કલ્પનાવડે અન્યથા માને છે પોતાની શુદ્ધ અવસ્થાનો દરેક ક્ષણે જીવને ભોગવટો છે, એવો વસ્તુનો સહજ સ્વભાવ છે કોઇ કહે કે ત્યા તો કઈ ભોગવાતુ જ નથી તો તે મત ખોટો છે. છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ જ્ઞાની પુરુષ પોતાનો સહજ આત્માનંદ અનુભવે છે તો આતો પૂર્ણ પવિત્ર શુદ્ધ નિરાવરણદશા પ્રગટ વર્તે છે, માટે ત્યા તો અનંત સુખ છે, એમ હે શિષ્ય, તુ માન ૨૯૧

મોક્ષના ઉપાયનુ છઠ્ઠુ પદ શિષ્ય શંકા કરે છે કે–મોક્ષ તો બધાય કહે છે, પણ તેના ઉપાયના સાધનમા વિરોધ ઘણો છે અનંત કાળનો અજાણ્યો તે લોકોત્તરમાર્ગ છે, અને લોકો અનેક પ્રકારે તેના ઉપાય બતાવે છે કોઈ માને કે દેહાદિ ક્રિયાથી મોક્ષ મળે, કોઇ માને કે જાણવાથી મળે, કોઈ પુણ્યથી મળે એમ કહે છે એમ અનેક મતાર્થીઓ પોતપોતાનુ કથન કહે છે, તેથી મને પણ શંકા થાય છે તે શંકાના કારણો શિષ્ય રજુ કરે છે શિષ્યની શંકા—

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય;
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેદ્યાં જાય? ૯૨.

ભવભીરૂ શિષ્યનો અંદરના કાળજાનો પોકાર છે, કે અવિરોધ ઉપાય હાથ ન આવે એટલે યથાતથ્ય સાચો ઉપાય સમજ્યા વિના કર્મબંધથી કેમ છૂટી શકાય? વળી અનંતકાળના કર્મો છે, તે અલ્પ આયુષ્યવાળા મનુષ્યદેહથી કેમ છેદ્યાં જાય? શિષ્યનો ઉત્સાહ સમજણ સહિત વધ્યો છે, કે મોક્ષનો સદ્‌ઉપાય સમજવો.

હવે શિષ્ય મોક્ષની હા પાડે છે અને તીવ્ર જિજ્ઞાસા સાથે ઉત્સાહ દેખાડે છે. તે અપૂર્વ લોકોત્તરમાર્ગની સાચી વિધિ સમજવા માગે છે અને જણાવે છે કે યથાતથ્ય, અવિરોધ, પરમાર્થભૂત, સાચો મોક્ષનો ઉપાય સમજાવો.

ઠાણાંગ સૂત્રમાં ચાર પ્રકારના શ્રોતા કહ્યા છે.

(૧) અરીસા જેવા, જે જે ન્યાય વકતા કહે તે ન્યાયને તરત સમજી લે.

(૨) ધજાની પુંછડી જેવા-કે જે ગમે તેની ધર્મની વિપરીત વાત સાંભળે તો તેની પણ હા પાડે, બધાને વંદન કરે, સત્ય અસત્યની પરીક્ષા જેમને નથી. કોઇ જાતનો અવિરોધી નિર્ણય કરવાની મધ્યસ્થબુદ્ધિ નથી, પરીક્ષા કરવાની તુલનાત્મકબુદ્ધિ જ નથી.

(૩) ફુટેલા ઘડા જેવા-કે તે સાભળે પણ ગ્રહણ કરે નહિ.

(૪) થોરના કાંટા જેવા, કે જેને કાટા વાંકા હોવાથી તે ઉપર વસ્ત્ર સુકાવા નાખો તો કેમે કરી ઝટ નીકળે નહિ. તેવા કુતર્કવાદી અને ઊંધાઇ કરનારા-સાચી વાત સાંભળે ત્યાં વિરોધ કરે કે તમે આવું કેમ કહો છો? આવી શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા કરવાથી તો અમારા પુણ્ય, દયા બધુંય ઊડી જાય છે. શાસ્ત્રમાં નવ પ્રકારે પુણ્ય કહ્યાં છે, માટે અમારે તો તે પુણ્ય કરવા એજ ધર્મ છે. સાચાનો વિરોધ કરનાર માને છે કે પુણ્યથી તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય. તીર્થંકર ગોત્ર તો સાચા ભાનની ભૂમિકામાં, પુણ્ય તે આદરણીય નથી એવા ભાવમાં બંધાય છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે અશુભથી બચવા પુણ્ય પરિણામ કરવાં, પણ પુણ્યથી આત્માનો ગુણ થાય છે તેમ કયાં કહ્યું છે? 'પુણ્ય કરવું' એટલે આત્માનો ગુણ થશે એમ તેમાં કયાં આવ્યુ? પાપ ન કરવું એવા ઉપદેશમાં પુણ્યનો ઉપદેશ વ્યવહારથી આવે, પણ તેમા જ ધર્મ માને તો તેના અજ્ઞાનપૂર્વક પાપાનુબંધી પુણ્યના ફળમાં તીર્થંકરને બદલે તેતર થશે. જેણે આત્માને શુદ્ધ સ્વભાવી ન માન્યો, અને પુણ્યનો આદર કર્યો, અને રાગમાં અટકયો, તેણે જ્ઞાતાપણાનો-શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનાદર કર્યો. એટલે શુભભાવ કરે, તો કદાચ આવતા ભવમા દેવ

ભુતડુ આદિ થાય, ત્યાથી સારો ગધેડા કે તેતર થાય, અને પર પરાએ નર્કે જાય તેતર થઇ તે ઉધઇ ખાઇને નર્કે જાય જ્ઞાની ધર્માત્મા તીર્થં-કર થઇ જગતનો ઉદ્ધાર કરે અને મોક્ષે જાય

ચોરના કાટા જેવા કુતર્કવાદી કહે છે કે આ તો એકલી નિશ્ચયની જ વાતો કરીને અમારુ બધુ ઉથાપે છે, અમારૂ કર્યું બધુય નિરર્થક ઠરાવે છે, તેથી તો બધુય ચાલ્યુ જશે એમ કહી સત્યનો અનાદર કરે છે, અને પોતાના સ્વભાવનો ઘાત કરનાર મિથ્યાભાવનો આદર કરે છે, તોપણ આ કાળ ભાગ્યશાળી છે કે વિચારવાન જીવો આ સત્પરૂપણાને સાભળવાના ઈચ્છક છે અને કેટલાક, જેને સાચા માર્ગની પ્રતીત નથી તે અતરાય કરવા આડા આવતા નથી શ્રી આનદઘનજી અને શ્રીમદ્ રાજચદ્રના કાળમા તો આ વાત સાભળ-નારા બહુજ થોડા હતા

શ્રીમદ્ કહે છે કે —

" એહી નહિ હૈ કલ્પના એહી નહિ વિભગ,
કઇ નર પચમકાળમે, દેખી વસ્તુ અભગ "

"સર્વજ્ઞ વીતરાગ સ્વરૂપને વિચારતા પામી ગયા આત્મધર્મનું મૂળ" મોક્ષમાર્ગ વર્તમાનકાળમા પણ છે એકદેહ કરીને મોક્ષે જાય એવા જીવો વર્તમાનમા પણ છે અને પાચમા આરાના છેડા સુધી રહેશે તેને ઓળખવાની શકિત જોઇએ જેને પરમાર્થને ગ્રહણ કરવો હોય તેણે વિરોધ ટાળીને જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ પ્રવર્તવુ પડશે ચોથા આરામા જે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ સમીપે આત્મધર્મ ન પામી શક્યા, તેવો મોઘો ધર્મ આ કાળે પણ ઘણા જીવો પામી શકે છે જે સર્વજ્ઞે સનાતન સાચુ તત્ત્વ કહ્યુ છે તેને વિરોધ રહિતપણે સમજે તો તેને આ કાળે પણ એકાવતારી થવુ સભવે છે પ્રથમ ગાથામા કહ્યુ કે " જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુખ અનત" એમ સમજણની જ ખામી છે જેને ભૂલ ટાળવી છે, તે તૈયાર થઇને સદ્ગુરુ સમીપે જાય તો ભૂલ ટળી જાય આ પાચમા આરાની વાત છે શિષ્યે એવા પ્રકારની શકા મૂકી છે કે મતદર્શનના આગ્રહી ઘણા છે, તેઓ અનેક

ઉપાય કહે છે. વળી ,અનંતકાળથી પ્રવાહરૂપ કર્મો પરંપરાએ બંધાય છે, તેનાથી કેમ છુટાય? હે નાથ! ચોથા આરામાં તો ઘણાં મોટાં આયુષ્ય હતાં, અને સાક્ષાત સર્વજ્ઞ પ્રભુ તીર્થંકર ભગવાનનો યોગ હતો. પણ આ કાળે અલ્પ આયુષ્ય છે અને સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાનનો વિયોગ છે, તેમાં આ કર્મના શુભાશુભ બંધન કેવીરીતે છેદ્યાં જાય? સંસારમાં પણ કોઈનિ વાંધો પડયો હોય તો ડાહ્યા પુરુષો તેનુ સમાધાન કરી બુદ્ધિપૂર્વક ન્યાય આપે છે, અને સમજાવે છે. તેમ આ ચૈતન્યનો નિરુપાધિક શુદ્ધધર્મ અને ઉપાધિક ભૂલરૂપ અવસ્થાનો ઝગડો સદ્ગુરુ પાસે ફરિયાદ કરવાથી ટળે છે. ૯૨.

શિષ્ય શંકાના કારણો રજુ કરે છેઃ—

અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક;
તેમાં મત સાચો કયો, બને ન એહ વિવેક. ૯૩.

શિષ્ય મિથ્યાધર્મ, મતાર્થ, માનાર્થથી થાકીને, પાછો ફરીને સદ્ગુરુ સન્મુખ આવ્યો છે. ભવનો ભય જાણ્યો છે, તેથી હવે તીવ્ર જિજ્ઞાસા બતાવે છે કે હે નાથ! હે પ્રભુ! મારામાં વિવેક શકિત નથી, પણ સમજવાનો કામી છું. સાધારણ મુમુક્ષુ બ્હેનો-બાળકો વગેરે મોક્ષની અભિલાષા ધરે, પણ તેને ઊંધા પોપણ મળવાથી મુંઝાઇ જાય છે કે હવે અમારે શું કરવું? કોઇ ક્રિયાથી મોક્ષ માને છે, કોઇ પુરુષાર્થ ન કરવો પડે એમ સહેલામાં મોક્ષ માને છે, કોઇ સાચા માર્ગના વલણમાં હોય તેને અટકાવનાર પણ ઘણા મળે છે. વળી કહે કે અમારો કુળધર્મ છે તે કેમ છોડાય? એ આદિના ઘણા અંતરાય દેખનારને અંતરાય દેખાય છે. પણ જે સર્વ બંધનને ઉપાધિક જાણી તે સામું જોતો નથી, તે સત્સ્વરૂપનો ખોજક થાય છે, તેને સત્સમાગમ મળે છે. જે ભાવે અનંતકાળ ગાળ્યો તે બંધ ભાવે, ઉપાધિક ભાવે અબંધ નિરુપાધિક શુદ્ધ તત્ત્વ કેમ પ્રગટે? પોતે જો શાંતિના માર્ગે જાય તો અશાંતિરૂપ ફળ કેમ ન મળે? માટે પાત્રતા અને ... છે. પોતાને માર્ગની ખબર ન હોય, અને નાનો ... હોય તો તેને પૂછવું પડે. ભાવ-

નગરથી ડાહ્યા નાગરને સિદ્ધપૂર જવું છે, ૬૦) વર્ષના અનુભવી છે, સંસારના ડાહ્યા છે, ધોળા વાળ અને ધોળી મુછોવાળા ૨૫) લાખની મૂડીવાળા છે. એવા દસ જણા ગાડામાં બેઠા છે પણ માર્ગમાં ભૂલા પડયા છે. દુનીઆના ઘણા ડાહ્યા હોય પણ જે માર્ગનું ભાન પોતાને નથી, તેણે બધુંય માન છોડીને તે માર્ગના જાણકારને પૂછે તો માર્ગ હાથ આવે. ન પૂછે તો ગભડયા કરે. દૃષ્ટાંત—એક પંડીત વહાણમાં બેસીને દરીયા રસ્તે જતો હતો. તેણે વહાણ હાંકનાર નાવડીયાને પૂછયું કે તમે જ્યોતિષ જાણો છો? ગણીત જાણો છો? ખગોળ ભુગોળ જાણો છો? ત્યારે નાવડીએ કહ્યું કે હું જાણતો નથી. ત્યારે પંડીતજી કહે તમારાં બધાં વર્ષ પાણીમાં ગયાં. આગળ ચાલતાં દરીયામા તોફાન થવાથી વહાણ બુડશે એમ જાણ્યું. ત્યારે નાવડીયો કહે છે કે પંડીતજી તમને તરતાં આવડે છે? પંડીત કહે'ના'ત્યારે નાવડીયો કહે છે હું તો તરીને ચાલ્યો જઈશ, આ વહાણ બુડી જશે. માટે મારાં બધાં વર્ષ પાણીમા ગયા કે તમારાં? તેમ જે બહારનું બીજું ઘણું જાણતો હોય, પણ જો પરથી જુદો સ્વાધીન સત્ સ્વભાવને જાણ્યો નથી તો ભવસાગરમાં બુડી જવાના. માટે તેણે મતના જાણકાર પાસેથી જો ભવસાગર તરવાનો ઉપાય જાણ્યો હોય, તો બૂડવાનો વખત ન આવે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના દરેક પત્રમાં સત્ સમાગમનો ભણકાર છે. સ્વચ્છંદે માર્ગ હાથ નહિ આવે, માટે બધા વિરોધ રહિત આત્માનો ધર્મ–સાચું હિત જેને જોઈએ છીએ, તેણે પોતાની જાતની તૈયારીથી સત્સમાગમ કરવો પડશે.

છઠ્ઠા પદની શંકા ચાલે છે. પાંચ બોલ નકકી કર્યા તેથી શિષ્ય કહે છે કે કદાપિ મોક્ષપદ હોય, પણ વિરોધ રહિત સાચો ઉપાય શું હશે? મત દર્શનના અનેક અભિપ્રાયની મુંઝવણ અલ્પ આયુષ્યથી કેમ ટળી શકે? પરમાર્થનો માર્ગ તો ત્રણે કાળે એકજ હોવો જોઈએ. તેનો સાચો વિવેક કેમ કરવો, તે હે પ્રભુ! તમે જ બતાવો. કારણ કે " અથવા મત દર્શન ઘણાં કહે ઉપાય અનેક, એમાં મત સાચો કયો બને ન એહ વિવેક. "

જો મતાગ્રહના પક્ષથી મુંઝાય અને સાચું સમજવા માગે તો,

તે મુંઝવણનો નિવેડો કરી શકે છે. લોકો માને છે કે આપણી ફરજ છે માટે કુટુંબ–દેશ–સમાજનું આપણે કંઈ કરી દઈએ, કંઈ સેવા કરીએ, દવાખાના નિશાળો બંધાવીએ, વગેરે કર્તવ્ય થાય તો ઠીક. એમ જે કાર્ય પોતાને આધારે નથી, તે પરાધીન કાર્યને કરવાનો પોતાનો ધર્મ માને છે. પરનાં કાર્ય સહેજે જે કાળે થવાનાં હોય તે કાળે થાય છે. તેમાં આ દેહાદિનું નિમિત્ત થવાનું હોય તો તે વખતે જીવને ઇચ્છાની વૃત્તિ ઊઠે છે, અને પર કાર્યની યોગ્યતા હોય તો તે કાર્ય થઈ જાય છે, છતાં તેમાં મિથ્યા અભિમાન જીવ કરે છે. તત્ત્વને યથાર્થ રીતે જાણ્યા વિના, ભેદવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના, કોઈ કહે કે હું આ અનાસકતપણે કરૂં છું, પણ તેની વાત ખોટી છે, ઊંધી માન્યતા છે. પ્રકૃતિનાં કાર્યો ચેતન કદી કરી શકે નહિ. ચૈતન્ય જ્ઞાતા છે તેથી જે જે સંસાર દેહાદિના કાર્ય થાય તેને માત્ર તે જાણે જ છે. વસ્તુનો સહજ સ્વભાવ ભૂલીને બીજું માને કે હું બીજાને સુખી કરૂં, દુઃખી કરૂં, બચાવું, વગેરે જે વિપરીત સ્વભાવને માને છે, તે પોતાના નિર્દોષ ગુણને દોષિત–મહા અજ્ઞાનરૂપ કરે છે. પોતે ઇષ્ટ અનિષ્ટ કલ્પના કરીને નાહક અભિમાન કરે છે કે હું કરૂં છું, એમ જ્ઞાતા સ્વતંત્ર ચૈતન્ય મટીને જડ જેવો પોતાને કરે છે, માને છે. જડભાવની માન્યતા કરે છે, તેથી અનંત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ચૈતન્યતા, જ્ઞાન સિવાય બીજુ કાંઈ પણ કાર્ય પોતાને આધારે થાય છે એમ માને અથવા તે કાર્ય પોતાનું છે એમ માને તે સ્વનો હિંસક છે, સ્વયં અપરાધી છે. દયા, પુણ્ય પરિણામનો આદર તે મોહ કર્મનો આદર છે. તેને સાચી ખતવણી કેમ કરવી, તે સમજણ ન હોવાથી આ વર્તમાન કાળમાં, સતસ્વરૂપથી વિપરીત માન્યતા માનનારો મોટો વર્ગ છે. જાણવું તેમાં પરનું કરવું એવો જડ ભાવનો અવકાશ જ નથી, છતાં માને કે મેં શુભ પરિણામ કર્યાં. હવે વિચારો કે મોહ કર્મના અનંતા રજકણનો સ્વીકાર થવાથી, શુભ અશુભ પુણ્યાદિ કાર્યની ઇચ્છા ઉઠે છે, તેને જે ઠીક માને છે, તેનાથી ગુણ માને છે, તે કર્મભાવરૂપ વિકારી દુશ્મનથી ગુણ માને છે, તેથી તે અજ્ઞાની છે. આત્માનું નિરુપાધિક શાંત લક્ષણ છે, તેને ભૂલીને જે પુણ્યનો આદર કરે છે, ઠીક માને છે તેને છોડવા યોગ્ય તે કેમ માને ? “ કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ ” જીવ જેને વહાલું માને

તેને છોડવા કેમ માગે ? માટે જે તત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાન સ્વભાવથી અજાણ્યુ છે, તે અજ્ઞાન સહિત બાહ્ય ક્રિયા કરી પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે, દેવ થાય, એટલે ભુતડુ થઈને પછી કસાઈનો બોકડો થાય, અગર કસાઈ થાય અને પછી નર્કમાં જાય. સાધારણ રીતે આ વાત ચાલતી નથી, મોટે ભાગે જનસમુહ જે માને છે, તેનાથી આ બીજુ છે. આ વાત સ્થૂળબુદ્ધિ જીવોને બેસાડવી કઠણ પડે તેમ છે. સત્‌નો નકાર કરનારા ઘણા છે, તો પણ વીતરાગ સર્વજ્ઞના શાસનની જ્યવંત પ્રભા છે. સાચા ધર્મને ટકવુ છે, તેથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા પવિત્ર આત્મા પણ પાચમા આરાના છેડા સુધી રહેશે. સાધારણ લોકોને (બાહ્ય દષ્ટિ જીવોને) ન રુચે તેવી આ વાત છે. વર્તમાન લોકોના વિપરીત અભિપ્રાયથી તદ્દન જુદું છે. એવું આ સનાતન સત્યને, નગ્ન સત્યને જાહેર કરીએ છીએ જેને સાચું હિત, સાચું સુખ જોઈતું હોય તેણે અવિરોધી ન્યાયમાર્ગને સમજવો પડશે.

જે કોઈ કહે કે, જડની ક્રિયા ચેતન કરે છે, એને હું કરી શકું, એનાથી ઠીક થશે, વગેરે જડ વસ્તુના કુદરતી ધર્મને પોતાના માને છે, પોતાનુ કર્તવ્ય માને છે. અને પુણ્ય દયા આદિ રાગને ગુણ માને છે તે આત્માનો ખુની છે. પોતાના જ્ઞાનને આવરે છે, ઢાંકે છે. કારણકે તેને નિર્દોષ જ્ઞાતાપણુ નથી ગોઠતુ કઈ બીજું કરૂ તો મને ઠીક લાગે એમ જેણે રાગને ગોઠતો માન્યો, તેને છોડવા યોગ્ય કેમ ધારે? શુભ રાગ એટલેકે દયાના પરિણામ છે તે જડ પ્રકૃતિનો ઉદય છે. શુભ પરિણામ થયા તેમા જેણે અભિમાન કર્યું કે મે કર્યાં, એ મારી ફરજ છે, કર્તવ્ય છે, તેણે ઈચ્છા, કલુષતાને પોતાની માની, અને તેને ઠીક માની, તે પોતાના સત્ત્વનો અનાદર થયો. તે જીવ આત્માના ગુણનો ઘાત કરનાર છે, અને તેથી મહા મોહનીય કર્મને ક્ષણેક્ષણે બાંધે છે. પુણ્યના ઉદયમા જોડાય છે, તેને ઠીક માને છે, ગુણ માને છે, તે જીવને અજ્ઞાન સહિત પાપનુબંધી પુણ્ય બધાય છે અને સાથે મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મ પણ બધાય છે. લોકો તત્ત્વનો શુ સ્વભાવ છે, તેનો જ-રાય વિવેક લાવીને મનન કરતા નથી. તેથી ઘાતીકર્મ શું અને કષાય પરિણામ તે શુ, અને મંદકષાય એટલે શુભ પરિણામ તે શુ,

વગેરે કેમ થાય છે તેની કાંઈ પણ ખબર નથી. પોતાના સ્વ ગુણનો ઘાત કેમ થાય છે, તે વિચારીને જોતા નથી. જે જ્ઞાનનું કર્તવ્ય છે, તે ભૂલીને જડનું કર્તવ્ય પોતાનામાં ખતવે છે, અને તેને ઠીક માને છે, એ વિકારી ભાવને ધર્મ માને છે. જે ભાવને કરવા જેવા અને ઠીક માને છે તે ભાવ કોણ છે, દુશ્મન છે કે સજ્જન છે? તેનો વિચાર કદી કર્યો છે? પ્રશ્નઃ–તો પછી વ્યવહારથી દાન દયા વગેરે કેમ થશે? ઉત્તરઃ–સામાના પુણ્ય હોય તો તમને ઇચ્છાનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહે જ નહીં. કારણ જે કાર્ય જે વખતે જેવા પ્રકારે થવાનું છે તે રીતે અવશ્ય થવાનું જ છે, તેને કોઈ રોકવા સમર્થ નથી. જે પ્રકૃતિનું કાર્ય છે અને જીવનું નથી, તેને પોતાનું માનવું તે જ અજ્ઞાન છે. લોકોને પરભાવ ત્યાગની વાત ગમતી નથી, પણ ઇચ્છા–રાગ, દયાના પરિણામને પોતાનો સ્વભાવ માને, ગુણ માને કે કર્તવ્ય માને છે તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે; કારણકે નિર્દોષ જ્ઞાતાપણાનો તે અનાદર કરે છે. પ્રશ્નઃ–શું આત્માનો અનાદર કરવાનો કોઈને ભાવ (ઇચ્છા) હોય છે? ઉત્તરઃ–આત્માનું ભાન નથી અને પર સત્તા-મોહ કર્મનો સ્વીકાર (=તેનો આદર પુણ્ય, દયા આદિ મોહકર્મજન્ય વૃત્તિ છે) તે જ જ્ઞાતા ચૈતન્યનો નકાર છે, અનાદર છે. કોઈ કહે કે અમને તેની ખબર નથી, પણ અજ્ઞાન તે બચાવ નથી. ધર્માત્મા જ્ઞાનીને પણ દયા દાન સેવાના કાર્યનો, દેહના વ્યાપારરૂપ યોગ થઈ જાય છે. પણ તેને પોતાનું કાર્ય તે માનતો નથી. જે જીવ તેને ઠીક માને–મનાવે અને તે પ્રકૃતિના શુભ અશુભ કાર્યને (પરમાર્થે) રૂડાં માને છે, મનાવે છે તેથી તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાની જાણે છે કે પ્રકૃતિનો એવો યોગ છે, તો જોગાનુજોગ દયાની ઇચ્છા, દાન, સેવાની ઇચ્છાની વૃત્તિ અને કાર્ય થઈ જાય છે, હું કરતો નથી. તેનો અને તેનું ફળ પુણ્ય તેનો હું સ્વામી નથી. ધર્માત્મા સજ્જનતો એમ માને છે કે ચેતનનાં કર્તવ્યથી વિપરીત જે પુણ્ય, પાપ, દયા અને રાગના કર્તવ્યને મેં કર્યા એમ કોઈ જણાવે તો તે મારે માથે કલંક છે. અવિકારીને વિકારી કહેવો, શાહુકારને ચોર કહેવો એવું એ છે. છતાં કોઈ તે પ્રકારની અણુસમજની ભૂલ ન જાણે, તો પણ પોતાના ભાવની તે હિંસા અવશ્ય છે. પરભાવમાં, રાગમાં ટકવું તે મૂઢતારૂપ અસ્થિરતા છે, કલુષતા છે;

તેને જે માને કે ઠીક છે, મારૂ કર્તવ્ય છે, તે રાખવા જેવુ છે, તેણે અવિકારી નિરાકુળ આનદ શાતસ્વરૂપ આત્મામા ટકવુ છે, એમ નથી માન્યુ જેમ દારૂ પીને મસ્ત થયેલો ગાડો મનુષ્ય મળમૂત્રમા પડયો પોતાને સુખ આનદ છે એમ માને છે, પણ ડાહ્યા પુરુષ તેની વાત સાચી ન માને, તેમ આત્માની સાચી પ્રતીતિથી ભ્રષ્ટ, મોહનીય કર્મથી મસ્ત થઇ જે માને કે રાગાદિ પુણ્યાદિ મારા છે, જડની ક્રિયા હુ કરૂ આમ કરૂ, તેમ ન્ક્રૂ પણ જ્ઞાની તે માને નહી તે તો જાણે છે કે એ પ્રકૃતિના કાર્યો ઉદયવશાત્ થયા જ કરે છે, આત્મા તો કઈ તેનો કર્તા નથી તે તો માત્ર જાણે છે ભ્રાતિમા પડેલો જીવ માને કે એ મારા છે, હુ એનો છુ, એમ પોતાના સ્વભાવને છોડીને નાહક જડ જેવો તે પોતાને કલ્પે છે, અને પરભાવનો કર્તા અને સ્વામી થાય છે કોઇ કહે કે દયાના, પરોપકારના કાર્ય અટકી જશે તો? ઉત્તર –જેને વસ્તુ સ્વભાવનો ખ્યાલ આવ્યો તેને પૂછવુ નહિ પડે સજનના હાથે જેવા લૌકિક પવિત્રકાર્ય થાય છે, તેવા અજ્ઞાની (આત્મ જ્ઞાનથી અજાણ જીવો) ના હાથે તેવા રૂડા કાર્ય થતા નથી જ્ઞાની ધર્માત્મા જ્યાસુધી સ સારમા, ગગદશામા છે ત્યાસુધી તેનાથી દયા, દાન, દેવ–ગુરુ–ધર્મની ભક્તિ આદિ વિકલ્પ અને ક્રિયા થઇ જાય છે જેના નિમિત્તે જે પરની ક્રિયા થવાની છે તે થાય જ છે જ્ઞાની તેનો યથાર્થ વિવેક કરે છે, અને અજ્ઞાની વૃથા અભિમાન કરે છે સ્વગુણ અને પરગુણને જાણે તો સમજાય કે વિભાવ તે મારૂ કાર્ય કેમ થાય? જીવને અ તરના સૂક્ષ્મ પરિણામને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવાની રુચિ નથી, અને બહારનુ બીજુ કરવાની રુચિ છે તેથી આજસુધી સારુ વસ્તુ તત્ત્વ સમજાયુ નથી શ્રેણિક રાજાએ તેના રાજ્યમા હિ સા—કતલખાના બ ધ કરાવ્યા, તેથી તે એમ ન માને કે મે બ ધ કરાવ્યા, મે જીવોને બચાવ્યા પણ તે તો જાણે છે કે સામા જીવોને પુણ્યનો ઉદય હતો, ત્યારે તેવુ જોગાનુ જોગ કાર્ય બની ગયુ લોકોમા વ્યવહાર ભાષાથી કહેવાય કે રાજાએ હિ સા બ ધ કરાવી પણ રાજાએ તો માત્ર જ્ઞાન કર્યું છે તે વખતે શુભરાગનો ઉદય હતો, તેના ફળરૂપ થતી ક્રિયાને રાજાએ જાણી, પ્રકૃતિના પરમાણુ પચ્યા હતા તે જોડે દેખાયા શુભ ઇચ્છા પણ મોહ કર્મના નિમિત્તથી ઊઠે છે, છતા તેને ઠીક માને, પોતાની માને, કરવા

જેવી માને તો તે જ્ઞાની ન કહેવાય. ધર્માત્માને પુણ્યનો આદર ન હોય, છતાં પુણ્ય પરિણામ થઇ જાય ખરાં, પણ તેને તે સંઘરે નહિ; વિકલ્પ હું નહિ, પુણ્ય હું નહિ. પુણ્યનું ફળ પણ હું નહિ; હું સિદ્ધ ભગવાન જેવો શુદ્ધ છું, પુણ્ય વિનાનો-રાગ વિનાનો છું, એમ તે માને છે; છતાં પૂર્વ પ્રકૃતિના કારણે શુભ રાગ થઈ જાય છે, પણ જેટલે અંશે રાગને તોડે છે તેટલે અંશે નિર્જરા છે. અને જે શુભ ભાવ રહે છે, તે શુભ ભાવના કારણે લોકોત્તર પુણ્ય બધાઇ જાય છે. પરમાણુની ક્રિયા જે પ્રકારે થવાની હોય તેને અનુકૂળ ઇચ્છા, તથા દેહની ક્રિયા થઇ જાય છે પણ તેમાં જ્ઞાનીને પ્રેમ નથી, અહંબુદ્ધિ નથી. જેને પરભાવની-ઉપાધિની ઇચ્છા નથી, તેને જ મોટાં ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય બંધાઇ જાય છે, પણ જેને પુણ્યની અને જડની ક્રિયાની મીઠાશ છે, તથા જ્ઞાતાપણાનું ભાન નથી તેને લોકોત્તર પુણ્ય પણ બંધાતા નથી. અજ્ઞાની માને છે કે મેં પુણ્ય કર્યું, મેં સેવા કરી, પરની દયા રક્ષા હું કરૂં છું તથા મારામાં બધન થયું, મેં બંધન કર્યું; એમ એક તત્ત્વમાં બેપણું તે માને છે, તેની તે હોંશ કરે છે, અને જ્ઞાતાપણું ભૂલીને પરભાવના કર્તાપણામા તે ઉત્સાહ દેખાડે છે, આ મહા વિપરીત દૃષ્ટિ છે તે પોતાના ભાવની હિંસા કરનારી છે. પરનું કંઇ કરૂં તો થાય, અને ન કરૂં તો ન થાય એ પણ મહા અભિમાન છે.

તત્ત્વ અને પુરુષાર્થને સમજ્યા વિના કેટલાક જીવો શુષ્કજ્ઞાન—મનની કલ્પનાને જ્ઞાન માને છે, તેઓ મંદકષાયથી દૂર થઇ, તીવ્ર કષાય-પાપ પરિણામમાં વર્તે છે, અને એકાન્ત પકડીને પુરુષાર્થને ઉથાપે છે. એમ કોઈ શુષ્કજ્ઞાનમાં વર્તે છે તો કોઇ ક્રિયા-જડત્વમાં વર્તે છે. વળી કોઇ કહે છે કે અમે જ્ઞાન અને ક્રિયા બેઉ કરીએ છીએ, પણ તત્ત્વ-સ્વભાવનું ભાન અને અંતર શાંતિનું ભાન તેમને હોતું નથી. જીવ જો યથાર્થ સમજે તો વસ્તુનો સ્વભાવ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે તેવોજ છે, બીજું સ્વરૂપ ત્રણકાળમાં નથી, એટલે કે આત્મા જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઇ પણ કરે નહિ, એવો ત્રિકાળી નિયમ છે એમ તેના જાણવામાં આવે. જીવ શુદ્ધ, અબંધ, પૂર્ણ કૃતકૃત્ય, જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે. એ વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થ ગુરુગમથી સમજ્યા

વિના સાચો પુરુષાર્થ કરી શકે નહીં, અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈ શકે નહિ. કોઈ એમ માને કે હમણાં પુણ્ય કરીએ, પછી પરંપરાએ ગુણ થશે, એમ બંધભાવથી–પરથી ઉપડેલા જીવો બંધનમાં જ રોકાયેલા છે. અને સ્વથી ઉપડેલા પરને પર જાણે છે, પરદ્રવ્ય–પરભાવમાં કર્તૃત્વ મમત્વ કરતા નથી, અને સ્વમાં એટલે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે રહે છે. જેને પોતાના સ્વભાવનું જ્ઞાન નથી તેને પરમાં સુખબુદ્ધિ હોય જ, " કર્તાનું ઇષ્ટ તે કર્મ " તે ન્યાયે પર વસ્તુમાં અજ્ઞાનીને ટકવું થાય છે, હું પરને રાખું, ટકાવું કે અટકાવું એવો જે આગ્રહ રાખે છે તેને તે કરવાનો જ આગ્રહ છે, તેથી હું જ્ઞાન છું એવું તેને ભાન નથી. વસ્તુસ્વરૂપ આમ જ છે તે સમજો.

અહીં શિષ્ય મુંઝાણો છે. પણ તે તો ઝટ લઈને વિચારપૂર્વક સમજી લે તેવો છે. આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની ગુજરાતી ભાષામાં આવી સહેલી રીતે રચના કરી છે, પણ લોકો પોતાની બાહ્યદૃષ્ટિથી સ્વ-ચ્છંદે વાંચે તો તેમાંથી બીજું કાઢે. અનંતકાળમાં જે સમજાયું નથી, તે સમજવાની રીત પણ કોઈ અપૂર્વ અને જુદી છે. કોઈ કહે કે અમારે કરવું શું ? તે વિષે ઘણીવાર કહેવાયું છે કે સાચી સમજણ કરવી, પરંતુ કાંઈ કરવું પોતાને આધારે નથી. ધર્માત્મા જ્ઞાની પુણ્યને કરતો નથી, બાંધતો નથી, જે પરમાણુ પુણ્યરૂપે પરિણમે છે, તેને તેનાથી ભિન્ન રહીને જાણે છે. પૂર્વકર્મ સત્તામાંથી પ્રગટ થઈને આવે છે, જે થયાં કરે છે તેને જાણે છે. સામા જીવને પુણ્યનો ઉદય હોય, તો તેને દેવાની ઇચ્છા અને કાર્ય થઈ જાય છે. પૂર્વ કર્મના પરમાણુ એવી જાતનાં બંધાયાં છે તેથી થાય છે. તેમાં જીવે (આત્માએ) શું કર્યું ? ફક્ત જાણ્યું છે, અથવા ઠીક અઠીક માન્યુ છે. અજ્ઞાનીએ અજ્ઞાન અને રાગનું પોષણ કર્યું છે. અને જ્ઞાનીએ જ્ઞાન કર્યું છે. જ્ઞાનમાં સ્થિરતા નથી, તેથી જિનપૂજા, વંદન, સ્વાધ્યાય, ભક્તિ વગેરે ક્રિયા થયા વિના રહે નહિ, પુરુષાર્થ હજી પૂર્ણ ઉઘડયો નથી, તેથી શુભ વિકલ્પની વૃત્તિમાં જ્ઞાનીને જોડાવું થાય છે. તે જાણે છે કે અસ્થિરતા એ મારો સ્વભાવ નથી, છતાં શુભ જોગની ક્રિયા થતી દેખાય છે, પુણ્ય બંધાય છે, તેમાં રંચ માત્ર પ્રેમ નથી. પોતાને પૂર્ણ પવિત્ર

શુદ્ધતા-વીતરાગ સમાધિ જોઈએ છીએ, તે રુચિ અનુસાર જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ કરે છે. મંદકષાયથી પુણ્ય બંધાય છે તેને તે જાણે છે કે જેમ જગતમા ધૂળના ઢગલા પડયા છે, તેમ આ ક્ષેત્રે પણ પુણ્યના રજકણો અલ્પ સ્થિતિના બંધાય છે, અને જુના કર્મ ખરી જાય છે. સાચો અભિપ્રાય હોવા છતાં હજી અસ્થિરતા છે, તેથી શુભ પ્રકૃતિનું પુણ્ય બંધાય છે, તેનું ફળ-જે દેવગતિ દેખાય છે, તેનો પણ ત્યાં નકાર છે, પ્રેમ નથી. આત્મા પરનું કંઈ પણ કરે નહિ, જ્ઞાનમાં જ ટકે, અને જ્ઞાન કરે. આમા તો ઘણો પુરુષાર્થ જોઈએ. જીવ જ્ઞાન સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણીને તેમા જ્ઞાનપણે ટકવું એ જ કર્તવ્ય છે; એમા ઘણું કરવાનું આવ્યું. પોતાના આધારે પોતાનો ગુણ છે. તેનું હોવું દરેક સમયે છે, પણ તે ઉપર અજ્ઞાની લક્ષ કરતા નથી, એટલે કે જે થાય તે નથી કરવુ, અને ન થાય તે કરવું છે. પરથી સુખ થાય, ઠીક થાય એવી જે ઊંધી માન્યતા છે. તેનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. આ સમજણથી યથાર્થ તત્ત્વ જેમ છે તેમ સમજાય છે. અને સર્વ ઉપાધિ-પરાધીનતા ટળીને નિરુપાધિક શાતિ વર્તમાનમા દેખાય છે. અજ્ઞાની ઘણા કષ્ટથી મદકષાય કરી અલ્પ પુણ્ય બાધે છે, તેનાથી બીજી જાતના લોકોત્તર ઉચા પુણ્ય મદકષાયના નિમિત્તથી જ્ઞાની સમ્યગ્દૃષ્ટિને સહેજે અનિચ્છાથી બધાઇ જાય છે

આત્મા તો અબંધ છે, સળંગ જ્ઞાનમાત્ર જ્ઞાતા જ છે, તેની એકવાર હા તો લાવો. હું પૂર્ણ શુદ્ધ, અખડ, જ્ઞાનમાત્ર છું, જ્ઞાન સિવાય કઈપણ મારૂં કર્તવ્ય નથી, દયા, રાગ, પુણ્ય-પાપના પરિણામ કરવા એ મારો સ્વભાવ નથી, ગુણ નથી, તે વિકારી જડભાવ છે, બંધભાવ છે, પણ મારો તો અવિકારી અખડ શુદ્ધ સ્વભાવ છે, એવા આ તત્ત્વને માન્યા વિના જે કંઇ કરશે તે બધુ ઉલટું કરશે, અને બંધન કરશે. જે તત્ત્વ સહજ સ્વરૂપ અખડ છે, સ્વાધીન છે, તે જેમ છે તેમ ન માનવુ, ન જાણવુ અને સ્વચ્છદે તેમાં કલ્પના કરવી તે ઊંધી માન્યતા છે. શ્રીમદ્ એક પત્રમા લખે છે, કે અનંતકાળથી જે તત્ત્વ ન સમજાયું તેને યથાર્થ ન્યાય પ્રમાણથી સવળું સમજતા વાર લાગે તેનો વાધો નહિ, પણ ઊંધું સમજાય તો હાનિ છે, સાચુ શું

તેને મધ્યસ્થપણે સમજવાનો પરિચય કરવો, તે પણ પરમાર્થનું કારણ છે આત્માનું સ્વરૂપ શું છે તે સમજવું એ જ ખરૂં કર્તવ્ય છે. પુણ્યાદિ, દેહાદિ જડના કાર્ય કરવાનું અભિમાન ખરૂં કર્તવ્ય નથી, લોકો કહે છે, કે આવું માનવાથી-કરવાથી તો પુણ્ય વગેરે ઊડી જશે. માટે આપણે તો આ પુણ્યાદિ કરો, દાન, તપ, શીલ કરવાથી પરંપરાએ મોક્ષ થાય, માટે આપણે નિશ્ચયનું કામ નથી,નિશ્ચય એટલે સત્ય તેથી જે સત્ સ્વરૂપના પુરુષાર્થની ના પાડે છે, તે નર્કના નપુંસક થાશે, કારણકે પોતાનો પુરુષાર્થ જડની ક્રિયામાં ખતવે છે, અને પોતાને માલ વિનાનો પરાધીન માને છે, જે કાર્ય પોતાનું નથી, તેને કર્તવ્ય માને છે, અને અમે સંસારની વ્યવસ્થા રાખી દઈએ, અમે શરીર વગેરેને બરાબર રાખીએ, વગેરે વગેરે જડભાવનો કર્તા થઈને, ખડકમદાર બનીને જ્ઞાતાપણાનો નકાર કરે છે તે જડના કર્તવ્ય હું કરૂં છું, એનાથી મારી સગવડતા જળવાઈ રહે છે માટે આનું આમજ કરી શકું, વગેરે અનેક પ્રકારનું અહંપણું ધારતો અને જ્ઞાનને નકારતો તે આત્માનું વીર્ય હારી જાય છે, અને પરંપરાએ અવશ્ય નારકીનો નપુંસક થાય છે ન્યાય સમજો કે આત્મા અરૂપી જ્ઞાનમૂર્તિ છે, તેની ક્રિયા જ્ઞાન માત્ર એટલે જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, સાક્ષીપણાની છે તે ભૂલીને પુણ્યવાળો રાગવાળો, કર્તા ભોક્તાપણે જડની ક્રિયા કરનારો વગેરે પરભાવવાળો માનવો, તે શું ચૈતન્યની અશાતના, અવગણના નથી ? છે વિચારો તો સ્પષ્ટ સમજાશે કે પરને કરવું, ભોગવવું, લેવું, મૂકવું એવી શુભ અશુભ કલ્પના જ જીવ કરી શકે છે, પણ પરનું કાંઈ જીવ કરી શકતો નથી જીવ કાં કરે જ્ઞાન, અને કાં કરે અજ્ઞાન, એટલે કે જ્ઞાનમાં જ પોતે ઊંધી અથવા સવળી ખતવણી કરી શકે, જાણવું માત્ર ચેતનનું કાર્ય છે આ ન્યાય સમજાય તો જ રાગદ્વેષ રહિત આત્મા સમજી શકાય તેમ છે સાચું સમજ્યા પછી અંતરંગમાં કરાય સમજણમાં ભૂલ ન થાય અહીં તો શિષ્યને મુંઝવણ થાય છે, અને તે સમજવાનો કામી છે, પણ લોકોની બુદ્ધિ ઘણી સ્થુળ છે જડ અને ચૈતનના ગુણ તથા ધર્મની વહેંચણી કરવામાં સ્થુળબુદ્ધિ અને બાહ્ય દ્રષ્ટિ કાર્યકારી નથી કોઈ ઉપર ઉપરથી દેહની ક્રિયાને જ દેખે છે, અને કોઈ શાસ્ત્રો ઉપર ઉપરથી વાંચે છે લોકો ઇતિહાસ વાર્તા નોવેલોની

માફક શાસ્ત્રો વાંચી જાય છે, અને પછી સર્વજ્ઞ વીતરાગના વચનો ઉપર પોતાનો મત આપે કે આનું આમ જ હોવું જોઈએ, કારણકે અમારી માન્યતાથી આમ બેસે છે. ન્યાય શું તેની તો કાંઇ ખબર પડે નહીં અને પોતાને જ્ઞાની માને, પણ તેથી તો તે સ્વયં પોતાનું અહિત કરે છે; માટે જ્ઞાની કહે છે કે તત્ત્વને યથાર્થ સત્સમાગમે સમજો. ફરી ટાણાં મળવાં મુશ્કેલ છે. મનુષ્યભવ હારી જવા જેવું ન થાય, તે માટે આ જ ક્ષણે તત્ત્વની વિચારણા કરો. અમજણની ભૂલ પોતાથી જ ટળે છે. શ્રીમદ્ પ્રથમ ગાથામાં કહે છે કે 'જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત.' પોતે અનંત છે છતાં પોતાની સ્વાધીન શક્તિને ભૂલ્યો છે. જ્ઞાનનું વીર્ય અક્રિય છે. જીવ જ્ઞાનમાત્ર છે અને સુખ સ્વરૂપ છે. તેનું ભૂલવું અનાદિથી થયું છે, કારણકે પરમાં અનાદિની સુખબુદ્ધિ છે. જીવને પોતામાં સુખ દેખાતું નથી, તેથી પુણ્યની મીઠાશ ગરી ગઈ છે; આ પરાધીન મનોદશા છોડવી લોકોને ગમતી નથી. પુણ્ય થઇ જાય તે જુદી વાત છે, પણ તેને ઠીક માનવું, કરવા જેવું છે એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. આત્મા અબંધ તત્ત્વ છે, તેમાં પુણ્યબંધથી ગુણ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. લોકો ધર્મને બ્હાને જડની ઓથ લે છે, અને કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં સમકિતીના પુણ્યને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહ્યું છે. એમ કહીને પુણ્યની મીઠાશ વેદે છે; એટલે વિકારની મીઠાશ વેદે છે. ચેતન સ્વભાવથી વિપરીત બંધભાવ, જે પુણ્ય છે તેને ઇચ્છે છે, પુણ્યથી મને લાભ થશે એવી પુણ્યમાં જેને સુખબુદ્ધિ છે, તેને સ્વાધીનતા જોઈતી નથી પણ પરાધીનતા રુચે છે. તેઓને જ્ઞાની પુરુષોએ પુદ્ગલના ભીખારી કહ્યા છે, કારણકે રાંકાના ગોળની જેમ તેનું લક્ષ અને મીઠાશ તેમાંજ રહે છે. લોકોને સાચી વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર નથી, અને કહે છે કે હાય–હાય, અમારાં પુણ્ય ચાલ્યાં જશે. પુણ્ય વિના ધર્મ કેમ થાય? પણ ન્યાયથી સ્પષ્ટ છે કે પુણ્ય પરિણામ તે શુભ રાગ છે, તે મોહ-કર્મનો વિકાર છે. વિકાર રાખ્યે ભગવાન અવિકારી આત્મા કેમ પ્રગટે? ગુણ ક્યાંથી થાય? બંધભાવે અબંધભાવ ક્યાંથી થાય? પુણ્ય તો જ્ઞાનીને પણ થઇ જાય છે, પણ તેનાથી ગુણ માનતા નથી. ધર્માત્માના હાથે જેવાં પુણ્ય કાર્ય થાય, તેવાં અજ્ઞાનીના હાથે ન થાય. જિનપૂજા,

વદન, ભકિત વગેરે થાય છે, અને શુભ રાગના કારણે પુણ્ય બધાય
છે છતા પુણ્યની ઇચ્છા ધર્માત્માને નથી ધર્માત્મા અશુભ પરિણામ
ગાળીને મદકષાયનો પુરષાર્થ કરે છે તે અકષાયી શુદ્ધતાની દૃષ્ટિના
લક્ષે જ પુરુષાર્થ કરે છે તેને વચ્ચે શુભ પરિણામ આવે છે, પણ તેનો
તે સ્વામી થતો નથી તે જાણે છે કે મદકષાયના પરિણામની જે વૃત્તિ
આવે છે, તેમા રાગ ટાળ્યો તેટલો ગુણ માને છે અને રાગ રહ્યો તેનો
નકાર છે સમ્યગ્દર્શન થયા પછી પુણ્યની જાત પણ બદલાઈ જાય
છે કેવળજ્ઞાન થતા તીર્થંકર ભગવાનના દેહના પરમાણુ પણ બદલાઈ
જાય છે અને ભગવાનનો પરમ ઔદારિક સ્ફટીક જેવા પરમાણુનો
દેહ બની રહે છે તીર્થંકર નામકર્મના જેવા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય જ્ઞાની
ધર્માત્માને જ બધાય છે અજ્ઞાનીને એવા પુણ્ય પણ ન બધાય તીર્થંકર
ભગવાન સસારમા ગૃહસ્થવેશમા હોય ત્યારે તેમને આહાર હોય
પણ નિહાર ન હોય અને સર્વજ્ઞ વીતરાગ થયા પછી આહાર, નિહાર,
તૃષા ભૂખ, નિદ્રા પરસેવો વગેરે અઢાર દોષ ન હોય આ વાતનો
તત્ત્વથી અજાણ લોકોને વિશ્વાસ આવવો કઠણ છે આત્મજ્ઞાન થયા
પછી અમુક ભૂમિકાએ શરીરની જાતજ જુદી થઇ જાય છે ચૈતન્ય
ભગવાન જાગ્યો, કે તેના પુણ્યનો પાર જ ન રહે વીતરાગ ભગવાનના
આત્માની તો શી વાત, પણ તેમના દેહનો અપૂર્વ મહિમા છે ભગ
વાન તીર્થંકરનો દેહ પરમ ઔદારિક ઉજ્જ્વળ સ્ફટીક જેવો થઇ
જાય છે જેના ભાગ્ય હોય, તેવા લાયક જીવ ભગવાન સમીપ જાય,
અને તેમના દેહને દેખે હાડમાંસને દેખે ત્યા પોતે પોતાના સાત ભવને
દેખે, તો પછી ભગવાનના ચેતનને દેખે તેના ભાગ્યની તો શી વાત
કરવી! લોકોને બહારની વાતો ઉપર વધારે લક્ષ રહે છે, પણ આત્મ
તત્ત્વનો મહિમા શુ તેનુ લક્ષ નથી જે વસ્તુસ્વભાવ ત્રિકાળ સિદ્ધ
છે તેનુ યથાર્થ મનન થવુ જોઇએ કાળદોષથી લોકોની મનોવૃત્તિને
ઊંધા પોષણ મળેલા છે, તેથી સાચુ તત્ત્વ અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપ
કેવુ હોઇ શકે, તે સ્વરૂપ સમજવાનો અવકાશ નથી મળ્યો, ઘણાને
મુઝવણ થાય છે કે અમારે શુ સાચુ માનવુ ? ઝવેરી હોય તે
કાચના ઢગલામાથી હીરાની પરીક્ષા કરવામા ન મુઝાય, તેમ મુમુક્ષુ
હોય તે તત્ત્વની પરીક્ષા કરવામા ન મુઝાય ૯૩

અહીં તૈયાર થએલો શિષ્ય પૂછે છે કેઃ-પ્રભુ ! કઈ જાતિમાં મોક્ષ થાય, તે વગેરે બાબતોમાં જગતમાં ઘણી વાતો થાય છે. માટે તેમાંથી ખરૂં શું છે તે સમજાવો એ ભાવની ગાથા હવે આવે છેઃ—

કયી જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ,
એનો નિશ્ચય ના બને, ઘણાં ભેદ એ દોષ. ૯૪.

બ્રાહ્મણ કહે અમે ઉંચાં, ક્ષત્રિય કહે અમે ઉંચા એમ પોતાના કુળ ધર્મથી કલ્યાણ માને છે, બ્રાહ્મણ આદિ જાતિ પોતાને મોક્ષના અધિકારી માને છે, પણ બ્રહ્મનામ આત્માનું સ્વરૂપ છે તેને જે સમજે, અને જ્ઞાન સ્વરૂપમાં સ્થિર રહે, તે જ્ઞાની સ્વયં બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મ છે. હજારો વેશ અને હજારો મત મતાંતર શિષ્યે જાણ્યા છે, અને મત મતાંતર પક્ષ આદિ ઘણાનો ખ્યાલ હોવાથી તે મત મતાંતર પક્ષોમાં શું દોષ છે, તે સદ્ગુરુ ભગવાન સમજાવે તો પોતાથી સમજાય તેમ છે. એમ શિષ્યને ખોત્રી હોવાથી આ આશંકા રજુ કરી છે. ગાથા ૯૩ માં વિવેક કરવાની ભાવના છે અને આ ગાથા ૯૪ માં નિર્ણય કરવાની ભાવના છે. અહીં આ તો એવો શિષ્ય છે, કે એકાદભવમાં અપૂર્વ તૈયારીવડે ગુરુ સાથેજ મોક્ષ પામે.

જેને મોક્ષ જોઈતો હોય, તેણે આવો વેશ અને આવી ક્રિયા કરવી પડશે, અમુક જાતની દેહની ક્રિયાથી કે પુણ્યથી આત્મા જાગે છે એમ ઘણા મતાથીઓ માને છે; તો હે શ્રી ગુરુ, આત્મસ્વરૂપ ભગવાન કયા વેશથી પ્રસન્ન થતા હશે? દંડ રાખવાથી કે છોડવાથી કે જંગલમાં જવાથી કે ધ્યાન કરવાથી કે બાહ્ય ત્યાગથી? વગેરે જગતમાં ઘણા અભિપ્રાય છે તેમાં કયો મત સાચો હશે? એ વગેરે આશંકા આ ગાથામાં શિષ્યે રજુ કરી છે. ૯૪.

હવે શિષ્ય પોતાના આત્માને જલદી લાભ થાય તેવી તીવ્ર જિજ્ઞાસા બતાવે છેઃ—

તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ-ઉપાય;
જીવાદિ જાણ્યાતણો, શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫.

શિષ્યની જાણુવાની ધગશ ઘણી છે આ પાચ બોલથી સિદ્ધ પાચેપદો તો જાણ્યા, પણ એ જાણ્યાનો ઉપકાર કયારે થાય, કે છઠ્ઠો મોક્ષનો ઉપાય હુ જાણુ તો, " સમજ્યા વિણુ ઉપકાર શો " એમ અહીં બહુ વિનયથી શિષ્ય ઉપકારીનો ઉપકાર માને છે, અને ૯૬ મી ગાથામા ઉપકારની હોશ જણાવશે

તા ૧૯—૧૧—૩૯

મોક્ષપદ-મોક્ષ સ્વભાવની શુદ્ધ પર્યાય કેમ પ્રગટે તે જાણુવાનો જિજ્ઞાસુ શિષ્ય એ કારણે મુઝાણો છે કે આત્મ કલ્યાણુનો ઉપાય કહે નારા અનેક મત મતાતર છે તેથી તથા કઇ જાતિમા મોક્ષ છે, તેનો નિર્ણય નથી થતો, તથા કયા વેશથી મોક્ષ થાય, એ વગેરે આટલા બધા ભેદોમાથી સાચો નિર્ણય કેમ કરવો, તે તેને મુશ્કેલ જણાય છે તેથી મોક્ષનો ઉપાય ન હોય, એમ શિષ્યને શકા ઉત્પન્ન થઈ, તથા જીવાદિ પાચે પદો જાણ્યાનો કાઇ ઉપકાર દેખાતો નથી, તેથી શિષ્ય ' મોક્ષનો ઉપાય ' તરત જાણુવાનો ઇચ્છાવાન થયો છે ૯૫

હવે શિષ્ય તે ઉપાય જાણુવાની પોતાની હોશ બતાવે છે —

પાચે ઉત્તરથી થયુ, સમાધાન સર્વાંગ;
સમજું મોક્ષ-ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્‌ભાગ્ય. ૯૬.

આ શકાનો છે લો બોલ અને છે-લી કડી છે હવે પછી શિષ્ય શકા કરવાનો નથી હવે નિ શક થવાનો છે, તેથી હોશમા આવી ગયો છે, અને કહે છે કે હે ગુરુદેવ, આપે પાચ ઉત્તર કહ્યા તેથી સર્વાગ એટલે બધી રીતે મારી શકાનુ સમાધાન થયુ છે એટલે આપનો પ્રયાસ સફળ છે જે એકવાર શકા કરી અને જે સમાધાન થયુ તેની ફરી શકા બની નથી હવે આત્માની પવિત્ર દશા પ્રગટ કરવાનો અવિરોધી ઉપાય હુ સમજુ તો સદ્‌ભાગ્યનો ઉદય ઉદય થાય અત્રે ' ઉદય ' ' ઉદય ' બે વાર શબ્દ છે તે પાચ ઉત્તરના સમાધાનથી થયેલી મોક્ષપદની જિજ્ઞાસાનુ તીવ્રપણુ દર્શાવે છે, આ શિષ્ય તો બરાબર વિચાર કરીને તૈયાર થયો છે, પણ લોકોને પૂર્વે હુ હતો કે કેમ ? કર્તા ભોક્તા શુ ? એનો વિચાર પણ આવતો નથી સસારના

પ્રેમથી છૂટીને નવરા થાય, ત્યારે તેનો વિચાર આવેને ? આત્માર્થી-જિજ્ઞાસુ-મુમુક્ષુ કેવા હોવા જોઈએ તે સમજવું જોઈએ. કોઈ કહે ક્રિયાથી, કોઇ પૂજાથી, કોઇ સેવાથી, કોઇ ઇશ્વર છે તેની ભક્તિથી, એમ પુણ્યથી એટલે બંધન અને બંધભાવને મોક્ષ સાધન માને છે, પણ તે તો સંસારમાં રખડવાના હેતુઓ છે. વિકારીભાવથી છૂટવા માટે અબંધભાવ, શુભાશુભ રાગ રહિત શુદ્ધભાવ હોવો જોઈએ. સ્વતંત્રતા ખીલવવી તે મોક્ષનો ઉપાય છે. તે સ્વાધીન મહાસુખ-સ્વરૂપની પૂર્ણ પવિત્રદશાનો ઉપાય હું સમજુ એટલે કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની રમણતારૂપ ચારિત્ર તે અતીન્દ્રિય આત્મસ્વભાવ છે, તેને અવિરોધપણે પ્રગટ કરવાની રીત સમજું તો સદ્‌ભાગ્યનો ઉદય ઉદય થાય. શિષ્ય કહે છે કે ગુરુદેવ, આપે તો સમજાવ્યુ માટે "હું સમજુ" એમ પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી બતાવે છે. ૯૬.

સદ્‌ગુરુ સમાધાન

શિષ્યની તૈયારી જોઇને શ્રી ગુરુ સમાધાન કરે છેઃ—

પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતીત એ રીત. ૯૭.

શિષ્યે પાંચે પદની શંકા કાઢી નાખી ત્યારે શ્રી ગુરુ કહે છે, "તુ કહે છે તે તારી વાતનો હું પણ સ્વીકાર કરૂં છું; તું લાયક છો, એમ જ્ઞાની પુરુષે સ્વીકાર કર્યો. પાચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીત થઇ છે, તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એજ રીતે તને સહજમાં પ્રતીત થશે." અત્રે "થશે" અને "સહજ" એ બે શબ્દ આત્મા વિષે (મન વિષે નહિ) અંદરથી પડકાર આવ્યો છે અનંતકાળમાં જે નહોતું બેઠું, તે અપૂર્વ તત્ત્વ સમજાયું છે. તેથી ગુરુ કહે છે કે તને સહજમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે, એમ શ્રી ગુરુને પણ પ્રમોદ આવે છે. જીવ અજ્ઞાનભાવે રાગાદિનો, પુણ્યાદિ શુભાશુભ ભાવનો કર્તા ભોક્તા છે, અને સાચા જ્ઞાનભાવે (ચેતન જો નિજ ભાનમાં કર્તા આપ સ્વભાવ) પરનો અકર્તા અને સ્વરૂપસ્થિતિમાં જ્ઞાનનો કર્તા ભોક્તા છે, તેમાં

પુણ્યાદિ સાધનની સહાય નથી પુણ્ય છે તે પરવસ્તુ છે, હલવાનુ છે, ઉપાધિ તત્ત્વ છે, અને આત્મા તો ચૈતન્ય ભગવાન નિરુપાધિક સ્વાધીન તત્ત્વ છે મનની ધારણાથી ઘણા શાસ્ત્રો, અગીઆર અગ અને નવ પૂર્વ ભણ્યો અને છકાયની દયાના શુભ પરિણામ, પાચ મહાવ્રત આદિ પુણ્ય પરિણામ પૂર્વે અનતવાર જીવે કર્યા, પણ તે બધભાવે અબધ તત્ત્વ ન પ્રગટે એમ મોક્ષ સાધનમા પુણ્યનો નિષેધ કર્યો છે ધર્માત્માને સરાગ અવસ્થામા અલ્પ રાગ રહે ત્યાસુધી પુણ્ય થઈ જાય, થયા વિના રહે નહિ, પણ તેમા મમત્વ, કર્તૃત્વ માનતો નથી રાગાદિ કરવા જેવા છે તેમ ન માનવું અને તેમા ન ટકવુ તેમ અહી કહ્યું છે શિષ્યે કહ્યું કે હુ સમજ્યો અને ગુરુએ તેનો સ્વીકાર કર્યો, તે ભાવ કેવો અપૂર્વ હશે! તે સમજો પ્રથમ જ રાજકોટમા આમ જાહેર રીતે, ઘણા જીવો લાભ લઈ શકે એવી રીતે આ આત્મસિદ્ધિ વચાય છે, તે શાસનના ભાગ્ય છે, આ જ્ઞાનપચમી અને આ બે ગાથાની સધિ એ શાસનનો મહિમા સુચવે છે શિષ્યની લાયકાત અને ગુરુએ તેની પાત્રતાનો કરેલો સ્વીકાર, એ અનત ભવનો અત કરી એકભવે મોક્ષ થાય, એવા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવની સમજણ છે જે સમજે તેને ઉપકાર થાય શ્રી સમયસારમાં શ્રી કુદકુદાચાર્ય દેવ છઠ્ઠી ગાથામા "ણવિ હોદિઅપમત્તો ણપમત્તો" પ્રમત્ત અપ્રમત્ત બે દશાના ભેદ રહિત, નિરપેક્ષ એક શુદ્ધ આત્મપદનો મહિમા કહેતા કહે છે કે—આત્મા અનાદિ અનત એકરૂપ જ્ઞાયક છે, તેમા પ્રકૃતિના નિમિત્તની બે અવસ્થા શી? આ નિર્ગ્રથમુનિ આચાર્ય પરમેષ્ઠી, છઠ્ઠી સાતમી ભૂમિકા સાધકની સર્વોત્કૃષ્ટ દશામા, આત્મસ્વરૂપની રમણતામા મસ્ત હતા, તે વખતે સમયસારની રચના થઈ છે તેમા પણ અપ્રતિહત ભાવના અપૂર્વ ભણકાર છે, એક જ ભવે મોક્ષની નિસદેહ સાક્ષી છે તે ન્યાય અને આશયને જે સમજે, તે પણ એક જ ભવની નિસદેહતા લાવે આવા ગુરુ અને શિષ્ય એકાવતારી જ હોય અહી 'થશે' અને 'સહજ' એમ બે શબ્દ સદ્ગુરુએ કહ્યા, તે—જેને પાચે પદની પ્રતીત થઈ તેને મોક્ષ ઉપાય સમજવો કઈ કઠણ નથી, એમ દર્શાવવા તથા શિષ્યની આત્મ જિજ્ઞાસા જાણીને અવશ્ય તને મોક્ષ ઉપાય તારાથી કરાશે

(પરિણમશે) એમ જાણીને તે વચન કહ્યાં છે, સદ્‌ગુરુના વચનનો આ આશય છે.

આ ૯૭ મી ગાથામાં શ્રી ગુરુએ આશીર્વાદ આપ્યો કે તને સમજાશે,અને તારું પરમ કલ્યાણ થશે; આવો આત્મધર્મનો મહિમા તેનું વર્તમાનમાં પ્રગટ પ્રકાશીત રહેવું, એજ વીતરાગ શાસનનો મહિમા છે, અને મુમુક્ષુઓના મહાભાગ્ય છે. સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજીને, તે જાતનો પુરુષાર્થ જે કરે તે સદ્‌ગુરુનો ઉપકાર સ્વીકારી શકે, અને સત્પુરુષના જ્ઞાનમાં તેનો સ્વીકાર થાય જ. ૯૭.

હવે ટુંકામાં મોક્ષનો ઉપાય શ્રી સદ્‌ગુરુ સમજાવે છે—

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ,
અંધકાર અજ્ઞાન સમ નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ ૯૮.

ટુકું સૂત્રું કહે છે કે ભાઈ, આત્મા ચિદાનંદ અંબધ શુદ્ધ નિત્ય તત્ત્વ છે, તેમાં જે શુભ અશુભ કર્મભાવ દેખાય છે, તેનો સ્વીકાર કરવો તે અજ્ઞાનભાવ છે, તે આત્માની સ્વાધીનતા લૂટનાર છે. જ્ઞાતા આત્મા નિર્દોષ શુદ્ધ છે, તેમાં કર્મના નિમિત્તથી થતાં જે શુભાશુભભાવ, તેને પોતાના માનવા તે જ અજ્ઞાન છે. કારણકે જે શુભ અશુભ પરિણામ થાય છે, તે મોહકર્મજન્યભાવ છે. પૂર્વની ભૂલનું ફળ સંયોગી રજકણો છે. જે અનંતા રજકણોની સત્તામાથી પ્રગટ થતો અધ્યવસાય તે શુભાશુભ ઈચ્છા, અનિચ્છાના ઉપાધિક મલિન ભાવો છે. તેને પોતાના, ઠીક માનવા અને તેમાં ઠરવું તે અજ્ઞાન છે. ચૈતન્યત્વ અને કર્મત્વ બેઉ જુદા છે. જે શુભ–અશુભ રાગાદિરૂપ ભાવ થાય છે તે વિકાર છે. જીવે તેમા પોતાનું હિત માનવુ, તેને પોતાનો ગુણ માનવો તથા તેમાં હોંશથી ટકવુ, તે મિથ્યાત્વભાવ છે. લોકોમાં મનાય છે કહેવાય છે કે દયા, દાન, પુણ્ય, સેવા આદિ કાર્યો કરી શકાય છે, અને દયા પુણ્યાદિ કરવા જેવાં છે, પણ તેનો તો પરમાર્થમાં નિષેધ છે. તમારે અશુભમાં–પાપ પરિણામમાં નથી ટકવું, તો શુભ જોગનો સાથ તો રહ્યા જ કરશે, પણ શુભ અને અશુભ બેઉ અશુદ્ધ ભાવ છે તેથી તેમાં સદાય હેયબુદ્ધિ

જોઈએ તેનાથી ગુણ નથી, છતા તે વચ્ચે આવે છે. એ શુભ અશુભ ભાવ મોહકર્મમા જોડાવાથી થતી અવસ્થા છે એ કર્મભાવ ચૈતન્યના ઘરનો છે કે મોહકર્મ જનિત છે તે નક્કી કરો મોહકર્મ પ્રકૃતિના અનત પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, તેના નિમિત્તે એ ભાવ થાય છે તેથી તે મોહજનિત કાર્ય છે કર્મ એટલે કાર્ય, તેને શાસ્ત્રમા 'કર્મ પ્રકૃતિ' એવી સજ્ઞા આપી છે, તે અનતા રજકણોની તે રૂપે થવાની યોગ્યતા છે તેમા ક્ષોભ પામી તે નિમિત્તમા જોડાનાર રાગી જીવ છે નિમિત્તની અસર લેવી તે ગુણ નથી કોઇ તત્ત્વ સ્વભાવે વિકારી દોષિત હોઇ શકે નહિ સોનુ સોનાથી મલિન ન હોય, તેમ આ માનો ગુણ કાઈ દોષનુ કારણ ન થાય માટે ગુણવડે પુણ્ય પાપનો બધ ન થાય, પણ પોતાની જ્ઞાતાદષ્ટા શકિત ભૂલીને પરમા જીવ રુકયો છે, ત્યાસુધી બધ છે જેનાથી પુણ્ય પાપનુ બધન થયુ તે રાગદ્વેષરૂપ અજ્ઞાનના કારણે થયુ છે માટે કર્મભાવ તે બધભાવ છે, તેનાથી મુકત થવાનો અબધભાવ તે નિજભાવ છે, તેની હા લાવો, તેથી અહી કહે છે કે કર્મભાવને પોતાનો કેવી રીતે મનાયો છે, તે ભૂલને સમજીને તે ભૂલનો ત્યાગ કરો, સમ્યગ્દૃષ્ટિ તે જ વીતરાગ દૃષ્ટિ છે, અબધદૃષ્ટિ છે, તે અગગ અબધ તત્ત્વ કહી પણ બાહ્ય ભાવે પ્રગટે નહિ બાહ્યનુ કરવુ તો કોઇના આધારે નથી બાહ્યના કર્તવ્યો થવા કે ન થવા તે જીવને આધારે નથી શુભ પરિણામની ઇચ્છા કરે અને તેવુ કાર્ય થવુ હોય નો થાય અને ન પણ થાય દેહાદિ પરદ્રવ્યના કાર્યો જે કાળે જે ક્ષેત્રે થવા યોગ્ય હોય તે ક્ષેત્રે અને તે કાળે થાય જ બાહ્યની ક્રિયા ઉપર જીવના ભાવનો આધાર નથી સામાનુ જીવવુ અને મરવુ તે તેના પોતાના આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે કેટલાક બાહ્ય ક્રિયાના જોગ ઉપર પુણ્ય પાપ માને છે પણ તેમ નથી કોઇ જીવને બચાવવો, રોટલા આપવા, સાધુ સિવાય કોઇને દાન દેવુ તે બધુ પાપ છે એમ એક પથ માને છે પણ તે ભૂલ છે, એ બધો પુણ્યભાવ છે તે પથતો દયાના જે પુણ્ય પરિણામ થાય તેને પાપ માને છે એક માણસને પરજીવને બચાવવાના ભાવ હોય, છતા તે જીવ મરી જાય તો તેથી તેને પાપ નથી, શુભ પરિણામ કે અશુભ પરિણામ પોતાને થયા, તે પરિણામથી શુભ અશુભ બધ છે વળી કેટલાક તો લોકોને

બહારની ક્રિયા કરવાનું બતાવે છે, અને કેટલાક પુણ્ય પરિણામને પાપ કહે છે, વળી કોઈ પુણ્યથી ધર્મ થાય એમ મનાવે છે, પરંતુ તે ખરું નથી. સાર-એમ છે કે શુભાશુભ પરિણામ કર્મજન્યભાવ છે. શિષ્યે જાણ્યું છે કે પરમાર્થ માર્ગમાં બહારથી કાંઈ કાર્ય નથી, કારણકે બહારનાં કાર્ય જીવને આધીન નથી. કોઈ એમ માને કે મેં ફલાણી સંસ્થાની સ્થાપના કરી અને તેથી ઘણા જીવોની હિંસા થતી અટકાવી તો તે વાત જૂઠી છે. શુભ અશુભ કે શુદ્ધભાવ, જીવથી કરી શકાય છે, તેથી અત્રે પરિણામ ઉપર વાત છે. આ ગાથાનો પહેલો જ ટુકડો અંતરંગ પરિણામ ઉપર આધાર રાખી જણાવે છે તે ટુકડો વિભાવ પરિણામ અને સ્વભાવ પરિણામનું ચક્ર કેવું છે, તેનું લક્ષ કરવાનું કહે છે, અને જણાવે છે. જે શુભાશુભ-પુણ્ય પાપ કર્મની અવસ્થા છે તે તારા સ્વરૂપથી વિપરીત જાતનાં છે, અને તે પૂર્વની ભૂલનું ફળ છે. તે ઉદયરૂપ શુભ અશુભ મલિન ભાવને જે કોઈ પોતાનો માને, અથવા ઠીક માને કે કર્તવ્ય માને, તેણે રાગ રહિત શુદ્ધ આત્માને આદરણીય માન્યો નથી. જે શુભ અશુભ પરિણામ થાય છે તે મારા છે, મારાથી થાય છે એવું જેણે માન્યું તેણે પરભાવને પોતાનો માન્યો છે; અને તેમાં રાગદ્વારા પોતાનું કર્તવ્ય માને છે, તે કર્મભાવ અજ્ઞાનભાવ છે. અત્રે શ્રી ગુરુએ પરિણામ જોવા માટે ટચ કર્યો છે કે પ્રકૃતિની લપ છે તેનાથી જુદો જ્ઞાતાપણે સ્વભાવમાં રહેવું; અને તેની સમજણ આપી કે શુભ અશુભ વૃત્તિમાં જોડાવું, ઠરવું તે કર્મભાવ છે. જેટલો કર્મના નિમિત્તે કર્મભાવ ઊભો કરે તે અજ્ઞાનનું કારણ છે. અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અંધકાર જેવો છે, તેથી જેમ પ્રકાશ થતાં ઘણા કાળનો અંધકાર નાશ પામે છે. તેમ સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં જ અનાદિનું અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. હું પુણ્ય પાપના શુભાશુભ પરિણામ રહિત, અરાગી જ્ઞાતાદષ્ટા પૂર્ણ શુદ્ધ તત્ત્વ છું, તે સર્વ સંગથી વિમુક્ત મોક્ષભાવ તો નિજસ્વરૂપમાં વર્તવું છે. જીવના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થવી તે મોક્ષભાવ છે, તે અભિપ્રાયનું નિઃશંકપણું થતાં, તે પ્રતીત પરથી સર્વથા જુદાપણાનું જ્ઞાન અને રાગ રહિત જ્ઞાનદશામા ટકી રહેવું સ્થિર થવું તે મોક્ષદશા છે. હું નિર્દોષ જ્ઞાતા પૂર્ણ શુધ્ધ છું, તેની રુચિ, જાણપણું અને તેમાં રાગ રહિત રમવું, ટકવું તે સ્વરૂપાચરણ

ચારિત્ર છે તે જ સમ્યક્‌ક્રિયા છે, તે જ જ્ઞાનક્રિયા મોક્ષમાર્ગ છે જાણ
નારને જ્ઞાયકતામા સ્થિર રાખવો તે જ પુરુષાર્થ છે રાગના ભાગને
જ્ઞાનવડે ટાળીને, જ્ઞાનમા ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ એ જ વ્યવહાર છે
બીજો વ્યવહાર નથી " અ ધકાર અજ્ઞાનસમ નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ "
અ ધકારમા વસ્તુ ન દેખાય તેમ, જો કે જ્ઞાનમૂર્તિ ચૈતન્ય જેમ છે તેમ
છે, છતા તેને મનના વિકલ્પથી, શુભભાવથી અથવા પુણ્ય-પાપની
રુચિરૂપ-મિથ્યાભાવરૂપ અજ્ઞાનથી, અતીન્દ્રિય પવિત્ર આત્મા જોવામા
આવતો નથી, પણ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ દીપકનો પ્રકાશ થતા
પુણ્ય-પાપરૂપ ભાવઅ ધકારનો નાશ થઈ જાય છે પરભાવને (ઉપાધિ
રૂપ શુભાશુભ) મ ધભાવને જુદો જાણે, પર જાણે તો સાચો અભિ
પ્રાય થઈ શકે સાચો અભિપ્રાય થયા પછી પણ શુભ અશુભ અ
સ્થિરતા થઇ જાય છે, પણ તેનો અભિપ્રાયમા સ્વીકાર નથી અન તકાળ
જે અજ્ઞાનમા ગયો તે ભૂલને ટાળવા માટે અન તકાળ ન જોઈએ
એ અન તકાળની ભૂલ ટાળવા માટે એક જ સમયની સ્થિરતા બસ
છે ઘણા કાળનો અ ધકાર જેમ પ્રકાશ થતા નાશ પામે છે, તેમ જ્ઞાન
પ્રકાશ થતા અ ધકારનો નાશ થાય છે આમા કાઈ બહારથી કરવાનુ
ન આવ્યુ કે આટલુ પુણ્ય કરો, પરની દયા પાળો કે જડની ક્રિયાનુ
અભિમાન કરો બીજા ઉપાયથી, બીજી જાતથી કદાપિ અતીન્દ્રિય
ચૈતન્ય આત્મા પ્રગટે નહિ સાચા જ્ઞાનના અભિપ્રાય વિના અજ્ઞાન
ટળે નહિ અ ધારાને કાઢવા માટે સુપડા-સાબેના કામ આવે નહિ
શરીરની ક્રિયાથી, કે રજોહરણ અને લુગડાને આમ ફેરવે, તેમ ફેરને,
જોઈને ચાલે, તેથી કાઈ આત્મા ચૈતન્ય પ્રભુ નિર્મળ થાય, નિર્જરા
થાય તે માનવુ મિથ્યા છે તે બ ધભાવમા ટકયો છે ત્યાલગી અ શે
પણ સાચી નિર્જરા ન થાય કોઇ કહે છે કે આ તેરમા ગુણસ્થાનની
વાત છે, પણ તેમ નથી, આ તો ચોથા ગુણસ્થાનની જ વાત છે સાચો
અભિપ્રાય થયે અ તરમા ભ્રમ-ભૂલ ન રહે અજ્ઞાન ટળવુ અને
જ્ઞાન થવુ તે એક જ સમયે છે કર્મભાવ શુ છે, અને જ્ઞાન સ્વભાવ
શુ છે તેને યથાર્થ વિધિ સહિત જાણવાની પ્રથમ જરૂર છે તે જાણે
તે જ જૈન છે એકડામા એકડો હોય તો આ છે આ સમજ્યે જ છુટકો
છે, આ કાઈ બી એ એમ એ બી ની વાત નથી જે લોકોત્તર

માર્ગની વિધિ જોઈએ તે વિધિ સમજ્યા વિના બહારથી બીજા ઉપાય કરે તો અતીન્દ્રિય ચૈતન્ય ભગવાનને અંશે પણ ગુણ થાય તેમ નથી. સ્વાધીનપણું કેમ છે, તેને તે વિધિએ જાણે તો ગુણ પ્રગટે. લોકો કહે છે કે અમે સ્વતંત્ર છીએ. અમારા વડીલો ધર્મઘેલા અને રૂઢીવાદી છે. અને દેવ, ગુરુ, ધર્મને કોણ ઓળખે છે? અમે અમારૂં ધાર્યું કરી શકીએ છીએ. એમ પરાધીનતાને સ્વાધીનતા માને છે. પણ તું પ્રકૃતિનો આશ્રય ન માને તો તારી સ્વતંત્રતા છે એમ અનંતા જ્ઞાની કહે છે. રાગદ્વેષરૂપ કલુષિતતામાં ટકીને બાહ્ય આચરણને સ્વતંત્રતા માનવી તે ઉદ્ધતાઈ છે—સ્વચ્છંદતા છે. સ્વનું તંત્ર તો સાચી શ્રદ્ધાવડે જે સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણીને, ચૈતન્ય સ્વભાવરૂપ શાંતિમાં જ્ઞાનપણે ઠરવું-ટકવું તે છે. જ્યાંલગી નિમિત્ત આધીન વૃત્તિ છે, ત્યાંલગી પરમાં પુણ્યાદિ બાહ્ય સાધનમાં સુખબુદ્ધિ છે, તે અનાદિનો બંધભાવ છે. માટે તે પ્રથમ સમજાવ્યો છે કે અનાદિની સંતાન સંતતિ પ્રવાહરૂપ સંસાર પર્યાય કેમ છે? અને બતાવ્યું છે કે કર્મભાવ છે તે તારી ઊંધી માન્યતા છે, અને મોક્ષભાવ તે પુણ્ય, પાપ, રાગ, દયા, દાન વગેરે પરભાવથી તદ્દન ભિન્ન, નિજ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી—જ્ઞાનમા જ્ઞાતાપણે ટકી રહેવું તે છે. એમ બંધભાવ અને અબંધભાવ વિષે પ્રથમ પ્રયોજન કહ્યું. આ સમજ્યા વિના બીજા કોઈ ઉપાયથી મોક્ષ ન થાય એમ પણ કહ્યું.

તા. ૧૭—૧૧—૩૯.

૯૮ મી ગાથામા મોક્ષના ઉપાયની ટૂંકામા વાત કહી છે. તે સમજણમાં જગતના જીવોને ઘણા વાંધા છે. જે કર્મભાવ તે અજ્ઞાન છે, અને પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવમાં વસવુ તે મોક્ષભાવ છે. જ્ઞાનથી અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ થાય છે, તે વિષે કાલે કહેવાયું. ૯૮.

હવે કયા ભાવે બંધ અને કયા ભાવે અબંધદશા થાય તે કહે છે:—

જે જે કારણ બંધના, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષ—પંથ ભવઅંત. ૯૯.

કયા ભાવે બંધન થાય અને કયા ભાવે બંધન ન થાય તે

નિર્ણય કરવો રહ્યો. ગાથા ૯૮ માં એમ કહ્યું કે આત્મા અને કર્મ એ ભિન્ન વસ્તુ છે. કર્મના ભાવથી પુણ્ય થાવ કે પાપ થાવ, બેઉ સંસાર બંધન છે. ભલે કસાઈના ભૂંડાકાર્ય હોય કે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવ જેવાં પુણ્ય હોય છતાં બેઉ સંસારના બંધન છે. તે જે ભાવે રખડવું થયું, પરાધીન અવસ્થામાં ભમવું થયું, તે બંધભાવે અબંધ તત્ત્વ કેમ પ્રગટે? શુભાશુભ કર્મના નિમિત્તથી જેટલો ભાવ ફાટે તે કર્મભાવ-સંસારભાવ છે. રાગ રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વભાવનું ભાન થતાં તે અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ થઈ જાય છે, અને અખંડ જ્ઞાનભાવમાં ટકવું થાય છે તે પવિત્ર ધર્મભાવ છે, મોક્ષભાવ છે. હવે કહે છે કે જે ભાવે બંધ થાય તેહ બંધનો પંથ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ઉદય ભાવમાં જોડાવાથી બંધ થાય છે, પછી ભલે તે શુભ હોય. દયા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગીપણું પાળું, બીજા જીવને ન મારૂં એ આદિ રાગભાવ આત્મભાવ નથી, પણ કર્મના નિમિત્તથી થતો ઉપાધિભાવ છે. જે પરના લક્ષે, પરપદાર્થોમાં જોડાણ થાય તે ઉદયભાવની અસર છે. તીર્થંકર નામકર્મ જે ભાવે બંધાય, દેવ, ઇન્દ્રાદિ જે જે પુણ્યપદ બંધાય છે તે સર્વ બંધભાવ છે. તે બંધભાવ રાખવાથી કે બંધભાવની રુચિથી અબંધપણું અંશે પણ નહિ પ્રગટે.

આત્માની જ્ઞાતાશક્તિનો આનંદ-શાંતિ છોડીને પરવસ્તુમાં આત્માએ સુખ માન્યું છે, તેથી જ પોતાનામાં સુખ, શાંતિ કે આનંદ દેખાતો નથી. મન, વાણી, દેહ અને કર્મ, નોકર્મ આશ્રીત થતી ક્રિયા, અને તેવો ભાવ તેને પોતાનો માને તે અજ્ઞાની છે. કોઈ કહે અમે ક્રિયા દેહની માનીએ છીએ, અને આત્મા અકર્તા છે પણ તેને રાગમાં ભળવાનો ભાવ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કોણ કરશે? પ્રકૃતિના નિમિત્તથી શુભ અશુભ ભાવ કોણ કરે છે, તેનો નિર્ણય પોતાને કરવો પડશે. લોકોને અનેક શાસ્ત્રો શબ્દોથી સરખા લાગે પણ ભાવમાં, અભિપ્રાયમાં મોટો આંતરો હોય છે. અંતરંગમાં ભાવ સમજાય નહિ એટલે બીજા લૌકિક ધર્મની સાથે જૈનધર્મનો સમન્વય કરે છે. શુભરાગને શુદ્ધભાવ માને, અને શુભ ભાવથી શુદ્ધભાવ ક્રમેક્રમે પ્રગટશે, એમ માને એવા જીવોને સત્ય અસત્યનો નિર્ણય સાચો થાય નહિ.

જે માટી પાણીથી પલળે, તે માટી પેશાબથી પણ પલળે, પણ પેશાબથી બીજ બળી જાય છે, અને પાણીથી બીજ પોષાય છે. શ્રીમદે ગુજરાતીમાં આત્મસિદ્ધિ સહેલી ભાષામાં બનાવી છે, પણ લોકો મનન કરતા નથી અને માને છે કે અમે તે સમજી ગયા છીએ, અને શ્રીમદ્‌ને અમે માનીએ છીએ એમ કહે છે; પણ જ્યાંસુધી શુભને સાધન મનાય છે ત્યાંસુધી સાચી દ્રષ્ટિ જ નથી. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે મુક્તિ ન થાય. કોઈ કહે કે પુણ્ય અમારે જોઈતું જ નથી, પણ શરૂઆતમાં તેનાથી સાધન પ્રગટે છે, તે માટે કરીએ છીએ. જેણે પુણ્યને સત્‌ સાધન માન્યું છે તેણે વિજાતિથી, દુશ્મનથી, ઝેરથી અમૃતની આશા રાખી છે. એમાં ક્યાં ભૂલ થાય છે, તે જાણવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો ભૂલ ન સમજાય. શરીરને આધારે, કે પુણ્યના રજકણના આધારે બંધ મોક્ષ નથી; પણ શુભ અશુભ ભાવનું વલણ કરવું, પરભાવને, કર્મભાવને પોતાનો માનવો, તેવા પરિણામથી બંધ છે. અને એ બંધભાવથી વિપરીત અબંધ પરિણામે મોક્ષ છે. પ્રથમ ઉદય ભાવને સમજો. તીર્થંકર–નામગોત્ર સમ્યક્‌જ્ઞાનની પવિત્ર ભૂમિકા વિના બંધાય નહિ. તે રાગભાવથી બંધાઇ જાય છે, તે પણ બંધભાવ છે. જો તેને ઉપાદેય માને, તો તેને જ્ઞાની કેમ કહીએ ? દેહાદિની ક્રિયાથી બંધ નથી, દેહાદિની ક્રિયા તો જડની જ છે. પણ પોતે જેવા શુભાશુભ ભાવ–બંધ ભાવ કરે તે બંધનો પંથ છે, અને એ ઉપાધિકભાવ બંધભાવને છેદવાની દશારૂપ, જે આત્માની શુદ્ધ અવસ્થા છે તે જ મુક્તિપંથ છે—ભવનો અંત છે.

કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજુ, પદ્મ અને શુક્લ એ છ જાતની લેશ્યાના અશુભ અને શુભ પરિણામ તે કર્મભાવ છે. તેને જીવ પોતાના માને, તેમાં અટકે તે અજ્ઞાનભાવ છે, તે બંધભાવને ટાળવા પડતા નથી, પણ પોતે પોતાના શુદ્ધભાવમાં સ્થિર રહે, જ્ઞાતાપણે જ્ઞાનમાં ટકી રહે, તો તે બંધભાવ ટળેલાજ છે. સ્વભાવની અસ્તિ તે જ સમયે પરભાવ—બંધભાવની નાસ્તિ છે. શુક્લ લેશ્યા તો અભવી જીવને પણ હોય છે, જેનો કોઈ દિવસ મોક્ષ થવાનો નથી, તે જીવને પણ મનના ઉજળા પરિણામ થાય છે, એ કર્મના નિમિત્તનો ભાવ તે

મોહભાવ છે. તે ઉજળા પરિણામને અશુભની અપેક્ષાએ શુભ કહ્યા, તે પણ મંદકષાય છે, તે બંધભાવ છે, તે બંધના કારણોને મોક્ષનું સાધન માને તે અનંતા જ્ઞાનીનો વિરાધક છે, અનંતા જ્ઞાનીથી વિરુદ્ધભાવ છે, ચૈતન્યનો અનાદર છે. આકડાના–આકોલીયાના બીજનું પોષણ કરે તો કાંઈ આંબો ન ફળે. જે બંધના પરિણામ છે તે શુભ હો કે અશુભ હો, દયાના, હિંસાના કે ગ્રહણ–ત્યાગના એ બધા બંધભાવ છે. તે બંધ કારણોને છેદે તેવી તો એક આત્મજ્ઞાનદશા છે. તે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને રાગ રહિત જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર અંશે પ્રગટ થતાં બંધભાવ અભિપ્રાયથી સર્વથા ટળી જાય છે. તે ભૂમિકામાં અલ્પ રાગથી ઘણું પુણ્ય બંધાઈ જાય છે. તેમાં તીર્થંકરપદ–ચક્રવર્તીપદ તો સહેજે બંધાઈ જાય છે. દ્રષ્ટિમાં તે જડભાવનો પુરેપૂરો નિષેધ છે, તે જ સાચી દ્રષ્ટિ છે. ૯૮ મી ગાથામાં મોક્ષ અધિકારની ભૂમિકા બાંધી છે. ગાથા ૯૯ માં કહ્યું કે જે ભાવે આત્માની શ્રદ્ધા તે ભાવે બંધ નહિ. અને જે ભાવે ઊંધી શ્રદ્ધા તે ભાવે સહાય બંધ છે. ૯૯.

હવે વિશેષ ખુલાસો કરે છે કે:—

રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ગ્રંથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦

રાગદ્વેષ, શુભાશુભ ભાવમાં મારાપણાની એકત્વબુદ્ધિ એ કર્મની મુખ્ય ગાંઠ છે, અજ્ઞાન ટળ્યે ગૌણમાં અલ્પ રાગ દ્વેષ રહે છે, તે સંસારનું કારણ નથી એટલે તેમાં દર્શનમોહ ઊંધી શ્રદ્ધા, ઊંધું જ્ઞાન અને મિથ્યા ચારિત્રનું એકત્વરૂપ અજ્ઞાન નથી. તેથી સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન થયા પછી મિથ્યા અભિપ્રાય નથી. દ્રષ્ટિ અબંધ થઈ કે હું શુદ્ધ જ્ઞાતા–દ્રષ્ટા છું, એવી પવિત્ર નિર્દોષ સ્વભાવના ભાનની ભૂમિકા છે, તેમાં જે શુભ અશુભ વૃત્તિ થઈ જાય છે, તે ભેદ અવસ્થામાં ટકવું નથી, તેનું વલણ નથી, તેમાં રુચિ નથી. પોતાના સ્વભાવમાં ટકીને જે શુભાશુભ વૃત્તિ આવે છે, તેનું જ્ઞાનમાં જાણવું થાય છે. આસક્તિ ભાવે ભળવું થતું નથી. જે મોહી જીવ કર્મની

ઉદય અવસ્થાથી થતા શુભાશુભ ભાવની જ્ઞાનમાં ગાંઠ બાંધે છે કે એ મારાં છે, એ ઠીક છે, એ શુભભાવ (પુણ્ય ભાવ) થી મને ગુણ થશે એમ પરભાવને [કર્મભાવને] સાધન માને છે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, એટલે સ્વગુણનો ઘાત કરનાર છે. એ વિભાવદશાની એટલે કે તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ સમ્યગ્‌જ્ઞાનથી થાય છે તો તે કયા કારણથી નિવૃત્તિ થાય તે વિચારશે. બાહ્ય ક્રિયાથી થાય, કે ઉદયના વિકારીભાવથી થાય, કે આત્મસ્વભાવના ભાનની પવિત્ર દશાથી થાય તે પ્રથમ સમજવું પડશે. ઉદયભાવને નિર્જરા કહેવાય નહિ. આત્મજ્ઞાનની દશામાં અંશે અંશે રાગ રહિત સ્થિરતા રહેવી તે ક્ષયોપશમભાવ છે. અબંધ દ્રષ્ટિથી દર્શનમોહકર્મનો બંધ થતો નથી, અને આ જાતના પુરુષાર્થથી બાહ્ય અને અભ્યંતર નિવૃત્તિ થાય છે. આમાં બાહ્યનુ કંઇ કરૂં તો થાય તેમ ન આવ્યું, કારણકે જ્ઞાન સિવાય બાહ્યનુ કોઇ કર્તવ્ય ચેતન કરી શકતો જ નથી. સાધ્ય અને સાધન (અથવા મોક્ષ સ્વભાવ અને તે પામવાનો ઉપાય) એક જ્ઞાન માત્ર આત્મામાં જ છે. ૧૦૦

હવે ધ્યેય કેવુ હોય તે બતાવે છેઃ—

આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસરહિત;
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.

સત્=અવિનાશી,=પુણ્ય પાપના સંકલ્પ વિકલ્પથી અને દેહાદિ ક્ષણિક સંયોગથી રહિત નિત્ય અસંગ તત્ત્વ તે જીવ છે. જે શુભાશુભ ભાવ ટળે છે, તે રાગાદિનો ટળવારૂપ સ્વભાવ છે. તે કાંઇ અવિનાશીનો સ્વભાવ નથી. એટલે કર્મભાવ વિજાતીય ભાવ છે. "સર્વ મામાંતર રહિત" સર્વ ભાવને જાણે, ગમે તેવા પ્રકૃતિના સંયોગ દેખાય તેને જાણે, પ્રકૃતિની કોઇ અસર પોતામા ન લે એવો જીવનો સ્વભાવ છે. રાગાદિથી જુદો ત્યારે રહી શકે કે જ્યારે પોતે પોતાનું જે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત કરે. આત્મામાંજ આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધતા છે, તેના લક્ષ વિના પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ કેમ જાગે? માટે શ્રીમદે કહ્યું છે કે આત્મા સત્ છે, ચૈતન્યમય છે; સર્વ પરદ્રવ્યથી નાસ્તિરૂપ અને સ્વચતુષ્ટથી અસ્તિરૂપ સ્વાધીન છે. સર્વ-

ભાવને સહજપણે જાણનારૂપ જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છે. સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગથી રહિત, એવો કેવળ એટલે શુદ્ધ આત્મા, તેની યથાર્થ શ્રદ્ધાવડે તે દશાને પમાય છે. પરથી જુદાપણાનું જ્ઞાન એટલે રાગ રહિત જ્ઞાનમા સ્થિતપણે ટકી રહેવામાં પ્રવર્તવું તે મોક્ષમાર્ગ છે. આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ કૃતકૃત્ય સિદ્ધ સમાન છે, તે તત્ત્વ કેવું હોય કે, અવિનાશી ચૈતન્યમય એટલે પૂર્ણ જ્ઞાનઘન સ્વભાવે તેનું દરેક સમયે હોવાપણું છે. સ્વાધીન જ્ઞાતાદ્રષ્ટા સ્વભાવનો સ્વીકાર કરવો કે આમ જ છે. એવી પૂર્ણ શુદ્ધની દૃષ્ટિ થયે જ પૂર્ણને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ ઉપડે છે. સ્વાધીન અસંયોગી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય અથવા સાધ્ય, અને તેમાં ટકી રહેવારૂપ સ્થિરતા, પુરુષાર્થ તે સાધન અથવા વ્યવહાર છે એમ નિશ્ચય અને વ્યવહારરૂપ અનેકાન્ત આત્મામાં જ છે. સર્વ વિભાવ અને દેહાદિ સંયોગના આભાસથી રહિત એટલે સર્વ પરસંયોગ અને પરભાવથી રહિત, પરથી નાસ્તિરૂપ અને કેવળ એટલે શુદ્ધ આત્મા તેને ઓળખીને તેમા જ પ્રવર્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે.

પ્રશ્ન—સાત્વિક વૃત્તિ તો ઠીક ને? ઉત્તર—આત્માની સમ્યક્ શ્રદ્ધા જ્ઞાન અને સ્થિરતા વિના સાત્વિક ભાવ હોય તો તે કર્મભાવ છે, મોહકર્મની ભ્રમણારૂપ અસર છે. તે ભલે શુભ પરિણામ હોય છતા તે ઉપાધિ બધભાવ છે, અને તેને ચેતનનો માનવો તે સ્વયં અપરાધ છે, તે ઉપાધિ તો ગુમડાં છે. જેમ લોહીનુ પરૂ થાય છે તેમ ચેતનનો મલીન વિકારીભાવ તે ગુમડા છે. તેને ઠીક માનવા તે અજ્ઞાનભાવ છે અનતજ્ઞાનીનો એક જ મત છે કે પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત કર. આત્મા જેવો, જેવડો છે તેની બેહદતાને જાણ્યા વિના, પુણ્યાદિ ભાવની હદ બાંધીને પુરુષાર્થ ઉપાડે તો અશુદ્ધતા થશે પરમાણુ—પુદ્ગલમા જ્ઞાનનો અંશ માત્ર નથી, અને જડપણું પૂર્ણ છે. ચેતનમાં જ્ઞાનનો અંશ કોઇ કાળે ઓછો નથી, પૂર્ણ જ્ઞાનઘન છે, તેથી પરનો ઉપાધિભાવ તેમાં પ્રવેશ પામતો નથી

શ્રીમદ્ ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ આત્મસ્વરૂપની ધૂનમાં, છઠ્ઠે સાતમે ગુણસ્થાને નિર્ગ્રંથદશામાં ઝુલતા હતા. તે વખતે અધ્યાત્મ રૂપરસમા કલમ બોળીને, પરમાર્થ, વચનોરૂપ સમયસારની છઠ્ઠી ગાથામાં

નીચે મુજબ લખે છે કે,

णवि होदि अप्पमत्तो ण पमत्तो जाणओ दु जो भावो ।
एवं भणंति सुद्धं णाओ जो सो उ सो चेव ॥ ६ ॥

જે જ્ઞાયક ભાવ છે તે અપ્રમત્ત પણ નથી અને પ્રમત્ત પણ નથી એ રીતે જ્ઞાયક દ્રવ્ય સ્વભાવે અખંડ છે, તે જ જ્ઞાયક હું શુદ્ધ છુ. પ્રમત્ત એટલે સ્વરૂપનો અનુત્સાહ અને અપ્રમત્ત એટલે સ્વરૂપનો ઉત્સાહ, એ બન્નેમા પર નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે પ્રમત્તમાં કર્મના સદ્‌ભાવરૂપ તથા અપ્રમત્તમાં કર્મના અભાવરૂપ, એમ બન્નેમા પર નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે જ્ઞાયકભાવ તે અપ્રમત્ત પણ નથી અને પ્રમત્ત પણ નથી, માટે પરાશ્રિત એટલે પર ઉપાધિકભાવ તેમા પ્રવેશ પામતો નથી. વ્યવહાર વિધિના ભે ભગ તે મારા અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપમા નથી, આ માન્યતાનું નામ દ્રવ્યદ્રષ્ટિ, સમ્યગદ્રષ્ટિ, કે તત્ત્વ સ્વભાવની સાચી દ્રષ્ટિ કહો, અનંત જ્ઞાનીએ પ્રમાણ કરેલ દ્રષ્ટિથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પણ કહ્યુ છે કે, આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા સમજણ એજ પ્રથમ પગથીયું છે. “ આત્મા સત્ ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત, જેથી કેવળ પામીએ ” એમ ત્રણેકાળ જ્ઞાન સ્વભાવ સ્વય શુદ્ધ છે, એમાં એક પરમાણુ માત્રનો ભેળસેળ, મેલ, કે રાગાદિની અસર નથી; ત્રિકાળ એકરૂપ જ્ઞાયક છે. આત્માની આમ સ્વાભાવિક સાચી દ્રષ્ટિ થયા વિના સાચી શ્રધ્ધા ન થાય. સર્વ પરભાવથી જુદો જ્ઞાન માત્ર જીવ છે, એવું પ્રથમ લક્ષ બાંધ્યું તે પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત છે. શ્રીમદે કહેલા ચૌદ નયના બોલમા પ્રથમ વાક્ય છે કે “ એવંભૂત દ્રષ્ટિથી ઋજુસૂત્ર સ્થિતિ કર. ” પૂર્ણની નિ શંક પ્રતીતવડે વર્તમાનમાં જ અનંતાનુબંધી કષાય તોડીને સ્વભાવમાં સ્થિર થા, એટલે કે મારામાં અપૂર્ણતા મલિનતા ત્રણકાળમા નથી, એમ પૂર્ણતાનુ લક્ષ–સાધ્ય કરી વર્તમાનમાં અંશે સ્વરૂપ સ્થિત થાય તે સાધક છે, (તત્ત્વજ્ઞાનના ૧૧૧ મે પાને આ ૧૪ બોલ છે) એક તત્ત્વને બંધન માની બેપણુ માનવુ તે સાચી દૃષ્ટિ નથી. ક્ષયોપશમભાવ તે ગુણ છે, દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરે તો સમ્યગદ્રષ્ટિ થવાય છે. કોઇ સંપ્રદાયમા માને છે કે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમા દ્રવ્ય નિક્ષેપે અમે ચારિત્રને અને શ્રધ્ધાને ક્ષયોપશમ

માનીએ છીએ, પણ તે વાત ખોટી છે. મિથ્યાત્વમાં જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ હોય તો ભલે, પણ તે મિથ્યાજ્ઞાનનો ઉઘાડ છે, એવો ઉઘાડ તો અભવીને પણ થાય છે જેને યથાર્થ સ્વાનુભવથી શ્રદ્ધાગુણ પ્રગટયો તેને પરમાર્થ કારણ કહ્યું છે પૂર્ણ કારણમાથી પ્રગટયું તે જ પૂર્ણ કાર્ય પ્રગટયું તેમ ઉપચારથી કહી શકાય છે જેને અપ્રતિહતભાવ સાધક સ્વભાવ પૂર્ણતાનો પુરુષાર્થ લઈને ઉપડયો તે એકાદ ભવના પોતાના અંતરગના ઉદ્ગારરૂપ સદેશા લાવે છે મોળી વાત (મોળુ ઓસાણ) ન લાવે. શ્રીમદ ભગવાન શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજે પણ સમયસારમાં એક જ ભવે કેવળ પામે એવા, અપ્રતિહત ભાવનો મહિમા દેખાડી, બળવાન પુરુષાર્થની અવિચ્છિન્નધારાની વાત કરી છે. શ્રીમદ રાજચદ્ર પણ એ જાતનો આશય કહી ગયા છે, તેને જે સમજે તેને ઉપકાર થાય અ પ્રતિહતભાવ એટલે પાછો ન પડે તેવો જ્ઞાનમાગનો પુરુષાર્થ, જે ક્ષાયકભાવ જેવો કહેવાય છે. તીર્થંકર નામગોત્ર જે જીવને બધાયુ છે તેને પણ કોઈ વખત ક્ષયોપશમ સમકિત હોય છે પછી સ્વયં ક્ષાયક સમકિત ઉઘાડે છે વળી કોઈ જીવને અપ્રતિહતભાવ હોય છે, પણ તે તીર્થંકર, તથા કેવળી કે સુતકેવળી પાસે ક્ષાયિક સમકિત પામે છે. આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ આવો આવડો જ છે, એમા પુણ્ય પાપ આદિ પરભાવનો અશ પણ નથી, એમ પૂર્ણ જ્ઞાયકભાવની શ્રદ્ધા થયે પૂર્ણતાને જીવ પામે છે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ-જ્ઞાનમા ટકી રહેવાનુ સ્વરૂપાચરણ બળ (ચારિત્ર) રૂપ મોક્ષનુ સાધન તે આત્મા જ છે પૂર્ણતાને પહોચી વળવાનુ બળ આત્મામા જ છે તેમજ આત્માવડે, આત્મામાટે, આત્માથી, આત્મામા વગેરે છ કારક (સાધન) જ્ઞાનમા જ છે "જેથી કેવળ પામીએ, મોક્ષ પથ તે રીત" એમ કહ્યુ પૂર્ણની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને પૂર્ણનો પ્રયત્ન, પૂર્ણની રુચિ, પૂર્ણનુ જ્ઞાન અને પૂર્ણનુ વલણ એટલે કે જ્ઞાતાપણામા ટકી રહેવુ તે જ મોક્ષનુ સાધન છે બહારથી કોઈ કઈક બીજુ કરવાનુ કહે તો, તેનાથી (મધ્યભાવથી) મુ્તદશા નથી સાધ્ય અને સાધક બેઉ વાત આ ગાથામા લીધી છે હુ પૂર્ણ શુદ્ધ છુ, સર્વાભાસ રહિત છુ એ યથાર્થ લક્ષ થયે, પૂર્ણને પહોચી વળવાનો પુરુષાર્થ ઉપડે છે, જે ભાવે પોતાનો પૂર્ણ સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર કર્યો, પોતાનો બેહદ અપરિમિત

સ્વભાવ જાણ્યો તે ભાવ અનંત કર્મનો નાશ કરનાર છે. ૧૦૧.

હવે મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે એમ જણાવે છેઃ—

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ;
તેમાં મુખ્યે મોહનીય, હણાય તે કહું પાઠ. ૧૦૨.

ચૈતન્ય તત્ત્વનું સામર્થ્ય તો જુઓ કે તે એકજ સમયમાં વિભાવ પર્યાયને હણે છે. 'જેમ કોઈ એક મીયાણાને એટલે કે બળવાન ક્રૂર ચોરને પકડવા ઘણા પોલીસોની જરૂર પડે છે; તેમ એક ગુણની એક પર્યાયને રોકવા અનંત પરમાણુને ભેગું થવું પડે છે, એવું ચૈતન્યનું સામર્થ્ય છે' તેમ છતાં પણ જીવના દરેક ગુણની શક્તિ ત્રિકાળ નિર્મળ રહે છે. માત્ર વર્તમાન અવસ્થામાં ભૂલ છે. તે અનંતા કર્મદળને (વિભાવને) ટાળવાનું બળ એક સમયની અવસ્થામાં છે. તે ભૂલને (અવસ્થાને) એકજ સમયમાં પલટાવીને ભૂલનો નાશ કરી શકે એવું પૂર્ણ બળ પ્રભુ ચૈતનમાં છે. કર્મ અનંત પ્રકારના છે તેને કહેવા બેસે તો પાર આવે નહિ, પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકાર થાય છે, તેમાં મુખ્ય તો મોહનીયકર્મ છે. તે મોહનીયકર્મ જે ભાવે હણાય તેનો પાઠ હવે કહેશે.

તા. ૧૮—૧૧—૩૯.

૧૦૧ ગાથામાં કહ્યું કે વિકાર—વિભાવ વિનાનો શુદ્ધ અસંગ આત્મા છે એવી શ્રદ્ધા વિના તેનું સાધન પ્રગટે નહિ. જે કર્મકલંકની મલિનતા છે તેનાથી મુકત થવાનો પ્રયત્ન—ઉપાય પોતાથી થાય; માટે પ્રથમ અવિરોધ તત્ત્વનો સ્વીકાર થવો જોઈએ. "જેથી કેવળ પામીએ" શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા વડે જ, આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૦૨ ગાથામાં અનંત પ્રકારનાં કર્મ છે. પણ તેના મુખ્ય આઠ પ્રકાર છે અને તેમાં પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે. તે કેમ હણાય તે હવે કહેશે. લોકોને અંતરંગ વિષયની વાત સમજવી બહુ કઠણ અને ઝીણી પડે છે, કારણકે તેમાં રુચિ નથી. સંસારના ઘણા ડાહ્યાઓ પણ આત્માની વાત આવે તેમાં મુંઝાઈને ત્યાં ઊંધું ખતવે છે. આઠ કર્મમાંથી એકેક કર્મના અનંત પ્રકાર છે તેની રચના શું છે, અને આત્માનું શુદ્ધપણું

શું છે તેનો તેને વિચાર પણ આવતો નથી. આઠ કર્મના લક્ષણનું મુક્તિસર વર્ણન જાણવું હોય તેણે તત્ત્વાર્થ સુત્ર, ગોમટ્ટસાર વિગેરે શાસ્રોથી જાણી લેવું.

આત્માના અનંતગુણ છે, તેમાં આઠ ગુણને કર્મનું આવરણ છે બાકીના બધા ગુણ નિરાવરણ શુદ્ધ જ છે. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ, અગુરુલઘુત્વ, વગેરે ગુણોને આવરણ થતું નથી. અસ્તિત્વ નામનો સત્ ગુણ (સત્ એટલે નિત્ય હોવાપણું) તે ગુણનો કદી પણ નાશ થાય નહિ કે અવરાતો નથી. જો સત્ ગુણનો અભાવ થાય તો જીવ દ્રવ્યનો અભાવ થાય. નિગોદ–બટાટા, સકરકંદ વગેરે એકન્દ્રિય યોનીમા જીવ જઈ પડે છતાં, ત્યાં પણ તેના આઠ ગુણ સિવાય બધા ગુણ શુદ્ધ છે. તેમાં દર્શનગુણ, જ્ઞાનગુણ, અને વીર્યગુણ ઉપર ગમે તેટલુ આવરણ આવે છતાં, અનંતમાં ભાગે તે ગુણો ઉઘાડા રહે છે, અહી મોહનીય કર્મની વાત કરી છે. તે મોહ-આવરણની જાત એવી છે કે તેના નિમિત્તથી જીવ સ્વસ્વરૂપમાં અ-સાવધાન થાય છે. આત્માના આઠે ગુણને વિઘ્ન કરનાર નિમિત્ત મોહનીય કર્મ છે, તે કર્મના નિમિત્તથી જીવને ભ્રમણા થાય છે, અને એ નિમિત્તમાં જોડાવાથી જીવ ભૂલ કરે છે, અને તેથી ભ્રમણાવાળો થતા અનાદિકાળથી સંસારમાં રખડવું થાય છે. જ્ઞાનનો ઘણો ઉઘાડ હોય તો જ આત્મજ્ઞાન થાય, અને ઓછુ જ્ઞાન હોય તો ન થાય એમ નથી. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કંઈ જ્ઞાનને વિપરીત કરતું નથી. જ્ઞાનનો ઉઘાડ હીન અધિક હોય તે ગુણ દોષનું કારણ નથી. જ્ઞાનાવરણીયનો ઉઘાડ તે નિર્જરાનુ, મોક્ષનુ કારણ નથી. પણ દર્શન મોહનીય કર્મનો ઉપશમ ક્ષયોપશમ પુરુષાર્થવડે કર્યે ગુણ પ્રગટે છે. તેથી મિથ્યાજ્ઞાન પલટી સુજ્ઞાન થાય છે અને મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય છે. આત્માનુ-ભવ વિના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઘણો ઉઘાડ હોય અને હજારો શાસ્ર કંઠસ્થ હોય, છતાં તે સબધી આત્માને ગુણ નથી. તેમ તેના આવ-રણથી આત્માને દોષ નથી, આત્મ ગુણનો ઘાતક અશાંતિ ઉત્પન્ન કરનાર મોહકર્મ છે. મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ એટલે કે તેનો સ્વીકાર એજ બંધનો પંથ છે. આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનની

સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ કરવાથી તે મોહકર્મનો અભાવ થાય છે, અને મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે. મોહકર્મને પુરુષાર્થ વડે જીવ ટાળે ત્યારે સાચું જ્ઞાન કહેવાય. મોહકર્મ તે હું નથી એમ સ્વ-પર ધર્મને જાણીને, સાચા અભિપ્રાય વડે સ્વભાવમાં જીવ ટકે, ત્યારે દર્શનમોહ કર્મનું ટળવું થાય છે. શરીર એ હું, રાગ, દયા, પુણ્યાદિ પરિણામ તે હું છું, મારાં છે, એ આદિ અનેક પ્રકારે પરમાં આત્મબુદ્ધિ થવી તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કારણે નથી, પણ દર્શનમોહનીય કર્મના સ્વીકારના કારણે છે. એટલે કે તે સંબંધમાં થતી પોતાની ભૂલ છે; એ ભૂલ તે મિથ્યાદર્શન છે. એ ભૂલપૂર્વક જાણવું તે મિથ્યાજ્ઞાન છે; તે ભૂલમાં (રાગાદિપણે) ટકવું તે મિથ્યા ચારિત્ર છે. આ અભ્યંતર દોષની વાત છે. સ્વરૂપની પ્રતીતિ અને સ્વરૂપની સ્થિરતા—મોહનો અભાવ કરવાથી આત્મામાં થાય છે. કોઈ હજારો શાસ્ત્ર ભણ્યો તેથી માને કે મને આત્માનું જ્ઞાન થયું તે વાત જુઠી છે. વિપરીત અભિપ્રાય રહિત અસંયોગી શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ-સત્ય પ્રતીતિ તેનું નામ સમ્યગ્‌દર્શન છે. તે ગુણ પ્રગટ કરતાં દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધી કષાય ટળી જાય છે. હું આનંદમૂર્તિ છું, કેવળ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા, સિદ્ધ સમાન છું, એ સત્‌સ્વભાવનો સ્પર્શ કરીને, પૂર્ણતાની પ્રતીત કરી, અને શુભ અશુભ કષાય ભાવથી જુદો રહ્યો, એ પ્રતીતિ જ મોહનો અભાવ કરીને પ્રગટ થઈ છે; પણ જ્ઞાનના ઉઘાડથી લાખો શાસ્ત્ર કદાચ ભણી જાય, છતાં તેને અતીન્દ્રિય સ્વાનુભવની પવિત્રદશા એટલે કે નિર્દોષ દ્રષ્ટિ ન થાય. અને તેમ ન થાય ત્યાંસુધી તેનું બીજું બધું સ્વયં અપરાધરૂપ છે. કોઈને બહારની ક્રિયાનો યોગ ઘણો હોય, બાળવીર્યનો ઉઘાડ ઘણો હોય, નિર્ભય દેખાતો હોય, કોઈ ભાલાથી વીંધી નાખે છતાં ભય ન કરે; તોપણ તે શરીરાદિનું બળ, કાંઈ સાચી શ્રદ્ધા-સમ્યગ્‌દર્શનનું કારણ નથી. કોઈ ઘણા કષ્ટથી તપ કરે, ઘણા પરિષહ સહન કરે તેનાથી પણ સમ્યગ્‌દર્શન-આત્મજ્ઞાન પ્રગટ ન થાય; પણ જે શ્રદ્ધા ગુણ છે તેને જેમ છે તેમ ઓળખીને, હું જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વાધીન છું, એમાંજ મારી શાંતિ અને મારો અનંત આનંદ ભર્યો છે, એ જાતનું વેદન [illegible] શ્રદ્ધા ગુણવડે પ્રગટે છે. મોહ ટાળવાથી સાચું સુખ આ[illegible] પ્રગટે છે, બહારની ઘણી સગવડતા હોય—

સાતા વેદનીયનો ઉદય હોય તો ધર્મ થાય તેમ પણ નથી. આયુષ્ય લાંબુ હોય તો ધર્મ થાય એમ પણ નથી. શરીરમાં રોગ ન હોય તો ધર્મ થાય અને શરીરમા શક્તિ ઘણી હોય, તો જ આત્મજ્ઞાન ધર્મ-સાધન થઈ શકે તેમ પણ નથી. ધર્માત્મા નિર્ધન, રોગી ન જ હોય તેમ પણ નથી. અહીં તો કહેવું છે કે, મોક્ષનો ઉપાય કોઈ બહારની સાથે અટકવા રૂપ સંબંધ રાખતો નથી. સાચી પ્રતીતિમાં વિરોધરૂપ નિમિત્ત માત્ર દર્શનમોહકર્મ છે, પણ ખરો ભાવમોહ તો પોતાના સ્વરૂપની અસાવધાની છે. કોઈ કહે કે મોહનીયકર્મ માર્ગ આપે તો ધર્મ થાય પણ તેમ નથી. કારણકે ધર્મ તો આત્મગુણની અંતરંગ પવિત્રતાનો પુરુષાર્થ કર્યેથી ઉઘડે છે. વળી નામકર્મની પ્રકૃતિ, સુંદર શરીર, સુંદર ભાષા, યશકીર્તિ વગેરે શુભકર્મનો યોગ હોય તો જ મોક્ષ સાધન પ્રગટે તેમ પણ નથી. અશુભ નામકર્મનો યોગ હોય, નીચ ગોત્ર હોય તો પણ આત્મજ્ઞાનની પવિત્રદશા ન પ્રગટ થવા દે તેમ નથી. ઉચ ગોત્રમાં ઉપજ્યો તે કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી. આઠ કર્મમાંથી માત્ર એક મોહકર્મજ જીવને ભૂલ કરવામાં નિમિત્ત છે. એ મોહ જે બંધનો પંથ છે તેને હણ્યે જ મોક્ષનો ઉપાય થાય. અકષાય ભાવે અને સાચી પ્રતીતિથી મોક્ષભાવ-અબંધ દૃષ્ટિ પોતાવડે જ થાય છે માટે તે ઉપાધિકભાવ અને ઉપાધિનું નિમિત્ત કેમ હણાય, તેની વિધિ હવે પછીની ગાથામાં આવશે. તાડવૃક્ષ ઘણું મોટું છે, છતાં તેની એક પોરી નસમાં અમુકસ્થાને એક સોય નાખે તો તે આખું તાડવૃક્ષ સુકાઈ જાય છે કારણકે જે સ્થાનમાં છેદ પાડીને સોયે પ્રવેશ કર્યો છે, તે છેદથી તે વૃક્ષને પોષણ મળવાનો માર્ગ અટકી ગયો; તેમ આ સંસાર વૃક્ષ અનાદિ સંતતીરૂપ છે, તેમાં મોહકર્મને બરાબર ઓળખીને, તે ઉપર જો સાચી શ્રદ્ધાના પુરુષાર્થની સોય નાખે તો મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને રાગદ્વેષરૂપ મિથ્યાચારિત્રનો સંસાર માર્ગ રૂંધાઈ જાય છે વૃક્ષને મૂળથી ઉખેડીએ તો તેના પાંદડા ડાળી એ ક્યાંસુધી નવપલ્લવિત, લીલા રહે? અલ્પકાળમાં સુકાઈ જાય છે. મોટું લાકડું છે તેને તોડવું હોય તો તેની સંધિ જોઈને, છીણી ઉપર ઘણ મારે તો લાકડું ફાટીને સાંધથી જુદું પડે છે તેમ જડ ચેતનની સૂક્ષ્મ સંધિ સમજવી જોઈએ, ચેતન્યમૂર્તિમાં સાંધ નથી, પણ આ

પરપ્રકૃતિ મોહકર્મ અને તેની અસર, વર્તમાન અવસ્થામાં દેખાય છે તે હું નહિ, એમ જ્ઞાનભાવે જાણ્યુ અને સાચી શ્રદ્ધાપૂર્વક ભેદ-જ્ઞાનની છીણી વડે, સ્થિરતાના પુરુષાર્થરૂપ મોગરીનો માર પડયો, કે એ મોહકર્મની સંધિ, કર્મની ગાંઠ છૂટી જાય છે. અને પવિત્ર જ્ઞાન-દશા સ્વરૂપાચરણ શકિત પ્રગટ થાય છે. ૧૦૨.

હવે મિથ્યાદર્શન અને મિથ્યાચારિત્ર હણવાનો અચૂક ઉપાય કહે છે—

કર્મ મોહનીય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા, અચુક ઉપાય આમ. ૧૦૩

મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે, (૧) દર્શન મોહનીય, (૨) ચારિત્ર મોહિનીય; દર્શન મોહિનીયમાં જોડાવાથી જીવને મિથ્યાત્વ ભાવ થાય છે. મિથ્યાત્વ એટલે પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુધ્ધિ, તેનું બીજું નામ સ્વસ્વરૂપમાં ભૂલ છે. અભિપ્રાયની ભૂલ તે જ પરમાર્થને વિષે મિથ્યાબુદ્ધિ છે.

આત્માને પરાધીનતાનો ભાવ હોય ત્યાંસુધી પર વસ્તુમાં હિત બુધ્ધિ, પુણ્યાદિ કોઇપણ પર વસ્તુમાં પ્રેમ રહે છે, અને નિમિત્ત આધીન વૃત્તિ છૂટતી નથી. તેથી શ્રીમદે પહેલીજ ગાથામાં કહ્યુ " જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના;" સ્વરૂપ સમજ્યો નહિ તેથી પરને પોતાનું માન્યું. શુભ રાગ દયા આદિ કર્મભાવને ધર્મ માને, ઠીક માને તે લૌકિકમાર્ગ છે, તે ઉદયભાવ છે. તેને પોતાનો માનવારૂપ ભ્રાંતિવડે, જ્ઞાતાપણું ભૂલીને પર દ્રવ્યનો કર્તા અને સ્વામી જીવ થાય છે. અને તેને સાધન માને છે, પણ બાહ્ય સાધનથી એટલે કે બંધભાવથી આત્માનો મોક્ષ-માર્ગ માન્યો, તે જ દર્શનમોહરૂપ ભ્રમણા છે. કોઈ બહારની દયા આદિ રાગભાવને પરમાર્થ માને, ઠીક માને તો તે અજ્ઞાનભાવ છે. પરદયા તે મોહભાવના પરિણામ–મંદકષાય છે. તે શુભભાવને પોતાનો ગુણ માનવો, અને એ પુણ્ય પરિણામની ખતવણી પરમાર્થ ધર્મમાં કરવી, તે અપરમાર્થને પરમાર્થ માન્યો છે, તે પાપાનુબંધી પુણ્ય છે. તેના ફળમાં હિંસાનો [illegible]ણે; તે સંસારમાં રખડવાનો ઉપાય છે.

[illegible] થઈ જાય, પણ તેને પરમાર્થરૂપ ધર્મ માનતો [illegible] અભિપ્રાયમા તેની ખતવણી કેમ છે તેનો [illegible] જ્યાંસુધી અ તરગ પરિણામનુ ભાન નથી, ત્ય લગી [illegible] છે, તેથી કહ્યુ કે 'પામ્યો દુ ખ અનત' કારણકે [illegible] અભિપ્રાય છે અને મિથ્યાબોધ છે, તે સમ્યગ્ [illegible] ને હણે છે એ બ ધ પ થને ટાળવાને શુદ્ધ [illegible] મિથ્યાબોધને હણે છે, અને સાચી વીતરાગતા [illegible] હણે છે. એ તેમા જ મોક્ષમાર્ગનુ રહસ્ય આવે છે. [illegible] પરમાર્થમા અપરમાર્થબુદ્ધિ છે એ બુદ્ધિ સાચી [illegible] ને હણે છે સાચુ જ્ઞાન એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન, [illegible] પદાર્થ છે તેવો તેને જાણવો, અને તેને તેવો [illegible] છે, અને તેમા રાગ રહિત ટકવુ, ઠરવુ તે [illegible] છે, તે જ મોક્ષમાર્ગ છે તે જ સ સારથી મુક્ત થવાનો [illegible] ઉપાય છે જે મિથ્યા માન્યતાઓ પોતાને હણ્યો [illegible] અભિપ્રાયને સમ્યગ્ અભિપ્રાય વડે હણ્યો મિથ્યા [illegible] રાગાદિક પરિણામ છે તે અસ્થિરતા છે, [illegible] સ્વભાવની સ્થિરતાના શુદ્ધ પરિણામ છે, તે વડે [illegible] જ્ઞાનસ્વભાવની એટલે કે વીતરાગતાની [illegible] સ્વભાવની રમણતા તે ઉપાય છે આ મોક્ષના ઉપા [illegible] અ તર્મુહૂર્તમા કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે [illegible] ઉપાય છે, કાળમાં ત્રણે કાળ બીજો મત કે પ થ નથી આમા [illegible] ક્રિયા કરવાનુ ન આવ્યુ સમજવાનુ અને [illegible] ઉપાય કહ્યા બહારનુ કઈ કરવુ [illegible] ન [illegible] સહિત [illegible] અને રા[illegible] [illegible] વગેરે અસ્થિ[illegible] [illegible] સ્થિરતા છે [illegible] [illegible] રૂપ [illegible] [illegible] છો, રા[illegible] [illegible] ઉદયમાં [illegible]

[illegible]

છેદ કરે છે. તે ચારિત્રમોહનો નાશ કરનાર વીતરાગ ભાવ છે. દર્શનમોહનો નાશ કરનાર સ્વાત્મબોધ (સમ્યગ્દર્શન) છે; આ તેના અચૂક ઉપાય છે. જેમ પ્રકાશ થવાથી અંધકાર નાશ પામે છે, તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. તેમ બોધ અને વીતરાગતા, અનુક્રમે દર્શનમોહિનીય અને ચારિત્રમોહિનીયરૂપ અંધકાર ટાળવામાં પ્રકાશ સ્વરૂપ છે, માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. જે ભાવે અવગુણ થયો તેના પ્રતિપક્ષી સદ્ગુણથી તે દોષ ટળે છે. ઊંધી શ્રદ્ધા–મિથ્યાદર્શન જેવું કોઇ મહા પાપ નથી. પૂર્ણ સ્થિરતાનું લક્ષ હોય તો, શુદ્ધ સ્વરૂપનો બોધ થાય છે; તે પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ લાવે છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ, અનંતવીર્ય, સ્વાધીનપણે શક્તિરૂપે છે, એમ અનુભવ કર્યો અને પૂર્ણતાનું ભાન થયું, તે જ સમયે પૂર્ણ સ્થિરતા થતી નથી; પણ વચ્ચે અલ્પકાળ સાધક સ્વભાવમાં સત્ય પુરુષાર્થ કરવો બાકી રહે છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાનમાં ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ તે મોક્ષમાર્ગ છે. હજી અધૂરા જ્ઞાનની અવસ્થામાં અંશે અંશે સ્થિરતા વધારીને રાગ ટાળવાનો પ્રયત્ન છે, તેને વ્યવહાર કહ્યો છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને આત્મામાંજ હોય, પણ દેહાદિ બાહ્ય સાધનમાં હોય નહિ. આ અંતરંગ અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપની વાત છે. પોતાના ઘરની, પોતાની જાતની વાત છે, તેમાં કોઇ મત સંપ્રદાયના આગ્રહની વાત નથી, પણ અનંત જ્ઞાનીઓના ઘરની વાત છે. ૧૦૩.

તા. ૧૯—૧૧—૩૯.

હવે દોષ તેના પ્રતિપક્ષી ગુણથી હણાય છે એમ કહે છેઃ—

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ;
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪

ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મબંધ થાય છે, અને ક્ષમાદિક ભાવથી તે દોષ હણાય છે. અર્થાત્ ક્ષમા રાખવાથી ક્રોધ રોકી શકાય છે. તે પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત છે, પણ આ તો અંતર તત્ત્વની વાત છે. મનથી માનેલી શુભ પરિણામવાળી ક્ષમા, સરલતા આદિથી નિજગુણ ઉઘડતો નથી. સાચો આત્મબોધ જ્યાંસુધી નથી ત્યાંસુધી, ગમે તેટલી

ક્ષમા ધારે, ખેદ ન કરે, સરલતા સમભાવ રાખે, વૈરાગ્ય કરે છતા તે બધુ ય કાર્ય કર્મભાવમા શુભ પરિણામમા જાય છે તે સ્વગુણમા અંશે પણ લાભદાયક નથી, માત્ર પુણ્ય બધાય, ભવકટી ન થાય; કારણકે ઊંધા અભિપ્રાયદ્વારા ક્રોધને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે માને છે કે એ ક્રોધાદિભાવ મને થાય છે, અને તેથી થતો બધ મને થાય છે, એમ પોતે અનાદિ અનત નિર્દોષ, અબધ, અસગ, એકરૂપ છે તેમ ન માન્યુ અને બધવાળો, દયાવાળો, પુણ્યવાળો, ભૂલવાળો પોતાને માન્યો, મારૂ તત્ત્વ પ્રકૃતિના નિમિત્તવાળુ ઉપાધિવાળુ છે, એમ કોઈ પણ પ્રકારે ઊંધુ મનાયુ છે, તેથી તે જે પુણ્ય પરિણામ, ક્ષમા, સરળતા, નિર્માનતા, અહિંસા, ત્યાગ, નિર્લોભતાઆદિ શુભ પરિણામ છે તેને મોક્ષના હેતુ માની ઉત્સાહથી કરે છે, પણ તેથી લેશમાત્ર ધર્મ નથી લોકોને એવી માન્યતા છે કે ક્રોધાદિ ટાળવાથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટશે, પણ પોતાનુ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ક્રોધાદિ ટળે નહિ જ્યાલગી આ આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપનુ ભાન નથી ત્યાલગી કર્મભાવે બધભાવ ઉભો રહે છે, તેનુ ફળ સસાર છે, ત્યારે વિચારો કે શ્રીમદ્દનો કહેવાનો આશય એ છે કે નિસદેહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રહિત મારૂ અસગ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે, એમ સાચા અભિપ્રાયને લક્ષમા રાખીને, જ્ઞાનની રમણતાથી એટલે સ્થિરતાના પુરુષાર્થથી, ક્રોધાદિ ઉદયભાવનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે કર્મબધ ટળે છે સમ્યક્‌જ્ઞાન આ સ્વરૂપને નિસદેહપણે જાણે છે એ જ્ઞાનનુ કાર્ય મનના શુભ પરિણામથી, વિકલ્પથી કે બાહ્ય કારણોથી પર છે ક્ષમાના પાચ પ્રકાર છે

(૧) હુ ક્ષમા કરૂ તો મને કોઈ હેરાન ન કરે, જેમ નિર્બળ પોતે સબળનો વિરોધ ન કરે તેમા હુ ત્રિકાળ એકરૂપ છુ એમ ન આવ્યુ પણ રાગભાવ આવ્યો તેથી તે ખરી ક્ષમા નથી

(૨) બીજો પ્રકાર—ક્ષમા કરૂ તો બીજા તરફથી મને નુકશાન ન થાય અને લાભ થાય શેઠનો ઠપકો ખાય, સામો ક્રોધ ન કરે એ પણ ખરી ક્ષમા નથી

(૩) ત્રીજો પ્રકાર—હુ ક્ષમા કરૂ તો કર્મબધન અટકે, ક્રોધ કરવાથી નરકાદિ હલકી ગતિમા જવુ પડશે, માટે ક્રોધ ન કરૂ તે પણ

સાચી ક્ષમા નથી, કારણકે તેમાં બીકણપણું છે, નિર્ભયતા નિઃસંદેહ-પણું નથી.

(૪) ચોથા પ્રકારમાં ક્રોધાદિ ન કરવા એવી વીતરાગની આજ્ઞા છે, તેમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે માટે હું ક્ષમા રાખું છું; સરલતા, નિર્માનતા, નિર્લોભતા રાખું છું એટલે મને પાપ નહિ થાય, એનાથી મને લાભ થશે, એમ પુણ્ય પરિણામ,–શુભ રાગને વીતરાગની આજ્ઞા સમજે. તે પણ યથાર્થ ક્ષમા નથી. કારણકે તે પરાશ્રીત ક્ષમા છે.

(૫) પાંચમી ક્ષમાનું સ્વરૂપ હવે કહેવામાં આવે છે–આત્મા અવિનાશી છે, અબંધ નિર્મળ જ્ઞાતા જ્ઞાયક જ છે, તેમાં પ્રકૃતિના નિમિત્તના શુભ પરિણામનું કરવું પણ નથી. પણ પોતે જેવો છે તેવો પોતાને જાણીને માનીને તેમાં ઠરવું તે વીતરાગ આજ્ઞા છે, અને તે ધર્મ છે. આ પાંચમી ક્ષમા ક્રોધમાં નહિ નમવું, ક્રોધ જાણવો એવો સહજ અકષાય ક્ષમા સ્વરૂપ નિજ સ્વભાવ છે. પણ જે ભાવો નિત્ય ટકે નહિ તે ગુણ નથી. માટે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં રહેવું તે સહજ ક્ષમા છે.

ક્ષમાના શુભ વિકલ્પનો હું કર્તા નથી, એમ સમજીને સ્વની ક્ષમા કરે તો તે રાગદ્વેષથી સ્વરૂપની સાવધાની થઇ. શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી ભાષા આવે કે સરલતા રાખવી, ક્ષમા કરવી, તેનો અર્થ એમ સમજવો કે, શુભ પરિણામના વિકલ્પ કરવા તે પણ નિત્ય સહજ સ્વભાવનો ક્ષમા ગુણ નથી. ધર્મધ્યાનમાં ચાર પ્રકાર આવે છે તેમાં "આજ્ઞાનો વિચાર" એક પ્રકાર છે તેનો અર્થ "સાધક સ્વભાવ" થાય છે. આજ્ઞા એટલે કોઇ બીજાનું દબાણ નહિ, આજ્ઞા એટલે રાગ-રહિત આત્મસ્વરૂપની આરાધના છે. વીતરાગની આજ્ઞા સાચી એટલે તેમાં રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય નહિ, કષાય નહિ, ઓછું, અધૂરું, વિકારી-પણું નહિ; એ પૂર્ણ વીતરાગ જ્ઞાયક માત્ર એકરૂપ સ્વભાવની પ્રતીતિ, લક્ષ અને તેમાં ટકવું તે ધર્મ છે. તે વીતરાગની આજ્ઞા છે. હું સર-લતા રાખું, ક્ષમા કરૂં એમ ક્ષણક્ષણના રાગના ભંગરૂપ વિકલ્પ, તે નિત્ય જ્ઞાયક તત્ત્વને ગુણ નહિ કરે; એ પુણ્ય પરિણામ છે, બંધભાવ છે, તેનાથી અબંધ અરાગી તત્ત્વને ગુણ કેમ થાય?

કર્મની ઓથ નીચે ક્રોધ, માન, માયા, લોભવડે બંધન થશે તેથી મારે સંસારમાં રખડવું પડશે, એમ રખડવાનો બંધાવાનો ભય છે, પણ તેને વસ્તુસ્વરૂપનું ભાન નથી તેથી શુભ રાગને તે ધર્મ માને છે. તે મોહજન્ય શુભ પરિણામવડે બંધન અને ભયની ઓથ રાખીને સરલતા, ક્ષમા, ધારણ કરે છે. કોઈપણ નિમિત્તની ઓથથી સહન કરૂં એ આશય અજ્ઞાનભાવ છે. પ્રથમ કષાયરૂપ અને અકષાયરૂપ પોતાના પરિણામનો નિર્ણય જીવે કરવો જોઈએ. અશુભ ભાવ તો દૂર રહો, પણ શુભ ભાવ તે પણ પુણ્યબંધનું કારણ છે, તેને જ્ઞાનથી જાણે કે એ બંધ તથા બંધભાવ ઠીક નથી; પણ અબંધપણું ઠીક છે. એમ પૂર્ણ વીતરાગ દૃષ્ટિ પૂર્વકનો પ્રયત્ન [જ્ઞાનમાં અવિનાશી ક્ષમાનું લક્ષ] એટલે પુરુષાર્થ તે સહજ ક્ષમા છે. હું બંધનવાળો છું એમ માને અને તેને ટાળવા માગે એમ ન બને. હું બંધન નહિ, બંધભાવ નહિ, એમ રાગાદિક કષાયભાવને અકષાયભાવથી હણે છે, એટલે સ્વભાવની સ્થિરતાથી અવગુણ, રાગાદિ દોષ અને કર્મબંધ ટળે છે. આ બાબતમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્માત્માને સંદેહ હોય નહિ. લોકો માને છે કેઃ—ચાલો, આપણે ચારિત્રવાળા—વ્રતધારી થઈએ, ક્ષમા કરીએ, કર્મબંધ અને દોષ ટાળીએ, પણ એમ શુભ પરિણામ એટલે કે બંધભાવથી કોઈ સંવર નિર્જરા થાય નહિ છતાં માને તો ખોટું છે, ત્યાં તો મિથ્યાત્વ છે. તત્ત્વનું બીજ હાથ આવ્યા વિના ક્ષમા કરે તે વાસ્તવિક ક્ષમા નથી, પણ બંધભાવ પુણ્ય પરિણામ છે, તે ક્ષણિક પર્યાય (અવસ્થા) છે જે ક્ષમા પુણ્ય પરિણામનું ફળ આપીને છૂટી જાય, તે પ્રકૃતિના નિમિત્તની અસર લેવાથી થતો મંદકષાય છે. તે શુભ પરિણામની અવસ્થાતો ક્ષણિક છે, તેનાથી અવિનાશી શુદ્ધ અરાગી આત્માને ગુણ ન થાય, આ અભિપ્રાય પ્રથમ જરૂરનો છે. જે ક્ષમા આત્માની અખંડ નિત્યતાને લાભ ન આપે તે ક્ષમા, નિર્માનતા મોક્ષમાર્ગ નથી, પણ તે પુણ્ય પરિણામ છે. મોક્ષમાર્ગમાં તો લોકોત્તર સહજ સમતાપણું છે, લૌકિક ક્ષમા નથી. જે સરળપણું અવિનાશી, નિત્ય સ્વભાવને ગુણ ન કરે તે સરળપણું સંસારના હિતનું છે, મોક્ષના હિતનું નથી. શુભભાવ થઈ જાય એ જુદી વાત છે, અને કરવા જેવા છે એમ માનવું તે જુદી વાત છે, જ્યાંલગી પૂર્ણ વીતરાગદશાની સ્થિરતા નથી, ત્યાંલગી

ધર્માત્માને શુભ પરિણામ થયા વિના રહેશે નહિ. પણ તેમાં ઠીક માનવું, તેને મોક્ષનું સાધન માનવું, સામાયિકનો પ્રયોગ માનવો કે ગુણ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. રાગ બંધનભાવ છે, તે અરાગી અબંધ તત્ત્વને ગુણ ન કરે, એનો નિર્ણય પ્રથમ જોઈએ. સરલ સ્વભાવ એટલે આર્ય સ્વભાવ, એટલે કે સહજ આત્મભાવ છે, તેનું નિત્યપણું નિર્દોષભાવથી પ્રગટે છે. નિત્ય એવી અબંધશકિત ધર્માત્માને વધતી જાય છે. નિર્લોભતાદિ માટે પણ ઉપર પ્રમાણે ઘટાવી લેવું. આત્માની સહજ દશા—પવિત્રતામાં વધારો કરે તે અકષાયભાવની સંભાળ, સાવધાની તેજ નિર્લોભતા છે. બાકી ક્ષમાદિ દશ ગુણ જો આત્મજ્ઞાન વિના કોઈ ધારણ કરે, એમાં ટકે, હિત માને તો તે પુણ્ય પરિણામમાં એટલે કે બંધભાવમાં અટકયો છે તે મોક્ષમાર્ગ નથી. બહારથી કોઈ ક્ષમા ધારણ કરે તે ક્ષમાથી શાંતિ, આનંદ, સંતોષ આદિ સહજ નિત્યગુણ પ્રગટે નહિ. નિમિત્તની ઓથે જેનો આદર થાય તેમાં સહજપણું ન આવે, જે નિત્ય છે તે સહજ છે. સમ્યગ્ શ્રદ્ધા [illegible] પોતે અબંધ, નિત્ય સ્વાધીન, સહજ, સ્વાભાવિક જ્ઞાયક [illegible] સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જેણે પ્રથમ જાણ્યું નથી, તે શુભ [illegible] અટકી જાય છે, માટે યથાર્થ તત્ત્વને સમજો, તે સમજ્યું [illegible]

આ ગાથામાં અહીં સ્વતંત્ર આત્માનું સ્થાપન [illegible] બંધપણું કહ્યું છે. સામાન્ય વાત તો ઘણા જાણતા [illegible] આમાં વિશેષપણું ઘણું કહ્યું છે, તેથી અહીં [illegible] ભાર આપ્યો છે. આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનઘન અવિકારી [illegible] નિમિત્તમાં ભળવારૂપ નથી સ્વયં જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા, [illegible] ઓપિત, અખંડ જ્ઞાન પ્રવાહથી એકરૂપ છે, [illegible] મોક્ષનો ઉપાય પ્રગટે છે. જેમ ક્રોધભાવ તે [illegible] પર્યાય છે, તેમ ક્ષમાદિભાવ પણ એક સમય [illegible] વિકલ્પ ઉપર જેનું લક્ષ છે, તેને દોષનું [illegible] નથી, કારણકે પર્યાયબુદ્ધિથી નિર્જરા નથી [illegible] વિકારીભાવ તે શુભ અશુભ અધ્યવસાન [illegible] છે, સ્વગુણ નથી. આ [illegible] આત્મ [illegible]

ઉઘડે નહિ, ધર્મ થાય નહિ, સામાયિક થાય નહિ. પોતે એક સ્વાધીન વસ્તુ છે એમ માનીને પોતાના જ્ઞાનમાં નિશ્ચલ રહેવાથી, ક્રોધાદિ રોકી શકાય છે. શુદ્ધ સ્વભાવમાં અસ્તિ એટલે નિશ્ચલ રહેવાથી પર-ભાવની નાસ્તિ થાય છે. તે અભિપ્રાય વડે જ્ઞાની ઉપદેશ કરે છે કે ક્ષમાથી ક્રોધ અને સંતોષથી લોભ રોકી શકાય છે, એ પરમાર્થ લક્ષમાં રાખીને દોષ ટાળવાનો અભિપ્રાય અહીં કહ્યો છે. દોષ ટાળતાં ટાળનાર બાકી રહે તે શુદ્ધ સ્વાધીન સ્વતત્ત્વ છે. નિર્માનપણાથી માન રોકી શકાય છે. હું બીજાથી મોટો છું, એમ પર નિમિત્તના આશ્રયથી પોતાને ગુણવાળો માનવો તે અજ્ઞાન છે, પણ પોતાનું સ્વાધીનપણું નિર્દોષપણું ટકાવીને, વીતરાગતાનો વિનય કરે તે ગુણ છે. સતદેવ, સદ્‌ગુરુ સદ્ધર્મ તો વીતરાગ છે. પોતાને વીતરાગતાનું બહુમાન છે તેનો વિનય કરવો તે વ્યવહાર છે, પરમાર્થે પોતાનો વિનય છે. તેથી સ્વ આધારે રહેનાર નિર્માની છે, કારણ એ સ્વજાત છે. પરપદાર્થનો આશ્રય તે પોતામાં અપૂર્ણતા માની છે. કુળમદ, જાતિમદ, આદિ પરને લક્ષમાં જીવ લે ત્યારે પોતાની સ્વાધીન શુદ્ધ ચૈતન્ય જાતને ભૂલે છે. જેને શુદ્ધ ચૈતન્યની જાતનું માન છે તેને પરથી નિર્માનપણું રહે છે. મતનું બહુમાન કરવાથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર નિમિત્તનું પણ મહામાન સાથે આવી જાય છે, તે નિર્માનતા ગુણ છે. નિજગુણનું જે બહુમાન છે, તે પરાશ્રય નથી. શરીરનું બળ એ પુદ્‌ગલ રજકણનું બળ છે. તે જડ બળને આત્માનુ બળ જે નથી માનતો તે શાંતિથી શાંતિમાં ટકી શકે છે. મારૂં કુટુંબ મોટું, હું ઘણા પૈસાવાળો, રાજ્યવાળો છું એમ જે માને છે તે તો જડથી મોટો થવા માગે છે. પુણ્યથી રૂપથી કે વિદ્યાથી એમ પર નિમિત્તથી પોતાનો મહિમા જે જણાવે છે, તે સમુદ્ર પાસે દીપ ધરે છે. જીવ પોતે બેહદ અપરિમિત અનંતજ્ઞાન સ્વરૂપ છે તેને ભૂલીને જે તેને ઊણો, હીણો, વિકારી માને અને કહે કે હું આનો, એ મારાં એ અજ્ઞાન છે. કોઇ ચાર છ મહીના રોટલા છોડયાનું અભિ-માન કરે છે, એ આદિ કર્તવ્યને તે હિત માને છે, તે અનાત્મજ્ઞ છે મૂઢ છે. જ્ઞાની તત્ત્વદ્રષ્ટિ આત્મા પોતાને સ્વાધીન, અસંગ, પૂર્ણ પવિત્ર અને પર વસ્તુની અપેક્ષા રહિત માને છે. જીવને કોઇ પુણ્ય પદથી લાભ માને તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાની ધર્માત્મા માને કે હું મારાથી

સ્વાધીન છું. પૂર્ણતાની શ્રદ્ધાથી જે ગુણ અંશે પ્રગટયો છે, તે પૂર્ણતા લાવ્યા વગર રહેજ નહિ પવિત્ર સિદ્ધપદ મારામાં શકિતપણે છે, એમ જેણે યથાર્થ માન્યું છે, જાણ્યું છે તે પરથી નિર્માની થાય છે, અને તે જ પૂર્ણ પવિત્ર પદનો આરાધક છે. વીતરાગની આજ્ઞાનો તે જ આરાધક છે અને તેથી પૂર્ણતાની રુચિ, આદર અને સ્વીકારથી તે પૂર્ણ થવાનો પુરુષાર્થ કરે છે. હું પૂર્ણ છું એવી શ્રદ્ધા (પ્રતીત) હોવા છતાં હજી પૂર્ણ વીતરાગતામાં સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ બાકી છે તે પુરુષાર્થ વ્યવહાર છે. ક્ષણેક્ષણે રાગનો ભાગ જે પ્રગટ થાય છે તેને જ્ઞાની જ્ઞાનવડે જાણે છે. જ્ઞાની જાણે છે કે રતિ, અરતિ, પ્રેમ, ખેદ એ મારો સ્વભાવ નથી. આત્મા રંચ માત્ર દિલગીરીવાળો નથી, કષાય અને નોકષાયના ઉદયભાવથી પર છે, હું પૂર્ણ પવિત્ર છું એ સાચા અભિપ્રાય દ્વારા રાગદ્વેષ-અજ્ઞાન ટાળી શકાય છે. બધા અવગુણોની આત્મ ગુણ દ્વારા નિવૃત્તિ થાય છે. અબંધભાવે સમ્યગ્ અભિપ્રાયવડે બધા કર્મબંધનું અટકવું થાય છે. અહીં "પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને એમાં નહિ સંદેહ" એમ કહ્યું છે, તે લૌકિક વ્યવહારી જનો ઉપરથી દેખી શકાય છે તેથી કહ્યું છે.

લોકો માનદ્વારા ક્રોધાદિ તીવ્ર વેગને વશ અગ્નિમાં બળી મરે છે અને બહારની ક્ષમા ધારે છે, જરાપણ પીડા ન દેખાડે, એમ પરના કારણે હઠથી અનંતી વેદના (પીડા) સહે છે. અરેરાટ પણ મુખથી ન કરે, તે ઊંધી ક્ષમાનો ઉગ્ર પુરુષાર્થ પ્રત્યક્ષ છે, તેની ગુલાંટ-તત્ત્વદૃષ્ટિવડે સહજ વીર્યની-સ્ફૂરણા પ્રગટ થતાં, હું રાગ વિનાનો પૂર્ણ પવિત્ર જ્ઞાયક માત્ર છું, અબંધ શુદ્ધ છું, એમ યથાર્થ ભાન થતાં તે રાગ દ્વેષ કેમ ન ટળી શકે? જરૂર ટળે જ. પોતાનું સ્વરૂપ સહજ વીતરાગ પરથી નિવૃત્તિરૂપ છે, તેમાં ટકવાથી, ઠરવાથી રાગદ્વેષનું ટળવું સહજ થાય છે. અકષાય ક્ષમા સ્વરૂપમાં સ્થિરતા વડે ક્રોધ માનાદિ વાસના વગેરે સર્વ દોષ ટળી શકે છે. તે અનુભવ પોતાની જાતનો છે, અને જે ટળે છે તે વિજાતીય છે. ક્રોધાદિ માન વગેરે જુદા કરી શકાય છે માટે તે વિજાત છે, અને ક્ષમા શાંતિ રાખી શકાય છે અને કાયમ ટકી શકે છે માટે તે સ્વજાત છે. શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનું

ભાન થતા, સહજ દશાની જાગૃતિમાં એ કલુષિત ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ટળી જાય છે લોકોમા અમુક મત તરફ વલણ થતાં, પ્રેમ થતાં બીજા બધા સાધનો જતા કરે છે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે. તો આત્મ સ્વરૂપની રુચિ થતા, સહજ જ્ઞાનદશાનુ લક્ષ થતાં દોષ કેમ ન ટળે? ટળે જ. સયતિ રાજાનુ દૃષ્ટાન્ત–રાજા કહે છે કે મે મુનિના હરણનો ઘાત કર્યો. અરેરે! મુનિ મને શ્રાપ દેશે, અરેરે! હુ અશરણ છુ, અરે! મુનિ કેમ બોલતા નથી? નક્કી હવે મારો સર્વ નાશ થશે, એમ એક ભયને ખાતર, રાજ્યપણુ વગેરે ભૂલીને મુનિને ચરણે પડયો. અને મુનિના ગુનામા હુ આવ્યો, મારૂ જીવન આ મુનિને આધારે છે. એ, મને શ્રાપથી બાળી નાખશે. એમ ભયથી છતી વસ્તુને ભૂલી તેને અછતી વસ્તુ કરી, મુનિનુ શરણ માગે છે. તેમ આ મા જો આત્માને ઓળખીને તેને શરણે જાય તો, જગતમા અને દેહાદિ ક્ષેત્રમા, જે જે સયોગો નિમિત્તરૂપ છે, તે છે છતા નહિ જેવા થઈ જાય છે. વાસના ટળતા તે નિમિત્તો જ્ઞાનમા પૃથ્વિપિંડ સમાન જણાય છે પોતાની સ્વાભાવિક જ્ઞાનદશામા જ્ઞાતાપણે નિશ્ચલ રહે તો, બધા જ્ઞેય પદાર્થો અને રાગાદિ સર્વે પર દેખાય છે જેમા અ શ પણ કર્મનો સ બ ધ નથી, એવી અબ ધ દૃષ્ટિ, અને પૂર્ણ વીતરાગદશામાં ઠરવાનો પુરુષાર્થ તે મોક્ષમાર્ગ છે અબ ધભાવ તે સાચી દૃષ્ટિ છે, અને તે સત્‌સ્વરૂપનો સાચો અભિપ્રાય છે તે વડે રાગ રહિત જ્ઞાનદશામા નિશ્ચલ ટકી રહેવાથી કર્મબ ધનો નિરોધ થાય છે અને તે જ તેની નિવૃત્તિ છે સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવુ છે, ક્રોધાદિ રોકયા રોકાય છે, તેથી ગાથામા તે દૃષ્ટાતરૂપે કહેલ છે જે ભાવ (અકષાયભાવ) કર્મબ ધને રોકે છે, તે અકર્મ (મોક્ષ) દશાનો માર્ગ છે એ માર્ગ પરલોકમાં નહિ, પણ અત્રે પ્રત્યક્ષ અનુભવમા આવે છે એમા સ દેહ શુ કરવો? સાચો ધર્મ રોકડીઓ હોય અહી કોઈ કહે કે આત્માની ઝીણી વાતોની અમને કાઈ ખબર પડે નહિ માટે હમણા કાઈ પુણ્યાદિ કરીએ તો પરલોકમા કઈ ફળ મળે, માટે આપણને ધર્મ પરલોકમા થાશે, તેનો અર્થ પરમાર્થ એમ થયો કે પ્રથમ કર્મભાવ કરીએ, અને તેથી મોક્ષભાવ પ્રગટશે, એટલે કે ઝેર અમૃત થશે. સાચોમાર્ગ અ ધશ્રદ્ધામાં આવે નહિ લોકો કહે છે કે એ અગમ અગોચર અતીન્દ્રિય તત્ત્વ છે,

તે હમણાં કાંઈ સમજાય નહિ. તેરમે ગુણસ્થાને જ્ઞાનીને ખબર પડે, આપણે હમણાં કંઈક કરીએ તો તેનું ફળ પરભવમાં કંઈ થાય; પણ લોઢાની છરીને સરાણ ઉપર ઘસનારો કારીગર ક્ષણેક્ષણે પ્રત્યક્ષ જુએ છે, કે આ શસ્ત્ર કેટલું ઉજળું થયું, કેટલો કાટ ઉખડયો, અને કેટલો બાકી રહ્યો. એમ તેની ત્રણે અવસ્થાને એક ક્ષણમાં જાણે છે; તેમ આત્મધર્મ છે તે રોકડીયો છે. અત્યારે સંતોષ ન થયો તો પછી ત્યાં પરક્ષેત્રની પરાધીનતામાં લાભ કયાંથી થશે? કારણો ખોટાં સેવે તેનું કાર્ય સાચું કયાંથી આવશે? સદ્ધર્મ તો રોકડીયો જ હોય. આત્માનો ધર્મ રોકડીયો છે; અધર્મ પણ રોકડીયો છે, કારણકે ચૈતન્યની સ્વાધીનતાથી છુટીને, હોંશથી પરાધીનતામાં, પરભાવમાં ઉત્સાહ લાવે છે. તેથી શ્રીમદે કહ્યું છે કે "ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે કાં અહો રાચી રહો?" વિકારીભાવ હોય ત્યાં જ્ઞાન અવરાય છે, અને ભાવહિંસા થાય છે. તેને જોવા માટે જે ધીરો થતો નથી તે અવગુણમાં ટકયો છે એ રીતે અધર્મ પણ પ્રત્યક્ષ છે, રોકડીયો છે. પરભાવમાં (શુભાશુભ ભાવમાં) ટકવું તે પરાધીનતા છે, તેનું ફળ અશાંતિ છે, દુઃખ છે. પુણ્ય તે અઘાતી કર્મનો યોગ દેખાડે છે, તેનાથી ચૈતન્યને કાંઇ લાભ નથી, છતાં લાભ માને તે અજ્ઞાની છે. પોતાના સ્વાધીન તત્ત્વને ભૂલીને અશાંતિનો ભાવ કર્યો હતો, તે અશાંતિના વખતે ઘાતીકર્મ બંધાય છે, તે ઘાતીકર્મનું ફળ સ્વગુણને ઘાતવાનું થાય છે, તે ચોક્કસ છે. અપૂર્વ આત્મધર્મની જેણે સાચી શ્રદ્ધા કરી, અને જેને ગુણ પ્રગટયો, તેને પછી બીજાને પૂછવા જવું ન પડે. મારામાં આ દોષ અથવા ગુણ હશે કે કેમ એવી શંકા તેને ન થાય; પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી, પોતામાં ગુણ છે કે દોષ છે તે પોતાને ખબર પડે, ધીરજથી પોતાનું સ્વરૂપ ન જુએ, ન જાણે અને બહારથી માને કે અમને સંતોષ છે, અમે નિઃસંદેહ છીએ, એ રીતે ઊંધાઇને સવળાઇ માને તો તેને કોણ ના પાડે? આત્મા અસંયોગી સ્વાધીન વસ્તુ છે. આત્મા જ્ઞાનનો કર્તા ભોક્તા છે, પરનો કર્તા ભોક્તા નથી, તેમજ પરને આધારે ટકયો પણ નથી; ફક્ત ઊંધી માન્યતા કરી છે. નરક સ્વર્ગના સુખદુઃખના સંયોગોવાળા ક્ષેત્રમાં, પરાધીનપણે પોતાની ભૂલના કારણે જાય છે, ત્યાં પણ પોતાના સ્વક્ષેત્રમાં ટકયો છે. અજ્ઞાની માને છે કે હું નરકમાં છુ,

હું અનંતી ઉગ્ર અગ્નિના દુઃખમાં છું, તેણે પરવસ્તુમાં પોતાની હૈયાતિ માની છે. હું સ્વર્ગમાં છું, ઇન્દ્ર છું, પુણ્યના સુખને ભોગવું છું, એમ માને તેણે પણ પરવસ્તુમાં પોતાની હૈયાતિ માની છે. પરંતુ જીવ પરને ભોગવી શકતો નથી; ગમે તેવી સાચી ખોટી માન્યતા કરી શકે છે. જ્ઞાની આત્મા પરમાર્થ સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરે છે. અને પોતાને જ માને છે. અજ્ઞાની પરની શ્રદ્ધા કરે છે, પરને માને છે, અને પોતાને જેવો છે તેવો માનતો નથી. પરલોક છે, પણ આત્મા કોઈ સંયોગવાળો પરાધીન નથી. શ્રેણીક રાજા નર્કક્ષેત્રમાં છે; છતાં પરમાર્થે પોતે નર્કના દુઃખ ભોગવતા નથી. પોતાના સહજ સ્વરૂપના આનંદને ભોગવે છે, સંયોગ છે તેને જાણે છે. ' સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ' લોકો ગોખી રાખે પણ, સત્સ્વરૂપમાં નિઃસંદેહપણું શું તેનો નિર્ણય કોણ કરે ? જેગુણ પ્રગટ પોતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ છે, એમાં શો સંદેહ, એમ સૂક્ષ્મ ન્યાયની વાત આ ગાથામાં મૂકી છે. આ આઠ ગાથામાં મોક્ષનો ઉપાય કહ્યો. ૧૦૪.

હવે આ મોક્ષનો ઉપાય સાધે તેને ભવ રહેતા નથી એમ કહે છેઃ—

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;
કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.

દર્શનમોહનો દોષ તે આગ્રહ, સ્વચ્છંદ છે, અને વિકલ્પનો દોષ તે અસ્થિરતા છે. આ મારો મત છે માટે મારે વળગી રહેવું, અથવા આ મારૂં દર્શન છે માટે ગમે તેમ મારે તેને સાબીત કરવું, અને જે સ્વભાવ છે તેના લક્ષે ન રહેવું, એ આદિ મિથ્યામત-દર્શનનો આગ્રહ છે. માટે તે આગ્રહ અને શુભ અશુભ રાગાદિ વિકલ્પને છોડીને આ, જે માર્ગ કહ્યો છે તેને જે સાધશે તેના અલ્પ જન્મ હોય છે એમ સમજવું. જે માન્યું તેની જ પકડ કરવી, એ પક્ષપાતનો આગ્રહ છે. એવા આગ્રહ તથા વિકલ્પની અસ્થિરતારૂપ રાગાદિને છોડવા માટે, અહીં વીતરાગનો નિર્દોષ સ્યાદ્વાદ માર્ગ કહ્યો છે, તેથી તે જે સાધશે તેના જન્મ અલ્પ જાણવા. આ આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં કોઈ મહાન યોગ બળથી, જગતના ભાગ્ય માટે ઊંડું ઊંડું તત્ત્વદર્શન ગોઠવાયું છે. આ માર્ગ સાધતાં,

જઘન્ય- મધ્યમ પુરુષાર્થરૂપ પરિણામ વડે, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની આરાધના કરતાં કરતાં, સર્વ કર્મ ક્ષય થઇ ન શકવાથી, બીજા એકાદ ભવ થવાનો સંભવ છે. પણ બહુ ભવ નહિ એમ અહીં કહ્યું છે; માટે જે ઉત્કૃષ્ટપણે આરાધે તેનો તે ભવે જ મોક્ષ થાય.

અત્યારસુધી વાસ્તવિક કારણ આપીને તેનું ફળ (કાર્ય) બતાવ્યું છે કે ' કહ્યો માર્ગ આ સાધશે જન્મ તેહના અલ્પ; ' " જન્મ તેહના અલ્પ " એ શબ્દ બહુ વચનમાં વાપર્યો છે. તેનો ભાવ એ છે કે આત્મજ્ઞાન થયા પછી, વધુકાળ સંસારમાં રહેવું થાય નહિ, પણ કદાચ ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર પરિણામની સ્થિરતાને પુરુષાર્થ ન કરી શકે, તથા પૂર્વની ભૂલના સંસ્કારના વળાંકના કારણે, કોઈને પંદર ભવ કરવા પડે; પણ જો ઉગ્ર પુરુષાર્થ વડે સ્વરૂપસ્થિતિ પુર્ણતાના લક્ષે આરાધવામાં આવે તો આ કાળે પણ એકાદભવે મોક્ષ ચોકકસ જાય એવો આત્મસિદ્ધિમાં ભણકાર છે.

તા. ૨૦-૧૧-૩૯.

છએ પદ ૧૦૪ ગાથા સુધીમાં કહ્યાં; તેને બધા પ્રકારે સમજીને " કહ્યો માર્ગ આ " અહીંને તથા મત દર્શન અને અસ્થિરતારૂપ રાગાદિ વિકલ્પ છોડીને, સાચી પ્રતીતિમાં જે મુંઝવણ ન થવા દે, તે યથાર્થ આત્માર્થતાને સાધશે, અને તેહના અલ્પ જન્મ જાણવા. આ સાચું હશે કે આ, જે હોય તે ખરૂં જ્ઞાની જાણે, આપણને કાંઇ ખબર પડે નહિ એવી લથડપથડની વાત અહી નથી. નિર્દોષ સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મધર્મને લૌકિક ધર્મની સાથે સમન્વય કરે, તેને વીતરાગની આજ્ઞા માને, અને ગોટાવાળે એ ચાલે નહીં. પર સાધનથી મોક્ષમાર્ગ માને તે પરમાર્થ માર્ગમાં ચાલે નહીં. માટે મતદર્શનના મિથ્યા આગ્રહને છોડીને, જે અત્રે કહ્યો તે માર્ગને સાધશે તેના ભવ અલ્પ જાણવા. જે પંદર ભવ કહ્યા છે તે વીતરાગ દશા આરાધક ચારિત્રથી કહ્યા છે. સ્વરૂપાચરણ એટલે આરાધના.

શ્રદ્ધા તો અખંડ છે પણ જેવી પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા થઇ તેવી હજી સ્થિરતા ન થઇ હોય, અને મધ્યમ પરિણામરૂપ સ્વરૂપની

આરાધનાથી જેને પ્રયત્ન મધ્યમ થયો, તેને પૂર્ણ સ્થિરતાની ભાવનાથી અખંડ આરાધના ૫દર ભવ સુધી રહે, તે પૂર્ણતાને પામે. સમ્યગ્દર્શન વમી ન જાય અને સાથે ચારિત્રની રમણતા હોય તેને ૫દરભવે મોક્ષ થાય સમ્યગ્દર્શન એટલે આત્મભાન, એ એવી અપૂર્વ જાગૃતિમય વિવેકદશા છે કે તે ભાવ ચારિત્રગુણ=સ્વરૂપ સ્થિરતા લાવ્યા વિના ન રહે આત્માનો ચારિત્રગુણ આત્માથી ભિન્ન ન હોય જેમ ગોળથી ગળપણ, જુદુ નથી, તેમ આત્માનુ યથાર્થ ભાન થયુ તેને રાગ અને રજકણનો કણીયો (પરભાવનો અ શ) મારામા નથી, એમ જ્ઞાનમા અવિકારી આનદનુ સહજ પરિણમન થાય છે. તે જ્ઞાનદશા વડે યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. અહી પંદરભવ કહ્યા છે તે ચારિત્ર સહિત સમજવા છઠ્ઠાથી અગીયારમા ગુણસ્થાન સુધી અધૂરૂ ચારિત્ર છે, છઠ્ઠે ગુણસ્થાને પૂર્ણ ચારિત્ર નથી જ્યાલગી પૂર્ણ ચારિત્ર નથી ત્યા આયુષ્ય પુરૂ થાય તો, ચારિત્ર છૂટીને ચોથુ ગુણસ્થાન આવી જાય છે એ જરી સૂક્ષ્મ ન્યાયનો વિષય છે પણ એક વખત આત્મભાન થયા પછી તે ગમે ત્યા જાય, પણ તે બીજ કાયમ રહે છે. "સ ત બીજ પલટે નહિ જો જુગ જાય અન ત, ઉંચ નીચ ઘર અવતરે તોય સ ત કો સ ત" એ ન્યાય લાગુ પડે છે આ છ પદથી સર્વાંગ આત્મ સ્વરૂપ જે પ્રકારે કહ્યુ છે તેનો અ તર વિચાર કર્યા પછી જેને પોતાની પ્રતીતિ આવી છે, તેને અલ્પ જન્મ જાણવા જ્ઞાનમાં ભેદ વિકલ્પનો અભાવ કરીને ગુણી અને ગુણ એકરૂપે પરિણમે, ત્યારે પવિત્ર સ્વરૂપનો પ્રગટ અનુભવ થાય છે શક્તિરૂપે જે પૂર્ણ પદ છે, તેની શ્રધ્ધા અને જાગૃતિથી શુદ્ધતાની જાતનો અનુભવ પ્રગટયો તેમા પરવસ્તુનો આશ્રય કેમ હોય? પોતે અખ ડ જ્ઞાયક ચેતન્યજ્યોત ભગવાન જાગતો જાણે કે માગમા બ ધ નથી, રાગનો અ શ નથી, એમ પરથી જુદો રહીને જ્ઞાનમા ટકી રહે તે ચારિત્રદશા–મોક્ષમાર્ગ છે પૂર્ણ વીતરાગ દશામા સ્થિરતા કર્યે પૂર્ણ ચારિત્ર પ્રગટે છે. સમ્યગ્દર્શન થયુ કે તરતજ ચારિત્ર પૂર્ણ અખ ડ ન થઇ જાય, પણ દર્શન તો અખ ડ રહે છે જો દર્શન સાથે અખ ડ ચારિત્ર પ્રગટ રહે તો તે જ ભવે મોક્ષ થાય દર્શન ખ ડવાનુ હોતુ જ નથી. દર્શન અખ ડ થઇ ગયુ અને ચારિત્ર હજી પૂર્વની ભૂલના સ સ્કારના કારણે, જ્ઞાન બળનો (વીર્યનો) વળાક

પાછો વાળવામાં વાર લાગે છે તે કારણે અસ્થિરતા રહે છે, પણ તેનું વલણ પૂર્ણતા તરફ સર્વાંગપણે છે. તેથી તેના જન્મ અલ્પ જાણવા. સ્વપ્નામાં પણ ભણકાર આવે કે હું જ્ઞાયક અસંગ છું, એક પરમાણુ માત્રનો સંબંધ નથી, હું પરને ગ્રહી શકતો નથી, છોડી શકતો નથી, પુણ્ય પાપ મળમેલ રાગાદિનો અંશ પણ મારામાં નથી. હું બધાને સળંગ જાણનાર જ્ઞાયક એકરૂપ છું. આ આત્મસિદ્ધિમાં અનંત જ્ઞાનીના જ્ઞાન અમૃતનો સાર રેડાયો છે. આ પંચમકાળમાં આવીને શ્રીમદ્ એકાવતારીપણાના સંદેશા આપે છે. આ કાળે ચારિત્રની રમણતા ઓછી રહે તેથી વધુમાં વધુ પંદરભવ થાય, તેમ સમુચ્ચયે વાત કરી છે, તેમાં અંતરંગ જ્ઞાનની રમણતારૂપ ચારિત્ર સમજવું. આત્મસ્વરૂપનું ભાન થયા પછી તે જાણે છે કે રાગાદિમાં કે પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં મારૂં હિત નથી, તે મારૂં કર્તવ્ય નથી. જેમ સંસારમાં ખાનદાન માણસ માને છે કે અમે વાણીયા, આર્યકુળ ખાનદાનના સુપુત્ર અમને દારૂ માંસનો ખોરાક કેમ હોય? તેમ જ્ઞાની માને છે કે હું શુદ્ધચૈતન્યમૂર્તિ છું, મને દારૂ એટલે મોહ–ભ્રાંતિ તે વિકારી જાતનો સંગ મારે કેમ હોય? એમ તેનાથી જુદો રહીને જ્ઞાની પુરુષાર્થ સહિત કહે છે. આત્મસ્વરૂપનું ભાન થયા પછી રાગાદિ કે પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોમા અટકવુ ન હોય. નિર્દોષ જ્ઞાતાદ્રષ્ટિથી બળવાન વિવેક જેને વર્તે છે તે આ છ પદથી સિદ્ધ અત્રે કહ્યો તે મોક્ષમાર્ગ આરાધશે, એવી અહીં હકારથી વાત કરી છે. નકારથી સમજી લેવું કે આ અભિપ્રાય સિવાય બીજો કોઇ મત દર્શનનો પક્ષ હોય તો તે છોડી દેવો એટલે કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાને કહ્યો તે માર્ગ ઉપાદેય છે, અને એ સિવાય બીજા જે કોઇ મત દર્શન છે તે મિથ્યાધર્મ છે. તેનું વર્ણન જો કે અહીં કર્યું નથી, તોપણ તે આવી જાય છે એમ સમજી લેવું સમ્યગ્દર્શન એટલે સ્વરૂપ પ્રતીતિમાં કંઇ ફેર નથી, પણ અંતરંગ ચારિત્રની રમણતાના પ્રયત્નમા એટલે કે સ્વસ્વરૂપની આરાધનાના પ્રયત્નમાં, ન્યુનાધિકતા હોવાથી અલ્પભવ કહ્યા છે. ૧૦૫.

હવે વિચિક્ષણ શિષ્યને કહે છે કેઃ—

ષટપદનાં ષટપ્રશ્ન તેં, પૂછયાં કરી વિચાર;
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬.

હે શિષ્ય, છ પદના છ પ્રશ્ન તેં અંતર વિચાર કરીને પૂછયાં છે; ક્રમ સહિત સ્વભાવની જાનની વિચારણાથી, સ્વ દ્રવ્યના લક્ષને અવલંબીને, બીજા પક્ષનો આગ્રહ છોડીને, તેં સાચી જિજ્ઞાસા, પાત્રતા જણાવી છે, એટલે કે દ્રવ્યનો જે સ્વભાવ છે તે જાતની તેં વાત પૂછી છે. આ છ પ્રકારના વિકલ્પ કેવળજ્ઞાનમા નથી, પણ આ ન્યાયનું જ્ઞાન અખંડ જ્ઞાનમા વર્ને છે; આ છ પદના વિચાર કરનારને અભેદ આત્મસ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનથી છએ પદનો સર્વાંગ નિર્ણય થાય છે. સિદ્ધપદ સંબોધક એવા સાચા જ્ઞાનનો નિર્ણય કરનાર, છ પદના વિકલ્પના અંકુરા, હે શિષ્ય! તારા આત્મ દ્રવ્યમાથી ફુટયા, અને તે તેજ અંતર વિચાર કરીને પૂછયા છે. આ ગાથામા એવી રીતે ઘટના કરી છે કે આત્મા અનંત છે અને તે સ્વતંત્ર છે, અને કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં જેવુ પૂર્ણ શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય છે તેવું આ છ પદથી અહીં સાધ્ય અને સાધનરૂપે સિદ્ધ કર્યું છે. સ્યાદ્વાદથી આત્માનું એકત્વપણું શું છે અને તે કેમ પમાય તે સિદ્ધ કર્યું છે, તેથી તેનો નિર્ધાર થયો તે મોક્ષમાર્ગ છે. કોઈ એક પક્ષનો આગ્રહ કરે તો તે મિથ્યા છે. ૧૦૪ ગાથા સુધીમાં છ પદની સર્વાંગતાનો નિર્ણય બતાવ્યો. અનેકાન્ત વીતરાગ માર્ગ કહો કે સર્વાંગતા કહો, બન્નેનો અર્થ એકજ છે. દ્રવ્ય સ્વભાવે જીવ અક્રિય છે, પર્યાયે સક્રિય છે. તથા કર્તા–અકર્તા, ભોકતા અભોકતા, મોક્ષ, મોક્ષનો ઉપાય, નિત્યપણું–અનિત્યપણુ વગેરે આત્મામા કેમ ઘટે છે તે આ છએ પદથી સિધ્ધ કર્યું છે. જો કોઈ આમાંથી એકપણુ પદ એકાન્તે–(અવિચારથી) ઉથાપે તો મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. યથાર્થ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા વિના જે જીવ ઉન્માર્ગથી સંતોષાઈ જાય તે જે કંઈ કરે છે તે બધુય ઊંધુ કરે છે. તેનુ વ્રત, તપ, પુણ્યાદિ વ્યવહાર (નામ નિક્ષેપે તેનો ધર્મ) કર્મભાવરૂપ અજ્ઞાન સહિત છે. આ છ પદમા જ બધું વીતરાગદર્શન સમાઈ જાય છે. ૧૦૬.

હવે મુકિત કોણ મેળવે તે બતાવે છે—

જાતિ વેષનો ભેદ નહિ, કહ્યો માર્ગ જો હોય;
સાધે તે મુકિત લહે, એમાં ભેદ ન કોય. ૧૦૭

આ છ પદની સર્વાંગતાથી આત્મ પદાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ સ્વયં સિદ્ધ

છે. તેમાં યથાર્થ પ્રતીત, લક્ષ, અને રાગ રહિત સ્વરૂપ આચરણરૂપ અખંડ સ્વાનુભવ હોય તે મુક્તિપદ પામે; એટલે કે અનેકાંત લોકોત્તર આત્મધર્મ, સર્વજ્ઞ પ્રભુનો માર્ગ અત્રે કહ્યો તે જ છે. બાહ્યના લિંગ, વેષના ભેદ, ઉંચ-નીચત્વનો ભેદ પરમાર્થ તત્ત્વમાં નથી; કારણ કે વીતરાગદશાની સાધક ભૂમિકામાં અન્યથા બાહ્યાચરણ લિંગ હોય નહિ; જાતિ વેષના વિકલ્પનો ભેદ યથાર્થ વીતરાગ માર્ગમાં નથી. જે વસ્તુ સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રતીતિ કરે અને ન્યાય સમજે તેને ઊંચ-નીચપણાનો, કે સાંપ્રદાયિક વેશ વિગેરેના પ્રશ્ન ન રહે. તે સંબંધે જે સ્વરૂપ જેમ છે તેમ તે સમજે છે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે તે યથાસ્થાને, વિવેકથી જેમ ઘટે તેમ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચારે પ્રકારે જાણે છે. ન્યાય માર્ગમાં જે સહજ સ્વભાવદશા અત્રે કહી છે, તેની ભૂમિકા પ્રમાણે પાંચ મહાવ્રત વગેરે, બાહ્યવ્રતના શુભ વિકલ્પ આવે, તે પણ લિંગ છે અને અનિત્ય છે. એ અનિત્ય એવા શુભ વિકલ્પમાં અટકવું નહિ; દેહનો નગ્નવેશ વિગેરે ૨૮ મૂળગુણ એ મુનિપણાના વિકલ્પ છે, અને એ બધા વિકલ્પ તે આત્માથી પર છે, અનિત્ય છે. આત્મા સિદ્ધ સમાન છે તેના શુભ વિકલ્પો કરવા તે પણ રાગનો ભાગ છે. તે રાગના ભાગરૂપ વિકલ્પ છોડીને, રાગ રહિત શુદ્ધજ્ઞાયક પદાર્થના સ્વભાવમાં સ્થિર થઈ જવાનું સમયસારમાં શ્રીમદ્કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન કહે છે. આત્મા સિદ્ધ સમાન છે, વીતરાગ સ્વભાવ છે તેનો વિચાર એટલે જ્ઞાનનો વિકલ્પ પણ છોડો, પણ તે સંબંધી જ્ઞાન છોડો એમ કહેવું નથી. સ્વભાવ છોડવો એમ કહ્યું નથી. અભેદ સ્વરૂપનું ભાન થયા પછી. જે કંઇ રાગાદિ વિકલ્પ આવે છે તેનાથી એટલે કે બાહ્ય અભ્યંતર પરિગ્રહથી જે મુક્ત થાય છે, તેને નિર્ગ્રંથ મુનિપદ હોય છે. તે સાધકદશા મોક્ષમાર્ગમાં હોય છે. તત્ત્વસ્વરૂપને ઓળખાવવા માટે શ્રીમદે બાહ્યવેશ કે સંપ્રદાયની વાત લીધી નથી. આ છ પદનો વિચાર કરવાથી જીવને યથાર્થપણું સમજાય છે; પણ તે માટે શરૂઆતથી સાચી જિજ્ઞાસા હોવી જોઈએ. એ માટે પહેલી ગાથાથી આ ગાથાસુધી ક્રમબદ્ધ ઘટના જણાવી છે; અને પોતાની કેટલી તૈયારી પાત્રતા જોઈએ તે હવે પછીની ગાથામાં જણાવી છે. ૧૦૭.

જીવની પોતાની કેવી પાત્રતા જોઈએ એ હવે કહે છે:—

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહીએ જિજ્ઞાસ. ૧૦૮.

પ્રથમ ૩૮ મી ગાથામાં "પ્રાણી દયા ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ" એમ કહ્યું હતું. અહીં કહે છે કે આત્મા તદ્દન શુદ્ધ અકષાય સ્વરૂપ પૂર્ણ પવિત્ર છે. તે વીતરાગ સ્વરૂપની પ્રતીત, ઘણા ક્રોધ, માન, માયા, લોભવાળાને કેમ થશે? ન થાય. માટે આવી પાત્રતા પ્રથમ કહી છે. જે કોઈ શરીરની સગવડતામાં જ આખો રોકાઇ ગયો હોય, ખાવું, પીવું, પાંચ ઇંદ્રિયોના ૨૩ વિષયોના પોષણમાં સુખ મનાયું હોય, તેમાં પ્રેમ હોય, તેનાથી પોતાનું જીવન ઠીક મનાયું હોય, તેને આત્મા દેહાદિથી ભિન્ન છે, પરથી–રાગથી જુદો છે તે વાત કેમ બેસશે? છ ખંડનો ધણી ચક્રવર્તી રાજા, જેને આત્મસ્વરૂપની અંશે સ્થિરતા છે, અંતરમાં મહાન વૈરાગ્યદશા છે, તેને જોકે બહારથી પુણ્યનો મોટો ઠાઠ છે છતાં વિષયોમાં ગૃદ્ધિપણુ–લોલુપતા જરાય હોતી નથી. અને તે બધા સંયોગોને પૃથ્વિપિંડ સમાન પુદ્દગલના નાટક જાણે છે. તેના આહાર, વિહાર, અને વૈભવના ઠાઠ જોનાર–વાંચનારને આશ્ચર્ય થઇ જાય છે કે આતો અમારા કરતાં ઘણા વિષયો ભોગવે છે, એમ બાહ્ય નિમિત્તાધીન દ્રષ્ટિવાળા માને અને કહે કે જ્ઞાની આવા હોય? પણ તે ધર્માત્મા રાજ્યના સંયોગમાં બહારથી દેખાય છે, ખરી રીતે તે સંયોગોસબંધનું પોતાનું જ્ઞાન કરે છે તે જ્ઞાનની શાન્તિ ભોગવે છે, તે બાહ્ય સંયોગોનો ભોકતા કદી પોતાને માનતો નથી. રાજ્યાદિ સંયોગ છે છતાં નથી કારણકે સમ્યગ્દષ્ટિ તે વીતરાગદૃષ્ટિ છે, એમ અભિપ્રાયમાં યથાર્થપણે પર જતુ કર્યું છે અને નિર્ગ્રંથ મુનિપદ પૂર્ણ વીતરાગ ચારિત્રની ભાવના ભાવે છે. અનિચ્છક હોવાથી પૂર્વ પ્રારબ્ધ કર્મની નિર્જરા થાય છે. પણ જેને આત્મજ્ઞાન નથી અને બાહ્યથી બીજાની ચેષ્ટા જોવી છે, રાગ અને પુણ્યમાં મોક્ષ માને છે, તેને અભિપ્રાયનું ભાન નહિ હોવાથી, આત્મા રાગ રહિત પરથી જુદો છે તે ન્યાય નહિ સમજાય. શાસ્ત્ર સાંભળશે તો પોતાની દ્રષ્ટિ મુજબ તે

ખતવશે. પોતાને અંતરંગ કષાય કેટલા ઘટ્યા છે તેની સાક્ષી કોણ આપે ? કષાય મારો નથી એમ આત્માના લક્ષે કષાય પાતળા પાડયા વિના મુમુક્ષુતા–આત્માર્થિતા હોય નહિ. રાગ, તૃષ્ણા અને લોભ જેને છોડવા નથી, અને આખા મોક્ષની વાત કરવી છે અને બીજાના દોષ જોવા છે તે જીવો સ્વચ્છંદી છે; જેણે યથાર્થ પાત્રના પ્રગટ કરી છે તેના જન્મ અલ્પ હોય છે, તે આત્માર્થીની પવિત્રદશા કેવી હશે તે વિચારો. કોઇ કહે કષાયની ઉપશાંતતા પછી થશે, આપણે હમણાં મોક્ષની વાત કરોને ? પણ પ્રથમ ભૂમિકા તો તૈયાર કરો ? સંસારમાં, દેહાદિમાં સુખબુદ્ધિ છોડી માનાદિ કષાયનો ઘટાડો કર્યા વિના અંતર વૈરાગ્ય હોય નહિ. ઊંધા જીવો અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સ્વચ્છંદે વાંચીને પોતાની દ્રષ્ટિએ તેને ખતવશે, તે ઊંધું વેતરાય તેમાં કાંઇ જ્ઞાનીનો દોષ નથી. અત્રે ' પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે ' એ માટે યથાર્થ મુમુક્ષુતાના લક્ષણો કહેલ છે કે ક્રોધાદિ કષાય જેના પાતળા પડયા છે, માત્ર આત્માને વિષે મોક્ષ સિવાય બીજી કોઇ ઇચ્છા નથી, સંસારના ભોગ પ્રત્યે ઉદાનુસીનતા વર્તે છે, અને ઇંદ્રના સુખ પણ ઝેરના પ્યાલા જેવા જાણે છે તેને પાત્રતા કહેવાય. પણ પુણ્યનો ભવ સારો એવી જેની તૃષ્ણા છે, તેને અનંત ભવ કરવાનો ભાવ ઊંડાણમાં છે. આત્માની પવિત્રદશા તે અપૂર્વ નિર્દોષતા છે, તે કાંઇ વાતો નથી. વળી કોઇ નિશ્ચયાભાસી બોલે છે કેઃ–" પુણ્યના ફળ તો જડ પદાર્થનો ગુણ છે. આત્મામાં તેનું કર્તા ભોકતાપણું નથી, તે વિષયો કાંઇ બંધનું કારણ નથી; માટે તેનો ત્યાગ કરવાનો દ્વેષ ન કરવો, આપણે તો જ્ઞાતા છીએ, તેને ભોગવવામાં આત્માને દોષ નથી, પૂર્વના ભોગાવળી કર્મનો ઉદય છે, જે થાય છે તે ઉદય છે, ઉદયને કોણ રોકી શકે ? " તેઓ પુરુષાર્થહીન થઇ સ્વચ્છંદના વાકયો બોલે છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચયાભાસમાં વર્તે તે અજ્ઞાની છે. ધર્માત્માને કોઈ પૂર્વ કર્મના કારણે, અને પુરુષાર્થની નબળાઈથી અલ્પ કષાય કે સંસાર પ્રસંગનો યોગ હોય તે જુદી વાત છે. તે તો પ્રકૃતિનાં મડદાં છે, તેમાં લેશપણ પરિગ્રહ તથા મમત્વ બુદ્ધિ ધર્માત્માને હોતી નથી. ચૈતન્યની જાગૃતિના ભાનમાં ધર્માત્માને ચક્રવર્તીપદ આવ્યા હોય છતાં, ઉકરડે ફૂલ અને વિષ્ટા જેમ સરખાં માને છે તેમ, ચક્રવર્તીપદ કે બીજાં સંસારીપદને તે તુચ્છ માને છે, પૂર્ણ

વીતરાગપદની ભાવના ભાવે છે. પોતાને વિષયો પ્રત્યે અતિ ઉદાસીનતા છે, છતાં બહારથી સંસાર વ્યાપાર આદિ યોગ દેખાય, પણ તે વિચારે છે કે આ ક્ષણે આ રાગ ટળી જાય તો ક્ષણવાર સંસારમાં ઉભું રહેવું નથી, એવી સંસારથી ઉદાસીનતા વર્તે છે. તેને સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે અકષાય કરુણાબુદ્ધિ વર્તે છે, તેવા જીવને મોક્ષાર્થી કહીએ. ગાથા ૩૮ માં પ્રાણી દયા કહી, અહીં અંતર દયા કહી છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગે છકાયની દયા કહી છે. તેનો ન્યાય સમજે તો છકાયના જીવમાં પોતાનો આત્મા પ્રથમ છે, તેનો સૌથી પ્રથમજ વિચાર કરવો. પોતાની દયા આત્માથી ચિંતવવી કે અરેરે ! સમયે સમયે મારા જ્ઞાનગુણની ઘાત થાય છે, તેની રક્ષા હું કરૂં. પરની રક્ષા કરવી કોઈના હાથમાં નથી માટે બધાએ પોતાનો વિચાર કરવો અને દરેક સમયે પવિત્ર જ્ઞાયકસ્વભાવની રક્ષા (=સાવધાની) કરવી તે જ સુખનો ઉપાય છે, તે જ અહિંસા છે.

શ્રીમદ્‌નો એક પત્ર છે તેમાં 'વિશાળબુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા, જિતેન્દ્રિયપણું આટલા ગુણ જેનામાં હોય તે તત્ત્વ પામવાને લાયક છે.' એમ કહ્યુ છે. વિશાળબુદ્ધિ એ અનેકાંતબુધ્ધિ છે, મધ્યસ્થતા એ સમ્યગ્‌ગુણ છે, અને જિતેન્દ્રિય એ ચારિત્રગુણ છે. સાચા સુખનો અર્થી શમ, સંવેગથી વિચારે છે કે હું અનાદિકાળથી મારી ભૂલના કારણે રખડુ છું, અને એવા અધિકારી જીવને પોતાની દયા આવે છે, એમાં આખા જગતની દયા આવી જાય છે. ધર્માત્મા જ તીર્થંકર ભગવાન થઇ શકે છે. તેમના નિમિત્તથી જગતના લાયક જીવોને મોટો ઉપકાર થાય છે. અને અનંત કાળની અનત હિંસા ટળવાનું નિમિત્ત થઇ જાય છે.

અનુકમ્પા બે પ્રકારે છે, (૧) અકષાય, (૨) સકષાય. બહારના પ્રાણીની દયા તે ઉદયભાવ છે, મનના શુભરાગ સંબંધી તે પુણ્ય પરિણામ છે, તે નિજગુણને લાભ કરતા નથી. બ્રહ્મવ્રત, તપ આદિ શુભ જોગના પરિણામ, છકાયના જીવોની દયા એ આદિ શુભ પરિણામ કરીને જીવે અનંતવાર નવગ્રૈવેયક વિમાનમાં દેવના ભવ કર્યા, છતાં અજ્ઞાનભાવના કારણે પુણ્યમાં અટકવું થયું. શુભભાવની

કરુણાથી પુણ્યમાં અટકવું થાય છે, માટે શુભભાવની કરુણા ઉપાદેય નથી, તે સકષાય કરુણા છે. ખરી અનુકમ્પા એટલે સ્વભાવને અનુસરીને કમ્પવું, કે હે જીવ! હવે ભાવમરણની અશાન્તિથી થાક, તે કર્તૃત્વ-મમત્વ-રહિત અકષાય કરુણા છે, અને તે સ્વદયા (રક્ષા) છે. અકષાયભાવમાં એવી સાવધાની રાખવી કે અલ્પ પણ કષાય કે ભાવહિંસા ન થાય, અને તેમાં જ જ્ઞાનમગ્નનો પુરુષાર્થ સતત્ નિત્ય કરતાં રહેવું તેજ કર્તવ્ય છે, બીજું સંસારનું પરદ્રવ્યનું કોઈ કર્તવ્ય પોતાને હાથ નથી, માટે પરનું કર્તવ્ય પરમાર્થ માર્ગમાં નથી. સ્વમાં પરનો વિકલ્પ પણ નથી. સ્વનો-(રાગ રહિત) જ્ઞાનનો સહજ સ્વભાવ જ્ઞાતા દ્રષ્ટાસ્વરૂપ છે. સાધ્ય પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ અને સાધન અબંધદશા છે. શિષ્ય પોતે શમ, સંવેગ, અનુકમ્પા, આસ્થા સહિત છે. અને આલોચના સહિત સમાધાન કરવા આવ્યો અને સમાધાન કર્યું છે, સ્વભાવ પ્રયોગી શિષ્યની આ વાત છે. મુમુક્ષુએ પોતાની આવી પાત્રતાનો વિચાર કરવો. સ્વતત્વને પકડીને પ્રશ્ન કરે તેવો જિજ્ઞાસુ શિષ્ય આત્મબોધને પામી શકે છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ અદ્ભુત સત્માર્ગની શૈલી છે, પણ તે કોણ સમજી શકે? કોઈ પોતાના સ્વચ્છંદે મત પક્ષનો આગ્રહ રાખીને વાંચે તો તે ઊંધુ ખતવી બેસે છે. માટે મધ્યસ્થતા, સરલતા, વિશાળબુદ્ધિ અને જિતેન્દ્રિયપણું એ ગુણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેનું ખાસ લક્ષ રાખવાનું છે.

તા. ૨૧—૧૧—૩૯.

આત્મા પરમાર્થે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વાધિન અસંગ તત્વ છે. તેની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રતાનું નામ મોક્ષ છે. મુમુક્ષુ જીવને પ્રથમ શમ, સંવેગ આદિ ગુણો, કષાયનું પાતળાપણું અને સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા હોવી જોઇએ. પુણ્યાદિ કોઇપણ પરવસ્તુની ઇચ્છા-પરાધીનતા આત્મામાં નથી. મારે મારૂં પૂર્ણ સ્વાધિન સ્વરૂપ જ જોઇએ, બીજું નહિ, એવી તેની ભાવના હોય છે સ્વર્ગની, પુણ્યની, ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તીના સુખની ઇચ્છા હોય તો મોક્ષની રુચિ નથી. માટે પ્રથમ આ ગુણોની પાત્રતા તૈયાર જોઇએ. કહ્યું છે કે પ્રથમ જો કષાય મમતા ઘટાડે નહિ તો તદ્દન મુક્ત શુદ્ધ અસંગ એવા આત્માની 'માત્ર મોક્ષ

અભિલાષ' નથી. આત્માથીને પરની કાંઇ ઇચ્છા ન હોય. તે એવી ભાવના ભાવે કે, મારો સ્વભાવ પૂર્ણ શુદ્ધ શક્તિરૂપે છે, તે પ્રગટ કરું તેમાં વચ્ચે કંઇ ઉપાધિનો સ્વીકાર ન જોઇએ. કંઇ બીજા માટે ભલું કરવા ઉભો રહું એવી શુભ મનની વૃત્તિ પણ ન જોઇએ, એવી માત્ર મોક્ષ અભિલાષમાં પારકું કાંઇ કરવું આવતું નથી, કેમકે હું બીજાનું કાંઇ કરી શકુ તેવુ મારૂં સ્વરૂપ નથી. પ્રશ્ન:–તીર્થંકર ભગવાન થનાર આત્માએ એવી ભાવના કેમ કરી કે, "સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસી, એવી ભાવ દયા મન ઉલસી" ઉત્તર:–"હું બધા જીવોને આત્મધર્મ પમાડુ" એ વચનપાછળ પોતાનો શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિકાસ થવાની દ્રષ્ટિ છે. તેમાં બહારના નિમિત્તનો ઉપચાર છે. હું પરને આમ કરી દઉં એવી ઇચ્છાને કોઈ ઠીક માનતા હોય તો તેનો અર્થ એમ થાય છે કે જ્યાસુધી પર જીવો ધર્મ ન પામે ત્યાસુધી હું મારા સ્વરૂપમા સ્થિર ન થાઉં, પવિત્ર ન થાઉં, એટલે મારે મારો મોક્ષ ન કરવો એમ થયું. એવા અભિપ્રાયમા મોક્ષ કરવાની રુચિ ક્યા આવી ? પોતાને જે પૂર્ણની રુચિ છે. તેમા વાર લાગે, કાળ જાય તેવી ભાવના ન હોય. "રુચિ અનુયાયી વીર્ય" કોઈ વસ્તુનુ પોષણ આવ્યુ પછી વાયદો કરવો કે તે હમણાં ન મેળવુ, જતુ કરૂ એમ ન જ બને "માત્ર મોક્ષ અભિલાષ" તેમાં રાગની વૃત્તિનો શુભભાવ પણ હોય છે, છતાં હજી જ્યાં સ્થિરદશા પૂર્ણ નથી ત્યાલગી હુ બીજાને ધર્મ પમાડવા નિમિત્ત થાઉં, આવો ઉત્તમ ધર્મ જગતના જીવો સમજી જાય તો ઠીક વગેરે શુભ વિકલ્પ આવી જાય, પણ તે હજી અસ્થિરતા છે, દોષ છે, તેનો આદર પરમાર્થમા કેમ હોય ? 'પૂર્ણ થાઉં' એ પૂર્ણ વીતરાગદશાનો પ્રેમ તે સ્વભાવની પૂર્ણતાની અભિલાષા (અસ્તિરૂપે) છે. અને "ભવે ખેદ" તે આખા સંસાર પ્રત્યે અરુચિ, ઉદાસીનતા છે એટલે સ્વતત્ત્વમા પરની નાસ્તિ છે. તેમાં અમુક શુભ પરિણામ કરૂ, પુણ્યનો ભાવ કરૂ એવો ભાવ ન આવ્યો. જરાપણ શુભ અશુભ વૃત્તિ આવે તેનો પણ નકાર છે, આદર નથી છતાં સ્થિરતા નથી ત્યાંલગી તે પ્રશસ્તરાગ દેવ, ગુરુ, ધર્મના સ્વરૂપ–(વીતરાગ સ્વરૂપ) ને સંબોધક ઇષ્ટ નિમિત્તનુ બહુમાન કરે છે, પણ રાગનો રાગ નથી. તેથી સ્વાધીનતાનો રાગ, પ્રેમ, રુચિ અને સંસારનો ખેદ રહે છે. તેમાં આખા સંસારનો અભાવ કરવાની ભાવના છે.

"सत्त्वेषु मैत्रि" એટલે કે પોતાની મૈત્રી તે પોતાની સાથે એકત્વપણું છે. અનુકમ્પા તે પોતાના અકષાય પવિત્ર તત્ત્વનો ઘાત ન થવા દેવાની સ્વદયા છે. રાગાદિ શુભ અશુભ વૃત્તિ કર્મભાવ છે, તેમાં ન ટકવું તે અંતરની સ્વરૂપદયા છે. હે જીવ! તારું શું થશે, અનંતા જન્મ મરણના કલેશથી હવે થાક. આ ગુણ જેને હોય તેને જિજ્ઞાસુ જીવ કહીએ. એક રજકણથી માંડીને વૈમાનિક દેવની ઋદ્ધિ તુચ્છ માને છે, અને પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ કરવાની જેને અભિલાષા છે તે જિજ્ઞાસુ છે. આવી જિજ્ઞાસા પોતામાં છે કે નહીં તે અંતરને પૂછી જુઓ. ૧૦૮.

ઉપર કહ્યા તેવા જિજ્ઞાસુને સદ્‌ગુરુ યોગ થાય જ અને સમકિત પામે જ; એમ હવે બતાવે છે:—

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્‌ગુરુબોધ;
તો પામે સમકિતને, વર્તે અંતરશોધ. ૧૦૯.

૧૦૮ ગાથા સુધી વાત કરીને આ ગાથામાં જણાવે છે કે, આવી મુમુક્ષુતા જેના હૃદયમાં ઊગી છે તેને સદ્‌ગુરુનો એટલે સત્સ્વરૂપમાં જેની સ્થિતિ છે એવા ઇષ્ટ નિમિત્તનો યોગ અવશ્ય થાય. જેમ ગીરના જંગલમાં વનસ્પતિના અંકુરા જીવવા માટે ઊગ્યા છે, તે લાંબુ આયુષ્ય લઇને આવ્યા છે, તેથી તેના ઉપર વરસાદ આવવો જ જોઇએ. ગીરના પ્રદેશમાં વરસાદ આવે જ, અને એ બીજ ઉપર પાણી પડે, ઠરે, અને એ અંકુરા ફુટે, ફાલે. તેમ આવા જિજ્ઞાસુ જીવને સદ્‌ગુરુનો યોગ, અને વરસાદરૂપી સદ્‌બોધના જ્ઞાનની અમૃતધારા છૂટે છે, અને તે લાયક (પાત્ર) થયેલ જીવ આત્મજ્ઞાનદશા પામે છે. મેઘકુમારના અધિકારમાં વાત આવે છે કે, ધારીણી નામે માતાના ગર્ભમાં (માતાધારીણી= આત્મા શું છે એ ભાવના ધારી રાખી છે) મેઘકુમારનો જીવ આવ્યા પછી ત્રણ મહીને ધારીણી માતાને અદ્‌ભુત ભાવ ઉપજ્યો કે પંચવરણાં વાદળાં અને અકાળે મેઘવૃષ્ટિ થાઓ અને અંકુરા ફુટો, ધોધમાર વરસાદ વરસો. તેનો પરમાર્થ એમ છે કે મેઘકુમાર જે હાથીના ભવે દાવાનળ જોઇને આવ્યા છે તે એવી ભાવના કરે છે કે હું બહાર નીકળું કે ધોધમાર વરસાદરૂપ દિવ્યધ્વનિ વડે, તીર્થંકર ભગવાનના

સદ્બોધના ઉપદેશની અમૃતધારાનો ધોધ છૂટો મારી અનંત કષાયની અગ્નિને ઓલવનાર, તીર્થંકર ભગવાનની સાક્ષાત્ દિવ્યધ્વનિ સાભળવાના ટાણા આવ્યા છે મોક્ષને કાઠે આવેલો આ પ્રાણી અનંત ભવના દાવાનળ–સંસારના તાપને ટાળી હવે ભવ નહિ, ભવનો ભાવ નહિ, એવી મોક્ષસ્વરૂપ પામવાની તૈયારી લઈને આવ્યો છે અંકુરા ફુટેલા જાય ક્યા? તે પાણીને ખેચી લે છે સર્વ જ્ઞાનીઓનુ કથન છે કે ઉપાદાનને આધીન બધા નિમિત્ત હોય જ! જેને ફાલીને ફલફુલ થવાના છે તેવા જીવને સદ્ગુરુનો બોધ મળેજ પાત્રે પ્રભુતા પ્રગટે જ. તે જાતની પાત્રતાની ખામી પોતાને વિરોધ રહિત થવી જોઈએ સાધન ન મળે તેમા પોતાનો વાક છે મુમુક્ષુ જીવનુ ઉપાદાન [પાત્રતા] તૈયાર થાય તેમા સહેજે એવુ પુણ્ય બધાય કે તે લોકોત્તર પુણ્યના નિમિત્ત, સાક્ષાત્ સત્પુરુષ તીર્થંકર ભગવાન વગેરે સત્સમાગમના નિમિત્તો, અને સદ્બોધનુ શ્રવણ મળ્યા વિના ન રહે જેણે સંસારને પુઠ દીધી તેને આખો લોક ઉપકારી નિમિત્ત છે જિજ્ઞાસુને પોતાનુ સદ્બોધરૂપ આખુ શુદ્ધ સ્વરૂપ શુ છે, અને તેનો શુ ઉપાય છે, તેનુ જ એકલક્ષ છે તેથી તેને સદ્ગુરુ—યોગ મળે જ માટે આગળ કહ્યા તેવા આત્માર્થી સુલક્ષણવાન જીવને, સદ્ગુરુનો જે ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય છે તેને સત્ શ્રવણ કહેવાય છે તે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ થતા પોતાને અંતરમા એમ કે આત્માનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ આમ જ છે, એવો નિઃસંદેહ ભણકાર આવે છે, તેને અવ્યક્તપણે કારણ પ્રગટ થાય છે, અને દૃઢ રુચિ વધે છે, તેને "વર્તે અંતરશોધ" એવા આત્મસ્વરૂપનો આદર થાય છે પૂર્ણ પવિત્ર સ્વાધીન સત્ શુ, એવા એક જ લક્ષને વળગીને તે અંતરની શોધમા વર્તે છે, અને તેથી આ ચૈતન્યમૂર્તિ પવિત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપ જે નિરુપાધિક તત્ત્વ છે, તેનુ ભાન તે મુમુક્ષુ અવશ્ય પામે છે અહી સુવિચારણા એટલે આત્મબોધનુ મનન તેને સાધન કહ્યુ છે સમ્યગ્દર્શનનુ સાધન શુ તે "વર્તે અંતર શોધ" એ પદમા મૂકી દીધુ છે અહી બહારથી સાધન કહ્યુ નથી બહારથી તો નિમિત્ત આખુ જગત તારા ભાવ મુજબ આધીન છે, તૈયાર છે સત્પુરુષનો ઉપદેશ લાયક આત્માને જ હોય છે દરેક આત્મા પવિત્ર જ્ઞાતાદ્રષ્ટા ચૈતન્યમાન છે, તેમા પાછુ કરવાનુ આવે નહિ

માટે આત્માને ઓળખ, આત્મામાં આત્માની શ્રદ્ધા કર, એ વચનનો આશય શું છે તેનું યથાર્થ મનન કરે તો સમજાય કે મારો આત્મા પરથી ભિન્ન નિર્દોષ શાંત છે, પવિત્ર જ્ઞાનાનંદમય અવિનાશી છે અને તે એમ જ છે, એવી અફર શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ પ્રતીતિ તેને થાય છે એટલે કે પૂર્ણતાને લક્ષે વર્તમાનમાં સત્ય પુરુષાર્થની શરૂઆત થાય છે. જેને જિજ્ઞાસા છે ને પાત્રતા છે, તેવા ઉપાદાનને સદ્‌ગુરુ નિમિત્ત અવશ્ય મળે જ. શિષ્યને પોતાનો નિર્દોષ ગુણ પોતાની સાચી સમજણથી પ્રગટ્યો છે, છતાં તે ધર્માત્મા શિષ્ય, અતિ નિર્માની થઈને ઇષ્ટ નિમિત્તનું બહુમાન કરે છે. અને કહે છે કે–હે, પ્રભુ ! હે નાથ ! હે સદ્‌ગુરુ આપેજ મને જીવતદાન આપ્યું, આપે આખો આત્મા આપ્યો, એમ વિનય કરે છે. તે પરમાર્થે પોતાનો વિનય છે, અખંડ સતનો આદર છે. પોતાના ગુણનું બહુમાન થતાં પોતે સદ્‌ગુરુને અર્પણતા કરે છે, અને નિર્માનતા પ્રગટ કરે છે, તેજ ગુણીનું (આત્માનું) મહાત્મ્ય છે. ૧૦૯.

હવે શુદ્ધ (સાચું) સમકિત કોણ પામે તે કહે છે:–

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુ લક્ષ;
લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જેમાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.

સદ્‌ગુરુએ કહેલા માર્ગનું યથાર્થ લક્ષ કરીને સદ્‌ગુરુના લક્ષે વર્તે (અને અસત્ જેટલા પ્રસંગ તેનું લક્ષ છોડી દે) તે શુદ્ધ સમકિતને પામે. હકારથી વાત કરી છે પણ જ્યાં સતની અસ્તિ કહી ત્યાં અસતની નાસ્તિ થઈ ગઈ. " મત દર્શન આગ્રહ તજી " તે પદનો અર્થ સમજો. મત એટલે પેટાભેદના દુરાગ્રહ, અને દર્શન એટલે મિથ્યા અભિપ્રાય; તે છોડીને એટલે કે ખોટાની પકડ મૂકીને, આર્ય (સીધુ) સત્ જે સદ્‌ગુરુના લક્ષે વર્તે તે શુદ્ધાત્મ અનુભવરૂપ શુદ્ધ સમકિતને પામે, તેમાં ભેદ એટલે પક્ષપાત નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાનના પાદમૂળે, તેમના સાક્ષાત્ ઉપદેશથી, લાયક જીવ ક્ષાયક સમકિત પામે છે, તથા અન્ય જ્ઞાની સદ્‌ગુરુના યોગથી જીવને શુદ્ધ સમકિત અને યથાર્થ સ્વાનુભવ થાય છે. એટલે કે અતીન્દ્રિય આનંદમૂર્તિ આત્મા કેવળ જ્ઞાયક અવિકારી છે, નિરાકુળ શાંતિનું સ્વસંવેદન પોતાને પ્રત્યક્ષ

થાય છે આ વાત કહી તેમા ભેદ પક્ષ નથી, અને સ્વસ્વરૂપમા પણ ભેદ નથી આ દશામા આ વાત આમ છે, આમ નથી, એ આદિ સર્વ વિકલ્પની વૃત્તિ પણ ટળી જાય છે અને નિર્મળ નિરાકુળ પવિત્ર અપરિમિત-(બેહદ) આનંદમય શુદ્ધ આત્માની પ્રતીતિ થાય છે ૧૧૦.

હવે સમકિતનુ સ્વરૂપ કહે છે—

વર્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત,
વૃત્તિ વહે નિજભાવમા, પરમાર્થે સમકિત ૧૧૧

આત્મસ્વરૂપની પ્રતીત થવાથી જે શાંતિ, આનંદ અને સ્વરૂપનુ લક્ષ થયુ છે તેને અનુભવ કહેવામા આવે છે જે સ્વરૂપ ચિદાનંદમય છે તેને અનુસરીને, પોતાનો ઉત્સાહ સાવધાની પૂર્વક તે જીવને વર્તે છે જે કઈ પ્રકૃતિનો અંશ દેખાય છે તે હુ નહિ, હુ શુદ્ધ પૂર્ણ છુ, તે પૂર્ણતાને સાધ્ય કરવાનો એટલે કે પહોચી વળવાનો પ્રયત્ન તેને વર્તે છે ધ્યાતા, ધ્યેય, અને ધ્યાનની એકાગ્રતા ગુણશ્રેણી મુજબ ઘણીવાર થયા કરે છે શરૂઆતમા પૂર્ણતાનુ લક્ષ એટલે સ્વરૂપનુ ભાન થઈ ગયુ તેને, તેનુ જ્ઞાન અંદરમા લબ્ધરૂપે ટકી રહે છે જેવુ પૂર્ણ સ્વરૂપ માન્યુ છે, જાણ્યુ છે અને જે આનંદનુ ભાન થયુ છે, તેનુ લક્ષ અને પ્રતીત અખંડ રહે છે પોતાનુ વલણ, ઉત્સાહ રુચિ તે શુદ્ધ આત્માના અખંડ જ્ઞાયક સ્વભાવમા અવિચ્છિન્ન ધારાથી વહે છે, ત્યા પરમાર્થે સમકિત છે જે વખતે આત્માનો આનંદ પ્રત્યક્ષ નથી તે વખતે, તેનો ભાવશ્રુતજ્ઞાનના ઉઘાડમા લબ્ધરૂપે એટલે પ્રાપ્તિપણે છે, તથા સ્વાનુભવ વખતે આનંદ પ્રત્યક્ષ પણ છે સાધ્ય સ્વય-શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે, તેનુ લક્ષ છે, અને વર્તમાનમા તે પૂર્ણદશારૂપ થવાનો પુરુષાર્થ (વ્યવહાર) વર્તે છે નિર્વિકલ્પદશાના પ્રત્યક્ષ આનંદ વખતે સમકિત ઉપયોગરૂપે છે, એટલે કે તે વખતે શ્રુતજ્ઞાનનુ અભેદ પરિણમન છે ઉપયોગરૂપ એટલે અનુભવરૂપ નિર્વિકલ્પદશા, સ્થિરતા, સ્વરૂપની એકાગ્રતા વખતે હોય છે તે દશા પુરુષાર્થ પ્રમાણે આગળ વધની જાય છે જેની પ્રતીતિ છે, તેનુ લક્ષ છે અને તે અખંડજ્ઞાન પ્રવાહ વડે સ્વસ્વરૂપ પરિણતિમા રહેવુ તેજ આત્મધર્મ છે અહી "વૃત્તિ

વહે નિજ ભાવમાં પરમાર્થે સમકિત" કહ્યું છે, તોપણ હજી પૂર્ણ ચારિત્ર સહિત પરમાવગાઢ સમકિત નથી; સમ્યગ્દર્શનમાં ભેદ ભંગ નથી, પણ ચારિત્ર વગેરે ગુણ પ્રગટ થવાની દ્રષ્ટિએ, સમકિતના બે અથવા ત્રણ પ્રકાર કહી શકાય છે. (૧) કારણરૂપ નૈગમનયે ઉપચારથી સમકિત (૨) નિશ્ચય સમકિત (૩) પરમઅવગાઢ સમકિત. ૧૭ મી ગાથામાં "સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્‌ગુરુ લક્ષ, સમકિત તેને ભાખીયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ," તેને કારણરૂપ ઉપચારથી, વ્યવહાર સમકિત કહ્યું છે. કેમકે તે નિશ્ચય સમકિતનું કારણ છે; અને આ ૧૦૯, ૧૧૦ ગાથામાં કહ્યું છે તે નિશ્ચય સમકિત છે એટલે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય એ ગુણો પૂર્ણ પ્રગટે તેવી પૂર્ણ વીતરાગદશા પ્રગટ ન થાય ત્યાંસુધી પરમ અવગાઢ સમકિત ન કહેવાય, સમકિતના ભેદ પાડયા તેથી કાંઇ પ્રતીતિમાં ફેર નથી, ભેદ નથી. જેવો આત્મા સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનના જ્ઞાનમાં છે, એવો જ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વાધીન પોતાને માન્યો છે, માટે પ્રતીતિમાં આંતરો નથી; પણ હજી ગુણો જે પૂર્ણપણે પ્રગટયા નથી તે અપેક્ષાએ ફેર પાડયો છે. શાસ્ત્રમાં કેવળ (પરમ અવગાઢ) સમ્યગ્દર્શન ૧૩ મે ગુણસ્થાને કહ્યું છે, કારણકે ત્યાં બીજા ત્રણે ગુણો પૂરા ઉઘડી જાય છે, ત્યાં પૂર્ણ ક્ષાયક સમકિત કહી શકાય. ૪ થા ગુણસ્થાને જે ક્ષાયક સમકિત કહ્યું છે તે પર પ્રકૃતિની ઉપાધિ ટળવાના નિમિત્તના કારણે કહ્યું છે, કેમકે તે ગુણ પ્રગટયા પછી તે પાછો ન પડે એ દૃષ્ટિએ તેને ક્ષાયક કહ્યું છે. જે દશા ઉઘડી તેમાં એટલે કે આત્મ-પ્રતીતિના ભાનમાં વિઘ્ન આવવાનું નથી, અને પાછો પડવાનો નથી. પણ તે સમ્યગ્દર્શનગુણ આખો ઉઘડયો નથી, તેથી પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાવગાઢ સમ્યક્ત્વ-પરિપૂર્ણ ગુણ ૧૩ મે ગુણસ્થાને પ્રગટ થાય છે. આત્મા અખંડ તત્ત્વ છે; તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અહીં પ્રતીતિમાં આવ્યું છે, તે પૂર્ણની પ્રતીતિ અખંડપણે વર્તે છે પણ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ અવસ્થા હજી પ્રગટી નથી પણ પરથી જુદાપણાનું પોતાને ભાન થયું છે. ૧૧૧.

હવે સમકિતની નિર્મળ વધતી જતી ધારાથી કર્મના નિમિત્તથી થતા મિથ્યાભાસ, એટલે કે વિકલ્પ ટાળી વીતરાગદશા પ્રગટે છે એમ કહ્યું છેઃ—

વર્ધમાન સમકિત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ;
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.

તે સમકિતની વધતી જતી ધારાથી હાસ્ય, શોક, રતિ, અરતિ, રાગાદિ, જે કંઇ પ્રકૃતિની વિકારી અવસ્થા આત્મામાં દેખાય છે તે અને પૂર્વે ભ્રાંતિપણે કર્મબંધન કર્યું હતું તેને જ્ઞાનની સ્થિરતા વડે ટાળે છે. સ્વભાવ સમાધિમા એટલે કે સહજ સ્વરૂપ સ્થિરતામાં ટકવું, એવા સહજ ચારિત્રનો ઉદય થાય છે. ભગવાન આત્મા સહજ સ્વરૂપ છે, તેનું યથાર્થ ભાન થયુ એટલે કર્મને ટાળું એવો વિકલ્પ પણ ન રહે. પોતાના સહજ સ્વભાવમાં રાગરહિત ઠરે છે, એટલે રાગાદિ કર્મ ટળી જાય છે. હઠથી ત્યાગ-વૈરાગ્ય કે સમાધિ નથી. હઠ કારણ અને સહજ કાર્ય એમ ન બને. લોકો પુણ્ય પ્રયોગથી તથા હઠયોગ વગેરે બીજા સાધનને મોક્ષનુ કારણ માને છે તે કૃત્રિમ છે. જ્ઞાન સિવાય બીજું હું કરૂં છુ એમ માને અથવા બાહ્યક્રિયા અથવા ત્યાગ કરૂં છુ એવુ અભિમાન ભલે કરે, પણ જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઇ જીવ કરી શક્તો જ નથી. જેને સ્વાભાવિક આનંદદશાનુ લક્ષ નથી, તથા જેને સહજ જ્ઞાનદશા ઉઘડી નથી, તે વિજાતિ સાધનને વ્યવહાર માની તેવા જડ સાધનનો પક્ષ કરે છે, અને મૂઢતા વધારે છે, ત્યારે જ્ઞાની જ્ઞાનનો નિર્મળ વિવેક વધારે છે તેને સહજ જ્ઞાનસ્વભાવની સમાધિ વધતી જાય છે, ત્યાં હઠ હોય નહિ. અનાદિ અનંત સ્વતઃ સિદ્ધ, સહજ સ્વભાવનું ભાન અને અનુભવદશા જેને પ્રગટી, તેને એજ જાતની પ્રતીત અને પ્રયત્ન હોય જ. ભાષામાં "આમ કરવુ" એવા નિમિત્તરૂપ વ્યવહાર શબ્દો આવે, પણ અંતરંગમાં જાણે છે કે વસ્તુ સહજ છે, રાગાદિનો યોગ પણ છે, એમ નિર્દોષ અબંધ દૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિના નિમિત્તનો દ્વૈતભાવ ટકતો નથી હાસ્ય, શોક, રાગ, દ્વેષ, કષાયથી થના દ્વૈતભાવને ટાળનારની સળંગ અભેદ દ્રવ્યદૃષ્ટિ ઉપર તેની મીટ છે, તે જ ચારિત્ર છે. અને પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો તે જાતનો પુરુષાર્થ છે. બહારની ક્રિયાના આધારે આત્માનું ચારિત્ર નથી. મન, વાણી તથા દેહાદિની ક્રિયામા કે શુભરાગમાં પણ ચારિત્ર ગુણ નથી. ચારિત્ર ગુણ તો જ્ઞાનની સ્થિરતા છે. જેમ ગોળથી ગળપણ જુદું ન હોય,

તેમ ગુણ ગુણીથી, જુદો ન હોય. બાહ્યત્યાગ વૈરાગ્ય (મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય) થી, વસ્ત્રથી કે ટીલાં (તીલક) થી આત્માનો ધર્મ ન હોય. આત્માનોધર્મ સ્વરૂપની પ્રતીત અને તેથી થતી નિર્દોષ પવિત્ર દશામાં છે. રાગના વિકલ્પ છોડીને, સ્થિર થવું એટલે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે ટકવું તે ચારિત્ર છે; સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે તે સતસ્વરૂપની યથાર્થ સમજણ તે ધર્મ છે; તેવી પ્રતીત સહિત શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધાવડે કલ્પિત મતની ભ્રાન્તિ ટળી જાય છે; શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા કરી ત્યારથી તે રૂપ ચારિત્રદશા વધતી જાય છે. અને છેવટે રાગદ્વેષના ક્ષયરૂપ સહજઆનંદસ્વરૂપ વીતરાગપદમાં સ્થિત થાય છે. જેટલે અંશે રાગ રહિત દશા થાય તેટલે અંશે રાગાદિના નિમિત્તરૂપ પરવસ્તુનો યોગ ન જ હોય. રાગાદિ કષાયભાવમાં પોતાનું ટકવું થતું હોય એને ન માને તથા પુરુષાર્થવડે તે દોષ ન ટાળે અને કહે કે અમને પૂર્ણ શુદ્ધતાનું લક્ષ છે, એમ નામ માત્ર ધારણા ધારી રાખે તે સ્વચ્છંદી છે, તે વાત આગળ આવશે. ૧૧૨.

હવે પૂર્ણ પવિત્ર અખંડ નિર્મળ જ્ઞાનદશા, કેવળજ્ઞાનનું બેહદ ઐશ્વર્ય કેવું છે તેનું નિશ્ચયથી વર્ણન કરે છે.

તા. ૨૨—૧૧—૩૯.

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.

જિજ્ઞાસુને સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ થતાં સાધકદશાથી પૂર્ણ સાધ્ય સુધી, ક્રમબદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપની મર્યાદા કહી છે. " જીવદ્રવ્ય એક પૂર્ણ અખંડ હોવાથી તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે." આત્મા પૂર્ણ સ્વાધીન સહજ તત્ત્વ છે, તે નિશ્ચયથી પરને જાણતો નથી, પરને જાણવાનો વિકલ્પ નથી. જેમાં અસ્થિરતા અને રાગદ્વેષની વૃત્તિ ટળીને, માત્ર નિજસ્વભાવનું અખંડ જ્ઞાન વર્તે છે, તે અહીં નિશ્ચયથી વાત લીધી છે. પરને જાણે છે એમ કહેવું તે ઉપચાર છે. તેથી વ્યવહાર-ઉપચારથી, પર નિમિત્તથી ચૈતન્યનો મહિમા માનવો તે ઠીક નથી. બાહ્યદ્રષ્ટિવાળા જગતના જીવોને આત્માનો મહિમા લાગે તે માટે નિમિત્તને જાણનારૂં

જ્ઞાન છે એમ વ્યવહારથી કહ્યું છે સર્વજ્ઞ પ્રભુનું ત્રિકાળજ્ઞાન લોકાલોકને જાણે છે, પણ જે પરનિમિત્તથી જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે, અને પરને જાણે એમ નિશ્ચયથી માને છે, તેનો અર્થ એમ થાય છે કે ચૈતન્યમાં જાણે કાંઈ માલ (શકિત) નથી. લોકો વ્યવહાર પક્ષમાં તત્ત્વને બહુ તાણી જાય છે, માટે આમાં કેવળ નિશ્ચયથી કહ્યું કે "કેવળ નિજસ્વભાવનું અખંડ વર્તે જ્ઞાન" તેમાં પરને જાણવાનો વિકલ્પ નથી, પણ સહજ જ્ઞાન સ્વરૂપમાં પર નિમિત્ત, સમસ્ત વિશ્વ સહજપણે જણાય છે. જે અખંડ જ્ઞાયક શુદ્ધ સ્વભાવ પૂર્ણ શક્તિરૂપ હતો તે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થાય છે આત્મગુણને વિઘ્ન કરનાર નિમિત્ત-ઘાતીકર્મનો સર્વથા અભાવ થતા, સહજ સ્વાભાવિક પુર્ણ કેવળજ્ઞાનદશા વર્તે છે. સર્વ આભાસ રહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ (કોઈ વખતે પણ ખંડિત ન થાય, નાશ ન પામે એવું) જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ જે કેવળજ્ઞાન પુર્ણ વીતરાગદશા પામ્યાથી, ઉત્કૃષ્ટ જીવનમુક્તદશારૂપ નિરાવરણ, દેહ છતાં જ અનુભવાય છે. "સંપૂર્ણ વીતરાગ થતા સંપુર્ણ સર્વજ્ઞ થાય છે"

તેરમી ભૂમિકાએ ચાર ઘાતીકર્મોનો સર્વથા ક્ષય થતાં અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય એટલે પુર્ણ સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ થાય છે તે ક્ષણે ભાવમોક્ષ કહેવાય છે પણ દેહ અને આયુષ્યની સ્થિતિ બાકી હોય, તે પુરી થતા ચાર અઘાતી કર્મનો અભાવ થવાથી દ્રવ્ય મોક્ષ થાય છે. આમાં લોકાલોકના જ્ઞાનનું વર્ણન આવ્યું નહિ, કારણકે નિમિત્તનો ઉપચાર નિશ્ચયમાં આવે નહિ સ્વભાવનું સામર્થ્ય જ્યાં પુર્ણપણે ઉઘડી ગયું, તેને પરના નિમિત્તથી ઓળખાવવું તે શોભનીય નથી. કેવળજ્ઞાનમાં જેવો પુર્ણ સ્વભાવ છે તેવોજ ઉત્કૃષ્ટપણે, અખંડપણે પરિણમી ગયો છે તેમાં પરનો ઉપયોગ કહેવો તે ઉપચાર છે. મોક્ષ પણ પર્યાય છે અને આત્મદ્રવ્ય ત્રિકાળી અનાદિ અનંત શુદ્ધ પરિણામિકભાવમાં સળંગ સ્થિર છે. તે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે, કઈ સ્વભાવમાં નવું નથી. દ્રવ્ય સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી નથી. અવસ્થા એટલે પર્યાય દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી છે આત્મસિદ્ધિમાં ભાષા ઘણી સરલ છે, છતા લોકોને સત્સમાગમની રુચિ વિના, પરીક્ષા વિના કંઈ નું બીજું સમજાય છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કે:—" જિન પ્રવચન દુર્ગ-

મ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન" પોતાની દ્રષ્ટિએ વિચારે અને જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ ન વિચારે તેને મુંઝવણ રહે છે. કઇ અપેક્ષાએ સાધક સ્વભાવ ભેદરૂપ છે અને વસ્તુસ્વરૂપ અભેદ છે વગેરેનો સ્વચ્છંદે વિચાર કરતાં અતિ મતિમાન (ઘણા બુદ્ધિશાળી) પણ થાકે છે. અનેક અ-પેક્ષાવડે વસ્તુનો આશય સમજવામાં ન આવે તો, વસ્તુસ્વરૂપનું પ્ર-તિપાદન કરનાર જિન પ્રવચન સ્વચ્છંદી જીવોને દુર્ગમ્ય લાગે છે. તેથી તેને હજારો શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વૃથા છે, પણ એકવાર સ્વચ્છંદ છોડી જ્ઞાનીનો અભિપ્રાય સમજે તો અનાદિની ભ્રાન્તિ (મોહ નિદ્રારૂપ અજ્ઞાન) નો નાશ થાય છે; અને છેવટે વીતરાગદશા થાય છે. ૧૧૩.

એકવાર જીવ જ્ઞાનીનો અભિપ્રાય સમજે તો અનાદિનો મિ-થ્યાત્વભાવ દૂર થાય છે એમ હવે કહે છે—

કોટી વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દુર. થાય ૧૧૪.

કરોડ વર્ષનું સ્વપ્ન ટાળી જાગૃત થવા માટે વધારે વખત ન જોઇએ. દ્રષ્ટાંત એક-દેશી હોય છે, તેની સાથે એટલો સિદ્ધાંત મેળ-વવો છે કે અનંત કાળથી અજ્ઞાન અંધકારરૂપ મોહનિદ્રા છે, તેને સત્ય આત્મબોધવડે ટાળી શકાય છે; અને અનાદિ કાળનો વિભાવ તે સાચું જ્ઞાન થતાં જ દૂર થાય છે. સામાન્ય જે પોતાનો સળંગ જ્ઞાન-દર્શનમય એકાકાર સ્વભાવ છે, તેને છોડીને જીવે પ્રકૃતિના નિ-મિત્તનો પોતામાં અનાદિનો આરોપ કર્યો છે કે એ વિકલ્પ, રાગાદિ પુણ્ય વગેરે મારાં છે. એ રીતે કર્મભાવ-વિભાવમાં પોતાપણાની કલ્પનાથી જીવને મિથ્યાત્વભાવ અનાદિનો છે. આત્મજ્ઞાન થતાં (જેમ જાગૃત થતાં સ્વપ્ન ચાલ્યું જાય છે, દીપકનો પ્રકાશ થતાં અંધકાર ટળે છે તેમ) તે ભૂલ ટળી જાય છે. અહીં "વિભાવ" શબ્દથી મુખ્યપણે દર્શન મોહનો નાશ કહ્યો છે, અને ગૌણમાં ચારિત્ર મોહનો નાશ કહ્યો છે. પોતાનો દોષ કર્મપ્રકૃતિ ઉપર નહિ ઢોળતાં પો-તાથી ટાળવા આ ગાથામાં કહ્યું છે. પોતે પોતાના સ્વરૂપને અન્યથા માન્યું છે, તે ભૂલ પોતે કરી છે, નહિ કે તે ભૂલ કર્મ પ્રકૃતિ કરાવે

જ્ઞાન છે એમ વ્યવહારથી કહ્યુ છે સર્વજ્ઞ પ્રભુનુ ત્રિકાળજ્ઞાન લોકા લોકને જાણે છે, પણ જે પરનિમિત્તથી જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે, અને પરને જાણે એમ નિશ્ચયથી માને છે, તેનો અર્થ એમ થાય છે કે ચૈત ન્યમા જાણે કાઈ માલ (શકિત) નથી લોકો વ્યવહાર પક્ષમા તત્ત્વને બહુ તાણી જાય છે, માટે આમા કેવળ નિશ્ચયથી કહ્યુ કે "કેવળ નિજ સ્વભાવનુ અખડ વર્તે જ્ઞાન" તેમા પરને જાણવાનો વિકલ્પ નથી, પણ સહજ જ્ઞાન સ્વરૂપમા પર નિમિત્ત, સમસ્ત વિશ્વ સહજપણે જણાય છે જે અખડ જ્ઞાયક શુદ્ધ સ્વભાવ પૂર્ણ શકિતરૂપ હતો તે પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થાય છે આત્મગુણને વિઘ્ન કરનાર નિમિત્ત ઘાતીકર્મનો સર્વથા અભાવ થતા સહજ સ્વાભાવિક પુર્ણ કેવળજ્ઞાનદશા વર્તે છે સર્વ આભાસ રહિત આત્મસ્વભાવનુ જ્યા અખડ (કોઈ વખતે પણ ખડિત ન થાય, નાશ ન પામે એવુ) જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ જે કેવળજ્ઞાન પુર્ણ વીતરાગદશા પામ્યાથી, ઉત્કૃષ્ટ જીવન મુક્તદશારૂપ નિરાવરણ દેહ છતા જ અનુભવાય છે "સપૂર્ણ વીત રાગ થતા સપુર્ણ સર્વજ્ઞ થાય છે"

તેરમી ભૂમિકાએ ચાર ઘાતીકર્મોનો સર્વથા ક્ષય થતા અનત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય એવુ પુર્ણ સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ થાય છે તે ક્ષણે ભાવમોક્ષ કહેવાય છે પણ દેહ અને આયુષ્યની સ્થિતિ બાકી હોય, તે પુરી થતા ચાર અઘાતી કર્મનો અભાવ થવાથી દ્રવ્ય મોક્ષ થાય છે આમા લોકાલોકના જ્ઞાનનુ વર્ણન આવ્યુ નહિ, કારણકે નિમિત્તનો ઉપચાર નિશ્ચયમા આને નહિ સ્વભાવનુ સામર્થ્ય જ્યા પુર્ણપણે ઉઘડી ગયુ, તેને પરના નિમિત્તથી ઓળખાવવુ તે શોભનીય નથી કેવળજ્ઞાનમા જેવો પુર્ણ સ્વભાવ છે તેવોજ ઉત્કૃષ્ટપણે, અખડપણે પરિણમી ગયો છે તેમા પરનો ઉપયોગ કહેવો તે ઉપચાર છે મોક્ષ પણ પર્યાય છે અને આત્મદ્રવ્ય ત્રિકાળી અનાદિ અનત શુદ્ધ પરિણામિકભાવમા સ ળગ સ્થિત છે તે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે, કઈ સ્વભાવમા નવુ નથી દ્રવ્ય સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી નથી અવસ્થા એટલે પર્યાય દૃષ્ટિથી જુઓ તો મોક્ષ અવસ્થા નવી છે આત્મસિદ્ધિમા ભાષા ઘણી સરલ છે, છતા લોકોને સત્સમાગમની રુચિ વિના, પરીક્ષા વિના કઈ કઈ બીજુ સમજાય છે શ્રીમદે કહ્યુ છે કે —"જિન પ્રવચન દુર્ગ

પરિપૂર્ણ છે, અને ત્રિકાળ સત્ છે. વર્તમાન અવસ્થામાં પોતાની શુદ્ધતામાં સ્થિર થઈને પૂર્ણ સ્વરૂપનું લક્ષ કર્યું, ત્યારે પરના સંબંધ રહિત નિરુપાધિક વસ્તુસ્વરૂપની શ્રદ્ધા થઈ. તેથી અનંત કાળમાં જે ભૂલરૂપ બંધભાવમાં ટકનારું જ્ઞાન ભવહેતુ થતું હતું, તે જ્ઞાન એક સમય માત્રમાં પલટીને મુક્તિનું કારણ થાય છે. જે ભાવે અનંત સંસારના બીજનો નાશ થાય છે, તે જ ભાવે મોક્ષદશાની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે ભેદવિજ્ઞાનવડે અનાદિનું અજ્ઞાન પલટી પુરુષાર્થની સ્થિરતાથી, પોતાના બેહદ આનંદ સ્વરૂપની સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર કરતું જ્ઞાન સળંગ અબંધભાવ પ્રગટ કરે છે.

નિરપેક્ષ મોક્ષ સ્વભાવની દ્રષ્ટિ પ્રગટ કરવાથી પૂર્ણ પવિત્ર કૃતકૃત્ય નિઃશંક આત્મધર્મનું અપૂર્વ રહસ્ય સમજાય છે. ૧૧૪.

હવે અહીં પવિત્ર અકષાયભાવ (આત્મધર્મની સાચી અહિંસા) જે અનંત જ્ઞાનીઓના હૃદયનો મર્મ છે તે કહે છેઃ—

છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ;
નહિ ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.

જ્ઞાનસ્વરૂપમાં દેહ, મન, વાણી, કર્મ અને નોકર્મનો એકરૂપે ભાસ થવો તે દેહાધ્યાસ છે. મનની અંદર પ્રકૃતિના નિમિત્તે શુભ અશુભ પરિણામ જે થાય, તે પણ એક ન્યાયે દેહ છે. પુણ્ય, પાપ, હર્ષ, શોક વગેરે કર્મ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તેનું કાર્માણ શરીર કારણ છે. તેમાં દેહાધ્યાસરૂપ કાર્યનો આરોપ કરીને કહ્યું છે કે દેહાધ્યાસ છૂટે તો તું પરનો કર્તા ભોક્તા નથી. મનની શુભાશુભ રાગવૃત્તિ ઉઠે તે પણ દેહ છે. હું દેહાતીત અતીન્દ્રિય અરાગી તત્ત્વ છું, હું કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છું, મારા સ્વભાવમાં દોષ નથી, એમ નિર્દોષ અનુભવ કરતાં દેહાધ્યાસ છૂટે છે, તેથી જીવ કર્મનો કર્તા ભોક્તા થતો નથી, એ જ ધર્મનો મર્મ છે. આત્માનો અવ્યાબાધ જ્ઞાયક શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેમાં પરના નિમિત્તની ઉપાધિ નથી, એમ ભૂલને સૂક્ષ્મપણે જાણી અને જ્ઞાનની પ્રતીતિ, જ્ઞાનની શાંતિ, જ્ઞાનનું બળ થતાં કર્તા ભોક્તાપણું

છે. અહીં એમ કહે છે કે તું જ સ્વાધીનપણે ઊંધો પડયો તેથી
પરવસ્તુમાં સુખદુઃખની અને મારાપણાનીબુદ્ધિ કરે છે. તારી સ્વા–
ધીનતા ભૂલી, વિભાવપણે અજ્ઞાનમાં સ્વચ્છંદપણે તારૂં પ્રવર્તવું
થાય છે, અને જ્યારે યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ તેં માન્યું, જાણ્યું ત્યારે
સહજ સુખ સ્વરૂપમાં સ્વાધીનપણે તારૂં પ્રવર્તવું થાય છે. અનંત-
કાળની ભૂલ એક સમય માત્રમાં ટાળી શકાય છે. એ જાગૃતિની એક
પળ તે અનંત સંસારના મૂળનો નાશ કરનાર છે. પોતાને જે ભૂલ
થાય છે તે સ્ત્રી, કુટુંબ, ધન, ધાન્ય વગેરે પરના કારણે થતી નથી.
પર વસ્તુ કાંઈ જીવને પરિણમાવી શકે નહિ, કોઈ કોઈને પરાણે રાગ-
દ્વેષ કરાવી શકે નહિ. ભૂલ પોતાના અજ્ઞાનના કારણે છે, તે સ્વાધીન-
પણે તુ ભૂલ કરનારો હોવાથી તું પોતે સ્વાધીનપણે ભૂલ ટાળી શકે
છે. હુ પરાધીન છું, હું ભૂલવાળો છું એમ જાણ્યું કોણે ? હું પરાધીન
છું એ જાણનાર જ સ્વાધીન છે. જડની ક્રિયા જીવને આધારે નથી,
પણ પોતાના જ્ઞાનમાં ગુણ અથવા દોષ કરવો તે પોતાને આધારે છે.
પોતે અનાદિથી અજ્ઞાનમાં ઊંઘો હતો, તે સ્વયં સત્સમાગમવડે જાગૃત
થયો. કોઈ સાચો જિજ્ઞાસુ આત્માર્થી ભૂલ ટાળવા તૈયાર થાય, તેને
સત્પુરુષનો યોગ અવશ્ય થાય છે. બહારથી યોગ ન મળે તો અંદરથી
યથાર્થ સમાધાન જાગે. અને તેથી પરવસ્તુમાં જે સુખબુદ્ધિ થતી
હતી તે ટળે છે, અને અવિરોધપણે સ્વાનુભવ થાય છે, "આરોપિત
સુખ ભ્રમ ટળ્યો, ભાસ્યો અવ્યાબાધ" રખડવામાં—અજ્ઞાનમાં અ-
નંતકાળ વીત્યો, પણ તે ભૂલ ટાળવામા અનંતકાળ જોઈએ તો સ્વ-
ભાવની કિંમત શી ? એકજ સમયમાં આત્મભાન થાય છે, અને તેનું
ફળ જાણતા અસંખ્યાતા સમયનીવાર લાગે છે, તેનું કારણ છદ્મસ્થ-
પણું છે. પૂર્ણ સ્વરૂપ જેવુ છે તેવું જાણ્યું, માન્યું તે સાથેજ પૂર્ણતાને
લક્ષે શરૂઆત થાય છે. વર્તમાનમા સાધક સ્વભાવપણે શુદ્ધતાનો અંશ
પૂર્ણમાથી ઉઘડયો તે પૂર્ણને પહોંચી વળવાનો પ્રયત્ન (પુરુષાર્થ)
વર્તે છે–થાય છે. જ્યારે આત્મા–પોતાની શુદ્ધાત્મ પરિણતિને એકજ
સમયમાં જ્ઞાનમાં પકડી શકે ત્યારે, તે જ સમયે કેવળજ્ઞાન એટલે પૂર્ણ
શુદ્ધ સર્વજ્ઞદશા પ્રગટ થાય છે. આત્મા અનાદિ અનંત છે; તેમાં
દરેક સમયે પોતાનુ સ્વાધીન બેહદ સામર્થ્ય છે, તે એકજ સમયમાં

એવી સ્વરૂપ સ્થિતિ તે વીતરાગ તત્ત્વનો મર્મ છે. એમ ત્રણે કાળના જ્ઞાનીનું રહસ્ય છે. તે અનાદિનું સત્ જેમ છે તેમ અહીં કહ્યું છે.

સાધારણ જીવોને નિર્ણય કરવામાં ઘણી મુંઝવણ પડે છે, પણ તેઓ મનન કરે તો ઘણી સરળ ભાષાથી આ આત્મસિદ્ધિમાં ઊંડું રહસ્ય મૂક્યું છે. સાચા જ્ઞાનની સમજણ વિના દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનો ઉપકાર થાય નહિ. ગુજરાતી ભાષામાં તત્ત્વનું ઊંડું રહસ્ય આ શાસ્ત્રમાં જાહેર કર્યું છે. જે વાત જે આશયથી કહેવામાં આવી છે તે આશય સમજવાથી કલ્યાણ છે. બાકી શબ્દો વાંચી જનારા ઘણા છે, એકલા શબ્દો વાંચી જનારાનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી, પણ તેનું મનન અને સાચી સમજણ કરવાથી કલ્યાણ થાય છે જેને સાચી સમજણની રુચિ છે તેણે, જ્ઞાની પુરુષોએ જે પ્રકારે આત્માને કહ્યો છે તે જ પ્રકારે, આ આત્મસિદ્ધિમાં આત્માને કહ્યો છે, તેનો વિશ્વાસ કરવો, અને સત્સમાગમવડે તેનો નિત્ય અભ્યાસ કરવો. આત્મામાં શુદ્ધ જ્ઞાન સિવાય પરમાણુ માત્રનો સંબંધ નથી, તું નિત્ય મોક્ષ-સ્વરૂપ છો, તેથી જેવો છો તેવો થા, એમ આ ૧૧૫ મી ગાથામાં કહ્યું છે. જે પોતાના સત્સ્વરૂપને સમજ્યો, તે ઉપકારીનો પરમ ઉપકાર થયો છે એમ કહી, ઉપકારીનું બહુમાન—વિનય કરે છે. જે પોતાના સ્વ-રૂપને સમજ્યો તેણે દેવ, ગુરુ, ધર્મને સ્વીકાર્યા છે. તે જ સત્નું બહુમાન છે. દેવ, ગુરુ, અને ધર્મ એ ત્રણે સત્સ્વરૂપ વીતરાગ છે, નિર્દોષ છે, તેનો આદર એટલે સંસારનો આદર નહિ, પરપદાર્થનો પરિચય નહિ. એમ એક ગુણ પ્રગટતાં બધા ગુણો સાથે પ્રગટે છે, અને તે પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન થયે પરિપૂર્ણ થાય છે, પૂર્ણ પવિત્ર વીતરાગ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ ભગવંત પરમાત્મા કહેવાય છે. જેમ છે તેમ આત્મા અને જડ, સ્વ-ભાવ-વિભાવ, કષાય-અકષાય, કર્તા-અકર્તા, સક્રિય-અક્રિય, ભોક્તા-અભોક્તા વગેરે અનેક ધર્મનું રહસ્ય આ શાસ્ત્રમાં આવી જાય છે. માટે તે ખૂબ વિચારવું. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત નિર્ણય થવો જોઈએ. લોકો સંસારમાંથી કંઈક નિવૃત્તિ લઈને સ્વ-પરનો વિચાર કરે ત્યારે સમજાયને? લોકોને તેનું મનન જ નથી. અનંત સુખસ્વરૂપને પામ-વાની સાચી જિજ્ઞાસાનો વિચાર કર્યા વિના પાત્રતા પણ ક્યાંથી આવે?

નિજ સ્વભાવમાંજ માનવું થાય છે. ભૂલનું ટળવું તે જ ગુણનું થવું છે. ભૂલ અનાદિની છે પણ ભૂલરૂપ સ્વભાવ નથી, માટે ભૂલ ટળે છે. પરમાં અહં-મમત્વપણું છે, પરમાં સુખબુદ્ધિ છે, તે ટાળી પોતાપણું આત્મામાજ મનાય ત્યારે જે મન, વાણી, દેહ તથા સર્વ પર દ્રવ્યોમાં તથા પર ભાવોમાં આત્મબુદ્ધિ થતી હતી તે માન્યતા છૂટી જાય છે. આત્મામાં જ્ઞાતાદ્રષ્ટાશક્તિ જીવ પ્રગટ કરે ત્યારે જે પરધર્મરૂપ દેહાત્મબુધ્ધિ હતી તે ટળતાં, જીવ જડ કર્મનો કર્તા ભોક્તા ઉપચારે પણ નથી એ જ ધર્મનો મર્મ છે. આગળ કહ્યું હતું કે "વિચારવા આત્માર્થીને ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય." તે અહીં ખુલ્લો જણાવી દીધો છે. આત્માનો સહજ સ્વભાવ એમ જ છે, જ્ઞાનીએ કાંઇ ગોપવ્યું નથી. જેમ છે તેમ વસ્તુ સ્વરૂપનું રહસ્ય (સ્વભાવ ધર્મ) વિરોધ રહિત કહ્યું છે. પરભાવનો કર્તા ભોક્તા સ્વભાવના ભાનમાં જીવ ન હોય, અને સ્વભાવનું ભાન હોય તો પરભાવમાં જીવને ટકવું હોય જ નહિ એટલે કે સ્વસ્વરૂપમા સ્થિતિ હોય, એ જ મૂળધર્મનું રહસ્ય છે. આ ૧૧૫ ગાથા સુધીમાં ઘણા ન્યાય આવી ગયા છે. જડ અને ચેતન સ્વતંત્ર બે પદાર્થને જુદા માનવા, સંયોગી અવસ્થામાં (પરવસ્તુમાં) અહંત્વ મમત્વ છે તે છોડવાં, પરમાં સુખબુધ્ધિની મિથ્યા માન્યતા છોડવી તથા મતદર્શનનો આગ્રહ છોડવો એમ કહ્યું. તે સર્વ કથનનો આશય સમજાયા પછી હેય ઉપાદેયરૂપ વિવેકબુધ્ધિ જાગૃત રહે છે, અને આત્મા પરદ્રવ્ય પરભાવથી જુદો, શુદ્ધ અસંયોગી તત્ત્વ છે તે સદ્દગુરુના યોગવડે અને પોતાની પાત્રતાથી જેમ છે તેમ સમજાય છે, મુમુક્ષુને પોતાના સત્ય સ્વરૂપમાં શંકા ન પડે, તેમ મુંઝવણ ન થાય, જ્ઞાનીઓએ કંઇ ગુપ્ત રાખ્યુ હશે તેવી શંકા પણ ન થાય, એવા જીવો ચૈતન્ય ચમત્કારમાત્ર ભગવાન આત્માની પૂર્ણતા ઉપર મીટ રાખીને સદા નિત્ય જાગતા દેખાય છે, તેમા પરનું કાંઇ કરવાનું આવતું નથી; એવું નિઃસંદેહ તત્ત્વ શ્રીમદે જાહેર કર્યું છે તે સમજે. પોતાના અક્રિય, સર્વજ્ઞ સ્વભાવનો મહિમા આવે ત્યારે, ચૈતન્ય ભગવાન પોતાની રક્ષા કરે છે. અને પોતાના નિત્યનિર્ભય નિઃશંકસ્વભાવને જ જુએ છે. પરથી જુદાપણાનું ભાન થતાં આત્મા પરનો કર્તા ભોક્તા પરમાર્થે નથી, પણ મોક્ષસ્વભાવમાં જ નિત્ય સ્થિત છે. ઉપાધિનો અંશ પણ નથી,

છે. આત્મા સત્ છે, સ્વાધીન છે, પરમાર્થે અસંગ છે. જે સત્ છે તે સ્વયં સિદ્ધ છે. વસ્તુ છે તે કોઈના આધારે નથી, માટે વસ્તુ ત્રિકાળી સત્ છે. છે તે પૂર્ણ છે. વસ્તુ સ્વભાવ કદીપણ પોતાથી ઊણો, હીણો, ઉપાધિરૂપ હોય નહિ, તેથી ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા શકિત સ્વભાવે પૂર્ણ અબંધ શુદ્ધ છે. છે તે પોતાથી છે, પરપણે નથી. ઉપાધિ સ્વભાવે આત્મા નથી; તું છો "મોક્ષ સ્વરૂપ" એ વિધિનો ટચ થતાં અનંત સુખસ્વરૂપ હું છું, એવી સ્વાધીન શકિતનો અપૂર્વ હકાર આવે છે. દષ્ટાશકિતનો દ્રષ્ટા, જ્ઞાયકશકિતનો જ્ઞાતા સ્વયં પોતે જ છે. ભાષામાં દ્વૈતપણાનો દોષ આવે પણ સામાન્ય દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ આત્મા નિત્ય, અનંતદર્શન-જ્ઞાનસ્વરૂપ સહજ સ્વભાવના સામર્થ્યપણે બેહદ છે. ત્રિકાળી સળંગ જ્ઞાયક સ્વભાવમાં એટલે સ્વતત્ત્વમાં બંધન ઉપાધિનો ભેદ નથી. અવસ્થામાં ભૂલપણે માન્યું હતું તે ભૂલ કાંઈ સ્વભાવની જાતની નથી. પોતે પોતાને ભૂલીને, પોતામાં પર નિમિત્તનો આરોપ કર્યો હતો. તે ભૂલને સાચા અભિપ્રાય અને જ્ઞાન વડે ટાળી અભૂલપણે જેવો સહજ શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેવો સ્વીકારવો. તેવો સ્વીકાર થતાં સ્વભાવમાં ફરી ભૂલ ન થવા દેવાનું બળ, પૂર્ણતાનું લક્ષ, અનુભવ અને પ્રતીત વડે જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં વર્તે છે, અને મોક્ષ સ્વરૂપને વ્યકત થતું દેખે છે. "તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ" તે પદમાં 'તું છો' એ શબ્દ ઉપર વજન છે. પોતાનું અનંત સુખ સ્વાધીનપણે છે, તે સુખ શકિત સ્વરૂપ છે, જીવ સુખનો નિધિ છે, સ્વભાવમાં દુઃખ કે ઉપાધિનો અંશ માત્ર નથી. એ સમજનો સ્વીકાર કર્યે અનંત આનંદને પ્રગટ કરવાનું બળ સાથેજ આવે છે. વસ્તુસ્વરૂપ સુખરૂપ જ છે, છતાં ભૂલપણે તેમાં નિમિત્તનો સ્વીકાર કરવાથી જીવે દુઃખની કલ્પના કરી છે. વિકારી અવસ્થાપણે પ્રકૃતિના નિમિત્તમાં જીવ ઊંધો પડયો છે, તે સવળો થઇ પોતાની સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર કરે તો શુદ્ધ થઈ શકે છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રમય સાધક સ્વભાવ અને મોક્ષરૂપ સાધ્ય જેમ છે તેમ અહીં બતાવ્યાં છે, કંઈ ગોપવ્યું નથી. કોઇ કથનમાત્ર ધારી રાખે અને ગુણ ન થાય તો તેમાં જ્ઞાનીનો દોષ નથી.

અહી તો શ્રીમદે નિસદેહ તત્ત્વને જાહેર કર્યું છે કે પરની મમતા છોડ, અને તત્ત્વનો અભ્યાસ કર, અને કેવળ નિજસ્વભાવને જ જાણ સસાર દેહાદિમા કર્તૃત્વ મમત્વરૂપ દેહાધ્યાસ છોડે તો જ અસયોગી સ્વાધીન પૂર્ણ કૃતકૃત્ય અક્રિય શુદ્ધ ચિદાનદ આત્મધર્મને પામે ૧૧૫ ૧૬, ૧૭, ૧૮ એ ચાર ગાથાઓ રહસ્ય પૂર્ણ છે, બહુ ઊચી છે ૧૧૫

જીવ પોતે જ મોક્ષ સ્વરૂપ છે એમ અહી કહે છે

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ;
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬

આવા ભાનવડે જે જીવ પોતાને મોક્ષ સ્વરૂપ સમજે છે તેને મોક્ષ થાય છે મોક્ષ તો અવસ્થા છે, દ્રવ્ય અખડ છે તેમા સાધક અને સાધ્ય એટલે કે કારણ અને કાર્ય સ્વસત્તામા સ્વાધીનપણે છે આત્મામા મોક્ષ શકિતરૂપે અનાદિ અનત છે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ સસાર અવસ્થા આત્મામા ક્દી નથી જેમ વર્તમાન અવસ્થામા અગ્નિના નિમિત્તથી પાણીમા ઉષ્ણપણુ દેખાય છે, છતા શીતલ સ્વભાવનો નાશ થયો નથી, તેમ આત્માએ અજ્ઞાનભાવે કર્મના નિમિત્તની ઉપાધિ સ્વીકારી, તે ભૂલની યોગ્યતાને લીધે વર્તમાન અશુદ્ધ અવસ્થા છે, તે ભૂલ પુરુષાર્થથી ટાળી, જે શકિતપણે મોક્ષ સ્વભાવ છે તે પ્રગટ કરી શકાય છે એ રીતે પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થાય છે, છે તે પ્રગટે છે પરમાર્થે-શકિતપણે જે સ્વરૂપે હતો તે વ્યક્ત-(પ્રગટ) થાય છે એટલે કે તારા જ સ્વભાવથી મોક્ષ છે, અને એ જ ધર્મ છે, તે જ પૂર્ણ સ્વાધીન તત્ત્વનો સ્વીકાર છે, જે ન હોય તે નવુ ન થાય જો આત્માનો મોક્ષ સ્વભાવ કોઈપણ ક્ષણે હૈયાત ન હોય તો તે પ્રગટ ન થાય, માટે મોક્ષ સ્વભાવ દ્રવ્યદૃષ્ટિએ ત્રિકાળ છે પર્યાયદૃષ્ટિ એટલે ઉપચારરૂપ ભેદદૃષ્ટિથી લો તો સસાર-અવસ્થા અનાદિ સાત છે, અને મોક્ષ પર્યાય નવી છે આત્મા મોક્ષ સ્વરૂપ છે એવી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનના અભ્યાસથી પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થાય છે સત્ એટલે કે આત્માનુ મૂળ સ્વરૂપ લો તો સદાય મોક્ષ સ્વભાવ છે, અને વર્તમાન અવસ્થામા બધરૂપ માન્યતાની યોગ્યતા છે મુક્ત સ્વભાવ છે અને બધ યોગ્યતા

તે ચૈતન્યની જાતથી થાય છે. અંધારૂં ટાળવાનો ઉપાય એક પ્રકાશ જ છે, બીજા ઉપાયથી અંધારૂં ટળે નહિ. તેમ અજ્ઞાન દૂર કરવાનો ઉપાય એક સાચું જ્ઞાન જ છે. તેથી કહ્યું છે કે "છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ, નહિ ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. એજ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ, અનંત દર્શન જ્ઞાન તું અવ્યાબાધ સ્વરૂપ" એ અવિરોધ ન્યાયના પ્રમાણુથી નિશ્ચય કરીને આત્મધર્મના મર્મને કહ્યો છે. ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓને જે કહેવું છે તે તત્ત્વનું રહસ્ય, શ્રીમદે પણ દાંડી પીટીને જાહેર કર્યું છે. યુક્તિ, અનુમાન, સર્વજ્ઞ કથિત આગમ પ્રમાણ અને સ્વાનુભવથી આત્માનો સ્વીકાર કરવો તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. તે જ ચૈતન્યભગવાનની સ્વતંત્રતાની જાહેરાત છે. આત્મા અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, સ્વયં જ્યોતિ અને અનંત સુખ સ્વરૂપ છે. તેની લોકોને હા પાડવી કઠણ પડે છે; અને કહે છે કે આ મલિન, બંધવાળો આત્મા દેખાય છે, તેને જુદો, અબંધ, અને શુદ્ધ કેમ કહેવાય? પુણ્યાદિ નિમિત્ત આધીન દૃષ્ટિવાળા પરાધીનતા જ જુએ છે. નિમિત્ત સારું મળે તો કંઇ પણ કરીએ એમ જે માને છે તેનો અહીં નિષેધ કર્યો છે. કિંચિત્ માત્ર પરાશ્રિત વિભાવ ન રહે, તે માટે આ ગાથામાં કહે છે કે તું દેહાદિ સર્વ પદાર્થથી જુદો છો, કોઇમાં આત્મદ્રવ્ય ભળી ગયું નથી. દ્રવ્યે–દ્રવ્ય પરમાર્થથી (સાચી દ્રષ્ટિથી) સદાય જુદે જુદાં છે માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક છો, સ્વયં જ્ઞાનજ્યોતિ છો એટલે કોઈને આધારે તારો પ્રકાશ નથી, પણ સ્વભાવે જ તું જ્ઞાયક-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છો, અને અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છો એટલે તેમાં ઉપાધિ કે પરાધીનતાનો અંશ નથી. એ પરમાર્થ સ્વરૂપ તું છો, તેમાં અધિક શું કહેવું? તેમાં જ ઠર, તેને જ વિચાર. જેમ સાકરમાં કાળીજીરીની કડવાશનો સ્વાદ નથી, તેમ જ્ઞાનમાં (આત્મામાં) દુઃખ, ઉપાધિનો અંશ પણ નથી. જેમ મીઠાનો ગાંગડો ક્ષાર રસથી રસભર-ભરછક છે, તે સળંગ અખંડ ક્ષારરસને અવલંબીને ભરપૂર છે, તેમ આત્મા પરના મેલ રહિત, શુદ્ધ, અસંગ, નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર છે. એનું ભાન કરવું, સમ્યક્ પ્રતીતિ કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. આ સમ્યગ્દર્શન કોઇ વેશવાડા કે ક્રિયાકાંડથી

તા. ૨૩—૧૧—૩૯.

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, તેમાં પરનું કર્તાકર્મપણું નથી. માત્ર પોતાના જ્ઞાનમાં સ્થિરતા અસ્થિરતા થઇ શકે છે, પોતે નિર્ભય સ્વરૂપ છે, છતાં ભય રાગ ઉપજાવે છે તે પોતાની ભૂલ છે, પરવસ્તુનો દોષ નથી. આ ગાથામા તું જ મોક્ષ સ્વરૂપ છો એમ કહ્યું. ૧૧૬.

આત્માનો સ્વભાવ શું છે તે ગાથામાં બતાવી, તે સ્વભાવનો જે વિચાર કરે તે જ શુદ્ધતા પામે એમ જણાવે છે.

શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ;
બીજું કહીયે કેટલું? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.

આત્મા એક દ્રવ્ય (પદાર્થ) છે, તેનો ચૈતન્ય સ્વભાવ છે, તેની યથાર્થ પ્રતીતિ (સમ્યગદર્શન) થયે પૂર્ણનું કારણ પ્રગટ થાય છે, તે સાધક સ્વભાવ અંશે ઉઘડીને પૂર્ણ થઇ જાય છે. તે સ્વયં શુદ્ધ છે, તે દ્રવ્ય સ્વભાવ કહ્યો ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક શુદ્ધ ચૈતન્યઘન છે, કાળથી પોતાની શુદ્ધ પર્યાયનું પરિણમન, ભાવથી સદાય શિવરૂપ બોધસ્વરૂપ છે, તેથી દેહાદિ સર્વ પરદ્રવ્યોથી જુદો છે. "દેહાદિ" મા પુણ્યપાપરૂપ શુભ-અશુભભાવ, (રાગાદિક વિકાર) આઠ કર્મપ્રકૃતિ તથા સમસ્ત પરદ્રવ્ય જડ પરમાણુ, તે બધુંય પર સમજી લેવું, વસ્તુ સ્વભાવમાં શુભ અશુભ વિકલ્પ નથી, પરમાણુ માત્રની ઉપાધિ નથી. આત્મા પરપદાર્થમાં કોઇ પ્રકારે ભળતો નથી, અને પરવસ્તુ આત્મામા ભળી જતી નથી. પરમાર્થદષ્ટિ એટલેકે સાચી દૃષ્ટિથી આત્મા શુદ્ધ જ છે. પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે, તેને અગ્નિ ઉપર મૂકો તો પણ તેમાં દરેક ક્ષણે અગ્નિને બુઝવવાનો સ્વભાવ છે ભગવાન આત્મા પવિત્ર જ્ઞાતાપણું ભૂલીને પુણ્ય પાપ પ્રકૃતિની અસર લઇને, વિકારી અવસ્થાવાળો થઇ, શુભાશુભ ઉપાધિરૂપ પર્યાયનો પોતામા સ્વીકાર કરે તે ઊંધી માન્યતા છે. તે ભૂલને એક જ સમયમા ટાળીને પોતાને અસંગ, અમૂલ સ્વરૂપ જાણે, માને અને સમયમાં ટકીને જ્ઞાતાના જ્ઞાનમા ઠરે, તો તે ઉપાધિરૂપ ભૂલ અવસ્થાનો અસ્વીકાર થઇ જાય છે, અને વિભાવથી છૂટવુ સહજપણે થાય છે,

તે ચૈતન્યની જાતથી થાય છે. અંધારૂં ટાળવાનો ઉપાય એક પ્રકાશ જ છે, બીજા ઉપાયથી અંધારૂં ટળે નહિ. તેમ અજ્ઞાન દૂર કરવાનો ઉપાય એક સાચું જ્ઞાન જ છે. તેથી કહ્યું છે કે "છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ, નહિ ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. એજ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષ સ્વરૂપ, અનંત દર્શન જ્ઞાન તું અવ્યાબાધ સ્વરૂપ" એ અવિરોધ ન્યાયના પ્રમાણથી નિશ્ચય કરીને આત્મધર્મના મર્મને કહ્યો છે. ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓને જે કહેવું છે તે તત્ત્વનું રહસ્ય, શ્રીમદે પણ દાંડી પીટીને જાહેર કર્યું છે. યુક્તિ, અનુમાન, સર્વજ્ઞ કથિત આગમ પ્રમાણ અને સ્વાનુભવથી આત્માનો સ્વીકાર કરવો તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. તે જ ચૈતન્યભગવાનની સ્વતંત્રતાની જાહેરાત છે. આત્મા અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, સ્વયં જ્યોતિ અને અનંત સુખ સ્વરૂપ છે. તેની લોકોને હા પાડવી કઠણ પડે છે; અને કહે છે કે આ મલિન, બંધવાળો આત્મા દેખાય છે, તેને જુદો, અબંધ, અને શુદ્ધ કેમ કહેવાય? પુણ્યાદિ નિમિત્ત આધીન દૃષ્ટિવાળા પરાધીનતા જ જુએ છે. નિમિત્ત સારું મળે તો કંઇ પણ કરીએ એમ જે માને છે તેનો અહીં નિષેધ કર્યો છે. કિંચિત્ માત્ર પરાશ્રિત વિભાવ ન રહે, તે માટે આ ગાથામાં કહે છે કે તું દેહાદિ સર્વ પદાર્થથી જુદો છો, કોઇમાં આત્મદ્રવ્ય ભળી ગયું નથી. દ્રવ્યે-દ્રવ્ય પરમાર્થથી (સાચી દ્રષ્ટિથી) સદાય જુદે જુદાં છે માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક છો, સ્વયં જ્ઞાનજ્યોતિ છો એટલે કોઈને આધારે તારો પ્રકાશ નથી, પણ સ્વભાવે જ તું જ્ઞાયક-જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છો, અને અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છો એટલે તેમાં ઉપાધિ કે પરાધીનતાનો અંશ નથી. એ પરમાર્થ સ્વરૂપ તું છો, તેમાં અધિક શું કહેવું? તેમાં જ ઠર, તેને જ વિચાર. જેમ સાકરમાં કાળીજીરીની કડવાશનો સ્વાદ નથી, તેમ જ્ઞાનમાં (આત્મામાં) દુઃખ, ઉપાધિનો અંશ પણ નથી. જેમ મીઠાનો ગાંગડો ક્ષાર રસથી રસભર-ભરચક છે, તે સળંગ અખંડ ક્ષારરસને અવલંબીને ભરપૂર છે, તેમ આત્મા પરના મેલ રહિત, શુદ્ધ, અસંગ, નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર છે. એવું ભાન કરવું, સમ્યક્ પ્રતીતિ કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. આ સમ્યગ્દર્શન કોઇ વેશવાડા કે ક્રિયાકાંડથી

નથી, કોઈ બાહ્ય સાધન વડે નથી, પણ સમજણમાં છે, તે જાતની
સ્વાનુભવ દશામાં છે. જેમ (લુણ) મીઠાનો ક્ષારરસ મીઠામાં તન્મય
ભરચક છે તેમ, ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપથી ભર-
ચક છે. જીવનો મોક્ષસ્વભાવ છે તેની શ્રદ્ધા ને સ્થિરતાથી તે પ્રગટ
થાય છે. ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮ આ ચાર ગાથા હૃદયમાં કોતરી
રાખવા જેવી છે. જેમ સોનું સુવર્ણપણાથી હીણું, ઉણું, મલિન
નથી, તેમ આત્મસ્વભાવ નિત્ય પૂર્ણ બેહદ જ્ઞાન, આનંદપણે સ્વ
શક્તિથી સદાય પૂર્ણ છે, નિરુપાધિક છે.

આત્માને બંધરૂપ તથા ઉણો-હીણો વિકારી માનવો તે મિથ્યા-
ત્વ છે. શાહુકારને ચોર કહેવો તે યોગ્ય નથી, તેમ આત્માને પરના
નિમિત્તની ઉપાધિવાળો, પુણ્યવાળો, પરનો કર્તા,-ભોક્તા માનવો તે
યોગ્ય નથી. માટે કહે છે કે તુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છો, ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક
છો, અસંખ્ય પ્રદેશી જ્ઞાનઘન સ્વભાવ છો; તેમાં પુણ્ય, પાપ, રાગા-
દિની ઉપાધિ પરમાર્થે (સાચી દ્રષ્ટિથી જુઓ તો) નથી. અજ્ઞાની
પર નિમિત્તની ઉપાધિનો આદર કરે છે, તેને ભય છે, શંકા છે, પરમાં
ઠીક બુદ્ધિ છે, તેની નિમિત્ત આધિન વૃત્તિ છે, અને દ્રવ્ય દ્રષ્ટિવાળા
જ્ઞાનીને પૂર્ણ જ્ઞાનઘન સ્વભાવની પ્રતીત છે, સ્વયં નિર્ભય છે, તેમાં
એક અંશપણ ભય કે શંકાનો પ્રવેશ નથી. ચૈતન્ય સ્વરૂપને ઓળ-
ખાવતાં પાંચ ગુણસંજ્ઞા આ ગાથામા કહી, તે વાચ્ય પદાર્થ ચૈતન્ય-
ઘન ભગવાન આત્મા છે. ઘન એટલે નિવડ, કઠણ છે તેમાં પરવસ્તુનો
પ્રવેશ નથી. સ્વચતુષ્ટયથી અસ્તિરૂપ અને પરચતુષ્ટયથી નાસ્તિપણે
સદા શિવસ્વરૂપ જ્ઞાયક સ્વભાવમા જીવ સ્થિત છે. વર્તમાન પર્યાય
પરના નિમિત્તથી પૂર્વની ભૂલને કારણે અશુદ્ધ છે તે પરમાર્થ દ્રષ્ટિમાં
ગૌણ છે. અત્રે પાચ બોલમા ચૈતન્ય દ્રવ્યના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ
ઘટે છે. શુદ્ધ જીવદ્રવ્ય તે ચૈતન્યનું અખંડ સ્વક્ષેત્ર છે, તે અનંત
સુખ નિધાન છે. તે સ્વરૂપ અનુભવ વડે બેહદ સુખ આનંદ એક
એક સમયમાં છે, તે બેહદ શક્તિ ત્રિકાળ છે. તે સ્વયં જ્યોતિ એટલે
પોતામાં પ્રકાશરૂપ છે ઘોર રાત્રિના અંધકારમાં પણ અંધકારના પર-
માણુને જાણે છે, એટલે પોતે સ્વયં જ્યોતિ છે. કેમકે કોઈ પણ તેને

પ્રકાશતું નથી. સ્વભાવે જ તું ઓપિત, શોભિત, પ્રકાશસ્વરૂપ છો, તારો જ્ઞાન પ્રકાશ પ્રગટ થવામાં કોઇ મદદની જરૂર નથી. પ્રશ્ન:- ' આત્મા આવો જ છે ' એમ ઓળખાવનાર પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ સત્પુરુષનો યોગ મળે તો તે માર્ગ દેખાડેને ? ઉત્તરઃ-સત્પુરુષને ઓળખનાર તો પોતે છે, જાગ્રત સ્વરૂપ છે, તે કોનાથી જાણે છે ? તેનો નિર્ણય કરો. સહુ કોઇ પોતાવડે જાણે છે, પરથી કોઇ જાણતું નથી. જેને સતસ્વરૂપ જાણવાની સાચી જિજ્ઞાસા છે, તેને સત્સમાગમનો યોગ થાય જ. જે પાત્રતા મેળવે તેને કાંતો પૂર્વ સંસ્કારનું સ્મરણ થઇ જ્ઞાની પુરુષનો યોગ યાદ આવે, અને કાંતો બહારથી સદ્‌ગુરુ પ્રત્યક્ષ ઉપકારી નિમિત્ત થાય. તે રીતે ઓળખનાર ઉપકારીનો ઉપકાર ભૂલે નહિ. સત્ અને સદ્‌ગુરુનું મહામાન કરે, અને તેને ઉપકારી માને, પણ સદ્‌ગુરુને ઓળખ્યા વિના, સમજ્યા વિના શો ઉપકાર થાય ? બધા જીવે અનેક વખત સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પાસે જઇ દેહના, પુણ્યના ઠાઠના દર્શન કરી આવ્યા છે. કહેવત છે કે " કેવળી આગળ રહી ગયો કોરો. " એવા કેવળજ્ઞાન જ્યોતિ સ્વરૂપ ચૈતન્ય ભગવાન, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ મળ્યા છતાં, તેને ભાવથી ન જોયા પણ દેહથી જોયા. ભગવાનની વાણી ભાવથી ન સાંભળી પણ શબ્દ સાંભળ્યા. એમ જ્યાંસુધી જ્ઞાનીને ઓળખ્યા નથી ત્યાંસુધી તેને કંઇ સ્વગુણનો લાભ નથી. માટે તૈયારી, પાત્રતા, પરીક્ષા શક્તિ પોતાની જોઇએ. આગળ કહેવાયું છે કે મુમુક્ષુ સત્ અને સદ્‌ગુરુની ઓળખ કરવામાં મુંઝાય નહિ.

પાંચમો બોલ:—તું સુખધામ પૂર્ણ આનંદમય, એટલે કે અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છે. તે શિવસુખમાં નિરુપાધિક આનંદમાં, રંચમાત્ર ઉપાધિ બાધા નથી. જેમ ચણામાં બે ગુણ છે. કાચા ચણામાં સ્વાદ ભર્યો છે; પણ અપ્રગટ હોવાથી સ્વાદ ન આપે, એટલે તૂરો લાગે, અને વાવવાથી ઊગે. પણ તે ચણાને અગ્નિવડે કડાયામાં, રેતીથી શેકવામાં આવે તો, અપ્રગટ સ્વાદ હતો તે પ્રગટ થવાથી, સ્વાદ આપે અને વાવવાથી ઊગે નહિ. તેમ ચૈતન્ય આનંદમૂર્તિ આત્માનું ભાન પ્રગટ થયે પૂર્ણ સુખ પ્રગટે અને ભવનું બીજ ફરી ઊગે નહિ. (મિથ્યાત્વ નાશ થયા પછી ભવ ભાવનો અભાવ છે.) શ્રીમદે છેલ્લા

સંદેશામાં "વર્તે તે જય તે" એ શબ્દો વાપર્યા છે; તેનો અર્થ એ છે કે સાધક સ્વભાવનો જયકાર છે. તેઓએ કહ્યું છે કેઃ—

"સુખધામ અનંત સુસંત ચહી, દિનરાત્ર રહે તદ્ ધ્યાન મહીં;
પ્રશાંતિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે વર તે જય તે."

"વર તે જય તે"

આ શબ્દમાં ઘણો ગંભીર ભાવ રહેલો છે. પૂર્ણ શુદ્ધ પવિત્ર એવો ચૈતન્યઘન આત્મા સત્સમાગમના યોગે જાગ્રત થાય છે, અને એ જાતના પુરુષાર્થવડે પૂર્ણ સુખ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. જેને શાંત મુનિ આદિ ધર્માત્મા એટલે યોગી જન ઇચ્છે છે તે પૂર્ણ સ્વરૂપના લક્ષે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે અંતિમ સંદેશો કહી મુમુક્ષુઓ પ્રત્યે પરમ ઉપકાર કર્યો છે. પોતે સમાધિમરણની જાહેરાતમાં "વર તે જય તે" એમ કહી (જેમ કોઇ શાસ્ત્ર પૂર્ણ કરતાં પૂર્ણ મંગળિક કરે તેમ) શ્રીમદે કાવ્ય રચનામાં અંતિમ મંગળિક કર્યું છે. માટે પોતાના સ્વાધીન શિવસુખ પ્રગટ કરવા માટે, પ્રથમ જ સ્વસ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરો, તેને જ જાણો, તેનો જ અનુભવ કરો એમ કહ્યું છે. પોતેજ પવિત્ર આનંદકંદ પરમ સુખની જડ છે તે પ્રગટ અનુભવથી પ્રમાણ છે. શક્તિ સામર્થ્યપણે સુખધામ સુખનું જ ક્ષેત્ર છે. અનંત આનંદ, અતીન્દ્રિય એકક આનંદ તો તારી જાતમાંથી જ પાકે છે, તે જડ સાધનથી કદિ નહિ પ્રગટે. ચૈતન્ય પ્રભુ જાગ્યો એટલે તેને બાહ્ય બધા નિમિત્તો ઉપકારી છે. પોતાના ઉપાદાનને આધીન નિમિત્ત છે. આ સ્વભાવદ્રષ્ટિ—તત્ત્વદ્રષ્ટિ—પરમાર્થ દ્રષ્ટિ છે, પૂર્ણ અખંડ તત્ત્વનો વિષય કરનારી સાચી દ્રષ્ટિ છે. તે તત્ત્વસ્વરૂપ આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાનનો વિષય છે, સાચા જ્ઞાનનું આ એક ધ્યેય છે. "શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ" તું જ અનંત આનંદનું ક્ષેત્ર છો. "બીજું કહીએ કેટલું કર વિચાર તો પામ" પ્રથમ દ્રવ્યપણું-સ્વભાવપણું, તત્ત્વપણું બતાવ્યું તે અખંડ દ્રવ્ય દ્રષ્ટિ છે. મોક્ષ સ્વભાવ શક્તિરૂપે છે પણ પર્યાયે પ્રગટ નથી. જો અ-વસ્થાએ પણ શુદ્ધ હોય તો ઉપદેશ આદિ વ્યર્થ ઠરે, અને સાધવાનો પુરુષાર્થ પણ રહે નહિ. હવે તેનું સાધન એ છે કે "કર વિચાર તો પામ" એટલે જે સ્વભાવ તે માન્યો છે તેનું જ્ઞાન ઘટ કર, તે સ્વરૂપ

વિચારનું ઘોલન કર. જેમ છે, તેમ જાણ. જાણીને ભરોસો કર, અને એ શ્રદ્ધાને વિચાર અને તેમાં રાગ રહિત જ્ઞાનમાં સ્થિરતા કર; એ રુચિના વિચારમાં ઠર, એ કારણનું સેવન કર, જે સ્વભાવમાં પૂર્ણ શકિત ભરી છે તે પ્રગટ અવસ્થાને પામ. બીજો કોઇ માર્ગ નથી, જ્ઞાન સિવાય કોઇ ઉપાય નથી. જે સ્વભાવ છે તેનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાનની ક્રિયા કર તો મોક્ષ પામ. મોક્ષ એક અવસ્થા છે, જે સિદ્ધદશા શકિત-રૂપે છે તે પ્રગટ કરી આ શિવસ્વરૂપ પરમ સુખને પામીશ. તે જાતના સત્ સાધનથી તું તે પ્રગટ પદને પામીશ. અધિક શું કહેવું ? થોડું કહ્યું ઘણું કરીને માનજે; એમ તારા સ્વભાવની વાત છે, એને ઘણા પ્રકારથી કહી છે. તેના લક્ષમાં એટલેકે સાધ્યની પૂર્ણતાના લક્ષે પૂર્ણમાં ઠરવાનો પ્રયત્ન કર એ સાધન કહ્યું. ૧૧૭.

ઉપર કહ્યો તે નિર્ણય સર્વે જ્ઞાનીને છે એમ કહી વિષય પૂરો કરે છેઃ—

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર સમાય;
ધરી મૌનતા એમ કહી, સહજસમાધિમાંય. ૧૧૮.

એ પરમપદ પ્રાપ્તિનો ઉપાય અને ઉપેય, સાધન અને સાધ્ય કહ્યાં છે તેમ જાણે તો, આ આત્મભગવાનને મન, વચન, કાયાના યોગનું રૂંધન થતાં અયોગીદશા થઇ જાય છે, તેવો ભણકાર આવે છે. આ ન્યાયમાં (ભાવમાં) અનંત જ્ઞાનીનો નિશ્ચય અત્રે સંક્ષે-પમાં સંકલાયો છે. સર્વ જ્ઞાનીઓનો અવિરોધ નિર્ણય અત્રે આવીને સમાય છે. જે જે નિર્ણય કહ્યા તે બધાં આત્મ ધર્મને અનુલક્ષીને કહ્યાં છે. અનંત જ્ઞાનીનો એકમત (અભિપ્રાય) છે અને એક અ-જ્ઞાની જીવના અનંત મત છે. અજ્ઞાનીઓના બધા મત મિથ્યા હોય છે. મિથ્યાત્વકર્મ મોહકર્મના અનંત વિકારી પરમાણુના વિચિત્ર રસવડે અસંખ્યાત પ્રકારના અધ્યવસાય (ઉપજાવે છે) બદલાય છે. તેમાં અજ્ઞાની જીવ પોતાના અભિપ્રાયને અનંત પ્રકારે ખંડખંડ કરે છે. વસ્તુસ્વરૂપ ત્રિકાળ એકરુપ જ્ઞાયક જ છે. સહજ સ્વભાવમાં વિપરીતતા, મળમેલ, દોષ કે અસહજપણું નથી. આ ગાથામાં કહે છે કે સર્વ જ્ઞાનીનો

નિશ્ચય અત્રે આવીને સમાય છે, એમ કહીને સદ્‌ગુરુ સહજ સમા-
ધિમાં સ્થિર થયા, વાણી યોગનું અટકવું થયું. હું બીજાને સમજાવું
તે વિકલ્પ ઉપશમી જાય છે, અને સદ્‌ગુરુ સ્વરૂપ સ્થિત થાય છે.
એ પ્રમાણે તેઓ સહજ સમાધિમાં લીન થયા. વચન વર્ગણાના
પરમાણુની યોગ્યતા હતી તેટલાં વચન નીકળ્યાં, તેમાં શ્રી ગુરુએ કાંઇ
કર્યું નથી. સર્વજ્ઞદેવ તીર્થંકર ભગવાનની પરમ કલ્યાણક વાણીના
રજકણો સ્વયં તે રૂપે પરિણમી જાય છે. સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવાનના
યોગબળનું નિમિત્ત પામીને સહેજે દિવ્યવાણી છૂટે છે, અને તેના
નિમિત્તથી લાખો તૈયાર થયેલા પાત્ર જીવોનું કલ્યાણ થાય છે. તેમની
વાણી પણ સહજ આવે અને સહજ અટકી જાય છે. ૧૧૮.

હવે શિષ્યને બોધબીજની પ્રાપ્તિમાં અપૂર્વ સ્વરૂપનો આહ્લાદ
થાય છે, તેનું અંતરનું ઘોલન વાણીયોગમાં દેખાડે છે. તેમાં શિષ્યના
સ્વભાવની ખીલવટ થાય છે. પૂર્ણ સાધ્યની ઓળખ થઇ એટલે, જેમ
બીજ પ્રગટ થયું તે બીજમાંથી અંકુરા ફૂટીને વૃક્ષ થાય છે તેમ " પૂ-
ર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત " થતાં વર્તમાનમાં પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર મીટ-
માડીને, પુરુષાર્થ સહિત અંતરના વેદનના ભણકાર જાહેર કરે છેઃ—

સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપુર્વ ભાન;
નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું, દુર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.

" સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી આવ્યું અપૂર્વ ભાન, " એ રીતે નિ-
મિત્ત અને ઉપાદાન બતાવ્યાં. " જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો
દુઃખ અનંત; સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત. " એમ
કારણ કાર્યમાં નિમિત્ત કારણ અને ઉપાદાન કારણ આવી જાય છે.
શિષ્યના ઉપાદાનની તૈયારી થઈ એટલે નિમિત્ત મળ્યા વગર રહે નહિ.
તેમાં ઉપાદાનની બળવાનતાનો સ્વીકાર છે. છતાં શિષ્ય તો ગુરુનોજ
ઉપકાર સ્વીકારે એવો લોકોત્તર વિનયમાર્ગ છે. સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી
અપૂર્વ (એટલે પૂર્વે અંનતકાળમાં કદી નહિ આવેલું એવું) ભાન
આવ્યું, આત્મજ્ઞાન સ્વાનુભવદશા પ્રગટી. અપૂર્વ એટલે પૂર્વે અનં-
તવાર નવપૂર્વ જેટલું શાસ્ત્રાદિનું જાણપણું કર્યું, પુણ્ય પરિણામ

અનંતવાર કર્યાં, છતાં અપૂર્વ એવો નિજસ્વરૂપનો પ્રગટ અનુભવ થયો ન હતો. સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી પોતાનું અક્રિય, જ્ઞાતા, નિર્દોષ-સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાતથ્ય ભાસ્યું, અને દેહાત્મબુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. " નિજપદ નિજમાંહી લહ્યું " પૂર્ણ સ્વરૂપનું લક્ષ તે કારણ, આત્માનું અપૂર્વ ભાનરૂપ કાર્ય; અને સહકારી નિમિત્ત કારણ સદ્‌-ગુરુનો ઉપદેશ થતાં—" દૂર થયું અજ્ઞાન " શુભાશુભભાવ, જડની ક્રિયા આદિમાં અહં મમત્વબુદ્ધિ, તે બધો દેહ ભાવ છે તે દેહાત્મ-બુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. ૧૧૯.

અજ્ઞાન દૂર થતાં શું થયું તે હવે શિષ્ય કહે છેઃ—

ભાસ્યું નિજ સ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
અજર, અમર, અવિનાશી ને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦.

સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સ્વરૂપની એકાગ્રતા તે ચારિત્ર (ધર્મ) તેમાં બીજું કાંઇ આવ્યું નહિ. પોતાનુ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, અજર, અમર, અવિનાશી, અને દેહથી જુદું, પુણ્યપાપ, રાગદ્વેષ, મોહ ભ્રમણા આદિ સર્વથી ભિન્ન અત્યંત જુદું ભાસ્યું. અનાદિ અનંત છૂટું સ્વાધીન નિજ તત્ત્વને શુદ્ધ ચેતનામય દીઠું.

જીવ દેહ-ઇન્દ્રિય રહિત સ્વાધીન તત્ત્વ છે તેથી સંસાર દેહાદિના કોઈ કાર્ય કરવાપણે ત્રણકાળમાં તેનો સ્વભાવ ન હોય. તે કેવળજ્ઞાન અને નિરાકુળ શાન્તિથી પૂર્ણ હોય જ, એવો અપૂર્વ મહિમા દેખીને, હું નિઃસદેહ પૂર્ણ પવિત્ર સ્વાધીન, અસંગ જ્ઞાયક સ્વરૂપ છું એવો સ્વાનુભવ થતાં તેની જાહેરાત નીચેની ગાથામા શિષ્ય કહે છે. ૧૨૦.

તા. ૨૪—૧૧—૩૯.

અહીં શિષ્ય પોતાના સ્વાનુભવની જાહેરાત કહે છેઃ—

કર્તા ભોકતા કર્મનો, વિભાવ વર્ત્તે જ્યાંય;
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧

વિભાવ, મિથ્યાત્વ વર્તે છે ત્યાં મુખ્યપણે અશુદ્ધ નિશ્ચયનયે વિકારીભાવનું કર્તાપણું, ભોકતાપણું જીવને છે. ત્યા મન, વાણી,

દેહ, પુણ્ય-પાપ-રાગાદિ, પરમાં અહંત્વ, મમત્વ, કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ માન્યતાપણે વર્તે છે. પણ એ ઊંધી માન્યતાને નિર્ભય, અભૂલ સ્વભાવના ભાનવડે ટાળી, એટલે કે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં વૃત્તિ વહી તેથી જીવ અકર્તા થયો. બહારથી કાંઈ કરું તો મને ગુણ થશે, પુણ્યથી શુભ રાગથી કે ક્રિયાથી મને હિત થશે, એ આદિ અનેક પ્રકારે જે પરવસ્તુમાં સુખબુદ્ધિ હતી, તે ભૂલ જાણી યથાર્થ સ્વરૂપનું ભાન થતાં, સ્વરૂપ સન્મુખ વૃત્તિ થઈ એટલે તે પરનો અકર્તા થયો. શિષ્યને આત્મજ્ઞાન=(બોધબીજ) પ્રગટ થતાં પોતાનો અનુભવ કથનવડે કહે છે. " ભાસ્યું નિજ સ્વરૂપ તે શુદ્ધ ચેતનારૂપ; અજર અમર અવિનાશી ને દેહાતીત સ્વરૂપ " મિથ્યાદર્શનશલ્ય, પુણ્યપાપ રાગાદિ, દેહાદિ પ્રત્યે અહંત્વ, મમત્વ, અને કર્તાભોક્તાપણું છે તેને વિભાવ કહે છે. પણ " વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય " એ રીતે વિભાવ ટળે છે. અજ્ઞાનને કારણે ઉપયોગ પરભાવમાં વહેતો હતો તે ઉપયોગ બદલાવીને, પોતાના સહજ શુદ્ધસ્વરૂપમાં પરિણમાવ્યો, તે ઉપયોગ પરનો સાક્ષાત્ અકર્તા છે. ૧૨૧.

હવે શિષ્ય પોતાનું નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ જણાવે છે—

અથવા નિજ પરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ;
કર્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ. ૧૨૨.

અજ્ઞાનભાવે પરભાવનો, દેહાદિ શુભાશુભ ઉપાધિ ભાવનો કર્તા ભોક્તા ભૂલપણે થતો હતો, મનાણો હતો, તે સ્વાધીનપણે, અભૂલ સ્વભાવે અબંધભાવે પરનો અકર્તા થયો. અવસ્થામાં પરભાવના કર્તા ભોક્તારૂપ અજ્ઞાનવડે ભૂલરૂપ માન્યતા કરી હતી તે અભૂલપણે સ્વભાવના જ્ઞાતાપણે ટાળી, એ રીતે પોતાના સહજ સ્વરૂપનો નિર્વિકલ્પપણે કર્તા ભોક્તા જીવ થયો. આત્મામાં જ અભેદનયે અનાદિ અનંત કર્તા ભોક્તાપણું છે. પણ પોતે પોતાના સત્ સ્વરૂપને ભૂલીને, પરનો કર્તા ભોક્તા માન્યો હતો તેથી ઊંધી શ્રદ્ધા, ઊંધું જ્ઞાન અને ઊંધું ચારિત્ર હતું. એ રીતે જીવ રાગદ્વેષનો કર્તા અને સુખદુઃખરૂપ કલ્પનાનો ભોક્તા થતો હતો. પણ જ્યારે " ભાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે

શુદ્ધ ચેતનારૂપ" એટલે કે આત્માની યથાર્થ પ્રતીતિ (સમ્યગ્દર્શન) અને સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં પૂર્ણ કૃતકૃત્ય, નિરુપાધિક પોતાનું સ્વરૂપ જેવું હતું તેવું જ જાણ્યું. તે અભેદ સ્વરૂપમાં પરનું કંઈ કરવાનું અને ભોગવવાનું નથી; જે કંઈ કરવા ભોગવવાનું છે તે સ્વજાતિનું જ છે. તે નિરાલંબન સહજ સ્વભાવનું કાર્ય છે. જ્ઞાનની (જ્ઞાતા શક્તિની) નિર્મળતામાં થવું, કરવું, રમવું, ટકવું, ઠરવું, તે જ્ઞાનક્રિયાનું કરવું છે. તે અવસ્થા (પર્યાય) પૂર્ણ થતાં અવ્યાબાધ અનંતસુખને ભોગવવાપણું છે. પ્રથમ જે રાગદ્વેષનો કર્તા અને કલુષિત ઉપાધિભાવનો, હર્ષશોકનો સુખદુઃખપણે ભોક્તા પોતાને માન્યો હતો, તે ભૂલ ટાળીને નિજસ્વભાવમાં ઠર્યો. એટલે "વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં થયો અકર્તા ત્યાંય" એ રીતે સમ્યગ્દર્શન થયું, એટલે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, શુદ્ધ ચેતના છે, જ્ઞાનની ચેતનામા ચેતવું એટલે જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થવું એવો ભાવ પ્રગટે છે. આ સમ્યગ્દર્શન થતા પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિતિ થઈ, તેને નિજ પરિણામમાં ટકવું, કરવુ, છે તેવો થવું કહેવાય છે. શુભાશુભ રાગાદિ પરિણામ તે અશુદ્ધ ચેતના છે. સત્ય બોલવાના કે અહિંસાના પરિણામ તે પુણ્ય પરિણામ છે. અને અસત્ય બોલવાના કે હિંસાના પરિણામ તે પાપના પરિણામ છે, બેય જાતના ભાવ તે શુભ અશુભ રાગની અશુદ્ધ પરિણતિ છે, મોહકર્મના ઉદયજન્યભાવ છે, તે જીવનું લક્ષણ નથી. હું પરજીવને દુઃખ ન દઉં, મેં તેને ન માર્યો, મેં તેની દયા પાળી, એવા શુભ પરિણામ પણ ચેતન ગુણથી વિપરીત કષાયભાવ છે. તે અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં હોય છે, કારણકે-તે કર્મભાવને માગે માનવો તે સ્વરૂપની હિંસા છે. મનની શુભ વૃત્તિ દયા કરવાના પરિણામ પણ શુભ રાગ છે. તે મોહકર્મનો ભાવ છે, તેને ગુણકર સુખકર માનવો તે મહા અજ્ઞાન છે. માટે શુભ હો કે અશુભ હો તે બધાં પુણ્યપાપબંધક અશુદ્ધ પરિણામ છે. તેને ઠીક માને. મનાવે કે રૂડું જાણે તે અજ્ઞાની છે. વિભાવ પરિણામથી રહિત આત્મા છે, તેથી "નિજ પરિણામ જે શુધ્ધ ચેતનારૂપ" છે તે જ ઉપાદેય છે. મન, વાણી, દેહની ક્રિયા, પુણ્ય, પાપ કે શુભરાગનું કર્તવ્ય જીવનુ માનવું તે મિથ્યા છે ભ્રમણા છે. એક પરમાણુમાત્રના સંબધ રહિત જે શુધ્ધ ચેતનાનું સ્વરૂપ પરમાર્થે છે, તે જેમ છે તેમ

અહી કહ્યુ છે શ્રીમદે ધરતુ કઇ કહ્યું નથી, પણ અનત જ્ઞાનીઓએ માનેલુ કહ્યું છે છતા ઘણા જીવો આક્ષેપ કરે છે કે આમા તો ક્રિયા ઉડાડે છે પણ જે કોઇ વીતરાગ જ્ઞાની પુરુષના આશયને સમજ્યા નથી તે મિથ્યા આક્ષેપ કરે છે અનત જ્ઞાનીનો આત્મા અને એ આત્મા કાઈ જુદી જાતનો નથી જ્ઞાન, દર્શન સ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાન-પિંડ છે તે જાણે, પણ પરતુ શુ કરે? જીવનુ લક્ષણ ચેતના છે તે પોતાની સ્વશકિત છોડીને, અન્યથા પરિણમે એમ માનવુ તે મિથ્યા છે ચેતવુ એટલે જાણવુ તેમા દુ ખ નથી, ઉપાધિ નથી, તેમજ પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષ કરવાનો સ્વભાવ નથી દેહમા કાઈ પ્રહાર થાય, પીડા થાય, તેની વેદના જીવને થાય એમ જીવ માને છે, પણ ખરી રીતે એ રાગ અને મમતાનુ દુ ખ છે આત્મામા કાઇ થતુ નથી જો દેહના કટકા થાય તેનુ દુ ખ થતુ હોય તો મુનિ ધર્માત્માને દુ ખ થવુ જોઇએ આત્મા અરૂપી છે કોઈ શસ્ત્રથી પકડાતો નથી, પણ અનાદિથી દેહા ત્મબુદ્ધિમા પકડાણો છે, તેથી હુ પકડાયો, હુ હણાયો એમ માને છે. શરીરના રજકણોનો સ્વભાવ છે તેથી સ યોગ વિયોગપણે ગળવુ મળવુ થાય છે, છેદન, ભેદન સ્વય પરન્તુ તેના કારણે થાય છે, પુદ્ગલના અનત રજકણો પીલાઈ જાય તેને આત્મા જાણે ઘાણીમા મુનિના દેહના રજકણ પીલાણા તેમા મુનિને કાઇ દુ ખ નથી દુ ખ તો મોહ ભાવમા છે શ્રેણીક મહારાજા નરકમા છે, ત્યા તે દુ ખ ભોગવતા નથી, પણ પોતાના આત્માની શાતિ અનુભવે છે

શ્રીમદે કહ્યુ છે કે – "પ્રથમ દેહ દ્રષ્ટિ હતી તેથી ભાસ્યો દેહ (દેહમા શુભાશુભ રાગ, તથા પરદ્રવ્યો સમજી લેવા) હવે દ્રષ્ટિ થઈ આત્મમા ગયો દેહથી નેહ (પ્રેમ)" પ્રથમ દેહની દશામા ફેરફાર થયે, એટલેકે રોગ થયે, પોતે સ્વય દેહના ભાવપણે કર્તા ભોકતા થતો હતો, તે અશુદ્ધ ચેતનાનુ એકાગ્રપણુ છૂટ્યુ, અને શુભ અશુભ રા ગાદિ અશુદ્ધ પરિણામથી છૂટીને શુદ્ધ ચેતનાનો કર્તા ભોકતા થયો આ સમ્યગ્દર્શનનુ લક્ષણ છે, સમકિતીનુ સ્વરૂપ છે, આમા બીજુ કઇ કરવાનુ ન આવ્યુ તેમ આ કાઇ ઊચામા ઊચી વાત નથી, પણ જૈન દર્શન મોક્ષમાર્ગનો એકડામા એકડો છે આ સિવાય બીજુ હોય

તે મિથ્યા માનવું. ૧૨૨.

શિષ્ય સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાનનો કહેલો મોક્ષમાર્ગ સમજ્યો તેનો પ્રમોદ કરે છે. અને કહે છે કેઃ—

મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંથ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ. ૧૨૩

સદ્‌ગુરુ પ્રત્યે શિષ્ય કહે છે કેઃ—આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધતા એટલે તેની છેલ્લામાં છેલ્લી પૂર્ણ પવિત્રદશા સહિત, યથાર્થ સ્વરૂપ આપે ટુંકામાં સારરૂપે સમજાવ્યું, તે સ્વરૂપની સમજણ, પ્રતીતિ અને તેનું સાધન ત્રણે અભેદરૂપ આત્માજ છે. આત્મા આનંદઘન શુદ્ધ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે. તેમાં પુણ્ય, પાપ, રાગ, મળ, મેલ આદિની ક્રિયા નથી. મિથ્યા અભિપ્રાય રહિત આત્માની પૂર્ણ કૃતકૃત્ય મોક્ષસ્વભાવની પ્રતીત, (શ્રધ્ધા) તેનું નામ સમ્યગ્‌દર્શન છે. સમસ્ત પરદ્રવ્યથી ભિન્ન સ્વાધીન પવિત્ર જ્ઞાયક આખો આત્મા, તેનું જ્ઞાન અને તે જ્ઞાનમાં ટકી રહેવું, ઠરવુ, એકાગ્ર થવું તે ચારિત્ર, એનું નામ વૃતિ પચ્ચખાણ છે. આત્મધર્મ છે, સંવર છે, પ્રતિક્રમણ છે. એ વિના ધર્મ નથી. એ સિવાય બધાં ચારિત્ર આદિ બાહ્ય છે, પર છે, કર્મભાવ છે, બંધભાવ છે, હું કોણ છુ તેની ઓળખાણ નથી તે શેમાં વર્તે? સ્વભાવમાં વર્તે તે 'વ્રત' કહેવાય. સ્વસ્વરૂપનું અવિરુદ્ધ ભાન નથી તે વર્તે કયાં? ભાન વિના જડ ભાવમાં, બંધ પ્રસંગમાં વર્તે. શુદ્ધતાની શ્રધ્ધા, શુધ્ધતાનું જ્ઞાન અને વર્તન એ જ મોક્ષમાર્ગ છે. આવો નિર્ગ્રંથ સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થંકર પરમાત્માનો પ્રરૂપેલો માર્ગ, હે ગુરુદેવ! આપે સંક્ષેપમાં સમજાવ્યો, આ સિવાય તીર્થંકર વીતરાગનો બીજો માર્ગ નથી. વીતરાગની આજ્ઞાના નામે જે કોઈ જ્ઞાન સિવાય બીજું કહે તે કર્મભાવ, બંધભાવ, અજ્ઞાનભાવ માનવો. ત્રણેકાળે અનંત જ્ઞાનીનો એકજ મત છે. જેમાં રાગદ્વેષ અજ્ઞાન નથી, એવા નિર્ગ્રંથ વીતરાગ સર્વજ્ઞનો માર્ગ ત્રણેકાળે એકજ હોય. અનંતજ્ઞાની ભગવંતોને શું કહેવું છે તે આશય સમજ્યા વિના, જે કોઇ એક તત્ત્વમાં બીજું કર્તવ્ય નાખે ... નિમિત્તના ઉપચાર વચનને આત્મામાં

ખતવે છે તે મિથ્યાત્વી છે સર્વજ્ઞ વીતરાગને સમજ્યા વિના બહારથી
બીજુ મનાયુ છે જૈનદર્શન તે સનાતન નિર્ગ્રંથ ધર્મ છે ત્રણેકાળ
એ એક જ ધર્મ જયવંત છે ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવંતે
પછી બાર વર્ષ દુષ્કાળ પડવાથી બે ફાંટા પડી ગયા તે પંચમકાળ હુંડા-
અવસર્પિણી કાળનો મહિમા છે તેમા વીતરાગના નામે અન્યથા માન-
નારા ઘણા છે પુણ્ય પાપ, રાગદ્વેષ મારા, પરંતુ કર્તવ્ય મારૂ એમ
માનનારા અજ્ઞાની છે તે વિભાવ માન્યતારૂપ ભૂલદશાને ટાળીને શુભ
અશુભ રહિત, શુદ્ધભાવમા ટકી રહેવુ એ જ મોક્ષમાર્ગ છે આત્માની
સાચી પ્રતીતિ થઈ છતા શુદ્ધતામા સ્થિરપણે એકાગ્રપણે ટકી ન રહે
વાય એ જુદી વાત છે તે ચારિત્રની નિર્બળતા છે, પણ ત્યા દર્શન સબધી
દોષ નથી અભિપ્રાયમા તો નિશંકતા વર્તે છે શુભ અને અશુભ
ભાવ બેઉ અશુદ્ધ અધ્યવસાય છે, તે કર્મભાવ છે, તે મારા નથી,
કારણકે પોતાનુ શુદ્ધસ્વરૂપ પરથી ભિન્ન, પોતાને વિષે નિશ્ચય અવ
ભાસ્યુ છે જે દયા કરવાના શુભ હિંસા કરવાના અશુભ પરિણામને, તથા
દેહાદિના કામને પોતાના માને છે તેને પોતાના સત્સ્વરૂપનો અનાદર છે
તેથી અનંતજ્ઞાનીની આશાતના છે, કારણકે તેણે આત્માને રાગવાળો
માન્યો, તેમા ઠીક માન્યુ, તે કર્તવ્ય માન્યુ 'કર્તાનુ ઇષ્ટ તે કર્મ' કર્તા
પોતાનુ વ્હાલુ જે કર્મ (કાર્ય) તેને કેમ છોડે ? ન છોડે માટે જેને દેહા
દિમા કર્તાપણાની રુચિ છે તેને પવિત્ર વીતરાગી આત્માની રુચિ ન જ હોય
એટલે કે અરુચિ, દ્રોહ હોય જ જેણે સત્સમાગમ વડે સદ્ગુરુના ઉપ
દેશથી, પોતાના પૂર્ણ શુદ્ધ આત્માને અસગ અબધ, એકરૂપ જ્ઞાતાપણે
સ્વીકાર્યો તેણે સત્સ્વરૂપ દેવ, ગુરુ, ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેમા
આત્મા સ્વાધીન શુદ્ધ છે, તેનો પણ સ્વીકાર થયો અનંત નિર્ગ્રંથ
ભગવંતોનો સ્વભાવ પોતાથી પોતાવડે જાણ્યો, તેથી પોતામા જાગીને
કહ્યુ કે " મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા તે પામે તે પંથ, સમજાવ્યો સક્ષે
પમા સકળ માર્ગ નિર્ગ્રંથ " નિર્દોષ વીતરાગ પુરુષોએ અનંત જ્ઞાનીએ
કહેલો, માનેલો, આત્માનો ત્રિકાળી ધર્મ સ્વીકાર્યો, એટલે પોતાનો
પણ તેમા સ્વીકાર થયો જેમ બીજનો ચંદ્રમા ઊગ્યો તે ત્રણ પ્રકાર
એક સાથે દેખાડે છે, બીજ દેખાય, આખો ચંદ્ર દેખાય, કેટલો
ઉઘડવો બાકી રહ્યો તે પણ જણાય છે તેમ સમ્યગ્દર્શન થતા પૂર્ણની

પ્રતીતિ, કેટલો ગુણ એ જાતનો પ્રગટયો, અને કેટલો બાકી રહ્યો તે એક સાથે જણાય છે.

"સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં" એટલે સકળ માર્ગનો સાર સમજાવ્યો. આ પંચમ કાળમાં ધન્ય ધન્ય અવતાર. આયુષ્ય ટુંકું તેમાં આપ શ્રી ગુરુ ભગવાન મળ્યા. તેથી મને અપૂર્વ આત્મભાન આવ્યું કે મારો નિશ્ચય મોક્ષ છે. શિષ્યનો ભકિતભાવ, ઉત્સાહ ઉભરાય છે, આલ્હાદ આવે છે. આત્મ પ્રમોદ પ્રગટે છે. જેમ સૂર્યને દેખતાં જ સરોવરમાં રહેલું સહસ્રમુખી કમળ વિકસીત થાય; તેમ ભકત હૃદય શ્રી સદ્ગુરુ ભગવતને દેખીને પ્રફુલ્લિત ભાવથી ભકિત કરવામા ઉલ્લસિત થાય છે, અને સાધક સ્વભાવથી બહુમાન કરે છે. ૧૨૩.

શિષ્ય અહીં શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનનો ઉપકાર દર્શાવે છે—

અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો! અહો! ઉપકાર. ૧૨૪.

'ગુણવંતા જ્ઞાની અમૃત વરસ્યારે પંચમ કાળમાં'........ અનંતવાર વીતરાગની આજ્ઞાને નિર્ગ્રંથધર્મના નામે વિપરીત માર્ગનું સેવન કર્યું, તે ભૂલ નિર્દોષ અભૂલ સ્વભાવના ભાનવડે ટાળવાથી અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે. આમાં વારંવાર 'અહો' આવે છે. અતીન્દ્રિય આનંદ અમૃતના સાગર પંચમ કાળમાં ઊછળ્યા. અહો! આશ્ચર્ય અહો!

પોતાના પુરુષાર્થને ઉપાડવા સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરી શિષ્ય અર્પાઈ જાય છે, તે અર્પણતામાંજ લોકોત્તર વિનયનો અપૂર્વ મહિમા છે. તે લાયક શિષ્યમાં વર્તે છે. તે કહે છે કે હે! પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ, અહો! અહો! કરુણાના અપાર સમુદ્ર સ્વરૂપ, આત્મલક્ષ્મીવંત આપ પ્રભુએ આ પામરપર આશ્ચર્યકારી પરમ ઉપકાર કર્યો છે, તે મનના પરિણામદ્વારા તમારો ઉપકાર હું કેમ ગાઈ શકું? વાણીથી પણ કેટલું કહી શકું? માત્ર વિકલ્પ રહિત સ્વભાવમાં ઠરી જાઉં, સમાઈ જાઉં, એજ કૃતકૃત્યતા છે. હે શ્રી ગુરુ, આપની અપાર સિંધુ સમાન

નિષ્કારણ અકષાય કરુણા છે. મારામાં અનંતગુણી પામરતા દેખાય છે, પણ તે પામરનાસાથે અનંતગુણનું ભાન છે, અને બેહદ વીર્યનો ઉપાડ છે, પુરુષાર્થ છે

કરુણાના બે પ્રકાર છે એક પ્રશસ્ત વિકલ્પ તેમાં પણ અસ્થિરતાથી છૂટીને નિર્વિકલ્પ સ્થિરતાનો ભણકાર છે, અને બીજો પૂર્ણ વીતરાગ સ્વરૂપ અરિહંત પરમાત્મા, તીર્થંકર આદિ સર્વજ્ઞદેવ જેમને અકષાયકરુણા છે પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડવા માટે ઉપકારીને ઓળખી તેમા ઉપકારીપણું આરોપી શકાય છે, તેમાં સતનું બહુમાન છે શ્રીમદ્‌નો સમ્યગ્‌દર્શન માટે પત્ર છે કે–હે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના હેતુભૂત સમ્યક્‌દર્શન તને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર હો. “હે ! શ્રી કુંદકુંદાદિ આચાર્યો ! તમારા વચનો પણ સ્વરૂપાનુસંધાનને વિષે આ પામરને પરમ ઉપકારભૂત થયા છે તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર કરૂ છુ ” તેમા અનંતગુણને તથા પરમ ઉપકારીને ઓળખીને સતનુ બહુમાન લાવી પોતાની પામરતા (નિર્માનતા) વર્ણવી છે સદ્‌ગુરુને અહો ! અહો ! બે વાર કહ્યુ છે અને ઉપકારમા બે વખત ‘અહો’ શબ્દ છે તે વડે અપૂર્વ આશ્ચર્ય કહ્યું જેમ નિર્ધનને કોઇ લાખ રૂપીઆ આપી દે તો તેને કેવો હર્ષ થાય ? તે તો વિકારીભાવ છે, તેમ અહી તો અતીન્દ્રિય નિરાકુળ આનંદ છે. ઉપકાર સમજનાર ઉપકારીનુ બહુમાન કરે છે, તેમા પોતાના ગુણનો આદર છે ગુણ પ્રગટયો એટલે નિર્માનતા પ્રગટી સ્વચ્છંદ ટાળીને સ્વાધીનતા પ્રગટી એટલે ગુરુભક્તિનુ મહામાન ઊછળ્યા વગર ન રહે. અને શ્રી ગુરુનો ઉપકાર પણ ગાય જ ગુણ તો પોતામાથી પ્રગટ કરવાનો છે, પણ છદ્મસ્થ અપ્રજ્ઞ હોય ત્યાસુધી અલ્પ પ્રશસ્ત રાગ રહે છે અને પાછળ વિકલ્પના અભાવરૂપ પુરુષાર્થ હોય છે શ્રી ગુરુને અકષાય કરુણા છે, એમ સમજીને સદ્‌ગુરુને સાક્ષાત્‌ ભગવાન કહેવામા વિરોધ નથી ૧૨૪.

તા ૨૫—૧૧—૩૯

હવે શિષ્ય આનંદમા આવતા ‘શુ કહુ, શુ ધરૂ’ એમ કહે છે–

શું પ્રભુચરણ કને ધરૂં, આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તુ ચરણાધીન ૧૨૫

હે ! શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવંત, આપતો અનંત ઉપકારી છો. હું આપના ચરણ આગળ શું ધરું ? સદ્‌ગુરુ પરમ નિષ્કામ છે. જેણે આત્મા આપ્યો તેના ચરણ સમીપે બીજું શું ધરું ? એ પ્રભુના ચરણાધીન વર્તું, એમાંજ સાચો વિનય છે. શિષ્ય એમ ન કહે કે મારા ઉપાદાનની તૈયારી હતી, તેથી મને વાણીનો એવો યોગ થયો; મારાં પુણ્ય હતાં તેથી તે નિમિત્ત થયા, એવી ભાષા—વિકલ્પ પણ ન હોય, પણ નમ્રતાથી તે નમતો ઢળતો રહે છે.

સદ્‌ગુરુ ઉપદેશના દાતા છે તે ઉપચાર કથન છે. વીતરાગ કોઈ રાગ ઇચ્છા ન હોય, આ જીવ ધર્મ પામે તો સારૂં એવો વિકલ્પ પણ ન હોય. જો એટલો પણ રાગ હોય તો તે વીતરાગ નથી. શુભરાગની અલ્પવૃત્તિ પણ કષાય પરિણામરૂપ અશુદ્ધ ભાવ છે; પણ નિષ્કારણ—કરુણા શ્રી સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનને છે. એમ ભક્તો આરોપ કરે છે. તેમને કોઇ ઉપર દયાનો વિકલ્પ તથા ઉપદેશ દઉ એવો શુભ રાગભાવ નથી; પણ પૂર્વના પુણ્યના ઉદયનો વાણીયોગ–ભાષાવર્ગણા નીકળી જાય છે. વીતરાગ ભગવાન બોલે નહિ; વાણી સહેજે છૂટે છે. સાંભળનારના પુણ્યનો યોગ છે, નિશ્ચયથી એમ છે છતાં શિષ્ય સમજીને પોતાને અનંત ઉપકારનું ઇષ્ટ નિમિત્ત ગણીને, તેનું મહામાન વિનય કરે છે. ગણધરદેવ પણ કહે છે કે "અપૂવયણા" હે સર્વજ્ઞ ભગવાન આપે અનંત ઉપકાર કર્યો છે. ભગવાનને ઉપકારનો વિકલ્પ પણ નથી, છતાં ભક્તો પોતાનો એ નિમિત્તે પુરુષાર્થ ઉપાડે છે, અને વિનય કરે છે, સતનું બહુમાન કરવા અંતરથી ઊછળી પડે છે. પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડતો, કષાયને ટાળતો સ્વરૂપ ભક્તિનો પુરુષાર્થ ઊછાળી બેહદ સ્વભાવનો પ્રમોદભાવ કરે છે, કે હે નાથ ! આપે મને આત્મા આપ્યો. આપ અકષાય કરુણાના દાતાર છો. આપ તારનાર તીર્થસ્વરૂપ છો; એમ ઉપકારીનો ઉપકાર હૃદયમાં સમજતો, વીતરાગના સ્વરૂપને ઓળખીને સતનું બહુમાન કરે છે. અનંતકાળની અશાંતિ ભૂલ ટળી, અને પરમ શાંતિનું અંતર વેદન પ્રગટ થયું; તેથી જ્યાં જુએ ત્યાં જ્ઞાનીનો ઉપકાર દેખે છે, બીજું દેખતો નથી. વિકલ્પમાં બેઠો હોય ષટ્ આવશ્યક ક્રિયાનું જ્ઞાન કરતો હોય, છતાં તે સતનો વિનય કરે

છે, આદર કરે છે. શાસ્ત્રમાં વ્યવહારની—નિમિત્તથી વાણી બોલાય છે, જેમ ઘીનો ડબો કહેવાય છે, તેમ વીતરાગ ઉપર પોતાના ભાવનો આરોપ કરીને વાણીમા જે ઘટે તે બધુંય કહેવાય. પુરુષાર્થ ઉપાડતો નિમિત્તમા ઉપચાર કરીને પોતાનો વિનય ભક્તિભાવ ઉપાડે છે. ધર્મોતમા અંતરમા વિવેક સમજીને તીર્થંકર, સદ્‌ગુરુદેવ આદિ વીતરાગ સત્પુરુષોનુ બહુમાન કરે છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ સત્‌સ્વરૂપ છે, નિર્દોષ વીતરાગ છે, સત્‌નો આદર તે પોતાના ઇષ્ટ ગુણનો આદર છે. એ ત્રણે વીતરાગ સ્વરૂપ છે. વીતરાગની ભક્તિ પ્રશસ્ત રાગ છે, છતાં તે રાગનો રાગ નથી. કોઈ પણ રાગ સર્વથા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) માને છે, છતા જ્યાંલગી અધૂરી સાધકદશા છે, ત્યાંલગી પ્રશસ્ત રાગના પુરુષાર્થ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનનો એવો મહિમા છે કે ત્રણેલોક તેને અનુકૂળ છે, સત્‌સ્વરૂપના સાધકને કોઈ વસ્તુ બાધક નથી.

શિષ્યને સાચા સ્વરૂપની બોધબીજની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી સદ્‌ગુરુનું મહામાન કરે છે. નિર્માનતા દ્વારા પુરુષાર્થનું વીર્ય ઉલ્લસે છે, અને સ્વરૂપ ભક્તિમા સદ્‌ગુરુને જ કલ્યાણકારી કહે છે. નમોત્થુણં સ્તુતિમા આવે છે કે હે પ્રભુ! આપ 'જીવદયાણં' આપેજ મને જીવ આપ્યો, એમ ઇષ્ટ નિમિત્તમા પોતાના ગુણનો આરોપ કરીને, સદ્‌ગુરને અનત ઉપકારના કરવાવાળા કહે છે. સ્થિરતાનું બહુમાનપણું એ પૂર્ણ સ્વરૂપની સ્થિરતાનો પ્રેમ છે. મને અનતકાળમાં આત્માપણાનું ભાન ન હતું તે આપે જ યથાતથ્ય બતાવ્યું હું જડ જ હતો તે જડતા પલગાવીને આપે જ મને જીવત "આત્મા" આપ્યો, હું મને ભૂલીને પુણ્ય, પાપ, રાગાદિમાં મારાપણાની કલ્પના કરીને પરવસ્તુમા ચેતનધર્મ માનતો હતો, તે ભૂલ ટાળીને આત્માને એવો જાણ્યો કે હું તો શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન છું, સ્વાધીન છું, એમ સમ્યગ્જ્ઞાન થયુ, તે આપની કરુણાના પ્રતાપે છે. 'હું' આત્મા બન્યો માટે આપજ "જીવદયાણં" છો. સ્થિરતા–રમણતા સહિત, પૂર્ણ સ્વરૂપની મીટ માંડી સદ્‌ગુરુના શરણમા ઊભો રહી, વિકલ્પ તોડીને આખી પૂર્ણ સ્થિરતાને ભાવતો, રુચવતો સ્પર્શતો શિષ્ય કેવળજ્ઞાનના

ભણકાર દેખે છે; અને કહે છે કે આપના ચરણાધીન વર્તું; એટલે કે જેવું સ્વરૂપ છે તેવી શ્રધ્ધા જ્ઞાન અને જ્ઞાનની એકાગ્રતારૂપ સ્વ ચારિત્રમાં રમણતા કરૂં, તમારા ચરણકમળમાં વર્તું એ ઉપચાર છે, પણ ઉપકારીનો અનહદ ઉપકાર આવ્યા વિના રહે નહિ. તેથી શિષ્ય અનંતગુણના નિધિ સદ્‌ગુરુ પાસે પોતાનું દીનત્વ કહે છે, સાથે અનંત શક્તિનું ભાન છે. પણ જેને ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા કેવો છે, કેવડો છે તેની ઓળખ નથી; અને કહે અમે આત્મા છીએ, એમ અમને ખબર નહિ હોય? એવો ખોટો દાવો કરે છે. તે આત્માને નામે મન, વચન, કાય એટલે યોગની ક્રિયામાં, શુભ પરિણામમાં ધર્મ માનીને સંતોષાઇ ગયા હોય છે. તેને સાચું સમજવાનો અવકાશ રહેતો નથી તે ભકિત કરે છે તોપણ રાગની, કષાયની ભકિત કરે છે. ભાન વિના ભકિત કોની? અહીં શિષ્ય સમજીને અંદરથી વિવેક, જાગૃતિ સહિત સદ્‌ગુરુનો (સત્‌નો) વિનય કરે છે હે નાથ! આપેજ આત્મા આપ્યો. પોતે જાણ્યું કે એક પરમાણુ માત્ર મારૂં નથી. એટલે મન, વચન, કાયા આદિ દેહભાવથી રહિત થઇને આપની આજ્ઞામાં વર્તું. પરમાત્માનો સેવક પરમાત્મા જેવોજ હોય. આપ જે ભાવોથી પૂર્ણદશાને પામ્યા છો, તે ભાવે હું પણ આપની આરાધના વડે એકલો ચાલ્યો આવું છું. ૧૨૫.

અહીં શિષ્ય પ્રભુ આધીન વર્તવાની ભાવના કરે છેઃ—

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
દાસ, દાસ હું દાસ, છું તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬.

હવે આ દેહાદિ શબ્દાદિ વગેરે જે કંઈ મારૂં માન્યું હતું તેના મમત્વથી છૂટીને, તેનો હું સાક્ષી છું, એટલે કે આજથી સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાએ (પ્રભુને) આધીન વર્તું. હું તે પ્રભુનો દાસ છું, દીન દાસ છું. પૂર્વે અનંતકાળથી સાચી સમજણ વિના, સ્વરૂપની સાચી પ્રતીતિ વિના, અનંત સંસારમાં રખડવું થયું; તે એક પોતાના અજ્ઞાનથી થયું, અને તેથી 'પામ્યો દુઃખ અનંત' આત્માના નામે જે કંઇ પુણ્ય, દયા, સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્ય, વૃત્ત આદિ પૂર્વે અનંતવાર કર્યું; જે કર્યું તે બધુંય બીજું કર્યું, માત્ર એક આત્માને

જાણ્યો નહિ, માટે અનંતભવમાં અનંત દુઃખ પામ્યો. તે પરમપદ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ આપે સમજાવ્યું એટલે ભવિષ્યકાળમાં હું અનંત દુઃખને પામત તેનું મૂળ છેદ્યું, એવા શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવાનનો હું દાસ છું, દાસ છું, દીન દાસ છું. સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા અનુસાર આ પરમ તત્ત્વનો નિશ્ચય અને આશ્રય જ એક કર્તવ્ય છે, એવી સમજણ અને સમજણનો વિવેક, આત્મામાં વર્તતા પરમ ઉપકારીનો ઉપકાર સ્વીકારે છે ૧૨૬.

છ સ્થાનક વડે આત્મા ભિન્ન બતાવ્યો તેનો શિષ્ય ઉપકાર જાહેર કરે છે —

> ષટ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ,
> મ્યાનથકી તરવારવત, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્‌ગુરુદેવ, આપે દેહાદિથી આત્માને, જેમ મ્યાનથી તલવાર જુદી કાઢીને બતાવે તેમ, સ્પષ્ટ જુદો એક પરમાણુ માત્રના સંબંધ રહિત, (પરથી જુદો) બતાવી આપે અમાપ ઉપકાર કર્યો છે. મોક્ષ અને મોક્ષનો ઉપાય, આત્મા ચિદ્‌ઘન છે તેમાં જ બતાવ્યો. બાહ્યથી કઈપણ સાધનનો આશ્રય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં નથી, એમજ હોવાથી જેને અનંતગુણનું ભાન થયું છે, એવો શિષ્ય પોતાની પામરતા વર્ણવીને પુરુષાર્થ ઉપાડે છે. એ જ લોકોત્તર વિનયનો મહિમા છે, તેમાં જ પોતાનો મહિમા છે "ચેતન રૂપ અનુપ અમૂરત, સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો." મારું આત્મપદ પૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મા સમાન છે પણ ઊંધી દૃષ્ટિવાળાએ પરના નિમિત્તથી બંધવાળો ઉપાધિવાળો માન્યો છે, સિદ્ધભગવાન જેવો ન માન્યો તેથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સ્વાધીનપણું ભૂલીને પોતાને બંધવાળો, વિકારી માને તો વિકાર સ્વભાવ ઠરે, પણ ચૈતન્ય સ્વભાવ બંધરૂપ નથી, એક સમયમાત્રની ભૂલ વર્તમાન અવસ્થાની યોગ્યતાના કારણે હતી, તે એક ક્ષણમાં પલટીને પૂર્ણ સિદ્ધદશા પ્રગટ થઈ શકે છે. પૂર્ણતાને લક્ષે સાધક સ્વભાવ જેને ઉઘડ્યો તે હવે અંતર ચારિત્રની ભાવના કરે છે, કે હું મારા જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ ચારિત્રમાં લીન સ્થિર થાઉં. તેમાં એમ પણ આવ્યું કે મારામાં પરનું એકપણ કર્તવ્ય નથી, છતાં કોઈ

માને તો તે મિથ્યા છે. હું સામા જીવને સુખી કરી શકું, મેં અ-હિંસા અને દયા પાળી, પળાવી, મેં દેહાદિ ક્રિયારૂપ ચારિત્ર પાળ્યું એ માન્યતા મિથ્યા છે, તેમાં ધર્મ નથી, ચારિત્ર નથી અત્રે ચારિત્રની ભાવનાવડે સ્થિરતા વધારે છે. જેવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન છે અને તેમનું જેવું નિર્મળ ચારિત્ર છે, તેવુંજ મારૂં યથાખ્યાત ચારિત્ર શીઘ્ર પ્રગટ થાવ, એમ પુરુષાર્થ ઉપાડીને સત્‌નો વિનય કરે છે. તેમાં સદ્‌ગુરુ ઉપર નિક્ષેપ કરે છે કે હે નાથ! આપેજ આત્મા આપ્યો. હે પ્રભુ! આપનો ઉપકાર અમાપ છે. તે સમજે છે કે કોઇ કોઇની પર્યાયને લેતું દેતું નથી, કારણકે આત્મા સ્વયં સ્વાધીન તત્ત્વ છે, તે નિરપેક્ષ અને કષાય રહિત છે; નિર્વિકલ્પ છે. મનના વિકલ્પ અને વાણીદ્વારા સદ્‌ગુરુનો વિનય શી રીતે કરૂં? બસ! ઠરી જાઉં, એ એક લક્ષ છે, એ પૂર્ણ ચારિત્રની ભાવના છે. ૧૨૭.

ઉપસંહાર

હવે ઉપસંહાર કહે છેઃ—

દર્શન ષટે શમાય છે, આ ષટ સ્થાનકમાંહિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઇ. ૧૨૮.

છ બોલની પીઠિકા ઉપાડી ત્યારે કહ્યું હતું કે "ષટ્‌ સ્થાનક સંક્ષેપમાં, ષટ્‌દર્શન પણ તેહ, સમજાવવા પરમાર્થને કહ્યા જ્ઞાનીએ એહ" તેમ છ બોલનું સ્વરૂપ પુરૂં થતાં આ ગાથા કહેવામાં આવી છે. એ છ પદથી ષટ્‌દર્શનનું સ્વરૂપ પૂર્ણ શું, અખંડ કેવું હોવું જોઇએ, એકાંત અને વિરોધ કેમ છે, એ પણ સમજાવ્યું છે. તેને વિચારવાથી કંઈ શંકા રહે નહિ. જીવ નિઃસંદેહ થયો એટલે નિઃસંદેહ તત્ત્વની પ્રતીત, સ્થિરતા સાથે લઇને ઉપડયો છે- આત્માને પરથી જુદો સ્વાધિનપણે જેમ છે તેમ જાણ્યો તેણે સર્વજ્ઞ વીતરાગ પર-માત્માને જાણ્યા. જેવા પરમાત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ છે તેવોજ હું છું, એમ બધા પડખાથી નિર્ણય કર્યા પછી શંકા ન પડે. જે બાજુનો પવન ફરે, તે બાજુ ધજા ફર્યા કરે તેમ લોકો સાચા ખોટાનો નિર્ણય કર્યા વગર "જી મહારાજ" કરીને જ્યાં ત્યાં અર્પણતા કર્યા કરે છે, સમ-

ન્વય કરીને વિતથ મિથ્યાત્વને પોષણ આપે છે. તેને સાચો નિર્ણય ક્યાંથી થાય? ખરી પરીક્ષા વિના બહારથી જ ધર્મ મનાયો છે, અને તેથી "સૌ સાધન બંધન થયા" અનંતકાળમાં જે જે કંઈ-ઘણું કર્યું તે બધું ય મફતમાં ગયું, પણ આ જાતની વિધિ સહિત, અંતર તત્વની પરીક્ષા કરીને આ કહ્યો તે માર્ગ વિષે, અવિરોધપણે વિચાર કરે તો તેમાં કંઇ પણ સંશય રહે નહિ. આચારાંગ સૂત્રમાં એક સૂત્ર છે કે "આત્મા સદા સઉપયોગી છે" સ્વજ્ઞાનના વ્યાપારવાળો છે. તેમ લોકો ગોખી જાય, વાંચી જાય પણ આત્મા અરૂપી જ્ઞાન સ્વરૂપ છે તેનો અંતરંગ ઉપયોગ શું, તેની કાંઇ ખબર પડે નહિ, અને બહારથી ઉપયોગ માને, એટલે કે કંઇ લેવું, મૂકવું, જોઈને ચાલવું. પરની દયા કરવી, એ વગેરે જડની ક્રિયા અને કર્મભાવને આત્માનો ઉપયોગ માને છે, અને કહે છે કે અમે વીતરાગની આજ્ઞાને માનીએ છીએ; આ પોતાની ખોટી દૃષ્ટિએ ઉપયોગની ખતવણી કરી છે, વીતરાગને ઓળખ્યા વિના, વીતરાગના નામે કર્મભાવમાં ધર્મ માન્યો છે. ઘણાં પુણ્ય કર્યાં છતાં પાપાનુબંધી પુણ્ય હોવાથી સંસાર વધ્યો, ભવ ન ઘટ્યો. માટે જે પોતાના સ્વચ્છંદે અથવા સત્ અસત્‌ની પરીક્ષા વિના આત્મા માને છે, ધર્મ માને છે તે ખોટું છે. હું ભવી છું કે અભવી છું, અલ્પભવી છું, કે બહુ ભવવાળો છું એ આદિ સંદેહ રહ્યા કરે ત્યાંસુધી આત્માની ખરી પરીક્ષા થઇ નથી એમ જાણવું. કોણ જાણે આપણને ખબર ન પડે, કેવળી ભગવાન જાણે એમ લોકો કહે છે. પણ ભાઈ! તું કહેતો હતોને કે અમે દેવ, ગુરુ, ધર્મને માન્યા છે, આત્માની શ્રદ્ધા છે. પણ સંદેહ છે ત્યાં સાચી શ્રદ્ધાજ નથી. પોતાની ભૂમિકા દૃઢ થયા વિના, પ્રતીત સાચી નથી, અને સ્થિરતાનો પુરુષાર્થ પણ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ નિઃસંદેહ છે. આત્મા જ્ઞાનદશા પામ્યો છે તે જ્ઞાની જાણે છે. એક નિર્ણય યથાર્થ ભાનદ્વારા આવ્યો કે આત્મસ્વરૂપ ત્રિકાળ આમજ છે, એ નિઃસંદેહ નિર્ણય આવ્યો તેમાં પોતાનો, અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં સ્વીકાર થઇ ગયો છે, એવી સાક્ષી પોતાને જાતથી આવે છે. જે સ્વરૂપના ભાન સહિત (મનની ધારણા વિના) સહજ પ્રયત્નથી સ્વયં જાગ્યો તેને શંકા ન આવે. અહીં કેટલાક ઊંધા નિઃશંક પડયા છે તેની વાત નથી. શ્રીમદ્ નાની ઉમરમાં

કહે છે કે 'જ્યાં શંકા ત્યાં ગણુ સંતાપ, જ્ઞાન તહાં શંકા નહિ સ્થાપ.' જ્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન બોધિબીજ પ્રગટયું, ત્યાં અંતરથી સહજ સ્વરૂપ આત્મખ્યાતિ ચૈતન્યની જાહેરાત થાય છે. અને બેહદ સુખ સ્વભાવની શાન્તિ, તૃપ્તિ, સંવેદન વધતાં જાય છે પુરુષાર્થ સહિત નિર્ણય દેખાય છે. કોઈ ભગવાનને પૂછયા વિના પોતાની જાતને નિઃસંદેહ ખબર પડે કે મારે હવે એકાદ કે અમુક ભવ બાકી છે, વધુ ભવ નથી. તે નિઃસંદેહ થયો, નિશલ્ય થયો, તેનું વીર્ય પૂર્ણતાને લક્ષે સ્થિરતા સાધતું આગળ વધે છે. સ્વભાવે પરનો અકર્તા હતો તેથી વર્તમાનમાં અકર્તા થયો. ઉત્તરાધ્યયનમાં કહ્યું છે. अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य આત્મા શુભ અશુભ કર્મનો કર્તા છે, એમ શાસ્ત્રમાં ટુંકી ભાષા નિમિત્તની (ઉપચાર ભાષા) કહી. પણ ઘીના ઘડાની જેમ તે વ્યવહાર વચન માત્રને પકડીને શબ્દાર્થનો આગ્રહ કરે તો મિથ્યા ઠરે છે, માટે પરમાર્થ-સાચા અર્થનેજ સમજવો. જડનો કર્તા ભોકતા અજ્ઞાની પણ નથી, માત્ર અજ્ઞાની તેમ માને છે. જો આત્મા જડ કર્મનો કર્તા હોય તો આત્મા જડ થઈ જાય. યોગ્યતાના કારણે કથંચિત્ રાગદ્વેષનો કર્તા જીવને કહેવાય છે, તે અજ્ઞાનભાવ ટાળીને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરી શકાય છે જેમ સૂર્યના કીરણો હોય તેમ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમય સૂર્યના આઠ કિરણો (સદ્‌ગુણરૂપે) હોય છે. તેમાં (૧) મુખ્ય કિરણ આ ગાથામાં કહેલ નિઃશંકિત ગુણ છે. આત્મા અને સિદ્ધ પરમાત્મામાં શકિતપણે કિંચિત્ ભેદ નથી, બેહદ જ્ઞાનશકિતનો પિંડ, અજર, અમર, પૂર્ણ કૃતકૃત્ય છે. સમસ્ત વિરોધ દોષ રહિત અસંગ પૂર્ણ પવિત્ર હું છું એવી નિઃસંદેહ પ્રતીતિ પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાના પુરુષાર્થ સહિત વર્તે છે, તે જ જ્ઞાનની ક્રિયા છે. પોતાના નિઃસંદેહ અભિપ્રાયમાં ભૂલ, ભય, શંકા ન પડે તે નિઃશંકિત ગુણ છે. [૨] નિઃકાંક્ષિત ગુણનું કિરણ એવું છે કે મોટા પુણ્યપદ-ઈંદ્ર, ચક્રવર્તી, તીર્થંકરના પુણ્ય પણ સમ્યગ્દષ્ટિ ઇચ્છે નહિ. એક પૂર્ણ શુદ્ધ મારૂં આત્મપદ છે તે પ્રગટ થાય તે જ તેની ભાવના છે(૩) નિર્વિચિકિત્સ ગુણનું કિરણ એવું છે કે, પોતાના પવિત્ર ગુણની ઘાત ન થવા દે, અને રાગદ્વેષ અજ્ઞાનથી બચાવે તે વૈદપણું (જ્ઞાન ચિકિત્સા) છે. (૪) અમૂઢત્વ ગુણનું કિરણ એવું છે કે શુભ અશુભ પરિણામની વૃત્તિ ઊઠે તેની

વડે ચણીમાં-ભેદજ્ઞાનમા ન મુંઝાય, કે આ તે મારો ગુણ છે કે પરભાવ છે, કષાય છે કે અકષાય છે, એમ સ્વભાવ પરભાવને બરાબર જાણે. જાણવામા મુંઝાય નહિ, ભૂલે નહિ. (૫) ઉપગૂહન ગુણનું કિરણ એવુ છે કે, આત્મામાં સમ્યકત્વ મોહનીયના નિમિત્તથી થતાં સૂક્ષ્મ અતિસૂક્ષ્મ દોષને ટાળે, અને ગુણમાં બાધા ન થવા દે. (૬) સ્વરૂપની સ્થિરતારૂપ સ્થિતિકરણ ગુણનું કિરણ એવું છે કે, રાગદ્વેષરૂપ અ-સ્થિરતાને ટાળે, અને પોતાને અખંડ શાન્તિ સ્વરૂપમાં જ સ્થિર રાખે (૭) વાત્સલ્યગુણનું કિરણ એવું છે કે, પૂર્ણ સ્વભાવની રુચિ હોવાથી પૂર્ણ વીતરાગતા-શુદ્ધ પરમાત્મપદનો પ્રેમ છે, તેમાં સંસા-રનો પ્રેમ મુદ્દલ નથી. ગૌવત્સ સમાન સ્વસ્વરૂપની સાચી પ્રીતિ છે. (૮) પ્રભાવના ગુણનું કિરણ એવું છે કે, સમસ્ત પ્રકારે (બધા પડખાથી) પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સાવધાની રાખવાની ભાવના, ચારિત્ર ગુણની ખીલવટ કરીને સ્વગુણનો ઉદ્યોત કરે છે. સાધક સ્વ-ભાવ જયવંત વર્તો, વિજયવંત હો એવો પુરુષાર્થ ઉપાડીને આત્મ ધર્મની પ્રભાવના એવી કરવી કે, કેવળજ્ઞાનના સદેશા આવે, જાતની જાગૃતિના અપૂર્વ ભણકાર આવે કે હવે ભવ નથી. ૧૨૮.

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્‌ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ;
ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન ૧૨૯.

આગલી ગાથામાં નિ:સદેહપણુ કહ્યુ તે સમજવા માટે આઠ ગુણ સહિત નિ:સદેહપણુ આત્મામાં કેવી રીતે છે તે કહ્યું, અત્રે તેનાથી વિપરીત એટલે આત્મભ્રાંતિ [સંશય=ભ્રમણા] રહેવી, તેના જેવો કોઈ મોટો ગભીર રોગ નથી, એમ જણાવ્યુ. વસ્તુનો જે સહજ સ્વભાવ છે તેની પ્રતીતિ નહિ, અને બહારથી કંઈ કરો તો સંવર નિર્જરા થશે એમ બાહ્ય ક્રિયાથી આત્મધર્મ માની, ચૈતન્ય ઉપર શુભરાગની વૃદ્ધિ કરીને જીવ રાજી થાય છે પણ એવી ઊંધી માન્યતાને જ્ઞાની ભગવતો મિથ્યાદર્શન શલ્ય કહે છે, તે બધાં પાપો કરતાં પણ અતિ ઘણું મહાપાપ છે, સ્વય અપરાધ છે, સ્વહિંસા છે. સત્તર પાપ તે ચારિત્રના દોષ છે. અને આ મિથ્યાદર્શન શલ્ય તે મૂળ પાપની

જડ છે, તે દર્શનમોહ છે. શ્રીમદ્દે કહ્યું છે કેઃ—" જેમ જેમ અતિઅલ્પતા, અને મોહ ઉદ્યોત, તેમ તેમ ભવ શંકના અપાત્ર અંતર જ્યોત " એ યથાર્થ છે. કોણ જાણે શું થાશે, એ આદિ આત્મસ્વરૂપમાં ભ્રાંનિ, હું બહારથી ગ્રહણ ત્યાગવાળો છું, હું બંધવાળો છું, જડની ક્રિયાવાળો દયાવાળો છું, પુણ્યવાળો છું એ આદિ પ્રકારે પરવસ્તુમાં મારાપણું કરે છે તે જ અનંતુ ઝેરી બીજ છે. સ્વસ્વરૂપની ઊંધી માન્યના એ એકજ ભૂલ સંસારનું મૂળ છે. શ્રેણીક રાજાને ક્ષાયિક સમકિત ચોથું ગુણઠાણું હતું, એક મિથ્યાત્વ સિવાય સત્તર પાપ મદ રસપણે હતાં, છતાં પવિત્ર ધર્માત્મા હતા. તેઓ એકભવે મોક્ષ જશે, માટે પ્રથમ હું કોણ, કેવો છું, કેવડો છું, એ યથાર્થ રીને સમજો. જે આત્માનો ધર્મ છે, તેનાથી બીજું કર્યે બીજું થશે. આત્મામા ભ્રાંતિ અને બહારથી પુણ્યાદિ શુભ પરિણામની ક્રિયા કરે, કાયકલેશ કરે તે બાલ ચાલ છે. પાડાનો વાંક અને પખાલીને ડામ દે એની એ ઊંધાઈછે. અંતરંગ સ્વરૂપનું ભાન નહિ, અને મન, વચન, કાયાના પ્રયોગમાં મંડયા રહે, દેહના હાડકાંને સ્થિર હું રાખું છું, એ આદિ અભિમાન સહિતની ક્રિયાને સામાયિક માનવી તે મહા મિથ્યાત્વનું પોષણ છે. દર્શનમોહ એટલે સ્વરૂપની ભ્રમણા, તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સીતેર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની છે. તેની ઝેરી લાળને વશ જે જીવ છે તે સ્વગં અપરાધી થાય છે. તે ઊંધો પડયો સ્વાધીન છે પોતે જ સવળો પડે અને સદ્ગુરુનો આશ્રય કરે તો જ હિત છે, બાકી તેને કોઇ પરાણે સમજાવી શકે નહિ. પોનામાં અનંત શકિત ભરી છે, તેનો દુરુપયોગ તથા સદુપયોગ સ્વયં કરે છે, બહારનું કાંઈ કરી શકનો નથી. માત્ર જ્ઞાનમાં ઊંધાઈ કરે અને પોતાને અન્યથા માને. ઠાણાંગમાં બીજે ઠાણે ગાંડા–મૂર્ખ બે પ્રકારે કહ્યા છે.-તેમાં એકતો ભૂતાવિષ્ટ–ગાંડો છે. તેને તો કોઈ મંત્રાદિ પ્રયોગથી ડાહ્યો બનાવી શકે છે. બીજો ગાંડો તે મોહી જીવ છે તે સ્વયં પોતાને વિપરીતપણે માને છે. પરમાર્થને સમજતો નથી, અને કર્મભાવને પોતાનો ગુણ માને છે. પરપરિણામ તથા સ્વભાવ પરિણામનો તેને વિવેક નથી; એ રીતે સ્વચ્છંદમાં ટકયો છે; અર્થાત્ એવા ઊંધા નિઃશંક થઇ સંસારમાં પડયા છે. તેની ચેતના કોઈ ટાળનાર નથી.

પરમ મંગળિક છે, અને પૂર્ણિમા છે. શ્રીમદ્‌ની જ્યતિ છે. બીજુ, હજારો વર્ષથી જુનો જે ઊચામાં ઊંચો ગ્રંથાધિરાજ "ધવળ" જેના દર્શન કરવા હજારો લોકો જતા હતા. અને જેમાં સનાતન જૈનધર્મનું રહસ્ય છે, તે "ધવળ" શાસ્ત્રના આજે આનંદનિકેતનમા દર્શન થયાં તેમાં પ્રથમ "સિદ્ધ" લખ્યું છે. સમયસારમાં પણ રવિવાર આવ્યો હતો. સમયસારના દર્શન પણ રવિવારે થયા હતા, વળી સમયસારજીની સ્થાપના પણ રવિવારે થઇ છે.

શ્રીમદ્‌ના દેહના સમાગમમા ઘણા આવ્યા હશે, પણ તેમના સત્સમાગમમાં કોઇક વીરલા જ હશે. અહીં પ્રથમ મગળિક કહીએ.

"અહો ! શ્રી સતપુરુષકે વચનામૃતં, જગહિતકરમ્
મુદ્રા અરૂ સત્‌સમાગમ સુતિ ચેતના જાગૃતકરમ્"

સપ્રદાયનો આગ્રહ છોડી મધ્યસ્થપણે સાંભળવું તે હિતની વાત છે. શ્રીમદ્‌ના સમાગમમા ઘણા આવેલા પૈકી એક ભાઇ સંપ્રદાયના વલણવાળા અને મૂર્તિપૂજાના વિરોધી હતા પણ કાંઈક સરળ હતા. તેમના ગુરુ તથા બીજાઓ શ્રીમદ્‌ની નિંદા કરતા હતા. તે સાભળતાં જ તેમને અંદરથી (નાભિમાથી) નાદ આવ્યો કે અરે! તમે એ પુરુષની નિંદા કરશો નહિ, મેં તેમને એકવાર લીબડીમા જોયા હતા, મહા વૈરાગ્યવંત હતા, ખરેખર ધર્મની મૂર્તિ હતા. એ સતપુરુષ છે. એની નિંદા ન કરશો. જાણે ઊંડાણમાં પારાવાર દર્દ થતું હોય એવો અવાજ સહજ આવ્યો, વળી કહ્યુ કે એ મહાદેવને મિયા સાથે સરખાવશો નહિ. એની મુદ્રામા મેં જે વૈરાગ્ય જોયો છે, તેવો વૈરાગ્ય મેં કોઈ સાધુનો જોયો નથી. જુઓ આ તેમના શબ્દો. તેમને કાઇ શ્રીમદ્‌ની પરીક્ષા ન હતી, છતાં અંદરથી સતનો હકાર આવ્યો, અને ખોટાનો નિષેધ આવ્યો. માણસને મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ હોય તો જ સાચી પરીક્ષા કરી શકે. અંતરમાં ઊંડાણથી એ વૃદ્ધ માનવીને સહજ, ધારણા વિના, નાભીથી અવાજ આવ્યો કે હું એની નિંદા સાંભળી શકતો નથી. ડુંટિમાથી અવાજ–ગોખ્યા વિના, ધારણા વિના સહેજે ભણકાર આવેલો હતો. સત્પુરુષ પ્રત્યેનો આદર એટલે સતનો આદર

શું સુચવે છે? તે બતાવે છે કે તે પુરુષમાં કોઈ મહાન પવિત્ર યોગબળ રહેલું છે, કે એના સ્મરણો સાંભળતાં મુમુક્ષુને અતિ અતિ પ્રમોદ–આનંદ ઉપજે છે. છતાં પંચમકાળ છે, તેથી નિંદકો કોઈ કહે છે કે પોતાને પૂજવા ખાતર લખ્યું છે. અરેરે! આવા મતાર્થી લોકો મતાગ્રહને વશ થઈને, મિથ્યાગ્રહને પકડે છે. મહામોહને વશ સાચાનો નિષેધ કરી, પોતાને વિષે બોધીદુર્લભપણું વધારે છે. અહીં જે જન્મ જયંતિનું મંગળિક, જે લોકોત્તર મંગળિક કહેવું છે, તે ઉપરથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના હૃદયમાં શું હતું તે મુમુક્ષુ સમજી લેશે.

"અહો શ્રી સત્પુરુષકે વચનામૃતમ્ જગહિતકરમ્" એક વખત પણ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ભાવ વચનને શ્રવણ કરીને અંતરમાં ઓગાળીને, અંતરમાં ઊંડાણની સહજ હા આવી, ને બોધીબીજનો અંતરમાં (સ્વરૂપમાં) ટચ થયો, તેને સંસાર ન હોય. જ્ઞાની મળ્યા તેને ભવ ન હોય, ભવનો ભાવ ન હોય. એની સાક્ષી કોણ આપે? અંદરથી ખાત્રી આવે, કોઈને પૂછવા જવું ન પડે. "ભ્રંગી ઇલીકાને ચટકાવે તે ભ્રંગી જગ જોવેરે." ઇળને ભમરી ચટકો મારે, તેના ડંખના સ્મરણમાં આ શું છે, એ શું છે એ ઝંખના રહેતાં ભમરી બની જાય છે, કલેવર પલટાવી દે છે. એમ ચૈતન ભગવાન આત્મા પોતાને ભૂલીને, પરભાવમાં પોતાની હૈયાતિ ભૂલપણે માની બેઠો છે, તે જો સત્પુરુષના લક્ષે, એક વચન પણ યથાર્થ ગૂંજારવ કરીને, અંતર શોધમાં વર્તે તો તેને ભગવાન ત્રિલોકનાથપણું (સિદ્ધપદ) પ્રાપ્ત થયા વિના રહે નહિ. જ્ઞાનીના એક વચનને યથાર્થપણે જીવ સમજ્યો તો, યથાર્થપણે આત્માથી આત્મામાં સત્નો હકાર આવે જ. સાથે પરદ્રવ્ય–પરભાવના નકારવડે શુભાશુભ બંધનો પણ નકાર થઇ જાય છે [illegible] સત્પુરુષદેહ છતાં દેહાતીત દશામાં વર્તે છે, તેના [illegible] નારની દૃષ્ટિમાંથી આખો સંસાર [illegible] ન કરમહારાજ કહે છે [illegible] ચાર્ય

આખં

ચિત્તથી સાંભળી કે 'બધા આત્મા અખંડ, અસંગ, સ્વાધીન, ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે' અને તેમાં રહેલ વાચ્યનો ભાવ જે જીવે ગ્રહણ કર્યો તે જીવ ભાવિ નિર્વાણનું ભાજન છે.

"અહો! શ્રી સત્પુરુષના વચનામૃત જગહિતકરં." સત્પુરુષ, સદ્ગુરુનું જેને લક્ષ થયું, તેને સદ્ગુરુ અને તેમની ઉપકારી વાણીનું બહુમાન વર્તે છે, તેથી તે કહે છે કે જગતનું હિત એ અપૂર્વ વાણીથી જ છે, બીજો કોઈ સત્માર્ગનો ઉપાય નથી. જે જીવે અંતરમાં ભાવ વચનનો વ્યંજનાવગ્રહ વડે ટચ કર્યો, તેને જ સત્પુરુષ મળ્યા પ્રમાણ છે. દેહના દર્શન તો અનંતવાર થયા, પણ જે દર્શનથી સત્પુરુષની પ્રતીતિ થાય તે જ દર્શન ખરું છે, તેને જ સત્પુરુષ તથા તેમના વચનામૃતનું સફળપણું છે. વળી સત્પુરુષની મુદ્રા પરમ ઉપશમ રસ-ભરી વૈરાગ્યમૂર્તિ છે. અંદરથી સ્વભાવ પ્રગટયો એટલે દેહની મુદ્રા પણ તેવીજ પ્રગટે. જે મુદ્રાના અંતરભાવે દર્શન થતાં, આત્માનું દર્શન પ્રગટે એ જાતનો ભાવ કેવો અપૂર્વ હશે, કઈ જાતનો હશે તે સમજવું. તીર્થંકર ભગવાનનો દેહ પરમ ઔદારીક શ્વેત સ્ફટિક રત્ન જેવો થઈ જાય છે, અને તેના નજીકથી દર્શન કરનારને જાતિ સ્મરણજ્ઞાન થાય છે, અને સાત ભવ દેખાય છે, તે પ્રભુના જન્મ દિવસને મહા કલ્યાણક કહેવાય છે. જેને ત્રણલોકના નાથનું બિરુદ છે, તેમનો મોટો જન્મ-ઉત્સવ ઇંદ્રો કરે છે, અને ત્રણલોકમાં અજવાળાં થાય છે. એ ઘડી નારકીના દુઃખી જીવોને પણ સાતા ઉપજે છે. તેમ જેણે આ પંચમકાળમાં સત્ ધર્મની જાહેરાત કરી, અને પોતે અનંત ભવનો છેદ કાઢી, એક જ ભવ બાકી રહે તેવી, પવિત્રદશા આત્માને વિષે પ્રગટ કરી તેવા પવિત્ર પુરુષનું અતિ અતિ બહુમાન થવું જોઈએ. તેમના જન્મ દિવસની આજે જયંતિ છે, ધન્ય છે તેમને હું ચોકકસ કહું છું કે ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં, વર્તમાન કાળમાં મુમુક્ષુ જીવોના પરમ ઉપકારી હોય તો તે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર છે. ગુજરાતી ભાષામાં આત્મસિદ્ધિ લખીને જૈનશાસનની શોભા વધારી છે. આ કાળમાં તેમના જેવા મહત્ પુરુષ મેં જોયા નથી. તેમના એકેક વચનમાં ઊંડું રહસ્ય છે. તે સત્સમાગમ વિના સમજાય તેમ નથી. તેમણે એક જ

શું સુચવે છે? તે બતાવે છે કે તે પુરુષમાં કોઇ મહાન પવિત્ર યોગબળ રહેલું છે, કે જેના સ્મરણો સાંભળતાં મુમુક્ષુને અતિ અતિ પ્રમોદ–આનંદ ઉપજે છે. છતાં પંચમકાળ છે, તેથી નિંદકો કોઈ કહે છે કે પોતાને પૂજવા ખાતર લખ્યું છે. અરેરે! આવા મતાર્થી લોકો મતાગ્રહને વશ થઈને, મિથ્યાગ્રહને પકડે છે. મહામોહને વશ સાચાનો નિષેધ કરી, પોતાને વિષે બોધીદુર્લભપણું વધારે છે. અહીં જે જન્મ જયંતિનું મંગળિક, જે લોકોત્તર મંગળિક કહેવું છે, તે ઉપરથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના હૃદયમાં શું હતું તે મુમુક્ષુ સમજી લેશે.

"અહો શ્રી સત્પુરુષકે વચનામૃતમ્ જગહિતકરમ્" એક વખત પણ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના ભાવ વચનને શ્રવણ કરીને અંતરમાં ઓગાળીને, અંતરમાં ઊંડાણની સહજ હા આવી, ને બોધીબીજનો અંતરમાં (સ્વરૂપમાં) ટચ થયો, તેને સંસાર ન હોય. જ્ઞાની મળ્યા તેને ભવ ન હોય, ભવનો ભાવ ન હોય. એની સાક્ષી કોણ આપે? અંદરથી ખાત્રી આવે, કોઈને પૂછવા જવું ન પડે. "ભૃંગી ઈલીકાને ચટકાવે તે ભૃંગી જગ જોવેરે." ઇયળને ભમરી ચટકો મારે, તેના ડંખના સ્મરણમાં આ શું છે, એ શું છે એ ડંખના રહેતાં ભમરી બની જાય છે, કલેવર પલટાવી દે છે. એમ ચૈતન ભગવાન આત્મા પોતાને ભૂલીને, પરભાવમાં પોતાની હૈયાતિ ભૂલપણે માની બેઠો છે, તે જો સત્પુરુષના લક્ષે, એક વચન પણ યથાર્થ રૂ જારવ કરીને, અંતર શોધમાં વર્તે તો તેને ભગવાન ત્રિલોકનાથપણું (સિદ્ધપદ) પ્રાપ્ત થયા વિના રહે નહિ. જ્ઞાનીના એક વચનને યથાર્થપણે જીવ સમજ્યો તો, યથાર્થપણે આત્માથી આત્મામાં સત્નો હકાર આવે જ. સાથે પરદ્રવ્ય–પરભાવના નકારવડે શુભાશુભ બંધનો પણ નકાર થઈ જાય છે. જે સત્પુરુષદેહ છતાં દેહાતીત દશામાં વર્તે છે, તેના દર્શન માત્રથી પણ દર્શન કરનારની દૃષ્ટિમાંથી આખો સંસાર ટળી જાય છે. શ્રી પદ્મનંદી આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે:—

तत्प्रति प्रीतिचित्तेन येन वार्तापि हि श्रुता।
निश्चितं स भवेद्भव्यो भाविनिर्वाणभाजनम्॥

અખંડ સતરૂપ જ્ઞાનીને મુખેથી જે જીવે સત્બોધકથા પ્રસન્ન

મહાન આશય શું છે તે સમજવાની તીવ્ર સાચી જિજ્ઞાસા જોઈએ. રુચિ વિના (પોસાણ વિના) કામ થાય નહિ. જેમ દરદી હોય તેને વૈદ્ય કહે કે તું બાસઠ દિવસ લંઘન કરે તો જ તારો રોગ મટે. દરદી જીવવાની આશાએ વૈદ્યના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી બાસઠ દિવસની લાંઘણ કરે છે, પણ પોસાણ વિના (રુચિ વિના) જો એક ટંક ખાવા ન મળે, ચા પાણીની સગવડ ન થાય તો આર્તધ્યાન, ક્લેશ કરે છે. જીવવાની રુચિવાળો જીવ પૂરેપૂરી હિંમત રાખીને લંઘન આદરે તો પણ કદાપિ રોગ ન ટળે, પણ આ ગુરુ આજ્ઞા એવું પથ્ય છે કે તેના સેવનથી નિરોગતા ચોક્કસ થાય છે જ. પ્રત્યક્ષ પોતાને તેનો અનુભવ થાય છે જેને સદ્દગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ થયો તેને ગુણની પ્રતીત અને બહુમાન થાય જ. સદ્દગુરુની વાણી જન્મ જરા મરણનો નાશ કરી ભવનો ભૂકો ઉડાડી દે છે. ભવનો અંત કરે છે, શાશ્વતપદને પ્રગટ કરે છે. એવા સુજાણ વૈદ્ય તે શ્રી સદ્દગુરુ છે. સદ્દવિચાર અને ધ્યાન એ ઔષધ છે. હવે સહજાત્મ=સ્વાભાવિક નિર્મળ પૂર્ણ પવિત્ર સ્વરૂપ આત્મા અને સહજાનંદ-નિરાકુળ નિરુપાધિક અચળ શાંતિ સ્વરૂપ, સહજ આનંદમય એવું જ આત્મપદ છે. લૌકિક આનંદરૂપ જડની શાતા નહિ, પણ બેહદ સુખ સ્વાધીન શાશ્વત અનાકુળ આનંદ છે. આનંદનોંદ-આનંદઘન આદિ અપાર નામ ગુણે કરી સહિત, એવા સતદેવ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા છે, ને સદ્દધર્મ સ્વરૂપદર્શક સદ્દગુરુનો ઉપકાર પારાવાર છે. ચાર પ્રકારના દાન છે. (૧) આહાર (૨) ઔષધ (૩) અભયદાન (૪) જ્ઞાનદાન. તેમાં જ્ઞાનદાન સદ્દગુરુ જ આપી શકે. યથાર્થપણે જન્મ મરણની વ્યાધિ રહિતનું મોક્ષપદ પરમકલ્યાણ સ્વરૂપ સદ્દધર્મ છે, તેને દેખાડનાર સદ્દગુરુ છે. કરોડો રૂપીઆ હોય પણ તે જડવસ્તુ જ્ઞાન આપે નહિ, આ નિશ્ચયધર્મમાં સત્પુરુષનો આત્માજ બીજા આત્માને ઉપકારી નિમિત્ત થાય. સદ્દગુરુ સતને ઓળખાવનાર છે, માટે ઉપકારીને પ્રથમ ઓળખવા જોઈએ. એ જ જીવનદાતા છે અભયદાનમાં તો કદી એક જીવને તમે બહારથી રક્ષણ આપ્યું પણ તે મરીને તો સંસારમાં રખડવાનો છે. તેનું કંઈ કલ્યાણ ન થયું. પણ "પ્રવચન અંજન જો સદ્દગુરુ કરે દેખે પરમ નિધાન" આત્માની પૂર્ણ સ્વાધીન અનંતશક્તિને પ્રગટ દેખાડી દે એવા એ સદ્દગુરુ પોતે

ઇચ્છા થઈ છે તેણે સત્સંગને જ ઉપાસવો. સત્સમાગમની ઉપાસના કરવી હોય તેણે બાહ્યના સૌ સાધન અપ્રધાન કરીને આત્માને ગવેષવો. એટલે કે દેહાદિ સંસારની તથા સંસારના સુખની વૃત્તિ છોડી દેવી; અને સતશાસ્ત્ર સત્સંગનું બળવાનપણું સમજીને, તેનો ખુબ પરિચય કરવો, એમ અનંતજ્ઞાની ભગવંતોએ કહ્યું છે. સત્સમાગમનું માહાત્મ્ય સમજાય તો જેવું કારણ સેવે તે જાતનું કાર્ય અવશ્ય પ્રગટે છે; તેથી કહ્યું કે અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપ સિદ્ધ સ્વરૂપને પમાડે એવું કારણ સત્સમાગમ અને સત્પુરુષ છે, હવે નામ આપે છે. "સહજાત્મ, સહજાનંદ આનંદઘન નામ અપાર હૈ. સતદેવ-ધર્મ સ્વરૂપદર્શક સુગુરુ પારાવાર હૈ." જે કોઈ ગુરુમાં ભૂલ્યા તે દેવ, ધર્મ શાસ્ત્રમાં ભૂલ્યા છે. જેણે સાચા ગુરુને ઓળખ્યા તેણે સાચા દેવ, ધર્મ અને શાસ્ત્રને સ્વીકાર્યા, અને આત્માને પણ માન્યો છે. પણ જો ભ્રાંતિ છે તો તેનું બધુંય માનેલું મિથ્યા છે. તેથી કહે છે કેઃ—"આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્‌ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ, ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ; ઔષધ વિચાર ધ્યાન." દરદીને પોતાના રોગની ખબર નહિ અને દવાખાનામાં ચોરી જઈ, અને ઓળખ્યા વિના ગમે તે દવા પીવા માંડે તો નુકશાન જ થાય. તેથી શ્રીમદ્ કહે છે કેઃ—આત્મસ્વરૂપમાં ભૂલ સિવાય કોઈ મોટો રોગ નથી. માટે ગમે તેમ કરીને સત્પુરુષ કોઈ એક ગોતો, અને તેમના ગમે તે એક વચનને માન્ય રાખો, તેમની આજ્ઞાએ વર્તો, લાખ રોગમાં ઘણી જાતની દવા જોઈએ, પણ આ આત્મસ્વરૂપમાં જ ભૂલ, ભ્રાંતિ ટાળવામાં ઘણી દવાની જરૂર નથી. બહારથી કાંઈ કરવાની જરૂર નથી, માત્ર જે ઊંધું માન્યું છે તે ભૂલને ટાળવી. એમ સદ્‌ગુરુ આજ્ઞાવડે સ્વચ્છંદ ટાળી શકાય છે; માટે જ્ઞાનીના વચનામૃત અને સત્સમાગમ ઉપકારી છે. સત્સમાગમ વડે જિનવચનનો ઉપદેશ, તત્ત્વનું શ્રવણ, મનન; ચિંતવન ગ્રહણ કરે તો જીવનો વિભાવ ટળી જાય છે, રાગદ્વેષાદિ ઉપાધિ કે પુણ્ય પાપની ગંધ રહેતી નથી, સર્વ વિભાવનો રેચ થઈ જાય છે. માટે એક આત્માને અવિરોધપણે જાણવો એ અનંતજ્ઞાનીની વાણીનો સાર છે. શબ્દ પાછળનો વાચ્ય પરમાર્થ શું છે તે ગુરુ આજ્ઞા વિના સમજાય તેમ નથી, માટે "ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ." એમ કહ્યું છે સદ્‌ગુરુને કહેવાનો

તે સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો પ્રભાવ ત્રણે લોકમાં કલ્યાણકારી ગણાય છે. સો ઈંદ્રો જેનાં ચરણો સેવે એવો ગુરુભકિતનો મહિમા છે. તો પછી સ્વભાવની સ્વરૂપ ભકિતની શી વાત? તીર્થંકર ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ એટલે દેવાધિદેવ છે, અઢારદોષ રહિત છે, ત્રણલોકના નાથ, પૂર્ણ વીતરાગ જિનેશ્વર ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. તેમને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનો સંયોગ હોય છે. તેમનું શરીર પરમ ઔદારીક સ્ફટિક જેવું હોય છે, ઈંદ્રો આવીને સમવસરણ (ધર્મસભા) ની અલૌકિક રચના કરે છે. આ બધું વારંવાર યુકિત પ્રમાણથી સિદ્ધ કરવા ન બેસાય. આગળ ઘણીવાર કહેવાયું છે માટે શંકા ન કરવી. વર્તમાનમાં પણ પંચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં, સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાન પરમાત્મા શ્રી સીમંધર પ્રભુ બિરાજી રહ્યા છે. આ, જે જે સ્થિતિ કહીએ છીએ તે સ્થિતિ એમજ છે, તેમાં શંકાને સ્થાન નથી તેના ઘણા પ્રમાણો છે. અને આત્માની સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્રદશામાં એમ હોવા યોગ્ય છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં વિસ્તાર છે, અને સ્વભાવે સિદ્ધ સ્વયં આત્મામાં વિસ્તાર છે. અત્રે જે પ્રકારે શ્રી સદ્‌ગુરુનું માહાત્મ્ય કહેવામાં આવે છે તેમાં જરાય અતિશયોકિત નથી. આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાયે, જે જે વસ્તુ સ્થિતિ છે તે સમજાય, તેમા વિરોધ ન આવે. ધર્માત્મા (સાધક) ગુરુભકિત વિશેષપણે કરે છે, હજી પ્રશસ્ત રાગ છે. તે રાગની દિશા બદલાવી છે, સત્‌ની પ્રીતિ આગળ અસત્‌ને ભૂંસી નાખ્યું છે, સંસારનો દૃષ્ટિમાં અભાવ વર્તે છે, માત્ર મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ છે, સંસારનો (ભવનો) અવકાશ નથી. એવો સાધક સ્વભાવ પૂર્ણતાના લક્ષે ઉછળીને કહે છે કે "ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી સદ્‌ગુરુરાજને નમસ્કાર હો." પોતાનો વીતરાગ ભાવ જયવંત વર્તાવીને ગયા છે. શાસનને નભવું છે માટે એવા પુરુષો પાકે જ, અને તેને ઓળખનારા પણ જાગે જ. પાંચમાં આરાના છેડા સુધી જ્ઞાનીનો સદ્‌ભાવ છે, માટે જ ત્રિકાળ જયવંત વર્તે છે. સંસારમાં લખાય છે કે "ચિરંજીવી હો," તેનું ચિરંજીવીપણું તો દેહના નિમિત્તે છે. પણ આ અવિનાશી ચૈતન્ય નિત્યમાંથી જાગ્યો એવો નિજસ્વરૂપ આત્માનો સત્‌ધર્મ તે વિશ્વમાં જયવંત વર્તે છે. "ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી ગુરુરાજને નમસ્કાર હો. પ્રણમું પદ તે વ્રત તે જય તે" એમ "પ્રણમી શ્રી ગુરુરાજકે પદ આપ પરહિત કારણું જયવંત

સદ્દેવ સદ્ધર્મ એટલે આત્મધર્મનું સ્વરૂપ દેખાડે છે. તે ગુરુનો મહિમા અપાર છે. "આરૂગ્ગ બોહિલાભ"–ભવ રોગ રહિતની ભાવ સમાધિ મને આપો; એમ કોણ કહે? જે સમજ્યો હોય કે મારામાં મળમેલ રોગ નથી, હું શુદ્ધ સિદ્ધ સમાન છું એમ સમજીને ઉપકારી સદ્‌ગુરુની ભક્તિવડે પુરુષાર્થને ઉપાડે છે. નિયમસારમાં પદ્મપ્રભમળધારીદેવ આચાર્ય સદ્‌ગુરુનો મહિમા કરતાં ભક્તિ રસની હોંશ ઊછાળે છે. પોતે મહા પવિત્ર નિર્ગ્રંથમુનિ હતા છતાં કહે છે કે હે સદ્‌ગુરુ! હે નાથ, આપે અનંત ઉપકાર કર્યો છે. ગુરુના ચરણકમળ વિના શુદ્ધ આત્મ-ધર્મ કેમ પ્રગટે? કેવળજ્ઞાન કેમ પ્રગટે?

આ પંચમકાળમાં સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પરમાત્માના વિરહ પડયા. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય જેવા ધર્માચાર્યના સત્સંગ બહુ દુર્લભ થયા. આવા દુષમકાળમાં જ્ઞાનીને નહિ ઓળખનાર લોકો નિંદા કરે છે કે શ્રીમદે જગતમા પૂજાવા માટે બધું લખ્યું છે. અરેરે! કેટલી અધો-સુખદશા? જ્ઞાનીને તેની દયા આવે છે કે અરે! તે બીચારા મહા-મોહને વશ સ્વયં અપરાધી થાય છે. જેમ ઊંધો ઘડો હોય તેની ઉપર બધા ઘડા ઊંધા જ આવે. તેમ જેને અસત્‌નો આદર છે, ઊંધી શ્રદ્ધા છે તે શાસ્ત્ર વાંચે તોપણ તેમાંથી અવળું કાઢે. જગત ત્રણેકાળ રહે-વાનું છે જ્ઞાની બધું સમજે છે છતા સર્વ જીવો ધર્મ પામી જાય એવી ધર્માત્માને અંતરકરૂણા થઇ જાય છે, એટલે કે મારો આત્મા જલ્દી પૂર્ણ પવિત્રપદને પામી જાઓ. સંસારના જીવો પ્રત્યે સમાન કરુણા છે સત્‌ની નિંદા કરનાર–ભૂલ કરનાર તો તેની પ્રકૃતિ છે, પણ પર માર્થે પોતે પણ સિદ્ધ જેવો છે, એમ નિષ્કારણ કરુણા આવે છે. જ્ઞાની તેને વર્તમાનમા જ દુખી દેખે છે. અને કહે છે કે–ભાઇ, તારી ઊંધાઇનું ફળ તું વર્તમાનમા દેખી શકતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં નારૂં દુઃખ તું કોઇને બતાવી પણ નહિ શકે, તેથી દયા આવે છે. ગુરુ-ભક્તિનો મહિમા–"ગુરુભક્તિસે લહો તીર્થંપતિપદ શાસ્ત્રમેં વિસ્તાર હૈ ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી ગુરુરાજને નમસ્કાર હે." સત્પુરુષની ભક્તિ તે સ્વરૂપ ભક્તિ છે, તે કેવી હશે? શાસ્ત્રમાં છે કે સત્પુરુષ તીર્થંકરની ભક્તિ તથા સદ્‌ગુરુની ભક્તિવડે તીર્થંકર નામગોત્ર બંધાય.

તે સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો પ્રભાવ ત્રણે લોકમાં કલ્યાણકારી ગણાય છે. સો ઈંદ્રો જેનાં ચરણો સેવે એવો ગુરુભક્તિનો મહિમા છે. તો પછી સ્વભાવની સ્વરૂપ ભક્તિની શી વાત? તીર્થંકર ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ એટલે દેવાધિદેવ છે, અઢારદોષ રહિત છે, ત્રણલોકના નાથ, પૂર્ણ વીતરાગ જિનેશ્વર ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. તેમને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનો સંયોગ હોય છે. તેમનું શરીર પરમ ઔદારીક સ્ફટિક જેવું હોય છે, ઈંદ્રો આવીને સમવસરણ (ધર્મસભા) ની અલૌકિક રચના કરે છે. આ બધું વારંવાર યુક્તિ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરવા ન બેસાય. આગળ ઘણીવાર કહેવાયું છે માટે શંકા ન કરવી. વર્તમાનમાં પણ પંચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં, સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાન પરમાત્મા શ્રી સીમંધર પ્રભુ બિરાજી રહ્યા છે. આ, જે જે સ્થિતિ કહીએ છીએ તે સ્થિતિ એમજ છે, તેમાં શંકાને સ્થાન નથી તેના ઘણા પ્રમાણો છે. અને આત્માની સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્રદશામાં એમ હોવા યોગ્ય છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં વિસ્તાર છે, અને સ્વભાવે સિદ્ધ સ્વયં આત્મામાં વિસ્તાર છે, અત્રે જે પ્રકારે શ્રી સદ્‌ગુરુનું માહાત્મ્ય કહેવામાં આવે છે તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાયે, જે જે વસ્તુ સ્થિતિ છે તે સમજાય, તેમાં વિરોધ ન આવે. ધર્માત્મા (સાધક) ગુરુભક્તિ વિશેષપણે કરે છે; હજી પ્રશસ્ત રાગ છે. તે રાગની દિશા બદલાવી છે. સતની પ્રીતિ આગળ અસતને ભૂંસી નાખ્યું છે, સંસારનો દૃષ્ટિમાં અભાવ વર્તે છે, માત્ર મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયાણ છે, સંસારનો (ભવનો) અવકાશ નથી. એવો સાધક સ્વભાવ પૂર્ણતાના લક્ષે ઉછળીને કહે છે કે "ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી સદ્‌ગુરુરાજને નમસ્કાર હો." પોતાનો વીતરાગ ભાવ જયવંત વર્તાવીને ગયા છે. શાસનને નભવું છે માટે એવા પુરુષો પાકે જ, અને તેને ઓળખનારા પણ જાગે જ. પાંચમાં આરાના છેડા સુધી જ્ઞાનીનો સદ્‌ભાવ છે, માટે જ ત્રિકાળ જયવંત વર્તે છે. સંસારમાં લખાય છે કે "ચિરંજીવી હો," તેનું ચિરંજીવીપણું તો દેહના નિમિત્તે છે. પણ આ અવિનાશી ચૈતન્ય નિત્યમાંથી જાગ્યો એવો નિજસ્વરૂપ આત્માનો સતધર્મ તે વિશ્વમાં જયવંત વર્તે છે. "ત્રિકાળ જયવંત વર્તો શ્રી ગુરુરાજને નમસ્કાર હો. પ્રભુમું પદ તે વર તે જય તે." એમ " [illegible]રાજકે પદ આપ પરહિત કારણું જયંવંત

શ્રી જિનરાજવાણી કઈં તાસ ઉચ્ચારણું "
" ભવભીત ભવિક જે ભણે,
ભાવે સુણે સમજે શ્રદ્ધે. "

સત્શ્રુતનો અભ્યાસ કરે, ગાય, ભાવના કરે, સાંભળે, સમજે અને માને તેનું ફળ સમ્યગ્દર્શન છે. જેવું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાર્થે છે તેવુ માનવું, એ સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અભેદતા (એકતા) લહી, પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમાં પૂર્ણ સ્થિરતા સાધીને જીવ નિજપદને પામે છે. શ્રીમદ્‌ના પુસ્તકમાં ઘણી અર્થ સૂચક ગંભીરતા ભરી છે, તેમાં 'પ્રાયે,' 'મુખ્યપણે' વગેરે અપેક્ષા, સાધારણ જીવને ન સમજાય તેવું પણ કોઈ ઠેકાણે આવે છે. માટે સત્સમાગમથી વાચવું વિચારવુ; મોક્ષમાળા બધાએ વાંચવા જેવી છે વળી અંદર 'પંચાસ્તિકાય' ટૂંકી ભાષામાં, અદ્ભુતભાવ ગ્રહીને પોતાની બળવાન કલમથી લખ્યું છે. દ્રવ્યસંગ્રહની ગાથાનો અર્થ પણ લીધો છે. એમ મહાન આચાર્યોનો અનુભવ પોતે પોતાની નોંધમાં ટપકાવી લીધેલ છે, અને વાંચનારને સુગમ પડે એવી રચના બની છે, છતાં તેમની વાણીમાં એટલું બધું ગૂઢપણું છે કે તેમાં 'પ્રાયે' એટલે 'કથચિત'–(=સાપેક્ષપણે) સમજવાનું ઘણું હોય છે. તે સમજવા માટે મધ્યસ્થતા અને વિશાળબુદ્ધિ જોઈએ. જો આગળ પાછળની સંધિ, અપેક્ષા મેળવ્યા વિના કોઈ વાંચે તો ભાવમાં સંધિ તૂટી જાય અને સરખો મેળ બેસે નહિ. માટે સત્સમાગમે વાંચવા વિચારવા ભલામણ છે. શ્રીમદે તો મનુષ્ય જીવનમાં પોતાનું સુકૃત્ય કર્યું અને આત્માની અખંડ સમાધિ લઈને ગયા છે. તેમ જે કોઈ મુમુક્ષુ પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાના લક્ષે જ=(માત્ર મોક્ષ અભિલાષ, સંસારની અંશ માત્ર ઈચ્છા નહિ.) આત્માની વાસ્તવિક પ્રતીતિ કરવા ધારે તો આ કાળમાં પણ આત્મધર્મ આરાધી શકાય છે. બધાના ઘરમાં સૌએ આત્મસિદ્ધિ મોઢે કરવા જેવી છે. તથા મોક્ષ માળા જેમાં ૧૦૮ મણકારૂપ પાઠ છે, તે નાના બાળકોએ અને વૃદ્ધોએ પણ એ મોક્ષમાળા અવશ્ય વાચવી. તેમને (શ્રીમદ્‌ને) નવ વર્ષે તો જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના સંસ્કાર પ્રગટ્યા હતા. મોક્ષમાળામાં જીવ તત્વની

વ્યાખ્યા કરતાં બે નય ગોઠવી છે.

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નય (૨) ભાવાર્થિક નય.

તત્ત્વબોધ પાઠમાં કહેલ છે, તે ઘણી નાની ઉમરમાં જુઓ તો ખરા! દ્રવ્યાર્થિક નય અને ભાવાર્થિક નય એમ અંદરથી વાત કાઢી છે, અને કહ્યુ છે કે ભગવાને બે પ્રકારે દ્રવ્યને ઓળખાવ્યા છે. દ્રવ્યાર્થિક અને ભાવાર્થિક એમાં કેટલી સરસબુદ્ધિ અને સંસ્કારનો મેળ દેખાડયો છે. ભાવ અને પર્યાય એક છે. લોકોને એંશી વર્ષે પણ ખબર ન પડે કે દ્રવ્યાર્થિક નય શું અને પર્યાયાર્થિક નય શું હશે? ભાવાર્થિક નય એટલે આત્માની સમય સમયવર્તી અવસ્થા બતાવનારૂં જ્ઞાનનુ પડખું. વિશ્વમાં છ સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે. તેને ઓળખાવનાર દ્રવ્યદૃષ્ટિ છે, સામાન્ય અને વિશેષદૃષ્ટિને નય કહે છે. શ્રીમદે સોળ વર્ષ અને પાંચ મહીને મોક્ષમાળા રચી. પછી ઉત્તરોત્તર તેમનુ જીવન જોશો તો તેમાં લોકોત્તર સુગંધ જોઇ શકશો. એ બધા સંસ્કાર પૂર્વ ભવના હતા. એવા જ્ઞાની પુરૂષ હૈયાત હતા ત્યારે તેનો લાભ લેનાર ખાસ કોઈ નહોતું. કોઈ લાવો તો ખરા કે એ સંદેશો કેમ હશે? એક વખત તેઓ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના સ્મરણની ભાવના ભાવે છે કે ધન્ય તે સત્સમાગમ, અરે જે પૂર્વે સત્સમાગમ કર્યા તે ક્ષેત્ર તે કાળ અને ભાવ સાંભરે છે. ધન્ય એ સત્સમાગમનો આનંદ. પ્રવૃત્તિમાં બેઠા છતાં તે નિવૃત્તિ સંયોગ અને સત્સમાગમ યાદ આવે છે. આ તે એકાન્ત વનક્ષેત્રમા બેઠા છે કે ઝવેરાતના ધંધામાં છે? ધર્માત્માને ઓળખવા માટે અંતરગદૃષ્ટિ ખીલવવી જોઈએ. ધર્માત્માની અંતરની ઉજ્જ્વળાઇ ધર્માત્મા જ જાણે. સાધારણ જીવોના હુંકા ગજવડે જ્ઞાનીના મહાન હૃદયના આંક ન દેખાય, દૃષ્ટાંતઃ—જેમ નિશાળે ભણનારો નવ વરસનો બાળક, રવિવારનો દિવસ હોવાથી ઘેર હતો. તેનો બાપ બજારેથી આલપાકનો તાકો લાવ્યા. તેને તે નવ વરસનો છોકરો કહે, બાપા આ તાકો કેટલા હાથ છે, ત્યારે બાપે કહ્યુ, આ આલપાકનો તાકો પચાસ હાથ છે. છોકરો ભરવા મંડયો તો પંચોતર હાથ થયો, ત્યારે છોકરો કહે બાપા તમારી વાત ખોટી છે આ તાકો પંચોતર હાથ છે. ત્યારે બાપે કહ્યું કે અમારા લેવડ દેવડના કામમાં તારો હાથ ન ચાલે. ત્યારે

શ્રી જિનરાજવાણી કરૂ તાસ ઉચ્ચારણ "
" ભવભીત ભવિક જે ભણે,
ભાવે સુણે સમજે શ્રદ્ધે "

સત્શ્રુતનો અભ્યાસ કરે, ગાય, ભાવના કરે, સાભળે, સમજે અને માને તેનુ ફળ સમ્યગ્દર્શન છે જેવુ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાર્થે છે તેવુ માનવુ, એ સમ્યગ્દર્શન છે સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અભેદતા (એકતા) લહી, પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમા પૂર્ણ સ્થિરતા સાધીને જીવ નિજપદને પામે છે શ્રીમદ્દના પુસ્તકમા ઘણી અર્થ સૂચક ગભીરતા ભરી છે, તેમા 'પ્રાયે,' 'મુખ્યપણે' વગેરે અપેક્ષા, સાધારણ જીવને ન સમજાય તેવુ પણ કોઈ ઠેકાણે આવે છે માટે સત્સમાગમથી વાચવુ વિચારવુ, મોક્ષમાળા બધાએ વાચવા જેવી છે વળી અદર 'પચાસ્તિકાય' ટુકી ભાષામા, અદ્ભુતભાવ નહીને પોતાની બળવાન કલમથી લખ્યુ છે દ્રવ્યસગ્રહની ગાથાનો અર્થ પણ લીધો છે એમ મહાન આચાર્યોનો અનુભવ પોતે પોતાની નોધમા ટપકાવી લીધેલ છે, અને વાચનારને સુગમ પડે એવી રચના બની છે, છતા તેમની વાણીમા એટલુ બધુ ગૂઢપણુ છે કે તેમા 'પ્રાયે' એટલે 'કથચિત'–(સાપેક્ષપણે) સમજવાનુ ઘણુ હોય છે તે સમજવા માટે મધ્યસ્થતા અને વિશાળબુદ્ધિ જોઈએ જો આગળ પાછળની સધિ, અપેક્ષા મેળવ્યા વિના કોઈ વાચે તો ભાવમા સધિ તૂટી જાય અને સરખો મેળ જેમે નહિ માટે સત્સમાગમે વાચવા વિચારવા ભલામણ છે શ્રીમદ્દે તો મનુષ્ય જીવનમા પોતાનુ સુકૃત્ય કર્યું અને આત્માની અખડ સમાધિ લઈને ગયા છે તેમ જે કોઈ મુમુક્ષુ પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ સમજવાના લક્ષે જ–(માત્ર મોક્ષ અભિલાષ, સસારની અશ માનઈચ્છા નહિ) આત્માની વાસ્તવિક પ્રતીતિ કરવા ધારે તો આ કાળમા પણ આત્મધર્મ આરાધી શકાય છે બધાના ઘરમા સૌએ આત્મસિદ્ધિ મોઢે કરવા જેવી છે તથા મોક્ષ માળા જેમા ૧૦૮ મણકારૂપ પાઠ છે, તે નાના બાળકોએ અને વૃદ્ધોએ પણ એ મોક્ષમાળા અવશ્ય વાચવી તેમને (શ્રીમદ્દને) નવ વર્ષે તો જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના સસ્કાર પ્રગટ્યા હતા મોક્ષમાળામા જીવ તત્ત્વની

વ્યાખ્યા કરતાં બે નય ગોઠવી છે.

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નય (૨) ભાવાર્થિક નય.

તત્ત્વબોધ પાઠમાં કહેલ છે, તે વહી નાખી ઉમરમાં સુણ્યો તો ખરા! દ્રવ્યાર્થિક નય અને ભાવાર્થિક નય એમ અંદરથી વાત કરી છે, અને કહ્યું છે કે ભગવાને એ પ્રકારે દ્રવ્યને ઓળખાવ્યા છે. દ્રવ્યાર્થિક અને ભાવાર્થિક એમાં કેટલી સરસબુદ્ધિ અને સંસ્કારનો મેળ દેખાડયો છે. ભાવ અને પર્યાય એક છે. હાલમાં એંશી વર્ષે પણ ખબર ન પડે કે દ્રવ્યાર્થિક નય શું અને પર્યાયાર્થિક નય શું હશે? ભાવાર્થિક નય એટલે આત્માની સમય સમયવર્તી અવસ્થા જણાવનારું જ્ઞાનનું પડખું. વિશ્વમાં છ સ્વતંત્ર દ્રવ્યો છે. તેને ઓળખાવનાર દ્રવ્યદૃષ્ટિ છે, સામાન્ય અને વિશેષદૃષ્ટિને નય કહે છે. શ્રીમદ્ે સોળ વર્ષ અને પાંચ મહીને મોક્ષમાળા રચી. પછી ઉત્તરોત્તર તેમનું જીવન જોઈએ તો તેમાં લોકોત્તર સુગંધ જોઈ શકશો. એ બધા સંસ્કાર પૂર્વ જન્મના હતા. એવા જ્ઞાની પુરુષ હૈયાત હતા ત્યારે તેનો લાભ લેનાર બહુ કોઈ નહોતું. કોઈ લાવો તો ખરા કે એ વહેશો કેમ હશે? એક વખત તેઓ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારના સ્મરણની ભાવના ભાવે છે કે ધન્ય તે સત્સમાગમ, અરે જે પૂર્વે સત્સમાગમ કર્યો તે ક્ષેત્ર તે કાળ અને ભાવ સાંભરે છે. ધન્ય એ સત્સમાગમનો આનંદ. પ્રવૃત્તિમાં બેઠા છતાં તે નિવૃત્તિ સંયોગ અને સત્સમાગમ યાદ આવે છે. આ તે એકાન્ત વનક્ષેત્રમાં બેઠા છે કે ઝવેરાતના ધંધામાં છે? ધર્માત્માને ઓળખવા માટે અંતરંગદૃષ્ટિ ખીલવવી જોઈએ. ધર્માત્માની અંતરની ઉત્તમતા ધર્માત્મા જ જાણે. સાધારણ જીવોના ગજે ગજવટ જ્ઞાનીના મહાન હૃદયના આંક ન મપાય; દૃષ્ટાંતઃ—જેમ નિશાળે ભણનારો નવ વરસનો બાળક, રવિવારનો દિવસ હોવાથી ઘેર હતો. તેનો બાપ બજારેથી આલપાકનો તાકો લાવ્યા. તેને તે નવ વરસનો છોકરો કહે, બાપા આ તાકો કેટલા હાથ છે, ત્યારે બાપે કહ્યું, આ આલપાકનો તાકો પચાસ હાથ છે. છોકરો ભરવા મંડયો તો પંચોતેર હાથ થયો, ત્યારે છોકરો કહે બાપા તમારી વાત ખોટી છે આ તાકો પંચોતેર હાથ છે, ત્યારે બાપે કહ્યું કે વેપારના કામમાં તારો હાથ ન ચાલે. ત્યારે

છોકરો કહે હું માણસ નથી? મારો હાથ શું નથી? જેમ વ્યવહારના માપમા બાળકનો હાથ કામ ન આવે, તેમ ધર્માત્માનાં કાળજાં બાળજીવો (અજ્ઞાની) થી મપાય નહિ. પણ બાળક મટીને યોગ્ય થાય, તો પછી મેળ બેસી જાય પૂછવા શેનો આવે? માટે જ્ઞાનીને ઓળખવા પ્રથમ તે માર્ગનો પરિચય કરવો પડશે, રુચિ વધારો, વિશાળબુદ્ધિ મધ્યસ્થતા, સરળતાવડે જિતેન્દ્રિયપણું એ ગુણો જોઇએ હિત અહિતની પરીક્ષા કરવા શીખવુ પડે. સંતની પરીક્ષા થયે સતનો આદર થાય, અને તો જ ધર્માત્માનો ઉપકાર સમજી શકાય અને ત્યારે પોતાના ગુણનુ બહુમાન આવે વર્તમાનમાજ અપૂર્વ શાન્તિ પ્રગટે, કોઇને પૂછવા જવુ ન પડે. ॥ ઈતિ ॥

તા ૨૭-૧૧-૩૯ (આનદનિકેતન)

૧૨૯ મી ગાથા ચાલે છે. તેનો ભાવ એ છે કે.–સદ્‌ગુરુની આજ્ઞા અને તેનો વિચાર, યથાર્થ સ્વરૂપનુ ધ્યાન એ જેમ છે તેમ સેવન કરે તો અંતરમા મોક્ષ સ્વભાવ શકિતરૂપે છે તે પ્રગટ થાય. ૧૨૯

હવે સત્ય પુરુષાર્થ કરવાનુ કહે છે —

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ. ૧૩૦.

આત્માનો પરમ અર્થ એટલે સાચો પરમાર્થ ઇચ્છતા હો તો સાચો પુરુષાર્થ કરો. સાચો પુરુષાર્થ આત્મા જાતે કરે તો થાય તેમ છે, કોઈના આશીર્વાદથી કલ્યાણ નથી પર નિમિત્ત મને રાગદ્વેષ કરાવે કે ગુણ કરાવે તેમ પણ નથી, જો અરેખર પરમાર્થને ઇચ્છતા હો તો ચેતનની જાતનો યથાર્થ પુરુષાર્થ લાવો એ પુરુષાર્થ જ સ્વજાતિનો વ્યવહાર છે, તેમા પુણ્ય પાપના શુભ અશુભના પરિણામની ગંધ નથી માત્ર જ્ઞાનનોજ પુરુષાર્થ જ્ઞાનીઓએ પરમાર્થભૂત વ્યવહાર કહ્યો છે તે પુરુષાર્થ વડેજ આત્માની પવિત્ર આનદદશા ખીલે છે, માટે એવો અદ્‌ભુત પુરુષાર્થ કરો તે કાઇ મન, વાણી, દેહની ક્રિયામા નથી. સત્ય પુરુષાર્થ આત્માને આધીન છે કેમકે જ્ઞાનમા જ્ઞાનનુ કામ કરવુ છે બાહ્યનું કાઈ કરવુ એ ચેતનનુ કાર્ય નથી આત્મા સદાય ચિદ્‌ઘન જ્ઞાનમાત્ર છે.

અરૂપી જ્ઞાનજ જીવનું નિશ્ચય શરીર છે, તેનો પ્રયત્ન જ્ઞાનમાં જ વધે છે, તેનું સાધન જ્ઞાનમાં છે. સદ્‌વાણી, સતશાસ્ત્ર, સદ્‌ભકિતવડે એટલેકે સદ્‌વાણી વગેરેના મનન, ચિંતવનવડે સર્વ વિરોધ રહિત સાચી શ્રદ્ધા થઇ શકે છે, તે જ્ઞાનમાં જ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર છે લોકો શુભ પરિણામને ધર્મ માને છે પણ તે જુદી વાત છે પૂર્વે ભૂલભાવે જેવો ઊંધો ભાવ કર્યો હતો તેવોજ સવળો થઇ, સતસમાગમના ટચમાં આવે તો, સવળો પુરુષાર્થ જે આત્મામાં છે, તે પ્રગટ કરી શકાયછે. શ્રીમદ્ કહે છે કે આત્માનુ સાચુ સુખ સ્વરાજ્ય જોઇતુ હોય તો તારા આત્માની અંદરનો પુરુષાર્થ કર. કેવળ નિરુપાધિક શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે તેમાં જ્ઞાન, આનંદ સિવાય કંઇ નથી. તે સ્વાધીનતાનો સ્વીકાર તે સાચી શ્રદ્ધા છે. તેનું પરથી જુદાપણાનુ જ્ઞાન અને રાગદ્વેષ રહિત શ્રદ્ધા, જ્ઞાનપૂર્વકનુ વર્તન (ચારિત્ર) તે સાચા જ્ઞાનથી થાય છે.

" ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઇ છેદો નહિ આત્માર્થ " નિમિત્ત આધિન વૃત્તિવાળા ઘણા ચોફાળ ઓઢીને પોક મૂકે છે કે આ કાળમાં જ્ઞાની ન ઓળખાય. શું કરીએ ? પંચમકાળ છે. અંતરાયકર્મનુ ઘણું જોર છે. કાચ્યા કર્મની કોને ખબર ? મોહનીયકર્મ મારગ આપે ત્યારે પુરુષાર્થ જાગે, માટે આપણે તો કંઇ કરીએ તો પામીએ એ રીતે દેહાદિ, પુણ્ય આદિની ક્રિયા અને જડના કાર્ય કરવામા ઉત્સાહ લાવનારાઓ ધર્મના નામે મૂઢતાનું પોષણ કરે છે કહી પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે તેનું ફળ શું ? સંસારમા જે મોટા કહેવાય છે તે પુણ્યથી છે. પણ સંસારનો મોટો એટલે વિષ્ટાનો મોટો ધર્મમા મોટા તો ધર્માત્મા. જ્ઞાની પોતાના સ્વજાતિના પુરુષાર્થથી થવાય છે, સંસારમાં દુર્ગુણો પુણ્યના યોગે કદાચ બહાર ન દેખાય, પણ આ પરમાર્થમા તો અલ્પ ભૂલ પણ નભી શકે નહિ. માટે આ નિર્દોષ પરમાર્થમા ગુણે મોટા તે મોટા છે, પુણ્યે મોટા તે મોટા નહિ આત્મધર્મ તે લોકોત્તર માર્ગ છે, આત્મધર્મમાં કોઇને પુણ્યથી મોટો કહેવો તે અન્યાય છે સંસારના પુણ્ય તે અજીવનુ ફળ છે, પુણ્ય સાથે ગુણને સંબંધ નથી. બહારથી યશ કીર્તિ હોય તે નામકર્મ શુભ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તે ધર્મનુ લક્ષણ નથી આડી અવળી ખતવણી કરશે તેનું ઊંધુ પડશે, ધર્માત્માની

પણ કોઈ નિંદા કરે તેથી કાંઇ જ્ઞાનીને બાધ નથી. કોઈ ધર્માત્મા પાસે પુણ્યનો યોગ હોય, તોપણ તે પુણ્યથી જ્ઞાનીની કિંમત નથી. પુણ્યમા અને ગુણમાં પૂરા તો સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાન છે. ધર્માત્માને પાંચમે ગુણઠાણે અપયશકીર્તિ અને અનાદેય કર્મનો બાહ્યથી કદાચ યોગ દેખાય, પણ અંતરમા વેદન નથી કારણકે અશુદ્ધ નામકર્મની દુર્ભગ, અનાદેય, અપયશકીર્તિનો ઉદય નથી, આ વિષય ઝીણો છે. તે પ્રકૃતિની અસર અંતરમા તો આવે જ નહિ, એવો જ્ઞાનીને અંતરંગ સ્થિરતાનો શાંત સમાધિરૂપ પુરુષાર્થ વર્તે છે પાંચમા ગુણસ્થાનવાળો શ્રાવક કદી બે આનાની મજુરી કરતો દેખાય છતા અંતરસ્વભાવના મહાસુખમાં તૃપ્ત છે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવ કરતા પણ તેની શાંતિ અધિક છે, અંદરની શાંતિ આનંદની સ્થિરતા છે, તથા સમાધિ સ્વરૂપની બળવાન ભાવના અધિક છે તેથી તે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવોથી અધિક સુખી છે તેનું કારણ આત્મજ્ઞાનની પાચમી ભૂમિકાની શાંતિ વર્તે છે. સંસારમા પુણ્યની પ્રધાનતા છે, અને ધર્મમા ગુણની પ્રધાનતા છે. તેથી જ્ઞાની પુણ્યથી દૂર રહીને તેમા સ્વામીપણે ન ભળતા નિસ્પૃહપણે જાણે છે, અને અજ્ઞાની તેમા રક્ત થાય છે. પુણ્ય એક તત્ત્વ છે, પુણ્યથી જ્ઞાની ન ચવાય, એટલે કે તેનાથી આત્માનુ હિત ન થાય જે જીવ પુણ્ય, વૈભવ, યશ કીર્તિ ઉપર જુએ છે તે જીવ–અજીવના લક્ષણની જુદાઈ નહિ સમજનારો હોવાથી અજ્ઞાની છે સમ્યગ્દર્શન કોને કહીએ કે જેમા હિત અહિતનો યથાર્થ વિવેક હોય, જે કઇ પ્રકૃતિના (પુણ્ય પાપના) સંયોગ છે તેને જાણી લે છે ગમે તેવા સંયોગ હોય પણ જ્ઞાની નિર્દોષરીતે જાણ્યા જ કરે, જાણવામા અટકવુ હોય નહિ; પણ જે જીવો નિમિત્ત આશ્રીતે અટકયા છે તે જીવો માત્ર વાતો કરે છે પુરુષાર્થ કરવાની બુદ્ધિ કરતા નથી "ભગવાને દીઠુ હશે તેમ થશે, તેમના જ્ઞાનમા જેટલા ભવ દીઠા હશે તેટલા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ શ્રમણ થયા વિના મોક્ષ નહિ થાય, જે વખતે કાળલબ્ધિ પાકશે તે વખતે સમ્યગ્દર્શન થશે," એમ કથનમાં નિમિત્તાધીનતા રાખી પુરુષાર્થ ઉડાડે છે પુરુષાર્થ રહિત થઇ દ્રવ્યાનુયોગની વાતો કરે તો તે નિશ્ચયાભાસી છે જેને કેવળજ્ઞાનીનો વિશ્વાસ થયો તેને ચારે પડખે સમાન પ્રતીતિ જોઇએ, અને તેણેજ કેવળજ્ઞાનીએ દીઠું એનો સ્વીકાર

કર્યો છે. જેણે કેવળજ્ઞાનીને માન્યા છે તેને રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન હોય નહિ. તેને એવી ઊંધી શ્રદ્ધા ન હોય કે કેવળી ભગવાને મારા ભવ દીઠા છે માટે હવે હું પુરુષાર્થ ન કરૂં, પુરુષાર્થ તેની મેળે જાગશે; એમ માને તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. શ્રીમદે કહ્યું છે કેઃ– "ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ છેદો નહિ આત્માર્થ" વળી કહ્યું છે કેઃ–

"જે નવ વાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શીયળ સુખદાઇ;
ભવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વ–વચન એ ભાઇ."

વળી કોઇ કહે છે કે અનંતવાર નવવાડે બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું પણ કાંઈ થયું નહિ પણ તે મિથ્યા માન્યતા છે. અહીં તો પુરુષાર્થ સહિત સમયગ્જ્ઞાન અને બ્રહ્મચર્યની વાત છે. સમ્યગ્દર્શન સહિત જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ જ્યાં વર્તે છે ત્યાં બ્રહ્મચર્યનો ગુણ પ્રગટે જ. એમ જ્ઞાની પોતાના ઉપાદાનના પૂર્ણ સામર્થ્યનું બળ પોતાની શક્તિમાં જુએ છે, ત્યારે અજ્ઞાની ઉપાદાનને ભૂલીને અનંતકાળના કર્મ કેમ તૂટે, એ આદિ પરાશ્રીતબુદ્ધિવડે નિમિત્ત આધીન રહી, પુરુષાર્થ રહિત થઇ આત્માર્થને છેદે છે. પણ કાળમીંઢ જેવા પથરા તૂટી જાય છે, તો એ જડ પ્રકૃતિના મડદાનો શું ભાર છે કે ચેતનને તે અટકાવી શકે? ગમે તેવો ઉદય આવે તે જ્ઞાનમાં દેખાય, જેમ અરીસામાં લશ્કર દેખાય તેમ જ્ઞાનમાં પુદ્‌ગલના વર્ણાદિ રાગાદિનો વેશ દેખાય, તેમાં રાગદ્વેષ શા માટે થાય? લોકોને ઊંધી માન્યતાના પોષણ બહુ મળેલાં છે તેથી જ્યાં ત્યાં નિમિત્તની પરાધીનતાને જ દેખે છે, અનંતશક્તિથી પૂર્ણ ચૈતન્ય ભગવાનનો મહિમા દેખતા નથી. અત્યારે પણ ધર્મકાળ છે. કાળ તો જડ પદાર્થ છે, પણ એક દેહ કરીને મોક્ષે જઇ શકાય એવો ધર્મકાળ (સ્વકાળ–સ્વભાવ પરિણામ) આ કાળે પણ છે. લોકોને ઊંધી ગણતરીથી કામ કરવું છે, પણ તેનો મેળ ત્રણકાળમાં બેસે તેમ નથી. પુરુષાર્થ કરવો નહિ ને વાતો કરવી કે જ્ઞાની જાણે, આપણાથી કાંઇ નિર્ણય ન થાય; કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે જણાય. આમ શંકામાં રહી ઊંધો નિર્ણય કરવાથી આત્મજ્ઞાન (ગુણનો ઉઘાડ) ન થાય, પણ જ્ઞાની ધર્માત્મા પુરુષાર્થ [illegible] યથાર્થ નિર્ણય પૂર્વાપર વિરોધ રહિત જ્ઞાની સમ્યગ્દષ્ટિ કરી [illegible]ને એક બે ભવમાં મોક્ષદશા પોતાને

પણ કોઇ નિંદા કરે તેથી કાંઇ જ્ઞાનીને બાધ નથી. કોઈ ધર્માત્મા પાસે પુણ્યનો યોગ હોય, તોપણુ તે પુણ્યથી જ્ઞાનીની કિંમત નથી. પુણ્યમાં અને ગુણમા પૂરા તો સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાન છે. ધર્માત્માને પાંચમે ગુણઠાણે અપયશકીર્તિ અને અનાદેય કર્મનો બાહ્યથી કદાચ યોગ દેખાય, પણ અંતરમાં વેદન નથી. કારણકે અશુદ્ધ નામકર્મની દુર્ભગ, અનાદેય, અપયશકીર્તિનો ઉદય નથી, આ વિષય ઝીણો છે તે પ્રકૃતિનીઅસર અ તરમા તો આવે જ નહિ, એવો જ્ઞાનીને અંતરંગ સ્થિરતાનો શાંત સમાધિરૂપ પુરુષાર્થ વર્તે છે. પાચમા ગુણસ્થાનવાળો શ્રાવક કદી બે આનાની મજુરી કરતો દેખાય છતાં અ તરસ્વભાવના મહાસુખમા તૃપ્ત છે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવ કરતા પણ તેની શાતિ અધિક છે, અંદરની શાતિ આન દની સ્થિરતા છે, તથા સમાધિ સ્વરૂપની બળવાન ભાવના અધિક છે તેથી તે સર્વાર્થસિદ્ધનાદેવોથી અધિક સુખી છે તેનુ કારણ આત્મજ્ઞાનની પાચમી ભૂમિકાની શાતિ વર્તે છે. સંસારમાં પુણ્યની પ્રધાનતા છે, અને ધર્મમા ગુણની પ્રધાનતા છે. તેથી જ્ઞાની પુણ્યથી દૂર રહીને તેમા સ્વામીપણે ન ભળતા નિસ્પૃહપણે જાણે છે, અને અજ્ઞાની તેમા ગ્ન થાય છે પુણ્ય એક તત્ત્વ છે, પુણ્યથી જ્ઞાની ન થવાય, એટલે કે તેનાથી આત્માનુ હિત ન થાય. જે જીવ પુણ્ય, વૈભવ, યશ કીર્તિ ઉપર જુએ છે તે જીવ–અજીવના લક્ષણની જુદાઇ નહિ સમજનારો હોવાથી અજ્ઞાની છે સમ્યગ્દર્શન કોને કહીએ કે જેમા હિત અહિતનો યથાર્થ વિવેક હોય, જે કઇ પ્રકૃતિના (પુણ્ય પાપના) સયોગ છે તેને જાણી લે છે ગમે તેવા સયોગ હોય પણ જ્ઞાની નિર્દોષરીતે જાણ્યા જ કરે, જાણવામાં અટકવુ હોય નહિ, પણ જે જીવો નિમિત્ત આશ્રીતે અટકયા છે તે જીવો માત્ર વાતો કરે છે. પુરુષાર્થ કરવાની બુદ્ધિ કરતા નથી " ભગવાને દીઠુ હશે તેમ થશે, તેમના જ્ઞાનમા જેટલા ભવ દીઠા હશે તેટલા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ ભ્રમણા થયા વિના મોક્ષ નહિ થાય, જે વખતે કાળલબ્ધિ પાકશે તે વખતે સમ્યગ્દર્શન થશે, " એમ કથનમા નિમિત્તાધીનતા રાખી પુરુષાર્થ ઉડાડે છે પુરુષાર્થ રહિત થઇ દ્રવ્યાનુયોગની વાતો કરે તો તે નિશ્ચયાભાસી છે જેને કેવળજ્ઞાનીનો વિશ્વાસ થયો તેને ચારે પડખે સમાન પ્રતીતિ જોઇએ, અને તેણેજ કેવળજ્ઞાનીએ દીઠું એનો સ્વીકાર

[illegible] છે. [illegible] માન્યા છે તેને રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન હોય નહિ. [illegible] હોય કે કેવળી ભગવાને મારા ભવ દીઠા [illegible] કે હું પુરુષાર્થ ન કરું; ઉપાય તેની મેળે આવશે; એમ [illegible] કહ્યું છે કે:— "ભવસ્થિતિ આદિ નામ [illegible] નહિ ઉત્થાપે" વળી કહ્યું છે કે:—

"[illegible] નિશુકથી, ધરે શીઘ્ર સુખદાઇ;
[illegible] દૂર થતી રહે, તત્ત્વ–વચન એ આઇ."

[illegible] કહે છે કે અનંતવાર નવવાડે બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું [illegible] નહિ [illegible] તે મિથ્યા માન્યતા છે. અહીં તો પુરુષાર્થ [illegible] અને બ્રહ્મચર્યની વાત છે. સમ્યગ્દર્શન સહિત [illegible] પુરુષાર્થ જ્યાં વર્તે છે ત્યાં બ્રહ્મચર્યનો ગુણ પ્રગટે જ. [illegible] પોતાના ઉપાદાનના પૂર્ણ સામર્થ્યનું બળ પોતાની [illegible] ભૂલે છે, ત્યારે અજ્ઞાની ઉપાદાનને ભૂલીને અનંતકાળના કર્મ [illegible], એ આદિ પરાશ્રીતબુદ્ધિવડે નિમિત્ત આધીન રહી, પુરુષાર્થ [illegible] આત્માર્થને છેદે છે. પણ કાળગીંઢ જેવા પથરા તૂટી જાય છે, તો એ જડ પ્રકૃતિના મડદાનો શું ભાર છે કે ચેતનને તે અટકાવી શકે! ગમે તેવો ઉદય આવે તે જ્ઞાનમાં દેખાય, જેમ અરીસામાં લશ્કર દેખાય તેમ જ્ઞાનમાં પુદ્ગલના વર્ણાદિ રાગાદિનો વેશ દેખાય, તેમાં રાગદ્વેષ શા માટે થાય? લોકોને ઊંધી માન્યતાના પોષણ બહુ મળેલાં છે [illegible] જ્યાં ત્યાં નિમિત્તની પરાધીનતાને જ દેખે છે, અનંતશક્તિવાળો [illegible] ચૈતન્ય ભગવાનનો મહિમા દેખતા નથી. અત્યારે પણ ધર્મકાળ છે, કાળ તો જડ પદાર્થ છે, પણ એક દેહ કરીને ગોત્રી જઇ શકાય એવો ધર્મકાળ (સ્વકાળ–સ્વભાવ પરિણામ) આ કાળે પણ છે. લોકોને [illegible] મજૂરીથી કામ કરવું છે, પણ તેનો મેળ ભણકાળમાં બેસે તેમ [illegible] પુરુષાર્થ કરવો નહિ ને વાતો કરવી કે જ્ઞાની જાણે, આપણાથી [illegible] નિર્ણય ન થાય; કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે જણાય. આમ શંકામાં [illegible] નિર્ણય કરવાથી આત્મજ્ઞાન (ગુણનો ઉઘાડ) ન [illegible] આ પુરુષાર્થ વડે તેવો યથાર્થ નિર્ણય પૂર્વાપર [illegible] કરી શકે છે, અને એક બે ભવમાં

વિષે પ્રગટ થવાની છે એમ નિઃસંદેહ તત્ત્વમાંથી નિઃસંદેહ સાક્ષી લાવે છે. આત્મા સામું જોનારને પ્રકૃતિ સામું જોવાનું રહેતું નથી. કર્મના ગમે તેવા ઉદય આવે પણ પોતામાં સ્થિર રહી તે જાણે છે કે એની હદ કેટલી? બધા ટળવા આવે છે. માટે જ્ઞાની સ્વાનુભવથી કહે છે કે તારા પુરુષાર્થને આધીન ભવસ્થિતિ છે. પરમાં અહંપણું રાગ વર્તે છે તે ભૂલ છે. તારો સ્વાધીન સ્વભાવ કઈ જાતનો છે, તે નિર્ણય લાવ તો જેમ છે તેમ બધું સમજાઈ જાય. કેવળજ્ઞાનીને પૂછવા જવું નહિ પડે. પુરુષાર્થથી જ બીજાં ચાર સમવાય કારણો પાકે છે, તેમાં કાળલબ્ધિ આવી ગઈ. કાળ તો જડ છે તે ચેતનની અવસ્થાને પરાણે કેમ પરિણમાવે? નારક આદિ ભવભ્રમણમાં જવું હોય તોપણ કાળ-દ્રવ્ય ઉદાસીન સહાય આપે, મોક્ષસ્વભાવમાં પરિણમવું (જવું) હોય તોપણ સહાય આપે. માટે ચેતન જાતે જાગે તો જ ગુણ પ્રગટે "જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો કરો સત્ય પુરુષાર્થ" જેને સાચું હિત કરવું છે તેણે પરમાર્થભૂત તત્ત્વ અને તે જાતનો પુરુષાર્થ પ્રથમ સમજવો પડશે; તે સમજ્યા વિના દુઃખનું મૂળ જે વિપરીત માન્યતા તે ટળશે નહિ. જેને નિમિત્ત ઉપર જ વજન છે, એટલે પરના આધાર વિના મારા ગુણ પ્રગટે નહિ, તે પણ નિમિત્તના ઘરની ઢીલી ઢીલી વાતો લાવીને પુરુષાર્થ ઉડાડે છે, જાણે કે આત્મામાં કાંઇ સામર્થ્ય જ ન હોય? ઘણા લોકો તો એવી વાતો સાંભળીને ગળિયા બળદ જેવા થઈ સંસારમાં જ બેસી જાય છે. પુરુષાર્થરૂપી ટાંગાને ભાંગી નાખે છે. એવી વાત સાંભળે કોણ? કેવળજ્ઞાનીએ દેખ્યું છે તેમ થાય છે, તેમ કહેવાનો અધિકાર તો સાચો પુરુષાર્થ કરે તેનેજ છે, કેમકે તે અનુ-ભવથી અંદરમાં પરિણમન અદલાવીને કહે છે. જ્ઞાની સમ્યગ્દષ્ટિની વાણી પુરુષાર્થહીન ન હોય. જેને ત્રિલોકીનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાન પર-માત્માની શ્રદ્ધા હોય તેને યથાર્થ દશાનો અનુભવ તો હોવો જ જોઇએ. શાસ્ત્રમાં કોઈ સ્થળે નિશ્ચયથી ભાષા હોય પણ તે અંતરમાં સમજવા માટે છે, પુરુષાર્થહીન થઈને વાતો કરવા માટે નથી. જેણે કેવળજ્ઞાનીને સ્વીકાર્યા તે તો કેવળીની જાતનો થઇ ચૂક્યો, કેવળીને માને તેને ભવ ન હોય કેવળજ્ઞાની ભગવાને જાણ્યું તેમજ થવાનું છે, એ ન્યાય જો હૃદયમાં બેઠો તો તેની સાથે જ તે જાતનો પુરુષાર્થ

અને વીતરાગદષ્ટિ હોવી જોઇએ, પણ માત્ર વાતો જ કરે કે આપણને કંઇ ખબર પડે નહિ, શું કરીએ, અનંતકાળનાં ઘણાં કર્મ પડયાં છે તે કેવાં ડોકિયાં કાઢશે ? પણ કર્મ આંધળાં જડ તેની પ્રતીતિ, અને ચૈતન ભગવાન દેહ દેવળમાં જાગતી જ્યોત બિરાજે છે તેની પ્રતીતિ નહિ, તે કેટલી અજ્ઞાનતા ! પણ એવો ભાવ આવવો જોઇએ કે કર્મનો ઉદય આવશે તો હું એવો પુરુષાર્થ કરીશ કે કર્મનો નાશ કરી બે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન લઇશ. નિમિત્ત આધીન તારૂં ઉપાદાન હોય તો કોઇ કાળે મોક્ષ થાય નહિ, જેને બે તત્ત્વોનું યથાર્થજ્ઞાન નથી તે અન્યથા માને છે. શાસ્ત્રથી ન્યાયથી વિચારે તો ખબર પડે કે પરમાણુમાં બંધ સ્વભાવ છે, અને આત્મામાં મોક્ષ સ્વભાવ છે. ગમે તેવો પ્રકૃતિનો ઉદય આવે પણ પુરુષાર્થ કાઢીને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરૂં એવી અપૂર્વ હોંશની વાત લાવને ? તે માટે શ્રીમદ્ કહે છે કે જો તમે સાચો પરમાર્થ ઇચ્છતા હો તો સાચો પુરુષાર્થ લાવો, વાતો નહિ, મનની કલ્પના નહિ. લોકો કર્મની વાતો કરે છે કે કર્મ સત્તામાં પડયાં છે, શું થશે તે જ્ઞાની જાણે, અમને કાંઇ ખબર ન પડે, એમ કર્મનો પોકાર કરનારા પોતાને જ ભૂલીને વાત કરે છે. કર્મનો પોકાર મોટો અને આત્મામાં કાંઇ માલ નહિ એમ તેઓ માને છે. પણ સત્ય પુરુષાર્થ ઉપર આવીને ગુલાંટ મારે કે હું મોટો અને મારામાં અનંત કેવળજ્ઞાન શકિત છે, બેહદ શકિતથી દરેક સમયે ભર્યો પડયો છું. સ્વાધીન છું, કર્મ જડ તે જ્ઞાનીને કેમ રોકે ? હમણા હું સ્વભાવ પ્રગટ કરીશ એની જેને પ્રતીતિ નથી, તેને પુરુષાર્થ હોય નહિ. જ્ઞાની બધું દીપતું જ્યવંત દેખે છે. લાખ મણ ખડ (ઘાસ) હોય તેમાં અગ્નિ શબ્દ લાખ વાર બોલો કે અનંત મણ અગ્નિ નાખું છું એમ કાગળમાં લખો, વાંચો તો ઘાસ બળે નહિ પણ સાચી અગ્નિનો કણીઓ નાંખો તો બળે. તેમ આત્મા જેવો સર્વજ્ઞ ભગવાને પૂર્ણ શુદ્ધ કહ્યો છે તેની પ્રતીત પોતાની જાતની ખાત્રીથી આવે તો પુરુષાર્થ કામ કેમ ન કરે ? પુરુષાર્થ તો જ્ઞાનમાં છે, મન, ઇંદ્રિય, કાયા, વિકલ્પ શબ્દાદિમાં પુરુષાર્થ નથી. આ જ શરૂઆતનો એકડો છે, આત્મા શુદ્ધ છે, સ્વાધીન છે, અસંગ છે, અબંધ છે, આ વાતની હા પાડવી લોકોને [illegible]ટે છે. બંધવાળો ઊણો હીણો વિકારી માનવો છે અને જે [illegible] પુરુષાર્થ જોઇએ તે કરવો નથી.

જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ એની મેળે ટળે તો શક્તિ પ્રગટ થાય, એવું નિમિત્તાધીનપણું માનીને અંતરજ્ઞાનના પુરુષાર્થહીન થનારા અને આત્માને બંધવાળો વિકારી માનનારા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. શુધ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા અને પુરુષાર્થ સાથેજ હોય, તેની વાણી પણ પુરુષાર્થહીન ન હોય. જેને પરમાર્થ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની શ્રધ્ધા છે તેનામાં કેવો વિવેક જોઈએ? પોતે નિર્ભય, નિઃશંક હોય છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભવની શંકા ન હોય, દેવ, ગુરુ, ધર્મ તો વીતરાગ છે, નિર્દોષ છે, તેમની શ્રધ્ધા કરી સર્વજ્ઞને ઓળખ્યા તેને ભવની શંકા હોય નહિ. યથાર્થ શ્રધ્ધા પછી પૂર્ણ ચારિત્ર થતાં કદી વાર લાગે, જલદી રાગદ્વેષરૂપ અસ્થિરતા ન ટાળી શકે, પણ તેને પુરુષાર્થનો નિષેધ હોય નહિ, અને ભવની શંકા હોય નહિ. ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાન દાંડી પીટીને કહે છે કે સર્વ આત્મા સિદ્ધસમ શુદ્ધ છે, તેની જેને શ્રદ્ધા થઈ તેને પોતાથી નિઃસંદેહ ખાત્રી થાય છે, કેવળજ્ઞાનીને પૂછવા જવું ન પડે, પોતાની પર્યાય ઉઘાડવા સાધક સ્વભાવનો પુરુષાર્થ, પૂર્ણને લક્ષમાં લઈને ઉપડે છે, તેમાં શંકા ન રહે. તેને ભગવાનની નિશ્ચય ભક્તિ હોય છે, એટલે જેણે ભગવાનની ભક્તિ કરી તેને ભવ હોય નહિ; જેને હજી ભવની શંકા છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. આત્મસાક્ષીનો સાક્ષી નહિ, ભવ નહિ, ભવની શંકા નહિ. પણ આ કાંઈ ધારણા કરવાની વાતો નથી, ગોખ્યે પાર પડે તેમ નથી, એ જાતની પાત્રતાથી ગુણ પ્રગટે છે, તે ધર્માત્મા જાગતો જ્યાં જ્યાં જુએ છે ત્યાં સવળું જુએ છે, અને તેથી જ્ઞાનીનો મહિમા અને પુરુષાર્થ દેખે છે. પરાધીનતાનો અંશ દેખાતો નથી, તેથી કહે છે કે મોળપ કરો નહિ અને આત્માર્થને છેદો નહિ. લોગસ્સના પાઠમાં 'સિદ્ધા સિદ્ધિ મમદિસંતુ' આવે છે ત્યાં પૂર્ણ સિદ્ધપદની માગણી કરે છે. જીવો પુરું માગવાનું બોલે પણ ભાવમાં ભાસન મિથ્યા હોય તે શું માગે છે તેની તેને ખબર નથી. રુચિમાં ગોઠતું માગે છે, એટલે જોઈએ છીએ મુક્તિપદ અને સેવે છે બંધન. તેને જ્ઞાની કહે છે તારામાં પૂર્ણ સિદ્ધપદ ભર્યું છે, તે તારે સ્વાધીન છે. અનંત બેહદ તારી શક્તિ છે, તેની પ્રતીત કર, એટલે તે તારાથી પ્રગટ થશે. તારામાં એક પરમાણુ માત્રનો સંબંધ પરમાર્થે નથી. વર્તમાન કર્મસંયોગ દેખાય છે તેનો ઉદય

આવે ત્યારે તેને તોડી નાખવાનો પુરુષાર્થ તારામાં છે. અનંતા કર્મ-બંધન ટળી જાય એવું સામર્થ્ય ચેતનની એક સમયની અવસ્થામાં છે. તે જ્ઞાનબળ કોઇથી દીધું દેવાતું નથી, છતાં ધર્માત્મા સમજીને ઉપચાર કરે છે કે હે સર્વજ્ઞદેવ, પરમાત્મા, "સિદ્ધા સિદ્ધિ મમદિસંતુ" તેમાં હું છું તેવો પ્રગટ થાઉં એ ભાવના છે. સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સિદ્ધપદ દેખું હોય, તેનું જેને ભાન હોય તે ગુરુઆજ્ઞાએ, ભક્તિપૂર્વક વર્તતા પુરુષાર્થથી ક્ષણેક્ષણે કર્મને ટાળે છે. રાગદ્વેષ વિષય વાસનામાં જોડાતો નથી કારણકે તેની દ્રષ્ટિમાં બંધભાવરૂપ સંસાર નથી. ઊંધો પુરુષાર્થ ઊંધી પ્રતીતિ તે જ સંસારનું કારણ છે તે ભૂલ (બંધરૂપ ભાવ) ટાળીને પોતાના સવળા પુરુષાર્થવડે અખંડ જ્ઞાયકપણું ટકાવી રાખે છે. તેથી જ્ઞાયક ભાવમાં બંધપણું ટકતું નથી; એવો સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા છે, તે જ્ઞાનક્રિયા જ્ઞાનમાજ છે, જ્ઞાન જ સાધન છે, બાહ્યની ક્રિયા તો અઘાતી નામકર્મની જડ પ્રકૃતિનો યોગ છે તેને ચેતન ચલાવી શકે નહિ, સ્થિર કરી શકે નહિ. એના ઉપર ચેતનનો પુરુષાર્થ કામ આવે નહિ. સર્વજ્ઞ કેવળીનું વીર્ય (બળ) જડમાં કામ કરી શકે નહિ; જ્ઞાની હોય કે અજ્ઞાની હોય પણ તે જડ પુદ્ગલની ક્રિયા કરી શકતો નથી, ભોગવી શકતો નથી, પણ સ્વસ્વભાવમાં ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ વધતાં રાગાદિ કષાય ટાળી શકે છે, અને રાગ ટળતાં રાગનું નિમિત્ત બાહ્ય સંયોગ પણ છૂટી જાય છે. એવો ત્રિકાળ નિયમ છે. ૧૩૦.

હવે નિશ્ચય લક્ષમાં રાખીને સાધન કરવાનું કહે છેઃ–

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

હવે નિશ્ચય-પરમાર્થને કથન માત્ર ધારી રાખે (પુરુષાર્થહીન થઇને) નિશ્ચય કથન કરે કે આત્મા અબંધ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ છે, તેમ માત્ર મનમાં ધારી રાખે અને પરમાર્થભૂત વ્યવહાર સાધન, સત્સમાગમ વગેરે છોડી સ્વચ્છંદમાં વર્તે, તેમ ન થવું જોઇએ. આત્મા અબંધ, અસંગ શુદ્ધ [illegible] વાત પરમાર્થે સાચી છે, પણ કોને? કે જે

યથાર્થ દ્રષ્ટિના ભાન સહિત પુરુષાર્થ લાવે અને રાગદ્વેષને તોડે તેને. પણ જે શબ્દો માત્ર ગોખી રાખે, પુરુષાર્થ ન કરે, સ્વચ્છંદ અનેઅનાચારને પોષે છે, તે પાપબંધ કરે છે.

આત્મામાં પરમાર્થે બંધ કે રાગદ્વેષ ઉપાધિ નથી પણ તે કયારે કે પૂર્ણ શુદ્ધતાની દ્રષ્ટિએ અમુક રાગદ્વેષ કષાયનો ઘટાડો કરીને સાચી શ્રદ્ધા લાવે ત્યારે. પણ જેને પુરુષાર્થ કરવો નથી અને નિશ્ચયના કથન માત્રને ધારી રાખવું તેને કલ્યાણ થતું નથી, માટે પ્રથમ જ હું શુદ્ધ છું એ લક્ષે વૈરાગ્ય સહિત વિષય કષાયનો ઘટાડો કરવો. દેહની આસક્તિ ઘટાડીને સત્‌શાસ્ત્રનું વાંચન, શ્રવણ, મનન અને સત્સમાગમ કરવો. પણ ક્રોધાદિ કષાય તથા દેહાદિની મમતાનો કાંઇ ઘટાડો ન કરે, તો આખો આત્મા પરથી જુદો તૃષ્ણા-રાગ રહિત છે એની શ્રદ્ધા, રુચિ કેમ થશે ? કોઇએ શ્રીમદ્ ઉપર લખેલું કેઃ-હું પરમાત્મા છું. તેનો જવાબ આપ્યો કે'-સર્વ જીવનું પરમાત્માપણું છે એમાં સંશય નથી, તો પછી તમે પોતાને પરમાત્માસ્વરૂપ માનો તો તે વાત અસત્ય નથી; પણ જ્યાંસુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહિ ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ રહેવું તે વધારે સારૂ છે અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્માપણું પ્રગટે છે.

લોકોને બહારથી જરા શાતાનો યોગ હોય, પણ અંતરમાં કષાય હોય તેને ઓળખે નહિ અને પ્રમાદમાં સંતોષ માને, પોતાને જ્ઞાની માને તે સ્વયં અપરાધી છે. અનંતવાર નહિ પ્રગટેલું એવું અપૂર્વ આત્મભાન થયે, પૂર્ણ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા, વિવેક અને પુરુષાર્થ સાથે રહે છે, એટલે અંતરંગમાં અકષાય સુખસ્વભાવ અનુભવવામાં રાગ-દ્વેષ કષાયનો અંશ પણ નહિ પાલવે. ધર્માત્માને પૂર્ણતાને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ પ્રગટ થયો છે, તેથી કષાયની વૃત્તિને બરાબર ઓળખી લે છે, અને તેને ટાળે છે. આત્માનું જ્ઞાન થયું તેમાં જ્ઞાનનો વિવેક હોય જ. અંદરમાં ચૈતન્યની શાંત અધિકારીદશા પ્રગટી તેને રાગદ્વેષ વિષય કષાયમાં રુચિ કેમ હોય ? માટે સ્વચ્છંદીને કહે છે કે, જો તને સાચી શ્રદ્ધા હોય તો પુરુષાર્થ થયા વિના રહે નહિ. સત્‌ની શ્રદ્ધા થતાં હિત, અહિતનો વિવેક સાથે જ હોય. તેથી સંસારનો રાગ

ટાળીને પવિત્ર દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સત્‌દેવ તથા સત્‌ સમાગમનું બહુમાન વિનય, ભકિત. આદર પણ થવો જ જોઈએ. સત્‌સાધનનો આદર તેમાં પોતાનું બહુમાન છે; જેને સત્‌નો પ્રેમ છે તેને સંસારનો પ્રેમ નથી, તેને ઇષ્ટ નિમિત્ત ઉપર સહેજે પ્રેમ રહે જ. અહો ! સત્‌સમાગમનો મહિમા, એમ ભકિત ઉભરાવીને દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સત્‌શાસ્ત્રો વગેરે ઇષ્ટ નિમિત્તોનું બહુમાન કરે છે, અને વિવેકથી જેમ છે તેમ જાણે છે. પણ જે સિદ્ધ સમાન આત્મા છે એમ કથનમાત્ર માને છે પણ એ જાતનો પુરુષાર્થ કરતો નથી તેને વીતરાગની ભકિતમાં પ્રેમ આવતો નથી. અને તેમાં કર્તાપણું આવી જશે, એ બધા પર છે, દાન શકિત પ્રભાવના આદિમાં આરંભનો દોષ લાગે એ આદિ વિકલ્પો કહે છે; તે સાધક સ્વભાવ ઓળખી શકતો નથી, તેને દેહાધ્યાસ વર્તે છે તેથી તેને આત્માની પ્રતીત નથી. સત્‌ સ્વરૂપની જેને ઓળખ છે તેને સત્‌સાધનનો નિષેધ હોય નહિ, મહામાન હોય. ગૃહસ્થ ધર્માત્મા હોય તે દેવ-ગુરુવંદન, પૂજા ભકિત વગેરે સાચા અભિપ્રાય સહિત મહિમા લાવી કરે છે; પણ જે જીવો નિશ્ચયાભાસી છે તેને સત્‌સાધનની રુચિ નહિ થાય. દેવ ગુરુ કાંઇ આપી દે તેમ નથી, તે તો પર છે, એ બધાં સાધનો બાળજીવો માટે છે, આપણે તેનું પ્રયોજન નથી, એમ સત્‌સમાગમ ગુરુભકિત આદિ સાચા સાધનની ઉપેક્ષા કરવાથી પુરુષાર્થહીન અને પ્રમાદી થઈ ઘણા જીવો સ્વચ્છંદે પાપમાં પ્રવર્તે છે, માટે તેમ ન થવું જોઇએ. શાસ્ત્રમાં જે નિશ્ચય વાત કહી છે તે બરાબર છે; આત્મા અબંધ છે- પરમાર્થે અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ છે, નિર્મળ જ્ઞાનમાત્ર છે. એ વાત પરમાર્થે તદ્દન સાચી છે, જીવ કંઈ બંધાયેલો નથી, તેમાં કાંઇ કર્મ પેસી ગયાં નથી. સંસાર અવસ્થામાં તેની જોડે કર્મના રજકણોની અવસ્થા દેખાય છે, તેમાં ભૂલીને જીવ જડની વિકારી અવસ્થાને પોતામાં કલ્પે છે, અને રાગી દ્વેષી બને છે; પણ તેવો થઈ જતો નથી, ભૂલથી માને છે; જેમ દૂધ અને પાણી ભેગાં થઈ ગયાં હોય તો અગ્નિ વિનાં જુદા થઈ શકે નહિ. પણ અગ્નિનો પ્રયોગ થતાં પાણી બળી જાય છે અને દૂધની મીઠાશ વધે છે, અને ઘટ (માવો) પિંડ બને છે; એમ આત્મામાં પ્રકૃતિના નિમિત્તની ઉપાધિ પેસી ગઇ નથી, ભૂલથી માન્યું હતું, તે ભૂલ જ્ઞાન ભાવે અભૂલ

સ્વભાવના ભાનવડે ટાળી કે હું પરથી જુદો આનંદઘન શુદ્ધ છું, મારામાં પરદ્રવ્યનો-પરભાવનો પ્રવેશ નથી; એવી શ્રદ્ધાવડે જ્ઞાનમાં સ્થિર થાય તો કર્મની બધી વિકારી અવસ્થા આત્મસમાધિના ધ્યાનરૂપી અગ્નિના પુરુષાર્થથી બળી જાય છે. અને શુદ્ધ ચૈતન્યપિંડ આનંદઘન માવો સહજ સમાધિમાં ઢીમ (ઘન) થઇ જાય છે. અશુદ્ધ અવસ્થા મારો સ્વભાવ નથી એમ માને તો જ અશુદ્ધદશા ટાળી શકાય છે. "નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં સાધન કરવાં સોય" પૂર્ણ જ્ઞાયક સ્વભાવ મોક્ષ એ જ મારૂં સાધ્ય છે તેમાં પવિત્ર જ્ઞાનમાત્રપણે ટકી રહેવું તે મારૂં જ્ઞાનબળ સાધન છે; પૂર્ણ શુદ્ધતાનું અભેદ લક્ષ રાખ્યા વિના પુરુષાર્થ ઉપડે નહિ. જ્યાં ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વરૂપની, (સ્વાભાવિક તત્ત્વ એટલે શુદ્ધ આત્માની) શ્રદ્ધા છે, અને તેના લક્ષમાં એકત્વપણે વર્તવાનો જેનો નિર્ધાર છે, તેને શુભ અશુભ વિકારી બંધભાવમાં વર્તવાનો આદર ન હોય. (જ્ઞાનભાવમાં વિકારી કર્મભાવનો સહેજે નકાર હોય છે.) વિકારી કારણ અને અવિકારી કાર્ય એમ કદી બને નહિ. જે ભાવે બંધ થાય તે ભાવે અબંધપણું પ્રગટે નહિ; પંચ-મહાવ્રત તથા દયા આદિના પરિણામ તે શુભભાવ છે અને તે શુભ ભાવથી બંધ થાય છે માટે એ બધાં કર્મભાવ છે, તેનાથી અબંધ-પણાનો ગુણ થાય એમ માનવું તે સ્વહિંસા છે, સતનો અનાદર છે જે કોઇ આત્માની યથાર્થ પ્રતીતિ ન કરે અને બાહ્ય સાધનમાં (પુણ્યાદિમાં) રોકાય તેને સત્‌નો અનાદર હોયજ હોય. શુદ્ધ ચેતન પણાની શ્રદ્ધા નથી ત્યાંલગી જીવ પોતે પરભાવમાં રોકાણો છે અને તેથી જીવને પુણ્ય પરિણામમાં મીઠાશ રહે છે. તે કદી પુણ્ય બાંધે, પણ તે પુણ્ય પાપાનુબંધી હોવાથી તે સંસારનું કારણ થાય છે, તેથી બાહ્ય ચારિત્રને પરમાર્થમાં ગણ્યુ નથી. પણ 'પ્રેરે જે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમંત' એમ કહ્યું છે. આત્માનુ સાધન આત્માથી ભિન્ન ન હોય, આત્મામાં જ હોય એ નિયમ છે. એ જાતનું સાધન પોતામાંથી પુરુષાર્થવડે પ્રગટે છે. બાહ્ય સાધનથી આત્માનું સમ્યગ્‌દર્શન, સમ્યગ્‌-જ્ઞાન અને સમ્યક્‌ચારિત્ર નથી. આત્માનું ચારિત્ર આત્માના આધારે છે, માટે નિશ્ચયની જાતનો વ્યવહાર [સાધકભાવ] તે સત્‌ સાધન છે. નિશ્ચય લક્ષમાં રાખીને એટલે હું આત્મા પરથી નિરાળો, અબંધ

શુદ્ધ છું, રાગદ્વેષ, પુણ્ય-પાપ, આદિ સર્વ ઉપાધિ રહિત છું એ નિશ્ચય; તથા તેની યથાર્થ પ્રતીતિ સહિત સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં રાગ રહિત ટકવું તે વ્યવહાર છે. રાગને (શુભ પરિણામને) પોતાના માને, તે પોતાને બંધવાળો માને છે, તેથી તેને પરથી જુદાપણાની શ્રધ્ધા નથી. બંધ સારો માને તો છૂટાપણાનો પુરુષાર્થ લાવશે ક્યાંથી? માટે પ્રથમ સાચા અભિપ્રાયની જરૂર છે. આત્મા મોક્ષસ્વભાવ સહિત નિત્ય સ્વાધીન છે, અબદ્ધ, અસ્પૃષ્ટ, અમ મુક્ત છે, તેમાં પર નિમિત્તનો બંધ, સ્પર્શ ભળમેળ નથી, એવી યથાર્થ પ્રતીતિ એ જ જિનેશ્વર ભગવાનના મહાસૂત્રનો એકડો છે. એ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ધર્મ નથી, સત્પુરુષની ઓળખ નથી, તેથી સત્સમાગમનો લાભ પણ નથી. ૧૩૧.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને સાથે હોય છે એમ હવે કહે છે—

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;
એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨.

અત્રે એકાત નિશ્ચય કથન કહ્યું નથી. આત્મા અબંધ તત્વ છે, પુણ્ય, પાપ આદિ શુભ પરિણામ પણ આત્મામાં નથી. આત્મા તદ્દન શુદ્ધ અસંગ નિરપેક્ષ છે, એ પરમાર્થ કથન યથાર્થ છે. પણ તે એકાંત ક્યારે કહેવાય છે કે તેની યથાર્થ શ્રધ્ધા અને પુરુષાર્થ ન હોય ત્યારે. આ વાત શુષ્કજ્ઞાનીનાં લક્ષણમાં કહી છે. આ શાસ્ત્રમાં એકાંત વ્યવહાર પક્ષ કહ્યો નથી. આત્માના લક્ષ વિના કષાય ઘટાડે એને વ્યવહાર કહ્યો નથી. તેમજ આત્માનુ લક્ષ કરવુ અને કષાય ન ઘટાડવો એમ પણ કહ્યુ નથી. પણ નિશ્ચયને અવલંબિત સજાતી (ચેતનનો) વ્યવહાર કહ્યો છે, તે પરમાર્થહેતુ વ્યવહાર છે. હું પૂર્ણ શુદ્ધ એ નિશ્ચય, અને તે અકષાય શુદ્ધતામાં રાગ ટાળીને સ્થિર થવાનો પુરુષાર્થ તે વ્યવહાર છે. તે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને આત્મામાં ઘટે છે પણ બાહ્ય નહિ. હું રાગ રહિત વીતરાગ છું, રાગનો અંશ મારા સ્વભાવમાં નથી, હું શક્તિપણે સિદ્ધ ભગવાન છુ, એ દૃષ્ટિ સહિત જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ હોય તેને દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, સદ્ગુરુનો વિનય, બહુમાન

કરવાનો શુભ વિકલ્પ છદ્મસ્થપણામાં આવેજ; તે સમજીને પુરુષાર્થ સહિત સાચી ભક્તિ કરે છે. પણ જેને શુદ્ધ સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી, તે કદાચ ભક્તિ કરે તોપણ પાછળ તેને વિવેક હોયજ નહિ. ભક્તિથી (રાગથી) તે ગુણ માનતો હોય છે, તે શુભ રાગને પુરુષાર્થ માને છે. સાચા વિવેકના ભાન વિના વીતરાગની ભક્તિ નથી, પણ રાગની ભક્તિ છે. પુણ્ય બાંધે નિર્જરા ન થાય, અને ભવ પણ ન ઘટે. પ્રશ્ન-પ્રથમ શું કરવું ? ઉત્તરઃ-સાચી સમજણ; સત્શાસ્ત્રનું મનન, વાંચન, વિચાર અને શુદ્ધતાના લક્ષે વિષયવાસના, ક્રોધ, માન, માયા લોભ ઘટાડવા તે વ્યવહાર, હું સિદ્ધ સમાન છું તે નિશ્ચય. એવી સાચી શ્રદ્ધા થઈ તે તીવ્ર કષાય ટાળીને મંદ કષાય કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યા વિના ન રહે. અવ્રતના પાપ પરિણામ ટાળીને શુભ પરિણામ તેને થાય જ; સત્‌ની રુચિ છે તે અસત્ સાધનનો આદર કેમ કરે ? ન કરે. માટે દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, સત્સમાગમ, વીતરાગ ધર્મની શોભા, પ્રભાવના કરે, અને અકષાય દૃષ્ટિએ કષાયને ઘટાડે. ચોવીશે કલાક તત્ત્વના વિચાર ઘોળાયા કરે એવી દશા જોઈએ. વાંચના, પૂછના પર્યટના વગેરે બધાં સાધન સ્વાધ્યાયમાં નિમિત્ત છે. પણ ધર્માત્માને તે બધાનો વિવેક સાથે હોયજ. કોઈ નિમિત્તને આધારે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર નથી. બાહ્ય નિમિત્ત તો જ્ઞેય જગત છે. અકષાય તત્ત્વના લક્ષે જે પુરુષાર્થ થાય તેજ નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહાર છે. માટે પ્રથમ અનંત કાળમાં નહિ મળેલું તત્ત્વ શું છે તે સાચું સમજવા માટે, અંતરથી વૈરાગ્ય ઉપશમવૃત્તિ કરવી. તેને માટે રાત દિવસ ઝુરણા ઝંખના કર્યા વિના સત્માર્ગનું અંશે પણ ભાન થવાનું નથી. જેનામાં પાત્રતા તૈયાર થઈ તેને સત્ સાધન સદ્ગુરુ વગેરે મળ્યા વિના રહેજ નહિ. બહારથી ન મળે તો અંદરથી સમાધાન પ્રગટે, પણ પાત્રતાની તૈયારી પોતાની પ્રથમ જોઈએ. સર્વજ્ઞ વીતરાગે જે લોકોત્તરમાર્ગ કહ્યો છે તેને ગમે તેમ કરીને મારે પ્રાપ્ત કરવો છે, એવી જિજ્ઞાસા વધતાં તેને સદ્ગુરુ મળેજ ! આત્મજ્ઞાન થયા પછી રાગદ્વેષ સર્વથા ટળી જતા નથી, પણ જીવ પુરુષાર્થ વધારે છે, રાગ ટાળવાની તેને ભાવના રહે છે. સાચી દૃષ્ટિ રહે ત્યાં સર્વથા રાગદ્વેષ ટાળવાનો અભિપ્રાય અને રાગદ્વેષ રહિત જ્ઞાનમાં ઠરવાનો પુરુષાર્થ હોયજ. એ રીતે નિશ્ચય

દષ્ટિપૂર્વક વ્યવહાર હોય છે, તે એકાન્તે વ્યવહાર નથી. એકલાં પુણ્ય કરવા તે આત્મધર્મનો વ્યવહાર છે એમ પણ કહ્યું નથી. જે કોઇ શુભભાવ એટલે પુણ્યપરિણામને ચારિત્ર માને, ગુણ માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, કારણકે તે કર્મભાવ છે, બંધભાવ છે, તેનાથી સંવર, નિર્જરા ધર્મ નથી. પણ ધર્માત્માને અકષાય દષ્ટિનું લક્ષ અને તે જાતનોપુરુષાર્થ છે, તેની સાથે પુણ્ય પરિણામ થયા વિના રહે નહિ. તેનો સ્વામી નથી પણ તીવ્રકષાય ટાળતો મંદકષાય કરવાનો તે પુરુષાર્થ કરે છે, અને દષ્ટિ પૂર્ણ અકષાય પર છે. રાગ ટાળ્યો તેટલો ગુણ માને છે રહ્યો તેનો નકાર વર્તે છે; માટે પુણ્યપરિણામની ક્રિયા તે વ્યવહાર નથી, પણ સાધક સ્વભાવનો પુરુષાર્થ તે પરમાર્થહેતુ વ્યવહાર છે. બાહ્ય નિમિત્તને ઉપચારથી વ્યવહાર કહ્યો છે. હું સિદ્ધ સમાન પૂર્ણ શુદ્ધ છું એ શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય અને પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત સાધક સ્વભાવ તે વ્યવહાર. નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહાર હોય તો જ સર્વજ્ઞ ભગવાનનો મોક્ષમાર્ગ છે. બાહ્ય સાધન તે પરમાર્થમા ઘટે નહિ, પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવની યથાર્થ શ્રધ્ધા, પરથી જુદાપણાનું પોતાનું જ્ઞાન અને એ શ્રધ્ધા જ્ઞાનમાં ઠરવાનું બળ-ચારિત્ર એ ત્રણ ગુણ જેને અંશે પ્રગટ્યા છે, તેને સત્સમાગમનું બહુમાન રહેજ. દેવ, ગુરુ, ધર્મ, શાસ્ત્રની ભક્તિનો વિનય અને તૃષ્ણા રાગ ટાળવાનો પુરુષાર્થ તેને આવ્યા વિના ન રહે. પણ જો નિશ્ચય અભિપ્રાય એટલે સાચી શ્રદ્ધા (શુદ્ધ સ્વરૂપ) ની ઓળખ ન હોય અને એકાંત વ્યવહારનો પક્ષ કરે તો માત્ર પુણ્ય બાંધે, તે અજ્ઞાનપૂર્વક પુણ્ય હોવાથી પાપાનુબંધી પુણ્ય છે, તેથી એક પણ ભવ ન ઘટે, તે એકાંત બંધપણું સાધે છે માટે જેમ છે તેમ યથાર્થ તત્ત્વનો નિર્ણય જ્યાંસુધી નથી થયો ત્યાંસુધી ક્ષણેક્ષણે અજ્ઞાનનું મહાપાપ સાથે જ છે, માટે સાચી દષ્ટિ અને તેનો વ્યવહાર સમજો. 'પ્રેરે તે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમંત;' હું શુદ્ધ છું એ નિશ્ચય અને રાગ ટાળીને સ્થિર થવારૂપ પુરુષાર્થની રમણતા કરવી તે વ્યવહાર છે. તે બન્ને સાથે છે, કોઈ એકાન્ત તાણીને પક્ષ કરે તો કાર્ય ન થાય. આત્મા સ્વભાવે પૂર્ણ શુદ્ધ છે અને સાધવાનું બાકી છે, એ બેય અપેક્ષા દષ્ટિને જેમ છે તેમ સમજવી. જેમ દહીંને વલોવીને માખણ કાઢવા વખતે દોરીના બે છેડા છે, તેમાં એકને ખેંચે, ... પાનું ઢીલું મૂકે તો દહીંમાંથી માખણ

નીકળે. બન્ને છેડા તાણી રાખે અથવા છોડી દે તોપણ માખણ ન નીકળે. તેમ હું ચિદાનંદ શુદ્ધ છું, એવી શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય નય; અને તેને પહોંચી વળવા માટે જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ તે વ્યવહાર નય. એમ નિશ્ચયનું કથન આવે ત્યારે વ્યવહાર ગૌણ કરે, અને વ્યવહારનું કથન આવે ત્યારે નિશ્ચય લક્ષમાં રાખે; એમ બન્ને નય પ્રયોજનભૂત છે, જ્યાં સાધક સ્વભાવ છે ત્યાં દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ વગેરે તેમાં વચ્ચે આવે છે, તે રાગ છે એમ સમજે છે, પણ જે સંસાર તરફ રાગ હતો તે રાગની દિશા સમ્યગ્દૃષ્ટિ બદલાવે છે. ૧૩૨.

હવે અહીં નિશ્ચય અને વ્યવહાર જેના ખોટા છે તે હવે સમજાવે છેઃ—

ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર;
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩.

ગચ્છમતની કલ્પના તે કાંઈ સદ્વ્યવહાર નથી; પણ આત્માર્થીના લક્ષણ કહ્યા છે તે દશા અને મોક્ષ ઉપાયમાં, જિજ્ઞાસુના લક્ષણ કહ્યા છે તે સદ્વ્યવહાર છે. ગાથા ૩૮ તથા ૧૦૮ માં કહ્યાં તેવાં મુમુક્ષુના લક્ષણ અને જિજ્ઞાસુના લક્ષણ છે. એક મોક્ષ સિવાય તેને કાંઈ જોઈતું નથી; ભવે ખેદ=ભવ નથી જોતો. અંતર દયા=નિર્વૈરબુદ્ધિરૂપ નિજ-અનુકમ્પા, તે કહીએ જિજ્ઞાસ, અને ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ છે. ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભનું ખરૂં પાતળાપણું છે. એક આત્માર્થ તેને જોઈએ છે.

અનંતકાળમાં અપૂર્વતા ન પ્રગટી તે અપૂર્વભાવ કેવો હશે, તેની પ્રાપ્તિ કેમ થાય એનીજ સાચી જિજ્ઞાસા જોઈએ 'આરૂગ્ગ બોહિલાભં' શુદ્ધ ચૈતન્યમાં સદાય આરોગ્યતા છે, એ ભાન થયું પછી એક પરમાણુ પણ નવો બંધાય તે રોગ છે, કંઈ ઈચ્છા નથી માત્ર પોતાની પૂર્ણતાનુ લક્ષ છે તેથી જે કંઈ પુણ્ય બંધાય કે પાપ બંધાય તે ગૂમડાં છે. સમકિતી એમ માને છે કે તે બંધનભાવ છે. તેને પુરુષાર્થ અને દૃષ્ટિ બન્ને હોય છે 'આરૂગ્ગ બોહિલાભં' એટલે મારૂં સ્વરૂપ પરથી સમસ્ત પ્રકારે ભિન્ન છે, નિર્મળ પૂર્ણ પવિત્ર છે, એવી યથાર્થ શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે, પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન તે જ હું છું,

એમ પરથી જુદાપણાનું જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને તેમાં રાગ રહિત સ્થિરતા તે સમ્યક્ચારિત્ર છે. તેમાં કોઈ સંપ્રદાયની ક્રિયા, વેશ કે પક્ષનો આગ્રહ ન આવ્યો. બધુંય આત્મામાં જ છે તે આવ્યું. લોકો અંતરંગ કષાય કોને કહેવાય તે સમજે નહિ અને પુણ્ય પરિણામને ધર્મ માને, એ રોગ વળગે છે ને માને છે કે હું નિરોગ થાઉં છું. આ ખબર વિના બહારથી હાલો કંઈ કરીએ, સંવર નિર્જરા થાશે, ધર્મ કરીએ એમ બોલે છે; પણ ધીરજથી મધ્યસ્થપણે વિચાર કરવા ઉભા રહે નહિ કે ચૈતનની શી જાત છે અને વીતરાગી ધર્મનો વ્યવહાર કેવો હોઈ શકે, તે જરા ધીરજ રાખી મધ્યસ્થપણે વિચારે, તત્ત્વનો અભ્યાસ કરે તો સમજાય. આત્માનો ધર્મ ત્રણેકાળે એક જ હોય. તેનો વ્યવહાર પણ નિર્ગ્રંથ વીતરાગદશા જણાવનાર હોય. અહીં તો પંચમકાળ વર્તે છે, તેથી ગચ્છમત વધી પડયા છે. પણ વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સાક્ષાત્ શ્રી સીમંધર ભગવાન સમવસરણમાં [ધર્મસભામાં] ધર્મદેશના આપી રહ્યા છે. એ દિવ્યધ્વનિથી સનાતન જૈનધર્મ એકજ પ્રકારે પ્રવર્તે છે; ત્યાં મત ભેદના પક્ષપાત નથી. ગૃહસ્થના પણ સરખા આચાર અને મુનિધર્મ નગ્ન દીગંબર તદ્દન નિષ્પરિગ્રહી છે, વસ્ત્રનો તાણો હોય નહિ. શાંત વીતરાગ મુદ્રા સહિત નગ્ન આત્મધ્યાનમાં મગ્ન સંત મુનિવરોનાં ટોળાં છે. ત્યાં એકજ ધર્મ છે. આ વાત માનો કે ન માનો, પણ સાક્ષાત્ પ્રમાણથી આવેલી વાત છે. સર્વજ્ઞના ઘરની વાત છે, તેમાં કોઈની સાક્ષીની જરૂર નથી. મહાન ઐશ્વર્યવંત હજારો કેવળજ્ઞાની ભગવાનો પણ ત્યાં છે. હજારો સંતોના ટોળાં છે, ધર્મકાળ ત્યાં વર્તે છે. ત્યાં ત્રણેકાળે ધર્મકાળ હોય છે. અહીંની જેમ ગચ્છમતના વિરોધ ત્યાં નથી. સદાય સત્પરૂપણા તીર્થંકર ભગવાનની વાણીના અમૃતધોધ ત્યાં વહે છે. ત્યાં અત્રે કહીએ છીએ તે જ સત્બોધ પરૂપણા વર્તે છે. અનંત જ્ઞાનીએ આત્માને જે પ્રકારે ઓળખાવ્યો છે તેમ સાધ્ય સાધનપણે, વિરોધ ટાળીને શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને તેમાં ટકી રહેવાનો પુરુષાર્થ તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. જેવું આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાર્થ છે તેમાં જ સાવધાન રહેવું, પુણ્ય પાપ રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપની સંભાળ રાખવી તે ધર્મ છે. તેમાં અનંતો ' કરવાનો આવ્યો. તે કરવાનું લોકોને

નથી ફાવતુ અને બહારથી જે પોતાને આધીન નથી તેવુ બીજુ
કરવા માગે છે, તે બધન ઇચ્છે છે માટે જેને મોક્ષ અભિલાષા હોય તેણે
આ માનવુ પડશે અનત જ્ઞાનીઓ જે કહી ગયા છે તે જ અહી કહે
વાય છે તેને બધા ન્યાયના પડખાથી સમજીને, વિરોધ ટાળીને તેની
પ્રતીતિ કરો દુનિયા બીજુ ગમે તે કહે પણ આ ફરે તેમ નથી
સાચી શ્રદ્ધા વિના રાગમા ધર્મ મનાયો છે, પુણ્યમા ધર્મ મનાયો છે
એટલે ગમે તે કલ્પનાવડે પરમા પોતાની હૈયાતિ રાખીને જીવ પર
ભાવમા ટક્યો છે માટે સ્વભાવમા ટકવુ હોય, સ્વાધીન થવુ હોય,
સાચુ હિત કરવુ હોય તો પ્રથમ સાચુ તત્ત્વ શુ છે તે સમજો ગચ્છ
મતની કલ્પના તે વ્યવહાર નથી પણ આત્મામા અદર ગુણો અશે
અશે પ્રગટે તે આત્માનો વ્યવહાર છે તે પુરુષાર્થરૂપ વ્યવહાર તે
મોક્ષમાર્ગ છે અને 'ભાન નહિ નિજરૂપનુ તે નિશ્ચય નહિ સાર'
એટલે શુભ અશુભ મનના સૂક્ષ્મ પરિણામ તે આત્માનો ગુણ નથી
મન, વાણી, દેહની ક્રિયા, વિકલ્પ, રાગદ્વેષ, કર્મ, નોકર્મ, એમા
આત્માને સબધ નથી પુણ્યથી ગુણ નથી પણ બધ છે અધ્યવસાય
દેહાદિ જડની ક્રિયાનો કર્તા આત્મા નથી એમ છતા જે કોઇ બીજુ
માને તે ઊધી શ્રદ્ધા છે, મિથ્યાદર્શન શલ્ય છે આત્માને બધનવાળો
માનવો તે પરમાર્થ નથી, પણ મિથ્યાત્વ છે આત્મા અને સિદ્ધ પર
માત્મામા જાતિપણે સ્વભાવે સમાનતા છે જેટલા ગુણ પરમાત્મામા
છે તેટલા જ દરેક આત્મામા છે જો બધ સ્વભાવમા હોય, રાગદ્વેષ
ચેતનના ઘરના હોય તો તે ટળે નહિ, પણ પુરુષાર્થવડે તે ટાળી શકાય
છે, માટે આત્મા અબધ સ્વભાવે છે સમસ્ત પરદ્રવ્યોના સગથી
જુદો પરના કારણ કાર્યથી જુદો છે પૂર્ણ શુદ્ધ અસગ છે જડ સ્વ
ભાવનો અશપણ કોઇકાળે ચેતનમા નથી આવી બેને બે ચાર જેવી
વાત તેની કોણ ના પાડી શકે ? આત્મા પરનો કર્તા ભોક્તા નથી પણ
જ્ઞાનનો કર્તા ભોક્તા છે, માટે એ જડનો ધણી ચેતન થઇ શકતો નથી
આ વાત ઘણા ન્યાયથી ઘણીવાર સ્પષ્ટ થઇ છે અહીં કોઇ પૂછે કે
વર્તમાનમા તો બધાયેલો અશુદ્ધ છે ને ? તો તેનો ઉત્તર છે કે ના
સ્વભાવ બધવાળો વિકારી હોઇ શકે નહિ જે કોઇ આત્માને બધન
વાળો ઉપાધિવાળો માને છે તેને સાચી શ્રદ્ધા નથી બધ તો વર્તમાન

માત્ર એક સમયની અવસ્થારૂપ યોગ્યતા છે, તે કાંઈ સ્વભાવ નથી. સ્વભાવમાં કાંઈ પેસી ગયું નથી. વિચારે તો સમજાય. જેવો દેહ સ્પષ્ટ દેખાય છે તેવો આત્મા જેને સ્પષ્ટ દેખાતો નથી, અનુભવમાં જુદો અસંગ ભાસતો નથી, હું પરથી જુદો, અસંગ, શુદ્ધ આત્મા રજકણ માત્રથી જુદો છું તેનું જેને લક્ષ પણ નથી અને દેહાધ્યાસ વર્તે છે તેને સ્વપ્નામાં પણ ધર્મની ગંધ નથી. હું રજકણ દેહાદિ રાગદ્વેષ વગેરે પરદ્રવ્યથી છૂટો અબંધ છું, એવું તેને સમજાયું નથી તો પછી સાચું સુખ ક્યાંથી થાય? જેને પરમહિત કરવું હોય તેને ખૂબ સત્ સમાગમ અને વૈરાગ્ય વધારવો. પણ જ્ઞાન વૈરાગ્યના જેને કાંઈ ઠેકાણા નથી, વિષય કષાયમાં દેહાદિ વિષયોમાં આસક્તિ છે, દેહાધ્યાસ વર્તે છે, અને સત્સમાગમ આદિ સાધન પામ્યા વિના કથનમાત્ર નિશ્ચય પોકાર્યા કરે કે "આત્મા શુદ્ધ છે" તે નિશ્ચયાભાસી છે. જરીક અગવડતાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં અશાંતિ ક્લેશ દેખાય, શરીરની સગવડતાની ઘણી મમતા હોય, એવા દેહાધ્યાસમાં વર્તતા જીવોને સંસાર દેહાદિમાં સુખબુદ્ધિ હોવાથી સિદ્ધાંતબોધ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સારભૂત થતાં નથી. તેવા જીવે શાસ્ત્રમાંથી વાંચ્યું હોય કે નવતત્ત્વમાં આત્મા સર્વથી જુદો છે, જડ મન-ઇંદ્રિયથી જુદો છે, એમ વાતો કરે, પણ જ્યાં શરીરને કંઈ અગવડતા જણાય ત્યાં આકુલવિકુલ થાય છે, મુંઝાઇ જાય છે. પણ ભાઈરે! તું કહેતો હતો ને કે હું પરથી દેહથી જુદો છું, શાસ્ત્રજ્ઞાનની ઓથ લઇને જેણે દેહાદિની મમતા ઘટાડી નથી, આત્મામાં અંતરંગ દેહભાવ, મમતા વર્તે છે અને કહે કે અમને સમ્યગ્દર્શન છે, તે માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે, પોતાના આત્માનો ઘાત કરે છે, તેને નિશ્ચયનું ભાન નથી. માટે પ્રથમ તો રાગદ્વેષ અને દેહાદિ વિષયોમાં આસક્તિનો ઘટાડો કરવો. બાહારના સંયોગમાં ઘટાડાની વાત નથી; રાગદ્વેષનો ઘટાડો એટલે મમતાનો ત્યાગ અને અંતર વૈરાગ્ય જોઇએ; સાચી જિજ્ઞાસા (મુમુક્ષુતા) ઉત્પન્ન થવી જોઇએ. કોઇ શાસ્ત્રના શબ્દો ગોખી રાખે કે આત્મા આવો છે વગેરે મનમાં ધારી રાખે અને માને કે હું જ્ઞાની છું પણ તેથી કાંઇ પરમાર્થે જ્ઞાનીપણું આવતું નથી. ગ્રામોફોનની રેકર્ડ પણ આત્માની વાતો બોલી જાય તેથી ચેતનને ગુણ શું? ચેતન પદાર્થ [illegible] થી ત્રણેકાળ નિરાળો છે, જડના

રજકણો સદાય જડમાં છે, જડથી અને જગતથી સદાય નિરાળો છે, એ અભિપ્રાય સાચા પુરુષાર્થ સહિત લાવ. એવી- ઓળખાણ નહિ અને નિશ્ચય માત્ર પોકારે તે નિશ્ચય સારભૂત નથી. જેણે અનંતકાળના ભવનો ભય જાણ્યો છે તેને તો એકલો ચેતન ઘોળાયા કરે, માટે વાતો નહિ પણ પુરુષાર્થ લાવ. અંદરથી ચૈતન્યપિંડ માલ કાઢ, અને હું અબંધ છું, શુદ્ધ છુ એવી યથાર્થ સાક્ષી લાવ. આ ચાર ગાથામાં ઘણું મનન કરવા જેવુ છે. પરમાર્થ તત્ત્વ પોતાથી સમજાય તેમ છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેઉ જેમ છે તેમ યથાસ્થાને સમજે તો જ દૃષ્ટિ સાચી છે. આમાં કઇ કોઇના ગચ્છમત પક્ષના વિરોધની વાત આવી નથી પણ સત્માર્ગના હકારની વાત આવી છે. બાહ્યની ક્રિયા ઉદય પ્રમાણે થયા વિના રહે નહિ, તેને આત્મા કરે નહિ; સંપ્રદાયમાં તથા સમાજનો મોટો વર્ગ માને છે તેનાથી આ બીજું કહીએ છીએ. જેને સમજવુ હોય તે સાચુ સમજે. આ નગ્ન સત્ય કોણ સાંભળે ! કોને કહેવું ! પરમાર્થની ત્રણેકાળે દુર્લભતા છે. જેને પરમાર્થ પામવાની ઝ ખના છે તે જ અપૂર્વ ન્યાયના ભણકાર સાંભળે. હજી વર્તમાનમાં પણ ધર્મકાળ છે, જિનશાસન ત્રિકાળ જયવંત છે, વીતરાગ શાસન જે છે તે અલૌકિક છે. વેશવાડાની કલ્પના એ પરમાર્થને સાધક નથી. અ દરથી (આત્મામાથી) ન્યાયનો સહજ ભણકાર આવે કે જે આત્મ-તત્ત્વ અનતજ્ઞાનીઓએ કહ્યુ છે તે આમ જ છે. હું આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાન આનદનો ઘન છુ, એવો નિઃસદેહ નિર્ણય સ્વયં આવે તે જ શ્રદ્ધાની દૃઢતા છે તેમા કોઈને પૂછવા જવુ નહિ પડે. આત્માનો માર્ગ સાધક (સાધન) સાધ્ય બધુ ય આત્મામા છે. શુભરાગ, પુણ્ય પાપ તથા દેહાદિની ક્રિયામા તથા કોઈ વેશવાડામાં જ્ઞાનગુણનો અ શ નથી. આ ત્રણેકાળે સિદ્ધ થયેલી વાત છે. વર્તમાનમા સ્વચ્છંદ પ્રતિબ ધનું જોર ઘણુ હોવાથી તેને આ નગ્ન સત્ય કેમ બેસે ? જે અન તકાળની અ-માન આવે, સત્‌નો વિનય આવે, બધું પોતામાંથી જાગૃત થઈ આવે તો પોતાની યથાર્થના સમજાય વાણીમાં બધું કહી શકાય નહિ, પણ જે કહીએ છીએ તે પ્રમાણ છે, એમ સમજો. હજી કાળ સારો છે. તેથી અલૌકિક સ્વભાવ અને પ્રકૃતિનો યોગ એવા ભજી ગયા છે કે

ઘણાં ઘણા ન્યાય આવે છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જોનારને સમજવું કઠણ પડે તેમ છે. સાચા જિજ્ઞાસુના હૃદયોમાં સતનું બહુમાન છે. કાળ એવો સારો આવ્યો કે સમયસાર અને સાથે રહેલું યોગબળ, પૂર્વના બળવાન સંસ્કારો, અને સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞા સહિત સત્પદની પરૂપણા, જેમ છે તેમ કહેવાય છે તે નિઃશંકપણે સમજો. અહીંથી હવે બીજું ફરે તેમ નથી. ત્રણેકાળના જ્ઞાનીને જે કહેવું છે તે જ પરમાર્થની પરૂપણા છે. સામાન્યબુદ્ધિથી ન સમજાય તો મધ્યસ્થપણે વિચાર કરજો, ના ન પાડશો. સાક્ષી જોઈએ તો તે આત્મામાં છે. અનંતશકિત દરેક સમયે સંપૂર્ણ ભરી પડી છે, શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે, ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા જ તારી રક્ષા કરશે, માટે તેને દેખ, એ વિના બીજું કોઈ સહાયક નથી. પોતાની તૈયારી જેવી હોય તેવું નિમિત્ત હોય. પણ આ બધી વાતો સંપ્રદાયના આગ્રહવાળાને નહિ બેસે. જેને નિમિત્તથી (નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિથી) વાત બેઠી હોય તેને એમ લાગે કે આ તે શું વાત કરે છે? આવું માનશું તો લોકો ગાંડા કહેશે; પણ હા, વાત સાચી, સંસારના ગાંડા ખરા. કારણકે અત્રે સંસારના ભવભ્રમણના નાશની વાત છે. મોક્ષમાર્ગમાં તો ઉપાધિનો અભાવ થાય, વીતરાગદશા પ્રગટ થાય; વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થંકર પ્રભુના પંથમાં ત્રિકાળ એકજ ન્યાય હોય. વર્તમાનમાં પંચમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મુનિધર્મ નિર્ગ્રંથ નગ્નદશામાંજ પ્રવર્તે છે. લાખો સંત મુનિયોનાં ટોળાં મહાવૈરાગ્યવંત વીતરાગદશા સાધે છે. ધન્ય તે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મકાળ, એ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર, સાક્ષાત્ શ્રી તીર્થંકર ભગવાન, એ મહિમાની શી વાત? ત્યાં સદાય નિર્ગ્રંથમાર્ગ છે. ત્રણેકાળ એકજ પ્રકારનો નગ્નવેશ અને પરૂપણા છે, નિર્ગ્રંથધર્મ જયવંત વર્તે છે. એ વાત અનેકવાર કહી છે. જ્યાં સાચો પંથ હોય ત્યાં એકજ મત હોય. એટલે શ્રીમદે કહ્યું છે કે ગચ્છમતની કલ્પના છોડીને આત્મામાં આવો, એટલે તદ્દન નિષ્પરિગ્રહ વીતરાગનો ધર્મ અને વેશ શું હોઇ શકે તે પોતાની મેળે સમજાશે. તે વેશ લિંગાદિ વ્યવહાર છે. તેનાથી મોક્ષ નથી, પણ આત્મામાં મોક્ષ અવસ્થા છે તે જ પ્રગટે છે, અને તે[illegible] પ્રાપ્તિ થાય છે.

તા. ૨૮-૧૧-૩૯.

આ ગાથામાં નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિ છે ગચ્છમતની કલ્પના તે કંઈ સદ્‌વ્યવહાર નથી. દેહાધ્યાસ વર્તે, વિષય કષાયનો ઘટાડો નહિ અંતર વૈરાગ્ય નહિ અને નિશ્ચય કથન સાંભળીને સ્વચ્છંદમાં પ્રવર્તે તે નિશ્ચય નથી, સારભૂત નથી. પણ અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવંતોએ કહેલો આત્મધર્મ તે જ ત્રિકાળ જયવંત છે. ૧૩૩.

અનંતજ્ઞાનીઓએ પરૂપેલો ધર્મ જયવંત છે એમ અહીં કહે છે—

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગભેદ નહીં કોય. ૧૩૪.

પરથી ભિન્ન શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને જ્ઞાનમય ચારિત્રની સ્થિરતા તે જ રત્નત્રયમય મોક્ષમાર્ગ છે. ત્રણેકાળમાં બધા જ્ઞાનીઓ એકજ પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ કહે છે, અંતરંગ પરમાર્થ સ્વરૂપ અને તેના સાધનમાં કોઈ બીજો પ્રકાર હોય નહિ. શિષ્યની યોગ્યતા જે પ્રકારની હોય તે જોઈને જ્ઞાની વાત કરે. વૈરાગ્યની જરૂર દેખાય ત્યાં ત્યાગ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ મુખ્ય કહે, નિમિત્ત ઉપર વજન આપીને કેવળ વ્યવહારમાં અટકનો હોય તેને નિશ્ચય પરમાર્થ સમજાવે એ બધું કહેવાનો આશય પરમાર્થ એકજ હોય; પણ માર્ગભેદ ન હોય. કોઈ જીવને અમુક પક્ષનો આગ્રહ હોય તો પ્રથમ તેને તે પરમાર્થ તત્ત્વ સમજવાનું કહે, પણ એકદમ તેનો નિષેધ ન કરે. વળી કોઈ એકાન્ત નિશ્ચયાભાસમાં-સ્વચ્છંદમાં પડયો હોય તેને પુરુષાર્થ કરવાનો વ્યવહાર બતાવે, કોઈ એકાન્ત વ્યવહારકાંડ પુણ્ય કરણી કરીને ધર્મ માનતો હોય તેને કહે કે, દૃષ્ટિ સહિત જ્ઞાનનો જ પુરુષાર્થ કાર્યકારી છે, બાહ્ય જોગ ક્રિયાકાંડનો મમત્વભાવ છોડાવીને સ્વરૂપને સમજવાનો ઉપદેશ આપે. આત્મ સાધનમાં, પરમાર્થહેતુમાં, સાધન સાધ્યમા ફેર હોય નહિ પરમાર્થભૂત વ્યવહારમાં કયાંય મતભેદ ન હોય. પરમાર્થે સૌનો માર્ગ=(આત્મધર્મ) એકજ છે. એટલે જે પરમાર્થમાર્ગ પામે તેને એકજ જાતનો વ્યવહાર હોય. તેની ભૂમિકાની યોગ્યતા પ્રમાણે વ્યવહાર હોય એવો કુદરતી ક્રમ

છે. કોઈવાર સદ્‌ગુરુના વિનય ભક્તિ ઉપર બહુ વજન હોય, અને કહે કે સંત ચરણ આશ્રય વિના આત્માને ગુણ ન થાય, માટે ગુરુની સેવા કરવી. વળી એમ પણ કહેવાય કે કોઈના આશીર્વાદથી કલ્યાણ ન થાય, દેવ, ગુરુ તો પર છે, શાસ્ત્ર પાનાં જડ છે માટે પરાશ્રયપણું છોડ. આત્માનું સાધન-પુરુષાર્થ આત્મામાંજ છે, આત્માથી ભિન્ન નથી; પરંતુ ગ્રહણત્યાગ આત્મામાં નથી તે નિશ્ચય. વસ્તુસ્વરૂપના સ્વભાવનું વર્ણન જેમ છે તેમ જ કહેવાય; પણ એ જાતનો સ્વાનુભવ ન લાવે અને પુરુષાર્થ ન કરે, તેને શ્રી ગુરુ હિતબુદ્ધિથી વ્યવહારનો ઉપદેશ કહે, અને સમજાવે કે, અકષાયદૃષ્ટિએ તીવ્રકષાય ટાળીને પુરુષાર્થ કર. રાગ ટળતાં અશુભ નિમિત્તનો ત્યાગ થયા વિના રહે નહિ, માટે વૈરાગ્ય, ઉપશમ, વિવેક સત્સમાગમની જરૂરીઆત છે, તેમ જણાવે. માટે 'સદ્‌ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા નિમિત્ત કારણમાંય.' એમ કહ્યું છે. સદ્‌ગુરુ સમાગમ બહુ ઉપકારી છે, એમ નિમિત્ત ઉપર પણ વજન હોય. માટે જે જેમ છે તેમ વિવેકથી સમજવું જોઈએ.

જિનદશા=શુભ અશુભ રાગ-ઇચ્છા રહિત વીતરાગ સ્વભાવનું આચરણ, તે જ અંતરંગ પરમાર્થમાં મૂળ કારણ છે, અને તે અંતર અનુષ્ટાનવડે જ પૂર્ણ પવિત્ર મોક્ષદશા પ્રગટ થાય છે. ૧૩૪.

હવે મુમુક્ષુનું ઉપાદાન અને તેને નિમિત્ત કેવાં હોય તે કહે છેઃ-

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય;
સદ્‌ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણમાંય. ૧૩૫.

"જે સમજે" તેમાં દર્શનમોહનો નાશ આવે છે. "તે થાય" તેમાં ચારિત્રમોહનો ક્ષય તથા સર્વ કર્મનો નાશ કહ્યો છે. જેમ સોનું એકજ જાતનું છે, પણ લાલ, પીળાં લીલાં આદિ રંગવાળાં કપડાં ઉપર મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, દેવ વગેરેના ચિત્રો તેના ઉપર લપેટી લીધાં હોય, તેને આ મનુષ્યના આકારવાળું સોનું, દેવના આકારવાળું સોનું, પશુ-પક્ષીનાં આકારવાળું સોનું, એમ ઉપચારથી કહેવાય. પણ અંદર સોનું સળંગ જુઓ તો એકજ જાતનું છે, તેમાં ફેર નથી. તેમ આ સંસારમાં મનુષ્ય, દેવ, નારકી, તીર્યંચ આદિ ચારગતિ કર્મના સંયોગે

શરીરના આકાર ઉપરથી ઉપચારે કહેવાય કે આ મનુષ્યનો જીવ, આ દેવનો જીવ, આ નારકીનો જીવ, આ તીર્થંચનો જીવ, પણ ખરીરીતે (નિશ્ચયે) જીવ જાતિ અપેક્ષાએ તમામ સમાન છે. દેહ દીઠ દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે, આત્માનો દેહ અરૂપી જ્ઞાનઘન છે. શક્તિરૂપે બધા જીવો સિદ્ધ પરમાત્મા સમાન છે. જો આ દેહમાં રહેલો આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ ન હોય તો તે મુક્ત (સિદ્ધ) થાય નહિ. જે ન હોય તે નવું ન થાય તે સિદ્ધાંત છે. માટે શક્તિપણે પૂર્ણ પરમાત્મા જેવું દરેક જીવનું સામર્થ્ય છે.

'જે સમજે તે થાય' શુદ્ધતા જાણે, માને, અનુભવે અને તે જાતનો પુરુષાર્થ કરે તો સ્વયં શુદ્ધતા પ્રગટ થાય. અભવી જીવો પણ શક્તિપણે સિદ્ધ સમાન છે, છતાં તેમાં સદાય હીનતા એ પ્રકારની છે કે, તેને આત્મધર્મ ન પ્રગટે, મોક્ષ ન થાય; છતાં દરેક આત્માનો વાસ્તવિક સ્વભાવ પૂર્ણ શુદ્ધ અસંખ્યાત પ્રદેશી કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ આનંદઘન છે, ચૈતનઘન છે, અવિનાશી આનંદમૂર્તિ છે. છે તે સદાય છે, તે સ્વાધીન પુરુષાર્થથી પ્રગટ થાય છે. "આતમ પરમાતમ વિષે, શકિત વ્યક્તિ ગુણભેદ, નહિતર ઉભય સમાન છે, કર નિશ્ચય તજ ખેદ." સ્વભાવમાં કંઇ ફેર દેખાતો હોય તો રાગ, દ્વેષ, મોહ અને પુણ્ય પાપની પ્રકૃતિના કારણે છે. આત્મા દ્રવ્ય સ્વભાવે, શક્તિએ, લક્ષણે સમાન છે. સંખ્યાએ જુદા સ્વતંત્ર છે. અભવી જીવનું દૃષ્ટાંતઃ– સુવર્ણપાષાણમાં બે જાત આવે છે. કનકપાષાણ અને અંધપાષાણ, તેમાં અંધપાષાણમાં સુવર્ણરજ એવી દઢ લેપાયેલી છે કે, તેમાં ગમે તેવો અગ્નિ આદિનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છતાં શુદ્ધ સુવર્ણ જુદું ન પડે; તેની રાખ થઈ જાય. અંધપાષાણમાંથી સોનું જુદું પાડવા માગે તોપણ જુદું પડે નહિ, છતાં તેમાં સુવર્ણપણું છે, તેમ અભવી આત્મામાં મોક્ષસ્વભાવ સિદ્ધત્વ છે પણ એ અંધપાષાણવત્ અપ્રગટ છે; તેનો આત્મધર્મ કદી પ્રગટે નહિ. આત્મામાં અને પરમાત્મામાં જાતિ સ્વભાવે ફેર નથી; એકની અવસ્થા સિદ્ધ સમાન ખીલે છે, ત્યારે એકની શુદ્ધ અવસ્થા ન ખીલે. માટે એક જાત ભવ્ય અને એક જાત અભવ્ય, એ વાત ઘણા ન્યાયથી યુક્તિ–આગમ–પ્રમાણથી

ત્રિકાળ સિદ્ધ થયેલી છે. અભવી જીવને રાગદ્વેષ અને શુભાશુભ પરિણામમાં એકત્વબુદ્ધિની ગાંઠ છોડવાનું વીર્ય ઉપડતું નથી. જેમ કોરડુ મગ, ચડે નહિ વંધ્યાને પુત્ર ન થાય. એ જાતના જડના પરમાણુનું પરિણમન છે; દ્રષ્ટાંત એક દેશી હોય. તેનાથી સિદ્ધાંત સમજી લેવો. વળી કુદરતી ક્રમ એવો જ છે કે બે વસ્તુ પ્રતિપક્ષી ત્રિકાળ છે. સંસાર અને મોક્ષ, જ્ઞાન અને જ્ઞેય, ભવ્ય અને અભવ્ય જડ અને ચેતન, સુખ અને દુઃખ વગેરે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. વળી લાયક પ્રાણીને પુરુષાર્થ ઉપાડવા માટે, બોધ લેવા માટે આ અભવી જીવોની જાત એક નિમિત્ત છે. તેની વાત સાંભળતાં તેને પોતાનામાં હીનતા ન દેખાય. બેહદ સ્વભાવ સન્મુખ થઇ પુરુષાર્થ ઉપાડે કે હું પૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાયક છું, એ ભાનદ્વારા રાગદ્વેષ, પુણ્ય-પાપમાં અટકે નહિ મુંઝાય નહિ. જગતમાં અતિ અલ્પ સંખ્યામાં અભવ્ય જીવો છે. જે લાયક (ભવ્ય) છે તે આવું સાંભળે છતાં પોતાને તેની શંકા ન આવે, પણ પોતાનામાંથી પુરુષાર્થ ઉપાડીને હું સિદ્ધ, મુકત થઇ જાઉં એવો ઉત્સાહ આવે. પોતાનું બેહદ સામર્થ્ય સમજે એટલે સળંગ જ્ઞાનમાં ક્યાંય અટકે નહિ, અને પૂર્ણતાના લક્ષે પુરુષાર્થ ઉપાડે; એમ નિઃસ્સંદેહ તત્ત્વ ચૈતન્યના જ્ઞાનની બલિહારી છે. સાચું સમજનારને માટે કેટલો અવકાશ છે તેનો આ ન્યાય છે. સિદ્ધના જ્ઞાનમાં અભવ્ય જાતના જીવો અલ્પ છે, તે સાચી વાત છે, તેમ જાણીને પોતે રાગદ્વેષમાં ન અટકતો શીઘ્ર જ યથાર્થ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા જ્ઞાનમાં ટકતો પુરુષાર્થ કરે છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ એમ કહે કે આ ભવ્ય જીવ છે, સામો લાયક જીવ " લહી ભવ્યતા મોટું માન " દ્રવ્ય નિક્ષેપે (સત સન્મુખ થઇ) સ્વીકાર કરે અને કહે કે હા ! હું પરમાત્મા જેવડો જ છું એમ ધાર્યા વિના સહજ અંદરમાંથી હકાર લાવે કે હું સિદ્ધ છું, વચ્ચેનો કાળ કાઢી નાખો તો કર્મોપાધિ છેજ નહિ. આત્માના અચિંત્ય પુરુષાર્થનો આ મહિમા છે. આત્મા અકરણીય તત્ત્વ છે, સ્વયં સ્વાધીન છે, છતાં તે નિમિત્તનો ઉપકાર સમજે છે. જે પોતાની પાત્રતા સમજે મેળવે તે જ સિદ્ધ પરમાત્મા થાય. તેથી કહ્યું કે " સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ જે સમજે તે થાય, " " સિદ્ધ સમ " શકિત, વ્યકિતના ન્યાય અનેક પ્રકાર છે. એક તો પે (તૈયારી) વડે સત્પુરુષનો યોગ

મેળવે અને સર્વજ્ઞ પરમાત્માની શ્રદ્ધા કરી અપૂર્વ—વિરોધીગુણવડે અત્યક્ષ આત્મલાભ પામે બીજી વાત –વળી કોઈ સર્વજ્ઞના મુખમાથી 'તુ ભવ્ય છો' એમ સાભળી પોતે ભાવથી ઊછળીને અ દરથી હકાર લાવે કે હા આમ જ છે "છે" ની હા આવી તે પુરુષાર્થ ઉપાડતો સ્વભાવ સન્મુખ ચાલ્યો આવે છે તે ધર્માત્મા છદ્મસ્થ જીવ હોવા છતા ભાવી નયે સિદ્ધ છે, કારણકે સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાથી વચલોકાળ નીકળી ગયો છે

કેવળજ્ઞાનીએ કહ્યુ કે આ જીવ બે ભવે મોક્ષ જવાનો છે, તે પણ ભાવી નયથી સિદ્ધજ છે તે સાભળનાર ભાવથી ઊછળીને વર્તમાનમા જ હુ પૂર્ણ છુ એ લક્ષે પોતામા સ્થિર થઈ શુદ્ધ પર્યાય ઉઘાડીને યથાર્થ નિર્ણય લાવે કે હુ ત્રિકાળ આવો જ છુ એમ ઘણા ન્યાય છે તેથી કહ્યુ કે 'જે સમજે તે થાય' આ સર્વવ્યાપક સૂત્ર છે જે લાયક હોય તે સમજે, સમજે એટલે શુદ્ધ પર્યાયને ઉઘાડે, (પૂર્ણતાને લક્ષે સાધક સ્વભાવ પ્રગટ કરે) દ્રવ્ય સ્વભાવ નિત્ય શુદ્ધ છે, તેમા શુદ્ધ સિદ્ધ અવસ્થા શક્તિરૂપે અનાદિની છે, નવી નથી સિદ્ધ સમાન તે સમજ શક્તિ છે, એ રીતે પ્રગટ જાણે અને ઉપાય સમજે તેને પ્રગટ થાય છે "તે થાય" તેમા ઉપાદાનનુ સામર્થ્ય કહ્યુ, તેમા નિમિત્ત કારણ સદ્ગુરુની આજ્ઞા છે સદ્ગુરુએ કહેલ વીતરાગદશાનો વિચાર કરવો તે જ્ઞાનબળનો પુરુષાર્થ છે એમ બે કારણો કહ્યા એક મૂળ કારણ અને બીજુ સહકારી બહિર ગ કારણ તે અખ ડ સત્ સાધન એટલે સદ્ગુરુ, સત્દેવ, સત્શાસ્ત્ર તે નિમિત્ત સાધન છે પણ તે ક્યારે કે સાચી દૃષ્ટિ સહિત પુરુષાર્થ હોય ત્યારે જેમ દૂધ મૂળ કારણ એનામાં તેની સહજ ઉપાદાન શક્તિ છે, તેના પોતાને આધારે માવો બનવાની તેમા સ્વભાવિક શક્તિ છે તે યોગ્યતા થયે સ્વય માવારૂપે પરિણમે છે, પાણીનો ભાગ બળી જાય છે એમ સિદ્ધ થવાનુ મૂળ કારણ તો જીવ દ્રવ્ય સ્વય છે તેનુ કારણ સ્વત ત્ર શક્તિરૂપે છે સિદ્ધપદરૂપ પર્યાય છે છે તેનુ વ્યક્ત કરવુ તે કાર્ય પોતાના આધારે છે તેની યોગ્યતાનો પુરુષાર્થ જીવે કર્યો એટલે તે જાતનો વ્યવહાર અને સત્સમાગમ આદિ નિમિત્ત હાજર હોયજ હોય આ ગાથામા

ઘણા ન્યાય છે. તેમાં એમ પણ આવ્યું કે:-અનંત જીવો છે, એક નથી. બધા જીવોમાં સ્વાધીનપણે બેહદ સામર્થ્ય છે, વળી બધામાં સરખી શકિત છે. સમજનાર ભવ્ય કહ્યા, નહિ સમજનાર અભવ્ય પણ કહ્યા, સદ્ગુરુ કહ્યા, મોક્ષમાર્ગ કહ્યો, જિનઆજ્ઞા વીતરાગદશાનો વિચાર ચારિત્ર કહ્યું. એમ ઘણા ન્યાય સમાય છે; છતાં ઘણું કહેવાનું રહી જાય છે. જે વખતે વાણીનો યોગ તથા બધા જીવોના પુણ્ય, જે પ્રકારે હોય તેવો વાણીનો યોગ હોય. હવે વિહાર કરવાનુ નજીકમાં હોવાથી ટુંકામાં કહેવું પડે છે. આ બધા ન્યાયો ઉપર ઘણો ઘણો વિચાર કરને, મોક્ષનોમાર્ગ જે અત્રે ઘણા દિવસથી કહેવાય છે તે જ સનાતન નિર્ગ્રંથમાર્ગ છે. એ ત્રણેકાળે એક જ માર્ગ છે. નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિવાળો તે માર્ગ છે. બધી બાજુના સરખા ન્યાયના પડખા જે મેળવી લે તેને સાચું સમજાય છે, અને તે સમજવાની શકિત બાળગોપાળ બધા જીવોમાં છે. સંસાર પણ અનંતકાળ રહેશે. માટે સાચું તત્ત્વ નહિ સમજનારા જીવો પણ છે. દરેક આત્મામાં બેહદ અનંત શકિત સ્વાધીન છે. પણ જ્યારે તે જેટલી પ્રગટ કરવા માગે ત્યારે તેટલી પ્રગટ થાય છે. પુરુષાર્થ અને પાત્રતા તૈયાર થયે નિમિત્ત પણ હાજર હોય છે તેનો વિવેક અને વિચાર કરનારા પણ હોય છે. અનંત જીવ સંસારથી મુકત સિદ્ધ પરમાત્માપણે સ્વતંત્ર છે અને અનંત જીવ સિદ્ધ થશે. સમ્યક્શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સત્સમાગમ, સંયમાદિ મોક્ષ-માર્ગ વર્તમાનમાં પણ છે, એમ ઘણા ન્યાય આ ગાથામાં મનન કરવા જેવા છે. પોતાથી બધું સમજવુ પડશે, જાતે પ્રયત્ન કરે તોજ ગુણ થાય. માટે નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિ રહિત દેહાદિ પરભાવોનો પક્ષ અને લક્ષ તજી પુરુષાર્થ સહિત સાધક જીવ આત્મધર્મમાં વર્તે છે. અને તેવો જ નિશ્ચય અને આશ્રય સાચો માર્ગ છે, છે તે ત્રિકાળ છે. આ ગાથા બહુ ગંભીર છે આ ગાથામાં પણ આખી આત્મસિદ્ધિનો સાર-છએ પદ સમાઈ જાય છે. ૧૩૫.

ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત;
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, ર[illegible]િમાં સ્થિત. ૧૩૬.

જુઓ! યથાસ્થાને જેમ [illegible] ક્રમબદ્ધ ગાથાની રચના

કરી છે. સદ્ગુરુ આજ્ઞા આદિ આત્મ સાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે. સત્દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભકિત, સત્ધર્મશાસ્ત્રની ભકિત આદિ ઇષ્ટ નિમિત્તમા બહુમાન થવું, તે પોતાનું બહુમાન છે. ધર્માત્માને એ પ્રસગ સહેજે થયા વિના રહે નહિ. પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યાં-લગી બહુમાન થયા વિના રહે નહિ એ શુભ વિકલ્પ પાછળ અખંડ સત્ સ્વરૂપની આરાધનાનો પુરુષાર્થ વર્તે છે. મુનિ ગણધરો જે ચાર જ્ઞાનના ધણી છે તે પણ ગુરુ ભકિત કરે છે, એવો સાધકનો મહિમા છે. વર્તમાનમા મહાવિદેહક્ષેત્રમા શ્રી સીમધર સ્વામી પરમાત્મા તીર્થંકર ભગવાન બિરાજે છે, ત્યાં ગણધરદેવ, સતોના નાયક તીર્થં-કરદેવના વજીર છે તે પણ ભકિત વિનય સહિત સર્વજ્ઞ પ્રભુનો આદર બહુમાન કરે છે, કારણકે તેમાં પોતાનો (સત્નો) પરમાર્થરૂપ મહિમા છે. પોતાને ઉઘડેલુ જ્ઞાન અનતમે ભાગે છે. વીર્ય પણ અનતમે ભાગે છે કેવળજ્ઞાની ભગવાન કરતા પોતામા જ્ઞાન, દર્શન, સુખસ્થિરતાનો ઉઘાડ અનતમે ભાગે છે તે ગણધરદેવ મહાન યોગબળના સ્વામી છે, મહાપુણ્યવત છે, એવા ગણધર દ્વાદશાગશ્રુતધર, ચરમ શરીરી હોવા છતા સદ્ગુરુનું મહામાન કરે છે. તે તીર્થંકર ભગવાનના વજીર છે, અને સર્વજ્ઞ ભગવાન તીર્થંકર પ્રભુ ત્રણલોકના નાથ કહેવાય છે. "ધમ્મવર ચાઉરંત"–ધર્મમા ઉત્તમ અને ચારગતિનો અંત કરનાર ધર્મનાયક, ધર્મચક્રવતી તીર્થંકરભગવાન છે. તેમનાથી નીચલી પદ-વીના ધારક સતોના નાયકગણધરદેવ, સર્વજ્ઞ ભગવાનનું અને તેમની વાણીનુ બહુમાન કરે છે, કે અહો! ધન્ય પ્રભુ! "અપુવ્વવયણા" આપની વાણી અપૂર્વ છે પોતાને ચાર જ્ઞાન પ્રગટ્યાં છે છતાં હજી પરોક્ષતા છે, તેથી પોતાનો પુરુષાર્થ ઉપાડીને જ્ઞાતા જ્ઞેય, જ્ઞાન એકાકાર સ્થિર થઇ નિર્વિકલ્પ આનદ અનુભવે છે સ્થિરતા છૂટી જતાં ભકિત કરે છે, શ્રવણ કરે છે, તો પછી જે જીવોને અંશમાત્ર ગુણ પ્રગટ નથી તે ઉપાદાનનુ નામ લઇને (ભાવ નહિ), કોઇ કથન માત્ર ધારી રાખે અને સત્ સાધન સાચા નિમિત્તનુ બહુમાન આદર ન કરે તો ભવમાં બૂડે પણ જો અતરની યથાર્થ શ્રદ્ધા જ્ઞાનનો ભાવ હે તો સદ્ગુરુ ભકિત, વીતરાગ દેવ અને સત્ શાસ્ત્રાદિ નિમિત્તનો ઉપકાર માને જ. તે સત્ સાધનનુ બહુમાન વિનયપૂર્વક કરે છે, એટલે અંશે શુદ્ધભાવ

ઉવડયો તેટલે અંશે નિમિત્તનું અવલંબન છૂટી જાય છે. અને ત્યાં નીચેનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે.–" ઉપાદાનનો ભાવ લઇ એજે તજે નિમિત્ત, પામે તે સિદ્ધત્વને ન રહે સંસારમાં સ્થિત" પણ જ્યાંલગી સ્વભાવમાં સ્થિર થયો નથી ત્યાંલગી નિર્માનપણે નિમિત્તનો ઉપકાર સ્વીકારે છે, ભક્તિ સ્વાધ્યાય વગેરે કરે છે. પણ કોઇ પુરુષાર્થ કર્યા વિના હું સિદ્ધ પરમાત્મા છું, એવું નામ લઇને સાચા નિમિત્તનો અનાદર કરે, સ્વચ્છંદ માને, કે એ બધાં પર છે તેનાથી મને પ્રયોજન નથી, તે સત્ સાધનને દૂર કરે છે, તેથી તે પોતાના સ્વરૂપની આશાતના કરે છે. નિમિત્ત હોય છે પણ નિમિત્તને આશ્રિત ઉપાદાન નથી, એમ હોવા છતાં, જાણવા છતાં સમકિતી ધર્માત્મા તેનો વિવેક સમજે છે; અને સમજીને તેનું બહુમાન કરે છે, કારણકે તે ઉપકારી છે. ઉપાદાન પોતે સ્વાધીન છે, છતા ગુણી ગુણવંત નિમિત્તનો સ્વીકાર કરે છે. ઉપાદાનનો અર્થ:–ઉપ=સમીપ, આદાન=ગ્રહવું. જે સમીપ કારણથી કાર્યને ગ્રહાય તે ઉપાદાન છે. ગુણ પ્રગટયો તેમાં નિમિત્તનું બહુમાન આવ્યા વિના ન રહે. નિમિત્ત કાંઇ બીજા દ્રવ્યનો ગુણ પ્રગટાવી દે નહિ. જો એમ હોય તો જ્ઞાની પાસે બધા જીવો ધર્મ પામી જાય, પણ તેમ થતું નથી. જ્યારે સત્‌ની સમજણ અને સમજણનુ કાર્ય આવે ત્યારે સદ્‌ગુરુ નિમિત્ત કારણ કહેવાય છે. મુમુક્ષુ પોતાના ઉપાદાનને જાગૃત કરીને ઉપકાર સ્વીકારે ત્યારે નિમિત્ત કહેવાય છે. જેમ માટીમાં ઘડો થવાની મૂળશક્તિ અને યોગ્યતા છે, પણ કુંભાર તે ઘડાનું નિમિત્ત કારણ ક્યારે કહેવાય કે જ્યારે માટીપણું પલટીને ઘડાપણે જે યોગ્યતા હતી તે પ્રગટી, ત્યારે, તેમ આત્મા નિમિત્તથી જાગે નહિ પણ પોતે તૈયારી કરે તો નિમિત્ત હાજર હોય જ. ઉપાદાન શક્તિ સ્વસત્તામાં સ્વાધીન છે. પોતે જ્યારે પ્રગટ કરવા માગે ત્યારે નિમિત્ત મળ્યા વિના રહે નહિ, તે ઉપાદાનની મહત્તા છે. આત્મા જે પ્રકારે જેવો થવા માગે–શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ, ત્યારે મૂળ ઉપાદાન શક્તિને નિમિત્ત કારણ મળ્યા વિના રહે નહિ. તેથીજ ચૈતન્યની અનંત શક્તિનું સ્વાધીનપણું જ્ઞાનીએ કહ્યું છે. જેનામા પાત્રતા આવી છે, તેને સત્સાધન મળ્યા વિના ન રહે, એવો નિમિત્તનૈમિત્તિક યોગ શુદ્ધ શ્રદ્ધા થતાં રાગનો અંશ પણ ઉપાદેય નથી એમ જે સમજે

છે, તેને પુણ્યના શુભ વિકલ્પની ઇચ્છા પણ નથી. છતાં હજી અશુદ્ધ અવસ્થા છે તેથી અકષાય દૃષ્ટિએ કષાય ટાળવાનો પુરુષાર્થ કરે છે. હજી પ્રશસ્ત રાગ છે તેથી સત્ અને સતસમાગમનું બહુમાન રહે છે. સંસારનો રાગ ટાળીને સદ્દેવ, ગુરુ, ધર્મ શાસ્ત્રાદિની ભક્તિનો શુભભાવ ત્યાં રહે છે. હજી વીતરાગ નથી ત્યાંલગી પૂર્ણતાના લક્ષે વિનય વિવેક આવ્યા વિના રહે નહિ. તે રીતે સદ્ગુરુ આજ્ઞા સત્ સમાગમ તથા વીતરાગ ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિ આત્મસાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે. આત્માના ગુણ-જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપાદાન કારણ છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તેથી નામ માત્ર ઉપાદાન લઈને, જે કોઈ તે નિમિત્તને-સદ્ગુરુઆજ્ઞા (જિનદશા) તજશે તે પરમાર્થને-સિદ્ધપણાને નહિ પામે. અને ભ્રાંતિમા (સદેહમા) વર્તશે. સ્વરૂપમાં પ્રમાદ (અનુત્સાહ) રાખવાથી સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કલ્યાણ નહિ થાય, માટે સાચા નિમિત્તને જાણીને વિવેક સહિત પુરુષાર્થમાં વર્તવાથી જ કલ્યાણ છે, એમ જાણવું. તલ અને તેલ જુઓ, તલમાં તેલ છે પણ શક્તિરૂપે છે, તેનો પ્રયોગ થયે પ્રગટે છે તેમ દરેક આત્મામાં શક્તિપણે પૂર્ણ સિદ્ધત્વ છે, પણ તે યથાર્થ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને જ્ઞાનના પુરુષાર્થની સ્થિરતા કરવાથી પ્રગટ થાય છે. જેમ તલને એમને એમ અગ્નિ ઉપર તાવડામાં નાખો તો બળી જાય, પૂરી તળવામા કામ ન આવે. તેમ પુરુષાર્થ વિના ગુણ પ્રગટ્યા વિના હું સિદ્ધ છું એમ કલ્પના કરવાથી હિત નહિ થાય, પણ અહિત થશે. માટે જેને હિત કરવુ હોય તેણે ગુણનો આદર કરવો, દેવ, ગુરુ, ધર્મનો વિનય અને સદ્ગુરુનો સમાગમ કરે તો પોતાની પાત્રતાવડે અવશ્ય તે બધા નિમિત્તો ઉપકારી કહેવાય અને સત્ની સમજણવડે ગુણ પ્રગટે. જેને ગુણ પ્રગટ્યો તેને સત્ દેવગુરુ ધર્મ, સદ્ગુરુ સત્શાસ્ત્ર વગેરેનું બહુમાન આવ્યા વિના રહે નહિ. માટે જે કોઈ સત્સાધન અને તેના નિમિત્તોનો નકાર કરે છે કે એ તો પર છે તો તે સત્સાધનને નહિ પામે, અને અસત્ કલ્પનામા, ભ્રાંતિમા સતોષ માની બધમા અટકશે. સત્ શ્રદ્ધા તથા સત્સાધનના પ્રેમ વિના તેને શકા સદેહ ટળશે નહિ શુદ્ધતા સદ્ગુરુ પ્રગટાવી દેશે કે મારાથી થશે, મારામા ગુણ હશે કે નહિ હોય, એમ સદેહ રહેતા સાચો નિર્ણય થઈ શકશે

નહિ. અને સાચા નિર્ણય વિના નિઃસંદેહ પુરુષાર્થ ક્યાંથી કરશે? પોતાનો પુરુષાર્થ ઉઘડયા વિના તેને સાચો ઉત્સાહ આવે નહિ. તેથી "મોક્ષમાર્ગ પામે નહિ, મટે ન અંતર રોગ." શાસ્ત્ર વાંચન શ્રવણ પણ ઉત્સાહથી કરશે નહિ. એકવાર સાંભળ્યું કે અમારે બસ છે એમ તે માનશે. જ્યાં થોડાથી બસ માન્યું ત્યાં પોતાના જ્ઞાનને મર્યાદાવાળું માન્યું; વગેરે ઘણા પ્રકારની ભૂલો તેને પરમાર્થમાં આડે આવશે. શાસ્ત્ર વાંચન, ઉપદેશ, ભક્તિ, શ્રવણમાં કંટાળો, અને અનંતકાળથી સંસારના કામ કર્યા તેમાં કંટાળો નથી, ભવનો ભય નથી, રોટલા ખાતાં ખાતાં કંટાળો આવતો નથી, તેને સાચા નિમિત્ત પ્રત્યે ઉત્સાહ નથી કારણકે સંસારનો પ્રેમ છે. જ્ઞાની ધર્માત્મા અધૂરી દશામાં છે ત્યાંલગી તેને ષટ્ આવશ્યક ક્રિયા અકષાયપણાના લક્ષે રહે છે. સત્ સાધન ઇષ્ટ નિમિત્તોનું બહુમાન આવે છે. જ્યાં સતનો તથા તેને દેખાડનાર સાધનો (ઇષ્ટ નિમિત્તો) નો આદર છે, ત્યાં તેની સમજણ અને વિનય—વિવેક હોય જ હોય. આ નિમિત્તાધીનપણું નથી, પણ એ તો નિમિત્તનું જ્ઞાન કર્યું છે, સાધક સ્વભાવની શક્તિનો વિકાસ કર્યો છે. એ જ લોકોત્તર વિનયની મહત્તા છે. પુરુષાર્થ સાથે જે સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા આદિ શુભ વિકલ્પનું આલંબન છે તે આગળ જતાં સહજ છૂટી જાય છે, હઠથી નહિ. શ્રીમદે કહ્યું છે કેઃ—"સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના સ્વરૂપ લક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો, તે પણ ક્ષણક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?" જેમ જેમ નિરાલંબન સ્વભાવની અંદર સ્થિરતા વીતરાગદશા વધતી જાય, તેમ તેમ નિમિત્તનું અવલંબન, જિન-આજ્ઞાના વિકલ્પ પણ છૂટી જાય છે. પ્રથમ જે આદરભાવ શુભ વિકલ્પ પુરુષાર્થ સાથે હતો તે જ્યાં વિકલ્પ તૂટ્યો ત્યાં નિમિત્તનું જ્ઞાન રહી ગયું. અને અપ્રમત્ત સંયમ ભાવમાં ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય એકાકારરૂપ શુદ્ધતામાં લીન થઇ જાય છે. એવી દશા જ્યાંલગી નથી ત્યાંલગી સદ્‌ગુરુનો વિનય, જિનઆજ્ઞાનો વિચાર વગેરે શુભ વિકલ્પ રહે છે. પણ જ્યાં એ નિમિત્તનો આદર નથી ત્યાં નિજગુણની અશાતના વર્તે છે; માટે જેને સાચું હિત કરવું છે તેવા મુમુક્ષુ આત્માઓએ પ્રથમ સંસારનો રાગ ટાળી, રાગની દિશા બદલાવવી જોઇએ. અકષાય

સ્વરૂપ છે તેમા જ્વાની દૃષ્ટિ સહિત તે ઇષ્ટ નિમિત્તનો વિનય હોય.
જ્યાલગી સંસારનો રાગ હતો ત્યાલગી અઘાતી કર્મનો યોગ પણ
એવો હતો કે વિષય કષાયના સંયોગો જ હતા. પણ જ્યારે દૃષ્ટિ
બદલી, આત્મા શુદ્ધ છે, અસંગ છે, તૃષ્ણા, મમતા રહિત છે એવું
લક્ષ થયુ ત્યારે રાગની દિશા સત્ અને સતુસાધનો ભણી (ઇષ્ટ
નિમિત્ત તરફ) વળે છે, અને બહારના સંયોગો પણ પરમાર્થ દેખાડે
તેવા જ મળે છે પોતે જેવુ વલણ કરે તેવો જ પ્રસંગ દેખાય અઘાતી
કર્મ પરમાણુની ક્રિયામા આત્માનો પુરુષાર્થ નિમિત્ત ન થાય, પણ
ઘાતીકર્મ રાગદ્વેષરૂપ મોહકર્મના ઉદયને પુરુષાર્થથી ગાળી શકાય છે,
અને ઘણુ કરીને બાહ્યની ક્રિયાનો શુભ જોગ તેને અનુકૂળ બને
છે દ્રવ્યને સ્વાધીન ઉભુ રાખીને આ વાત છે બાહ્યનો યોગ અનુકૂળ
ન હોય તો અંદરમા ભાવથી અનુકૂળતા સમાધાન કરી લે પરની
ક્રિયા જીવને આધારે નથી, છતા જેમ પૂર્વે અજ્ઞાનને લીધે રાગદ્વેષ એવા
સેવ્યા કે તેને ઊંધા પુરુષાર્થમા અનુકૂળ બહારના સંયોગો નિમિત્ત
થયા એમ દેખાય છે તેમ સતના લક્ષે સવળા પુરુષાર્થમા (સમજ
ણમા) ગુણની શક્તિ વધારવા નિમિત્ત અનુકૂળ દેખાય છે નિમિત્તનો
સ્વીકાર તો પોતાને કરવાનો છે, નિમિત્ત બળજબરીથી કયા કહે છે કે
તમે રાગ કરો, અથવા વીતરાગ થાવ પણ જીવ પોતેજ પોતાને ભૂલીને
નિમિત્તનો આશ્રય લઈને રાગી દ્વેષી થાય છે, સવળા પુરુષાર્થમા
(જ્ઞાનમા) વર્તે ત્યા ગમે તે નિમિત્ત તેમા ઉપકારી થાય એટલે કે
રાગ ટાળીને નિર્જરા થાય ધર્માત્માના હાથમા શાસ્ત્રના પાના આવે
તેમાથી પોતે કાઈ મેળવતો નથી, પણ પોતાના જ્ઞાનમા નિમિત્ત સ-
બંધીનુ પોતાનુ જ્ઞાન કરે છે જ્ઞાનીને બધા નિમિત્તો ગુણમા ઉપકારી
થાય રાગની દિશા બદલતા રજકણની દિશા બદલી એમ જોગાનુજોગ
બાહ્યના સંયોગો ઉપકારી જ થાય, એવો સહજ સ્વભાવે નિમિત્ત
નૈમિત્તિક સંબંધ છે પણ હું આમ કરૂ છુ માટે આમ થાય છે, હાથ
પગ ચલાવુ છુ માટે ચાલે છે એમ નથી, નિમિત્તનૈમિત્તિક સ્વતંત્ર
સંબંધ છે રાગની દિશા બદલતા દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ શાસ્ત્ર
વાચન, શ્રવણ સ્વાધ્યાય વગેરેના સહજ નિમિત્ત બની રહે છે, તે
અપેક્ષાએ ધર્માત્માને પરમાણુ અને પ્રારબ્ધ બદલાઈ જાય છે બાહ્યના

સંયોગો પણ અનુકૂળ હોય. સ્વાધીન રમત બધી ચૈતન્યમાં જ છે. ભગવાન આત્મા રાગવડે કે જ્ઞાનવડે કાંઇ જડની ક્રિયા કરે એમ કદિ સંભવતું નથી. જ્યાં પુરુષાર્થ પ્રગટયો ત્યાં ઘાતી કર્મ તો પલટી જાય છે. નોકર્મની ક્રિયા પણ ઘણા ભાગે જોગાનુજોગ શુભ જોગમાં હોય છે. છતાં કદાપિ બહારની સરખાઇ ન દેખાય તો અંદરમાં (ભાવમા) સરખાઇ હોય જ; અને સત્સમાગમ, સત્સાધન, પરમાર્થને પામવાનાં જે સાચાં નિમિત્ત, ગુરુ આજ્ઞા પાલન, સત્ શાસ્ત્રનો વિનય, બહુમાન તથા ગુણભકિત હોય જ. જે જીવ પુરુષાર્થહીન હોય છે સત્સાધનને નિષેધે છે, તે સતથી વિમુખ રહી સ્વચ્છંદમાં રખડે છે તેથી કહ્યું છે કેઃ– "પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત." પોતાના નિજ ગુણને નહિ પામતો થકો તે ભ્રાંતિમાં વર્તે છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મના સાધનનો આદર છોડી દઇને તે સ્વચ્છંદમાં પ્રવર્તે છે; તે ભ્રમણાને ઘૂંટશે; અને જે કંઇ વિચારશે તે અજ્ઞાનમાં જ ખતવશે. શાસ્ત્રમાં આત્મા અકારક સ્વાધીન કહ્યો છે, તે દ્રવ્ય સ્વભાવને ઓળખાવવા માટે છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને આધીન નથી, તે વાત સાચી જ છે, પણ તેથી જે ઉપકારી નિમિત્તો છે તેનો નિષેધ કરવો એવું કયા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે? શાસ્ત્રમાં તેનો નિષેધ નથી. માટે સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મને અવલંબી, આત્માના નિજગુણવડે પોતાના સાચા ઉપાદાનને સન્મુખ કરવું, અને પુરુષાર્થ રહિત ન થવું, એવો શાસ્ત્રકારનો કહેલો પરમાર્થ છે. પરમાર્થ અને વ્યવહાર જ્યાં જેમ છે ત્યાં તેમ સમજ્યા વિના મોક્ષમાર્ગ જ નથી. નિશ્ચય વ્યવહાર, સાધન-સાધ્ય, પુરુષાર્થ અને પરમાર્થ, ઉપાદાન નિમિત્ત તથા ભેદ-અભેદ, કારણ-કાર્ય જેમ છે તેમ કહી ત્રણકાળના જ્ઞાનની (મોક્ષમાર્ગની) સંધિ ગાથા ૧૩૪ માં મૂકી. ગાથા ૧૩૫ માં શકિત અને વ્યકિત એટલે દ્રવ્ય અને પર્યાયની સંધિ કહી; આ ગાથામાં ઉપાદાન અને નિમિત્તની સંધિ મૂકી છે. અહીં ૧૩૬ મી ગાથામાં સાચા નિમિત્તનો વિવેક અને વિનય સમજાવ્યો કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્માત્મા હોય તે સાચા દેવ-ગુરુનો વિનય ગુરુ આજ્ઞાનું અવલંબન લે છે. શાસ્ત્રમાં કોઇવાર એમ પણ આવે કે પૂર્વે અનંતવાર [illegible]ી મળ્યા છતાં કલ્યાણ થયું નહિ. એવું સાંભળીને કોઇ [illegible] માને કે અંદરથી ગુરુગમ આવશે માટે

સદ્ગુરુ તથા સત્ શાસ્ત્ર આદિની જરૂર નથી તો તે બરાબર નથી. મહા સમર્થ આચાર્યવર નેમિચંદ્ર સિદ્ધાંત ચક્રવર્તી ગોમટસાર કર્મકાંડ ગ્રંથને પૂર્ણ કરતાં કહે છે કે "ધન્યગુરુ! હે ગુરુ! તમારા ઉપકારથી ભવનો પાર આવી ગયો. તમારા ચરણકમળની સેવાથી મારા ભવનો અંત દેખાયો છે, તે બધી આપની ચરણ સેવાનું ફળ છે." પોતે આચાર્ય હતા, જ્ઞાનગંગથી ભરેલા નગ્ન નિર્ગ્રંથ મુનિ હતા, છતાં સદ્ગુરુનું મહામાન કરી કહે છે કેઃ—જેમ સારા ફળ પાક્યા તે ઝાડનું કારણ છે, તેમ શાસ્ત્ર રચનામાં જે કંઈ મહત્તા મીઠાશ આવી હોય તો તે શ્રી ગુરુનો પ્રતાપ છે. પંચમકાળમાં પણ તે એકાવતારી થઈ ગયા અને વર્તમાનકાળમાં પણ એજ સનાતન જૈન શાસન વર્તે છે, માટે જેને આત્મધર્મની રુચિ છે, તેણે નિવૃત્તિ લઈને સત્સમાગમ તથા દેવ, ગુરુ, ધર્મ અને શાસનની ભક્તિ કરવી જ. સંસારની હોંશ કરનારા લાંબી વરઘે લગ્નના મંડપ નાખે છે, મંડપને શણગારીને લાંબી લાંબી હોંશ પૂરી કરવા મથે છે. તો પછી આતો લોકોત્તર વિનય એટલે મોક્ષની હોંશ કરનારા ધર્માત્મા, અંતરની રુચિથી દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ લાંબો કાળ રહે તે જ ઇચ્છે છે. કોઈ કહે તમે નિમિત્તના આશ્રય ઉપર બહુ જોર આપો છો, તો તેમ અર્થ થતો નથી. દેવ, ગુરુ, ધર્મ એ ત્રણે વીતરાગ સ્વરૂપ નિર્દોષ છે. તેનો ઉપકાર કરનાર તથા તે ઇષ્ટ નિમિત્તની અસર લેનાર તો ધર્માત્માજ હોઈ શકે, જિનપદ તેજ નિજપદ છે, એના જેવું રૂડું બીજું શું હોઈ શકે? સત્દેવ, સદ્ગુરુ, સદ્ધર્મ નિમિત્તપણે છે, અને નિશ્ચયથી ઉપાદાન પોતે પણ છે, તેનો વિવેક જ્ઞાની સમજે છે. પ્રથમ જે વિકલ્પ રૂપે, ભાગરૂપે, વિનય છે વિકલ્પ તૂટીને વિકલ્પનું, વિકલ્પ રહિત માત્ર જ્ઞાન રહી જાય ત્યાં લોકોત્તર વિનય (પરમાર્થ) છે, વીતરાગને ઓળખે તે વીતરાગ થાય. પ્રભુનો ભક્ત સ્વયં પરમાત્મા થઈ જાય.

"ઉપાદાનનો ભાવ લઈ એ જે તજે નિમિત્ત,
પામે તે સિદ્ધત્વને, ન રહે સંસારમાં સ્થિત
નિમિત્તનો વિકલ્પ તૂટી જાય અને સ્વ
વિચાર થઈ જાય ત્યાં શુદ્ધ વિકલ્પનો

તા. ૨૯—૧૧—૩૯.

જે જ્ઞાનની માત્ર વાતો કરે છે તે જ્ઞાનીના (પોતાના) દ્રોહી છે એમ કહે છેઃ—

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટ્યો ન મોહ;
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.

ઉપાદાનનું માત્ર નામ લઈ જે દેવગુરુ, ધર્મના નિમિત્ત છોડી પુરુષાર્થ રહિત થઈ સ્વચ્છન્દમાં વર્તે છે, તે બંધપણુ પામીને ભ્રાંતિમાં વર્ત્યા કરે છે. તે શાંતિ નહિ પામે, તેમ સત્સાધન પણ નહિ પામે.

ખરી રીતે ગાથા ૧૩૮ તથા ૧૦૮ માં વ્યવહારથી શુભભાવના લક્ષણો કહ્યાં છે. તે લક્ષણો શમ, સંવેગ, નિર્વેગ, અનુકમ્પા અને આસ્થા એમ બીજા શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે સત્પુરુષની આજ્ઞા તે આસ્થા એમ અહીં લીધું છે. અને " સમજ્યે જિન સ્વરૂપ. " એમ કહ્યુ છે તે બદલે " શમ " કષાયની મંદતા, સમભાવ એમ કહ્યું છે, " સંવેગ " ને બદલે શુદ્ધાત્મા સિવાય બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. અને "નિર્વેદ" ને બદલે ભવનો ખેદ એમ કહ્યું છે. સંસારના ભવનો જે વેગ છે તેનો પ્રતિપક્ષી નિર્વેદ વૈરાગ્ય ભાવ છે.

" અનુકમ્પા "=નિર્વૈરબુદ્ધિ.

" આસ્થા "=સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા.

ઉપર કહેલા ગુણો જેનામાં ન હોય, અને સાચા નિમિત્તનો વિરોધ કરે તે સત્માર્ગથી દૂર છે.

મુખથી નિશ્ચયના વાક્યો કહે કે આત્મા અવસ્થાએ પણ અસંગ મુક્ત શુદ્ધ જ છે, અને અંતરથી પોતાને જ મોહ છૂટ્યો નથી, પર પદાર્થમાં સુખબુદ્ધિ રહે છે, શુભાશુભ ભાવ, વિષય કષાય, રાગાદિને પોતાના માને છે તેને અંતરમાં ભ્રમણા ટળી નથી. તે પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે. પુરુષાર્થહીન થઈને સાચા માર્ગથી પ્રતિકૂળ રહીને, પોતાને જ્ઞાની કહેવરાવવાની કામનાએ સાચા જ્ઞાની પુરુષોનો દ્રોહ કરે છે, એટલે કે નિશ્ચયથી પોતાનોજ મહા અપરાધ કરે છે.

પોતામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તેનું ભાન નહિ હોવાથી- જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે,–જ્ઞાનીનો દ્રોહ એટલે પોતાના જ આત્માનો અનંતો દ્રોહ તે કરે છે. જેને આત્મજ્ઞાન દશા વર્તે છે તેને કોઇનો દ્રોહ આવતો નથી. કેવળ મોક્ષ અભિલાષા વર્તે છે. શુદ્ધાત્મા સિવાય બીજું કાંઈ તેને જોઇતું નથી. ઇંદ્ર, ચક્રી આદિ પુણ્ય પદ તેને નથી જોઇતાં, આ જ ક્ષણે મુક્ત થઈ જાઉં એવી ભાવના ભાવે છે, અને ગુરુનો વિનય, સત્પુરુષની ભક્તિ, અને જિનઆજ્ઞામાં પુરુષાર્થ સહિત વર્તે છે. પણ જેને સાચા નિમિત્તમાં હોંશ નથી તે એમ કહે છે કે અમે અમારા ઉપાદાનથી બધું કરી લઇશું. અંતરમાં સ્થિરતા થયા વિના (નિર્વિકલ્પ વીતરાગ થયા વિના) જે સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ, વિનય, સ્વાધ્યાય વગેરેનો અનાદર કરે છે તે પાપી પ્રાણી છે, સ્વયં અપરાધી છે જિનશાસનનો વૈરી છે. શ્રીમદે બધી રીતે જેમ છે તેમ વર્તમાન જીવોની મનોદશા જોઇને, સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ ટાળવાના અમોઘ ઉપાય, જે શાસ્ત્રમાં ગૂઢ ગંભીરપણે હતા, તેને સહેલી રીતે ગુજરાતી ગાથામાં મૂકયા છે તેથી ઘણો ઘણો ઉપકાર છે. કષાયની ઉપશાંતતામાં શમ, સંવેગાદિ પાંચ લક્ષણોને સમાવી દીધાં છે. એ પાંચ ગુણો વિના સત્પુરુષનો બોધ પરિણામ પામતો નથી. એકેક ગાથામાં ઘણા ભાવ ભર્યા છે. લોકો મધ્યસ્થપણે વિચારે નહિ. કુતર્ક કરે, અને સાચું સમજે નહિ તેમાં જ્ઞાનીને શું ? પ્રથમ આવ્યું હતું કે " કોઈ ક્રિયા જડ થઈ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઈ, માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઉપજે જોઈ. " આ બે દોષમાં સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ સમાઈ જાય છે. તેથી આ બન્ને દોષ લોકો યથાર્થપણે સમજે, અને પુરુષાર્થ કરીને ટાળે, તે માટે શ્રીમદે ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે આ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની અપૂર્વ રચના કરી છે. તેનો લાભ સહુ કોઈ લઇ શકે છે. અંતર વિચાર કરવાથી અંદરમાં જેમ જેમ પુરુષાર્થ સહિત યથાર્થતા સમજશે,તેમ તેમ પોતાને વિષે સદ્‌ગુણ પ્રત્યક્ષ દેખાશે. તેમાં ભૂલ નભી શકશે નહિ. સાચું કારણ સેવવાથી સાચું કાર્ય અવશ્ય થાય. આત્મા ન્યાયનો પિંડ અને સાચા જ્ઞાનનો સત્ત્વ છે. ચૈતન્ય આરસીમાં જરાયે છૂપું રહે તેમ નથી. જેટલો પુરુષાર્થ મોળો તેટલું ઉપાદાન અજાગૃત રહે છે. માટે કેવળ વાતો કરવાથી કે વિકલ્પથી

આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહિ. પુરુષાર્થ ઉપાડયા વિના કલ્પનાથી પોતાના-વિષે જ્ઞાનીપણું માની લેવું તે સ્વચ્છંદ છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગના ધર્મને સમજ્યા વિના જ્ઞાની સામે પેઢી માંડીને તે સાચી પેઢી તોડવા માગે છે. પોતે જ મોહદશામાં વર્તે છે અને જ્ઞાનીપણું માને છે તે ભવવૃદ્ધિ કરે છે, કારણકે જ્ઞાનીને જે રૂપે આત્માનું સ્વરૂપ કહેવું છે તેનાથી પોતે પ્રતિકૂળતા સાધે છે, અને કહે છે કે હું જાણું છું, શાસ્ત્રમાં જે લખ્યું છે તેની મને ખબર છે. આમ મનની ધારણાથી મફતમાં જ્ઞાની થવા માગે છે. તે જીવો અનંતજ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે, એટલે કે પોતાને ઠગે છે. આમ ઘણા પ્રકારે લોકોના દોષ જોઇને નિષ્કારણ કરુણાથી આ આત્મસિદ્ધિ મુમુક્ષુ આત્માઓ માટે શ્રીમદે લખી છે. તે વખતે તો ઘણા જીવો સાવ સાધારણ હતા. અનુકમ્પાનું લક્ષણ એવું છે કેઃ-કોઇ મહા પાપી હોય અથવા કોઇ ગમે તેવો મૂર્ખ હોય છતાં મુમુક્ષુએ તે પ્રત્યે નિર્વૈરબુદ્ધિ રાખવી જોઇએ. પોતે વિચારે કે હું પણ પૂર્વે તીવ્ર મોહદશામાં હતો, ત્યારે મોટો અપરાધી અને મૂર્ખ હતો એમ વિચારીને બધા પ્રાણી પ્રત્યે સમભાવ રાખે, રાગદ્વેષ ન કરે. હું જ્ઞાન છું એવું માન્યું ત્યાં જ્ઞાનની ધીરજ ટકાવવાનું બળ સાથેજ હોય ૧૩૭

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટવિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય. ૧૩૮.

જેને મોક્ષની અભિલાષા છે તે મુમુક્ષુ આત્મા સદાય સુજાગ્ય રહે છે. ભાન થયે જ્ઞાતા દ્રષ્ટામાં સદાય જાગૃત પુરુષાર્થ કરે છે; અને જે જિજ્ઞાસુ છે તે સતની પ્રાપ્તિ માટે સત્સમાગમ, મનન, ચિંતવન કરવામાં સદાય જાગૃત રહે છે. જ્ઞાની ધર્માત્મા કે જિજ્ઞાસુ ગમે તે હો, બધા મુમુક્ષુ કહી શકાય. તે બધામાં આ બધા ગુણો હોવા જોઇએ. જેનામાં આ ગુણો નથી તેમાં મુમુક્ષુતા નથી દયા, શાંતિ, અંદરની સમતા,-અકષાય કરુણા અને ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, પ્રથમ "ચિત્તમાં" તે ગુણો કહ્યા હતા અહીં "ઘટમાં" કહ્યું છે. બાહ્યથી ત્યાગ વૈરાગ્ય દેખાય એ તો અઘાતી કર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય છે. અંદરમાં (જ્ઞાનમાં) પુરુષાર્થ સહિત ત્યાગ વૈરાગ્ય હોય તે ખરા

ત્યાગ વૈરાગ્ય છે. મુમુક્ષુ આત્માને પાપી પ્રત્યે દયા વર્તે છે. કારણ કે તે જીવો ભાવીમાં દુર્ગતિમાં નરક નિગોદમાં જશે. તેથી તેનો વચલો કાળ કાઢી નાખો તો, વર્તમાનમાં જ તેને ભયંકર નારકીનાં દુઃખ ભોગવતા જોઈને જ્ઞાનીને તેની અનુકમ્પા આવે છે. અરે ! તારા આ ત્માનું શું થશે ? તારા દુઃખ દેખનારને દયા આવશે. મુમુક્ષુને અંતરમાં દયા હોય, પાપીઓ દેખાય તે પ્રત્યે દ્વેષ ન હોય. અંતરમાં અધીરજ થવી ન જોઈએ. 'સમતા' એટલે અંતરમાં ક્ષોભ ન થવો જોઈએ. અનુકૂળતાનો રાગ અને પ્રતિકૂળતાનો દ્વેષ જ્ઞાનીને અંતરમાં નથી. લક્ષ શાંતિ સ્વભાવનુ છે તેની સંભાળ રાખે છે. ક્ષમા એટલે કોઈ અગવડતા દેવા આવે, પોતે નિર્દોષ હોય છતાં કોઈ અપયશ આદિ અશુભ નામકર્મના ઉદયથી આ દેહનું અપમાન કરે તેને દુઃખ ન ગણે, તે સર્વ પ્રત્યે ક્ષમા છે, જ્ઞાનીને દોષ દૃષ્ટિ જ નથી. પોતાના દોષ ટાળવા નહિ અને પારકા દોષ જોવા એ મહા દોષ છે. સત્ય એટલે આત્મા તેને પામવા માટે જેને વ્યવહાર સત્ય પણ ન હોય, તથા સતનું લક્ષણ પણ ન હોય તે તદ્દન નિર્દોષ પરમ સત્યની પ્રતીત, લક્ષ અને અનુભવ કેમ કરી શકશે ? ધર્મના નામે એક જુઠાણું નભાવવા માટે લાખ જુઠાણા ઘણા જીવો ઉભાં કરે છે, અને તે રીતે અનંત અધર્મની પરંપરા વધારે છે. પણ જેને અંતરમાં સત્‌નો આદર છે તેને વ્યવહાર સત્ય, પ્રમાણિકતાનો આદર હોય જ. ત્યાગ એટલે આસક્તિની ઓછાશ, રાગ દ્વેષ અને કુસંગનો ત્યાગ ચનાં પુરુષાર્થ સહિત વૈરાગ્યદશા (સંસારથી ઉદાસીનતા) હોય જ; આ બધા લક્ષણો કારણ છે અને સમ્યગ્દર્શન કાર્ય છે. કોઈ કહે કે અમે ઘણું કર્યું, આખો દિવસ અમારે શું કરવું ? પણ તે સાચુ નથી. મુમુક્ષુના હૃદયમાં સદાય નિરંતર આવા ગુણો જાગૃત હોય હું અશરીરી જ્ઞાનમાત્ર છુ તેના સંભાળનો પુરુષાર્થ કર્યાજ કરે. વળી ઘણા લોકો દિનરાત અસત્ સમાગમનો રાગ અને તેના નિમિત્ત વેપારધંધા આદિમાં રાચી રહે છે અને એકાદ કલાક નિવૃત્તિ લઈ શાસ્ત્ર વાંચે અને સંભારે કે હું આત્મા છુ પણ તેથી શુ ? આત્મધર્મની રુચિવાળાને સળંગ જ્ઞાન અને પોતાની શાન્તિની સંભાળ સતત્ રહેવી જાઈએ. ઘરધંધાના અસત્ રાગની દિશા બદલી સત્

સમાગમનું ખાસ વલણ અને તેમાંજ સતત્ ઉત્સાહ રહેવો જોઇએ એ મુમુક્ષુનું લક્ષણ છે. ૧૩૮.

જ્ઞાનીની દશા કેવી હોય તે હવે કહે છેઃ—

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯.

આ પદમાં પ્રથમ દર્શનમોહના ક્ષયની વાત બતાવી, એથી એમાં શ્રીમદ્નું એકાવતારીપણું, અપ્રતિહત જેવો બળવાન પરુષાર્થ અને સ્વરૂપની જાગૃતિની ઝલક દેખાય છે. મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય હોય અથવા મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઇ હોય ત્યાં જ્ઞાનીદશા કહેવાય બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે તેને ભ્રાંતિ કહીએ પ્રથમ મુમુક્ષુદશાનું વર્ણન કર્યું અને અહીં જ્ઞાનીદશાનુ વર્ણન કર્યું. ૧૩૯.

જ્ઞાનીદશાનુ વિશેષ વર્ણન કરે છે'—

સકળ જગત્ તે એઠવત્, અથવા સ્વપ્નસમાન;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦

ગુજરાતી ભાષામાં આત્મસિદ્ધિની અપૂર્વ ઘટના કરી છે. બધાના ઘરમાં આનો પ્રચાર થવો જોઇએ. જે કહેવાયુ છે તે ઘણા જીવોને ઉપકારનુ નિમિત્ત થાય એવું સરલ છે. ભાદરવા સુદી ૭થી આનુ વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું છે, તેને આજે ૭૨ દિવસ થયા છે. આમા નિષ્પક્ષપાતપણે બધું કહેવાયું છે. લોકો મધ્યસ્થ થઈને વિચારપૂર્વક વારંવાર આનું ઘોલન કરે તો તેને આત્મખ્યાતિ (આત્મસિદ્ધિ) થયા વિના ન રહે. ઉત્તમ ભોજનથી ભરેલા મિષ્ટાન્ન પકવાનના થાળ મળે અને ભૂખ્યો રહે તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે. ઘણા પ્રકારે કહેવાયું છે, કુળધર્મનો આગ્રહ વગેરે ઘણા વિરોધ ટાળીને અવિરોધ તત્ત્વને સમજવાની આ અપૂર્વ રચના બની છે આમા સહેલી ભાષામાં વિસ્તારથી ઘણું કહેવાયું છે. કોઈ ધર્મી પુણ્યવ ત આત્માર્થી જીવોના ભાગ્યમાટે આ અપૂર્વ યોગ છે. પણ જો જાતે પુરુષાર્થ ન કરે અને પ્રમાદ કરે, સ સારનો પ્રેમ ન ટાળે, અને તત્ત્વનો વિચાર, અભ્યાસ, મનન ન કરે તો તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે, એટલેકે સાચા સુખનો અર્થી નથી. આ

ત્યાગ વૈરાગ્ય છે મુમુક્ષુ આત્માને પા
તે છીએ ભાવીમા દુર્ગતિમા નરક નિ
દાગ કાઢી નાખો તો, વર્તમાનમા જ તે
ભોગવતા જોઈને જ્ઞાનીને તેની અનુકમ્પા
ત્માનુ શુ થશે? તારા દુ ખ દેખનારને દ
ગમા દયા હોય, પાપીઓ દેખાય તે પ્રત્યે દે
અધીરજ થવી ન જોઈએ. 'સમતા' એટલે
જોઈએ અનુકૂળતાનો રાગ અને પ્રતિકૂળતા
મા નથી લક્ષ જાતિ સ્વભાવનુ છે તેની મભા
કોઈ અગવડતા દેવા આવે, પોતે નિર્દોષ હોય
આદિ અશુભ નામકર્મના ઉદયથી આ દેહનુ
દુ:ખ ન ગણે, તે સર્વ પ્રત્યે ક્ષમા છે, જ્ઞાનીને દે
પોતાના દોષ ગણવા નહિ અને પારકા દોષ જો
સત્ય એટલે આત્મા તેને પામવા માટે જેને વ્યવ
હોય, તથા સતનુ વલણુ પણુ ન હોય તે તદ્દન નિ
પ્રતીત, લક્ષ અને અનુભવ કેમ કરી શકશે? ધર્મ
જીદાપુ નભાવવા માટે લાખ જુઠાણા ઘણા જીવો ઉભા
તે રીતે અનત અધર્મની પરપરા વધારે છે પણુ
સતનો આદર છે તેને વ્યવહાર સત્ય, પ્રમાણિકતાનો
ત્યાગ એટલે આસક્તિની ઓછાશ, રાગ દ્વેષ અને
ધના પુરુષાર્થ સહિત વૈરાગ્યદશા (સસારથી ઉદાસીન
આ બધા લક્ષણો કારણુ છે અને સમ્યગ્દર્શન કાર્ય છે
અને ઘણુ કર્યું, આખો દિવસ અમારે શુ કરવુ? પણુ
મુમુક્ષુના હૃદયમા સદાય નિરતર આવા ગુણો જાગૃત
શરીરી જ્ઞાનમાત્ર હુ તેના સભાગનો પુરુષાર્થ ક્યાંય
ઘણા લોકો દિનરાત અસત્ સમાગમનો રાગ અને તે
વેપારધધા આદિમા રાચી રહે છે અને એકાદ કલાક
શાસ્ત્ર વાચે અને સભારે કે હુ આત્મા છુ પણુ તેથી
ધર્મ
ને સરાગ જ્ઞાન અને પોતાની શાન્તિ
સ
ઘરધધાના અસત્ રાગની દિશા

સમાગમનું ખાસ વલણ અને તેમાંજ સતત્ ઉત્સાહ રહેવો જોઇએ એ મુમુક્ષુનું લક્ષણ છે. ૧૩૮.

જ્ઞાનીની દશા કેવી હોય તે હવે કહે છે:—

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભ્રાંત. ૧૩૯.

આ પદમાં પ્રથમ દર્શનમોહના ક્ષયની વાત બતાવી, એથી એમાં શ્રીમદ્દનું એકાવતારીપણું, અપ્રતિહત જેવો બળવાન પુરુષાર્થ અને સ્વરૂપની જાગૃતિની ઝલક દેખાય છે. મોહભાવનો જ્યાં ક્ષય હોય અથવા મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઇ હોય ત્યાં જ્ઞાનીદશા કહેવાય. બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે તેને ભ્રાંતિ કહીએ પ્રથમ મુમુક્ષુદશાનું વર્ણન કર્યું અને અહીં જ્ઞાનીદશાનુ વર્ણન કર્યું. ૧૩૯.

જ્ઞાનીદશાનુ વિશેષ વર્ણન કરે છે—

સકળ જગત્ તે એંઠવત્, અથવા સ્વપ્નસમાન;
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦

ગુજરાતી ભાષામાં આત્મસિદ્ધિની અપૂર્વ ઘટના કરી છે. બધાના ઘરમાં આનો પ્રચાર થવો જોઇએ. જે કહેવાયું છે તે ઘણા જીવોને ઉપકારનું નિમિત્ત થાય એવુ સરલ છે. ભાદરવા સુદી ૭થી આનુ વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું છે, તેને આજે ૭૨ દિવસ થયા છે. આમા નિષ્પક્ષપાતપણે બધું કહેવાયું છે. લોકો મધ્યસ્થ થઇને વિચારપૂર્વક વારંવાર આનું ઘોલન કરે તો તેને આત્મખ્યાતિ (આત્મસિદ્ધિ) થયા વિના ન રહે ઉત્તમ ભોજનથી ભરેલા મિષ્ટાન્ન પકવાનના થાળ મળે અને ભૂખ્યો રહે તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે. ઘણા પ્રકારે કહેવાયું છે, કુળધર્મનો આગ્રહ વગેરે ઘણા વિરોધ ટાળીને અવિરોધ તત્ત્વને સમજવાની આ અપૂર્વ રચના બની છે આમા સહેલી ભાષામા વિસ્તારથી ઘણું કહેવાયું છે. કોઈ ધર્મી પુણ્યવંત આત્માર્થી જીવોના ભાગ્યમાટે આ અપૂર્વ યોગ છે. પણ જો જાતે પુરુષાર્થ ન કરે અને પ્રમાદ કરે, સંસારનો પ્રેમ ન ટાળે, અને તત્ત્વનો વિચાર, અભ્યાસ, મનન ન કરે તો તે જીવ દુર્ભાગ્ય છે, સાચા સુખનો અર્થી નથી. આ

આત્મસિદ્ધિની રચના મધ્યસ્થપણે રહીને મોક્ષમાર્ગને ઉદ્દેશીને તથા શુષ્કજ્ઞાની અને ક્રિયાજડી બેઉને સમજાવવા માટે કહી છે

હવે કહે છે કે આત્માર્થી ધર્માત્માને કેવો વૈરાગ્ય હોય ? તે સકળ જગતને એઠવત્ અથવા સ્વપ્નસમાન જાણી નિર્મમ રહે છે. અસગપણે જાણે કે આત્મા અનાદિ અનત છે, તેમા આઠ કર્મની પ્રકૃતિ તેના અનંતા રજકણ (પરમાણુઓ) ;અનતવાર દેહપણે, કામેળું શરીરરૂપે એક આકાશ ક્ષેત્રમા આ આત્મા પાસે આવી ગયા. જીવે દેહ અને સુદર દેખાતાં રજકણો જે દેવના ભવ વગેરેને મગવડે દેખ્યા છે, ભોગવ્યા છે અને તેમા સુખ દુખની મિથ્યા કલ્પના કરીને તેને પોતાનો માન્યા છે તેમા ચૈતન્ય શુભ નથી પણ તે અશુચિમય છે ચૈતન્યની શાતિના યોગ આગળ એ બધા પુણ્ય પાપના સયોગો, દેહાદિ પરદ્રવ્ય, સર્વ સયોગાદિ પુદ્ગલ તે એઠવત્ છે, અશુચિમય છે, તેના સગથી પરાધીનતા છે, ઉપાધિ છે, દુખ છે. પુણ્ય હો કે પાપ હો બેઉ બધન છે જ્ઞાની ધર્માત્મા આત્મજ્ઞાનવડે સસારથી એમ્બે કે પુણ્યપાપના સયોગથી વૈરાગ્ય પામીને સદ્બોધ ચદ્રોદયનુ પાન કરે છે, અને સમસ્ત શુભ અશુભ પ્રકૃતિનો મેવ ટાળીને તેનાથી મુક્ત થાય છે, અને નિરાકૂળ શાતિ અનહદ આનદને (પોતાનો પરમ આનદ સ્વાધીન શાશ્વત સુખને) ભોગવે છે, અને પુણ્યાદિને વિષ્ટા જાણી તેનો અતરથી ત્યાગ કરે છે, જેમ મનુષ્ય અનાજ ખાય તે જઠરમા પાકીને વિષ્ટા થાય, જેને મનુષ્ય ત્યાગ કરે છે તેને ભુડ ગ્રહણ કરે છે તેમ જ્ઞાની પુણ્યને હેય સમજે છે, ત્યારે અજ્ઞાની તેને આદરણીય માને છે માટે તે અશુચિમય વસ્તુ, પુદ્ગલના વિકાર જાણીને સસારની મોહદશાને ભવ્ય જીવો છોડો ! અનત જ્ઞાનીઓ પણ એ જ કહે છે તેનો ઉપાય આત્માની સાચી સમજણ છે, કોઈ બીજો ઉપાય નથી "અપૂર્વ અવસરમા" કહ્યુ છે કે "રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો." એમ મુમુક્ષુ આત્માર્થી પુણ્યને પણ નઈચ્છે સડેલો કાળો શ્વાન હોય, તેના શરીરમાં અનેક રોગ અને મળમેલ ભર્યા હોય તેના ઉપર દ્વેષ કે ગ્લાની ન કરે. અને ઇંદ્રાણી જેવા સુદરરૂપ પુણ્યની પુતળી

જેવી સ્ત્રીઓ દેખાય છતાં તેમાં રાગ ન કરે. તે બન્નેમાં રાગદ્વેષ કે અંતર ક્ષોભ ન થાય. એ બેઉ સરખાં છે; એકજ જાતના જડ પરમાણુની રચના છે. ક્ષણમાં તે સડેલા કુતરાના રજકણો ગુલાબના ફુલની સુગંધરૂપે થઇ જાય છે અને સુંદર સુગંધી રૂપવાળા રજકણો મળમૈલરૂપે થઇ જાય છે. માટે હે ચેતન ! તારી પરમ સુંદરતાનો મહિમા ભૂલીને (અનાદર કરીને) અશુચિમય પુદ્ગલ પરમાણુમાં મોહ કેમ થાય છે ? આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાનઘન પવિત્ર છે તેને પુણ્યના સાધનવાળો માનવો, તેનાથી સુખી માનવો તે ભૂલ છે. ભગવાનનો ભક્ત પ્રીતિથી પુણ્યરૂપ વિષ્ટા કેમ ચૂંથે ? જ્ઞાની ધર્માત્મા પરભાવની ઉપાધિને ઇચ્છે નહિ; છતાં પૂર્વ પ્રારબ્ધના યોગે બહારથી ક્રિયા દેખાય પણ તેમાં તેને રુચિ નથી. ચક્રવર્તી જેવા ધર્માત્માને હજારો સ્ત્રી, રાજ્ય વગેરેનો યોગ બહારથી દેખાય છતાં તે મહા વૈરાગ્યવંત છે. સંસારથી છૂટવાનો ઉપાય કરે છે. જેમ કચરાના ઉકરડા ઉપર વિષ્ટા અને ગુલાબના પુષ્પના ઢગલા સરખા છે; તેમ જ્ઞાની અંતરમાં તે સકળ જગતને એઠવત્ માને છે, અને મોક્ષમાર્ગમાં વર્તે છે. માટે સમસ્ત જગત જેણે એઠવત્ જાણ્યું છે, તે વમેલું કેમ ખાય ? એ રજકણોનો સંયોગ શુભાશુભ વિકારી અવસ્થાપણે અનંતવાર આત્મપ્રદેશે આવી ગયા છતાં તે તારા થયા નથી, તે માત્ર ઉપાધિ દુઃખફળ દેવાવાળા છે. જગતમાં સંસાર એકાંત દુઃખે કરીને બળી જળી રહ્યો છે. આ ભયંકર સંસારનો ત્રાસ (ભવનો ભય) જેના કાળજામાં લાગ્યો છે તેને સંસારનું પરમાણુ માત્ર કેમ ગોઠે ? અનિત્ય એવો સંસાર કેવળ દુઃખમય છે. પરના કારણે નથી, પણ પોતામાં ભૂલવાળી માન્યતારૂપ પોતાનું અજ્ઞાન એજ દુઃખ (સંસાર) છે. સંસાર સ્વપ્ને સમાન છે; તે અસાર સ્વપ્નવત્ ક્ષણિક જગત જે જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં ઉદાસીન ભાવે દેખાય, તે જ્ઞાનીની દશા છે. બાકી તો કથનમાત્ર જ્ઞાન ધારણા છે. ૧૪૦.

હવે મોક્ષ કોણ પામે તે કહે છેઃ—

સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઠ્ઠે વર્તે જેહ,
પામે સ્થાનક પાંચમું એમાં નહિ સંદેહ. ૧૪૧.

આત્મા છે, નિત્ય છે, અજ્ઞાનભાવે રાગદ્વેષનો કર્તા અને હર્ષ શોકનો ભોક્તા છે, અને સ્વભાવના ભાનમાં નિર્દોષ જ્ઞાનનો કર્તા અને શાંતિ, સુખ, સહજ આનંદનો ભોક્તા છે, મોક્ષ છે, એમ યથાર્થ

'અગણિત' શબ્દ કહીને મહા મંગળિક કર્યું છે. છેલ્લો અને ઉત્કૃષ્ટ દેહ છતા સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવની અંતરદશા પૂર્ણ શુદ્ધ છે, તેથી તે દેહાતીત છે. નીચલી ભૂમિકામાં સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યાં અંતરંગ અભિપ્રાયથી જ્ઞાનદશા વર્તે છે સમ્યગ્દર્શન થતાં એક ન્યાયે (ભાવી નયથી) દ્રષ્ટિએ મોક્ષ થયો એમ પણ કહી શકાય. પૂર્ણ શુદ્ધ અસંગ આત્મતત્ત્વ કેવુ, કેવડુ, કેમ પ્રાપ્ત થાય, કેટલું બાકી તે બધુ ખ્યાલમા આવી ગયુ. પૂર્વ પ્રારબ્ધ યોગથી જેને દેહ વર્તે છે, પણ તે દેહથી અતીત એટલે ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ તથા નોકર્મની કલ્પનાથી રહિત કેવળ શુદ્ધ આત્મમય જેની દશા વર્તે છે તે જ્ઞાની પુરુષના ચરણમા અગણિત વંદન હો. જેમ પાણીયા શ્રીફળમા કાચલી સાથે ગોળો ચોંટેલો દેખાતો હતો, તેનો રસ ચીકાશ સુકાતા તે ગડગડીયું શ્રીફળ થતા ગોળો તદ્દન છૂટો દેખાય છે, તેમ દેહાત્મબુદ્ધિથી દેહાદિ રાગદ્વેષમા પૂર્વે એકતા માની હતી, તે ટાળી જુદાઇપણુ જાણ્યુ તે આત્મા દેહાતીત છે. પોતાનુ સહજ આત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ છે, સ્વાધીન છે એમ યથાર્થપણે માન્યુ તેને રાગદ્વેષની ચીકાશ કેમ હોય ? દેહ મારો છે, પુણ્ય પાપ મારા છે, રાગદ્વેષ મારાં છે એવી કલ્પના પણ જેને નથી, એવી દશાવાળા દેહ હોવા છતા દેહાતીત પણ કહેવાય પવિત્ર વીતરાગ સર્વજ્ઞ દેવને 'હો વંદન અગણિત' એ બેહદ અપરિમિત, અમાપ, અનંત અનંત વંદન, દ્રવ્ય અને ભાવ નમસ્કારરૂપ છે વંદનમા અનંતનો વિકલ્પ તૂટીને, બેહદ અપરિમિત શુદ્ધ સ્વભાવમા ઠરી જાઉં એ અહીં આશય છે જેને પૂર્ણ શુદ્ધ સાધ્યદશા પ્રગટ થઇ છે તેવા જ્ઞાનીને વંદન હો 'અગણિત અગણિત' એ રીતે સર્વોત્કૃષ્ટ અપ્રતિહત ભાવનો આદર કરીને મહામંગળિક કર્યું છે. અતિ આદર અનંતગુણનો છે, પૂર્ણ સ્વભાવનો આદર છે, તેમા અલ્પ પણ અધૂરા ભાવનો આદર નથી જેની હદ નથી એવા પૂર્ણ પવિત્ર અપરિમિત કેવળજ્ઞાનમય અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અનંતસુખ, અનંતવીર્ય છે, તેને પ્રગટ કરવા ને જ્ઞાનીને વંદન કરી ક્ષાયક કેવળજ્ઞાનને પહોચવા પણાને પ્રાપ્ત થાય છે ઇતિ જયવંત-

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની કક્કાવારી

સૂચિ

પાનુ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪૦	૩	સ્તુળ	સ્થૂળ
૪૫૫	૬	વ્યવહારથી	વ્યવહાર વિના
૪૬૧	૯	અનંત છે ।	અનંત શક્તિવાળો છે
૪૬૭	૧૯	સત્તામાથી	નિમિત્તે
૪૭૮	૧૬	સુત કેવળી	શ્રુતકેવળી
૫૦૨	૨૨	ટાળવાનું	ટળવાનુ
૫૦૪	૧૬	પોષણુ	પોષાણુ
૫૦૪	૧૮	હોય	હેય
૫૨૪	૧	વર્તે તે	વરતે
૫૩૪	૯	સર્વોકૃષ્ટ	સર્વોત્કૃષ્ટ
૫૩૬	૧	વ્યવહાન્ની	વ્યવહારથી
૫૬૦	૫	અશુદ્ધ	અશુભ
૫૬૦	૮	પાચણા	પાચમા
૫૮૧	૧૬	અકરણીય	અકારણી
૫૮૨	૧૬	સમજ	સહજ
૫૮૫	૭	સ્વસ્છદ	સ્વછંદે
૫૯૭	૨૧	પગના	દુ ખ પરના

વાંચકોને વિનતિ

પૂરતી કાળજીના અભાવે રહી ગયેલી ભૂલો આપ પ્રથમ સુધારી લઇ પછી જ આ ગ્રંથ વાંચશો એવી સવિનય વિનતિ છે

જસુ સ્વાણી

ગ્રંથ-પ્રકાશન

૧ સમયસાર [ગુજરાતી અનુવાદ] થોડી પ્રતો છે.	૨-૮-૦
૨ આત્મસિદ્ધિ પ્રવચન [બીજી આવૃત્તિ]	૩-૭૦
૩ સમયસાર [ગુટકો]—મૂળ શબ્દાર્થ સહ	૦-૫-૦
૪ સમયસાર [હરિગીત]-મૂળ ગાથાનો પદ્યાનુવાદ	૦-૨-૦
૫ સ્તવનમંજરી [ગુજરાતી હિન્દી સ્તવનો]	૧-૦-૦
૬ આધ્યાત્મિક પત્રાવલિ ભા. ૧ લો ...	૦-૨-૦
૭ આધ્યાત્મિક પત્રાવલિ ભા. ૨ જો ...	૦-૪-૦
૮ સમવસરણ સ્તુતિ ...	૦-૨-૦
૯ પૂજાસંગ્રહ	૦-૪-૦
૧૦ જૈનસિધ્ધાન્તપ્રવેશિકા ...	૦-૫-૦
૧૧ અનુભવપ્રકાશ ...	૦-૭-૦
૧૨ બારસ અણુવેક્ખા [દ્વાદશાનુપ્રેક્ષા]	૦-૪-૦
૧૩ સત્તાસ્વરૂપ	૦-૯-૦
૧૪ શ્રી જિનેંદ્રસ્તવનાવલી ...	૦-૬-૦

૧૫ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક [બીજી આવૃત્તિ] છપાય છે.

દરેકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું

પ્રાપ્તિસ્થાન

શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર | જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ

શાશ્વત સુખનો માર્ગ દર્શાવતું માસિક

આત્મધર્મ

અનંતકાળથી અનંતા જીવો સાચું સુખ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પરંતુ હજી સુધી તેઓ તેવુ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી.

કારણ

સુખનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાયું નથી, અને તે સ્વરૂપ આત્માનું (પોતાનું) સ્વરૂપ ન જાણી શકાય ત્યાં સુધી સમજી શકાય તેમ નથી.

એથી

આત્મા અને તેના ગુણોની યથાર્થ સમજુતિ આપતું 'આત્મધર્મ' માસિક વાંચો, વિચારો.

●

વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા ૨-૮-૦

છુટક નકલ ચાર આના

★

પ્રાપ્તિસ્થાન

શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર

વિજ્યાવાડી, મોટા આંકડિયા, કાઠિયાવાડ